HADİSLERLE İSLAM

7

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 7
Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Prof. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMİR

REDAKSİYON HEYETİ : Prof. Dr. Huriye MARTI
Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN
Doç. Dr. Zişan TÜRCAN
Dr. Öğr. Üy. Mehmet HARMANCI
Dr. Öğr. Üy. Mahmut Esad ERKAYA
Dr. Öğr. Üy. Suat KOCA
Dr. Mahmut DEMİR
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TÜRCAN
Ali ÇİMEN
Elif ERDEM
Esma ÜRKMEZ
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMİR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Huriye MARTI
Yayın Yönetmeni : Dr. Fatih KURT
Koordinasyon : Bünyamin KAHRAMAN
Tasarım : TAVOOS
Baskı Hazırlık : Emre YILDIZ
Baskı Kontrol : Hasan ÖZTÜRK
Baskı ve Cilt : Çağlayan Matbaası
(0232) 274 22 15
Baskı: : 5. Baskı, İzmir 2019
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2019-35-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6005-4 (7. cilt)
Sertifika No: 12930

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HADİSLERLE İSLÂM

7

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

VII. BÖLÜM
TARİH ve MEDENİYET -II-

11| **İSRÂ ve Mİ'RAC**
MÛCİZEVÎ GECE YOLCULUĞU VE KULUN ALLAH'A YÜKSELİŞİ

23| **HİCRET**
MUHACİR ALLAH'IN YASAKLARINI TERK EDENDİR

35| **HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARI**
SAVAŞTA DA RAHMET

47| **BEDİR**
ZULME KARŞI İLK ZAFER

61| **UHUD**
KAZANIRKEN KAYBETMEK

73| **HENDEK**
MEDİNE MÜDAFAASI

85| **HAYBER'İN FETHİ**
HAİNLERE SON DARBE

97| **Bİ'R-İ MAÛNE**
İSLÂM DAVETÇİLERİNE KURULAN HAİN TUZAK

105| **HUDEYBİYE ANTLAŞMASI**
BARIŞLA GELEN BÜYÜK ZAFER

119| **HUNEYN GAZVESİ VE TÂİF KUŞATMASI**
DERSLERLE YÜKLÜ İKİ SAVAŞ

135| **MEKKE'NİN FETHİ**
GÖNÜLLERİN FETHİ

149| **MUTE**
BARIŞ ERLERİNDEN BİR ORDU

159| **VEDÂ HACCI**
HZ. PEYGAMBER'İN HAC GÜNLÜĞÜ

175| **HZ. PEYGAMBER'İN MİRASI ve VASİYETİ**

187| **HZ. PEYGAMBER'İN VEFATI**
REFÎK-İ A'LÂ'YA!

197| **SAHTE PEYGAMBERLER**
NÜBÜVVETE YELTENEN SAHTEKÂRLAR

209| **HZ. PEYGAMBER ve YÖNETİM**
EMANET, EHLİYET, HAKKANİYET

223| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ARAP KABİLELERİ**
ALLAH ATALARLA ÖVÜNME ÂDETİNİ KALDIRMIŞTIR
233| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI**
EŞİT KARDEŞLER TOPLULUĞU
245| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MÜŞRİKLERLE HİKMETLİ MÜCADELE**
259| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MEDİNE YAHUDİLERİYLE İLİŞKİLER**
EHL-İ KİTAP'TAN KİM MÜSLÜMAN OLURSA ONA İKİ ECİR VARDIR
271| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER**
KİM BİR ZİMMÎYE HAKSIZLIK EDERSE KIYAMETTE HASMI BENİM
283| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE EHL-İ KİTAP DIŞINDAKİ İNANÇLAR**
ALLAH'A EN SEVİMLİ DİN HANİF VE MÜSAMAHAKÂR DİNDİR
293| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADINLAR**
HUKUKÎ GÜVENCEYE KAVUŞMA
307| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE GEÇİM DÜZEYİ**
ÖLÇÜLÜ, DENGELİ ve SADE HAYAT
321| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KULLANILAN EŞYALAR**
EŞYANIN DA HUKUKU VARDIR
331| **HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TIP**
ALLAH HER HASTALIĞIN ŞİFASINI VERMİŞTİR
343| **ALLAH RESÛLÜ'NÜN DİLİNDE ŞEHİRLER**
MEDİNE KÖTÜLÜKLERİ BARINDIRMAZ
357| **VATAN ve MEMLEKET SEVGİSİ**
EY MEKKE SENDEN ÇIKARILMASAYDIM ASLA SENİ TERK ETMEZDİM
367| **ÇEVRE**
TABİAT BİZİM KARDEŞİMİZ
381| **SU**
HAYAT KAYNAĞI
391| **ŞEHİR ve EV**
YAPILAN HER BİNA SAHİBİ İÇİN BİR SORUMLULUKTUR
401| **VAKIFLAR**
KESİNTİSİZ HAYIR
413| **BESLENME**
MÜSLÜMAN ÖLÇÜLÜ YER
425| **İÇECEKLER**
İÇTİĞİMİZ SUDAN DA MESULÜZ
437| **SAĞLIK**
EN BÜYÜK NİMET
449| **AĞIZ ve DİŞ TEMİZLİĞİ**
PEYGAMBERLERİN ORTAK SÜNNETİ
459| **BEDEN BAKIMI ve TEMİZLİĞİ**
BEDENİNİN SENİN ÜZERİNDE HAKKI VAR!
469| **UYKU**
UYKUNUZU BİR DİNLENME VESİLESİ KILDIK
479| **GİYİM KUŞAM ve SÜSLENME ÂDÂBI**
TAKVA ELBİSESİNİ GİYEBİLMEK

491| **ŞAKALAŞMA ve EĞLENCE**
EĞLENİRKEN DE ÖLÇÜLÜ OLMALI

503| **BAYRAM**
SEVİNÇ ve COŞKU GÜNLERİ

513| **YOLCULUK**
DÜNYADA BİR YOLCU GİBİ OLMAK

523| **RESİM ve HEYKEL**
TAPINMAK İÇİN DEĞİL

533| **GÜZELLİK ve SANAT**
ALLAH GÜZELLİĞİ SEVER

VIII. BÖLÜM
EBEDÎ HAYAT, ÂHİRET

545| **ÖLÜM**
HER CAN ÖLÜMÜ TADACAKTIR

555| **CENAZE MERASİMİ**
ÂHİRET YOLCUSUNA SON GÖREV

567| **KABİR**
EBEDİYETE AÇILAN KAPI

577| **KABİR ZİYARETİ**
SELÂM, DUA ve İBRET

589| **GELECEK ZAMAN**
SONA YAKLAŞTIKÇA

599| **KIYAMET**
SONSUZLUĞUN BAŞLANGICI

609| **ÂHİRET**
BEKÂ YURDUMUZ

621| **ŞEFAAT**
HZ. PEYGAMBER'İN DUASI

635| **CEHENNEME GİDEN YOLLAR**
SÜFLİYAT ve BEHÎMÎ ARZULAR

649| **CEHENNEM**
YAKITI İNSAN VE TAŞ OLAN AZAP YERİ

659| **CENNETE GİDEN YOLLAR**
SALİH AMELLER, YÜKSEK AHLÂKÎ ERDEMLER

669| **CENNET**
SONSUZ ESENLİK YURDU

678| **KAYNAKÇA**
695| **MAKALELER**
700| **DİZİN**

VII. BÖLÜM

TARİH ve MEDENİYET -II-

İSRÂ ve Mİ'RAC
MÛCİZEVÎ GECE YOLCULUĞU VE KULUN ALLAH'A YÜKSELİŞİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ بِقَدَحَيْنِ مِنْ
خَمْرٍ وَلَبَن فَنَظَرَ إِلَيْهِمَا فَأَخَذَ اللَّبَنَ، فَقَالَ لَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ:
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ، لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ.

Ebû Hüreyre anlatıyor:
"Resûlullah (sav) İsrâ gecesi götürüldüğünde kendisine birinde şarap diğerinde süt olan iki bardak getirildi. Resûlullah onlara baktı ve sütü aldı. Bunun üzerine Cibrîl, '*Seni fıtrata (insan tabiatına) uygun olanı almaya yönlendiren Allah'a hamdolsun. Eğer şarabı alsaydın ümmetin azgınlaşırdı.*' dedi."
(N5660 Nesâî, Eşribe, 41)

عَنْ أَبِى ذَرٍّ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ :
هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ: "نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ."

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا ﷺ رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ كَذَبَ،
وَهْوَ يَقُولُ: ﴿لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ...﴾

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا أُسْرِيَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ ...فَأُعْطِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلاَثًا:
أُعْطِيَ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ، وَأُعْطِيَ خَوَاتِيمَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، وَغُفِرَ –لِمَنْ لَمْ يُشْرِكْ
بِاللَّهِ مِنْ أُمَّتِهِ شَيْئًا– الْمُقْحِمَاتُ.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَمَّا كَذَّبَتْنِى قُرَيْشٌ قُمْتُ فِى الْحِجْرِ فَجَلاَ اللَّهُ لِى بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ
أُخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ."

Ebû Zer anlatıyor: “Resûlullah’a (sav), ‘Rabbini gördün mü?’ diye sordum, *‘O bir nur, O’nu nasıl göreyim!’* buyurdu.”

(M443 Müslim, Îmân, 291)

Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: “Her kim Muhammed Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Zira Allah, *‘Gözler O’nu göremez...’* (En’âm, 6/103) buyurmaktadır.”

(B7380 Buhârî, Tevhîd, 4)

Abdullah (b. Mes’ûd) şöyle demiştir: “İsrâ olayı gerçekleştiğinde Resûlullah’a (sav) üç şey verilmiştir: Beş vakit namaz ve Bakara sûresinin son âyetleri verilmiş, ümmetinden Allah’a şirk koşmayanların büyük günahları mağfiret olunmuştur.”

(M431 Müslim, Îmân, 279)

Câbir b. Abdullah’tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“(İsrâ ve Mi’rac) konusunda Kureyş beni yalanlayınca Hicr’de ayakta durdum. Allah, Beytü’l-Makdis’i gözümün önüne getirdi. Ben de ona bakarak özelliklerini Kureyş’e anlatmaya başladım.”*

(B3886 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 41)

Bir gün Utbe, Şeybe, Ebû Süfyân, Nadr b. Hâris, Ebu'l-Buhterî, Velîd b. Mugîre, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef ve Kureyş'in diğer ileri gelenleri Mekke'ye hâkim bir noktada toplandılar. Aralarında, Hz. Muhammed'le konuşmayı, onu sıkıştırarak davasından vazgeçirmeyi tasarladılar. Ona, kavminin kendisiyle konuşmak için toplandığını, onu beklediklerini haber verdiler. Onların doğru yola erişmelerini çok arzulayan Hz. Muhammed (sav), hemen geldi ve yanlarına oturdu. Kureyşliler, "Biz Araplar arasında, senin kavmine yaptığını kimse yapmamıştır." dediler. "Sen babalarımızı kötüledin, dinimizi ayıpladın, akıllarımızı küçümsedin, tanrılarımıza hakaret ettin ve insanları böldün, olabilecek en kötü şeyleri yaptın!" diye onu suçladılar. Ardından da, "Şayet bunu mal elde etmek için yapıyorsan sana malımızdan verelim en zenginimiz ol; şeref istiyorsan seni başımıza geçirelim; iktidar istiyorsan seni melik yapalım; eğer sana cin musallat olduysa seni tedavi ettirmek için mülkümüzü harcayalım veya seni mazur görelim." diyerek birtakım öneriler getirdiler. Bu öneriler karşısında Allah Resûlü, şu açıklamayı yaptı: *"Söylediklerinizin hiçbirisi bende yok, getirdiklerimi de ne sizden mal talep etmek, sizin üzerinizde üstünlük sağlamak ne de size yönetici olmak için getirdim. Zira Allah beni size elçi olarak gönderdi; bana Kitap'ı indirdi, müjdelememi ve sakındırmamı istedi. Ben de Rabbimin elçilik görevini yerine getirdim, size içten davrandım. Şayet getirdiğimi kabul ederseniz bu sizin dünya ve âhirette payınıza düşendir. Şayet bana karşı direnirseniz Allah aramızda hükmedinceye kadar sabrederim."*

Hz. Peygamber'in bu kararlı tavrı karşısında ümitleri kırılan müşrikler, Hz. Peygamber'i zora sokmak amacıyla konuşmalarını sürdürdüler: "Şayet teklifimizi kabul etmiyorsan memleketi bizden daha dar, malı daha az, geçimi daha zor olan yok, bunu biliyorsun. Öyleyse seni gönderen Rabbine söyle, bizi sıkıştıran bu dağları açsın, memleketimizi genişletsin; orada Şam ve Irak'takine benzer nehirler akıtsın; büyüklerimizden Kusay b. Kilâb'ı da diriltsin –zira o, güvenilir bir büyüğümüzdü– biz de ona senin söylediklerinin doğru olup olmadığını soralım. Söylediklerimizi yaparsan

biz de seni tasdik ederiz ve senin Allah katındaki yerini öğrenmiş, seni elçi olarak gönderdiğini anlamış oluruz."

Hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini bildikleri şeyleri talep eden müşriklerin bu tavırları, Hz. Peygamber'in Mekke'den ve Mekkelilerden ümidini kesmesine yol açacak cinstendi. Bununla birlikte Allah Resûlü, *"Ben bunlar için gönderilmedim. Ben, bana gönderdiğini sizlere iletmem için Allah tarafından görevlendirildim. Gönderdiklerini de sizlere tebliğ ettim. Kabul ederseniz bu, dünya ve âhirette sizin yararınızadır. Şayet reddederseniz ben Allah'ın rızası için sabrederim."* buyurdu. Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine, "Madem bunları yapmıyorsun, öyleyse Allah'tan seni tasdik eden bir melek göndermesini iste ya da sana altın ve gümüşten hazineler, saraylar ve köşkler versin ve seni zengin yapsın. Oysa sen çarşılarda dolaşıyorsun, geçimini sağlamaya çalışıyorsun!" diyerek ona sataştılar. Hz. Peygamber, *"Ben bunları Rabbimden istemem. Ben size bunun için de gönderilmedim. Allah beni müjdeci ve korkutucu olarak gönderdi."* dedi.

Bu cevap karşısında müşrikler iyice ileri gittiler ve "Öyleyse iddia ettiğin gibi gökten bir parça üzerimize düşür, Rabbin isterse bunu yapar." dediler. Bu arada öne çıkan Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmî, son sözü söyledi: "Sen göğe merdiven dayayıp da ben bakıp dururken göğe çıkıncaya, oradan yanında bir kitap getirinceye, hatta bir grup melek senin doğru söylediğine şahitlik edinceye kadar sana iman etmeyeceğiz."[1] Bu konuşmayla onlardan ümidini iyice kesen Allah Resûlü, üzüntülü bir şekilde ailesinin yanına döndü. İşte tam bu sırada Cenâb-ı Hak onlarla ilgili şu gerçekleri bildirdi: *"Dediler ki, 'Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz.' De ki, 'Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resûl olarak gönderilen bir beşerim.'"*[2]

Beşerin idrak alanı dışında kaldığı için, aklınca hiçbir zaman olmayacak bir şeyi istemişti Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmî. Kavmi tarafından iyice sıkıştırılan Hz. Peygamber, Rabbi tarafından âyetlerinin bir kısmını kendisine göstermek ve böylece daha metin olmasını sağlamak için, mucizevî bir yolculuğa çıkarıldı. Buna dikkat çekmek isteyen Yüce Allah, Kur'an'da şu ifadelere yer vermiştir: *"Kendisine âyetlerimizden bir kısmını*

[1] VM2/810 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 810; BN3/66 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 66; VE1/198 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 1, 198-199.
[2] İsrâ, 17/90-93.

gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harâm'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."[3]

Mekke'de bunalan Hz. Peygamber'i bu yolculuğa hazırlamak için Cebrail geldi. Hz. Muhammed'e merkepten büyük, katırdan küçük, Burak adı verilen beyaz bir binek getirildi. Burak, adımını gözünün gördüğü son noktaya basmaktaydı.[4] Mescid-i Harâm'dan Burak'la başlayan kutsal yolculukta, Hz. Peygamber Beytü'l-Makdis'e gelip orada iki rekât namaz kıldı.[5] Sonra kendisine birinde şarap diğerinde süt olan iki bardak getirildi. Resûlullah onlara baktı ve sütü aldı. Bunun üzerine Cibrîl, *'Seni fıtrata (insan tabiatına) uygun olanı almaya yönlendiren Allah'a hamdolsun. Eğer şarabı alsaydın ümmetin azgınlaşırdı.'* dedi."[6]

Kendisine özel bir anlatım örgüsü içerisinde takdim edilen bu olağanüstü yolculuk esnasında hem Hz. Peygamber'in kişisel durumuna hem de getirdiği dinin temel özelliklerini yansıtan birtakım unsurlara özel olarak dikkat çekilmiştir. Süt ve şarap ikramında sütü seçmesi ve Cebrail tarafından fıtratı seçmekle müjdelenmesi, şarabı seçmiş olsaydı ümmetinin azacağının belirtilmesi[7] bunlardan biridir.

Beytü'l-Makdis'e kadar olan ve Kur'an'da gece yürüyüşü anlamına gelen "İsrâ" kelimesiyle karşılanan yolculuk, semaya yükselişle yani "Mi'rac" ile devam etti. Yine Allah Resûlü yedi kat semanın her katında, peygamberlerden biriyle buluştu. Bu buluşmalar, hem şahsı ve hem de davet taktiği açısından, ifadeye dökülenlerden daha fazla anlam içermektedir. Zira yaşanan bu tecrübe, Allah'tan vahiy alan peygamberlerin, görevi açısından birlikteliğini ortaya koymakta; dolayısıyla müntesiplerini asgarî müşterekte birleştirmeyi hedeflemektedir. Bu yolculuğun sonunda Hz. Peygamber, mânâ âleminde Yüce Allah'ın huzuruna çıkmış; O'ndan bazı emirler almış ve birtakım ödüllerle de huzurdan ayrılmıştır. Allah Resûlü, zaman ve mekândan münezzeh olan Rabbi ile buluşmayı insanın idrakine sunarken de şüphesiz dilin imkânlarını kullanmıştır. Bunu insanî eylemlerle karıştırmamak gerekmektedir. Sadece zaman ve mekânla iliştirildiği takdirde anlama imkânı bulunan insana, anlatmanın bir aracı olarak yani idraki kolaylaştırmak için söz konusu figürlere başvurulmuştur. Nitekim Ebû Zer, Resûlullah'a, "Rabbini gördün mü?" diye sormuş, Hz. Peygamber de, *"O bir nur, O'nu nasıl göreyim!"* buyurmuştur.[8] Huzura çıkan Elçisi'nin Rabbini görüp görmediği merak edilmeye ve tartışılmaya başlanınca, Hz.

[3] İsrâ, 17/1.
[4] M411 Müslim, Îmân, 259.
[5] HS2/243 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 244.
[6] N5660 Nesâî, Eşribe, 41.
[7] DM2120 Dârimî, Eşribe, 1.
[8] M443 Müslim, Îmân, 291.

Âişe, "Her kim Muhammed Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Zira Allah, *'Gözler O'nu göremez...'*[9] buyurmaktadır." açıklamasını yapmıştır.[10]

Âyet-i kerimelerde yedi kat sema ifadesi kullanılmış; semanın her katı Hz. Âdem'le başlayan ve Hz. Muhammed'le biten tevhid geleneğinin önemli isimlerinden biriyle buluşmaya sahne olmuştur. Öncelikle kabul edilen sema algısı ortaya konulmalıdır. Bu amaçla âyet-i kerimelere baktığımızda, her şeyin yaratıcısı olan Allah Teâlâ, semayı yedi kat olarak[11] tanzim etmiştir.[12] Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir.[13] O, yedi göğü tabaka tabaka yaratmış, onların arasında herhangi bir uyumsuzluk olmadığına dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: *"Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?"*[14]

Rivayetlerdeki anlatıma göre insanlığın atası Hz. Âdem'le birinci kat semada karşılaşılır. Cebrail Hz. Peygamber'le birlikte huzura vardığında, yanındakinin kim olduğu sorulur. Cebrail, "Muhammed" cevabını verdiğinde, "O gönderildi mi?" diye sorar Hz. Âdem ve farklı katlarda karşılaştığı diğer peygamberler. O soru ve verilen cevap, Hz. Âdem'le başlayan nübüvvet geleneğine dikkat çekmekte, öte yandan hem melekût âleminde hem de insanlardaki beklentiye vurgu yapmaktadır. "O gönderildi mi?" Bu, önemli bir sorudur. Zira Son Peygamber'e atıfta bulunduğu gibi kıyametin yaklaştığına da dikkatleri çekmektedir. Nitekim karşılaşılan peygamberlerden Hz. İbrâhim, Hz. Musa ve Hz. İsa ile kıyamet hakkında müzakereler yapmışlardır.[15]

Bu, risâlet zincirinin son halkası olarak Hz. Muhammed'in bir bütüne ait olduğunu, diğer bir ifadeyle Efendimizin Hz. Âdem'in, Hz. Musa'nın ya da Hz. İsa'nın iletmek istediği mesajı tebliğ etmekle yükümlü bir peygamber olduğunu anlatmaktadır. Ona iman edenler de söz konusu nübüvvet geleneğinin bir halkası olarak gelen hiçbir peygamberi ayırt etmemiş, birini diğerinden üstün tutmamış, hepsine iman etmişlerdir. Âyet-i kerimede bu durum şöyle ifade edilmiştir: *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'O'nun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz...'"*[16] Bu ilâhî gerçeğin bilincinde olan Hz. Peygamber, Beytü'l-Makdis'te ayağını diğer peygamberlerin bastığı yere bastığını bildirmiştir.[17]

Bu noktada duyarlılık oluşturacak insanî birtakım unsurlara da dikkat çekilmiştir. İnsanların içerisinde bulunduğu küfür ve inançsızlığın,

[9] En'âm, 6/103.
[10] B7380 Buhârî, Tevhîd, 4.
[11] Talâk, 65/12, Nûh, 71/15, Nebe', 78/12.
[12] Bakara, 2/29.
[13] İsrâ, 17/44.
[14] Mülk, 67/3.
[15] İM4081 İbn Mâce, Fiten, 33.
[16] Bakara, 2/285-286.
[17] HM10842 İbn Hanbel, II, 528.

ataları Âdem Peygamber'i üzdüğü vurgulanmıştır: *"Birinci kat semaya yükseltildiğim zaman baktım ki orada bir zât duruyor. Sağında birtakım karaltılar solunda da birtakım karaltılar gözüküyor. Bu zât sağına baktığında gülüyor, soluna baktığında ağlıyordu. Bana dönerek, 'Hoş geldin salih peygamber, hoş geldin salih evlât.' diyerek beni selâmladı. Ben, Cebrail'e onun kim olduğunu sorunca, 'Bu Âdem'dir. Sağındaki ve solundaki karaltılar da onun çocuklarının ruhlarıdır. Sağındakiler cennetlikler, solundakiler de cehennemlik olanlardır. Bu nedenle sağına bakınca mutlu oluyor, soluna bakınca da üzülüyor.'* açıklamasını yaptı."[18]

Hz. Peygamber yaşadığı bu metafizik tecrübeyle sahipsiz olmadığına olan inancı ve güveni tazelenmiştir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Mi'rac'a çıktığı zaman beraberinde büyük topluluklar bulunan peygamberlerin yanında, etrafında birkaç kişi olan ve hatta hiç müntesibi olmayan peygamberler görmüştü. Sonunda büyük bir kalabalık görmüş ve bunların kim olduğunu sormuştu. "Musa ve kavmi." demişler, "Fakat başını kaldır ve bak." diye eklemişlerdi. Başını kaldırdığında Peygamber Efendimiz, ufku tamamen kaplamış bir kalabalık görmüştü. Ona, "İşte bunlar senin ümmetindir." demişlerdi.[19]

Etrafındaki bir avuç insanla ölüm kalım mücadelesi veren Hz. Peygamber için bunun anlamı çok farklı idi, bu bir müjde idi. Nitekim Peygamberimiz de bunu böyle algıladı. Zira Rabbi, âyetlerinden bir kısmını açık bir şekilde göstermişti. Ancak bu olayın anlatımında farklı bir dil kullanılmıştır. Bir gün için elli vakit olarak belirlenen namaz, Hz. Peygamber'in münâcâtıyla beş vakit olarak tespit edilmiştir.[20] Ancak burada her namaz için on kat sevap verileceğine yapılan vurgu anlamlıdır. Beş vakte razı olmak, üstelik her bir vakte on namaz sevabı verileceğini bilerek ibadet etmek, insanı heveslendirmek için kullanılan bir söylemdir.

Mi'rac yolculuğunda, kendisini ziyarete gelen habibini boş çevirmeyen Yüce Allah ona birtakım hediyeler vermiştir. Elli olarak belirlenen namaz, beş vakit olarak takdir edilmiş ama elli namaz değerinde kabul edilmiştir. Bakara sûresinin son iki âyeti orada vahyedilmiş, ayrıca ümmetinden Allah'a şirk koşmayan günahkârların bağışlanacağı müjdesi verilmiştir.[21]

Öte yandan, temaşa edilen cennet ve cehennemdeki[22] birtakım manzaralar İslâmî eğitimin bir aracı olarak da kullanılmak istenmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber, Mi'rac esnasında bakırdan tırnaklarıyla kendi yüzlerini ve bağırlarını tırmalayan bir topluluk görmüştü. Onların kim olduğunu sorduğunda, "Bunlar gıybet etmek suretiyle insanların etlerini yiyen ve onla-

[18] M415 Müslim, Îmân, 263.
[19] T2446 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 16.
[20] İM1400 İbn Mâce, İkâmet, 194.
[21] HM4011 İbn Hanbel, I, 423; M431 Müslim, Îmân, 279.
[22] T3147 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.

rın şereflerine saldıran kimselerdir."[23] cevabını almıştı. Karınları yılanlarla dolu ve ev kadar şişkin olan insanları gördüğünde onların kim olduğunu sormuş, kendisine onların faiz yiyen insanlar olduğu bilgisi verilmişti.[24]

Bu mucizevî yolculuktan dönen Allah Resûlü, dönüşünde amcasının kızı Ümmü Hânî'yi uyandırdı ve onlara sabah namazını kıldırdı. Ardından da olup bitenleri anlattı. Şaşkınlaşan Ümmü Hânî'ye, bunun sıradan bir şey olmadığını anlatmak için zamana ve mekâna vurgu yaparak Hz. Peygamber sözüne şöyle devam etti: *"Bildiğin gibi burada yatsı namazını kıldım, sonra Beytü'l-Makdis'e gittim ve orada namaz kıldım. Sonra da sizinle birlikte şimdi gördüğün gibi sabah namazını kıldım."* Ümmü Hânî'yi şaşkınlaştıran Hz. Peygamber'in bu ifadeleri, aslında İsrâ sûresi birinci âyetinin diğer bir şekilde ifade edilmesiydi: *"Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu bir gece Mescid-i Harâm'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir."*[25]

Daha sonra Hz. Peygamber, Ümmü Hânî'nin evinden ayrılmak için ayağa kalktı. Ancak ridasının bir ucundan yakalayan Ümmü Hânî gitmesine izin vermedi ve "Ey Allah'ın Elçisi! Bunu kavmine haber verme; onlar seni yalanlar ve sana eziyet ederler." diyerek kaygısını ifade etti.

Rabbinin vahyettiklerini tebliğ etmekle yükümlü olan ve şartlar ne olursa olsun hiçbir şeyi gizlemeyen Allah Resûlü, Ümmü Hânî'nin sözlerini dinledikten sonra, *"Vallahi haber vereceğim."* dedi ve evden çıktı. Onun için endişelenen Ümmü Hânî, olup bitenleri takip etmesi için Habeşli cariyesini Peygamber'in peşine taktı.[26]

Ümmü Hânî ile aralarında bu konuşma geçen Hz. Peygamber, insanların kendisini yalanlayacaklarını düşünerek bir kenara çekilmiş, hüzünlü bir şekilde oturuyordu. Allah'ın düşmanı Ebû Cehil yanına sokuldu ve alaycı bir şekilde, "Yeni bir şey var mı?" diye sordu. Hz. Peygamber, *"Evet."* dedi. Meraklanan Ebû Cehil, "Ne var?' diye konuşmayı sürdürdü. Hz. Peygamber, *"Götürüldüm."* dedi. Ebû Cehil, "Nereye?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber, *"Beytü'l-Makdis'e."* cevabını verdi. Ebû Cehil, "Sonra da aramıza döndün, öyle mi?" dedi. Resûlullah da, *"Evet."* diye karşılık verdi.

Hz. Peygamber'i hemen yalanlamayan Ebû Cehil, aradığını bulmuş gibi, "Kavmini çağıracak olsam, bana söylediklerini onlara da söyler misin?" diye sordu Allah Resûlü'ne. O da, *"Evet."* diyerek karşılık verdi. Bu cevap Ebû Cehil'i fazlasıyla sevindirdi. Zira onlar, Hz. Muhammed için nice benzetmeler yapmışlar[27] ve onu mecnun olarak nitelemişlerdi.[28] Onun

[23] D4878 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[24] HM8742 İbn Hanbel, II, 363.
[25] İsrâ, 17/1.
[26] BN3/137 İbn Kesir, Bidâye, III, 137; HS2/248 İbn Hişâm, *Siret*, II, 248-249.
[27] İsrâ, 17/48.
[28] Hicr, 15/6.

sihirbaz olduğunu iddia etmişler[29] ve öğretilmiş bir deli olduğunu ileri sürmüşlerdi.[30] Hatta, *"Biz, bir deli şair için ilâhlarımızı mı terk edeceğiz?"*[31] diyerek kendilerince bir söylem geliştirmişlerdi. Müşriklerin bu iddiaları karşısında habibini rahatlatmak isteyen Yüce Mevlâ, *"(Ey Muhammed!) De ki, 'Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütlüyorum. Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O, şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır.'"*[32] buyurmuştur.

Müşriklerin baş temsilcisi olan Ebû Cehil nihayet tutunacak bir dal bulmuş olmanın sevinciyle, "Toplanın ey Kâ'b b. Lüheyoğulları!" diye bağırmaya başladı. Çeşitli meclislere haberciler yolladı. Onlar da toplandılar ve hep birlikte Hz. Peygamber'in bulunduğu yere geldiler ve onun yanına oturdular. Ebû Cehil, "Bana söylemiş olduğun şeyi, kavmine de söyle." diye söze başladı. Resûlullah aynen tekrar etti ve *"Bu gece götürüldüm."* dedi. Onlar, "Nereye?" diye sorduklarında, *"Beytü'l-Makdis'e."* diye cevap verdi. "Sonra da aramıza döndün öyle mi?" dediler.[33] Resûlullah, *"Evet."* diyerek onların şaşkınlıklarını daha da artırdı. O sahneyi anlatan İbn Abbâs, orada bulunanlardan bazılarının ellerini çırpıp başlarının üzerine koyduklarını ardından da, "Bize Mescid-i Aksâ'yı anlatır mısın?" diye konuşmayı sürdürdüklerini nakletmektedir. Zira onların bir kısmı mescidi biliyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Kâbe'nin bitişiğindeki Hicr'de ayağa kalktı. Allah, Beytü'l-Makdis'i gözünün önüne getirdi. Hz. Peygamber de ona bakarak özelliklerini Kureyş'e anlatmaya başladı.[34] Şaşkınlıklarını gizleyemeyen müşrikler, "Vallahi anlattıkları doğru." demekten kendilerini alamadılar.[35]

Hz. Peygamber'in verdiği bilgi doğru olsa bile söz konusu olayın imkânsız olduğunu düşünen müşrikler, kendi aralarında İsrâ ve Mi'rac'ı konuşmaya başladılar. Hatta daha önce Resûlullah'a inananlardan, müşriklerin etkisinde kalarak İslâm'ı terk edenler bile oldu.[36] Bunlar Hz. Ebû Bekir'e varıp, "Arkadaşının geceleyin Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü zannetmesinden haberin var mı?" diye sordular. "Böyle mi söylüyor?" diye soran Hz. Ebû Bekir, "Evet." cevabını aldığında, "Eğer bunu o söylüyorsa doğrudur." diyerek, iman ve teslimiyetin en güzel örneğini ortaya koydu. Buna da şaşıran insanlar, "Sen gerçekten onun gece Beytü'l-Makdis'e gidip sabah olmadan geri geldiğine inanıyor musun?" diye tekrar sordular. Kendisinden ve inancından emin olan Hz. Ebû Bekir, "Doğrusu ben, bundan çok daha imkânsız şeylere inanıp onu tasdik etmekteyim. Öyle ki sabah akşam ona gökten gelen vahyi doğrulamaktayım." diye karşılık

[29] Zâriyât, 51/39.
[30] Duhân, 44/14.
[31] Sâffât, 37/36.
[32] Sebe', 34/46.
[33] HM2820 İbn Hanbel, I, 309.
[34] B3886 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 41.
[35] HM2820 İbn Hanbel, I, 309.
[36] MA9719 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 321.

verdi. İşte bu teslimiyeti, kendisine, "Sıddîk" lakabının verilmesine neden oldu.[37] Âyetlerini gösterdiği Elçisi'ne ve inananlara güven ve kararlılık veren bu kutsal yolculuk, kalbinde zaaf bulunan ve inanmayanlar için ise fitne aracı olmuştu.[38]

Gece yolculuğu anlamına gelen İsrâ, Hz. Peygamber'in geceleyin Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesini ifade ederken; Mi'rac, Mescid-i Aksâ'dan Sidretü'l-müntehâ'ya kadar olan yükselişi ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim meâric kelimesiyle âyet-i kerimede, "*Yükselme yollarının sahibi olan Allah*" kastedilmiştir.[39] Hz. Peygamber'in fizikötesi âlemlere seyahatiyle ilgili bu iki safha sonraki dönemlerde birleştirilmiş ve Mi'rac kandili adıyla kutlanmaya başlanmıştır.

Eskiden beri İsrâ ve Mi'rac'ın uykuda mı uyanıkken mi, ruhen mi bedenen mi olduğu tartışılmışsa da Hz. Peygamber'in metafizik bir tecrübe yaşadığında şüphe yoktur. Yapılan bu olağanüstü yolculuğun doğası gereği, anlatımlarda kullanılan dil, temalar, temsiller, sahneler de farklıdır. Müşrikler onun yanında yer almasalar da Yüce Allah (cc) Mi'rac ile Peygamberi'nin yanında olduğunu göstermiştir. Mi'rac ile, eşini ve amcasını kaybettiği "Hüzün Yılı"nda Mekke'de bunalan Sevgili Nebî'ye bir yükseliş tecrübesi yaşatmak suretiyle şevk verilmiştir. Resûlullah'a yaşatılan bu tecrübe "namaz" ile taçlandırılmıştır. Hz. Peygamber (sav), yaşadığı bu olağanüstü tecrübeden sonra ümmetine yeniden dönmüş ve onları da namaz ile Yaratıcılarına ruhen yükselmeye çağırmıştır. Müminler ise her namazda okudukları "Tahiyyât" ile Resûlullah'ın yaşadığı bu hadiseyi tekrar tekrar canlandırır ve Rableri katındaki yüksek mertebelere uzanmak için çırpınırlar âdeta.

Evet, Mi'rac bir yükseliştir... Kulun Allah nezdinde yükselişi... Kullar bu yükselişi hiç şüphesiz O'nun razı olacağı bir hayat ile gerçekleştirirler. İhlas ile, takva ile, ibadet ve taat ile... Bilhassa da namaz ile. Zira namaz müminin mi'racıdır.

[37] MA9719 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 321.
[38] İsrâ, 17/60.
[39] Meâric, 70/3.

HİCRET
MUHACİR ALLAH'IN YASAKLARINI TERK EDENDİR

عَنْ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ
فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا
فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ."

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ameller niyete göredir. Herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne yönelikse onun hicreti Allah'a ve Resûlü'nedir. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı ise onun hicreti, hicret ettiği şeyedir."
(B54 Buhârî, Îmân, 41)

عَنْ عَمْرِو بْنِ مَالِكٍ الْجَنْبِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ فَضَالَةَ بْنَ عُبَيْدٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "أَنَا زَعِيمٌ –وَالزَّعِيمُ الْحَمِيلُ– لِمَنْ آمَنَ بِي وَأَسْلَمَ وَهَاجَرَ بِبَيْتٍ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَبِبَيْتٍ فِي وَسَطِ الْجَنَّةِ، وَأَنَا زَعِيمٌ لِمَنْ آمَنَ بِي وَأَسْلَمَ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِبَيْتٍ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَبِبَيْتٍ فِي وَسَطِ الْجَنَّةِ وَبِبَيْتٍ فِي أَعْلَى غُرَفِ الْجَنَّةِ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَلَمْ يَدَعْ لِلْخَيْرِ مَطْلَبًا وَلاَ مِنَ الشَّرِّ مَهْرَبًا يَمُوتُ حَيْثُ شَاءَ أَنْ يَمُوتَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ، وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ تَنْقَطِعُ الْهِجْرَةُ حَتَّى تَنْقَطِعَ التَّوْبَةُ، وَلاَ تَنْقَطِعُ التَّوْبَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا."

Amr b. Mâlik el-Cenbî anlatıyor: "Fedâle b. Ubeyd'den duyduğuma göre o, Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işitmiş: *'Bana iman edip Müslüman olan ve hicret edene cennetin kıyılarından ve ortasından birer ev verileceğine ben kefilim. Ve yine, bana inanıp Müslüman olan ve Allah yolunda cihad edene de cennetin kıyılarından, ortasından ve en üst derecesinden birer ev verileceğine ben kefilim. Kim böyle yaparsa elde etmedik bir hayır, kaçınmadık bir şer de bırakmamış olur. Nerede ölürse ölsün fark etmez.'"*

(N3135 Nesâî, Cihâd, 19)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!"*

(B2783 Buhârî, Cihâd, 1)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Muhacir de Allah'ın yasakladığını terk eden kimsedir."*

(B10 Buhârî, Îmân, 4)

Muâviye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Tevbe sona ermedikçe hicret de sona ermez. Güneş battığı yerden doğmadıkça da tevbe sona ermez."*

(D2479 Ebû Dâvûd, Cihâd, 2)

Allah Resûlü, Mekke'den ayrılmıştı. Bir beldeye doğru yol alıyordu. Hurmalıklarla dolu bu yerin neresi olduğunu tam olarak anlayamamıştı. Bir an Yemâme ya da Hecer olabileceğini düşünmüş fakat yanılmıştı. Zira orası daha sonra Medine ismini alacak olan Yesrib şehriydi. Bir rüya görmüştü Hz. Peygamber.[1] Tam da müşriklerin baskısı altında bunalan Müslümanların umut ışığı beklediği bir anda...

Müslümanlardan bir kısmının 615 yılında[2] Habeşistan'a yerleşerek dinlerini rahatça yaşama imkânına kavuşmaları,[3] müşrikleri oldukça rahatsız ediyordu. Gelecekleri açısından tehdit olarak algıladıkları bu durum onları, Müslümanlara daha fazla eziyet etmeye sevk ediyordu. Hz. Peygamber ise 620 senesinde Kureyş'e karşı kendisini daima himaye eden amcası Ebû Tâlib'i ve dini tebliğ ile görevlendirildiği günden beri bir an olsun desteğini esirgemeyen sevgili eşi Hatice'yi kaybetmenin[4] hüznü içindeydi. Allah Resûlü, amcasının vefatının ardından tebliğ görevini Mekke dışında sürdürebilmek niyetiyle Tâif'e gitmiş; fakat Kureyş'le olan iyi ilişkilerini bozmak istemeyen Tâiflilerden destek bulamadığı için oradan eli boş dönmüştü.[5]

Yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen Efendimiz, Mekke dışından gelen insanlarla görüşmeyi ve onlara İslâm'ı anlatmayı ihmal etmiyordu. Peygamberliğinin on birinci yılında hac mevsiminde Akabe denilen yerde Yesribli altı kişi ile karşılaşmış ve onlara İslâm'ı tebliğ etmiş; onlar da kabul etmişlerdi. Zira onlar Resûlullah'ın, Yahudilerin geleceğinden bahsettikleri peygamber olduğunu anlamışlardı.[6] Bunlardan beşi, ertesi sene hac mevsiminde yedi kişi ile beraber tekrar geldiler[7] ve Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftira etmemek, hiçbir ma'ruf işte isyan etmemek üzere söz vererek Birinci Akabe Biati'ni gerçekleştirdiler.[8] Bunun üzerine Kutlu Peygamber, Habeşistan'dan yeni dönen Mus'ab b. Umeyr'i, Yesriblilere Kur'an öğretmesi ve insanları İslâm'a davet etmesi için onlarla birlikte gönderdi.[9] Onun gayretiyle neredeyse Medine'de içinde Müslüman bulunmayan tek bir ensar evi bile kalmamıştı.[10]

Mus'ab, ertesi yıl yetmiş üç erkek ve iki kadından oluşan bir grupla tekrar Mekke'ye geldi. Yine Akabe mevkiinde Hz. Peygamber'le gizlice

[1] B3622 Buhârî, Menâkıb, 25; M5934 Müslim, Rü'yâ, 20.
[2] ST34 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 204.
[3] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[4] HS2/263 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 263-264.
[5] ST1/212 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1, 211-212.
[6] HS2/276-HS2/278 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277.
[7] HS2/279-HS2/280 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 279.
[8] B7213 Buhârî, Ahkâm, 49.
[9] HS2/281 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 281.
[10] HM14510 İbn Hanbel, III, 322.

buluştular. Peygamber Efendimizin yanında henüz o zamanlar Müslüman olmamış amcası Abbâs da vardı. Abbâs, onların daha önce Resûlullah'a yaptıkları daveti onun kabul ettiğini ve Mekke'den ayrılıp kendilerine katılmak istediğini belirtti. Karşılıklı konuşmalar neticesinde Yesribliler her ne pahasına olursa olsun Hz. Peygamber'i (sav), tıpkı hanımlarını ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz verdiler.[11]

İşte Allah Resûlü'nün gördüğü rüya, verdikleri söz sayesinde Allah Resûlü'nün güvenini kazanan insanların memleketi Yesrib'e yani Medine'ye hicret edileceğinin müjdesiydi. Bu rüyadan sonra Efendimiz (sav), *"Allah (cc), size kardeşler ve emniyette olacağınız bir yurt nasip etti."* buyurarak Mekkeli Müslümanlara Medine'ye hicret etmelerini emretti.[12]

Medine'ye ilk hicret eden, Mahzûmoğulları'ndan Ebû Seleme'ydi. Akabe Biati'nden bir sene önce hicret etmişti. Hicret izninden sonra ilk giden ise Âmir b. Rebîa ve hanımı Leyla bnt. Hasme oldu.[13] Gerek Akabe Biatleri gerekse Medine'ye hicret, gizlilik içinde gerçekleştirilmişti. Yalnızca Ömer b. Hattâb gidişini gizlememişti.[14]

Müminler, Medine'ye akın akın hicret ediyorlardı. Mekke'de Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ile hapsedilen, hasta ya da hicret edemeyecek durumda olanlardan başka kimse kalmamıştı.[15] Müşrikler ise bu durumdan hiç hoşnut değillerdi. Zira Resûlullah'ın da Medine'ye gitmesinden ve tüm gidenlerin kendileriyle savaşmak üzere orada bir araya gelmesinden korkuyorlardı. Vakit kaybetmeden bu meseleyi aralarında görüşmek için Dârünnedve'de toplandılar. Tartışmalar sonunda Ebû Cehil'in önerisi üzerine, her kabileden seçilecek güçlü ve soylu gençler tarafından Allah Resûlü'nün öldürülmesine karar verdiler. Böylece Peygamber'in (sav) kabilesi Abdümenâfoğulları, bu gençlerin mensup olduğu kabilelerin hiçbirinden hesap sormaya cesaret edemeyecek ve diyete razı olacaktı.[16] Müşriklerin bu hain planından Kur'an'da şöyle bahsedilmiştir: *"Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların (tuzaklarına karşılık verenlerin) en hayırlısıdır."*[17]

Allah Resûlü müşriklerin planından haberdar olduğunda öğle sıcağında Hz. Ebû Bekir'in evine gitti. Çünkü Allah Teâlâ'dan beklediği hicret izni, *"Ve şöyle niyaz et: Rabbim gireceğim yere beni güven içerisinde koy; çıkacağım yerden de beni güven içerisinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver."* âyetinin nâzil olması ile verilmişti.[18] Hz. Peygamber'in hiç gelmediği

[11] HS2/290 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 290-291.
[12] HS2/314 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 314.
[13] HS18 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 315-317.
[14] EÜ5/144 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 144.
[15] ST1/226 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 226.
[16] HS3/5 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 5-8.
[17] Enfâl, 8/30.
[18] İsrâ, 17/80; T3139 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.

bir saatte böyle aniden ziyareti Hz. Ebû Bekir'i çok şaşırtmıştı. Resûlullah, eve girip içeride yabancı bir kimsenin olmadığından emin olduktan sonra, Hz. Ebû Bekir'e kendisine Allah (cc) tarafından hicret izninin verildiğini söyledi. Sadık dostu Ebû Bekir, bu habere çok sevindi. Nitekim daha önce hazırlık yapmış olmasına rağmen Sevgili Peygamberimiz onun Mekke'den ayrılmasına müsaade etmemişti. *"Acele etme, belki Allah sana bir arkadaş bulur."* diyerek beklemesini istemişti. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir de iki deve satın alarak hicret gününü beklemeye başlamıştı.[19] Hz. Ebû Bekir'in heyecanla beklediği gün nihayet gelmişti.

Resûlullah ve Hz. Ebû Bekir, müşrik olmasına rağmen güvenilir bir kimse olan Abdullah b. Uraykıt'ı kendilerine kılavuzluk etmesi için kiraladılar.[20] Onunla üç gün sonra Sevr Mağarası'nda buluşmak üzere sözleştiler. Hz. Ebû Bekir'in kızları Âişe ve Esmâ ise yolculuk için hemen azık hazırladılar.[21] Gereken tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra Hz. Peygamber evine döndü. Hz. Ali'yi yanına çağırdı ve geceleyin yatağında yerine onun yatmasını istedi. Ayrıca üzerinde bulunan emanetleri ona bırakarak bunları sahiplerine vermesini istedi. Gece olduğunda ise Allah Resûlü, etrafı müşrikler tarafından çevrili olduğu hâlde onlar görmeden evinden çıkarak[22] Hz. Ebû Bekir'e gitti. Vakit kaybetmeden Mekke'nin güneydoğusunda kalan Sevr mağarasına doğru yola koyuldular.[23]

Peygamberimiz (sav) ve Hz. Ebû Bekir, mağarada üç gün saklandılar. Bu süre zarfında Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah da her gece onlarla birlikte kaldı. Zeki bir genç olan Abdullah, karanlık basınca mağaraya geliyor ve Kureyşlilerin planlarını Resûlullah ile babasına haber veriyordu. Herhangi bir şüphe uyandırmamak için de seher vakti yanlarından ayrılıyor, geceyi Mekke'de geçirmiş gibi Kureyşlilerle birlikte sabahlıyordu. Hz. Ebû Bekir'in kölesi Âmir b. Füheyre ise mağaraya yakın bir civarda koyunlarını otlatıyor, akşam vakti biraz geçtikten sonra onlara süt getiriyordu.[24]

Allah Resûlü'nü öldürmek üzere evini basan fakat onu bulamayınca tuzaklarının boşa çıktığını anlayan müşrikler, Hz. Ali'yi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'yı sıkıştırmışlar ama kendilerinden bir şey öğrenememişlerdi.[25] Bunun üzerine Mekke'nin en iyi iz sürücülerini yanlarına alarak Peygamberimizi (sav) aramaya başladılar. İzler onları Sevr mağarasına doğru götürüyordu. Bir ara müşrikler mağaraya o kadar yaklaşmışlardı ki Hz. Ebû Bekir telaşlandı ve "İçlerinden birisi eğilip baksa bizi görür!" dedi. Peygamber (sav) de ona, *"Yâ Ebâ Bekir, üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne*

[19] HS3/11 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 10.
[20] ST1/229 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 229.
[21] B3905 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[22] EÜ5/91 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 91.
[23] HS3/11 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 12.
[24] B3905 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[25] TB1/568 Taberî, *Târîh*, I, 568-570.

zannediyorsun?"[26] diye karşılık verdi. Müşrikler, mağaranın ağzına kadar geldikleri hâlde içerisine bakmadan dönüp gittiler. Çünkü Allah, bu iki yolcuyu görünmez ordularla destekleyerek korumuş, onlar da bakmadan geçip gitmişlerdi.[27]

Cenâb-ı Hak, işte böyle bir anda Elçisi'nden yardımını esirgememişti. Kur'ân-ı Kerîm'de bu sahne şöyle anlatılmaktadır: *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada iken o, arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[28]

Sevr mağarasında geçen üç geceden sonra Rebîülevvel ayının dördünde[29] pazartesi sabahı güneşin ilk ışıklarıyla birlikte kılavuzları Abdullah b. Uraykıt, onları alıp Mekke'nin alt tarafından geçirerek sahil yoluna götürdü.[30] Muhtemelen bu yolu, sıkça kullanılan kervan yolu yerine daha az tercih edilmesinden dolayı güvenli olacağını düşündükleri için takip etmişlerdi. Üzerlerine doğan güneşi fark edemeyen Mekkeliler, âlemlere rahmet olan bir hazineyi ellerinden kaçırıyorlardı.

Yolculuk kızgın güneş altında kâh vadilerden kâh tepelerden geçilerek devam ediyordu. Bu sırada hicret yolcularının Ümmü Ma'bed, Evs b. Hucr gibi yardımsever ve misafirperver kimselere rastlamaları bir nebze olsun sıkıntılarını gidermelerine vesile olmuştu.[31] Fakat bazen de müşrikler tarafından onları bulana vaad edilen ödül nedeniyle kendilerini takip eden ve zor anlar yaşatan kimselerle karşılaşıyorlardı. Bunlardan Peygamber Efendimize ve Hz. Ebû Bekir'e en çok yaklaşma fırsatını elde eden ise Sürâka b. Mâlik idi. Fakat onları yakalamak üzere yaptığı her hamlede atı kuma saplanmış, kendisi de yere düşmüştü. Bu durum karşısında dehşete düşen Sürâka, sonunda Resûlullah'tan af diledi ve ne ihtiyaçları varsa gidereceğini söyledi. Peygamberimiz ise onun yardım teklifini kabul etmedi, ondan yalnızca yolculuklarını gizlemesini istedi.[32] Bunun üzerine Sürâka, Allah Resûlü'nün affına karşılık, arkadan gelecek olanları bırakmayacağına dair söz verdi ve sözünden de dönmedi.[33]

Medine'ye doğru yol alırken Cuhfe'ye geldiklerinde Allah Resûlü'nün gönlüne doğup büyüdüğü, ilk tebliğini yapmış olduğu yerden, Allah'ın

[26] B3653 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 2; M6169 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 1.
[27] HM3251 İbn Hanbel, I, 348; MA9743 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 384.
[28] Tevbe, 9/40.
[29] ST1/232 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1, 232.
[30] B2263 Buhârî, İcâre, 3.
[31] NM4274 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1604 (3/10); HS3/19 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 19.
[32] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[33] M7521 Müslim, Zühd, 75.

evi Kâbe'den ayrılmanın hüznü düşmüştü. Sevgili Elçisi'nin özlemini ve hüznünü bilen Rabbi bunun üzerine ona, *"dönülecek yere"* yani Mekke'ye[34] tekrar döneceğini müjdeledi.[35]

Mağaradan ayrılışlarının üzerinden sekiz gün geçmişti. Kubâ'ya varmadan önceki en son tepeye ulaştıklarında, önlerinde Peygamber Efendimizin rüyasında gördüğü[36] hicret yurdu Medine şehrinin yeşillikleri uzanmaktaydı.

Peygamberlerinin yola çıktığını haber alan Medineli Müslümanlar, her gün Hârre denilen yere sabahleyin güneş doğmadan gelerek sıcak bastırıncaya kadar ufku gözetliyorlardı. Ancak beklenen Nebî, henüz teşrif etmemişti. Rebîülevvel ayının on ikisi, bir pazartesi günüydü.[37] Yine saatlerce süren bekleyişten sonra öğle sıcağında evlerine dönmekte olan Medineli Müslümanlar, kafileyi gören bir Yahudi'nin, "Ey Araplar! İşte beklemekte olduğunuz önderiniz!" diye haykırışıyla tekrar toplandılar. Silahlarını kuşanarak hemen Peygamber'i (sav) karşılamaya koştular.[38] Efendimizin teşrifi Müslümanları büyük sevince boğdu. Kimileri evlerinin damına çıkmış, kimileri de yollara dökülmüş, âlemlere rahmet olarak gönderilen Nebî'yi karşılıyorlardı. Kadınlar ve çocuklar hep bir ağızdan,

"Veda tepelerinden dolunay doğdu bize!

Allah'a çağıran bir davetçi oldukça,

Şükür etmemiz gerekir hâlimize!" diye şiirler okurlarken[39] kimileri de mızrakları ile sevinç gösterisinde bulunuyorlardı.[40]

Allah Resûlü Kubâ'da Amr b. Avfoğulları'ndan Gülsüm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir olarak kaldı.[41] Bu süre içerisinde Kubâ Mescidi inşa edildi.[42] Bu arada Hz. Ali de Resûlullah'a yetişti.[43] Peygamberimiz birkaç gün sonra Medine'ye hareket etti. Rânûnâ vadisine gelindiğinde Sâlim b. Avfoğulları'na cuma namazını kıldırdı. Bu, onun Medine'de kıldırdığı ilk cuma namazıydı.[44] Allah Resûlü namazdan sonra Medine'ye ulaştı. Erkekler ve kadınlar evlerin üstlerine çıkmış, çocuklar ve hizmetçiler yollara dökülmüşlerdi. "Yâ Muhammed! Yâ Resûlallah!" nidalarını coşkuyla haykırıyorlardı.[45] Nitekim Enes b. Mâlik, o günkü sevincini şöyle ifade etmekteydi: "Ben, Resûlullah'ın Medine'ye girdiği günden daha güzel ve daha parlak bir gün görmedim."[46]

Herkes Allah'ın Sevgili Elçisi'ni misafir etmek için can atıyor ve bu nedenle birbiriyle tartışıyordu. Hz. Peygamber, kimseyi kırmamak için devesi Kasvâ'nın serbest bırakılmasını istedi ve o nerede çökerse ora-

[34] B4773 Buhârî, Tefsîr, (Kasas) 1.
[35] Kasas, 28/85.
[36] B3622 Buhârî, Menâkıb, 25; M5934 Müslim, Rü'yâ, 20.
[37] HS3/19 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 19.
[38] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[39] BD5/266 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 266.
[40] D4923 Ebû Dâvûd, Edeb, 51.
[41] HS3/19 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 20.
[42] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
[43] ST3/22 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 22.
[44] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
[45] M7522 Müslim, Zühd, 75.
[46] ST1/233 İbn Sa'd, *Tabakât*, I/233-234.

ya misafir olacağını söyledi. Sonunda Kasvâ, hurma serip kurutulan ve Neccâroğulları'ndan Sehl ve Süheyl adlı iki yetim kardeşe ait olan bir yerde çöktü. Bunun üzerine Resûlullah, evi oraya en yakın kişi olan Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir oldu. Mescidi inşa edilene kadar da onun evinde kaldı.[47]

İşte bu kutlu göçün adıydı hicret.

Hicret; Rabbi uğruna kişinin vatanını terk etmesinin adıydı. Vatanında dinini yaşayabilmek için her türlü eziyete katlanmasına rağmen davetini sürdürme imkânı kalmadığında, Allah Resûlü'nün yeni imkânlar aramasının adıydı.

Hicret; Allah ve O'nun Sevgili Peygamberi içindi. Bu göç, gerek hicret eden gerekse de onlara kucak açanlar için samimiyetin, sadakatin ve imanın bir göstergesiydi. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler; (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır."*[48] Buna göre hicrette aslolan niyetti. Ancak hicret edenler arasında farklı bir amaç gözetenler de vardı. Nitekim sırf Ümmü Kays adlı bir kadınla evlenebilmek amacıyla Medine yolunu tutan ve sonrasında "Ümmü Kays muhaciri" diye anılan bir adamın[49] bu davranışı üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: *"Ameller niyete göredir. Her kişiye ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne yönelikse onun hicreti Allah'a ve Resûlü'nedir. Kimin de hicreti nail olacağı bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı ise onun hicreti, hicret ettiği şeye olur."*[50]

Hicret, onu bizzat tecrübe eden Hz. Peygamber'in ifade ettiği üzere çok çetin bir işti.[51] Herkesin kolay kolay hakkını veremeyeceği büyük bir fedakârlıktı. Müslümanlar sırf dinlerini özgürce yaşayabilmek uğruna her şeylerini Mekke'de bırakıp başka bir diyara göç etmişlerdi. Onlar ne rahat bir yaşam ne de hicret edilen yerin zenginliğinin peşindeydi. Onlardan razı olan Cenâb-ı Hak[52] ise kendi yolunda yapılacak olan bu fedakârlığın karşılığını şöyle müjdelemekteydi: *"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[53]

Hicret, İslâm'ın geleceği için, insanlığın hidayete ulaştırılması için gerekliydi. Nitekim hicretle İslâm, hem bireysel hem de toplumsal anlamda serbestliğe kavuşmuştu. Hicret sayesinde Hz. Peygamber bir devlet kurmuş, orada siyasî, askerî ve ekonomik bir güç olarak hâkimiyet sağla-

[47] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret,* III, 22-24.
[48] Enfâl, 8/74.
[49] MK8540 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* IX, 103; İF1/10 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 10.
[50] B54 Buhârî, Îmân, 41; M4927 Müslim, İmâre, 155.
[51] B6165 Buhârî, Edeb, 95; M4832 Müslim, İmâre, 87.
[52] Tevbe, 9/100.
[53] Nisâ, 4/100.

mıştı. Yine hicret vasıtasıyla İslâm, diğer toplumlara ulaşmış ve onların karanlıklardan aydınlığa çıkmasına vesile olmuştu. Bu nedenle hicretten sonraki ilk yıllarda çevre beldelerden Müslüman olanların Medine'ye, Resûlullah'ın yanına hicret etmesi zorunlu kılınmıştı. Zira Hz. Peygamber, sonucuna kefil olduğu bu hususta kendisine tâbi olunmasını istemiş ve şöyle buyurmuştu: *"Bana iman edip Müslüman olan ve hicret edene cennetin kıyılarından ve ortasından birer ev verileceğine ben kefilim. Ve yine, bana inanıp Müslüman olan ve Allah yolunda cihad edene de cennetin kıyılarından, ortasından ve en üst derecesinden birer ev verileceğine ben kefilim. Kim böyle yaparsa elde etmedik bir hayır, kaçınmadık bir şer de bırakmamış olur. Nerede ölürse ölsün fark etmez."*[54]

Huzâa kabilesinden Damra b. Îs (ya da el-Îs b. Damra) b. Zinbâ' adlı bir adam da hasta olmasına rağmen sedye üzerinde Medine'ye hicret etmek üzere yola çıkmış fakat Ten'îm adlı yere gelince vefat etmişti. Bunun üzerine *"...Kim Allah'a ve Peygamberi'ne hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* âyeti nâzil olmuştu.[55] Güçleri yettiği hâlde Mekke'den Medine'ye göç etmeyerek bile bile müşriklerin tehdidi altında kalanlar ise Kur'an'da, *"kendilerine yazık eden kimseler"* olarak nitelendirilmiş ve *"Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!"* diye kınanmışlardı.[56] Demek ki hicrette asıl olan mekân değişikliği değil neyin, nasıl ve niçin terk edildiğiydi.

Hicret zorunluluğu Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Fetihle beraber ise Allah Resûlü, *"Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!"*[57] buyurarak hicretin maddî anlamda göç etme kısmının sona erdiğine işaret etmiştir. Fakat Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra hicret zorunluluğu ortadan kalktığı hâlde Mekke'ye dönmemiştir. Böylece o, Medine'nin yardımsever Müslümanlarına karşı vefasızlık etmemiş ve orada kalıcı olduğunu göstermiştir. Kendisi ve Mekkeli muhacirler için yaptıkları fedakârlıkları nedeniyle onları takdir etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Eğer hicret olmasaydı ben mutlaka ensardan biri olurdum. Eğer insanlar bir dere ya da dağ yoluna girseler, ben ensarın gittiği dere veya dağ yoluna girerdim."*[58]

İşte müminlerin imanlarıyla imtihan edildiği bu göç, İslâm'ın insanlığa ulaşmasına vesile olan en önemli olaydır. Bu nedenle Mekke'de geçen on üç yıldan[59] sonra İslâm'ın geleceği açısından bir dönüm noktası olan

[54] N3135 Nesâî, Cihâd, 19.
[55] Nisâ 4/100; BS18259 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 27.
[56] Nisâ, 4/97.
[57] B2783 Buhârî, Cihâd, 1; M4831 Müslim, İmâre, 86.
[58] B7244 Buhârî, Temennî, 9; M2446 Müslim, Zekât, 139.
[59] B3902 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.

hicret, Müslümanlar için yeni bir başlangıç olmuştur.[60] Bununla birlikte hicretin her zaman ve mekânda devam eden mânevî bir boyutu vardır. Zira Sevgili Peygamberimiz, *"Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Muhacir de Allah'ın yasakladığını terk eden kimsedir."*[61] buyurarak buna dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ'nın, *"Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl."*,[62] *"Kötü şeyleri terk et!"*[63] emirleri gereği hicretten önce Resûlullah'ın, kötülüklere karşı olan tutumu da aslında bundan ibarettir. Bu yüzden hicret, ister yaşadığı yeri ister günahları, kötülükleri terk etmek anlamında olsun kıyamete kadar sürecek bir olgudur. Nitekim Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Tevbe sona ermedikçe hicret de sona ermez. Güneş battığı yerden doğmadıkça da tevbe sona ermez."*[64]

[60] B3934 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 48.
[61] B10 Buhârî, Îmân, 4; B6484 Buhârî, Rikâk, 26.
[62] Müzzemmil, 73/10.
[63] Müddessir, 74/5.
[64] D2479 Ebû Dâvûd, Cihâd, 2.

HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARI
SAVAŞTA DA RAHMET

عَنْ أَبِى مُوسَى الأَشْعَرِيِّ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُسَمِّى لَنَا نَفْسَهُ أَسْمَاءً،
فَقَالَ: "أَنَا مُحَمَّدٌ، وَأَحْمَدُ، وَالْمُقَفِّى، وَالْحَاشِرُ، وَنَبِيُّ التَّوْبَةِ، وَنَبِيُّ الرَّحْمَةِ."

Ebû Musa el-Eş'arî anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bize kendisinin isimlerini şöyle söylerdi: *'Ben Muhammed'im, Ahmed'im, (peygamberlerin ardından gelen) Mukaffî'yim, (kıyamette insanların arkamda toplandığı) Hâşir'im, Tevbe Peygamberi'yim, Rahmet Peygamberi'yim.'"*

(M6108 Müslim, Fedâil, 126)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
”لاَ تَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا.“

أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ ﷺ حَدَّثَهُ قَالَ:
قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
”مُؤْمِنٌ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ.“

عَنْ نَافِعٍ: أنهَ عَبْدَ اللَّهِ ﷺ أخْبَرَهُ: أَنَّ امْرَأَةً وُجِدَتْ فِى بَعْضِ مَغَازِى النَّبِيِّ ﷺ مَقْتُولَةً، فَأَنْكَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَتْلَ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ.

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أبِيهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا بَعَثَ أَمِيرًا عَلَى جَيْشٍ أَوْصَاهُ فِى خَاصَّةِ نَفْسِهِ بِتَقْوَى اللَّهِ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَيْرًا فَقَالَ:
”اغْزُوا بِسْمِ اللَّهِ وَفِى سَبِيلِ اللَّهِ قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ، اغْزُوا وَلاَ تَغُلُّوا وَلاَ تَغْدِرُوا وَلاَ تُمَثِّلُوا وَلاَ تَقْتُلُوا وَلِيدًا.“

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Düşmanla karşılaşmayı istemeyin. Onlarla karşılaştığınızda ise sabredin!"*

(M4541 Müslim, Cihâd ve siyer, 19)

Ebû Saîd el-Hudrî'den (ra) rivayet edildiğine göre, "Yâ Resûlallah, hangi insan daha faziletlidir?" diye soruldu. Resûlullah (sav), *"Canıyla, malıyla Allah yolunda cihad eden mümin."* buyurdu.

(B2786 Buhârî, Cihâd, 2)

Nâfi'den nakledildiğine göre, Abdullah (b. Ömer) ona şunları anlatmıştır: "Hz. Peygamber'in (sav) savaşlarından birinde öldürülmüş bir kadın bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (sav) kadınların ve çocukların öldürülmesini kabul etmedi."

(B3014 Buhârî, Cihâd, 147)

Süleyman b. Büreyde'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) birini orduya komutan olarak tayin ettiğinde ona özel olarak, Allah karşısında takva sahibi olmasını, beraberindeki Müslüman askerlere iyi davranmasını tavsiye eder ve şöyle derdi: *"Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın, fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin."*

(T1408 Tirmizî, Diyât, 14)

628 yılında Mekkeli müşriklerle on yıllık bir süre için yapılmıştı Hudeybiye Barış Antlaşması.[1] Barışın üzerinden henüz iki yıl geçmişti ki müşrikler Müslümanların himayesindeki bir kabileye saldırarak antlaşmayı bozdular. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) Mekke'nin fethine karar verdi. Mekke'yi kan dökülmeden fethetmek istediği için hazırlıkların büyük bir gizlilik içinde yürütülmesini istiyordu. 10 Ramazan 8/1 Ocak 630'da Medine'den yola çıkan ordu, Mekke yakınlarında Merruzzahrân denilen yerde karargâh kurdu.[2] Hz. Peygamber, sayıları on bini bulan mücahidlerin her birinin, bulunduğu yerde ateş yakmasını istedi. Bu durum müşrikler arasında büyük bir endişeye sebep olmuştu. Korku ve panik hâlindeki müşriklerin merakını gidermek için Ebû Süfyân, yanına Hakîm b. Hizâm ve Büdeyl b. Verkâ'ı alıp etrafı incelemeye çıktı.[3] İslâm ordusunun öncü kuvvetleri onları yakalayıp Hz. Peygamber'in huzuruna getirdiler. O sırada Müslüman olan Ebû Süfyân, ordunun Mekke'ye girişini Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'la birlikte izlemeye koyuldu.

Arap kabileleri alay alay Ebû Süfyân'ın önünden geçiyorlardı. Sıra ensara gelmişti. Başlarında Sa'd b. Ubâde bulunuyordu. Ebû Süfyân'ın önünden geçerken, "Ey Ebû Süfyân! Bugün melhamet (cesetlerin saçılacağı büyük savaş) günüdür. Bugün Kâbe'de bile kan dökmek helâldir." dedi. Derken, Resûlullah'ın (sav) içinde bulunduğu grup geldi. Ebû Süfyân, Sa'd b. Ubâde'nin söylediklerini Resûlullah'a anlattı. Bunun üzerine Resûlullah, *"Sa'd yanlış söylemiş. Bugün, Allah'ın Kâbe'yi yücelteceği gündür. Bugün Kâbe'nin giydirileceği (örtüsünün değiştirileceği) gündür."*[4] *"Bugün merhamet günüdür. Bugün Allah'ın Kureyş'i şereflendireceği gündür."* buyurdu.[5]

Sa'd'ın sözleri, Hz. Peygamber'in hoşuna gitmemişti. O, insanlara rahmet olarak gönderilmişti ve Mekke'yi kan dökmeden almak istiyordu. Herhangi bir kargaşaya meydan vermek istemiyordu. Bu nedenle Ebû Süfyân'a bugünün "melhamet" değil "merhamet" günü olduğunu söyledi ve derhâl Sa'd'ın görevine son verip sancağı oğlu Kays b. Sa'd'a emanet etti.[6]

Hz. Peygamber (sav), büyük bir tevazu ile şehre girdi. Namazdan sonra Mekkelilere bir konuşma yaptı. *"Ey Kureyş halkı! Ne dersiniz? (Size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?)"* diye sordu. Onlar, "İyilik umuyoruz. Sen, asil bir kardeşsin ve asil bir kardeşin oğlusun." karşılığını verdiler.

[1] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324; VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572.
[2] HS5/55 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 55.
[3] VM2/814 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 814.
[4] B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[5] VM2/822 Vâkıdî, *Meğâzî*, VIII, 822.
[6] VM2/822 Vâkıdî, *Meğâzî*, VIII, 822.

Bunun üzerine, Hz. Peygamber, Hz. Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi onları, *"Bugün size kınama yok. Allah sizi affetsin. O, merhametlilerin en merhametlisidir."*[7] diyerek serbest bıraktı.[8]

Hz. Peygamber, kendisini ve ashâbını kovup memleketlerinden çıkarmış ve mallarını gasp etmiş olan, ona ve ashâbına büyük zulüm ve işkencelerde bulunan bu insanlardan çok çekmişti. Mekke döneminde insanları Kur'an'ın yönlendirmesiyle hikmetle ve güzel sözlerle İslâm'a davet eden[9] Peygamberimiz, burada kendisine ve Müslümanlara karşı yapılan düşmanlığa, işkenceye ve şiddete sabretmişti. Yapılan bütün eza ve cefaya rağmen gizli gizli de olsa tebliğ faaliyetlerine devam etmişti. Zaten Müslümanların güçsüz olduğu Mekke döneminde nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, Hz. Peygamber'e ve inananlara sürekli sabrı tavsiye ediyordu.[10] Fakat müşrikler düşmanlığı iyice artırınca Hz. Peygamber ve ashâbı dinlerini daha özgür bir ortamda yaşayabilecekleri bir yurt edinme ihtiyacı hissettiler. Neticede âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (sav), getirdiği dine inananların inançlarını özgürce yaşayabilecekleri ve kimseye inançlarından dolayı herhangi bir baskının uygulanamayacağı bir yurt kurmak için doğup büyüdüğü şehri ashâbı ile birlikte terk etmek zorunda kaldı.

"Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeye gücü yeter. Onlar, haksız yere, sırf, "Rabbimiz Allah'tır." demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir."[11] buyuran Kur'an âyetleri, Resûlullah'ın Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında inmişti.[12] Böylece sabır ve tahammül dönemi bitmiş ve Müslümanlara ilk defa kendilerini savunma hakkı tanınmıştı. Ancak Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra İslâm dininin yayılmasını ve Medine'de ortaya çıkan yeni devleti kendileri için tehdit görmeye devam eden Mekkeli müşrikler, mânevî ve siyasî baskılara devam ettiler. Müşrikler Resûlullah'ın (sav) sığındığı Medine'yi istila edip giriştiği yenilik hareketlerini yok etmek için akla gelen bütün yolları denemişler ve nihayet imzaladıkları Hudeybiye Antlaşması'nı da çiğnemişlerdi. Ama şimdi, terk etmek zorunda bırakıldığı Mekke'ye bir fatih olarak, muzaffer bir kumandan olarak giriyordu Allah'ın Resûlü. Kendisine bunca kötülük yapmış

[7] Yûsuf, 12/92.
[8] NS11298 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 382; VM2/835 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 835.
[9] Nahl, 16/125.
[10] Yûnus, 10/109; Müzzemmil, 73/10.
[11] Hac, 22/39-40.
[12] İT5/433 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 433.

olan insanları kılıçtan geçirmesine, tüm mal ve servetlerini savaş ganimeti hâline getirmesine ya da düşmanlarını köle veya cariye yapmasına hiçbir şey engel olamazdı. Ama onun Allah'ın elçisi olarak asıl görevi, Allah'ın dinini tebliğ edip insanları kazanmaktı. Amacı gönülleri fethetmekti. Allah için göç etmişti ama öç almak ona göre değildi. Bunun için daha baştan işi sıkı tutmuş, şehre girerken sarf ettiği sözleri sebebiyle Sa'd b. Ubâde'yi derhâl görevden almıştı.

Hz. Peygamber (sav), âlemlere rahmet olarak gönderilmişti.[13] O kendisini, *"Ben Muhammed'im, Ahmed'im, (peygamberlerin ardından gelen) Mukaffî'yim, (kıyamette insanların arkamda toplandığı) Hâşir'im, Tevbe Peygamberi'yim, Rahmet Peygamberi'yim."*[14] şeklinde tanıtıyordu. Bazı rivayetlerde geçen, *"Ben Savaş Peygamberi'yim."*[15] ziyadesinde geçen "melhame" kelimesi "savaş" anlamına geldiği gibi "ıslah" anlamına da gelmektedir. Kelimenin bu ikinci anlamını esas aldığımızda Allah Resûlü (sav), insanları ıslah için gönderildiğini ifade etmiş oluyordu.[16] Aslında Rahmet Elçisi savaştan ve savaşmaktan hoşlanmazdı. Bununla birlikte savaş Müslümanlar için zorunlu hâllerde ve çeşitli nedenlerle meşru kılınmıştı.

Müslümanlara savaş için izin verilmesinin en önemli sebebi İslâm'ın ve Müslümanların varlığını korumaktır. Zira savaş, barışı tesis etmek ve insanların bir arada kardeşçe yaşayabilmelerini sağlamak için bir vasıtadır. Savaşla hedeflenen, insanların çekinmeden ve hiçbir baskıya uğramadan İslâm'a girmelerinin önünü açacak özgür bir ortam hazırlamaktır. Hz. Peygamber (sav), Müslümanların baskıya uğramalarını engellemek için çalışmıştır. Bunun için kendisine düşmanlık yapmayacağını ve düşmanlarıyla birlikte olmayacağını taahhüt edenlere karışmamıştır. Söz gelimi uyurken başucuna gelip kendisini kılıçla tehdit eden bir bedevîyi Allah'ın adını duyunca kötülük yapmaktan vazgeçtiği için bağışlamıştır.[17]

Savaşa izin verilmesinin sebeplerinden biri de meşru savunma hakkının korunmasıdır. Bu sayede Müslümanlar canlarını, mallarını, namuslarını koruma ve düşman saldırılarına karşı koyma imkânı bulmuş oldular. Hz. Peygamber ve ashâbı hiçbir zaman sadece kan dökmek, mal ve servet edinmek üzere insanları öldürmeye teşebbüs etmemişlerdir. Hz. Peygamber'in savaşmaktaki amacı, kendinden olmayan insanları yok etmek ve onların mal ve servetlerine el koymak değildir. O, her hâlükârda insanların İslâm dinine girmelerini sağlamaya ve böylece hem dünyada hem de âhirette saadete ermelerine vesile olmaya çalışmıştır. Hayber'de

[13] Enbiyâ, 21/107.
[14] M6108 Müslim, Fedâil, 126.
[15] MŞ31684 İbnEbû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 1; HM23838 İbn Hanbel, V, 405.
[16] LA44/4012 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXX, 4012.
[17] B2910 Buhârî, Cihâd, 84, B2913 Buhârî, Cihâd, 87.

sancağı teslim ettiği Hz. Ali ile aralarında geçen konuşmalar bunu göstermektedir. Hz. Ali'nin, "Ey Allah'ın Resûlü! Onlarla ne yapmaları için savaşayım?" şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber şöyle karşılık vermiştir:

"Onlarla, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet getirinceye kadar savaş. Bunu yaptıklarında –hukukun gerektirdikleri dışında– kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir.[18] *Acele etmeden, gayet sakin bir şekilde onların yanına git. Kendilerini İslâm'a davet et ve yapmaları gerekenleri söyle. Bu davetinle bir kişi bile Müslüman olsa bu, sana kızıl develer verilmesinden daha hayırlıdır!"*[19]

Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların bir amacı da düşmanı caydırmak ve İslâm topraklarını saldırılardan korumaktır. O, Bedir Savaşı'ndan önce belirli bölgelere seriyyeler (küçük çaplı askerî operasyonlar) düzenlerken de aynı amacı taşımaktaydı. Bu seriyyeler sayesinde Mekke'nin düşmanca tavırlarına karşı konulmaya çalışılmıştı. Batn-ı Nahle Seriyyesi bunlardan biriydi. Bu seriyye sonunda inen Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, müşriklerin Müslümanlar üzerindeki baskısını açıkça ortaya koyuyordu. Olay şöyle gerçekleşmişti: Allah Resûlü, nakledilenlere göre, bir seriyyede görevlendirilen ilk komutan olan ve Uhud'da şehit edilen Abdullah b. Cahş'ı[20] Cemâziyelâhir ayında yanında muhacirlerden sekiz yahut on iki kişi ile birlikte seriyyeye gitmek üzere görevlendirmişti. Abdullah b. Cahş'a bir mektup yazmış ve bu mektubu iki gün sonra açması gerektiğini söyleyip sadece gideceği yönü göstermişti. Abdullah b. Cahş iki gün sonra mektubu okuduğunda Mekke ve Tâif arasında yer alan Nahle'de Kureyş'i gözlemek üzere görevlendirildiğini öğrendi.

Kafile istenilen yere ulaştığında, burada Kureyşli bir grup müşrikle karşılaştılar. Müşrikleri, kendilerini harem bölgesine girmekten alıkoyacakları endişesi ile etkisiz hâle getirmeyi düşünen kafile, bir taraftan da câhiliye devrinde savaş yapmanın yasak olduğu haram aylarda (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb) adam öldürmekten çekiniyordu.[21] Sonunda Receb ayının son gününde oldukları için gruba müdahale etmekte bir mahzur görmediler. Dört kişilik gruptan Amr b. el-Hadramî'yi öldürüp iki kişiyi esir alan kafile, bir kişiyi ise ele geçiremedi. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları İslâm'da ele geçirilen ilk ganimeti paylaşıp bir bölümünü de Resûlullah'a götürmek üzere esirlerle birlikte Medine'ye ulaştılar. Allah Resûlü bu durumdan memnun olmamıştı. Haram aylarda kimseyi öldürmeyi emretmediğini söyleyerek hoşnutsuzluğunu dile getirdi. Kureyş müşrikleri ise

18 ST2/110, ST2/111 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 110-111.
19 B2942 Buhârî, Cihâd 102.
20 EÜ3/195 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 195
21 BN3/305 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 305.

bu fırsatı kaçırmayıp Hz. Peygamber'in haram aylardaki yasakları ihlâl ettiğini dillendirmeye başladılar. Bunun üzerine Allah (cc) şu âyeti indirdi: *"Sana haram ayında savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahtır."*[22] Âyetlerde açıkça bu seriyyenin, insanları Allah yolundan alıkoyan, Allah'ı inkâr eden, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olan ve Müslümanları yurtlarından çıkaran müşriklerin bu kötü fiillerinden dolayı düzenlendiği ifade ediliyordu.[23] Bedir Savaşı öncesi veya sonrasında gerçekleşen otuzdan fazla seriyyenin çoğunun hedefi de bundan farklı değildi.

Bedir Gazvesi'ne Mekkeli müşriklere ait olan kervana el koymak suretiyle düşmana zarar vermek ve Müslümanlara karşı verdikleri amansız mücadeleden vazgeçmelerini sağlamak için çıkılmıştır. Bedir Gazvesi sıradan bir yağma olayı değildir. Bu yolla her fırsatta yeni kurulmuş olan Medine'deki İslâm devletini yıkmak için uğraşan ve bu uğurda her yolu meşru kabul eden Mekkeli müşriklere bir ders verilmek istenmiştir.

Bedir Savaşı'ndan sonra meydana gelen Uhud ve Hendek Savaşları Mekkeli müşriklerin Medine'ye saldırmaları sebebiyle meydana gelmiştir. Bu iki savaşta da Hz. Peygamber saldıran tarafta değildir. Saldırılar karşısında Medine'yi korumak için savaşmıştır. Mekkeli müşriklerin, Müslümanlarla imzaladıkları Hudeybiye Barış Antlaşması'nın üzerinden iki yıl geçmeden antlaşmayı hiçe sayan hareketler içerisine girmeleri üzerine, Hz. Peygamber Mekke'nin fethini gerçekleştirmek üzere sefere çıkmıştır. Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn ve Evtâs Savaşları ise Tâif çevresinde oturan Hevâzin kabilesi ile Sakîf kabilesinin birleşerek Müslümanlara karşı savaş hazırlığına başlamaları sebebiyle meydana gelmiştir.[24]

Tebük ve Mute Savaşları ise düşmanı caydırma amacına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Son dinin Arap yarımadasının hemen her bölgesine yayılması üzerine Bizans ve Sâsânî güçlerinin Medine Şehir Devleti'ne saldırı hesapları yapması, bu savaşları gerekli kılmıştır. Dolayısıyla Allah Resûlü söz konusu hesapları boşa çıkarmayı ve saldırıları önlemeyi amaçlamıştır. Diğer yandan Yahudilere karşı yapılmış olan savaşlar da bu çerçevede değerlendirilebilir. Yahudiler, Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmalara sadık kalmamışlar, müşrik kabilelerle işbirliği yaparak Medine Şehir Devleti'ni yıkmaya çalıştıkları gibi Hz. Peygamber'e de suikast girişiminde

[22] Bakara, 2/217.
[23] KF2/12 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 12-13.
[24] VM3/885 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 885.

bulunmuşlardı. Dolayısıyla onlara karşı yapılan savaşlar İslâm devletini korumak ve verdikleri söze bağlı kalmayanları cezalandırmak içindir.

Bu gerekçelerle savaşa çıkmış olan Peygamber (sav) barışı tesis etmek için bütün seçenekleri değerlendirmiştir. *"Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Onlarla karşılaştığınızda ise sabredin!"*[25] buyurarak aslında savaşın arzu edilen bir şey olmadığını açıkça dile getirmiştir. Ancak gerekli olan durumlarda Müslümanları savaşa teşvik etmiş ve onların şartlar gerektiğinde canlarıyla ve mallarıyla Allah yolunda savaşmalarını istemiştir. Kendisine, "Yâ Resûlallah, hangi insan daha faziletlidir?" diye sorulduğunda, *"Canıyla, malıyla Allah yolunda cihad eden mümindir."* buyurmuştur.[26] Kur'ân-ı Kerîm'de Allah yolunda cihad, müminleri cehennem azabından kurtarıp cennete götüren hayırlı bir ticaret olarak nitelendirilmiştir.[27] Ama savaşmak ve insanlara zarar vermek, hiçbir zaman temel hedef olmamıştır.

İnsanları zorla Müslüman yapmak gibi bir amacı bulunmayan Hz. Peygamber, savaşı başlatan taraf olmamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de düşmana karşı kuvvet hazırlamak suretiyle müteyakkız olmaya çağıran âyetin sonunda, *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et."*[28] buyrularak zorunlu durumlarda savaşa hazırlıklı olmakla birlikte barış imkânlarının her fırsatta değerlendirilmesi gerektiği hatırlatılıyordu. Ayrıca, *"Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin!"* emrine muhatap olan[29] müminlere, Allah yolunda savaşa çıktıkları zaman iyice araştırma yapmaları ve kendilerine barış önerene, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek gayesiyle, *"Sen mümin değilsin!"* dememeleri tavsiye ediliyordu.[30]

Peygamber Efendimiz, savaşta her şeyi meşru kabul eden zihniyeti değiştirmiş ve savaş meydanında bile olsa Müslümanların belli ahlâkî esaslar çerçevesinde hareket etmeleri gerektiğini belirlemiştir. Buna göre düşmanla karşılaşıldığında önce onlarla anlaşma yollarının aranması, anlaşma sağlanamayıp savaş çıktığında ise savaşan askerlerin dışında kalan kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve kendilerini ibadete vermiş din adamları gibi sivillere müdahale edilmemesi ve yerleşim yerlerine zarar verilmemesi, savaşta uyulması gereken ana kurallardandır.[31] Nitekim savaşlarından birinde öldürülmüş bir kadın bulununca Allah Resûlü kadınların ve çocukların öldürülmesine karşı çıkmıştır.[32]

Ashâbından birini bir orduya komutan olarak tayin ettiğinde ona özel olarak, Allah karşısında takva sahibi olmasını, beraberindeki Müslüman

[25] M4541 Müslim, Cihâd ve siyer, 19
[26] B2786 Buhârî, Cihâd, 2
[27] Saff, 61/10-12.
[28] Enfâl, 8/60-61.
[29] Bakara, 2/208.
[30] Nisâ, 4/94.
[31] MU971 *Muvatta'*, Cihâd, 3
[32] B3014 Buhârî, Cihâd, 147.

askerlere iyi davranmasını tavsiye ettikten sonra, *"Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin."*[33] buyuran Hz. Peygamber, savaşta insanlık onuruna yakışmayacak şekilde, öldürülenlere müsle yapmayı (organlarını kesmeyi) ve düşmana karşı işkenceye başvurmayı yasaklamıştır.

Hz. Peygamber, âlemlere rahmet olarak gönderilişinin gereği olarak insanların inançlarını özgürce yaşayabilecekleri ve yeni dine girenlerin baskıya uğramadıkları bir yurt kurmak için çalışmıştır. Savaş, başvurduğu en son çare olmuştur. Bunu yaparken de can kaybının olmaması için azami gayret göstermiştir. Peygamber Efendimiz hayattayken meydana gelen çarpışmalar, tarihin en az kan dökülen savaşlarındandır. Yapılan bir hesaba göre yaklaşık olarak onun dönemindeki bütün savaşlarda Müslümanların verdiği şehit sayısı (Bi'r-i Maûne ve Recî' olaylarında şehit olanlar hariç) yüz otuz sekiz, müşriklerin verdiği kayıp da (Kurayza hariç tutulursa) iki yüz on altıdır.[34] Bu da Hz. Peygamber'in (sav) ilke olarak düşmanı yok etmeyi değil kazanmayı tercih ettiğinin açık göstergesidir.

[33] T1408 Tirmizî, Diyât, 14
[34] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 13.

BEDİR
ZULME KARŞI İLK ZAFER

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ يَوْمَ بَدْرٍ فِى ثَلاَثِمِائَةٍ
وَخَمْسَةَ عَشَرَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ حُفَاةٌ فَاحْمِلْهُمْ، اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ عُرَاةٌ فَاكْسُهُمْ، اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ جِيَاعٌ
فَأَشْبِعْهُمْ"، فَفَتَحَ اللَّهُ لَهُ يَوْمَ بَدْرٍ فَانْقَلَبُوا حِينَ انْقَلَبُوا وَمَا مِنْهُمْ رَجُلٌ إِلاَّ
وَقَدْ رَجَعَ بِجَمَلٍ أَوْ جَمَلَيْنِ وَاكْتَسَوْا وَشَبِعُوا.

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Bedir günü üç yüz on beş kişi ile çıktı ve *"Allah'ım, bu askerler kendilerini taşıyacak bir binekten yoksunlar, onları sen taşı! Allah'ım, onlar çıplaklar, onları sen giydir! Allah'ım, onlar açlar, onları sen doyur!"* diye dua etti. Neticede Allah Bedir günü kendisine zafer nasip etti. Dönüşte her biri mutlaka bir ya da iki deveyle, elbiseli ve karınları tok olarak (Medine'ye) gelmişlerdi.

(D2747 Ebû Dâvûd, Cihâd, 145)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ، اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ." فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ، فَقَالَ: حَسْبُكَ، فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ: ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ.﴾

عَنْ مَالِكِ بْنِ حَمْزَةَ بْنِ أَبِى أُسَيْدٍ السَّاعِدِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ
قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ:
"إِذَا أَكْثَبُوكُمْ فَارْمُوهُمْ بِالنَّبْلِ، وَلاَ تَسُلُّوا السُّيُوفَ حَتَّى يَغْشَوْكُمْ."

İbn Abbâs anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) Bedir günü, *'Allah'ım, senden ahdini ve vaadini (yerine getirmeni) diliyorum. Allah'ım, eğer (bu müminler topluluğunun hezimetini) dilemişsen o zaman bugünden sonra sana ibadet edilmeyecek (demektir)'* diye dua etti. Ebû Bekir, Peygamber'in elini tuttu ve *'(Bu dua) sana yeter.'* dedi. Akabinde Resûlullah (sav), *'Yakında o topluluk bozguna uğrayacak; arkalarını dönüp kaçacaklar.'* (Kamer, 54/45) âyetini okuyarak (çadırdan dışarı) çıktı."

(B3953 Buhârî, Meğâzî, 4)

Mâlik b. Hamza b. Ebû Üseyd es-Sâidî'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Bedir günü, *"(Müşrikler) Size yaklaştıklarında onlara ok atın. Onlar sizi iyice yakından sarıncaya kadar da kılıçları çekmeyin."* buyurmuştur.

(D2664 Ebû Dâvûd, Cihâd, 108)

Hicretin üzerinden yaklaşık iki yıl geçmişti. Mekke müşriklerinden oluşan bir ticaret kervanı, o günlerde Ebû Süfyân b. Harb'in idaresinde Şam'a yol almıştı. Şam'daki ticarî faaliyetini tamamlayan kervanın dönüş zamanı gelmişti. Kervanda pek çok Mekkeli müşrikin malı vardı.[1] Yüzlerce deveden, attan ve oldukça kıymetli ticaret mallarından oluşan kervan, Mekke'ye dönmek üzere yola çıkmaya hazırdı. Yakında Bedir civarından geçecek olan kervandaki malların bir bölümü de Müslümanlara aitti. Çünkü hicret ederken mallarını Mekke'de bırakmak zorunda kalmışlar, müşrikler de onlara el koymuştu.[2] Müşrikler, Müslümanların gözleri önünde bu malları develere yükleyip Şam'a ve Yemen'e götürerek satıyorlardı. Müslümanlar ise mallarını geri almak istiyorlardı.

Büyük kervan çok geçmeden Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. Allah Resûlü, Ebû Süfyân idaresindeki bu kervanın önünü keserek mallarını ele geçirmek istiyordu. Çünkü hak hukuk tanımayan, zulümleriyle İslâm'ın gönüllere ulaşmasını engelleyen bu insanları durdurabilmek için başka bir yol kalmamıştı.

Resûlullah, kervanı gözetlemek üzere bir gözcü göndermiş, ashâbından da onlarla karşılaşmak üzere hazırlık yapmalarını istemişti. Allah Resûlü, *"Kimin yanında hayvanı varsa hemen binsin ve bizimle gelsin."* diye seslenerek katılmak isteyenleri çağırdı.[3]

Kısa bir sürede hazırlıklarını tamamlayan Peygamberimiz (sav) ve ashâbı, Kureyş kervanını yakalamak için Ramazan'ın on ikinci günü[4] yaklaşık üç yüz on beş kişi olarak yola çıktılar. Bunlardan yaklaşık sekseni Medine'ye henüz geldikleri için sayıları az olan muhacirlerden, geri kalanı ise ensardan oluşuyordu.[5] Allah Resûlü beyaz sancağı ashâbının gençlerinden Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Amr b. Ümmü Mektûm'u ise Medine'de kalanlara namaz kıldırması için görevlendirdi.[6]

Müslümanların binek hayvanları çok azdı. İki atları, yetmiş de develeri vardı.[7] Bunlara nöbetleşe biniyorlardı. Meselâ, Ali b. Ebû Tâlib ve Mersed b. Ebû Mersed el-Ganevî bir deveye sırayla binmişlerdi.[8] Sevgili Peygamberimiz ashâbıyla birlikte giderken bir yandan da içinde bulundukları durumu Rabbine şöyle arz ediyordu: *"Allah'ım, bu askerler kendile-*

[1] VM1/28 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 28.
[2] GH1/276 Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*, 1, 276; ZD5/69 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-meâd*, V, 69-70.
[3] M4915 Müslim, İmâre, 145.
[4] ST2/12 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 12.
[5] HS3/261 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 261; TB2/25 Taberî, *Târîh*, II, 25.
[6] HS3/159 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 159.
[7] ST2/12 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 12.
[8] HS3/159 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 159.

rini taşıyacak bir binekten yoksunlar, onları sen taşı! Allah'ım, onlar çıplaklar, onları sen giydir! Allah'ım, onlar açlar, onları sen doyur!"[9]

Resûlullah ve ashâbı Bedir'e doğru ilerlerken Kureyş kervanının lideri Ebû Süfyân, öncü olarak gönderdiği casusları vasıtasıyla Müslümanların kervana saldıracaklarını öğrendi. Hemen Mekke'ye haber göndererek Kureyş'ten çok acele yardım istedi.[10] Kureyş kabilesini bir telaş sardı. Zira mallarının zarar görmesinden endişe ediyorlardı. Hiç zaman kaybetmeden hazırlık yapmaya başladılar. Herkesin orduya katılması için duyurular yaptılar. Kimi Kureyşliler ise savaşa gitmek istemiyorlardı. Ama Ebû Cehil ve diğer bazı önderleri bunları zorluyorlardı.[11] Kureyşliler bir yandan kendi hazırlıklarını yapıyorlar bir yandan da Müslüman ordusuna katılmak isteyenleri engellemeye çalışıyorlardı.[12] Telaş içinde çok geçmeden hazırlıklarını tamamladılar. Yaklaşık bin kişilik bir ordu kurmuşlardı. Ayrıca yüz at ve yedi yüz develeri vardı.[13] Orduda Ebû Leheb hariç Kureyş'in önde gelenlerinin tamamı yer almıştı.[14]

Bu arada Allah Resûlü ve ashâbı yolda Kureyş'e su taşıyan ve develeri güden zenci bir köle ile karşılaştılar. Ondan müşriklerin büyük bir ordu ile yola çıktıklarını öğrendiler.[15]

Resûlullah biraz tedirgindi. Çünkü ashâbdan bir grup, kervan yerine savaşla karşı karşıya kalacaklarını anlayınca bu konuda isteksiz olduklarını belli etmişlerdi. Hatta gerçek apaçık ortaya çıktığında bile göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi Hz. Peygamber ile tartışmışlardı. Allah (cc) kendilerine kervan veya Kureyş ordusundan birini vaad ettiği hâlde onlar, zayıf olana yani sadece kervana sahip olmak istiyorlardı.[16] Sayı ve teçhizat bakımından kendilerinden kat kat üstün olan müşrik ordusu ile karşılaşacak olma düşüncesi onları endişelendiriyordu.

Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer sırayla söz aldılar. Fakat Allah Resûlü bir karşılık vermedi.[17] Sonra el-Mikdâd b. Esved, Hz. Peygamber'e yaklaşarak, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz sana, İsrâiloğulları'nın Musa Peygamber'e, 'Artık sen ve Rabbin beraber gidin ve savaşın. Biz burada oturacağız.' dedikleri gibi demeyiz. Biz sana ancak, 'Düşmanın üzerine yürü, biz de seninle beraberiz.' deriz!" dedi. Mikdâd'ın bu sözleri, Resûlullah'ı çok mutlu etmişti.[18] Hz. Peygamber, ensarı da konuşturmak istedi. Belli ki onlardan da destek istiyordu. Çünkü Medine içinde onu koruyacaklarına söz veren ensarın, Medine dışında kendisini yalnız bırakmalarından endişe ediyordu. Ensardan Sa'd b. Muâz ayağa kalkarak,

[9] D2747 Ebû Dâvûd, Cihâd, 145.
[10] VM1/28 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 28.
[11] VM1/31 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 31-33.
[12] M4639 Müslim, Cihâd ve siyer, 98.
[13] VM1/39 Vâkıdî, Meğâzî, 1, 39.
[14] HS3/156 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 156.
[15] D2681 Ebû Dâvûd, Cihâd, 115.
[16] Enfâl, 8/5-7.
[17] VM1/48 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 48.
[18] B4609 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 4.

"Bizi mi kastediyorsun ey Allah'ın Resûlü? ... Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sen bize atlarımızı denize daldırmamızı emretsen daldırırız! İçimizden hiç kimse geri kalmaz! ..." dedi.[19] Bu sözler Resûlullah'ı çok memnun etti. Ayrıca savaşa katılma hususunda tereddüt edenleri de cesaretlendirdi.

İslâm ordusu Kureyş'in gelişine aldırmadan Hz. Peygamber'in liderliğinde yola devam ediyordu. Hârretü'l-veber denilen yere ulaştıklarında, muhtemelen Kureyşlilerle sorunu olan ya da ganimet elde etmeyi amaçlayan Hubeyb b. Yesâf[20] adlı bir müşrik, Efendimizin ordusuna katılmak istedi. Üstelik bu kişi cesareti ve kahramanlığıyla tanınıyordu. Peygamber (sav), *"Allah'a ve Resûlü'ne inanıyor musun?"* deyince adam, "Hayır." dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"O hâlde geri dön, bir müşrikten yardım isteyecek değilim."* buyurdu. Fakat aralarındaki söyleşi iki kez daha tekrarlandıktan sonra Hubeyb, Müslümanlığı kabul etti ve Peygamberimiz onun orduya katılmasına izin verdi.[21]

İslâm ordusu bir süre sonra Bedir'e ulaştı. Ashâb için kolay bir yolculuk olmamıştı. Sefer, oruçlu oldukları Ramazan ayına denk gelmişti. Bir diğer sıkıntı ise binek hayvanlarının yetersizliğiydi. Bu zor şartlara rağmen dinlenmeye vakitleri yoktu. Bir an önce Ebû Süfyân'ın önderliğindeki kervanı yakalamak istiyorlardı. Ancak Müslümanların geldiği güzergâhı öğrenen Ebû Süfyân, derhâl kervanın yolunu değiştirdi. Sahil yolunu izleyerek kervanı Mekke'ye ulaştırdı.[22] Kervanını kurtaran Ebû Süfyân, vakit kaybetmeden Bedir'e ulaşmak üzere olan Kureyş ordusuna geri dönmesi için çağrı yaptı.[23] Bazı Kureyşliler, onun bu çağrısına kulak verip geri dönmek istediler. Fakat Ebû Cehil, geri dönüşe şiddetle karşı çıktı ve ordudan ayrılmak isteyenlere engel oldu.[24] Çünkü Ebû Cehil ve onun gibi düşünenler, Bedir kuyusunun yakınlarında yapılacak bu savaşı kendileri için bulunmaz bir fırsat olarak görüyorlardı. Çok güçlü bir ordu hazırlamışlardı. Müşrik ordusu sayı bakımından Müslümanların neredeyse üç katıydı. Dolayısıyla müşrikler, Müslümanları tamamen yok edeceklerine eminlerdi.

Kureyş kervanı kurtulmuştu. Fakat Peygamber Efendimiz ve ashâbı geri dönmemişlerdi. Demek ki savaşın asıl nedeni bu kervanı ele geçirmek değildi. Amaç sadece kervanı yakalamak veya kurtarmak olsaydı iki ordu da geriye dönerdi. Ancak iki taraf da yerinden ayrılmıyordu. Bu nedenle Bedir Savaşı'nın asıl nedenini ticarî kaygılarda değil, hicreti hazırlayan se-

[19] HS3/162 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 162; VM1/48 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 48.
[20] ST3/535 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 535.
[21] M4700 Müslim, Cihâd ve siyer, 150.
[22] HS3/165 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 165.
[23] HS3/166 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 166.
[24] HS3/171 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 171.

beplerde aramak daha doğrudur. Nitekim müşrikler baskılarını her geçen gün artırıyorlardı. Hatta Allah Resûlü'nü öldürmek için planlar yapmışlardı. Müslümanlar da doğup büyüdükleri vatanlarını bırakıp Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardı. Kervan hadisesi sadece bardağı taşıran son damla olmuştu. Zira Müslümanlar kervanı yakalayabilselerdi, Mekke'de bıraktıkları malların hiç olmazsa bir kısmını geri alabileceklerdi.

Müslümanlar Bedir'e ulaştıkları zaman, Allah (cc) üzerlerine onları ferahlatan bir yağmur indirdi.[25] Bu rahmet damlacıklarıyla toz toprak yatıştı, kuyular su ile doldu. Yağmur damlalarıyla beraber âdeta melekler de yeryüzüne inmişti.

Allah Resûlü, ashâbının önünde Bedir'e yakın bir yerde, bir gün öncesinden yaşanacak savaşı anlatıyordu. Bazı müşrikler hakkında, *"Şurası inşallah yarın falanın düşeceği yerdir."* diyerek eliyle çeşitli noktalara işaret ediyordu.[26]

Savaş adım adım yaklaşıyordu. Müslümanlar karargâh olarak Bedir kuyularının başını seçmişlerdi. Böylece suyun düşman tarafından kullanılması engellenmişti. Müşrikler yüz atlı ile hızla oraya doğru ilerlemekteydi. Onlar da aynı yeri karargâh yapmak istiyorlardı. Çünkü Bedir kuyuları, o civarda suyun bulunduğu tek yerdi.

Allah Resûlü, bir mevzi belirlemek için ashâbı ile istişare etti. Ardından bu konuda bilgisine güvenilen biri olan Hubâb b. Münzîr'in isteği üzerine merkezde büyükçe bir kuyu kazdırıldı. Bu kuyuya, harp müddetince yetecek kadar su dolduruldu. Daha sonra da diğer kuyuların hepsi kapattırıldı.[27] Geceleyin de Resûlullah ordusunu savaş konumuna soktu.[28]

Düşman hazırlıksız yakalanmıştı. Stratejik önemi olan bir alanı Müslümanlara kaptırmışlardı. Ama sayılarının fazlalığına çok güvendikleri için kısa sürede savaşı zaferle bitireceklerine inanıyorlardı.

Ramazan'ın on yedisi, bir cuma günü idi.[29] İki ordu karşılıklı olarak yerlerini almışlardı. Orduların sayısındaki farklılık hemen göze çarpıyordu. Allah Resûlü zırhını giyinmişti. Her iki orduya da baktı. Sonra çadırının içerisine girdi. Kalbinin derinliklerinden yükselen bir yakarışla Yüce Mevlâ'ya şöyle yalvardı: *"Allah'ım, senden ahdini ve vaadini (yerine getirmeni) istiyorum. Allah'ım, eğer (müminlerin helâkini) diliyorsan o zaman bugünden sonra sana ibadet edilmeyecek!"* O sırada cübbesi omuzlarından düşmüştü. Resûlullah'ın hâlini gören dostu Ebû Bekir, cübbesini Efendimizin omuzlarına tekrar koydu ve elini tutarak, "Ey Allah'ın Resûlü! Rabbine bu ka-

[25] Enfâl, 8/11.
[26] D2681 Ebû Dâvûd, Cihâd, 115.
[27] VM1/52 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 52-54.
[28] T1677 Tirmizî, Cihâd, 7.
[29] VM1/2 Vâkıdi, *Meğâzî*, I, 2.

dar yalvarış ve yakarış yeter!" dedi. Bunun üzerine Sevgili Peygamberimiz, *"Yakında o topluluk bozulacak; arkalarını dönüp kaçacaklar."*[30] âyetini okuyarak çadırdan dışarı çıktı.[31]

Allah (cc), Sevgili Elçisi'nin bu yakarışına hemen ilâhî yardımıyla karşılık verdi. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *"Hani Rabbinizden imdat istiyordunuz! O da, 'Ben size birbiri ardınca gelecek bin melekle yardım göndereceğim!' diye cevap vermişti!"*[32]

Cenâb-ı Hak yardımını vaad ederken mümin kullarını bir yandan da şöyle uyarmıştı: *"Ey müminler! Toplu hâlde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o gün arkasını dönüp kaçan kimse, Allah'tan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Bu ne kötü bir dönüştür."*[33]

Sayıca üstün olan müşrikler,[34] Müslümanları çok hafife alıyorlardı. Ordular karşılıklı saf tuttuğunda müşriklerin önde gelenlerinden Utbe b. Rebîa, düşman saflarından çıkarak harp meydanına doğru ilerledi. Oğlu ile erkek kardeşi de onun arkasından yürüdüler. Utbe, "Kim çarpışacak?" diye haykırdı. Ensardan bazı gençler, "Biz savaşacağız!" diye ona cevap verdiler. Utbe, "Siz kimsiniz?" dedi. Onlar da kendilerini tanıttılar. Utbe, "Bizim sizinle dövüşmeye ihtiyacımız yok. Biz sadece amcaoğullarımızı istiyoruz!" dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Ey Hamza kalk, ey Ali kalk, ey Ubeyde b. Hâris sen de kalk."* buyurdu. Allah Resûlü'nün bu tehlikeli göreve ilk gönderdiği insanlar, en yakın akrabalarıydı. Hz. Hamza, Utbe'ye yöneldi. Hz. Ali, Şeybe'ye yöneldi. Ubeyde de Velîd'le vuruşmaya başladı. Ubeyde ve Velîd birbirlerini yaralamışlardı. Hz. Hamza ile Hz. Ali ise hasımlarını yere sermişti. Sonra onlar da Velîd'in üzerine gittiler ve onu öldürdüler. Yaralı hâldeki Ubeyde'yi ise yüklenerek meydandan çıkardılar.[35]

Teke tek gerçekleştirilen çarpışma, herkeste bir durgunluk ve şaşkınlık oluşturdu. Kureyş'in güçlü reisi Utbe, kardeşi ve oğlu Bedir'in ortasında kılıçtan geçirilmişlerdi. Bu durum müşrik ordusunu derinden etkiledi. Çünkü aralarında Utbe, Şeybe ve Velîd'in gayretiyle savaşa katılanlar vardı. Dolayısıyla onların ölmesi, diğerlerini telaşa ve öfkeye sevk etmişti. Bunun karşısında Müslümanlar ise güç kazanmıştı.

Bu ilk vuruşmanın ardından iki ordu birbirine hücum etmeye başladı. Müşriklerin önde gelenleri moral bozukluğunun etkisini gidermek için çok çaba sarf ediyorlardı. Askerlerini sürekli teşvik ediyorlardı. Al-

[30] Kamer, 54/45.
[31] B4875 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 5; B3953 Buhârî, Meğâzî, 4.
[32] Enfâl, 8/9; M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58; T3081 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8.
[33] Enfâl, 8/15-16.
[34] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58
[35] D2665 Ebû Dâvûd, Cihâd, 109.

lah Resûlü ise, *"Haydi kalkın! Genişliği göklerle yeryüzü kadar olan cennete!"* diyerek ashâbını teşvik ediyordu. O sırada ensardan Umeyr b. Hümâm, elindeki hurmaları yiyordu. Allah Resûlü'nün müjdesini duyunca, "Eğer ben şu hurmalarımı yiyinceye kadar yaşarsam bu, gerçekten uzun bir hayattır!" dedi ve hiç düşünmeden elindeki hurmaları yere attı. Sonra da şehit oluncaya kadar müşriklerle savaştı.[36] Allah Resûlü, Bedir günü ashâbına, öldürülen ve esir edilen her bir düşman askeri karşılığında mükâfat müjdesi vermişti.[37]

Müslümanların ordusunda yaşları küçük olmasına rağmen gönüllü olarak savaşa gelenler de vardı. Hz. Peygamber onları Medine'ye geri göndermişti. Fakat içlerinden Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kardeşi Umeyr dönmek istememişti. Sonunda Resûlullah ona izin verdi ve Umeyr, on altı yaşında iken bu savaşta şehit oldu.[38] Umeyr gibi küçük yaşta şehit olan bir diğer kişi ise Hârise b. Sürâka'ydı.[39]

Müslümanlar sayıca olduğu kadar silah yönünden de müşrikler gibi güçlü değillerdi. Eldeki sınırlı imkânların en verimli şekilde kullanılması gerekiyordu. Bu nedenle Allah Resûlü, ashâbına müşrikler kendilerine iyice yaklaşmadan yani atış menziline girmeden ok atmamalarını istedi.[40]

Savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Müslümanların şifresi, "Ehad! Ehad!" (Allah bir! Allah bir!) idi.[41] Teke tek yapılan vuruşmada büyük kahramanlık sergileyen Hz. Hamza göğsüne, nişan olarak devekuşu tüyü takmış,[42] düşman saflarını yara yara ilerliyordu. Allah Resûlü bu şiddetli çarpışma anında bile hakkaniyetten bir an olsun ayrılmıyordu. Ebû Cehil ve Kureyş'in bazı liderleri Müslümanlara kılıç çekmek istemeyenleri de zorla Bedir'e getirmişlerdi. Dolayısıyla bu kişilerin öldürülmesine Sevgili Peygamberimizin gönlü razı olmuyordu. Bu nedenle ashâbına böyle kişilere kılıç çekmemelerini tavsiye etmişti.[43]

Ebû Cehil gibi bazı müşrikler ise, Müslümanlara yıllarca büyük sıkıntılar yaşatmışlardı. Ebû Cehil'i hiç görmeyen Medineli ensar bile onun ne kadar kötü bir insan ve ne büyük bir din düşmanı olduğunu öğrenmişlerdi. Ebû Cehil bu savaşta müşrik ordusunun komutanıydı. Savaş başladığında pek çok Müslüman onu öldürmek istiyordu. Savaşın şiddetlendiği bir anda Muâz b. Amr ve Muâz b. Afrâ isimli iki genç de onu öldürmek için büyük çaba sarf ediyordu.[44]

Abdurrahman b. Avf şöyle anlatıyor: "Bedir'de savaşın kızıştığı anda yanıma güçlü kuvvetli iki delikanlı geldi. Bu iki gençten biri, iyice yanıma

36 M4915 Müslim, İmâre, 145.
37 D2738 Ebû Dâvûd, Cihâd, 144-145.
38 ST3/149 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 149.
39 B3982 Buhârî, Meğâzî, 9.
40 B3984 Buhârî, Meğâzî, 10; D2664 Ebû Dâvûd, Cihâd, 108.
41 HS3/182 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 182.
42 VM1/76 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 76.
43 HS3/177 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 177.
44 AU25/91 Aynî, Umdetü'l-kârî, XXV, 91.

sokuldu ve bana 'Ebû Cehil'i tanır mısın?' diye sordu. Ben de, 'Elbette tanırım.' diye cevap verdim. Bunun üzerine, 'Peki bana Ebû Cehil'i gösterir misin?' dedi. Ben, 'Ebû Cehil'i ne yapacaksın?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Duydum ki o Resûlullah'a sövüyormuş. Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben Allah'a söz verdim. Eğer onu görürsem ya öldüreceğim yahut da onun önünde öleceğim!' Diğeri de arkadaşından gizlenircesine yanıma sokuldu. Kulağıma eğildi ve bana aynı soruyu sordu. Derken, bir aralık Ebû Cehil'i gördüm. Kureyşliler içinde dolaşıp duruyordu. Bunun üzerine, 'Gençler! İşte bana sorduğunuz Ebû Cehil şu!' dedim. Hemen kılıçlarına sarıldılar ve öldürünceye kadar ona vurdular."[45]

Allah Resûlü, Ebû Cehil'in durumunu merak ediyordu. Abdullah b. Mes'ûd'u bu konuyu öğrenmesi için göndermişti. İbn Mes'ûd, Ebû Cehil'i bulduğunda ağır şekilde yaralıydı. Son nefesinde bile kibrinden vazgeçmeyen Ebû Cehil, kavmi tarafından öldürülmeyi kendisi için bir şeref sayıyordu. Abdullah b. Mes'ûd, son bir kılıç darbesiyle bu Allah düşmanının başını gövdesinden ayırdı.[46]

Medine'den yola çıktıkları andan itibaren Allah Resûlü, tedbirde kusur etmemiş ve bir an olsun dua etmekten geri durmamıştı. Yüce Allah ise Resûlü'nün dualarını kabul etmiş, ona ve ümmetine yardımını sağanak sağanak göndermişti. Müşriklerin asla hesap edemedikleri bir gerçek vardı. Allah, kendisine inananı, kendi yolunda olanı yalnız bırakmazdı. Allah, önce bin,[47] daha sonra da üç bin melekle Müslüman ordusunu takviye etmiş[48] ve meleklerine, *"Ben de sizinle beraberim. Haydi, iman edenlere destek olun!"* buyurmuştu.[49]

Bedir Savaşı'nın yapıldığı bu günü hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı "Furkân günü" olarak niteleyen Yüce Rabbimiz,[50] yardımını göndererek sırf kendi rızası için orada bulunanları mahzun etmemişti. Nitekim onlara gerekirse daha fazlasıyla yardım edeceğini de vaad etmişti: *"Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız ve eğer onlar (düşmanlarınız) şu anda üzerinize gelirlerse Rabbiniz, alâmetli beş bin melekle sizi takviye eder."*[51]

Savaş başladığı andan itibaren Allah'ın yardımı da başlamıştı. Üstelik bu yardım tek yönlü değildi. Cenâb-ı Hak bir yandan müşrik ordusunu hem Hz. Peygamber'in uykusunda, hem de savaşta karşılaştıkları sırada Müslümanların gözüne az göstermiş; aynı şekilde Müslümanları da müşriklerin gözüne az göstermişti.[52] Diğer yandan da teçhizatlı meleklerini yardıma göndermişti. Nitekim Allah Resûlü, ashâbına bizzat Cibrîl'in harp

[45] B3141 Buhârî, Farzu'l-humus, 18.
[46] B3962 Buhârî, Meğâzî, 8; HM4246 İbn Hanbel, I, 445.
[47] Enfâl, 8/9.
[48] Âl-i İmrân, 3/124.
[49] Enfâl, 8/12.
[50] Enfâl, 8/41.
[51] Âl-i İmrân, 3/125.
[52] Enfâl, 8/43-44.

silahını kuşanmış bir şekilde atının başını tuttuğunu haber vermişti.[53]

Savaş sonunda Ebû Cehil dışında Kureyş'in pek çok önde geleninin de yer aldığı altmış dokuz müşrik daha öldürülmüş, yetmiş kişi ise esir alınmıştı.[54] Allah Resûlü'nün, daha önce savaşta öldürüleceğini haber verdiği kimselerin tamamı işaret ettiği yerlere yığılmışlar ve bir daha kalkamamışlardı. Öldürülen bu müşriklerden yirmi dört tanesi Hz. Peygamber'in talimatıyla Bedir'deki Kalîb Kuyusu'na atıldılar.[55] Esirler hakkında ise Resûlullah, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile istişare etti. Hz. Ebû Bekir onların fidye karşılığında serbest bırakılmaları görüşündeydi. Böylece müşriklere karşı güç elde edilebileceğini ve belki de bu insanların hidayete ereceğini düşünüyordu. Hz. Ömer ise müşriklerin elebaşı olan bu esirlerin öldürülmesi gerektiğini ifade etti. İstişare sonunda Peygamberimiz (sav), Hz. Ebû Bekir'in görüşünü kabul etti.[56] Buna göre fidye bin ila dört bin dirhem arasında belirlenmişti.[57] Fidye vermeye gücü yetmeyenlerin ise Müslümanların çocuklarına okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılmasına karar verilmişti.[58] Fakat bu karar Kur'an'da Hz. Ömer'i haklı çıkaran şu âyetlerle eleştirildi: "*Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı aldığınız şeyden (fidyeden) dolayı size büyük bir azap dokunurdu.*"[59]

Allah Resûlü, Bedir'deki zaferin ardından ashâbından Abdullah b. Revâha ve Zeyd b. Hârise'yi müjdeci olarak Medine ve çevresindeki yerleşim yerlerine gönderdi.[60] Savaştan sonra üç gece daha ashâbıyla birlikte Bedir'de kaldı. Zaferin üçüncü gününde ise devesinin getirilmesini emretti. Gerekli eşyalar deveye yüklenip bağlandı. Ardından da önde Allah Resûlü arkada sahâbîleri Medine'ye doğru yola koyuldular.[61] Ramazan'ın sonunda Medine'ye ulaştılar.[62]

Bedir zaferinde Allah'ın Müslümanlara olan yardımı çok açıktı. Bir ordu, sayı yönünden kendisinden üç kat, teçhizat bakımından da kat kat üstün olan başka bir orduyu darmadağın etmişti. Allah (cc), kendisine inanan kullarına yaptığı bu yardımın boyutunu şöyle açıklamaktadır: "*Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü onları. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.*"[63] Yüce Rabbimiz bir yandan Müslümanlara

[53] B3995 Buhârî, Meğâzî, 11.
[54] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[55] B3976 Buhârî, Meğâzî, 8; B240 Buhârî, Vudû', 69; M7224 Müslim, Cennet, 78.
[56] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[57] HS3/212 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 212.
[58] HM2216 İbn Hanbel, I, 247.
[59] Enfâl, 8/67-68.
[60] HS3/192 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 192.
[61] B3976 Buhârî, Meğâzî, 8.
[62] İS319 İbn İshâk, *Sîret*, s. 319.
[63] Enfâl, 8/17.

nasıl yardım ettiğini açıklarken bir yandan da kâfirlere sayıca çokluğun pek bir anlam ifade etmeyeceğini, inkârlarından vazgeçmenin kendileri için daha hayırlı olacağını hatırlatmıştır.[64]

Bedir, Allah yolunda, Allah'a güvenilerek ve şartlarına riayet edilerek yani sebeplere tutunarak elde edilmiş bir zaferdir. Evet, Allah Resûlü, üzerine düşeni yapmış ve sonucu Allah'a havale etmek için ellerini açarak Rabbine yalvarmıştır. Bu tevekkülün neticesinde de, Cenâb-ı Hak, müminlere parlak bir zafer nasip etmiştir. O, Müslümanlara istediklerinden fazlasını bahşetmişti. Nitekim Müslümanlar Medine'den, kervanı yakalamak için yola çıkmışlardı. Fakat Yüce Allah, *"Hatırlayın ki Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vaad ediyordu; siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin kökünü kesmek istiyordu."*[65] buyurarak onlara umduklarının üstünde ikramda bulunduğunu belirtmektedir.

Müşrikler Bedir'de aldıkları bu ağır darbe nedeniyle yaşadıkları korkuyu uzun süre üzerlerinden atamadılar. Zira daha sonra yapılacak Uhud Savaşı'nda bazı Ebû Cehil taraftarlarının yoğun tahrikleri[66] olmasa hiç kimsenin Müslümanların karşısına çıkmaya cesareti ve isteği kalmamıştı. Ayrıca bu zafer, hakkın ve hakikatin önündeki perdelerin, kısmen de olsa aralanmasına sebep olmuştu. Bu zaferin ardından Allah Resûlü ve ashâbının ganimetlerle ve Kureyş'in önde gelenlerinden aldıkları esirlerle Medine'ye dönmeleri üzerine özellikle Ehl-i kitaptan Müslümanlığı seçenlerin sayısı artmıştı.[67]

Bedir, sıradan bir savaş değil Müslümanlar açısından büyük, belki de tarihteki en önemli savaştı. Âdeta bir varlık yokluk mücadelesiydi. Bu nedenle sahâbîler arasında Bedir'e katılanlar ayrıcalıklı görülmüştür.[68] Zira henüz Müslümanların sayısı çok azdı. Eğer burada bir yenilgiyle karşılaşıp fazla zayiat verilseydi sayıları daha da azalacaktı. Böyle bir durumda ise fırsat kollayan müşrikler onlara hayat hakkı tanımamak için daha hırslı olacaklardı. Bu nedenle Allah Resûlü ile beraber Medine'den yola çıkıp "Ben de varım!" diyenler, "Ashâb-ı Bedir" olarak nitelendirilmişler ve daima saygın bir şekilde anılmışlardır. Nitekim henüz Müslümanların güçlü olmadığı bir anda savaşa çıkma cesaretini gösteren bu kahramanların Bedir Harbi'ne katılmış olmaları ayrıca vurgulanmıştır.[69]

64 Enfâl, 8/19.
65 Enfâl, 8/7.
66 HS4/5 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 5-6.
67 B6207 Buhârî, Edeb, 115.
68 B3992 Buhârî, Meğâzî, 11, B4022 Buhârî, Meğâzî, 12.
69 B4009 Buhârî, Meğâzî, 12.

UHUD
KAZANIRKEN KAYBETMEK

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كُسِرَتْ رَبَاعِيَتُهُ يَوْمَ أُحُدٍ، وَشُجَّ فِي رَأْسِهِ،
فَجَعَلَ يَسْلُتُ الدَّمَ عَنْهُ وَيَقُولُ:
"كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ شَجُّوا نَبِيَّهُمْ ﷺ وَكَسَرُوا رَبَاعِيَتَهُ وَهُوَ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ؟"

Enes'ten nakledildiğine göre,
Uhud günü Resûlullah'ın (sav) alt çenesinin sağ ön tarafındaki dişi kırılmış, başı yarılmıştı. Sonra yüzündeki kanı silmeye başlamış ve şöyle demişti:
"Kendilerini Allah'a davet ediyor olduğu hâlde, Peygamberi'nin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur!"
(M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104)

حدَّثَنا أبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ ﵁ يُحَدِّثُ قَالَ: جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ –وَكَانُوا خَمْسِينَ رَجُلاً– عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ فَقَالَ: "إِنْ رَأَيْتُمُونَا تَخْطَفُنَا الطَّيْرُ، فَلاَ تَبْرَحُوا مَكَانَكُمْ هَذَا حَتَّى أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ وَإِنْ رَأَيْتُمُونَا هَزَمْنَا الْقَوْمَ وَأَوْطَأْنَاهُمْ فَلاَ تَبْرَحُوا حَتَّى أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ."

عَنْ أنَسٍ ﵁ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ... وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ وَأُمَّ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُمَا لَمُشَمِّرَتَانِ، أَرَى خَدَمَ سُوقِهِمَا، تُنْقِزَانِ الْقِرَبَ عَلَى مُتُونِهِمَا، تُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ، ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَتَمْلآنِهَا، ثُمَّ تَجِيآنِ فَتُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ...

Ebû İshâk'ın işittiğine göre, Berâ' b. Âzib (ra) şöyle demiştir: Uhud günü Peygamber (sav), (Ayneyn geçidindeki) okçulara –ki onlar elli kişiydiler– Abdullah b. Cübeyr'i kumandan tayin etti ve şöyle buyurdu: *"Bizi kuşların kaptığını görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar sakın şu yerinizden ayrılmayın! Bizim onları hezimete uğrattığımızı görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar asla (yerinizden) ayrılmayın!"*

(B3039 Buhârî, Cihâd, 164)

Enes (ra) anlatıyor: "... Ben Uhud günü Ebû Bekir'in kızı Âişe ile Ümmü Süleym'i gördüm. Eteklerini toplamış (koşturuyor)lardı. Bileklerindeki halhalları görüyordum. Sırtlarında su kırbaları taşıyorlar ve yaralıların ağızlarına su döküyorlardı. Sonra tekrar geri dönüp kırbaları dolduruyorlar, gelip yaralıların ağızlarına döküyorlardı..."

(B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18)

Hicretin üçüncü yılıydı.[1] Bedir Savaşı'nın üzerinden çok değil henüz bir sene geçmişti. Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra Mekkeli müşriklere karşı giriştikleri ilk muharebe olan Bedir Savaşı sonrası büyük bir zafer kazanmışlardı. Mekke döneminde çekilen sıkıntılardan sonra elde edilen bu zafer ise Hz. Peygamber ve arkadaşları için büyük bir güven sağlamıştı.

Ne var ki Mekkeli müşrikler için durum çok da parlak sayılmazdı. Gittikçe büyüyen bir sıkıntı içlerini kemirmeye devam ediyordu. Bedir'de topladıkları güçlü orduya rağmen Müslümanlara karşı mağlup düşmeyi bir türlü hazmedemiyorlardı. Üstelik içlerinde Ebû Cehil gibi önemli bir liderin de bulunduğu yetmiş kişiyi böyle bir savaşta kaybetmiş olmalarını akılları almıyordu. Daha düne kadar kendi yanlarında çalıştırdıkları köleler bile eski efendilerine meydan okuyorlardı. Bütün bu olanlar, tahammül edilir gibi değildi.

İşte bu ve benzeri düşünceler Mekkelileri yiyip bitiriyordu. Neredeyse tamamı, kendileri açısından aşağılık hissini perçinleyen ve tahammülü zor olan bu durumdan bir an önce kurtulmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Bu işi daha fazla uzatmanın bir anlamı yoktu; derhâl Bedir'in intikamı alınmalıydı. İşte bu ruh hâliyle bir araya gelen Ebû Süfyân, Abdullah b. Ebû Rebîa, İkrime b. Ebû Cehil ve Safvân b. Ümeyye gibi ileri gelen Mekkeli liderlerin toplantısından beklenen karar çıkmıştı. Müşrikler, Bedir'den kaçırılan kervandaki mallarla bir ordu hazırlayacaklardı. Böylece öldürülen babalarının ve oğullarının intikamını almış olacaklardı. Karar çok geçmeden Mekke sokaklarında dalga dalga yayılmaya başladı. Bedir'de yakınlarını kaybedenler başta olmak üzere herkes yeni bir saldırı için var gücüyle çalışmaya koyuldu.[2] Halbuki ne yaparlarsa yapsınlar en sonunda kaybeden yine onlar olacaktı. Zira Allah Teâlâ haklarında şöyle buyurmuştu: *"Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlup olacaklardır. Kâfirlikte ısrar edenler cehenneme toplanacaklardır."*[3]

Kısa sürede yaklaşık yedi yüzü zırhlı olmak üzere üç bin kişilik bir ordu hazırlandı. Ayrıca orduya aralarında Ebû Süfyân'ın karısı Hind bnt.

[1] HS3/328 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 328.
[2] HS4/5 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 5-6.
[3] Enfâl, 8/36.

Utbe'nin de bulunduğu on beş kadın katılmıştı. Üç bin develeri, iki yüz atları vardı. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından müşrikler, Medine'ye doğru yola çıktılar. Bunun üzerine Peygamberimizin Mekke'de oturan amcası Abbâs, olanları hemen bir mektupla kendisine bildirdi.

Müşriklerin savaş için yola çıktıkları haberi kısa sürede Müslümanlar arasında yayıldı. Allah Resûlü, önce Enes ve Mu'nis adlı iki kardeşi, daha sonra da Hubâb b. Münzir'i müşrik ordusu hakkında haber getirmek üzere gözcü olarak gönderdi.[4] Getirdikleri bilgiler, düşman birliklerinin çoktan Medine'ye hareket ettiğini gösteriyordu. Durumun ciddiyetini fark eden Hz. Peygamber, derhâl görüşüne saygı duyduğu ileri gelen Müslümanları teyakkuza geçirdi ve toplantıya çağırdı. Durum değerlendirmesi yapılarak nasıl bir savaş stratejisi belirleneceği hususu üzerinde tartışıldı.

Resûlullah (sav) Bedir Harbi'nde büyük bir zafer kazanmış olmakla birlikte, bu defa şehirde kalarak savunma savaşı yapmalarının daha uygun olduğu yönündeki görüşünü net bir şekilde ifade etti. Onun bu düşüncesi özellikle yaşça daha olgun kişilerce benimsendi. Münafıkların lideri olarak bilinen Abdullah b. Übey b. Selûl de Resûlullah'ın bu fikrine destek verdi ve savunma savaşı istedi. Ancak Bedir Savaşı'na iştirak edemeyen gençler, düşmana karşı savunmada kalmayı bir korkaklık alâmeti olarak algıladılar ve Medine dışında savaşılmasını teklif ettiler. Tartışmalar giderek alevlendi. Kanı kaynayan gençlerin heyecan dolu ifadeleri gerçekten ihtiyarları bile ayağa kaldıracak güçteydi. Onların bu heyecanına karşı çıkmak, savaş azmini kırabilirdi. Konuşmaları baştan sona dikkatle takip eden Resûlullah, gençlerin görüşünün daha ağır bastığını idrak etti. Hiç istememesine rağmen onların talebine saygı duydu. Sonuçta savunma savaşı yapılması yerine şehrin dışında düşmanla çarpışmaya karar verildi.[5] Bu durum münafıkların liderinin hiç hoşuna gitmemişti. Fakat o, bu karara hemen teslim olmayacağını ve hamlelerinin bitmediğini çok geçmeden savaş yolunda gösterecekti.

Kısa sürede yaklaşık bin kişiden oluşan İslâm ordusu hazır hâle geldi.[6] Bu sayı, düşman ordusunun üçte biri kadardı. Resûlullah da savaşa hazırdı. Üzerine giymiş olduğu iki zırh[7] onun savaşa nasıl hazır olduğunu açıkça gösteriyordu. Komutanlara yaraşır bir kararlılıkla silahlanıp kuşanan Hz. Peygamber, sabah erkenden müminleri mevzilerine yerleştirmek üzere evinden ayrıldı.[8] Bu sırada Sa'd b. Muâz ve Üseyd b. Hudayr'ın uyarısıyla yaptıklarından pişman olan Müslümanlar, Resûlullah'a geldiler ve

[4] ST2/37 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 37-38.
[5] VM1/209 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 210-11.
[6] HS4/9 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 9.
[7] D2590 Ebû Dâvûd, Cihâd, 68.
[8] Âl-i İmrân, 3/121.

hata ettiklerini, dolayısıyla istediğini yapmasını söylediler. Buna göre artık şehrin dışına çıkmaya gerek kalmayabilirdi. Ancak Hz. Peygamber bu konuda kararlı olduğunu şöyle ifade etti: *"Hiçbir peygambere, üzerine giydiği zırhı Allah'ın hükmü gerçekleşinceye kadar çıkarmak yaraşmaz!"*[9]

Onun gözü pek bir savaşçıya yakışan bu tutumu, diğer askerler üzerinde çok önemli bir tesir bırakmış ve onların da savaş ortamına iyiden iyiye girmelerine yardımcı olmuştu. Artık herkes düşmanla karşılaşmaya hazırdı ve hiç kimsede korku belirtisi yoktu. Hatta henüz on üç on dört yaşlarında olduğu hâlde savaşa iştirak etmek için neferlerin arasına sızan çocukların cesareti, bütün orduyu daha bir heyecanlandırıyordu. Uhud'a doğru giderken yolda yapılan denetimler sırasında bu çocukları fark eden Hz. Peygamber, cesaretlerini takdir etmekle birlikte, durumun ciddiyetini onlara anlattı ve savaşa katılmalarına müsaade etmedi. Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Sâbit, Berâ' b. Âzib, Zeyd b. Erkam, Semüre b. Cündeb ve Râfi' b. Hadîc bu şekilde geri çevrilen çocuklardandı. Ancak daha sonra Râfi' iyi ok attığı, Semüre de güçlü kuvvetli olduğu için izin verilenler arasına katıldı.[10]

Müslümanlar tam da Uhud'a ulaşmak üzereydi ki münafıkların reîsi olan Abdullah b. Übey b. Selûl son hamlesini yaptı. Savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayınca üç yüz kişilik taraftarıyla ordudan ayrıldı ve Müslümanlar yedi yüz kişi kaldılar.[11] Böylece yaklaşık üçte birini daha savaş başlamadan kaybeden Müslüman ordusu, büyük bir darbe almış oldu. Her şeye rağmen kuvve-i mânevîlerinin bozulmasına müsaade edilmeyecekti. Zira Kur'an'da buyrulduğu üzere gerçek müminler ve münafıklar kendilerini belli etmişlerdi: *"İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu da müminleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), 'Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin.' denildi de onlar, 'Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik!' dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir."*[12]

Müslümanlar bir müddet yürüyüşün ardından Uhud dağı eteklerine kadar geldiler. Dağı arkalarına almak suretiyle karargâhlarını kurdular.[13] Uhud dağına yaslanan ordunun güvenliği açısından kuşkusuz en önemli nokta Ayneyn geçidi idi. Buraya hâkim olan, savaşa hükmedebilirdi. Bu nedenle geçit için mutlaka bir önlem alınması gerekiyordu. Hz. Peygamber, oraya keskin nişancılardan elli okçu yerleştirilmesinin taktiksel bir önem

[9] ST2/37 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 38; Buhârî, İ'tisâm, 28 –bâb başlığı–.
[10] HS4/12 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 12; BS18307 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 39.
[11] ST2/39 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 39; BS18360 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 54.
[12] Âl-i İmrân, 3/166-167.
[13] ST2/39 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 39.

arz ettiğine karar verdi. Okçuları kumanda etmek üzere ise Abdullah b. Cübeyr'i görevlendirdi ve konunun ehemmiyetini ona şöyle anlattı: *"Bizi kuşların kaptığını görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar sakın şu yerinizden ayrılmayın! Bizim onları hezimete uğrattığımızı görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar asla (yerinizden) ayrılmayın!"*[14] Abdullah da verilen vazifenin şuurunda olarak adamlarıyla birlikte görev yerine yerleşti. Oysa savaşın kaderinin buradaki askerler eliyle değişeceğinin farkında bile değildi.

Müslümanlar ve müşrikler karşılıklı yerlerini almıştı. Bu sırada Ebû Süfyân'ın karısı Hind bnt. Utbe ve beraberindeki diğer müşrik kadınları, ellerindeki deflerle söyledikleri tahkir dolu şiirlerle erkekleri kışkırtıyorlardı.[15] Savaş her iki taraftan tecrübeli savaşçıların vuruşmalarıyla başladı. Müslümanlar baştan itibaren büyük bir direniş göstererek müşrikleri kısa sürede bozguna uğratmayı başardılar. Özellikle Hz. Hamza, Hz. Ali,[16] Ebû Dücâne[17] ve Mus'ab b. Umeyr[18] büyük kahramanlık sergilediler. Zorlu mücadeleler sonucunda artık müşrikler dağılma noktasına gelmişlerdi. Fazla direnç gösteremedikleri gibi bir yandan da başlarının çaresine bakmanın telaşında idiler.[19] Meydandan kaçışan düşman askerlerini, etraflarında bulunan kadınların iğneleyici sözleri bile geri çevirememişti.

Aslında müşriklerin dağılıp kaçışmaları savaşın düğümünün çözüldüğü anlardan biriydi. Çünkü onları bu zor durumda gören Ayneyn geçidindeki okçulardan büyük bir kısmı artık savaşın kazanıldığı, bundan böyle orada beklemelerinin anlamsız olduğu düşüncesine kapıldılar. Meydanda bulunan Müslüman askerlerin ganimet topladıklarını gördüklerinde ise savaşın kazanıldığından iyice emin oldular. Çok geçmeden başlarında bulunan komutanları Abdullah b. Cübeyr ve birkaç kişi dışında herkes yerlerinden ayrılarak meydana doğru koşmaya başladı. Âdeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Ne yazık ki Hz. Peygamber'in kesin talimatı çok çabuk unutulmuştu. Abdullah'ın bütün gücüyle onlara engel olmaya çalışması da hiçbir işe yaramadı.[20]

İşte tam da bu anın gelmesini bekleyen müşriklerin dâhi komutanlarından Hâlid b. Velîd arkadan dolaşarak geçitte kalan okçulara saldırdı. Abdullah b. Cübeyr ve yanındaki okçular şehit edildiler.[21] Bu hamleyle birlikte Müslümanlar bir anda şaşkına döndüler. Peygamberlerinin sıkı sıkıya tembihlediği hususun neden bu derece önemli olduğunu anlamakta gecikmediler. Ama artık her şey için çok geçti. Daha önceden savaşı kaybettiklerini düşünerek kaçışan müşriklerin de geri dönmesiyle Müslü-

14 B3039 Buhârî, Cihâd, 164; D2662 Ebû Dâvûd, Cihâd, 106.
15 HS4/14 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 14.
16 ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 40-41.
17 HS4/15 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 15-16.
18 VM1/239 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 239-240.
19 HS4/25 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 25-26.
20 B3039 Buhârî, Cihâd, 164.
21 ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 41.

manlar iki ateş arasında kaldı. Büyük bir felâketle yüz yüze gelmeleri an meselesiydi. Savaş son derece kritik bir safhaya gelmişti. Öyle ki, İslâm ordusu dağılmaya başlamıştı.

Tam bu sırada Allah'ın Sevgili Peygamberi de nereden geldiğini anlayamadığı birkaç darbeyle sarsıldı. Utbe b. Ebû Vakkâs'ın fırlattığı bir taş mübarek yüzünü yaraladı. Yanağındaki yaranın ve alt çenesinin sağ ön tarafındaki kırılan birkaç dişinin dayanılmaz sızısını bütün vücudunda hissediyordu ki bu defa Abdullah b. Şihâb'ın attığı taşın alnına isabet etmesiyle başındaki miğfer parçalandı. İbn Kamie'nin kılıç darbeleri de üzerindeki zırhta yankılandı.[22]

Gerçek bir şok hâli yaşanıyordu. Rahmet Peygamberi'nin böyle bir muameleye maruz kalması reva mıydı? Yüzündeki kanı silen Resûlullah, *"Kendilerini Allah'a davet ediyor olduğu hâlde, Peygamberi'nin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur!"* diye sitem etmekten kendini alamadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah ya tevbelerini kabul edip onları affeder ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder."*[23] âyetini indirdi.[24] Yüzünden akan kanı elleriyle silmeye çalışıyor fakat durduramıyordu. Savaş sonuna kadar da bu yara kanamaya devam etmiş ve miğferin yanağını sıkıştırması sonucu batan demir parçalarını çıkarmaya bir türlü fırsat bulamamıştı. Peygamberimizin tedavisi ancak savaş sonunda yapılabildi. Sevgili babasının durumunu merak eden Hz. Fâtıma, onu görünce hemen boynuna sarıldı.[25] Sonra yaralarını suyla yıkamaya başladı fakat bu daha çok kan akmasına neden oldu. En sonunda bir hasır parçasını yakarak külünü bastırdı ve kanı durdurdu.[26] Hiç kuşku yok ki Resûlullah'ın bu son yaşadıkları, hayatı boyunca unutamayacağı şeylerdi. Zira Hz. Âişe de böyle düşünmüş olacak ki daha sonraları Allah Resûlü'ne şu soruyu sormuştu: *"Yâ Resûlallah! Başına Uhud gününden daha şiddetli bir gün geldi mi?"*[27]

Savaş meydanında yaşanan bu hengâmede Hz. Peygamber'in öldürüldüğü yönünde çeşitli söylentiler yayılmaya başladı ve Müslüman ordusu arasında büyük bir kargaşa meydana geldi. Öyle ki bu dehşet dolu anlarda Müslümanlar bilinçsizce birbirleriyle çatışmaya başladı.[28] Bu durum karşısında bazıları Allah Resûlü öldükten sonra artık savaşmanın bir anlamı olmadığını düşünüyordu. Bazıları ise Resûlullah'tan sonra yaşamanın kendilerine yakışmayacağını, bu nedenle ölümüne çarpışmaya devam edilmesi gerektiğini söylüyordu. Fakat bir müddet sonra Resûlullah'ın hayatını kay-

[22] HS4/28 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 28-29.
[23] Al-i İmran, 3/128.
[24] M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104.
[25] İF7/373 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/373.
[26] B2903 Buhârî, Cihâd, 80; M4642 Müslim, Cihâd ve siyer, 101.
[27] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7; M4653 Müslim, Cihâd ve siyer, 111.
[28] ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 41.

betmediği anlaşıldı ve sahâbe rahat bir nefes aldı.[29] Yaşanan bu sarsıntı, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle zikredilmiştir: *"Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse siz gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır."*[30]

Kargaşa sırasında insanı hüzne boğan olaylardan biri de ashâbdan Huzeyfe b. Yemân'ın babasının Müslümanlarca öldürülmesiydi. Huzeyfe yanlışlıkla meydana gelen bu olaya, "(Durun! Yapmayın!) O benim babam!" diyerek engel olmaya çalıştıysa da olanlar olmuştu. Hayatı boyunca bu hadiseyi hatırından çıkaramayan büyük sahâbî, olaya sebep olanlara yalnızca, "Allah sizi affetsin!" diyebilmiş, içindeki burukluk ise ömür boyu devam etmişti.[31]

Uhud Savaşı'nda müminler büyük sıkıntılar çekmiş ama Allah Teâlâ yardımını onlardan esirgememişti. Nitekim her attığını vuran ve Hz. Peygamber'in, *"At! Anam babam sana feda olsun!"* şeklindeki övgüsüne mazhar olan Sa'd b. Ebû Vakkâs,[32] savaş esnasında son derece dikkatini çeken bir olaya şahitlik etmişti. Onun anlattığına göre, Hz. Peygamber'in sağında ve solunda beyaz elbiseli iki adam bulunuyordu. İlginç olan şuydu ki Sa'd bu iki savaşçıyı ne bundan önce görmüştü ne de bundan sonra bir daha görecekti.[33] Çünkü bunlar aslında Cebrail ve Mîkâil adlı iki büyük melekti.[34]

Savaşın kahraman isimlerinden Hz. Hamza, çok sayıda müşriki bertaraf etmişti. Onun karşısına çıkmak akıl kârı değildi. Bir insanın onunla karşılıklı savaşabilmesi için ölümü göze alması gerekirdi. İşte bu yüzden olsa gerek müşriklerin hürriyetine kavuşturma sözü verdikleri Vahşî bile onu ancak uzaktan uzağa gözlüyor, gafil bir anını yakalamaya çalışıyordu. Bu iş için uzun süredir hazırlanmıştı. Görevini başardığı takdirde artık özgür bir hayat onu bekliyordu. Hürriyet hayaliyle kurduğu planları uygulama sırası gelmişti. Savaşın en hararetli anında ölümüne çarpışan Hz. Hamza, Vahşî'nin fırlattığı mızrakla yere yığıldı.[35] Nereden geldiğini hissedemediği bu mızrağın Hz. Hamza'ya verdiği acı, hain bakışlı bir çift gözün sevinçle parlamasını sağladı. Bundan sonra ise, yürekleri dağlayan olaylar zinciri peş peşe geldi. Vahşî, adına yaraşır bir şekilde elindeki keskin bıçakla Hz. Hamza'nın ciğerini söktü ve Hind'e götürdü.[36] Ardından Hind ve yanındaki kadınlar şehitlerin kulaklarını, burunlarını keserek kendilerine gerdanlık ve küpe yaptılar.[37] Daha sonra bu olayı hatırlatan

[29] HS4/31 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 31-32.
[30] Âl-i İmrân, 3/144.
[31] B6668 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 15.
[32] B4059 Buhârî, Meğâzî, 18; M6233 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 41.
[33] B4054 Buhârî, Meğâzî, 18.
[34] M6004 Müslim, Fedâil, 46.
[35] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24.
[36] ST3/10 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 10.
[37] HS4/40 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 40.

Ebû Süfyân, her ne kadar böyle bir şey yapmalarını emretmemiş olsa da durumdan şikâyetçi de olmadığını itiraf edecekti.[38] Vahşî ise yıllar sonra Müslüman olduğunda bu olayı anlatırken hep mahcubiyet duyacaktı. Hz. Peygamber, amcasını hunharca katleden bu kişiyi affetse de ondan elinden geldiği kadar kendisinden uzak durmasını isteyecekti. Vahşî, Allah Resûlü'nün vefatından sonra Müseylimetü'l-Kezzâb isminde yalancı bir peygamber çıkınca, onun üzerine gönderilen orduya katılacak, "Umarım ki Hamza'ya karşı işlediğim cinayetin karşılığında, Müseylime'yi öldürürüm." diyecek ve bunu gerçekleştirecekti.[39]

Artık savaşın sonu gelmiş, müşriklerden yirmiden fazla kişi öldürülmüş,[40] sadece Ebû Azze adlı bir şair esir edilmişti. Bedir'deki esaretinden kızlarının bakımını sebep göstererek ve dilini tutacağına dair söz vererek kurtulan Ebû Azze bu defa Resûlullah'ı kandıramadı ve yalancılığının cezasını canıyla ödedi.[41] Müslümanlar ise yaklaşık yetmiş şehit vermişti.[42] Yaralı Müslüman askerlerin pek çoğunun su içmek için bile ellerini kaldıracak mecali kalmamıştı. Tam bu sırada onların imdadına yetişen Hz. Âişe ve Ümmü Süleym gibi kadın sahâbîler, yaralılara su yetiştirmek için âdeta çırpınıyorlardı. Nitekim Enes b. Mâlik şunları anlatıyordu: "Ben Uhud günü Ebû Bekir'in kızı Âişe ile Ümmü Süleym'i gördüm. Eteklerini toplamış (koşturuyor)lardı. Bileklerindeki halhalları görüyordum. Sırtlarında su kırbaları taşıyorlar ve yaralıların ağızlarına su döküyorlardı. Sonra tekrar geri dönüp kırbaları dolduruyorlar, gelip yaralıların ağızlarına döküyorlardı."[43]

Savaş sonrasında büyük bir dram yaşanıyordu. Nitekim bütün şehitlere yetecek kadar kefen malzemesi yoktu.[44] Elde mevcut az sayıdaki örtülerden birisi Mus'ab b. Umeyr'in kefeni için kullanılacaktı, ancak ne mümkün? Çünkü bu örtü o kadar kısaydı ki Mus'ab'ın başı örtülse ayakları açıkta kalıyordu, ayakları örtülse başı... En sonunda Hz. Peygamber'in talimatıyla örtü Mus'ab'ın başını örtecek şekilde kullanıldı, ayaklarına ise izhir denilen otlardan konuldu.[45]

Şehitlerin gömüleceği mezarlar konusunda da sıkıntılar yaşanıyordu. Bu nedenle Resûlullah, kabirlerin geniş ve güzel bir şekilde kazılmasını, iki üç kişinin aynı yere defnedilmesini ve Kur'an'ı en iyi bilen kişilerin de öne geçirilmesini istedi.[46] Böylece bütün şehitler yıkanmadan ve cenaze namazı kılınmadan üzerlerindeki kanlı elbiseleriyle defnedildiler.[47] Bazı sahâbîler ise yakınlarının cenazelerini Medine'ye taşımak istediler. Hatta

[38] B4043 Buhârî, Meğâzî, 17.
[39] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24.
[40] HS4/85 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 85; BH2/547 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 547.
[41] VM1/309 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 309; BS18535 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 112.
[42] B3986 Buhârî, Meğâzî, 10.
[43] B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18.
[44] T1016 Tirmizî, Cenâiz, 31.
[45] M2177 Müslim, Cenâiz, 44.
[46] T1713 Tirmizî, Cihâd, 34; D3215 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 65, 67.
[47] D3135 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27.

şehitlerini taşıyanlar oldu. Ancak Hz. Peygamber buna müsaade etmedi ve onların hepsinin şehit edildikleri yerde gömülmelerini emretti.[48]

Böylece Uhud Savaşı, Hz. Peygamber'in savaş öncesindeki kanaatinin benimsenmemesinin ve savaştaki talimatlarına kulak asılmamasının acı sonuçlarını bütün Müslümanların yaşadığı bir ibret tablosu olarak tarih sayfalarındaki yerini almış oldu. Zira onlardan bir kısmı kendilerine zafer gösterildiğinde zaafa düşerek Resûlullah'ın emrine karşı gelmişlerdi.[49] Verilen kesin talimata rağmen Ayneyn geçidinin terk edilmesi, Müslümanların lehine olan savaşın seyrini değiştirmiş ve beklemedikleri bir sonuçla karşılaşmalarına neden olmuştu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu gerçeğe şöyle ifade edilmişti: *"Onların (müşriklerin) başına (Bedir'de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud'da) sizin başınıza geldiğinde, 'Bu, nereden başımıza geldi?' dediniz, öyle mi? De ki: 'O (musibet), kendinizdendir.' Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."*[50] Öyle ki bozguna uğrayan Müslümanlar, Allah Resûlü peşlerinden çağırdığı hâlde kimseye dönüp bakmadan dağa doğru kaçmışlardı.[51] Ancak Allah Teâlâ, yaptıkları hataya rağmen şeytan tarafından ayakları kaydırılmak istenen bu kullarını bağışladığını bildirmiştir.[52] Hz. Peygamber de onlara karşı katı kalpli olmak yerine Allah'ın rahmetiyle yumuşak davranmayı tercih ederek etrafından dağılıp gitmelerini engellemiştir.[53] Müslümanların, imanlarıyla sınandıkları bu çetin imtihan, onları daha sonraki savaşlarda aynı hatalara düşmekten kurtaran bir ders olmuştur.

[48] D3165 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 37, 38; İM1516 İbn Mâce, Cenâiz, 28.
[49] Âl-i İmrân, 3/152.
[50] Âl-i İmrân, 3/165.
[51] Âl-i İmrân, 3/153.
[52] Âl-i İmrân, 3/155.
[53] Âl-i İmrân, 3/159.

HENDEK
MEDİNE MÜDAFAASI

حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِى الْخَنْدَقِ وَهُوَ
يَحْفِرُ وَنَحْنُ نَنْقُلُ التُّرَابَ، وَبَصُرَ بِنَا فَقَالَ:
"اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَهْ فَاغْفِرْ لِلأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ."

Sehl b. Sa'd es-Sâidî anlatıyor:
"Hendek'te Resûlullah (sav) ile beraberdik. Kendisi hendek kazıyor, biz de toprak taşıyorduk. Bizi gördüğünde şöyle dedi: *'Allah'ım! Asıl yaşama yeridir âhiret;*
sen ensar ve muhacire mağfiret et!'"
(B6414 Buhârî, Rikâk, 1)

عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ الأَحْزَابِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَلأَ اللَّهُ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا، شَغَلُونَا عَنِ الصَّلاَةِ الْوُسْطَى حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى أَوْفَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ:
"اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، اهْزِمِ الأَحْزَابَ وَزَلْزِلْهُمْ."

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ:
"نَغْزُوهُمْ وَلاَ يَغْزُونَنَا."

Hz. Ali'nin (ra) naklettiğine göre, Ahzâb günü Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun! Güneş batana kadar bizi ikindi namazından alıkoydular."*

(B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1420 Müslim, Mesâcid, 202)

Abdullah b. Ebû Evfâ'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Ahzâb günü şöyle buyurmuştur: *"Ey Kitab'ı indiren, hesabı çabuk gören Allah'ım! Ahzâbı (müttefik grupları) bozguna uğrat ve perişan et!"*

(B7489 Buhârî, Tevhîd, 34)

Süleyman b. Surad'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Ahzâb günü şöyle buyurmuştur: *"Artık biz onlara karşı savaşacağız. Onlar bize karşı savaşamayacaklar."*

(B4109 Buhârî, Meğâzî, 30)

Hicretin beşinci yılıydı.[1] Uhud Savaşı'nın üzerinden iki yıl geçmişti. Müşrikler her ne kadar Uhud Savaşı'nda kısmen başarı elde ettilerse de Müslümanlar, geçen süre içerisinde daha da güçlenmişlerdi. Ayrıca bu süre zarfında Müslümanlarla Yahudiler arasında da birtakım olumsuz gelişmeler yaşanmıştı. Hz. Peygamber ile aralarındaki antlaşmayı ihlâl eden hatta onu öldürme teşebbüsünde bulunan Yahudi kabilesi Nadîroğulları, ihanetleri nedeniyle Hayber'e sürülmüşlerdi.[2] Fakat Cenâb-ı Hakk'ın da buyurduğu gibi kendilerini dünyada daha büyük bir cezaya uğramaktan kurtaran bu sürgünü[3] bir türlü hazmedememişlerdi. Bu nedenle Mekkeli müşrikleri ve civardaki Arap kabilelerini Allah Resûlü'ne karşı kışkırtmaya başladılar. İçlerinden bir grup Mekke'ye gelerek Ebû Süfyân ve beraberindekilere, "Muhammed'e düşmanlık etmek ve onunla çarpışmak üzere sizinle anlaşmaya geldik." dediler. Ebû Süfyân da "Hoş geldiniz! Muhammed'in düşmanları bizim için insanların en değerlisidir." diyerek memnuniyetle teklifi kabul etti.[4]

Kureyşliler için bu, geri çevrilemeyecek bir öneriydi. Çünkü Suriye yolunu kullanan ticaret kervanları, Müslümanların tehdidi altında idi. Onların güvenliğini sağlayabilmek için Medine'deki oluşumu yok etmek zorundaydılar. Dolayısıyla Yahudiler tarafından yapılan teklif, iştahlarını kabarttı. Bu amaçla kabileler dolaşıldı, gönüllü katılanlar kolaylıkla; istekli olmayanlar ise mal mülk yardımı ve para teklifleriyle ikna edildi. Gatafânlılar, Süleymoğulları, Esedoğulları, Fezâreliler, Eşca'lılar ve Mürreoğulları gibi Arap kabileleri, Müslümanlara karşı müşriklerle birlik oldular.[5] Allah Resûlü ve Müslümanlara karşı kurulan bu ittifak daha sonra Kur'an'da bir sûrenin adı olmuş; "Ahzâb" (gruplar, müttefikler) diye nitelendirilmiştir.[6] Kısa sürede Ebû Süfyân'ın komutasında on bin kişiyi aşkın bir ordu oluşturularak,[7] Medine üzerine harekete geçme kararı alındı.

Müşriklerin Mekke'den ayrılmalarına Huzâalılar kayıtsız kalmadılar. Dört gece gibi kısa bir sürede gönderdikleri bir grup haberci ile hemen Hz. Peygamber'e Kureyşlilerin yola çıktıklarını haber verdiler.[8]

Yahudilerin ve Mekkeli müşriklerin hazırlıklarından haberdar olan Allah Resûlü nasıl bir savaş taktiği uygulamaları gerektiği konusunda her zamanki gibi ashâbına danıştı. Uhud Savaşı'nda yaşananlardan ders alındığı için savunma savaşı yapılmasına karar verildi. Aralarında bulunan

[1] VM2/440 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 440-441.
[2] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22-23; ST2/57 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 57-58.
[3] Haşr, 59/3.
[4] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-442.
[5] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443.
[6] Ahzâb, 33/20, 22.
[7] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
[8] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444; SY4/364 Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, IV, 364.

Selmân-ı Fârisî, "Yâ Resûlallah! Biz İran'da iken düşman atlılarını durdurmak için etrafımıza çepeçevre hendek kazardık." dedi. Bu fikir, Allah Teâlâ'nın izniyle Resûlullah'ın ve ashâbının hoşuna gitti. Hz. Peygamber, ashâbından bir grupla birlikte hendek kazılacak yerleri keşfe çıktı.[9] Medine, asırlar öncesi volkanik bir dağdan yayılan lavların donarak oluşturduğu ve iki tarafını saran karataşlıklarla (hârreteyn/lâbeteyn) çevriliydi. Oldukça keskin volkanik karataşlarla dolu bir yüzeyi olması sebebiyle buradan at ve develerin geçmesi âdeta imkânsızdı. Dolayısıyla düşmanlar ya kuzey taraftan yahut güneydeki vadi kısmından girebilirlerdi. Vadi tarafına da bir grup nöbetçi görevlendirildi. Bu nedenle hendeklerin Mezâd'dan Zübâb'a, oradan da Ratîc'e kadar uzanacak şekilde kazılmasına karar verildi. Karargâh ise Sel' Dağı eteğinde kurulacaktı.[10]

Hendeklerin yeri tespit edildikten sonra, Peygamber Efendimiz, ashâb-ı kirâmı onar kişilik gruplara ayırdı ve herkesin kazacağı yeri çizgilerle belirledi. Her grup kırk zirâ' yani yaklaşık yirmi metre yer kazacaktı.[11] Hendeğin eni ve derinliği ise yaklaşık iki buçuk metre idi.[12] Böylelikle hendeğin bir atın geçemeyeceği genişlikte ve derinlikte olması amaçlanmış, uzunluğu ise şehrin düşmana açık cephesini kapatacak şekilde planlanmıştı.

Ebû Süfyân komutasında oluşturulan ordu harekete geçtiği için, savunmaya yardımcı olması amacıyla kazılması planlanan hendeğin kısa sürede bitirilmesi gerekmekteydi. Nitekim bazı kaynaklarda altı günde kazıldığı ifade edilmektedir.[13] Hendek kazılmasında kendilerine görev verilen gruplar, paylarına düşen mesafeyi canla başla bitirmeye çalışıyorlardı. Ancak hazırlıksız yakalandıkları bu savaşta gıda sıkıntısı da yaşamaktaydılar. Öyle ki üç gün boyunca neredeyse boğazlarından bir lokma geçmediği olmuştu.[14]

Savaş hazırlıkları sırasında bazen de öyle olağanüstülükler yaşandı ki bunlar Müslümanların Allah'a olan imanını güçlendirmiş, kendilerine olan güvenlerini artırmıştı. Allah'ın lütfu ile kesilen bir oğlak[15] ya da eldeki birkaç avuç hurma[16] bereketlenmiş ve açlıklarını gidermeye yetmişti. Bu meşakkatli ve yorucu işte Allah Resûlü ashâbını yalnız bırakmıyor, onlarla birlikte var gücüyle hendek kazıyordu.[17] Zaman zaman arkadaşlarının bile kırmakta güçlük çektiği kayaları kendisi parçalıyor, bir yandan da Kisrâ'nın ve Kayser'in şehirlerinin fethedileceği gibi, o şartlarda düşünülmesi bile zor olan müjdeler veriyordu.[18] Ashâbı, "Biz ki biat ettik Muhammed'e / Cihad etmek üzere yaşadığımız sürece!" sözle-

[9] VM2/444 Vakıdî, *Meğâzî*, II, 445.
[10] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 446.
[11] TB2/91 Taberî, *Târîh*, II, 91.
[12] VM2/447 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 447.
[13] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454; ST2/66 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 67.
[14] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
[15] B3070 Buhârî, Cihâd, 188; M5315 Müslim, Eşribe, 141.
[16] VM2/476 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 476.
[17] B6414 Buhârî, Rikâk, 1.
[18] N3178 Nesâî, Cihâd, 42.

riyle her daim Hz. Peygamber'e bağlılıklarını dile getirirken, o da onlara, *"Allah'ım, asıl yaşama yeridir âhiret / Sen ensar ve muhacirlere mağfiret et!"* duasıyla şevk veriyordu.[19]

Bedeni toz toprak içinde kalana kadar arkadaşları ile toprak taşıyan Resûlullah, bir yandan da Abdullah b. Revâha'nın şu beyitlerini yüksek sesle söylüyordu:

"Vallahi, Eğer sen olmasaydın (Yâ Rab) doğruyu bulamazdık,
Zekâtı da veremezdik, namaz da kılamazdık,
Üzerimize indiriver sekînet,
Sabitle ayaklarımızı, karşılaşırsak şayet,
Zira onlar kışkırtmışlardır bizi,
Bildikleri hâlde fitneden çekindiğimizi."[20]

Hendek kazma işi tamamlanmak üzereyken, düşman ordusu akın akın gelip Akîk vadisinde toplanmaya başladı.[21] Bunun üzerine sayıları üç bini bulan ashâbın eli kılıç tutan erkekleri savaş için mevzilerine geçmiş; yaşlılar, kadınlar ve çocuklar müstahkem kalelere çekilmişlerdi.[22] Kazılan hendekleri de sürekli gözlemekte, kontrol etmekteydiler.

Düşman kuvvetleri önce ekin ve otlakların biçildiğini, ardından da hendeğin kazıldığını görünce oldukça şaşırdılar. Zira tarlalar, savaştan önce hasat edilmişti ve arta kalanlar düşmanların hayvanlarını doyurmak için yeterli olmayacaktı.[23]

Bu arada Hz. Peygamber'in beklemediği ve Müslümanları derinden sarsan Kurayzaoğulları'nın ihanet haberi geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Kurayzaoğulları hakkında bilgi getirmesi için Zübeyr b. Avvâm'ı onların yurduna gönderdi.[24]

Savaş bu şartlar altında başladı. Bir ara Kurayzaoğulları'nın, Kureyşliler ve Gatafânlılardan istedikleri biner kişilik kuvvetlerle gece vakti Medine'ye saldırma kararının haber alınması üzerine, Müslümanlardan beş yüz kişi nöbet tutmak ve Yahudi mahallelerini kuşatıp etkisiz hâle getirmek üzere görevlendirildiler.[25]

Savaş esnasında Kurayzaoğulları'nın ihanetiyle güçlenen düşman ordusu, münafıkların ve zayıf iradeli kimselerin kuvve-i mânevîyesini bozmuştu. Onlardan bir kısmı, *"Allah ve Resûlü, bize ancak aldatıcı (boş) vaatte bulunmuşlar."*[26] bir kısmı ise, *"Evlerimiz açık (korumasız)."* diyerek mevzileri terk edip Medine'ye dönmek için Hz. Peygamber'den izin istemişlerdi. Halbuki evleri korumasız değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı.[27] Ancak Al-

[19] B2961 Buhârî, Cihâd, 110.
[20] B2837 Buhârî, Cihâd, 34.
[21] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
[22] ST2/66 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 67; M6246 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 49.
[23] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
[24] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 457; B3720 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 13.
[25] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 460.
[26] Ahzâb, 33/12.
[27] Ahzâb, 33/13.

lah Resûlü onların mevzileri terk etmesinden rahatsız olsa da fazla endişe duymamıştı. Zira Allah Teâlâ'nın vaadinden dönmeyeceğine, Müslümanlara yardım edeceğine inancı tamdı. Gidenler gitti, gerçek müminler ise onun etrafında kenetlendi.

Hz. Peygamber, düşman ittifakını bozmak üzere harekete geçti. Gatafânlılara Medine'nin yıllık hurma mahsulünün üçte biri karşılığında savaştan çekilmelerini teklif etti. Onlar ise mahsulün tamamını istediler. Fakat Resûlullah üçte bir oranında ısrar edince teklifi kabul etmek zorunda kaldılar. Sonra Allah Resûlü yapılan bu görüşmeyi ensarın ileri gelenlerinden, Evs ve Hazrec kabilelerinin liderleri Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare etti. Onlar Hz. Peygamber'e bunun Allah'ın emri mi yoksa kendi görüşü mü olduğunu sordular. Allah Resûlü, kendi kararı olduğunu söyledi. Bunun üzerine onlar, böyle bir şeye ihtiyaçları olmadığını belirterek anlaşmayı kabul etmediler.[28]

Savaş başladığı sıralarda Eşca' kabilesinin reisi Nuaym b. Mes'ûd, Müslüman olmuş fakat bundan kimsenin haberi olmamıştı. Nuaym, İslâm'ı kabul ettiğini bildirmek üzere Hz. Peygamber'e geldi ve "Ne istersen bana emret." diyerek Allah Resûlü'nün hizmetinde olacağını söyledi. Bunun üzerine Resûlullah, *"Elinden geliyorsa insanların savaştan çekilmelerini sağla."* dedi. Nuaym, Kurayzaoğulları'na gidip Medine dışındaki müttefiklerinin, yurtlarına döndükten sonra onları Müslümanlara karşı yalnız bırakacaklarını, dolayısıyla Kureyşliler ve Gatafânlılardan ileri gelen bazı kimseleri teminat için rehin almadan savaşmamaları gerektiğini söyledi. Sonra aynı şekilde Kureyşlilere gidip onlara da Yahudilerin Hz. Peygamber ile olan antlaşmalarını bozduklarına pişman olduklarını ve tekrar gizlice anlaştıklarını söyledi. Ayrıca Yahudilerin kendilerinden bazı kimseleri rehin isteyeceklerini söyleyerek böyle bir durumda kimseyi vermemelerini tembihledi. Çok geçmeden Yahudiler, Kureyşliler ve Gatafânlılara kendi güvenlikleri için ileri gelen bazı kişileri rehin almak istediklerini bildirdiler. Kureyşliler ise bu isteklerini asla yerine getirmeyeceklerini haber verdiler. Aralarında defalarca elçiler gidip gelmesine rağmen herhangi bir uzlaşmaya varamadılar. Böylece Nuaym b. Mes'ûd'un planı işe yaradı. Kurayzaoğulları ile Kureyşliler ve Gatafânlılar'ın arasında güvensizlik ortamı oluşturularak ittifakın bozulması sağlandı.[29]

Yaklaşık on bin kişilik bir ordudan oluşan müttefikler, sürekli hendeğin zayıf noktalarını kolluyor ve saldırılarını artırıyorlardı. Müşrik-

[28] HS4/180 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 180-181; VM2/476 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 478.
[29] VM2/480 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 482.

lere her gün sırayla nöbetleşerek Ebû Süfyân, Hâlid b. Velîd, Amr b. Âs, Hübeyre b. Ebû Vehb ve Dırâr b. Hattâb gibi önde gelen kimseler kumanda ediyordu. Peygamberimizin (sav) çadırını bile ok yağmuruna tutan müşrikler bir ara hendeğin dar yerinden geçmeye çalıştılar. Aralarından Amr b. Abdüved ile birkaç kişi başarılı oldu ve geçtiler. Amr, Müslümanlardan meydana çıkıp kendisiyle çarpışacak birini istedi. Hz. Ali bunun için Resûlullah'tan izin istedi. Hz. Peygamber başlangıçta razı olmadıysa da sonunda Hz. Ali'ye izin verdi. Amr b. Abdüved ise henüz genç yaştaki Hz. Ali'yi küçümsediyse de onun bir kılıç darbesi ile öldü.[30] Onunla birlikte hendeği geçenler hemen kaçmaya başladılar. Bu arada onlardan Nevfel b. Abdullah atıyla hendeğe düştü ve öldü.[31] Cesedinin hendekte kalması müşriklere oldukça ağır gelmişti. Allah Resûlü'ne bir adamla on bin dirhem göndererek karşılığında Nevfel'in ölüsünü istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, karşılıksız olarak Nevfel'in cesedini onlara teslim etti.[32]

Bir ara savaş öyle kızışmıştı ki Allah Resûlü namazlarını vaktinde kılamamıştı. Gözünün nuru olarak nitelediği[33] namazını eda edememenin verdiği üzüntü ile Sevgili Peygamberimiz müşriklere beddua etti: *"Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun! Güneş batana kadar bizi ikindi namazından alıkoydular."*[34] Sonra da namazlarını kılamamış olmanın ağırlığını yüreklerinde derinden hisseden ashâb-ı kirâma geceleyin namazları kaza ettirmiş ve *"Şu anda yeryüzünde sizden başka Allah'ı zikreden kimse yoktur!"* diyerek gönüllerine su serpmişti.[35]

Kuşatmanın ilerleyen günlerinde iyice usanan müşrikler, son bir güç toplayıp Müslümanları yok etme kararı almışlardı. Bu saldırı öncesinde, Efendimize Allah'ın bir çöl kasırgası ile müşrikleri perişan edeceği haber verilmişti. Nitekim son hücumun bir gün öncesinde yaşanan, korkunç bir gürleme, görülmemiş derecede soğuk[36] ve zifiri karanlıkta, atlar ve develer kaçıp dağılmış, dolayısıyla müşriklerin kalbine müthiş bir korku düşmüştü.[37]

Müslümanlar arasında da büyük bir korku yaşanmaktaydı. Nitekim Kur'an bunu, *"Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem de alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz."*[38] âyetiyle daha sonra onlara hatırlatacaktı. Bu korku ve sıkıntı esnasında düşman kuvvetleri hakkında bilgi almak bile son derece güç şartlar altında gerçekleşiyordu. Düşman kalabalıktı. Müslümanlar şehrin dışından müşriklerin, içinden ise Kurayzaoğulları'nın tehdidi altın-

[30] ST2/66 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 67.
[31] VM2/471 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 471.
[32] HM2230 İbn Hanbel, I, 249.
[33] N3391 Nesâî, Işratü'n-nisâ', 1.
[34] B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1420 Müslim, Mesâcid, 202.
[35] N623 Nesâî, Mevâkît, 55; HM4013 İbn Hanbel, I, 423.
[36] M4640 Müslim, Cihâd ve siyer, 99.
[37] BD3/451 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, III, 451-452; ST2/71 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 71.
[38] Ahzâb, 33/10.

da idiler. Yüreklerin ağızlara geldiği böyle bir zamanda Allah, rüzgâr ve görünmeyen ordularla Müslümanlara yardım etmişti.[39] Zira Hz. Peygamber, elinden gelen her türlü çabayı göstermenin yanı sıra Allah Teâlâ'ya da sürekli dua etmeyi ihmal etmiyordu: *"Ey Kitab'ı indiren, hesabı çabuk gören Allah'ım! Ahzâbı (müttefik grupları) bozguna uğrat ve perişan et!"*[40]

Düşman hakkında bilgi toplamak üzere görevlendirilen Huzeyfe b. Yemân'ın seneler sonra anlattığına göre o, giderken yaşadığı korku ve heyecan nedeniyle şiddetli soğuğa rağmen kendisini âdeta hamamda gibi hissetmiş, ancak döndükten sonra soğuk ve rüzgârın kendisini nasıl etkilediğini fark etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, abasının bir kısmını Huzeyfe'nin üzerine örtmüş, o da sabaha kadar rahat bir şekilde onun dizi dibinde uyumuştu.[41]

Kuşatma sürdükçe her iki tarafta da açlık ve kıtlık baş göstermeye başlamıştı. Hendeğin zayıf noktalarının aşılması ihtimali, hatta birkaç kişinin bunu başarmış olması[42] Müslümanlar için tehlike oluşturuyordu. Müşrikler ise kısa süreceğini tahmin ettikleri bir savaş için hazırlanmışlardı. Bu nedenle yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. Gittikçe soğuyan hava ve çıkan şiddetli rüzgâr işlerini daha da zorlaştırmıştı. Bu şartlar altında kuşatmayı daha fazla sürdüremeyecekleri anlaşılıyordu. Savaşı bitirmek zorundaydılar. Sonunda Ebû Süfyân kuşatmayı kaldırdı ve müşrikler Mekke'ye dönmek üzere yola çıktılar. Ortaya çıkan olumsuzluklar onları öyle perişan etmişti ki Ebû Süfyân, devesinin ayaklarının bağlı olduğunu unutup sırtına binmiş ve onu kaldırmaya çalışmıştı.[43] Kur'an'da onların Medine'den çekilişleri şöyle ifade edilmiştir: *"Allah, inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta müminlere kâfi geldi. Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir."*[44]

Savaş sonucunda altı Müslüman şehit oldu.[45] Bunlardan biri de savaşta yaralanan, Kurayzaoğulları'nın ihaneti sonrasında haklarında hakemlik yapan ve kısa süre sonra da şehit olan Sa'd b. Muâz'dı.[46] Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak üzere Medine'ye gelen müşrikler amaçlarına ulaşamamışlardı. Hem mânevî yönden hem de fizikî güç bakımından oldukça yıprandıkları için artık ciddi bir tehdit olmaktan çıkmışlardı. Yahudi Kurayzaoğulları ise ihanetlerinin bedelini ağır bir şekilde ödemek zorunda kaldılar. Zira kutsal kitapları Tevrat'ın hükümleri ile de bağdaşacak biçimde,[47]eli silah tutanları ölüme mahkum edilmiş, kadınları ve çocukları esir edilmiş ve mallarına el konulmuştu.[48]

[39] Ahzâb, 33/9.
[40] B7489 Buhârî, Tevhîd, 34.
[41] M4640 Müslim, Cihâd ve siyer, 99.
[42] VM2/470 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470.
[43] HM23723 İbn Hanbel, V, 392.
[44] Ahzâb, 33/25.
[45] HS4/214 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 214.
[46] B4122 Buhârî, Meğâzî, 31.
[47] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 20, 13-14
[48] B4122 Buhârî, Meğâzî, 31; M4598 Müslim, Cihâd ve siyer, 65.

Böylece bir yandan müşrik ve Yahudi tehdidi sona ermiş, diğer yandan Hz. Peygamber Arap Yarımadası'ndaki hâkimiyetini pekiştirmişti.

Resûlullah'ın savaş öncesi yaptığı hazırlıklar, aldığı taktik karar ve tedbirler, düşman ittifakını bozmak için yaptığı girişimler ve ashâbı ile gerçekleştirdiği istişareler, onun askerî ve diplomatik başarısını bir kez daha ortaya koymuştu.

Müslümanlar için bir dönüm noktası olan bu gazve, savunma savaşlarının sonuncusu oldu. Müşrikler bir daha Müslümanlara saldırmaya cesaret edemediler. Nitekim Allah Resûlü, *"Artık biz onlara karşı savaşacağız. Onlar ise bize karşı savaşamayacaklar."*[49] buyurarak, üstünlüğün bundan böyle Müslümanlara geçtiğini ifade etmişti.

[49] B4109 Buhârî, Meğâzî, 30.

HAYBER'İN FETHİ
HAİNLERE SON DARBE

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: لَمَّا أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْبَرَ قَالَ:
"إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ."

Enes b. Mâlik anlatıyor:
"Resûlullah (sav) Hayber'e vardığında şöyle buyurdu:
'Biz (savaş hâlindeyken düşman) bir kavmin topraklarına girdiğimiz zaman, (savaşa yol açan sebepler konusunda önceden) uyarılmış olan o kimselerin sabahı çok kötü olur!'"

(M4667 Müslim, Cihâd ve siyer, 122)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غزَا خَيْبَرَ فَأَصَبْنَاهَا عَنْوَةً فَجَمَعَ السَّبْيَ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ:...كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمَّا ظَهَرَ عَلَى خَيْبَرَ أَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا، وَكَانَتِ الأَرْضُ حِينَ ظَهَرَ عَلَيْهَا، لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ ﷺ وَلِلْمُسْلِمِينَ، وَأَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا، فَسَأَلَتِ الْيَهُودُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لِيُقِرَّهُمْ بِهَا أَنْ يَكْفُوا عَمَلَهَا وَلَهُمْ نِصْفُ الثَّمَرِ، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "نُقِرُّكُمْ بِهَا عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا."

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Hayber'e savaş açtı. Orayı savaşla ele geçirdik ve esirler toplandı."

(D3009 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24)

İbn Ömer anlatıyor: "...Resûlullah (sav) Hayber'e galip geldiği zaman Yahudileri oradan çıkarmak istemişti. Çünkü Hayber'de galip geldiğinde arazi Allah'a, Resûlü'ne (sav) ve Müslümanlara ait olmuş (bu nedenle de) Resûlullah (sav) Yahudileri oradan çıkarmak istemişti. Bunun üzerine Yahudiler, hurma hasadı işlerini sürdürmek ve mahsulün yarısı kendilerinin olmak üzere, Resûlullah'tan Hayber'de bırakılmalarını istediler. Resûlullah (sav) onlara, *'Bu şartlarla istediğimiz müddetçe sizleri burada bırakıyoruz.'* buyurdu."

(B2338 Buhârî, Müzâraa, 17)

Hicretin altıncı yılı, Ramazan ayıydı.[1] İhanetleri nedeniyle Medine'den Hayber'e sürülen ve Hendek Savaşı'na sebep olan Yahudiler, savaştan sonra Kurayzaoğulları'na verilen ölüm cezası üzerine[2] Allah Resûlü'ne karşı tekrar büyük bir düşmanlık faaliyeti içine girmişlerdi.[3] Yahudilerin lideri Üseyr b. Zârim, Gatafânlılarla görüşmeye giderek onları Hz. Peygamber'e savaş açmaya ikna etmişti. Yahudilerin hazırlıklarını haber alan Resûlullah, Abdullah b. Revâha'yı üç kişiyle birlikte gözcü olarak Hayber'e gönderdi. Orada üç gün kaldıktan sonra Medine'ye dönen Abdullah b. Revâha, Peygamberimize haberin doğru olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Üseyr b. Zârim'i Hayber'e vali olarak görevlendirmeye karar verdi ve Abdullah'ı otuz kişilik bir grupla tekrar oraya gönderdi. Üseyr, başlangıçta bunu kabul ederek Medine'ye gitmek üzere Hayber'den ayrıldıysa da yarı yolda fikrini değiştirdi ve döndü. Abdullah b. Revâha ve beraberindekiler ise Medine'ye giderek durumu Allah Resûlü'ne haber verdiler.[4]

Muhkem kaleleri ve savaş taktiğini çok iyi bilen cesur savaşçılarıyla ünlü Hayber, aynı zamanda verimli arazileriyle tanınmış önemli bir ticaret ve ziraat merkeziydi. Şam-Medine yolu üzerinde Medine'ye yaklaşık yüz elli kilometre uzaklıkta bulunan bu belde, Müslümanlar açısından hayatî bir öneme sahipti. Yahudi dilinde "kale" anlamına gelen Hayber'in yedi burcu bulunmaktaydı.[5]

Hayber, Müslümanlar açısından sorunlu bir bölgeydi. Çünkü Suriye ve Irak'tan gelen ticaret yolu Hayber üzerinden Medine'ye ulaştığı için Müslümanlar ticarî açıdan tehdit altındaydı. Ayrıca Medine konum olarak Hayber ile Mekke arasında bulunuyordu. Dolayısıyla Müslümanlar ile Mekke müşrikleri arasında bir savaş çıkması durumunda Hayber'de yaşayan ve Müslümanlara sürekli düşmanlık besleyen Yahudiler ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı.[6] Bu nedenle Mekkeli müşriklerle Hudeybiye Antlaşması'nı yapan Hz. Peygamber, Medine'ye dönünce yaklaşık bir ay kaldıktan sonra ashâbına Hayber Gazvesi için hazırlanmalarını emretti. Ancak Resûlullah, Hudeybiye'de bulunmayan ve sırf Yahudilerden elde edilecek ganimetlere ulaşmak amacıyla savaşa katılmak isteyen bazı

1 VM2/566 Vâkıdi, *Meğâzî*, II, 566.
2 B4121 Buhârî, Meğâzî, 31.
3 VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-443.
4 ST2/92 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 92.
5 MC2/409 Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 409.
6 "Hayber", *DİA*, XVII, 20.

kimseleri orduya kabul etmedi ve *"Bizimle ancak cihadı isteyenler gelsin!"* buyurdu.[7] Zira sağlamlığıyla ünlü kaleleri ve savaşçıları nedeniyle ele geçirilmesi oldukça zor olan bu şehrin fethi, her şeyden evvel sabır ve sebat gerektiriyordu.

Savaşa hazırlık esnasında Medine'de bulunan Yahudiler, Müslümanların diğer Yahudi kabilelerini sürüp çıkardığı gibi Hayber Yahudilerini de mağlup edeceklerini anlamışlardı. Bu yüzden sırf Müslümanları sıkıntıya düşürmek maksadıyla az veya çok onlardan alacaklarını tahsil etmeye başladılar. Ebû Şahm adlı bir Yahudi, beş dirhem alacağı için Abdullah b. Ebû Hadred'i sıkıştırmaya başlamıştı. İbn Ebû Hadred, "Biz Hicaz'ın yiyecek ve servet bakımından en zengin şehrine gidiyoruz." diyerek Hayber Savaşı'na katılacağını ifade etti ve borcu için biraz daha süre istedi. Fakat bunu duyan Ebû Şahm daha da sinirlendi ve mesele Allah Resûlü'ne arz edildi. Yahudi, kendisine haksızlık edildiğini ve borcunun ödenmediğini söyleyince Peygamberimiz (sav), İbn Ebû Hadred'e hemen borcunu ödemesini emretti. İbn Ebû Hadred, fakir olduğunu, Hayber ganimetiyle borcunu ödeyeceğini bildirdiyse de Efendimiz aynı emri iki kez daha tekrarladı. Bunun üzerine Abdullah b. Ebû Hadred çarşıya gitti. Sırtındaki elbisesini çıkarıp sarığına büründü ve Yahudiye, "Şu elbisemi benden satın al!" dedi. Yahudi onu dört dirheme satın aldı. Ardından İbn Ebû Hadred kalan borcunu da bulup ödedi.[8] Hz. Peygamber savaş arefesinde bulunulan böyle bir durumda bile adalet ve hakkaniyetten ayrılmamış ve Müslümanların zaafına sebep olma pahasına muhatapları olan Yahudilerin haklarına riayet etmişti.

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Resûlullah, Medine'de Siba' b. Urfuta'yı vekil bırakarak[9] hicretin yedinci yılında Muharrem ayı sonuna doğru yola çıktı.[10] Yolculuk Eşca' kabilesinden Huseyl b. Hârice ile Abdullah b. Nuaym'ın kılavuzluğunda yapılacaktı.[11] Ordu iki yüzü atlı olmak üzere bin altı yüz kişiydi.[12] Orduda, savaşta yaralıları tedavi etmek ve Müslümanlara güçleri nispetinde yardımcı olmak amacıyla az da olsa kadın sahâbîler de bulunmaktaydı.[13]

Hz. Peygamber'in önderliğinde sahâbîler tekbir getirerek ilerliyorlardı. Bir ara hep bir ağızdan çok yüksek sesle, "Allâhü ekber! Allâhü ekber! Lâ ilâhe illâllâh!" demeleri üzerine Resûlullah Efendimiz şöyle buyurdu: *"Kendinize gelin! Siz ne sağır olana ve ne de burada bulunmayana sesleniyorsunuz. (Bilakis) Her şeyi işiten, gören ve size çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz."*[14]

[7] VM2/634 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 634.
[8] HM15570 İbn Hanbel, III, 423; VM2/634 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 634.
[9] HM8533 İbn Hanbel, II, 346.
[10] HS4/297 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 297; ST2/92 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 92.
[11] VM2/638 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 638.
[12] VM2/689 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 689.
[13] D2729 Ebû Dâvûd, Cihâd, 141.
[14] B4202 Buhârî, Meğâzî, 39; M6862 Müslim, Zikir, 44.

Hayber'e oldukça yaklaşılmıştı. Bu sırada Allah Resûlü, ashâbını durdurdu ve şöyle dua etti: *"Ey yedi kat göklerin ve altındakilerin, yedi kat yerlerin ve içindekilerin, şeytanların ve sapıttıklarının, rüzgârların ve savurduklarının Rabbi olan Allah'ım! Biz senden bu beldenin, ahalisinin ve içinde bulunan şeylerin hayrını istiyoruz! Bu beldenin, ahalisinin ve içinde bulunan şeylerin şerrinden de sana sığınıyoruz!"*[15] Nitekim o, herhangi bir saldırı ve tehdit oluşturmadığı müddetçe, hiçbir kişiye ya da topluluğa şiddet uygulama yolunu tercih etmezdi.

Gece vakti Hz. Peygamber komutasında Müslüman ordusu Hayber'e ulaştı. Resûlullah, bir yere gece ulaştığında ansızın baskın yapmayı uygun görmediği için sabahın ilk ışıklarını bekledi. Sabahleyin kazma, kürek ve büyük küfeleriyle tarlalarına ve bağlarına giden Hayber halkı, Allah Resûlü'nü ve ordusunu görünce, "Muhammed! Vallahi Muhammed ve ordusu!" diyerek korkuya kapıldılar[16] ve etrafa kaçıştılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, askerlerini savaşa teşvik etmek için, *"Allâhü ekber! Harap olup gitti Hayber! Biz (savaş hâlindeyken düşman) bir kavmin topraklarına girdiğimiz zaman, (savaşa yol açan sebepler konusunda önceden) uyarılmış olan o kimselerin sabahı çok kötü olur!"* buyurdu.[17]

Resûlullah, ordusunu Gatafânlıların Hayber'e yardımını engelleyecek şekilde Recî' denilen bir bölgeye yani Hayber Yahudileri ile Gatafân kabilesi arasına yerleştirdi. Bunun üzerine Gatafân kabilesi, böyle bir konumda iken kuşatma olması hâlinde ailelerinin ve mallarının yurtlarında savunmasız kalacağı endişesine kapılarak bulundukları yeri boşaltıp topraklarına geri döndüler ve Hayber Yahudileri Gatafânlıların yardımından mahrum kaldılar.[18] Böylece tek başlarına kalan Hayber Yahudileri kalelerine kapanarak savaşmak zorunda kaldılar.

Peygamber Efendimiz, kuşatma esnasında, *"Sancağı yarın öyle bir kişiye vereceğim ki Allah fethi onun eliyle gerçekleştirecektir. O, Allah'ı ve Resûlü'nü sever; Allah ve Resûlü de onu sever!"* diyerek Hayber'in fethedileceğini müjdelemiş fakat o kişinin kim olduğunu gizli tutmuştu. Allah Resûlü ertesi gün sancağı merakla bekleyen ashâb arasından Hz. Ali'ye verdi ve *"Yâ Ali! Haydi ilerle! Allah sana fethi müyesser kılıncaya kadar (cesaretle yolunda) yürü, asla yönünü değiştirme!"* dedi. Hz. Ali hemen hareket etti, sonra durdu ve "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlarla ne üzerine savaşayım?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Onlarla, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet edinceye kadar savaş.*

[15] SH2565 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 150; HS4/297 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 298.
[16] B4197 Buhârî, Meğâzî, 39.
[17] B4200 Buhârî, Meğâzî, 39; M4665 M4667 Müslim, Cihâd ve siyer, 120, 122.
[18] HS4/299 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 299-300.

Bunu yaptıklarında meşru sebepler (devletin ölüm cezası vermesi ya da zekât, cizye gibi ödemeler) dışında kanlarını ve mallarını senden korumuş olurlar. Asıl hesapları ise Allah'a aittir.[19] *Acele etmeden, gayet sakin bir şekilde onların yanına var. Önce onları İslâm'a davet et! Şayet bu davetinle bir kişi Müslüman olsa bu, sana kızıl develer verilmesinden daha hayırlıdır!..*"[20]

Hz. Peygamber, savaşın en çetin olduğu anlarda bile her fırsatta insanları hayra, güzelliğe yöneltmekten geri durmuyordu. Nitekim İslâm'a davet konusunda kimseyi önemsiz ve hakir görmeyen Resûlullah, bir Yahudi'nin koyunlarını güden Yesâr adlı köleye İslâm'ı anlatarak onun doğru yola ulaşmasına vesile olmuştu. İslâm'ı kabul eder etmez Müslümanlar safında savaşa katılan Yesâr, kısa süre sonra bir taşın isabet etmesiyle şehit oldu. Resûlullah ashâbına, Müslüman olduktan sonra bir vakit bile namaz kılma fırsatı bulamayan Yesâr'ın cennetlik olduğunu bildirdi.[21]

Kuşatma günlerce sürdü. Şiddetli çarpışmalar yaşandı. Ordunun mühimmat ve erzakı tükenmek üzere idi.[22] Savaş koşulları gittikçe zorlaşmıştı. Müslümanlardan yaralananlar ve şehit edilenler olmuştu. Fakat bütün bu zorluklara rağmen kalenin burçları tek tek fethedildi[23] ve sonunda Hayber ele geçirildi.[24]

Savaşın sonunda Yahudilerden doksan üç kişi öldürüldü, Müslümanlardan da on beş kişi şehit oldu.[25] Kadın ve çocuklardan oluşan çok sayıda esir ele geçirildi.[26] Ayrıca pek çok hayvan, ev eşyası ve mücevherat türünden menkul ve gayri menkul ganimetler elde edildi. Yahudiler, Hz. Peygamber ile şu hususlarda barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar: "Savaşa katılmış bulunan Yahudilerin canlarına zarar verilmeyecek, Yahudilerin çocuklarıyla birlikte Hayber'i terk etmelerine izin verilecek,[27] yanlarında bir deve yükünden başka bir şey götürmeyecekler, altın, gümüş ve silahlar Müslümanlara bırakılacak, Hz. Peygamber'e bırakılması gereken herhangi bir şey ne surette olursa olsun gizlenmeyecek, gizleyenler ise Allah ve Resûlü'nün eman ve himaye garantisinin dışında kalacaklardır."[28] Bu antlaşmaya rağmen Yahudiler, Huyey b. Ahtab'a ait olan içi altın ve gümüş dolu bir deriyi saklamaya çalıştılar. Fakat yapılan uzun araştırma ve soruşturmalar neticesinde daha fazla saklayamadıkları deriyi gizlenen yerden çıkarıp getirdiler. Deriyi saklayarak antlaşmayı ihlâl eden Kinâne b. Ebu'l-Hukayk adlı Yahudi ise cezalandırıldı.[29]

Hz. Peygamber, alınan esirlerin hepsinin hayatını Hayber'i terk etmeleri karşılığında bağışladı. Hayber'de galip geldiğinde arazi Allah'a,

[19] M6222 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 33.
[20] B3701 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 9.
[21] HS4/316 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 316; VM2/649 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 649.
[22] B4196 Buhârî, Meğâzî, 39; M5010 Müslim, Sayd, 26.
[23] ST2/106 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 106.
[24] D3009 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24.
[25] ST2/106 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 107.
[26] B4200 Buhârî, Meğâzî, 39.
[27] VM2/671 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 671.
[28] ST2/110 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 110.
[29] D3006 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24.

Resûlü'ne (sav) ve Müslümanlara ait olmuş (bu nedenle de) Resûlullah (sav) Yahudileri oradan çıkarmak istemişti. Yahudiler, (yarım kalan) hurma hasadı işlerini sürdürmek ve mahsulün yarısı kendilerinin olmak üzere, Resûlullah'tan Hayber'de bırakılmalarını istediler.[30] Rahmet Peygamberi, "istediği zaman onları çıkarma hakkı bulunmak şartıyla"[31] bu mümbit toprakları işleyip yıllık kazançlarının yarısını vermeleri karşılığında tekliflerini kabul etti.[32] Arazilerin gelirlerini toplama işi için de Abdullah b. Revâha'yı görevlendirdi.[33]

Ganimetlerin beşte biri Hz. Peygamber'e verilmek üzere hazineye ayrılırken, geri kalan beşte dördü Hayber Savaşı'na katılan Müslüman gaziler arasında taksim edildi.[34] Allah Resûlü, ganimetlerin paylaşılması sırasında bir haksızlık olmaması ve artık kamuya ait olan bu mallara zarar verilmemesi konusunda oldukça titiz davranmıştı. Nitekim savaş esnasında ashâbdan bazıları, "Filân kimse şehit oldu." dediğinde Peygamberimiz, aksine o kişinin ganimetlerden haksız yere aldığı bir hırka nedeniyle cehennem ateşinde olduğunu söylemişti.[35] Yine ganimet mallarından iki dirhem değerinde bir Yahudi boncuğu çalan sonra da ölen bir kişinin cenaze namazını bu davranışı nedeniyle kılmamıştı.[36] Ganimetler arasında yer alan Tevrat nüshaları ise diğer dinlere saygının bir gereği olarak Yahudilere iade edildi.[37] Yahudiler, Hz. Ömer'in halifeliği dönemine kadar Hayber arazisinde yerlerinde kaldılar.[38]

Hayber Savaşı sonunda alınan esirler arasında Yahudi reislerinden Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiyye de vardı.[39] Hz. Peygamber Yahudilerle evlilik yoluyla akrabalık oluşturmak, aradaki düşmanlığı azaltmak ve onlardan gelecek siyasî anlamdaki tehlikeleri bertaraf etmek için Safiyye ile nikâhlanmayı düşündü. Safiyye'ye İslâm'ı anlatarak, *"Biz seni kendi dininde bulunuyorsun diye zorlayacak değiliz! Eğer sen Allah'ı ve Resûlü'nü tercih edersen seni zevceliğe kabul edeceğim."*[40] buyurdu ve onu Müslüman olup kendisiyle evlenmesi ya da eski dininde kalması konusunda serbest bıraktı.[41] Bu hoşgörü ve anlayış karşısında Safiyye Müslümanlığı seçerek Resûlullah'a eş olmayı tercih etti. Hz. Peygamber de Safiyye'yi azat ederek onunla evlendi. Ardından ashâbını çağırarak düğün yemeği verdi.[42]

Müslümanlardan gördükleri insanî muameleye rağmen Yahudilerden bazıları İslâm'a karşı gönüllerinde besledikleri kin, düşmanlık ve ihanetlerinden vazgeçmemişlerdi. Her iyi muameleye, kötü bir hareketle, haince bir tertiple cevap vermeyi âdeta kendilerine huy edinmişlerdi.

[30] B2338 Buhârî, Müzâraa, 17.
[31] HS4/308 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 308.
[32] B2285 Buhârî, İcâre, 22.
[33] MU1392 *Muvatta'*, Müsâkât, 1; D3410 Ebû Dâvûd, Büyû', 34.
[34] ST2/106 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 107.
[35] M309 Müslim, Îmân, 182.
[36] N1961 Nesâî, Cenâiz, 66.
[37] VM2/680-VM2/681 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 680-681.
[38] B2338 Buhârî, Müzâraa, 17.
[39] ST8/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 120-121.
[40] VM2/706 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 707.
[41] HM12436 İbn Hanbel, III, 138.
[42] M3497 Müslim, Nikâh, 84.

Müslümanlara karşı daha önceki suçları ortada iken kendilerini diğer Yahudi kabileleri gibi sürgün etmeyip affeden ve Hayber'in verimli topraklarına ortak yapan Hz. Peygamber'e bir ihanete kalkışmakla, bir kere daha ahitlerini bozmuş oldular. Nitekim Hayber'in fethi tamamlanmış ve Allah Resûlü ashâbıyla birlikte istirahata çekilmişti. O sırada Yahudilerden Hâris'in kızı Zeyneb,[43] Peygamberimiz ve ashâbına hediye olarak kızarmış zehirli bir koyun eti getirdi. Resûlullah, önlerine getirilen etten bir lokma aldı fakat henüz çiğnemeden geri çıkardı ve ashâbına, *"Ellerinizi çekin!"* dedi. Çünkü etin zehirli olduğunun farkına varmıştı. Yanında bulunan Bişr b. Ma'rûr ise lokmasını çiğneyip yutmuş ve zehirlenerek hayatını kaybetmişti.[44] Olayın ardından Hz. Peygamber, Yahudi kadını çağırtarak neden böyle bir şey yaptığını sordu. O da öldürülen yakınlarının intikamını almak amacıyla bunu yaptığını söyledi.[45] Bunun üzerine kadının bazı rivayetlerde kısas yapılarak cezalandırıldığı ifade edilirken[46] bazılarında ise affedildiği zikredilmektedir.[47]

Hz. Peygamber, Hayber'in fethi ile beraber ashâbına bazı yasaklar getirmişti. Nitekim zorlu geçen kuşatma esnasında yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayan ashâb, fetih akşamı daha büyük bir açlığa maruz kalmışlardı. Bu nedenle de ele geçirdikleri ehlî eşekleri keserek pişirmeye başlamışlardı. Bir müddet sonra Allah Resûlü, etleri pişirmek üzere yakılan ateşleri gördü ve sebebini sordu. Ehlî eşek etlerinin pişirildiğini öğrenince de kaplardaki etlerin dökülmesini istedi.[48] Peygamberimiz muhtemelen bu hayvanlara yük taşımak için ihtiyaç duyulması nedeniyle böyle bir yasaklamada bulunmuştu.[49] Ayrıca Resûlullah, pençesi olan bütün yırtıcı kuşların ve köpek dişi olan bütün yırtıcı hayvanların etini yasakladı.[50] Hz. Peygamber, daha çok savaş seferlerinde ruhsat verilen bir uygulama olan[51] "mut'a" yani kadınlarla geçici olarak nikâhlanmayı da Hayber'in fethiyle birlikte yasakladı.[52]

Fetihten sonra Hz. Peygamber, Müslümanlara karşı Hayberlilerle işbirliği içinde olan diğer Yahudi bölgelerini de İslâm devleti topraklarına kattı. Önce Medine'ye iki günlük mesafede bulunan Fedek Yahudilerine bir elçi göndererek onları İslâm'a davet etti. Başlangıçta olumsuz bir tavır sergileyen Fedekliler, daha sonra Hayberlilerin başına gelenlerden dolayı korkuya kapılarak onlarla aynı şekilde antlaşma yapmaya razı oldular.[53] Allah Resûlü, Fedek'in ardından Hayber'den dönüş yolu üzerindeki küçük bir Yahudi yerleşim merkezi olan Vâdi'l-Kurâ'ya sefer düzenledi. Bir

[43] VM2/677 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 677.
[44] D4512 Ebû Dâvûd, Diyât, 6.
[45] VM2/678 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 678.
[46] D4512 Ebû Dâvûd, Diyât, 6.
[47] B2617 Buhârî, Hibe, 28; M5705 Müslim, Selâm, 45.
[48] B4196 Buhârî, Meğâzî, 39; M5010 Müslim, Sayd, 26.
[49] B4227 Buhârî, Meğâzî, 39; M5017 Sayd ve zebâih, 32.
[50] N4353 Nesâî, Sayd, 33; D3805 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 32.
[51] B5075 Buhârî, Nikâh, 8; M3410 Müslim, Nikâh, 11.
[52] B4216 Buhârî, Meğâzî, 39; M3435 Müslim, Nikâh, 32.
[53] VM2/706 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 706-707.

günlük kuşatma neticesinde burası fethedildi. Onlar da Hayberliler gibi topraklarında yarıcı olarak bırakıldılar. Teymâ Yahudileri ise Hayber, Fedek ve Vâdi'l-Kurâ'da meydana gelen gelişmeleri duyunca kendileri gelerek cizye ve haraç vermek üzere Hz. Peygamber ile antlaşma yaptılar ve yurtlarında kaldılar. Toprakları da kendilerinin oldu.[54]

Hayber ve çevresinin fethedilmesiyle birlikte Müslümanlar için temel hedef olan Mekke'nin fethinin de önü açılmış oldu. Zira Şam-Medine yolu üzerinde bulunan Hayber ve çevresinde Müslümanlar açısından tehdit oluşturabilecek bir güç ortadan kaldırılmıştı. Aynı zamanda neredeyse Arabistan'daki bütün Yahudilerin hâkimiyet altına alınmasıyla, Kureyş müşriklerinin Müslümanlara karşı her fırsatta kullanmayı hesap ettikleri destekleri bertaraf edildi. Bundan önce yapılan Hudeybiye Antlaşması ile de müşriklerden gelebilecek herhangi bir tehlike ortadan kaldırılmıştı. Böylece Müslümanların bölgedeki hâkimiyeti sağlamlaştığı için siyasî ve askerî üstünlükleri konusunda hiçbir şüphe kalmadı. Fetihle birlikte elde edilen altın, gümüş ve çeşitli mücevherat yanında hurma ve tahıl ürünleri ile çok sayıda hayvan ve esirlerden oluşan menkul ve gayri menkul ganimetler sayesinde ise Müslümanlar malî açıdan daha güçlü hâle geldiler.

Fetihle birlikte hurma ve tahıl üretimiyle uğraşan Yahudiler, yukarıda da belirtildiği üzere yarıcı olarak eski topraklarında bırakılmışlardı. Müslümanlar belli antlaşmalar çerçevesinde yine onlarla birlikte yaşamaya devam ettiler. Halbuki daha önce Medine'de yaşayan Yahudi kabileleri, Hz. Peygamber'le aralarındaki antlaşmaya gösterdikleri sadakatsizlik nedeniyle sürgüne gönderilmişlerdi. Allah Resûlü, antlaşmalarına riayet eden Hayber Yahudilerine ise din ayrılığından dolayı herhangi bir ayrım yapmadı. Böylece o, vefatına kadar geçen süre içerisinde farklı dinlerden insanların bir arada yaşayabileceğini örnek bir şekilde ortaya koydu.

[54] VM2/710 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 710-711.

Bİ'R-İ MAÛNE
İSLÂM DAVETÇİLERİNE KURULAN HAİN TUZAK

عَنْ عَاصِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَجَدَ عَلَى سَرِيَّةٍ
مَا وَجَدَ عَلَى السَّبْعِينَ [الَّذِينَ] أُصِيبُوا يَوْمَ بِئْرِ مَعُونَةَ كَانُوا يُدْعَوْنَ الْقُرَّاءَ فَمَكَثَ
شَهْرًا يَدْعُو عَلَى قَتَلَتِهِمْ.

Âsım'ın işittiğine göre, Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir:
"Ben, Resûlullah'ın (sav) Bi'r-i Maûne günü şehit edilen yetmiş sahâbîye üzüldüğü kadar hiçbir seriyyeye üzüldüğünü görmedim. Onlara kurrâ denirdi. Resûlullah (üzüntüsünden dolayı) bir ay boyunca onların katillerine beddua etti."

(M1550 Müslim, Mesâcid ve mevâziu's-salât, 302)

Uhud Savaşı'nın üzerinden yaklaşık dört ay geçmişti. Savaş, ne Müslümanların ne de müşriklerin lehine sonuçlanmıştı. Bununla birlikte Müslümanlar maddî ve mânevî anlamda ciddi bir darbe almışlardı. Münafıklar ve Yahudiler ise bu olumsuz durumdan faydalanarak insanları Hz. Peygamber'e karşı kışkırtmaya çalışıyorlardı. Fakat her şeye rağmen çevredeki kabilelerden Müslüman olmak isteyenler Allah Resûlü'ne gelmeye devam ediyor, o da ashâbından bazılarını onlara dinlerini öğretmeleri için gönderiyordu.

Resûlullah'a aynı taleple gelenlerden ikisi Adal ve Kâre kabileleriydi. Ancak onları böyle bir istekte bulunmaya sevk eden sebep çok daha farklıydı. Zira Lihyânoğulları'nın lideri Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh, Uhud Savaşı'ndan sonra Medine'ye saldırmak üzere çevre kabilelerden adam toplamaya başlamış ve bu durum haber alınınca Hz. Peygamber'in talimatıyla öldürülmüştü.[1] Dolayısıyla Lihyânoğulları, onun intikamını almak istiyorlardı.[2] Adal ve Kâre kabilelerinin talebi ise bunun için en uygun fırsattı.

Hz. Peygamber, kendilerine İslâm'ı anlatacak kimseler gönderilmesini talep eden bu iki kabileye çok geçmeden Âsım b. Sâbit'in liderliğinde ashâbından on kişiyi görevli olarak gönderdi. Topluluk, Mekke ile Usfân arasında Mekke'ye yetmiş kilometre uzaklıktaki Hüzeyl'e ait Recî' suyuna geldiğinde Lihyânoğulları'na haber verildi. Bunun üzerine Lihyânoğulları, yaklaşık iki yüz okçu ile kafilenin izlerini takip etmeye başladılar. Çok geçmeden grubun yemek için konakladığı yere gelen ve burada hurma çekirdekleri bulan müşrikler, "İşte! Medine hurması!" diyerek iz sürmeye devam ettiler. Sonunda yüksekçe bir yere sığınmış olan Âsım ve arkadaşlarını görünce hemen bulundukları yeri kuşattılar. "İnin ve kendiliğinizden teslim olun! Söz veriyoruz, sizden kimseyi öldürmeyeceğiz." diye seslendiler. Âsım, bir kâfirin sözüne güvenerek asla oradan inmeyeceğini söyledi ve "Allah'ım! Bizim hâlimizden Peygamberini haberdar et!" diye dua etti. Ardından müşrikler Müslümanları oka tuttular ve içlerinde liderleri Âsım b. Sâbit'in de bulunduğu yedi sahâbîyi öldürdüler. Kalan üç sahâbî Hubeyb el-Ensârî, Zeyd b. Desinne ve Abdullah b. Târık ise teslim oldular. Ancak Mekke'ye götürülmek üzere ellerinin yay kirişleri ile sıkıca bağlanmasına katlanamayan Abdullah, "Bu ilk aldatmadır!" diyerek onlarla gitmeye

[1] T2/50 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 50-51.
[2] VM1/354 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 354-358.

karşı çıktı ve şehit edildi.[3] Mekke'ye götürülen Hubeyb ve İbn Desinne ise Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyen Huceyr b. Ebû İhab ve Safvân b. Ümeyye'ye satıldılar. Haram aylar çıkana kadar hapsedildikten sonra da Ten'îm'de, Mekkeli kalabalık bir topluluğun gözleri önünde işkenceyle şehit edildiler.[4]

Recî' olayının yaşandığı sıralarda Âmir b. Sa'saaoğulları'nın lideri Ebû Berâ' Âmir b. Mâlik b. Ca'fer de bazı hediyelerle Allah Resûlü'ne gelmişti. Hz. Peygamber, *"Ben bir müşrikin hediyesini kabul etmem."* diyerek hediyeleri geri çevirdi ve Ebû Berâ'yı İslâm'a davet etti. Ebû Berâ' Müslüman olmadı fakat buna ilgisiz de kalmadı. Peygamberimizden (sav) kavmini İslâm'a davet etmek üzere kendisiyle birlikte ashâbından birilerini göndermesini istedi. Resûlullah, başlangıçta bu teklife sıcak bakmadı. Çünkü Necidlilerin ashâbına zarar vermelerinden endişe ediyordu. Fakat Ebû Berâ', onların güvenliklerini sağlayacağına dair kesin söz verdi.[5] Bu arada Ri'l, Zekvân, Usayye ve Lihyânoğulları kabilelerinden gelen bazı kimseler de Müslüman olduklarını ve kavimlerine karşı yardım istediklerini söylemişlerdi.[6]

Hz. Peygamber, Ebû Berâ'dan aldığı söz üzerine ashâbdan yetmiş kişiyi onunla birlikte göndermeyi kabul etti. Suffe Ehli'nden olan ve kurrâ ismi verilen bu sahâbîler, Münzir b. Amr es-Sâidî'nin başkanlığında Muttalib adlı bir kılavuzla yola çıktılar.[7] Maûne kuyusuna ulaştıklarında içlerinden Harâm b. Milhan ve iki arkadaşı kafileden ayrıldılar. Zira Resûlullah, beraberlerinde Âmiroğulları'na ulaştırılmak üzere bir mektup göndermişti. Harâm, arkadaşlarından oraya varıncaya kadar kendisini takip etmelerini istedi. Çünkü müşrikler can güvenliği konusunda eman verdikleri takdirde bir sorun oluşmayacak, ancak öldürülmesi hâlinde durumu arkadaşlarına hemen haber vermeleri gerekecekti.

Harâm, arkadaşlarına gereken talimatı verdikten sonra başlarında Ebû Berâ'nın yeğeni Âmir b. Tufeyl'in bulunduğu topluluğa doğru yaklaştı. Onlara Resûlullah'ın elçiliğini kendilerine tebliğ etmesi için eman verip vermeyeceklerini sordu. Fakat daha mektup okunmadan Âmir b. Tufeyl'in işaret verdiği bir adam, ona arkasından yaklaşarak mızrağını sapladı. Bu darbeyle şehitlik mertebesine ulaşacağını anlayan Harâm son nefesinde, "Allâhü ekber! Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki ben kazandım!" diye haykırdı.[8]

Âmir b. Tufeyl, vakit kaybetmeden diğerlerine de saldırmak üzere kabilesinden yardım istedi. Fakat onlar, Ebû Berâ'nın verdiği sözü bozma-

[3] B3045 Buhârî, Cihâd, 169; VM1/354 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 354-358.
[4] VM1/354 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 354.
[5] VM1/346 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 346; HS4/137 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 137.
[6] B3064 Buhârî, Cihâd, 184.
[7] VM1/346 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 347.
[8] B4091 Buhârî, Meğâzî, 29.

yacaklarını söylediler. Bunun üzerine Âmir, Süleymoğulları'ndan Usayye, Ri'l ve Zekvân kabilelerinden yardım istedi. Onlar bu talebe hemen karşılık vererek bir araya geldiler ve heyeti kuşattılar.[9] Sahâbîler her ne kadar, "Vallahi bizim sizden istediğimiz bir şey yok! Biz sadece Peygamberimizin bir işi için yolumuza gidiyoruz!" dedilerse de sözlerini dinletemediler ve müşriklerin saldırısına uğradılar.[10]

Müşriklerin hazırladığı haince tuzağın tam ortasında kalan Müslümanlar, ölene kadar çarpıştılar. Öldü zannedilerek bırakılan Kâ'b b. Zeyd hariç hepsi şehit edildiler[11] ve "Allah'ım! Peygamberimize bildir ki biz sana kavuştuk ve senden razı olduk. Sen de bizden razı oldun." cümleleriyle son nefeslerini verdiler.[12] Bu sırada Amr b. Ümeyye ve ensardan Münzîr b. Muhammed, olanlardan habersiz kafilenin hayvanlarını otlatıyorlardı. Ashâbın bulunduğu yerin üzerinde kuşların dolaştığını görünce bir sorun olduğuna kanaat getirdiler. Nitekim oraya ulaştıklarında arkadaşlarını kanlar içinde buldular. Ne yapmaları gerektiğine bir an evvel karar vermek zorundaydılar. Amr, durumu Resûlullah'a bildirmeleri gerektiğini söyledi. Buna karşılık arkadaşı, Münzîr b. Amr'ın şehit edildiği bu yerden ayrılıp da kimseye onların ölüm haberlerini veremeyeceğini söyledi. Ardından da müşriklerle çarpışarak şehit oldu. Amr b. Ümeyye ise kendisinin Mudarlı olduğunu söylemesi üzerine öldürülmekten kurtuldu fakat esir alındı. Sonra Âmir b. Tufeyl, annesinin bir köle azat etmeyi vaad ettiğini ve onu yerine getirmek istediğini söyleyerek Amr'ın perçeminden bir tutam kesti ve onu serbest bıraktı.[13]

Müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz Medine'ye doğru yola çıkan Amr b. Ümeyye, el-Karkara denilen yerde iki kişiye rastladı. Onların Benî Amir'in Benî Kilâb kolundan, yani Müslüman heyete verdikleri söze riayet etmeyen kabileden olduklarını öğrendiğinde uyumalarını bekledi. Başlarına gelen ihanetin intikamını almak amacıyla onları uykularında öldürdü. Halbuki bu iki kişi Hz. Peygamber tarafından eman verilen, yani can ve mal güvenlikleri garanti altına alınan kişilerdi. Fakat Amr b. Ümeyye bunu bilmiyordu. Medine'ye geldiğinde durumu Resûlullah'a anlattı. Hz. Peygamber, Amr'a o iki kişiyi öldürmekle hata ettiğini söyledi ve daha sonra diyetlerini ödedi.[14]

Amr b. Ümeyye'den ashâbının başına gelenleri öğrenen Allah Resûlü[15] olanlardan Ebû Berâ'yı sorumlu tuttu. Zira istemediği ve hatta endişe ettiği hâlde sevgili arkadaşlarını onun ısrar etmesi nedeniyle göndermişti.

[9] ST2/52 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 52.
[10] B4088 Buhârî, Meğâzî, 29.
[11] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138-139.
[12] M4917 Müslim, İmâre, 147.
[13] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138-139.
[14] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 139; ST4/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 248.
[15] VM1/352 Vâkıdî, Meğâzî, I, 352; ST4/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 248.

Durum Ebû Berâ'ya da haber verildi. Hem yeğeni Âmir'in ihaneti hem de böyle bir faciaya sebep olmanın verdiği suçluluk hissi ona ağır geldi.[16] Ebû Berâ, Allah Resûlü'nün bedduası sebebiyle vebâdan öldü.[17]

Bi'r-i Maûne olayının haberini aldığı gece, Resûlullah'a Recî'de öldürülenler ve Ten'îm'de şehit edilen Hubeyb'in haberi de gelmişti. Peş peşe gelen iki felâket haberi onu çok üzmüştü. En zorda kaldığı zamanlarda bile kimseye lânet okumayan Hz. Peygamber, bu defa tarifi mümkün olmayan böyle bir acı karşısında beddua etmekten kendini alamadı: *"Allah'ım, Mudar'ı perişan et. Allah'ım, senelerini Yusuf'un kıtlık yılları gibi (çetin) yap. Allah'ım, Allah'a ve Resûlü'ne asi olan Lihyânoğulları, Adal, Kâre, Zi'b, Ri'l, Zekvân ve Usayye'yi sana havale ediyorum."*[18]

Müşrikler, ashâbına çok düşkün olan Resûlullah'a[19] öylesine bir acı yaşatmıştı ki kendisinin hizmetinde bulunan ve böylece her hâline şahit olan Enes b. Mâlik, onun Bi'r-i Maûne'de şehit edilen yetmiş sahâbîye üzüldüğü kadar hiçbir seriyyeye üzülmediğini söylemişti.[20] Bu nedenle Hz. Peygamber, bir ay boyunca namazlarında katillere beddua etmişti.[21]

Müşriklerin çirkin tuzakları yalnızca bu iki olayla sınırlı değildi. Ebû Süfyân, bir bedevîyi Resûlullah'ı öldürmek üzere kiralayarak Medine'ye göndermişti. Bir süre etrafı soruşturduktan sonra Hz. Peygamber'i mescitte bulan ve ona doğru yönelen bedevî ise niyeti anlaşılınca ashâb tarafından hemen yakalanmıştı. Allah Resûlü'ne karşı düşmanlıklarını onu öldürmeye kadar vardıran müşriklerin bu teşebbüsü üzerine Hz. Peygamber daha fazla beklemedi. Hemen Amr b. Ümeyye ve Seleme b. Eslem'i, Ebû Süfyân'ı öldürmeleri için Mekke'ye gönderdi.[22]

Sonucu belirsiz olmasına rağmen Uhud Savaşı'nda Müslümanlara galip geldiklerini düşünen müşrikler, tekrar cesaretlerini toplamışlardı. Nitekim Recî', Bi'r-i Maûne olayları ve Resûlullah'ı öldürme teşebbüsü de bu cesaretlenmenin bir tavrı olarak ortaya çıkmıştı. Müşrikler, Uhud gibi ciddi bir imtihanın yaraları henüz sarılmamışken kurdukları hain tuzaklarla Hz. Peygamber'i yıldırmaya çalışmışlardı. İçlerindeki hırs ve intikam ateşi öylesine alevlenmişti ki ne haram aylara ne de verdikleri söze riayet etmişler ve yetmişten fazla savunmasız insanın ölümüne sebep olmuşlardı. Bu ihanet Allah Resûlü'nü son derece üzmüştü. Zira herhangi bir savaş ortamı olmadan bu kadar kişinin bir anda katledilmesinin izahı yoktu. Daha birkaç ay önce Uhud'da verilen mücadelenin yorgunluğu geçmeden de bunun hesabının sorulması mümkün değildi. Resûlullah, bütün bu olumsuz

[16] HS4/140 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 140.
[17] BH3/169 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, III, 169.
[18] ST2/52 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 53.
[19] Tevbe, 9/128.
[20] B6394 Buhârî, Deavât, 58; M1550 Müslim, Mesâcid ve mevâzıü's-salât, 302.
[21] M1552 Müslim, Mesâcid ve mevâzıü's-salât, 303.
[22] ST2/93 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 93-94.

şartlar altında katilleri Rabbine havale etmekten başka bir çare bulamamış ve günlerce beddua etmişti.

Peygamberimiz, İslâm'a davet uğrunda yaşanan bu acı olaylar ve beraberinde karşılaştığı pek çok sıkıntıya rağmen dinini yaymaya çalıştı. Bu hadiselerden sonra da ümitsizlik, korku ve yılgınlığa düşmeden görevini sürdürdü. Allah Resûlü, sabır ve azminin karşılığını ise Hendek zaferi ile başlayan üstünlük sürecinin sonunda, vefat etmeden önce Arap yarımadasının tamamının Müslümanlaştığını görmekle aldı.

HUDEYBİYE ANTLAŞMASI
BARIŞLA GELEN BÜYÜK ZAFER

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَة وَمَرْوَانَ –يُصَدِّقُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدِيثَ صَاحِبِهِ–
قَالاَ: ...فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"مَا خَلأَتِ الْقَصْوَاءُ، وَمَا ذَاكَ لَهَا بِخُلُقٍ وَلَكِنْ حَبَسَهَا حَابِسُ الْفِيلِ"، ثُمَّ
قَالَ: "وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لاَ يَسْأَلُونَنِى خُطَّةً يُعَظِّمُونَ فِيهَا حُرُمَاتِ اللَّهِ إِلاَّ
أَعْطَيْتُهُمْ إِيَّاهَا..."

Misver b. Mahreme ve Mervân (b. Hakem) –her biri arkadaşının sözlerini doğrulayarak– şunları anlatmıştır: (Allah Resûlü ve beraberindekiler, umre niyetiyle Mekke'ye doğru giderlerken, Hudeybiye mevkiine geldiklerinde Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ çöktü ve insanlar, "Kasvâ çöktü, yerinden kalkmıyor." dediler. Bunun üzerine) Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Hayır, Kasvâ çökmedi. Onun böyle bir huyu yoktur. Ancak vaktiyle (Ebrehe'nin) fili(ni Mekke'ye bırakmayıp) durduran Allah, şimdi de Kasvâ'yı (şehre girmekten) alıkoydu. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin olsun ki (Kureyşliler) benden Allah'ın mübarek kıldığı şeyleri yüceltecek ne kadar müşkül istekte bulunurlarsa onu onlara vereceğim."*

(B2732 Buhârî, Şurût, 15)

عَنْ جابِرٍ قالَ: كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعمائَةٍ، فَقالَ لَنا النَّبِيُّ ﷺ :
"أَنْتُم الْيَوْمَ خَيْرُ أَهْلِ الأَرْضِ."

عَن الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ و مَرْوانَ –يُصَدِّقُ كُلُّ واحِدٍ مِنْهُما حَديثَ صاحِبِهِ– قالاَ:
...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّا لَمْ نَجِئْ لِقِتالِ أَحَدٍ وَلَكِنَّا جِئْنا مُعْتَمِرِينَ... فَإِنْ شَاءُوا مادَدْتُهُمْ مُدَّةً... وَإِنْ هُمْ أَبَوْا فَوَالَّذى نَفْسى بِيَدِهِ لأُقَاتِلَنَّهُمْ عَلَى أَمْرِى هَذا حَتَّى تَنْفَرِدَ سَالِفَتِى، وَلَيُنْفِذَنَّ اللَّهُ أَمْرَهُ."

عَنْ أَبِى وائِلٍ قالَ: ...فَجاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطّابِ فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَسْنا عَلَى حَقٍّ وَهُمْ عَلَى بَاطِلٍ؟ قالَ: "بَلَى." قالَ: أَلَيْسَ قَتْلاَنَا فِى الْجَنَّةِ وَقَتْلاَهُمْ فِى النّارِ؟ قالَ: "بَلَى." قالَ: فَفِيمَ نُعْطِى الدَّنِيَّةَ فِى دِينِنَا وَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنا وَبَيْنَهُمْ؟ فَقالَ: "يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّى رَسُولُ اللَّهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِى اللَّهُ أَبَدًا." قالَ: فَنَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْفَتْحِ فَأَرْسَلَ إِلَى عُمَرَ فَأَقْرَأَهُ إِيَّاهُ فَقالَ يا رَسُولَ اللَّهِ أَوَفَتْحٌ هُوَ قالَ "نَعَمْ." فَطَابَتْ نَفْسُهُ وَرَجَعَ.

Câbir (b. Abdullah) diyor ki,
"Biz Hudeybiye günü bin dört yüz kişi idik. Peygamber (sav) bizim için, *'Bugün siz yeryüzü halkının en hayırlısısınız!'* buyurdu."

(M4811 Müslim, İmâre, 71)

Misver b. Mahreme ve Mervân (b. Hakem) –her biri arkadaşının sözlerini doğrulayarak– şunları anlatmıştır: (Hudeybiye sürecinde Kureyş ile Hz. Peygamber arasında haber taşıyan Büdeyl b. Verkâ', Kureyşlilerin Müslümanlara karşı savaşa hazırlandıklarını haber vermişti.) Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Biz kimse ile savaşmak için gelmedik. Yalnızca umre yapmak niyetiyle geldik... Eğer Kureyş arzu ederse ben onlarla aramızda (barış için) bir müddet tayin ederim... Fakat (böyle bir antlaşmayı) kabul etmez (savaşta ısrar eder)lerse bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bu dinim uğrunda başım vücudumdan ayrılıncaya kadar onlarla savaşırım. Muhakkaktır ki Allah emrini gerçekleştirecektir."*

(B2731 Buhârî, Şurût, 15)

Ebû Vâil anlatıyor: (Hudeybiye Antlaşması imzalandıktan sonra) Ömer b. Hattâb geldi ve Resûlullah'ın (sav) yanına giderek, "Ey Allah'ın Resûlü, biz hak üzereyiz, onlar da bâtıl üzere değil mi?" dedi. Resûlullah *"Evet."* buyurdu. Sonra Hz. Ömer, "Bizim ölenlerimiz cennette onların ölenleri ise cehennemde değil mi?" diye sordu. Resûlullah yine *"Evet."* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Öyleyse neden dinimiz hususunda bu âcizliği gösteriyoruz da Allah henüz onlarla bizim aramızda bir hüküm vermeden geri dönüyoruz?" dedi. Resûlullah şöyle cevap verdi: *"Ey Hattâb'ın oğlu! Ben gerçekten Allah'ın Resûlü'yüm! Allah ebediyen beni(m emeğimi) boşa çıkarmaz."* Sonrasında Resûlullah'a (sav) Fetih sûresi nâzil oldu. Allah Resûlü hemen Hz. Ömer'e birini gönderip sûreyi ona okuttu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Yâ Resûlallah! Bu (Hudeybiye Antlaşması gerçekten bir) fetih midir?" diye sordu. Hz. Peygamber de, *"Evet."* cevabını verdi. Artık Ömer'in gönlü oldu ve döndü.

(M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94)

Hicretin altıncı, milâdın 628. yılı idi. Hendek Savaşı sona ermiş, Mekkeli müşrikler yine istediklerini elde edememişlerdi.

Peygamberimiz (sav), bir gece rüyasında kendisinin emniyet içinde, başları tıraşlı olarak Kâbe'ye girdiğini ve Kâbe'nin anahtarını alıp Arafat'a çıktığını görmüştü. Bunun üzerine Allah Resûlü umre yapmaya niyet etti. Bunu ashâbına bildirdiğinde onlar da çok sevindiler.[1] Zira muhacirler uzun bir aradan sonra çocukluk yıllarının geçtiği Mekke'ye gidip hasret giderecekler, ensar da canlarından çok sevdikleri Peygamberleri ile birlikte umre yapacak olmanın mutluluğunu yaşayacaklardı. Gereken hazırlıklar yapıldıktan sonra Hz. Peygamber, İbn Ümmü Mektûm'u namazları kıldırmak, Nümeyle b. Abdullah el-Leysî'yi de Medine'yi idare etmek üzere yerine vekil bıraktı.[2] Ensardan ve muhacirlerden oluşan yaklaşık bin dört yüz kadar ashâbıyla[3] Zilkâde ayının başında, pazartesi günü Mekke'ye doğru yola çıktı.[4] Efendimize bu seferinde zevcesi Ümmü Seleme eşlik etti.[5]

Mekke'ye umre yapmak niyetiyle gidileceğinden Resûlullah, ashâbına yanlarına sadece birer kılıç almalarını emretti. Kurbanlık olarak da yetmiş kadar deve alındı.[6] Zülhuleyfe mevkiine gelindiğinde Hz. Peygamber, kurbanlık develere gerdanlıklar taktı. Hörgüçlerinin sağ taraflarına ise kurbanlık işareti yaptı. Sonra ihrama girdiler.[7] Gönüller, Kâbe-i Muazzama'ya bir an evvel kavuşabilmenin hasretiyle tutuşmuştu. Herkes coşkulu bir şekilde telbiye getirdi. Allah Resûlü burada iken, umre maksadıyla yola çıktıklarını Mekkelilere haber vermesi, onlardan da haber getirmesi için Huzâa kabilesinden Büsr b. Süfyân'ı Mekke'ye gönderdi.[8]

Hz. Peygamber ve beraberindekiler Gadîru'l-Eştat denilen mevkie ulaştıklarında, Büsr gelerek Kureyş'in Zîtuvâ'da toplanıp Müslümanları Mekke'ye sokmamak üzere yemin ettiklerini ve Hâlid b. Velîd'i Müslümanlarla savaşmak üzere Gamîm bölgesine gönderdiklerini haber verdi.[9] Bunun üzerine Hz. Peygamber, her önemli konuda olduğu gibi ashâbı ile istişare etti. Onlar da, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir ki biz buraya, umre yapmak niyeti ile geldik. Kimseyle savaşmak için gelmedik. Fakat kim Beytullah ile aramıza girip bizi onu tavaftan alıkoyarsa onunla savaşırız." dediler.[10] Sonra tekrar yola devam edildi. Ğamîm mevkiinde olan Hâlid b. Velîd'in birliğine sezdirmemek için iki dağ arasındaki taşlık bir yol-

[1] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572.
[2] HS4/275 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 275; BH2/689 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 689; ST2/95 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 95.
[3] M4811 Müslim, İmâre, 71.
[4] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573.
[5] ST2/95 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 95.
[6] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573.
[7] B4157 Buhârî, Meğâzî, 36; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[8] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573.
[9] HS4/275 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 276; B4178 Buhârî, Meğâzî, 36.
[10] MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.

dan gidildi.[11] Hz. Peygamber gece ateş yakılmamasını emretti.[12] Bir süre sonra Hâlid b. Velîd, Müslüman ordusunun geldiğini fark etti ve durumu Kureyş'e haber vermek üzere atını Mekke'ye doğru sürdü.[13]

Müslümanlar Hudeybiye yakınlarında Seniyyetü'l-Mirar denilen yere geldiklerinde Allah Resûlü'nün devesi çöktü, bir daha hareket etmedi. İnsanlar deveyi yerinden kımıldatmak istedilerse de bunu başaramadılar ve "Kasvâ çöktü, yerinden kalkmıyor." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Hayır, Kasvâ çökmedi. Onun böyle bir huyu yoktur. Ancak vaktiyle (Ebrehe'nin) fili(ni Mekke'ye bırakmayıp) durduran Allah, şimdi de Kasvâ'yı (şehre girmekten) alıkoydu. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin olsun ki (Kureyşliler) benden Allah'ın mübarek kıldığı şeyleri yüceltecek ne kadar müşkül istekte bulunurlarsa onu onlara vereceğim."*[14]

Bu esnada Huzâa kabilesinin reisi Büdeyl b. Verkâ', yanında bir grup adamla çıkageldi. Huzâalılar, öteden beri Resûlullah'ın sırdaşı idiler. Mekke'de olup biten her şeyi gizlice gelip Allah Resûlü'ne bildirirlerdi. Büdeyl, bazı Kureyş kabilelerinin Hudeybiye yakınlarına kadar geldiklerini ve Müslümanlara karşı savaşmaya niyetli olduklarını söyledi. Resûlullah da Büdeyl'e buralara savaşmak için gelmediklerini, amaçlarının umre yapmak olduğunu belirtti. Ama isterlerse onlarla aralarında barış için bir müddet tayin edeceğini söyledi. Çarpışmak isterlerse de ölünceye kadar onlarla savaşmaya hazır olduklarını kararlı bir şekilde ifade etti.[15]

Büdeyl b. Verkâ', Hz. Peygamber'e, söylediklerini aynen Kureyş'e ileteceğini belirterek Mekke yolunu tuttu. Oraya geldiğinde etrafında toplanan Mekkelilere şunları söyledi: *"Ey Kureyş cemaati! Gerçek şu ki Muhammed hakkında acele karar veriyorsunuz. O, savaş için gelmedi. Sadece değerini yüceltmek maksadıyla bu Beyt'i ziyaret için geldi."*[16] Urve b. Mes'ûd, kalabalığın arasından çıkarak, "Bu adam size hayır ve iyilik yolunu gösteriyor. O yolu kabul ediniz! Ve beni ona gönderiniz." dedi ve bizzat Allah Resûlü ile görüşmek üzere Hudeybiye'ye gitti. Hz. Peygamber, Büdeyl'e söylediklerini aynen ona da söyledi. Urve, görüşme esnasında ashâbın Resûlullah'a göstermiş oldukları sevgi ve saygıdan çok etkilenmiş ve Mekke'ye döndüğünde bunu dostlarına da anlatmıştı. Zira vaktiyle birçok kralın huzuruna elçi olarak kabul edildiği hâlde onlardan hiçbirine Peygamberimiz kadar saygı gösterildiğine tanık olmamıştı. Bu nedenle Urve, "Şimdi Muhammed size güzel bir barış ve iyilik yolu sundu. Bunu kabul edin!" sözleriyle bir kez daha teklifini yineledi.[17]

[11] HS4/275 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 276.
[12] HM11226 İbn Hanbel, III, 27.
[13] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[14] B2732 Buhârî, Şurût, 15; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[15] B2732 Buhârî, Şurût, 15.
[16] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[17] B2731 Buhârî, Şurût, 15.

Kureyş, Urve'nin sözleriyle ikna olmamıştı. Bu arada Müslümanlarla müşrikler arasında elçiler gelip gidiyordu. Sonunda Allah Resûlü, barış ümidiyle Hz. Osman'ı, konuyu bizzat Kureyşlilerle müzakere etmek üzere Mekke'ye gönderdi. Mekkeliler, Hz. Osman'a yakın ilgi gösterdiler. Hatta güven içerisinde Kâbe'yi tavaf edebileceğini söylediler. Ancak o, *"Resûlullah onu tavaf etmedikçe ben de tavaf etmem!"* diyerek tekliflerini reddetti. Bir müddet sonra da onun Kureyşliler tarafından öldürüldüğüne dair bir haber geldi Hudeybiye'ye.[18]

Artık durum değişmişti. Müslümanlar sadece umre yapmak için gelmişler ama bütün çabalarına rağmen bu niyetleri anlaşılamamış, hatta savaş sebebi olacak bir durum ortaya çıkmıştı. Nitekim Hz. Ömer, savaş ihtimalini düşünerek oğlu Abdullah'tan, ensardan birinin yanında olan atını getirmesini istemişti.[19] Allah Resûlü ise, *"Bu kavimle savaşmadıkça buradan ayrılmayacağız."* buyurarak ashâbını hemen, orada bulunan bir ağacın altında kendisine biat etmeye çağırdı.[20] Sonra tek tek herkesin elini tutarak savaştan kaçmamak[21] ve ölünceye kadar çarpışmak[22] üzere onlardan söz aldı. En son sağ elini sol elinin üzerine koydu, *"İşte bu da Osman adına biattir."* dedi.[23]

Ashâbın Efendimizin etrafındaki bu kenetlenmeleri, daha Müslümanlar ağacın altında iken inen[24] şu âyet ile "Rıdvan Biati" olarak tarihe geçecekti: *"Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir."*[25]

Müslümanların canları pahasına Peygamberlerinin etrafında kenetlenmeleri ve bu husustaki kararlılıkları Kureyşlileri korkutmuştu. Bunun üzerine Hz. Osman'ı serbest bıraktılar[26] ve Süheyl b. Amr'ı Müslümanlarla antlaşma yapmak üzere Hudeybiye'ye gönderdiler. Hz. Peygamber, ismi 'kolaycık' anlamına gelen Süheyl'i görünce ashâbına döndü ve *"Artık işiniz kolaylaştı."* diyerek memnuniyetini dile getirdi.[27] Çok geçmeden Kureyş elçisi Süheyl ile Resûlullah, bir barış antlaşması üzerinde prensip olarak anlaştılar.

Antlaşmanın içeriği belli olduktan sonra sıra yazıya geçirilmesine gelmişti. Sulh metnini yazmak üzere taraflar bir araya geldiğinde, Efendimiz, Hz. Ali'yi kâtip olarak çağırdı ve *"Bismillâhirrahmânirrahîm yaz."* dedi. Süheyl hemen itiraz etti ve "Biz Bismillâhirrahmânirrahîm ne demek bilmeyiz. Ama bildiğimiz şekilde Bismike Allâhümme yazabilirsin."

[18] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[19] B4186 Buhârî, Meğâzî, 36.
[20] HS4/283 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 283.
[21] M4807 Müslim, İmâre, 67.
[22] B2960 Buhârî, Cihâd, 110; M4822 Müslim, İmâre, 80.
[23] B4066 Buhârî, Meğâzî, 19.
[24] BS10219 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 357.
[25] Fetih, 48/18.
[26] İF5/344 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 344.
[27] B2731 Buhârî, Şurût, 15.

dedi.[28] Etrafta bulunan Müslümanlar buna itiraz ettilerse de Allah Resûlü, Hz. Ali'ye Süheyl'in dediği gibi yazmasını emretti. Sonra Peygamberimiz, Hz. Ali'ye, *"İşte bu, Allah'ın Resûlü Muhammed ile Süheyl b. Amr'ın üzerinde ittifaka vardıkları antlaşmadır."* ifadesinin yazılmasını emrettiğinde, Süheyl buna da itiraz etti. "Eğer biz senin Allah'ın Resûlü olduğunu kabul etmiş olsaydık sana karşı çıkıp savaşmaz, Kâbe'yi ziyaret etmeni de engellemezdik. Ama 'Abdullah'ın oğlu Muhammed' yazabilirsiniz." dedi. Efendimiz, *"Vallahi siz yalanlasanız da ben, Allah'ın Resûlü'yüm."* diyerek bunu da kabul etti.[29] Ancak Hz. Ali, "Allah'a yemin olsun ki ben Allah'ın Resûlü ifadesini silemem." diyerek itiraz etti. Bunun üzerine Efendimiz kendi eliyle bu ifadeyi sildi. Yerine Muhammed b. Abdullah yazdırdı.[30]

Hz. Peygamber şart olarak kendileri için Kâbe'yi ziyaret izninin verilmesini istedi. Süheyl, o sene değil ancak ertesi yıl için izin verilebileceğini, hem de Müslümanların yanlarında kınlarındaki kılıçlardan başka bir şey bulundurmamaları gerektiğini söyledi. Resûlullah bunu da kabul ederek maddenin bu şekliyle sulh metnine yazılmasını emretti. Ayrıca söz konusu maddeye göre Müslümanların Mekke'de yalnızca üç gün kalabilecekleri hükme bağlandı. Daha sonra Süheyl Müslümanlara ağır gelebilecek şu hususun metne dâhil edilmesini istedi: "Müşriklerden her kim Muhammed'e iman edip ona gelirse velisinin isteği üzerine Muhammed onu müşriklere geri verecek fakat Müslümanlardan kim müşrikler tarafına giderse Mekkeliler onu geri vermeyecektir."[31]

Son olarak antlaşmanın hırsızlık veya hıyanet olmamak şartıyla on yıl geçerli olduğu hususu yazıya geçirildi. Ayrıca çevre kabilelerden isteyenler Kureyşlilerle, isteyenler de Müslümanlarla antlaşmaya taraf olarak kalabileceklerdi. Bunun üzerine Huzâa kabilesi Müslümanların tarafında; Benî Bekr ise Kureyş tarafında antlaşmaya girdiklerini ilân ettiler.

Antlaşmanın hazırlandığı sırada Müslümanlar açısından acı veren bir olay yaşandı. Kureyşlilerin elçiliğini yapan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, Mekke'den kaçıp zincirlerini sürükleyerek o anda çıkageldi. Süheyl oğluna doğru gitti, yüzünü tokatladı, yakasından tuttu ve "Yâ Muhammed, bu sana gelmeden aramızdaki antlaşma kesinleşmiş oldu değil mi?" dedi. Efendimiz, *"Doğrudur."* dedi.[32] Sonra Allah Resûlü Süheyl'e, *"Onu bana bağışla!"* dediyse de o bunu kabul etmedi ve antlaşmayı hatırlattı. Süheyl, Kureyşlilere götürüp teslim etmek üzere oğlunu ayağındaki zincirden çekmeye başladı. Bu esnada Allah'a iman uğruna şiddetli işkenceye maruz kalmış olan

[28] M4632 Müslim, Cihâd ve siyer, 93.
[29] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[30] M4631 Müslim, Cihâd ve siyer, 92.
[31] B2700 Buhârî, Sulh, 7.
[32] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.

Ebû Cendel, Müslümanları yüreğinden dağlayan şu sözleri söylüyordu: “Ey Müslüman cemaat! Müslüman olarak geldiğim hâlde şimdi ben, müşriklere mi teslim ediliyorum? Karşılaştığım şu hâli görmüyor musunuz?”[33]

Müslümanların üzgün ve çaresiz bakışları arasında Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *“Ebû Cendel! Sabret ve sevabını Allah'tan dile. Muhakkak ki Allah, sana ve senin gibi ezilmişlere en yakın bir zamanda bir fırsat ve çıkış yolu verecektir. Biz bu kavimle bir antlaşma yaptık. Biz onlara onlar da bize bu antlaşmaya sadık kalma üzerine söz verdi. Hıyanet edemeyiz.”*[34]

O anda Hz. Ömer müşriklerin öne sürdüğü şartları ve Ebû Cendel'e yapılanları gururuna yedirememiş ve hemen Resûlullah'ın yanına gelerek peş peşe sorular sormuştu:

“Ey Allah'ın Resûlü, biz hak üzereyiz, onlar da bâtıl üzere değil mi?”

“Evet.”

“Bizim ölülerimiz cennette, onların ölüleri cehennemde değil mi?”

“Evet.”

“Öyleyse neden dinimiz hususunda bu âcizliği gösteriyoruz da Allah henüz onlarla bizim aramızda bir hüküm vermemişken geri dönüyoruz?”

“Ey Hattâb'ın oğlu! Ben gerçekten Allah'ın Resûlü'yüm! Allah ebediyen beni(m emeğimi) boşa çıkarmaz.”[35] *Ve ben Allah'a isyan etmem. O, bana yardım edecektir.”*

“Vaktiyle sen Beyt'e gelip tavaf edeceğiz demiyor muydun?”

“Ben sana bu sene mi gideceğiz dedim?”

“Hayır.”

“Muhakkak ki sen yakın zamanda Beyt'e gelip onu tavaf edeceksin.”[36]

Antlaşmanın ardından Resûlullah (sav), ashâbına dönerek, *“Haydi kalkın! Kurbanlarınızı kesip tıraş olun!”* diye emir verdi.[37] Fakat üç kere tekrar etmesine rağmen kimse yerinden kımıldamıyordu. Ortalıkta bir sessizlik hâkimdi. Bu alışılmış bir durum da değildi. Anlaşılan öne sürülen şartlar onlara çok ağır gelmiş ve ihrama girip umreye niyetlenmişken gerisin geriye dönmeyi hazmedememişlerdi. Sevgili Peygamberimiz bu duruma çok üzüldü ve zevcesi Ümmü Seleme'nin çadırına giderek olanları ona anlattı. Ümmü Seleme, Allah Resûlü'ne şu fikri verdi: “Yâ Resûlallah! Sen bunu çok arzuluyorsan çık ve hiçbirine bir şey söylemeden kurbanını kes, tıraş ol.”

Eşinin tavsiyesini uygulayarak gerginliği sona erdirmeye karar veren Hz. Peygamber, daha sonra ashâbının huzuruna çıktı ve hiçbir şey demeden kurbanını kesti. Sonra tıraş oldu. onu gören ashâb da çok geçmeden

[33] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[34] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[35] M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94.
[36] B2732 Buhârî, Şurût, 15.
[37] D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.

kurbanlarını kesip tıraş oldular ve ihramdan çıktılar.[38] Bu tablodan hoşnut olan Efendimiz ise ashâbı için, *"Allah'ım! Saçını tıraş edenleri bağışla!"* diye mağfiret diledi.[39]

Resûl-i Ekrem, Hudeybiye'de yaklaşık yirmi gün kaldıktan sonra,[40] ashâbıyla birlikte Medine'ye doğru yola çıktı. Herkes çok üzgündü. Fakat daha Mekke ile Medine arasında iken[41] Hz. Peygamber, *"Bu gece bana öyle bir sûre indi ki (benim için o) üzerine güneşin doğduğu dünyadan bana daha sevimlidir."*[42] diyerek ashâbına Fetih sûresinin nâzil olduğunu müjdeledi. Sonra Allah Resûlü, inen âyetleri etrafında toplanan kalabalığa okumaya başladı: *"Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir. Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder."*[43] Sonra Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e haber göndererek sûreyi ona da okuttu. Hz. Ömer, "Yâ Resûlallah! Bu (Hudeybiye Antlaşması gerçekten bir) fetih midir?" diye sordu. Hz. Peygamber de, *"Evet."* cevabını verdi. Böylece daha önce müşriklerin her şartına uymuş olduklarından dolayı kızgın ve kırgın olan Hz. Ömer'in gönlü duruldu.[44]

Yıllar sonra Berâ' b. Âzib'in şu sözleri de Hudeybiye Antlaşması'nın gerçek bir fetih olduğunu vurgulamaktadır: *"Siz Mekke'nin fethini, fetih olarak kabul edersiniz. Evet, Mekke'nin fethi, bir fetih ve zaferdi ama biz, Hudeybiye günündeki Rıdvan Biati'ni fetih olarak kabul ederiz."*[45] Hudeybiye Antlaşması, savaş sonucu kazanılan bir fetih değildi ama Hayber'in ve Mekke'nin fethi gibi fetihlerin yolunu açan önemli bir antlaşma idi. Bu antlaşma ile zaferlerin kapısı aralanmış oluyordu.

Cenâb-ı Hak, inen âyetlerde, Hz. Peygamber'in rüyasında gördüğü şekilde Müslümanların Mekke'ye gireceklerinin müjdesini de veriyordu: *"Andolsun ki Allah, Elçisi'nin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi."*[46] Böylece Müslümanların zihninde var olan endişe ve sorular, yerini sükûnet ve teslimiyete bırakmıştı. İzzetlerini koruduklarını zanneden müşrikler ise kısa bir süre sonra asıl kaybedenin kendileri olacaklarının farkında değillerdi.

Antlaşma sonrasında Efendimiz, kararlaştırılan hükümlere sadık kaldı. Bu sırada Ebû Basîr Utbe es-Sekafî isimli bir Mekkeli, Müslüman olmuş ve hapiste iken bir yolunu bulup kaçarak Medine'ye Peygamberimizin yanına gelmişti. Müşrikler peşinden hemen Huneys el-Âmirî adlı

[38] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[39] BS10209 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 353.
[40] VM2/616 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 616; ST2/98 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98.
[41] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[42] B5012 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 12; MU481 *Muvatta'*, Kur'ân, 4.
[43] Fetih, 48/1-3.
[44] M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94.
[45] B4150 Buhârî, Meğâzî, 36.
[46] Fetih, 48/27.

bir adam ve kölesini göndererek zikredilen şart gereği Ebû Basîr'in kendilerine teslim edilmesini istediler. Hz. Peygamber, onu Kureyşlilere teslim etti ve şöyle dedi: *"Ey Ebû Basîr! Senin de bildiğin gibi bu kavimle bir antlaşma yaptık. Dinimizde hıyanet etmek bize yakışmaz. Bunlarla beraber yola koyul. Şüphesiz ki Allah, senin ve beraberindeki güçsüz kimseler için bir çıkış yolu ve genişlik yaratacaktır."*

Ebû Basîr, "Yâ Resûlallah! Dinimden dolayı öldürmeleri için beni müşriklere geri mi veriyorsun?" diyerek sitem ettiyse de Allah Resûlü, *"Onlarla git ey Ebû Basîr! Muhakkak ki Allah senin için bir çıkış yolu var edecektir."* diyerek onu teskin etmeye çalıştı.[47]

Mekke'den kaçarak Peygamberimize (sav) sığınanlar yalnızca erkekler değildi. Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm de Mekke'den gizlice ayrılarak Medine'ye gelmişti. Kureyşli bir liderin kızı olarak soylu bir aileye mensup olan bu cesur hanım, ailesinin aldığı bütün önlemleri aşarak bir gece yola çıkmış ve yalnız başına hicret eden tek kadın olarak tarihe geçmişti. Medine'ye gelerek onun kendilerine iade edilmesini isteyen kardeşlerinin ısrarına rağmen Allah Resûlü, onu teslim etmedi.[48] Zira bu olay üzerine inen âyette şöyle emredilmişti: *"Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin..."*[49]

Gerçekten de Allah (cc), Ebû Basîr ve onun durumunda olanlar için bir çıkış yolu göstermişti. Nitekim Ebû Basîr, Peygamberimizin buyruğuna uyarak iki müşrikle birlikte yola koyulduğunda, aralarında geçen konuşmalar esnasında onlara güven telkin etti. Zülhuleyfe'de yemek için konakladıkları bir sırada Ebû Basîr, Huneys'e, "Ey Huneys! Vallahi senin şu kılıcın çok güzel!" deyince, o da, "Evet, vallahi bu kılıç çok iyidir. Onu defalarca tecrübe ettim." diye karşılık verdi. Bunun üzerine ona bakmak için izin alan Ebû Basîr, kılıcı kınından çıkardı ve keskinliğini denemek amacıyla sağa sola sallamaya başladı. Sonra havaya kaldırdığı kılıcı bütün şiddetiyle Huneys'in bedenine doğru indirdi. Huneys, cansız bir şekilde yere yığıldı. Efendisinin öldüğünü gören köle ise çoktan kaçıp gitmiş, böylelikle Ebû Basîr serbest kalmıştı.[50]

Müşriklerin elinden kurtulan Ebû Basîr, tekrar onlara teslim edilme endişesiyle, Kızıldeniz sahilindeki Îs denilen yere sığındı. Ebû Cendel'in de Mekkelilerin elinden kurtulup buraya gelmesi ile Îs, Mekke'den kaçan

[47] VM2/624 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 624.
[48] ST8/230 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 230-231; İBS961 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 961.
[49] Mümtehine, 60/10.
[50] B2731 Buhârî, Şurût, 15.

Müslümanların sığınak yeri oldu.[51] Kısa süre sonra burada bir araya gelen Müslümanlar, Kureyş kervanlarını tehdit eder hâle geldiler. Bunun üzerine Kureyşliler, Resûlullah'tan, "Müslüman olan Mekkelilerin iadesi" ile ilgili maddenin kaldırılmasını talep etmek zorunda kaldılar. Ebû Süfyân'ı görevlendirerek, "Artık Mekke'den Medine'ye kim giderse güvence altındadır." diye haber gönderdiler.[52] Hz. Peygamber vakit kaybetmeden, Ebû Basîr ve cemaatine mektup göndererek Medine'ye gelmelerini istedi. Mektup, Ebû Basîr'e ölüm döşeğinde iken ulaştı. Ebû Basîr, o hâlde mektubu yüzüne gözüne sürerek okumaya başladı. Sonra mektup elinde olduğu hâlde ruhunu teslim etti. Arkadaşları ise onu, vefat ettiği yere gömüp Medine'ye döndüler.[53]

Hudeybiye günü Müslümanlar, bu antlaşmanın gelecekte ne tür hayır ve iyilikler getirebileceğini kavrayamamışlardı. Hz. Peygamber'in başlangıçta ağır gibi görünen şartları kabul etmesindeki hikmetler, yavaş yavaş ortaya çıkıyordu.

Yıllarca süren düşmanlıklar sonrasında müşriklerle ilk defa bir antlaşma yapılıyordu. Bu barış ortamında insanlar birbirlerinden emin olunca Müslümanlar, inanmayanlarla münasebet kurma, onları dine davet etme fırsatı buldular. Ve belki de en önemli gelişme, o güne kadar Müslümanları tanımayan, Hz. Muhammed'i atalarının dinini ortadan kaldırmak isteyen biri olarak gören Kureyşli müşriklerin, Müslümanları kendileriyle denk bir taraf olarak kabul etmeleriydi. Böylece Medine Site Devleti resmiyet kazanmış oldu.

Allah Resûlü, antlaşmadan tam bir yıl sonra yani hicretin yedinci yılında Hudeybiye tecrübesini yaşamış olan Müslümanların umre için hazırlanmalarını istedi. Zilkâde ayında[54]Hz. Peygamber, beraberinde yaklaşık iki bin kişi ile Medine'den yola çıktı.[55] Yanlarında silah olarak sadece kılıçları vardı. Müslümanların Mekke'ye doğru geldikleri haberini alan Kureyşliler antlaşma gereği şehri boşalttılar. Üç gün Mekke yakınlarındaki dağlara çekilip[56] Müslümanların ne yapacaklarını merakla uzaktan seyre daldılar. Ashâb, Resûlullah'ı müşrikler tarafından gelebilecek tehlikeye karşı sıkı koruma altına almışlardı.[57]

Allah Resûlü ve ashâbı, Mekke'ye, *"Lebbeyk Allâhümme lebbeyk!" (Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur!)* nidalarıyla girdiler. Mescid-i Harâm'a geldiklerinde ise Hz. Peygamber, müşriklerin bakışları üzerlerinde olduğu için Müslümanların kuvvetli görünmelerini istiyordu. Bu nedenle, *"Bugün*

[51] VM2/627 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 627; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[52] MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.
[53] VM2/629 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 629.
[54] B1844 Buhârî, Cezâü's-sayd, 17.
[55] VM2/731 Vâkıdî, *Meğâzî*, 2, 731.
[56] ST2/121 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 121.
[57] B4255 Buhârî, Meğâzî, 44.

kendisini onlara kuvvetli gösteren kişiye Allah rahmet etsin!" buyurdu.[58] Çünkü müşrikler, Müslümanları zayıf ve güçsüz insanlar olarak görüyorlardı. Onun için Peygamberimizin emriyle bütün ashâb, tavafın ilk üç şavtında, sağ omuzlarını açık bırakıp, pazularını ortaya çıkarmışlar, bu hâlde hızlı adımlarla yürüyerek remel yapmışlardı.[59]

Ertesi gün Efendimiz Kâbe'ye girdi. Öğle vaktine kadar orada durduktan sonra Hz. Bilâl'e, Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumasını emretti.[60] Allah Resûlü, antlaşma gereği Mekke'de üç gün kaldıktan sonra tekrar Medine'ye döndü.[61]

Müslümanlar, hâl ve tavırlarıyla müşrikler üzerinde derin tesirler bırakmışlardı. Kureyş'in ileri gelenlerinden Hâlid b. Velîd, Osman b. Talha[62] ve Amr b. Âs bu süreçte Müslüman oldular.[63] Ayrıca müşriklerle savaş olmayınca, Müslümanlar için zaman zaman tehdit oluşturan Yahudilerin tamamen etkisiz hâle getirilme süreci de başlamış oldu. Artık adım adım iş, İslâm dininin hâkimiyetine doğru gidiyordu.

Hudeybiye Antlaşması, fetihlerin yolunu açmıştı. Antlaşma zamanından bir ay geçmemişti ki Hayber fethedildi ve Yahudilere ağır bir darbe indirildi. Birçok mânevî iltifata nail olan Hudeybiye mücahidleri, Hayber ganimetlerinden pay alarak maddî nimetlere de kavuştular.[64] İki yıl sonra ise Müslümanlar, Kureyş müşriklerinin antlaşmayı bozmaları üzerine Mekke'yi fethettiler. Bu süreçte, başta antlaşmada Kureyş'in safında yer alan Süheyl olmak üzere birçok insan, İslâm ile şereflendi.

Hudeybiye, İslâm dininin dışa açılımının adıdır. İçte hâkimiyet gittikçe artarken İslâm, ilk defa resmi bir hüviyetle Arap yarımadasının dışına çıkıyordu. Artık İslâm'ın sesi, Arabistan sınırlarını aşarak Şam'a, Bizans'a, Mısır'a, Irak'a ve İran'a doğru ilerliyordu. Bu anlamda Allah Resûlü, Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır mukavkısına, Habeş necâşîsine mektuplar göndererek, onları İslâm'a davet etmişti.

Antlaşmayı takip eden iki yıl içerisinde İslâm'a girenlerin sayısı, o güne kadarkine eşit belki de daha fazla olmuş,[65] en sonunda Mekke'nin fethine on bin kişilik bir orduyla gelinecek duruma ulaşılmıştı. Ayrıca Hudeybiye Antlaşması, devlet olmanın yolunu açan önemli bir adımdır. Başlangıçta Müslümanların aleyhine gibi görünse de getirdiği sonuçlar bakımından lehlerine olan bir antlaşmadır.

Hudeybiye ismi, bize Hz. Peygamber'in ahde vefasını hatırlatır. Zira Ebû Cendel, gözünün önünde babası tarafından zincirlerle Mekke'ye geri gö-

58 HS5/18 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 18.
59 B1602 Buhârî, Hac, 55; M3055 Müslim, Hac, 237.
60 VM2/737 Vâkıdî, *Meğâzî*, 2, 737.
61 B2701 Buhârî, Sulh, 7.
62 VM2/745 Vâkıdi, *Meğâzî*, II, 745.
63 VM2/624 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 624.
64 D3015 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24.
65 VM2/624 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 624.

türüldüğü hâlde, Resûlullah antlaşmaya olan sadakatini asla bozmamıştır.

Hudeybiye Antlaşması, Efendimizin, *“Bugün siz yeryüzü halkının en hayırlısısınız!”* buyurduğu[66] ashâbı ile elde ettiği ilk diplomatik başarıdır. Bu nedenle de İslâm tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir.

Hz. Ebû Bekir’in şu sözleri, Hudeybiye’yi bütün yönleriyle nasıl anlamamız gerektiği konusunda ışık tutmaktadır: “İslâm’da Hudeybiye’den daha büyük bir fetih yoktur. Fakat o gün insanlar, Resûlullah ile Rabbi arasında olanları kavramakta çok zorlandılar. Allah’ın kulları acele karar veriyorlar. Halbuki Allah Teâlâ, iş kendi murad ettiği noktaya gelinceye kadar kulların acele ettiği gibi acele etmez.”[67]

[66] B4154 Buhârî, Meğâzî, 36.
[67] VM2/610 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 610.

HUNEYN GAZVESİ VE TÂİF KUŞATMASI
DERSLERLE YÜKLÜ İKİ SAVAŞ

عن أُمَيَّةَ بْنِ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَعَارَ مِنْهُ أَدْرُعًا
يَوْمَ حُنَيْنٍ فَقَالَ: أَغَصْبٌ يَا مُحَمَّدُ فَقَالَ: "لاَ بَلْ عَارِيَةٌ مَضْمُونَةٌ."

Ümeyye b. Safvân b. Ümeyye'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Huneyn günü (henüz Müslüman olmayan Safvân'dan savaş hazırlıkları için) birçok zırh ödünç aldı. Safvân, "Bu bir gasp mı yâ Muhammed!" diye sordu. Resûlullah da, *"Hayır, (zayi olduğu takdirde) bedeli ödenmek üzere alınan bir emanet."* şeklinde cevap verdi.

(D3562 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88)

أَخْبَرَنِى أَنسُ بْنُ مَالِكٍ ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"فَإِنِّى أُعْطِى رِجَالاً حَدِيثِى عَهْدٍ بِكُفْرٍ أَتَأَلَّفُهُمْ أَفَلاَ تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالأَمْوَالِ وَتَرْجِعُونَ إِلَى رِحَالِكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ؟ فَوَاللَّهِ لَمَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ."

عَنْ صُهَيْبٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَدْعُو أَيَّامَ حُنَيْنٍ:
"اللَّهُمَّ بِكَ أُحَاوِلُ وَبِكَ أُصَاوِلُ وَبِكَ أُقَاتِلُ."

عَنْ أَبِى إِسْحَاقَ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى الْبَرَاءِ فَقَالَ: أَكُنْتُمْ وَلَّيْتُمْ يَوْمَ حُنَيْنٍ يَا أَبَا عُمَارَةَ؟ فَقَالَ: أَشْهَدُ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ مَا وَلَّى وَلَكِنَّهُ انْطَلَقَ أَخِفَّاءُ مِنَ النَّاسِ وَحُسَّرٌ إِلَى هَذَا الْحَيِّ مِنْ هَوَازِنَ وَهُمْ قَوْمٌ رُمَاةٌ فَرَمَوْهُمْ بِرِشْقٍ مِنْ نَبْلٍ كَأَنَّهَا رِجْلٌ مِنْ جَرَادٍ فَانْكَشَفُوا فَأَقْبَلَ الْقَوْمُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ يَقُودُ بِهِ بَغْلَتَهُ فَنَزَلَ وَدَعَا وَاسْتَنْصَرَ وَهُوَ يَقُولُ: "أَنَا النَّبِيُّ لاَ كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ اللَّهُمَّ نَزِّلْ نَصْرَكَ." قَالَ الْبَرَاءُ: كُنَّا وَاللَّهِ إِذَا احْمَرَّ الْبَأْسُ نَتَّقِى بِهِ وَإِنَّ الشُّجَاعَ مِنَّا لَلَّذِى يُحَاذِى بِهِ.

Enes b. Mâlik anlatıyor:
...(Huneyn Savaşı sonrası Hevâzin ganimetleri paylaştırılırken oluşan huzursuzluk üzerine) Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere onların kalplerini (İslâm'a) ısındırmak için (ganimet mallarından) veriyorum. İnsanlar aldıkları mallarla evlerine dönerken siz Allah'ın Resûlü ile evlerinize dönmekten razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin birlikte dönüp gittiğiniz (Peygamber), onların yanlarında götürdüklerinden daha hayırlıdır."
(M2436 Müslim, Zekât, 132)

Süheyb (b. Sinân) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) Huneyn Savaşı günlerinde şöyle dua ediyordu:
"Allah'ım! Senin yardımın ile (düşmana) karşı durmaya çalışıyorum, senin yardımın ile hamle yapıyorum, senin yardımın ile savaşıyorum."
(DM2471 Dârimî, Siyer, 7)

Ebû İshâk'ın naklettiğine göre, bir kişi Berâ'a gelerek, "Ey Ebû Umâre! Huneyn günü savaş alanından kaçtınız mı?" diye sordu. Bunun üzerine Berâ' şunları anlattı: "Ben Allah'ın Peygamberi'nin (sav) kaçmadığına şahitlik ederim. Lâkin silahsız, zırhsız bir grup (Müslüman askeri) Hevâzinlilerin mevkilerine yöneldi. İyi ok atan bir kavim olan Hevâzinliler, öncü Müslüman askerlerini yoğun bir ok atışına tuttu. Bunun neticesi bu kuvvetler bozguna uğradı ve düşman askerleri Resûlullah'a (sav) yöneldi. O sırada Ebû Süfyân b. Hâris, Resûlullah'ın katırının yularından tutuyordu. Resûlullah, katırından indi. '*Ben peygamberim, bunda yalan yok! Ben Abdülmuttalib'in evlâdıyım. Allah'ım! Bana yardımını lütfet.*' diyerek dua etti ve zafer diledi." Berâ' anlatmaya şöyle devam etti: "Vallahi, savaş kızıştığında biz düşmandan Resûlullah ile korunuyorduk! Bizim en cesurumuz onunla yan yana durabilendi."
(M4616 Müslim, Cihâd ve siyer, 79)

عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: وَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ وَالْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ حِينَ جَاءَهُ وَفْدُ هَوَازِنَ مُسْلِمِينَ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ ...فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِى الْمُسْلِمِينَ، فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هَؤُلَاءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ، وَإِنِّى قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ، فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يُطَيِّبَ بِذَلِكَ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ."

عَنْ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ قَالَ: أَعْطَانِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ وَإِنَّهُ لَأَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَيَّ فَمَا زَالَ يُعْطِينِى حَتَّى إِنَّهُ لَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَيَّ.

İbn Şihâb anlatıyor: "Urve, Mervân b. Hakem ve Misver b. Mahreme'nin kendisine şunları anlattığını nakletti: Hevâzin heyeti Müslüman olarak gelip Resûlullah'tan (sav) mallarını ve esirlerini kendilerine iade etmesini istediler... Resûlullah (sav) Müslümanların arasında ayağa kalkarak Allah'ı lâyık olduğu şekilde övdükten sonra şöyle buyurdu: *'Şimdi bu kardeşleriniz, tevbe ederek bize geldiler. Ben de esirlerini kendilerine geri vermeyi düşündüm. Sizden her kim (bu şekilde kardeşinin gönlünü) hoş etmeye razı olursa bunu yapsın. Sizden her kim kendi hissesini talep ederse –ki bu hisseyi ona biz, Allah'ın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından vereceğiz– o da böyle yapsın (esirleri geri versin).'*"

(B2307 Buhârî, Vekâlet, 7)

Safvân b. Ümeyye anlatıyor: "Resûlullah (sav) Huneyn günü (ganimet mallarından) bana da verdi. O, insanlar arasında en sevmediğim kimse idi. Fakat bana mal vermeye devam ettikçe sonunda insanlar arasında en sevdiğim kişi hâline geldi."

(T666 Tirmizî, Zekât, 30)

Hicretin sekizinci yılı Şevval ayıydı.[1] Mekke fethedilmiş, halkı da Hz. Peygamber'e bağlılıklarını dile getirmişti. Arapların önde gelen kabilelerinden Kureyş'in yenilgiyi kabul etmesi, Mekke ve civarında bulunan putların ortadan kaldırılması, birilerini rahatsız etmişti. Bunlardan Tâif çevresinde bulunan Hevâzin kabilesi, Sakîf kabilesiyle de anlaşarak Mâlik b. Avf'ın etrafında bir araya gelmişler ve Evtâs mevkiinde karargâhlarını kurmuşlardı. Arabistan'ın en büyük iki kabilesi olan Hevâzin ve Sakîf yaklaşık yirmi bin kişilik bir ordu oluşturmuşlardı. Mekke'yi ele geçirip Kâbe'ye tekrar sahip olmak istiyorlardı. Mâlik b. Avf, askerlerinin savaştan kaçmalarını engellemek ve her durumda savaşmalarını temin etmek için kadın ve çocuklarını hatta bütün koyun ve develerini savaş alanına getirmelerini emretmişti.[2]

Bu durumu fark eden Hz. Peygamber, karşı hamle yaparak –iki bini Mekkelilerden olmak üzere– on iki bin kişilik bir ordu oluşturdu.[3] Adımlar sağlam atılmalıydı. Çünkü karşı cephede İslâm ordusuna karşı iyi organize olmuş ve Müslümanları yok etmek isteyen güçlü bir ordu vardı. Bu bağlamda Allah Resûlü, Medineli bir sahâbî olan Abdullah b. Ebû Hadred el-Eslemî'yi, düşmanın sayısı, hazırlıkları ve taktikleriyle ilgili haber getirmek üzere, düşman tarafına gönderdi. Bu kişi, Hevâzinlilerin içine karışarak elde ettiği bilgileri Allah Resûlü'ne aktardı.[4]

Bu arada Hz. Peygamber, o sıralarda müşrik olan Safvân b. Ümeyye'den çok miktarda zırh ve silahın, emaneten alınmasını istemiş, bu talep karşısında endişeye kapılan Safvân, "Bu bir gasp mı yâ Muhammed!" diye sormuş, Resûlullah da, *"Hayır, (zayi olduğu takdirde) bedeli ödenmek üzere alınan emanettir."* şeklinde cevap vermişti.[5] Böylece Safvân'dan yüz zırh alınmış[6] ve hazırlıklar başlamıştı. Ashâbdan kimi zırhını giyiyor, kimi silahını kuşanıyor, kimi de atını hazırlıyordu. Hava çok sıcaktı. Öğleden sonra Kureyşli sahâbî Ebû Abdurrahman el-Fihrî doğruca Efendimizin çadırına giderek savaş için bütün hazırlıkların tamamlandığını ve yola çıkma vaktinin geldiğini haber verdi. Bunun üzerine Efendimiz, Hz. Bilâl'e, *"Haydi kalk!"* dedi. Bilâl de, "Emrin başım üstüne, canım sana fedadır." diyerek oturduğu ağacın altından fırlayıp Efendimizin huzuruna geldi. Peygamberimiz, Bilâl'den bineğinin eyerlenmesini istedi. Bilâl iki tarafı liften olan,

[1] BS11487 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 87.
[2] B4337 Buhârî, Meğâzî, 57.
[3] TB2/167 Taberî, *Târîh*, II, 167.
[4] ZE2/571 Zehebî, *Târîh*, II, 572.
[5] D3562 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88.
[6] BS11672 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 142.

gösterişten uzak bir eyer ile Allah Resûlü'nün bineğini eyerledi. Efendimiz kendisi için hazırlanan bineğine bindi. Arkasından İslâm ordusu da binitlerine binerek yola çıktı.[7]

İslâm ordusu belki şimdiye dek görülmemiş bir ihtişamla emin adımlarla yoluna devam ediyordu. Hatta kalabalık ordunun ihtişamı ashâbdan bazılarını gururlandırmıştı. Allah Resûlü ise şöyle dua ediyordu: *"Allah'ım! Senin yardımın ile (düşmana) karşı durmaya çalışıyorum, senin yardımın ile hamle yapıyorum, senin yardımın ile savaşıyorum."*[8]

Bu esnada düşman ordusunun lideri Mâlik b. Avf, Hz. Peygamber'in ordusuyla hareket ettiğini haber alınca, etrafındaki kalabalığa Huneyn vadisine yayılıp pusu kurmalarını emretti. Sabahın alaca karanlığında Müslümanlar, Mekke ile Tâif arasında yer alan ve Mekke'ye on kilometre mesafede bulunan Huneyn vadisine geldiler. Burası Evtâs dağının eteklerinde yer alan dar bir vadi idi. İslâm ordusu yolun müsait olmayışı sebebiyle birkaç kola ayrılarak vadiye girdi. Tam vadi ortasına geldiklerinde Hâlid b. Velîd komutasındaki öncü kuvvet ani bir baskına uğradı. Müslümanlar neye uğradıklarını fark edemediler. Hevâzin tarafından yağmur gibi ok yağıyordu. Panikten göz gözü görmüyordu. İslâm ordusunun öncü birliği kaçmaya başladı.[9]

Şüphesiz ortada zorlu bir sınav vardı. Zira Müslümanların sayısı yeterli, askerî donanımları mükemmeldi. Ne olmuştu da İslâm ordusu dağılmıştı. Öyleyse bu olanların askeri güç ile alâkası yoktu. Bu bozgunun başka bir izahı olmalıydı. Nitekim Ebû Katâde, Müslümanların o andaki hâline işaretle, "Bu insanlara ne oluyor?" diye sorduğunda, Hz. Ömer, "Bu Allah'ın işidir." diyerek cevap vermişti.[10] Bu cevabıyla belki o, bazılarının gururlanmasının ne tür sonuçlar doğurduğuna işaret etmiş oluyordu.

Hz. Ebû Bekir de, "Bugün biz, sayımızın azlığı sebebiyle yenik düşmeyeceğiz." diyerek düşüncesini açıkça ifade etmişti.[11] Ama bu çokluğun, ihlâs, sabır ve sebat olmadıktan sonra esasta fazla bir şey ifade etmediği anlaşılacaktı. Önemli olan, kişinin Rabbine ihlâs ve samimiyetle tevekkül etmesiydi. Şu âyet-i kerimede bu durum hem de Huneyn ismi anılarak açık bir şekilde ifade edilmekteydi: *"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn gününde size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz."*[12]

[7] D5233 Ebû Dâvûd, Edeb, 154-155.
[8] DM2471 Dârimî, Siyer, 7.
[9] D3194 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 51, 53.
[10] B3142 Buhârî, Farzu'l-humus, 18.
[11] AV7/194 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII, 194; HS5/113 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 113.
[12] Tevbe, 9/25.

Muhtemeldir ki bu gurur sebebiyle bazı genç sahâbîler, miğfersiz, zırhsız ve silahsız olarak sefere çıkmışlardı. Hevâzin kabilesi ise iyi ok kullanan bir kabile idi. Bu ok yağmuru karşısında özellikle genç sahâbîler kaçmaya başladı.[13] O kadar ki Allah Resûlü'nün etrafında yüz kişi bile kalmamıştı.[14] Ancak bu hengâmede bindiği hayvanı daima ileri sürerek kendisini düşmanın ortasına atan tek kişi Allah Resûlü idi. O, beyaz katırını düşmanın üzerine doğru sürdüğünde, amcası Abbâs katırın geminden, Ebû Süfyân da üzengisinden tutarak Allah Resûlü'nün daha fazla ilerlemesine mani olmaya çalışıyorlardı.[15] Amcası Abbâs ve Ebû Süfyân b. Hâris, Allah Resûlü'nün yanından hiç ayrılmıyorlardı. O an Resûlullah, Abbâs'tan, "Ashâb-ı Semüre!" diye nida etmesini istedi. Semüre, Hudeybiye'de Hz. Peygamber'in altında canları pahasına kendisini koruyacaklarına dair Müslümanlardan söz aldığı ağacın adıydı. Hz. Abbâs'ın sesi gürdü. Avazı çıktığı kadar, "Ashâb-ı Semüre nerede!" diye bağırdı. Bu çağrı, Hz. Abbâs'ın kendi ifadesiyle, "ineğin yavrularına melemesi gibi" karşılık gördü. İnsanlar hep bir ağızdan, "Yâ lebbeyk, yâ lebbeyk!" yani "Buyur yâ Resûlallah!" diyerek Allah Resûlü'nün yanına koştular. Allah Resûlü, yanında toplanan ashâbına, *"Ey Allah'ın kulları! Şüphesiz ben Allah'ın kulu ve resûlüyüm! Ey ensar topluluğu! Şüphesiz ben Allah'ın kulu ve resûlüyüm!"*[16] diye seslendi. Ensar da hep bir ağızdan, "Lebbeyk, lebbeyk!" "(Buyur yâ Resûlallah! Emrine âmâdeyiz!)" diye karşılık verdiler.[17] Artık İslâm ordusu büyük bir moral bularak toparlanmış ve ölümü pahasına düşmanla çarpışmaya başlamıştı.

Bu arada müşrikler Allah Resûlü'nün etrafını sarmıştı. O ise hemen beyaz katırından indi ve *"Şüphesiz ben peygamberim. Bunda yalan yok! Abdülmuttalib'in evlâdıyım!"* demeye başladı.[18] Berâ' b. Âzib, yıllar sonra Huneyn Gazvesi'nden bahsederken bu kargaşa anında Allah Resûlü'nün ortaya koyduğu cesareti anlatacak ve sözlerine şöyle son verecekti: "Vallahi savaş kızıştığında biz düşmandan Hz. Peygamber ile korunuyorduk! Bizim en cesurumuz onunla yan yana durabilendi."[19] Çünkü Allah Resûlü Enes'in tarifiyle insanların en güzeli, en cömerdi ve en cesuru idi.[20] Müslümanlar artık cesaretlenmiş, güç ve kuvvetlerini toplamışlardı. Bu durumdan memnun kalan Peygamber Efendimiz, *"İşte bu, savaşın şiddetlendiği andır!"* buyurdu. Daha sonra yerden bir avuç toprak aldı ve belki de son vurucu darbe olarak, *"Muhammed'in Rabbine yemin olsun ki hezimete uğradılar!"* deyip düşmanın üzerine saçtı. Artık Hevâzin ordusu kaçıyor,

[13] B2930 Buhârî, Cihâd, 97.
[14] T1689 Tirmizî, Cihâd, 15.
[15] B2864 Buhârî, Cihâd, 52; HM1775 İbn Hanbel, I, 208.
[16] BS13033 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 501.
[17] B4333 Buhârî, Meğâzî, 57; M4612 Müslim, Cihâd ve siyer, 76.
[18] B3042 Buhârî, Cihâd, 167.
[19] M4616 Müslim, Cihâd ve siyer, 79.
[20] B6033 Buhârî, Edeb, 39.

Müslümanlar onları kovalıyordu.[21] Tabiî ki müşrikleri kovalayanlar arasında Allah Resûlü de vardı. Tekrar bindiği katırının üzerinde müşriklerin peşinden gidiyordu.[22]

Bu savaşta Hz. Peygamber, müminleri canla başla vuruşmaya teşvik için her Müslüman'ın –delil getirmesi kaydıyla– öldürdüğü düşmanın üzerindeki eşyalara sahip olabileceğini ilân etti.[23]

Savaş o kadar çetindi ki bazı hanımlar dahi erkeklerle birlikte çarpışmak zorunda kalmıştı. Nitekim Allah Resûlü savaş sırasında etrafına bakınırken ona yönelik bir saldırıya bedenini siper etmek ve onu korumak amacıyla bir hançer taşıyan Ümmü Süleym bnt. Milhân'ı görmüştü. Enes b. Mâlik'in annesi olan bu hanımın kahraman hâli Peygamber Efendimizin hoşuna gitmiş ve gülümseyerek, *"Ey Ümmü Süleym! Şüphesiz Allah kâfi geldi ve en iyisini yaptı."* buyurmuştu.[24]

Harp bütün şiddetiyle devam ederken Allah Resûlü, yerde yatan bir kadın gördü. Etrafındakilere, *"Bu kim?"* diye sordu. Onlar da, "Hâlid b. Velîd'in öldürdüğü kadın." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber yanında bulunanlardan birine şöyle dedi: *"Hâlid'i bul ve ona de ki: 'Resûlullah (sav) sana, kadın, çocuk ve köleleri öldürmeyi kesinlikle yasakladı.'"*[25] Bunun üzerine Evs kabilesinin süvarilerinden birisi olan Hudayr'ın oğlu Üseyd, "Yâ Resûlallah! Onlar müşriklerin çocukları değil midir?" şeklinde bir soru sordu. Efendimiz onun bu sorusuna, *"Sizin en hayırlılarınız da müşriklerin çocukları değil midir? Her çocuk fıtrat üzere doğar. Ana babası onu ya Hıristiyanlaştırır ya da Yahudileştirir."*[26] buyurarak cevap verdi.

Neticede aralarında Mâlik b. Avf'ın da olduğu Hevâzin kabilesinin çoğunluğu, bütün varlıklarını, kadın ve çocuklarını bırakarak Tâif'e sığındılar ve surlara çekilip savunmaya geçtiler. Bir kısım Hevâzinli de İslâm ordusu ile yeniden savaşmak üzere Evtâs mevkiinde toplandı. Bu savaşta altı bin esirin yanı sıra, yirmi dört bin deve, kırk binden fazla koyun ve bol miktarda gümüş Müslümanların eline ganimet olarak geçti. Resûlullah bütün bu ganimetlerin Mekke'nin kuzeydoğusunda bulunan Ci'râne mevkiinde toplanmasını emretti.[27] Esirler arasında Peygamberimizin sütkardeşi Şeyma da bulunuyordu. Hz. Peygamber'le sütkardeş olduğuna inandıramamıştı İslâm askerlerini. Bunun üzerine Şeyma, askerler tarafından Efendimizin huzuruna getirildi ve "Yâ Muhammed! Ben senin sütkardeşinim!" dedi. Aradan elli altı yıl geçmiş ama hiç görüşmemişlerdi. Peygamberimiz bunu ispatlamasını isteyince Şeyma omuzunu açarak

[21] M4619 Müslim, Cihâd ve siyer, 81.
[22] HM1775 İbn Hanbel, I, 208.
[23] B7170 Buhârî, Ahkâm, 21; D2718 Ebû Dâvûd, Cihâd, 136.
[24] M4680 Müslim, Cihâd ve siyer, 134.
[25] HS5/127 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 127.
[26] B1359 Buhârî, Cenaiz, 79.
[27] HS5/129 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 129.

Allah Resûlü'nün çocukken ısırdığı yerde bulunan diş izlerini gösterdi. Bunun üzerine Allah Resûlü Şeyma'yı hatırladı ve hırkasını yere sererek Şeyma'yı üzerine oturttu. Sonra isterse yanında kalabileceğini veya kabilesine dönebileceğini ona bildirdi. Şeyma, kabilesine dönmeyi tercih edince Peygamberimiz bazı mallar vererek onu kabilesine gönderdi.[28]

Daha sonra Hz. Peygamber, Ebû Âmir el-Eş'arî komutasında bir Müslüman birliğini Evtâs'a gönderdi. Bu birlik Evtâs'a giderek Hevâzin ordusunu bozguna uğrattı.[29] Ama Ebû Âmir şehit oldu. Ölmeden önce kuzeni Ebû Musa el-Eş'arî'ye şöyle dedi: "Ey kardeşimin oğlu! Resûlullah'a benden selâm söyle. Benim için Allah'tan bağışlanma dilesin." Savaş bittikten sonra Ebû Musa Resûlullah'a geldi. Ebû Âmir'in son sözlerini ve şehit oluşunu ona aktardı. Efendimiz de bir kap istedi, abdest aldı ve ellerini kaldırarak şöyle dua etti: *"Yâ Rabbi! Ebû Âmir'e mağfiret et, onu bağışla. Yâ Rabbi! Onu cennette ümmetimin en üstünlerinden eyle."*[30]

Evtâs Gazvesi denilen bu savaşta Huneyn Savaşı'na oranla daha fazla esir alınmış, burada elde edilen bütün ganimetler de ganimetlerin toplanma merkezi olan Ci'râne'ye gönderilmişti.

Şimdi sıra Tâif'e sığınan Hevâzinlilere ve onlarla ittifak kuran Sakîflilere gelmişti. Akşama doğru Hz. Peygamber komutasındaki İslâm ordusu, Tâif surlarına dayandı. Tâif, Mekke'nin yaklaşık yüz kilometre güneydoğusunda kurulmuş bir şehirdi. Peygamberliğinin ilk yıllarında Efendimiz İslâm dinini tebliğ için Tâif'e gitmiş, Tâif halkının taşlı sopalı tepkisi ile karşılaşmıştı. Şimdi o, Tâif'i ordusuyla kuşatmıştı. Fakat bu kuşatma yıllar öncesinde kendisine reva görülen muamelenin intikamı değildi asla. Huneyn'den kaçan Hevâzinliler buraya sığınınca savaş o tarafa kaymıştı.

Hz. Peygamber için Hayber kalesinden sonra Tâif kalesi en muhkem kale idi ve buranın fethedilmesi hiç de kolay değildi. Müslümanlar, Hayber'de düşman savunmasından çok zarar görmüşlerdi. Bu bakımdan burada daha temkinli hareket etmişler ve Tâif surlarında gedik açmak için mancınıklar kullanmışlardı.[31] İslâm ordusunun ilk defa mancınık kullandığı muhasara Tâif kuşatmasıydı.[32] Buna rağmen düşman var gücüyle kaleyi savunmaya devam ediyordu. Sur içlerinden gelen oklar ve kızgın çiviler, İslâm ordusu içinde pek çok zayiata sebep oluyordu.[33] Yaklaşık yirmi gün olduğu hâlde, muhasara hâlâ devam ediyor ve kale bir türlü düşmüyordu.[34] Bu arada İslâm ordusunun içindeki bazı askerler, "Ey Allah'ın Resûlü! Sakîf'in okları bizi yaktı. Onlar için beddua et!" demeye

[28] HS5/127 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 128.
[29] BS13203 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 550.
[30] VM3/916 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 916.
[31] BS18629 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 143.
[32] HS5/155 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 155.
[33] B6086 Buhârî, Edeb, 68.
[34] BS5573 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 224.

başladılar. Onların bu isteği üzerine Rahmet Peygamberi, *"Allah'ım! Sakîf kabilesine hidayet et!"* diyerek onlara dua etti.[35]

Tâif'te askerî mücadelenin sonuç vermeyeceğini anlayan Hz. Peygamber, çekilme kararı alıp, *"İnşallah yarın döneceğiz."* diyerek, diplomatik yollardan bir başarı elde etmenin yollarını aramak istedi. Onun bu ince siyasetini kavrayamayan bazı Müslümanlar, "Onların kalelerini fethetmeden nasıl döneriz?" dediler. Bu itiraz üzerine Allah Resûlü, "Öyleyse harbe hazır olun!" dedi. Ertesi gün Müslümanlar tekrar harbe giriştiler ama çok yara aldılar. Bu durumu gören Efendimiz tekrar, *"İnşallah yarın döneceğiz."* buyurdu. Bu defaki geri çekilme kararından ashâb memnun oldu.[36]

Bu esnada Hz. Peygamber, hassas bir siyasî manevrayla düşmana ait kölelerin, İslâm dinini kabul etmesi ve İslâm ordusuna katılması durumunda, hür bir Müslüman olarak muamele göreceklerini ilân etti. Bu ilân netice verdi ve ilk safhada yaklaşık yirmi üç kişi makaralarla kaleden kaçarak Müslümanlara katıldı. Bunların arasında Ebû Bekre de vardı.[37] Efendimiz söz verdiği gibi hareket ederek onları hürriyetine kavuşturdu.[38] Peygamberimiz siyasî manevranın ikinci aşamasında, Tâif'e sığınan Mâlik b. Avf'a haber gönderip gelip Müslüman olduğu takdirde kendisine malını ve ailesini teslim edeceğini, bunun yanında yüz deve vereceğini vaat etti. Bu haber kendisine ulaşır ulaşmaz harekete geçen Mâlik, Ci'râne ve Mekke arasında Allah Resûlü ile buluşup Müslüman olduğunu beyan etti.[39]

Allah Resûlü Zilkâde ayının başında Huneyn ganimetlerinin toplandığı Ci'râne mevkiine geldi ve orada on üç gün kalarak ele geçirilen esirleri ve diğer ganimetleri taksim etti. Hevâzinlilerin Müslüman olma ihtimalinden dolayı taksimatı geciktirip on küsur gün ganimetleri paylaştırmaksızın yanında bekletti. Savaşta mağlup olan ve Hz. Peygamber'in sütannesi Halîme'nin kabilesine mensup olan Hevâzinliler, ganimetlerin taksim edilmesinden sonra İslâm dinine girdiler. Ganimet paylaşımı geciktiği hâlde bu paylaşımdan önce Müslüman olmadıkları için mallarını ve ailelerini geri almaları mümkün görünmüyordu. Bu gelişme üzerine Resûlullah onlara aileleri ve sürüleri arasında bir seçim yapmalarını söyleyerek süre tanıdı. Sonunda Hevâzinliler, ailelerini tercih ettiklerini Hz. Peygamber'e bildirdiler.[40] Bunun üzerine Peygamberimiz onlara şu tavsiyede bulundu: *"Namaz kılındıktan sonra mescitte şöyle deyin: Allah Resûlü müminlere, müminler de Allah Resûlü'ne yardımcıdır. Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize iade etmenizi umuyoruz."*

[35] T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.
[36] B7480 Buhârî, Tevhîd, 31.
[37] B4327 Buhârî, Meğâzî, 57.
[38] HM1959 İbn Hanbel, I, 224.
[39] HS5/166 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 166.
[40] B2540 Buhârî, Itk, 13.

Ertesi gün öğle namazı kılındıktan sonra, Hevâzinliler mescitte Peygamberimizin tavsiye ettiği şekilde konuşup onun öğrettiği sözleri söylediler. Bunun üzerine Allah Resûlü, Müslümanlar arasında ayağa kalkarak Cenâb-ı Hakk'a hamd ve senâ ettikten sonra şunları söyledi: *"Şimdi bu kardeşleriniz, tevbe ederek bize geldiler. Ben de esirlerini kendilerine geri vermeyi düşündüm. Sizden her kim (bu şekilde kardeşinin gönlünü) hoş etmeye razı olursa bunu yapsın. Sizden her kim kendi hissesini talep ederse –ki bu hisseyi ona biz, Allah'ın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından vereceğiz– o da böyle yapsın (esirleri geri versin)."*[41] Bunun üzerine pek çok sahâbî, "Biz onları hoşnut edeceğiz yâ Resûlallah!" diyerek esirleri geri vermeyi kabul etmişlerdi.[42] Esirlerini bedelsiz olarak bırakmak istemeyen bazı sahâbîlere ise Resûl-i Ekrem, karşılığında altı zekât devesi vermeyi vaad etti.[43]

Sonuç olarak bütün Hevâzin esirleri iade edilmiş oldu. Bütün bu olup bitenler, Tâiflilerin en son müttefiklerinin de kendilerinden ayrılması anlamına geliyordu. Tâif savunması için çember iyice daralmış, çevresinde İslâm'ın nüfuz ve etkisi güçlenmiş; Tâifliler iyice yalnızlaştırılmıştı. Ayrıca Tâif malları için tek pazar olan Mekke, şimdi Müslümanların kontrolü altındaydı. Belki de artık Tâif kervanları, kendi şehirlerinin sınırları dışına çıkamayacaktı.

Neticede Allah Resûlü'nün savaş ve kuşatma taktiği sonuç verdi. Kuşatmanın üzerinden bir yıl geçmeden Tâifliler, Hz. Peygamber'e bir heyet göndererek teslim olmak istediklerini bildirdiler. Allah Resûlü'nden kendilerinin azat edilen kölelerini istediklerinde onun vefa örneği olan şu sözlerini işittiler: *"Onları size veremem. Çünkü onlar artık Yüce Allah'ın azatlı köleleridir."*[44] Böylece Tâif'ten ayrılırken ashâbın isteği doğrultusunda Efendimizin yapmış olduğu, *"Allah'ım! Sakîf'e hidayet et!"*[45] duası kabul edilmiş oldu. Sakîf kabilesine mensup olan Tâifliler, kendi elleriyle yaptıkları Lât ve Uzzâ gibi putlara tâbi olmayı bırakıp Allah'ın birliğine, O'ndan başka ilâh olmadığına inandıklarını ve yalnızca O'na ibadet edeceklerini itiraf ettiler. Allah Resûlü'nün savaş ortamında uyguladığı politika, insana değer verme ve mağluplara karşı hoşgörülü davranma üzerine kurulu idi. Burada da aynısı oldu ve mağlup insanlar onurlarıyla Hz. Peygamber'in huzurundan ayrıldılar.

Ganimetlerin taksim edilmesi anında Allah Resûlü, başta Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olmak üzere İslâm'a yeni girmiş olan Mekkelilere, Müslüman olmaları hasebiyle kalplerini İslâm'a ısındırmak için diğer Müslü-

41 B2307 Buhârî, Vekâlet, 7.
42 B3131 Buhârî, Farzu'l-humus, 15.
43 N3718 Nesâî, Hîbe, 1.
44 BS19353 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 381.
45 T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.

manlardan biraz daha fazla ganimet vermişti.[46] Hz. Peygamber bu şekilde davranarak hayatları boyunca şirkin bataklığına saplanmış bu insanlara İslâm'ı sevdirmeye çalışıyordu. Nitekim ganimetlerden çokça pay alan Mekkelilerden Safvân b. Ümeyye şu ifadeleri kullanmıştı: "Resûlullah (sav) Huneyn günü (ganimet mallarından) bana da verdi. O, insanlar arasında en sevmediğim kimse idi. Fakat bana mal vermeye devam ettikçe sonunda insanlar arasında en sevdiğim kişi hâline geldi."[47]

Safvân aynı zamanda İslâm ordusuna yeterli miktarda zırh ve silahı ödünç veren kişiydi. Allah Resûlü, emanet alınan bu teçhizatın telef olduklarında bedellerinin ödeneceğine dair söz vermişti ona. Savaş sonrasında zırhlardan bir kısmı kaybolunca Efendimiz Safvân'a, *"Biz senin zırhlarından bazılarını kaybettik. Sana bedellerini ödeyelim."* demiş, Safvân da "Hayır yâ Resûlallah. Çünkü bugün kalbimde o gün olmayan şeyler var." diyerek kaybolan zırhların bedellerini almak istememişti.[48] Çünkü o, müşrik olarak geldiği Huneyn'den mümin olarak dönmüştü...

Diğer yandan Hz. Peygamber'in muhacirlere ve Mekkelilere ganimetten bolca pay verip ensarı bundan mahrum etmesi,[49] ensardan bazılarını üzmüş, hatta kimileri şöyle demişti: "Allah, Resûlullah'ı affetsin. Kureyş'e veriyor, bize vermiyor. Halbuki hâlâ Hevâzinlilerin kanları kılıçlarımızdan damlıyor."[50] "Harp gibi çetin bir iş olduğu zaman bizler çağrılıyoruz. Fakat ganimet bizden başkasına veriliyor." diyenler de olmuştu.[51]

Bütün bu sözlerin kendisine ulaşmasından sonra Hz. Peygamber hemen ensara haber gönderip onların bir çadırda toplanmasını emretti.[52] Ensar orada toplanınca Hz. Peygamber ayağa kalktı, Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra Mekkelilere ganimetten fazla pay vermesinin sebebini şöyle açıkladı: *"Kureyşliler henüz Müslüman olup harpten yeni çıktılar. Ben onların harpte uğradıkları zararları telâfi etmek ve gönüllerini İslâm'a ısındırmak istedim.*[53] *Ey ensar topluluğu! Sizler dalâlette iken Allah benim tebliğimle sizlere hidayet verip yol göstermedi mi? Sizler bölük pörçük iken Allah sizleri benim sayemde birbirinize sevdirip bir araya getirmedi mi? Siz fakir iken Allah sizleri benim sayemde zenginleştirmedi mi?"* Allah Resûlü bu soruları sordukça her bir sorunun sonunda ensar, "Allah ve Resûlü en çok ihsan edendir (iyilik yapandır)." diyorlardı.[54] Efendimiz sonunda onları can evinden vuracak şu sözleri söyledi: *"İsteseydiniz şöyle de cevap verebilirdiniz: Seni kavmin yalanlamıştı, bize geldin. Herkes seni yalanladığı hâlde, biz seni tasdik ettik. Kavmin seni terk etti de biz sana yardım ettik. Kavmin seni kovdu, biz seni bağrımıza bastık. Sen yoksuldun, biz seni ma-*

[46] HS5/169 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 169-173.
[47] T666 Tirmizî, Zekât, 30.
[48] D3563 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88.
[49] B4333 Buhârî, Meğâzî, 57.
[50] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[51] B4337 Buhârî, Meğâzî, 57.
[52] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[53] B4334 Buhârî, Meğâzî, 57.
[54] B4330 Buhârî, Meğâzî, 57.

lımıza ortak yaptık."[55] Konuşmasına devam eden Hz. Peygamber, ensardan olmanın ne kadar faziletli bir durum olduğunu anlatıp şöyle buyurdu: *"Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere onların kalplerini (İslâm'a) ısındırmak için (ganimet mallarından) veriyorum. İnsanlar aldıkları mallarla evlerine dönerken siz Allah'ın Resûlü ile evlerinize dönmekten razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin birlikte dönüp gittiğiniz (Peygamber), onların yanlarında götürdüklerinden daha hayırlıdır."*[56] Medineliler Allah Resûlü'nün bu sözleri üzerine duygulanıp gözyaşı döktüler ve sonunda, "Biz, Allah ve Resûlü'nün taksim ettiği neyse ona razıyız." dediler.[57]

Daha sonra Temîmoğulları'ndan münafık olan Zü'l-Hüveysıra adlı birisi haddini aşarak, ganimetler konusunda, "Ey Allah'ın Resûlü! Adaletli ol!" deyince Peygamber Efendimiz çok üzüldü ve *"Sana yazıklar olsun! Ben de adaleti gözetmezsem artık kim adaletle iş yapar?"*[58] diye karşılık verdi. Ensardan Ma'teb b. Kuşeyr isimli bir bedevî ise[59] daha da ileri giderek, "Muhakkak ki bu taksim, Allah'ın rızası gözetilmeyen bir taksimdir!" dedi. Bu sözü işiten Abdullah b. Mes'ûd hemen Allah Resûlü'nün yanına yaklaştı ve Ma'teb'in sözlerini ona aktardı. Hz. Peygamber duydukları karşısında çok kızdı hatta yüzü kıpkırmızı oldu ama serinkanlılığını muhafaza ederek, *"Allah'ın rahmeti Musa'nın üzerine olsun! O bundan daha ağır sözlerle hakarete uğradı da sabretti."* buyurdu.[60]

Allah Resûlü, ganimetleri taksim ettikten sonra Ci'râne'de ihrama girerek umre yapmak üzere Mekke'ye geldi ve umresini yaptı. Mekke'nin fethi günü Müslüman olan, Ümeyyeoğulları'ndan Attâb b. Esîd'i Mekke'de yönetici olarak, Muâz b. Cebel ile Ebû Musa el-Eş'arî'yi de insanlara dinlerini öğretmek üzere muallim olarak bırakıp[61] ensar ile birlikte Medine'ye döndü. Allah Resûlü, 28 Zilkâde 8 (16 Şubat 630) tarihinde Medine'ye ulaştı.[62] Müşriklerin bu son muhalefetinin de bertaraf edilmesi ile Efendimizin getirmiş olduğu evrensel çağrı, daha geniş alanlara yayılma imkânına kavuşmuş oldu.

Huneyn Gazvesi ve Tâif Muhasarası Müslümanlara birçok ders vermektedir. Huneyn Savaşı'nda o güne kadar görülmemiş kalabalık bir ordu ile sefere çıkan Müslümanlar, sayısal çokluklarına güvenip böbürlenmişler, Allah'ın yardımını unutmuşlardı. Bu yüzden de ilk etapta bozguna uğramışlardı. Bozgundan sonra niceliğin değil niteliğin önemli olduğunu kavradılar. Buradaki keyfiyet lidere itaat, şehâdet bilinci, Allah Resûlü'ne verdikleri söze sadakat ve Allah'ın yardımını dilemekten başkası değildi. Allah'ın yardımıy-

[55] HS5/177 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 177.
[56] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[57] HS5/177 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 143.
[58] HS5/174 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 174.
[59] İF1/298 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 297.
[60] B6291 Buhârî, İsti'zân, 47.
[61] VM3/959 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 959; HS5/178 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 178.
[62] BS8788 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 547.

la muvaffak olunacağının unutulduğu, kibir, böbürlenme ve kendini beğenmenin hâkim olduğu her iş başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdu.

Tâif Kuşatması esnasında Allah Resûlü'nün sergilediği savaş taktiği ve düşmanın savunma iradesini zayıflatmaya yönelik siyasî manevraları savaşın sadece tankla, tüfekle, teknolojik teçhizatla değil zeka, bilgi ve tecrübe ile başarılabileceğinin de en önemli göstergesidir. Diğer taraftan Hz. Peygamber önderliğindeki Müslümanların Tâif Kuşatması'nda ilk defa mancınık kullanmaları, her dönemde Müslümanların kendilerini yenileyebilme becerisinin işaretidir.

Ensarın ganimetlerin taksiminde malı mülkü değil de Allah ve Resûlü'nün rızasını tercih etmeleri, Müslümanların dünyevî menfaatleri ile Allah ve Resûlü'nün rızası karşı karşıya geldiğinde neyi tercih etmeleri gerektiğini de göstermektedir.

Hz. Peygamber'in henüz yeni Müslüman olmuş ve muharebeye katılmış olan Mekkelilere ganimet mallarını bolca vermesi ve bu sayede onların kalplerini İslâm'a ısındırmak istemesi ise Müslümanların, dinin tebliğinde uygulayabilecekleri bir yöntemdir.

MEKKE'NİN FETHİ
GÖNÜLLERİN FETHİ

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمَكَّةَ:
"مَا أَطْيَبَكِ مِنْ بَلَدٍ وَأَحَبَّكِ إِلَيَّ وَلَوْلاَ أَنَّ قَوْمِى أَخْرَجُونِى
مِنْكِ مَا سَكَنْتُ غَيْرَكِ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) Mekke hakkında şöyle buyurmuştu:
"Ne güzel bir memleketsin, benim için ne kadar da sevimlisin! Kavmim beni senden çıkarmış olmasaydı senden başka yerde yaşamazdım."
(T3926 Tirmizî, Menâkıb, 68)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ وَهُوَ عَلَى دَرَجِ الْكَعْبَةِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ فَقَالَ:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى صَدَقَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ:

"إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَامٌ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَحِلَّ فِيهِ الْقِتَالُ لأَحَدٍ قَبْلِى وَأُحِلَّ لِى سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا."

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Mekke'nin fethi günü, Kâbe'nin merdiveni üzerinde ayakta durarak Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Hamd (Mekke'nin fethine dair) vaadini yerine getiren, kuluna (Peygamberi'ne) yardım eden ve düşman topluluklarını tek başına yenilgiye uğratan Allah'a mahsustur."*

(İM2628 İbn Mâce, Diyât, 5)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Mekke'nin fethi günü şöyle buyurmuştu: *"Bu belde haremdir (saygın ve dokunulmazdır). Burayı Yüce Allah harem kılmıştır. Burada savaşmak benden önce kimseye helâl olmadı. Bana yalnızca bir gün içerisinde bir süreliğine helâl kılındı. Zira bu belde Yüce Allah'ın haram kılması ile haram kılınmıştır."*

(N2878 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 111)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!"*

(B2783 Buhârî, Cihâd, 1)

Hicret'in sekizinci yılıydı. Mûte Savaşı'nın üzerinden henüz birkaç ay geçmişti. Allah Resûlü gizli bir sefer hazırlığı içerisindeydi. Kendisi için hazırlık yapmasını istediği hanımı Hz. Âişe de dâhil hiç kimse bunun sebebini bilmiyordu. Bu sırada Hz. Ebû Bekir, kızının yanına gelmişti. Onun da olup bitenden haberi yoktu. Kızının telaşını gören Hz. Ebû Bekir bunun sebebini sormaktan kendini alamadı. Zira bu ani ve gizli hazırlığın nedenini merak ediyordu. Hz. Âişe, "Vallahi bilmiyorum." dedi. Hz. Ebû Bekir, "Resûlullah bir sefer yapılmasına karar verseydi bize hazırlanmamızı bildirirdi." dedi. Bunun üzerine kızı, "Bilmiyorum, belki Süleymoğulları'na, belki Sakîf'e belki de Hevâzin'e gidecektir." dedi.[1] Bir müddet sonra Hz. Peygamber çıkageldi. Hz. Ebû Bekir, Allah Resûlü'ne nereye gitmek istediğini sordu. Bizans ya da Necd diye tahmin etmişti fakat yanılmıştı. Sonra "Kureyş'e mi?" diye sordu. Resûlullah, *"Evet."* cevabını verdi. Hz. Ebû Bekir şaşırmıştı, "Onlarla senin aranda bir antlaşma yok muydu?" diye tekrar sordu. Hz. Peygamber sorusuna bir soruyla karşılık verdi: "Onların Kâ'boğulları'na yaptıklarını duymadın mı?"[2]

Medineli Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında yapılan Hudeybiye Antlaşması gereği, sulhün müddeti on yıldı. Ancak müşrikler, üzerinden henüz iki yıl geçmeden antlaşma maddelerini ihlâl etmeye başlamışlardı. Nitekim bir gece Kureyş'in müttefiki Nüfâseoğulları, Müslümanlarla birlik olan Kâ'boğulları'na baskın yapmıştı. Bu arada Kureyşliler de boş durmamış, Nufâseoğulları'na yardım etmişlerdi.[3] Durum hemen Peygamberimize bildirildi, o da Kâ'boğulları'na yardım edeceğine söz verdi. Mekkelilere haber göndererek ya öldürülenlerin diyetlerini ödemelerini ya da Nüfâseoğulları ile aralarındaki antlaşmayı feshetmelerini istedi. Aksi takdirde onlara savaş açacaktı. Mekkeli müşrikler ne diyet ödemeye ne de Nüfâseoğulları ile aralarındaki ittifakı bozmaya razı oldular. Fakat çok geçmeden yaptıklarına pişman olan Kureyşliler, Ebû Süfyân'ı antlaşmayı yenilemek üzere Medine'ye gönderdiler. Ancak girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Resûlullah, antlaşmayı yenilemeyi kabul etmedi.[4]

Hz. Peygamber kararını vermişti. Hicret yolculuğu esnasında, büyük bir hüzünle ardında bıraktığı memleketi, Müslümanların zorla çıkarıldığı topraklar artık fethedilmeliydi. Hz. Âdem'den beri yeryüzünün kut-

[1] VM2/796 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796.
[2] BS19373 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 388.
[3] BS18790 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 198.
[4] VM2/786 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 786.

sal mâbedi olan Kâbe, putlardan arındırılmalıydı. Ayrıca Mekke, sadece dinî değil siyasî ve ticarî bakımdan da önemli bir merkezdi. Orası alındığında İslâm'ın ve Müslümanların hâkimiyetleri biraz daha perçinlenmiş olacaktı. Aslında Hudeybiye Antlaşması ile Müslümanlar bir muhatap olarak kabul görme yönünde çok önemli bir mesafe kat etmişlerdi. İlerleyen süreçte ise Müslümanların sayısı gün geçtikçe artmış, Mekke'nin dirayetli şahsiyetlerinden Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs gibi isimler, İslâm'ı kabul etmişlerdi. Kureyşliler, müttefiklerinin İslâm'ı kabul etmeleri ya da Hz. Peygamber ile dostluk kurmaları sebebiyle yalnız kalmışlardı. Bunun yanında, başta Yahudiler olmak üzere, Kureyş'in en güçlü yardımcıları da etkisiz hâle getirilmişlerdi.

Hz. Peygamber fetih hazırlıklarını büyük bir gizlilikle yürütüyor, bir yandan da, *"Allah'ım! Yurtlarında ansızın karşılarına çıkıncaya kadar Kureyşlilerin casus ve habercilerini tut!"* diye dua ediyordu.[5] Medine'den dışarıya herhangi bir haber sızmaması için bütün çıkışlar durdurulmuştu.

Hz. Peygamber'i bu şekilde sıkı davranmaya iten sebep, Mekke'yi ani bir baskın ile ele geçirip savaşa ve kan dökülmesine meydan vermemekti. Çünkü Mekkeli müşrikler, Müslümanların Mekke'nin fethi amacıyla bir hazırlık içinde olduklarını haber aldıkları takdirde gerekli önlemleri alarak güçleri yettiğince şehri savunacaklardı. Neticede çok sayıda can kaybına sebep olan bir savaş cereyan edebilirdi. Fakat bütün bu gizlilik gayretlerine rağmen Hâtıb b. Ebû Beltea isimli bir muhacir Mekke'ye, oradaki yakınlarını kollamak maksadıyla, yapılan hazırlıkları bildiren bir mektup göndermek istemişti. Hz. Peygamber, bir kadın tarafından taşınan bu mektuptan bir şekilde haberdar oldu ve Mekke'ye ulaşmasını engelledi. Hz. Ömer, ihaneti sebebiyle Hâtıb'ı öldürmek için izin istese de âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz (sav), *"Ama o Bedir'e katıldı."* buyurarak Hâtıb'ı affetti.[6]

Hazırlıklar tamamlanınca Resûlullah (sav) Ramazan ayının onuna tekabül eden çarşamba günü, şehrin idaresini Ebû Ruhm'a devrederek beraberindekilerle birlikte Medine'den ayrıldı.[7] İslâm ordusu, müttefik güçlerin de katılımıyla yaklaşık on bin kişilik ihtişamlı bir ordu hâline gelmişti.[8] Medine'den çıkışta az olan askerî gücün yol boyu katılımlarla bu sayıya ulaşması, önemli bir savaş stratejisi idi. Bir diğer strateji ise Mekkelileri şaşırtmak amacıyla Mekke-Medine yolu üzerinde bulunan Batn-ı İdam'a doğru Ebû Katâde komutasında bir keşif birliği gönderilmesiydi.[9] Böylelikle Kureyşliler, Müslümanlar Mekke civarındaki dağların arkasına

[5] VM2/796 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796; HS5/52 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 52.
[6] B3007 Buhârî, Cihâd, 141; M6401 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 161.
[7] HS5/55 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 55.
[8] B4276 Buhârî, Meğâzî, 48.
[9] VM2/796, VM2/797 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796-797.

ordugâhlarını kuruncaya kadar, onların kendilerine karşı harekete geçtiklerine dair bir haber alamamışlardı.

Ramazan ayı münasebetiyle Medine'den oruçlu çıkan Resûlullah ile ashâbı, yanlarındaki yüklerle birlikte uzunca bir yol kat ettiler. Hava çok sıcaktı... Tam da sıcaktan ve susuzluktan bunaldıkları anda Kedîd suyunun bulunduğu yere ulaşmışlardı. Allah Resûlü, ashâbının meraklı bakışları arasında devesinin üzerinde iken bir tas su istedi ve besmele çekerek suyu yudumladı.[10] Bunu gören ashâbı da oruçlarını bozdular. Bundan sonra Resûlullah, Mekke'ye varıncaya kadar bir daha oruç tutmadı.[11] Böylece Hz. Peygamber meşakkatli bir yolculuk esnasında Cenâb-ı Hakk'ın kullarına tanıdığı bir kolaylık olan oruç tutmama ruhsatının[12] nasıl uygulanacağını göstermiş oldu.

Mekkeliler, İslâm ordusunun yatsı vakti, Mekke'ye bir konaklık mesafede bulunan Merrüzzahrân vadisine gelip yerleştiği âna kadar olup biten her şeyden habersizdiler. Ta ki Resûlullah'ın emri üzerine her askerin ayrı ayrı ateş yakmasıyla oluşan ihtişamlı manzarayı görünceye kadar.[13] Bu manzara karşısında Ebû Süfyân, Hakîm b. Hizâm ve Büdeyl b. Verkâ'yı da yanına alarak etrafı kolaçan etmek istemişti. Ama Mekke çepeçevre kıskaca alınmış olduğundan, İslâm ordusunun öncü birlikleri tarafından yakalanıp Resûlullah'ın huzuruna getirildiler. Ve gece boyu süren konuşmalardan sonra üçü de Müslüman oldular.[14]

Eşsiz siyasî dehası ile farklı bir harp taktiği uygulayan Allah Resûlü, Ebû Süfyân'ın hem imanının pekişmesi hem de Müslümanların askerî gücünü bizzat gözleriyle görmesi için, amcası Abbâs'a hitaben, *"Ebû Süfyân'ı al, ordunun geçit yerine götür! İslâm ordusunun ihtişamını seyrettir!"* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Abbâs, Ebû Süfyân'ı vadinin dar boğazına getirdi. Kabileler bölük bölük, bayraklarını çekip bütün heybetleriyle geçmeye başladılar. Eslemoğulları, Süleymoğulları, Gıfâroğulları... Derken başlarında Resûlullah'ın olduğu ensar ve muhacirlerden oluşan birlik göründü.[15] Ebû Süfyân hayretler içerisinde "Sübhânallâh ey Abbâs, kim bunlar?" diye sordu. Abbâs (ra), "İşte Resûlullah; muhacirler ve ensar arasında." dedi. Ordunun o muhteşem ve heybetli geçişine şahit olan Ebû Süfyân, "Bu güce kimsenin karşı durma ihtimali yoktur." demekten kendini alamadı.[16] Bu arada Sa'd b. Ubâde, elinde ensarın bayrağıyla Ebû Süfyân'ın önünden geçerken, "Bugün büyük harp günüdür. Bugün Kâbe'de kan dökmek helâl kılınmıştır. Bugün Allah Kureyş'i zelil kılmıştır." dedi. Ebû Süfyân'ı en-

[10] MA4474 Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 564.
[11] M2608 Müslim, Sıyâm, 88; B1944 Buhârî, Savm, 34.
[12] Bakara, 2/184.
[13] B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[14] VM2/815 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 815.
[15] B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[16] HS5/61 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 61.

dişeye sevk eden bu söz, Allah Resûlü'ne ulaştığında o, şu rahmet içeren sözleri söyledi: *"Sa'd yanlış söylemiştir. Hayır, bugün merhamet günüdür. Bugün Allah'ın Kâbe'yi yücelteceği bir gündür. Ve bugün Kâbe'nin (tevhid elbisesine) bürüneceği bir gündür."* Sonra da ensarın bayrağının Sa'd'dan alınarak oğlu Kays'a verilmesini emretti.[17]

Efendimiz, Ebû Süfyân'ı taltif sadedinde, Mekke halkının emniyette olacağı yerleri sayarken, onun evini de ekleyerek şöyle buyurdu: *"Kim Ebû Süfyân'ın evine sığınırsa güvendedir. Kim evinden dışarı çıkmazsa güvendedir. Kim Mescid-i Harâm'a girerse o da güvendedir."*[18] Bunun üzerine Mekke'ye dönen Ebû Süfyân, Kâbe'de Mekke halkına, "Ey Kureyşliler! İşte Muhammed! Karşı koyamayacağınız güçle geldi." diye seslenerek kendilerine tanınan güvenceleri aynen bildirdi.[19] Bunları, belki Mekke'de sözü geçen son kişi söylüyordu. Zira Ebû Cehil ölmüş, Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs ise Müslüman olmuştu. Artık Mekkelileri büyük bir korku ve endişe sarmıştı. Birlikte hareket edecek ve mukavemet gösterecek hâlleri kalmamıştı.

Zîtuvâ denilen yere gelindiğinde Resûlullah, ashâbına Mekke'ye girmeden önceki son sözlerini söyledi. Özellikle de müşriklerin gruplar hâlinde toplanmış oldukları Mekke'nin aşağı tarafından şehre girecek olan Hâlid b. Velîd'i, *"Size karşı herhangi bir saldırı olmadıkça, hiç kimseye kılıç çekmeyiniz."* diye uyardı.[20] Geceyi Zîtuvâ mevkiinde geçiren İslâm ordusu sabahın erken saatlerinde Mekke'ye girmişti.[21] İslâm birlikleri dört koldan Mekke'ye doğru hareket etmeye başladılar. Hz. Peygamber, sağ kanadın komutanlığını yapan Hâlid b. Velîd'e güneyden, Zübeyr b. Avvâm'ın komuta ettiği ve muhacirlerden oluşan sol kanat birliğine kuzeyde Mekke'nin en yüksek tarafı olan Kedâ mevkiinden şehre girmelerini emretti. Zırhsızlara komuta eden Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a ise Mekke vadisinin ortasında konuşlanmasını emretti.[22] Hâlid b. Velîd komutasındaki birliklerle Mekkeli ufak gruplar arasında yaşanan çatışmalar sonucu meydana gelen az sayıdaki ölümler[23] dışında olumsuz herhangi bir olay yaşanmadı.

Merkezî birliğin başında bulunan Hz. Peygamber ise kuzeybatıdaki Ezâhir yolunu takip ederek şehre yukarı tarafından girdi.[24] Başında demirden bir miğfer[25] ve siyah bir sarık vardı.[26] Bu hâlde, dişi devesinin üzerinde Mekke'ye girerken sesli bir şekilde Fetih sûresini okuyordu.[27] O esnada Allah'a minnet duygusu ve tevazusuyla başını öylesine eğmişti ki neredeyse alnı hayvanın palanının orta yerine değecekti.[28] Bir yandan da mübarek dudaklarından, *"Hayat ancak âhiret hayatıdır."* sözleri

[17] VM2/821, VM2/822 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 821-822; B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[18] D3022 Ebû Dâvûd, İmâre, 24, 25.
[19] HS5/62 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 62
[20] TB2/158 Taberî, *Târîh*, II, 158.
[21] HM4656 İbn Hanbel, II, 16.
[22] M4624 Müslim, Cihâd ve siyer, 86.
[23] VM2/825 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825.
[24] B4291 Buhârî, Meğâzî, 50; VM2/825 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825.
[25] B1846 Buhârî, Cezâü's-sayd, 18.
[26] M3310 Müslim, Hac, 451.
[27] B4281 Buhârî, Meğâzî, 49.
[28] HS5/63 İbn Hişâm, *Sîret*, 5, 63.

dökülüyor[29] ve şöyle dua ediyordu: *"Ey Allah'ım! Bizi oradan (Mekke'den) çıkarıncaya kadar canımızı alma!"*[30]

İşte bu duygular içerisinde Resûlullah, Mekke ehlinin şaşkın ve tedirgin bakışları arasında mağrur bir fatih gibi değil, son derece mütevazı bir kul olarak Kâbe'ye doğru ilerlemeye başladı. Devesinin üzerindeydi ve terkisinde Üsâme b. Zeyd vardı.[31] Karşıdan Kâbe bütün azametiyle göründüğünde Allah Resûlü, devesinden inmeden elindeki asâsını yukarı doğru kaldırarak Hacerülesved'i selâmladı. Tekbir getirdi. Müslümanlar da tekbir getirdiler. Mekke tekbir sesleriyle inliyordu. Bu arada müşrikler, bir dağın tepesinde olup biteni ibretli gözlerle takip ediyorlardı. Derken Hz. Peygamber Beytullah'ı tavafa başladı. Devesinin yularını Muhammed b. Mesleme tutuyordu. Her bir şavtta Hacerülesved'i selâmlıyordu[32]

Tavaf bitince Hz. Peygamber, Makâm-ı İbrâhîm'e doğru yöneldi. Orada iki rekât namaz kıldı.[33] Daha sonra amcası Hz. Abbâs'ın kuyudan çektiği ve takdim ettiği zemzemi aldı ve içti.[34] Ardınca gelen müminlerin eşliğinde Safâ tepesine çıktı ve kendisine bu büyük fethi nasip eden Rabbine dua etmeye başladı.[35]

Resûlullah, sa'y bittikten sonra, tekrar Kâbe'ye geldi. Elindeki asâsıyla, *"Hak geldi, bâtıl yok oldu. Zaten bâtıl yok olmaya mahkûmdur.*[36] *Hak geldi; bâtıl ne yoktan var eder; ne de yok olanı iade eder."* diyerek Kâbe'nin avlusunda yer alan üç yüz altmış putu birer birer devirmeye başladı. Hübel, Menât, Lât, Uzzâ ve diğerleri... Dokunduğu put hemen yüz üstü yere düşüyordu.[37]

En büyük put Hübel parça parça edilirken Hz. Ebû Bekir'in damadı Zübeyr b. Avvâm, Ebû Süfyân'a dönerek, "Heey Ebû Süfyân! Hübel (de diğer putlar gibi) parça parça edildi. Halbuki Uhud gününde sana zaferi onun getirdiğine inanmaktaydın!" diye bağırdı.[38] Ebû Süfyân derin bir iç çekti ve belki de yıllar önce Uhud kayalıkları üzerinde, "Ey Hübel! Yüce olan sensin!" diye bağırdığı[39] aklına geldi. Meğer ne boş şeylerin peşinden gitmişlerdi. Neyse ki şimdi kendisi de o kutlu yolun bir neferi olmuştu.

Sonra Allah Resûlü, (Kusay zamanından beri Kâbe'ye hizmet ve anahtarlarını koruma görevini sürdüren Abdüddâroğulları soyundan) Osman b. Talha'ya haber göndererek Beytullah'ın anahtarlarını getirmesini emretti.[40] Kapı açıldığında içeride ellerinde fal okları ile tasvir edilmiş Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e ait resimleri gören Hz. Peygamber, bunların çıkarılmasını emretti ve *"Allah bu suretleri yapanları helâk etsin! Allah'a yemin ederim ki onlar bu iki peygamberin hiçbir zaman rızıklarını böyle fal oklarıyla aramadıkları-*

[29] VM2/824 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 824.
[30] HM4778 İbn Hanbel, II, 24.
[31] DM1899 Dârimî, Menâsik, 43.
[32] VM2/829 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 829.
[33] D1871 Ebû Dâvûd, Menâsik, 45.
[34] VM2/831 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 831-832.
[35] HS5/79 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 79-80.
[36] İsrâ,17/81.
[37] B2478 Buhârî, Mezâlim, 32; M4625 Müslim, Cihâd ve Siyer, 87.
[38] VM2/831 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 832.
[39] B4043 Buhârî, Meğâzî, 17.
[40] VM2/833 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 833.

nı biliyorlardı." dedi.[41] Ardından Resûlullah, Kâbe'ye girdi. Üsâme b. Zeyd, Bilâl ve Osman b. Talha da beraberinde girdiler. Kapı kapandı. Dışarıda kapının önünde Hâlid b. Velîd nöbet tutuyordu. Resûlullah, iki direk arasında namaz kıldı[42] ve bir süre sonra ashâbıyla birlikte Beyt'i selâmlayarak çıktı.[43] Bu sırada insanlar Kâbe'ye girmek üzere koşuştular. İlk giren Abdullah b. Ömer olmuştu ve kapının arkasında Bilâl'i ayakta buldu. Hemen Resûlullah'ın nerede namaz kıldığını sordu. Bilâl de ona Peygamber'in namaz kıldığı yeri gösterdi.[44]

Hz. Peygamber, Kâbe'nin anahtarını (Hâlid b. Velîd ile birlikte henüz yeni Müslüman olan) Osman b. Talha'ya uzatarak şöyle dedi: *"Ey Osman bugün iyilik ve ahde vefa günüdür. Al anahtarını!"*[45]

Öğle vakti gelince Resûlullah Bilâl'i çağırdı ve ezan okumasını istedi.[46] Yıllar önce inkârcıların baskıları nedeniyle terk etmek zorunda kaldığı bu şehirde, Kâbe'de artık ezan sesleri yankılanıyordu. Allah Resûlü Hazvere'de durdu ve şehirlerin anası Mekke'ye şöyle seslendi: *"Allah'a yemin ederim ki sen, yeryüzündeki en hayırlı ve Allah katındaki en sevimli yersin. Eğer (kavmim tarafından) çıkarılmamış olsaydım, senden ayrılmazdım."*[47]

Bu sırada ona her türlü düşmanlığı gösteren ve onca işkenceyi tattıran Mekkeli müşrikler, etrafında toplanmış, bir yandan pişmanlık, bir yandan da korku ve endişe ile onun kendilerine neler söyleyeceğini ve haklarında nasıl bir hüküm vereceğini beklemekteydiler. Ve Resûlullah, sadece orada hazır bulunanlara değil bütün insanlığa şu cihanşümul hutbesini irad etmeye başladı:

"(Mekke'nin fethine dair) vaadini yerine getiren, kulu Muhammed'e (sav) yardım eden ve düşman topluluklarını tek başına yenilgiye uğratan Allah'tan başka ilâh yoktur. Haberiniz olsun! Mal veya kandan, câhiliye devrinde anılıp zikredilen tüm övünme vesilesi olan şeyler ayaklarımın altındadır. Sadece hacılara su dağıtma işi (sikâyetü'l-hac) ve *Kâbe hizmeti (sidânetü'l-Beyt) bunun dışındadır..."*[48]

Allah Resûlü Mekke halkına dönerek, *"Ey Kureyş topluluğu! Şimdi benim, sizin hakkınızda ne yapacağımı düşünüyorsunuz?"* diye sormuş, Kureyşliler de şöyle karşılık vermişlerdi: "Biz senin hayır ve iyilik yapacağını umarak, 'Hayır yapacaksın!' deriz. Sen, kerem ve iyilik sahibi bir kardeşsin! Kerem ve iyilik sahibi bir kardeş oğlusun!.." Bunun üzerine Resûlullah şu manidar sözleri söyledi: *"Ben de Hz. Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi, 'Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok! Allah sizi affetsin! Şüphesiz O, merhametlilerin en merhametlisidir.'[49] diyorum.[50] Haydi, gidiniz! Artık serbestsiniz."*[51]

[41] B4288 Buhârî, Meğâzî, 49.
[42] B468 Buhârî, Salât, 81; M3231 Müslim, Hac, 389.
[43] D1898 Ebû Dâvûd, Menâsik, 54.
[44] B4289 Buhârî, Meğâzî, 50.
[45] HS5/74 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 74.
[46] VM2/846, Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 846.
[47] T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; ST2/137 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 137.
[48] D4547 Ebû Dâvûd, Diyât, 17; İM2628 İbn Mâce, Diyât, 5.
[49] Yûsuf, 12/92.
[50] VM2/835 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 835.
[51] BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195; HS5/74 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 74.

Ne kadar da âlicenap bir davranıştı bu... Kendisine zulmün, işkencenin ve hakaretin her türlüsünü yapan, çok değil daha birkaç saat öncesinde bütün güçleriyle onu yok etmek isteyen insanları affetmek, ne büyük bir merhamet örneğiydi. Bu rahmet atmosferi sayesindedir ki Mekke halkı, Peygamber Efendimize Müslüman olduklarını bildirmek için akın akın gelmeye başladılar. Kur'an'ın ifadesiyle insanlar bölük bölük Allah'ın dinine giriyorlardı.[52] Kureyş dışındaki Arap kabileleri de İslâm'ı kabul etmek için Mekke'nin fethini gözlüyorlardı. Sonunda onlar da fetihten sonra İslâm'a girmeye başladılar.[53] Üstelik Ehl-i kitaptan ve müşriklerden gelip de İslâm'ı kabul edenlerin diğer Müslümanlarla aynı haklara sahip olduğu, bizzat Allah Resûlü tarafından ilân edilmişti.[54]

Resûlullah, konuşmasından sonra Safâ Tepesi'ne çıkarak Mekkelilerin kendisine bağlılık yeminlerini kabul etti. Bu esnada Kureyş kadınlarından bir grup da orada toplanmıştı. Efendimizin amcası Hz. Hamza'yı Uhud Savaşı'nda öldürten ve İslâm düşmanlığında ön saflarda olan Ebû Süfyân'ın eşi Hind bnt. Utbe de aralarındaydı. Müslüman olduktan sonra evindeki putları parçalayarak, "Sizinle ne kadar gurur duymuştuk."[55] diye hayıflanan Hind, şehrin diğer kadınları ile beraber biat etmek üzere Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiş ve fetih günü affa mazhar olanlar arasında yerini almıştı.[56]

Resûlullah Hacûn denilen yere bayrağını diktirdi.[57] Bu arada Mekke'de genel bir af ilân edilmişti. Fakat Resûlullah daha Mekke'ye girmeden evvel birtakım isimler saymıştı ki bunlar, Kâbe'nin örtüsüne sarılmış bir vaziyette bulunsalar bile öldürüleceklerdi. Bunlardan Ebû Cehil'in oğlu İkrime, fetih gerçekleşir gerçekleşmez gemiyle kaçmak üzere Yemen'e doğru yola çıkmış, ancak gemi bir ara fırtınaya yakalanmıştı. Gemidekilerin hepsi birden: "Allah'tan başkasına yakarmayı bırakın! Şu anda putlarınız ve ilâhlarınızın hiçbirinin size bu gemide bir faydası olmaz." dediler. Bunun üzerine İkrime'nin beyninde sanki şimşekler çakmıştı. Kendi kendine şöyle mırıldanıyordu: "Vallahi denizde beni Allah'a olan ihlâs ve samimiyet kurtarıyorsa karada da bundan başkası kurtaramaz. Allah'ım sana söz veriyorum. Eğer beni şu anda içinde bulunduğum tehlikeden kurtarırsan Muhammed'e gidip onun eline yapışacak ve iman edeceğim. Umarım onu affedici ve ikram sahibi olarak bulurum."[58]

İkrime aklından bunları geçirirken Allah Resûlü çoktan onu affetmişti. Zira hanımı Ümmü Hakîm bnt. Hâris Müslüman olmuş ve Resûlullah'tan

[52] Nasr, 110/2.
[53] B4302 Buhârî, Meğâzî, 54.
[54] HM22589 İbn Hanbel, V, 259.
[55] VM2/871 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 871.
[56] VM2/850 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 850.
[57] B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[58] N4072 Nesâî, Muharebe, 14.

kocasını affetmesini istemişti. Efendimizin İkrime'yi affettiğini ifade etmesinden sonra yanına Rûmî kölesini de alıp kocasını aramaya çıkan Ümmü Hakîm, İkrime'yi bulduğunda ona: "İnsanların akrabalık bağına en çok kıymet veren, en çok halîm ve en ziyade kerim olanının yanından geliyorum. O, sana eman verdi." Karısının bu sözlerini işiten İkrime, geri dönmüş ve uzunca bir yolculuktan sonra biraz korku ve biraz endişe içerisinde Allah Resûlü'nün yanına gelmişti.[59] Rahmet Peygamberi, İkrime'yi memnuniyetle karşılayarak, *"Ey göçmen süvari, hoş geldin."* demiş ve İkrime böylelikle İslâm'la şereflenmişti.[60]

Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethettiği gün, halka yaptığı konuşmasında yer alan hususlardan biri de Kâbe ve etrafının eskiden olduğu gibi "*Harâm*" (saygın ve dokunulmaz) kılınmasıdır. Yani orada kan dökülmeyecek, haksızlık yapılmayacak, ağacı bile kesilmeyecekti. Peygamberimiz için Mekke, yalnızca bir gün içerisinde bir süreliğine helâl kılınmış, fetihle birlikte bu durum son bulmuştur.[61] Mekke'nin fethiyle ilgili olarak Resûlullah (sav), *"Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!"*[62] buyurmuş, böylece fethin gerçekleşmesi ile beraber artık Mekke'den Medine'ye hicret yolunun kapandığını, oradan sadece cihad ve ilim tahsili niyetiyle çıkılabileceğini de ilân etmiştir.[63]

Resûlullah, fetihten sonra on beş gün Mekke'de kaldı. Bu nedenle ensar, doğup büyüdüğü yere tekrar kavuşan Hz. Peygamber'in Mekke'de kalacağına dair endişe duymaya başladı. Böyle mübarek bir beldeden artık ayrılmak istemeyeceğini, hatta memleketine karşı şefkat ve rağbetinin arttığını düşündüler. "Allah ona yurdunu ve beldesini fethetmeyi nasip etti. Burada kalır belki..." dediler. Safâ tepesinde dua etmekte olan Allah Resûlü, ensarın bu endişelerini sezince onlara olan vefasını dile getiren şu sözleriyle yüreklerine su serpti: *"Ey ensar! Öyle bir şey yapmaktan Allah'a sığınırım. Ben sizin memleketinize hicret ettim. Hayatım da sizinle; ölümüm de sizinledir."*[64] Sonrasında şehrin idaresini Attâb b. Esîd isimli bir Mekkeliye bırakarak Huneyn'e doğru hareket etti.[65]

Hicaz'ın kalbi olan kutsal belde Mekke'de artık ne Hübel vardı ne Uzzâ ne de Menât... Her biri yerde paramparça edilmiş ve bir şey yapmaktan âciz hâlde duruyordu.

Ve Kâbe... Etrafını saran bütün putlardan arınarak yeniden tevhidin merkezi hâline geldi. Böylece Hz. İbrâhim'in, *"Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!"* duası[66] tecelli

[59] VM2/850 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 850.
[60] T2735 Tirmizî, İsti'zan ve âdâb, 34; NM5059 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1889 (3/242).
[61] B4295 Buhârî, Meğâzî, 52; N2878 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 111.
[62] B2783 Buhârî, Cihâd, 1.
[63] B3189 Buhârî, Cizye, 22; M3302 Müslim, Hac, 445
[64] M4624 Müslim, Cihâd ve siyer, 86; HS5/79 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 79-80.
[65] HS5/108 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 108.
[66] İbrâhîm, 14/35.

etmiş oldu. Ayrıca peygamberlerine, *"Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!"*[67] diyen inkârcılara karşı Allah Teâlâ'nın, *"(Ey inananlar) sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz."*[68] vaadi de yerine gelmiş oldu. Allah Resûlü ise Rabbinin nasip ettiği bu zafer sonrasında asla mağrur bir kral gibi davranmadı. Her türlü eziyeti görmesi ve sonunda da memleketinden zorla çıkarılmış olmasına rağmen o, ne intikam almak ne de kan dökmek amacındaydı. Aksi hâlde Mekke'de taş üstünde taş bırakmazdı. Hâlid b. Velîd'e karşı koyan küçük gruplar hariç, kimsenin burnu bile kanamadan Mekke fethedildi. İslâm'ın barış dini olduğunu en güzel şekilde kanıtlayan ve bir strateji şaheseri olan bu seferde Rahmet Peygamberi'nin adına yaraşır şekilde gösterdiği hoşgörü, aslında bir beldeden ziyade gönüllerin fethini sağladı.

[67] İbrâhîm, 14/13.
[68] İbrâhîm, 14/14.

MUTE
BARIŞ ERLERİNDEN BİR ORDU

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَغَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا."

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
*"Sabah ya da akşam, Allah yolunda (yapılacak) bir sefer,
dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır!"*
(B2792 Buhârî, Cihâd, 5)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
”أَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَهَا جَعْفَرٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ غَيْرِ إِمْرَةٍ فَفُتِحَ عَلَيْهِ، وَمَا يَسُرُّنِي —أَوْ قَالَ: مَا يَسُرُّهُمْ— أَنَّهُمْ عِنْدَنَا.“ وَقَالَ وَإِنَّ عَيْنَيْهِ لَتَذْرِفَانِ.

Enes b. Mâlik'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) hutbesinde, *"Sancağı önce Zeyd aldı ve vuruldu. Ardından sancağı Ca'fer aldı o da vuruldu. Sonra Abdullah b. Revâha sancağı aldı ve o da vuruldu. Sonra Hâlid b. Velîd, önceden komutan tayin edilmediği hâlde sancağı teslim aldı ve ona fetih verildi. Onların şimdi yanımda olmaları beni bundan daha çok mutlu etmezdi (ya da) şimdi aramızda olmak onları (bulundukları yerden) daha çok mutlu etmezdi."* buyurdu ve gözlerinden yaşlar süzüldü.

(B3063 Buhârî, Cihâd, 183)

Hicretin sekizinci senesinde[1] bir barış elçisi, zulmün, kula kulluğun ve sömürünün hüküm sürdüğü topraklara doğru ilerliyordu. Elindeki meşaleyle karanlığı yarıyor, göklerin ve yerin nuru olan Allah'tan gelen aydınlığı diğer insanlara ulaştırmanın heyecanını yüreğinde taşıyordu. Bu barış elçisinin adı Hâris b. Umeyr idi. Diğer bir ifadeyle o, Allah'ın Elçisi'nin elçisi idi.

Medine'ye egemen olan adalet ve refahın esenliğini yaşamak, huzurun tadını çıkarmak varken yollara düşüp ıstırap içinde kıvranan civardaki mazlum insanların imdadına koşmak, herhâlde hârikulâde bir diğerkâmlık örneği olsa gerektir. Nerede olursa olsun zulme kayıtsız kalmayarak adaletin tecelli etmesi için canla başla çaba sarf etmek, Yüce Yaratan'ın müminlere yüklediği bir sorumluluktur. Kalbindeki bu duygular Hâris b. Umeyr'i sardıkça, o da atını Busrâ'ya doğru daha da bir hırsla mahmuzluyordu. Kula kulluğun pençesinde an be an ölümü tadan bu insanlara bir an önce yetişmeli, onlara hayat verecek ilâhî risâletin müjdesini bir an önce kavuşturmalıydı. O, hayat vermek için Busrâ'ya doğru koşturdukça atını, ölüm de her adımında ona daha bir yaklaşıyordu.

Nereden bilebilirdi Umeyr'in oğlu, Allah'ın bu muazzam nimetini nankörlükle karşılayacak, karanlıkları aydınlığa tercih edecek bir topluluğun kendisini beklediğini! Nereden bilebilirdi, bir tohum misali yarın toprağa verileceğini. Öyle ya, o bir elçiydi; elçiye zeval olmazdı. Firavun bile olanca hıncına rağmen, *"Ben bir elçiyim."*[2] diyen Musa'ya dokunmamıştı. Ancak Rumların yani Bizans'ın vesayetinde Busrâ'nın valiliğini yürüten Şurahbîl b. Amr farklıydı. Hâris b. Umeyr'in kendisine takdim ettiği bu hayat iksirini elinin tersiyle itti. Hz. Peygamber'den kendisine ulaşan ve çağlar ötesine erişecek olsa milyarlarca elin uzanıp "Bana ver!" diyeceği o güzide mektubu parçalayıp yere attı. Bununla da yetinmedi, adamlarına dönerek Hâris b. Umeyr'i gösterdi ve götürüp boynunu vurmalarını emretti.[3]

İşte o an Şam toprakları Hâris b. Umeyr'in kanıyla boyandı. Akan her damla kan, pek yakında bu topraklara atılacak Müslüman adımlarının habercisi gibiydi. Gök ehli Hâris b. Umeyr'in şehâdetini birbirlerine muştularken, yerde kara haber tez elden Medine'ye ulaştı.[4] Elçisinin katledilmesi Hz. Peygamber'e çok ağır geldi. Bundan daha büyük bir aşağılama ve bundan daha büyük bir hakaret düşünülemezdi.

[1] MK14081 Taberânî, el-*Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 131.
[2] A'râf, 7/104.
[3] VM2/755 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755.
[4] ST2/128 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 128.

Bâtıl, kısa süreli bir üstünlük sağlamış gibi görünüyordu. Oysa sel üzerinde kabaran köpük misali gün gelip sönecekti.[5] Rumlar ve Hıristiyan Araplar her yerde bu olayı konuşuyor, yüzlerde beliren istihza dolu gülüşlerde Hz. Peygamber'in bu defa sert bir kayaya çarptığı iması yer alıyordu.

Çok geçmeden Medine'de barış erlerinden oluşan üç bin kişilik bir ordu hazırlandı.[6] İçlerinden birine yapılan bir haksızlığı kendilerine yapılmış sayan ve bu hususta zalimi ikaz etmek üzere yola koyulan yiğit erlerdi bunlar! Hakkın sindirilemeyeceğini haykıran bu yılmaz neferler, Şam bölgesine doğru yola koyulurken Vedâ tepesinde kendilerini uğurlayan Peygamberleri, şu uyarılarda bulunuyordu: *"Allah'ın adıyla savaşa çıkın. Allah'ın düşmanlarıyla ve Şam'daki düşmanlarınızla savaşın. Onların arasında manastırda insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilmiş kimseler bulacaksınız, bu kimselere dokunmayın. Ayrıca şeytanın kendilerini yönlendirdiği kimselerle karşılaşacaksınız. Onları kılıçtan geçirin. Sakın bir kadını, bir çocuğu veya bir ihtiyarı öldürmeyin. Tek bir ağaç bile kesmeyin. Hurmalıkları talan etmeyin. Evleri yıkmayın."*[7]

İşte bu yüzden onlara barış eri dendi. İntikam duygusuyla hareket etmek onlara yaraşmazdı. Allah Resûlü'nün elçisini öldüren Şurahbîl b. Amr bile şayet kula kulluktan vazgeçecek olursa ona dahi dokunulmayacak, intikam alınmayacaktı.[8] Nitekim onlar "es-Selâm" olan Allah'ın adıyla hareket ediyorlardı. Sahip oldukları ruh onları, sıradan bir benlik davası gütmekten men ediyordu.

Hz. Peygamber, komutan olarak başlarına, Kur'an'da adı geçen yegâne sahâbî olan, çok sevdiği Zeyd b. Hârise'yi tayin etti. Şayet o şehit edilirse komutanlığı amcasının oğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib'in devralmasını, o da şehit düşerse Abdullah b. Revâhâ'nın komutan olmasını emretti.[9] Oldukça meşakkatli bir seferin arefesinde bulundukları her hâllerinden belliydi.

Günlerden cumaydı. Ordu hareket etmiş ancak Abdullah b. Revâha Medine'de kalmıştı. Çok sevdiği Allah Resûlü ile birlikte son kez bir cuma namazı daha kılıp öyle yola çıkmak istemişti. Sevgili Peygamberimiz cemaatin arasından Abdullah b. Revâha'yı fark eder etmez ona niçin ordudan geri kaldığını sordu. O da kendisiyle cuma namazını kılıp öyle gitmek istediğini bildirdi. Abdullah b. Revâha'nın bu davranışını pek isabetli bulmamış olacak ki Hz. Peygamber ona şöyle cevap verdi: *"Sabah ya da akşam, Allah yolunda (yapılacak) bir sefer, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır!"*[10]

[5] Ra'd, 13/17.
[6] MK14081 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 131.
[7] BS18666 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 154.
[8] ST2/128 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 128.
[9] B4261 Buhârî, Meğâzî, 45.
[10] HM2317 İbn Hanbel, I, 257; B2792 Buhârî, Cihâd, 5.

Yola çıkan ordu Resûlullah'ın talimatı doğrultusunda kuzeye doğru ilerledi. Hâris b. Umeyr'in tek başına kat ettiği yolları adım adım onun izinden yürüdüler. Aynı heyecan ve aynı sorumlulukla bugünkü Ürdün topraklarına ulaştılar.

Müslümanların harekete geçtiğini öğrenen Bizans imparatoru Heraklius, Hıristiyan Araplardan oluşan yüz bin kişilik bir ordu hazırladı. Durumdan kaygı duyan kayser de yola çıkarak Meâb bölgesine kadar geldi. Savaşı yakından takip etmek istiyordu. Düşmanın hazırlığını haber alan İslâm ordusu ise Ma'n'da konakladı. Burada iki gece kaldılar ve ne yapılması gerektiği konusunda aralarında istişarede bulundular. İçlerinden bazıları düşmanın sayısının çok olmasından hareketle durumu Hz. Peygamber'e haber vermenin yerinde olacağını söyledi. Böylece Hz. Peygamber ya kendilerine takviye birlikler gönderecek ya da ne yapmaları gerektiği hususundaki emrini bildirecekti. Bu yöndeki görüşlerin ağırlık kazandığı bir sırada Abdullah b. Revâha söz aldı ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Vallahi, sizin şimdi istemediğiniz şey, arzulayıp elde etmek için sefere çıktığınız şehâdettir. Biz insanlarla sayı, kuvvet ya da çoklukla değil Allah'ın bizi şereflendirdiği şu din (kuvveti) ile savaşıyoruz. Gidin, çarpışın! Bunda muhakkak iki iyilikten biri, ya zafer ya da şehitlik vardır!"[11]

Abdullah b. Revâha'nın bu sözleri ordunun savaşma arzusunu harekete geçirdi. Farklı düşünceler dağıldı ve herkes savaşa odaklandı. Zarif bir kalemle yazılmış saygı dolu bir mektupla başlayan bu iyi niyetli ve masum süreç, kula kulluğu dayatanların ihtirası, inadı ve taşkınlığı yüzünden kılıçla ve kanla yazılacak bir savaşa ve destana dönüşüyordu. İnandıkları değerlere güvenmeyenler, hakkın güçlü sesini tek çare olarak kuvvetleriyle susturmayı öngördüler. Hâl böyle olunca, İslâm erleri için savaşmaktan başka bir çare kalmamıştı. Ya yarımadaya hapsolup kalacaklar ya da diğer coğrafyalardaki kardeşlerine Hakk'ın davetini ulaştırabilmek için önlerine çıkan bu zorba engeli canları pahasına aşacaklardı.

İki ordu Mute'de karşı karşıya geldi. Kumandan Zeyd b. Hârise sancağı alıp kahramanca çarpışarak şehit düştü.[12] Sonra Ca'fer b. Ebû Tâlib sancağı aldı. Atıyla düşman saflarına daldı. Atından indi ve düşmanların eline geçmesin diye atının ayak sinirlerini kesti.[13] Sonra savaşmaya devam etti. Bir yandan çarpışıyor bir yandan da şöyle diyordu: "Cennete yaklaşmak ne hoş, onun içecekleri soğuktur. Rumlara gelince onlar da azaba yaklaşmaktalar; bana düşen onlardan önüme çıkanlarla vuruşmaktır."[14] Önce sağ

[11] MK14081 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 131.
[12] B3063 Buhârî, Cihâd, 183.
[13] D2573 Ebû Dâvûd, Cihâd, 59.
[14] BS18985 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 257.

sonra sol kolu aldığı kılıç darbeleriyle koptu. Sancağı boynuyla muhafaza etmeye çalışırken üst üste gelen kılıç ve mızrak darbeleriyle hunharca şehit edildi.[15] Vücudunda onlarca mızrak ve ok yarası vardı; bunlardan hiçbirisi sırtında değildi.[16]

Kumandanlık sırası Peygamber şairi Abdullah b. Revâha'daydı. Abdullah b. Ömer'le karşılaştı. Yemesi için İbn Ömer ona kemikli bir et uzattı. "Al bunu ye, gücünü toplarsın." dedi. Önce aldı, yemek için ağzına götürür götürmez geri bıraktı,[17] kendini kınadı. Selefleri şehit olup cennetlere kavuşmuşken o burada bir kemik parçasını kemirmekle meşgul olamazdı. Atına atladı ve sancağı eline alıp düşman saflarına daldı. Şecaatle harp edip koşar adım şehitler zümresine katıldı.[18] Nitekim o, daha Medine'den ayrılmadan, kendisini, "Allah sizi şehrinizden uzaklaştırıp sonra sağ salim ganimetlerle dönmenizi nasip etsin."[19] diyerek uğurlayanlara şöyle demişti: "Kanları fışkırtıp köpürten bir kılıç darbesiyle yahut ciğer ve bağırsakları kasıp kavuran bir mızrak saplanmasıyla şehit olmak isterim ki cesedimi görenler, Allah bu savaşçıya doğru yolu göstermiş, o da buna uymuş desinler!"[20]

Abdullah b. Revâha'nın da şehit edilmesiyle ordu başsız kalmıştı. Bir nefer olarak katıldığı bu ilk savaşta usta savaşçı Hâlid b. Velîd görevi devraldı ve orduyu komuta etmeye başladı.[21] Düşman birliklerinin sayıca orantısız bir üstünlüğe sahip olması Hâlid b. Velîd'i kaygılandırıyordu. Az sayıdaki bu orduyla taarruza devam etmek, netice elde etmek bakımından makul görünmüyordu. Bu sebeple bir yolunu bulup askeri, otuz katı büyüklüğündeki bu düşmanın elinden kurtarmayı düşündü. Gece olunca, sağ kanatta savaşanları sol kanattakilerle, ön saflardakileri de arka saflardakilerle yer değiştirdi[22] Amacı Medine'den destek kuvvetler geldiği imajını oluşturmak ve düşman kuvvetlerini bir an için yıldırmaktı. Düşmanın içine düşeceği kısa süreli bir tereddüdü değerlendirmeyi ve savaştan vazgeçerek Medine'ye dönmeyi tasarladı. Sabah olunca tasarladığı gibi güneşin ilk ışıklarıyla taarruza geçti. Var güçleriyle düşman saflarına daldılar. Hâlid b. Velîd de bizâtihi çarpıştı. Daha sonra bizzat anlattığına göre, o gün elinde tam dokuz kılıç parçalanmıştı.[23]

Düşman askerleri, karşılarında önceki gün savaştıklarından farklı simalar görünce Müslümanlara yardım gelmiş olabileceği endişesine kapıldılar.[24] Bunu fırsat bilen Hâlid b. Velîd ani bir hücum yaptıktan sonra hızlı davranarak savaştan çekildi ve askerlerini toparlayıp çabucak Medine'ye geri döndü.[25]

15 HS5/28 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 28.
16 B4260 Buhârî, Meğâzî, 45.
17 BS18987 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 258; MK14082 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 133.
18 B3757 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 25.
19 ST2/128 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 128.
20 HS5/23 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 23.
21 B3063 Buhârî, Cihâd, 183.
22 VM2/764 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 764.
23 B4265 Buhârî, Meğâzî, 45.
24 VM2/764 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 764.
25 MK14082 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 133.

Mutlak bir zafer elde etmeden ordunun Medine'ye geri dönmesi bazı kimseler tarafından tepkiyle karşılandı.[26] Düşmanı tümüyle mağlup etmiş, ganimetlerle yüklü bir ordu bekleyenler hayal kırıklığı yaşadı. Onlara göre böylesi bir geri çekilme kaçmakla eş anlamlıydı. Halbuki bu savaş, galibiyetin, başarının kesin bir koşulu olmadığını, taktik davranmanın gerekliliğini, tedbirin esas olduğunu, savaşın bir amaç değil en son başvurulan bir araç olduğunu, şayet netice almak mümkün değilse bunu da başka bir zamana ertelemek gerektiğini öğreten müstesna bir harp idi. Elbette ki Yüce Yaratan nice az grupların kalabalık yığınlara galebe çalabileceğini kitabında haber vermekteydi.[27] Ancak buradaki azlık ve çokluk göreceydi ve asla ucu açık bir oran değildi. Zira orantısız bir gücün karşısına hesapsız ve tedbirsiz olarak atılmak, Kur'an'da geçen ve savaşa hazırlık bağlamında anılan pek çok emre aykırı davranmak olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak, sabreden müminlerin on katı kadar kişiyle savaşarak onlara galip gelebileceklerini zikretmişti.[28] Ardından ise insanın zayıflığını göz önünde bulundurarak bu oranı daha da hafifletmişti: *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin kişiye galip gelirler."*[29]

Duruma bu çerçeveden bakıldığında Hâlid b. Velîd'in orduyu ustaca bir manevrayla otuz katı büyüklüğündeki bir düşman kuvvetinin elinden sağ salim kurtarıp Medine'ye geri getirebilmesi büyük bir başarı idi. Zira amaç, nasıl olursa olsun bir yolunu bulup Allah yolunda ölmek değil İslâm'ı barış içerisinde yaşamak, bu barış ve esenliği de elden geldiğince yaymaktı. Nitekim Hâlid b. Velîd'in düşmanın pençesinden ustalıkla kurtarıp Medine'ye getirdiği askerler, bir yıl sonra Tebük Seferi'nde Allah'ın Elçisi'nin kumandasında daha teçhizatlı ve daha kalabalık bir ordu olarak düşman üzerinde caydırıcı bir etki oluşturmuştu.

Sevgili Peygamberimizin sağlığında henüz vahiy kesilmemişken gerçekleşen bu olayla alâkalı olarak Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an'da herhangi bir kınama veya uyarıda bulunmadığı herkesçe bilinmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in de Hâlid b. Velîd'in bu davranışını beğenmediğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Aksine Müslüman olduktan sonra katıldığı bu ilk savaşta, komutansız kalan ordunun başına geçmesi ve böyle hayatî bir karara imza atmasından dolayı Hâlid b. Velîd, Peygamberimiz tarafından, *"Allah'ın kılıçlarından bir kılıç"* sözüyle onurlandırılmıştır.[30]

[26] ST2/129 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 129.
[27] Bakara, 2/249.
[28] Enfâl, 8/65.
[29] Enfâl, 8/66.
[30] B4262 Buhârî, Meğâzî, 45.

Müslümanlar, böyle büyük bir düşman gücüyle ilk defa karşılaşmalarına rağmen sabır, cesaret ve komutanlarının taktiğiyle savaşta büyük bir zayiat vermeden geri çekilmeyi başararak önemli bir tecrübe kazanmışlardır. Ayrıca kendilerinden daha güçlü olan dış düşmanlara karşı savaşabileceklerinin sınavını vermişlerdir. Bu bakımdan Mute Savaşı ilk tecrübe olmuş ve artık Bizanslıların askerî gücünü tanıma fırsatı bulan Müslümanların daha donanımlı olmalarını sağlamıştır. Onların bu geri çekilmesini ise bir kaçış değil, Kur'an'ın ifadesiyle taktik gereği gerideki bir gruba katılma şeklinde görmek[31] daha doğru olacaktır. Unutulmamalıdır ki harp, sadece diyalogdan kaçan zorbaların dayattığı arızî bir süreçtir. Dolayısıyla Sevgili Peygamberimizin *"Harp hiledir."*[32] sözünü dikkate alarak stratejik davranmak ve mümkün olan en küçük zarar ile büyük bir tehlikeden kurtulmak en doğru olanıdır. Zira asıl olan, vahyin hayat dolu esenliğini yaşamak ve yaşatmaktır.

[31] Enfâl, 8/16.
[32] B3030 Buhârî, Cihâd, 157.

VEDÂ HACCI
HZ. PEYGAMBER'İN HAC GÜNLÜĞÜ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ :
"لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ! لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ. إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ،
لاَ شَرِيكَ لَكَ."

Abdullah b. Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Resûlullah'ın (sav) telbiyesi şöyledir:
"Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek!" (Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Allah'ım buyur! Hamd sana mahsustur. Nimet de senin, mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.)

(M2811 Müslim, Hac, 19)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ: ذَكَرَ النَّبِيَّ ﷺ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ... قَالَ: "فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِى شَهْرِكُمْ هَذَا، فِى بَلَدِكُمْ هَذَا..."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غَدَاةَ الْعَقَبَةِ وَهُوَ عَلَى نَاقَتِهِ: "الْقُطْ لِى حَصًى." فَلَقَطْتُ لَهُ سَبْعَ حَصَيَاتٍ هُنَّ حَصَى الْخَذْفِ. فَجَعَلَ يَنْفُضُهُنَّ فِى كَفِّهِ وَيَقُولُ: "أَمْثَالَ هَؤُلَاءِ فَارْمُوا." ثُمَّ قَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِى الدِّينِ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِى الدِّينِ."

عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِى أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا يَقُولُ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَرْمِى عَلَى رَاحِلَتِهِ يَوْمَ النَّحْرِ وَيَقُولُ: "لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ فَإِنِّى لَا أَدْرِى لَعَلِّى لَا أَحُجُّ بَعْدَ حَجَّتِى هَذِهِ."

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin naklettiğine göre, babası (Ebû Bekre) şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber (sav) (Vedâ haccında) devesinin üstüne oturdu, bir adam da devenin yularını tutuyordu... Sonra insanlara şöyle hitap etti: *'(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl saygın ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve haysiyetiniz) da aynı şekilde saygındır (dokunulmazdır)...'*"

(B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30)

İbn Abbâs anlatıyor: "Resûlullah (sav) Akabe sabahı (Akabe cemresine taş atılacak olan bayramın ilk günü sabahı) devesinin üzerinde iken, *'Benim için çakıl taşları topla.'* buyurdu. Bunun üzerine onun için parmaklarıyla fırlatılacak büyüklükte yedi tane çakıl taşı topladım. Onları avucunda hareket ettirerek şöyle buyurdu: *'Bunlar gibi (küçük taşlar) atın.'* Sonra sözlerine şunları ekledi: *'Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekiler dinde aşırılığa kaçtıkları için helâk oldular.'*"

(İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217)

İbn Cüreyc'in Ebu'z-Zübeyr'den naklettiğine göre, Câbir (b. Abdullah) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'i (sav) Kurban Bayramı'nın birinci günü devesinin üzerinde şeytana taş atarken gördüm, bir yandan da şöyle diyordu: *'Hacdaki görevlerinizi (beni izleyerek) öğrenin! Çünkü bilmiyorum, belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem.'*"

(M3137 Müslim, Hac, 310; D1970 Ebû Dâvûd, Menâsik, 77)

İlk haccı hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebû Bekir'in emirliğinde yaptıran Hz. Peygamber,[1] ertesi yıl ashâbıyla birlikte haccetti. Hayatının son senesinde yaptığı ve tahminen yüz bin Müslüman'ın katıldığı bu hac, bazı kaynaklarda "Haccetü'l-İslâm" (İslâm haccı)[2] bazılarında ise "Haccetü'l-belâğ" (Tebliğ haccı)[3] olarak zikredilmektedir. Bu yazıda, birçok hadis ve tarih kitabında dağınık olarak anlatılan Peygamberimizin haccı, ilgili rivayetlerin derlenmesiyle büyük tarihçi Vâkıdî'nin tespitlerine dayanılarak "Hac Günlüğü" şeklinde verilecektir.

24 Zilkâde Cuma/Medine

Medine'de hicretin onuncu senesiydi. Zilkâde ayı girince Allah Resûlü hac için hazırlığa başladı. Halka da hacca hazırlanmalarını emretti.[4]

Resûlullah (sav), hac yapacağını insanlara duyurdu. Halka, hac görevlerini, ihram hakkında gerekli bilgileri ve uyulması gereken kuralları, kısaca haccın sünnetlerini öğretti.[5] Bunun üzerine sahâbeden pek çokları, onunla birlikte hac yapabilmek için hazırlandı. Medine havalisinden bunu duyanlar da Hz. Peygamber ile birlikte olabilmek için Medine'ye geldiler.[6]

25 Zilkâde Cumartesi/Medine-Zülhuleyfe

Öğle namazını dört rekât kıldırdıktan sonra, saçlarını yağlayıp taradı, güzel kokular süründü, ihram olarak altına izârını, üstüne de ridâsını giydi. Öğle ile ikindi arasında Medine'den ayrıldı. Pek çoğu yolda katılan halk, göz alabildiğine kalabalıktı. Onun önünden, arkasından, sağından ve solundan yürüyorlardı.[7]

Medine'den çıkıp, dokuz kilometre mesafedeki Zülhuleyfe'ye varınca ikindi namazını seferî olması sebebiyle iki rekât olarak kıldırdı.[8] Akşam ve yatsıyı da orada kıldı. O gece yanında bulunan eşlerini dolaştı. Hz. Âişe onun başına tekrar güzel kokular sürdü.[9] Çevreden gelecek ashâbının toparlanması için geceyi orada geçirdi.[10]

26 Zilkâde Pazar/Zülhuleyfe-Seyyâle

Sabah namazını kıldı. İhrama girmek isteyince tekrar gusletti.[11] Öğle namazını Zülhuleyfe'de kıldıktan sonra kurbanlık bir deve getirilmesini is-

[1] T3091 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; N2996 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 187.
[2] VM3/1089 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091; ST2/172 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 172.
[3] BE1/368 Belâzûrî, *Ensâb*, I. 368.
[4] HS6/5 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 5.
[5] ŞN8/172 *Nevevî Müslim Şerhi*, VIII, 172.
[6] M2950 Müslim, Hac, 147.
[7] B1545 Buhârî, Hac, 23; M2950 Müslim, Hac, 147.
[8] B2951 Buhârî, Cihâd, 104.
[9] M2843 Müslim, Hac, 48.
[10] VM3/1089 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091.
[11] T830 Tirmizî, Hac, 16.

tedi. Devenin kurbanlık olduğunun bilinmesi için hörgücünün sağ tarafından bir çizik atarak oradan hafifçe kan çıkarttı, hayvanın boynuna da iki pabuç taktı. Ardından bineceği devesi Kasvâ getirildi. Beydâ denilen düzlüğe varınca, hac niyetiyle telbiye getirdi.[12] Kimilerine göre ise Resûlullah (sav) telbiye getirmeye Zülhuleyfe'de, mescidin yanındaki ağacın bulunduğu yerden itibaren, devesine binişte, tam devesi ayağa kalkarken başlamıştı.[13]

Beydâ düzlüğüne çıktığında onun önünde gözün alabildiği kadar binekli ve yaya insan vardı. Bir o kadar da sağında, solunda ve arkasında vardı. Resûlullah (sav) aralarında bulunuyor, Kur'an ona nâzil oluyor; yorumunu da o biliyordu. O ne yaparsa, ashâbı da öyle yapıyordu. Derken kelime-i tevhid ile telbiye söylemeye başladı. Halk, evvelce söyledikleri telbiyeyi söylüyor, Resûlullah ise onlara engel olmaksızın kendi telbiyesine devam ediyordu.[14]

Sonra ashâbının da işitmesi için sesini yükselterek şu şekilde telbiye getirdi:

"Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek!" (Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Allah'ım buyur! Hamd sana mahsustur. Nimet de senin, mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.)[15]

Ashâb-ı kirâm, telbiye söylerken, seslerinin son haddine kadar bağırarak telbiye getiriyorlardı.[16] Kimi umreye, kimi hac ile umreye, bazıları da Resûlullah (sav) ile birlikte yalnızca hacca niyet etmişti.[17]

Melel'den (41 km.) sonra, Seyyâle tepesine vardı. Akşam yemeğini yiyip akşam ve yatsı namazlarını burada kıldı.[18]

27 Zilkâde Pazartesi/Irku'z-zubye-Ravhâ

Sabah namazını Irku'z-zubye'de (71 km.) kıldı. Sonra az ilerideki Ravhâ'ya (74 km.) vardı.[19]

Resûlullah (sav) Ravhâ denilen yere gelince bir yolcu grubuyla karşılaştı ve onlara, *"Siz kimsiniz?"* diye sordu. Onlar, "Biz Müslümanlarız!" cevabını verdiler. Bu sefer onlar, "Sen kimsin?" diye sordular. Efendimiz, *"Ben Allah'ın Resûlü'yüm!"* buyurdu. Bunun üzerine bir kadın ona devenin hevdecinden aldığı bir çocuğu kaldırarak, "Bunun için de hac var mıdır?" dedi. Resûlullah (sav), *"Evet, sana da ecir vardır."* buyurdu.[20]

Ravhâ'ya geldiklerinde sahâbeden bazıları, bir avcının yaraladığı anlaşılan ayağı kırılmış bir yaban merkebi gördüler. Durumu gelip Resûlullah'a haber verdiler. O (sav), *"Bırakın onu! Çünkü sahibinin gelme ihti-*

[12] DM1944 Dârimî, Menâsik, 68; D1752 Ebû Dâvûd, Menâsik, 14.
[13] M2820 Müslim, Hac, 27; T818 Tirmizî, Hac, 8.
[14] M2950 Müslim, Hac, 147.
[15] M2811 Müslim, Hac, 19; M2814 Müslim, Hac, 21.
[16] M3024 Müslim, Hac, 212.
[17] M2917 Müslim, Hac, 118.
[18] VM3/1091 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1091-1094.
[19] VM3/1091 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1091-1094.
[20] M3253 Müslim, Hac, 409; N2649 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 15.

mali var.” buyurdu. Biraz sonra Behz kabilesinden bir adam gelip ona sahip çıktı. Adam (yenilmesi helâl olan bu av hayvanını) Resûlullah’a hediye etti. Bunun üzerine Peygamber (sav), Hz. Ebû Bekir’e onu arkadaşları arasında taksim etmesini emretti.[21]

Avcı, ihramlı olmadığı ve ihramlılar da yardım etmediği için onların bu avdan yemeleri helâl idi.[22]

Ravhâ’dan Munsaraf’a geçen Resûl-i Ekrem, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılıp akşam yemeğini burada yedi.[23]

28 Zilkâde Salı/Üsâye-Arc-Lahyey Cemel

Sonra yollarına devam ettiler. Ruveyse (97 km.) ile Arc (113 km.) arasındaki Üsâye’ye (110 km.) geldiler. Sabah namazını burada kıldılar.[24]

Üsâye’ye gelince bir de baktılar ki gölgede yatan ve başını bacakları arasına koymuş, atılan ok vücudunda hâlâ saplı duran bir ceylan inlemekte. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir adama, kafilenin arkası kesilinceye kadar yaralı hayvanı kimsenin rahatsız etmemesi ve ürkütmemesi için orada beklemesini emretti.[25]

Böylece Rahmet Elçisi bir yandan yaralı ceylanı kolluyor, bir yandan da ihramlı biri tarafından yaralanmış olabileceği ihtimali ile ihramlıların ona el uzatmasını engelliyordu.

Biraz daha ilerleyerek Arc mevkiine (113 km.) geldiler ve burada konakladılar. Peygamber Efendimiz, Hz. Âişe ve ablası Esmâ, birlikte oturdular. Az sonra Hz. Peygamber’in yükü ile Hz. Ebû Bekir’in yükünü taşıyan devenin kaybolduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir tek bir deveye sahip çıkamayıp kaybeden uşağına vurmaya başladı. Onun bu hâlini gören Hz. Peygamber, tebessüm ederek, *“Şu ihramlının yaptığına bir bakın!”* diyordu.[26]

Lahyey Cemel’e varınca ihramlı olduğu hâlde Hz. Peygamber, başının ortasından hacamat yaptır(arak kan aldır)dı.[27]

29 Zilkâde Çarşamba/Sukyâ

Hedefleri Beytullah, rehberleri Resûlullah olan bu bahtiyar hac kafilesi, Sukyâ’ya ulaştı.[28] Akşam çölde Zilhicce hilâlini gördüler.

1 Zilhicce Perşembe/Ebvâ

Sabahleyin Ebvâ’ya (190 km.) vardıklarında yahut Veddan’da bulunduğu sırada, Sa’b b. Cessâme Hz. Peygamber’e bir yaban merkebi eti hediye

[21] N2820 Nesâî, Menâsikü’l-hac, 78; N4349 Nesâî, Ferâ ve atîre, 32; MU784 *Muvatta’*, Hac, 24.
[22] ZD2/160 İbnü’l-Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, II, 160.
[23] VM3/1091 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1091-1094.
[24] VM3/1091 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1091-1094.
[25] N2820 Nesâî, Menâsikü’l-hac, 78; MU784 *Muvatta’*, Hac, 24.
[26] D1818 Ebû Dâvûd, Menâsik, 29; İM2933 İbn Mâce, Menâsik, 21.
[27] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098; MU779 *Muvatta’*, Hac, 23.
[28] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.

etti, ancak o bunu geri çevirdi. Yüz ifadesinden onun gücendiğini anlayınca da, *"Biz bunu, sadece ihramlı olduğumuz (dolayısıyla av eti yiyemeyeceğimiz) için sana iade ediyoruz."* buyurdu.[29]

Allah Resûlü'nün orada bir ağacın altında oturduğunu haber veren İbn Ömer, daha sonraki yolculuklarında o ağaca uğrar ve kurumaması için onu sulamayı ihmal etmezdi.[30]

2 Zilhicce Cuma/Cuhfe

Allah Resûlü, Mekke'ye yüz seksen yedi kilometre mesafedeki Cuhfe'ye ulaştı ve orada ihrama girilen yerde namaz kıldı.[31]

3 Zilhicce Cumartesi/Kudeyd

Kudeyd'e (Mekke'ye 120 km.) vardı, Muşellel Mescidi'nde namaz kıldı.[32] Resûlullah (sav) kurbanlık hayvanlarını "Kudeyd" denilen bu yerden satın aldı.[33]

4 Zilhicce Pazar/Usfân-Gamîm

Sonra Usfân vadisine (Mekke'ye 80 km.) vardılar. Allah Resûlü, Ebû Bekir'e, oranın hangi vadi olduğunu sordu. Ebû Bekir, "Usfân vadisidir." dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Altlarında aba, üstlerinde alacalı kumaşlara bürünmüş vaziyette Hz. Hud ve Hz. Salih, yularları hurma lifinden iki kızıl genç deveyle Beyt-i Atîk'i haccetmek üzere telbiye getirerek buradan geçmişlerdi."* buyurdu.[34]

Medine'ye hicret yolculuğu esnasında Hz. Peygamber'i öldürmek için izini süren ve yetiştiğinde eman dileyen, ancak Mekke'nin fethinden sonra hidayete erişen meşhur Sürâka b. Mâlik el-Müdlicî, Usfân'da Peygamberimize şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Bize (hac hakkında) sanki analarından bugün doğmuş kimselere açıklama yapar gibi açıklama yap!" Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Allah Teâlâ, umreyi şu haccınıza kattı. Yanında kurbanlık olanlar hariç, Mekke'ye vardığınızda sizden Beyt'i ve Safâ ile Merve arasını tavaf edenler ihramdan çıksınlar."* buyurdu.[35]

Usfân'dan sonra da Gamîm'e (Mekke'ye 65 km.) vardılar.[36]

5 Zilhicce Pazartesi/Merruzzahrân-Zîtuvâ-Mekke

Gün batımında Merruzzahrân'a (Mekke'ye 28 km.) geldiler. Ancak Mekke'ye varıncaya kadar akşam namazını kılmadılar.[37]

[29] M2845 Müslim, Hac, 50.
[30] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.
[31] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.
[32] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.
[33] T907 Tirmizî, Hac, 68; İM3102 İbn Mâce, Menâsik, 99.
[34] HM2067 İbn Hanbel, I, 232.
[35] D1801 Ebû Dâvûd, Menâsik, 24; DM1890 Dârimî, Menâsik, 38.
[36] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.
[37] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.

Daha sonra Serif'e (Mekke'ye 12 km.) ulaştılar. Burada Hz. Âişe âdet görmüş ve bundan dolayı ağlamıştı. Allah Resûlü de onu teselli ederek, *"Bu, Allah'ın, Âdem'in kızlarına takdir buyurduğu bir yazgıdır. Sen hacıların yaptığını yap. Yalnız temizleninceye kadar Beyt'i tavaf etme!"* buyurdu.[38]

Peygamber (sav) geceyi Mekke'deki Zîtuvâ mevkiinde[39] Küda ile Kedâ arasındaki Seniyyeteyn'de geçirdi.[40]

6 Zilhicce Salı/Mekke

Sabah namazını Zîtuvâ'da kılıp guslettikten sonra hareket etti.[41] Mekke'ye Bathâ'daki Kedâ denilen yukarı vadi (bugünkü Ma'lâ) yolundan girdi.[42]

Hz. Peygamber Mekke'ye girince insanlara şunları ilân etti: *"Sizden kurbanlık getirenler (ihramlarını muhafaza etsinler). Bu kimselere haccı eda edinceye kadar ihramlının yapması yasak olan hiçbir şey helâl olmaz. Kurbanlık getiremeyenler ise Beyt'i tavaf, Safâ ile Merve arasında sa'y etsin, saçını kısaltıp ihramından çıksın. Sonra (Arafat'a çıkılacağı sırada) hac için tekrar ihrama girip telbiye etsin. (Minâ'da) kesecek kurban bulamayanlar (hac niyetiyle ihrama girdikten sonra), hac sırasında üç gün, (memleketine) döndüğü zaman da yedi gün olmak üzere toplam on gün oruç tutsun."*[43]

Peygamber (sav) Mescid-i Harâm'a geldiğinde ilk önce abdest aldı. Sonra Hacerülesved'i selâmlayarak Kâbe'yi tavaf etmeye başladı. Tavafın ilk üç şavtını (turunu) koşar gibi, dört şavtını ise yürüyerek yaptı.[44] Rükn-i Yemânî ile Hacerülesved arasında şu duayı okudu: *"Rabbenâ âtina fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhıreti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr!"(Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!)*[45]

Kâbe etrafında yedi şavtlık tavafını tamamladıktan sonra İbrâhim (as) Makamı'na vararak, *"İbrâhim'in Makamı'nı namazgâh edinin!"*[46] âyetini okudu. Makamı, kendisiyle Beyt-i Şerîf arasına aldı. Orada kıldığı iki rekât namazda İhlâs ile Kâfirûn sûrelerini okudu.

Sonra dönerek Hacerülesved'i tekrar selâmladı ve Safâ kapısından Safâ tepesine çıktı. Safâ'ya yaklaşınca, *"Safâ ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardandır..."*[47] âyetini okudu ve *"Allah'ın başladığından başlıyorum."* diyerek Safâ'dan başladı.

Safâ tepesinin üzerine çıkıp Beyt-i Şerîf'i görünce kıbleye döndü ve şöyle buyurdu: *"Allâhü ekber! Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh! Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr. Lâ ilâhe illâllâhü vahdeh! Enceze*

38 M2919 Müslim, Hac, 120.
39 B1573-B1574 Buhârî, Hac, 38-39; M3013 Müslim, Hac, 202.
40 VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.
41 B1573-B1574 Buhârî, Hac, 38-39; M3013 Müslim, Hac, 202.
42 B1576 Buhârî, Hac, 41.
43 B1691 Buhârî, Hac, 104.
44 VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098; M2950 Müslim, Hac, 147.
45 Bakara, 2/201; D1892 Ebû Dâvûd, Menâsik, 51.
46 Bakara, 2/125.
47 Bakara, 2/158.

va'deh ve nasara abdeh ve hezeme'l-ahzâbe vahdeh!" (*Tek bir Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun ortağı yoktur. Mülk de O'nundur, hamd de O'na mahsustur. O, her şeye kadirdir! Bir tek Allah'tan başka ilâh yoktur. Vaadini yerine getirdi, kulunu muzaffer kıldı. Tek başına birleşik düşman ordularını bozguna uğrattı.*)[48]

Bu kısımda başka dualar da etti ve söylediklerini üç defa tekrarladı. Sonra Merve'ye doğru yürüdü. (Safâ ile Merve arasındaki) vadinin ortasına indiği vakit (bugünkü iki yeşil direk arasında) hızlıca yürüdü. Vadiden çıkınca normal yürüyüşüne devam etti. Nihayet Merve'ye geldi. Merve tepesinde de Safâ'da yaptığı gibi hareket etti. Merve üzerine son çıkışında, *"Eğer bu hac işini yeniden yapmış olsaydım, kurban getirmez, hac ile birlikte ben de umre yapardım. Şimdi sizden yanında kurbanı olmayanlar derhâl ihramdan çıksın ve haccını umreye çevirsin!"* buyurdu. Bunun üzerine Sürâka b. Mâlik b. Cü'şûm ayağa kalkarak, "Yâ Resûlallah! Bu durum, bizim bu senemize mi mahsus, yoksa ilelebet devam edecek mi?" diye sordu. Resûlullah (sav) parmaklarını birbirine kenetleyerek üç defa, *"Umre, hacca dâhil olmuştur. Hayır, ebedî olarak devam edecektir!"* buyurdu.[49]

Hz. Peygamber bu tavaf ve sa'yinden sonra ihramdan çıkmadı.[50] Haccını bitirip bayram günü kurbanını kesinceye kadar ihram yasaklarından olan hiçbir şeyi yapmadı. Kurbanlarını getiren kimseler de Resûlullah'ın yaptığı gibi yaptılar.[51] Yani hac vazifelerini tamamlayıncaya kadar ihramdan çıkmadılar.

7 Zilhicce Çarşamba/Hacûn-Ebtah-Bathâ-Muhassab

Tavaf ve sa'ydan sonra Hz. Peygamber hacca niyet ederek Mekke'nin üst tarafındaki Hacûn mevkiinde konakladı. Yaptığı tavaftan sonra, artık ta Arafat'tan dönünceye kadar Kâbe'ye bir daha yaklaşmadı. Ashâbına, Beyt'i tavaf etmelerini, Safâ ile Merve arasında sa'y etmelerini, sonra da saçlarını kısaltmalarını, bundan sonra da ihramdan çıkmalarını emretti. Peygamber'in bu emri, beraberinde kurbanlığı bulunmayan kimseler içindi.[52]

Mekke civarında ikamet ettiği bu günlerde, Müslümanların konakladıkları yer olan o gün itibariyle Mekke dışındaki Ebtah/Bathâ/Muhassab denilen yerde çadırını kurdurdu ve orada konakladı. Bu süre içinde namazları ikişer rekât kıldı. Ashâbına çok düşkün olan Rahmet Elçisi, onlarla birlikte, açık arazide, basit bir çadırın içinde kalmayı tercih etti. Hemen Kâbe'nin yanı başında evi olan amcasının kızı Ümmü Hânî'nin Mekke'deki evlerde kalması yönündeki davetini dahi kabul etmedi ve hal-

[48] M2950 Müslim, Hac, 147.
[49] M2950 Müslim, Hac, 147.
[50] B1614-B1615 Buhârî, Hac, 63.
[51] B1691 Buhârî, Hac, 104.
[52] B1545 Buhârî, Hac, 23, B1625 Buhârî, Hac, 70.

kın arasından ayrılmadı. Arafat'a çıkıncaya kadar orada kaldığı gibi, Mina dönüşünde de burada konakladı. Ne bir evde kaldı, ne bir gölge aradı.[53]

Hadis kaynaklarına göre ise Hz. Peygamber, Mekke'ye Zilhicce'nin dördüncü sabahında geldi. Arafat'a çıkmalarına beş gün vardı.[54] Terviye gününe kadar pazar, pazartesi, salı ve çarşamba günlerinde Müslümanlarla birlikte Mekke dışındaki Ebtah denilen açık alanda konakladı ve namazı ikişer rekât kıldı.[55]

8 Zilhicce Perşembe/Ebtah-Mina-Nemire

Zilhiccenin sekizinci günü olan terviye günü gelince Mina'ya doğru hareket etti ve herkes yeniden hacca niyetlendi. Resûlullah (sav) hayvanına bindi. Mina'da öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldı.[56]

9 Zilhicce Cuma/Nemire-Arafat-Müzdelife

Resûlullah (sav) arefe günü sabah namazını kılınca güneş doğuncaya kadar durdu. Ve kendisi için Nemire denilen yere bir çadır kurulmasını emir buyurdu. Mina'dan Arafat'a hareket etti. Ashâbı ile beraber Mina'dan Arafat'a kuşluk vakti geçti. Kimi telbiye, kimi de tekbir getiriyordu.[57] Arafat bölgesine gelince, Nemire denilen yerde kendisi için hazırlanan çadırda konakladı. Güneş batıya doğru kayınca, Kasvâ isimli devesiyle vadinin ortasına geldi ve orada insanlara hitap etti. Öğle namazı vakti olunca Bilâl ezan okudu ve kâmet getirdi. Resûlullah (sav) öğle sıcağında önce öğle namazını kıldırdı. Sonra tekrar kâmet getirdi, ikindi namazını kıldırdı ve ikisi arasında başka namaz kılmadı.[58] Sonra Arafat'ta kızıl bir devenin üzengileri üzerinde ayağa kalkmış olduğu hâlde tekrar halka hitap etti.[59] Hutbesinde şöyle buyurdu: *"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl saygın ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve haysiyetiniz) da aynı şekilde saygındır (dokunulmazdır)..."*[60]

Arafat'ta Necidliler gelip hac hakkında sorular sorduklarında Resûlullah (sav) bir şahsa şöyle ilân ettirdi: *"Hac, Arafat'(ta bulunmak)tır. Kim, Müzdelife gecesinde sabah namazından önce Arafat'a gelirse hacca yetişmiş sayılır. Mina'da üç gün kalınır. Kim acele eder iki günde dönerse bir sakınca yoktur. Kim de tehir ederse yine bir sakınca yoktur."* Resûlullah (sav) konuştukça bir şahıs da yüksek sesle bunları insanlara aynen aktararak duyuruyordu.[61] Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber'in emriyle hutbesini aktaran bu şahıs, Rebîa b. Ümeyye b. Halef'ti.[62]

[53] VM3/1099 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1099-1100.
[54] B7367 Buhârî, İ'tisâm, 27; M2943 Müslim, Hac, 141.
[55] ZD2/280 İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, II, 280-283; SH957, İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 76.
[56] M2950 Müslim, Hac, 147.
[57] N3001 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 191; M2950 Müslim, Hac, 147.
[58] M2950 Müslim, Hac, 147; N656 Nesâî, Ezân, 18.
[59] D1916 D1917 Ebû Dâvûd, Menâsik, 61; İM3057 İbn Mâce, Menâsik, 76.
[60] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30.
[61] N3047 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 211; T889 Tirmizî, Hac, 57.
[62] MK4603 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 67; MK11399 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 138.

Bundan sonra hayvanına binerek vakfe yaptığı Rahmet dağının eteklerine vardı. Devesi Kasvâ'nın göğsünü kayalara çevirdi. Yayaların toplandığı yeri önüne aldı ve kıbleye döndü. Artık güneş kavuşuncaya kadar Arafat'ta vakfe yaptı.[63] *"Duaların en faziletlisi, arefe günü yapılandır."*[64] buyuran Allah Resûlü, Arafat akşamı vakfe yerinde şöyle dua etti: *"Allah'ım, senin buyurduğun gibi ve bizim söylediğimizden daha hayırlı biçimde hamd sana mahsustur. Allah'ım! Benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm senin içindir. Dönüşüm de sanadır. Yâ Rabbi, ardımdan bütün varlığım sana kalacaktır. Allah'ım kabir azabından, gönül vesvesesinden ve işlerin dağılıp karmaşık hâle gelmesinden sana sığınırım. Allah'ım rüzgârın getireceği kötülüklerden sana sığınırım."*[65]

Vakfe esnasında şöyle buyurdu: *"Burası Arafat'tır, burası vakfe yapılacak yerdir. Arafat bölgesinin tamamı vakfe yeridir."* Sonra güneş batıp da tamamen kaybolduğunda oradan ayrılmak için hareket etti. Üsâme b. Zeyd'i devesinin arkasına aldı.[66] Müzdelife'ye doğru hareket ettiği zaman Resûlullah, normal bir şekilde ilerliyor fakat müsait olan geniş meydanlarda ise hafifçe hızlanıyordu.[67] Bir ara Peygamber (sav) arka tarafında develeri hızlı sürmek için şiddetli bağırma çağırma ve develeri dövme sesleri işitti. Bunun üzerine Peygamberimiz onlara kamçısı ile işaret etti ve *"Ey insanlar! Sakin olun! Çünkü iyilik, acelecilikle sağlanmaz!"* buyurdu.[68]

Kasvâ'nın yularını o kadar kasmıştı ki nerdeyse başı, semerinin altındaki deriye çarpıyordu. Kum tepelerine geldikçe hayvanın dizginini çekiyor, düze çıkıncaya kadar biraz gevşetiyordu. Nihayet Müzdelife'ye vardı ve orada akşamla yatsı namazlarını bir ezan ve iki kâmetle peş peşe kıldırdı. Aralarında hiçbir nafile namaz kılmadı. Sonra Resûlullah (sav) fecre kadar uzanıp istirahat etti.[69]

O gece ay batınca, ailesinden zayıf ve güçsüz olanlara –şeytan taşlamada izdihamda kalmasınlar diye– sabah olmadan Mina'ya gitmelerine izin verdi.[70]

10 Zilhicce Cumartesi/Müzdelife-Mina-Mekke

Sabahleyin namazını kıldı. Sonra Kasvâ'ya binerek Meş'ar-i Harâm'a, "Kuzâh" denilen yere geldi. Orada vakfe yaptı ve şöyle buyurdu: *"Burası Kuzâh'tır ve vakfe yapılacak yerdir. Buranın (Müzdelife'nin) tamamı vakfe yapılacak yerdir."*[71] Kıbleye karşı dönerek tekbir, tehlil ve kelime-i tevhid ifadeleriyle Allah'a dua etti. Ve ortalık iyice aydınlanıncaya kadar vakfeye devam etti. Sonra güneş doğmadan yola koyuldu.[72]

[63] M2950 Müslim, Hac, 147.
[64] MU951 *Muvatta'*, Hac, 81; T3585 Tirmizî, Deavât, 122.
[65] T3520 Tirmizî, Deavât, 87.
[66] T885 Tirmizî, Hac, 54.
[67] B1666 Buhârî, Hac, 92; N3054 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 214.
[68] B1671 Buhârî, Hac, 94.
[69] M2950 Müslim, Hac, 147.
[70] B1676 Buhârî, Hac, 97.
[71] T885 Tirmizî, Hac, 54; D1935 Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.
[72] M2950 Müslim, Hac, 147.

Resûlullah (sav) Akabe sabahı (Akabe cemresine taş atılacak olan bayramın ilk günü sabahı) devesinin üzerinde iken İbn Abbâs'a seslenerek, *"Benim için çakıl taşları topla."* buyurdu. Bunun üzerine İbn Abbâs, onun için parmaklarıyla fırlatılacak büyüklükte yedi tane çakıl taşı topladı. Allah Resûlü, taşları avucunda hareket ettirerek şöyle buyurdu: *"Bunlar gibi (küçük taşlar) atın."* Sonra sözlerine şunları ekledi: *"Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekiler dinde aşırılığa kaçtıkları için helâk oldular."*[73]

Fil ordusunun helâk edildiği yer olan Müzdelife ile Mina arasındaki Muhassir vadisinden geçerken devesini kamçıladı ve hızlıca geçti.[74]

Fadl b. Abbâs'ı devesinin arkasına aldı, şeytan taşlama yerine gelerek taş attı.[75] Sonra büyük cemreye çıkan orta yolu tuttu. Nihayet ağacın yanındaki cemreye vardı. Oraya, vadinin içinden yedi ufak taş attı. Her birini atarken tekbir getiriyordu.[76]

Peygamber Efendimizin çok sevdiği Üsâme ile müezzini Bilâl de beraberindeydi. Onlardan biri Hz. Peygamber'in (sav) devesinin yularını tutuyor, diğeri ise elbisesini kaldırarak onu sıcaktan koruyordu. Böylece Allah Resûlü cemre-i Akabe'de taşları attı.[77]

Bayramın ilk günü cemreler arasında durdu. Sonra orada bulunanlara hitap etti.[78]

Hz. Peygamber (sav) Mina'da belli bir düzen içinde halkı yerlerine yerleştirdi. Kıble (ciheti)nin sağına işaret ederek, *"Muhacirler burada konaklasın."* kıble (ciheti)nin soluna işaret ederek, *"Ensar da burada konaklasın. Diğer insanlar da onların çevresine yerleşsinler."* buyurdu.[79]

Bilâhare kurban yerine giderek develerini kendi eliyle boğazladı. Sonra bıçağı Hz. Ali'ye verdi. Geri kalan develeri de o boğazladı. Ve Hz. Ali'yi kurbanına ortak etti. Sonra her deveden bir parça alınmasını emir buyurdu. Bunlar bir çömleğe konarak pişirildi. İkisi de develerin etinden yiyip, çorbasından içtiler.[80]

Ayrıca Resûlullah (sav) Kurban Bayramı'nın ilk günü Mina'da, eşleri adına da sığır kurban etmişti.[81]

Kurban kesme işini tamamlayınca başını tıraş ettirdi.[82]

Sonra ashâbına yine bir hutbe irad etti. Bu hutbesinde, *"Hacdaki görevlerinizi (beni izleyerek) öğrenin! Çünkü bilmiyorum, belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem."* diyerek âdeta onlarla vedalaştı.[83] *"İşte burası kurban kesme yeridir. Mina'nın tamamı kurban kesme yeridir."* buyurdu.[84] Hutbesini yine Rebîa b. Ümeyye yüksek sesle tekrarlayarak insanlara duyurmaktaydı.[85]

73 İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217.
74 T885 Tirmizî, Hac, 54.
75 T885 Tirmizî, Hac, 54.
76 M2950 Müslim, Hac, 147.
77 M3139 Müslim, Hac, 312; HM27801 İbn Hanbel, VI, 403.
78 D1945 Ebû Dâvûd, Menâsik, 66; İM3058 İbn Mâce, Menâsik, 76.
79 D1951 Ebû Dâvûd, Menâsik, 69.
80 M2950 Müslim, Hac, 147; T815 Tirmizî, Hac, 6.
81 B2952 Buhârî, Cihâd, 105; M2919 Müslim, Hac, 120.
82 B4411 Buhârî, Meğâzî, 78.
83 M3137 Müslim, Hac, 310; D1970 Ebû Dâvûd, Menâsik, 77.
84 T885 Tirmizî, Hac, 54; M2952 Müslim, Hac, 149.
85 HS6/10 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 10.

Has'am kabilesinden genç bir kadın Resûlullah'a (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın, kulları üzerine haccı farz kılması, babamın çok yaşlandığı ve binek üzerinde oturamaz hâle geldiği bir zamana rastladı. Onun yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. Resûlullah (sav), *"Evet."* buyurdu.[86]

Ondan sonra Resûlullah (sav) oradan ayrılarak Beyt-i Şerîf'e gitti.

Peygamber (sav) Beyt-i Şerîf'i ve Safâ ile Merve arasını, devesi üzerinde tavaf ve say etti. Bu şekilde yüksekte bulunması, her tarafı dolduran halkın kendini görmesi ve soru sorabilmesi içindi.[87] Hatta Hacerülesved'i de deve üzerinden tekbir getirerek elindeki "mihcen" denilen değnek ile selâmladı.[88]

Arkasından zemzem sâkiliği yapan Abdülmuttaliboğulları'na gitti. Ve onlara *"Abdülmuttaliboğulları! Su çekin! Şayet insanların hacılara su dağıtma görevi konusunda sizi üsteleyeceklerinden endişe etmeseydim, ben de sizinle birlikte su çekerdim."* buyurdu. Onlar da kendisine bir kova su takdim ettiler. Resûlullah (sav) bu sudan içti.[89]

Tekrar Mina'ya döndü ve öğle namazını Mina'da kıldı.[90]

11 Zilhicce Pazar/Mina-Cemerât-Mekke

Hz. Peygamber, ertesi gün şeytan taşlamak üzere, cemrelere gitti. Mescid-i Hayf tarafındaki ilk cemreden başladı. Her biri için tekbir getirerek tek tek yedi taş attı. Oradan önündeki cemreyi geçip ilerledi, kıbleye yönelerek ellerini kaldırıp, uzun uzun dua etti. Sonra orta cemreye geldi ve aynı şekilde ona da taş attı. Vadinin sol tarafına doğru biraz ilerledi ve tekrar durup kıbleye yönelerek ellerini kaldırdı ve yine evvelki gibi uzunca bir dua daha yaptı. Oradan üçüncü cemre olan Akabe cemresine geldi. Beyt'i soluna, Mina'yı sağına alarak aynı şekilde yedi taş daha attı.[91] [Mina] gecelerinde hacılara su dağıtmak için izin isteyen amcası Hz. Abbâs'ın Mekke'de kalmasına;[92] develerinin yanında bulunmaları için de çobanların Mina dışında gecelemelerine ve görevleri sebebiyle onların şeytanı bayramın birinci ve üçüncü günleri taşlamalarına izin verdi.[93]

Resûlullah'a (sav) Mina günlerinde yanlışlıkla yapılan bazı şeyler sorulduğunda, *"Zararı yok."* diyordu. Adamın biri, "Kurban kesmeden tıraş oldum." dedi. Resûlullah (sav) ona, *"Zararı yok."* buyurdu. Başka biri de, "Akşamdan sonra cemreyi taşladım." diye sordu. Ona da *"Zararı yok."* buyurdu.[94] Sonra bir adam daha gelip, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben tıraş olma-

[86] B1513 Buhârî, Hac, 1.
[87] M3075 Müslim, Hac, 255.
[88] B1607 Buhârî, Hac, 48.
[89] M2950 Müslim, Hac, 147.
[90] M3165 Müslim, Hac, 335.
[91] B1753 Buhârî, Hac, 142; B1751 Buhârî, Hac, 140; M3134 Müslim, Hac, 307. Mina
[92] B1634 Buhârî, Hac, 75, B1745 Buhârî, Hac, 133.
[93] D1975 Ebû Dâvûd, Menâsik, 77; T955 Tirmizî, Hac, 108.
[94] B84 Buhârî, İlim, 24; N3069 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 224.

dan hac tavafını yaptım." deyince Resûlullah (sav), *"Tıraş ol veya saçını kısalt, zararı yoktur."* buyurdu. Başka bir adam gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, şeytan taşlamadan önce kurban kestim." dedi. Resûlullah (sav), *"Şeytan taşla, zararı yoktur."* buyurdu.[95]

12 Zilhicce Pazartesi/Mina

Hz. Peygamber, yukarıda zikredilen hac görevlerini ilk iki güne sıkıştırarak acele etmeyip üç günlük teşrik tekbirleri günlerine tehir etti ve kalan cemrelerin taşlanmasını da tamamladı.[96]

Peygamber (sav) Mina'da iken Kurban Bayramı'nın üçüncü günü, şöyle buyurdu: *"Biz yarın inşallah Kinâneoğulları semtine ineceğiz. Bir zamanlar orada Kureyş ile Kinâneoğulları küfür üzere anlaşmışlardı."* Zührî der ki: "Bu anlaşma, Kinâneoğulları'nın Kureyş ile Hâşimoğulları hakkında onlarla evlenmemek, onlarla alışveriş yapmamak ve onları barındırmamak üzere yaptıkları anlaşmadır."[97]

13 Zilhicce Salı/Mina-Muhassab

Salı günü öğleden sonra Muhassab/Ebtâh/Kinâneoğulları semtine geldi ve Ebû Râfi'in çadırı oraya kurduğunu görünce inip orada konakladı. Aslında Allah Resûlü ona burada çadır kurmasını emretmemişti, fakat Allah'tan bir tevafuk sonucunda böyle oldu.[98]

Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını orada kıldı ve bir müddet uyudu. Gece bineğiyle Mekke'ye gitti ve tavafını yaptı.[99]

"İnsanlar hem umre hem de hac yaparak evlerine dönüyorlar. Oysa ben sadece haccedebildim." diyerek üzüntüsünü dile getiren Hz. Âişe'nin, kardeşi Abdurrahman ile birlikte Ten'îm'e gidip ihrama girmek suretiyle yarım kalan umresini tamamlamasını sağladı.[100]

14 Zilhicce Çarşamba/Mekke

Resûlullah, sahâbîleri için hareket duyurusunu yaptırdı. Ashâbıyla birlikte sabah namazından evvel gelip Beyt'i tavaf etti. Sonra da Medine'ye yöneldi.[101] Medine'ye dönüşte Kudâ denilen aşağı vadi yolundan çıktı.[102]

15-21 Zilhicce Perşembe-Çarşamba/Mekke-Zülhuleyfe

Allah Resûlü, hac vazifesini tamamladıktan sonra bir hafta sürecek olan dönüş yolunda da aynı güzergâhı takip etti. Kaynaklar dönüş yolcu-

[95] T885 Tirmizî, Hac, 54.
[96] ZD2/235 İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, II, 235-236.
[97] D2910 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 10; B1590 Buhârî, Hac, 45.
[98] M3173 Müslim, Hac, 342.
[99] B1764 Buhârî, Hac, 146.
[100] B1786 Buhârî, Umre, 7; M2919 Müslim, Hac, 120.
[101] B1788 Buhârî, Umre, 9; M2922 Müslim, Hac, 123.
[102] B1576 Buhârî, Hac, 41.

luğuyla ilgili detayları vermemekte, sadece Medine'ye varışı ve girişi anlatmakla yetinmektedir. Buna göre Mekke'den dönüşünde âdeti olduğu üzere Allah Resûlü Zülhuleyfe'de kaldı ve geceyi orada geçirdi.[103]

22 Zilhicce Perşembe/Medine

Sabah olunca Muarris yolundan Medine'ye her zamanki gibi tekbir getirerek, hamd ve senâ ile dualar ederek girdi.[104] Mescide varınca devesini mescidinin önünde çöktürdü, önce mescide girip orada iki rekât namaz kıldı, sonra da evine girdi.[105]

Rahmet Elçisi'nin Arafat hutbesinde, *"Belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem."*[106] buyurması ve iki üç ay sonra vefat etmesi sebebiyle tarihe "Veda Haccı" olarak geçen bu mukaddes yolculuğu böylece sona erdi. O, bu haccıyla kendisine inen vahyi tebliğ etti, emaneti yerine getirdi ve ashâbına her zamanki gibi içten davrandı. Yüz bin kişilik ashâbı da buna şahitti. Arafat'ta inen şu âyet-i kerime de bunu teyit etti: *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum."*[107]

Ve Allah Resûlü, bu ilk ve son haccından birkaç ay sonra dünyaya veda etti.

[103] B1533 Buhârî, Hac, 15.
[104] M3278 Müslim, Hac, 428.
[105] D2782 Ebû Dâvûd, Cihâd, 166.
[106] M3137 Müslim, Hac, 310.
[107] Mâide, 5/3.

HZ. PEYGAMBER'İN MİRASI ve VASİYETİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bize mirasçı olunmaz, geriye bıraktığımız ise sadakadır!"
(M4585 Müslim, Cihâd, 56)

عَنْ عائِشَةَ قَالَتْ: مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دِينارًا وَلاَ دِرْهَمًا وَلاَ شَاةً وَلاَ بَعِيرًا وَلاَ أَوْصَى بِشَيْءٍ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَقْتَسِمْ وَرَثَتِي دِينَارًا، مَا تَرَكْتُ بَعْدَ نَفَقَةِ نِسَائِي وَمُؤْنَةِ عَامِلِي فَهْوَ صَدَقَةٌ."

عَنْ قَيْسِ بْنِ كَثِيرٍ قَالَ: قَدِمَ رَجُلٌ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ وَهُوَ بِدِمَشْقَ فَقَالَ: مَا أَقْدَمَكَ يَا أَخِي؟ فَقَالَ: حَدِيثٌ بَلَغَنِي أَنَّكَ تُحَدِّثُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ: فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"...إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ إِنَّ الأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ فَقَدْ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ."

حَدَّثَنَا طَلْحَةُ بْنُ مُصَرِّفٍ قَالَ سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى رضي الله عنهما هَلْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَوْصَى؟ فَقَالَ لاَ. فَقُلْتُ: كَيْفَ كُتِبَ عَلَى النَّاسِ الْوَصِيَّةُ أَوْ أُمِرُوا بِالْوَصِيَّةِ؟ قَالَ: أَوْصَى بِكِتَابِ اللَّهِ.

Hz. Âişe diyor ki: "Resûlullah (sav) vefatında geriye ne bir dinar, ne bir dirhem, ne koyun ne de deve bıraktı. Hiçbir şey de vasiyet etmedi."

(M4229 Müslim, Vasiyye, 18; N3651 Nesâî, Vesâyâ, 2)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vârislerim ne bir tek dinarı ne de dirhemi paylaşsınlar. Hanımlarımın nafakasından ve hizmetçimin ihtiyacından sonra bıraktığım mallar sadakadır."*

(B2776 Buhârî, Vesâyâ, 32)

Kays b. Kesîr anlatıyor: Medine'den bir adam Dımaşk'ta bulunan Ebu'd-Derdâ'nın yanına geldi. Ebu'd-Derdâ ona, "Kardeşim, seni buraya getiren nedir?" diye sordu. Adam, "Senin Resûlullah'tan (sav) naklettiğini öğrendiğim bir hadis." cevabını verdi... Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ dedi ki, "Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: '*...Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakırlar; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.*'"

(T2682 Tirmizî, İlim, 19)

Talha b. Musarrif anlatıyor: "Abdullah b. Ebû Evfâ'ya (ra), 'Peygamber (sav) vasiyette bulundu mu?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. 'Peki, insanlara vasiyette bulunmak nasıl farz kılındı ya da sadaka ile nasıl emrolundular?' dedim. '(Resûlullah) Allah'ın Kitabı'nı (rehber edinmeyi) vasiyet etti.' diye cevap verdi."

(B2740 Buhârî, Vesâyâ, 1)

Allah Resûlü, sahip olduğu mallar konusunda vefatından önce herhangi bir vasiyette bulunmamıştı. Vârislerinden bazıları mirastan paylarını almak üzere Halife Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ömer'e başvurmuşlardı. Resûlullah vefat edince Hz. Peygamber'in eşleri, Hz. Osman'ı Hz. Ebû Bekir'e gönderip Resûlullah'tan kalan miraslarını istemeyi düşünmüşlerdi. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Resûlullah, *'Bize mirasçı olunmaz, geriye bıraktığımız ise sadakadır!'* buyurmadı mı?" diyerek buna karşı çıkmıştı.[1] Diğer bir rivayete göre ise o, "Allah'tan korkmuyor musunuz? Siz Resûlullah'ın, *'Bizim mirasçımız olmaz, bıraktığımız sadakadır. Ancak şu kalan mal Muhammed'in ailesinin ihtiyaçları ve misafirlerinin ağırlanması içindir. Ben ölünce ise bu mal, benden sonra yönetimi üstlenecek kimseye aittir.'* buyurduğunu işitmediniz mi?" demişti.[2] Bunun üzerine onlar, Hz. Âişe'nin sözüne razı olarak bu isteklerinden vazgeçmişlerdi.[3]

Allah Resûlü'nün eşlerinin talep ettiği söz konusu gelirler şu şekilde elde edilmişti: Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine tahsis ettiği savaş ganimetlerinin beşte bir hissesine[4] ve savaşsız elde edilen fey denilen gayri menkullere sahipti.[5] Şahsına mahsus bu mallarda istediği gibi tasarruf hakkı olmasına rağmen o, bu toprakları bile Müslümanların faydasına sunmuştu. Fedek'te bulunan araziyi, ihtiyacı olan yolculara tahsis etmiş, Hayber'deki araziyi ise ikisini Müslümanlar arasında, birini de kendi ailesinin geçimine harcamak üzere üçe bölmüştü.[6] Nadîroğulları'nın mallarından, ailesinin bir senelik nafakasını alır, kalan mallarını da Allah rızası için harcardı.[7] Acaba Allah Resûlü'nün sahip olduğu bu mülkiyet, onun vefatından sonra ne olacaktı? Kur'an'da ortaya konulan miras hükümleri uyarınca –bütün Müslümanların mallarında olduğu gibi– vârislerine mi taksim edilecekti? Yoksa farklı bir uygulama mı yapılacaktı?

Allah Resûlü'nün eşleri gibi kızı Hz. Fâtıma da bir defasında Hz. Peygamber'in mirasıyla ilgili talepte bulunmuştu. Hz. Fâtıma, Hz. Ebû Bekir'e haber göndererek ondan Allah'ın, Medine ve Fedek'te Resûlullah'a vermiş olduğu feyden payına düşecek mirasını istemişti. Hz. Ebû Bekir, "Şüphe yok ki Resûlullah (sav), *'Bize mirasçı olunmaz, geriye bıraktığımız ise sadakadır. Muhammed'in aile fertleri ancak şu maldan yiyebilirler.'* buyurdu."

[1] B6730 Buhârî, Ferâiz 3; M4585 Müslim, Cihâd ve siyer, 56.
[2] D2977 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19; M4579 Müslim, Cihâd ve siyer, 51.
[3] MA9773 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 471.
[4] Enfâl, 8/41.
[5] Haşr, 59/6-7.
[6] D2967 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19.

dedi ve sözlerine şöyle devam etti: "Allah'a yemin olsun ki ben, Resûlullah'ın (sav) geriye bıraktığı sadakasından hiçbir şeyi Resûlullah (sav) zamanındaki hâlinden farklı bir hâle çevirmem. Dolayısıyla bu mallar hakkında Resûlullah'ın (sav) uyguladıklarını aynen uygulayacağım."[8] Böylece Hz. Ebû Bekir, söz konusu mallardan Fâtıma'ya herhangi bir şey vermedi.[9] Eşi Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra biat etmek üzere kendisiyle görüşen Hz. Ali'ye de bu konuyu açan Hz. Ebû Bekir, "Bu mallar hakkında sizinle benim aramda geçen tartışmaya gelince, bu hususta ben haktan ayrılmış değilim. Zira ben Resûlullah'ın yaptığını gördüğüm bir şeyi terk etmem, mutlaka onu yaparım." demişti.[10]

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre ise Hz. Fâtıma ile Hz. Ebû Bekir arasında şöyle bir konuşma gerçekleşti: Hz. Fâtıma gayet açık bir şekilde halifeye sordu: "Sana kim vâris olacak?" "Ailem ve çocuklarım." dedi yeni halife. Bu defa Hz. Fâtıma, "Peki, ben niçin babama vâris olamıyorum?" deyince, Hz. Ebû Bekir şöyle dedi: "Ben Resûlullah'ı (sav) şöyle söylerken işittim: *'Biz peygamberlere vâris olunmaz.'* Fakat Resûlullah'ın (sav) baktığı kimselere ben bakacağım. Onun nafakalarını temin ettiği kimselerin nafakalarını ben temin edeceğim."[11]

Aynı sahneyi Hz. Peygamber'in amcasının kızı olan Ümmü Hânî'nin anlatımı ise şöyledir: "Fâtıma, Ebû Bekir'den yukarıdaki gibi bir cevap alınca, 'Nasıl oluyor da Hz. Peygamber'e biz değil de sen vâris oluyorsun?' diye sormuştu. Ebû Bekir, 'Ey Resûllulah'ın kızı! Vallahi ben babanın ne arazisine ne altın ve gümüşüne ne hizmetçisine ve ne de herhangi bir malına vâris oldum!' cevabını vermişti. Bu defa Fâtıma, 'Allah'ın bizlere tahsis ettiği şu anda senin elinin altında bulunan ganimetlerden ayrılan hisse ne?' diye tekrar sorunca o, 'Ben Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: *'O (mallar) Allah'ın beni kendileri ile doyurduğu yiyeceklerdir. Ben öldüğümde ise Müslümanlar arasında dağılacaktır.'* dedi."[12]

Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebû Bekir'e müracaatı, ona sorduğu sorular ve aralarında geçen bu konuşma, onun bu husustaki hükmü bilmediğini, Hz. Peygamber'in de diğer insanlar gibi genel miras hükümlerine tâbi olduğu kanaatini taşıdığını göstermektedir.

Peygamber olmasının yanında, aynı zamanda Medine toplumunun lideri olan Allah Resûlü, abartılı bir hayat yerine, mütevazı bir yaşantıyı tercih etmişti. Diğer peygamberler gibi tebliğ görevini karşılıksız yapmış, başkaları gibi mal mülk edinip biriktirmemişti. Bu nedenledir ki mütevazı

[7] M4577 Müslim, Cihâd ve siyer, 49; D2963 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19.
[8] D2968 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19; B3093 Buhârî, Farzu'l-humus, 1.
[9] B4241 Buhârî, Meğâzî, 39; M4580 Müslim, Cihâd ve siyer, 52.
[10] M4580 Müslim, Cihâd ve siyer, 52.
[11] T1608 Tirmizî, Siyer, 44; BS13011 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 494.
[12] ST2/314 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 314-315.

Peygamber'in geride bıraktığı mal varlığı da son derece mütevazı olmuştu. Hz. Âişe'nin ifadesiyle, "Resûlullah (sav) vefatında geriye ne bir dinar, ne bir dirhem, ne koyun ne de deve bıraktı. Hiçbir şey de vasiyet etmedi."[13] Peygamberimizin hanımlarından Cüveyriye bnt. Hâris'in kardeşi Amr b. Hâris'e göre ise Resûlullah (sav), vefat ettiğinde geriye yalnız beyaz, dişi bir katırla silahını, bir de sadaka olarak tayin ettiği araziyi bırakmıştı.[14] Zaten Rahmet Elçisi, *"Vârislerim ne bir tek dinarı ne de dirhemi paylaşsınlar. Hanımlarımın nafakasından ve hizmetçimin ihtiyacından sonra bıraktığım mallar sadakadır."* buyurmuştu.[15]

Aslında mirasla ilgili düzenlemeler gelmeden önce, Yüce Allah Müslümanlardan, yakın akrabalarına vasiyette bulunmalarını istemişti.[16] Sevgili Peygamberimiz de onlardan vasiyetlerini hazırlamalarını istemişti.[17] Ancak kendisi miras olarak hiçbir şey bırakmadığı gibi herhangi bir maddî vasiyette de bulunmamıştı.

Yine bazı iddiaların aksine Allah Resûlü'nün, kendisinden sonra kimin halife olacağına dair siyasî bir vasiyeti de yoktu. Nitekim Hz. Âişe'nin anlattığına göre onun yanında, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu dile getirilmişti. O, bu sözlere şaşırarak şöyle dedi: "Hz. Peygamber ona ne zaman vasiyet(ini uygulama yetkisi) vermiş ki! Zira o, göğsüme veya kucağıma yaslanmaktaydı. Bir kap istemişti ki birden kucağıma yığılıverdi. Hatta ben onun vefat ettiğini dahi anlayamadım. Öyleyse ona ne zaman vasiyet vermiş ki!"[18]

Evet, Rahmet Elçisi'nin malî ya da siyasî herhangi bir vasiyeti yoktu. Ancak son peygamber olarak o, ümmetine elbette birçok mânevî değerleri vasiyet etmişti. Bu değerlerin başında da "ilim" gelmekteydi.

Kays b. Kesîr'in anlattığına göre, bir adam Medine'den Şam'da bulunan Ebu'd-Derdâ'nın yanına gelmişti. Onun sırf Resûlullah'tan (sav) rivayet ettiği bir hadisi kendisinden öğrenmek için geldiğini öğrenince Ebu'd-Derdâ şöyle dedi: "Ben Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: *'Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Denizdeki balıklara varıncaya kadar yer ve gök ehli âlim kişinin bağışlanması için Allah'a yakarır. Âlimin, âbide (ibadet edene) üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakırlar; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.'*"[19]

[13] M4229 Müslim, Vasiyye, 18; N3651 Nesâî, Vesâyâ, 2.
[14] B2739 Buhârî, Vesâyâ, 1.
[15] B2776 Buhârî, Vesâyâ, 32; M4583 Müslim, Cihâd ve siyer, 55.
[16] Bakara, 2/180.
[17] B2738 Buhârî, Vesâyâ, 1.
[18] B2741 Buhârî, Vesâyâ, 1; M4231 Müslim, Vasiyye, 19.
[19] T2682 Tirmizî, İlim, 19; D3641 Ebû Dâvûd, İlim, 1.

Ebû Saîd, Resûlullah'ın vefatından sonra kendisini ziyarete gelen bir grup insana, Resûlullah'ın şu tavsiyesini aktarmıştı: *"Size yeryüzünün değişik bölgelerinden din öğrenmek için insanlar geleceklerdir. Onlar size geldiklerinde onlara iyi ve hayırlı tavsiyelerde bulunun."*[20] Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in geriye bıraktığı miras, ilim; vârisleri de ilim talebeleri ve âlimlerdir.[21]

Şüphesiz Müslümanlar açısından ilmin en önemli kaynağı ise Kur'ân-ı Kerîm idi. Bir gün Abdullah b. Ebû Evfâ'ya, "Peygamber (sav) vasiyette bulundu mu?" diye sorulmuş, o da "Hayır." diye cevap vermişti. Bunun üzerine, "Peki, insanlara vasiyette bulunmak nasıl farz kılındı ya da sadaka ile nasıl emrolundular?" diye sorulduğunda ise o, bu gerçeğe işaret etmişti: "(Resûlullah) Allah'ın Kitabı'nı (rehber edinmeyi) vasiyet etti."[22]

Veda Haccı'nı anlatan Câbir b. Abdullah'tan öğrendiğimize göre de Hz. Peygamber, ashâbına hitap ederken aynı tavsiyede bulunmuştu: *"Size öyle bir şey bıraktım ki ona sıkı sarılırsanız sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı."*[23]

Zeyd b. Erkam anlatıyor: "Bir gün Resûlullah (sav), Mekke ile Medine arasında bulunan Hum denilen su kaynağının yanında bize hitap etmek üzere ayağa kalktı, Allah'a hamd ve senâda bulunup vaaz etti ve bazı hususları hatırlattıktan sonra şöyle buyurdu: *'Dikkat edin ey insanlar! Ben de bir insanım. Rabbimin elçisi (olan ölüm meleği)nin gelmesi ve benim de icabet edeceğim vakit neredeyse yakındır. Ben size iki ağırlığı (sekaleyni) bırakıyorum. Bunlardan ilki Allah'ın Kitabı'dır ki onda, hidayet ve nur vardır. Allah'ın Kitabı'nı alıp (amel edin) ve ona sımsıkı sarılın.'* Bu şekilde insanları Allah'ın Kitabı'na teşvik edip ona yönlendirdi. Sonra da sözüne devam ederek şöyle buyurdu: *'(İkincisi ise) Ehl-i Beytimdir (ev halkımdır). Ev halkım konusunda size Allah'ı hatırlatıyorum, Ev halkım konusunda size Allah'ı hatırlatıyorum, Ev halkım konusunda size Allah'ı hatırlatıyorum.'"*[24]

Dikkat edilirse bu rivayette Hz. Peygamber, bıraktığı iki ağır emanetten söz ettikten sonra, Allah'ın Kitabı'nı almayı, ona sarılmayı emrederken, Ehl-i Beyt'i de üç defa hatırlatmakla yetinmiştir. Bu hutbe, Veda Haccı dönüşü söylendiğine göre o tarihte Resûlullah'ın (sav) birkaç hanımı bulunmaktaydı ve "ev halkı" tabirinden özellikle bunlar kastedilmekteydi. Çünkü Kur'an'ın bildirdiği üzere Resûlullah'ın (sav) Ehl-i Beyt'i, "müminlerin anneleri" olan hanımları idi ve onun ölümünden sonra yine Kur'an'ın emri gereği onlar evlenemeyeceklerdi.[25] Bu durumda Resûlullah'ın onlar hakkında ümmetini uyarması son derece anlamlı ve gerekliydi. Ümmeti, öncelikle hanımları hakkında Allah'ın koymuş olduğu ölçülerden ayrılma-

[20] T2650 Tirmizî, İlim, 4.
[21] D3641 Ebû Dâvûd, İlim, 1; T2682 Tirmizî, İlim, 19.
[22] B2740 Buhârî, Vesâyâ, 1.
[23] M2950 Müslim, Hac, 147.
[24] M6225 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 36.
[25] Ahzâb, 33/6, 53.

malıydı. Maddî ihtiyaçları da yine aynı ölçüler içerisinde karşılanmalıydı. İşte bu nedenledir ki Allah Resûlü, ashâbına ev halkına iyi davranmalarını tavsiye etti, diğer bir ifade ile onlara iyi davranmalarını vasiyet etti.[26] Elbette ki Hz. Peygamber'in başta çocukları ve torunları olmak üzere birinci dereceden yakınları Ehl-i Beyt'tir. Hatta bazı sahâbîlere göre Ehl-i Beyt bütün Müslümanları kapsayan bir ifadedir.Tarih boyunca her peygamberin hayatı, çevresindekileri doğru yola yönlendirmek için onlara tavsiyelerde bulunmakla geçmişti. Hz. İbrâhim ve Hz. Yakub çocuklarına, *"Oğullarım! Allah, sizin için bu dini seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak can verin!"* vasiyetinde bulunmuştu.[27] Hz. Yakub ölüm döşeğinde bile çocuklarını düşünüyor, *"Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?"* diyerek vefatından sonra onların nasıl bir yol takip edeceklerini merak ediyordu. Çocuklarından gelen, *"Senin ve ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur!"* cevabıyla[28] çocuklarına en iyi mirası bırakmış olmanın huzurunu yaşıyordu.

Allah Resûlü de kendisine verilen risâlet görevini en güzel şekilde yerine getirerek ömrünü insanları iyiye ve güzele çağırmaya adamıştı. Artık din tamama ermiş, bu dünyadan ayrılacağının emareleri, en yakınları tarafından fark edilmeye başlanmıştı. Her canlı gibi ölümü tadacak olan Allah Resûlü'nün dünya hayatına veda etme vakti yaklaştığında, ümmetine tavsiyeleri, birer vasiyet olarak algılanmaya başlanmıştı. Sabah namazını kıldırıp çok sevdiği ashâbına dönerek onları oldukça duygulandıran, kalplerini hüzünlendiren dokunaklı sözler söylemişti bir gün. Öyle ki ashâbdan biri dayanamayarak, "Ey Allah'ın Resûlü! Sanki veda konuşması yaptın, bize ne tavsiye edersin?" diye sormaktan kendini alamamıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü şu tavsiyelerde bulundu: *"Size Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmayı ve Habeşli bir köle de olsa (başınızdaki idareciyi) dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim. Çünkü benden sonra yaşayacak olanlarınız çok ihtilâflar görecekler. O hâlde siz, benim sünnetime ve doğru yolu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılın! Bunlara azı dişlerinizle (tuttuğunuz gibi sımsıkı) sarılın. Sonradan çıkarılmış (aslı olmayan) şeylerden sakının. Çünkü sonradan çıkarılmış her şey bid'attir..."*[29]

Resûlullah (sav), vefatından sonra ashâbının şirke düşmesinden çok, refah ve zenginliğe erişen İslâm topraklarında, dünyalık için birbirleri ile çekişmelerinden endişe ediyordu. Ukbe b. Âmir'in, "Allah Resûlü'nü minber üzerinde son görüşüm." dediği bir gün, Peygamber (sav), Uhud şehitle-

[26] M6225 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 36.
[27] Bakara, 2/132.
[28] Bakara, 2/133.
[29] D4607 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; T2676 Tirmizî, İlim, 16.

rine cenaze namazı gibi namaz kılmış, sonra minbere çıkıp veda edercesine verdiği hutbesinde bu endişesini dile getirmişti: *"Ben havuzumun başına sizden önce varacağım. Onun genişliği Eyle ile Cuhfe arası gibidir. Ben sizin, benden sonra Allah'a şirk koşacağınızdan korkmuyorum. Lâkin ben sizin, dünya hakkında yarışa girişeceğinizden ve birbirinizle çarpışıp sizden öncekilerin helâk olduğu gibi helâk olacağınızdan korkuyorum."*[30]

Hz. Peygamber (sav), vefatından sonra ortaya çıkacak ihtilâfların Müslümanların birbirlerine kenetlenmeleriyle giderilebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle yalanın yayıldığı, kendisinden yemin etmesi istenmediği hâlde insanların yemin ettiği, şahitlikleri istenmediği hâlde yalan şahitlik yaptıkları zamanlarda müminler, Allah Resûlü'nün ashâbına öğrettiği güzel yaşantıyı örnek almalıydılar. Allah Resûlü onlara bunu vasiyet ediyor ve bu örnek yaşantının nesilden nesile tevarüsünün gerçekleşmesi için birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeleri gerektiğini hatırlatıyordu.[31] Bu zor zamanlarda toplumu derinden sarsacak ayrılıkların yaşanmaması için, gerekli sorumlulukların yerine getirilmesini istiyor, İslâm'a aykırı görüşlere itibar edilmemesi gerektiğini bildiriyor, onlara kendi yaşantısını ve yakınında bulunan ashâbının yolunu takip etmelerini tavsiye ediyordu. Hepsinden önemlisi ise, imanın tüm bunların ihtiraslarından kurtulmuş bir kalple mümkün olacağını vurgulayarak öncelikle takvayı dile getiriyordu.[32]

Bu arada Rahmet Elçisi'nin değişik vesilelerle bazı dostlarına hitaben yaptığı özel tavsiyeler de vardı. Bir gün bineğinin arkasında bulunan amcazadesi genç İbn Abbâs ile yolculuk yapmaktaydı. Allah Resûlü, ona ömür boyu unutmayacağı şu cümleleri öğretmişti: *"Delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteceğim. Allah'ı gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı (daima) yanında bulasın. Bir şey istediğinde Allah'tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah'tan yardım dile! Şunu bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana faydalı olamazlar. Ayrıca bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana hiçbir şeyde zarar veremezler. Bu konuda kalemler kaldırılmıştır (yeni bir şey yazmaz), sayfalar(daki yazılar) kurumuştur (değişmez)."*[33]

Allah ile kul arasındaki bu ilişkiyi gerçek anlamda bir kulluk ve ibadet bilinci tesis eder. Allah'a bağlılığın ifadesi olan ibadetler, insan vicdanını olgunlaştırır. Mademki kul, bu birlikteliğe muhtaçtır, o hâlde Yaratıcısı'na ulaşmak için O'nu çokça anmalıdır. Resûlullah'ın (sav) vefat edeceği son anlarda bile namaza devam edilmesini ve köle ve cariyelerin haklarına

[30] M5977 Müslim, Fedâil, 31; B1344 Buhârî, Cenâiz, 72.
[31] T2165 Tirmizî, Fiten, 7; İM2363 İbn Mâce, Ahkâm, 27.
[32] HM12408 İbn Hanbel, III, 134.
[33] T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59; HM2763 İbn Hanbel, I, 303.

riayet edilmesini tavsiye etmesi[34] onun hem Rabbiyle, hem de insanlarla olan ilişkilerine ne kadar önem verdiğini gösteriyordu.

Allah Resûlü, binlerce sahâbeye topluca son olarak Veda Hutbesi'nde hitap etmiş ve onlara hikmet yüklü tavsiyelerde bulunmuştu. *"Ey insanlar! Vallahi, bilmiyorum, bugünümden sonra bu yerde sizinle belki bir daha karşılaşmayacağım."*[35] şeklindeki ifadeleriyle Kutlu Nebî, onlara gerçekten önemli şeyler vasiyet edeceğini hissettirmişti. Binlerce mümin Resûlullah'ın ağzından çıkacak cümleleri bekliyordu pür dikkat. O gün binlerce kişiden oluşan inananlar topluluğuna seslenen Hz. Peygamber, aslında kıyamete kadar yaşayacak bütün Müslümanlara evrensel mesajlar sunmaktaydı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra sözlerine başladı:

"Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (namus ve haysiyetleriniz), şu gününüz, şu beldeniz, şu ayınız gibi saygın olup dokunulmazdır. Dikkat edin! Her suçlu cezasını kendisi çekecektir. Hiçbir baba çocuğunun suçundan dolayı sorumlu tutulamayacağı gibi, hiçbir çocuk da babasının yaptığından dolayı ceza çekemez.

Dikkat edin! Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Müslüman'a, gönül rızası olmadan kardeşinin malı helâl olmaz.

Dikkat edin! Câhiliye dönemindeki tüm faizler kaldırılmıştır. Ancak anaparalarınız sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz.

Dikkat edin! Câhiliye dönemindeki tüm kan davaları da kaldırılmıştır.

Kadınlar hakkında Allah'tan korkun! Çünkü siz, onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın adını anarak (nikâh kıyıp) kendinize helâl kıldınız."[36]

Resûl-i Ekrem, geçici dünya hayatının mal, mülk ve servetine değer vermeden mütevazı bir hayat yaşamış, vefatından sonra da yakınlarına herhangi bir maddî miras bırakmamıştır. Ancak tüm insanlığa başta en yüce vasiyet Kur'ân-ı Kerîm ve yaşayan bir Kur'an olan örnek ahlâkını bırakmış, nebevî bildirileri çağlar boyu insanların yollarını aydınlatmıştır. Onun ilme, âdâba, ahlâka, sevgiye, merhamete dair tavsiyeleri, insanlığı her iki âlemde mutluluğa ulaştıracak eşsiz bir miras niteliğindedir.

[34] İM2697 İbn Mâce, Vesâyâ, 1; HM585 İbn Hanbel, I, 77.
[35] DM233 Dârimî, *Mukaddime*, 24.
[36] T3087 Tirmizî,Tefsîru'l-Kur'ân, 9; M2950 Müslim, Hac, 147.

HZ. PEYGAMBER'İN VEFATI
REFÎK-İ A'LÂ'YA!

عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ: لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ جَعَلَ يَتَغَشَّاهُ، فَقَالَتْ فَاطِمَةُ عَلَيْهَا السَّلَامُ: وَا كَرْبَ أَبَاهُ! فَقَالَ: "لَيْسَ عَلَى أَبِيكِ كَرْبٌ بَعْدَ الْيَوْمِ."

Enes (b. Mâlik) (ra) anlatıyor:
"Peygamber (sav) hastalığı ağırlaşınca baygınlık geçirdi. Bunun üzerine Hz. Fâtıma (as), 'Vay babamın ızdırabına!' deyince, Resûlullah ona, '*Bugünden sonra babanın hiç ızdırabı kalmayacak.*' buyurdu."
(B4462 Buhârî, Meğâzî, 84)

أَنَّ عَائِشَةَ رضي الله عنها كَانَتْ تَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ –أَوْ عُلْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ، شَكَّ عُمَرُ– فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَهُ فِى الْمَاءِ فَيَمْسَحُ بِهَا وَجْهَهُ وَيَقُولُ: "لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ." ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ: "فِى الرَّفِيقِ الأَعْلَى"، حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ.

عَنْ ابنِ عَبَّاسٍ: ...فَقَالَ أَبو بَكْرٍ: أَمَّا بَعْدُ، مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا ﷺ فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ...

عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ كَانَتْ تَقُولُ: مَا صَدَّقْتُ بِمَوْتِ النَّبِيِّ ﷺ حَتَّى سَمِعْتُ وَقْعَ الْكَرَازِينِ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: لَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الَّذِى دَخَلَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ أَضَاءَ مِنْهَا كُلُّ شَيْءٍ، فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الَّذِى مَاتَ فِيهِ أَظْلَمَ مِنْهَا كُلُّ شَيْءٍ، وَمَا نَفَضْنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الأَيْدِى وَإِنَّا لَفِى دَفْنِهِ حَتَّى أَنْكَرْنَا قُلُوبَنَا.

Hz. Âişe (ra) şöyle derdi: "(Vefatına sebep olan hastalığı müddetince) Resûlullah'ın (sav) önünde deriden yahut ağaçtan içi su dolu bir kap vardı. Elini suyun içine sokar sonra yüzüne sürer ve *'Lâ ilâhe illâllâh! Ölümün sıkıntıları vardır.'* derdi. Nihayet elini kaldırdı ve ruhu alınıncaya kadar, *'Refîk-i A'lâ'ya (En Yüce Dost'a)'* buyurdu. Ardından eli düştü."

(B6510 Buhârî, Rikâk, 42)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Ebû Bekir, (Resûlullah'ın vefatı sonrası yaptığı konuşmada) şöyle demişti: "Bilin ki aranızdan kim Muhammed'e (sav) kulluk ediyorsa Muhammed ölmüştür. Ama kim de Allah'a kulluk ediyorsa Allah diridir, asla ölmez."

(B4454 Buhârî, Meğâzî, 84)

Mâlik (b. Enes), Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Kazma seslerini duyuncaya kadar, Peygamber'in (sav) vefat ettiğine inanamadım."

(MU551 Muvatta', Cenâiz, 10)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Medine'ye girdiği gün (Medine'de var olan) her şey aydınlanmıştı. O, Medine'de vefat ettiği gün ise (Medine'de var olan) her şey karanlığa gömüldü. Daha onun defni ile meşgulken ve daha ellerimizi üzerinden kaldırmadan kalplerimizi tanıyamaz olduk."

(T3618 Tirmizî, Menâkıb, 1; İM1631 İbn Mâce, Cenâiz, 65)

Vahiy meleği Cebrail, her sene Ramazan ayında Hz. Peygamber'le (sav) beraber yaptığı Kur'an mukabelesini hicretin onuncu yılında iki kez gerçekleştirdi. Bu durumu, artık görevinin sona ereceğinin bir işareti olarak yorumlayan Hz. Peygamber,[1] aynı yıl yanına hanımlarını ve kızı Hz. Fâtıma'yı da alarak Müslümanlarla birlikte hac için yola çıktı. Allah Resûlü (sav) bu hac sırasında Arafat'ta yaptığı konuşmasında da görevini tamamlamak üzere olduğunu ima etti. Nitekim bu hutbenin ardından, *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."*[2] âyeti nâzil olmuştu.[3]

Hz. Peygamber bir gün azatlı kölesi Ebû Müveyhibe'ye, Bakî' Mezarlığı'nda yatanlara mağfiret dilemekle emrolunduğunu söyledi. Nitekim bu emri yerine getirmek üzere, her gece üç defa onlar için bağışlanma dilerdi. O gün Ebû Müveyhibe'yi de yanına alarak kabristanı ziyarete gitti. Bu ziyaret esnasında artık Rabbine kavuşmayı arzuladığını ifade etti. Bakî'deki şehitler için mağfiret dileyen Resûlullah (sav) evine döndü. İşte bu olaydan sonra Allah Resûlü'nün (sav) yedi sekiz gün içinde[4] vefatına sebep olacak hastalığı başladı.[5] Eve döndüğünde baş ağrısından şikâyet etmekte olan hanımı Hz. Âişe'ye, *"Âişe, asıl 'ah başım!' diyecek olan benim."* buyurmuştu.[6]

Efendimizin (sav) rahatsızlığı, ilk olarak hanımı Meymûne'nin evinde ortaya çıktı. Hastalığı ağırlaşıp ağrısı şiddetlenince, bakımının Hz. Âişe'nin evinde yapılması için diğer hanımlarından izin istedi. Onlar da kendisine izin verdiler. Bunun üzerine amcası Abbâs ile Hz. Ali'nin yardımıyla takatsizlikten ayakları yerde sürünerek evden çıktı.[7] Hz. Peygamber'in hastalığından daha şiddetli hastalık geçiren bir kimseyi görmediğini ifade eden Hz. Âişe[8] eşinin bakımıyla bizzat ilgilenerek onu rahatlatabilmek için elinden geleni yapıyordu. Öyle ki hastalığının şiddetlendiği anlarda şifa niyetiyle ona okuyor ve bereketini umarak Allah Resûlü'nün elini tutup onun mübarek vücuduna mesh ediyordu.[9]

Sevgili Peygamberimizin son anlarına dair kaynaklarıda yer alan bazı ayrıntılar, onun, ağır hasta olmasına rağmen bazı hususlardaki hassasiyetini sürdürdüğünü ve hayattan kopmadığını göstermektedir. Nitekim Allah Resûlü'nün vefatından çok kısa bir süre önce dişlerini temizlemeyi ihmal etmediği görülmektedir. Ölüm hastalığı esnasında Hz. Âişe'nin kardeşi

[1] B3624 Buhârî, Menâkıb, 25.
[2] Mâide, 5/3.
[3] M7525 Müslim, Tefsîr, 3; M2950 Müslim, Hac, 147.
[4] HM16092 İbn Hanbel, III, 489.
[5] DM79 Dârimî, Mukaddime, 14.
[6] DM81 Dârimî, Mukaddime, 14; İM1465 İbn Mâce, Cenâiz, 9.
[7] B4442 Buhârî, Meğâzî, 84; M937 Müslim, Salât, 91, M938 Müslim, Salât, 92.
[8] M6557 Müslim, Birr, 44.
[9] M5715 Müslim, Selâm, 51.

Abdurrahman, elinde bir misvakla Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna girdi. O esnada Hz. Âişe, onu (sav) göğsüne dayamıştı. Allah'ın Elçisi, gözlerini Abdurrahman'ın elindeki misvaka dikti. Onun bu bakışından misvağı arzuladığını anlayan müminlerin annesi, Abdurrahman'dan misvakı aldı, kullanması için misvağın ucunu kesip yumuşatarak Efendimize verdi. O da dişlerini temizledi. Bu olayı anlatan Hz. Âişe, "Ben, Resûlullah'ın hiç bu kadar güzel diş misvakladığını görmemiştim." demiştir.[10]

Ömrünün son anlarında bile hayattan kopmayan Hz. Peygamber, bilhassa namaz münasebetiyle ashâbının arasına çıkmaya gayret etmiş, hastalığının ağırlaştığı günlerde bile ashâbının namazını takip etmiştir. Nitekim bir defasında eşlerine, *"İnsanlar namaz kıldı mı?"* diye sordu. Eşi Hz. Âişe ve yanındakiler, "Hayır, seni bekliyorlar ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), kendisi için su hazırlanmasını istedi. Getirilen suyla yıkanan Allah Resûlü, kalkmaya davranırken bayıldı. Ayıldığında aynı şekilde, *"İnsanlar namazlarını kıldılar mı?"* diye sordu. Bu durum üç kez tekrarlandı. Cemaat ise mescitte yatsı namazı için Hz. Peygamber'i bekliyordu. O sırada Bilâl-i Habeşî de namaz vaktini bildirmek için gelmişti. Resûlullah (sav) namazı kıldıramayınca, Hz. Ebû Bekir'e haber yollayarak namazı kıldırması talimatını verdi. Bundan sonra Peygamberimizin (sav) ağır hastalık günlerinde insanlara namazı Hz. Ebû Bekir kıldırdı. Bir keresinde Nebî (sav), kendini biraz iyi hissedince amcası Abbâs ile damadı Ali b. Ebû Tâlib'in yardımıyla öğle namazı için çıktı. Resûlullah'ı (sav) gören Hz. Ebû Bekir, imamet mahallinden geri çekilmek istediyse de Allah Resûlü, işaretle yerinde kalmasını buyurdu. Ve yanındaki iki kişiden kendisini Ebû Bekir'in yanına oturtmalarını istedi. Hz. Ebû Bekir ayakta namaz kıldırıyor, insanlar da ona uyuyorlardı. Hz. Peygamber de (sav) oturduğu yerde namazını kılmıştı.[11] Efendimiz (sav) kendisini ölüme götüren hastalığı sırasında takatsizlikten artık konuşamayacak duruma gelinceye kadar ashâbına namaza ve yanlarındaki hizmetçilerin haklarına riayet etmeleri tavsiyesinde bulunmuş,[12] böylece Allah hakkı yanında kul hakkına da dikkat etmeleri konusunda ümmetini uyarmıştır.

Bütün bunlar Nebî'nin (sav) vefat hastalığı esnasında dahi ashâbından kopmadığını, onları yalnız bırakmadığını gösteren örneklerdir. Elbette hastalığı süresince ashâbı da onu yalnız bırakmamışlardır. Bilhassa aile fertleri ve yakın akrabalarının onun başından ayrılmadığını görüyoruz.

[10] B4438 Buhârî, Meğâzî, 84.
[11] N834, N835 Nesâî, İmâmet, 40.
[12] İM1625 İbn Mâce, Cenâiz, 64.

Hanımlarının yanına toplandığı bir gün kızı Hz. Fâtıma da babasını ziyarete geldi. Nebî (sav) ona, *"Merhaba kızım!"* dedi ve onu yanına oturttu. Resûlullah o esnada Hz. Fâtıma'ya iki şey fısıldamıştı. O, birine ağlamış, diğerine gülmüştü. Hz. Âişe, Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Fâtıma'ya bunun nedenini sormuş, o da babasının kendisine, *"Cibrîl her sene bir defa gelerek Kur'an'ı benimle birlikte okurdu, bu sene iki defa geldi. Bunu da kendi ecelimin gelişine yoruyorum. Ailemden bana ilk katılacak sensin. Ben senin için ne iyi bir selefim."* demesi üzerine ağladığını ve *"Sen mümin kadınlarının yahut bu ümmetin kadınlarının hanımefendisi olmaya razı değil misin?"* demesine de güldüğünü söylemiştir.[13] Gerçekten de Hz. Fâtıma, babasının âhirete irtihalinden altı ay sonra vefat etmiştir.[14]

Pazartesi günü, Hz. Peygamber'in (sav) ashâbı Hz. Ebû Bekir'in arkasında saf tutmuş namaz kılıyorlardı. İyice ağırlaşmasından dolayı bir süredir kendisini göremedikleri Allah Resûlü, biraz olsun kendisini iyi hissederek odasının perdesini aralamış, ashâbına bakıyordu. Hz. Enes'in ifadesiyle, ayakta duran Allah Resûlü'nün yüzü Mushaf yaprağı gibiydi.[15] Ashâbının saflar hâlinde el bağlayarak namaza durduklarını gören Nebî (sav) o kadar sevinmişti ki tebessüm etmiş hatta sesi duyulacak kadar gülmüştü. Onun sesini duyan ashâb o derece mutlu olmuşlardı ki neredeyse namazlarını bozacaklardı. Cemaate namaz kıldıran Hz. Ebû Bekir ise Resûlullah'ın namaz kıldırmak için geldiğini zannetmiş ve ilk safa geçip yerini Allah Resûlü'ne bırakmak üzere geriye doğru çekilmek istemişti. Resûlullah bu sırada Hz. Ebû Bekir'e ve cemaate namazlarını tamamlamaları için eliyle işaret etmiş sonra da Hz. Âişe'nin odasına girip perdeyi indirmişti. Vefatından önce ashâbıyla toplu olarak son görüşmesiydi bu.[16] Zira Efendimiz (sav), bu günün ilerleyen saatlerinde Rabbine kavuşacaktı. Bunun, Resûlullah'ı son görüşü olduğunu[17] söyleyen Hz. Enes'in aktardığına göre, o gün Resûlullah sık sık bayılmaya başladı. Babasının bu durumuna çok üzülen Hz. Fâtıma yüksek sesle, "Vay babamın ızdırabına!" demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bugünden sonra babanın hiç ızdırabı kalmayacak.*[18] *Kıyamete kadar hiç kimseyi hayatta bırakmayacak olan ölümün baban için zamanı gelmiştir."* buyurdu.[19]

Allah Resûlü, hastalığı süresince yanı başında duran kap içerisindeki suyun içine ellerini sokuyor ve ıslak elleriyle yüzünü mesh ederken, *"Lâ ilâhe illâllâh! Ölümün sıkıntıları vardır."* diyordu. Rabbine kavuşma ânı geldiğinde ise, Hz. Âişe'nin çenesiyle göğsü arasına yaslanmış bir vaziyette iken

[13] M6314 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 99.
[14] ST8/28 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 28.
[15] B680 Buhârî, Ezân, 46.
[16] B4448 Buhârî, Meğâzî, 84.
[17] N1832 Nesâî, Cenâiz, 7.
[18] B4462 Buhârî, Meğâzî, 84.
[19] İM1629 İbn Mâce, Cenâiz, 65.

elini kaldırdı ve ruhu alınıp eli düşünceye kadar, *"Refîk-i A'lâ'ya (En Yüce Dost'a)"* demeye başladı.[20]

Peygamberimizin ölümünün en yakın şahidi olan Hz. Âişe, bu olayı şöyle anlatır: "Birimiz hastalandığında Resûlullah, sağ eliyle onun yüzünü sıvazladıktan sonra, *'Ey insanların Rabbi! Rahatsızlığı gider, şifa ver! Şifa veren sensin! Senin şifandan başka şifa yoktur. Hastalık bırakmayan bir şifa ver.'* derdi. Nebî (sav) hastalanıp ağırlaştığında, ben de onun bize yaptığı gibi yapmak için elini tuttum. Ama elini elimden çekti ve *'Allah'ım, beni affet ve En Yüce Dost ile beraber kıl.'* dedi. Bir de baktım ki o vefat etmiş!"[21] Resûlullah, Rabbine kavuşmuştu. Allah'ın Son Elçisi'nin telaffuz ettiği son cümle bu olmuştu.[22] Vefat ettiği sırada Efendimizin üzerinde belden aşağısını saran bir izar ve çok yamalanmaktan keçeleşmiş bir kaftan vardı.[23]

Resûlullah'ın ölümü üzerine mağara arkadaşı (yâr-ı gâr) olan Hz. Ebû Bekir derhâl mescide geldi. Hiç kimseyle konuşmadan doğruca Hz. Âişe'nin odasına girdi. Allah Resûlü'ne yaklaştı. Mübarek yüzü bir bezle örtülü idi. Yüzünden örtüyü açtı. Sonra üzerine kapandı, onu öptü ve ağladı. Sonra da, "Anam, babam sana feda olsun! Vallahi Allah sana iki ölüm vermeyecektir. Sana takdir edilmiş olan bu ölüm geçidini ise geçirmiş bulunuyorsun!" dedi.[24] Belli ki Hz. Ebû Bekir, bu sözleri, o esnada dışarıda insanlara Resûlullah'ın bir kez daha döneceğini haykırmakta olan Hz. Ömer için söylüyordu. Hz. Ömer, Allah Resûlü'nün vefat haberiyle öylesine derinden sarsılmıştı ki ayağa kalkmış ve "Vallahi Resûlullah (sav) ölmedi." diye haykırmıştı. Ardından, "Vallahi gönlümden geçen şudur ki Resûlullah ölmedi ve Allah onu muhakkak diriltecek de 'O öldü.' diyenlerin ellerini ve ayaklarını kesecektir!" demişti. Bu sırada içerde Resûlullah'ın yanında olan ve Hz. Ömer'in söylediklerini duyan Hz. Ebû Bekir odadan dışarıya çıkarak, "Yemin eden adam, sakin ol!" dedi ve ashâbı sakinleştiren bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle dedi:[25] "Bilin ki aranızdan kim Muhammed'e (sav) kulluk ediyorsa Muhammed ölmüştür. Ama kim de Allah'a kulluk ediyorsa Allah diridir, asla ölmez."[26] Yüce Allah ona, *"(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir."*[27] buyurmuştur. Yine Allah Teâlâ: *"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."*[28] buyurmuştur. Bunun üzerine insan-

[20] B6510 Buhârî, Rikâk, 42; T978 Tirmizî, Cenâiz, 8; N1831 Nesâî, Cenâiz, 6.
[21] M5707 Müslim, Selâm, 46.
[22] B6509 Buhârî, Rikâk, 41.
[23] İM3551 İbn Mâce, Libâs, 1; B3108 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.
[24] B4452 Buhârî, Meğâzî, 84.
[25] B3667-B3668 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[26] B4454 Buhârî, Meğâzî, 84.
[27] Zümer, 39/30.
[28] Âl-i İmrân, 3/144.

lar sessizce ağladılar.[29] Bu konuşmanın ardından müminler, şaşkınlıklarını biraz olsun üzerlerinden attılar ve gerçeği kabullenmeye başladılar.

Şimdi sıra Allah Resûlü'ne karşı son vazifenin yerine getirilmesine, yıkanıp kefenlenerek ebedî yerine yerleştirilmesine gelmişti. Dışarıda bunlar yaşanırken içeride Hz. Âişe şaşkındı. Resûlullah onun kollarında son nefesini vermiş ve acının sıcağı ile ne olduğunun farkına varamamıştı. Durumu idrak ettiğinde bir yastık alıp Resûlullah'ın başının altına koyacak, yıkanıncaya kadar öylece Resûlullah'ı kucağında tutacak ve bırakmayacaktı.[30]

Resûlullah'ın naaşını, Hz. Ali, Hz. Abbâs'ın oğlu Fadl ve Üsâme b. Zeyd yıkadılar.[31] Vefat ettiğinde üzerindeki örtüyü kaldırdılar.[32] Ancak kıyafetlerini çıkarmayıp gömleğinin üzerinden su dökerek ve gömleğiyle ovarak yıkadılar.[33] Ardından Allah'ın Resûlü üç parça beyaz bez içinde kefenlendi. Bu kefen parçalarının içinde gömlek ve başlık yoktu.[34] Teçhiz işi salı günü tamamlandıktan sonra Resûlullah'ın cenazesi odasındaki yatağının üzerine konuldu. Sonra erkekler, gruplar hâlinde yanına girerek cenaze namazı kıldılar. Erkeklerin namazı bitince kadınlar gruplar hâlinde girip namaz kıldılar. Ardından da çocuklar gruplar hâlinde namazlarını kıldılar. Resûlullah'ın cenaze namazına kimse imamlık yapmadı.

Resûl-i Ekrem'in mezarının nasıl ve nereye kazılacağı konusunda yaşanan kararsızlığın ardından kabri kazması için Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a ve Ebû Talha'ya haber gönderildi. Ebû Talha geldi ancak Ebû Ubeyde'yi yerinde bulamadılar. Ashâbdan kimisi Hz. Peygamber'in Medine Mescidi'ne kimisi de Bakî' Mezarlığı'na gömülmesi yönünde fikir beyan etti. Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın, *"Her peygamber öldüğü yere defnedilmiştir."* buyurduğunu söyleyince, onun, üzerinde rûh-ı şerîfini teslim ettiği yatağı kaldırdılar ve kabri oraya kazdılar. Efendimiz (sav) çarşamba günü gece yarısı defnedildi. Kabrine Hz. Ali, Hz. Abbâs'ın oğulları Fadl ve Kusem ile Resûlullah'ın azatlısı Şükrân indiler. Evs b. Havlî, Hz. Ali'ye, "Allah aşkına, Resûlullah'tan bizim de hissemizi verin." dedi. Bunun üzerine Hz. Ali ona, "Kabre sen de in!" dedi. Şükrân, Hz. Peygamber'in giymekte olduğu bir kadife parçasını aldı, kabre yaydı ve "Allah'a yemin olsun senden sonra kimse bunu giymeyecek!" dedi. Böylece o kumaş da Nebî (sav) ile birlikte gömüldü.[35]

Sevgili Peygamberimizin vefatı herkesi çok sarstı, belki de bundan en çok etkilenen kızı Hz. Fâtıma idi. O, "Ey Rabbin davetine icabet eden babam! Ey cennetü'l-Firdevs'te makamı olan babam! Ey Cibrîl'e ölümü-

[29] B3667-B3668 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[30] ST2/261 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 261.
[31] D3209 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 60, 62.
[32] D3149 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29, 30.
[33] D3141 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27, 28.
[34] B1264 Buhârî, Cenâiz, 18.
[35] İM1628 İbn Mâce, Cenâiz, 65; MU549 *Muvatta'*, Cenâiz, 10.

nü haber verdiğimiz babam!" diyerek hüzün ve kederini dile getirmişti. Defnedildikten sonra ise Hz. Enes'e, "Enes! Allah Resûlü'nün üzerine toprak saçmaya gönlünüz nasıl razı oldu?" diyerek yüreğindeki acıyı dillendirecekti.[36] Peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme ise üzüntüsünü, "Kazma seslerini duyuncaya kadar, Peygamber'in (sav) vefat ettiğine inanamadım." diyerek ifade edecekti.[37]

Her canlının ölümü tadacağı[38] hakikati, Son Peygamber için de değişmemiştir. Yüce Allah, peygamberleri dâhil hiç kimseye ölümsüzlük tattırmamıştır. Nitekim O (cc), gönderdiği peygamberlerin vasıflarından bahsederken onların yemek yemeyen cesetler olmadıklarını ve dünyada bâkî kalmayacaklarını belirtmektedir.[39] Yine aynı sûrede Efendimize hitaben, *"Biz senden önce hiçbir beşeri ölümsüz kılmadık."* buyrularak[40] hayat ve ölüm konusunda ortaya atılan ve bazı peygamberlerin yanı sıra kimi büyük tarihî şahsiyetlerle ilişkilendirilen "ölümsüzlük" nitelemelerinin yanlış olduğu vurgulanmıştır.

Şu hâlde her insan gibi Hz. Muhammed (sav) de vefatına yol açacak bir hastalığa yakalanmış ve ilâhî takdire boyun eğmiştir. Hiç kuşkusuz onun ölümünün bir başka anlamı vardı. O da ilâhî vahyin son bulmasıydı. Nitekim bazı gözyaşları Peygamber'in gidişine değil vahyin kesilmiş olmasınaydı.[41] Bu yüzden müminler, Resûlullah'ın vefatından sonra peygambersiz bir hayata intibak etmekte zorlanmışlardır. Müslümanların, Nebî'nin (sav) vefatından kısa bir süre sonra içine düştükleri toplumsal ve siyasal çalkantılar bu hakikatin bir resmi olsa gerektir. Enes b. Mâlik bu durumu şöyle tasvir etmektedir: "Resûlullah (sav) Medine'ye girdiği gün (Medine'de var olan) her şey aydınlanmıştı. O, Medine'de vefat ettiği gün ise (Medine'de var olan) her şey karanlığa gömüldü. Daha onun defni ile meşgulken ve daha ellerimizi üzerinden kaldırmadan kalplerimizi tanıyamaz olduk."[42]

36 B4462 Buhârî, Meğâzî, 84.
37 MU551 *Muvatta'*, Cenâiz, 10.
38 Âl-i İmrân, 3/185.
39 Enbiyâ, 21/8.
40 Enbiyâ, 21/34.
41 M6318 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 103.
42 T3618 Tirmizî, Menâkıb, 1; İM1631 İbn Mâce, Cenâiz, 65.

SAHTE PEYGAMBERLER
NÜBÜVVETE YELTENEN SAHTEKÂRLAR

عَنْ ثَوْبَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
”... وَإِنَّهُ سَيَكُونُ فِى أُمَّتِى ثَلاَثُونَ كَذَّابُونَ كُلُّهُمْ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ وَأَنَا خَاتَمُ
النَّبِيِّينَ لاَ نَبِيَّ بَعْدِى.“

Sevbân'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Şüphesiz ümmetim içinde otuz yalancı çıkacak, her biri de kendinin peygamber olduğunu iddia edecektir. Oysa ben, peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra hiçbir peygamber yoktur."
(T2219 Tirmizî, Fiten, 43)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَسَأَلْتُ عَنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّكَ أُرَى الَّذِى أُرِيتُ فِيهِ مَا أُرِيتُ"، فَأَخْبَرَنِى أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ فِى يَدَيَّ سِوَارَيْنِ مِنْ ذَهَبٍ فَأَهَمَّنِى شَأْنُهُمَا، فَأُوحِيَ إِلَيَّ فِى الْمَنَامِ أَنِ انْفُخْهُمَا، فَنَفَخْتُهُمَا فَطَارَا، فَأَوَّلْتُهُمَا كَذَّابَيْنِ يَخْرُجَانِ بَعْدِى، أَحَدُهُمَا الْعَنْسِيُّ، وَالآخَرُ مُسَيْلِمَةُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: وَقَفَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى مُسَيْلِمَةَ فِى أَصْحَابِهِ فَقَالَ: "لَوْ سَأَلْتَنِى هَذِهِ الْقِطْعَةَ مَا أَعْطَيْتُكَهَا، وَلَنْ تَعْدُوَ أَمْرَ اللَّهِ فِيكَ، وَلَئِنْ أَدْبَرْتَ لَيَعْقِرَنَّكَ اللَّهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ: هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ؟ قَالَ: فَأَنَا اللَّبِنَةُ، وَأَنَا خَاتِمُ النَّبِيِّينَ."

İbn Abbâs anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav) (Müseylime'ye) söylediği, *'Sen kesinlikle rüyamda bana gösterilen kişisin.'* sözü hakkında soru sordum. Bunun üzerine Ebû Hüreyre bana, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu nakletti: *'Uyurken rüyamda iki elimde iki altın bilezik gördüm. Bu iki bileziğin durumu beni kaygılandırdı. Sonra rüyamda bunlara üflemem işaret edildi, ben de üfledim ve hemen elimden uçup gittiler. Ben bu iki bileziği benden sonra ortaya çıkacak iki yalancı ile yorumladım: Bunlardan biri (Esved) el-Ansî, diğeri de Müseylime'dir.'"*

(B4374 Buhârî, Meğâzî, 71)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, (Müseylimetü'l-kezzâb, Hz. Peygamber'i (sav) Medine'de beraberinde bir heyetle ziyaret ederek, "Şayet kendinden sonra beni halef tayin edersen dinini kabul edeceğim." dediği zaman) Hz. Peygamber, arkadaşlarının arasında bulunan Müseylime'nin tam karşısında durmuş ve (elindeki hurma dalını göstererek) şöyle buyurmuştur: *"Elimde bulunan şu dal parçasını istesen onu dahi sana vermem. Sen de Allah'ın senin hakkındaki hüküm ve takdirini geçemezsin. (Dine) sırtını dönecek olursan Allah seni muhakkak helâk eder."*

(B7461 Buhârî, Tevhîd, 29)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'" Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: "İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."*

(B3535 Buhârî, Menâkıb, 18)

Hicretin onuncu yılında Medine, Arap yarımadasının dört bir yanından gelerek İslâm'a giren kabileler ve heyetlerle dolup taştı. Yemen'den Bahreyn'e[1] birçok bölgeden İslâm'a yeni girmiş kabileler, bağlılıklarını bildirmek üzere temsilcilerini Medine'ye gönderdiler. Hz. Peygamber'in Veda Haccı'na hazırlandığı bu günlerde, artık Arap yarımadasının hemen hemen her tarafında, Medine'ye bağlı birçok kabile bulunmaktaydı. Hatta Yahudi ve Hıristiyanlar yanında, Mecûsîlik ve Sâbiîlik gibi diğer bazı din mensupları da cizye vererek Müslümanların himayesine girmişti.[2]

Hz. Peygamber'in Medine'de yaşaması, yapılan savaşlarda elde edilen ganimetler, zekât ve cizye gelirleri sayesinde Medine, artık dinî, siyasî ve askerî bakımdan bir güç merkezi hâline gelmişti. Yarımada'nın dört bir yanına Medine'den yöneticiler gönderiliyor; memurlar ve elçiler problemlerini çözmek için Medine'ye başvuruyorlardı. Arap yarımadasının büyük bir kısmının ekonomik ve siyasî bakımdan Hz. Peygamber'e bağlanmış olması, doğal olarak bazı kabile ileri gelenlerinin haset ve kıskançlığına yol açtı.

Veda Haccı'ndan yorgun dönen Hz. Peygamber, Muharrem ve Safer aylarını sakin bir şekilde geçirdikten sonra ölümüne sebep olan hastalığa yakalandı. Hz. Peygamber'in hastalandığı haberi çok kısa sürede Arap Yarımadası'nın dört bir tarafına yayıldı. Hıristiyanlar ve Yahudiler, bu durumu fırsat bilerek İslâm'ı yeni kabul etmiş kabileleri dinden dönmeye teşvik ettiler. Bu durum, bazı kabile liderlerinin siyasî emellerini gün yüzüne çıkardı. Bu emellerini daha önce Medine'ye gönderdikleri zekât ve cizye gelirlerini göndermeyerek açıkça ortaya koydular. Bunu, hem kendilerini Medine'nin nüfuzundan kurtarabilmek hem de kendi şahsî veya kabile menfaatlerini koruyabilmek için yaptılar. Bu liderlerden bazıları, başarıya ulaşabilmenin tek yolunun, peygamberliğin nüfuzundan yararlanmaktan geçtiğinin farkındaydılar. Bunun için Hz. Peygamber'e duyulan ilgiden hareketle peygamberliğe özendiler ve kendilerinin peygamber olduğunu iddia etmeye kalkıştılar.

Esved el-Ansî ve Müseylimetü'l-kezzâb, Resûl-i Ekrem'in peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkacaklarına dair önceden bilgi verdiği kimselerdi. Nitekim İbn Abbâs, Ebû Hüreyre'ye, Resûlullah'ın Müseylime'ye söylediği, *"Sen kesinlikle rüyamda bana gösterilen kişisin."* sözünün mahiyetini sormuş, bunun

[1] B87 Buhârî, İlim, 25; İN1/10 Zehebî, *İber*, I, 10.
[2] BFS92 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 92-93.

üzerine Ebû Hüreyre, Peygamber Efendimizden şu rivayeti nakletmiştir: "*Uyurken rüyamda iki elimde iki altın bilezik gördüm. Bu iki bileziğin durumu beni kaygılandırdı. Sonra rüyamda bunlara üflemem işaret edildi, ben de üfledim ve hemen elimden uçup gittiler. Ben bu iki bileziği benden sonra ortaya çıkacak iki yalancı ile yorumladım: Bunlardan biri (Esved) el-Ansî, diğeri de Müseylime'dir.*"[3]

İslâm tarihinde peygamberlik iddiasıyla ilk ortaya çıkan kişi Esved el-Ansî'dir.[4] Asıl adı Abhele b. Kays olan Esved el-Ansî, "peçeli, sarıklı, eşek sahibi" gibi anlamlara gelen "zülhimâr" lakabıyla anılırdı.[5] Câhiliye devri Araplarında yaygın olan kâhinliği de kullanan Esved, heybetli fiziği ve etkili konuşmasıyla insanları büyüleme yeteneğine sahipti. Kendine kurnaz bir şekilde "Yemen'in rahmânı" adını veren Esved,[6] Hz. Peygamber'in Medine'de hastalandığı haberi kendine ulaşır ulaşmaz, hicretin onuncu yılında Yemen'de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı.[7] Esved, önce kendi kabilesi "Ans" ve "Mezhiç"in desteğini alarak Yemen'i hâkimiyeti altına almaya teşebbüs etti.[8] Necrân bölgesinden topladığı kuvvetlerle San'â üzerine yürüyerek şehri teslim aldı.[9] Ardından Sâsânî Devleti'nin Yemen valisi iken Müslüman olunca San'â'ya Hz. Peygamber tarafından vali tayin edilen Şehr b. Bâzân'ı şehit ederek hanımı Âzâd'ı kendisine nikâhladı.[10] Esved, bir taraftan Yemen'deki idarecilerle mücadele ederken, diğer yandan bölgedeki kabileler arası iç çekişmeleri ve Araplarla İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi neticesinde ortaya çıkan ve "Ebnâ" diye nitelenen[11] halkın nüfuz çatışmasını ustaca kullandı. Esved, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktıktan kısa bir zaman sonra Yemen'e hâkim oldu. Hz. Peygamber, Cerîr b. Abdullah'ı İslâm'ı kabul etmeye çağırması için Esved'e göndermişse de o, bu çağrıyı kabul etmedi.[12] Esved'in Yemen'i hâkimiyeti altına almasıyla birlikte, Müslüman idarecilerin bir kısmı Medine'ye çekilirken, bir kısmı da onun hâkimiyeti dışında kalan yerlere dağıldılar. Hz. Peygamber, bölgede kalan valilerine ve eşrafa, her ne şekilde olursa olsun, Esved'in ortadan kaldırılmasını emreden mektuplar gönderdi.[13] Valiler, yerli halkı Esved'e karşı işbirliğine çağırdı. Nihayet Esved, zorla nikâhladığı karısı Âzâd'ın da yardımıyla, bölgenin ileri gelenlerinin düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü.[14] Esved'i öldüren, eşinin amcaoğlu[15] Feyrûz ed-Deylemî'dir.[16]

İslâm tarihinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ikinci kişi, Esed kabilesinden Tuleyha b. Huveylid'dir. Asıl adı Talha olan bu kişinin de aralarında bulunduğu bir heyet, hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye

[3] B4374 Buhârî, Meğâzî, 71; M5935 Müslim, Rü'ya, 21.
[4] BS17194 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 281.
[5] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146; KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 201.
[6] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146; KVS879 İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, s. 879.
[7] İN1/10 Zehebî, *İber*, I, 10.
[8] TB2/298 Taberî, *Târîh*, II, 298; BFS147 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 147.
[9] KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 201; BN6/339 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 339.
[10] TB2/251 Taberî, *Târîh*, II, 251; İF8/93 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 93; EÜ2/643 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 643.
[11] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146.
[12] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146.
[13] KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 202.
[14] BN6/340 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 340-341.
[15] KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 202; BN6/339 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 339.
[16] B7034 Buhârî, Ta'bîr, 38; HM2373 İbn Hanbel, I, 263.

gelerek, "Ey Allah'ın Elçisi! Biz Esedoğulları'nın temsilcileriyiz. Allah'ın bir olduğuna ve senin O'nun Resûlü olduğuna tanıklık etmek üzere sana geldik." diyerek İslâm'a girer.[17] Ancak Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndan sonra uzun süren hastalığı, Tuleyha'yı, iman kalbine iyice yerleşmediği için bu durumu değerlendirme fırsatçılığına sevk eder. Esved el-Ansî gibi o da kâhinliğini kullanarak peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkar.[18] Birçok Yahudi kendisine yardımcı olur, kısa zamanda taraftarı çoğalır ve Semîra adı verilen yerde karargâhını kurar. Ardından yeğeni Habbâl'i bir anlaşma yapmak üzere Hz. Peygamber'e gönderme cesaretini bile gösterir. Habbâl, Hz. Peygamber'e gelerek amcası Tuleyha'ya Zünnûn adlı bir meleğin vahiy getirdiğini iddia eder.[19] Habbâl memleketine dönünce Hz. Peygamber, hemen Dırâr b. Ezver'i Esed kabilesine vali tayin eder ve dinden dönen herkese karşı gerekli tedbirleri almasını ister.[20] Dırâr'ın çabalarıyla Tuleyha zayıf duruma düşmüş olsa da o günlerde Resûl-i Ekrem'in vefat haberinin duyulmuş olması, Tuleyha'nın işine yarar.

Bu aşamadan sonra Tuleyha, Hz. Peygamber'in bıraktığı boşluğu doldurmaya heveslenerek kendisine vahiy geldiğini iddia eder ve bazı kafiyeli sözler uydurarak bunları vahiy meleğinin getirdiğinden söz etmeye başlar. İnsanlara namazda secde etmeyi bırakmalarını da emreder.[21] Ardından daha önce Müslüman olan Uyeyne b. Hısn, Tuleyha taraftarlarının arttığını görünce, Gatafânlıların başına geçerek Tuleyha'ya yardım edeceğini ilân eder. Sahte peygamber Tuleyha'nın taraftarlarının artmasından da güç kazanan bazı Arap kabileleri, Hz. Peygamber'in vefatının ardından, Medine'ye heyetler göndererek Hz. Ebû Bekir'e namaz emrini yerine getireceklerini fakat zekât vermeyeceklerini bildirirler.[22]

Sahte peygamberlerle savaşma konusunda sahâbe arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmazken zekât vermek istemeyenlerle mücadele konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer, "Lâ ilâhe illâllâh" diyenlerle savaşmanın doğru olup olmayacağını sorgularken, sahâbenin bir kısmı da o yıl zekât toplanmamasını teklif eder.[23] Hangi sebeple olursa olsun isyan edenlerle mücadelede kararlı olan Hz. Ebû Bekir, namazla zekâtı birbirinden ayırt etmenin doğru olmayacağını ve zekât vermekten kaçınanlarla savaşacağını hadis kaynaklarımıza giren şu meşhur sözüyle ifade eder: "Allah'a yemin ederim ki namazla zekâtı birbirinden ayıranlarla kesin olarak savaşacağım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin ederim ki Allah'ın Resûlü'ne vermiş oldukları (devenin ayaklarını bağla-

[17] EÜ3/94 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 94.
[18] BN6/344 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 344; TL2/320 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 320.
[19] TB2/225 Taberî, *Târîh*, II, 225.
[20] KF2/206 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 206.
[21] KF2/206 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 206.
[22] BN6/344 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 344.
[23] BN6/342 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 342.

dıkları) ipi dahi bana vermezlerse bundan dolayı onlarla savaşacağım."[24] Hz. Ebû Bekir'in bu sözü, öncelikle onun Peygamber Efendimizden sonra kendi egemenliğinin tanınmasını istediği anlamına gelmektedir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in bu tavrı, hem dinden dönme hareketlerinin önlenmesi açısından hem de sahte peygamberlerin taraftarlarının artmasından hareketle yeni Müslüman olmuş bazı Arap kabilelerin isyana kalkışmasının önüne geçilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Çevredeki birçok ayrılıkçı unsuru, menfaat peşinde koşan kabileleri harekete geçiren Tuleyha isyanı, artık Medine'yi tehdit etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Tuleyha üzerine gönderilen birliğin başına Hâlid b. Velîd'i tayin etti. Tuleyha ile Hâlid b. Velîd arasında çetin bir savaş oldu. Sonuçta Tuleyha'nın en güvendiği komutanı Uyeyne b. Hısn, en zor anında yedi yüz atlısı ile birlikte kendisini yalnız bırakarak savaştan çekildi.[25] Tuleyha da kaçmak zorunda kaldı. Kaynakların verdiği bilgilere göre Tuleyha, daha sonra Hz. Ömer'e biat etti. Kâdisiye ve Nihâvend savaşlarında İslâm ordusu içinde yer aldı.[26]

Kaynaklarda verilen bilgiye göre İslâm tarihinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bir diğer kişi de Temîm kabilesinden Secâh bnt. Hâris isimli bir kadındı. O da diğerleri gibi kâhindi.[27] Tağlib kabilesine mensup olan bu kadın, aslında kendi kabilesi içinde Hıristiyan olarak büyümüştü.[28] Hicretin dokuzuncu yılında Temîm kabilesinden bir grup, Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuştu.[29] Fakat Resûlullah'ın ölüm haberi kendilerine ulaşınca, kabilenin bir kısmı İslâm'a bağlı kalsa da diğer bir kısmı dinden döndü.[30] Tam bu ortamda Secâh, peygamberliğini ilân ederek Hz. Ebû Bekir'e savaş açtı.[31]

Secâh, Hz. Ebû Bekir'e savaş açmadan önce çevresindeki verimli toprakları ele geçirmek istedi ve bu amaçla Yemâme'ye yöneldi. Bu arada Yemâme reisi Müseylime'nin de peygamberliğini ilân ettiğini duymuştu. Müslümanlardan önce onu ortadan kaldırmayı ve Yemâme'ye hâkim olmayı amaçladı ve askerlerine orayı yakıp yıkmalarını emretti.[32] Bu durumdan anında haberi olan Müseylime ise Secâh'ı barış yoluyla Yemâme'den uzaklaştırmanın yollarını aradı. Daha önce de Peygamber Efendimize teklif ettiği gibi hem peygamberlik makamını hem de Yemâme topraklarını paylaşma önerisinde bulunarak, "Bu toprakların yarısı bizimdir. Eğer âdil davransaydı diğer yarısı da Kureyş kabilesinin (Hz. Peygamber'in) olacaktı. Allah, Kureyş'in kabul etmediği bu diğer yarıyı sana verdi." dedi.[33]

[24] M124 Müslim, Îmân, 32; D1556 Ebû Dâvûd, Zekât, 1.
[25] TB2/261 Taberî, *Târîh*, II, 261; BFS133 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 133.
[26] BN7/133 İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 133; TB2/264 Taberî, *Târîh*, II, 264.
[27] ZR1/310 Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, I, 310.
[28] BN6/352 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 352.
[29] B7302 Buhârî, İ'tisâm, 5.
[30] BN6/344 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 344.
[31] BN6/352 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 352.
[32] EĞ21/38 Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *Kitâbü'l-eğânî*, XI, 38.
[33] TB2/270 Taberî, *Târîh*, II, 270; KF2/214 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 214-215.

Müseylime, siyasî bir yöntem izleyerek Secâh'a kendisiyle evlenmesini de teklif etti. Secâh, bu teklifi kabul etti ve orada üç gün kaldıktan sonra memleketine döndü.[34] Yine kaynakların verdiği bilgiye göre, Secâh daha sonra peygamberlik davasından vazgeçmiş, samimi bir Müslüman olmuş, vefat ettiğinde cenaze namazını sahâbeden Basra valisi olan Semüre b. Cündeb kıldırmıştır.[35]

Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan sahte peygamberlerden bir diğeri de Müseylimetü'l-kezzâb'dır. Hicaz bölgesinin doğusunda yer alan Yemâme'nin verimli toprakları Hanîfe kabilesinin elindeydi ve hicretin sekizinci yılından itibaren bu kabilenin reisliği "Yemâme rahmânı" adıyla bilinen Müseylime'nin eline geçmişti.[36]

Müseylime, aynı kabileden Sümâme b. Üsâl ile rekabet hâlindeydi. Bu zât, Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuştu.[37] Hanîfe kabilesinden Müslüman olanlar da onun etrafında toplanmaya başladığı için günden güne gücü artıyordu. Bu durumu kendisi açısından tehlikeli gören Müseylime, liderliğini koruyabilmek için Resûl-i Ekrem ile görüşmek üzere Medine'ye gitti.[38] İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Müseylimetü'l-kezzâb, Hz. Peygamber'i Medine'de beraberinde bir heyetle ziyaret ederek, "Şayet kendinden sonra beni halef tayin edersen dinini kabul edeceğim." dediği zaman Hz. Peygamber, arkadaşlarının arasında bulunan Müseylime'nin tam karşısında durmuş ve elindeki hurma dalını göstererek, *"Elimde bulunan şu dal parçasını istesen onu dahi sana vermem. Sen de Allah'ın senin hakkındaki hüküm ve takdirini geçemezsin. (Dine) sırtını dönecek olursan Allah seni muhakkak helâk eder."* buyurmuştu.[39]

Bazı kaynakların verdiği bilgiye göre, Hanîfe kabilesi mensupları Hz. Peygamber'in huzurundayken Müseylime, kabileye ait at ve develerin başında kaldı.[40] Bazı kaynaklara göre ise Müseylime hicretin onuncu yılında Hz. Peygamber'e, içinde, "Ben peygamberlik konusunda sana ortaklık teklif ediyorum. Bu toprakların yarısı bize, diğer yarısı Kureyş'e ait olsun." bilgisi bulunan bir mektup gönderdi.[41] Hz. Peygamber'in bu mektuba cevabı, *"...Yalan ve Allah'a iftira dolu mektubun bana ulaştı. Yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini ona vâris kılar. Akıbet Allah'tan korkanlarındır. Selâm doğru yolu bulanlara olsun."*[42] şeklinde oldu.

Medine'ye yaptığı ziyaret ve mektuplaşmadan istediği sonucu elde edemeyen Müseylime, peygamberliğini ilân etti. O, bir kısım kafiyeli sözler söyleyerek bu sözlerin kendisine vahyedilen âyetler olduğunu iddia ediyor-

[34] TB2/270 Taberî, *Târîh*, II, 270-271.
[35] BFS138 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 138-139.
[36] BN5/61 İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 61.
[37] M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59; B4372 Buhârî, Meğâzî, 71.
[38] "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, XXXII, 90.
[39] B7461 Buhârî, Tevhîd, 29; M5935 Müslim, Rü'ya, 21.
[40] ST1/316 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 316-317.
[41] HS5/303 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 303.
[42] ST1/273 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 273.

du. Namazı gerekli görmüyor, zina ve içkiyi helâl kabul ediyordu. Bununla beraber Peygamber Efendimizin peygamber olduğuna da şahitlik ettiğini söylüyordu.[43] Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebû Bekir, Müseylime fitnesini bastırmak için birlikler gönderdi. Fakat bu birlikler, Müseylime güçleri karşısında yenildiler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd komutasında yeni bir ordu gönderdi. İki ordu Akrabâ' adı verilen yerde karşı karşıya geldi. Çok kalabalık olan Müseylime ordusu, muhacir ve ensardan oluşan İslâm ordusu karşısında çok güçlü bir direniş gösterdi. Hatta Hâlid b. Velîd'in eşi Ümmü Temîm ölüm tehlikesi atlattı.[44] Kanlı çarpışmalardan sonra Müseylime'nin Vahşî b. Harb'in mızrağı[45] veya ensardan bir kişinin kılıç darbesi ile öldürüldüğü zikredilir.[46] Vahşî'nin, "Müseylime'yi hangimizin öldürdüğünü Rabbin bilir. Eğer onu ben öldürmüşsem insanların en hayırlısını (Hz. Hamza'yı) ve en şerlisini ben öldürmüş oldum." sözü,[47] onun, Müseylime'yi kendisinin öldürdüğünden emin olmadığını gösterir. Yemâme Savaşı'nda Müslümanların altı yüz kadar şehit, Müseylime ordusunun ise on bine yakın kayıp verdiği nakledilmektedir.[48]

Bütün sahte peygamberlerin nübüvvet iddiaları gibi başarıları da sahte ve geçici idi. Çünkü bu kişilerin etkinliği, İslâm'ın henüz gönüllere iyice yerleşmediği yerlerde, ortam ve şartları istismar ederek "kabile rekabeti, maddî menfaat, kâhinlik" gibi son derece etkili silahları ustaca kullanma kurnazlığından başka bir şey değildi. Özellikle kabile rekabeti, Araplarda bazen dinî inançlardan da üstün yer tutabiliyordu. Kureyş'ten çıkan bir peygambere tâbi olmaktansa, kendi kabileleri arasından çıkıp peygamberlik iddia eden birinin göstereceği yolda yürümeyi daha uygun görüyorlardı. Hâlid b. Velîd, Yemâme Savaşı'nda esir düşen bazı kişilere niçin Müseylime'ye tâbi olduklarını sorduğunda onların, "Sizden bir peygamber vardı, bizden de bir peygamber olsun diye düşündük."[49] şeklindeki cevabı, bu hususta yeterli fikir vermektedir. Talha en-Nemrî'nin, Müseylimetü'l-kezzâb'a bir kısım sorular sorup onun gerçek bir peygamber olmadığını anladıktan sonra söylediği, "Senin bir yalancı olduğuna şehâdet ederim; Muhammed ise doğruyu söylüyor. Fakat bizim için Rebîaoğulları'ndan bir yalancı, Mudar'ın doğruyu söyleyen peygamberinden daha sevimlidir." sözü,[50] onların kabile rekabet ve taassubunun derecesini göstermesi bakımından iyi bir örnektir.

Tuleyha, kendi kuvvetlerinin Hâlid b. Velîd komutasındaki ordu karşısında zor duruma düştüğünü görüp, feryat ederek, "Yazık size, sizi

[43] BD5/331 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 331.
[44] KF2/218 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 219-220.
[45] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24; BS17195 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 282.
[46] HM16174 İbn Hanbel, III, 501.
[47] BS18698 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 164.
[48] BN6/357 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 357.
[49] TB2/277 Taberî, *Târîh*, II, 278.
[50] TB2/277 Taberî, *Târîh*, II, 277.

mağlup eden güç nedir?" diye sorunca adamlarından birinin cevabı şöyle olmuştur: "Bizden komutanından önce ölmeyi isteyen hiç kimse yok. Oysa şu anda biz, hepsi komutanından önce ölmeye can atan bir toplulukla savaşıyoruz."[51] Sahte peygamberlerin ne uğruna mücadele verdiklerini gösteren bu cevap, onların hem bireysel güç ve otoritelerini güçlendirmek hem de kabile asabiyetini tatmin etmek için çabaladıklarını göstermektedir. Sahte peygamberlerin peygamberlik iddialarının insanlığa bıraktığı miras, sadece ölüm, zulüm ve gözyaşı oldu. Kendileri de bu kötü akıbetten kurtulamadılar. Allah, onları uydurdukları şeylerle baş başa bıraktı. Kur'an bu durumu ne güzel ifade eder: *"Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' ya da 'Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim.' diyenden daha zalim kimse var mıdır?"*[52]

Aslında sahte peygamberlerden hiçbiri, Allah'ı, Resûl-i Ekrem'i ve İslâm'ı tanımadığını söylemedi. Tam aksine, her biri onun eşsiz gücünü kendi menfaati için kullanmayı amaçladı. Bir anlamda her biri, şeytanın iğvasıyla İslâm'ın hükümlerinde bir tür eksiltme ve artırma çabası sergiledi. Peygamber Efendimizin hayatta olduğu dönemde başlayan sahte peygamberlik iddiaları günümüze kadar uzanan süreçte ve gelecekte de her zaman görülebilir. Bu bağlamda Resûlullah'ın hizmetkârı ve Suffe Ashâbı'ndan olan Sevbân'ın bildirdiğine göre, Hz. Peygamber, *"Şüphesiz ümmetim içinde otuz yalancı çıkacak, her biri de kendinin peygamber olduğunu iddia edecektir."* buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, bu ifadesiyle, söz konusu iddia sahiplerinin çoğalacağına işaret etmektedir. Bu hadisin sonunda, *"Oysa ben, peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra hiçbir peygamber yoktur."*[53] şeklinde yer alan nebevî uyarı son derece önemlidir. Bu uyarı, günümüzde ve gelecekte bu anlamda ortaya çıkan veya çıkabilecek olan bütün iddiaları boşa çıkarmakta ve bu tür çıkışların her zaman başarısızlığa mahkûm olacağını bildirmektedir. Nitekim Kur'an, Hz. Peygamber'in peygamberlerin sonuncusu olduğunu,[54] dinin tamamlandığını, insanlık için din olarak sadece İslâm'ın kabul edileceğini,[55] İslâm'dan başka din arayanların âhirette hüsrana uğrayacaklarını ve isteklerinin asla dikkate alınmayacağını,[56] Kur'an'ın tahrife uğramaktan korunacağını[57] ve Hz. Peygamber'in bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini[58] bildirmek suretiyle, bu konuda son sözü söylemiştir.

Kendisinin son peygamber olduğunu mütevazı bir şekilde dile getiren Hz. Peygamber'in şu benzetmesi hakikati en güzel şekilde özetlemektedir:

[51] BS17195 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 282.
[52] En'âm, 6/93.
[53] T2219 Tirmizî, Fiten, 43; D4252 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.
[54] Ahzâb, 33/40.
[55] Mâide, 5/3.
[56] Âl-i İmrân, 3/85.
[57] Hicr, 15/9.
[58] Sebe, 34/28; A'râf, 7/158.

"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'" Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: "İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."[59]

[59] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18.

HZ. PEYGAMBER ve YÖNETİM
EMANET, EHLİYET, HAKKANİYET

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْمُرُ مَعَ أَبِى بَكْرٍ
فِى الأَمْرِ مِنْ أَمْرِ الْمُسْلِمِينَ وَأَنَا مَعَهُمَا.

Ömer b. Hattâb anlatıyor:
"Resûlullah (sav), Hz. Ebû Bekir ile birlikte Müslümanları ilgilendiren meselelerde geceleri konuşmalar yapardı. Ben de yanlarında olurdum."
(T169 Tirmizî, Salât, 12)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ:
مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ مَشُورَةً لأَصْحَابِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ إِلاَّ أَنْ يُؤْمَرَ بِمَعْصِيَةٍ فَإِنْ أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلاَ سَمْعَ وَلاَ طَاعَةَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّمَا الإِمَامُ جُنَّةٌ يُقَاتَلُ مِنْ وَرَائِهِ وَيُتَّقَى بِهِ فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ [عَزَّ وَجَلَّ] وَعَدَلَ كَانَ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرٌ وَإِنْ يَأْمُرْ بِغَيْرِهِ كَانَ عَلَيْهِ مِنْهُ."

أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ زِيَادٍ عَادَ مَعْقِلَ بْنَ يَسَارٍ فِى مَرَضِهِ فَقَالَ لَهُ مَعْقِلٌ... سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَا مِنْ أَمِيرٍ يَلِى أَمْرَ الْمُسْلِمِينَ ثُمَّ لاَ يَجْهَدُ لَهُمْ وَيَنْصَحُ إِلاَّ لَمْ يَدْخُلْ مَعَهُمُ الْجَنَّةَ."

عَنْ يَحْيَى بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَدَّتِى تُحَدِّثُ أَنَّهَا سَمِعَتِ النَّبِيَّ ﷺ يَخْطُبُ فِى حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَهُوَ يَقُولُ: "وَلَوِ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ يَقُودُكُمْ بِكِتَابِ اللَّهِ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah'tan (sav) daha fazla ashâbıyla istişare eden bir kimse görmedim."

(T1714 Tirmizî, Cihâd, 35)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Günah işlemesi emredilmedikçe, hoşlansa da hoşlanmasa da dinlemek ve itaat etmek, Müslüman bir kişinin vazifesidir. Eğer kendisine günah emredilirse dinlemek ve itaat etmek yoktur."*

(M4763 Müslim, İmâre, 38)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yönetici bir kalkandır. Onun ardında savaşılır, onunla (tehlikelerden) korunulur. Şayet o, Yüce Allah'a karşı takvayı emreder ve adaletle hükmederse bundan dolayı sevap kazanır. Bunun dışında bir şey emrederse o zaman yaptıkları kendi aleyhine olur."*

(M4772 Müslim, İmare, 43)

Ubeydullah b. Ziyâd, hastalığında Ma'kil b. Yesâr'ı ziyaret etti. Ma'kil ona dedi ki, "...Resûlullah'ı şöyle derken işittim: '*Müslümanların yönetimini üstlendiği hâlde onlar için çalışmayan ve samimi davranmayan yönetici, onlarla birlikte cennete giremez.*'"

(M366 Müslim, Îmân, 229)

Yahyâ b. Husayn'ın işittiğine göre, ninesi şöyle demiştir: "Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in (sav) hutbe verirken şöyle dediğini işittim: '*Size yönetici olarak, Allah'ın Kitabı ile yöneten bir köle dahi tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin.*'"

(M4758 Müslim, İmâre, 37)

Allah Resûlü'nün ilâhî vahyi tebliğ etmekle görevlendirildiği bölgede kabile esaslarına göre yaşayan bir toplum vardı. Kararların çoğunu, toplumu yönetip yönlendiren kabilelerden birer temsilcinin bulunduğu "nedve" (meclis) alırdı. Burada zaman zaman insanî değerlere saygılı, hakkı savunan kararlar alınmakla birlikte, çoğu zaman sinelere yerleşen câhiliye taassubu ile savaş, intikam, baskın kararları alınırdı. Nedve üyeleri, aynı ırk ve inanca sahip olmalarına rağmen birbirleriyle de mücadele hâlindeydiler. Kabilelerin birbirine saldırısını önleyen yegâne unsur, savaşabilme kabiliyeti ve gücü idi. Zayıf olanlar her türlü haksızlığa uğralayabildikleri için varlıkları bile sürekli tehlike altındaydı. Her an malları, mülkleri talan edilebilir, kendileri ve çocukları köle olabilirlerdi. Dayandıkları, içi boşaltılmış bazı kutsal değerler bulunmakla birlikte, kuralların uygulanma şekli güçlü kabilelerin yararına göre değişebiliyordu. Netice olarak toplumsal ve ferdî hayatın hemen bütün şekillerinde koyu bir karanlık, derin bir cehalet vardı.

Allah'ın Elçisi bu şartlarda Mekke'de varlık mücadelesi veriyor, kendisine tâbi olanlara ağırlıklı olarak tevhid akidesini anlatıyordu. Daha ilk günden itibaren hiçbir ayrım yapmaksızın zengin fakir, Arap Acem, siyah beyaz demeden toplumun bütün bireylerine ulaşıyordu. Öyle ki Mekke'nin en saygın ailelerine mensup olan Sa'd b. Ebû Vakkâs, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Mus'ab b. Umeyr ile toplumun en alt tabakası olarak kabul edilen kölelerden Bilâl b. Rebâh, Habbâb b. Eret birlikte yan yana aynı safta yer alıyorlardı. Toplum içinde neredeyse hiçbir hakka sahip olmayan kadınlara Peygamberimiz son derece değer veriyor, onları erkeklerle beraber, aynı inancın birer üyesi olarak kabul ediyordu. Mekke döneminde Hz. Peygamber'in kendisine inanan sahâbîleri sevk ve idaresi, risâlet vasfına dayalı bir cemaat liderliği şeklinde idi. Ancak Medine'den gelen insanlardan biat alındığında, dinî yönünün yanı sıra bütün Müslümanlara kefil olan, onları yöneten, idare eden siyasî bir lider olmasının da ilk adımı atılmıştı.

Hicretten sonra Medine'de ilk defa "biz" olma şuurunu yakinen tatmaya ve yaşamaya başlayan Müslümanlar, kendi içlerindeki yardımlaşma ve dayanışmaya ilâveten Mekkeli müşrikler, diğer kabileler ve Yahudilerden

gelebilecek saldırılara karşı koyabilmek için emniyet hissetme ihtiyacında idiler. Medine'nin kabile anlayışı içinde yetişmiş, birbirleriyle mücadele etmekten yorulmuş, bölük pörçük gruplar hâlinde yaşayan sakinlerine yapılacak en büyük iyilik; belli bir düzen çerçevesinde hayatiyetini devam ettirebilecek kuvvetli ve merkezî bir idare sistemi kurmak olacaktı. Nitekim öyle de oldu. Hz. Peygamber renk, inanç, dil ve ırk ayrımı yapmadan toplumun bütün kesimlerine aynı şeyi, eşitlik ve adaleti sunan ve bu toplumun parçası olunduğu sürece bunu garanti eden bir idare sistemi benimsedi. Bu doğrultuda öncelikle birbiriyle savaş hâlindeki Arap kabileleri barıştırdı; sonra da Yahudilerle bir antlaşma yaptı. Böylece Medine'ye "şehir devleti" vasfını kazandıracak esaslar belirlendi. Toplumsal ve bireysel düzeyde önemli kararlar alındı. Öncelikle bu küçük devleti oluşturan topluluklar, bu toplulukların birbirleriyle ve yabancılarla ilişkileri, idarî ve adlî yapıları belirli esaslara bağlandı. Sonra da tek tek bütün fertlerin din ve vicdan hürriyeti güvence altına alındı. Üzerinde anlaşılan bu hususlar yazılı bir metin hâline getirildi ve böylece siyasî bir belge hüviyeti kazandı. İşte bu, Medine vesikası idi; belki de tarihin yazılı ilk anayasası...[1] Kutlu Elçi bu şekilde yöneten, yönlendiren, anlaşma yapan ve gerektiğinde savaş kararı alan bir önder idi. O, vahiy alan bir peygamber olduğu gibi, aynı zamanda bir devlet başı ve yeri geldiğinde ordu komutanı idi. Liderlik, önderlik peygamberlerin ortak özelliği idi. Nitekim Hz. Peygamber, İsrâiloğulları'nı hep peygamberlerinin yönettiğini bildirmişti.[2]

Allah Resûlü'nün bütün uygulamalarında olduğu gibi toplum idaresinde de hâkim olan temel belirleyici unsur, ilâhî vahyin yönlendirmesi idi. Onu temel kabul eder ve ona göre hareket ederdi. Çünkü bu prensip Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde defalarca bildirilmişti: *"Ey Muhammed! Sen Rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir."*,[3] *"Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."*,[4] *"Rabbinden sana vahyedilene uy. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*[5]

Hz. Peygamber'in idarî konulardaki kararlarını belirleyen diğer bir unsur da istişare idi. İstişare ile tecrübeli insanların birikiminden yararlanır, meseleyi sahiplenmelerini temin ederdi. Neticede, konuşulan konu bütün toplum tarafından kabul görürdü. Müslümanların karşılaştıkları önemli olaylardan olan Bedir Savaşı'nda, Kutlu Elçi her aşamada ashâbı ile istişare etmişti. Savaşa girme kararı alırken, askerlerin yerleşecekle-

[1] BN3/275 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 275; HS3/31 İbn Hişam, *Sîret*, III, 31-35.
[2] B3455 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[3] En'âm, 6/106.
[4] Yûnus, 10/109.
[5] Ahzâb, 33/2.

ri alanı belirlerken, savaş sonrasında esirlere nasıl davranılacağını tespit ederken hep ashâbının görüşlerine başvurmuştu.[6] Savaş esirleri, savaşın nasıl olacağı gibi dünyevî hususlarda istişare ettiği gibi bazen ezanın meşru kılınması gibi hakkında vahiy gelmeyen dinî hususlarda da istişare ediyordu.[7] Peygamber olması hasebiyle birçok bilgi ile mücehhez olmasına ve vahiy almasına rağmen Resûl-i Ekrem, ashâbına danışmakla emrolunmuştu.[8] Nitekim Hz. Ömer bu husus ile ilgili olarak şöyle demekteydi: "Resûlullah (sav), Hz. Ebû Bekir ile birlikte Müslümanları ilgilendiren meselelerde geceleri konuşmalar yapardı. Ben de yanlarında olurdum."[9] Allah Resûlü istişareye o kadar önem vermişti ki Ebû Hüreyre onun bu özelliğini, "Resûlullah'tan (sav) daha fazla ashâbıyla istişare eden bir kimse görmedim."[10] şeklinde dile getirmişti.

Allah Teâlâ, *"Onların işleri, aralarında danışma iledir."*[11] âyetinde bu yapılanmayı överek örnek göstermiştir. Hz. Peygamber de istişarenin toplum içindeki önemi ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"İdarecileriniz en hayırlılarınız, zenginleriniz en cömertleriniz olup, işleriniz de aranızda istişare ile yürütüldüğü zaman yerin üstü sizin için altından daha hayırlıdır..."*[12] İlmi ve zâhidliği ile bilinen tâbiîn büyüklerinden Hasan el-Basrî de bu anlamda, "Bir topluluk, istişare ettiği zaman mutlaka müzakere ettikleri konu hakkında en doğru karara yönlendirilirler." demiş, ardından da, *"Onların işleri, aralarında danışma iledir."*[13] âyetini okumuştur.[14]

Toplumu idare etmede en önemli hususlardan biri de yetki kullanımıdır. Allah Teâlâ, idarecilere adaleti emrettikten[15] hemen sonra bu kez de toplumun ona karşı sorumluluğuna dikkat çeker: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin..."*[16] Kur'an âyetlerinde, risâlet görevi ile birlikte devlet başkanlığı vasfı da bulunan Hz. Peygamber'e itaat, Allah'a itaat olarak kabul edilmiştir.[17] Burada itaatin, iman ile bağlantılı olduğu düşünüldüğünde kâmil müminin bir vasfının da aynı zamanda bir idareci olan Allah Resûlü'ne itaat olduğu anlaşılmaktadır. Âyette ulü'l-emre itaatin, Allah ve Resûlü'ne açıkça itaat emrinden sonra ve bu ikisine bağlı olarak dile getirilmesi önem arz etmektedir.

Peki, itaatin sınırı ne olacaktır? İtaate böylesine önem veren bir din, onun sınırını da net bir şekilde tespit etmiştir. Peygamber Efendimiz, *"Günah işlemesi emredilmedikçe, hoşlansa da hoşlanmasa da dinlemek ve itaat etmek, Müslüman bir kişinin vazifesidir. Eğer kendisine günah emredilirse dinlemek ve itaat etmek yoktur."*[18] *"Allah'a isyan hususunda itaat yoktur. İtaat, ancak iyi*

[6] NM5801 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2121 (3/427); M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58; VM1/52 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 52-54.
[7] M837 Müslim, Salât, 1; D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27.
[8] Âl-i İmrân, 3/159.
[9] T169 Tirmizî, Salât, 12.
[10] T1714 Tirmizî, Cihâd, 35.
[11] Şûrâ, 42/38.
[12] T2266 Tirmizî, Fiten, 78.
[13] Şûrâ, 42/38.
[14] EM258 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 100.
[15] Nisâ, 4/58.
[16] Nisâ, 4/59.
[17] Nisâ, 4/80.
[18] M4763 Müslim, İmâre, 38.

(ma'rûf) olan hususlardadır."[19] buyurmuştur. Ashâbdan Ubâde b. Sâmit'in şu sözleri de itaatin ölçüsünü, sınırlarını anlatması bakımından önemlidir: "Zorluk ve kolaylık anlarında, iyi ve kötü durumlarda söz dinlemeye ve boyun eğmeye, başkalarının tercih edilmelerine ses çıkarmaksızın itaat etmeye, iş başındakilerin işlerine karışmamaya, nerede olursak olalım kınayanların kınamasından çekinmeyerek hakkı söylemeye Peygamber'e (sav) biat ederken söz verdik."[20]

Bu konuda bir uyarı da topluma yapılmıştır: *"...Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûl'e götürün. Bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir."*[21] İtaat emrinin bir uzantısı olarak Hz. Peygamber, toplumda meydana gelecek anlaşmazlıkların çözüm mercii kabul edilmiştir. Onun bu vasfı o kadar önemlidir ki bu konudaki herhangi bir şüphe veya rahatsızlık, sistemin tamamına yönelik bir itiraz, onun kabul veya reddi yönünde bir "taraf olma" şeklinde sunulmaktadır: *"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hüküm konusunda içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."*[22]

Allah Resûlü'nün idaresinde çokça vurgulanan bir başka husus da toplumsal özeleştiri ve özdenetim olan "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" görevi idi. Bu sistemde artık bütün fertlere, birbirlerine iyiliği teşvik, kötülükten sakındırma gibi bir sorumluluk verilmişti. Buna göre her birey âdeta idarenin doğal bir üyesi ve ortağıydı. Kur'ân-ı Kerîm'de, "iyilik erdemine çağırmanın ve kötülüklerden sakındırmanın" müminlerin en önemli özelliklerinden biri olduğu bildirilmişti.[23] *"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar ve Allah'a inanırsınız."*[24] âyetinde bu yönde sürekli bir çağrıda bulunulmuştu. Allah Resûlü de *"Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki ya iyilikleri emreder, kötülüklerden insanları sakındırırsınız yahut Allah size öyle bir ceza gönderir ki dua edersiniz (ama) duanız kabul olunmaz."*[25] şeklinde ashâbını uyarmıştı. Hz. Nebî, bu görevi bizâtihi kendisi uygulamakla birlikte Müslümanlara da görev düştüğünü şöyle anlatıyordu: *"Bir kötülük gören kişi onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Bunu da yapamazsa kalbi ile o kötülüğe karşı tavır koysun (onu hoş görmesin) ki bu da iman eden kişinin asgarî yapması gereken şeydir."*[26] Çünkü duyarlı ve katılımcı bir toplum yapısının oluşması için bu bir gereklilikti. Toplumun ıslahı ve insanlar arasında iyiliklerin, güzelliklerin yayılması yönünde çaba göstermeyenler için de

[19] B7257 Buhârî, Ahbâru'l-âhâd, 1; D2625 Ebû Dâvûd, Cihâd, 87.
[20] M4768 Müslim, İmâre, 41; N4154 Nesâî, Biat, 1.
[21] Nisâ, 4/59.
[22] Nisâ, 4/65.
[23] Tevbe, 9/71, 111-112.
[24] Âl-i İmrân, 3/110.
[25] T2169 Tirmizî, Fiten, 9.
[26] N5011 Nesâî, Îmân, 17.

Allah Resûlü, *"Küçüğümüze şefkat, büyüğümüze hürmet göstermeyen, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmayan bizden değildir."*[27] buyurmaktaydı.

Allah Resûlü'nün idaresinde insanlara hak ve adalet ölçüleri içinde davranılması esastı. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'den adaletin gereğini yerine getirmesi emredilmiş,[28] bütün müminlere hitaben de *"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor!"*[29] buyrulmuştu. İdarecilerin de itaate lâyık olma ve kendilerine bağlı olan insanların güvenini kazanmaları gerekmekteydi. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştu: *"Yönetici, bir kalkandır. Onun ardında savaşılır, onunla (tehlikelerden) korunulur. Şayet o, Yüce Allah'a karşı takvayı emreder ve adaletle hükmederse bundan dolayı sevap kazanır. Bunun dışında bir şey emrederse o zaman yaptıkları kendi aleyhine olur."*[30]

Resûl-i Ekrem'in, vefatına yakın bir zamanda, *"Ey insanlar! Bilesiniz ki! Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur."*[31] şeklinde verdiği mesaj, idarede ve sosyal hayatta eşitlik prensibine verdiği önemi göstermekteydi. Onun öğretisinde insanlara etnik köken, renk ve toplum içindeki imtiyazına bakılmaksızın adalet ve hakkaniyet ölçüleri içinde eşit davranılır ve *"bütün insanlar tarağın dişleri gibi eşit"* kabul edilirdi.[32]

Allah Resûlü'nün idaresinde dikkat çeken bir husus da vekâlet sistemiydi. Kutlu Nebî Medine'yi askerî seferler, hac ve umre gibi nedenlerden dolayı terk ettiğinde kendi yerine bir vekil bırakırdı. Söz gelimi hicretin sekizinci yılında Hz. Ebû Bekir'i hac vekili olarak tayin etmişti.[33] Vekillerin belirlemesinde yegâne ölçüsü de liyakat idi. Vekâlete seçilen kişi, kimi zaman Sâib b. Osman b. Maz'ûn gibi Kureyşli,[34] kimi zaman Sa'd b. Ubâde gibi Medineli,[35] kimi zaman Zeyd b. Hârise gibi azat edilmiş bir köle,[36] kimi zaman da İbn Ümmü Mektûm gibi görme engelli bir sahâbî olabiliyordu.[37]

Resûlullah (sav) Medine dışındaki insanlara İslâm'ı anlatmak, zekât toplamak, hukukî ihtilâfları çözmek gibi görevler için bazı sahâbîlerini görevlendirirdi. O dönemde bu görevi yapanlara daha çok "âmil" denilirdi. Âmiller geniş yetki ile gönderildikleri için sorunların çoğunu yerinde çözerlerdi. Ancak bilemedikleri dinî ve hukukî konuları Allah Resûlü'ne danışırlardı. Çünkü Allah Resûlü'nün kendilerine tavsiyesi bu şekilde idi.[38] Hz. Peygamber'in çeşitli hukukî ihtilâfların çözümü için bazı sahâbîleri

[27] T1921 Tirmizî, Birr, 15.
[28] Şûrâ, 42/15.
[29] Nisâ, 4/58.
[30] M4772 Müslim, İmare, 43.
[31] HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[32] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb,* 1/145.
[33] T3091 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; N2996 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 187.
[34] HS3/142 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 142.
[35] HS3/135 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 135.
[36] ZE2/258 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 258
[37] D2931 Ebû Dâvûd, İmâre, 3.
[38] İM55 İbn Mâce, Sünnet, 8.

Medine'de görevlendirdiği de olurdu. Allah Resûlü'nün yanında yetişen, nasıl hüküm verdiğine vâkıf olan, adalet ilkesine bağlılığı ile bilinen Hz. Ömer, bu kişilerden birisi idi. Yine Hz. Peygamber'in, Medine'de babadan kalma evlerinin paylaşımında ihtilâfa düşen kardeşlerin arasını bulması için Huzeyfe b. Yemân'ı görevlendirmesi,[39] ashâbının özelliklerini anlatırken Hz. Ali'yi en iyi hüküm veren, Zeyd b. Sâbit'i ise miras konularını en iyi bilen kişi[40] olarak tanıtmasından da hukukî konularda ehil, bilgili, kabiliyetli ashâbına yetki verdiği anlaşılmaktadır.

Allah Resûlü'nün görevlendirdiği kişiler sadece vekiller veya valiler değildi. Bunun yanında İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerine öğretmenler, komutanlar, vergi memurları, elçiler ve imamlar tayin ediyordu. Bu görevliler arasında Muâz b. Cebel gibi Araplar olduğu gibi Bâzân el-Fârisî gibi Fars kökenli sahâbîler de vardı.[41] Hür olanların yanı sıra Zeyd b. Hârise gibi azat edilmiş köleler de vardı.[42] Aynı şekilde yaşını almış insanlar olduğu gibi Üsâme b. Zeyd gibi çok genç olanlar da bulunmaktaydı.[43] Toplumun en hassas noktası olan yetki ve görev dağılımında Resûlullah'ın göz önünde bulundurduğu temel husus, emanet ve liyakat idi. Çünkü ilgili sahâbîler gittikleri yerde Hz. Peygamber'i temsil edecek, toplumu idare edecek, davalara bakıp adaleti uygulayacak, emniyet ve asayişi sağlayacaklardı. Neticede İslâmî değerler en doğru biçimde tanınacak ve daha geniş coğrafyalara yayılacaktı.

Allah Resûlü'nün idaresinde emanet, ehliyet ve liyakat esas olduğu için bu nitelikleri taşımayan kimselere idarî görev verilmezdi. Bir gün Allah Resûlü'nün sevgili ashâbından olan ve hakkı çekinmeden dile getirmesiyle bilinen Ebû Zer, Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlallah! Beni âmil olarak görevlendirmiyor musun?" demişti. Onun yapısını çok yakından bilen Hz. Peygamber, elini omuzuna vurarak, *"Ey Ebû Zer! Zayıf bir kimsesin. Bu görev ise bir emanettir. Lâyık olduğu için onu alan ve gereğini hakkıyla yerine getirenler dışında (bu tür görevler) kıyamet günü rezillik ve pişmanlıktır."*[44] buyurmuştu. Bunun yanında, *"Siz yöneticiliği çok isteyeceksiniz. (Oysa) o, kıyamet gününde pişmanlık olacaktır."*[45] hadisi de ehil olmayanlara, bu hususta kabiliyet ve birikimi olmayanlara yönelikti.

Allah Resûlü'nün anlayışında, görev alma hususunda ihtiraslı olanlara da yer verilmiyordu. Ebû Musa el-Eş'arî şöyle anlatıyor: "Amcaoğullarımdan ikisiyle birlikte Peygamber'in yanına girdim. Onlardan birisi, 'Yâ Resûlallah, Yüce Allah'ın seni hâkim kıldığı yerlerden birine bizi yönetici

[39] BS11556 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 106.
[40] İM154 İbn Mâce, Sünnet, 11; T3790 Tirmizî, Menâkıb, 32.
[41] CVS23 İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, s. 23.
[42] ZE2/258 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 258
[43] M6264 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 63.
[44] M4719 Müslim, İmâre, 16.
[45] B7148 Buhârî, Ahkâm, 7.

yap.' dedi. Diğeri de buna benzer bir talepte bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *'Vallahi biz, talep eden ve hırslı olan kimseye bu görevi vermiyoruz.'* buyurdu."[46]

Buradan anlaşılıyor ki yönetici tayininde dikkate alınan özellikler, kişinin soyu, toplumsal mevkii değil, Allah'ın Yüce Kitabı'nda ortaya koyduğu adalet ve hakkaniyetti. Fakat bununla kalmıyor, asıl uyarı idare yetkisi olanlara yapılıyordu. Nitekim Yemen'e vali olarak atanan Muâz b. Cebel görev yerine doğru yola çıkarken Allah Resûlü ona, *"Ey Muâz b. Cebel! İnsanlara güzel davran."* diyerek uyarıda bulunmuştu.[47]

Bu konuşmadan sonra Muâz yola çıkmış fakat Hz. Peygamber bir haberci göndererek onu geri çağırmış ve şöyle buyurmuştu: *"Seni niçin geri çevirdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan (onlardan) hiçbir şey alma, çünkü bu hıyanettir. Her kim bu dünyada hıyanet yaparsa kıyamet günü (Allah'ın huzuruna), yaptığı o hainlikle getirilir. Seni bunun için çağırmıştım, şimdi vazifene gidebilirsin."*[48]

İster devlet başkanlığı, ister valilik, ister komutanlık, isterse öğretmenlik veya vergi toplama memurluğu... İdareci, idare adına halka hizmet amacıyla yetkilendirildiği için görev süresince daima "insanı" öncelemek durumundadır. Yani yönetici vasfıyla çalışan kişi, *"velisi olmayanın velisi"*[49] olmak zorundadır.

Allah Resûlü Muâz'ın şahsında, vasfı ve görevi ne olursa olsun devleti temsil eden kişilere şu uyarıyı yapmaktadır: *"...Bir de (haksızlık yapıp) mazlumun bedduasını almaktan sakın. Zira gerçek şudur ki Allah ile mazlumun bedduası arasında hiçbir perde yoktur."*[50]

Başta devlet başı olmak üzere, vasfı ve vazifesi ne olursa olsun onun adına hareket eden bütün görevliler, idare ile ilgili olarak yapılacak bir düzenlemenin ilk muhataplarıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ bu kesime, Hz. Peygamber'in şahsında çeşitli uyarılarda bulunarak; her şeyden önce yönetilene karşı yumuşak davranıp[51] affetmeyi ve iyiliği tavsiyeyi her zaman önde tutmalarını istemiştir.[52]

Yönetici, yetkilerini kötüye kullanmadan, idaresi altındaki kimselere zulmetmeden, kendisine verilen görevin bir emanet olduğu bilinciyle hareket ederek, âdil bir yönetici olmaya çalışmalıdır. Bırakın rüşvet almayı, kendisine sırf yetkili olduğu için takdim edilen hediyeleri dahi kabul etmekten kaçınmalıdır.[53] Devlet görevlisi, şahsı adına değil temsil ettiği değerleri önceleyerek hareket etmelidir. Devlet görevlisi temsil ettiği de-

[46] M4717 Müslim, İmâre, 14.
[47] MU1636 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1.
[48] T1335 Tirmizî, Ahkâm, 8.
[49] İM1880 İbn Mâce, Nikâh, 15; D2083 Ebû Dâvûd, Nikâh, 18, 19.
[50] D1584 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; DM1648 Dârimî, Zekât, 1.
[51] Âl-i İmrân, 3/159.
[52] A'râf, 7/199.
[53] B7197 Buhârî, Ahkâm, 41; M4739 Müslim, İmâre, 26.

ğerlerin büyüklüğünü bilmeli fakat bunu şahsı adına bir övünç ve gurur vesilesi yapmamalı, kibrine yenik düşmemelidir. Nitekim Resûlullah (sav), kral peygamber mi yoksa kul peygamber mi olmak istediği sorulduğunda kul peygamber olmayı tercih ederek tevazu göstermişti.[54]

Hangi görevde olursa olsun Müslümanlar sorumluluklarını yerine getirmeli, ahitlerine riayet etmelidir.[55] Allah Resûlü'nün idare anlayışında, yönetici halkıyla ilgilenir, sorunlarını çözer, onlara herhangi bir baskı uygulamadan hizmet eder. Nitekim o bir hadisinde, *"Yöneticilerin en kötüsü zorba olanlardır."*[56] buyurur. Nebî (sav), *"Müslümanların yönetimini üstlendiği hâlde onlar için çalışmayan ve samimi davranmayan yönetici, onlarla birlikte cennete giremez."*[57] buyururken de yöneticiliğin ilâve bir sorumluluk taşımak anlamına geldiğine işaret etmiştir. İdarecilerin âhiret gününde karşılaşacakları durumu ise şöyle anlatmıştır: *"Allah Teâlâ birini Müslümanların başına idareci yapar da, o kimse Müslümanların ihtiyaçları, talepleri ve fakirlikleriyle ilgilenmezse Allah Teâlâ da kıyamet gününde onun ihtiyacı, talebi ve fakirliğiyle ilgilenmez."*[58] Hz. Peygamber zorlu bir görevde bulunan yöneticiler için de şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım, kim ümmetimin yönetimi konusunda bir işi üstlenir de onları sıkıntıya sokarsa sen de onu sıkıntıya sok! Kim de ümmetimin yönetiminde bir işi üstlenir de onlara yumuşak davranırsa sen de ona yumuşak davran!"*[59]

İdare eden ile idare edilen, birbirine kenetlenmiş bir bütünün parçalarıydı. Toplum, "devlet" için ve onun adına idareciyi korur; idareci de hakkın, adalet ve eşitliğin hâkimiyeti için çalışırdı. Allah Resûlü bu doğrultuda, İslâm'ı ve kendisini temsil görevi için seçtiği görevlilere karşı öncelikle halkı şöyle uyarırdı: *"Size yönetici olarak, Allah'ın Kitabı ile yöneten bir köle dahi tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin."*[60]

Diğer milletler, dinler ve kabilelerle ilişkiler Hz. Peygamber'i idari açıdan önemli oranda meşgul eden faaliyetler arasında yer almıştır. Bu unsurların hemen hepsiyle yazışmış,[61] onlarla antlaşmalar yapmıştır.[62] Nitekim Medine şehir devletinin kuruluşu, böyle görüşme ve antlaşmalar üzerine bina edilmiştir. Devletler adına yürütülen bu görüşmeler şüphesiz elçiler eliyle yürütülmüştür.[63]Allah Resûlü hicretin altıncı ve yedinci yılında, yakın çevredeki büyük devletlerin idarecilerine meselâ, Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır hükümdarına, Yemâme ve Uman hâkimine, Gassân ve Busrâ meliklerine, Belkâ ve Bahreyn valilerine birer elçi ve mektup göndermiş, onları ve halklarını İslâm'a davet etmiştir.[64]

[54] MK10686 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 288.
[55] Mü'minûn, 23/8.
[56] M4733 Müslim, İmâre, 23.
[57] M366 Müslim, Îmân, 229.
[58] D2948 Ebû Dâvûd, İmâre, 12.
[59] M4722 Müslim, İmâre, 19.
[60] M4758 Müslim, İmâre, 37.
[61] B5875 Buhârî, Libâs, 52.
[62] B3161 Buhârî, Cizye ve müvâdea, 2.
[63] VM2/755 Vâkıdî, *Meğâzî*, II,755.
[64] M4609 Müslim, Cihâd ve siyer, 75.

Bu ilişkilerin bir boyutu da gelen elçilerin kabulüdür.[65] Nitekim İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirmek üzere Medine'ye akın akın gelen elçilerden dolayı hicretin dokuzuncu yılı "Elçiler Yılı" olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber kendisine gelen elçileri oldukça iyi karşılamış, en iyi şekilde ağırlamaya gayret etmiştir.[66] Temsil ettiği dinin ve devletin temel ilkelerine tamamen zıt durumlarla karşılaşsa bile Allah Resûlü'nün elçilere muamelesinde değişiklik yoktur. Nitekim Resûl-i Ekrem, peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'nin elçileri gelip mektubunu okuyunca, *"Benim, Allah'ın Resûlü olduğuma inanıyor musunuz?"* diye sormuştu. Onlar da, "Biz Müseylime'nin, Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ediyoruz!" cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah, *"Şayet bir elçiyi öldürseydim sizin boynunuzu vururdum."* buyurmuştu. Hadisi rivayet eden Abdullah b. Mes'ûd, "Bundan sonra elçilerin öldürülmemesi sünneti devam etti." demiştir.[67]

Sonuç olarak ilâhî vahyi tebliğ eden Hz. Peygamber'in bir diğer büyük görevi de insanları yönetmek ve yönlendirmek idi. O, peygamber olduğu gibi aynı zamanda devletin baş idarecisi idi. Mescitte imam olduğu gibi savaş meydanında da komutan idi. O, ömrünün sonuna kadar toplumsal ve siyasal hayatın içinde kalmaya devam etti. İbadet ettiği cami, aynı zamanda toplumu ilgilendiren kararların alındığı bir meclis idi. Kendisine iman eden sahâbîler, aynı zamanda danıştığı, konuştuğu kimseler idi. Onun idaresinde hareket noktası, vahiy idi. Vahiy ile bildirilmeyen konuları, ashâbı ile istişare etmek, kararların her aşamasında görüşlerini almak âdeti idi. İtaati tavsiye ettiği gibi yeri geldiğinde itiraz etmeyi, doğruları sonuna kadar haykırmayı da öğretmişti. Yakın çevresini idare ettiği gibi uzak memleketlere de yöneticiler tayin etmişti. Onları ırk, renk, mal sahibi olma gibi özellikleriyle değil, liyakat ve hakkaniyet esaslarına göre belirlemişti. O (sav), bütün bu vasıflarıyla birlikte tevazudan, sadelikten, iyi bir kul olmaktan hiç ayrılmamıştı.

O dönemde bütün kurumlarıyla teşkilatlanmış, olgunlaşmış bir devlet yapısının olduğunu söylemek mümkün değildi. Ancak bu yapının temel esasları olan biat, meşveret, hakkaniyet, âdil paylaşım ve liyakat gibi esaslar söz konusu idi. Bu anlamda idarî yapı ancak Hz. Ömer ve sonrasında düzenli teşkilata kavuşabilmiştir.

[65] D2758 Ebû Dâvûd, Cihâd, 151.
[66] D142 Ebû Dâvûd, Tahâret, 55.
[67] HM3708 İbn Hanbel, I, 391; D2761 Ebû Dâvûd, Cihâd, 154.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ARAP KABİLELERİ

ALLAH ATALARLA ÖVÜNME ÂDETİNİ KALDIRMIŞTIR

عَنْ وَاثِلَةَ بْنِ الأَسْقَعِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :
"إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى مِنْ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ إِسْمَاعِيلَ وَاصْطَفَى مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ
بَنِى كِنَانَةَ وَاصْطَفَى مِنْ بَنِى كِنَانَةَ قُرَيْشًا وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ بَنِى هَاشِمٍ
وَاصْطَفَانِى مِنْ بَنِى هَاشِمٍ."

Vâsile b. Eska'ın (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah, İbrâhimoğulları'ndan İsmâil'i seçti. İsmâiloğulları'ndan Kinâneoğulları'nı seçti. Kinâneoğulları'ndan da Kureyş'i seçti. Kureyş'ten de Benî Hâşim'i seçti. Benî Hâşim'den de beni seçti."
(T3605 Tirmizî, Menâkıb, 1)

عَنْ أَبِى حُمَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّ خَيْرَ دُورِ الأَنْصَارِ دَارُ بَنِى النَّجَّارِ، ثُمَّ عَبْدِ الأَشْهَلِ، ثُمَّ دَارُ بَنِى الْحَارِثِ، ثُمَّ بَنِى سَاعِدَةَ، وَفِى كُلِّ دُورِ الأَنْصَارِ خَيْرٌ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"قُرَيْشٌ وَالأَنْصَارُ وَجُهَيْنَةُ وَمُزَيْنَةُ وَأَسْلَمُ وَأَشْجَعُ وَغِفَارُ مَوَالِيَّ لَيْسَ لَهُمْ مَوْلًى، دُونَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ."

قَالَ أَبُو ذَرٍّ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"غِفَارُ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا وَأَسْلَمُ سَالَمَهَا اللَّهُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ فَقَالَ:

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاظُمَهَا بِآبَائِهَا فَالنَّاسُ رَجُلاَنِ: رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللَّهِ وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنْ تُرَابٍ..."

Ebû Humeyd'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ensar kabilelerinin en hayırlısı, (önce Müslüman olmaları ve İslâm'a hizmetleri sebebiyle) Neccâroğulları'dır. Sonra Abdüleşheloğulları, sonra Hârisoğulları, sonra ise Saîdeoğulları'dır. Ensar kabilelerinin hepsi hayırlıdır."*

(B3791 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 7)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kureyş, ensar, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca' ve Gıfâr benim yardımcılarımdır. Onların Allah ve Resûlü'nden başka yardımcısı yoktur."*

(B3504 Buhârî, Menâkıb, 2; M6439 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 189)

Ebû Zerr'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Gıfâr! Allah onlara mağfiret buyursun! Eslem! Allah onlara selâmet versin."*

(M6429 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 182)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Mekke'nin fethi günü insanlara hutbe irad ederek şöyle buyurmuştur: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*

(T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49)

Peygamber Efendimizin yanında büyüme şerefine erişen Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir gün Allah Resûlü ashâbıyla oturmuş, sohbet ediyordu. Sohbet esnasında şu veciz ifadeyi kullandı: *"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!"* Hz. Peygamber'in bu sözü karşısında dostları hayli şaşırdılar. Zira onlar ilk defa Cündüb b. Anber tarafından söylenilen bu sözün yabancısı değillerdi.[1] Nasıl şaşırmasınlar ki! Kabile taassubu çok güçlü olan Araplar arasında herkes tarafından benimsenip söylenen bu özdeyişi, Hz. Peygamber de kelimesi kelimesine sahâbeye telkin etmişti. Câhiliye düşüncesinde önemli bir yeri olan bu deyişi Hz. Peygamber'den işiten sahâbe, önce câhiliye döneminde olduğu gibi zâhiri üzere anladılar ve "Ey Allah'ın Resûlü, mazluma yardım ederiz, ancak zalime nasıl yardım edeceğiz?!" diye sordular.[2] Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Onu da zulümden men edersin, zulümden alıkoyarsın, işte bu, ona yardım etmektir."* buyurdu.[3]

Bazı rivayetlerde hadisin öncesinde şöyle bir olay anlatılır: Medine'de ensardan bir genç ile muhacirlerden bir genç her ne sebeptense dövüşmüşlerdi. Bir anda kavga büyümüş, ensardan olan genç ensara, muhacirlerden olan genç de muhacirlere seslenerek acil yardım istemişlerdi. Hz. Peygamber'in müdahalesi olmasa kimin haklı, kimin haksız olduğu anlaşılmadan iki mümin grup neredeyse birbirine gireceklerdi. İşte tam o hengâmede Allah Resûlü çıkarak, *"Bu câhiliye ehlinin çağrısı da neyin nesidir?"* diye sordu. İki gencin dövüştüklerini söylemeleri üzerine, bu hikmetli sözleri dile getirdi.[4]

Bu hadiste, tamamen câhiliye kültürüne ait olan ve ırkçılığa, kabile taassubuna dayalı cahilî düşüncelerin, Hz. Peygamber'in dilinde yeni bir mânâ ve İslâmî bir muhteva kazandığı görülmektedir.

Câhiliye döneminde bu sözden kastedilen, bir kimsenin kendi kabilesinden olan kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa arka çıkmak şeklinde mutlak bir yardım idi.[5] Yani zalim bile olsa onun bu zulmüne destek verme fikri, kabile taassubunun getirdiği câhiliye hamiyetinin tipik bir göstergesiydi.

Kabileciliğe ve kabilelere dayalı hayat tarzı, Arap yarımadasında asırlardır sürdürülen bir gelenekti. Köken olarak Adnânîler (Kuzey Arapları)

1 AU12/407 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 407.
2 B2444 Buhârî, Mezâlim, 4.
3 B6952 Buhârî, İkrâh, 7.
4 M6582 Müslim, Birr, 62.
5 AU12/407 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 407.

ve Kahtânîler (Güney Arapları) diye ikiye ayrılan Araplar, şehirli ya da bedevî olsun irili ufaklı kabilelere ayrılmışlardı.[6] Zira yarımadanın zorlu fizikî şartları Arapları bu şekilde çeşitli gruplar hâlinde yaşamaya sevk etmişti. Merkezî bir yönetimden yoksun ve birbirinden bağımsız olan Arap kabileleri sürekli rekabet içindeydiler. Ekonomik, askerî ya da siyasî açıdan güçlü olmak, zayıflar üzerinde egemenlik kurmak için yeterli bir savaş sebebiydi. Fakat câhiliye döneminde yapılan savaşların asıl nedeni asabiyet, yani kabile içi dayanışma duygusuydu. Kişi mensubu olduğu kabileye kayıtsız şartsız bir aidiyet hissiyle bağlıydı.[7]

İslâm'dan önce Arap kabileleri birbirleriyle genellikle savaş hâlinde olmalarına rağmen bazı siyasî veya ticarî kaygılarla aralarında çeşitli antlaşmalar yaparak kendilerine özgü bir hukuk da oluşturmuşlardı. Kabileler arası ilişkilerde belirleyici olan ve haksızlıkların önüne geçilmesini sağlayarak bir güven ortamı meydana getiren bu antlaşmalara azami ölçüde riayet edilirdi.[8] Örneğin Mekke'de bazı Kureyş kabileleri arasında, zayıfları korumak ve haksızlıkları önlemek amacıyla yapılan Hilfü'l-füdûl (Erdemliler Yemini) adlı antlaşmaya risâletle görevlendirilmeden önce gençliğinde Peygamberimiz de katılmıştı.[9]

Yıllar sonra Arap yarımadası İslâm'la tanıştı. Allah Teâlâ dinini tebliğ etmesi için Elçisi'ni Mekke'de yaşayan ve Arap kabileleri arasında itibarlı bir kabile olan Kureyş'ten seçmişti. Allah Resûlü bu gerçeği şöyle ifade etmişti: *"Allah, İbrâhimoğulları'ndan İsmâil'i seçti. İsmâiloğulları'ndan Kinâneoğulları'nı seçti. Kinâneoğulları'ndan da Kureyş'i seçti. Kureyş'ten de Benî Hâşim'i seçti. Benî Hâşim'den de beni seçti."*[10] Fakat müşrik Kureyşliler, kendi kabilelerinden biri olan Hâşimoğulları'ndan bir peygamber gelmesine rağmen İslâm'ı kabul etmeye yanaşmadılar. Hepsi Kureyş'e mensup oldukları hâlde kabilecilik ruhu içlerine öyle sirayet etmişti ki kendi aralarında bile sürekli rekabet içindeydiler. Dolayısıyla sırf bu kabilecilik taassubu nedeniyle Allah Resûlü'ne karşı koydular. Çünkü böylece Hâşimoğulları diğer kabilelere üstünlük sağlamış olacaktı. Nitekim Ahnes b. Şerîk'in, Hz. Peygamber'den işittikleriyle ilgili olarak sorduğu soruya, Mahzûmoğulları'na mensup Ebû Cehil'in verdiği cevap bunu açıkça ortaya koyuyordu: "Biz ve Abdümenâfoğulları şan, şeref hususunda çekiştik durduk. Onlar (halka) yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar (arabuluculuk ederek) diyet yüklendiler, biz de yüklendik. Onlar bağışta bulundular, biz de bulunduk. Onlarla kulak kulağa giden iki yarış atı du-

6 "Bedevî", *DİA*, V, 312.
7 "Kabile", *DİA*, XXIV, 31.
8 "Hilf", *DİA*, XVIII, 29-30.
9 HM1655 İbn Hanbel, I, 191; BN2/355 İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 355-356.
10 T3605 Tirmizî, Menâkıb, 1; M5938 Müslim, Fedâil, 1.

rumuna geldiğimizde ise onlar, 'İçimizde kendisine gökten vahiy gelen bir peygamber var.' dediler. Biz nasıl onların dengine ulaşacağız? Vallahi, biz ona ebediyen inanmayız ve onu tasdik etmeyiz!"[11] Fakat aynı kabilecilik zihniyeti, Hz. Peygamber'in müşriklerin eziyet ve işkencelerinden korunmasına da vesile oldu. Peygamberimizin amcası Ebû Tâlib, Müslümanlara yapılan eziyetleri görünce Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları ile görüşerek onları yeğenini korumaya davet etti ve bu isteği Allah düşmanı Ebû Leheb dışındakilerce kabul gördü.[12]

Kureyş kabilelerinden büyük tepki alan Allah Resûlü, her sene hac maksadıyla Mekke'ye gelen başka kabilelerle görüşerek onlara İslâm'ı anlatmaya başladı.[13] Bunlardan birisi de Medine'den gelen Hazreclilerdi. Buâs Savaşı nedeniyle Evs kabilesi ile aralarında uzun süren çatışmalar sonrası her iki kabile de ileri gelenlerini yitirmişler ve Medine'de bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Onları yeniden toparlayacak bir lidere ihtiyaçları vardı. Bu anlamda Buâs Savaşı Hz. Âişe'nin deyimiyle âdeta Allah Teâlâ'nın, Elçisi'ne hazırladığı bir gündü.[14] Böylece İslâm'ı kabul eden Evs ve Hazrec kabileleri bir ateş çukurunun tam kenarında iken düşmekten kurtulmuş,[15] Resûlullah ise dinini tebliğ edebileceği huzurlu bir ortama kavuşmuştu. Hz. Peygamber, kendisine ve muhacirlere kucak açarak fedakârlığın en güzel örneğini ortaya koyan ve Yüce Allah tarafından "ensar" diye anılan Evsliler ve Hazreclileri[16] överek onların kabilelerini hayırla yâd etti: *"Şüphesiz ensar kabilelerinin en hayırlısı, (önce Müslüman olmaları ve İslâm'a hizmetleri sebebiyle) Neccâroğulları'dır. Sonra Abdüleşheloğulları, sonra Hârisoğulları, sonra ise Saîdeoğulları'dır. Ensar kabilelerinin hepsi hayırlıdır."*[17]

Medine'de azımsanmayacak kadar Yahudi nüfusu olmasına rağmen çok geçmeden Müslümanlar şehirde söz sahibi oldular.[18] Ardından şehrin çevresindeki çeşitli kabilelerin de İslâm'ı kabul etmeleri, kabul etmeyenlerin de destek olmaları ile birlikte Müslümanlar bölgede egemen hâle geldiler. İttifak kurulan ilk kabile Cüheyne oldu.[19] Hz. Peygamber, İslâm'a en erken giren[20] ve müşriklere karşı kendisine destek olan bu kabileleri, *"Kureyş, ensar, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca' ve Gıfâr benim yardımcılarımdır. Onların Allah ve Resûlü'nden başka yardımcısı yoktur."*[21]diyerek taltif etti. Hatta bir defasında Temîm kabilesi reisi Akra' b. Hâbis, "Sana ancak Eslem, Gıfâr, Müzeyne ve Cüheyne'nin hacıları soyan hırsızlar biat etti." diyerek onu ve ona destek olan kabileleri aşağılamıştı.[22] Peygamberimiz ise bu hakarete cevap niteliğinde şunları söyleyerek kendisine yardım eden-

[11] HS2/157 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 157.
[12] HS2/104 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 104.
[13] HS2/270 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 270.
[14] B3846 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 27.
[15] Âl-i İmrân, 3/103; TT7/85 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 85.
[16] B3776 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 1; Tevbe, 9/100, 117.
[17] B3791 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 7; M6425 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 179.
[18] "Medine", *DİA*, XXVIII, 306.
[19] MŞ35757 İbnEbû Şeybe, *Musannef*, Evâil, 1.
[20] İF6/543 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 543.
[21] B3504 Buhârî, Menâkıb, 2; M6439 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 189.
[22] M6444 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 193.

lere sahip çıkmıştı: *"Eslem, Gıfâr, Müzeyne ve Cüheyne; Benî Temîm, Benî Âmir ve iki müttefik olan Esed ile Gatafân'dan daha hayırlıdırlar."*[23] Zira Allah Resûlü'nün nezdinde önemli olan, o kabilelerin geçmişteki hataları ya da günahları değil düşmanca tavır sergileyen çoğu kabileye karşılık İslâm'ı ve Peygamberi'ni erkenden kabullenmiş olmalarıydı. Bu nedenle Gıfâr ve Eslem kabileleri için şöyle dua etmişti: *"Gıfâr! Allah onlara mağfiret buyursun! Eslem! Allah onlara selâmet versin"*[24]

Medine çevresindeki kabilelerin Hz. Peygamber ile kurduğu ittifaka karşılık Mekkeli müşrikler de kendi etraflarındaki kabilelerle bir araya gelmişlerdi. Özellikle Bedir'de uğradıkları büyük hezimetin ardından sonraki savaşlarda Mekke müşrikleri Arap kabilelerini saflarına katmaya başladılar. Nitekim Hendek Savaşı'nda Gatafânlılar, Süleymoğulları, Esedoğulları, Fezâreoğulları ve Mürreoğulları gibi çok sayıda Arap kabilesi, Müslümanlara karşı onlarla birlik olmuşlardı.[25] Bu büyük ittifaktan dolayı endişelenen Allah Resûlü şöyle dua etmişti: *"Ey kitabı indiren, bulutları hareket ettiren, grupları bozguna uğratan Allah'ım! Onları bozguna uğrat ve onlara karşı bize yardım et!"*[26] Kurulan düşman birlikteliğine karşılık Mekke havalisinde Hz. Peygamber ile iyi ilişkiler içinde olan kabileler de yok değildi. Örneğin, Mekke ile yakın ilişki içinde olan Huzâa kabilesi Resûlullah'ın sır kutusu gibiydi. Hendek Savaşı ve Hudeybiye Antlaşması'nda Peygamberimize müşriklerle ilgili önemli bilgiler ulaştırmıştı.[27]

Müşriklerin bütün engelleme çabalarına rağmen İslâm, Arap kabileleri arasında dalga dalga yayılmaya devam ediyordu. Müslüman olmak isteyenler Peygamberimize gelerek kendilerine yeni dini öğretecek kimseler gönderilmesini talep ediyorlardı. Fakat bu tebliğ faaliyetlerini sırf intikam almak amacıyla suistimal eden bazı kabileler oldu. Recî' ve Bi'r-i Maûne faciaları olarak İslâm tarihinde yankı bulan olayların faillerine Allah Resûlü bir ay boyunca beddua etti.[28] *"Allah'ım! Mudar kabilesine şiddetli bir baskı uygula! Bunu onlara Yusuf'un kıtlık yılları gibi yap! Allah'ım! Lihyân, Ri'l ve Zekvân ile Allah ve Resûlü'ne isyan eden Usayye kabilelerine lânet eyle!"*[29]

Kureyşliler, Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu yeni devleti uzun bir süre siyasî açıdan tanımadılar. Fakat sonunda Hudeybiye Antlaşması'na taraf olarak[30] İslâm devletini resmen tanımış oldular. Antlaşma ile ilk kırılmayı yaşayan müşrikler iki yıl sonra Mekke'nin fethi sonucunda İslâm'ın üstünlüğünü kabul ettiler.[31] İlerleyen süreçte Huneyn Savaşı'nda yenilen Hevâzin[32] ve Tâif'te kuşatılan Sakîf kabileleri[33] İslâm'ı kabul ettiler. Arap

[23] M6441 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 190.
[24] M6429 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 182; B1006 Buhârî, İstiskâ, 2.
[25] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443.
[26] B2966 Buhârî, Cihâd, 112; M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20.
[27] B2731 Buhârî, Şurût, 15; VM14 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
[28] B3064 Buhârî, Cihâd, 184; ST2/52 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 53.
[29] M1540 Müslim, Mesâcid, 294.
[30] M4631 Müslim, Cihâd ve siyer, 92 .
[31] TB2/161 Taberî, *Tarîh*, II, 161.
[32] BS13208 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 552.
[33] BS19353 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 381.

yarımadasının bu en güçlü kabilelerinin İslâm'a girmeleri diğerleri üzerinde büyük bir tesir oluşturdu. Özellikle de Kureyş'in Müslüman olduğunu gören kabileler, bölük bölük Allah'ın dinine girdiler.[34]

Allah Resûlü'nün müşrik Arap kabileleriyle ilişkileri uzun yıllar boyu mücadele ve savaş hâlinde geçmişti. Fakat "Heyetler Yılı" olarak adlandırılan hicretin dokuzuncu yılından[35] itibaren ilişkiler farklı bir zemine taşındı. Zira Mekke'nin fethi sayesinde Hz. Peygamber artık hem dinî hem de siyasî bir otorite olmuştu. Bu nedenle İslâm'ı merak eden onlarca kabile, Medine'ye kendilerini temsilen heyetler gönderdiler. Çoğu İslâm'ı kabul ettiklerini bildirmek ve biat etmek üzere geliyordu.[36] Bazıları Resûlullah'tan İslâm'ı öğrenmek[37] ya da Müslüman olmasalar da İslâm'ın hâkimiyetini kabul ettiklerini bildirmek üzere gelirken,[38] kimileri de sırf dünyalık menfaatler elde etmek için geliyordu.[39] Ancak sebep her ne olursa olsun Arap kabileleri artık İslâm'ın üstünlüğünü kabul etmişler ve ona boyun eğmeye mecbur kalmışlardı.

Arap kabileleri bazı öne çıkan vasıfları nedeniyle Peygamberimizin övgüsüne mazhar olmuşlardır. Yeryüzünde Allah'ın aslanları olarak nitelenen Ezd kabilesi,[40] ağızlarının temizliği, yeminlerine olan sadakatleri ve kalplerinin halisliği sebebiyle methedilmiştir.[41] Geceleyin Kur'an okumalarıyla Allah Resûlü'nün dikkatini çeken Eş'ar kabilesi,[42] yardımseverlikleri nedeniyle şöyle övülmüştür: *"Eş'arîler, savaşta yiyecekleri bittiğinde veya Medine'deki çoluk çocuklarının yiyecekleri azaldığında ellerinde olanı bir yaygının içine toplar, sonra onu aralarında bir kabın içinde (ölçerek) eşit olarak taksim ederler. Onlar bendendir; ben de onlardanım."*[43] Yemenli kabileler ise heyetler yılında çok sayıda heyet göndermeleri[44] ve nezaketli tutumlarından dolayı, *"İman, Yemenlidir, hikmet Yemenlidir."* şeklinde Resûlullah tarafından taltif edilmişlerdir.[45]

Hz. Peygamber, yirmi üç yıllık zorlu risâlet görevinin sonunda zihinlere kabile birliği yerine inanç birliği esasını yerleştirmeyi önemli ölçüde başarmıştır. Nitekim Mekke'yi fethettiği gün irad ettiği hutbesinde, insanların kabilelere, gruplara ya da milletlere ayrılmasının hikmetini veciz bir şekilde şöyle açıklamıştır:

"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır."[46]

[34] B4302 Buhârî, Meğâzî, 54; Nasr, 110/2.
[35] BN5/48 İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 48.
[36] ST1/326 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 326.
[37] B7418 Buhârî, Tevhîd, 22.
[38] B4380 Buhârî, Meğâzî, 73.
[39] B3191 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.
[40] T3937 Tirmizî, Menâkıb, 71.
[41] HM8600 İbn Hanbel, II, 352.
[42] M6407 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 166; B4232 Buhârî, Meğâzî, 39.
[43] M6408 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 167; B2486 Buhârî, Şirket, 1.
[44] HM16880 İbn Hanbel, IV, 82.
[45] M182 Müslim, Îmân, 82; B4388 Buhârî, Meğâzî, 75.
[46] T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI

EŞİT KARDEŞLER TOPLULUĞU

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ هُمْ أَرَقُّ أَفْئِدَةً وَأَلْيَنُ قُلُوبًا، الإِيمَانُ يَمَانٍ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَةٌ، وَالْفَخْرُ وَالْخُيَلاَءُ فِى أَصْحَابِ الإِبِلِ، وَالسَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ فِى أَهْلِ الْغَنَمِ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Size Yemenliler geldi. Onlar merhametli ve yumuşak kalpli insanlardır. İman Yemenli, hikmet de Yemenlidir. Kendini beğenme ve büyüklenme, deve sürüsü sahibi kaba bedevîlerde; ağırbaşlılık ve vakar ise koyun sahiplerinde görülür."
(B4388 Buhârî, Meğâzî, 75)

عَنِ الْمعْرُورِ قالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلى غُلاَمِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلكَ. فَقَالَ: إِنِّى سَابَبْتُ رَجُلاً فَعيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ: "يَا أَبَا ذَرٍّ! أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ."

عَنْ أَبِي نَضْرَةَ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ خُطْبَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي وَسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى..."

أَبَا مَالِكٍ الأَشْعَرِىَّ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَنَّ أَرْبَعٌ فِى أُمَّتِى مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لاَ يَتْرُكُونَهُنَّ الْفَخْرُ فِى الأَحْسَابِ وَالطَّعْنُ فِى الأَنْسَابِ وَالإِسْتِسْقَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ."

Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki, "Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: *'Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde hâlâ câhiliye izleri olan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer (ağır işler) yüklerseniz onlara yardım edin.'*"

(B30 Buhârî, Îmân, 22; M4313 Müslim, Eymân, 38)

Ebû Nadre'nin, Hz. Peygamber'in teşrîk günlerinin ortasında vermiş olduğu hutbesini dinleyen bir sahâbîden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Bilesiniz ki, Rabbiniz bir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana Arap olmayanın da Arap'a; beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Fazilet takvadadır..."*

(HM23885 İbn Hanbel, V, 411)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır."*

(M2160 Müslim, Cenâiz, 29)

Vaktiyle İbrâhim (as), Rabbinden aldığı emir gereğince hanımı Hâcer'le küçük oğlu İsmâil'i bugün Mekke diye bilinen, Kâbe'nin bulunduğu yere getirmişti. O sırada Mekke'nin bulunduğu yer kuş uçmaz kervan geçmez, kupkuru bir vadi idi. Oğlunu ve karısını bu ıssız yerde âdeta ölüme terk etmek Hz. İbrâhim'i endişelendirmişti. Rabbine şöyle dua etti: *"Ey Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[1]

Hz. Hâcer, zemzem suyunun hayat verdiği Mekke'nin bu ıssız vadisinde oğluyla birlikte hayatını sürdürürken, günün birinde Yemen'den gelen Cürhüm kabilesi orada onlarla birlikte konaklamak istedi. Hz. Hâcer ve oğlu onların burada yerleşmelerine müsaade ederek yalnızlıktan kurtulup Yemenlilerle birlikte yaşamaya başladılar. Cürhüm kabilesi, kalabalık bir grubun daha kendilerine katılmasıyla birlikte, Mekke'yi daha yaşanabilir ve mâmur bir hâle getirdiler. Yıllar geçti İsmâil (as) gençlik çağına girdi ve yiğit bir delikanlı oldu. Cürhümlüler, kızlarını Hz. İsmâil'le evlendirip onunla akraba oldular. Mekke'de mesut bir şekilde hayat devam ederken günün birinde babası Hz. İbrâhim onu ziyarete geldi ve emr-i ilâhî gereğince birlikte Kâbe'yi inşa ettiler.[2]

Yemen kökenli olmaları itibariyle "Kahtânîler" diye bilinen Cürhüm kabilesi, önceleri Hz. İsmâil'in tebliğ ettiği dine bağlı kalmış, ancak daha sonra hak dinden saparak, zamanla Kâbe'ye karşı saygısızlık etmeye ve gizli, açık her türlü ahlâksızlığı işlemeye başlamıştı.[3] Arîm selinden sonra bölgeye göç eden Huzâa kabilesi, Kinâne kabilesiyle birlikte Cürhümlüleri mağlup ederek Mekke'nin yönetimini ele geçirdi. Huzâa kabilesinden Amr b. Luhay, Mekke ve Kâbe idaresini eline alınca tevhid geleneğini bozup şehirde putperestliği yaygınlaştırdı. Peygamber'in (sav) dördüncü kuşaktan dedesi olan Kusay, Mekke'ye geldiğinde dağınık hâldeki Kureyş'in çeşitli kollarını Mekke'ye yerleştirdi ve böylece Kureyş'in yarı göçebe yaşantıdan yerleşik hayata geçmelerine öncülük etti.[4] Kureyş'in, Mekke'nin idaresinde gösterdiği bu maharetinden olsa gerek, Allah Resûlü de onların bu konudaki üstünlüklerine işaret etmişti.[5]

[1] İbrâhîm, 14/37.
[2] Bakara, 2/127; B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[3] "Cürhüm", *DİA*, VIII, 138.
[4] "Mekke", *DİA*, XXVIII, 556.
[5] HM790 İbn Hanbel, I, 101.

Kökenlerinin nereye kadar uzandığı ve kabileler arasındaki soy sop ilişkileri hususu, eskiden beri Araplar arasında merak konusu olmuştur. Bu konu Allah Resûlü'nün de gündemine getirildi. Bir adam ona, Sebe'nin bir adam mı, bir kadın mı, yoksa bir yer adı mı olduğunu sordu. Resûl-i Ekrem, *"Bilakis o bir adamdı."* dedi, *"Onun on çocuğu oldu. Bunlardan altısı Yemen'e, dördü de Şam'a yerleşmişti. Yemenliler, hepsi Araplardan olmak üzere Mezhic, Kinde, Ezd, Eş'arîler, Enmâr ve Himyer; Şamlılar ise Lahm, Cüzâm, Âmile ve Gassân diye kollara ayrıldı."*[6] Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın insanların birbiriyle tanışabilmesi için vesile kıldığı[7] soyların öğrenilmesini tavsiye etmişti.[8]

Genelde Arap yarımadasında, özelde ise Hicaz bölgesindeki tolumsal hayatın şekillenmesinde, bölgenin içinde bulunduğu coğrafî konumun ve iklim şartlarının önemli etkisi olmuştur. Köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat süren "hadarîler" ile (şehirlilerle), çöl ve vahalarda yaşayan ve göçebeliği benimseyen "bedevîler", Arap toplumunun karakteristik yapısını yansıtmaktadır.[9] Bedevîler oldukça kısıtlı imkânlarla hayat mücadelesi verirken hadarîler, daha düzenli ve daha yüksek bir yaşantı sürmekteydiler.

Bedevîler, hayvancılığa dayalı basit bir ticaret ve kabile dayanışmasına dayalı bir toplum içinde yaşarlardı. Toplumsal doku, kan bağı esasına dayanırdı; herkes kendi soyuna körü körüne tarafgirlik anlamına gelen asabiyet duyguları ile bağlıydı. Bunun dışında dışarıdan insanlar da kabileye katılabilirdi. Kabilesini terk eden veya kabilesinden kovulan bir kimse antlaşma yoluyla başka bir kabile mensubunun himayesine girebilir (câr), müttefiki (halîf) olabilirdi. Savaş veya baskın sonucunda ele geçen veya satın alınan kölenin azat edilmesiyle de baba oğul ilişkisine benzeyen "velâ" bağı kurulurdu. Antlaşmaya dayalı bu üç toplumsal bağ, kan bağı ile eşdeğer hatta bazen ondan daha etkindi.[10] Zira antlaşma yoluyla aralarında bağ kurulan kimseler birbirlerinin mirasçısı sayılırdı. Nitekim Resûlullah Araplar arasındaki bu toplumsal dayanışma anlayışından yola çıkarak ensar ile muhaciri kardeşlik antlaşmasıyla birbirine mirasçı ilân etmiş ancak bir müddet sonra Kur'ân-ı Kerîm'in emri ile[11] aralarında kan bağı olmayanların birbirlerinin mirasından pay almaları yasaklanmış, bu kimselere yalnızca bağışta bulunulabileceği bildirilmiştir.[12]

Bedevîlerin çöl şartları ve düşman kabilelerle mücadeleye dayalı hayat tarzları, adalet ve siyaset anlayışlarını da etkilemişti. Kabilecilik esasına dayalı bir dayanışma anlayışında suçun ferdiliği düsturu kabul edilmiyor,

6 HM2900 İbn Hanbel, I, 316.
7 Hucurât, 49/13.
8 NM302 Hâkim, *Müstedrek*, I, 131 (1/89).
9 "Kabile", *DİA*, XXIV, 30.
10 "Bedevî", *DİA*, V, 313-314.
11 Enfâl, 8/75.
12 Ahzâb, 33/6; "Hilf", *DİA*, XVIII, 30.

haklıyı haksızdan ayırmak imkânsız hâle geliyordu. Bunun doğal sonucu olarak öldürülen kimsenin kabilesi ile katilin kabilesi arasında kan davaları sürüp gidiyordu. Kabile siyasetinde devlet egemenliği anlayışı olmadığından, ne kabile şeyhi ne de diğer ileri gelenler bağlayıcı kurallar koyma yahut ceza verme yetkisine sahip değildiler.[13] Hz. Peygamber'in hicretten sonraki siyasî hedefi, câhiliye devrinde hüküm süren bedevî kabile yönetimine son vermek, onun yerine inananlardan oluşan bir şehir devleti kurarak hukuka ve adalete dayalı bir yönetim tesis etmekti. Muhtemelen bu düşünce ile hareket eden Hz. Peygamber, Müslüman olan bedevîlerin Medine'ye hicret etmelerini istedi.[14] Kan davaları[15] ve kişinin şehir devlet yönetimine müracaat etmeden kendi hakkını araması yasaklandı.[16]

Şehir hayatı yaşayan insanlar bedevîlerle kıyaslandığında, geçim kaynaklarının çeşitliliğine bağlı olarak toplumsal ve ananevi hayatlarının daha gelişmiş olduğu görülüyordu. Nitekim Yemenliler şehirde yerleşik bir hayat sürüyorlar ve beşerî ilişkilerde daha seviyeli davranışlar sergiliyorlardı. Allah Resûlü de huzuruna gelen Yemenliler hakkında ashâbına şunları söylemişti: *"Size Yemenliler geldi. Onlar merhametli ve yumuşak kalpli insanlardır. İman Yemenli, hikmet de Yemenlidir. Kendini beğenme ve büyüklenme, deve sürüsü sahibi kaba bedevîlerde; ağırbaşlılık ve vakar ise koyun sahiplerinde görülür."*[17] O, bu sözleriyle, Yemenlilerin o günkü yaşantıları itibariyle, gönülleri imana ve irfana açık insanlar olduklarına işaret etmişti. Esasen yaşanan tecrübeler de bunu teyit etmekteydi. O günlerde henüz medenîliği hazmedememiş bedevî Mudar ve Rebîa kabileleri kabalık ve inançsızlığın simgesiydiler.[18] Hicaz'ın yerleşik halkı, doğusuna göre iman ve fazileti kabule daha yatkındı.[19]

Medine'ye hicretin üzerinden dokuz yıl geçmişti. Mekke fethedilmiş, Arap kabileleri gruplar hâlinde Medine'ye akın etmişlerdi.[20] Mudar kabilesinin bir kolu olan Temîmoğulları da[21] bunlardan biriydi. Büyük bir gürültüyle Mescid-i Nebevî'ye girmişler ve kaba bir şekilde Allah Resûlü'ne bağırmaya başlamışlardı. Kur'ân-ı Kerîm onların bu hâllerini şöyle tasvir eder: *"(Resûlüm!) Sana odaların arkasından bağıranların çoğu, aklı ermez kimselerdir. Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. (Bununla beraber) Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[22] Bir başka olayda da aynı kabileden bir grup Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiş, Resûlullah da onlara iman ve İslâm'ın ilkelerine dair müjdeli şeyler anlatmıştı. Sözleri biter bitmez, bedevîler, "(Ey Muham-

[13] "Bedevî", *DİA*, V, 314.
[14] "Bedevî", *DİA*, V, 315.
[15] M2950 Müslim, Hac, 147.
[16] NM2345 Hâkim, *Müstedrek*, III, 883 (2/58).
[17] B4388 Buhârî, Meğâzî, 75.
[18] B3302 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15; M181 Müslim, Îmân, 81.
[19] M193 Müslim, Îmân, 92.
[20] BN5/48 İbnü'l-Esîr, *Bidâye*, V, 48.
[21] TT22/284 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 284.
[22] Hucurât, 49/4-5; MK5123 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 210.

med!) Bize (âhirete dair) müjdeler verdin, biraz da dünyalık mal ver!" diyerek büyük bir saygısızlık yaptılar. Bu sözlerden dolayı, Allah Resûlü'nün üzüntüsü yüzüne yansıdı.[23]

Daha sonra da Yemen'den insanlar geldi. Allah Resûlü onlara *"Ey Yemenliler! Âhirete dair bu müjdeyi kabul edin, Temîmoğulları onu kabul etmemişlerdi."* buyurdu. Yemenliler, "Biz kabul ettik ey Allah'ın Elçisi! Esasen buraya bunun için geldik." dediler.[24] Resûl-i Ekrem, Yemenlilerin imana ve İslâm'a karşı gösterdikleri bu medenî tavırlarından dolayı olsa gerek, Yemen'de hüküm süren Himyerîler hakkında da hayır duada bulunmuş ve onların "dillerinde selâm, ellerinde ikramla hep veren, güvenli ve imanlı bir topluluk" olduklarını belirtmiştir.[25] Yemenli Ezd kabilesinden de, *"Allah'ın aslanları"* diye övgüyle bahsetmiştir.[26] Medineli Evs ve Hazrec kabileleri, aslen Yemenli Ezd kabilesine mensuptular.[27] Allah Resûlü'nün en zor anında ona kucak açmışlar, yurtlarını ve yuvalarını onunla paylaşmışlardı. Bu nedenle onlara "ensar" (yardımcılar) denilmiş, Allah ve Elçisi tarafından hayırla yâd edilmişlerdi.[28]

Bedevîlerin kaba ve dar görüşlü zihniyetleri dinî hayatlarına da yansıyordu. Allah Resûlü bir gün mescitte oturuyordu. O sırada bir bedevî mescide girdi; namaz kıldı, sonra şöyle dua etti: "Allah'ım! Bana ve Muhammed'e merhamet et, bizden başka kimseye de merhamet etme!" Bunun üzerine Peygamberimiz gülerek, *"Sen, geniş olanı (Allah'ın rahmetini) daralttın!"* buyurdu. Adam bu kez mescidin bir köşesine gidip abdest bozdu. Resûlullah'ın kızmadan, nazik bir şekilde kendisini uyarması üzerine ise bedevî, yaptığı işin doğru olmadığını anlayarak özür diledi.[29] Deve çobanlığıyla meşgul olan bu insanlar,[30] çölde, sert ve zor hayat koşulları altında yaşamaktan ötürü kabalaşıyor,[31] beşerî ilişkilerde uygunsuz davranışlar sergiliyordu.

Ancak onlar çoğu kez sertliğe, katı yürekliliğe ve kabalığa dayalı özelliklerini muhafaza etmekte kararlı görünüyorlardı. Kur'an'ın da işaret ettiği gibi bedevîler, inkârcılık ve ikiyüzlülük konusunda ısrarlı,[32] başkalarıyla paylaşmayı içlerine sindiremeyen, müminlerin başına belalar gelmesine sevinebilen kimselerdi.[33] Kalp katılığı[34] ve dünya malına karşı aşırı düşkünlük,[35] onların genel özelliklerindendi. Çölde deve çobanlığı yapıp şehir hayatından uzak durur,[36] toprağı işleyip hayatlarını bu yolla kazanmaktan hoşlanmazlardı.[37] Bu sebeple Allah Resûlü'yle birlikte oldukları kimi ortamlarda, ona karşı nezakete ve âdâba aykırı davranışlarda bulunmaktan kaçınmıyorlardı. Resûl-i Ekrem (sav) bir gün kendisine gelen bir

[23] B4386 Buhârî, Meğâzî, 75.
[24] B3191 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.
[25] T3939 Tirmizî, Menâkıb, 71; HM7731 İbn Hanbel, II, 278.
[26] T3937 Tirmizî, Menâkıb, 71.
[27] "Hazrec (Benî Hazrec)", *DİA*, XVII, 143-144.
[28] Haşr, 59/9; B3783 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 4; M237 Müslim, Îmân, 129.
[29] İM529 İbn Mâce, Tahâret, 78; HM10540 İbn Hanbel, II, 503.
[30] M1455 Müslim, Mesâcid ve mevziu's salât, 228.
[31] D2859 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 24-25; T2256 Tirmizî, Fiten, 69.
[32] Tevbe, 9/97.
[33] Tevbe, 9/98.
[34] B3302 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.
[35] N3718 Nesâî, Hîbe, 1.
[36] B7322 Buhârî, İ'tisâm, 16.
[37] B2348 Buhârî, Müzâraa, 20.

miktar malı ashâbı arasında taksim ederken, bedevîlerden iki kişi karşılıklı şöyle konuşuyorlardı: "Vallahi, Muhammed yaptığı bu taksimde ne Allah'ın rızasını gözetti ne de âhiret yurdunu!" Kutlu Nebî onların bu sözlerine vâkıf olunca mahzun oldu ve yalnız kalmak istedi. Allah Resûlü'ne karşı saygısızlıkları bununla da sınırlı değildi.[38] Ona sattıkları malı tekrar geri alıp başkasına daha pahalıya satmaya kalkışmak,[39] yakasına yapışarak ondan mal istemek,[40] yaptıkları alışverişte kendilerini aldattığı iddiasında bulunmak[41] gibi tavırları Efendimize yönelik hürmetsizliklerinin sadece birkaçıydı.

Bedevîler her ne kadar hayat şartları ve medenî terbiyeden mahrumiyet gibi sebeplerle bu haşin tutum ve davranışları sergileseler de şehirlilerle sürekli ilişki hâlindeydiler. Bedevî kabileleri, şehirli tüccarların ticaret kervanlarına yol gösterir ve koruyuculuk yaparlardı.[42] Çölün doğal ortamı da şehirliler için ayrı bir cazibe merkezi idi. Yeni doğan çocukların hem Arapçayı doğru öğrenmesi hem de bedensel anlamda sağlıklı gelişmeleri için bedevî sütannelere verilmesi eskiden beri yaygın olan bir gelenekti.[43] Nitekim Allah Resûlü öteden beri süregelen bu ilişkileri sıcak tutmuş, İslâm'ın medenîliği öngören mesajlarını her fırsatta bu insanlara da ulaştırmıştır. Bu sebeple Resûlullah (sav), onlardan gördüğü her türlü olumsuzluğa rağmen, onlara güzel muamele ederdi. Hasta olanlarını ziyaret eder,[44] yemekteki nezaketsizliklerine sabreder,[45] hediyelerini kabul edip fazlasıyla karşılık verir,[46] şahitliklerine güvenerek Ramazan ayında oruca başlama zamanını tayin eder,[47] dinî konularda sordukları sorulara da anlayış düzeylerine uygun cevaplar verirdi.[48]

Bedevîler arasında iman ve Allah'a yakınlık konusunda gayretli, hayra vesile olması için başkalarıyla paylaşmaya meyilli kimseler de vardı.[49] Resûlullah onların bu olumlu özelliklerini takdir eder, kendilerine yakınlık gösterirdi. Nitekim bedevîlerden Zâhir isimli bir sahâbî Resûlullah'ı ziyarete gelir, ona hediyeler takdim ederdi. Resûlullah ona şakalar yapar, *"Zâhir bizim köyümüz, biz de onun şehriyiz."* diyerek ona iltifat ederdi.[50]

Mekke ve Medine şehirlerinde Arapların dışında, yerleşik hayatın sunduğu imkânlardan faydalanmak isteyen ve geçimlerini çeşitli meslek kollarında çalışarak sağlayan Habeş, İran ve Rum kökenli insanlar da mevcuttu. Bunların büyük bir kısmını, çeşitli hizmetlerde kullanmak üzere köle pazarlarından getirilen "köleler" ve antlaşma yoluyla o topluma sığınanlar oluşturuyordu. Mekke'de İslâm'ı kabul ettiği için müşrikler tarafından iş-

[38] T3945 Tirmizî, Menâkıb, 73.
[39] N4651 Nesâî, Büyû', 81.
[40] B3149 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.
[41] BS11268 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 33.
[42] "Bedevî", *DİA*, V, 313.
[43] "Halîme", *DİA*, XV, 338.
[44] B5656 Buhârî, Merdâ, 10.
[45] İM3264 İbn Mâce, Et'ıme, 7.
[46] HM7905 İbn Hanbel, II, 293.
[47] T691 Tirmizî, Savm, 7; BS8066 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 354.
[48] B1397 Buhârî, Zekât, 1; M107 Müslim, Îmân, 15.
[49] Tevbe, 9/99; HM18412 İbn Hanbel, IV, 254.
[50] HM12676 İbn Hanbel, III, 162; MA19688 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 454.

kence görmüş,[51] Hz. Ebû Bekir tarafından hürriyetine kavuşturulmuş[52] ve Allah Resûlü'nün müezzinliğini yapmış Habeş asıllı sahâbî Bilâl b. Rebâh bunlardan biriydi.[53] Yine İran asıllı Selmân-ı Fârisî de hak dini aramak üzere İran'dan yola çıkmış, önceleri Hıristiyanlığa yakınlık duymuş, pek çok kitap okumuş[54] ve başına gelen pek çok sıkıntıdan sonra Medine'ye gelmişti.[55]Allah Resûlü (sav) onun hak dini arama konusundaki gayretini takdir etmiş ve *"İman Süreyyâ yıldızında da olsaydı, bunlardan (Farslılardan) bazıları yine de ona ulaşırlardı."*[56] sözleriyle onun şahsında Farslılara iltifatta bulunmuştur. Arap asıllı olmakla birlikte Bizans topraklarında yetişen Süheyb-i Rûmî de köle olarak Mekke'ye götürülüp satılmış ve azat edildikten sonra memleketine dönmeyip Mekke toplumunun bir parçası olmuştu.[57] İslâm'ı kabul ettiğinde müşriklerden baskı ve zulüm görmüştü.[58]

İslâm toplumu içerisinde köle yahut azatlı olarak yaşayan gayri Arap unsurlar, genelde hizmet sektöründe istihdam edilirdi. Bunlar arasında Resûlullah'ın hizmetinde bulunan birçok Habeşliye rastlamaktayız. Nitekim Efendimizi yetim bir çocuk iken büyüten dadısı Ümmü Eymen, Habeşli bir cariye idi. Hz. Muhammed yetişkinlik çağına gelince onu azat ederek evlendirmişti.[59] Hz. Peygamber'in günlük işlerinde kendisine yardımcı olan Habeşli hizmetçileri de vardı.[60] Köle olarak İslâm toplumuna katılanların sahip oldukları meslek ve becerilerle toplumda yer edindiklerini de görüyoruz. Bunlar arasında marangozluk,[61] kasaplık,[62] hacamatçılık[63] gibi zanaat sahipleri olduğu gibi bayramlarda def çalıp şarkı söyleyen[64] özel yetenekleri bulunan kişiler de mevcuttu.

Resûlullah, toplumun ayrılmaz parçası olan gayri Arap unsurların hak ettikleri şartlarda yaşamaları ve saygı görmeleri için gerekli tedbirleri almıştı. Nitekim kanaatkârlığı ve dünya nimetlerine karşı zâhidâne tavrıyla bilinen meşhur sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî, bir defasında Habeşli bir köle olan Bilâl'i, annesinin zenci olmasından dolayı ayıplamıştı. Bilâl yaşadığı bu haksızlığı Resûlullah'a şikâyet ettiğinde, Peygamberimiz (sav) Ebû Zerr'i çağırarak, *"Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde hâlâ câhiliye izleri olan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer (ağır işler) yüklerseniz onlara yardım edin."*[65] sözleriyle kendisini uyarmıştı. Resûlullah'ın kölelerle ilgili tedbirleri sadece onlar hakkında hayır tavsiyesinde bulunmaktan ibaret değildi. O, ashâbını kö-

[51] İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11; HM3832 İbn Hanbel, I, 405.
[52] B3754 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 23.
[53] M843 Müslim, Salât, 7; D1089 Ebû Dâvûd, Salât, 217, 219.
[54] İBS291 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 291.
[55] B3946 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 53.
[56] M6498 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 231; B4897 Buhârî, Tefsîr, (Cum'a) 1.
[57] Hİ3/450 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 450; "Suheyb b. Sinân", *DİA*, XXXVII, 476.
[58] İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[59] M4603 Müslim, Cihâd ve siyer, 70.
[60] M5231 Müslim, Eşribe, 84; N1574 Nesâî, Îdeyn, 17.
[61] B377 Buhârî, Salât, 18.
[62] B2456 Buhârî, Mezâlim, 14; M5309 Müslim, Eşribe, 138.
[63] B2281 Buhârî, İcâre, 19.
[64] M2063 Müslim, Îdeyn, 17; B3529 Buhârî, Enbiyâ, 15.
[65] B30 Buhârî, Îmân, 22; M4313 Müslim, Eymân, 38.

lelerini azat etmeye teşvik ederken[66] köleleri de belirli bir meblağ karşılığında efendileriyle anlaşarak özgürlüklerini kazanmalarını ve böylece hür bireyler olarak toplumda yer almalarını salık veriyordu.[67]

Resûlullah (sav) bu söz ve uygulamalarıyla, insanları mensup oldukları köken ve sosyal konumları itibariyle sınıflara ayıran katı ve dar toplumsal anlayışı yıkarak yerine, insanı sırf insan olduğu ve aynı atadan geldikleri için değerli kılan kardeşlik anlayışını ikame etmiştir.[68] İnsanların "bir tarağın dişleri gibi" eşit olduklarını söyleyen Hz. Peygamber,[69] şu sözleriyle İslâm'da ayrımcılığın olmadığını vurgulamıştır: *"Ey insanlar! Bilesiniz ki, Rabbiniz bir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana Arap olmayanın da Arap'a; beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Fazilet takvadadır..."*[70] Kur'ân-ı Kerîm'de, üstünlüğün ancak takva ile yani Allah'ın emirlerini yerine getirip O'na karşı gelmekten sakınma esasına bağlılıkla mümkün olacağını[71] ve herhangi bir soya mensup olmakla ya da soy çokluğuyla övünmenin insanları aldattığı ve oyalayıp durduğu belirtilmiştir.[72] Allah Resûlü'nün kimi topluluklar hakkındaki övgü ve yergilerini de bu esasa bağlı kalarak anlamak gerekir. Bu sebeple Resûlullah (sav), İslâm'a hizmet ve takvaya bağlılık esası gözetilmeksizin herhangi bir ırk, soy, milliyet ve toplumsal sınıfın övülüp diğerlerinin kötülenmesine asla müsamaha göstermemiş ve buna aykırı bir tutumu da câhiliye dönemi zihniyetinin bir uzantısı olarak görmüştür. Ne var ki ırka veya toplumsal mevkiye göre ayrımcılık yapmak, insanoğlunun kolayca vazgeçemediği zaaflarıdır ve Hz. Peygamber'in ümmeti bu hususta daima uyanık olmalıdır. Nitekim onun (sav) şu sözleri açıkça bunu ifade etmektedir: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır."*[73]

[66] M4298 Müslim, Eymân, 29.
[67] İM2518 İbn Mâce, Itk, 3; T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20.
[68] Hucurât, 49/10.
[69] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I, 145.
[70] HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[71] Hucurât, 49/13.
[72] Tekâsür, 102/1.
[73] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MÜŞRİKLERLE HİKMETLİ MÜCADELE

عَنْ عَلِيٍّ: أَنَّ أَبَا جَهْلٍ قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ :
إِنَّا لاَ نُكَذِّبُكَ وَلَكِنْ نُكَذِّبُ بِمَا جِئْتَ بِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﴿...فَإِنَّهُمْ
لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre,
Ebû Cehil, Hz. Peygamber'e (sav) şöyle dedi:
"Biz seni yalanlamıyoruz, senin getirdiklerini (vahyi) yalanlıyoruz."
Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi: "*...Aslında onlar seni yalanlamıyorlar.*
Bu zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."
(En'âm, 6/33; T3064 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 6)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْرِضُ نَفْسَهُ عَلَى النَّاسِ فِى الْمَوْقِفِ فَقَالَ: "أَلاَ رَجُلٌ يَحْمِلُنِى إِلَى قَوْمِهِ فَإِنَّ قُرَيْشًا قَدْ مَنَعُونِى أَنْ أُبَلِّغَ كَلاَمَ رَبِّى."

عَنْ خَبَّابِ بْنِ الأَرَتِّ قَالَ: شَكَوْنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهْوَ مُتَوَسِّدٌ بُرْدَةً لَهُ فِى ظِلِّ الْكَعْبَةِ، فَقُلْنَا: أَلاَ تَسْتَنْصِرُ لَنَا؟ أَلاَ تَدْعُو لَنَا؟ فَقَالَ: "قَدْ كَانَ مَنْ قَبْلَكُمْ يُؤْخَذُ الرَّجُلُ فَيُحْفَرُ لَهُ فِى الأَرْضِ فَيُجْعَلُ فِيهَا، فَيُجَاءُ بِالْمِنْشَارِ فَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ فَيُجْعَلُ نِصْفَيْنِ، وَيُمَشَّطُ بِأَمْشَاطِ الْحَدِيدِ مَا دُونَ لَحْمِهِ وَعَظْمِهِ، فَمَا يَصُدُّهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ، وَاللَّهِ لَيَتِمَّنَّ هَذَا الأَمْرُ، حَتَّى يَسِيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَمَوْتَ لاَ يَخَافُ إِلاَّ اللَّهَ وَالذِّئْبَ عَلَى غَنَمِهِ، وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ."

Câbir b. Abdullah anlatıyor: “Resûlullah (sav) (tebliğin ilk yıllarında) Arafat’ta vakfe yerinde bulunan insanlara kendisini tanıtarak şöyle buyururdu: *‘Beni kavmine götürecek kimse yok mu? Kureyş (müşrikleri) beni, Rabbimin kelâmını tebliğ etmekten alıkoymaktadır.’*”

(D4734 Ebû Dâvûd, Sünnet, 20; T2925 Tirmizî, Fedâilü’l-Kur’ân, 25)

Habbâb b. Eret şöyle demiştir: Allah Resûlü (sav) Kâbe’nin gölgesinde elbisesini yastık yapıp uzanmış vaziyette iken kendisine (Kureyş müşriklerinin eziyetlerinden) şikâyette bulunmuş ve “Bizim için (Allah’tan) yardım dileyemez misin? Bizim için dua edemez misin?” demiştik. Bunun üzerine o şöyle buyurmuştu: *“Sizden önceki ümmetler içinde öyle kişiler vardı ki müşrikler tarafından yakalanır, onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi o çukurun içine gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, onun başı üzerine konulurdu da başı iki kısma ayrılırdı. Bir başkasının da demir taraklar ile etinin altındaki kemiği ve sinirleri taranırdı ama bu işkenceler o mümini dininden çeviremezdi. Allah’a yemin ederim ki bu din kesinlikle tamamlanacaktır. Öyle ki biniti üzerinde bir kimse (tek başına) San’â’dan Hadramevt’e kadar gidecek de Allah’tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır... Fakat sizler acele ediyorsunuz!”*

(B6943 Buhârî, İkrâh, 1)

Mukaddes şehir Mekke, insanlığın kurtuluşu için yeni bir ümidin ve yeni bir doğumun muştusuna sahne olmuştu. Allah Resûlü'nün peygamber olarak gönderilişinin üzerinden birkaç yıl geçmiş, ilâhî mesajların açıktan açığa insanlara duyurulma vakti gelmişti. Yüce Allah, Elçisi'ne en yakın akrabasından başlamak[1] üzere insanları uyarması talimatını vermişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, Safâ tepesine çıkarak aynı soydan gelen akrabalarına: *"Ey Fihroğulları, ey Adîoğulları..."* diye oymak oymak seslenmişti.[2] Belli ki çok önemli bir meseleyi görüşmek, konuşmak istemekteydi. Sevilen, güvenilen birisi olduğu için çağrıyı duyan yakın akrabaları hemen oraya koşmuşlardı. Topluluk merakla neler olacağını beklemeye koyulmuştu ki, Hz. Peygamber (sav) söze başladı: *"Ne dersiniz, size şu dağın arkasında (sizinle savaşmak üzere) atlılar bekliyor diye haber versem bana inanır mısınız?"* Onlar, "Biz senden hiç yalan işitmedik." demişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Öyle ise yakında gelecek çok çetin bir azap öncesinde sizi uyarıyorum."*

Toplantıya katılanlar arasında müşriklerin ileri gelenlerinden Ebû Leheb de vardı. Hemen söze atıldı ve toplantının amacına ulaşmasına mani olmak için, "Yazıklar olsun sana! Bizi buraya bunun için mi topladın!" dedi, sonra oradan ayrıldı. Hz. Peygamber'in (sav) amcalarından olan Ebû Leheb'in bu sert muhalefeti üzerine şu âyetler nâzil oldu: *"Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu da! Ona ne malı, ne de kazandığı fayda verdi! O, alevli bir ateşe girecek. Ve karısı da boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu hâlde odun hamalı olarak (ateşe girecek)."*[3]

Oradaki herkes gibi Ebû Leheb de bir müşrikti. Yani "Allah'ın dışında uydurma ilâhları O'na ortak koşan bir kimse idi. Kur'an Mekkelilerin çoğunluğunu oluşturan müşriklerin ortak koşmalarından, bâtıl inançlarından ve bazı olumsuz davranışlarından bahseder. Söz gelimi, Kur'an'da Allah'a inanmakla birlikte putlara da tapınmak,[4] Allah'a oğul ve kız isnadında bulunmak,[5] putları şefaatçi yani Allah'a yakınlaşma vasıtası olarak görmek[6] ve O'na bâtıl zan ve isnatlarda bulunmak[7] gibi hususlara dikkat çekilmektedir. Müşriklerden bahseden âyetler, onları, putlardan yardım bekleyen, Allah'ı ve âyetlerini yalanlayan ve kıyamet gününün varlığına inanmayan kimseler olarak takdim etmektedir.[8] Do-

[1] Şuarâ, 26/214.
[2] B3525 Buhârî, Menâkıb, 13; M508 Müslim, Îmân, 355.
[3] Tebbet, 111/1-5; B4971 Buhârî, Tefsîr, (Leheb) 1; M508 Müslim, Îmân, 355.
[4] Yûsuf, 12/106.
[5] En'âm, 6/100.
[6] Zümer, 39/3.
[7] Mâide, 5/103.
[8] Ra'd, 13/14; A'râf, 7/37; İsrâ, 17/98; Neml, 27/66-68.

layısıyla âyetlerde onların asla dost edinilmemesi ve onlardan yardım talep edilmemesi emredilmektedir.[9]

Allah Resûlü, başlangıçta Mekkeli müşrikleri İslâm'a davet etmiş, fakat karşılığında çok farklı tepkiler almıştı. Müşrikler önce aleyhte faaliyette bulunmak suretiyle İslâm'a daveti engellemeye çalışmışlar ve hatta Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna kadar Müslümanların Kâbe'de alenen namaz kılmalarına mani olmuşlardı.[10] Allah Resûlü, panayırlara gelenleri İslâm'a davet ederken amcası Ebû Leheb onu takip ederek, "Ona uymayın, onu dinlemeyin!" diye telkinlerde bulunurdu.[11] Müşrikler ayrıca, münazara ve tartışma ortamı oluşturarak davete engel olmaya çalışırlardı. Nitekim müşriklerin ileri gelenleri, "Ey Muhammed! Gel, biz senin dinine uyalım, sen de bizim dinimize uy. Bir sene sen bizim ilâhlarımıza tap bir sene de biz senin ilâhına tapalım. Eğer senin getirdiğin bizimkilerden daha hayırlıysa biz de sana bu konuda ortak olmuş ve ondan nasibimizi almış oluruz." demişler ve bunun üzerine Kâfirûn sûresi indirilmişti: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmazsınız..."*[12] Müşrikler sadece Resûlullah'a eziyet etmekle kalmamış, aynı zamanda ashâbına da işkence etmişlerdir. Nitekim sahâbe-i kirâmdan Abdullah b. Mes'ûd,[13] Ammâr b. Yâsir, Süheyb b. Sinân, Bilâl-i Habeşî, Mikdâd b. Esved[14] ve Abdurrahman b. Avf[15] gibi isimler de bundan nasibini almışlardı. Müslümanların Allah Resûlü'nün izniyle Habeşistan'a yaptıkları hicret de müşriklerin Müslümanlara yaptıkları bu eza ve cefanın bir neticesiydi.[16]

Müşriklerin İslâm'a ve Elçisi'ne karşı gösterdikleri bu tahammülsüz muhalif tavırları, zamanla artan bir sertleşme seyri izlemiş ve özellikle putperestliği eleştiren[17] ve putların hiçbir güce sahip olmadıkları,[18] sadece müşrikler tarafından uydurulmuş birer isimden ibaret oldukları mesajını veren[19] âyetler geldikçe, İslâm davetine karşı düşmanlık boyutuna varan tepkiler ortaya çıkmıştı. Allah Resûlü'ne karşı gösterilen bu tepkinin temelinde önemli ölçüde ticarî kaygı ve buna bağlı olarak Mekke'nin liderliğini elinde tutan seçkin sınıfın menfaatlerinin kaybolması endişesi[20] yatıyordu.

Müşriklerin elebaşları, İslâm davetinin yayılması durumunda kendi otorite ve egemenliklerinin büsbütün tehlikeye gireceği endişesini taşıyorlardı. Aslında onlar Allah'ın Resûlü'ne değil otoritelerini sarsan vahye karşı çıkıyorlardı. Bir keresinde bu gerçeği Ebû Cehil Allah Resûlü'ne açıkça dile getirmişti: "Biz seni yalanlamıyoruz, senin getirdiklerini yalanlıyoruz." Bunun üzerine Allah şu âyeti indirmişti: *"...Aslında onlar seni*

9 Nisâ, 4/89.
10 B3678 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5; HS2/186 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 186; T3349 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 96.
11 HS2/270 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 270-271.
12 Kâfirûn, 109/1-3; VE1/307 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 307.
13 HS2/156 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 156.
14 İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11.
15 T2464 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.
16 HM22865 İbn Hanbel, V, 291.
17 Enbiyâ, 21/98-99; Ankebût, 29/17.
18 Yûnus, 10/18; Furkân, 25/55.
19 Necm, 53/23.
20 Kasas, 28/57.

yalanlamıyorlar. Bu zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."[21] Müşrikler bu nedenle öncelikle Allah Resûlü'nün tebliğ faaliyetlerine mani olmaya kalkıştılar. Bu maksatla hac yapmak için Mekke'ye gelen kabilelere davetini ulaştırmaya çalışan Allah Resûlü'ne zorluk çıkarıyorlardı. Resûlullah (sav) Mekke'ye gelen gruplara kendini tanıtarak şöyle diyordu: *"Beni kavmine götürecek kimse yok mu? Kureyş (müşrikleri) beni, Rabbimin kelâmını tebliğ etmekten alıkoymaktadır."*[22]

Müşrikler, Kur'an okunduğunu duyduklarında, hem Kur'an'a, hem onu indirene hem de onu getiren Allah Resûlü'ne ağır küfürler savuruyorlardı. Bu sebeple müminlerden, Mekke'de Kur'an okuyacakları zaman gizli ile aşikâr arası bir okuyuş tarzını seçmeleri istenmişti.[23] Müşrikler, dinî konularda tartışmalar çıkarmak suretiyle de Allah Resûlü'nü zor durumda bırakmaya çalışıyorlardı.[24] İncitici ve yakışıksız sözler sarf ederek onu ashâbı arasında mahcup edip alaya alıyorlardı[25] Bir ara vahyin bir müddet gecikmesi üzerine, "Muhammed (Rabbi tarafından) terk edildi." diyerek rahatsızlık vermeye çalışmışlardı. Bu olay üzerine Yüce Allah, *"Andolsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı da."*[26] âyetlerini indirmişti.[27]

Allah Resûlü'nün etrafında birikenlerin sayısı giderek arttıkça müşriklerin de tehdit ve şiddete yönelik tavırları artıyordu. Nitekim bir gün Ukbe b. Ebû Muayt Allah Resûlü'nü Kâbe'de namaz kılarken görünce üzerindeki elbiseyi boğazına dolayarak onu boğmaya kalkışmış, Hz. Ebû Bekir'in zamanında yetişmesiyle oradan uzaklaştırılmıştı.[28] Ebû Cehil de aynı şekilde Resûlullah'ı Kâbe'de namaz kılarken görürse boğazını sıkacağını söylemişti. Bu sözler Hz. Peygamber'e iletildiğinde o, böyle bir şey yapması durumunda meleklerin onun hakkından geleceğini söylemişti.[29] Benzer bir şekilde Ebû Leheb ile şerde ortaklık kuran ve bu birlikteliği cehenneme kadar uzanacak olan hanımı da Peygamber Efendimizin geçtiği yollara dikenler atmıştı.[30]

Bir başka seferinde Allah Resûlü Kâbe'nin yanında namaz kılarken Ebû Cehil ve yandaşları gizli bir plan yapmışlar ve secdeye vardığında yeni boğazlanmış bir devenin işkembesini sırtına koyarak kahkaha atıp eğlenmişlerdi. O günlerde henüz yaşı küçük olan kızı Hz. Fâtıma gelerek babasının üzerini temizlemiş ve yaşının küçük olmasına rağmen onlara sert sözler söylemişti. Allah Resûlü namazını tamamladıktan sonra üç defa, *"Allah'ım, Kureyş'i sana havale ediyorum!"* demiş ve ardından,

[21] En'âm, 6/33; T3064 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 6.
[22] D4734 Ebû Dâvûd, Sünnet, 20; T2925 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 25.
[23] M1001 Müslim, Salât, 145; B7490 Buhârî, Tevhîd, 34; İsrâ, 17/110.
[24] MK12322 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 10.
[25] Hicr, 15/6-7; Yûnus, 10/2; Enbiyâ, 21/5.
[26] Duhâ, 93/1-3.
[27] M4656 Müslim, Cihâd ve siyer, 114.
[28] B4815 Buhârî, Tefsîr, (Mü'min) 1.
[29] B4958 Buhârî, Tefsîr, (Alak) 4.
[30] HS2/199 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 199.

"Allah'ım, Ebû Cehl b. Hişâm'ı, Utbe b. Rebîa'yı, Şeybe b. Rebîa'yı, Velîd b. Ukbe'yi, Ümeyye b. Halef'i ve Ukbe b. Ebû Muayt'ı sana havale ediyorum!" sözleriyle Rabbine sığınmıştı.[31] Bedir Savaşı sırasında yaşı henüz genç olan sahâbîlerden Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre, Resûlullah'a eziyet eden müşriklerin bu elebaşları Müslümanlar tarafından tek tek yere serilmişler ve hak ettikleri cezayı bulmuşlardı.[32]

Müşriklerin ileri gelenleri Peygamber Efendimizin bunca eziyete rağmen davasından vazgeçmediğini görünce Dârünnedve'de toplanmışlar ve Utbe b. Rebîa'yı Resûlullah'la konuşmak üzere göndermişlerdi. Utbe, Allah Resûlü'ne, "Vallahi biz, kavmine karşı senden daha fazla uğursuzluk getiren bir yeni yetme görmedik. Topluluğumuzu parçaladın, düzenimizi bozdun, dinimizi ayıpladın. Bizi Araplar arasında rezil rüsva ettin. Hatta aralarında, Kureyş içinde bir sihirbaz, bir kâhin çıktığı iddiaları dolaşmaya başladı. Artık birbirimizi kılıçla doğru yola getirmekten başka çaremiz kalmadı. Ey adam! Eğer amacın evlenmekse, Kureyş'in hangi kadınlarını istersen seç, seni onlarla evlendirelim. Eğer istediğin malsa, seni Kureyş'in en zengin adamı yapacak kadar mal toplayalım." dedi. Allah Resûlü, onun bu sözlerine şu âyetlerle[33] karşılık verdi: *"Hâ mîm, (Bu Kur'an) Rahmân ve Rahîm (olan Allah) katından indirilmiştir... Eğer onlar yüz çevirirlerse onlara de ki: Ben sizi Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum."*[34]

Resûlullah (sav) Mekke'de kaldığı sürece ne kadar zor ve sıkıntılı günler geçirdiğini şu sözlerle ifade etmişti: *"Bana, Allah yolunda, hiç kimsenin yaşamadığı kadar büyük bir korku yaşatıldı. Yine bana, Allah yolunda, hiç kimsenin çekmediği kadar eziyet çektirildi."*[35] Bu dönemde Sevgili Peygamberimizi himaye eden en güçlü kişi, amcası Ebû Tâlib idi. Müşrikler onun desteğini kesebilmek için onunla defalarca görüşmüşler, Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmesi için ona baskı yapmışlardı. Ebû Tâlib bir ara onların isteğine uyarak onu bu işten vazgeçmesi ve atalarının dinine uyması konusunda ikna etmeye çalışmış, ancak Allah Resûlü'nün kararlılığını görünce, artık ne yaparsa yapsın, kendisini onlara teslim etmeyeceğini ifade etmişti.[36] Ebû Tâlib, İslâm öncesi dönemde de erdemli davranışlarıyla tanınan, her zaman mazlumun yanında yer alan, hakkaniyetli bir kişiydi.[37] Allah Resûlü (sav) çok sevdiği ve saydığı amcasından büyük destek gördüğü için onun iman etmesini çok arzulamıştı. Lâkin o da diğerleri gibi Allah Resûlü'ne inanmadan ruhunu teslim etmişti.[38]

31 M4649 Müslim, Cihâd ve siyer, 107; B240 Buhârî, Vudû, 69.
32 B520 Buhârî, Salât, 109.
33 Fussilet, 41/1-13.
34 MŞ36549 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 5.
35 T2472 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34; İM151 İbn Mâce, Sünnet, 11.
36 BN3/56 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 56.
37 N4710 Nesâî, Kasâme, 1.
38 B1360 Buhârî, Cenâiz, 80; M132 Müslim, Îmân, 39.

Nübüvvetin yedinci yılında müşrikler daha da acımasız bir planı devreye soktular. Müslümanları tümüyle hayattan tecrit etmek maksadıyla boykot kararı aldılar. Onlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi, kız alıp vermemeyi, alış veriş yapmamayı[39] ve onlarla konuşmamayı kararlaştırdılar. Müslümanlara karşı sosyal ve ekonomik bir abluka içeren bu kararları yazılı bir metin hâline getirerek Kâbe'nin içine astılar.[40] Müslümanlar topluca işkenceye tâbi tutuldular. Üç yıl süren bu boykot esnasında açlık ve yokluktan çok bitkin duruma düştüler; çocuklardan ve yaşlılardan ölenler oldu. Sonunda Kureyş'ten bazı insaflı kimseler bu acımasız duruma tepki gösterdiler ve alınan kararlara uymayarak ablukayı deldiler. Müslümanlarla ilişki kurdular ve onları bu durumdan kurtardılar.[41]

Resûlullah (sav), bütün bu eziyet ve haksızlıklar karşısında büyük bir sabır ve metanet gösteriyor, bu tavrıyla ashâbına da örnek oluyordu. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Resûlü'nden "sabretmesi"[42] ve "müşriklerden yüz çevirmesi" isteniyordu.[43] Ashâbdan bazılarının yapılan bu eziyet ve işkenceler karşısında kimi zaman şikâyette bulunmaları üzerine Allah Resûlü de onlara sabrı tavsiye ediyordu. Nitekim Habbâb b. Eret'in naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) Kâbe'nin gölgesinde hırkasını yastık yapıp uzanmış vaziyette iken kendisine Kureyş müşriklerinin eziyetlerinden bahsedip şikâyette bulunmuşlar ve "Bizim için (Allah'tan) yardım dileyemez misin? Bizim için dua edemez misin?" demişlerdi. Allah Resûlü şöyle buyurmuştu: *"Sizden önceki ümmetler içinde öyle kişiler vardı ki müşrikler tarafından yakalanır, onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi o çukurun içine gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, onun başı üzerine konulurdu da başı iki kısma ayrılırdı. Bir başkasının da demir taraklar ile etinin altındaki kemiği ve sinirleri taranırdı ama bu işkenceler o mümini dininden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki bu din kesinlikle tamamlanacaktır. Öyle ki biniti üzerinde bir kimse (tek başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar gidecek de Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır... Fakat sizler acele ediyorsunuz!"*[44] Bu sözleriyle o, Allah'ın dinini mutlaka kemale erdireceğini ve müminleri galip getireceğini haber veriyordu.

Resûlullah (sav), ashâbını müşriklerin bu amansız takiplerinden kurtarıp dinlerini daha güvenli bir ortamda yaşayabilmelerini sağlamak maksadıyla onlara, komşu ülke Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etti. Müminlerin Habeşistan'a hicreti, müşriklerin baskısından kurtulmak için bir çıkış yolu olmuştu. Zira Habeş kralı Necâşî, âdil bir hükümdardı ve Müslümanlara ülkesinde çok iyi davranmıştı.[45]

[39] M3175 Müslim, Hac, 344; B1590 Buhârî, Hac, 45.
[40] HS2/195 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 195.
[41] BE1/233 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 233-234.
[42] Yûnus, 10/109; Hûd, 11/115; Nahl, 16/127.
[43] En'âm, 6/106; Hicr, 15/94.
[44] B6943 Buhârî, İkrâh, 1.
[45] BS18232 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX 17; HM1740 İbn Hanbel, I, 202.

Allah Resûlü, bir başka çıkış yolu olmak üzere Sakîf kabilesinin yaşadığı Tâif'e gitmeye karar verdi. Yanına evlâtlığı Zeyd b. Hârise'yi de almıştı. Sakîf kabilesi, putlara tapan müşrik bir topluluktu. Resûlullah (sav) kabilenin ileri gelenlerini İslâm'a davet etti. Kureyşlilerle akrabalık ve ticaret bağları bulunan Sakîf kabilesi müşrikleri, onun çağrısını dinlemedikleri gibi, şehrin ayak takımını peşine takarak taşlatmışlardı. Atılan taşlarla ayakları kanlar içinde kalan Allah Resûlü, bu zor anında Rabbine yönelmiş, O'na teslim olup rızasını talep etmiş[46] ve *"Allah'ım! Sakîf'e hidayet et."* diye duada bulunmuştu.[47] Nitekim Resûlullah (sav) Mekke'ye girmek istediğinde, bu kez Mekkeli müşrikler, birilerinin himayesine girmeden onu Mekke'ye sokmak istemeyeceklerdi. Hz. Âişe validemizin Uhud'dan daha zor bir gün yaşayıp yaşamadığını sorması üzerine Allah Resûlü, bu zorlu ânı daha sonraları şöyle anlatmıştı: *"...Bir ara başımı yukarı kaldırdığımda, beni gölgelendirmekte olan bir bulut gördüm. Baktım ki içinde Cebrail var. Bana seslendi ve şöyle dedi: 'Şüphesiz Allah, kavminin sana söylediklerini ve seni (korumayı) reddettiklerini duymuştur. Onlar hakkında kendisine dilediğini emretmen için sana dağlar meleğini göndermiştir.' Bunun üzerine dağlar meleği bana seslendi, selâm verdi ve şöyle dedi: 'Yâ Muhammed! Ne dilersen olacaktır. İki dağı onların üzerine kapamamı dilersen (yaparım).'"* Fakat çektiği bu kadar eziyete rağmen Rahmet Elçisi'nin dudaklarından yalnızca şu cümleler dökülmüştü: *"(Hayır), Bilakis ben Allah'ın, onların soyundan yalnız Allah'a kulluk eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseler çıkarmasını dilerim."*[48] Nitekim Allah Resûlü'nün bu duası kabul olmuş, Yüce Allah'ın ona Mekke'nin fethini nasip ettiği günden itibaren Arap yarımadasında yaşayan müşrik topluluklar akın akın İslâm'a yönelmişlerdi.[49]

Kutlu Nebî, müşriklerin bunca eziyet ve dayatmalarına rağmen insanlara İslâm'ı tebliğ etme konusunda büyük bir kararlılık gösteriyor, bu maksatla farklı çıkış yolları aramaya devam ediyordu. Milâdî 620 yılında Akabe'de gizlice görüştüğü[50] Medineliler, davetine icabet ederek Müslüman olmuşlar ve o tarihten itibaren müminler Medine'ye hicret etmeye başlamışlardı. Medine'ye ilk hicret eden sahâbî Mus'ab b. Umeyr olmuştu.[51] Hicret edenlerin sayısı hızla artıyor, müşrikler bundan büyük rahatsızlık duyuyorlardı. Hz. Peygamber'in de oraya giderek daha büyük bir tehlike oluşturacağından endişe ediyorlardı. Bir gün Dârünnedve'de toplanıp Ebû Cehil'in teklifiyle Resûlullah'ı öldürmeye karar verdiler. Onların bu niyet-

46 İK2/151 İbn Kesîr, *Sîret*, II, 151-152; ZD1/97 İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, I, 97-99.
47 T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.
48 B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7; M4653 Müslim, Cihâd ve siyer, 111.
49 Nasr, 110/1-2.
50 HS2/276 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277.
51 B4941 Buhârî, Tefsîr, (A'lâ) 1.

lerinden Cebrail aracılığıyla haberdar olan Allah Resûlü (sav) yanına yol arkadaşı olarak[52] Hz. Ebû Bekir'i de alıp Medine'ye hicret etti.[53]

Yüce Allah, bu yolculuk esnasında Resûlü'nü ve onun en yakın dostu Hz. Ebû Bekir'i muhafaza etmişti. Hicret yolcuları müşrikleri yanıltmak için ters istikametteki Sevr mağarasına sığınmışlar fakat müşrikler mağaranın önüne kadar yaklaştıkları hâlde onları bulamayarak geri dönmüşlerdi.[54] Yüce Allah'ın bu yardımı Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber." diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[55]

Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber (sav) ve ashâbına karşı düşmanlıkları, Medine'ye hicretten sonra da devam etmiştir. Onlar, Müslümanları rahat bırakmıyorlar ve düşmanca tavırlarını her fırsatta ortaya koyuyorlardı. Nitekim Medineli Müslümanlardan Sa'd b. Muâz, hicretten kısa bir süre sonra Mekke'ye gelmişti. Sa'd'la Mekkeli müşriklerin elebaşlarından Ümeyye b. Halef arasında daha öncesine dayalı sıkı bir dostluk vardı. Ümeyye, Medine'ye geldiğinde Sa'd'a misafir olur, Sa'd da Mekke'ye gidince Ümeyye'nin misafiri olurdu. Bu kez Sa'd, umre yapmak için Mekke'ye gelmiş ve Ümeyye'ye misafir olmuştu. Ümeyye onu tenha bir vakitte Kâbe'ye götürdü. Bu sırada Ebû Cehil'le karşılaştılar. Ebû Cehil, Ümeyye'nin yanındaki şahsın Medineli Sa'd olduğunu öğrenince, hemen tehditkâr ifadelerini sıralamaya başladı: "Dikkat et." dedi, "Senin Mekke'de güven içinde Kâbe'yi tavaf ettiğini görüyorum. Halbuki siz (Medineliler), o dinlerini değiştirenleri himaye ettiniz ve onlara yardım ettiniz. Şunu iyi bil ki vallahi eğer sen Ebû Safvân (Ümeyye) ile birlikte olmasaydın, ailene sağ salim dönemezdin!" Sa'd da onun bu sözlerine aynı sertlikle karşılık verdi. Ümeyye araya girmeye çalıştıysa da Sa'd, Ümeyye'ye Hz. Peygamber'den (sav) aldığı bir haberi iletti ve Müslümanların kendisini öldürmeyi planladıklarını bildirdi. Ümeyye bu haberi aldıktan sonra, Mekke'den hiç çıkmamaya yemin etmiş, ancak Ebû Cehil'in zoruyla Bedir Savaşı'na katılmış ve Müslümanlarca öldürülmüştü.[56]

Medine'ye hicretin üzerinden henüz iki yıl geçmemişti ki Medineli Müslümanlarla Mekkeli müşrikler, Ramazan ayında Bedir Savaşı'nda karşı

52 Tevbe, 9/40.
53 B5807 Buhârî, Libâs, 16; HS3/5 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 5, 8.
54 MA9743 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 384; B3653 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 2.
55 Tevbe, 9/40.
56 B3950 Buhârî, Meğâzî, 2.

karşıya geldiler.[57] Allah'ın yardım ve inayetiyle[58] Müslümanlar, sayıca kendilerinden fazla olan[59] müşrikleri mağlup ettiler. Müşriklerin elebaşları tek tek öldürüldü. Ebû Cehil ve diğerleri, Hz. Peygamber'e (sav) ve İslâm'a karşı gösterdikleri düşmanca tavırlarının cezasını çok ağır ödediler.[60] Müşriklerden bir kısmı esir alınmış[61] ve esirler malî durumlarına göre fidye ödemek suretiyle[62] veya Müslüman çocuklara okuma yazma öğretmeleri karşılığında[63] ya da karşılıksız olarak[64] serbest bırakılmıştı. Allah Resûlü savaş sonrasında, İslâm'a açıkça düşmanlık eden müşriklere karşı lütfettiği bu parlak zafer ve ilâhî yardım dolayısıyla Allah'a hamd ve senâda bulunmuştu.[65]

Bedir'de alınan bu ağır mağlubiyet dolayısıyla, Mekkeli müşrikler bu kez intikam hırsına kapılarak yeniden saldırıya geçme hazırlıklarına başladılar. Hazırladıkları üç bin kişilik bir orduyla Medine'ye doğru hareket ettiler.[66] Allah Resûlü yaklaşık bin kişiden oluşan ordusuyla Uhud dağı eteklerine kadar ilerledi.[67] İki ordu bu kez Uhud'da karşı karşıya geldi. Başlangıçta Müslümanlar müşrikleri bozguna uğrattıysa da Resûlullah'ın stratejik öneme sahip Ayneyn tepesine yerleştirdiği okçuların çoğunun onun talimatına aykırı hareket ederek yerlerini terk etmeleri üzerine müşrikler arkadan saldırarak savaşın seyrini değiştirdiler.[68] Bu esnada Allah Resûlü'nün amcası Hz. Hamza şehit düşmüş,[69] kendisi de yüzünden yaralanmış, dişi kırılmış, omuzundan da ok yarası almıştı. Yüzüne kanlar akarken, bir taraftan kanını siliyor, diğer taraftan da *"Peygamberlerinin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur! Halbuki o (Peygamber) onları Allah'a davet ediyor."*[70] diye hayıflanıyordu.

Müşriklerin Medineli Müslümanlara yönelik son saldırısı, Yahudiler ve diğer müşrik Arap kabilelerinin de katılımıyla gerçekleştirilen zorlu Hendek Savaşı'nda vuku bulmuştu. Bu savaşta Allah Resûlü ve ashâbı çok büyük zorluklar yaşamışlar, şehri müşriklere karşı savunabilmek için Medine etrafına hendek kazmışlar, günlerce süren bu çalışmalar esnasında açlığa tahammül etmek zorunda kalmışlardı.[71] Savaş esnasında son anda müşriklerle gizlice ittifak kuran Kurayza Yahudilerinin ihanetine uğramışlar[72] ve o kadar zorlu anlar yaşamışlardı ki hiçbir zaman namazını geçirmeyen Allah Resûlü, kuşatma sırasında günün bazı namazlarını eda edememiş, daha sonra hepsini birlikte kılmak zorunda kalmıştı.[73] O, buna çok üzülmüş ve bundan dolayı müşriklere beddua etmişti.[74] Yirmi gün kadar devam eden[75] kuşatmada müşrikler topluluğu bir sonuç alamamış,

[57] ST2/12 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 12.
[58] Enfâl, 8/8-12.
[59] HS3/261 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 261; VM1/39 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 39.
[60] B520 Buhârî, Salât, 109; B3988 Buhârî, Meğâzî, 10.
[61] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[62] HS3/212 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 212.
[63] HM2216 İbn Hanbel, I, 247.
[64] VM1/138 Vâkıdî, *Meğâzî*, I.
[65] HM4008 İbn Hanbel, I, 423.
[66] ST2/37 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 37.
[67] HS4/9 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 9.
[68] B3039 Buhârî, Cihâd, 164; ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 41.
[69] B4045 Buhârî, Meğâzî, 17.
[70] M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104.
[71] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
[72] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-460; M4598 Müslim, Cihâd ve siyer, 65.
[73] N623 Nesâî, Mevâkît, 55; HM4013 İbn Hanbel, I, 423.
[74] B4111 Buhârî, Meğâzî, 30.
[75] TV8/372 Makrizî, *İmta'*, VIII, 372.

Allah'ın inayetiyle şiddetli bir fırtınanın ardından[76] kuşatmayı kaldırıp Mekke'ye geri dönmüşlerdi.[77]

Milâdî 628 yılına gelindiğinde, hicretin üzerinden altı yıl geçmiş, vatan özlemi ve Kâbe'yi ziyaret etme arzusu, Peygamber Efendimizi ve Mekkeli Müslümanları her geçen gün daha fazla etkilemeye başlamıştı. Allah Resûlü (sav) gördüğü bir rüya üzerine[78] umre yapmaya karar verdi ve ashâbından da sefer için hazırlanmalarını istedi.[79] Ashâbıyla birlikte Medine'den hareket ettiler ve Hudeybiye denilen yere geldiler. Müşrikler, onların Mekke'ye girmelerini istemiyorlardı; karşılıklı yapılan görüşmeler sonrasında bir antlaşma imzalandı.[80] Antlaşmaya göre, Müslümanlar o yıl Mekke'ye girmeden dönecekler, umre için ertesi yılı bekleyeceklerdi. Mekke'den biri Medine'ye sığındığında iade edilecek, ancak aynı durum Medineliler için söz konusu olduğunda iade edilmeyecekti. Barış on yıl sürecek ve taraflar antlaşmaya ihanet etmeyecekti.[81] Antlaşmanın maddeleri ilk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünse de o güne kadar Müslümanları muhatap bile kabul etmeyen müşrikler, bununla birlikte en azından antlaşma zemininde buluşmak suretiyle Müslümanların varlığını onaylamak zorunda kalmışlardı. Antlaşma sonrasında Allah Resûlü tebliğ faaliyetlerine hız vermiş ve bazı devlet başkanlarına gönderdiği davet mektupları[82] sayesinde, İslâmiyet Arap yarımadasında hızla yayılmaya başlamıştı. Nitekim bundan dolayı müşriklerle yapılan bu antlaşma Kur'an'da, *"feth-i mübîn"* (apaçık bir fetih) ve *"nasr-ı azîz"* (şanlı bir zafer) olarak nitelendirilmiştir.[83]

Mekkeli müşrikler, Benî Bekir kabilesiyle ittifak kurup Müslümanların müttefiki olan Huzâalılara saldırarak Hudeybiye Antlaşması'nı bozmuşlardı.[84] Mekke'nin lideri konumundaki Ebû Süfyân bunun farkındaydı, antlaşmayı tekrar yenilemek istediyse de bunu başaramadı.[85] Tarihler milâdî 630 yılını gösterdiğinde, Allah Resûlü gizlice sefer hazırlıklarına başladı.[86] Mekkeliler ne olduğunu anlayamadan, on bin kişilik İslâm ordusu Mekke'ye doğru yola çıktı.[87] Müşrikler yirmi otuz kişilik bir grubun dışında direniş gösteremeden teslim oldular. Kâbe'deki bütün putlar temizlendi.[88] Resûlullah (sav), müşriklerin kendisine ve ashâbına yaptıkları onca eziyet, işkence ve haksızlıklara rağmen birkaç kişinin dışında tüm Mekkelileri affetti.[89]

Fetihten sonra Mekkeli müşrikler, Allah Resûlü'nün huzuruna gelerek Müslüman oldular.[90] Mekke'nin fethiyle birlikte müşriklerin Resûlullah'a

76 Ahzâb, 33/9.
77 HM27323 İbn Hanbel, V, 392.
78 Fetih, 48/27.
79 VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572.
80 B2701 Buhârî, Sulh, 7; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
81 B2699 Buhârî, Sulh, 6; D2766 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
82 M4609 Müslim, Cihâd ve siyer, 75.
83 Fetih, 48/1, 3; M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94.
84 BS18790 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 198.
85 VM2/787 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 787.
86 BS19372 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 387.
87 B4276 Buhârî, Meğâzî, 48.
88 B4288 Buhârî, Meğâzî, 49.
89 BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX,195; N4072 Nesâî, Muhârebe, 14.
90 Nasr, 110/2; TB2/161 Taberî, *Târîh*, II, 161.

ve ashâbına karşı olan düşmanlıkları da sona ermiş ve böylelikle yarımadanın bu bölgesinde İslâm'ın yayılışı önündeki bütün engeller ortadan kaldırılmış oldu.

Ayrıca bu fetih, Resûlullah'ın kendisine onca eza ve cefa çektiren Mekkeli müşriklere karşı ne kadar müşfik olduğunu bir kez daha göstermiş oldu. O (sav), tüm bu zulüm ve işkencelere rağmen sabretti. Daima onların 'olmalarını' istedi, ölmelerini değil. Her zaman onların İslâm'a girmelerini ve böylece dünya âhiret mutluluğunu kazanmalarını istedi ve onları kazanmaya çalıştı. Hatta Bedir'de esirleri fidye karşılığı serbest bırakması gibi sebeplerle ilâhî ikaza uğradı.[91] Yaptığı savaşlarda bile onların yaşamaları ve İslâm'ı seçmeleri ümidini taşıdı. Neticede Mekke'den kendisini kovanların hepsini ele geçirmesine rağmen onlardan öç, intikam almadı... Bu, sabrın, rahmetin bir ifadesiydi.

[91] Enfâl, 8/67-68; M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MEDİNE YAHUDİLERİYLE İLİŞKİLER

EHL-İ KİTAP'TAN KİM MÜSLÜMAN OLURSA ONA İKİ ECİR VARDIR

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: إِنِّي لَتَحْتَ رَاحِلَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَ قَوْلاً حَسَنًا جَمِيلاً وَكَانَ فِيمَا قَالَ: "مَنْ أَسْلَمَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابَيْنِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا وَمَنْ أَسْلَمَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَلَهُ أَجْرُهُ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا."

Ebû Ümâme anlatıyor:
"Mekke'nin fethi günü Resûlullah'ın (sav) bineğinin arkasındaydım. Çok güzel ve hoş sözler söyledi. Bunlardan biri de şuydu: *'Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir.'*"

(HM22589 İbn Hanbel, V, 259)

عَنِ ابْنِ عبَّاسٍ رضي الله عنهما:... كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ مُوافَقَةَ أَهْلِ الْكِتَابِ فِيمَا لَمْ يُؤْمَرْ فِيهِ بِشَيْءٍ...

عَنِ ابْنِ عبَّاسٍ رضي الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَوَجَدَ الْيَهُودَ صِيَامًا يَوْمَ عَاشُوراءَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِى تَصُومُونَهُ." قَالُوا: هَذَا يَوْمٌ عَظِيمٌ أَنْجَى اللَّهُ فِيهِ مُوسَى وَقَوْمَهُ وَغَرَّقَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ فَصَامَهُ مُوسَى شُكْرًا فَنَحْنُ نَصُومُهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"فَنَحْنُ أَحَقُّ وَأَوْلَى بِمُوسَى مِنْكُمْ." فَصَامَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ.

عَنِ ابْنِ أَبِى لَيْلَى أَنَّ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ وَسَهْلَ بْنَ حُنَيْفٍ كَانَا بِالْقَادِسِيَّةِ فَمَرَّتْ بِهِمَا جَنَازَةٌ فَقَامَا فَقِيلَ لَهُمَا: إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الأَرْضِ. فَقَالاَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ فَقَامَ فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُ يَهُودِيٌّ. فَقَالَ: "أَلَيْسَتْ نَفْسًا."

İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), hakkında herhangi bir emir bulunmayan hususlarda Ehl-i kitaba uygun davranmayı severdi.

(B3558 Buhârî, Menâkıb, 23)

İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) Medine'ye geldiği zaman, Yahudiler âşûrâ günü oruç tutuyorlardı. Resûlullah (sav) onlara, *"Oruç tuttuğunuz bugün nedir?"* diye sordu. Onlar da "Bugün Allah'ın, Musa'yı ve kavmini kurtarıp Firavun'u ve kavmini (suda) boğduğu büyük bir gündür. Musa şükretmek için bugün oruç tuttu. Biz de (bu nedenle) oruç tutuyoruz." dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav): *"Biz Musa'ya sizden daha lâyık ve yakınız."* buyurdu. Ondan sonra âşûrâ günü Resûlullah (sav) hem kendisi oruç tuttu hem de oruç tutulmasını emretti.

(M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69)

İbn Ebû Leylâ'nın anlattığına göre, Kays b. Sa'd ve Sehl b. Huneyf Kâdisiyye'de bulundukları bir sırada yanlarından bir cenaze geçmiş onlar da ayağa kalkmışlardı. Onlara bunun bir zimmîye (Müslüman topraklarında yaşayan anlaşmalı bir gayri müslim vatandaşa) ait olduğu söylendi. Bunun üzerine şöyle dediler: "Resûlullah'ın (sav) yanından bir cenaze geçti de o ayağa kalktı. Kendisine, 'O bir Yahudi'dir.' denilince, *'O da bir can değil mi?'* buyurdu."

(M2225 Müslim, Cenâiz, 81; B1312 Buhârî, Cenâiz, 49)

Tarihler milâdî altıncı asrın başlarını gösterdiğinde Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinde meskûn olan Yahudiler, kendi kutsal kitaplarında gönderileceği bildirilen[1] bir peygamberin geleceği müjdesini veriyorlardı. Bu beklenti, Yahudilerde putperest Araplara karşı egemen olacakları düşüncesini yerleştirmişti. Peygamber, Arapların içinden çıkınca hayal kırıklığına uğrayan Yahudiler, gurur ve kıskançlıklarının kurbanı olmuşlar, Son Peygamber'e (sav) imana yanaşmamışlardı.[2] Oysa onlar, kendi kutsal kitaplarında yazılı buldukları o ümmî Peygamber'i[3] tıpkı kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıyor, buna rağmen aralarından bir kısmı gerçeği bile bile gizliyorlardı.[4]

Beklenen Peygamber (sav) gelmiş ve Mekkelilerin amansız muhalefetleri sonrasında Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştı. Bu yıllarda Allah Resûlü'nün hicret edip sığındığı Medine (Yesrib) şehrinin nüfusunun yarıya yakını Yahudilerden oluşuyordu. Neredeyse Araplaşmış durumda olan bu Yahudiler, kutsal kitapları olan Tevrat'ı İbrânîce okuyor, Müslümanlara Arapça tefsir ediyorlardı.[5] İbrânîce yazıyor olmalarına rağmen Arapçayı ana dilleri gibi kullanıyorlardı. Çocuklarına Arap adları veriyor, kabileleri Arapça isimlerle anılıyordu. Medine Yahudilerinin hem okul hem de yargı evi olarak kullandıkları 'Beytü'l-Midrâs' adında bir de müesseseleri vardı.[6] İzledikleri akıllı siyaset ve çalışkan tutumları sayesinde şehrin ticarî hayatını ele geçirmişlerdi. Ticarette elde ettikleri başarı, yüklü miktarda servet sahibi olmalarını sağlamış, önce vade ile borç para verip[7] faizcilik yapmışlar,[8] sonra da Arapların mülklerini ve arazilerini ele geçirmeyi başarmışlardı. Araplara nazaran daha varlıklı olan Yahudiler, düşman saldırılarına karşı koyabilmek için kaleler inşa etmişlerdi.[9]

Allah Resûlü, Mekkeli müşriklerin inatçı direnişleri karşısında on üç yıllık tebliğini Medine'ye taşımak zorunda kaldığında Medine şehri, Müslümanlarla birlikte Yahudiler, müşrikler[10] ve az da olsa Hıristiyanların[11] birlikte yaşadıkları renkli bir yapı sergiliyordu. Peygamber (sav), şehrin emniyeti için farklı kabile ve dinî unsurlardan oluşan bu toplumsal yapının öncelikle siyasî ve idarî açıdan belli bir düzene kavuşturulması gerektiğini düşünüyordu. Bu maksatla hicretin hemen ardından muhacirlerle ensar arasında bir kardeşlik anlaşması yaptıktan sonra[12] Yahudilerin de

[1] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 18, 15-18.
[2] HS2/37 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 37; Bakara, 2/89.
[3] A'râf, 7/157.
[4] Bakara, 2/146; En'âm, 6/20.
[5] B7542 Buhârî, Tevhîd, 51.
[6] İE2/113 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, II, 113; D4450 Ebû Dâvûd, Hudûd, 25.
[7] B5443 Buhârî, Et'ıme, 41.
[8] Nisâ, 4/160-161; *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 23, 19-20.
[9] B4039 Buhârî, Meğâzî, 16.
[10] B5663 Buhârî, Merdâ, 15; M4659 Müslim, Cihâd ve siyer, 116.
[11] VE1/134 Vâhıdî, *Esbabü'n-nüzûl*, I, 134.
[12] HS3/36 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 36; B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16.

taraf olduğu bir başka antlaşma yapmış ve bu antlaşmanın maddelerini yazıya geçirmiştir. Medine Vesikası olarak bilinen bu antlaşmayla Yahudiler, toplumun bir parçası kabul edilmiş, diğer unsurlarla beraber onların da dinî, toplumsal ve hukukî hakları güvence altına alınmıştır.[13]

Yapılan antlaşmadan sonra Medine'de, sayıları az da olsa, din adamlarından Abdullah b. Selâm gibi[14] kimi Yahudiler İslâm'ı kabul etmiş, kimileri çekimser kalmış, kimileri de İslâm'a karşı tavır alıp Müslümanlar aleyhine çalışmalar yapmaktan geri durmamıştı. Hicretten sonra bir süre Müslümanlar ile Yahudilerin arasında bazı tartışmalar olduysa da bu henüz silahlı bir çatışmaya dönüşmemişti.[15] Bu arada Mekkeli müşrikler de boş durmuyor, münafıkların reisi Abdullah b. Übey'i kullanarak Medine'de kargaşa çıkarmaya çalışıyorlardı. Hatta Medineli Yahudi ve Müşrikleri kışkırtıyorlar ve Hz. Peygamber'i yurtlarından çıkarmamaları yahut da öldürmemeleri hâlinde Medine'ye saldıracakları tehdidinde bulunuyorlardı.[16]

Müslümanların Mekkeli müşriklere karşı Bedir'de önemli bir zafer kazanması Yahudileri hareketlendirmişti. Zira bu zafer, Müslümanların Medine'de ciddi bir güç olduklarını ispatlamıştı. Biliyorlardı ki artık ekonomik güçleri ve nüfuzları tehlikeye girmiş, yıllar yılı şehir halkına reva gördükleri sömürünün sona erme vakti gelip çatmıştı. İşte bu endişeyle Kâ'b b. Eşref gibi kimseler her fırsatta Müslümanlar aleyhine tezvirat yapmaya, insanları kışkırtmaya başladılar.[17] Onların bu rahatsızlığının farkında olan Hz. Peygamber (sav) şehirde sükûneti bozmamaları konusunda onları her fırsatta uyarıyordu. Bedir'den zaferle döndükten sonra onları Benî Kaynukâ çarşısında toplayarak kendilerini, İslâm'a davet etmişti. Fakat onlar bu davete, "Ey Muhammed! Kureyş'ten savaş bilmeyen tecrübesiz bir toplumla savaşmış olman seni aldatmasın. Eğer sen bizimle savaşsaydın, bizim nasıl bir topluluk olduğumuzu ve bizim gibi bir cemaatle hiç karşılaşmamış olduğunu anlayacaktın." diye cevap verdiler.[18]

İlişkiler gittikçe bozuluyor ve Yahudilerin taşkınlıkları sürekli artıyordu. Bir gün Müslüman bir kadın, alışveriş yapmak üzere Kaynukâ çarşısındaki bir kuyumcu dükkânına girmişti. Burada Yahudi gençler kadına örtüsünü açması için tacizde bulundular. Kadının direnmesi üzerine de, kuyumcu ona bir oyun oynayarak örtüsünün açılmasına sebep oldu. Yahudiler bu olaya gülerken savunmasız hâldeki kadın çığlık atıyordu. Bu sesleri duyan bir sahâbî hemen olaya müdahale ederek kuyumcuyu öldürdü, kendisi de şehit edildi.[19] Bu olay, bardağı taşıran son damla olmuştu.

[13] HS3/31 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 31-35.
[14] B4480 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 6.
[15] B4566 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 15.
[16] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.
[17] D3000 Ebû Dâvûd, İmâre, 21, 22.
[18] D3001 Ebû Dâvûd, İmâre, 21, 22.
[19] HS3/314 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 314.

Kaleleri ashâb tarafından muhasara altına alınan Kaynukâlılar, on beş gün süren kuşatmanın ardından teslim oldular ve Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaya ihanet edip kan akıttıkları için Medine'den sürüldüler.[20]

Kaynukâ Yahudilerinin sürgün edilmesi, Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuş ve onların Müslümanlara karşı gösterdikleri tepki daha farklı boyutlara ulaşmıştı. Örneğin, Nadîroğulları'ndan şair Kâ'b b. Eşref, Hz. Peygamber'e (sav) ve Müslümanlara karşı duyduğu kin ve öfkeyi şiirlerinde hakaret boyutuna kadar vardırmış, iffetli Müslüman kadınları şiirleriyle rencide etmeye başlamıştı. Bununla da kalmayıp ezelî düşman Mekke müşrikleriyle işbirliğine kalkışmış ve onları Müslümanlara karşı savaşmaları için kışkırtmıştı. Bedir'de kazanılan zafer kendisine ulaştığında, "Eğer Muhammed Kureyş'ten bu kadar adam öldürmüşse, artık yerin altı üstünden yeğdir!" tepkisini vermişti. Sonuçta, Medine'de birlikte yaşadığı insanlara karşı bu denli intikam duyguları besleyen, her gün küfür ve hakaret dolu şiirler düzen, yaptıkları antlaşmayı hiçe sayan ve düşmanlık etmekten çekinmeyen Kâ'b, hicretin üçüncü yılında bir gece Muhammed b. Mesleme ile iki arkadaşı tarafından Peygamberimizin onayıyla bertaraf edildi.[21] Hayber Yahudilerinden Ebû Râfi' de onunla aynı kaderi paylaşmış, bulunduğu kalede haklanmıştı.[22]

Kâ'b b. Eşref'in mensup olduğu Benî Nadîr Yahudileri de antlaşmalı olmalarına rağmen, antlaşmayı ihlâl edecek davranışlar yapmaktan kaçınmıyorlardı. Nitekim Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Ebû Âmir kabilesinden iki kişiyi yanlışlıkla öldürmesi üzerine verilecek kan diyetine antlaşma gereği Nadîrlilerin de ortak olması gerekiyordu. Onlar önce bunu kabul etmiş gibi görünerek Mekkeli müşriklerin de kışkırtmasıyla Peygamber Efendimize suikast düzenlemeye kalkıştılar.[23] Resûl-i Ekrem'e haber gönderip ashâbından otuz kişi ile kendi din adamlarından otuz kişinin bir araya gelerek konuşmasını istediler. Din adamlarının, Hz. Peygamber'in sözlerini dinledikten sonra onu tasdik etmeleri hâlinde kendilerinin de iman edeceğini bildirdiler.[24] Fakat onların bu hain oyunu çok geçmeden ortaya çıktı. Hz. Peygamber (sav) Nadîroğulları'nın kendisini öldürmek istediklerini ashâbına bildirerek hazırlık yapmalarını söyledi. Muhammed b. Mesleme'yi de elçi olarak gönderip antlaşmaya ihanet ettiklerini, ahde vefa göstermediklerini ve on gün içerisinde Medine'yi terk etmeleri gerektiğini bildirdi. Yahudiler ihanetin bedelini ödemeye hazırlanıyorlardı ki münafıkların reisi Abdullah b. Übey onlara haber göndererek yurtlarını

[20] VM1/177 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 177-178.
[21] HS3/318 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 318-319, 321; B4037 Buhârî, Meğâzî, 15.
[22] B4040 Buhârî, Meğâzî, 16.
[23] VM1/363 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 363; HS4/143 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 143.
[24] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.

terk etmemelerini, savaşmaları durumunda onlarla birlikte savaşacaklarını söyledi.[25] Bunun üzerine Müslümanlara karşı şiddetli düşmanlığı ile tanınan Yahudi lideri Huyey b. Ahtab, Peygamber Efendimize, "Yurdumuzu terk etmiyoruz. Elinden geleni ardına koyma!" diyerek savaşmak istediklerini bildirdi. Resûlullah da Benî Nadîr'i kuşatma altına aldı.[26] Bir günlük kuşatma sonrasında ordusuyla Benî Kurayza Yahudilerine doğru yönelen Hz. Peygamber (sav), onlarla anlaşma sağladıktan sonra Benî Nadîr'i tekrar muhasara altına aldı.[27] Muhasara esnasında Yahudilerin kalplerine korku salmak ve onları teslim olmaya zorlamak için bir savaş taktiği olarak, Benî Nadîr'in Büveyre'deki hurmalıklarının bir kısmını kestirip yaktırdı.[28] Hicretin dördüncü senesinde on beş gün süren kuşatma sonrasında, Abdullah b. Übey tarafından vaat edilen yardımın gelmemesi üzerine Yahudiler teslim olmak zorunda kaldılar. Yapılan anlaşma gereğince taşınır mallarını, hanımlarını ve çocuklarını yanlarına alarak Medine'yi terk ettiler.[29]

Kur'ân-ı Kerîm'in Haşr sûresi, Benî Nadîr Gazvesi üzerine nâzil olmuştur. Burada, Yahudilerin yurtlarından çıkarılmalarının ve Müslümanların elde ettikleri başarının Allah'ın izni ve inayetiyle gerçekleştiği, ne Müslümanların ne de Yahudilerin bunu daha önce hiç beklemedikleri belirtilirken, yaşanan olaydan mutlaka ders alınması gerektiği ifade edilmektedir.[30] Ayrıca vefasızlık ederek yeminlerini bozmuş, inanç ve değerlerine bağlılıklarını yitirmiş böylesi bir topluluk için âhirette de ağır bir cezanın olduğu vurgulanmaktadır.[31]

Yaşananlardan ders almak bir yana, Nadîroğulları, Müslümanlardan intikam almanın yollarını arıyorlardı. Bunun için Müslümanların azılı düşmanları olan Kureyşli müşrikleri kışkırtıyor, Hz. Muhammed'e karşı girişecekleri savaşta kendilerinin yanında olacaklarını ifade ediyorlardı. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden müşrik kabileleri, hicretin beşinci yılında Müslümanlara karşı savaşmak üzere gruplar hâlinde toplandılar.[32] Düşmanın gelişini haber alan Müslümanlar ise altı gün boyunca çalışarak şehrin etrafını geniş ve derin hendeklerle çevirdiler,[33] şehre girişi oldukça zorlaştırdılar. Medinelilerin tarlalarını bir ay önceden hasat etmeleri de kısa süreli savaş için gelen düşman ordusunun kuşatma için beklemesini güçleştirecek gibi görünüyordu. Ekinlerden yararlanamayan müşrikler, hayvanlarını da besleyemeyeceklerdi.[34]

Müslümanların lehine görünen bu tabloyu Medine şehrinde kalan tek Yahudi kabilesi olan Kurayzaoğulları'nın ihaneti bozmuştu. Kurayzalı-

[25] Haşr, 59/11.
[26] ST2/57 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 57-58.
[27] D3004 Ebû Dâvûd, Harâc, 22, 23.
[28] B4031 Buhârî, Meğâzî, 14; Haşr, 59/5.
[29] ST2/57 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 58.
[30] Haşr, 59/2.
[31] Haşr, 59/3.
[32] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-443.
[33] TB2/91 Taberî, *Târîh*, II, 91; VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454.
[34] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.

lar, Benî Nadîr kuşatması sırasında yeniledikleri antlaşmaya bağlı kalarak sulh ve sükûnet içerisinde yaşıyorlardı. Ancak müşrikleri savaşa teşvik eden Nadîroğulları reisi Huyey b. Ahtab, Kurayzaoğulları'nı kandırmayı başarmış, onlar da Müslümanlarla olan antlaşmalarını bozarak savaşa katılmaya karar vermişlerdi. Bu maksatla kalelerini güçlendiriyor, yollarını onarıp hayvanlarını topluyorlardı. Durumu öğrenen Resûlullah, kendilerine Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde ve Üseyd b. Hudayr'ı göndermiş, ancak Kurayzaoğulları onların barış teklifine yanaşmayarak ahitlerine geri dönmemekte ısrarlı olduklarını bildirmişlerdi. Kurayzaoğulları'nın bu ihaneti müminleri, asıl düşmanları olan Kureyş'in saldırılarından daha çok endişelendirmiş,[35] ancak Allah'ın yardımıyla Müslümanlar bunun da üstesinden gelmişler, daha önce ayak basmadıkları topraklara vâris kılınmışlardı.[36]

Kurayzaoğlulları, Müslümanların en zor zamanında onlara ihanet ederek düşmanla işbirliği yapmanın cezasını çekmeliydi. Bu nedenle Resûlullah, Hendek Savaşı biter bitmez herkesin hazırlanmasını isteyerek, *"Hiç kimse Kurayza yurduna varmadan ikindi namazını kılmasın!"* direktifini vermişti.[37] Yahudilerin kaleleri kuşatılmış ve çok geçmeden teslim olmuşlardı. Kurayzalılar, kendilerine verilecek ceza konusunda eski müttefikleri Evs kabilesinin reisi Sa'd b. Muâz'ın belirleyeceği karara razı olacaklarını bildirdiler.[38] Sa'd b. Muâz, Hendek Savaşı'nda aldığı bir darbe ile ağır yaralanmıştı ve o sırada yarasının tedavisi ile meşgul oluyordu. Allah Resûlü'nün teklifiyle hakemliği kabul etmiş ve "Savaşçı erkeklerin öldürülmesine, kadınların ve çocukların esir alınmasına, mallarının (Müslümanlar arasında ganimet olarak) bölüştürülmesine" karar vermişti. Hz. Peygamber (sav) Sa'd'ın bu kararını, *"Allah'ın hükmüne uygun karar verdin."* sözleriyle takdir etmişti.[39] Sa'd'ın Yahudiler hakkında vermiş olduğu bu karar, Tevrat'ın ilgili hükümlerine de uygun düşmekteydi. Tevrat da mağlup düşman karşısında Yahudilere aynı hakları tanımaktaydı.[40] Bununla birlikte Yahudilerden Müslüman saflarına katılan ve bu nedenle kendilerine eman (güvence) verilenler de vardı ve bunlar Müslüman olmuşlardı.[41]

Böylelikle Medine'de ahitlerine sadakatsizlik ederek şehrin huzur ve güvenini bozmaya çalışan unsurlar tümüyle etkisiz hâle getirilmişti. Ancak yine de Medine'de kalan ve herhangi bir siyasî eyleme katılmayan, sadece ticaretiyle uğraşıp sükûnetle yaşayan Yahudiler de vardı ki bunlar, Müslümanlarla uyum içinde kalmaya devam etmişlerdi. Onlara hiçbir şekilde baskı yapılmadığı gibi, aksine Peygamber Efendimiz her yıl elde edilen he-

[35] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-460.
[36] Ahzâb, 33/25-27.
[37] B4119 Buhârî, Meğâzî, 31.
[38] MK5327 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 7.
[39] B4121 Buhârî, Meğâzî, 31; B4122 Buhârî, Meğâzî, 31.
[40] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 20, 13-14.
[41] B4028 Buhârî, Meğâzî, 14.

diye ve ihsanlardan onları da faydalandırmıştı. Nitekim Medine'de yaşamaya devam eden Benî Urayz Yahudilerine Beytülmâl'den önemli miktarda hububat verileceğine dair Resûlullah'ın bir fermanı bulunmaktaydı.[42]

Siyasî ve askerî çekişmeler bir kenara bırakılacak olursa, Medine'de birlikte yaşadıkları sürece, Müslümanlar ile Yahudiler arasında toplumsal ilişkilerin canlılıkla devam ettiği görülür. Her şeylerini Mekke'de bırakıp Medine'ye gelen muhacirlerden bazıları, Yahudilere ait Kaynukâ çarşısında ticaret yaparak geçimlerini sağlamışlardır.[43] Müslümanlar, malî açıdan kendilerinden daha iyi durumda olan Yahudilerden kimi zaman borç almış,[44] kimi zaman onlarla işbirliği yaparak kazanç sağlamış[45] ve kendileriyle ticarî ilişkilerde bulunmuşlardır.[46] Ehl-i kitaptan olmaları dolayısıyla onları kendilerine daha yakın bulmuş ve sosyal hayatta onları müşriklere tercih etmişlerdir. Zira Allah, Ehl-i kitap sayıldıkları için onların kestiklerinden yemeyi ve iffetli kadınlarıyla evlenmeyi mubah kılmıştı.[47]

Allah Resûlü, Medine'ye gelişinden büyük rahatsızlık duyan, hatta kendisine suikastlar düzenleyen Yahudilere karşı gayet iyi davranmış ve uzlaşmacı tutumuyla onlarla anlaşma arzusunda olduğunu göstermiştir. Onlara her fırsatta İslâm'ı tebliğ etmiş[48] ve kendilerine şu müjdeyi vermiştir: *"Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir."*[49] Onları dinî alanda "ortak bir söz"e, yalnızca Allah'a ibadet ederek O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya çağırmış,[50] hakkında herhangi bir şeyle emrolunmadığı hususlarda onlara uygun davranmaktan hoşnutluk duymuştur.[51]

Peygamber Efendimiz kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden önce bir müddet namazlarında Beytü'l-Makdis'e doğru yönelmiştir.[52] Ayrıca Yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını görünce onlara, *"Oruç tuttuğunuz bugün nedir?"* diye sormuş, onlar da, "Bugün Allah'ın, Musa'yı ve kavmini kurtarıp Firavun'u ve kavmini (suda) boğduğu büyük bir gündür. Musa şükretmek için bugün oruç tuttu. Biz de (bu nedenle) oruç tutuyoruz." demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Biz Musa'ya sizden daha lâyık ve yakınız."* buyurarak ondan sonra âşûrâ günü hem kendisi oruç tutmuş hem de oruç tutulmasını emretmiştir.[53] Müslümanların, İsrâiloğulları'ndan tarihî olaylara dair nakilde bulunmasına müsaade etmiş,[54] ancak *"Ehl-i kitabı ne doğrulayın ne de yalanlayın..."*[55] ve *"Ehl-i kitaba bir şey sormayın..."*[56] buyurarak bu konuda ihtiyatlı davranılmasını emretmiştir. Diğer yandan Yahudilerin

[42] ST1/279 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 279.
[43] B2048 Buhârî, Büyû', 1.
[44] B5443 Buhârî, Et'ıme, 41.
[45] T2473 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34.
[46] M4078 Müslim, Müsâkât, 91; D3353 Ebû Dâvûd, Büyû', 13.
[47] Mâide 5/5.
[48] B5663 Buhârî, Merdâ, 15; M4591 Müslim, Cihâd ve siyer, 61.
[49] HM22589 İbn Hanbel, V, 259.
[50] Âl-i İmrân, 3/64.
[51] B3558 Buhârî, Menâkıb, 23; M6062 Müslim, Fedâil, 90.
[52] Bakara, 2/143-144; B4486 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 12.
[53] M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69.
[54] B3461 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[55] B7542 Buhârî, Tevhîd, 51.
[56] HM14685 İbn Hanbel, III, 338.

kınanmalarına ve lânetlenmelerine sebep olan tutum ve davranışları dile getirerek bunlardan kaçınmaları için ashâbını sık sık uyarmıştır. Bu bağlamda Yahudilerin yaptığı gibi peygamber kabirlerinin ibadethaneye çevrilmesini[57] ve Yahudilerce kutsal sayılan cumartesi günü oruç tutulmasını[58] yasaklamış, Yahudilere has olan saç sakal görüntüsü[59] ve selâmlaşma şekli[60] gibi hususlarda onlara muhalefet etmeyi emretmiştir.

Allah Resûlü, Medine'de bulundukları sürece Yahudilere din ve vicdan hürriyeti tanımış, kamu hukukunu ilgilendirmediği sürece hukukî davalarının çözümünü kendilerine bırakmıştır. Kendisine getirilen Yahudilerle ilgili davalarda ise uygulayacağı cezaya karar verirken Tevrat hükümlerine başvurmuş,[61] dolayısıyla Kurayzaoğulları örneğinde görüldüğü gibi onlara kendi kitaplarının öngördüğü cezaları uygulamaktan yana tavır koymuştur.[62] Yahudilerin, kendi istekleriyle, hukukî konularda Allah Resûlü'ne başvurdukları da olmuştur. Nitekim Nadîroğulları, kendilerini Kurayzaoğulları'ndan üstün saydıkları için onlar Benî Kurayza'dan birini öldürdüklerinde yarım diyet ödüyorlar, ancak Kurayzalılardan biri bir Nadîrliyi öldürürse tam diyet ödemek zorunda kalıyordu. Bu konuda anlaşmazlık yaşayan Yahudiler Hz. Peygamber'in hakemliğine başvurmaya karar vermiş, Allah Resûlü de kendisine arz edilen bu davada, Kur'an çerçevesinde[63] adaletten ayrılmayarak, her iki kabilenin eş değerde diyet ödemesi gerektiğine hükmetmiştir.[64]

Müslümanlar, hicretin dokuzuncu yılından itibaren uygulamaya konulan[65] antlaşma gereği, vatandaşlık payesi kazanmış gayri müslimlerin can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık alınan cizye vergisini[66] anlaşmaya varılan Yahudi kabilelerinden de almıştır. Resûlullah, Teymâ'da yaşayan Yahudilerle yaptığı antlaşmada koyduğu *"Zimmet (himaye etmek) bizim görevimiz, cizye ödemek de onların görevidir."*[67] maddesiyle, bunun bir tür güvenlik vergisi olduğunu ifade etmiştir. *"Şunu iyi bilin ki! Kim bir zimmîye haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa ben kıyamet gününde o kişinin düşmanıyım."*[68] sözüyle de inananlara, Müslüman olmayan vatandaşların haklarına saygı göstermelerini emretmiştir. Bu doğrultuda Müslümanlar da cizye tahsilinde müsamahalı davranmışlar, yoksul ve çalışıp kazanmaktan âciz kimseleri vergiden muaf tutmuşlardır.

Yahudilerin haklarına riayet konusunda titiz davranan Resûlullah, onlarla medenî ilişkilerin geliştirilmesine imkân sağlayacak örnek dav-

[57] B4443 Buhârî, Meğâzî, 84.
[58] T743 Tirmizî, Savm, 42.
[59] B3462 Buhârî, Enbiyâ, 50; D4197 Ebû Dâvûd, Teraccül, 15.
[60] T2695 Tirmizî, İsti'zân, 7.
[61] M4437 Müslim, Hudûd, 26.
[62] B3043 Buhârî, Cihâd, 168; M4596 Müslim, Cihâd ve siyer, 64.
[63] Mâide, 5/42.
[64] D3591Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 10; HS3/105 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 105.
[65] "Cizye", *DİA*, VIII, 42.
[66] İE1/271 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 271.
[67] ST1/279 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 279.
[68] D3052 Ebû Dâvûd, Harâc, 31, 33.

ranışlarda bulunmaya da özen göstermiştir. Nitekim bir gün ashâbıyla birlikte oturuyorken yanından bir cenaze geçmiş, o da hürmeten hemen ayağa kalkmıştı. Sahâbîler, Peygamber Efendimizin bu davranışına bir anlam veremeyip, "O bir Yahudi'dir." deyince, Allah Resûlü *"O da bir can değil mi?"* diye cevap vermişti.[69] Onun bu tavrı, insanlık onuruna saygı göstermenin en güzel ifadesi olsa gerektir.

Resûlullah, Yahudilerin can sıkıcı tavırları karşısında alttan almayı tercih etmiş, kendisine beddua etmelerine rağmen sükûnetini bozmamış, hatta böyle bir olaya hiddetlenen Hz. Âişe'yi yatıştırarak ona yumuşak huylulukla hareket etmeyi telkin etmiştir.[70] Kendisine hizmet eden bir Yahudi çocuk hastalanınca onu ziyarete gitmesi,[71] kendisini yemeğe çağıran bir Yahudi'nin davetine icabet etmesi,[72] Resûl-i Ekrem'in Yahudilerle yürüttüğü doğal insanî ilişkilerin örnekleridir. Hayber'in fethini müteakip evlendiği, Nadîroğulları reisi Huyey b. Ahtab'ın kızı Hz. Safiyye'yi,[73] Yahudi olmasından dolayı kendisini incitenlere karşı daima korumuş, üstün meziyetlerini dile getirerek teselli etmiştir.[74] Sevgili Peygamberimiz hayata gözlerini yumduğunda da zırhının, Medine'de ticaretle uğraşan Ebu'ş-Şehm adındaki bir Yahudi'den aldığı borca karşılık rehin olarak muhafaza edilmekte olduğu nakledilmektedir.[75]

Görüldüğü üzere Yahudilerle ilişkilerini kin ve hırs üzerine bina etmeyen Hz. Peygamber (sav), onları hiçbir gerekçe göstermeden topraklarından sürebilecek kadar güçlü olduğu bir durumda bile kendileriyle iyi geçinmek istemişti. Zorlu bir kuşatma sonrası yapılan anlaşma gereği, Hayber Yahudilerinin canlarına dokunmayarak onların şehri terk etmelerine izin vermesi, hatta ürünlerini bölüşmek kaydıyla topraklarını kendilerinin işletmesine müsaade etmesi[76] bu tavrın en belirgin örneklerindendi. Ancak Allah Resûlü, son derece iyi niyetli ve hoşgörülü tutumuna rağmen, Yahudilerden aynı karşılığı görememişti. Medine Şehir Devleti'nde huzur ve sükûnet ancak ihanet eden ve düşmanlıkta ısrarcı olan Yahudilerin sürgün edilmesiyle sağlanabilmişti.

[69] M2225 Müslim, Cenâiz, 81; B1312 Buhârî, Cenâiz, 49.
[70] B6256 Buhârî, İsti'zân, 22; M5656 Müslim, Selâm, 10.
[71] B1356 Buhârî, Cenâiz, 79.
[72] HM13896 İbn Hanbel, III, 270.
[73] B371 Buhârî, Salât, 12; M3497 Müslim, Nikâh, 84.
[74] T3894 Tirmizî, Menâkıb, 63.
[75] B2916 Buhârî, Cihâd, 89; Fİ5/140 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* V, 140, 142.
[76] B2285 Buhârî, İcâre, 22; D3410 Ebû Dâvûd, Büyû', 34.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER

KİM BİR ZİMMÎYE HAKSIZLIK EDERSE KIYAMETTE HASMI BENİM

أَنَّ صَفْوَانَ بْنَ سُلَيْمٍ أَخْبَرَهُ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَبْنَاءِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
عَنْ آبَائِهِمْ دِنْيَةً عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أَلَا مَنْ ظَلَمَ مُعَاهِدًا أَوِ انْتَقَصَهُ أَوْ كَلَّفَهُ فَوْقَ طَاقَتِهِ أَوْ أَخَذَ مِنْهُ شَيْئًا
بِغَيْرِ طِيبِ نَفْسٍ فَأَنَا حَجِيجُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Safvân b. Süleym'in bildirdiğine göre, sahâbe çocuklarından birkaçı, kendi babalarından nakille Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu rivayet emişlerdir:

"Bilesiniz ki! Kim bir zimmîye (anlaşmalı bir gayri müslim vatandaşa) haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa, ben kıyamet gününde o kişinin hasmıyım."

(D3052 Ebû Dâvûd, İmâre, 31, 33)

عَنْ أَبِي أُمامَةَ قالَ: إِنِّي لَتَحْتَ رَاحِلَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَ قَوْلًا حَسَنًا جَمِيلًا وَكَانَ فِيمَا قَالَ: "مَنْ أَسْلَمَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابَيْنِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا وَمَنْ أَسْلَمَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَلَهُ أَجْرُهُ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ: إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَإِذَا جِئْتَهُمْ فَادْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ طَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ طَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ، فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْكُمْ صَدَقَةً، تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ، فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ..."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي مَرَضِهِ الَّذِي لَمْ يَقُمْ مِنْهُ: "لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ."

Ebû Ümâme anlatıyor: Mekke'nin fethi günü Resûlullah'ın (sav) bineğinin yanında duruyordum. Çok güzel ve hoş sözler söyledi. Bunlardan birisi de şuydu: *"Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir."*

(HM22589 İbn Hanbel, V, 259)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Muâz b. Cebel'i Yemen'e (elçi olarak) gönderirken ona şöyle demişti: *"Sen Kitap ehli bir topluluğa (Hıristiyanlara) gideceksin. Oraya vardığında onları önce, 'Allah'tan başka ilâh olmadığı, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna' şehâdet etmeye çağır. Eğer onlar senin bu davetine uyarlarsa onlara Allah'ın kendilerine her gün ve gece içinde beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer onlar buna da uyarlarsa bu defa da kendilerine, Allah'ın onlara zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek olan zekâtı farz kıldığını bildir..."*

(B4347 Buhârî, Meğâzî, 61)

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) vefatından önceki son hastalığı esnasında şöyle buyurmuştu: *"Allah, peygamberlerinin kabirlerini mescit (tapınak) hâline getiren Yahudi ve Hıristiyanları rahmetinden uzaklaştırmıştır!"*

(M1184 Müslim, Mesâcid, 19)

Allah Resûlü, daha önce pek çok kez yaptığı gibi ibadet maksadıyla Hira mağarasına çekilmişti. Ruhunun derinliklerine kulak verdiği bu mekânda, nihayet Cebrail (as) gelmiş, kutlu ve müjdeli haberi kendisine ulaştırmıştı. Cebrail'le ilk kez karşılaştığı bu olay, onu korku ve endişeye sevk etmiş, yaşadıklarını eşi Hz. Hatice ile paylaşmıştı. Birlikte Varaka b. Nevfel'in yanına gittiler. Varaka, Mekke'de önce hanîf olarak yaşayan daha sonra ise Hıristiyanlığı seçen birisiydi ve ilerleyen yaşına rağmen İncil'i okuyup yazıyordu. Varaka, Resûl-i Ekrem'in başından geçen olayları dinledi ve hiç tereddüt etmeden, *"Ona gelen, vaktiyle Musa'ya da gönderilmiş olan melektir."* dedi. Halkını dine davet ederken yaşayacağı zorluklarda onun yanında olmayı çok arzuladığını ifade etti. Ancak çok geçmeden bu yaşlı zât vefat etti ve Allah Resûlü'nün tebliğ günlerine yetişemedi.[1]

Mekke toplumunda Varaka'nın dışında da Hıristiyanlar vardı. Mekkeli müşrikler, Peygamber'le (sav) tartışmalarında Kur'an'ın Allah kelâmı olmadığını ve Ehl-i kitabın Kur'an'ı yazmasında ona yardımcı olduğunu iddia ederlerdi. Kur'ân-ı Kerîm bu duruma şöyle işaret etmekte ve ardından da iddialarının ne kadar yersiz olduğunu vurgulamaktadır: *"Şüphesiz biz onların, 'Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. Kendisine nispet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır."*[2]

Allah Resûlü ve ashâbı, Mekkeli inkârcıların yıllarca süren baskı ve zulümleri karşısında artık inandıkları dini serbestçe yaşayabilecekleri huzurlu bir ortamın özlemini duyuyorlardı.[3] Necâşî'nin ülkesi Habeşistan ilk planda hicret için düşünülen yer oldu. Necâşî Ashame, adaletiyle ün salmış Hıristiyan bir hükümdardı. Resûlullah (sav) ashâbıyla yaptığı istişare sonrasında onlara şu tavsiyede bulundu: *"Habeşistan'a giderseniz orada, ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir kral yönetimdedir. Allah size içinde bulunduğunuz durumdan bir çıkış ve kurtuluş yolu gösterinceye kadar orada kalın."*[4]

Resûl-i Ekrem'in bu tavsiyesi üzerine on beş kişiden oluşan ilk kafile 615 yılında Mekke'den Şuaybe Limanı'na, oradan da Habeşistan'a geçti. Kafilenin Habeşistan'da iyi karşılandığı haberi Mekke'ye ulaştığında, Hıristiyanların yaşadığı bu ülkeye, yüzden fazla kişiden oluşan ikinci bir top-

[1] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, Îmân, 252.
[2] Nahl, 16/103.
[3] Nahl, 16/41.
[4] BS18232 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 17; İS247 İbn İshâk, *Sîret*, s. 247-251.

luluğun hicreti gerçekleşti.[5] Mekkeliler bu Hıristiyan kralın Müslümanlara kucak açmasından rahatsız oldular. Ona bir heyet göndererek ülkesine sığınan Müslümanları teslim etmesini istediler.[6] O gün muhacirler arasında bulunan Ümmü Seleme validemiz yaşanan olaylara bizzat şahitlik etmiştir. Onun tanıklığına göre, Hıristiyan kral önce Mekkelileri dinledi ve ardından Müslümanlara söz hakkı verdi. Müslümanlar adına Resûlullah'ın amcazadesi Ca'fer b. Ebû Tâlib etkili bir konuşma yaptı. Konuşmasında, Allah Resûlü'nün kendilerini putperestlik, kötülük, ahlâksızlık ve zulüm gibi câhiliyenin insanlık dışı uygulamalarından İslâm'ın aydınlığına nasıl çıkardığını dile getirdi. Kralın isteği üzerine Meryem sûresinden bir bölüm okudu, Necâşî bütün bunları dinledikten sonra Müslümanlara şöyle seslenmiştir: *"Gidin, artık bu topraklarda serbestsiniz! Kim size kötü bir söz söylerse zarar görür. Bana dağlar kadar altın bağışlasalar sizin en ufak bir zarar dahi görmenize izin vermeyeceğim..."*[7]Bu sözlerden sonra Müslümanlar Afrika'nın bu şefkatli ülkesinde yıllarca huzur içinde yaşamışlar ve İslâm'ı bu ülke insanlarına tebliğ etmişlerdi.

Habeşistan hicreti, İslâmî tebliğin, henüz ilk yıllarında iken Afrika'da yaşayan Hıristiyan bir topluluğa ulaştığını göstermektedir. Din farkı olmasına rağmen seviyeli ve erdemli bir ilişkinin toplumsal yaşamı nasıl huzurlu bir ortama dönüştürdüğünü göstermesi bakımından, ilk Müslümanların bu tecrübeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu olayın bir başka kesitine Ümmü Seleme validemiz şöyle işaret etmektedir: *"Bizler bu Hıristiyan kralın düşmanlarına galip gelmesi ve hükümranlığını sürdürmesi için Allah'a dua ederdik. Necâşî bu süre içerisinde yönetimi elden bırakmadı ve biz de Allah Resûlü'nün yanına dönünceye kadar orada huzur içerisinde yaşadık."*[8] Habeşistan'ın bu âdil hükümdarın vefatını Allah Resûlü, *"Bugün güzel bir insan hayata veda etti, kalkın da kardeşinizin namazını kılın!"* sözleriyle duyurdu.[9] Sonrasında da bizzat kendisi, Necâşî için gıyabî cenaze namazı kıldırdı.[10]

616 yılında İranlı Mecûsîler, ezelî rakipleri olan Hıristiyan Rumları mağlup etmişlerdi. Bu galibiyetle, Anadolu başta olmak üzere Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'ı ele geçiren İran orduları, her yeri yağmalayıp kutsal mekânları ve kiliseleri ateşe veriyor, şehirleri harabeye çeviriyorlardı. Girdikleri her yerde ateş tapınakları inşa ediyorlar ve Hıristiyanlara yaşama hakkı tanımıyorlardı. İşte bu haber Mekkeli müşrikleri memnun etmiş, Müslümanlarda ise üzüntüye neden olmuştu. Zira onlar ilâhî bir kitabın

[5] HM1740 İbn Hanbel, I, 202; ST1/203 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 203-207.
[6] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[7] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[8] HM22865 İbn Hanbel, V, 291.
[9] B3877 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 38.
[10] B1245 Buhârî, Cenâiz, 4.

(İncil'in) takipçileri olan Hıristiyanları, diğerlerine nispetle kendilerine daha yakın hissediyorlardı.[11]

Müşrikler bu mağlubiyeti her fırsatta dile getirip, "Siz de kitap ehlisiniz, Hıristiyanlar da! Biz de (İranlı Mecûsîler gibi) ümmîyiz. Nasıl İranlı kardeşlerimiz sizin gibi kitap ehli olan Hıristiyanlara galip geldilerse, şayet günün birinde bizimle savaşacak olursanız biz de size öyle galip geleceğiz!" diye tehdit etmeye başlamışlardı.[12] Ancak çok geçmeden müminleri rahatlatan ve onları zaferle müjdeleyen ilâhî beyan geldi: *"Elif lâm mîm. Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir."*[13] Bu olayın üzerinden yedi yıl gibi bir süre geçmişti ki peygamberliğin on beşinci, hicretin ikinci yılında (623) Rumlar İranlıları mağlup etmişlerdi. Aynı yıl müminler de Bedir'de müşriklere karşı zafer kazanmışlardı. Dolayısıyla Kur'an'ın önceden haber verdiği bir mucizenin gerçekleşmiş olduğuna herkes şahitlik etmişti.[14]

Henüz Mekke dönemindeyken yaşanan bu gibi olaylar da gösteriyor ki Hz. Peygamber ve ashâbı, müşriklerle mukayese edildiğinde Ehl-i kitabın kendileri gibi ortak bir vahiy diline sahip olmaları dolayısıyla onları kendilerine yakın buluyor ve beşerî münasebetlerinde de müşriklere tercih ediyorlardı. Nitekim daha sonra inen âyetlerde Ehl-i kitabın yiyeceklerinden yemenin ve iffetli kadınlarıyla evlenmenin meşru olduğunun bildirilmesi[15] onların bu tavrını desteklemekteydi. Zira müminlerle Ehl-i kitabın ortak bir noktada buluşmaları mümkündü ve Kur'an'ın Mekke dönemi sonlarına doğru inen bir âyetinde bu çağrı şöyle ifade edilmişti: *"İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehl-i kitapla ancak en güzel şekilde mücadele edin ve deyin ki, 'Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.'"*[16]

628 yılında, Mekkelilerle yapılan savaşlar sona ermiş, Hudeybiye barışıyla yeni bir sayfa açılmıştı. Allah Resûlü aynı yıl, dönemin hükümdarlarını İslâm'a davet etmek maksadıyla davet mektupları göndermişti. Ashâbdan Dıhye b. Halîfe el-Kelbî bu maksatla Bizans imparatoru Heraklius'a gönderilmişti. İmparator, elçinin geldiğini haber alınca elçiyi huzuruna kabul etti. Kral, mektubu okumadan önce o sırada ticaret maksadıyla Şam'a gelmiş bulunan Ebû Süfyân'dan kavminde peygamberlik

[11] T3193 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 30.
[12] İT6/300, İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 300.
[13] Rûm, 30/1-5.
[14] T3194 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 30; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 237.
[15] Mâide, 5/5.
[16] Ankebût, 29/46.

iddia eden kişi hakkında bilgi almak istedi. Ebû Süfyân'ın İslâm ile ilgili aktardığı doğru bilgilerden etkilenen kral mektubu istedi ve okudu.

Peygamber Efendimizin imparatora gönderdiği mektupta şöyle deniliyordu: *"(Söze) bağışlaması bol ve merhameti çok olan Allah'ın adıyla başlarım. Allah'ın kulu ve Resûlü Muhammed'den Bizans'ın lideri Hirakl'e! Hidayete tâbi olanlara selâm olsun. Seni İslâm'a davet ediyorum. Müslüman olursan barış ve esenlik bulursun ve Allah ödülünü iki kat verir. Eğer İslâm'ı kabul etmezsen Bizans halkının günahı senin boynunadır. 'Ey kitap ehli! Sizin ve bizim aramızda bir olan bir sözde buluşalım. Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım, Allah'ı bırakıp da birbirimizi tanrılaştırmayalım. Eğer yüz çevirirlerse deyiniz ki, 'Şahit olun, biz Müslümanlarız.'*[17]

Hıristiyanların lideri konumundaki Bizans imparatoru, yeni din ve peygamber hakkındaki bilgilerin doğruluğunu araştırmak üzere yakın bir arkadaşına mektup yazmış, ondan da durumu onaylayan bir cevap almıştı. Bunun üzerine din adamlarını toplayarak onların görüşünü almaya karar verdi. Ancak yerleşik dinî geleneği temsil eden bu insanlar memnuniyetsizliklerini derhâl izhar etmeye başlamışlardı ki Heraklius, "Bu sözlerim sizin dininizde samimi olup olmadığınızı denemek içindi, bunu da görmüş oldum." diyerek onların tepkilerini geçiştirmişti.[18]

Bu arada etraftaki Hıristiyan kabileleri İslâm'a davet edilmişlerdi. Çoğu, cizye karşılığında İslâm otoritesine boyun eğmişti. Bu noktada, İslâm devletindeki cizye uygulamasından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Hudeybiye Antlaşması'yla birlikte Medine Şehir Devleti'nin bağımsızlığını ve gücünü daha da artıran Allah Resûlü, komşu kabilelerle antlaşmalar yapmış ve bu antlaşmalarda siyasî ve hukukî himaye anlamına gelen "zimmet" sözleşmesinin bağlayıcılığına vurgu yapmıştı.[19] Mekke'nin fethinden önce gayri müslimlerle yapılan yazışmalar ve antlaşmalarda, İslâm'ın tevhid ilkesine vurgu yapılarak ihtida teklif edilmekte fakat bunun dışında cizye gibi bir vergi yükümlülüğüne işaret edilmemekteydi.[20] Ancak Mekke'nin fethi ve özellikle de Tebük Seferi sonrasında, yani hicrî dokuzuncu yıldan itibaren İslâm topraklarında Müslümanlarla birlikte güven içinde yaşamak isteyen Hıristiyanlara ve diğer gayri müslimlere cizye yükümlülüğünün konulduğu şu âyetle tescil edilmişti: *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*[21]

[17] Âl-i İmrân, 3/64; M4607 Müslim, Cihâd ve siyer, 74.
[18] B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[19] B3179 Buhârî, Cizye, 17; ST1/269, İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 269.
[20] B2941 Buhârî, Cihâd, 102.
[21] Tevbe, 9/29.

Allah Resûlü, bu âyetin nüzûlüyle birlikte İslâm'ı kabul etmedikleri hâlde Müslümanların himayesini kabul eden gayri müslimlerden cizye tahsil etti. Sefere gönderdiği komutanlara da savaşmadan önce karşı tarafı İslâm'a davet etmelerini, bunu kabul etmedikleri takdirde cizye vermek suretiyle kendi dinlerinde bırakmalarını, ancak bunu da kabul etmemeleri durumunda savaşmaları talimatını verdi.[22] Dolayısıyla cizye, Müslüman olmayanların İslâm devletine itaat ve bağlılığının bir sembolü, aynı zamanda askerlik hizmetinden muaf olan bu kimselerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasının bir bedeliydi.[23]

Zimmîlerin hak ve yükümlülükleri hususunda oldukça titiz davranan Allah Resûlü (sav), ashâbından da aynı tavrı benimsemelerini istemiş ve onlara şu sözlerle uyarıda bulunmuştu: *"Bilesiniz ki! Kim bir zimmîye (anlaşmalı bir gayri müslim vatandaşa) haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa, ben kıyamet gününde o kişinin hasmıyım."*[24]Bu ikaz, sahâbenin cizye konusunda daha itinalı davranmalarına sebep olmuştur. Nitekim Allah Resûlü'nün bütün seferlerine iştirak etmiş ve vefatından sonra da pek çok sefere komutanlık etmiş olan meşhur sahâbî İyâz b. Ganm,[25] cizye toplanırken kendilerine eziyet edilen bir topluluğu görünce onlara eziyet edenleri sert bir dille uyararak Resûlullah'ın şu sözlerini hatırlatmıştır: *"Yüce Allah, dünyada insanlara eziyet ve işkence edenlere (kıyamet gününde) mutlaka azap eder."*[26]

Bir başka örnekte ise Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ın benzer tepkiler verdiği görülür. Şam bölgesini ziyaretinde güneşe karşı dikilmiş ve başlarına zeytinyağı dökülmüş insanlara rastlayınca "Bu ne hâl?" diye soran Hişâm, "Vergi için cezalandırılıyorlar." denilince, "Haberiniz olsun! Ben Allah Resûlü'nü şöyle derken işittim: *'Bu dünyada (insanlara) işkence edenlere şüphesiz Allah da azap edecektir.'*" demiştir.[27]

Cizye tahsilinde müsamahalı olan Müslüman yöneticiler, onları koruyamaz durumda olduklarında ise topladıkları cizyeleri gayri müslimlere iade etmişlerdir. Zira cizye, "zimmî" diye bilinen ve yaptıkları anlaşma gereği vatandaşlık statüsü kazanan gayri müslimlerin can ve mal güvenliğine kavuşturulmasının karşılığıydı.[28] Örneğin Müslümanlar Yermük Savaşı'nda Rumlara karşı büyük bir ordu toplayınca, kuvvetlerini aynı noktada bir araya getirebilmek için Şam'da fethedilen bütün şehirlerin savunmasını bırakmak zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü'nün

[22] D2612 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82; T1617 Tirmizî, Siyer, 48.
[23] MU622 Muvatta', Zekât, 24.
[24] D3052 Ebû Dâvûd, İmâre, 31, 33.
[25] Hİ4/757, İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 757.
[26] HM15409 İbn Hanbel, III, 404.
[27] M6657 Müslim, Birr, 117.
[28] İE1/271, İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 748.

ashâbından meşhur komutan Ebû Ubeyde b. Cerrâh, birliklerine gönderdiği mektupta, zimmîlerden aldıkları cizye ve haracın geri verilmesini ve onlara şöyle denilmesini emretmişti: "Bu savaş gailesinden dolayı sizlere yardım edemeyeceğiz ve sizleri koruyamayacağız. İşte bu nedenle sizden aldığımız malları da geri veriyoruz."[29] Bunun üzerine ordu komutanları topladıkları vergilerin tamamını gayri müslimlere geri vermişlerdir.

Müslümanların Hıms'tan alınan cizye mallarını geri verdikleri sırada, Müslüman olmayan tebaa, gönüllerinde oluşan sevgi ve merhamet duygularını şöyle izhar etmişlerdi: "Tanrıya yemin olsun ki sizlerin yönetim ve adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bize daha iyi geliyor. Şunu iyi bilin ki Herakl'in ordusu bizler burada olduğumuz sürece Hıms şehrine giremeyecektir."[30] Cizye vergisi, Müslümanlarla birlikte yaşama iradesi gösteren gayri müslimlerin dokunulmaz hak ve hürriyetlerini güvence altına almak maksadıyla ödedikleri bir vergidir.

Allah Resûlü kendileriyle yaptığı barış antlaşmaları sonucu Eyle, Ezruh, Dûmetü'l-cendel Hıristiyanlarından cizye almıştır.[31] Resûlullah'a cizye vermeye razı olan Hıristiyanlardan Necrânlılar ile Müslümanların görüşmeleri ise üzerinde ayrıca durmaya değer bir konudur.

Medine'ye hicretin üzerinden dokuz yıl geçmişti. Arap Yarımadası'nın her tarafından insanlar, kabileler hâlinde Medine'ye akın etmişlerdi. Çeşitli maksatlarla Medine'yi ziyaret eden bu heyetler nedeniyle bu yıla "Senetü'l-Vüfûd" (Heyetler Yılı) denilmişti. Görünen o ki Medine, farklı inanç ve kültürlere mensup insanları ağırlamaktaydı. Hıristiyan Belhâris kabilesi (Benu'l-Hâris) mensubu "Necrân" heyeti de bunlardan birisiydi. Hz. Peygamber, Necrânlıların reisi Ebû Hârise ile Abdülmesih'i İslâm'a davet etti. Onlar, bu daveti kabul etmeyip çeşitli sorular sorarak tartışma başlattılar.[32] Tartışma uzadıkça uzadı; bu esnada Hz. Meryem'in durumu, Hz. İsa'nın şahsiyeti ve Hıristiyan öğretisine dair pek çok mesele tartışmaya konu oldu. Necrânlılar bir türlü ikna olmuyorlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü yalan söyleyenlerin lânete müstahak hâle geleceğini söyledi ve bu hususta onları karşılıklı yemin etmeye davet etti. Fakat Hıristiyanlar buna yanaşmadılar.[33] Necrânlılar Müslüman olmadılar, cizye vermeye razı oldular[34] ve bu görüşmeler sonrasında Resûl-i Ekrem'le bir barış antlaşması yaparak Medine'den ayrıldılar.[35]

Allah Resûlü, Necrân Hıristiyanlarına din ve vicdan hürriyeti tanımıştır. Antlaşmalarına sadakat gösterip yükümlülüklerini yerine getirdik-

[29] YHS154 Ebû Yusuf, *Harâc*, s. 154.
[30] BFS187, Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 187.
[31] "Cizye", *DİA*, VIII, 42.
[32] ST1/357, İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 357; BN2/83, İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 83.
[33] Âl-i İmrân, 3/61; ST1/357 ST1/358 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 357-358; TT6/150, Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 150.
[34] B4380 Buhârî, Meğâzî, 73.
[35] D3041 Ebû Dâvûd, İmâre, 29, 30.

leri sürece barış antlaşması yürürlükte kalmış, sulh ve sükûnet içerisinde yaşamışlardır. Ahitlerine sadakat gösterenlere dokunulmamış, onlarla ilişkiler devam etmiş, Allah Resûlü sahâbeden Amr b. Hazm vasıtasıyla onlara mektuplar göndermiş ve ahitlerine bağlılıktan ayrılmamaları tavsiyesinde bulunmuştur.[36] Resûl-i Ekrem vefat ettiğinde Necrân kumaşıyla kefenlenmiş olması da ilişkilerin devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[37]

Resûlullah (sav) tebliğinin ilk yıllarında, müşriklerin amansız muhalefeti karşısında sosyal hayatın birçok alanında Ehl-i kitaptan yana tavır koymuştu. Ehl-i kitabın vahiy dili ve risâlet geleneğine sahip olması,[38] Müslümanlar arasında onlarla daha kolay ilişki kurabileceğine dair bir beklenti doğurmuştu. Ancak Medine'de Ehl-i kitapla yaşanan olumsuz gelişmeler bu beklentinin karşılıksız kalmasına yol açmıştı. Zira yaşananlar açıkça göstermişti ki ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, kendi dinlerine tâbi olmadıkça Müslümanlardan razı olmaya yanaşmıyorlardı.[39] Bununla birlikte yine de Ehl-i kitabın hepsi bir değildi; içlerinde Allah'ın âyetlerine kulak veren, istikamet sahibi iyilik timsali kimseler de vardı[40] ve bu açıdan Yahudilere nazaran Hıristiyanların durumu daha olumlu sayılabilirdi: *"İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile şirk koşanları bulacaksın. Onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da 'Biz Hıristiyanlarız.' diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."*[41]

Resûlullah (sav), İslâm'a davette teşvik edici olması bakımından, *"Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir."* buyurmuştur.[42] Hıristiyan beldelere gönderdiği görevlilere de halka karşı kolaylaştırıcı ve müjdeleyici olmalarını emretmiş, zorlaştırıcı ve insanları, dinden nefret ettirecek söz ve fiillerden kaçınmalarını istemiştir.[43] Müslümanlığı kabul etmeleri hâlinde beş vakit namazı, buna da riayet etmeleri hâlinde zekâtı emretmelerini tavsiye etmiştir.[44] Böylece İslâm dinine girme hususunda zorlamayla karşılaşmayan Hıristiyanlara dine girdikten sonra da kolaylıklar sunulmuş,dinî emir ve yasaklar kendilerine aşama aşama bildirilmiştir.

Hıristiyan toplumunun, peygamberlerine ve rahiplerine karşı gösterdikleri aşırı tazim (yüceltme) hisleri, zamanla onların ilâhlık mertebesine

36 N4859 Nesâî, Kasâme, 46-47.
37 D3153 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29-30.
38 Şûrâ, 42/13.
39 Bakara, 2/120.
40 Âl-i İmrân, 3/113-115.
41 Mâide, 5/82.
42 HM22589 İbn Hanbel, V, 259.
43 B6124 Buhârî, Edeb, 80.
44 B4347 Buhârî, Meğâzî, 61.

çıkarılmalarına yol açmıştı. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: "*(Yahudiler) Allah'ı bırakıp hahamlarını, (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.*"[45] Hıristiyanlıktan İslâm'a ihtida etmiş olan Adî b. Hâtim, boynunda altından bir haç ile Allah Resûlü'nün yanına geldiğinde Peygamberimiz ona, "*Ey Adî! Bu putu boynundan at!*" buyurduktan sonra bu âyeti okumuş ve şöyle açıklamıştı: "*Evet onlar (görünürde) rahiplerine ve hahamlarına tapınmıyorlardı fakat (onları Allah'ın yerine koyarak) helâl kıldıklarını helâl, haram kıldıklarını da haram sayıyorlardı (ki bu da Allah'ı bırakıp başkalarını ilâh tanımaktan farksızdı).*"[46] Ayrıca Resûlullah (sav) ruhunu teslim etmeden önce de bu hususa dikkat çekmiş ve geçmiş toplumların peygamber kabirlerini mescit edinmek suretiyle onları ilâhlaştırdıklarını ifade ederek ashâbını şöyle uyarmıştı: "*Allah, peygamberlerinin kabirlerini mescit (tapınak) hâline getiren Yahudi ve Hıristiyanları rahmetinden uzaklaştırmıştır.*"[47]

Allah Resûlü, yeni bir toplum vücuda getirirken Yahudi ve Hıristiyanlara benzememeye, inanç, ibadet, muâmelât, âdâb gibi hayatın her alanında özgün bir toplum oluşturmaya özen göstermiştir. İslâm toplumunun kendi öz benliğini kazanması gerektiğine işaretle, "*Kim bir kavme benzerse o da onlardan sayılır.*"[48] diyerek bu konuda ümmetini uyarmıştır. Ancak bununla birlikte ümmetinin zamanla kendi özgün kimliklerinden uzaklaşarak Yahudi ve Hıristiyan milletlerinin yoluna uyacağına da dikkat çekmiştir.[49]

Allah'ın Resûlü, yeni oluşan İslâm toplumunun özgün kimliğini korumak için diğer toplumlara benzememeleri uyarısında bulunmuştur. Bu bağlamda namaza çağrı için ateş yakmak ve çan sesi kullanmak yerine ezanı meşru kılmış,[50] sabah namazının vaktini tayin konusunda Hıristiyanlara muhalefeti öngörerek namazı yıldızların kaybolma vaktine kadar geciktirmemeyi tavsiye etmiştir.[51] Peygamber Efendimiz saçların boyanması,[52]selâmlaşma[53] ve yemeğe karşı takınılan tavır[54] gibi sosyal hayatın pek çok alanında özgün olmak ve başkalarına benzememek gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Görülüyor ki Allah'ın Resûlü gayri müslimlerle aşırılıktan uzak, karşılıklı anlayış ve hoşgörüye dayalı, dengeli bir ilişki kurmayı hedeflemiştir.

[45] Tevbe, 9/31.
[46] T3095 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[47] M1184 Müslim, Mesâcid, 19.
[48] D4031 Ebû Dâvûd, Libâs, 4; T2695 Tirmizî, İsti'zan ve Âdâb, 7.
[49] M6781 Müslim, İlim, 6.
[50] B603 Buhârî, Ezân, 1.
[51] HM19277 İbn Hanbel, IV, 349.
[52] M5510 Müslim, Libâs ve zînet, 80.
[53] T2695 Tirmizî, İsti'zân, 7.
[54] T1565 Tirmizî, Siyer, 16; D3784 Ebû Dâvûd, Eti'me, 23.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE EHL-İ KİTAP DIŞINDAKİ İNANÇLAR

ALLAH'A EN SEVİMLİ DİN HANİF VE MÜSAMAHAKÂR DİNDİR

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَيُّ الْأَدْيَانِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ
قَالَ: "الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah'a (sav), "Allah'ın en çok hoşnut olduğu din hangisidir?" diye sorulmuştu. O, *"Kolay olan Hanîflik dinidir."* buyurmuştu.
(HM2107 İbn Hanbel, I, 236)

عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَهُ:
"...إِنَّ ذَاتَ الدِّينِ عِنْدَ اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ الْمُسْلِمَةُ لاَ الْيَهُودِيَّةُ وَلاَ النَّصْرَانِيَّةُ مَنْ يَعْمَلْ خَيْرًا فَلَنْ يُكْفَرَهُ..."

أَنَّهُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ذَكَرَ الْمَجُوسَ فَقَالَ: مَا أَدْرِى كَيْفَ أَصْنَعُ فِى أَمْرِهِمْ فَقَالَ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ."

عَنْ أَبِى ثَعْلَبَةَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ قُدُورِ الْمَجُوسِ فَقَالَ:
"أَنْقُوهَا غَسْلاً وَاطْبُخُوا فِيهَا."

Übey b. Kâ'b'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) ona şöyle buyurmuştur: *"...Allah katında gerçek din, Yahudilik ya da Hıristiyanlık değil, Hanîflik esasına dayanan Müslümanlıktır. Kim iyi bir davranışta bulunursa bu yaptığı asla boşa gitmeyecektir..."*

(T3793 Tirmizî, Menâkıb, 32)

Ömer b. Hattâb bir gün Mecûsîlerden bahsederken, "Onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum." dedi. Bunun üzerine (ashâbdan) Abdurrahman b. Avf dedi ki, "Bu konuda Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittiğimi kesinlikle söyleyebilirim: *'Onlara da Ehl-i kitaba uygulanan hükmü uygulayın!'*"

(MU619 Muvatta', Zekât, 24)

Ebû Sa'lebe'nin naklettiğine göre, Resûlullah'a (sav) Mecûsîlerin tencereleri hakkında soru sorulmuş, o da, *"Yıkayıp temizledikten sonra onlarda yemek pişirin."* buyurmuştur.

(T1796 Tirmizî, Et'ıme, 7)

Mekke toplumunun bireyleri, ataları Hz. İbrâhim'in dinine olan sadakat ve bağlılıklarını yitirmiş; onun yerine putlara tapınmayı ve putları için icat ettikleri çeşitli uygulamaları din edinmişlerdi. Bununla birlikte o toplumda sayıları az da olsa putlara tapınmaktan korunmaya çalışan insanlar vardı. Allah Resûlü'nün cennetle müjdelediği büyük sahâbî Saîd b. Zeyd'in[1] babası Zeyd b. Amr b. Nufeyl bunlardan biriydi. Allah Resûlü'ne henüz vahiy ve peygamberlik görevi verilmemişti. Bir gün Hz. Muhammed ile Zeyd, Mekke'nin Beldah vadisinde verilen bir yemeğe katılmışlardı. Tıpkı Hz. Muhammed (sav) gibi Zeyd de kendisine ikram edilen yiyecekleri yememiş ve Kureyşlilere, "Ben sizin putlarınız adına kestiğiniz hayvanların etinden yemem. Ben ancak Allah adına kesilenlerden yerim." diyerek ikramı reddetmişti. Bununla da kalmamış, onlara, "Koyun, Allah'ın yarattığı bir hayvandır. Allah onu yaratmış ve faydalanması için gökten yağmur yağdırmış, yerden de gıdasını bitirmiştir. Sonra siz bu hayvanı Allah'tan başkası adına kesiyorsunuz!" demişti.[2] Zeyd, öteden beri Kureyş'in bu tür âdetlerine karşı çıkar ve onları yaptıkları bu müşrikçe davranışları sebebiyle ayıplardı. Müşriklerin kız çocuklarını diri diri toprağa gömmelerine mani olmaya çalışırdı.[3] Ancak o, Resûl-i Ekrem'in peygamberliği dönemine yetişemeden vefat etmişti. Allah Resûlü, Zeyd'in bu hakperest tutumu sebebiyle daha sonraki zamanlarda onu hayırla yâd etmiş, *"Allah ona mağfiret etsin, o İbrâhim'in dini üzere vefat etti."*[4] buyurmuş ve kıyamet günü onun tek başına bir ümmet olarak diriltileceğini belirtmişti.[5]

İslâmiyet'ten önce Arap yarımadasında Hz. İbrâhim'in dini üzere yaşamaya çalışan insanlar vardı ki bunlara hanîf deniyordu. Putlara tapmaktan yüz çevirip Allah'ın dinine döndükleri için Hz. İbrâhim ve onun yolundan gidenler, "meyleden, yönelen" anlamına gelen "hanîf" ismiyle adlandırıldılar.[6] Hanîfler, kitabı ve belirli ibadet şekilleri olan düzenli bir dinin mensupları değillerdi. Daha ziyade toplumdan kendilerini soyutlayarak tevbe ve duaya dayalı bir zühd hayatı yaşıyor[7] ve Hz. İbrâhim'den kalan sünnet olma, haccetme, cünüplükten arınmak için gusletme,[8] putlar için kurban edilen hayvanların etini yememe ve şarap içmeme gibi bazı gelenekleri uyguluyorlardı. Genelde okuma yazma bilen, eğitimli, Ehl-i ki-

[1] D4648 Ebû Dâvûd, Sünnet, 8.
[2] B3826 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.
[3] B3828 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.
[4] ST3/381, İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 381.
[5] Hİ2/613 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 613-615.
[6] LA12/1025 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 1026.
[7] "Hanîf", *DİA*, XVI, 35.
[8] LA12/1025 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 1025.

tap denilen Yahudi ve Hıristiyan din adamlarıyla iletişimi olan kimselerdi. Ancak Yahudi ya da Hıristiyan değillerdi.[9]

Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilân etmesinden hemen önceki Mekke toplumunda sayıları son derece az olan hanîflerden birisi de Varaka b. Nevfel idi. Hz. İbrâhim'in getirdiği tevhid dinini aramaya koyulmuş ve Hıristiyanlığı seçmişti.[10] Kendisi İbrânîce bilir ve İncil'den âyetler yazardı. Allah Resûlü'ne ilk vahiy geldiğinde, Hz. Hatice (ra) onu Varaka'ya götürmüş ve başından geçenleri ona anlatmıştı. Varaka, Allah Resûlü'ne gelenin vahiy meleği Cibrîl olduğunu ve tıpkı Hz. Musa'da olduğu gibi ona da peygamberlik görevi verildiğini müjdelemişti.[11]

İslâm öncesi dönemde putlara tapınmayı hoş görmeyen, şarap içmekten kaçınan ve Hz. İbrâhim'den kalma esaslara tâbi olmaya çalışanlardan birisi de Ümeyye b. Ebu's-Salt idi. Vâkıf olduğu kutsal kitaplardan, Araplardan da bir peygamber gönderileceğini okumuş ve yıllarca peygamberliğin kendisine verileceğini beklemişti. Ancak Resûlullah'a peygamberlik geldikten sonra kıskançlık duygularına kapılmış ve kavminin kendisinden peygamberlik beklemesi sebebiyle uğradığı hayal kırıklığı onun Müslüman olmasına engel olmuştu.[12] Ümeyye, Kureyş'in yetiştirdiği büyük şairlerden biriydi. Allah Resûlü, bir defasında onun şiirleri okunduğunda, *"Ümeyye'nin şiiri neredeyse Müslüman olmuş."* buyurmuştu.[13]

İslâmiyet'in doğuşundan sonra Hanîflik ayrı bir din veya dinî akım olarak varlığını sürdürmemiş ancak özündeki temel ilkeler İslâm dini içerisinde devam etmiştir.[14] Nitekim "hanîf" kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın razı olduğu gerçek inanç olarak takdim edilir. Âyetlerden bazısında hanîfliğin müşriklikten tamamen farklı, hatta onun karşıtı tevhid eksenli bir inanç olduğuna işaret edilirken[15] bazısında da bu inancın köklerinden bahsedilerek Hz. İbrâhim'in dini olduğuna dikkat çekilir.[16] Kur'ân-ı Kerîm açıkça, Hanîfliğin Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı ve hatta onlardan daha önce olduğunu belirtmektedir: *"Ey Ehl-i kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Halbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?... İbrâhim, ne Yahudi ne de Hıristiyan'dı; aksine o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru (hanîf) bir Müslüman'dı; müşriklerden de değildi."*[17]

Allah Resûlü de bu kavramı farklı bir dini değil İslâm inanç ve hayat tarzını ifade etmek üzere kullanmıştır. Ashâbdan Abdullah b. Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûl-i Ekrem, "Allah'ın en çok hoşnut olduğu din hangisidir?" sorusuna, *"Kolay olan Hanîflik dinidir."* diye cevap vermiştir.[18] Ayrı-

9 "Hanîf", *DİA*, XVI, 38.
10 Hİ6/607 İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 607.
11 B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
12 MK7262 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 5.
13 BS21633 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 380.
14 LA12/1025 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 1026.
15 Hac, 22/31; Beyyine, 98/5.
16 Bakara, 2/135; Nahl, 16/120.
17 Âl-i İmrân, 3/65, 67.
18 HM2107 İbn Hanbel, I, 236.

ca, *"Allah katında gerçek din, Yahudilik ya da Hıristiyanlık değil, hanîflik esasına dayanan Müslümanlıktır. Kim iyi bir davranışta bulunursa bu yaptığı asla boşa gitmeyecektir..."*[19] buyurmak suretiyle, Hanîflikten maksadın İslâm olduğunu açıkça beyan etmiştir.

Meşhur muvahhid Zeyd b. Amr'ın anlattığına göre gerçek dini aramak üzere çıktığı seyahatinde Şam'da rastladığı din adamları, ona Hanîfliği tavsiye etmiş, Hanîfliğin de Hz. İbrâhim'in dini olduğunu ve onun Yahudi veya Hıristiyan olmadığını, sadece bir olan Allah'a kulluk eden bir muvahhid olduğunu ifade etmişlerdir.[20] Dolayısıyla, Allah Resûlü'nün, "bütün kulların hanîf (tevhid inancını kabule meyilli) olarak yaratıldığını"[21] ve "kendisinin de müsamahakârlık esasına dayalı Hanîflikle gönderildiğini"[22] ifade etmesi de gösteriyor ki aslında Hanîflik, bütün peygamberlerin tebliğlerinde ortak olan ilkeler olup İslâm dini de hâlihazırda bu ilkeleri yaşatan yegâne dindir.

Resûlullah'ın yaşadığı dönemde ateşe tapan Mecûsîler ile hayır ve şerrin iki ayrı yaratıcı güç tarafından var edildiği inancına sahip Sâbiîlerin de ayrı birer dinî grup olarak mevcut oldukları anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm buna şöyle işaret etmektedir: *"Mümin olanlar, Yahudi olanlar, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir."*[23] Diğer din mensuplarıyla birlikte Mecûsîlerden de bahseden bu âyet, dinler ve mensupları hakkında önemli bir hususa açıklık getirmektedir. Âyette, "müşrikler" diğerlerinden ayrı tutulmuştur. Zira Hıristiyanlar ve Mecûsîler, her ne kadar Allah'tan başka varlıklara ilâhî nitelikler yakıştırmış olsalar da, tek bir mabuda inandıkları için müşriklerle aynı kategoride değerlendirilmemişlerdir. Dolayısıyla Allah'ı bırakıp çok sayıda varlığa ilâhî nitelik atfeden müşrikler, Allah'ın birliğini, eşsiz ve ortaksız olduğunu açıkça reddettikleri için ayrı bir kategoride yer almışlardır.[24]

Mecûsîlik, milâttan önce beşinci yüzyılda İran'da ortaya çıkan bir dindi. Bu dinin kurucusu olan Zerdüşt, yeri göğü yaratan tek tanrı inancına dayalı bir din ortaya koymakla beraber, zaman içerisinde çok tanrıcı inanç ve ibadet şekilleri Mecûsîlik içerisinde yaygınlaştı. Nitekim Resûlullah dönemindeki Mecûsîler, yaratıcı tanrı Ahura Mazda'nın eşi ve çocukları olduğuna, kötülükleri kaderin efendisi ve zamanın kaynağı kabul edilen kötülük tanrısının yarattığına inanıyorlardı.[25] Müfessir sahâbî İbn Abbâs, "İranlıların peygamberleri vefat edince, İblis onlara Mecûsîliği

[19] T3793 Tirmizî, Menâkıb, 32.
[20] B3827 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.
[21] M7207 Müslim, Cennet, 63.
[22] HM22647 İbn Hanbel, V, 266.
[23] Hac, 22/17.
[24] Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 3389-3390.
[25] "Mecûsîlik", *DİA*, XXVIII, 281-282.

kabul ettirdi."[26] sözüyle onların itikadının Ehl-i kitaptan farklı olduğuna işaret etmiştir. Mecûsîlerin ibadet şekilleri de Ehl-i kitaptan farklılık arz ediyordu. Ateşi ilâhî saflığın ve temizliğin sembolü olarak kabul eder ve tapınaklarında yakarlardı. Güneş doğarken, öğle vakti güneş tepedeyken ve güneş batarken çeşitli dualar okuyarak ibadet ederlerdi.[27] Hz. Peygamber'in bu vakitlerde namaz kılmayı yasaklaması, sırf onlara benzememek içindir.[28]

Allah Resûlü, peygamberliğinin ilk yıllarından itibaren Mecûsîleri Ehl-i kitaptan ziyade müşriklere yakın olarak görmüş ve siyasî tutumunu ona göre belirlemiştir. Şöyle ki, dönemin siyasî açıdan güçlü milletlerinden Hıristiyan Rumlar, İranlı Mecûsîlerle savaşmış ve mağlup olmuşlardı. Bu durum müşrikleri harekete geçirdi ve Allah Resûlü'nü şu sözleriyle tehdit etmeye başladılar: "Gördünüz mü, sizler de kitap ehlisiniz, Hıristiyanlar da! Biz de İranlı Mecûsîler gibi ümmîyiz. Nasıl ki İranlı kardeşlerimiz, sizin gibi kitap ehli olan Hıristiyanlara galip geldiler; siz de eğer günün birinde bizimle savaşacak olursanız sizin de sonunuz onlar gibi olacak!"[29] Ancak çok geçmeden müminleri rahatlatan ve onları zaferle müjdeleyen ilâhî beyan gelmiş,[30] bir zaman sonra tam da Kur'an'da haber verildiği gibi Hıristiyan Rumlar, İranlı Mecûsîlerle tekrar bir savaş yaparak bu kez onları mağlup etmişler ve bu olay Müslümanları sevindirmişti.[31]

Hicretin sekizinci yılında Bahreyn ve Hecer bölgelerinin de İslâm topraklarına katılmasıyla oralarda yaşayan Mecûsîlere nasıl muamele edileceği konusunda soru işaretleri oluşmuştu. Resûlullah, onlardan da cizye alınması talimatını vererek cizye karşılığında temel hak ve hürriyetlerini koruma altına almıştı.[32] Ayrıca Mecûsîlerin yaşadığı bölgelerin valisine gönderdiği mektupta onların İslâm'a davet edilmesini, şayet bu daveti reddederlerse kendilerinden cizye alınmasını, ayrıca kadınları ile evlenilmemesini ve kestiklerinin yenmemesini emretmişti.[33] Bu ifadeler gösteriyor ki Mecûsîler, gerek hayvan kesimi, gerekse evlilik konusunda İslâm dininin esaslarına aykırı davrandıklarından, sosyal ilişkiler açısından Ehl-i kitaptan farklı bir zümre olarak değerlendirilmiş, ne kestiklerinin yenilmesine ne de kadınlarıyla evlenilmesine müsaade edilmişti. Resûlullah'ın elçisi Alâ' b. el-Hadramî de, mektubu Mecûsîlerin lideri Münzir b. Savâ'ya götürdüğünde ona şöyle demişti: "Ey Münzir! Sen dünyada gayet akıllı bir adamsın, âhirette küçük düşme! Bu Mecûsîlik kötü bir dindir, Arap'ın kerem ve ahlâkına uygun değildir. Bu dinin mensupları, kendileriyle ev-

[26] D3042 Ebû Dâvûd, İmâre, 31.
[27] "Mecûsîlik", *DİA*, XXVIII, 283.
[28] D1277 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 10.
[29] TT20/69 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 69.
[30] Rûm, 30/1-5.
[31] T3194 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 30.
[32] T1587 Tirmizî, Siyer, 31.
[33] ST1/263 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 263.

lenmekten hayâ edilen kimselerle evleniyor, yenilmesi hoş olmayan şeyleri yiyorlar. Dünyadayken âhirette kendilerini yiyecek olan ateşe tapıyorlar. Sen akıl ve fikir yoksunu biri değilsin, yalan söylemeyen birini tasdik etmemek, ihanet etmeyen birine güvenmemek, verdiği sözden hiç dönmemiş birine itimat etmemek sana hiç yakışır mı? Bütün bunlar o ümmî Peygamber'in vasıflarıdır. Andolsun ki hiçbir akıl sahibi onun hakkında, 'Ne olurdu emrettiği şu şey yasaklansa, yasakladığı şu şey de emredilseydi veya ne olurdu biraz daha merhametli olsa ve daha az cezalandırsaydı!' diyemez. Gün gibi aşikârdır ki ondaki bu vasıflar hem akıl hem de düşünce sahiplerinin idrak ve fikriyatına tamı tamına uygun düşmektedir."[34]

Hz. Peygamber, Mecûsîlere temel hak ve hürriyetlerini tanımakla beraber, gündelik hayatta ve ibadetleri ilgilendiren konularda Müslümanların onlarla aralarına mesafe koymasını talep etmişti. Zira toplumsal hayattaki sınırların kalkması, onların İslâm'a aykırı inanç ve geleneklerinin Müslümanlar arasında yaygınlaşması sonucunu doğurabilirdi. Allah Resûlü Mecûsîlere ait av hayvanlarıyla avlanılanların etinden yenilmesini yasaklamış,[35] onların tencerelerinin kullanılıp kullanılamayacağı sorulunca, *"Yıkayıp temizledikten sonra onlarda yemek pişiriniz."* buyurmuştur.[36] Ayrıca saç sakal şekli ve giyim kuşam tarzı konusunda da Mecûsîlere benzememeyi emretmiştir.[37] Diğer yandan kafirlerin güneş doğarken ve batarken onun için ibadet ettiklerini belirterek, kerahet vakti olarak anılan bu vakitlerde namaz kılınmasını yasaklamıştır.[38] Mecûsîlerin inanç ve ibadet şekillerine bakıldığında, bu hadiste Hz. Peygamber'in "kâfir" olarak ifade ettiği kimselerin onlar olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde de Mecûsîlerin dinî ve hukukî konumu tartışma konusu olmuştu. Nitekim Hz. Ömer bir gün Mecûsîlerden bahsederken, "Onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum." demiş bunun üzerine ashâb-ı kirâmdan Abdurrahman b. Avf şu bilgiyi nakletmişti: "Bu konuda Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittiğimi kesinlikle söyleyebilirim: *'Onlara da Ehl-i kitaba uygulanan hükmü uygulayın!'*"[39] Allah Resûlü'nün Mecûsîlerden cizye aldığı haberi kendisine bildirilince Hz. Ömer valilerine onlardan cizyeyi kabul etmelerini fakat kadınlarıyla evlenmenin meşru olmadığını bildirmişti.[40]

Allah Resûlü'nün peygamber olarak gönderildiği dönemde varolan bir diğer dinin mensupları da Sâbiîlerdi. Sâbiîler, Yahudilik içerisinden çıkmış bir fırka iken zamanla evrenin hayır ve şerre hükmeden iki ayrı ilâhî var-

[34] SU4/390 Süheylî, *er-Ravdu'l-unuf*, IV, 390.
[35] T1466 Tirmizî, Sayd, 2.
[36] T1796 Tirmizî, Et'ıme, 7.
[37] M603 Müslim, Tahâret, 55.
[38] D1277 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 10.
[39] MU619 *Muvatta'*, Zekât, 24.
[40] D3043 Ebû Dâvûd, İmâre, 31.

lık tarafından yönetildiğine ve gök cisimlerinin tanrısal özelliklere sahip olduğuna dair Mezopotamya'da yaygın olan inanışı kabullenmişlerdi.[41] Kur'an'da Sâbiîlerden üç ayrı yerde bahsedilmektedir.[42] "Sâbiî" kelimesi, "bir dinden çıkıp, başka bir dine giren," mânâsına gelmektedir.[43]

Araplar, kendi putperest dinlerini terk eden kimselere bu isimle hitap ederlerdi. Resûlullah ve ashâbı hakkında da, kendi dinlerini terk edip başka bir dine meylettikleri için bu ismi kullanmışlardı.[44] Resûlullah'ın (sav) onlarla karşılaştığı veya iletişime girdiğini gösteren herhangi bir mâlûmata sahip değiliz. Ancak daha sonraki dönemlerde, yoğun olarak Mezopotamya yani Harran bölgesinde yaşadıkları için Harrânîler diye de bilinen Sâbiîler, İslâm topraklarında farklı zamanlarda farklı muameleler görmüşlerdir. Kimi zaman Ehl-i kitap, kimi zaman da müşrikler gibi değerlendirilmişlerdir.

Yüce Allah'ın, insanlara kulluk görevlerini hatırlatmak ve varlığın hakikatini kavramada kılavuzluk etmek üzere gönderdiği bütün peygamberler gibi Allah Resûlü (sav) de, yirmi üç yıllık peygamberlik hayatı boyunca din, dil, ırk ve renk ayrımı gözetmeksizin bütün insanlığa kurtuluşa giden yegâne yolun tevhid yolu olduğunu göstermiştir. O, peygamberlik görevi gereği, geçmişte birçok peygamberin getirmiş olduğu ilâhî hakikatleri tasdik edip onaylamış, tahrife uğramış olanları da düzeltip tashih etmiştir. Hangi inanca mensup olursa olsun, ortak insanî değerlere saygı gösterdiği müddetçe her insanı saygıya değer görmüş, yaşama ve inanma gibi temel hakları güvence altına almıştır. Resûlullah'ın farklı din mensuplarıyla beşerî münasebetleri bütüncül bir nazarla incelendiğinde görülecektir ki onları her fırsatta tevhide çağırmakla birlikte, kendi inancında kalmak isteyenlere cizye gibi bazı yükümlülükleri yerine getirmek şartıyla serbestlik tanımış ve dinlerini terk etmeleri konusunda asla bir zorlamada bulunmamıştır.[45]

41 "Sâbiîlik", *DİA*, XXXV, 342-344.
42 Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Hac, 22/17.
43 İE3/10 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, III, 10.
44 B344 Buhârî, Teyemmüm, 6.
45 Bakara, 2/256.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADINLAR

HUKUKÎ GÜVENCEYE KAVUŞMA

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”مَنْ كَانَ لَهُ ثَلاَثُ بَنَاتٍ أَوْ ثَلاَثُ أَخَوَاتٍ أَوِ ابْنَتَانِ أَوْ أُخْتَانِ فَأَحْسَنَ صُحْبَتَهُنَّ

وَاتَّقَى اللَّهَ فِيهِنَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ.“

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav)
şöyle buyurmuştur:

"Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olur veya iki kızı veya iki kız kardeşi olur da onlarla birlikte güzelce yaşar ve onlar hakkında Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa onun için cennet vardır!"

(T1916 Tirmizî, Birr, 13)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَتْ أُمُّ سُلَيْم مَعَ نِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ،
وَهُنَّ يَسُوقُ بِهِنَّ سَوَّاقٌ، فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ:
"أَيْ أَنْجَشَةُ! رُوَيْدًا سَوْقَك بِالْقَوَارِيرِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لأَهْلِهِ. وَأَنَا خَيْرُكُمْ لأَهْلِي."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّجُ حَقَّ الضَّعِيفَيْنِ: الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ: كُنَّا نَتَّقِي الْكَلاَمَ وَالْإِنْبِسَاطَ إِلَى نِسَائِنَا عَلَى
عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ هَيْبَةَ أَنْ يُنْزَلَ فِينَا شَيْءٌ، فَلَمَّا تُوُفِّيَ النَّبِيُّ ﷺ
تَكَلَّمْنَا وَانْبَسَطْنَا.

Enes b. Mâlik anlatıyor: “(Veda Haccı yolculuğu esnasında) Ümmü Süleym Hz. Peygamber’in (sav) eşleriyle beraberdi. (Enceşe isimli) bir kılavuz onların develerini yönlendiriyordu. (Enceşe söylediği ezgilerle develeri hızlandırınca) Hz. Peygamber (sav) ona şöyle seslendi: *‘Ey Enceşe, kristalleri taşırken yavaş ol!’*”

(M6039 Müslim, Fedâil, 72)

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“En hayırlınız, ailesine en güzel davrananınızdır. Ben de sizin aranızda aileme karşı en hayırlı davrananım.”*

(İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50)

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Allah’ım! Ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum.”*

(İM3678 İbn Mâce, Edeb, 6)

İbn Ömer (ra) şöyle demiştir: “Biz Peygamber (sav) zamanında hakkımızda vahiy indirilir korkusuyla hanımlarımıza karşı söz söylemekten ve istediğimiz gibi davranmaktan çekinirdik. Ancak Peygamber (sav) vefat edince istediğimizi söylemeye ve rahat davranmaya başladık.”

(B5187 Buhârî, Nikâh, 81)

Medine'nin sokaklarında orta yaşlı, fakir bir kadın, sırtında komşusundan ödünç aldığı elbisesiyle, Hz. Peygamber'in evine doğru hızla ilerlemeye çalışıyordu. Gönlü daralmış, ne yapacağını bilemez bir hâldeydi. Gözyaşlarına hâkim olamıyordu. Bir sığınak, bir çare bulma ümidi olmasa tek adım atacak hâli kalmamıştı. Telaşla Allah'ın Elçisi'nin yanına geldi. Boğazına sanki bir şeyler düğümlenmişti Havle bnt. Mâlik b. Sa'lebe'nin.[1] Sesini duyurmakta zorlanıyordu. Allah Resûlü'nün karşısına oturdu. "Ey Allah'ın Elçisi! Kocam bana sırtını çevirdi!" diye söze başladı.

"Sırtını çevirme" yani "zıhâr", bir câhiliye geleneği idi ve kadını boşamak anlamına geliyordu. Erkek, karısını annesine benzeterek kendisine haram kılıyor, böylece boşanma gerçekleşmiş oluyordu.[2] Aslında Havle, uzun yıllar süren ve evlâtlarını yetiştirdiği yuvasını kurtarmaya çalışıyordu. Oysa geleneğe göre bu tarz bir boşanmanın geri dönüşü yoktu. Ama Havle, Allah'ın ve Resûlü'nün rahmet ve merhametine güveniyor, bir çözüm bulunacağına inanıyordu. Sözlerine şöyle devam etti: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben kocama gençliğimi verdim. Onun için çocuklar doğurdum. Yaşlanıp da doğuramaz olunca, bana anasıymış gözüyle bakıp sırtını çevirdi!"

Havle'nin çırpınışları Resûlullah'ı da derinden etkilemişti. Ne var ki yuvasını ayakta tutmaya çalışan bu gözü yaşlı kadının hâli ile ilgili Allah'ın kendisine bildirdiği bir hüküm yoktu. Yerleşik örf ne ise vereceği karar da o olacaktı. Buna göre artık Havle boşanmış sayılacaktı. Teselli etmek için Havle'ye döndü ve *"Amcanın oğlu (Evs) artık çok yaşlı bir adam. Onun hakkında Allah'tan sakın!"* buyurdu.[3] Havle bu durumu kabullenemiyor, Allah'ın kendisini bu hâlde bırakmayacağına inanıyordu. Neredeyse bütün hayatını onunla birlikte geçirmişti. Şimdiden sonra tek başına ne yapardı? Mutlaka bu meselenin bir çözümü olmalıydı. Şöyle mırıldandı: "Allah'ım, şikâyetimi sana arz ediyorum!"

Allah Teâlâ uğradığı haksızlığı giderme ve yuvasını kurtarma mücadelesi veren bu kadının ilticasına cevap vermiş ve "mücadele eden kadın" anlamına gelen Mücâdile sûresini vahyetmişti.[4]

"Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[5] diye başlıyordu

[1] Hİ7/618 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 618-620.
[2] BS15653 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 608.
[3] HM27862 İbn Hanbel, VI, 410.
[4] D2214 Ebû Dâvûd, Talâk, 16-17; N3490 Nesâî, Talâk, 33; İM2063 İbn Mâce, Talâk, 25.
[5] Mücâdile, 58/1.

sûre. İlâhî rahmet, kadınların gururunu kıran, onları derinden yaralayıp mağdur eden çirkin bir geleneği reddediyordu: *"İçinizden kadınlarına zıhâr yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır..."*[6]

Bu câhiliye geleneğinin kaldırılmasında Havle'nin mücadelesi etkili olmuştu. Ancak bu noktada daha da önemlisi, Havle'ye mücadele edebilme gücü veren, İslâm'ın kadına verdiği değerin farkında olmasıydı. Kadınlarla ilgili câhiliyeden kalma pek çok çirkin anlayış ve uygulama İslâm'la değiştirilmişti. Bu nedenle Havle, Allah'a güvenmiş, neticede kadını ezen bir uygulamanın son bulmasına vesile olmuştu.

Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı, aralarında yetiştiği İslâm öncesi Mekke toplumunda kadına biçilen değer, bir kız çocuğu doğduğu zaman hissedilenler ve yaşananlarla anlaşılabilirdi: *"Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde(!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında mı tutacak, yoksa toprağa mı gömecek?"*[7] Oysa Allah bu değer yargısının "kötü bir hüküm" olduğunu belirtmiş,[8] Meryem gibi bir kız evlâdını bizzat "nadide bir bitki" misali yetiştirdiğini bildirmişti.[9] Allah'ın Resûlü ise bir hadisinde şöyle buyurmuştu: *"Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olur veya iki kızı veya iki kız kardeşi olur da onlarla birlikte güzelce yaşar ve onlar hakkında Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa onun için cennet vardır!"*[10] Bu ilâhî buyruklar sebebiyle, artık dünyaya gözlerini açan kız çocuğu, utanç ve öfke ile değil sayesinde cennete erişilebilecek bir varlık olarak karşılanmalıydı.

Özellikle yetim ve kimsesiz kızların haklarının korunması, yaşama haklarının güvence altına alınması İslâm'ın oldukça önem verdiği hususlardan biridir. İslâm öncesi dönemde, birinin bakım ve himayesinde büyümüş yetim ve kimsesiz kızlar toplumda diğer kadınlara verilen mehirden çok daha az bir mehirle, kendi bakımlarını üstlenen kişilerle evlenmeye zorlanırlardı. Oysa mehir, evlilik sonrasında kadının mali güvencesini sağlamaya yönelik bir meblağ idi. Bu itibarla Cenâb-ı Allah evliliğin sona ermesi hâlinde "kadına yükler dolusu mehir" verilmiş olsa dahi bunun alınmamasını istemişti.[11] Mehirin, evlilik hayatında kadına sağladığı imkân sebebiyle yetim kızların, kimsesiz oluşlarından istifade edilerek az bir mehir karşılığında evlendirilmeleri yasaklanmıştı. Öte taraftan yetim kızların bakımlarını üstlenen kişiler sırf o kızların güzelliğine tamah edip vâris oldukları malı ellerinden kaçırmamak için evlenmelerine engel

[6] Mücâdile, 58/2.
[7] Nahl, 16/58-59.
[8] Nahl, 16/59.
[9] Âl-i İmrân, 3/37.
[10] T1916 Tirmizî, Birr, 13; HM11404 İbn Hanbel, III, 43.
[11] Nisâ, 4/20.

olurlardı. Ancak kadınlara yönelik bu baskı ve zulüm, indirilen şu âyetle reddedildi: *"Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki, onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor. Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere âdil davranmanıza dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor. Ne hayır yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir."*[12]

İslâm ile birlikte, kadınlara yönelik câhiliyeden kalma çirkin tutum ve davranışlar, baskı ve eziyetler gün geçtikçe birer birer ortadan kaldırılıyordu. Günün birinde Peygamber'in şehrinde bir adam, âdeta intikam alırcasına hanımına öfkeyle şöyle dedi: "Vallahi, seni ne boşarım ne de seninle evli kalırım!" Kadın bunun nasıl olacağını sordu. Adam, "Seni boşarım, iddetinin bitmesine yakın tekrar dönerim. Sonra yine boşar ve aynı şeyi yaparım." diye cevap verdi. Böylelikle kadını belki yüz defa boşayabilir ama iddeti içinde dönerek başkasıyla evlenmesine de engel olurdu. Kadın, Hz. Âişe'nin yanına geldi ve durumunu anlattı. Kocasının bu keyfî uygulamasıyla ne evli ne de dul, sadece esir bir kadın olarak hayatını sürdürecekti. Hz. Âişe kadına hiçbir şey söyleyemedi, durumu Resûlullah'a arz etti. Rahmet Peygamberi de böyle bir durum karşısında sustu. O anda Allah Teâlâ boşanmada kadınların hak ve onurlarını koruyacak muhteşem hükmü indirdi: *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[13]

İslâm öncesinde eşini kaybetmiş dul hanımlar da ciddi sıkıntılar yaşıyorlardı. Kocalarının aileleri ve yakınları bu kadınları zorla sahipleniyor, ya kendileri onlarla evleniyor, ya istedikleri kişiyle evlendiriyor ya da hiçbir zaman evlenmelerine izin vermiyorlardı. Dul bir kadın yeniden evlenmek konusunda asla söz sahibi değildi. Ancak kocası tarafından kendisine ödenmiş mehiri kocasının ailesine iade etmesi hâlinde evlenmesine izin verilebiliyordu. Kadın bir anlamda ölen kocasının mirası olarak değerlendiriliyordu. Kadına kendi evliliği konusunda dahi söz hakkı vermeyen bu gelenek, *"Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir."*[14] âyetiyle reddedildi.[15] Bu âyetin nâzil olmasından önce kadınlar kocalarının ailelerinden küçük bir çocukla dahi nikâhlandırılarak evde tutulabiliyordu. Günün birinde bu uygulamalar öyle çirkin bir noktaya geldi ki Medineli şair Ebû Kays b. Eslet öldüğünde, oğlu Kays, babasının mirası addettiği üvey annesi Kebşe bnt. Ma'n ile evlenmeye kalkıştı. Çaresiz kadın derhâl Resûlullah'a giderek durumunu arz etti ve bunun üzerine

[12] Nisâ, 4/127; B5128 Buhârî, Nikâh, 37; B5140 Buhârî, Nikâh, 44.
[13] Bakara 2/229; T1192 Tirmizî, Talâk, 16.
[14] Nisâ, 4/19.
[15] B4579 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 6; D2089 Ebû Dâvûd, Nikâh, 21, 22.

şu âyetler nâzil oldu: *"Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir. Bu ne kötü bir yoldur."*[16] Benzer bir şekilde Resûlullah (sav) evlenme yaşına gelmiş kızların da babaları tarafından zorla evlendirilmelerini tasvip etmemiş, onlara söz hakkı tanınmasını isteyerek şöyle buyurmuştu: *"Kendi onayı alınmadıkça dul kadınla, kendisinden izin alınmadıkça da bakire kız ile nikâh yapılmaz."*[17]

Medine'de İslâm toplumu tüm yönleriyle inşa edilirken, kadın hakları konusunda yapılan bir düzenleme de miras ile ilgili idi. Uhud Savaşı'ndan sonra bu savaşta şehit düşen Medineli sahâbî Sa'd b. Rebî'in hanımı, iki kızını yanına alarak Hz. Peygamber'in huzuruna çıktı: "Ey Allah'ın Elçisi, bunlar Sa'd b. Rebî'nin kızları. Babaları Uhud Savaşı'nda seninle beraber çarpışırken şehit edildi. Amcaları bütün mallarına el koyarak onlara mal namına hiçbir şey bırakmadı. Malları olmadıkça evlenmeleri de imkânsız!" diyerek uğradıkları haksızlığı anlattı. Bu haksızlığa uğrayan ilk kadınlar Sa'd'ın hanımı ve kızları değildi kuşkusuz. Öteden beri uygulanan gelenek, kadınların ve kız çocuklarının miras almamaları yönündeydi. Sa'd'ın hanımı, İslâm'ın bu haksız uygulamaya son vereceğinden emindi. Hz. Peygamber (sav) ona, Allah bu konuda bir hüküm verinceye kadar sabretmesini söyledi. Bir müddet sonra da miras âyetleri nâzil oldu. Hz. Peygamber, Sa'd'ın kardeşini çağırarak kızlara mirasın üçte ikisini, annelerine sekizde birini vermesini, geriye kalanı da kendisinin almasını söyledi.[18] Büyük halife Hz. Ömer, İslâm'ın gelişinden sonra kadınların kazandıkları hakları şu cümleyle ifade etmiştir: "Vallahi, câhiliye döneminde biz, kadınlara hiç değer vermezdik. Ta ki Allah, onlar hakkında indirdiği âyetleri indirip onlara verdiği payı verene kadar."[19]

Hanım sahâbîler İslâm'ın gelişiyle birlikte câhiliye döneminde uğradıkları haksız uygulamalardan kurtulmakla kalmamışlar, aynı zamanda sosyal hayatta daha aktif bir rol de oynamaya başlamışlardır. Onların, savaşlarda üstlendikleri görevler bunun tipik bir göstergesidir. Hayber Gazvesi öncesinde bir grup kadın Resûlullah'a gelerek şöyle demişlerdi: "Yâ Resûlallah! Biz yün eğirerek kazandıklarımızla Allah yolunda cihada çıktık. Yanımızda yararlılar için ilaçlar var. Etrafa saçılmış okları toplayıp askerlere verebilir, onlara un çorbası yapabiliriz." Bunun üzerine Resûlullah, *"Haydi kalkın o zaman!"* buyurmuş, Hayber fethedildikten sonra erkeklere verdiği gibi bu hanımlara da ganimetten pay vermişti.[20]

[16] Nisâ, 4/22, NS11095 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 321; BS14236 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 253; İBS845 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 845.
[17] B5136 Buhârî, Nikâh, 42.
[18] T2092 Tirmizî, Ferâiz, 3; D2892 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 4; İM2720 İbn Mâce, Ferâiz, 2.
[19] B4913 Buhârî, Tefsîr, (Tahrîm) 2; M3692 Müslim, Talâk, 31.
[20] D2729 Ebû Dâvûd, Cihâd, 141.

Hz. Peygamber döneminde kadınlar toplumsal hayatın pek çok sahasında rahatlıkla yer alabiliyorlardı. Kimi hanımlar ticaretle,[21] kimi eğitim öğretimle,[22] kimi sağlık hizmetleriyle[23] uğraşıyordu. Ancak Peygamber döneminde kadınların toplum içindeki değerini ve önemini ortaya koyan belki de en önemli uygulama, Allah Resûlü'nün hanımlardan biat almasıdır.[24] Şehir devletinin başı ile halkı arasında bir nevi bağlılık sözleşmesi anlamına gelen biatlerde, sahâbe hanımların yer alması, onlara önemli bir toplumsal yer ve siyasî katılım hakkı verildiğini gösterir.

Hz. Peygamber, bir yandan hanımlara aile ve toplum hayatında değer kazandırırken, öte taraftan onları her zaman korur, kollar, haklarının gasp edilmesine ve eziyete uğramalarına müsaade etmezdi. Hz. Peygamber, şiddet yanlısı erkeklere, eşleriyle aynı yatağı paylaştıklarını hatırlatarak kadına karşı şiddeti yasaklamıştı.[25] Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün hiçbir kadına ve hizmetçiye el kaldırmadığını söylemişti.[26] Kadınlara kibar ve anlayışlı davranmak Efendimizin hayat ilkelerinden biriydi. O (sav), hanımlara karşı nazik olunmasını öğütlerken kendine has üslûbuyla onları narin kristallere benzetmiştir. Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Veda Haccı için yola çıkıldığında Enes'in annesi Ümmü Süleym, Peygamber Efendimizin eşleriyle beraberdi. Enceşe isimli bir kılavuz da develeri sürüyordu. Yolculuğun heyecanı ile yüksek sesle şiirler okuyan bu güzel sesli köle[27] develerin hızlanmasına neden olunca Resûlullah ona şöyle seslendi: *"Ey Enceşe! Kristalleri taşırken yavaş ol!"*[28]

Merhamet Elçisi, kadının yaratılışı gereği ince ve kırılgan olan yapısına dikkat çekerek erkekleri uyarmış, bu hassas yapıyı görmezden gelerek onu zorlamanın kırılma ile sonuçlanacağına işaret etmiştir.[29] Ümmetin hayırlıları, kuşkusuz Hz. Peygamber'i örnek edinenlerdir. Allah'ın Elçisi, hayatın her alanında olduğu gibi kadınlara iyi muamele konusunda da kendisini örnek göstermiş ve şöyle buyurmuştur: *"En hayırlınız, ailesine en güzel davrananınızdır. Ben de sizin aranızda ailesine karşı en hayırlı davrananım."*[30]

Resûlullah'ın kadınlara iyi muamelede bulunma, baskı ve şiddetle mücadele konusundaki kararlı tutumu sayesinde Medine'de hanımlar rahat bir nefes almışlardı. O kadar ki Hz. Ömer, Medine'ye hicretten sonra kadınların özellikle aile içindeki konumlarının ne denli değiştiğini şöyle dile getirmişti: "Biz (Kureyş kabilesi olarak) kadınlar üstünde hâkimiyet kurmuş bir toplumduk. Medine'ye geldiğimizde ise kadınların sözünün

[21] İM2204 İbn Mâce, Ticâret, 29.
[22] D3887 Ebû Dâvûd, Tıb, 18; HM27635 İbn Hanbel, VI, 372.
[23] B5679 Buhârî, Tıb, 2.
[24] Mümtehine, 60/12; B1306 Buhârî, Cenâiz, 45; M4834 Müslim, İmâre, 88.
[25] B4942 Buhârî, Tefsîr, (Şems) 1; M7191 Müslim, Cennet, 49.
[26] M6050 Müslim, Fedâil, 79.
[27] EÜ1/284 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 284.
[28] M6039 Müslim, Fedâil, 72; B6149 Buhârî, Edeb, 90.
[29] B5184 Buhârî, Nikâh, 80; M3650 Müslim, Radâ', 65.
[30] İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50; T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63.

geçtiği bir toplumla karşılaştık. Bir müddet sonra bizim kadınlarımız da onların kadınlarından bu tavrı öğrenmeye başladılar."[31]

Medine'de kadınların taleplerini ifade etme, haklarını arama ve kendilerini savunma konusunda gün geçtikçe rahat davranmaya başlamaları Hz. Ömer gibi Mekkeli sahâbîlerin pek hoşlanmadığı bir durumdu. Nitekim günün birinde Hz. Ömer bir konuda fikrini söyleyen eşini, "Sen kim, Ömer'e akıl vermek kim!" diyerek azarlamış, bunun üzerine eşi, "Sana cevap vermemi neden engellemeye çalışıyorsun? Vallahi, Peygamber'in (sav) eşleri bile ona karşılık veriyor, hatta zaman zaman bazıları akşama kadar ona küs durabiliyor." demişti. Bu durum Hz. Ömer'i bir hayli kaygılandırmış ve doğruca Hz. Peygamber'in eşlerinden biri olan kızı Hz. Hafsa'nın yanına giderek durumun böyle olup olmadığını araştırmıştı. Hz. Hafsa'nın anlatılanları onaylaması karşısında Hz. Ömer kızına şöyle nasihatte bulunmuştu: "Bunu yapan muhakkak kendine yazık etmiş, kayba uğramıştır. Resûlullah'ın (sav) gazabından dolayı Allah'ın size gazap etmeyeceğinden nasıl emin olabilirsiniz? Sen sakın Resûlullah'a (sav) karşı ısrarcı olma, ona bir konuda karşılık vermeye kalkışma ve ona küsme. Ne isteyeceksen benden iste, ben senin istediğini yerine getireyim."[32]

Hz. Ömer, kadınların Hz. Peygamber'le rahat konuşmaları karşısında kaygı duysa da Allah Resûlü, bu hususta kadınlara karşı oldukça müsamahakâr ve nazikti. Günün birinde Hz. Ömer, Resûlullah'ın huzuruna girmek için izin istedi. O sırada Resûlullah'ın yanında Kureyş kabilesinden bir grup kadın vardı; yüksek sesle konuşuyor ve Resûlullah'tan birtakım isteklerde bulunuyorlardı. Hz. Ömer'in içeri girmek için izin istediğini duyar duymaz hemen susup bir köşeye sindiler. Onların bu hâli karşısında Peygamber Efendimiz gülmeye başladı. İçeri giren Hz. Ömer Peygamberimizin neden güldüğünü merak edince Resûlullah (sav), *"Yanımdaki kadınların hâli garibime gitti, senin sesini işitince hemen örtülerine büründüler."* buyurdu. Hz. Ömer, "Ey Allah'ın Elçisi, onların hürmetlerine ve saygılarına sen daha lâyıksın." dedi ve oradaki kadınlara dönerek, "Ey nefislerinin düşmanları! Resûlullah'tan değil de benden mi kaçınıyorsunuz?" diye seslendi. Kadınlar da "Evet, sen Resûlullah'tan daha sert ve haşinsin." diye cevap verdiler.[33]

Kadınların Hz. Peygamber'in yanına girip çıkma, kendisine soru sorma, sorunlarına çözüm bulmasını isteme konusundaki rahatlıklarının temelinde Rahmet Peygamberi'nin onlara gösterdiği nezaket ve müsama-

[31] M3695 Müslim, Talâk, 34.
[32] B2468 Buhârî, Mezâlim, 25; M3695 Müslim, Talâk, 34.
[33] B3294 Buhârî, Bed'ül-halk, 11; M6202 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 22.

ha yer almaktadır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi..."*[34] âyetinde işte böyle bir merhameti ve nezaketi anlatmıştır. Öte taraftan Hz. Peygamber, *"Allah'ım! Ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum."*[35] buyurarak yetim ve kadın haklarına riayet meselesine büyük önem atfettiğini, bu hususta hiç esnek olmayacağını açıklamıştı. Bunu bilen hanımlar, karşılaştıkları sıkıntıları, çözüm bulamadıkları sorunları rahatlıkla, çekinip sıkılmadan Hz. Peygamber'e getirirlerdi. Öyle ki Ümmü Seleme, "Erkekler savaşa çıkıyor, kadınlar ise savaşa çıkamıyor. Ayrıca bize mirastan da yarım hisse veriliyor!" diyerek serzenişte bulununca şu âyet nâzil olmuştu: *"Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, O'nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."*[36]

Bir başka seferinde Ümmü Umâre, "Kur'an'da her konuda erkeklerden bahsedildiğini görüyorum. Kadınların herhangi bir şekilde anıldığını görmüyorum." demiş, bunun üzerine şu ilâhî cevap gelmişti: *"Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkeklerle Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*[37]

Hanım sahâbîler Resûlullah'a özel durumlarından nasıl temizlenecekleri,[38] saç eklemenin hükmü,[39] kendilerine karşı cimri davranan eşlerinin mallarından gizlice alıp alamayacakları[40] gibi pek çok fıkhî meselede sorular yöneltmişlerdi. Hz. Peygamber gerek bu tür dinî fıkhî meselelerde gerekse özel hayatları ile ilgili problemlerinde daima kadınlara yardımcı olurdu. Söz gelimi hem Muâviye hem Ebû Cehm, Fâtıma bnt. Kays'a evlenme teklif ettikleri zaman Resûlullah, Muâviye'nin fakir, Ebû Cehm'in ise eli sopalı olduğunu söyleyerek Fâtıma'yı uyarmış, Üsâme b. Zeyd ile evlenmesini tavsiye etmişti.[41]

Sahâbî hanımların Peygamber'e yakın olmaya çalışmalarının ve ona sorular sormalarının temelinde Kur'an'ı ve sünneti en doğru biçimde öğ-

[34] Âl-i İmrân, 3/159.
[35] İM3678 İbn Mâce, Edeb, 6; HM9664 İbn Hanbel, II, 440.
[36] Nisâ, 4/32; T3022 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4.
[37] Ahzâb, 33/35; T3211 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33.
[38] B314 Buhârî, Hayız, 13; M750 Müslim, Hayız, 61.
[39] B5941 Buhârî, Libâs, 85.
[40] B2211 Buhârî, Büyû', 95; M4477 Müslim, Akdiye, 7.
[41] M3697 Müslim, Talâk, 36; T1134 Tirmizî, Nikâh, 38.

renmek ve yaşamak arzusu vardı. Onlar Kur'an'ı ve sünneti öğrenmede erkek sahâbîlerden geri kalmak istemiyorlardı. Güzel konuşmasıyla bilinen ve bu yüzden "Kadınların Hatibi" olarak tanınan Medineli hanım sahâbî Esmâ bnt. Yezid,[42] bazı hanımların sözcüsü olarak Allah Resûlü'ne gelerek sürekli erkeklerin eğitim aldıklarını söylemiş ve hanımlara da bir gün ayırması talebinde bulunmuştu. Sevgili Peygamberimiz (sav) bu teklifi olumlu karşılamış ve kendilerini Kur'an ve sünnet hakkında bilgilendirmek amacıyla hanımlara özel bir gün tahsis etmişti.[43] Bu özel günün hâricinde de hanımlar Mescid-i Nebevî'ye gelerek sabah namazı dâhil[44] vakit namazlarına katılır, Hz. Peygamber'in hutbe ve vaazlarını dinlerlerdi.[45] *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayınız."*[46] buyuran Peygamber Efendimiz, hanımlar ile mescit arasına duvar örülmesine bizzat müdahale etmişti.

Resûlullah döneminde hanımlar Peygamber'e ikramda bulunmak, ona hediye sunmak gibi sebeplerle de Hz. Peygamber'in mescidine ya da evine gelirlerdi.[47] Örneğin, Abdullah b. Abbâs'ın teyzesi Ümmü Hufeyd, Hz. Peygamber'e tereyağı, suyu süzülerek kurutulmuş yoğurt gibi birtakım yiyecekler hediye etmişti.[48] Hz. Âişe'nin hizmetçisi Berîre ise Resûlullah'a, kendisine bağışlanan eti ikram etmişti.[49]

Hanımlar, Hz. Peygamber'in yanına çocuklarıyla gelmekten çekinmezlerdi. Mekkeli ilk Müslümanlardan ve muhacir hanımlardan olan Ümmü Kays bnt. Mihsan,[50] Hz. Peygamber'in yanına küçük bebeğiyle gelmiş, Resûlullah bebeği alıp kucağına oturtmuştu.[51] Kimi zaman Ümmü Züfer gibi duçar oldukları bir hastalık karşısında Hz. Peygamber'den dua istemek,[52] kimi zaman şehit annesi Ümmü Hârise bnt. Sürâka gibi, çocuklarının âhiret hâllerini sormak için[53] Resûlullah'ın yanına gelen hanımlar vardı. Sevgili Peygamberimizin vefatına sebep olan hastalığında da sahâbe hanımlar, kendilerine o güne değin hep açık olan hâne-i saadetin kapısından bu sefer Allah Resûlü'ne hasta ziyaretinde bulunmak için girmişlerdi. Onun aralarından ayrılmasına gönülleri razı değildi. Bu nedenle Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Elçisi, Allah'a dua etsen de sana şifa verse!" demişlerdi.[54] Bütün bunlar Resûlullah döneminde hanımların çeşitli münasebetlerle hayata faal biçimde katıldıklarını gösteren örneklerden sadece birkaçıdır.

Gerek inen Kur'an âyetleri gerekse Allah Resûlü'nün belirlediği kural ve ölçüler sayesinde asr-ı saadette hanımlar âdeta vahiyle koruma altına alınmıştı. Abdullah b. Ömer'in şu itirafı bu durumu net olarak açıkla-

42 Hİ7/498 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 498.
43 B7310 Buhârî, İ'tisâm, 9; M6699 Müslim, Birr, 152; AU25/73 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXV, 73.
44 B578 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 27.
45 B98 Buhârî, İlim, 32; M2045 Müslim, Îdeyn, 2.
46 B900 Buhârî, Cum'a, 13; M990 Müslim, Salât, 136.
47 T2037 Tirmizî, Tıb, 1.
48 B2575 Buhârî, Hibe, 7.
49 B2577 Buhârî, Hibe, 7; M2485 Müslim, Zekât, 170.
50 Hİ8/280 İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 280.
51 B223 Buhârî, Vudû, 59; MU141 *Muvatta'*, Tahâret, 30.
52 B5652 Buhârî, Merdâ, 6; M6571 Müslim, Birr, 54.
53 B2809 Buhârî, Cihâd, 14.
54 HM27619 İbn Hanbel, VI, 368.

maktadır: “Biz Peygamber (sav) zamanında hakkımızda vahiy indirilir korkusuyla hanımlarımıza karşı söz söylemekten ve istediğimiz gibi davranmaktan çekinirdik. Ancak Peygamber (sav) vefat edince istediğimizi söylemeye ve rahat davranmaya başladık.”[55]

Kadınlar, belki de tarihin hiçbir döneminde, Hz. Peygamber döneminde sahip oldukları huzur ve güveni elde edemediler. Yeryüzünün halifesi olmakla taşıdıkları değeri insanlığa gösterme, yetenek, bilgi ve tecrübe birikimlerini toplumun istifadesine sunma gibi imkânlara kavuşmaları hep çok zor oldu. Bu bağlamda yıllar ve asırlar ilerledikçe kadının konumunda yaşanan olumsuz değişim ve söz konusu ilâhî korumayı kaybeden kadınların maruz kaldığı sıkıntılar ise son derece düşündürücüdür.

Kadınıyla erkeğiyle bu ümmet, ilâhî vahyin ve bu vahyi kendilerine öğreten Hz. Peygamber’in herkesi, özellikle de kadınları nasıl merhametle koruyup kolladığının farkındadır. Hz. Peygamber’in varlığı ümmet için bir rahmetti. İşte bu nedenle, Resûlullah son nefesini verdiğinde arkasından ağlayan Ümmü Eymen’e, “Niye ağlıyorsun? Allah katındakiler Resûlullah (sav) için çok daha hayırlıdır.” dendiğinde, “Ben Allah’ın katındakilerin Resûlü (sav) için daha hayırlı olduğunu bilmediğimden ağlamıyorum. Esas ben, gökten inen vahyin kesilmiş olmasına ağlıyorum.” demişti.[56]

İslâm’ın gelişiyle birlikte kadınlar, câhiliye döneminde mahrum bırakıldıkları birçok toplumsal ve mali hak elde etmişler, değer görmüş, hürmet bulmuşlardır. Bilhassa Müslüman toplumun şekillendiği Medine’deki hanımlar için Hz. Peygamber’in varlığı âdeta sosyal bir güvence olmuştur. Bu yüzden herhangi bir haksızlığa uğradıkları zaman soluğu Rahmet Peygamberi’nin yanında almaları bir tesadüf değildir. Onlar, sorunlarını dillendirdikçe ilâhî vahiy kendileri lehine çözümler sunuyor, mağdur duruma düşmelerine izin vermiyordu. Böylece öteden beri cahili Arap toplumunda birçok önemli haktan mahrum bırakılmış olan ve ötekileştirilen kadınlar, İslâm sayesinde hak ettikleri itibarı kazanmışlardı.

[55] B5187 Buhârî, Nikâh, 81.
[56] M6318 Müslim, Fedâilü’s-sahâbe, 103; İM1635 İbn Mâce, Cenâiz, 65.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE GEÇİM DÜZEYİ
ÖLÇÜLÜ, DENGELİ ve SADE HAYAT

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ أَنَامُ بَيْنَ يَدَىْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
وَرِجْلَايَ فِى قِبْلَتِهِ، فَإِذَا سَجَدَ غَمَزَنِى فَقَبَضْتُ رِجْلَيَّ، فَإِذَا قَامَ بَسَطْتُهُمَا،
قَالَتْ: وَالْبُيُوتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ.

Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe şöyle demiştir:
"(Gece namaz kılarken) Resûlullah'ın (sav) önünde uyurdum. Ayaklarım da onun kıblesi yönünde olurdu. O, secde ettiği zaman bana eliyle dokunurdu, ben de ayaklarımı toplardım. (Secdeden) kalkınca geri uzatırdım." Sonra Hz. Âişe sözlerine şöyle devam etmiştir: "O zamanlar evlerde kandil yoktu."

(B382 Buhârî, Salât, 22; M1145 Müslim, Salât, 272)

حدَّثَنا خبَّابٌ ﷺ قالَ: هاجَرْنا مَعَ النَّبيِّ ﷺ نَلْتَمِسُ وَجْهَ اللَّهِ، فَوقَعَ أَجْرُنا عَلَى اللَّهِ، فَمِنَّا مَنْ ماتَ لَمْ يأْكُلْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا، مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ، وَمِنَّا مَنْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمرَتُهُ فَهُوَ يَهْدِبُهَا. قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ فَلَمْ نَجِدْ مَا نُكَفِّنُهُ إِلَّا بُرْدَةً إِذَا غَطَّيْنَا بِهَا رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلاهُ، وَإِذَا غَطَّيْنَا رِجْلَيْهِ خَرَجَ رَأْسُهُ فَأَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ أَنْ نُغَطِّيَ رَأْسَهُ، وَأَنْ نَجْعَلَ عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الْإِذْخِرِ.

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصارِيِّ ﷺ قالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَمَرَنَا بِالصَّدَقَةِ انْطَلَقَ أَحَدُنَا إِلَى السُّوقِ فَتَحَامَلَ فَيُصِيبُ الْمُدَّ، وَإِنَّ لِبَعْضِهِمُ الْيَوْمَ لَمِائَةَ أَلْفٍ.

عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قالَ: جَهَّزَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَاطِمَةَ فِي خَمِيلٍ وَقِرْبَةٍ وَوِسَادَةٍ حَشْوُهَا إِذْخِرٌ.

Habbâb (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) ile beraber sırf Allah rızasını dileyerek hicret ettik. Mükâfatımız Allah'tandı. Ama aramızdan (hicret ile elde edilen nimetlerden) hiçbir şey tatmadan vefat edenler oldu ki Mus'ab b. Umeyr de bunlardan biriydi. Aramızda meyvesi olgunlaşınca onu toplayanlar (nimetlerden faydalananlar) da vardı. (Mus'ab) Uhud günü öldürüldü. Onu kefenlemek için ancak bir cübbe bulabildik. Bununla başını örttüğümüzde ayakları, ayaklarını örttüğümüzde ise başı açıkta kalıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, başını örtmemizi, ayaklarının üzerine ise izhir otu koymamızı emir buyurdu.

(B1276 Buhârî, Cenâiz, 27)

Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bize sadaka vermeyi emrettiğinde, (imkânı olmayanlar) çarşıya gider, hamallık yapar, bir müd (yaklaşık bir kilo hurma) kazanırdı (o kazandığı ile sadaka verirdi). Bugün onlardan bazılarının yüz binlik serveti vardır. (Ama şimdi sadaka vermezler)"

(B1416 Buhârî, Zekât, 10)

Hz. Ali (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Fâtıma için çeyiz olarak kadife kumaş, su tulumu ve içi izhir otuyla doldurulmuş bir yastık hazırlatmıştı."

(N3386 Nesâî, Nikâh, 81; HM715 İbn Hanbel, I, 92)

Hz. Âişe'nin yaşının ilerlediği zamanlardı. Resûlullah'ın vefatı üzerinden seneler geçmiş, Medine'nin hayat şartları epey değişmişti. Günün birinde müminlerin annesi, Eymen el-Habeşî isimli bir ziyaretçiyi kabul etti. O gün Hz. Âişe kalın pamuklu Yemen kumaşından imal edilmiş beş dirhem kıymetinde bir elbise giymeyi tercih etmişti. Hz. Âişe, bir etrafındaki insanların giyimine, bir de kendi giyimine baktı ve birden darlık zamanlarını hatırladı. Misafiri Eymen'e dönerek şöyle söyledi: "Eymen, başını kaldır da şu cariyeme bir bak! O şimdi benim üzerimdeki şu elbiseyi evde giymeye tenezzül etmez. Halbuki Resûlullah'ın sağlığında benim buna benzer bir elbisem vardı. Medine'de gelin olacak her hanım haberci gönderir, düğününde giymek için onu benden ödünç alırdı."[1]

Gerçekten de köprünün altından çok sular geçmişti. Sahâbe-i kirâmın Hz. Peygamber'in hayatta olduğu yıllarda sahip oldukları maddî imkânlar ile vefatından sonra elde ettikleri arasında dağlar kadar fark vardı. Artık Mısır'dan İran'a kadar olan bölge ve onların hazineleri idareleri altındaydı.

Hz. Peygamber'in Mekke'de peygamberliğini ilân ettiği yıllarda Mekkeliler, kurdukları geniş ticaret ağı sayesinde Arap yarımadası ve civarındaki ülkelerle rahatlıkla iletişim kurabiliyor ve kâr elde edebiliyorlardı. İçlerinde emri altında köleleri olan, dilediği lüks tüketim maddelerini evlerinde kullanabilen zenginler zümresi de oluşmuştu. Ancak Peygamber'e iman eden bir avuç topluluğun müreffeh hayattan nasiplendiği söylenemezdi. Allah Resûlü'nün yanında yer alan Müslümanlar Peygamber'le birlikte akla gelebilecek her sıkıntıyı göğüslemeyi kabullenmiş oluyorlardı. Sayılarının azlığının yanında ilk inananların genelinin fakir, köle ve güçsüz kimselerden oluşmuş olması, bu insanları maddî yetersizliklerin yanı sıra mânevî olarak aşağılanmalara, işkencelere, dışlanmalara maruz bırakıyordu. On üç yıl boyunca Mekkeli müşriklerce dünyadan âdeta soyutlanan müminlerin yegâne endişesi hayatta kalabilmek, inançlarından dolayı işkence edilmeden yaşayabilmek idi. Öyle ki inançlarından dolayı boykot ve tecrit edildikleri dönemde bu sıkıntıları dayanılmaz hâle gelen Müslümanların yerde bir deri parçası bulduklarında "yiyecek bulduk" diye sevindikleri günler olmuştu.[2]

[1] B2628 Buhârî, Hibe, 34.
[2] SU3/217 Süheylî, *er-Ravdu'l-unuf*, III, 217.

Medine'ye hicret ve onu takip eden ilk yıllar da olağanüstü şartların devam ettiği bir dönem oldu. Allah Resûlü ile birlikte hicret eden Müslümanlar, sahip oldukları her şeylerini Mekke'de bırakmışlar, bu yeni şehre alışmaya çalışıyorlardı. Medine ise Hz. Muhammed'in teşrifine kadar kabile kavgaları sebebiyle siyasî birlikten yoksundu. Maddî yönden güçlü olanlar ve ticareti yönlendirenler Yahudi kabileleriydi. Nitekim Yahudi Kaynukâoğulları'nın mahallesinde bir çarşı yer almaktaydı.[3] Şehrin yerlisi olan ensar, geçimini büyük ölçüde hurma bahçelerinden sağlıyordu. Muhacirler ile aralarında kardeşlik tesis edilince, ensar ailelerinin her birisi hem evlerini hem de geçim kaynaklarını, bütün varlıklarını bırakarak hicret eden muhacir aile ile ortaklaşa kullandı.[4] Öte yandan Mekkeli müşrikler, Müslümanları savaşla yok etmek için hazırlıklar yapıyor, civardaki müşrik Arap kabilelerini Müslümanlar aleyhine kışkırtıyorlardı. Müminler, düşmanlarla çevrili bu ortamda hem her an savaşa hazır olmak hem de gündelik hayatlarını devam ettirmek mecburiyetinde idiler.

Olağanüstü şartlar her ne kadar Müslümanların imkânlarını kısıtlasa da Resûlullah Müslüman toplumu rahatlatacak adımlar atmakta gecikmedi. Bunlardan en dikkat çekici olanı Yahudi çarşısından ayrı yeni bir çarşı tahsis edilmesiydi. Hz. Peygamber, *"Burası sizin çarşınızdır. Bu çarşı kapatılmayıp daima işler hâlde kalsın, burada kimseden vergi alınmasın!"*[5] buyurarak Medine'nin ticarî hayatını hakkaniyet esasına dayalı bir mecraya yönlendirecek, inisiyatifi Müslümanların eline verecek yeni bir piyasanın temellerini attı ve onlara kendi ayakları üzerinde durmayı öğretti. Nitekim sermaye sahipleri kervanlar kurarak bu çarşının gelişmesine öncülük ettiler, sermayesi olmayanlar da gerektiğinde üzerlerine örttükleri çulu satarak burada yerlerini aldılar.[6] Belli mevsimlerde uğrayan kervanların yanı sıra sarraf,[7] dokumacı,[8] terzi,[9] demirci[10] gibi çeşitli meslek sahipleri de ticaret hayatında bulundular.

Düşman tehdidinin sürekli gündemde olduğu dönemde ticaret kervanlarının Medine'ye girmeye yol bulamaması, sıkça yaşanan ve gündelik hayatı olumsuz etkileyen bir durumdu. Zira dönemin Medine'sinde hurma bahçelerinden elde edilen mahsul, ihtiyacı karşılamaya yetmediği gibi şehir şartları hayvancılık yapmaya da izin vermiyordu. Gıda ve diğer temel ihtiyaç maddeleri civar ülke ve şehirlerden temin ediliyordu. Kervan gelmediği takdirde halk aylarca ne bulduysa onu yiyor, sadece elinde parası olanlar ihtiyacını zahire tüccarlarından tedarik edebiliyordu.[11] Medine Şe-

[3] B2048 Buhârî, Büyû', 1.
[4] B2325 Buhârî, Müzâraa, 5.
[5] İM2233 İbn Mâce, Ticâret, 40.
[6] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İM2198 İbn Mâce, Ticâret, 25.
[7] B2060, B2061 Buhârî, Büyû', 8.
[8] B2093 Buhârî, Büyû', 31.
[9] B2092 Buhârî, Büyû', 30.
[10] M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[11] D1716 Ebû Dâvûd, Lukata, 1.

hir Devleti'nin kendine has para birimi olmadığından, sıradan insanlar için para bulmak kolay değildi. Hatta hicretin ilk yıllarında şiddetli bir zahire kıtlığı baş göstermişti. Dolayısıyla Şam'dan gelecek kervanın taşıdıkları son derece değerliydi.[12] O sıralar Hz. Peygamber, bir cuma günü hutbede iken Şam kervanı çıkageldi. On iki kişi hariç bütün cemaat dışarı fırlayıp bir an önce ihtiyacını tedarik etme yarışına girdi.[13] Nâzil olan âyetle Allah tarafından kınanan bu davranış biçimi,[14] hicretin ilk yıllarında Medinelilerin içinde bulunduğu geçim sıkıntısının boyutlarını göstermektedir.[15]

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemin tüketim alışkanlıklarına bakılacak olursa geçim düzeyi hakkında daha net bir kanaat ortaya çıkar. Orta hâlli bir hanenin yiyeceği, arpa ve hurmadan ibaretti ve halis buğday unu refah işi tüketim malzemesiydi.[16] Kimi zaman ekmek yapacak arpa bile bulunamıyor, öğünler bir iki hurma ile geçiştiriliyordu.[17]

Her tür gıda evde üretildiği gibi un öğütme işi de el değirmenleri ile evlerde yapılıyor, hanımlar un eleği ile henüz tanışmıyorlardı. O dönemde henüz elek bulunmadığı için Allah Resûlü'nün hayatında hiç elenmiş undan yapılmış beyaz ekmek yemediği, arpanın öğütüldükten sonra üflenmek suretiyle kabuklarından ayrıldığı ve bu şekilde hamurda kullanıldığı rivayet edilmektedir.[18] İmkân bulunduğu zaman yemek de pişiriliyor ancak pişen yemeğin malzemesi genelde arpa,[19] kavrulmuş un ve şekerden oluşan püre,[20] yoğurt kurusu (kurut),[21] kabak,[22] bitki kökleri[23] gibi kolayca elde edilebilen maddelerden oluşuyordu. Et, sevilen bir gıda maddesi olmakla beraber, özellikle çölden gelen fakir halkın sofrasında bulunamıyordu. Bu yüzden bir süreliğine Hz. Peygamber, kurban etlerinin saklanmadan fakirlere dağıtılmasını emretmişti.[24]

Dönemin ev yapıları ve eşyaları da hayat tarzı hakkında bilgiler vermektedir. Evlerin inşasında kullanılan ana malzeme, kerpiç, hurma kütükleri ve dallardan ibaretti.[25] Evlerin dış kapıları tahtadan yapılabildiği gibi sadece bez perde ile örtüldüğü de olurdu.[26] İç odalar çamur ile sıvanmış hurma yapraklarından örülmüş duvarlarla[27] yahut hasır veya bez perdelerle ayrılırdı.[28] Evlerde tuvalet ve banyo için yer ayrılmadığından[29] tuvalet ihtiyacı ıssız bölgelerde giderilir,[30] banyo evlerde ve leğen içinde yapılırdı.[31] Dönemin Medine'sinde umumî hamamlar da yoktu.[32]

Ashâb-ı kirâmdan bize intikal eden bilgilerden, o dönemin ev eşyaları ve döşemelerinin de son derece sade olduğunu öğreniyoruz. Resûlullah'ın ve ashâbın ev döşemesi, üzerinde oturacakları veya yatacakları hasır ile içi hur-

12 M1997 Müslim, Cum'a, 36.
13 M1997 Müslim, Cum'a, 36.
14 Cum'a, 62/11.
15 KC18/109 Kurtubî, *Tefsîr*, XVIII, 109.
16 T3036 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4.
17 B5383 Buhârî, Et'ıme, 6; M7448 Müslim, Rekâik, 25.
18 B5413 Buhârî, Et'ıme, 23.
19 B5450 Buhârî, Et'ıme, 48.
20 B2981 Buhârî, Cihâd, 123.
21 B5163 Buhârî, Nikâh, 65.
22 M5325 Müslim, Eşribe, 144.
23 B938 Buhârî, Cum'a, 40.
24 M5103 Müslim, Edâhî, 28; D2812 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 9-10.
25 B446 Buhârî, Salât, 62.
26 M5517 Müslim, Libâs ve zînet, 85.
27 D570 Ebû Dâvûd, Salât, 53.
28 M5521 Müslim, Libâs, 88.
29 M764 Müslim, Hayız, 70.
30 N16 Nesâî, Tahâret, 16; İM336 İbn Mâce, Tahâret, 22.
31 M756 Müslim, Hayız, 64.
32 D4011 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1; İM3748 İbn Mâce, Edeb, 38.

ma lifleriyle doldurulmuş deri yer döşekleri ve yastıktan ibaretti.[33] İçecekler, toprak testiler,[34] tulumlar[35] ve su kabağı[36] içerisinde saklanırdı. Üzerine sofra kurmada kullanılan deri örtü,[37] tencere,[38] sahan[39] ve bardak[40] evin başlıca eşyalarıydı. Mekke'de kullanılan sedir, kerevet türü eşyalar Medine'de bilinmediği gibi masa, sehpa ve benzeri ev döşemeleri de kullanılmıyordu. Kandil dediğimiz yağ ve bez fitilden oluşan aydınlatma aracı bile gündelik hayata sonradan girmişti.[41] Nitekim Hz. Âişe şöyle anlatmaktaydı: "Resûlullah (sav) (gece namaz kılarken) önünde uyurdum. Ayaklarım da onun kıblesi yönünde olurdu. O, secde ettiği zaman bana eliyle dokunurdu, ben de ayaklarımı toplar, (secdeden) kalkınca geri uzatırdım." Sonra Hz. Âişe sözlerine şöyle devam etti: "O zamanlar evlerde kandil yoktu."[42]

Dönemin giyim tarzı da bize hayat şartları hakkında bilgi vermektedir. Medineliler kumaş ve bezleri ticaret kervanları vasıtasıyla Necrân, Yemen, Şam, Mısır, İran gibi çeşitli şehir ve ülkelerden temin ederlerdi. O dönemin insanı için giyecek elbise bulmak ciddi bir problemdi.[43] Kaba yün kumaştan başka giyecek bir şey bulamadığı için yağmur yağdığında kötü kokanlar olduğu gibi[44] üzerindeki tek kat cübbe ile avret yerini örtmekte zorlananlar da vardı.[45] Namaz esnasında tek parça elbise ile namaz kılınıp kılınamayacağını soran sahâbîye Allah Resûlü, *"Her birinizin ikişer elbisesi var mı ki?"* diyerek cevap vermiş ve tek parça kumaştan ibaret olan elbisenin iki ucunu boyunlarına bağlayarak namaz kılabileceklerini söylemişti.[46] Hatta erkeklerin giysilerinin avret mahallerini tam olarak kapatamamasından dolayı cemaatle namaz esnasında kadınlara, *"Erkekler doğrulup oturmadıkça başlarınızı secdeden kaldırmayınız."* uyarısı yapılmıştı.[47]

Hz. Peygamber döneminde yaşanan giyecek, yiyecek ve geçim sıkıntısının en açık biçimde gözlenebildiği kimseler Suffe Ashâbı idi. Allah Resûlü'nün *"İslâm'ın misafirleri"* olarak isimlendirdiği "Suffe Ashâbı" ne aileleri ne de servetleri olan, Peygamber'in mescidinde, bizzat Hz. Peygamber ve ashâbının yardımlarıyla geçimini sürdürebilen fakir talebelerdi.[48] Suffe Ashâbı'ndan olan ve kimi zaman açlıktan kendini kaybedip baygınlık geçirdiğini söyleyen Ebû Hüreyre, arkadaşlarının giyecekleriyle ilgili şunları bildiriyordu: *"Ben Ashâb-ı Suffe'den yetmiş kişi gördüm. İçlerinde ridâsı (belinden yukarısını örtecek gömleği) olan bir tek kimse yoktu. Ya izâr (peştamal) kuşanır yahut boyunlarına bağladıkları bir elbise giyerlerdi ki kiminin bacaklarının yarısına, kiminin de topuklarına ancak varabiliyordu. Her biri namazda avret yerinin görülmesini istemediği için giydiğini eli ile toplardı."*[49]

[33] B5843 Buhârî, Libâs, 31; T2469 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 32.
[34] D113 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51.
[35] M7519 Müslim, Zühd, 74.
[36] N5635 Nesâî, Eşribe, 32.
[37] B5415 Buhârî Et'ıme, 23.
[38] B5097 Buhârî, Nikâh, 19.
[39] M5270 Müslim, Eşribe, 109.
[40] B3109 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.
[41] MU256 *Muvatta'*, Salâtü'l-leyl, 1.
[42] B382 Buhârî, Salât, 22; M1145 Müslim, Salât, 272.
[43] M1148 Müslim, Salât, 275.
[44] T2479 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 38; İM3562 İbn Mâce, Libâs, 4.
[45] D586 Ebû Dâvûd, Salât, 60; M987 Müslim, Salât, 133.
[46] M1148 Müslim, Salât, 275; N770 Nesâî, Kıble, 18.
[47] B1215 Buhârî, el-Amelü fi's-salât, 14.
[48] B6452 Buhârî, Rikâk, 17.
[49] B442 Buhârî, Salât, 58.

Giyecek sıkıntısı şehir dışında yaşayan bedevîlerde de çok görülmekteydi. Nitekim yeni Müslüman olan bir kabilenin imamı olarak görevlendirilen küçük yaştaki Amr b. Seleme, kendisine vücudunu tam olarak örten bir elbise hediye edildiğinde hayatının en sevinçli gününü yaşadığını ifade etmişti.[50] Bununla birlikte, kimi zaman Müslümanların ölüleri için kefen bulmada da sıkıntı yaşadıkları, Uhud günü şehit edilen Mus'ab'ın başı örtüldüğünde ayaklarının, ayakları örtüldüğünde ise başının açıkta kaldığı nakledilmektedir.[51]

Şüphesiz ki geçim sıkıntısına dayalı bir hayat tarzı, Resûlullah'ın özel tercihi ya da teşviki olmayıp dönemin şartları ile yakından alâkalıydı. Zira belirsizliğin, güvensizliğin ve düşman tehdidinin hâkim olduğu, istikrarın bulunmadığı bir ortamda ne geniş arazilerde ziraat yapmaya ne de ticarî ilişkileri geliştirmeye fırsat olabilirdi. Bu durum gündelik hayata temel ihtiyaç maddelerinin kıtlığı şeklinde yansıyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber, ashâbını paylaşarak birbirlerine destek olmaya teşvik ediyordu. Meselâ, Resûlullah'ın teşviki ile hanımlar bayram günü takılarını bağışlamışlardı.[52] Hatta ashâb-ı kirâmdan Ebû Mes'ûd el-Ensârî asr-ı saadete sadaka verme arzusunu şöyle anlatıyordu: "Resûlullah (sav) bize sadaka vermeyi emrettiğinde, (imkânı olmayanlar) çarşıya gider, hamallık yapar, bir müd (yaklaşık bir kilo hurma) kazanırdı (o kazandığı ile sadaka verirdi). Bugün onlardan bazılarının yüz binlik serveti vardır. (Ama şimdi sadaka vermezler)"[53]

Müminlerin imkânsızlıklardan kaynaklanan bu sıkıntıları çok sürmeyecek, Resûlullah'ın işaret ettiği üzere, çok geçmeden kervanların hiçbir kefalete ihtiyaç duymadan seyahat edeceği, sadaka verecek kimsenin bulunamayacağı günler gelecekti.[54] Ashâb, gün gelip halı, kilim gibi kaliteli ev döşemeleri edinmekle kalmayacak,[55] Hz Peygamber'in duasıyla İran'ın ve Bizans'ın ganimetlerine de sahip olacaktı.[56] O günlerde belki de çok uzak bir geleceği çağrıştıran bu tür yaşam tarzı çok da uzun sayılmayan bir süreç içerisinde gerçek oldu. Hendek Muhasarası'nın geri püskürtülmesi ile müşrikler bir daha ordu hazırlayıp Müslümanlara saldırmaya cesaret edemediler. Bu durumun sağladığı nispi emniyet Müslümanlar açısından olağanüstü şartların yavaş yavaş ortadan kalkmasını ifade ediyordu ve bunun zamanla ekonomik açıdan da olumlu yansımaları oldu. Yahudi Nadîroğulları ve Kurayzaoğulları kabileleri Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaya ihanet ederek savaşlarda müşriklere

[50] B4302 Buhârî, Meğâzî, 54.
[51] B1276 Buhârî, Cenâiz, 27.
[52] HM18682 İbn Hanbel, IV, 283.
[53] B1416 Buhârî, Zekât, 10.
[54] B1413 Buhârî, Zekât, 9.
[55] B3631 Buhârî, Menâkıb, 25.
[56] N3178 Nesâî, Cihâd, 42.

yardım ettikleri için Medine'den sürüldüler. Geride bıraktıkları hurma bahçelerini Resûlullah muhacirler arasında paylaştırdı ve onlara ensarın arazileri üzerinde hiçbir hakları kalmadığını beyan etti.[57] Böylelikle Medine'de yerleşmiş olan Müslümanların hemen hepsinin eline yeterli maddî imkân geçmiş bulunuyordu.

Müslümanların maddî açıdan gerçek anlamda bir rahatlamaya kavuşması için hicrî yedinci yılı beklemek gerekecekti. Bu yıldan itibaren Müslümanlar, Hayber, Fedek, Vâdi'l-kurâ gibi Medine civarındaki yerleşim merkezlerini fethettiler. Fetihlerle Medine'nin çevresi emniyet altına alındığı gibi oldukça geniş ve verimli araziler ile bol miktarda ganimet Müslümanların eline geçti. Bu hızlı artış ilk bakışta refah seviyesinin yükselmesi gibi görünse de artan nüfusun çoğalan ihtiyaçları, kaynakların geniş kitlelere aktarılmasını gerektirdi. Yeni dönemde Resûlullah, elde edilen ganimetleri devlet elinde biriktirmek yerine dağıtmayı prensip edindi ve arazilerin tasarrufunda İslâm toplumunun umumî maslahatını gözetti. Meselâ, Hayber'de savaş yoluyla elde edilen arazilerin önemli bir kısmı mücahidler arasında paylaştırılmak yerine, elde edilen gelirin yarısı Müslümanlara ödenmek şartıyla eski sahiplerinin tasarrufunda bırakıldı.[58] Bu uygulamayla toplum içerisinde savaş zenginleri veya toprak ağaları zümresinin ortaya çıkması engellendi. Hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Huneyn Savaşı'nın akabinde Hevâzin kabilesinden elde edilen yüklü ganimetler her kesimden hak sahiplerine dağıtıldı. Ancak ele geçirilen çok sayıdaki esir, beklentilerin aksine salıverildi.[59] Böylelikle o kabilenin İslâm'a girmesi sağlandığı gibi binlerce insan İslâm toplumuna zengin sınıfın mülkü değil mülk edinebilen hür insanlar olarak katıldılar. Bu durum aynı zamanda ekonomik imkânların toplumun bir kesimine tahsis edilmesini ve toplum içerisinde köle-efendi ayrımına dayalı bir tabakalaşmanın gelişmesini engelledi. Barışla İslâm idaresi altına giren bölgelerden de düzenli yıllık gelirler elde edildi. Nitekim Bahreyn'den gelen cizye ve zekât Mescid-i Nebevî'nin ortasına döküldüğünde küçük bir tepe oluşmuştu. Resûlullah, bunları son kuruşuna kadar hak sahiplerine dağıtmadan oradan ayrılmadı.[60]

Emniyetin sağlanmasıyla ticaretin ve ona bağlı iş kollarının önü açıldı. Maddî imkânların genişlemesi ile ücretli işçi istihdamı imkânı arttı. Köleler, sahipleriyle anlaşarak, çalışıp kazandıkları para ile hürriyetlerini elde etme fırsatı buldu.[61] Kaynaklarda, Resûlullah döneminde hasta teda-

[57] B3128 Buhârî, Farzu'l-humus, 12; İF7/333 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 333.
[58] M3965 Müslim, Müsâkât, 4.
[59] N3718 Nesâî, Hîbe, 1.
[60] B421 Buhârî, Salât, 42.
[61] İM2521 İbn Mâce, Itk, 3.

visinden[62] tezgâhtarlığa,[63] tarımdan[64] hayvancılığa[65] kadar birçok sahada ücret karşılığı iş yapıldığından bahsedilmektedir. Öte yandan arazi genişlemesi ve nüfus artışı, devlet memuru istihdamı ihtiyacını ortaya çıkardı. Hz. Peygamber valilik, kadılık, vergi memurluğu, hazineye ait hayvanların gözetimi gibi görevlere liyakatine güvendiği kimseleri getirdi. Ayrıca çeşitli bölgelere öğretmenler, komutanlar, elçiler, müezzin ve imamlar tayin edildi. Bu dönemde devlet teşkilatı henüz basit bir yapıya sahip olduğundan, devlet memurluğu sadece belirli görevlerin ifasına tahsis edilmiş, memurluk yapanlara maaşları ödenmişti.[66]

Fetihlerle sağlanan düzenli gelir akışı, hiç şüphesiz ki hayat standartlarında yükselmeyi beraberinde getirmişti. Medine'nin Müslüman nüfusu hicretin ilk yılında yaklaşık beş/on bin kişiden ibaretken, birkaç yıl içinde on beş bin kişiye ulaştı. İhtiyaca binâen yeni mahalleler inşa edildi. Hz. Peygamber şehir planlamasında insan ve bineklerin rahatça hareket etmesini sağlayacak yeni düzenlemeler yaptı.[67] Su ihtiyacını karşılamak üzere yeni kuyular açıldı.[68] Mescid-i Nebevî zaman zaman genişletilerek yeniden inşa edildi. İnsanlar önceki yıllarda mahrum kaldıkları binek hayvanı[69] ve hizmetçi[70] gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabildiler.

Çölden gelerek Hz. Peygamber'den mal talebinde bulunan bedevîlerden[71] Habeşistan'dan geri dönen muhacirlere kadar,[72] toplumun farklı kesimlerinden sayıları gitgide çoğalan birçok insana Peygamber Efendimiz devletin elde ettiği gelirlerden mal dağıtmıştı. Bu kimseler arasında Hz. Peygamber'in hanımları da yer almaktaydı.[73] Fakat toplumda her gün yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarken, Allah Resûlü aile fertlerinin lüks içinde yaşamalarını değil de mütevazı bir hayat sürdürmelerini tercih etti. Bu yüzden hanımlarının da bazı maddî isteklerini geri çevirdi. Bu durum Resûlullah ile eşleri arasında kısa bir süre dargınlığa sebep olsa da müminlerin anneleri nihayetinde Allah ve Resûlü'nün verdiği paya razı olduklarını bildirdiler.[74] Allah Resûlü'nün kendisi de maddî imkânların kullanımında herkesten hassastı. Öyle ki vefat ettiğinde terekesinde birkaç eşya ve bir miktar arpadan başka bir şey yoktu.[75] Ayrıca Peygamber Efendimizin sevgili kızı Hz. Fâtıma'nın çeyizinde bulunanlar da Allah Resûlü'nün ve ailesinin sade hayat tarzını göz önüne sermektedir. Zira onun çeyizi kadife kumaş, su tulumu ve içi izhir otuyla doldurulmuş bir yastıktan ibaretti.[76]

Hz. Peygamber, İslâm'a yeni girenleri ısındırmak için kimi zaman fazladan hediyeler verdi. Bu tarz bir ekonomik politika, Resûlullah'ı sahip-

62 M4042 Müslim, Müsâkât, 66.
63 T1305 Tirmizî, Büyû', 66; İM2220 İbn Mâce, Ticâret, 34.
64 D2974 Ebû Dâvûd, İmâre, 18-19.
65 B2724 Buhârî, Şurût, 9.
66 D2943 Ebû Dâvûd, İmâre, 9-10.
67 B2473 Buhârî, Mezâlim, 29.
68 M4139 Müslim, Müsâkât, 143.
69 M4265 Müslim, Eymân, 9.
70 M5693 Müslim, Selâm, 35.
71 D4775 Ebû Dâvûd, Edeb, 1; N4780 Nesâî, Kasâme, 23-24.
72 B3136 Buhârî, Farzu'l-humus, 15.
73 M3963 Müslim, Müsâkât, 2.
74 Ahzâb, 33/28-29; B2468 Buhârî, Mezâlim, 25.
75 B6451 Buhârî, Rikâk, 16.
76 N3386 Nesâî, Nikâh, 81; HM715 İbn Hanbel, I, 92.

lenerek onunla birlikte bütün sıkıntılara göğüs geren ensar arasında, Hz. Peygamber'in artık kendilerine ihtiyacı kalmadığı izlenimini uyandırdı ve huzursuzluğa yol açtı. İşte bu dönemlerde Hz. Peygamber, *"...Eğer (bütün) insanlar bir vadi ve dağ yolunu tutsalar, muhakkak ben ensarın vadisini veya dağ yolunu tutardım."*[77] diyerek İslâm toplumunun inşasında önemli hizmetleri olan ensarın gönlünü aldı. Böylece ganimetten elde ettikleri miktarın, onların İslâm toplumundaki yerini belirlemede bir ölçüt olamayacağını ifade etti. Nitekim Muâz b. Cebel gibi önemli görevlere getirilen birçok şahsın, dönemin en muhtaç kesimi olan Suffe Ashâbı arasından seçilmesi, Peygamberimizin bu konudaki tutumunun göstergelerindendir.[78]

Risâletin son yıllarındaki gelişmeler, Müslümanların maddî endişelerini tümüyle kaldıracak seviyedeydi. İnsanlar artık kurban etleri gibi gıda ihtiyaçlarını evlerinde rahatça depoluyorlar, açlık endişesi duymuyorlardı.[79] Nitekim Sevgili Peygamberimiz barışla ele geçirilen Bahreyn'den düzenli gelirlerin elde edilmesi ile *"Vallahi, artık sizin için fakirlikten korkmuyorum."* demiş ve akabinde dünyalık peşine düşüp de birbirlerine girmemeleri hususunda ashâbını uyarmıştı.[80] Aslında onun tüketim ve maddî imkânların kullanımı konusundaki ikazları bundan ibaret değildi. Dönemin para birimi olan ve ticarî hareketliliği sağlayan altın ve gümüşün ev eşyası yapımında kullanılması,[81] erkeklerin ipekli elbiseler giyerek veya altın takılar kullanarak[82] abartılı tüketime yönelmeleri gibi durumları tasvip etmedi. Resûlullah'ın ekonomi siyaseti ve tüketim hususundaki ikazları ilk dönem İslâm toplumunu şekillendirmiş, Resûlullah'ın vefatından önce Mekke ve Medine'de daha önceleri görülmeyen tarzda ev döşemelerinden, kat kat elbiselerden yahut gündelik hayatın çehresini değiştiren aşırı tüketim alışkanlıklarından uzak durulmuştur.

İslâm toplumu yirmi üç yıllık risâlet döneminde çok büyük değişimler geçirdi. Şartlar ve imkânlar yıldan yıla farklılaştı ancak toplumun maddî imkânları daima güvenliğin teminine ve genel hayat şartlarının iyileştirilmesine seferber edildi. Resûlullah'ın vefatından önceki son birkaç yılda sağlanan nispi refah, hayat standartlarında iyileşmeyi beraberinde getirdiyse de toplumun yapısını değiştirmedi, dengeleri sarsmadı. Bu dönemlerde ne sınıf atlayan zümreler ne de toplum içerisinde zengin-fakir ayrımını derinleştirecek uçurumlar ortaya çıktı. Zira Sevgili Peygamberimizin rehberliğinde insanlara sunulan İslâm'ın değerler sistemi sayesinde hayat şartları iyileşti. Hak ve adalet zeminine oturan, infak ve yardımlaş-

[77] B4330 Buhârî, Meğâzî, 57.
[78] D3592 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 11; T1327 Tirmizî, Ahkâm, 3.
[79] B5569 Buhârî, Edâhî, 16.
[80] B4015 Buhârî, Meğâzî, 12.
[81] B5837 Buhârî, Libâs, 27: B6235 Buhârî, İsti'zân, 8.
[82] B5650 Buhârî, Merdâ, 4.

ma felsefesine dayanan din kardeşliği ile sağlıklı bir İslâm toplumu meydana getirildi. Bu toplumda o dönemin şartlarından kaynaklanan, teknik imkânların kısıtlılığı ve az gelişmişliği dikkat çekmekle birlikte, maddî ve mânevî anlamda baskı altında bulunan inananların hayatlarındaki değişim ve gelişim göz ardı edilmemelidir. Zira maddî yönden geçim düzeyleri çok iyi olmayan bu insanların Hz. Peygamber'in getirdiği davet ile birlikte imkânları artmıştır. Buna bağlı olarak Allah Resûlü döneminde şartlar iyileşip bir şehir devleti kurulsa da ölçülü, dengeli ve sade hayat tarzı hiçbir zaman terk edilmemiş, elde edilen zenginlik; aşırılık, kibir ve israf gibi ölçüsüzlükleri doğurmamıştır. Gerçek zenginliğin gönül zenginliği olduğunu bildiren[83] Allah Resûlü'nün maddeye verdiği değer, hiçbir zaman hayatın mânâsına dair insanlığa getirdiği değerlerin önüne geçmemiştir.

[83] M2420 Müslim, Zekât, 120.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KULLANILAN EŞYALAR

EŞYANIN DA HUKUKU VARDIR

عَنْ جَابِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أَطْفِئُوا الْمَصَابِيحَ إِذَا رَقَدْتُمْ، وَغَلِّقُوا الْأَبْوَابَ، وَأَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ،
وَخَمِّرُوا الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ..."

Câbir'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Uyuyacağınız zaman kandilleri söndürün. Kapıları kapatın. Su kaplarının ağızlarını bağlayın. Yiyecek ve içeceklerin üzerini örtün."
(B5624 Buhârî, Eşribe, 22)

عَنِ ابْنِ عُمرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الْوَزْنُ وزْنُ أَهْلِ مَكَّةَ وَالْمِكْيَالُ مِكْيَالُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُدْخِلُ ثَلاَثَةَ نَفَرٍ الْجَنَّةَ بِالسَّهْمِ الْوَاحِدِ صَانِعَهُ يَحْتَسِبُ فِى صُنْعِهِ الْخَيْرَ وَالرَّامِيَ بِهِ وَمُنَبِّلَهُ."

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Tartı Mekkelilerin tartısı, ölçek ise Medinelilerin ölçeğidir."*

(D3340 Ebû Dâvûd, Büyû', 8)

Ukbe b. Âmir'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah bir ok vasıtasıyla şu üç kişiyi cennete koyar: Sadece hayır gözeterek onu yapan, onu (düşmana) atan ve okun ucundaki sivri demiri yapan."*

(N3148 Nesâî, Cihâd, 26)

Bir akşam Sevgili Peygamberimiz otururken küçük bir fare yanında yanan kandilin fitilini çekip sürüklemeye başladı. Hızla koşarken aldığı fitili Rahmet Elçisi'nin oturduğu hasırın üzerine atıp kaçtı. Farenin fitili atmasıyla hasırdan avuç içi büyüklüğünde bir alan yanmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ashâbına, *"Uyuyacağınız zaman kandillerinizi söndürün."* uyarısında bulundu.[1]

Peygamber Efendimizin yangına karşı bu uyarısı, dönemin şartları ile doğrudan alâkalıydı. Çünkü o devirde evdeki eşyaların büyük çoğunluğu, hatta bazı yapıların çatısı kolayca yanabilecek malzemelerden yapılmaktaydı. O dönemde göçebeler hayvan yün ve kıllarından imal edilmiş ve kolayca kurulup sökülebilen çadırlarda, yerleşik hayata sahip insanlar ise evlerde yaşamaktaydılar.[2] Kilidi ve anahtarı olan sağlam kapılı, tek katlı evlerin yanında, az sayıda da olsa merdivenli ve iki katlı evler de bulunmaktaydı.[3] Akşam olunca evlerin aydınlatılmasında, yağ haznesi bulunan ve içine zeytinyağı konulan fitilli kandiller kullanılırdı.[4] Hatta Hz. Peygamber, ashâbından bu kandillerde kullanılan yağlardan Beyt-i Makdis'e de göndermelerini istemiştir.[5]

Asr-ı saadette evlerde döşeme olarak kullanılan eşyaların başında kilim gelmekteydi. Ayrıca hurma yaprağının liflerinden örülerek yapılmış hasırlar yanında,[6] üzerine oturmak için yünden dokunmuş yaygılar da kullanılırdı.[7] Yine evlerde divan diyebileceğimiz tarzda sedirler üzerine serilmiş yatakların yanı sıra[8] içi hurma lifiyle dolu deri yataklar, minderler ve yastıklar bulunmaktaydı.[9] Yatakların üzerine çarşaf serilmekteydi.[10] Demir ayaklı sandalyelere oturulurdu. Hz. Peygamber de bir seferinde böyle bir sandalyeye oturup uzaklardan gelen Ebû Rifâa'ya İslâm'ı anlatmıştı.[11] Masa üzerinde yemek yendiği gibi sofra tahtaları kullanılarak yer sofrasında da yemek yenirdi. Ama Hz. Peygamber masada ya da sofra tahtası üzerinde değil[12] yer sofrasında yemek yemişti. Yer sofrası olarak ise sofra bezlerinden[13] ve tabaklanmış deri sergilerden istifade edilmekteydi.[14]

Tahta kaplara koyun ve deve gibi hayvanlardan süt sağılır,[15] su ve süt gibi sıvı gıdaların içilmesinde bardak ve matara kullanılırdı.[16] Çanak, tabak gibi kaplar hurma ve benzeri ağaçların kütüğünden yapılmaktaydı.[17]

1 D5247 Ebû Dâvûd, Edeb, 160, 161.
2 Nahl, 16/80.
3 B4040 Buhârî, Meğâzî, 16.
4 B6295 Buhârî, İsti'zân, 49.
5 D457 Ebû Dâvûd, Salât, 14.
6 M6406 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 165.
7 M5520 Müslim, Libâs ve zînet, 87.
8 B4323 Buhârî, Meğâzî, 56.
9 T1761 Tirmizî, Libâs, 27; D4153 Ebû Dâvûd, Libâs, 45.
10 T1750 Tirmizî, Libâs, 18; N5351 Nesâî, Zînet, 111.
11 N5379 Nesâî, Zînet, 122.
12 B5415 Buhârî, Et'ıme, 23.
13 D189 Ebû Dâvûd, Tahâret, 74; İM488 İbn Mâce, Tahâret, 66.
14 B5085 Buhârî, Nikâh, 13.
15 B3615 Buhârî, Menâkıb, 25; M7521 Müslim, Zühd, 75.
16 B2352 Buhârî, Müsâkât, 1.
17 D3695 Ebû Dâvûd, Eşribe, 7.

Hz. Peygamber döneminde cam bardaklara ilâveten,[18] nadir de olsa altın ve gümüşten yapılmış kaplar kullanılmaktaydı.[19] Çömleklerin içinde et yemekleri pişirilmekteydi. Söz gelimi Câbir b. Abdullah'ın eşinin, Hendek Savaşı'nda günlerdir boğazlarından hiçbir şey geçmemiş olan Hz. Peygamber ve ashâbı için çömlekte pişirdiği etin bereketi yıllarca anlatılmıştı.[20] Sofralardan eksik olmayan ekmeği yapmak için o dönemde arpa unu, kepeğinden üflenerek ayrılır,[21] ardından elde edilen un, leğen içerisinde yoğrulup hamur hâline getirilirdi.[22] Ekmek ve yemek pişirmek için sacayağı gibi kullanılan taşlardan istifade edilerek ocaklar kurulurdu.[23] Kızgın ateşte pişmiş olan ekmeğin ocaktan veya fırından çekilmesi için ise "mistah" denilen tahta kürek kullanılırdı.[24]

"Dübbâ'" adındaki testi yerine geçen, içi oyulmuş kuru kabaklarda, "müzeffet" denilen ziftle sıvanmış testilerde, kırmızı veya yeşil topraktan yapılan ve "hantem" denilen testilerde ve "nakîr" ismi verilen, fıçı da diyebileceğimiz ağaçtan oyulmuş kaplarda meşrubatlar hazırlanır ve saklanırdı.[25] Bu kaplarda şıra uzun süre kalınca içkiye dönüşmekteydi. Bu nedenle Hz. Peygamber bu tür kaplarda şıranın bekletilmesini yasakladı.[26] İçeceklerin hazırlanmasında taştan yapılmış kapların yanında,[27] kırba ve tulum gibi deriden yapılmış kaplar da kullanılmaktaydı.[28] Fakat kırba ve tulum gibi deri kaplar herkesin elinde mevcut olmadığından dolayı, ziftlenmemiş çömlek ve küplerde de meşrubat hazırlanmaktaydı.[29]

"Uyuyacağınız zaman kandilleri söndürün. Kapıları kapatın. Su kaplarının ağızlarını bağlayın. Yiyecek ve içeceklerin üzerini örtün."[30] buyuran Hz. Peygamber, gıda maddelerinin muhafaza altına alınmasını, bu sayede hastalıklardan korunulmasını istemişti. Kapağı olmayan kapların ağızları ise bez parçasıyla veya uygun bir tahta parçasıyla kapatılırdı.[31]

Beden temizliği için evin bir köşesinde perde tutulur ve böylece kişinin banyo yapması için uygun bir mekân hazırlanmış olurdu.[32] Makaralı bir kova ile kuyudan çekilen su, bakır tencerelerde veya "kumkuma" adındaki dar boğazlı madeni kaplarda ısıtılırdı.[33] Temiz banyo suyu, hammaddesi bakır olan tunçtan yapılmış leğen veya kazan gibi hacimli bir kaptan[34] ya da yine geniş hacimli olup "ferak" denilen bir kaptan alınırdı.[35] Çamaşır leğeni gibi kapların içinde banyo da yapılırdı.[36]

Banyo hâricinde elleri ve yüzü yıkamak, abdest almak için tunçtan yapılmış taslar içinde su kullanıldığı da olurdu.[37] Rahmet Elçisi abdest alırken suyu kaptan sağ eliyle alır, sol elini kaba sokmazdı.[38]

[18] ST1/485 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 485.
[19] B5837 Buhârî, Libâs, 27.
[20] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
[21] T2364 Tirmizî, Zühd, 38.
[22] N241 Nesâî, Tahâret, 149; İM378 İbn Mâce, Tahâret, 35.
[23] DM43 Dârimî, Mukaddime, 7.
[24] D4572 Ebû Dâvûd, Diyât, 19.
[25] T1868 Tirmizî, Eşribe, 5.
[26] B523 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 2; M5176 Müslim, Eşribe, 38.
[27] M5205 Müslim, Eşribe, 61; N5616 Nesâî, Eşribe, 27.
[28] D3695 Ebû Dâvûd, Eşribe, 7.
[29] B5593 Buhârî, Eşribe, 8.
[30] B5624 Buhârî, Eşribe, 22.
[31] B5606 Buhârî, Eşribe, 12; M5242 Müslim, Eşribe, 93.
[32] B251 Buhârî, Gusül, 3.
[33] B6562 Buhârî, Rikâk, 51.
[34] D98 Ebû Dâvûd, Tahâret, 47; İF1/291 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 291.
[35] M727 Müslim, Hayız, 41.
[36] M756 Müslim, Hayız, 64.
[37] B197 Buhârî, Vudû', 45.
[38] HM1133 İbn Hanbel, I, 134.

"Sidr" ismi verilen ağacın yapraklarının öğütülmesiyle elde edilen bir çeşit toz sabunla hem çamaşırlar yıkanır[39] hem de beden temizliği yapılırdı.[40] Yıkanma sonrasında bez havlularla kurulanılır,[41] saçlar "midrâ" denilen mil tarzında demir bir tarakla taranırdı.[42] Allah Resûlü'nün döneminde ağız sağlığı ve dişlerin temizliği için "erâk" ismi verilen ağacın dallarından yapılan misvak kullanılırdı.[43] Yıkanmada, ağız temizliğinde ve içmede kullanılan farklı kaplardaki suyun kirlenmemesi için kapların ağızları kapatılırdı.[44]

Hz. Peygamber döneminde, hayvanları boğazlamak için "sikkîn" veya "müdye" denilen bıçaklar önceden bileği taşında bilenir ve keskinleştirilirdi.[45] Normal şartlar altında, demirden yapılmış bu bıçaklarla hayvanlar boğazlanırdı.[46] Bu bıçaklar aynı zamanda etleri parçalamakta[47] ve peynir gibi yiyecekleri kesmekte de kullanılırdı.[48] Kurt gibi yırtıcıların evcil bir hayvanı yaralaması durumunda, eğer hayvanın acilen boğazlanması gerekiyorsa ve bıçak da mevcut değilse, o zaman "merve" denilen ve bıçak gibi keskin, inceltilmiş, beyaz bir taş kullanılırdı.[49] Hatta savaş gibi acil durumlarda eğer bıçak mevcut değilse ve kılıçların da körelmesi istenmiyorsa, kamış kullanılırdı.[50] Bazı nadir durumlarda da avlanan bir av hayvanının kesilmesi gerekiyorsa ve bıçak da yoksa keskin bir değnek parçasının kullanıldığı olurdu.[51] Yabani av hayvanları veya ele geçirilemeyen kaçak evcil hayvanlar ise ok ile avlanırdı.[52]

Asr-ı saadette bazı hastalıkların tedavisinde kesici aletlerin kullanıldığı da olurdu. Meselâ, hastalardan kan almakta ve akıtmakta kullanılan, günümüzde ameliyat bıçağı olarak da bilinen neştere benzer "mihcem" adı verilen bıçak, tedavi amaçlı kullanılan kesici aletlerden biri idi.[53]

Hz. Peygamber döneminde kuyu ve hendek kazımı gibi inşaat işlerinde, kazma ve kürekler kullanılır;[54] ziraat işlerinde, toprağı sürüp işlemek için demirden yapılmış sabanlardan,[55] ağaç işlerinde ise baltadan faydalanılırdı.[56] Hurma ağaçlarının meyvelerinin toplanmasında ise büyük küfeler kullanılırdı.[57]

O dönemde, Mekke ve Medine'de ticarî hayat canlı olduğu için çeşitli para birimleri, ağırlık ve hacim ölçüleri kullanılmaktaydı. Ticarî hayatta, Hicaz bölgesine komşu yabancı ülkelerde belli ölçülere göre basılmış olan[58] ve "sikke" denilen madeni paralar kullanılmaktaydı. Gümüş paralara "dirhem", altın paralara "dinar" denmekteydi. Bu paralar belli ağırlık ölçülerine göre basıldığı ve alış verişte ağırlıkları dikkate alındığı için, Allah Resûlü onlardan ufak parçalar koparmayı yasaklamıştı.[59] Bir dirhem 2,97, bir dinar

39 İM628 İbn Mâce, Tahâret, 118.
40 D355 Ebû Dâvûd, Tahâret, 129; DM799 Dârimî, Tahâret, 83.
41 HM27393 İbn Hanbel, VI, 337.
42 B6241 Buhârî, İsti'zân, 11; M5638 Müslim, Âdâb, 40.
43 İM2324 İbn Mâce, Ahkâm, 8.
44 İM361 İbn Mâce, Tahâret, 30.
45 M5091 Müslim, Edâhî, 19.
46 N4404 Nesâî, Dahâyâ, 18; İM3244 İbn Mâce, Sayd, 17.
47 B675 Buhârî, Ezân, 43; M793 Müslim, Hayız, 93.
48 D3819 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 38.
49 N4405 Nesâî, Dahâyâ, 18; İM3176 İbn Mâce, Zebâih, 5.
50 B2488 Buhârî, Şirket, 3.
51 D2824 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 14, 15; İM3177 İbn Mâce, Zebâih, 5.
52 B5544 Buhârî, Sayd, 37; M5092 Müslim, Edâhî, 20.
53 B5704 Buhârî, Tıb, 17; M5743 Müslim, Selâm, 71.
54 DM43 Dârimî, Mukaddime, 7; B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
55 B2321 Buhârî, Müzâraa, 2.
56 D3074 Ebû Dâvûd, Harâc, 35, 37.
57 B4197 Buhârî, Meğâzî, 39; Müslim, Cihâd ve siyer, 121.
58 AHS196 Mâverdî, el-*Ahkâmü's-sultâniyye*, 196-197.
59 D3449 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 48; İM2263 İbn Mâce, Ticâret, 52.

ise 4,231 gram ağırlığında idi.[60] Sikkelere ilâve olarak, altın ve gümüş külçeleri de alışverişte kullanılırdı.[61] Malların fiyatları ifade edilirken dirhemden daha küçük bir para birimi olan "kîrât" terimi de kullanılmaktaydı.[62] Bir altın kîrât yaklaşık olarak 0,176 gram ağırlığında idi.[63]

Altınla borçlanma gibi işlemlerde, altının ağırlığını ölçmeye yarayan ağırlık birimlerinden biri "nevât" idi. Abdurrahman b. Avf eşiyle bir nevât altın mehirle evlenmişti.[64] Bir nevât, beş dirhem karşılığında olup[65] yaklaşık olarak 14,85 grama denk gelmekteydi. "Neşş" ve "ukıyye", gümüş üzerinden borçlanmalarda ve ticarî işlemlerde kullanılan ağırlık ölçülerindendi. Kırk dirhem olduğu belirtilen bir ukıyye,[66] günümüz tartısıyla yaklaşık olarak 118,8 gram ağırlığındaydı. Bir neşş de yarım ukıyye ağırlığında olduğu için,[67] 59,4 gram idi.

Aynı zamanda bir hacim ölçüsünün de ismi olan "rıtıl",[68] altın ve gümüşün yanında, tartı ile alınıp satılan bakır, demir, taze olarak kesilip yenilen bitkiler, incir ve pamuk gibi malların ağırlığını hesap etmekte kullanılan ayrı bir ağırlık ölçüsüydü. On iki ukıyye olan bir rıtıl, yaklaşık 1,5 kg'a tekabül ediyordu.[69] Büyük miktarlardaki malların ağırlığını hesap etmek için kullanılan ölçü birimlerinden biri de "kıntâr" idi. Bir kıntâr 12.000 dinara karşılık gelmekteydi.[70] Bu da yaklaşık olarak 50,772 gram (51 kg) ağırlığı ifade etmekteydi. Aynı zamanda kıntâr, hesap edilemeyecek düzeydeki ağırlıklar için kinaye yollu kullanılan kelimelerden biri idi.[71]

Resûlullah (sav) zamanında, ticareti yapılan bazı malların değeri hacim olarak belirlenmekte ve bazı hacim ölçüleri kullanılmaktaydı. Buğday ve pirinç gibi malların hacmi on altı rıtıl ağırlığına denk gelen "ferak" ile ölçeklendirilmekteydi.[72] İsmi zikredilen bu ürünlere ilâve olarak, buğday, arpa ve kuru hurma gibi gıda maddeleri "müdd" ve "sâ'" ile ölçeklendirilirdi.[73] Bir sâ' dört müdden ibaret olduğuna[74] ve bir müddün değerinin de 1,053 litre olduğu belirtildiğine göre,[75] günümüz ifadesiyle bir sâ' yaklaşık olarak 4,212 litreye denk gelmekteydi.

Allah Resûlü'nün döneminde "mekkûk" adı verilen hacim ölçüsü de kullanılmakta idi. Hz. Peygamber ortalama bir mekkûk suyla abdest, beş mekkûk suyla da gusül alırdı.[76] Fakat mekkûk ile müddün kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi[77] bunun 7,3 veya 7,77 litrelik bir hacim ölçüsü olduğunu ifade edenler de vardır.[78] Üç sa' hacminde olduğu belirtilen[79] ve yaklaşık 12,636 litreye tekabül eden "ferak", Mısır kaynaklı olup yirmi dört

60 W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri,* s. 2.
61 D3349 Ebû Dâvûd, Büyû', 12; N4567 Nesâî, Büyû', 44.
62 D1715 Ebû Dâvûd, Lukata, 1.
63 W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 3.
64 B5153 Buhârî, Nikâh, 55; M3490 Müslim, Nikâh, 79.
65 İE5/131 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 131-132.
66 D1628 Ebû Dâvûd, Zekât, 24; T1114 Tirmizî, Nikâh, 23.
67 M3489 Müslim, Nikâh, 78; D2105 Ebû Dâvûd, Nikâh, 27, 28.
68 D3281 Ebû Dâvûd, Eymân ve nüzur, 15; D238 Ebû Dâvûd, Tahâret, 96.
69 W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri,* s. 34.
70 İE4/113 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 113.
71 MA6028 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 380; DM3482 Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 30.
72 B5974 Buhârî, Edeb, 5; B4159 Buhârî, Meğâzî, 36; D238 Ebû Dâvûd, Tahâret, 96.
73 B1507 Buhârî, Zekât, 74; M2351 Müslim, Zekât, 69.
74 ŞN7/229 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, VII, 229.
75 W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 56.
76 M736 Müslim, Hayız, 50; N73 Nesâî, Tahâret, 59.
77 İE4/350 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 350.
78 W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 54.
79 M727 Müslim, Hayız, 41.

sâ' hacmindeki[80] ve yaklaşık olarak 101 litreye karşılık gelen "irdebb",[81] altmış sâ' hacminde olup 252,72 litreye denk gelen vesk,[82] arpa ve buğday gibi tahılların, kuru üzüm ve hurma gibi ürünlerin hacimlerinin belirlenmesinde kullanılan ölçeklerdi. Hz. Peygamber, *"Beş veskin altında zekât yoktur."* buyururken de bu ölçüyü kullanmıştı.[83]

O dönemde kullanılan belli başlı ağırlık ve hacim ölçüleri bunlar olmakla birlikte, bu ölçü ve tartıların birim bazındaki değerleri bölgeden bölgeye farklılık arz etmekteydi. Bu farklılıkları ortadan kaldırmak ve daha âdil bir ticarî sistem geliştirmek için Hz. Peygamber, *"Tartı Mekkelilerin tartısı, ölçek ise Medinelilerin ölçeğidir."* buyurmuştur.[84]

Allah Resûlü'nün döneminde savaş gibi olağanüstü durumlarda silah olarak kullanılan araç ve gereçlerin başında kılıç gelmekteydi. Demirci ustalarının ellerinden çıkan kılıçların[85] bir savaş aleti olarak değeri o kadar büyüktü ki... Bu nedenle kılıçlar altın ve gümüşle bezendiği gibi, deriden sicimlerle kınlarına ve kabzalarına bağlanan kurşun ve demirlerle de süslenmekteydi.[86] O dönemde meşhur kılıçlardan biri de Hz. Peygamber'in Bedir Harbi'nde ganimet olarak aldığı Zülfikâr idi.[87] Kılıçlar tek tip olmayıp bölgelere göre şekli değişmekteydi. Nitekim Mute Savaşı'nda Hâlid b. Velîd'in elinde dokuz kılıç kırılmış sadece Yemen'de yapılan bir kılıç sağlam kalmıştı.[88]

Savaşlarda kargı ve mızrak da kullanılırdı.[89] Allah Resûlü, *"Yüce Allah bir ok vasıtasıyla şu üç kişiyi cennete koyar: Sadece hayır gözeterek onu yapan, onu (düşmana) atan ve okun ucundaki sivri demiri yapan."*[90] buyurmuştu. Zira avcılıkta da kullanılan yay ve ok,[91] önemli birer silah olup, savaşta düşmana karşı etkili olabilmek için okların ucuna ayrıca sivri demir takılırdı.[92] Kılıçlar gibi yaylar da tek tip değildi. Yaylar yapım yerine ve şekline göre Arabî ve Fârisî diye nitelendirilirdi. Hz. Peygamber daha etkili olan Arap yaylarının kullanılmasını tavsiye ederdi.[93] Ucunda sivri demir bulunan ve adına "harbe" denilen kısa mızraklar[94] ve ince mızraklar da önemli savaş aletlerindendi.[95]

Savaş alanlarında düşmanların kılıç darbelerine ve oklarına karşı, çelik veya deriden yapılmış kalkanlar siper olarak kullanılırdı.[96] Kılıç, ok, süngü gibi silah darbelerinden korunmak için başa takılan demirden yapılmış miğferler ve baştan aşağı bütün bedeni kaplayan zırhlar savaş alanlarının vazgeçilmezlerindendi. Hz. Peygamber de fetih günü, başında miğfer ile Mekke'ye girmişti.[97]

80 İE1/37 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 37.
81 M7277 Müslim, Fiten, 33; D3035 Ebû Dâvûd, İmâre, 28, 29.
82 D1560 Ebû Dâvûd, Zekât, 2.
83 D1559 Ebû Dâvûd, Zekât, 2.
84 D3340 Ebû Dâvûd, Büyû', 8.
85 B4733 Buhârî, Tefsîr, (Meryem) 4.
86 B2909 Buhârî, Cihâd, 83.
87 İM2808 İbn Mâce, Cihâd, 18; HM2445 İbn Hanbel, I, 270.
88 B4265 Buhârî, Meğâzî, 45.
89 B4269 Buhârî, Meğâzî, 46; M278 Müslim, Îmân, 159.
90 N3148 Nesâî, Cihâd, 26.
91 B5478 Buhârî, Sayd, 4; M4983 Müslim, Sayd, 8.
92 B7075 Buhârî, Fiten, 7.
93 İM2810 İbn Mâce, Cihâd, 18.
94 B498 Buhârî, Salât, 92.
95 M6395 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 157.
96 M4404 Müslim, Hudûd, 5; D22 Ebû Dâvûd, Tahâret, 11.
97 B5808 Buhârî, Libâs, 17.

Hz. Peygamber döneminde savaş alanlarında güç ve otoriteyi temsil eden bayrak ve sancak da kullanılmakta idi. Savaş alanlarında kumaştan kare şeklinde siyah renk ağırlıklı siyah, beyaz veya sarı renkli bayrak bulundurulmaktaydı.[98] Allah Resûlü'nün sancağı ise beyaz renkteydi.[99] Savaş alanlarında bayrağın dikildiği mekân karargâh anlamına gelmekte, güç ve iktidarın nişanesi olarak kullanılmaktaydı. Sancak, savaşlarda ordu komutanının elinde bulunurdu.[100]

Her kültürde insanlar, ihtiyaçlarını gidereceği, hayatlarını kolaylaştıran ve diğer toplumlara üstünlük sağlamalarını sağlayan pek çok araç ve gereç kullanmış ve geliştirmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde de insanlar dönemin toplumsal ve mali imkânlarının, tabiî şartların izin verdiği ölçüde evde, ticarette, savaşta ve hayatın diğer tüm alanlarında faydalandıkları çeşitli araç ve gereçler kullanmışlardır. Bu araç ve gereçler dönemin geçim düzeyini ve hayat seviyesini yansıtmasının yanı sıra yaşanan sade ve mütevazı hayatı da bize göstermektedir.

98 D2591, D2593 Ebû Dâvûd, Cihâd, 69; AV7/182 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII, 182.
99 T1681 Tirmizî, Cihâd, 10.
100 M6222 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 33.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TIP

ALLAH HER HASTALIĞIN ŞİFASINI VERMİŞTİR

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلاَّ أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav), şöyle buyurmuştur: *"Allah, gönderdiği bir hastalığın kesinlikle şifasını da göndermiştir."*
(B5678 Buhârî, Tıb, 1)

عَنْ أُسامَةَ بْنِ شَرِيكٍ قالَ: قَالَتِ الأَعْرَابُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَلَا نَتَدَاوَى؟ قالَ:
"نَعَمْ يَا عِبَادَ اللَّهِ تَدَاوَوْا، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلَّا وَضَعَ لَهُ شِفَاءً أَوْ دَوَاءً،
إِلَّا دَاءً وَاحِدًا." قالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَمَا هُوَ؟ قالَ: "الْهَرَمُ."

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالدَّوَاءَ وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً فَتَدَاوَوْا وَلَا تَدَاوَوْا بِحَرَامٍ."

عَنْ جَابِرٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ، فَإِذَا أُصِيبَ دَوَاءُ الدَّاءِ بَرَأَ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى."

Üsâme b. Şerîk anlatıyor: "Bedevîler, 'Ey Allah'ın Resûlü! Tedavi olmayalım mı?' dediler. Resûlullah (sav), *'Ey Allah'ın kulları! Elbette tedavi olun. Muhakkak ki Allah bir hastalık hariç her hastalığın şifasını veya devasını yaratmıştır.'* buyurdu. 'Ey Allah'ın Resûlü! O hastalık nedir?' dediklerinde ise, *'İhtiyarlık.'* buyurdu."

(T2038 Tirmizî, Tıb, 2)

Ebu'd-Derdâ'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, hastalığı da şifayı da gönderdi ve her hastalık için bir şifa var etti. Tedavi olun, fakat haramla tedavi olmayın."*

(D3874 Ebû Dâvûd, Tıb, 11)

Câbir'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her derdin bir devası vardır. Derdin devasında isabet edilebilirse Yüce Allah'ın izniyle düzelir."*

(M5741 Müslim, Selâm, 69)

Bir ara Medine'ye doktor iki kardeş gelmişti. O sırada sahâbeden biri okla yaralanmıştı. Allah Resûlü (sav), yaralının yakınlarına, *"Onu tedavi edecek birini bulun!"* talimatını verdi. Bunun üzerine tabip iki kardeş getirildi. Hz. Peygamber, *"Neşterle tedavi edin."* buyurdu. Tabipler, "Biz câhiliye döneminde bu tür tedavi yapardık; İslâm'da da aynı tedavi var mı?" diye merakla sordular. *"Tedavi edin."* emrini verdi Hz. Peygamber (sav). Doktorlar hemen işe koyulup, okun battığı yeri yardılar. İlk müdahalenin ardından sağlığına kavuşuncaya kadar yaralı sahâbîyi tedaviye devam ettiler.[1]

İslâm'ı tebliğ ederken, "kalplerin tabibi" olarak insanların ebedî mutlulukları için çırpınan Allah Resûlü, onların beden sağlıkları için de ciddi gayret sarf etmiştir. İnsanın bütün hayatî faaliyetlerini etkileyen sağlık kadar hastalık da hayatın bir gerçeğidir. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber, *"Allah, gönderdiği bir hastalığın kesinlikle şifasını da göndermiştir."*[2] demiştir. Hz. Peygamber, ashâbına sağlığın kıymetini bilmelerini, sağlıklarını korumalarını[3] ve hastalandıkları zaman tedavi olmalarını tavsiye etmiştir. Söz gelimi ashâbdan Üsâme b. Şerîk bu uyarılardan birine nasıl şahit olduğunu şöyle anlatır: "Peygamber'in (sav) yanına varmıştım. Ashâbı onun yanında sanki başlarının üzerinde bir kuş varmış gibi (saygı içinde, sessiz ve hareketsiz) durmaktaydılar. Selâm verip oturdum. Bu arada çeşitli bölgelerden bedevîler geldi. 'Ey Allah'ın Resûlü, tedavi olabilir miyiz?' diye sordular. Hz. Peygamber de, *'Tedavi olun. Çünkü Yüce Allah, her hastalıkla birlikte şifasını da yaratmıştır. Ancak bir hastalık müstesna; o da ihtiyarlıktır.'* buyurdu."[4]

Allah Resûlü, engin tecrübesini, zekasını, yılların birikimini ve aldığı vahyi mükemmel bir şekilde bütünleştirmiş, insanların hastalıkları için ümit kaynağı olmuştur. Öncelikle tedavinin meşruiyetini anlatmış, tevekkül inancı ile çelişmeyeceğini ifade etmiştir. Okuyarak yapılan tedavilerin, kullanılan ilaçların ve her türlü korunma tedbirinin Allah'ın kaderinden bir şeyi önleyip önleyemeyeceğini soranlara, *"O da Allah'ın kaderindendir."*[5] buyurmuştur. Zira Allah, insanların içinde hastaların bulunacağını, buna rağmen bir kısmının Allah'ın lütfunu aramak üzere yeryüzünde yollara düşeceklerini, bazılarının da Allah yolunda çarpışacaklarını bildiğini, yani takdir ettiğini haber vermiştir.[6]

Tarih boyunca var olan tabiplik mesleği, Hz. Peygamber döneminde de bilinmekteydi. Sahâbe içinde hem erkeklerden hem de hanımlardan

[1] MZ8377 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, V, 168.
[2] B5678 Buhârî, Tıb, 1.
[3] T2304 Tirmizî, Zühd, 1; İM4141 İbn Mâce, Zühd, 9; T2346 Tirmizî, Zühd, 34.
[4] D3855 Ebû Dâvûd, Tıb, 1; T2038 Tirmizî, Tıb, 2.
[5] T2065 Tirmizî, Tıb, 21; İM3437 İbn Mâce, Tıb, 1.
[6] Müzzemmil, 73/20.

maharetli doktorlar vardı. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ[7] ve Şifâ bnt. Abdullah, o dönemde hekimlik yapan hanımlardan ikisidir. Hz. Peygamber, ashâbını tıp bilgisini öğrenme noktasında teşvik ettiği gibi hastalıklarının tedavisinde de hekimlere yönlendirmiştir.[8] Bilinçsizce yapılan müdaheleden uzak durulmasını isteyen Peygamberimiz, bir defasında ihtilâm olan yaralı bir adamın, temizlenmek için mutlaka gusletmesi gerektiğini söyleyenler yüzünden yıkanması ve ölmesi üzerine şu şekilde serzenişte bulunmuştur: *"Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün! Cehaletin şifası sormak değil miydi?"*[9] Bu bağlamda ehil olmayan kişileri, hayatî kararlar gerektiren bu mesleğin alanına girmemeleri hususunda uyaran Hz. Peygamber (sav), *"Tıbbî bilgisi olmayan bir kimse doktorluk yapmaya kalkar ve zarar verirse bunu tazmin eder."*[10] buyurmuştur. O, hekimlik mesleğinin ciddiyetine uygun bir disiplin getirmiş, kan aldırdığında bu işlemi gerçekleştiren kişinin ücretini ödemiş,[11] böylece hekimlik yapanların emeklerinin karşılıksız kalmaması gerektiği konusunda örnek olmuştur.

Bunların yanı sıra Peygamberimizin kendisi sağlık alanındaki bilgi ve birikimiyle tedavi yöntemlerine ilişkin çeşitli uygulama ve tavsiyelerde bulunmuştur. Allah Resûlü'nün tavsiyelerini dikkate alan sahâbe de gerek onun döneminde gerekse sonrasında kimi zaman onun yöntemlerini uygulamış, kimi zaman da tedavi olmak için hekimlere müracaat etmiştir.[12]

Nebevî tıbbın dikkate aldığı temel ilkeleri vardır. Öncelikle kişi sağlık gibi bir nimetin değerini bilmeyenlerden olmamalı,[13] Peygamberimizin ifadesi ile "vücudunun kendisi üzerinde hakkı olduğunun"[14] farkına varmalıdır. Bu sebeple sağlığını bozacak davranışlardan kaçınmalı ve hasta olmamak için kendisini korumayı bilmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) sürekli oruç tuttuğu için oldukça zayıf düşen birisini, "Kendine işkence etmeni sana kim emretti?!"[15] diyerek uyarmıştır. Hastalık anında ise sabırsızlık göstermemek ve ümitsizliğe kapılmamak gerekir. Hastalığının acısına katlanamayıp ölmeyi dilemek, Hz. Peygamber'in yasakladığı davranışlardan birisidir.[16]

Hz. Peygamber (sav) tedavi olmanın gerekliliğinden bahsetmekle yetinmemiş, tedavi yöntemleri ve şifalı bitkilerden oluşan ilaçlar da tavsiye etmiştir. Zira nebevî tıpta tedavi maksadıyla ilaç kullanmanın önemli bir yeri vardır. İlaçlı tedavi Hz. Peygamber'in pek çok uygulamasına konu olmuş, sözlü mesajına da yansımıştır. O (sav), *"Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi buruna damlatılan ilaç, ağza yapılan gargara, kan aldırmak ve müshildir."*

[7] B5723 Buhârî, Tıb, 28; MU1728 *Muvatta'*, Ayn, 6.
[8] D3875 Ebû Dâvûd, Tıb, 12.
[9] D337 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125.
[10] D4586 Ebû Dâvûd, Diyât, 23, N4834 Nesâî, Kasâme, 40-41.
[11] B2210 Buhârî, Büyû', 95; M5750 Müslim, Selâm, 77.
[12] HM294 İbn Hanbel, I, 43.
[13] B6412 Buhârî, Rikâk, 1.
[14] M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[15] İM1741 İbn Mâce, Sıyâm, 43.
[16] B6350 Buhârî, Deavât, 30.

buyurmuştur.[17] Yine bir vesile ile *"Şifa üç şeydedir: Bal şerbeti, kan alma aletinin vuruşu ve ateş ile dağlama. Fakat ümmetime ateş ile dağlamayı yasaklıyorum."* açıklamasını yapmıştır.[18]

Allah Resûlü'nün faydalarından bahsettiği bitkilerin ve yiyeceklerin başında bal[19] ve çörek otu[20] gelmektedir. Sinameki ve sennûtun (yani tereyağı tulumuna konulan bal veya dereotunun) da hastalıklara şifa olacağını ifade eden Hz. Peygamber,[21] müshil olarak kullanılan şübrümün yerine sinamekiyi tavsiye etmiştir.[22] Ûd-i Hindî'nin de (öd ağacının öğütülmüş tozu) yedi hastalığa şifa olduğunu söyleyen Peygamberimiz, zâtülcenb'in bu hastalıklardan biri olduğunu belirtmiştir.[23] Göz sağlığını koruma amaçlı olarak sürme kullanılmasını tavsiye etmiş,[24] gözünden rahatsız olana "sabır" otunun özsuyunu sürme gibi çekmesini salık vermiştir.[25] Ayrıca mantar suyunun da göz için şifalı olduğunu belirtmiştir.[26]

Hastalar için hüznü ve kederi giderdiğinden dolayı telbîne bulamacı yapılması,[27] ayaklarındaki ağrıdan sızlanan kişiye kına yakılması,[28] bıçak, taş ve dikenden meydana gelen bir yaralanmada yaranın üzerine kına konulması[29] ve baş ağrısına karşı hacamat yaptırılması yani kan aldırılması[30] da Peygamberimiz tarafından önerilmiştir. Özellikle çocukların muzdarip olduğu bademcik iltihabı konusunda o günün uygulaması ile bademciği sıkıp iltihabı akıtmaya çalışarak çocuğa acı çektirmek yerine, ûd-ı hindî adlı bitkinin kullanılması tavsiyesi de[31] Hz. Peygamber'e aittir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in, hastalık esnasında zarar verecek yiyeceklerden uzak durulmasını isteyerek hastayı perhize yönlendirdiği de olmuştur.[32]

Hz. Peygamber döneminde bilinen ve yaygın olan hastalıkların başında taun (veba)[33] gelmektedir. Dönemin bulaşıcı, öldürücü ve salgın hastalıklarının ortak adıdır veba. En çok korkulan hastalıklardan biri olan humma[34]genel olarak bütün ateşli hastalıklara, özel olarak da sıtmaya verilen bir isimdir. Cüzzam[35] ve alazlama[36] da o dönemde mevcut olan ve bilinen hastalıklar arasındadır. Resûlullah bu hastalıklarla ilgili olarak çeşitli uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştur.[37]

Hz. Peygamber zamanında çeşitli sebeplerle, özellikle savaşta kılıç, ok gibi silahlarla yaralanmalar çok fazla idi. Bu tür yaraların tedavileri için farklı yöntemler uygulanmıştı. Yaradaki kanın temizlenmesi suretiyle[38] bir nevi pansuman yapılıyor, yıkanan yaranın üzerine, yakılan bir hasır parçasının külü basılıyordu. Bu tedavi şekli bizzat Hz. Peygamber'e Uhud

[17] T2047 Tirmizî, Tıb, 9.
[18] İM3491 İbn Mâce, Tıb, 23.
[19] İM3450 İbn Mâce, Tıb, 7.
[20] M5766 Müslim, Selâm, 88; T2041 Tirmizî, Tıb, 5.
[21] İM3457; İbn Mâce, Tıb, 9.
[22] T2081 Tirmizî, Tıb, 30.
[23] B5718 Buhârî, Tıb, 26.
[24] T2048 Tirmizî, Tıb, 9.
[25] M2887 Müslim, Hac, 89; T952 Tirmizî, Hac, 106.
[26] B5708 Buhârî, Tıb, 20; M5345 Müslim, Eşribe, 159.
[27] B5689 Buhârî, Tıb, 8.
[28] D3858 Ebû Dâvûd, Tıb, 3.
[29] T2054 Tirmizî, Tıb, 13.
[30] D3858 Ebû Dâvûd, Tıb, 3.
[31] B5713 Buhârî, Tıb, 21; M5763 Müslim, Selâm, 86.
[32] T2037 Tirmizî, Tıb, 1; İM3442 İbn Mâce, Tıb, 3.
[33] B3473 Buhârî, Enbiyâ, 54.
[34] T2073 Tirmizî, Tıb, 25; B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12.
[35] B5707 Buhârî, Tıb, 19.
[36] İM3530 İbn Mâce, Tıb, 39; T2072 Tirmizî, Tıb, 22.
[37] B3473 Buhârî, Enbiyâ, 54; T2073 Tirmizî, Tıb, 25; T2074 Tirmizî, Tıb, 25; B5707 Buhârî, Tıb 19.
[38] İM1976 İbn Mâce, Nikâh, 49.

Savaşı'nda aldığı yara nedeniyle uygulanmıştı.[39] Benzer şekilde yaralanmalarda kına ile tedavi de yaygındı.[40] O dönemde sağlık açısından gerekli olan estetik operasyonlara izin verilmiş, kesilen organların yerine madenî organ yapılmasına müsaade edildiği gibi bunun en sağlıklı yoldan kaliteli malzemeyle yapılması önerilmiştir. Nitekim Arfece b. Es'ad'ın câhiliye dönemindeki Külâb Savaşı'nda burnu kesilmiş ve kendisi, yerine gümüşten bir burun yaptırmıştı. Ancak burnu zamanla koku yapmış ve rahatsızlık vermişti. Bunun üzerine Allah Resûlü Arfece'ye daha kaliteli bir malzeme olan altından burun yaptırmasını tavsiye etmişti.[41]

Hz. Peygamber döneminde tedavi maksatlı ameliyat yapıldığı da anlaşılmaktadır.[42] Dönemin önemli bir tedavi şekli ise dağlamaktır.[43] Resûlullah bu tedavi yöntemini çok sık olmasa da kullanmış[44] fakat bundan pek hoşlanmadığını ifade etmiştir.[45] Kan aldırmayı, sağlığı koruma amaçlı olarak tavsiye etmiş[46] ve kendisi de hacamat yaptırmıştır.[47]

Nebevî tıpta tedavi metotlarının, hastalığa, hastanın durumuna, iklimsel özelliklere ve mevcut imkânlara göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Hastalıkların teşhisinde öncelikle gözleme başvuran Hz. Peygamber, bazen hastayı muayene de etmiş, nefesinin, benzinin ve nabzının durumuna, hareket veya canlılığına göre tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim hastalıktan kurtulup sağlığına kavuşan kişiyi "berrak ve gökten düşen dolu tanesi gibi bir renge sahiptir." şeklinde tasvir etmiştir.[48]

Tedavi sürecinde hastanın psikolojisini de dikkate alan Hz. Peygamber, *"Hastalarınızı yemeğe zorlamayın. Allah onları yedirir ve içirir."*[49] buyurarak bu tür konularda hastaya ısrarcı davranılmamasını ve sıkıntı verilmemesini istemiştir. Kendisi de hastalığı zamanında ağzına zorla ilaç dökülmesinden rahatsız olmuş ve yanındakilere buna son vermelerini işaret etmiştir.[50] Allah Resûlü, hasta ziyaretinde hastaya hâl hatır sormanın yanında canının istediği bir şey olup olmadığını sorma konusunda da oldukça hassas davranmıştır. Sevdiği ve o an için yemeyi arzuladığı bir şey varsa onu temin etmeye çalışarak hastanın gönlünü hoş tutmaya ve moralini yükseltmeye gayret etmiştir.[51] *"Sizden biri, hastası bir şey yemeyi çok arzuladığı zaman hastasına ondan yedirsin."* buyurması[52] bu hassasiyeti ifade etmektedir. Zira beslenme ve moral, hastalıkların tedavisinde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir.

Diğer yandan tatlı söz ve iyi davranışların hastaların gönlünü hoş etmeye yardımcı olduğu ve tedavide önemi tartışılmaz olan moral takviyesini

[39] T2085 Tirmizî, Tıb, 34.
[40] T2054 Tirmizî, Tıb, 13.
[41] T1770 Tirmizî, Libâs, 31; D4232 Ebû Dâvûd, Hatem, 7.
[42] M5745 Müslim, Selâm, 73; D3864 Ebû Dâvûd, Tıb, 6.
[43] B5719 Buhârî, Tıb, 26; M5747 Müslim, Selâm, 74.
[44] T2050 Tirmizî, Tıb, 11; M5748 Müslim, Selâm, 75.
[45] B5683 Buhârî, Tıb, 4.
[46] T1278 Tirmizî, Büyû', 48.
[47] B2210 Buhârî, Büyû', 95.
[48] T2086 Tirmizî, Tıb, 34.
[49] T2040 Tirmizî, Tıb, 4; İM3444 İbn Mâce, Tıb, 4.
[50] M5761 Müslim, Selâm, 85.
[51] İM3441 İbn Mâce, Tıb, 2.
[52] İM3440 İbn Mâce, Tıb, 2.

sağladığı kesindir. Gerek psikolojik gerekse fiziksel rahatsızlıkların tedavisinde inanç ve moralin tesiri göz ardı edilemez bir gerçektir. Tedavi yöntemleri arasında dua ve Kur'an'a önemli bir yer ayıran Allah Resûlü'nün Kur'an'ı şifalı[53] olarak nitelemesi ve *"İlaçların hayırlısı Kur'an'dır."*[54] buyurması dikkat çekicidir. Nitekim bizzat kendi rahatsızlığında da Kur'an okumuş,[55] tedavi amaçlı olarak Kur'an okunmasını onaylamış ve tavsiye etmiştir.[56] Karın ağrısı çeken bir sahâbîye namaz kılmayı tavsiye etmesi de[57] mânevî yönden tedaviyi desteklemek bağlamında değerlendirilmelidir.

Dua, hastalıklardan korunmada olduğu gibi hastalıkların tedavisinde de Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilen bir şifa vesilesidir.[58] Resûlullah'ın bir hasta ziyaretinde okuduğu güzel dualardan birisi şudur: *"Ey insanların Rabbi! Rahatsızlığı gider! Şifa veren sensin. Senin vereceğin şifadan başka şifa yoktur. Öyle bir şifa ver ki ardında hiç hastalık izi bırakmasın."*[59]Ağrı veya acı çeken hastalar için de dua eden Hz. Peygamber,[60] çeşitli ağrı ve acılar için bazı özel dualar öğretmiştir.[61] *"Nazar değmesi gerçektir."*[62] buyurmuş, göz değmesi durumunda okuyarak Allah'a sığınmayı tavsiye etmiştir.[63] Diğer taraftan her türlü zehirlenmeye, nazara, hatta bazı çıbanlara karşı rukye ile yani okuyarak tedavi olmaya izin vermiştir.[64] Nitekim günümüz tıbbı da bazı hastalıklarda ilaçla birlikte, telkin ve terapi yöntemi uygulamaktadır.

Allah Resûlü'nün tıbbî öğütleri arasında tedavi amaçlı bazı kısıtlamalar da söz konusudur. Nüşre denilen efsunlama yoluyla tedaviyi yasaklayıp bunu şeytan işi olarak nitelemiş,[65] zehir türünde bir ilaçla şifa bulma çabasını yasaklamıştır.[66] Huzurunda, kurbağanın ilaç olarak kullanılabileceğinden bahsedildiğinde ise onun öldürülmesine müsaade etmemiştir.[67]

Bazı kimselerin, şarabı tedavi amaçlı kullanmak için kendisine ısrar etmelerine rağmen bunu kabul etmemiş ve *"O, şifa olamaz; ancak hastalık olur!"* diyerek nehyetmiştir.[68] Yemenli sahâbî Tarık b. Süveyd, Peygamber Efendimize içki imalatı ile ilgili soru sorduğunda Efendimiz ona şarabın yasak olduğunu söylemiştir. Tarık, "Ben içkiyi ilaç yapımında kullanmak için yapıyorum." dediğinde ise Efendimiz, *"O, şifa değil, bilakis hastalıktır."* buyurmuştur.[69] Yine, *"Allah, hastalığı da şifayı da gönderdi ve her hastalık için bir şifa var etti. Tedavi olun, fakat haramla tedavi olmayın."*[70] buyurmasından da tüketilmesi haram olan maddelerle tedavi olmanın caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Allah Resûlü erkeklere ipek giymeyi yasakladığı hâlde,[71] cilt hastalığı dolayısıyla bazı sahâbîlerin ipek kullanmasına izin

53 İM3452 İbn Mâce, Tıb, 7.
54 İM3533 İbn Mâce, Tıb, 41.
55 B5735 Buhârî, Tıb, 32.
56 T2063 Tirmizî, Tıb, 20.
57 İM3458 İbn Mâce, Tıb, 10.
58 T2075 Tirmizî, Tıb, 26; İM3526 İbn Mâce, Tıb, 37.
59 M5709 Müslim, Selâm, 47.
60 B190 Buhârî, Vudû', 40; HM2288 İbn Hanbel, I, 254.
61 D3892 Ebû Dâvûd, Tıb, 19; T2080 Tirmizî, Tıb, 29.
62 B5740 Buhârî, Tıb, 36; M5701 Müslim, Selâm, 41.
63 D3888 Ebû Dâvûd, Tıb, 18.
64 T2056 Tirmizî, Tıb, 15.
65 D3868 Ebû Dâvûd, Tıb, 9; HM14181 İbn Hanbel, III, 295.
66 D3870 Ebû Dâvûd, Tıb, 11; İM3459 İbn Mâce, Tıb, 11.
67 N4360 Nesâî, Ferâ ve atîre, 36.
68 T2046 Tirmizî, Tıb, 8; D3873 Ebû Dâvûd, Tıb, 11.
69 M5141 Müslim, Eşribe, 12.
70 D3874 Ebû Dâvûd, Tıb, 11.
71 B5426 Buhârî, Et'ıme, 29.

vermiştir.[72] Bu durumda Allah Resûlü'nün haram maddelerle tedavi olmanın yasak olduğuna dair hadisleri, istifade edilebilecek farklı ilaçların bulunduğu durumlar için söylediği, haram olan maddelerle tedavi durumunun ise farklı bir tedavi imkânı bulunmadığı durumlar için söz konusu olduğu söylenebilir. Aksi takdirde helâl ve haram konusunda hassas olan ilk dönem Müslümanlarının haram maddelerle tedavi olmalarını anlamak zor olacaktır. Ancak günümüzde ilaç yapımında kullanılan maddelerin çok değişik şekillerde karıştırılıp zararlı maddelerden arındırılması ve sağlık açısından zararsız hâle getirilmesi, konuyu daha kolay yorumlamamıza imkân vermektedir.

Hastalıkların, tecrübe ve bilimsel yollarla usulüne uygun biçimde tedavi edilmesi noktasında tavsiye ve teşviklerde bulunan Allah Resûlü *"Her derdin bir devası vardır. Derdin devasında isabet edilebilirse Yüce Allah'ın izniyle düzelir."*[73] buyurarak hastalığın sebebini tespit edip gerekeni yaptıktan sonra şifayı Allah'ın vereceğini öğretmiştir. Zira Şâfî olan ve derdi de dermanını da yaratan O'dur. Resûlullah O'nun Yüce Kitabı'nı okuyarak, O'nun güzel isimlerini ve sıfatlarını sıralayarak O'ndan medet ummayı salık vermiştir. Peygamberimiz, içerisinde İslâm inancıyla uyuşmayan unsurların bulunduğu, eski kültürlerden kalma yöntemlere yönelmeyi ve anlamsız ifadelerle Allah'tan başka mânevî güçlerden şifa dilemeyi yasaklamıştır.[74]

Hz. Peygamber'in tedavi yöntemleri, şifa olduğunu belirttiği ve o devirde ilaç olarak kullanılan yiyeceklerle ilgili ifadeleri, elbette tedavide tek çözüm değildir. Örneğin acve türü hurmayı yiyen kimseye zehrin bile zarar veremeyeceğine dair ifadeler,[75] acvenin değerini vurgulama amaçlıdır. Benzer şekilde Hz. Peygamber (sav), başından ve iki omuzu arasından kan aldırmış ve alınan kana işaret ederek, *"Kim şu kanları akıtırsa artık başka bir hastalık için bir başka yolla tedavi olmaması ona zarar vermez."* buyurmuştur.[76] Bu tarz edebî üslûp ve ifadeler, günümüzde dile getirdiğimiz, "Güneş giren eve doktor girmez." veya "Sarımsak, ecza deposudur." gibi sözlerle benzer maksat ve anlamlar taşımaktadır. Dolayısıyla bunların, devrin tıp ve tedavi kültürü içinde değerlendirilmeleri daha gerçekçi olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in tedavi ve ilaç konusundaki tavsiyeleri, bunların tek başlarına her türlü derdin devası olduklarına değil, tedavi olma yöntemlerinin belli başlılarından sayılabileceklerine işaret etmektedir.

Nebevî tıpta dile getirilen o güne has tedavi yöntem ve araçlarının zaman içinde geliştirilmesi ve modern tekniklerin kullanılması sünnetin

[72] B5839 Buhârî, Libâs, 29.
[73] M5741 Müslim, Selâm, 69.
[74] İM3515 İbn Mâce, Tıb, 34; D3883 Ebû Dâvûd, Tıb, 17.
[75] B5445 Buhârî, Et'ıme, 43.
[76] D3859 Ebû Dâvûd, Tıb, 4; İM3484 İbn Mâce, Tıb, 21.

ruhuna ters değildir. Allah Resûlü, hastalığın menşei ve tedavi yöntemleriyle ilgili halk arasında yaygın olan bâtıl inançların asılsız olduğunu vurgulayarak bunlarla mücadele etmiştir.[77] Meselâ, câhiliye döneminde vücutta kırmızı lekeler şeklinde ortaya çıkan humre (alazlama) hastalığına yakalananlara bazen muska benzeri şeyler takılarak tedavisi umuluyordu. Ancak Hz. Peygamber, *"Kim (kendisini koruması için nazarlık gibi) bazı şeyler takarsa, (Allah'ın himayesinden çıkarak) o taktığı şeyle baş başa bırakılır."* buyurmuş,[78] bütün hastalıkları da deva ve şifaları da yaratanın Allah olduğunu; hastalığın bulaşmasının Allah'ın takdiri dışında bir güçle olmadığını öğretmiştir.

77 M5788 Müslim, Selâm, 101; D3911 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.
78 N4084 Nesâî, Muhârebe, 19; T2072 Tirmizî, Tıb, 22.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN DİLİNDE ŞEHİRLER

MEDİNE KÖTÜLÜKLERİ BARINDIRMAZ

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ فَتْحِ مَكَّةَ...
"إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَّمَهُ اللَّهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فَهُوَ حَرَامٌ
بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ..."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) Mekke'nin fethedildiği gün şöyle buyurmuştur:
"Allah, bu beldeyi gökleri ve yeri yarattığı gün haram (saygın ve dokunulmaz) kılmıştır. Burası Allah'ın haram (saygın) kılması sebebiyle kıyamet gününe kadar haramdır (saygın kalacaktır)..."
(M3302 Müslim, Hac, 445)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِىِّ بْنِ حَمْرَاءَ [الزُّهْرِيِّ] قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَاقِفًا عَلَى الْحَزْوَرَةِ فَقَالَ: وَاللَّهِ! إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللَّهِ وَأَحَبُّ أَرْضِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ وَلَوْلاَ أَنِّى أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ :

"أُمِرْتُ بِقَرْيَةٍ تَأْكُلُ الْقُرَى يَقُولُونَ يَثْرِبُ وَهِيَ الْمَدِينَةُ تَنْفِي النَّاسَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ :

"أَنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَدَعَا لَهَا، وَحَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ كَمَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، وَدَعَوْتُ لَهَا فِى مُدِّهَا وَصَاعِهَا، مِثْلَ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ [عَلَيْهِ السَّلاَمُ] لِمَكَّةَ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِى شَأْمِنَا اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِى يَمَنِنَا."

Abdullah b. Adî b. Hamrâ' (ez-Zührî) anlatıyor: Resûlullah'ın (sav) Hazvere denilen mevkide durup şöyle buyurduğunu gördüm: *"(Ey Mekke!) Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden (zorla) çıkarılmış olmasaydım, seni asla terk etmezdim."*

(T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana diğer şehirleri silip süpürecek olan bir şehre hicret emri verildi. Oraya Yesrib diyorlar, halbuki o Medine'dir. Demirci körüğünün, demirin kirini attığı gibi bu şehir de kötüleri bir bir dışarıya atar."*

(HM7364 İbn Hanbel, II, 248; B1871 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 2)

Abdullah b. Zeyd'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İbrâhim Mekke'yi haram ilân etti ve onun için dua etti. Tıpkı İbrâhim'in Mekke'yi haram ilân ettiği gibi ben de Medine'yi haram ilân ettim ve tıpkı İbrâhim'in (as) Mekke için dua ettiği gibi ben de Medine'nin ölçü ve tartısı için (bereket dileyerek) dua ettim."*

(B2129 Buhârî, Büyû', 53)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım, bize Şamımızı bereketli kıl! Allah'ım, bize Yemenimizi bereketli kıl!"*

(T3953 Tirmizî, Menâkıb, 74)

Tarih olaylara bağlanır, hafıza mekânlara. Peygamber'in dilindeki şehirlerin öyküsü, kendisi kara örtülere bürünmüş olsa da insanlık için beyaz bir sayfa açan Kâbe'nin yanı başında başlar. Sadece Mekke'yi değil tüm peygamber şehirlerini hafızalara bağlayan şey, bu kübik, mütevazı binadır. Dağlarla çevrili bir alanın tam ortasındaki Kâbe seyirliktir. Hele etrafındaki dağlardan bakıldığında... Nedir, bu sade yapıyı seyirlik kılan, cazibe merkezi yapan? Cevabı çok olsa da bu sorunun, yeryüzündeki ilk mâbet olan Kâbe'yi[1] bu kadar güzel yapanın, onun zemininden başlayıp Beyt-i Ma'mûr'a kadar yükselen, lahuti ve temsilî değeri olduğu söylenebilir. Bu değer ve saygınlık çok eskiye dayanır. *"Allah, bu beldeyi gökleri ve yeri yarattığı gün haram (saygın ve dokunulmaz) kılmıştır. Burası Allah'ın haram (saygın) kılması sebebiyle kıyamet gününe kadar haramdır (saygın kalacaktır)..."*[2]

"Şehirlerin anası" olan şehrin kuruluşunun hikâyesi, rivayetlere göre iki kadının birbirini çekememesine kadar uzanır. Ortada henüz Kâbe yoktur. Fakat olay tam da Kâbe'nin kurulacağı civarda geçer. Hz. İbrâhim'in güzel ama kendisine bir evlât veremeyen eşi Sâre, önce cariye iken sonra kuması olan Hâcer'e bir türlü katlanamamıştır. Çaresiz, Hz. İbrâhim, Hâcer'i Kenân diyarından alıp etrafı dağlarla çevrili bir kum adasına bırakır. Üstelik Hâcer'in kucağında bebeği de vardır. Hâcer'in yanında az bir su, birkaç lokma yiyecekten başka bir şey de yoktur. Zaten bu da bir zaman sonra tükenir. Oysa "su" hayat demektir, su medeniyettir, onsuz hiçbir şey olmaz ki! Suları biten Hâcer, yavrusunu tepelerin arasındaki kum denizine bırakır, zavallı anne iki tepenin arasında çaresizce bir mucize ümidiyle koşar, kâh birine, kâh ötekine... Gözü, belki de bir mucize beklercesine ufukta göreceği bir kervanda, bir kurtarıcıdadır.[3]

Aslında Mekke'nin temellerinin atılmasını iki kadına bağlayan bu ve benzer rivayetler, olayın sadece dış görünüşünü tasvir eder. Fakat olayların ardında sebepler, sebeplerin gerisinde hikmetler hâlâ boşluktadır. O boşluğu kısmen bir hadis doldurmaktadır. Bu hadis, çeşitli rivayet şekilleriyle hadis edebiyatındaki yerini almıştır bile. Üstelik Peygamberimizin en yakınlarından birisinin, Enes b. Mâlik'in anlatımıyla: "Bir gün Peygamberimiz muhtemel ki Kâbe'nin yanı başında, diğer iki kişiyle uykuya dalar. Üç melek gelir ve Allah Resûlü'nün kalbini açarlar, onu altın bir kâse içindeki zemzem suyuyla yıkar, hikmet ve iman ile doldu-

[1] Âl-i İmrân, 3/96-97; M1161 Müslim, Mesâcid, 1.
[2] M3302 Müslim, Hac, 445.
[3] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.

rurlar." Artık Resûlullah Mi'rac yolculuğuna hazırdır. Allah'ın Resûlü, bu seyahatinde Hz. Âdem, İdris, İbrâhim, Yusuf, Musa, Harun, Yahyâ ve İsa Peygamberleri bir bir geride bırakarak yedi kat semayı aşıp Sidretü'l-müntehâ'ya varır. Bir kulun varabileceği son noktaya. Hadiste geçen bir "ara bilgi" manidardır. Peygamber Efendimiz Sidretü'l-müntehâ'da iki nehir görmüştür ve ona, bunların yeryüzündeki iki nehrin izdüşümleri olduğu söylenmiştir. Bu nehirler Nil ve Fırat'tır.[4] Nil, temsilî olarak Mısır uygarlığına, Fırat ise Mezopotamya uygarlığına yani insanlığın kurduğu iki büyük uygarlığa gönderme yapar gibidir. Zemzem ise yeni bir uygarlığı, İslâm medeniyetini müjdelemektedir.

Gerçekte, Hâcer'in ayaklarının dibinden sadece zemzem suyu değil bir medeniyet fışkırmıştır. Artık, Kâbe'yi merkeze alan yeni bir medeniyet inşa edilmektedir. Zemzem, dünyada akan gözyaşı seline inat, kurumakta olan Nil ve Fırat uygarlık havzasına, taptaze, diri bir uygarlık takviyesinin adıdır. Kur'an, İbrâhim Peygamber'in, *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara kul olmaktan uzak tut..."*[5] *"Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harâm'ının (Kâbe'nin) yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[6] duasının tecelli noktası olan Mekke'nin, aslında çok düzenli ve özel bir iskân anlayışı sonucunda kurulmuş bir kent olduğunu kulaklarımıza fısıldar. Tarımın yapılmadığı, ekini ve suyu olmayan bu yere, Hâcer'in ve minik İsmâil'in yerleştirilmesi, Beytullah'ın yanında İbrâhim'in soyunun, ibadetini Allah'a özgü kılmasını sağlamak içindir. Burası zamanla tüm insanlık için bir çekim merkezi hâline gelecek, türlü meyvelerin yetiştirildiği bir şehir olacaktır. Ve bu medeniyetin ilk safhası Hz. İbrâhim'in oğulları Hz. İsmâil ve Hz. İshak'ın eliyle gerçekleşecektir. Seneler sonra Hz. İbrâhim'in soyundan gelen Hz. Muhammed (sav), her bir köşesine gizli bir mânânın sindiği bu şehrin dağıyla, taşıyla bile söyleşecektir.[7] Haccın bazı uygulamaları, şehrin kuruluşunu yâd edecek, Hâcer'in Safâ ve Merve tepeleri arasındaki koşuşu ve şehrin kuruluşuna dair pek çok başka olay, hac ibadetinin en önemli parçası olacaktır.

Mekke, zamanın getirdikleri karşısında hüzünlüdür. Hübel, Lât ve Uzzâ'nın gölgesi düşmüştür, Kâbe'ye, Hacerülesved'e! Bereket versin, küfür eteğini toplamaktadır artık. Mekke, Hz. Muhammed (sav) ile yeniden tevhide beşik olmaya hazırlanmaktadır. Fakat bu, o kadar kolay değildir

[4] B3207 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
[5] İbrâhîm, 14/35.
[6] İbrâhîm, 14/37.
[7] B1481 Buhârî, Zekât, 54; T3757 Tirmizî, Menâkıb, 27.

ki! Allah'ın Resûlü putperestlerin elindeki Mekke'den Medine'ye hicret eder. O, Mekke'ye özlem duymaktadır; Kâbe'ye, Hira'ya, Hacerülesved'e... Doğduğu, yetiştiği, ilk vahyi aldığı şehir olan Mekke'ye. Sahâbe de aynı özlem içindedir. Medine'de, Mekke'nin hasretiyle, Bilâl'in dudaklarından dökülen dizeler, hasretin boyutunu gözler önüne serer:

"Ah ne olur!
Bir gece bile olsa Mekke'de bulunsam,
Sümbüller ve yavşanlarla bezeli bir dere kenarında uykuya dalsam,
Bir gün Mecenne pınarına varıp suya kansam,
Şâme ve Tafîl dağlarına doya doya baksam."[8]

Bu hasret Mekke'nin fethi günü bitecektir. Geceyi Zîtuvâ'da geçiren Allah'ın Resûlü,[9] o gün Mekke'nin yukarısındaki Küdâ semtinden deve üstünde şehre girer.[10] O, Zeyd'in oğlu Üsâme'yi arkasına almıştır.[11] Sanki bu hâliyle Üsâme'yi seneler sonra Bizans'a doğru göndereceği[12] ordunun komutanlığına hazırlar gibidir. Efendimiz devesinden iner, Kâbe'ye yönelir. Artık özlem bitmiştir. Kutlu Elçi, Beytullah'ın içindedir. Putları dışarı çıkartan Allah Resûlü hepsini kırar.[13] Efendimiz dışarı çıkınca insanlar da akın akın Kâbe'nin içine girerler.[14] Allah'ın Resûlü, Mekke'nin fethedildiği gün, bir zamanlar köle olan ve ağır işkencelere maruz kalan Bilâl'i Kâbe'nin tepesine çıkartmış, ona ezan okutmuştur.[15]

Mekke onu istemezken Peygamber'e kucak açan, onu baş tacı yapan Medineli ensar tedirgindir. Ya Peygamber bir daha hiç ayrılmamacasına Mekke'de kalırsa? Hani o dememiş miydi, *"(Ey Mekke!) Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden (zorla) çıkarılmış olmasaydım seni asla terk etmezdim."* diye![16] Hani Mekke'ye o kadar yaklaşmışken, Hudeybiye'de geri dönüş kararı alındığında, *"Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik."* âyeti[17] indiğinde, dememiş miydi, *"Bana öyle bir âyet indi ki benim için bütün dünyadan daha sevimlidir."* diye.[18]

İşte Mekke fethedildi. Dünyalara bedel şehir! Peygamber artık niye ayrılsın ki buradan? Niye gelsin ki Medine'ye? Yine de ensar bir taraftan kendisini teselli etmekten geri kalmaz, "Büyük fetih, Mekke'nin fethi değil, Rıdvan biati ve Allah'ın rızasıdır." diye.[19] Allah'ın Resûlü'nün, bir defasında uzaktan Medine'nin evleri görüldüğünde şehre bir an evvel varmak için bineğini sürmesi,[20] *"Allah'ım! Mekke'ye verdiğin bereketin iki katını Medine'ye ver."* diye dua edişi.[21] Bir sefer dönüşü, Medine ufukta uzanırken Peygamber'in dudaklarından, *"Tâbe"* (iyilik ve güzellik şehri) sözünün dökülüşü[22] ve *"Yer-*

[8] B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12.
[9] M3044 Müslim, Hac, 226.
[10] D1868 Ebû Dâvûd, Menâsik, 44.
[11] B2988 Buhârî, Cihâd, 127.
[12] B6627 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 2.
[13] B2478 Buhârî, Mezâlim, 32; B4288 Buhârî, Meğâzî, 49.
[14] B2988 Buhârî, Cihâd, 127.
[15] MŞ36914 İbnEbû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 34.
[16] T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; İM3108 İbn Mâce, Menâsik, 103.
[17] Fetih, 48/1.
[18] M4637 Müslim, Cihâd ve siyer, 97.
[19] B4150 Buhârî, Meğâzî, 36.
[20] B1886 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 9; T3441 Tirmizî, Deavât, 42.
[21] B1885 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 9; M3326 Müslim, Hac, 466.

yüzünde kabrimin olmasını en çok arzuladığım şehir Medine'dir." deyişi[23] biraz olsun teselli verir, kendisini hasrete hazırlayan gönüllere.

Medineliler gönüllerinden kopan duygularla Allah'ın Resûlü'ne sanki şöyle seslenmekteydiler o gün: "Ey Nebî! Gel! *'Kapılarında meleklerin beklediğini'* söylediğin[24] Medine şehrine gel. *'İslâm şehirleri arasında en son yıkılacak şehir Medine'dir.'* demiştin ya![25] Sensiz yıkılır bu şehir, viran olur evler, bahçeler. Hadi gel! Hani sen, Medine'den çıkarken ağaçlık yoldan çıkardın da Medine'ye girerken yolcuların geceleyip dinlendiği Muarres yolundan gelirdin ya![26] İşte öyle gel. Hani Medine'deyken demiştin ki, *"Ümmetimden kim Medine'nin sıkıntı ve zorluğuna katlanırsa ben kıyamet günü muhakkak onun için şefaatçi veya şahit olacağım."* diye.[27] Sen bizim hayat suyumuzsun; bizi susuz bırakma, hadi ne olur gel!"

Resûl-i Ekrem Efendimiz tabiî ki de Medine'sine geri dönecekti. Çünkü onda vefasızlıktan eser yoktu. O, Beytullah'ın yanı başındaki hayatından vazgeçer ama ona zor zamanında kendisine kucak açan Medinelilere karşı vefasından asla vazgeçmezdi. Vazgeçmedi de. Kavuştuğu anda Kâbe'sini, Hira mağarasını bırakıp Medine'ye geri döndü. Allah'ın Resûlü (sav) vaktiyle, *"Bana diğer şehirleri silip süpürecek olan bir şehre hicret emri verildi. Oraya Yesrib diyorlar, halbuki o Medine'dir. Demirci körüğünün, demirin kirini attığı gibi bu şehir de kötüleri bir bir dışarıya atar."* diye bitirmemiş miydi sözünü?[28]

"Kınamak, zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, bozmak" gibi anlamlara geliyordu "Yesrib".[29] Allah Resûlü ise dönüşüme sahne olan ve ilerde İslâm medeniyetinin beşiği olacak şehrin isminin bu şekilde anılmasına rıza gösteremezdi. Kötülüğü çağrıştıran bu kelimenin yerine medenî bir toplumu ifade eden "Medine" ismini vermişti İslâm şehrine.

Hz. Peygamber Medine'yi medeniyetin merkezi hâline getiriyordu. Burada kötü unsurların kendiliğinden ayıklandığı, ahlâk temeline dayalı bir şehir kültürü inşa etmeye çalışıyordu. Hz. Peygamber, Medine'yi ahlâkîlik ve iman vasıflarının tecelli odağı yapıyor, doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi Medine'ye bırakıyordu. Onun eliyle Medine'de böyle bir bilinç, böyle bir bellek oluşturulmuştu. İşte o, Medine'ye dönüyordu. Medine cennete dönüyordu. Ravza-i Mutahhara'ya hazırlanıyordu. Artık Medine, medeniyetin merkezi oluyordu. Medine, Medine-i Münevvere (nurlanmış, aydınlanmış şehir) oluyordu.

Öyle bir şehirdi ki Medine! Mekke'de Allah'ın evi vardı, Mekke harem olmasına haremdi ama Peygamber Efendimiz (sav), *"İbrâhim Mekke'yi*

22 B1872 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 3.
23 MU994 *Muvatta'*, Cihâd, 14.
24 B1880 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 9.
25 T3919 Tirmizî, Menâkıb, 67.
26 M3040 Müslim, Hac, 223.
27 M3347 Müslim, Hac, 484.
28 HM7364 İbn Hanbel, II, 248; B1871 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 2; MU1605 *Muvatta'*, Câmi', 2.
29 LA6/475 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 475.

haram ilân etti ve onun için dua etti. Tıpkı İbrâhim'in Mekke'yi haram ilân ettiği gibi ben de Medine'yi haram ilân ettim ve tıpkı İbrâhim'in (as) Mekke için dua ettiği gibi ben de Medine'nin ölçü ve tartısı için (bereket dileyerek) dua ettim."[30] demişti.

Allah'ın Resûlü, İbrâhim Peygamber'in Mekke'yi, Süleyman Peygamber'in Kudüs'ü kutsal ilân etmesi[31] gibi Medine'yi saygın bir şehir ilân ediyor ve buranın bereketlenmesi için Rabbine dua ediyordu.

Medine'de değil insanlara, yerde biten ota bile zarar verilemezdi. Bu hususta Medine'nin Mekke'den farkı yoktu. Allah, Mekke'yi daha gökleri ve yeri yarattığı gün harem (saygın, dokunulmaz) kılmıştır.[32] Orada savaş yapılmaz, kan dökülmez.[33] Mekke'nin otu koparılmaz, ağacı kesilmez, sahibine ulaştırma kastı olmaksızın yitiğine el sürülmez, hayvanı ürkütülmez...[34] Mekke'de sadece ızhır otunun toplanmasına izin vardı. O da bu bitkinin kuyumcuların ve dökümcülerin ateş körüklerinde ihtiyacını duydukları yakıt değeri taşımasından ve inşaat sektöründe tıpkı Anadolu köylerinde samanın kerpicin harcına katılması gibi kerpiç yapımında kullanılmasından[35] kaynaklanıyordu. Peygamber Efendimiz, Medine'nin etrafındaki on iki millik alanı da güvenli alan tayin etmişti. Buradaki ağaçları, kesmek bir tarafa, yaprakları için bile silkelemek yasaktı. Sadece develerin yemi için ayrılanlar bunun dışında tutuluyordu.[36] Ebû Hüreyre, "Medine'nin hududunu belirleyen iki kara taşlığın arasında geyik görsek ürkütmezdik." diyordu.[37] Ebû Eyyûb el-Ensârî bir defasında şehirde bir tilkiyi köşeye sıkıştıran çocukları paylayıp tilkiyi kurtarmıştı.[38] Muhtemeldir ki o anda Peygamber'in şu sözleri Ebû Eyyûb'un kulaklarında yankılanıyordu: *"Medine'nin hareminde avlananın elbiselerine el konulur."*[39] Bu cezayı çok görmemek gerekir bu insanlara. Şehrin kıyafeti olan hayvan ve bitki örtüsünü şehirden çekip alan, dağından ovasından ağacını, kurdunu, kuşunu silip süpüren ve toprağı çırılçıplak bırakan insanlara yaptıklarının ne anlama geldiğini anlatmanın bir yoluydu bu. İşte doğasıyla barışık Peygamber şehri Medine!

Hac ibadeti, Mekke ve Medine'den ayrı düşünülemez, Mekke ve Medine ise hacdan. Mekke'de hac ibadeti yerine getirilir, Medine'de ise Peygamber'i (sav) ziyaret... *"Muhammed ümmeti, (hac ve umre şiarlarına dair) saygınlığı korudukları sürece daima iyi hâlde olacaktır. Fakat saygıda kusur ederlerse kendi yok oluşlarını hazırlarlar."*[40] Peygamber Efendimiz, haccın kolay yapılabilmesi için de birtakım tedbirler almıştı. Haremde gıda mad-

[30] B2129 Buhârî, Büyû', 53.
[31] N694 Nesâî, Mesâcid, 6.
[32] M3302 Müslim, Hac, 445.
[33] B104 Buhârî, İlim, 37.
[34] B1349 Buhârî, Cenâiz, 76; B1587 Buhârî, Hac, 43.
[35] B2090 Buhârî, Büyû', 28.
[36] D2036 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95, 96.
[37] HM7740 İbn Hanbel, II, 280.
[38] MU1612 *Muvatta'*, Câmi', 3.
[39] D2037 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95, 96.
[40] İM3110 İbn Mâce, Menâsik, 103.

deleri karaborsacılığı (ihtikâr) yapmak orada zulüm yapmaktı.[41] Mekke'de evler, Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in ölümlerine kadar "ücretsiz birer misafirhane" olarak kullanılıyordu.[42]

Kâbe ilk mâbetti, Mescid-i Aksâ ikincisi.[43] Bu ikisine ek olarak ibadet için gidilecek son mâbet de Medine'deki Peygamber Mescidi olacaktı.[44] Mescidin yerini ensardan satın almak istediyse de ensar, "Biz onun bedelini Allah'tan isteriz." diyerek para almaya yanaşmadılar. Oradaki müşrik kabirleri, harabe yapılar ve yabani hurma ağaçları kaldırıldı.[45] Başta Peygamber olmak üzere bütün Müslümanlar ağızlarında, "Daha iyisi yok, âhiret yurdundan başka. Allah'ım! Yardım et muhacir ve ensara!" manileriyle taş taşıdı.[46] O günün koşullarında ortaya duvarları kerpiçten, direkleri hurma kütüğünden ve tavanı hurma dallarından oluşan mütevazı bir yapı ortaya çıktı.[47] Allah Resûlü'nün bina ettiği bu mescit, şehrin kalbi konumundaydı.

Allah'ın Resûlü Medine'de bir iskân siyaseti de takip etti. Ensardan Selimeoğulları, şehrin varoşlarından şehrin kalbi olan Peygamber Mescidi'nin yanına taşınmak istediler. Peygamber Efendimiz Medine'nin tenhalaşmasını, bir yerde nüfus yoğunlaşırken diğer bölgelerde nüfusun azalmasını, dolayısıyla şehrin bir noktaya yığılmasını istemiyor ve *"Sizler ayak izlerinizin sevabını dikkate almıyor musunuz?"* buyurarak bu isteği geri çeviriyordu.[48] Bu olayın ardından, *"Biz onların ayak izlerini kaydediyoruz."* âyeti[49] inmişti.[50]

Allah Resûlü, nezaket ve saygı kuralları üzerinde o kadar durmuştur ki *"Şeytan bu topraklarınızda kendisine tapınmanızdan umudunu kesti. Fakat o birbirinizi rencide edecek davranışlarınızdan hâlâ büyük haz alıyor."* diyordu.[51] Nitekim sahâbenin ileri gelenleri de aynı hassasiyeti korumuştur. Abdurrahman b. Avf, Halife Ömer'e hac dönüşünde konuşmasını Mina'da değil, Medine şehrine girdikten sonra yapmasını salık verir. "Çünkü" der, "hac nedeniyle Mina'da eğitimsiz kalabalıklar toplanır." Oysa halifenin hicret ve sünnet yurdu olan Medine'de yapacağı bir konuşma, fıkıh ehline, seçkin insanlara hitap edecektir. Hz. Ömer de "Zaten öyle yapacağım, endişelenme." diye cevaplar.[52]

Sahâbe ve tâbiîne göre Medine'den ayrılmak, bir kusur sayılırdı. Haccâc, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Medine'yi terk ederek Rebeze'ye yerleşen ve orada evlenip çoluk çocuğa karışan Seleme b. Ekva'a, "Medine'yi bırakıp geri döndün, bedevîleştin." diye sitem etmektedir. Sele-

[41] D2020 Ebû Dâvûd, Menâsik, 89.
[42] İM3107 İbn Mâce, Menâsik, 102.
[43] B3366 Buhârî, Enbiyâ, 10.
[44] N695 Nesâî, Mesâcid, 7.
[45] B1868 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 1; N703 Nesâî, Mesâcid, 12.
[46] B3932 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.
[47] D451 Ebû Dâvûd, Salât, 12.
[48] B656 Buhârî, Ezân, 33.
[49] Yâsîn, 36/12.
[50] B655 Buhârî, Ezân, 33.
[51] HM8796 İbn Hanbel, II, 368.
[52] B3928 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.

me kendini savunur, "Hayır, Peygamber çölde yaşamam konusunda bana özel izin verdi." diye.[53]

Medine, maddî ve mânevî irfan unsurlarının birleştiği yerdir. Peygamber Efendimiz orada mekân olgusundan yola çıkarak maddî yetkesini, mânevî yetkesiyle harmanlamıştır. O, *"Evimle minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır. Minberim, havz-ı kevserimin üzerindedir."* derken[54] ılgın ağacından yapılmış bir minberi,[55] insanları birleştiren, dünya ve âhiret dengesini kuran ve nihayet her basamağı ile âdeta insanlığı ötelere taşıyan[56] ve mânânın nüfuz ettiği temsilî bir şehire dönüştürmüştür.

Her hasat döneminde Medineliler, turfanda meyveyi Allah'ın Resûlü'ne getirir. O ise, *"Allah'ım! Meyvelerimizi bereketlendir, Medine'de bize bolluk ver, ölçü ve tartımızı bize bereketli kıl..."* diye dua ederdi. Sonra orada bulunan en küçük çocuğa bu meyveyi vererek[57] bir şenlik havası oluştururdu. Kuşkusuz onun bu gibi davranışları şehre bir kimlik kazandırmış ve şehrin kültürünün inşasında çok etkili olmuştur. Efendimiz, ahaliye Medine'nin nimetine olduğu kadar mihnet ve sıkıntısına da beraberce katlanılması gerektiğini hatırlatır.[58] *"Size zarar vermek isteyenler tuzun suda eridiği gibi yok olur."*[59] diyerek moral verirdi onlara. *"Pek yakında insanlar Medineli âlimlerden daha bilgili bir kimse bulamayacaklar."* diyerek[60] burayı ilim merkezi olarak görmek isteğini belirtirdi. Suffe ile bunu hayata da geçirdi. *"Bütün ensar yurtlarında ve mahallelerinde hayır vardır."* diyerek[61] şehri birbirine kenetledi.

Medine, imanın, dağına, taşına, kumuna, mimarisine sindiği şehirdir. Böylesi bir şehri ne maddî felâketler ne de mânevî tehlikeler etkiler. *"Veba da giremez bu şehre, Deccâl de."*[62] Küfür hâkim olsa yeryüzüne, *"Yılanın, deliğine girmesi gibi iman da Medine'ye çekilir."*[63] Kâbe her şeyin başladığı ve her şeyin mihverindeki merkez olsa da Medine Mescidi, İslâm'ın teşekkül ettiği, sütunlarına Peygamber'in ve ashâbın kokusunun sindiği yerdir. Kim bilir Cibrîl kaç kez adım atmıştır oraya, kaç kez vahiy inmiştir mihrabına!

İki şehir! Mekke ve Medine! Bunlar atom çekirdeğindeki proton ve nötron parçacıkları gibi İslâm çekirdeğinin iki sabit unsurudur. Efendimiz, kabile kültürünü yıkarken yerine iman ve ahlâk temeline dayalı bir şehir kültürü inşa etmiştir. Mekânı, Müslümanların algısının odağına yerleştirmiştir. *"Şüphesiz Allah, bu ayınızda, bu beldenizde, bugününüzün haram olduğu gibi kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı birbirinize karşı haram kılmıştır."* buyururken[64] bu mânâ, kulaklarımızdan gönlümüze akar.

[53] B7087 Buhârî, Fiten, 14.
[54] MU467 *Muvatta'*, Kıble, 5.
[55] N740 Nesâî, Mesâcid, 45.
[56] N697 Nesâî, Mesâcid, 7.
[57] MU1602 *Muvatta'*, Câmi', 1.
[58] MU1603 *Muvatta'*, Câmi', 2.
[59] B1877 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 7.
[60] T2680 Tirmizî, İlim, 18.
[61] B1481 Buhârî, Zekât, 54.
[62] HM10270 İbn Hanbel, II, 483.
[63] M374 Müslim, Îmân, 233.
[64] B6043 Buhârî, Edeb, 43.

Tabi bu şehirleri mübarek kılan "Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn." sözünde olduğu gibi içerisinde yaşayan insanlardır. Mekke kıymetlidir çünkü içinde nice peygamberler ve son olarak da Hz. Peygamber yaşamıştır. Dahası müminlerin kıblesi, Allah'ın evi Kâbe Mekke'dedir. Medine kıymetlidir. Çünkü Medine Hz. Peygamber'in şehridir. O, Medine'ye hicret etmiş, Medine'yi kıymetlendirmiştir. Yesrib'i Medine yapmıştır. Artık Medine'nin dağı taşı harem hâline gelmiştir. Dahası vefatından sonra da kabrinin bulunduğu yer müminlerin ziyaretgâhı hâline gelmiştir. Yalnız bu iki şehir değildir tabi kıymetli olan. Kudüs de vardır Allah Resûlü'nün dilinden düşmeyen şehirler arasında...

Allah'ın Resûlü, *"Yeryüzünde ibadet için sadece üç mescidin yoluna düşülür: Kâbe, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ."* derken[65] mekânı ve zamanı iman kabında eriten üç şehrin hikâyesine dikkat çeker. Mekke'ye, Medine'ye ve Kudüs'e cennetin kokusu sinmiştir. Peygamber, *"Hurma ve kaya cennettendir."* der.[66] Bu sözüyle belki de o, hurma ile belirginleşen Medine'yi ve Mi'rac'da mânevî bir üs olan ve kaya ile anılan Kudüs'ü yâd etmektedir.

Mi'rac sonrası, inançsızlar, "Kudüs'e gittiğini ispat et." dediklerinde Hz. Peygamber'in, Mekke'deki Hicr'den, Mescid-i Aksâsı'nı anlattığı Kudüs![67] Hicr'den Kudüs'ü seyretmek! Sadece Allah'ın dilemesiyle olan mucizeye muhatap şehirler! İsrâ'nın ve Mi'rac'ın ilk menzilleri Mekke ve Kudüs! Tevhidin ilk mescitleri Mekke ve Kudüs! Gecenin zifirî örtüsünü üstlerine örttüğü bir anda, Hz. Peygamber'in, Sidretü'l-müntehâ'daki renk haleleriyle karanlığını dağıttığı Mekke ve Kudüs![68]

Süleyman Mâbedi'nin kubbesinden havalanan Hüdhüd'ün kanat seslerini Mekke'de ebâbîl, Tih'te bıldırcın, Mi'rac'da Burak olarak duyarız. Sonunda tüm arz, yatay ve dikey boyutlarla şehrin siluetinde birleşir. Allah Resûlü'nün şehir algısında sadece bu üç şehir de yoktur. Onun sözlerinde insanlık şehir şehir mahşere akar. Onun, *"Allah'ım, bize Şamımızı bereketli kıl! Allah'ım, bize Yemenimizi bereketli kıl!"*[69] buyurması bundandır.

Üsâme, Hz. Peygamber'in vasiyeti üzere ordusuyla Filistin'de Übnâ'ya baskın yaparken,[70] Hz. Ali, "lânetli" diyerek Bâbil topraklarında atını dörtnala sürerken[71] hep Peygamber Efendimizin bu iki şehrine özlem vardır. Sözlerin kalpten dudaklara dökülüşü gibi, susamış dudaklara suyun akması gibi İslâm Mekke ve Medine'den Yemen'e, Şam'a, Irak'a, Mısır'a ve İstanbul'a akmalıdır. Peygamber, *"Yemen bir gün fethedilecek."* dememiş mi-

[65] B1189 Buhârî, Fadlü's-salât, 1.
[66] İM3456 İbn Mâce, Tıb, 8.
[67] M430 Müslim, Îmân, 278.
[68] M415 Müslim, Îmân, 263.
[69] T3953 Tirmizî, Menâkıb, 74.
[70] D2616 Ebû Dâvûd, Cihâd, 83.
[71] D490 Ebû Dâvûd, Salât, 24.

dir? Ve Şam, Irak,[72] Mısır,[73] İstanbul,[74] Roma...[75] Bilâl'in bedeni Şam'a düşmeli, Eyüp Sultan'ın bedeni İstanbul'a!

Kıyamet alâmetlerini haber veren fiten rivayetlerinin biraz puslu havası içinde Hz. Peygamber'in sözlerine bağlanan, *"Kudüs'ün imarı, Medine'nin yıkımıdır."*[76] sözü, belki de bir tarihsel devinimin ipuçlarını vermek için söylenmiştir. Medine'nin yıkımının büyük savaşın patlak vermesine, bunun İstanbul'un fethine, fethin ise Deccâl'in çıkışına alâmet kılınması...[77] Peygamber şehrindeki değerlerin üstünün örtülüp Müslümanların dünyevîleştiği, tarihin Haçlı Seferlerinin ağırlığı altında mazlum halkları öğüttüğü bir dünya tarihinde nasıl da derin bir anlam kazanmaktadır. Bu anlam dairesi İstanbul'un fethinden kıyamete doğru bir zaman çizgisi çizerek döngüsünü tamamlamaktadır. Bu dairenin her bir noktasında başka bir şehrin hikâyesi vardır: Mekke, Busrâ, Tâif, Medine, Kudüs, İstanbul...

[72] MU1607 *Muvatta'*, Câmi', 2.
[73] M6493 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 226.
[74] D4294 Ebû Dâvûd, Melâhim, 3.
[75] DM495 Dârimî, Mukaddime, 43.
[76] D4294 Ebû Dâvûd, Melâhim, 3.

VATAN ve MEMLEKET SEVGİSİ

EY MEKKE SENDEN ÇIKARILMASAYDIM ASLA SENİ TERK ETMEZDİM

عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنا الْمَدِينَةَ، كَما حَبَّبْتَ إِلَيْنا مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ..."

Hz. Âişe'nin (ra) naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle demiştir:
"Allah'ım! Bizlere Mekke'yi sevdirdiğin gibi,
ondan daha da fazla Medine'yi sevdir..."
(B6372 Buhârî, Deavât, 43)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ حَمْرَاءَ [الزُّهْرِيِّ] قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَاقِفًا عَلَى الْحَزْوَرَةِ فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللَّهِ وَأَحَبُّ أَرْضِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ وَلَوْلاَ أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ."

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"رِبَاطُ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ خَيْرٌ مِنْ صِيَامِ شَهْرٍ وَقِيَامِهِ وَإِنْ مَاتَ جَرَى عَلَيْهِ عَمَلُهُ الَّذِى كَانَ يَعْمَلُهُ وَأُجْرِيَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ وَأَمِنَ الْفَتَّانَ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"عَيْنَانِ لاَ تَمَسُّهُمَا النَّارُ عَيْنٌ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَعَيْنٌ بَاتَتْ تَحْرُسُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَايَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَتْ سَوْدَاءَ وَلِوَاؤُهُ أَبْيَضَ.

Abdullah b. Adî b. Hamrâ' (ez-Zührî) anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav) Hazvere denilen mevkide durup şöyle buyurduğunu gördüm: '*(Ey Mekke!) Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden (zorla) çıkarılmış olmasaydım seni asla terk etmezdim.*'"

(T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; İM3108 İbn Mâce, Menâsik, 103)

Selmân'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir gün ve bir gece nöbet tutmak, bir ay oruç tutup geceleri namaz kılmaktan daha hayırlıdır. Şayet (kişi nöbette) ölürse yapmakta olduğu işin sevabı devam eder, rızkı da devam eder ve kabirdeki sorgu meleklerine karşı güven içinde olur."*

(M4938 Müslim, İmâre, 163)

İbn Abbâs'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki göz vardır ki cehennem ateşi onlara dokunmaz: Allah korkusundan ağlayan göz ve gecesini Allah yolunda nöbet tutarak geçiren göz."*

(T1639 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 12)

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (sav) bayrağı siyah, sancağı ise beyazdı."

(İM2818 İbn Mâce, Cihâd, 20; N2869 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 106)

İslâm'ın ilk yıllarında Mekkeli müşrikler, Müslümanlara olmadık eziyet ve işkenceler ediyor, onların ibadetlerini serbestçe yerine getirmelerine izin vermiyorlardı. Baskı ve zulümler, tahammül sınırlarını zorluyordu. Müslümanlar bir çıkış yolu arıyorlardı. Sonunda çareyi her şeylerini bırakarak o çok sevdikleri yurtları Mekke'yi terk etmekte buldular. Müslümanların bir kısmı Habeşistan'a, Mekke'de kalanlar ise daha sonra Medine'ye hicret etmek zorunda kaldı.

İnsanın yurt olarak benimsediği toprakları bırakıp yeni diyarlarda yaşamaya alışması kuşkusuz kolay değildi. Medine'ye hicret eden Müslümanlar da bir süreliğine bile olsa oraya alışmakta zorlanmışlardı. Muhacirlere, Medine'nin havası iyi gelmemiş ve bazıları hastalanmıştı. Hastalananlar arasında Hz. Ebû Bekir ile Allah Resûlü'nün müezzini Bilâl-i Habeşî de vardı. Hz. Ebû Bekir'in sevgili kızı Hz. Âişe, onları ziyaret ederek durumlarını sormak istedi. Yanlarına geldiğinde Hz. Âişe, en az hastalıkları kadar memleket hasretinin de onlara acı verdiğini gördü. Nitekim babası Hz. Ebû Bekir sıtma nöbeti sırasında memleketine olan sevgi ve özlemini bir beyitle şöyle dile getiriyordu:

"Her insan ailesiyle güne başlar, bakın,
Halbuki ölüm ona ayakkabısının bağcığından daha yakın!"

Sıtma nöbeti geçtiğinde, Bilâl-i Habeşî'nin dudaklarından da sıla hasretini ifade eden şu beyitler dökülüyordu:

"Ah ne olur!
Bir gece bile olsa Mekke'de bulunsam,
Sümbüller ve yavşanlarla bezeli bir dere kenarında uykuya dalsam.
Bir gün Mecenne pınarına varıp suya kansam,
Şâme ve Tafîl dağlarına doya doya baksam."

Memleket özlemiyle birlikte kendilerini yurtlarından çıkaran Mekkeli müşriklere duyduğu öfkenin de etkisiyle Bilâl sözlerine şunları ekliyordu: "Allah'ım, Şeybe b. Rebîa'ya, Utbe b. Rebîa'ya ve Ümeyye b. Halef'e lânet et! Zira onlar bizleri memleketimizden çıkarıp veba hastalığının bulunduğu yere gelmek zorunda bıraktılar."

Hz. Âişe, babasının ve Bilâl'in bu sözlerini Resûlullah'a ilettiği zaman Allah Resûlü, *"Allah'ım! Bizlere Mekke'yi sevdirdiğin gibi, ondan daha da fazla*

Medine'yi sevdir! Allah'ım, ölçü ve tartımızı bizim için bereketli kıl! (Medine'nin) havasını bizler için sağlıklı kıl..." diye dua etti.[1]

Hz. Peygamber'in duası makbul olmuş, zamanla Mekkeli Müslümanlar bu topraklara, Medine'ye alışmışlar ve burayı yurt edinmişlerdi. Aslında İslâm'ın cefakâr muhacirleri ilk kez yurtlarını bırakıp Medine'ye gitmemişlerdi. Ondan önce, İslâm'ın henüz beşinci yılında Habeşistan'a hicret edilmişti. Ancak doğup büyüdükleri, mal mülk edindikleri, dost ve akrabalarının ikamet ettiği ve sevgiyle bağlı oldukları memleketlerini terk etmek onlara çok zor gelmişti. Habeşistan muhacirlerinden Esmâ bnt. Umeys, bu durumu, "Biz, Habeşistan'da Müslümanların uzağında, onlara nefret besleyen bir memlekette bulunuyorduk. Bütün bu sıkıntılara Allah ve Resûlü'nün (sav) rızası uğruna katlandık." diyerek ifade ediyordu.[2]

Şüphesiz onlar, değer verdikleri her şeylerini, toprağında yaşayıp havasını soludukları memleketlerini ve oraya ait hatıralarını yalnızca Allah ve Resûlü için terk etmişlerdi. Hz. Ebû Bekir ve Bilâl-i Habeşî gibi hasta yataklarında Mekke'yi hatırlayıp özlem içinde yâd etseler de vatan sevgisinden yüce olan Allah ve Resûlü'ne duydukları muhabbet sayesinde ilâhî müjdeye nail olabilmişlerdi. Zira Allah Teâlâ, yurtlarını terk eden muhacirler için şöyle buyuruyordu: *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse âhiretin mükâfatı elbette daha büyüktür."*[3]

Memleketlerini Allah yolunda terk eden muhacirler kadar onlarla yurtlarını paylaşan ensar hakkında da Kur'ân-ı Kerîm'de övücü ifadeler yer almaktaydı: *"Muhacirlerden önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler..."*[4]

Memleket sevgisi, Yüce Allah'ın insanların kalbine koyduğu fıtrî bir duygudur. Zira her insan doğduğu, dünyaya gözlerini açtığı, yetiştiği, hayatının pek çok hatırasını yaşadığı, tarih ve kültürünün şekillendiği, akraba ve atalarının yaşadığı yere karşı ayrı bir sevgi ve ilgi duyar. Oradan uzaklaştığı zaman özlemle kavuşmayı arzu eder. Nitekim Allah Resûlü de doğup büyüdüğü Mekke'ye karşı ayrı bir sevgi beslemiş ve bu sevgisini Mekke'nin fethi sırasında şu şekilde dile getirmiştir: *"(Ey Mekke!) Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden çıkarılmış olmasaydım seni asla terk etmezdim."'*[5]

[1] B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12; B5677 Buhârî, Merdâ, 22; B6372 Buhârî, Deavât, 43.
[2] B4230 Buhârî, Meğâzî, 39; M6411 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 169.
[3] Nahl, 16/41.
[4] Haşr, 59/9.
[5] T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; İM3108 İbn Mâce, Menâsik, 103.

Vatan, havasıyla, suyuyla, toprağıyla benimsenen, insanın ait olduğunu hissettiği toprak parçası olarak tanımlansa da yalnız bu maddî öğelerden ibaret değildir. İnsanın bir yurdu vatan olarak benimsemesi için maddî ve mânevî unsurlar birlikte düşünülmelidir. İnsanın kimliğinin bir parçası olan vatanı, aynı zamanda kuşandığı değerlerin de kaynağıdır. Ortak yaşanan din, dil ve gelenek öğeleri ile herhangi bir toprak parçası özelleşir; böylece üzerinde yaşayan insanlar da o vatanın milleti olur. Birlikte paylaşılan geçmiş ve aynı ideallerin planlandığı bir gelecekle vatan ve millet unsurları meydana gelir.

İnsanın vatanı, huzur bulduğu yerdir. Baskı ve zulmün olmadığı, güven içinde özgürce yaşanan topraktır vatan. Belki de bu güven ve huzur ortamından dolayı Allah Resûlü ve Müslümanlar, Mekke'den zorla çıkartılıp Medine'ye geldiklerinde, karşılaştıkları sıkıntılara rağmen çok geçmeden buraya alışmışlardı. *"Allah'ım, Mekke'ye verdiğin bereketin iki katını Medine'ye ver."*[6] diye dua eden Sevgili Peygamberimiz, Mekke gibi Medine'yi de çok sevmişti. Bu sevgisini ashâbından Enes b. Mâlik (ra) şöyle nakletmektedir: "Peygamber (sav) bir seferden döndüğü zaman Medine'nin yüksek duvarlarını görünce devesini (süratle koşması için) salıverirdi. Eğer deveden başka bir hayvan üzerine binmişse Medine'ye olan sevgisinden dolayı binitini harekete geçirirdi."[7] Allah Resûlü, Tebük Seferi'nden dönerken de aynı şekilde acele davranmış ve Medine'ye yaklaşınca, *"İşte bu Tâbe'dir (iyilik ve güzellik şehridir). Bu da Uhud'dur, öyle bir dağdır ki o bizi sever biz de onu severiz."* diyerek Medine'ye olan sevgisini dile getirmişti.[8]

İslâm dini, insanların hak, menfaat ve değerlerini paylaşarak yaşadıkları bir yer olan vatanı ve memleketini sevmeyi, korumayı teşvik etmiş ve onu savunmayı yüce bir görev saymıştır. Vatanı korumak adına kuvvet hazırlanmasını ve savaşa hazırlıklı olunmasını emretmiştir.[9] Bu bağlamda, Allah Resûlü (sav) vatan uğruna nöbet tutmanın faziletini şu şekilde dile getirmiştir: *"Bir gün ve bir gece nöbet tutmak, bir ay oruç tutup geceleri namaz kılmaktan daha hayırlıdır. Şayet (kişi nöbette) ölürse yapmakta olduğu işin sevabı devam eder, rızkı da devam eder ve kabirdeki sorgu meleklerine karşı güven içinde olur."*[10] Vatan müdafaasından maksat, sadece sahip olunan toprakları korumak değil, o topraklar üzerinde yaşayan insanların dinini, canını, malını, ırz ve namusunu korumak ve onları hürriyet ve huzur içinde yaşatmaktır. Bu yüzdendir ki Allah Resûlü, vatanı korumanın mükâfatı olarak müjde niteliğindeki şu sözü söylemiştir: *"İki göz vardır ki cehennem*

[6] B1885 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 9.
[7] B1886 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 9.
[8] M3371 Müslim, Hac, 503.
[9] Enfâl, 8/60.
[10] M4938 Müslim, İmâre, 163.

ateşi onlara dokunmaz: Allah korkusundan ağlayan göz ve gecesini Allah yolunda nöbet tutarak geçiren göz."[11]

Vatan ile savunulan yalnızca üzerinde yaşanılan toprak parçası değil bir milletin sahip olduğu maddî ve mânevî değerleridir. Bu mukaddes değerleri canı pahasına savunmanın karşılığı ise en yüce mertebelerden biri olan şehitliktir. Sevgili Peygamberimiz, çeşitli şekillerde şehitliğin ve gaziliğin faziletine işaret etmiş ve malı, canı, dini ve aileyi korumak uğruna öldürülen kimselerin şehit olduğunu bildirmiştir.[12]

İslâm tarihi, vatanını savunurken şehit veya gazi olan cesur vatanseverlerin kahramanlık öyküleriyle doludur. Savaşlarda, özellikle sancağı koruma ve onu düşmana teslim etmeme uğruna büyük mücadelelerin verildiği görülür. Nitekim Mus'ab b. Umeyr, Uhud Savaşı'nda bunun kahramanca bir örneğini sergilemiştir.[13] Zira sancak, bir milletin bağımsızlığını, birlik ve beraberliğini, devletin egemenliğini simgeleyen unsurlardan biridir. Bayrağın taşıdığı temsilî anlamdan dolayı ona yapılacak saldırı, temsil ettiği millete yapılmış bir saldırı olarak değerlendirilir.

Sevgili Peygamberimiz, egemenliği temsil etmek ve ordunun birlikteliğini sağlamak için bayrak ve sancak kullanmıştır. Onun bayrağının siyah, sancağının ise beyaz renkte olduğu[14] ve sancağının üzerinde kelime-i tevhidin yazılı bulunduğu rivayet edilir.[15] Savaşlarda teşvik aracı olarak bayrak ve sancak kullanımına önem veren, bu şekilde onun temsilî değerine işaret eden Allah Resûlü, Hayber fethinde askerlerini teşvik etmek ve mutlak zafere inandırmak amacıyla, *"Müslümanların bayrağını öyle bir kimseye vereceğim ki Allah onun eliyle fetih nasip edecektir."* sözleriyle bayrağı Hz. Ali'ye teslim etmiştir.[16]

Sancak bir ordunun namusu ve şerefi kabul edildiği için ona büyük önem atfedilmiş ve sancağı korumak uğruna büyük mücadeleler verilmiştir. Savaş sırasında taşınan bayrak veya sancak, askerî birlik ya da ordunun birlikteliğini ve gücünü simgelemektedir. O kaybedilirse savaş da kaybedilmiş sayılır. Meselâ, 629 yılında Müslümanlarla Bizanslılar arasında meydana gelen Mûte Savaşı'nda İslâm ordusunun komutanı Zeyd b. Hârise idi.[17] Peygamberimiz mübarek eliyle sancağı ona teslim etmişti. Savaşta Zeyd şehit olunca sancağı Ca'fer b. Ebû Tâlib almış, şehit düşünceye kadar da bırakmamıştı. Daha sonra sancağı Abdullah b. Revâha almıştı. O da şehit olunca sancağı Hâlid b. Velîd almış ve onu asla yere düşürmemişlerdi. Allah da onlara zaferi nasip etmişti.[18] Bu şekilde insanın canını

[11] T1639 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 12.
[12] D4772 Ebû Dâvûd, Sünnet, 28, 29; T1421 Tirmizî, Diyât, 21.
[13] ST3/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 120.
[14] T1681 Tirmizî, Cihâd, 10; İM2818 İbn Mâce, Cihâd, 20.
[15] ME219 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 77.
[16] B2942 Buhârî, Cihâd, 102.
[17] VM2/756 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 756.
[18] B3063 Buhârî, Cihâd, 183.

hiçe sayarak vatan ve bayrak gibi kutsal değerleri uğruna savaşması, onun vatanına bağlılığının bir göstergesidir.

İslâm dini, aidiyet hisleri ile kişinin kimliğinin oluşmasına katkıda bulunan vatan, millet ve bayrak sevgisini meşru kabul etmekle birlikte, bunda aşırıya gidilerek etnik ve bölgesel ayrımcılık veya ırkçılık yapılmasını yasaklamıştır. Farklı memleketlerde yaşayan farklı milliyete mensup insanları dışlamak, onlara karşı düşmanlık besleyerek ayrımcılık yapmak, İslâm'ın evrensel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Zira İslâm, sahip olduğu hoşgörü ile çeşitli ırk, inanç ve geleneğe mensup insanların birlikte yaşamalarına imkân tanıyan bir vatan anlayışına sahiptir. Farklı din ve milliyetlerden insanlarla bir arada yaşamanın en güzel örneklerinden birini Allah Resûlü, Medine yurdunda göstermiştir. Hem Medineli Evs ve Hazrec kabileleri arasında hem de Mekkeli ve Medineli Müslümanlar arasında sağlanan kardeşlik ile Müslümanlar huzur içinde yaşayabilmişlerdir. Bu huzur beldesinde, Ehl-i kitap ile de antlaşmalar yapılmak suretiyle barış ortamı oluşturulmuştur. Bu vatan anlayışını benimseyen ecdadımız da asırlar boyu farklı dil, din ve renklerden insanın birlikte yaşamasına imkân tanımıştır.

İnsanın üzerinde yaşadığı, anılarını yaşattığı, kendisinden bir parça olarak gördüğü vatanını sevmesi, ondan ayrı kaldığı zaman özlemesi son derece doğal bir durumdur. Bu ortak duyguları besleyen insanların bir araya gelerek geçmiş ve geleceğe dair ortak ideallerde buluşmaları, ortak değerleri paylaşmaları ile herhangi bir toprak parçası vatan olma özelliğini kazanır. Aynı vatan üzerinde yaşayan ve millet olma şuurunu taşıyan insanlar için o toprak parçası maddî ve mânevî değerleri içinde barındırmaktadır. Bu yüzdendir ki vatanı sevmek, korumak, savunmak kutsal bir görev olarak görülmüştür. Vatanın vatan olma özelliğini devam ettirebilmesi de ancak onu vatan yapan unsurların bilinmesi, korunması ve yeni nesillere aktarılması ile mümkün olacaktır.

ÇEVRE
TABİAT BİZİM KARDEŞİMİZ

عَنْ أَبِى حُمَيْدٍ قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ حَتَّى إِذَا أَشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ: "هَذِهِ طَابَةُ، وَهَذَا أُحُدٌ، جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ."

Ebû Humeyd anlatıyor:
Hz. Peygamber (sav) ile birlikte Tebük Gazvesi'nden dönüyorduk.
Medine'ye vardığımızda Allah Resûlü şöyle buyurdu:
"İşte bu Tâbe'dir (iyilik ve güzellik şehridir). Bu da Uhud'dur, öyle bir dağdır ki o bizi sever biz de onu severiz."

(B4422 Buhârî, Meğâzî, 82)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"... وَجُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ طَهُورًا وَمَسْجِدًا..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...وَيُمِيطُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ."

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اتَّقُوا الْمَلاَعِنَ الثَّلاَثَةَ الْبَرَازَ فِى الْمَوَارِدِ وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ وَالظِّلِّ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمُ الْقِيَامَةُ وَفِي يَدِهِ فَسِيلَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Benim için yeryüzü temiz ve namaz kılmaya uygun kılınmıştır..."*

(M1167 Müslim, Mesâcid, 5)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır."*

(B2989 Buhârî, Cihâd, 128)

Muâz b. Cebel'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakının."*

(D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birinizin elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile derhâl onu diksin!"*

(HM12933 İbn Hanbel, III, 184)

Hakkında Resûlullah'ın, *"Ümmetimin bilgesidir."* buyurduğu[1] güzide sahâbî Ebu'd-Derdâ, bir gün Şam'da fidan dikmekteydi. Bu esnada yakınından geçmekte olan bir kişi, ağaç dikmesinin dünya hırsından ve dünya malına düşkünlüğünden kaynaklanan bir uğraş olduğunu zannetmiş olmalı ki, onun bu durumunu garip karşıladı. Yaptığı işi küçümser bir eda ile "Allah Resûlü'nün (sav) arkadaşı olduğun hâlde sen de mi böyle yapıyorsun?" dedi. Ebu'd-Derdâ bu kişiye, "Hakkımda hemen hüküm vermeye kalkma! Zira ben, Allah Resûlü'nün (sav), *'Her kim bir ağaç diker de ondan bir insan yahut Allah'ın yarattığı herhangi bir canlı yerse muhakkak bu, o kimse için bir sadaka olur.'* buyurduğunu işittim." diye cevap verdi.[2]

Sahâbe, Hz. Peygamber'in teşvikiyle böyle ağaç dikiyor ve çevreyi yeşillendiriyordu. Çünkü canlı cansız tüm varlıkların bir arada bulunduğu ve birbirini etkilediği çevre, güzelleştirilmek üzere insana emanet olarak verilmişti. Aslında yeryüzüne gönderilmeden önce de insanın bir çevresi vardı. İnsanlığın atası Hz. Âdem, altlarından ırmaklar akan yemyeşil bir cennette yaşamaktaydı. Orada çevresi ile bizzat Yüce Allah tarafından tanıştırıldı. Çevreyi anlama ve anlamlandırma sürecinin daha başlangıcında Allah, Hz. Âdem'e varlıkların isimlerini öğretti.[3] Allah Teâlâ, yeryüzünde hayat serüvenine başladığı günden bugüne insana çevresini tanıtmaya ve çevrenin taşıdığı anlamları hatırlatmaya devam etti... Ve son elçi Hz. Muhammed'e gönderdiği vahiyde de Allah, çevreyi hem maddî nitelikleri hem de mânevî karakteri ile birlikte zikretti. *"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Allah, Muhît'tir (her şeyi çepeçevre kuşatandır)."*[4] buyurmak suretiyle çevrenin Yüce Yaratıcı ile olan doğrudan ilişkisine dikkat çekmiştir.

En küçüğünden en büyüğüne kadar evrendeki bütün varlıkların, fizikî kıymetinin ötesinde mânevî bir değeri vardır. Zira göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder.[5] Ne var ki insan, onların tesbihini anlayamaz.[6] *"Bitkiler ve ağaçlar (Allah'a) secde ederler."*[7] buyuran Kur'an, bitkilerin ruhsuz, duygusuz, cansız ve amaçsız varlıklar olmadığını hatırlatır. Nitekim Hz. Peygamber, hacıların telbiyelerine etrafta bulunan ağaçların eşlik ettiğini bildirmiş,[8] müezzinin sesini işiten herkesin yanında ağaçların da kıyamet gününde müezzin lehinde şehâdette bulunacağını haber

[1] KU33132 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 644.
[2] HM28055 İbn Hanbel, VI, 443.
[3] Bakara, 2/31.
[4] Nisâ, 4/126.
[5] Hadîd, 57/1; Saff, 61/l.
[6] İsrâ, 17/44.
[7] Rahmân, 55/6.
[8] T828 Tirmizî, Hac, 14; İM2921 İbn Mâce, Menâsik, 15.

vermiştir.[9] Kısacası yerde ve gökte bulunan her şey Allah'a boyun eğmekte ve O'na kulluk etmektedir.[10] Bir âyette Yüce Allah, hayvanların ve kuşların insanlar gibi ümmet olduğunu bildirmektedir.[11] Hz. Peygamber de ümmet olan bu hayvanlara karınca[12] ve köpekleri[13] örnek verir. Dolayısıyla İslâm'ın çevreye yüklediği anlam, bütün varlıkların daha yaratılıştan bir değere sahip olduğu ilkesine dayanır. Buna göre ilk olarak çevre, Allah'ın insana bir emanetidir. Çünkü insan, canlılar içinde çevreyi en üst düzeyde algılayabilen varlıktır. Bu sebeple Allah, doğayı, göklerde ve yerde olan her şeyi insanın hizmetine vermiş,[14] yeryüzünde emaneti yüklenen varlık olması sebebiyle de insanı sorumlu tutmuştur.[15] İnsanın dünyadan sorumlu olmasının bir anlamı da budur.[16] Ayrıca içinde yaşamın devam ettiği şu dünyada, hava, toprak ve su gibi doğal kaynaklar yalnız insanın değil yeryüzündeki bütün canlıların ortak malıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Müslümanların çayır, su ve ateş gibi doğal imkânları paylaşmak zorunda olduklarını söylerken bu gerçeğe işaret etmiştir.[17]Dolayısıyla insanlar çevreye karşı bu bilinçle davranmak durumundadır.

Çevre, ikinci olarak, insanları, Allah inancına ulaştırabilecek kanıtlar bütünüdür. Çünkü Kur'an'da Allah'ın kudretini, ilmini, celâl ve cemâlini yansıtan muhteşem bir kâinat tablosu sunulur. Kâinattaki her şeyin anlam yüklü olduğuna vurgu yapılır. Nitekim insanın her gününü birlikte geçirdiği yeryüzüne ve gökyüzüne ait canlı ve cansız varlıklar Kur'an'da sıklıkla zikredilmiştir. Kabaran denize,[18] aya, çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha,[19] şafağa,[20] burçlarla dolu gökyüzüne,[21] yeryüzüne,[22] güneşe ve onun aydınlığına[23] yemin edilmiştir. Hatta Kur'an'daki bazı sûrelere, inek, arı, karınca, örümcek gibi hayvanların; bazılarına da yıldız, demir, güneş gibi tabiat varlıklarının isimleri verilmiştir. Özellikle Allah'ın kudreti, insanlara olan ihsanı ve verdiği sayısız nimetler anlatılırken çeşitli bitkiler, mahsul ve meyveler, büyük ve sık ağaçlı bahçeler, meralar ve bütün bunlarda suyun rolü eşsiz bir üslûpla anlatılır. Âdeta yeryüzünün cennete çevrilmiş bir tasviri yapılır.[24]

Diğer taraftan Kur'an, yeryüzünü bazen çocukların yetişmesi için hazırlanmış bir beşiğe,[25] bazen üzerinde istirahat edilen bir döşeğe[26] benzetir. Gökyüzünü de her çeşit bozulmadan muhafaza edilmiş, kandiller[27] ve yıldızlarla süslenmiş[28] bir tavana benzetir.

Üçüncü olarak çevre, Allah'a kulluk görevini yerine getirerek ebedî âhiret yurdunun kazanıldığı bir mekândır. Dolayısıyla bu açıdan da çevre-

9 İM723 İbn Mâce, Ezân, 5.
10 Âl-i İmrân, 3/83; Ra'd, 13/15.
11 En'âm, 6/38.
12 B3019 Buhârî, Cihâd, 153; M5849 Müslim, Selâm, 148.
13 D2845 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 21-22; T1486 Tirmizî, Sayd, 16.
14 Câsiye, 45/13.
15 Ahzâb, 33/72.
16 Bakara, 2/30; En'âm, 6/165.
17 D3477 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 60; İM2472 İbn Mâce, Rühûn, 16.
18 Tûr, 52/6.
19 Müddessir, 74/432-34.
20 İnşikâk, 84/16.
21 Burûc, 85/1.
22 Târık, 86/12.
23 Şems, 91/1.
24 En'âm, 6/99, 141; Nahl, 16/11; Nebe', 78/14-16; Abese, 80/25-32.
25 Tâ-Hâ, 20/53; Zuhruf, 43/10.
26 Nebe 78/6.
27 Fussilet, 41/12.
28 Sâffât, 37/6.

yi geliştirip güzelleştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek için sorumluluk hissetmek, her Müslüman'ın görevidir. Zira çevre bilinci, çevredeki bütün canlılar, doğal, tarihî, sosyokültürel ve estetik değerler hususunda daha duyarlı olmayı ifade etmektedir.

Kur'an'da, *"...Allah her şey için bir ölçü koymuştur."*,[29] *"Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik."*,[30] *"Güneş ve ay bir hesaba göre(hareket etmekte)dir. Bitkiler ve ağaçlar (Allah'a) secde ederler. Göğü (Allah) yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu."*[31] âyetleriyle evrende tabiî ve ekolojik bir dengenin varlığına dikkat çekilmektedir. *"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!"*[32] âyeti ile de bu dengenin bozulmaması gerektiği belirtilmektedir. *"Eğer Hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi..."*[33] âyeti ise yer ve göğün yani hayatı devam ettiren çevre şartlarının, nizam ve dengenin insanların eliyle bozulabileceğini bildirmektedir. Nitekim Yüce Allah, bu bağlamda, *"İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır."*[34] buyurmuştur. Bütün bunlar, sorumsuzca davranışlar sergileyerek çevreyi bilinçsizce kullanmanın ve kirletmenin bütün canlılara zarar vereceğini ve sonuçta korkunç felâketlerin ortaya çıkabileceğini hatırlatmaktadır.

Mevcut düzenin bozularak korkunç felâketlerin ortaya çıkmaması için Allah'ın yarattığı kâinata[35] hikmet, rahmet ve sevgi nazarıyla bakan Sevgili Peygamberimizin tabiata yaklaşımı, Kur'an âyetlerinden hareketle en başta tevhid inancına dayanmakta olup ibret ve tefekkür merkezliydi. Hz. Peygamber, doğal kaynakların kullanımında açgözlülük, israf ve sömürüyü engelleyecek ahlâkî denetim kanalları oluşturmaya gayret etmişti.[36] Nitekim Kur'an'da da müminler, yersiz ve gereksiz harcamalardan sakındırılmıştı.[37] Hz. Peygamber bu hususu, *"İsraf veya kibir karışmadıkça yiyiniz, içiniz, sadaka veriniz ve giyininiz."*[38] sözleriyle ifade etmişti. Eğer iktisatlı hareket edilir, insanın bitmek tükenmek bilmeyen arzuları denetim altına alınır ve israftan sakınarak dünya imar edilirse kimse aç ve açıkta kalmazdı.

Yeryüzü hakkında Hz. Peygamber, *"Arz (yeryüzü) Allah'ın arzıdır, insanlar da Allah'ın kullarıdır..."*[39]buyurmuştur. Dolayısıyla varlıklar birbirine rakip değil her biri ayrı bir değere sahiptir ve her varlığın sahibi Allah'tır. Bütün varlıklara rahmet nazarıyla bakan Kutlu Nebî'nin, Kur'an'ın, yeryüzünün sütunları[40] olarak nitelediği dağlardan biri olan Uhud dağı hak-

[29] Talâk, 65/3.
[30] Hicr, 15/l9.
[31] Rahmân, 55/5-7.
[32] A'râf, 7/56.
[33] Mü'minûn, 23/7l.
[34] Rûm, 30/41.
[35] Âl-i İmrân, 3/191; Ankebût, 29/44.
[36] N2560 Nesâî, Zekât, 66.
[37] En'âm, 6/141; A'râf, 7/31; İsrâ, 17/26-27, 29; Furkân, 25/67.
[38] İM3605 İbn Mâce, Libâs, 23.
[39] D3076 Ebû Dâvûd, İmâre, 35, 37.
[40] Nebe', 78/7.

kındaki sevgi dolu şu sözü, onun çevreye bakışını göstermesi açısından önemlidir. Tebük Gazvesi dönüşünde Medine'ye yaklaştıklarında karşıdan Uhud dağı görününce Hz. Peygamber'in dudaklarından şu söz dökülüvermiştir: *"İşte bu Tâbe'dir (iyilik ve güzellik şehridir). Bu da Uhud'dur, öyle bir dağdır ki o bizi sever biz de onu severiz."*[41]

Sevgili Peygamberimiz, yeryüzünün bir parçası olan toprağı, hem maddî mânevî temizlenme ve arınma aracı hem de ibadet yeri olarak görmüştür. Nitekim kendinden önceki peygamberlere verilmeyip de sadece kendisine verilen hususları saydığı bir hadiste o (sav), *"Benim için yeryüzü temiz ve namaz kılmaya uygun kılınmıştır"*[42] buyurur. Nitekim namaz ancak su ile abdest alınarak veya su bulunmadığında toprakla teyemmüm edilerek kılınır. Diğer dinlerde ibadetler sadece mâbetlerde yapılırken İslâm'da namaz yeryüzünün her yerinde kılınabilmektedir.

Yeryüzünün temiz tutulması, bu temiz hâlin devam ettirilerek kirletilmemesi, özellikle insanların yaşadığı şehirlerin, köylerin, mahallelerin, caddelerin ve sokakların tertemiz olması hem insan sağlığı hem tertip ve düzen hem de güzellik ve estetik açısından önemlidir. Nitekim Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber, *"Evlerinizin önlerini temiz tutunuz."* buyurmuştur.[43] Bu bağlamda Allah Resûlü tarafından anlatılan şu kıssa dikkat çekicidir: *"Bir adam yol üzerinde dikenli bir dala rastladı: 'Vallahi, bunu Müslümanlardan uzaklaştırayım da onları rahatsız etmesin!' dedi. Bu sebeple cennete konuldu."*[44] Peygamber Efendimizin bu konudaki hadisleri, günümüzde genellikle kamu hizmeti olarak algılanan sokak ve caddelerin temizliğine gerçekte her ferdin katkı sağlaması gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, *"Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır."*[45] buyurmak suretiyle, çevrenin tertip ve düzenini sağlamanın ecir kazandıracağını belirtmiş; hatta bu konuyu imanla ilişkilendirerek, *"İman yetmiş yahut altmış küsur şubedir. En üst derecesi lâ ilâhe illâllâh (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözü, en alt derecesi ise yolda insanları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atmaktır..."*[46] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, temizliğin her türlüsüne önem verdiği gibi mescit ve camilerin temizliğine de ayrı bir özen gösterirdi. Nitekim bazen mescit içinde gördüğü pislikleri bizzat temizler,[47] camilerin temizlenmesini ve güzel kokuyla bezenmesini isterdi.[48]

Hz. Peygamber, oğlu İbrâhim'in cenazesinde, mezarın içinde düzeltilmemiş hafif bir yarık gördü ve bunun derhâl düzeltilmesini emretti. Bu

[41] B4422 Buhârî, Meğâzî, 82; M3321 Müslim, Hac, 462.
[42] M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B335 Buhârî, Teyemmüm, 1.
[43] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.
[44] M6670 Müslim, Birr, 128.
[45] B2989 Buhârî, Cihâd 128; M2335 Müslim, Zekât, 56.
[46] M153 Müslim, Îmân, 58.
[47] B405 Buhârî, Salât, 33; M7514 Müslim, Zühd, 74.
[48] D455 Ebû Dâvûd, Salât, 13; T594 Tirmizî, Cum'a, 64.

düzeltmenin ölüye fayda edip etmeyeceğinin sorulması üzerine, *"Aslında bu, ölüye ne fayda ne de zarar verir, sadece sağ olanın gözünü rahatsız eder."*[49] buyurdu. Peygamberimizin bu tavrı, çevrenin güzelleştirilmesine verdiği önem açısından "kabrin içinde bile düzene ve güzelliğe özen gösterilmesi gerekiyorsa, diğer yerlerde çok daha fazlası gerekir" anlayışını içermektedir.

Sevgili Peygamberimizin dilinde insanın her varlığa karşı olduğu gibi yeryüzüne ve toprağa karşı da sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, toprağın ekilmeksizin boş bırakılmasını hoş karşılamamış, *"Kimin tarlası varsa onu eksin. Kendisi ekmezse onu (din) kardeşine ektirsin."*[50] buyurmuştur. Bir başka hadiste ise *"Her kim ölü bir toprağı (bakımını sağlayarak) ihya edecek olursa bundan dolayı ecir kazanır. Hayvanlar ondan yararlandıkça kendisine sadaka yazılır."*[51] buyurmak suretiyle Müslümanları toprağı işleyerek korumaya teşvik etmiştir. Tüm bu rivayetler, toprağın işlenmesini öngörmekte ve bu şekilde davranmanın çevreye katkı anlamı taşıdığını vurgulamaktadır. Özellikle çarpık kentleşme neticesinde verimli tarım arazilerinin beton yığınına dönüştürüldüğü günümüzde, Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerine ne kadar çok muhtaç olduğumuz ortadadır.

Çevre açısından bakıldığında, insan hayatında toprak kadar değerli başka bir varlık da sudur. Ölü toprağın canlanması, yemyeşil olması, hayvanların ve insanların su ihtiyacını karşılayabilmesi için gökten tertemiz suyu indiren Allah'tır.[52] Allah, bütün canlıları sudan yaratmış[53]ve insana suya bağımlı bir hayat vermiştir.

Allah Resûlü de yağmuru gördüğünde, *"(Bu su) Rabbi tarafından az evvel yaratıldı."*[54] buyurarak insanlara su nimetinin değerini hatırlatırdı. Resûl-i Ekrem, suyun Allah'tan gelen bir bereket olduğunu belirterek[55] yemek duasında, *"Bizi suya kandıran Allah'a hamdolsun!"*[56] sözleriyle şükrünü eda ederdi.

Abdest ve gusül gibi ibadetlerde de kullanılan su, Hz. Peygamber'in dualarında, *"...Allah'ım! Beyaz elbisenin kirden arındığı gibi beni de günahlardan arındır! Allah'ım! Benim günahlarımı su, kar ve dolu ile yıka!"*[57] cümleleriyle yer alıyordu.

Çevrenin aslî unsurlarından olan suya karşı insanın pek çok sorumluluğu bulunmaktadır. Çünkü su hayattır, gelişigüzel harcanabilecek bir ihtiyaç maddesi değildir. Nitekim bir gün Sa'd b. Ebû Vakkâs abdest alırken Resûlullah (sav) onun yanından geçmiş ve *"Bu israf nedir?"* diye sormuştu. Sa'd, "Abdestte israf olur mu?" deyince Resûlullah (sav), *"Evet, akan*

[49] MK21362 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* XXIV, 306.
[50] M3917 Müslim, Büyû', 88.
[51] DM2635 Dârimî, Büyû', 65.
[52] Furkân, 25/48-49; Hac, 22/63.
[53] Nûr, 24/45.
[54] M2083 Müslim, İstiskâ, 13.
[55] B5639 Buhârî, Eşribe, 31.
[56] B5459 Buhârî, Et'ıme, 54.
[57] B744 Buhârî, Ezân, 89; M6871 Müslim, Zikir, 49.

bir nehir üzerinde bile olsan (abdestte israf vardır).” buyurmuştu.[58] Dolayısıyla Hz. Peygamber, suyun en kutsal gayelerle bile olsa hoyratça kullanılmasına izin vermemiş ve kendisi de buna dikkat etmiştir.

Peygamber Efendimiz su kaynaklarının korunması üzerinde ısrarla durmuş, *“Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakının.”* buyurmuştur.[59] Ayrıca durgun su birikintilerinin idrar ile kirletilmesi de hadislerle yasaklamıştır.[60] Deniz suyunun temiz oluşu ile ilgili olarak da Resûlullah (sav), *“Onun (denizin) suyu temiz/temizleyici, ölüsü helâldir.”* buyurmuştur.[61]

Kaynakların israf ile tüketilmesi çevre dengesini bozmakta ve bundan bütün canlılar zarar görmektedir. Hz. Peygamber'in doğal su kaynaklarının korunmasına yönelik kendi zamanındaki tedbirleri göz önünde bulundurulduğunda günümüzde kanalizasyon sularının, tıbbî, kimyasal ve endüstriyel atıkların akarsulara, denizlere ve göllere akıtılmaması gerektiği açıktır.

Hayatı nefes alıp vermesine bağlı olan insan, toprak ve su kadar havaya da muhtaçtır. Şehirdeki kalabalıktan uzaklaşıp tertemiz köy havasında büyümeleri ve güzel konuşabilmeleri için bebeklerin bir köyde sütanneye verilmesi âdeti Araplarda yaygındı. Bu âdet sebebiyle Hz. Peygamber de çocukluğunda Tâif'te yaşayan Halîme isimli sütanneye verildi.[62]

Hz. Peygamber havanın temizliğine de önem vermiş, meselâ, hicretten sonra Bilâl-i Habeşî'nin ifadesiyle “veba beldesi” olan Medine'nin hastalıklı havasının güzel bir hâle gelmesi için Allah'a dualar etmişti.[63] Ayrıca o, insanları rahatsız edecek her türlü kötü kokuya tepki gösterip soğan ve sarımsak yiyenlerin camiye yaklaşmamalarını istemişti.[64] Sıcaktan dolayı mescitte ağır ter kokularının yükselmesi üzerine sahâbenin cuma namazına yıkanarak gelmelerini istemişti.[65]

Komşu hakkına dikkat çeken bir hadisinde Hz. Peygamber, *“Evini, komşunun evinden yüksek yaparak onun rüzgârını engelleme!”*[66] demişti. Hz. Peygamber'in bu buyruğunu bugün belki de en iyi, çarpık kentleşmenin neticesinde apartmanların iç içe girdiği, küçücük bir esintiye muhtaç, boy boy fabrika dumanlarının gökyüzüne yükseldiği, egzoz dumanlarının cadde ve sokakları kapladığı şehirlerde yaşayan insanlar anlayabilir.

Kur'ân-ı Kerîm, *“O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz.”*[67] buyurarak yeryüzünün doğal elbiseleri olan bitkilerin insanın düşündüğünden çok daha fazla fonksiyonları olduğunu

[58] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48; HM7065 İbn Hanbel, II, 221.
[59] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14; İM328 İbn Mâce, Tahâret, 21.
[60] B239 Buhârî, Vudû', 68; M656 Müslim, Tahâret, 95.
[61] D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; T69 Tirmizî, Tahâret, 52.
[62] HS1/298 İbn Hişâm, *Sîret*, I, 298-301.
[63] B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12.
[64] B855 Buhârî, Ezân, 160; M1253 Müslim, Mesâcid, 73.
[65] D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128; HM2419 İbn Hanbel, I, 269.
[66] MK17116 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 419.
[67] Yâsîn, 36/80.

hatırlatır. Altlarından ırmaklar akan yemyeşil cennet bahçelerini tasvir eder. Böylelikle cennete teşvik için insanın güzel manzaralı bir çevrede hissettiği huzura vurgu yapılır aslında. Nitekim Hz. Peygamber de en zor şartlarda bile olsa yeryüzünün ağaçlandırılmasını teşvik etmiş, *"Birinizin elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile derhâl onu diksin!"*[68] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in teşvikleri bununla da sınırlı kalmamış, o (sav) dikilen ağaçların sevabından, diken kişinin ölümünden sonra da yararlanmaya devam edeceğini, *"Bir kimse bir ağaç diktiğinde Yüce Allah mutlaka bu ağacın meyvesi oldukça ona sevap yazar."*[69] sözleriyle belirtmiştir.

Sevgili Peygamberimiz o sırada azap çektiklerini söylediği iki kişinin kabirlerinin üstüne yeşil hurma dalı koymuştu. Bunu niçin yaptığını soranlara, *"Bu dallar yaş kaldığı müddetçe azaplarının hafifletileceği umulur."*[70] cevabını vermişti. Peygamber Efendimizin bu uygulamasını örnek alan sahâbeden Büreyde b. Husayb, defnedildiği zaman kabrinin üzerine iki yaş dal dikilmesini vasiyet etmişti.[71] Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerine bağlı olarak tarih boyunca Müslüman kabristanlarının ağaçlandırılmasına özen gösterilmiştir.

Ashâb-ı kirâm da Hz. Peygamber'in ağaçlandırma ve yeşillendirmeye yönelik teşvik ve tavsiyelerini özenle yerine getirmeye çalıştı. Hz. Ömer, Huzeyme b. Sâbit'e, "Arazine ağaç dikmene engel olan şey nedir?" diye sorduğunda, Huzeyme, "Yarın ölecek kadar yaşlandım." şeklinde cevap vermiş, Hz. Ömer bu bahaneyi geçerli bulmayarak bahçesini ağaçlandırması gerektiğini söylemiş ve ağaç dikme işinde onunla birlikte bizzat çalışmıştır.[72] Yine Hz. Osman, günün ilerleyen bir vaktinde ağaç dikerken, kendisini ziyarete gelen bir kimse, "Ey müminlerin emiri! Bu saatte mi ağaç dikiyorsun?" diye sorunca, "Bence, geldiğinde beni böyle salih amel işleyenlerden biri olarak bulman, bozgunculuk yapanlardan biri olarak bulmandan daha hayırlıdır." cevabını vermişti.[73] Aslında bir Yahudi'nin kölesi olan Selmân-ı Fârisî, efendisi ile özgürlük antlaşması yapacağında, Hz. Peygamber üç yüz hurma fidanı dikme şartını da antlaşmanın maddeleri arasına yazmasını ister. Daha sonra Sevgili Peygamberimiz, toplanan fidanları dikme işleminde bizzat bulunur ve dikilen bütün fidanlar da fire vermeden tutar.[74] İnsanların zihinlerinde ağacın ve yeşilin yer etmesini isteyen Hz. Peygamber, tozu toprağa bulanmış anlamına gelen "afira" isimli bir köyün adını da "yeşillik" anlamına gelen "hadira" kelimesiyle değiştirir.[75]

[68] HM12933 İbn Hanbel, III, 184; EM479 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 168.
[69] HM23917 İbn Hanbel, V, 416.
[70] B216 Buhârî, Vudû', 55; M677 Müslim, Tahâret, 111.
[71] Buhârî, Cenâiz, 81 –bâb başlığı–.
[72] KU9136 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 909.
[73] KU9137 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 909.
[74] HM24138 İbn Hanbel, V, 441.
[75] D4956 Ebû Dâvûd, Edeb, 62.

Ağaç dikme ve yeşillendirme faaliyetlerinde bulunmak kadar onları korumak ve sahiplenmek de sünnettir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, hayvanların yemesi için ağaçtan yaprak silkeleyen kimseleri bu işi sopayla vurarak değil ağacı sallayarak nazik biçimde yapmaları konusunda uyarmıştır.[76] Peygamberimiz (sav), genel olarak ağaçların gereksiz yere kesilmesini ve bitkilere zarar verilmesini yasaklamıştır.[77] Özelde de Hicaz iklimi açısından yolcuların ve hayvanların gölgelenmesi gibi önemli faydalar sağlayan sidre ve benzeri ağaçların kesiminin yasak olduğunu, *"Her kim sidre ağacını keserse Allah onu başı üzeri cehenneme atar."* sözleriyle ifade etmiştir.[78] Hatta çeşitli ihtiyaçlarla zorunlu olarak ağaç kesmek isteyenlere, kestikleri ağaçların yerine yenilerini dikmeleri şartını koşmuştur.[79] Savaşa çıkan ordusuna ağaçları kesmemelerini özellikle emretmiştir.[80]

Her yıl hektarlarca ormanı çok kısa bir sürede küle çevirerek çevreye en çok zararı veren ateşin yanlış kullanımını önleme temelinde Medine'de bir gece bir evin yanması üzerine Hz. Peygamber'in, *"Şüphesiz ki bu ateş size ancak düşmandır. O hâlde uyuyacağınız zaman ateşi söndürün!"* uyarısı[81] çevreyi koruma tedbirleri arasında yer alan nebevî bir uyarıdır.

İçinde hayvanların ve bitkilerin doğal bir şekilde varlıklarını sürdürebildikleri, ülke genelinde büyük kentlerin ve endüstri merkezlerinin kirlettiği havayı temizleyen yerler vardır. Hava kalitesinin korunmasına katkıda bulunan günümüzdeki yeşil kuşak (sit alanı) anlayışı Hz. Peygamber'in sünnetinde "yasak bölge" uygulaması şeklinde görülmektedir. Hz. Peygamber, *"O (Mekke), Allah'ın yasaklamasıyla kıyamet gününe kadar harem bölgedir. Dikeni kesilmez, avı ürkütülmez... yaş otu yolunmaz."*[82] buyurmuş, benzer bir uygulamayı Medine'yi mukaddes ve dokunulmaz ilân ederek de yürürlüğe koymuştur.[83] Resûl-i Ekrem, bu bölgelerde bulunan bütün canlıların korunması konusunda titiz davranmış, belirtilen kurallara uymayanlar için müeyyideler getirmiştir. Bu bağlamda vicdanî ve ahlâkî olarak, *"Kim orada yasak bir iş yapar veya yapanı himaye ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah onun ne farz ne de nafile ibadetini kabul eder."*[84] buyurmuş, hukukî olarak da yasak bölgede avlanan ve ağaç kesen birisi yakalandığında, onun engellenmesini, elbise ve malzemelerinin elinden alınmasını emretmiştir.[85]

"Allah, yeri (canlı) yaratıklar için var etti."[86] buyuran Allah, yeryüzünü sadece insanlar değil bütün canlılar için yaşam alanı olsun diye yaratmıştır. Bundan dolayı Allah, tufan olayında Hz. Nuh'a, gemisine her

[76] EÜ6/351 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 351.
[77] MA9430 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 220.
[78] D5239 Ebû Dâvûd, Edeb, 158-159.
[79] BFS17 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 17.
[80] MA9209 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 146.
[81] B6294 Buhârî, İsti'zân, 49; M5258 Müslim, Eşribe, 101.
[82] B1834 Buhârî, Cezâü's-sayd, 10; M3302 Müslim, Hac, 445.
[83] B4084 Buhârî, Meğâzî, 28.
[84] B3179 Buhârî, Cizye ve müvâdea, 17;M3327 Müslim, Hac, 467.
[85] D2037, D2038 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.
[86] Rahmân, 55/10.

cins canlıdan birer çift almasını emretmiştir.[87] Bütün varlıklara olduğu gibi hayvanlara karşı da şefkat ve merhamet nazarıyla bakan Hz. Peygamber, hayvanların hedef tahtası olarak kullanılmasını[88] ve birbirleriyle dövüştürülmesini[89] yasaklamış, bindiği devenin huysuzluk yapması üzerine sert davranan Hz. Âişe'yi, *"Yumuşak davran!"* şeklinde uyarmıştır.[90] Ayrıca hayvanların yuvaları olan deliklere abdest bozmayı yasaklamış,[91] sebepsiz yere öldürülen bir serçenin kıyamet günü Allah'a hâlini arz ederek davacı olup, *"Yâ Rabbi! Falan kimse beni, herhangi bir yarar için değil de boş yere öldürdü."* diyeceğini bildirmiştir.[92]

Hz. Peygamber, hayvanların var olma hakkına verdiği öneme binaen yolculuk yaparken susayan, bir kuyuya rastlayınca su içen bir adamın, kuyudan çıktığında susuzluktan nemli toprağı yiyen zavallı bir köpekle karşılaşınca, *"Benim başıma gelen bunun da başına gelmiş!"* diyerek tekrar kuyuya inip ayakkabısına doldurduğu su ile köpeği suladığını, böyle bir davranışın karşılığında Allah'ın o kuldan razı olduğunu ve onu affettiğini anlatmıştır.[93] Bunun tam aksine, aç bıraktığı ve hatta yerdeki küçük hayvanlarla karnını doyurmasına bile izin vermeyerek bağladığı bir kedinin açlıktan ölmesine sebep olan bir kadının da bu davranışı yüzünden cehenneme girdiğini nakletmiştir.[94]

Bir defasında Allah Resûlü, devesi bir deve kuşu yuvasına basıp da yumurtalarını kıran ihramlının her bir yumurtaya karşılık bir gün oruç tutmasını yahut bir fakiri doyurmasını emretmiştir.[95]Yine bir yolculuk esnasında sahâbîlerden birisi, bir yuvadan iki tane yavru kuş almış, yanlarına geldiğinde anne kuşun çırpınışını gören Hz. Peygamber, *"Bu kuşu yavruları sebebiyle üzen kim? Yavrularını ona geri verin!"*[96] buyurmuştur. Bir devenin sıkıntılı olduğunu fark edince sahibini, *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkunuz!"*[97] diyerek uyaran Hz. Peygamber'in bu konudaki buyrukları her konuda olduğu gibi hayvanlar hakkındaki bilincin de ancak imandan beslenen bir sorumlulukla insanların kalplerine yerleşebileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak insanlar, hem içinde yaşadıkları toplumsal çevre karşısında hem de Allah katında sorumludurlar. Her türlü nimetle kuşatılan çevreyi herhangi bir katkıları olmaksızın hazır bir şekilde bulmuşlardır. Allah, çevreyi ve çevrenin unsurlarını insanın hizmetine vermiş ve onlara sorumlu olduklarını bildirmiştir.[98] İnsanlık kendi eliyle müdahale edip kirletmedikçe çevre,[99] kendi sistemi içinde temiz kalacaktır. Ancak, in-

[87] Hûd, 11/40.
[88] B5513 Buhârî, Sayd, 25; M5059 Müslim, Sayd, 58.
[89] D2562 Ebû Dâvûd, Cihâd, 51; T1708 Tirmizî, Cihâd, 30.
[90] M6603 Müslim, Birr, 79.
[91] D29 Ebû Dâvûd, Tahâret, 16.
[92] N4451 Nesâî, Dahâyâ, 42; HM19699 İbn Hanbel, IV, 390.
[93] B2363 Buhârî, Müsâkât, 9; M5859 Müslim, Selâm, 153.
[94] B3318 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 16; M6982 Müslim, Tevbe, 25.
[95] HM20858 İbn Hanbel, V, 57.
[96] D2675 Ebû Dâvûd, Cihâd, 112.
[97] D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
[98] Câsiye, 45/13.
[99] Mü'minûn, 23/71; Rûm, 30/41.

sanoğlunun çeşitli siyasî, ekonomik ve teknik çabaları sonucunda bugün çevre sorunları olarak adlandırdığımız küresel bir çevre bunalımı ortaya çıkmıştır. Söz konusu bunalım, insanın içinden çıkamadığı devasa boyutlara ulaşmış ve sadece insanı değil her türlü varlığı tehdit eder bir hâle gelmiştir. Elbette böyle bir krizin temelinde çevreye karşı duyarlılık geliştirilememesi, kısacası emanetin kıymetinin bilinememesi yatmaktadır. Halbuki kâinat, bütün güzelliğiyle Yüce Yaratıcı'nın insanlığa ikramıdır. Ve O, insanları içinde yaşadıkları çevreyi, yeryüzünü imar edip güzelleştirmeye teşvik etmekte,[100] fesat ile tahrip etmekten sakındırmaktadır.[101]

[100] Hûd, 11/61.
[101] Bakara, 2/205.

SU
HAYAT KAYNAĞI

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"غَطُّوا الإِنَاءَ، وَأَوْكُوا السِّقَاءَ..."

Câbir b. Abdullah'ın işittiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kapların üzerini örtün, su tulumlarının da ağzını iyice bağlayın..."
(M5255 Müslim, Eşribe, 99)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِى الْمَاءِ الدَّائِمِ..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ، فَلاَ يَتَنَفَّسْ فِى الْإِنَاءِ. فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَعُودَ، فَلْيُنَحِّ الْإِنَاءَ
ثُمَّ لْيَعُدْ، إِنْ كَانَ يُرِيدُ."

عَنْ سَعِيدٍ، أَنَّ سَعْدًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: أَيُّ الصَّدَقَةِ أَعْجَبُ إِلَيْكَ؟
قَالَ: "الْمَاءُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kimse durgun suya küçük abdest bozmasın..."*

(M656 Müslim, Tahâret, 95)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz su içeceği zaman kabın içine solumasın. Tekrar su içmek istediği takdirde kabı ağzından uzaklaştırıp (soluk alsın) ardından içmeye devam etsin."*

(İM3427 İbn Mâce, Eşribe, 23)

Saîd (b. Müseyyeb) tarafından rivayet edildiğine göre, Sa'd (b. Ubâde) Hz. Peygamber'e (sav) gelerek "Hangi sadaka(nın verilmesi) daha çok hoşunuza gider?" diye sordu. Hz. Peygamber, *"Su."* cevabını verdi.

(D1679 Ebû Dâvûd, Zekât, 41)

"Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir."[1]

Allah Resûlü'nün dilinde, ilâhî risâletten ve ilimden istifade edenler, temiz ve berrak sudan beslenen verimli topraklara benzetilmişti. Suyun önemi ve tabiatın yaşam kaynağı olduğu öteden beri biliniyordu. Kutlu Nebî, bu hakikatten yararlanarak örnekler veriyor, gerçekleri anlatmaya çalışıyordu. Burada asıl vurgulanmak istenen konu, kuşkusuz ilim ve hidayet idi. Ancak bu gerçeğin zihinlerde iyice yerleşip daha kolay anlaşılabilmesi için su benzetmesini kullanmıştı Allah Resûlü.

Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği üzere, bütün canlılar sudan yaratılmıştır.[2] Tüm mahlûkat, hayatını sürdürebilmek için suya muhtaçtır. İnsanı bir damla sudan yaratan[3] Yüce Allah'ın eşsiz bir nimeti olan su, aynı zamanda insanları temizleyen, arındıran temel unsurdur.[4] Buna göre toprak, bitkiler, diğer canlılar yapılarını muhafaza edebilmeleri için suya ihtiyaç duydukları gibi gereksinimlerinin çoğunu da ancak su vasıtasıyla elde edebilirler. *"Toprağı kupkuru ölü gibi görüyorsun ama suyu üzerine indirdik mi bir de bakarsın ki harekete geçip kabarmış ve hem kokusu hem de görünümü güzel, türlü türlü şeyler bitirmeye başlamış."*[5] âyeti de bu gerçeği ifade eder. Bunun yanında âyetlerde suyun tatlı,[6] belirli bir ölçü ve miktar ile[7] yaratılıp yeryüzüne gönderilmesinin ilâhî kudret sayesinde olduğu vurgulanmıştır. *"Ya da suyu çekiliverir de (bırak bir daha bulmayı) artık onu arayamazsın bile."*,[8] *"Söyleyin bakalım, suyunuz çekiliverse, size kim temiz bir akarsu getirir?"*[9] âyetleriyle suyun olmaması hâlinde insanların nasıl çaresizlik içine düşeceği gerçeği hatırlatılır.

Tarih boyunca medeniyetler su kaynaklarına yakın yerlerde kurulmuş, su kaynaklarının tükendiği yerlerden de hep göç etmişlerdir. Dolayısıyla

[1] B79 Buhârî, İlim, 20; M5953 Müslim, Fedâil, 15.
[2] Enbiyâ, 21/30; Furkân, 25/54; En'âm, 6/99.
[3] Nahl, 16/4; Furkan, 25/54.
[4] Enfâl, 8/11.
[5] Hac, 22/5.
[6] Vâkıa, 56/70.
[7] Mü'minûn, 23/18; Zuhruf, 43/11.
[8] Kehf, 18/41.
[9] Mülk, 67/30.

toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri ve refah içerisinde yaşayabilmeleri için suyun çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bitki, hayvan ve insanların yapılarını oluşturan hücreler, özelliğini kaybetmemiş temiz suya ihtiyaç duyarlar. Çeşitli şekillerde kirlenen sular bu işlevi yerine getiremez. Dolayısıyla suyun olmadığı mekânlarda hayat olmadığı gibi orada canlılar da yaşayamaz. Suyun var olup da kirletildiği, zehirli maddelerin bulaştırıldığı yerlerde de hayat yok olmaya başlar. Çünkü kirletilen su, var olan hayatı önce tehdit, sonra da yok eder.

İstenilen ölçüde temizliğin gerçekleşebilmesi için kullanılabilir temiz suya ihtiyaç duyulur. Dinî vecibelerin yerine getirilebilmesi için de su hayatî önem arz eder. Kur'ân-ı Kerîm'de suyun abdest ve gusül için gerekli olan aslî temizlik aracı olduğu belirtilir.[10] Bunun yanında beden ve mekân temizliği için de temiz su gereklidir. Temizliğin imanın yarısı olduğunu söyleyen Peygamberimiz,[11] onun aynı zamanda namazın da anahtarı[12] olduğunu belirtir. Onun dilinde temizlik, hem inancın hem de temel ibadetlerin bir ön şartı olarak nebevî öğretinin temel esasları arasında yerini almıştır.

Bu anlamda, *"Allah temizdir, temiz olan şeyleri sever."*[13] buyuran Sevgili Peygamberimiz, beden ve çevre temizliği hususunda hassasiyet göstermiş ve bu konuda Müslümanlar arasında temizlik kültürünün oluşmasına öncülük etmiştir. Çünkü insanın bulunduğu çevrede sağlıklı ve nitelikli bir hayat sürdürebilmesi, toplumlar arasında saygın bir yer alabilmesi için temizlik, dolayısıyla temiz su vazgeçilmez bir unsurdur.

Hz. Peygamber, suyun temizliği ve ölçülü kullanımı ile ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmuştu. O günkü şartlarda, saklanan suların temiz kalması için, *"Kapların üzerini örtün, su tulumlarının da ağzını iyice bağlayın."*[14] şeklinde uyarıda bulunuyordu. Değişik kaplar içinde saklanan suların temiz kalması için de, *"Biriniz uykudan uyandığında eline iki veya üç defa su dökmeden (yıkamadan) kabın içine daldırmasın."*[15] şeklinde uyarmıştı. İçilebilecek veya kullanılabilecek olan durgun suya küçük abdest bozulmasını kesin bir dille yasaklıyordu.[16]

İçme sularının kullanımında da birtakım hususlara dikkat ediliyordu. Kutlu Nebî, *"Biriniz su içeceği zaman kabın içine solumasın. Tekrar su içmek istediği takdirde kabı ağzından uzaklaştırıp (soluk alsın) ardından içmeye devam etsin."*[17] buyuruyordu. Allah Resûlü'nün küçük su kabına dökülmeden, büyük kaplardan su içilmesini yasaklaması,[18] köpeklerin içtiği kapların çok iyi yıkanmasını istemesi[19] de bu amaca mâtuf idi.

[10] Mâide, 5/6.
[11] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[12] D618 Ebû Dâvûd, Salât, 73.
[13] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.
[14] M5255 Müslim, Eşribe, 99.
[15] T24 Tirmizî, Tahâret, 19; M643 Müslim, Tahâret, 87.
[16] M656 Müslim, Tahâret, 95.
[17] İM3427 İbn Mâce, Eşribe, 23.
[18] B5628 Buhârî, Eşribe, 24.
[19] B172 Buhârî, Vudû', 33.

Sahip olunan suyun ölçülü kullanılıp israf edilmemesi de gerekiyordu. Bunun için Hz. Peygamber, abdest ve gusül için suyun ölçülü kullanılmasını istemiş, uygulamalarıyla da bizzat örnek olmuştur. Hadislerde Hz. Peygamber'in bir litre su ile abdest, üç dört litre su ile gusül aldığının nakledilmesi de onun bu konudaki hassasiyetine işaret etmektedir.[20] Resûlullah'ın abdest azalarını üç defadan fazla yıkamayı haddi aşmak ve zulüm olarak nitelendirmesi de[21] suyun ölçülü ve dengeli kullanımına yöneliktir.

Medeniyetlerin inşası, gelişmesi ve devam etmesinde suyun önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber'in abdest bozmak suretiyle su kaynaklarının kirletilmemesini istemesi ve bunu yapanların en büyük cezalardan biri olan lânete müstahak olacaklarını bildirmesi[22] bu konuya verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Su kaynaklarının zehirli atıklar, kimyasal maddeler ve çöpler ile çok daha büyük boyutta kirletilmesinin ise dinimizce kesinlikle tasvip edilmeyeceği açıktır.

Hz. Peygamber'e o günün şartlarında bazı göl, gölet ve nehir gibi su kaynaklarının temizliği ile ilgili sorular yöneltilince bazen, *"Su temizdir, onu hiçbir şey kirletmez."* demiş,[23] bazen de, *"Kokusu, tadı ve rengi değişmeyen su kirli değildir."*[24] buyurmuştur. Böylece doğal özelliklerini kaybetmeyen suların temiz olduğuna işaret ederek, insanların ihtiyaçlarına uygun kolaylaştırıcı ölçüler koymuştur.

Denizlerde balık tutmakla meşgul olan İbnü'l-Fârisî adında bir sahâbî bir gün Peygamber Efendimize gelir ve şöyle der: "Yâ Resûlallah, deniz yolculuğuna çıktığımız zaman beraberimizde az su taşırız. Onunla abdest alırsak susuz kalırız. Bu durumda deniz suyundan abdest alabilir miyiz?" Resûlullah (sav), *"Onun (denizin) suyu temiz, ölüsü de helâldir."*[25] buyurmuştu.

Peygamber Efendimizin suların temizliği hususundaki tavrını o günkü şartlarda daha çok suyun kokusu, tadı ve rengi belirliyordu. Ancak o, bazı şüpheli durumlarda suyun kullanılmamasını tavsiye ediyordu. Hicretin dokuzuncu yılında, Bizans ordularının Müslümanlara saldıracağı haberini alınca Peygamber Efendimiz düşmanla savaşmaya karar vermiş ve bütün imkânsızlıklara rağmen Şam ve Medine arasında bulunan Tebük yönüne doğru sefere çıkmıştı. Allah Resûlü yolculuk sırasında zaman zaman ashâbını dinlendiriyor, ardından yola devam ediyordu. Dinlendikleri yerlerden biri de Semûd kavminin helâk olduğu Hicr vadisi idi. Sahâbe, aşırı susuzluğun da etkisiyle oraya varır varmaz orada bulunan sulardan

[20] M737 Müslim, Hayız, 51; D93 Ebû Dâvûd, Tahâret, 44.
[21] HM6684 İbn Hanbel, II, 180.
[22] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14.
[23] T66 Tirmizî, Tahâret, 49; D66 Ebû Dâvûd, Tahâret, 34; N327 Nesâî, Miyâh, 1.
[24] İM521 İbn Mâce, Tahâret, 76.
[25] D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; İM387 İbn Mâce, Tahâret, 38.

içtiler. Kuyularından aldıkları sularla yemek pişirdiler. Durumu fark eden Allah Resûlü Hicr kuyularından su içmemelerini ve onunla yemek pişirmemelerini emretti. Sahâbîler, "Biz bu kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduk ve su kaplarımızı doldurduk." dediler. Bunun üzerine Resûlullah onlara bu hamuru atmalarını ve aldıkları suyu da dökmelerini emretti.[26] Bu rivayete ilişkin olarak ashâbının hiçbir şekilde zarar görmesini istemeyen Allah Resûlü'nün helâk olan bir kavimden geriye kalan kuyu sularının onlara maddî ve mânevî olarak zarar verebileceğini düşündüğü yorumu yapılmıştır.[27] Ancak esasen Efendimizin bu yaklaşımında uzun bir süre metruk olan bir mekânda bulunan suyun mahiyetini bilmemesi etkili olmuş olabilir.

Allah Teâlâ, tertemiz ve berrak yağmur damlalarıyla tabiatı yeşertmekte, canlılara hayat vermektedir. Suyun düştüğü yerlere bu şekilde hayat vermesi ne kadar güzel ise bu nimeti kirletmek suretiyle faydasız hâle getirmek de o derecede çirkindir. Bu yüzden nehir, dere, kuyu suları, deniz ve okyanus sularının kirletilmesi insanlığa karşı yapılan bir saygısızlık, hayatın kaynağına karşı bir saldırıdır.

Su, temizliğin kaynağı olduğu gibi kirli sular da mikropların ve birçok hastalığın kaynağıdır. Bu açıdan kullanılmadan önce suyun gözle görülen ve görülmeyen bütün zararlı maddelerden arındırılması insan sağlığı açısından önemlidir. Peygamber Efendimizin ilk dönemlerden itibaren temizliği bir gereklilik olarak bildirmesi, onun önemini sıklıkla vurgulaması, temizliğin ana unsuru olan su konusunda ortak bilinç ve hassasiyet oluşturmuştur. Hadis bilginleri de az veya çok olmasına bakmaksızın renginde, kokusunda ve tadında meydana gelen olumsuz değişikliklerin suyun kirli olarak kabul edilmesini gerektirdiğini ve bu konuda genel bir kabul olduğunu ifade etmişlerdir.[28] Ancak imkânların gelişmesine paralel olarak su ve temizlik anlayışında sürekli bir gelişme olmuş ve suyun kullanılmasında tıp verilerine başvurulmasının isabetli olacağı vurgulanmıştır.[29] Bilhassa asrımızda kokusu, rengi ve tadı gözle görünür bir şekilde değişmediği hâlde, nükleer sanayi ve kimyasal atıklar nedeniyle bazı göl, nehir, hatta deniz sularının tıbben zararlı hâle geldikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu şekilde bilinen suların da kullanılamayacağı açıktır.

Sahâbe-i kirâm, Medine'ye uzak bir mesafede bulunan Büyûtü's-sukyâ'dan getirdikleri tatlı suyu Peygamberimize ikram ederlerdi.[30] Allah Resûlü, su bulmakta zorlananlara su temin etmenin onlara bir hayat bağış-

[26] B3378 Buhârî, Enbiyâ, 17; M7466 Müslim, Zühd, 40.
[27] AU15/379 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XV, 379.
[28] Zİ1/160 İbn Abdülber, *İstizkâr*, I, 160.
[29] AS507 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, I, 233.
[30] D3735 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.

lamak anlamına geldiğini belirtiyor,[31] güzel ve tatlı suyu insanlara takdim edenlerin Allah katında mükâfatlandırılacakları[32] müjdesini veriyordu.

Sahâbeden Sa'd b. Ubâde bir gün Efendimize, "Hangi sadaka(nın verilmesi) daha çok hoşunuza gider?" diye sordu. Peygamberimiz *"Su."* cevabını verdi.[33] Kutlu Elçi'nin suya verdiği önemi bilen Müslümanlar ilk dönemlerden itibaren insanlara su temin etme yarışı içinde olmuşlardı. Allah Resûlü bir gün özel mülkiyette bulunan Rûme kuyusu için, *"Kim bu kuyuyu cennette daha hayırlısını elde etmek üzere satın alarak insanlara vakfetmek ister?"* buyurunca, Hz. Osman o kuyuyu alarak vakfetmişti.[34] İçme suyunun az olduğu, insanların temiz suyu satın aldıkları bir dönemde temiz suyu ile bilinen bu kuyunun satın alınarak zengin fakir ayrımı yapmaksızın bütün insanların istifadesine sunulması ve aynı şekilde Sa'd b. Ubâde'nin annesi adına bir su kuyusu açtırması[35] bir geleneğin de başlangıcı olmuştur. Müslümanların yaşadığı bütün topraklarda çeşmeler, su kemerleri, su bentleri gibi hayratların yaygın bir şekilde bulunması, inananların bu geleneğe sahip çıktıklarını göstermektedir.

Temiz çevre ve temiz su arzusu insan fıtratında bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in ilk müezzini Bilâl-i Habeşî yakalandığı hastalıktan kurtulunca Medine'de ıssız bir yerde oturur ve Mekke'nin suyuna, havasına, toprağına olan hasretini şöyle terennüm eder:

"Ah!
Bir gün Mekke vadisinde,
Etrafımı ızhır ve celîl otları sarmış olduğu hâlde geceler miyim?
Bir gün Ukâz'daki Mecenne sularının başına varır mıyım?
Mekke'nin Şâme ve Tafîl sularını görebilir miyim?"

Sahâbe, Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra hâlsiz ve bitkin düşmüş, bazılarında yüksek ateş ve sıtma gibi hastalıklar görülmüştü. Hz. Ebû Bekir ve Bilâl-i Habeşî de hastalanan sahâbîlerden idiler. Hz. Âişe Medine yakınlarındaki Buthân vadisinden akan kirli suların bu hastalıklara sebep olduğunu anlatmaktadır. Ashâbının bu durumunu gören Hz. Peygamber de Allah'a şöyle dua etmişti: *"Allah'ım, Mekke'yi sevdiğimiz gibi ya da ondan daha fazla bize Medine'yi sevdir. Allah'ım, ölçü ve tartımıza bereket ihsan eyle! (Medine'nin suyunu, havasını) bizim için ıslah et. Medine'nin hastalığını Cuhfe'ye naklet (bizden uzaklaştır)."*[36] Nihayet Buthân'da bulunan su birikintileri ıslah edilip temizlenince Müslümanlar rahat bir nefes alıp bu hastalıklardan kurtulabilmişlerdir.

[31] İM2474 İbn Mâce, Rühûn, 16.
[32] D1682 Ebû Dâvûd, Zekât, 41.
[33] D1679 Ebû Dâvûd, Zekât, 41.
[34] T3703 Tirmizî, Menâkıb, 18.
[35] D1681 Ebû Dâvûd, Zekât, 41.
[36] B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12.

Yüce Allah'ın Rahmân ve Rahîm vasıflarının tecellisi olarak görülen yağmurun yine bu vasfı hatırlatan "rahmet" olarak nitelendirilmesi de inananların bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

Peygamber Efendimiz, insanlara içimi hoş, tadı güzel su içmelerini, temiz su kullanmalarını, temiz suyun olmadığı yerlerde bu imkânların oluşturulması için çaba göstermelerini, kullanılan suyun temiz kalmasına dikkat etmelerini tavsiye ederek zihinlerde temiz su düşüncesi oluşturmuş, tarih boyunca Müslümanların bu konuda hassas olmalarını temin etmiştir.

Müslümanlar, faydalananların kimliğine bakmaksızın, geniş bir coğrafyada su hayratları yaparak, Allah'ın rahmetini elde etmeye çalışmışlardır. Allah rızası anlamına gelen "fîsebîlillâh" kavramını sebil olarak kısaltıp çeşmelere isim yapmışlardır. Halk arasında yaygın olarak kullanılan, "Su hayattır." sözü de, bu nimetin hayatî değerini ifade etmektedir. İnsanlara hayatın güzelliğini hissettiren suyun temin edilmesi o kadar değerli kabul edilmiş ki teşekkür ederken de yine suyun önemini belirten "Su gibi aziz ol!" duasının kullanılması da bu medeniyetin güzelliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanlara rahmet olarak indirilen suyun, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber ile özdeşleştirilerek kasidelere konu olması da su medeniyetinin güzel bir tezahürüdür. Ünlü Şair Fuzûlî, Su Kasidesi'nde su ve Nebî'yi (sav) büyük bir ustalıkla zikretmiştir:

"Tıynet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme
Iktidâ kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtâr'e su"
(Seçilmiş Ahmed'in yoluna uymuş da su
Tertemiz yaratılışını göstermiş âleme doğrusu)

Su, berraklığı, temizliği, sadeliği, saflığı ile birlikte, temizleyici, güzelleştirici, tazeleyici ve en önemlisi hayat verici olma özellikleri ile insanı hep cezbetmiş ve medeniyetlerin şekillenmesinin temel öğeleri arasında yer almıştır. İnsanların suyun temizliği, bakımı, dağıtılması için yaptıkları her hizmet aslında bu değere bakış açılarını ve kültür seviyelerini göstermektedir. Tarih boyunca da dünya yüzeyinin ve vücut yapısının önemli bölümünü oluşturan su ile insan arasında fiziksel, kültürel ve sanatsal bakımından ilişki kurulmuş ve bu husus insana ve tabiata bakış açısıyla gelişim göstermiştir. Dolayısıyla insanoğlu, Rabbimizin en büyük nimetlerinden olan suyun kadrini aziz bilmeli, onu israftan ve kirletmekten sakınmalıdır.

ŞEHİR ve EV

YAPILAN HER BİNA SAHİBİ İÇİN BİR SORUMLULUKTUR

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ فَرَأَى قُبَّةً مُشْرِفَةً... فَقَالَ:
"أَمَا إِنَّ كُلَّ بِنَاءٍ وَبَالٌ عَلَى صَاحِبِهِ إِلاَّ مَا لاَ إِلاَّ مَا لاَ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) (Medine'de) dolaşırken yüksekçe bir bina gördü ve şöyle buyurdu: *"Mutlaka gerekli olan binalar dışında, yapılan her bina, sahibi için bir vebaldir."*

(D5237 Ebû Dâvûd, Edeb, 156-157)

عَنِ الْمُسْتَوْرِدِ بْنِ شَدَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ كَانَ لَنَا عَامِلاً فَلْيَكْتَسِبْ زَوْجَةً فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ خَادِمٌ فَلْيَكْتَسِبْ خَادِمًا
فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَسْكَنٌ فَلْيَكْتَسِبْ مَسْكَنًا."

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ
جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ
الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ وَالْمَسْكَنُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الصَّالِحُ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ
الْمَرْأَةُ السُّوءُ وَالْمَسْكَنُ السُّوءُ وَالْمَرْكَبُ السُّوءُ."

Müstevrid b. Şeddâd'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bizim emrimizde görevli ise (hanımı yoksa) evlensin, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi tutsun, evi yoksa ev alsın."*

(D2945 Ebû Dâvûd, İmâre, 9, 10)

İsmâil b. Muhammed'in, babası aracılığı ile dedesi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey insanoğlunun mutluluğundan, üç şey de insanoğlunun bedbahtlığındandır. İnsanoğlunun mutluluğundan olan şeyler; iyi bir eş, oturmaya müsait bir ev ve uygun bir binektir. İnsanoğlunun bedbahtlığından olan şeyler ise; kötü bir eş, kötü bir ev ve kötü bir binektir."*

(HM1445 İbn Hanbel, I, 169)

Allah Resûlü bir gün Medine'de dolaşırken, yüksekçe bir bina gördü. Ashâbına, *"Burası kime ait?"* diye sordu. Sahâbe, "Ensardan filân kimsenindir." diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem hiçbir şey söylemedi ama o gösterişli binayı aklının bir köşesine yazmış gibiydi. Derken bir zaman sonra o binanın sahibi, Hz. Peygamber'in yanına geldi. İnsanların içinde Allah Resûlü'ne selâm verdi ama Resûl-i Ekrem kendisinden yüz çevirdi. Selâmını tekrarlasa da cevap alamayan Medineli sahâbî, onun kendisine kızgın olduğunu anlamıştı. Rahmet Peygamberi'ni böylesine öfkelendiren şeyin ne olduğunu öğrenmeliydi. "Yemin olsun Allah Resûlü'nü tanıyamıyorum!" diye yakındı arkadaşlarına. Onlar da "Resûlullah bir gün çıkmış dolaşıyordu, derken senin binanı gördü." diye cevap verdiler. Bunun üzerine derhâl gidip o binayı yerle bir etti. Derken bir gün Resûlullah yine çıkmıştı, oradan geçerken söz konusu binayı göremedi ve *"Binaya ne oldu?"* diye sordu. Sahâbîler de "Binanın sahibi sizin kendisinden yüz çevirmenizden bize dert yandı. Biz de bunun sebebini kendisine söyleyince o da binayı yıktı." cevabını verdiler. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Mutlaka gerekli olan binalar dışında, yapılan her bina, sahibi için bir vebaldir."*[1]

Şüphesiz her canlı barınabileceği, içinde hayatını geçirebileceği bir yuva edinme ihtiyacı hisseder. İnsanoğlunun evi ise yapısına ve işlevine göre Arapçada mesken, beyt, dâr ve menzil, Türkçede ev, yuva, ocak ve konak gibi birçok adla ifade edilir. Adı ne olursa olsun yuvalarımız Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı."*[2] buyrulduğu gibi, huzur bulduğumuz, yorgunluğumuzu attığımız yerlerdir.

Evsiz bir hayat düşünülemez ki! Belki de bu yüzden Allah Resûlü, *"Kim bizim emrimizde görevli ise (hanımı yoksa) evlensin, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi tutsun, evi yoksa ev alsın."* buyurmuştur.[3] Evler, dünyada olduğu kadar âhirette de insanoğlunun vazgeçemeyeceği mekânlardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de hem dünyada insanoğlunun barındığı yuvadan hem de âhirette müminlerin yerleşeceği konutlardan bahsedilirken "mesken" ifadesine yer verildiği görülmektedir.[4]

İnsanların ömürlerinin büyük bölümünü içinde geçirdiği evlerinin gösterişten uzak bir şekilde, fakat geniş olması önem arz eder. Dar

[1] D5237 Ebû Dâvûd, Edeb, 156-157.
[2] Nahl, 16/80.
[3] D2945 Ebû Dâvûd, İmâre, 9, 10.
[4] Tevbe, 9/24, 72; İbrâhîm, 14/37; Nahl, 16/80; Tâ-Hâ, 20/128; Kasas, 28/58; Secde, 32/26; Sebe, 34/15; Ahkâf, 46/25.

mekânlar aile fertlerine fizikî sıkıntı verir, ayrıca temiz havanın kısa zamanda tükenmesi insan sağlığını olumsuz etkiler. Hz. Peygamber'in, *"Üç şey insanoğlunun mutluluğundan, üç şey de insanoğlunun bedbahtlığındandır. İnsanoğlunun mutluluğundan olan şeyler; iyi bir eş, oturmaya müsait bir ev ve uygun bir binektir. İnsanoğlunun bedbahtlığından olan şeyler ise; kötü bir eş, kötü bir ev ve kötü bir binektir."*[5] ifadeleri, yaşanacak mekânın, insanın dünya saadetine etkisini göstermesi açısından anlamlıdır. Yine Peygamberimizin *"Allah'ım! Günahlarımı bağışla, evimi geniş ve ferah, rızkımı bereketli kıl."*[6] şeklindeki duası da insanın yaşam ortamı olarak ferah ve geniş bir eve ihtiyaç hissettiğini göstermektedir.

Peygamberimizin yüksek evlerin inşa edilmesini hoş karşılamayışı[7] yerleşim bölgelerinde evlerin, komşu evlerden daha yüksek tutulmasını istemeyişi de evlerin ve binaların insanın sağlığını olumsuz etkileme ihtimaline karşı bir uyarı mahiyetindedir. Onun, *"Evini komşunun evinden yüksek yapma ki komşun hava, rüzgâr (ve güneşten) mahrum olmasın."* sözleri de bu durumu açıklamaktadır.[8]

Hz. Peygamber'in israfa varan ölçülerde gereksiz inşaatlar yapılmasının bir vebal olduğuna ilişkin ifadesi[9] evlerin ihtiyaçları karşılayacak genişlikte inşa edilmesine yönelik bir tavsiyedir. Binalar övünme ve gösteriş aracı olarak değil, soğuk ve sıcağa karşı korunmak için gerektiği kadarıyla yapılmalıdır. Gereksiz inşaatların önlenmesiyle, yerleşim birimlerinin akciğerleri konumundaki ağaçlık ve yeşillik alanlar korunmuş olur. Buna bağlı olarak havanın temiz kalması ve korunması da sağlanır.

İmar ve iskân konusunda bir başka önemli husus da içinde hayvanların ve bitkilerin doğal bir şekilde varlıklarını sürdürebildikleri, ülke genelinde büyük şehirlerin ve endüstri merkezlerinin kirlettiği havayı temizleyen yerlerin, yani yeşil kuşakların ve sit alanlarının oluşturulmasıdır. Biz bu anlayışı Hz. Peygamber'in sünnetinde "yasak bölge" uygulaması şeklinde görmekteyiz. Resûl-i Ekrem, Mekke ve Medine civarında sınırlarını tespit ettiği bir bölgeyi koru ilân etmiş, ağaçlarının yaprağının silkelenmesini,[10] hayvanlarının ürkütülmesini ve avlanmasını[11] yasaklamış, oranın dikenine bile dokundurtmamıştır.[12] Bu bölgelerin korunması için konulan yasaklara uymayan insanlarla ilgili olarak gerek vicdanî ve ahlâkî,[13] gerekse fiilî ve hukukî[14] müeyyideler belirlenmiştir.

Evlerin inşasında sağlıklı çevrelerin tercih edilmesi, çevreyi bozmamak kadar önemlidir. Nitekim bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, "Biz bir

[5] HM1445 İbn Hanbel, I, 169.
[6] HM16716 İbn Hanbel, IV, 63.
[7] D5237 Ebû Dâvûd, Edeb 156-157.
[8] MK17116 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 419; BŞ9561 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 84.
[9] D5237 Ebû Dâvûd, Edeb 156-157.
[10] D2035 D2039 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96.
[11] M3317 Müslim, Hac, 458.
[12] B1833 Buhârî, Sayd, 9; M3324 Müslim, Hac, 458; M3302 Müslim, Hac, 445.
[13] D2034 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.
[14] D2037-D2038 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.

mahallede yaşarken nüfusumuz da servetimizde yerindeydi. Ama başka bir yere taşınınca orada hem aramızdan ölenler oldu; hem de servetimiz azaldı." der, Allah Resûlü, *"Madem bu kadar uğursuz bir yer, ayrılın oradan."* buyurur.[15] Bu bağlamda İbn Haldûn, bu anlamda, şehirler kurulurken, seçilen yerlerin havası temiz, suyu bol, mera ve tarım alanlarına yakın yerler olması gerektiğine dikkat çeker. "Zira hava akımlarına açık olmayan yerlerde türlü hastalıklar baş gösterir." der.[16]

Peygamberimiz, "Evin kötü olması nedir?" diye soran Esmâ bnt. Umeys'e, *"Alanının dar, komşusunun kötü olmasıdır."*[17] şeklindeki cevabıyla, mesken tercihinde önemli bir noktaya daha dikkat çekmiştir. İyi insanlarla komşu olma imkânı olan evde oturmayı tercih etmek, insanın kendini, rahat, güvenli ve huzurlu hissedebilmesi için oldukça önemlidir.

Peygamber Efendimizin sözleri İslâm mimarisindeki ev modelinde belirleyici olmuştur. Medine'de Peygamberimizin döneminde zengin Yahudilere ait bazı kaleye benzeyen evlerin yanı sıra[18] iki katlı evler de bulunmaktaydı. Medine'deki Müslümanlara ait evlerin, gerek düzeni gerekse tefrişatı açısından İslâm'ın hayat görüşünü yansıtan yapılar olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber, sözlü yönlendirmelerinin yanı sıra yerleşim birimlerinde evlerin ve diğer konaklama mekânlarının tespitiyle de bizzat ilgilenmiştir. Medine'de Osman b. Maz'ûn ve kardeşlerinin evinin yerini belirlemiş, inşaatında yardımcı olmuştur.[19] Aynı şekilde Efendimiz, hac esnasında, Mina'da muhacir ve ensârın konaklayacakları yerleri tespit etmiş[20] ve Medine çarşısının kurulacağı yeri göstermiştir.[21] Bir sefer esnasında askerlerin evleri daralttıklarını, yolları kestiklerini duymuş ve bunu yasaklamıştır.[22] Ara sokaklar konusunda ihtilâfa düşüldüğünde genişliğin 7 zirâ' yani 3,5-4 m. olması gerektiğini belirtmiştir.[23] Bu hüküm evlerin arasındaki mesafeler hakkındadır. İki ev arasında yol bırakmak istendiğinde gelip geçenlere ve yük taşıyanlara zarar verilmemesi gibi dönemin şartları göz önünde bulundurularak genişliğin yine en az 7 zirâ' olması öngörülmüştür.[24] Büyük metropollerin olduğu günümüzde bu rakamı 'geniş bir yol' şeklinde anlamak uygundur. Zira yollar, şartlara ve ihtiyaçlara göre belirlenecek ölçülere göre düzenlenebilir.

Peygamber Efendimiz, şehirlerdeki düzensizliğe karşı çıktığı gibi, şehirlere denetimsiz göçü de engellemiştir. Zira her coğrafî bölgenin kaldırabileceği bir nüfus yoğunluğu vardır. Şehirlerin yerleşim imkânının

[15] D3924 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.
[16] TL1/347 İbn Haldûn, *Târîh*, I, 347.
[17] MK20983 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 153.
[18] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.
[19] ST3/396 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 396.
[20] D1951 Ebû Dâvûd, Menâsik, 69.
[21] İM2233 İbn Mâce, Ticâret, 40.
[22] D2629 Ebû Dâvûd, Cihâd, 88.
[23] M4139 Müslim, Müsakat 143.
[24] ŞN11/51 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, XI, 51.

dikkate alınması ve iskân talebinin yeni şehir ve yerleşim birimleri kurularak karşılanması gerekir. Bu anlamda Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra[25] Medine'ye hicret etmek isteyen bir bedevîye izin vermemiş ve ona kendi yurdunda oturmasını, orada çalışmasını tavsiye etmiştir.[26] Selimeoğulları'nın yerlerini terk ederek kendisine yakın olmak arzusu ile Medine Mescidi'nin yanı başında yerleşme isteklerini de geri çevirmiştir.[27]

Bilindiği gibi hac mevsiminde, Müslümanlar dünyanın her bir tarafından hac ibadetini yapmak üzere Mekke'ye gelmektedirler. Dolayısıyla hac mevsiminde Mekke'de olağanüstü nüfus yoğunluğu problemi görülebilmektedir. Hz. Peygamber özellikle hac ibadeti için gelenlerin bu ibadeti tamamladıktan sonra orada sadece üç gün ikamet etmelerine izin vermiştir.[28] Bu kısa vize süresi uygulamasının nedeni oradaki konut yetersizliği olabilir. Nitekim Mekke'de bazı evler, hacda yaşanan iskân problemini çözmek için Peygamber Efendimiz ve ilk iki halife döneminde 'ücretsiz birer misafirhane' olarak kullanılmıştır.[29]

O hâlde çeşitli nedenlerle nüfusu kendisine çeken şehirlere göç denetim altına alınabilir. Belli teşvik ve yönlendirmelerle nüfusun ülke geneline yayılması ve sağlıklı yerleşim birimlerinin kurulması sağlanabilir.

Ev yapmak, aile ve toplum hayatının bir gereğidir. Toplumlar coğrafî şartlara, yaşama tarzlarına ve mali güçlerine göre evler yaparlar. Bazıları barakalarda, bazıları mağaralarda, bazısı kayaları yontarak, kimisi de çelik ve betonarme evlerde otururlar. Durum ne olursa olsun her ev şehrin bir parçası olmak zorundadır.

Yeni bir ailenin evlilik yoluyla teşekkül etmesini 'ev-lendiler' şeklinde ifade edişimiz, aileyi bir ev çevresinde kümelenmiş bir birlik olarak görmemizdendir. Bizim kültürümüzde ev, yuvadır, baba ocağıdır, ailenin reisi evin direğidir. Ailenin annesi evin hanımıdır. Çocuklarımızın en çok zevk alarak oynadıkları oyun ev-ciliktir. Bizde ev, sadece kendi başına bir konut değildir. Ev, mahalleye açılan bir göz, aileyi bir araya toplayan yuvadır. Peygamber Efendimizin evle ilgili söz ve uygulamaları bizler için bir örnek teşkil etmelidir. Günümüzde ev hayatında çok odalar bir gerekliliktir, yüksek binalar da öyle. Fakat Allah Resûlü'nün yüksek binaların inşa edilmesi konusundaki çekincesi, insanın kendisini komşularından üstün görerek kibre kapılmasının, komşularını güneş ve temiz havadan mahrum bırakmasının önünü almak içindir. Bunda şehrin tevhid ruhuyla

[25] B2783 Buhârî, Cihâd, 1.
[26] B3923 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr 45; M4832 Müslim, İmâre, 87.
[27] B1887 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, ll.
[28] B3933 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr 47; M3300 Müslim, Hac, 444.
[29] İM3107 İbn Mâce, Menâsik, 102.

ahenkli bir yapı oluşturması arzusu da vardır. Hiçbir bina şehrin siluetini delip geçmemelidir. *"Kim oldukları belirsiz deve çobanlarının yüksek bina kurmakta birbiriyle yarışmalarının kıyametin alâmetlerinden olduğunu"* söyleyen[30] Allah Resûlü, bu sözüyle ahlâkî ve estetik duygularını yitirmiş ve maddeye esir olmuş insanlığı haber vermektedir.

İslâm'da sadece yapı malzemesi kullanılarak değil, rahmet ve bereket temelleri üzerinde inşa edildiği düşünülen ev (yuva), bütün bir mimarinin bambaşka bir ruha büründüğü bir mekândır. O bazen karşımıza Hira'dan yüklendiği vahyin ağırlığıyla 'üstümü örtün' diyen Nebî'nin ve sevgili eşi Hz. Hatice'nin evi olarak, bazen putperestlerin Dârünnedve'de inançsızlık ve nefret üstüne yükselen seslerine, dostluk, iman ve vefa üçgeninde en anlamlı cevabın verildiği Erkam'ın evi olarak karşımıza çıkar.

Resûlullah'ın, eşi, kızı, torunları, damadı ve bütün ashâbı ile etrafında bir sevgi yumağı oluşturduğu Medine'deki evi, içinde barındırdığı aile, gördüğü işlev ve fizikî yapısı bakımından tam bir örnektir insanlığa.

Bu ev usulca fısıldar insanların kulağına, "İslâm toplumunda ev sadedir. Onda şatafattan, gösterişten iz yoktur." diye. Tıpkı sakinleri gibi mütevazıdır, Müslümanların evleri. Belki bu, İslâm toplumlarında evin, Allah'ın evinin sadeliğini kendine örnek almasındandır, belki de Allah'ın Resûlü'nün, evin, şehrin siluetinin bir parçası olması gerektiğini zihinlere kazımış olmasından.

Peygamber Efendimizin eve bakışı, İslâm toplumlarında evin maddî ve mânevî kültür öğelerinin kaynaştığı mekânlar olarak görülmesinde önemli derecede etkili olmuştur. Bu sayede sundurmalarında kuş evlerini barındıran camiler, komşusunun evini gölgelemeyecek tarzda yapılmış konutlar ve insanların hayat standardını yükselten külliye, medrese ve kamu binaları olarak zengin bir mimari mozaik ortaya konmuştur. İslâmî bakış, evi yuvadan, aileyi mahalle ve sokaktan ayrı düşünülemeyecek bir boyuta yerleştirmiştir. Hatta denilebilir ki ev, âhiret yurdu ve dünya hayatının ara kesitinde, dâru'l-fenâ ve dâru'l-bekâ'nın kıyısında bir yerlerdedir.

[30] B50 Buhârî, Îmân, 37.

VAKIFLAR
KESİNTİSİZ HAYIR

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ عُمَرَ تَصَدَّقَ بِمَالٍ لَهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
وَكَانَ يُقَالُ لَهُ ثَمْغٌ، وَكَانَ نَخْلاً، فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّى اسْتَفَدْتُ
مَالاً وَهُوَ عِنْدِى نَفِيسٌ فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "تَصَدَّقْ
بِأَصْلِهِ، لاَ يُبَاعُ وَلاَ يُوهَبُ وَلاَ يُورَثُ، وَلَكِنْ يُنْفَقُ ثَمَرُهُ."

İbn Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Ömer, Resûlullah (sav) zamanında Semğ isimli hurma bahçesini tasadduk etmek istemiş ve Efendimize gelerek, "Yâ Resûlallah! Ben çok nefis bir hurmalığa sahip oldum. Bu hurmalığı tasadduk etmek istiyorum." demişti. Hz. Peygamber (sav) ise cevaben, *"Satılmaması, hibe edilmemesi, miras bırakılmaması ve ancak meyvesinden infak edilebilmesi şartıyla oranın aslını tasadduk et."* buyurmuştu.

(B2764 Buhârî, Vesâyâ, 22)

عَنْ عمْرِو بْنِ الْحارِثِ قَالَ: مَا ترَكَ النَّبِيُّ ﷺ إِلاَّ سِلاَحَهُ وبَغْلَةً بيْضاءَ وأَرْضًا بِخَيْبَرَ جَعلَهَا صَدَقَةً.

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قالَ:
"إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثلاَثَةٍ إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ."

عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ أَرادَ بِناءَ الْمَسْجِدِ. فَكرِهَ النَّاسُ ذلِكَ وأَحَبُّوا أنْ يدَعهُ علَى هيْئَتِهِ فقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِى الْجَنَّةِ مِثْلَهُ."

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبيِّ ﷺ قالَ:
"مَا مِنْ مُسْلِمٍ غرَسَ غَرْسًا فَأَكَلَ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ دابَّةٌ إلاَّ كَانَ لَهُ صَدَقَةً."

Amr b. Hâris şöyle söylemiştir: "Peygamber (sav) (vefat ettiğinde) silahından, beyaz katırından, bir de sadaka olarak bıraktığı Hayber (Fedek) arazisinden başka bir mal bırakmadı."

(B2912 Buhârî, Cihâd, 86)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsan ölünce şu üçü dışında amelleri(nin sevabı) kesilir: Sadaka-i câriye (faydası süregelen hayır), faydalanılan ilim, arkasından dua eden hayırlı evlât."*

(M4223 Müslim, Vasiyye, 14)

Mahmûd b. Lebîd anlatıyor: Osman b. Affân bir mescidi yaptırmak istedi. Ancak insanlar bundan hoşlanmayarak onu olduğu gibi bırakmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Osman, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittiğini nakletti: *"Kim Allah rızası için bir mescit yaparsa/yaptırırsa Allah da onun için cennette benzeri bir (ev) yapar."*

(M7471 Müslim, Zühd, 44)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir Müslüman bir ağaç diker de onun meyvesinden bir insan yahut hayvan yerse muhakkak o yenilen şey, ağacı diken kimse için bir sadaka olur."*

(B6012 Buhârî, Edeb, 27)

Hz. Ömer ilk defa böylesine güzel bir bahçe sahibi oluyordu. Hayber'de, kendisine ait yüz hayvanı satarak aldığı hurmalığı, gerçekten de Hz. Ömer'in o zamana kadar elde edemediği güzellikteydi. Hemen Resûlullah'ın huzuruna çıktı ve olanları anlattıktan sonra, "Ey Allah'ın Resûlü!" dedi, "Ben bu malımla Allah'ın rızasını kazanmak istiyorum. Onu nasıl değerlendirmemi uygun görürsünüz?" Allah Resûlü'nün Hz. Ömer'e bu arazi ile ilgili tavsiyesi asırlarca İslâm dünyasını çepeçevre saracak bir medeniyetin temel taşlarını oluşturacaktı. Ona, *"Dilersen aslını vakfet. Mahsulünü sadaka olarak dağıt."* buyurdu. Hz. Ömer de bahçesini aslının satılmaması, hibe edilmemesi ve miras bırakılmaması şartıyla fakirlere, akrabalarına, kölelere, Allah yolundakilere ve yolculara tasadduk etti.[1]

Yine Hz. Ömer, Medine'de bulunan Semğ isimli hurma bahçesini tasadduk etmek istemiş ve Efendimize gelerek, "Yâ Resûlallah! Ben çok nefis bir hurmalığa sahip oldum. Bu hurmalığı tasadduk etmek istiyorum." demişti. Hz. Peygamber (sav) ise cevaben, *"Satılmaması, hibe edilmemesi, miras bırakılmaması ve ancak meyvesinden infak edilebilmesi şartıyla oranın aslını tasadduk et."* buyurmuştu.[2]

Hz. Ömer halife olunca vakfının şartlarını ve kimler tarafından idare edileceğini bir vakıfname ile belirledi. Özü itibariyle aynı fakat ayrıntılarında bazı farklılıklar içeren iki belge yazdırdı. Bu vakıfnameyle o, Medine'de bulunan Semğ ve İbn Ekva' isimli hurmalıkları[3] ile diğer bazı mal varlıklarını Allah yolunda vakfettiğini belgelemiş oluyordu. Buna göre kızı Hz. Hafsa, söz konusu yerlerin idaresini yaşadığı sürece üstlenecek, daha sonra da bu hayırlı hareketi Ömer ailesinin ileri gelenleri devam ettireceklerdi. Mahsuller, fakirlere, yoksullara ve kendi yakınlarına infak edilecek fakat vakıf malları alınıp satılamayacaktı. Onun idaresini yüklenenlerin vakıf malından yemesi, yedirmesi ve gelirleri ile vakfın işlerini yürütecek bir köle satın almasında mahzur bulunmayacaktı.[4]

Bu vakfıyla Hz. Ömer, nesiller boyunca devam edecek büyük bir hayır kapısı açmıştı. Hz. Ömer'den sonra müminlerin annesi Hz. Hafsa ve kardeşi Abdullah b. Ömer, kendilerine ait bazı mülkleri katarak vakfın sınırlarını genişlettiler.[5] Hz. Ömer ailesine mensup diğer fertler de yıl-

[1] M4224 Müslim, Vasiyyet, 15; N3634 Nesâî, Ehbâs, 3.
[2] B2764 Buhârî, Vesâyâ, 22.
[3] İE1/222 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 222.
[4] D2879 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 13; AV8/61 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VIII, 61.
[5] HM6078 İbn Hanbel, II, 125.

larca bu şerefli hizmeti yerine getirdiler ve böylece kesilmeyen bir sevap pınarı oluşturdular.

İslâm, kendisine uyanlara sürekli iyiliği emrediyor, toplum içerisindeki zayıf ve düşkün kimselerin ellerinden tutmalarını istiyordu. Zira bir Müslüman, mânevî yardımlarının yanı sıra maddî olarak da mümin kardeşini düşünüp kollamak zorundaydı. Bu konu, Allah'ın rızasını kazanmış bir toplum tesis etmede o kadar önemliydi ki Kur'ân-ı Kerîm birçok âyetinde gücü yeten Müslümanlardan fakirlere yardım etmelerini istemiş, Sevgili Peygamberimiz de bu önemli düsturu her fırsatta müminlere tebliğ etmişti. Özellikle, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir."*[6] âyeti infak konusunda müminleri teşvik etmişti. Meselâ, Enes b. Mâlik'in üvey babası Ebû Talha,[7] söz konusu âyeti işittiği zaman, hemen Beyruhâ isimli bahçesini Allah yoluna bağışlamıştı. Ebû Talha, ensarın en zenginlerindendi. Beyruhâ isimli bahçesi ise onun en sevdiği bahçesiydi. Bu bahçe mescidin hemen karşısında yer alıyordu. Zaman zaman Resûlullah buraya gelir ve onun içindeki sudan içerdi. *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz..."*[8] âyeti inince Ebû Talha da en sevdiği bahçesini Allah yolunda tasadduk ettiğini açıkladı. Efendimiz, *"Bu, kazandıran bir mal!"* diye takdirlerini ifade etti ve bu bahçeyi Ebû Talha'nın kendi hısım ve akrabaları arasında pay etmesini istedi.[9]

İnfak çeşitlerinden birisi belki de en kârlısı bir malı vakfederek ilelebet insanlığın istifadesine sunmaktı. Çünkü sadaka olarak verilen bir malın harcanıp tükenmesi söz konusu iken vakıflar, uzun süre ihtiyaç sahiplerine hizmet sunabiliyordu. Fakirlerin ihtiyaçları tükenmek bilmediğine ve kısa süreli yardımların ardından tekrar muhtaç duruma düştüklerine göre, onların dertlerine kalıcı bir çözüm üretilmesi noktasında vakfın işlevi son derece kıymetli idi. Belki de Sevgili Peygamberimiz Hz. Ömer'e, *"İstersen aslını vakfet, mahsulünü sadaka olarak dağıt."*[10] buyururken bu maslahatı gözetmişti. Nitekim Efendimiz de Uhud Savaşı'nda şehid olan ve mallarının tasarrufunu Allah Resûlü'ne bırakan, Yahudi iken İslâm'ı seçen güzide sahâbî Muhayrık'ın yedi parçadan oluşan mallarını vakfetmişti.[11]

Ayrıca Amr b. Hâris'in, "Peygamber (sav) (vefat ettiğinde) silahından, beyaz katırından, bir de sadaka olarak bıraktığı Hayber (Fedek) arazisinden başka bir mal bırakmadı."[12] şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere Peygamber Efendimizin de vakfettiği bir arazi vardı. Hayber fethe-

[6] Âl-i İmrân, 3/92.
[7] RLS34 İbn Hıbbân, *Meşâhiru ulemâi'l-emsâr*, s. 34.
[8] Âl-i İmrân, 3/92.
[9] B5611 Buhârî, Eşribe, 13; B1461 Buhârî, Zekât, 44.
[10] M4224 Müslim, Vasiyyet, 15; N3634 Nesâî, Ehbâs, 3.
[11] ŞY1/173 Ömer b. Şebbe, *Târîhu Medîne*, I, 173.
[12] B2912 Buhârî, Cihâd, 86.

dildiği zaman hurma bahçelerinin bulunduğu Fedek isimli arazide bulunan Yahudiler savaşmadan teslim olmuş fakat topraklarından çıkarılmamaları karşılığında elde ettikleri ürünlerin yarısını Müslümanlara vermeyi teklif etmişlerdi. Hz. Peygamber de bu teklifi kabul etmişti. Savaşılmadan ele geçirilen topraklar ganimet olarak savaşa katılanlara dağıtılmayıp Hz. Peygamber'e kaldığı için[13] Fedek, Efendimize tahsis edilmişti.[14] O da Fedek'ten gelen geliri ihtiyaç sahibi yolculara ayırmıştı.[15] Ayrıca söz konusu gelirleri bekârları evlendirmek için de kullanıyordu.[16]

Sözlükte "bir şeyi hapsetmek" anlamına gelen "vakıf", terim olarak, "yararı kullara ait olacak şekilde bir malı, Cenâb-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere mülkiyetinin devredilmesinden veya devralınmasından menetmek" demektir.[17] Bu şekliyle vakıf, câhiliye döneminde pek de bilinen bir şey değildi. Gerçi ibadethane gibi umuma açık hayır müesseseleri hemen her devirde bulunabilirdi. Ancak câhiliye döneminde gerçek anlamıyla fakiri koruyan vakıflar yapılmamıştı.

İşte Sevgili Peygamberimiz Hz. Ömer'e, *"Aslını vakfet."* demekle âdeta bir zihin dönüşümü başlattı. Sahâbîler, vefatlarından sonra da amel defterini açık tutacak bu sevap kapısını çok iyi anlamış olmalıydılar. Bu yüzden imkân sahibi olan hemen her bir sahâbî mallarının bir kısmını Allah yolunda vakfediyor, bu uğurda çaba harcıyordu. Nitekim hicretin yedinci yılında Hayber'in fethinden döndükten sonra Resûlullah, Mescid-i Nebevî'yi genişletme ihtiyacı hissetmiş ve mescidin yanındaki bir arazi için, *"Kim filânoğullarının hurma kurutma yerini satın alırsa Allah onu bağışlar."* buyurmuştu. Hz. Osman söz konusu araziyi satın almış ve Efendimizin tavsiyesi doğrultusunda mescide bağışlamıştı.[18] Öte yandan Müslümanların kullanmasına izin vermeyen bir Yahudi'nin elinde bulunan Rûme kuyusu[19] için de Allah Resûlü, *"Kim Rûme kuyusunu satın alırsa (ve Müslümanlara vakfederse) Allah onu bağışlar."* buyurmuş, yine Hz. Osman bu kuyuyu alıp müminlerin istifadesine sunmuştu.[20]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra da sahâbîler arasındaki vakıf şuuru yaygınlaşarak devam etmişti. Örneğin, Hz. Ali, Medine bölgesinde kuyularının çokluğuyla meşhur Yenbu' arazilerini vakfetmiş ve Hz. Ömer'inkine benzer bir vakıfname yazdırmıştı.[21] Tâif'teki Veht arazisi de ibadete düşkünlüğü ve Hz. Peygamber'in hadislerini yazması ile tanınan Abdullah b. Amr'ın vakfıydı. O, söz konusu araziyi Amr b. Âsoğulları'na vakfetmişti. Nakledildiğine göre, Abdullah b. Amr, Resûlullah'tan işiterek

[13] Haşr, 59/6-7.
[14] D3016 Ebû Dâvûd, İmâre, 23, 24.
[15] D2967 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19.
[16] D2972 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19.
[17] CTS328 Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 328.
[18] N3184 Nesâî, Cihâd, 44; Buhârî, Müsâkât, 1 –bâb başlığı–.
[19] İŞ6/491 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 491.
[20] N3184 Nesâî, Cihâd, 44.
[21] MA19414 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 375.

yazdığı hadis sahifesinin yanı sıra söz konusu vakfına o kadar çok değer veriyordu ki, "Hayatımda en çok hoşuma giden şey, şu es-Sahîfetü's-sâdıka ve Veht arazisidir." diyordu.[22]

Bazı sahâbîler ise evlerini aslının satılmaması ve hibe edilmemesi şartıyla çocuklarına vakfediyorlardı. Meselâ, Erkam b. Ebu'l-Erkam, İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanları barındıran Safâ tepesindeki evini oğullarına bağışlamıştı.[23] Nakledildiğine göre, Sa'd b. Ebû Vakkâs da evini kızına ve onun kız çocuklarına vakfetmiş; satılmamasını, hibe edilmemesini ve miras bırakılmamasını şart koşmuştu.[24]

Sahâbîlerin bağışladıkları vakıflar amaçlarına ulaşmıştı. Onlar, sahiplerinin vefatlarından sonra da yıllarca varlıklarını korudu. Nitekim İmam Şâfiî, sahâbîlere ait özellikle Medine ve Mekke'de sayılamayacak kadar çok vakfın bulunduğunu ve kendi döneminde de hâlâ varlığını sürdürdüğünü söylemektedir.[25] Rivayet edildiğine göre, ensar arasında sekseni aşkın sahâbî mallarını vakfetmişlerdi.[26]

Bazı sahâbîler gayri menkullerin yanı sıra, savaş aletlerini de vakfediyorlardı. Nitekim bazı Müslümanlar, ticaret için olduğu zannıyla Hâlid b. Velîd'in zırh ve savaş aletlerinin zekâtını vermediğini Allah Resûlü'ne söylemişler ancak Efendimiz işin doğrusunu şu ifadelerle açıklamıştı: *"Siz Hâlid'e zulmediyorsunuz. O, zırhlarını ve savaş aletlerini Allah yolunda vakfetti."*[27]

Sevgili Peygamberimiz, hem kendi arazilerini vakfederek hem de Hz. Ömer'e yaptığı tavsiyeyle vakıf anlayışını fiilî olarak başlatmış, *"İnsan ölünce şu üçü dışında amelleri(nin sevabı) kesilir: Sadaka-i câriye (faydası süregelen hayır), faydalanılan ilim, arkasından dua eden hayırlı evlât."*[28] buyurarak da bu işin ne kadar kârlı olduğunu ifade etmişti. Resûl-i Ekrem bize, ölümle birlikte amel defterinin kapanacağını, yalnızca bu üç amelin, deftere kaydedilmeye devam edeceğini haber vermişti bu sözleriyle. "Sadaka-i câriye", "faydası devam eden sadaka" anlamına geliyordu. Cami yaptırmaktan misafirhane, okul, çeşme, köprü yaptırmaya, ağaç dikmeye kadar kişinin kendisinden sonrakilerin faydasına yaptığı tüm ameller...[29] Bunlar kişi ölse de sevap kazanmasına vesile olacak amellerdi. İlim öğrenmek de aynı şekilde insanın kendisinden sonra kalıcı bir eser bırakmasına ve dolayısıyla amel defterine sevapların yazılmasına bir vesileydi. Bu da kitap yazarak, hayırlı öğrenciler yetiştirilerek, okullar, üniversiteler, araştırma merkezleri açarak kısacası kişinin kendinden sonrakilere ilmini aktarabileceği hayırlı çalışmalar yapması ile gerçek-

[22] DM505 Dârimî, Mukaddime, 43.
[23] ST3/242 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 243; NM6129 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2211 (3/503).
[24] ŞY1/236 Ömer b. Şebbe, *Târîhu Medîne*, I, 236.
[25] AS9/41 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, IX, 41.
[26] AS9/41 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, IX, 41.
[27] M2277 Müslim, Zekât, 11; ŞN7/56 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, VII, 56.
[28] M4223 Müslim, Vasiyye, 14.
[29] İM242 İbn Mâce, Sünnet, 20.

leştirilmesi mümkün olan bir ameldi. Yine kişinin arkasından dua eden salih bir evlâda sahip olması da amel defterinin kapanmaması için bir sebepti. Evlâdın hayırlı olması da büyük ölçüde anne babanın gayret sarf edip evlâdını iyi yetiştirmesine bağlıydı. Çünkü kişi için ancak çalıştığının karşılığı vardı.[30] Evlâtlarını güzel yetiştiren kimseler, bu çabalarının karşılığını vefatlarının ardından da görecekti.

Sahâbîler gibi onları takip eden nesiller de Peygamber Efendimizin yönlendirmesiyle vakıfların kesintisiz bir hayır çeşmesi olduğunu, dünya ve âhirette birçok yararlar sağlayacağını idrak etmişlerdi. Mallarını Allah rızası için vakfedenler, hayatları boyunca muhtaç kimselerin yüzlerindeki tebessümlerle huzur içinde yaşayacaklar, öldükten sonra da vakıfları sayesinde sevap kazanmayı sürdüreceklerdi.

Sadaka-i câriye, Allah rızası gözetilmiş bütün vakıfları içine alıyordu. Bu bir anlamda iyiliklerin sürekli hâle gelmesi ve hayrın düzenli bir şekilde yayılmaya devam etmesi demekti. İçerisinde Allah'a ibadet edilen mescitler ve ilim tahsil edilen okullar başta olmak üzere, insanlara hatta can taşıyan her bir varlığa yarar sağlayan müesseseler kurmak da bir sadaka-i câriye idi. Bu vakıflar, toplumda devletin ulaşamadığı, bireylerin de tek başına göremediği muhtaçların yardımına koşuyor, toplum içindeki sorunlar yine toplum tarafından çözülüyordu. Muhtaç kimseler, bizzat zengin bir şahıstan minnet duyarak yardım almak yerine müesseseleşmiş kurumlardan gönül huzuru ile ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Böylece, zekât, sadaka veya diğer yardımların yanı sıra vakıf müessesesi sayesinde de zengin ve fakir arasındaki derin uçurumların oluşması engelleniyor, iki grup arasında kaynaşma temin ediliyordu. Başka bir deyişle vakıflar, malın sadece zenginler arasında dolaşımını engelleyen, onlardan fakirlerin de istifadesini sağlayan hayır işlerinin kurumsallaşması anlamını taşıyordu. Aslında bu, imkânlarını kullanarak zengin olduğu topluma karşı bir şahsın vefa borcuydu. Vakıflar, bu borcu ödemek isteyen ve toplumun gerçek anlamdaki fakirlerine ulaşmaya çalışan zenginler için de gerçek bir köprüydü.

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren vakıflar maddî ve mânevî olarak birçok fayda içermesi sebebiyle artarak gelişti. Raşid halifeler dönemi, Emevîler, Abbâsîler ve nihayetinde Osmanlılarda İslâm dünyasının dört bir yanı farklı alanlarda vakıflarla donatıldı. Kişiler kendileri ve aileleri adına vakıf kurmakla kalmayıp geçmiş peygamberler ve salih kimseler

30 Necm, 53/39.

adına bile vakıf tesis ettiler. Hatta ilk fırsatta insanın aklına gelmeyecek, belki de ayrıntı olarak görülecek konulara bile dikkat edildi ve söz konusu açıkları kapatan vakıflar kuruldu. Bu vakıflar o kadar çeşitli, o kadar farklıydı ki bu durum gerçekten de bir Müslüman'ın hayata ve canlılara bakışındaki inceliğini ve mânevî âlemdeki derinliğini gösteriyordu.

Zamanla bir vakfın giderlerini karşılamak için çeşitli akarların gelirleri de ilgili vakfa bağlanır oldu. Vakıfların gelirleri arttıkça onlar sayesinde yatırım yapılan ilim, sanat, zanaat gibi birçok alanda gelişim sağlandı. Vakıflar aşsıza aş, iş arayana iş, evlenmek isteyene mutluluk kaynağı oldular. İlim yolcularına sınırsız bir imkân, sanatkârlara da huzurlu ortamlar sundular. Hastalar için bir yardım eli, yaşlılar için güzel bir dosttular. Yuvasız kuşlar için mükemmel bir barınaktı onlar. Dağdaki yırtıcı hayvanlar bile unutulmadılar.

Vakıf, gerçekten kutlu bir yoldu. Bu uğurda yapılacak en küçük bir hayrın kat kat karşılığının verileceğine hiç şüphe yoktu. Mahmûd b. Lebîd'in anlattığına göre, Hz. Osman (ra) bir mescidi yaptırmak istemişti. Ancak insanlar bundan hoşlanmayarak onu olduğu gibi bırakmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Osman, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyururken işittiğini nakletti: *"Kim Allah rızası için bir mescit yaparsa/yaptırırsa Allah da onun için cennette benzeri bir (ev) yapar."*[31]

Bu mescidin büyük bir mescit olması da gerekmiyordu. Resûlullah'ın ifade ettiği üzere, küçücük bir mescide dahi bu mükâfat verilmişti: *"Her kim kaya kuşu yuvası gibi veya daha küçük bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar."*[32] Hz. Peygamber (sav) sadece mescit değil insanların istifadesine sunulan her türlü vakıf karşılığında büyük mükâfatlar verileceğini bildiriyordu: *"Bir Müslüman bir ağaç diker de onun mahsulünden bir insan yahut hayvan yerse muhakkak o yenilen şey, ağacı diken kimse için bir sadaka olur."*[33]

Hz. Peygamber'in ashâbını vakfa teşviki ve ashâbı ile birlikte çeşitli şekillerde vakıfta bulunarak kendilerinden sonraki nesillere örnek olmaları İslâm toplumunda vakıf geleneğinin yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. İslâm toplumunda sadaka-i câriye ile başlayan bu vakıf geleneği, zamanla Allah rızasını gözeten hayırseverlerin ortaya koydukları eser ve hizmetler ile bir vakıf medeniyeti hâline gelmiştir. Camiler, köprüler, okullar, üniversiteler açılmış, Müslüman olsun veya olmasın tüm insanların ihtiyaçları giderilmiş, açlar doymuş, evsizler başlarını sokacak bir yer bulmuş,

[31] M7471 Müslim, Zühd, 44.
[32] İM738 İbn Mâce, Mesâcid, 1; HM2157 İbn Hanbel, I, 242.
[33] B6012 Buhârî, Edeb, 27.

hayvanlar için bile özel vakıflar kurulmuştur. Böylece vakıflar, İslâm kültürünün sosyal hayattaki simgesi hâline gelmiştir. İslâm'ın ilk yıllarından bugüne, en ince ayrıntısına kadar toplumun ihtiyaç duyabileceği her konu ile ilgili açılan vakıflar ve yapmış oldukları hizmetler düşünüldüğünde, vakıfların bu işlevi daha iyi anlaşılacaktır.

Neticede İslâm medeniyeti, inananlara her konuda yardımlaşmayı öneriyor, bununla sadece kendi mensuplarının değil bütün insanlığın hatta Allah'ın yarattığı her şeyin faydalanmasını amaçlıyordu. Bu durumun kurumsallaşmış hâli olan vakıflar, yüzyıllar boyunca nesiller arasında köprü vazifesi görmüş, günümüz dünyasında da İslâm medeniyetinin ebedî mühürleri olmuştur. Bu vakıfların korunup amaçlarına uygun olarak kullanılması sonraki nesillerin asli görevidir. Bununla birlikte modern dünyada ortaya çıkan veya farklı şekillerde gelişen toplumsal sorunların çözümü için de günün şartlarına uygun yeni vakıfların kurulup yaşatılması zorunlu görünmektedir.

BESLENME
MÜSLÜMAN ÖLÇÜLÜ YER

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الصَّابِرِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yemek yiyip Allah'a şükreden kimse, (sevap yönünden) oruç tutarak sabreden kimse gibidir."
(T2486 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 43)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا، وَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ، فَقَالَ: ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ وَقَالَ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾. ثُمَّ ذَكَرَ، الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ، أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ، يَا رَبِّ! يَا رَبِّ! وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ، وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ؟."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"يَأْكُلُ الْمُسْلِمُ فِي مِعًى وَاحِدٍ، وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ."

عَنْ مِقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرِبَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"مَا مَلَأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أُكُلَاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ فَثُلُثٌ لِطَعَامِهِ وَثُلُثٌ لِشَرَابِهِ وَثُلُثٌ لِنَفَسِهِ."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"طَعَامُ الْوَاحِدِ يَكْفِي الِاثْنَيْنِ، وَطَعَامُ الِاثْنَيْنِ يَكْفِي الْأَرْبَعَةَ."

Ebû Hüreyre anlatıyor: Resûlullah (sav), *"Ey insanlar! Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah, peygamberlerine emrettiği şeyleri müminlere de emretti."* buyurdu ve şu âyetleri okudu: *"Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin, güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim."* (Mü'minûn, 23/51) *"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin..."* (Bakara, 2/172) Sonra Resûlullah (sav) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saçı başı dağılmış, ellerini göğe uzatarak, *"Yâ Rab, yâ Rab!"* diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etti ve *"Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?"* buyurdu.

(M2346 Müslim, Zekât, 65; T2989 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin tek mide (iştah) ile kâfir ise yedi mide (iştah) ile yer."*

(B5396 Buhârî, Et'ıme, 12)

Mikdâm b. Ma'dîkerib'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanoğlu, mideden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma insanın belini doğrultmasına yeter. Eğer mutlaka dolduracaksa (midesinin) üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ayırsın ve diğer üçte birini de nefes alıp vermek için boş bıraksın."*

(T2380 Tirmizî, Zühd, 47)

Câbir (b. Abdullah) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kişinin yemeği iki kişiye, iki kişinin yemeği de dört kişiye yeter."*

(M5370 Müslim, Eşribe, 180)

Resûlullah (sav) bir seferinde, her zamankinden farklı bir vakitte evinden çıkmıştı. Herhangi bir kimseyle buluşma kastı yoktu. Henüz hanesinden dışarı adım atmıştı ki Hz. Ebû Bekir çıkageldi. Allah Resûlü onu görünce şaşırarak, *"Buraya niçin geldin Ebû Bekir?"* diye sordu. O da, "Resûlullah ile karşılaşır, yüzünü görür ve ona selâm veririm ümidiyle evden çıkmıştım." diye cevapladı. Bir müddet sonra Hz. Ömer de yanlarına geldi. Resûlullah ona da niçin geldiğini sorunca Hz. Ömer, "Açlıktan, ey Allah'ın Resûlü!" diye cevap verdi. Resûlullah, *"Ben de biraz açım."* buyurdu. Sonra üçü birlikte ensardan koyunlarının ve hurmalarının çokluğuyla tanınan Ebu'l-Heysem'in evine doğru yürüdüler.

Ebu'l-Heysem, çok varlıklı olmakla birlikte hizmetçisi bulunmayan bir kişiydi. Eve vardıklarında onu bulamadılar ve hanımına, "Kocan nerede?" diye sordular. O, "Bize, tatlı içme suyu getirmeye gitti." diye cevap verdi. Tam o esnada Ebu'l-Heysem, ağzına kadar dolu bir su tulumuyla geldi. Tulumu yere koyduktan sonra Hz. Peygamber'e sarılıp, "Anam babam sana feda olsun Ey Allah Resûlü!" diyerek onların gelişinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi.

Sonra misafirlerini bahçesine götürdü ve oturmaları için bir sergi serdi. Hurma ağacından, olgunlaşmış ve henüz tam olgunlaşmamış hurmaların bir arada olduğu bir hurma salkımı koparıp getirdi ve "Buyurun, bunlardan yiyin." dedi. Bunun üzerine Resûlullah, *"Bize hurmanın olgunlarından seçip getirseydin, ne iyi olurdu!"* buyurdu. Ebu'l-Heysem, "Ey Allah'ın Resûlü! Olgun olanlarını ve olmayanlarını sizin seçmenizi ve hangisinden arzu ederseniz onu yemenizi istedim." dedi. Daha sonra Efendimiz için bir koyun kesmek niyetiyle eline bıçağı aldı. Efendimiz, *"Sakın sağmal olanlarına dokunma."* buyurdu. Ebu'l-Heysem koyunu kesip Efendimize ikram etti. Her üçü de ikram edilen hurmayı ve koyunu yiyip tatlı sudan içtikten sonra Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin olsun ki bu nimetlerden kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceksiniz; serin gölge, leziz hurma ve soğuk su..."*[1]

Allah Resûlü'nün en yakın iki arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir ve Ömer, kendilerine verilen nimetlerin hesabını en kolay verebilecek insanlar arasındalardı şüphesiz. Ancak Hz. Peygamber onların şahsında bütün ümmetini, nimetlerin hesabı konusunda bir kez daha uyarma gereği duymuştu.

[1] T2369 Tirmizî, Zühd, 39
M5313 Müslim, Eşribe, 140 .

Beslenme alışkanlığını şekillendiren önemli unsurlardan birisi ve başta geleni, o bölgenin iklimine uygun olarak ekilip dikilen sebze, meyve, tahıl ve diğer yiyeceklerdir. Hz. Peygamber'in, hurma ağacını bereket açısından Müslüman bireye benzetmesi[2] ve evlerinde kuru hurma bulunmayanların aç kalmış sayılacağını belirtmesi,[3] iklim şartları gereği Medine'de en çok yetişen meyve olan hurmanın, Arap toplumu için taşıdığı hayatî önemi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda her ülkede yetişen çok çeşitli meyve, sebze ve tahıl ürünlerinin o ülke insanı için ayrı bir değere sahip olduğu ifade edilebilir. O hâlde her Müslüman, Yüce Allah'ın ihsan ettiği sayısız nimetlerin muhasebesini yapabilmeli, şükrünü eda edebilmeli ve böylece kıyametteki hesaptan alnı ak olarak çıkabilmelidir. Zira Efendimiz (sav) şöyle buyurmaktadır: *"Yemek yiyip Allah'a şükreden kimse, (sevap yönünden) oruç tutarak sabreden kimse gibidir."*[4]

Kur'an'da belirtildiği üzere, yenilebilecek gıdalarda aranan temel özellik, *"helâl ve temiz"* olmasıdır.[5] "Sofra" anlamına gelen "Mâide" sûresinin giriş kısmında yiyeceklerle ilgili temel konular ele alınmış, haram ve helâl olanlar açıklanmıştır.[6] İlgili âyetlerde ölmüş hayvan eti, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların eti gibi haram kılınan çeşitli yiyeceklerden bahsedilmekte, geri kalanların ise helâl olduğu ifade edilmektedir. Kaldı ki insanların çaresiz kalıp açlıktan ölme tehlikesi gibi bir durumla karşılaştıklarında haram olan yiyeceklerden bile az miktarda yiyebilmelerinde bir sakınca görülmemektedir.[7]

Hz. Peygamber (sav) de yiyeceklerin temiz ve helâl olmasına vurgu yapmıştır. Nitekim ashâbına şöyle seslenmiştir: *"Ey insanlar! Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah, peygamberlerine emrettiği şeyleri müminlere de emretti."* buyurmuş ve ardından şu âyetleri okumuştur: *"Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin, güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim."*[8] *"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin..."*[9] Sonra Resûlullah, (sav) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saçı başı dağılmış, ellerini göğe uzatarak, *"Yâ Rab, yâ Rab!"* diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etmiş ve *"Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?"* buyurmuştur.[10]

Efendimizin bu sözleri, yediği, içtiği ve giydiği haram olan, haram gıdalarla beslenen bir kimsenin, Allah rızası için yola çıksa ve bu uğurda çeşitli sıkıntılar çekse bile dualarının biraz zor kabul edileceğini bildirmektedir.

[2] B5448 Buhârî, Et'ıme, 46.
[3] M5336 Müslim, Eşribe, 152.
[4] T2486 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 43.
[5] Bakara, 2/168; Mâide, 5/88; Enfâl, 8/69; Nahl, 16/114.
[6] Mâide, 5/3-5.
[7] Bakara, 2/173.
[8] Mü'minûn, 23/51.
[9] Bakara, 2/172.
[10] M2346 Müslim, Zekât, 65; T2989 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.

Burada duaların ve diğer ibadetlerin kabulü için helâl rızıkla beslenmenin ne denli önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda eğer işe haram karışıyorsa hac, umre ve benzeri yolculuklarda birçok sıkıntı ile karşılaşmak; namaz ve oruç gibi bedenî ibadetleri yaparken yorulmak; yığın yığın zekât ve sadaka vermek Allah katında bir anlam ifade etmeyecektir.

Yiyeceklerin helâl kazanç ile elde edilmiş olması, temiz olması kadar önemlidir. Helâl yoldan elde edilmeyen malın yenilmesi caiz değildir. Nitekim Allah Resûlü ile Hayber Seferi'ne çıkan Sa'lebe b. Hakem[11] bu sefer esnasında başından geçen bir olayı şöyle anlatıyor: "Biz düşmanın koyun sürülerinden birine rastlayıp yağmaladık. (Koyunları kesip ateşte pişirmek üzere) tencereleri hazırladığımız esnada Peygamber (sav) yanımıza gelerek tencereleri devirmemizi emretti ve ardından şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki yağmalanan mal helâl değildir."*[12] Allah Resûlü bu tavrı ile düşman dahi olsa başkasına ait olan malın, sahibinin haberi ve rızası olmaksızın yenilmesinin helâl olmadığını anlatıyordu.

Temiz ve helâl olan bir yiyeceğin insan sağlığına zarar vermeyecek tarzda tüketilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Resûlullah (sav), ilk dönemde Mescid-i Aksâ'ya, kıble değiştikten sonra da Mescid-i Harâm'a yönelerek namaz kılma şerefine nail olan halası Ümmü'l-Münzir Selmâ bnt. Kays'a misafir olmuştu. Yakalandığı hastalıktan henüz kurtulmak üzere olan Hz. Ali de beraberindeydi. Hz. Peygamber, olgunlaşması için evin bir köşesine asılmış olan hurma salkımlarından yemeye başladı. Hz. Ali de yemek için ayağa kalktı. Bunun üzerine Resûlullah ona, *"Sakın ha! Sen hastalıktan yeni kurtuluyorsun."* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ali yarı ham olan hurmayı yemekten vazgeçti. Halası onlara arpa ve şalgam yaprağından yapılan bir yemek getirdi. Resûlullah bu yemeği göstererek, *"Ey Ali! İşte bundan ye. Bu senin için daha faydalıdır."* buyurdu.[13] Hz. Peygamber, tecrübesine dayanarak koruk hurmanın Hz. Ali'ye iyi gelmeyeceğini belirtti. Bu da yiyeceklerin tüketilmesinde beden sağlığına dikkat edilmesinin gereğini ortaya koymaktadır.

Sağlıklı yaşamak, insanın yedikleri ve içtikleri ile doğrudan alâkalıdır. Beslenmede, yenilen gıdalar kadar bu gıdaların niçin ve nasıl yendiği de önemlidir. Müslüman, yemek yemeyi bir tür ibadet gibi görüp kendisine bu nimeti veren Rabbine karşı daima şükretmeli, yediği yemeğin ibadetine, çalışmasına ve düşünmesine yardımcı olacağını bilerek yemelidir. Sadece doymak için yemek, midesini doldurmaktan başka gaye gütme-

[11] EÜ1/465 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 465.
[12] İM3938 İbn Mâce, Fiten, 3.
[13] D3856 Ebû Dâvûd, Tıb, 2; T2037 Tirmizî, Tıb, 1.

mek ve iştahının kölesi olmak, olgun bir Müslüman'a yaraşmaz. Nitekim Peygamber (sav), *"Mümin tek mide (iştah) ile kâfir ise yedi mide (iştah) ile yer."*[14] buyurmuştur.

Her konuda olduğu gibi beslenmede de ifrat ve tefritten kaçınmak, dengeli ve ölçülü olmak esastır. Hz. Peygamber'in yaşadığı memlekette daha çok sabah ve akşam olmak üzere iki öğün yemek yenmekteydi. Allah Resûlü, vücudun dirençsiz kalmaması için özellikle akşam yemeğinin ihmal edilmemesini isterken[15] dinç ve dayanıklı olmak için gereken gıdaların alınmasına işaret ediyordu. Nitekim Rahmet Elçisi, yolculukta oruç tutmayı iyi görmemiş, takatsiz kalanları fark edince oruçlarını bozdurmuştu.[16]

Bununla birlikte Peygamberimiz, aşırı yemekten de sakındırmış ve beslenme konusunda bir denge oluşturmaya gayret etmiştir. Doğru yeme alışkanlığının yerleşmesinde onun önerdiği şudur: *"İnsanoğlu, mideden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma insanın belini doğrultmasına yeter. Eğer mutlaka dolduracaksa (midesinin) üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ayırsın ve diğer üçte birini de nefes alıp vermek için boş bıraksın."*[17] Allah Resûlü bu ifadeleriyle çok yemenin insana güç vermediğini hatta kişiyi hantallaştırdığını belirtmektedir. İnsan tecrübesi de zaman içerisinde aşırı yemek yemenin kişinin zihnini, beden ve ruh sağlığını hatta hareket kabiliyetini olumsuz etkilediğini göstermiştir. Mideyi tıka basa doyurmanın tıbbî pek çok zararının olduğunun söylenmesi ve çok sayıda hastalığın kaynağı olarak dengesiz beslenmenin gösterilmesi, Hz. Peygamber'in bu konudaki tavsiyelerini daha da anlamlı kılmaktadır. Tembellik, uyuşukluk, rehavet ve aşırı şişmanlık gibi olumsuz hâllerin en çok görüldüğü kimseler, yediklerine ve içtiklerine dikkat etmeyen, canlarının çektiği her şeyi yiyenlerdir.

Kur'an'da da yeme içme konusunda aşırılığa kaçıp israf etmek yasaklanmış, Allah'ın bu şekilde hareket edenleri sevmediği bildirilmiştir.[18] İslâm, aşırı yemeyi israf olarak değerlendirdiği gibi Allah'ın verdiği nimetlerin hor görülüp uygun şekilde korunmamasından dolayı heder edilmesini de hoş karşılamamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in temizlenip yenme imkânı olduğu sürece, bir ekmek parçasının bile atılmasını istememesi bu bağlamda ele alınabilir.[19] Hatta Hz. Peygamber, içine yabancı madde düşen yiyeceklerin tamamını imha etmek yerine kirlenen kısmın atılmasını istemiş, temiz olan kısımlarının ise kullanılmasında bir sakınca görmemiştir.[20]

[14] B5396 Buhârî, Et'ıme, 12; M5372 Müslim, Eşribe, 182.
[15] İM3355 İbn Mâce, Et'ıme, 54.
[16] M2610 Müslim, Sıyâm, 90; N2298, N2305 Nesâî, Sıyâm, 56, 57.
[17] T2380 Tirmizî, Zühd, 47.
[18] En'âm, 6/141; A'râf, 7/31.
[19] İM3353 İbn Mâce, Et'ıme, 52.
[20] B235 Buhârî, Vudû', 67.

İnsan sağlığını tehdit edebilecek ve tiksindirecek yiyeceklerin atılması israf kapsamında düşünülmemelidir. Çünkü özellikle gıda ürünlerinin üretildikleri ortamların, içinde saklandıkları kap ve ambalajların temiz olması gerekir. Peygamberimiz de kendisine ikram edilen hurmanın içinde kurt olup olmadığına bakmış, böylece alınacak gıdanın bir nevi kontrolünü yapmıştır.[21] Efendimiz, su ve süt gibi içecek kaplarının temizliğine dikkat edilmesini[22] ve ağızlarının kapatılmasını,[23] böylece içeceklerin korunmasını istemiştir. Ayrıca ağaçtan oyularak yapılmış şarap kaplarını ve içki içmede kullanılan çeşitli kapları kullanmayı yasaklamıştır.[24]

Görünüşte bireysel kabul edilebilecek yeme ve içme eyleminin, bir o kadar da toplumsal boyutu bulunmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav), *"Bir kişilik yemek iki kişiye, iki kişilik yemek dört kişiye, dört kişilik yemek de sekiz kişiye yeter."*[25] başka bir rivayete göre ise, *"Bir kişinin yemeği iki kişiye, iki kişinin yemeği de dört kişiye yeter."*[26] buyurmaktadır. Buna göre, muhtaç durumda olanları unutarak bencillik yapıp yemeği tek başına yemek doğru bir davranış değildir. Nitekim davete icabet etmeyi Müslümanların birbirlerine karşı görevleri arasında sayan Hz. Peygamber (sav),[27] ihtiyaç sahiplerinin davet edilmeyip sadece zengin kimselerin çağrıldığı yemeği, "yemeklerin en kötüsü" olarak niteler.[28] İyilik yapmanın çeşitli yolları olduğuna dikkat çeken Hz. Peygamber, yapılan yemeğin suyunu fazla koyarak komşulara ikram etmenin de bunlardan biri olduğunu ifade eder.[29] Ayrıca, evine gidilerek yemeği yenilen ve suyu içilen kişilerin gönlünün alınmasını, yaptıklarını teşvik gayesiyle onlar için dua edilmesini ister; bunu bir nevi onları mükâfatlandırmak olarak görür.[30] Evinde misafir ağırlayan kimselere meleklerin dua edeceği müjdesini verir.[31]

Sevgili Peygamberimiz, yediklerini ama doymadıklarını söyleyenlere, toplu hâlde ve besmele çekerek yemek yemelerini tavsiye eder ve bunu yemeğin bereketi olarak adlandırır.[32] Gerek ailede gerekse toplumda birlik, beraberlik, dostluk gibi hasletler ortak değerlerin paylaşılmasıyla gelişir. Özellikle, bireyleri akşamdan akşama bir araya gelebilen günümüz aile yapılarında, en azından akşam yemeklerinin birlikte yenmesi bu yönden çok önemlidir

Hz. Peygamber, kokusunun başkalarını rahatsız etme ihtimalinden dolayı soğan, sarımsak ve pırasa gibi bazı yiyeceklerin, yenilmesini hoş karşılamadığı[33] gibi kendisinin de aynı sebeple bu tür yiyecekleri tercih etmediği olmuştur. Allah'ın Resûlü Medine'ye hicret ettiğinde, Ebû Eyyûb

[21] D3832 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 42.
[22] M650 Müslim, Tahâret, 90.
[23] M5242 Müslim, Eşribe, 93.
[24] M5114 Müslim, Edâhî, 37; N5559 Nesâî, Eşribe, 9.
[25] M5368 Müslim, Eşribe, 179; İM3254 İbn Mâce, Et'ıme, 1.
[26] M5370 Müslim, Eşribe, 180.
[27] M5388 Müslim, Libâs, 3.
[28] B5177 Buhârî, Nikâh, 73; M3525 Müslim, Nikâh, 110.
[29] T1833 Tirmizî, Et'ıme, 30.
[30] D3853 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54.
[31] D3854 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54.
[32] D3764 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 14.
[33] M1252 Müslim, Mesâcid, 72; T1806 Tirmizî, Et'ıme, 13.

el-Ensârî'nin evinde bir süre kalmış ve Ebû Eyyûb (ra) ona evinde pişen yemeklerden ikram etmiştir. Ebû Eyyûb bir gün yaptıkları sarımsaklı bir yemeği Peygamberimizin yemediğini anlayınca, sarımsağın haram olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber de, *"Hayır, ancak ben kokusundan dolayı ondan hoşlanmıyorum."* diye cevap vermiştir.[34] Bunun üzerine Ebû Eyyûb, "O hâlde senin hoşlanmadığın şeyden ben de hoşlanmıyorum." demiştir.[35] Bu tür yiyeceklerin kokusunu giderici bazı önlemler almak ya da bunları başkasının rahatsız olmayacağı ortamlarda yemek daha uygundur.

Yine hicretin yedinci senesinde yaşanan şu hadise Peygamberimizin sarımsağa karşı tavrını açık bir şekilde göstermektedir: Hayber Kuşatması Müslümanların zaferiyle son bulmuştu. Ashâb, bu kuşatma sırasında çoğu zaman karınlarını doyuracak bir şeyler bulmakta güçlük çekmişlerdi. Sahâbîler, Medine'ye dönüşte sarımsak ekili bir tarlaya uğramış, çok aç olduklarından karınlarını doyuruncaya kadar tarlanın ürününden yemişlerdi. Şehre girince doğrudan mescide gelmişler, hemen arkalarından mescide giren Hz. Peygamber hoş olmayan ağır bir sarımsak kokusu ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine, Allah Resûlü, *"Bu kötü kokulu bitkiyi yiyen kimse mescide gelmesin!"* buyurdu. Ashâbın kendi aralarında "Bu bitki haram kılındı." diye konuştuklarını duyunca Hz. Peygamber şöyle dedi: *"Ey İnsanlar! Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi ben haram kılmış değilim. Fakat ben bu bitkinin kokusunu sevmiyorum."*[36]

İnsanların iştahlarının ve damak zevklerinin değişiklik arz etmesine rağmen bazı sahâbîlerin sırf Hz. Peygamber bir yemeği sevdi diye sevmeleri veya bir yemeği yemedi diye odan uzak durmaları, kişisel bir durumdur. Nitekim Hz. Peygamber'in bazen sevmediği bir yemek için, *"Bu yemek bizim yöremizde bulunmaz, onun için yemiyorum."*[37] demesi, helâl yiyeceklerle ilgili insanların kendisine uyup uymama konusunda serbest olduklarını göstermektedir. Hatta Peygamber Efendimizin yemediği yiyecekleri onun huzurunda yiyen sahâbîler olduğu gibi yemeyenler de olmuştur.[38]

Her insanın tabiatı gereği hoşlandığı yiyecekler olduğu gibi, hoşlanmadığı yiyecekler de olabilir. Bu kapsamda Hz. Peygamber'in ve ashâbının yedikleri gıdalarla ilgili rivayetlere baktığımızda arpa ekmeği, hurma, et, etli yemekler ve çorbalar, kabak yemeği, tavuk eti, zeytinyağı, çökelek, bal, sirke, kavun, helva gibi yiyeceklerin o dönemde sevilen gıdalar olarak ön plana çıktığı görülür. Hz. Peygamber'in bu yiyecek türlerinin bazısı için övücü ifadelerde bulunmuş olması ise[39] onun kişisel zevk ve mizacı

[34] M5356 Müslim, Eşribe, 170; T1807 Tirmizî, Et'ıme, 13.
[35] M5356 Müslim, Eşribe, 170.
[36] M1256 Müslim, Mesâcid, 76.
[37] B5391, B5400 Buhârî, Et'ıme, 10, 14.
[38] M5040 Müslim, Sayd, 47.
[39] D3783 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 22; İM3305 İbn Mâce, Et'ıme, 27; B5769 Buhârî, Tıb, 52; M5353 Müslim, Eşribe, 167.

yanında içinde bulunduğu toplum ve coğrafyanın âdet ve alışkanlıklarıyla da yakından alâkalıdır.

Her toplum, kendi toplumsal şartlarına, iklimlerine ve imkânlarına göre ortak bir yemek alışkanlığı oluşturur. Bu, aynı zamanda toplumun ortak kimliğinin önemli göstergelerindendir. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen emir ve yasaklarla gerekse Hz. Peygamber'in tavsiyeleriyle, Müslümanlarda ilk dönemlerden itibaren yeni bir yemek alışkanlığı ve ahlâkı şekillenmiştir. Buna göre, her bir yiyeceğin Allah'ın ihsan ettiği bir nimet olmasından hareketle daima şükür ve minnet duygusuyla hareket edilmelidir. Ayrıca yiyeceklerin helâl ve temiz olması, helâl yoldan kazanılması, insan sağlığına zarar vermeden dengeli ve ölçülü tüketilmesi ve başkalarıyla paylaşılması gibi hususlar, yemek kültürümüzü şekillendiren en önemli kriterler olarak karşımızda durmaktadır.

İÇECEKLER
İÇTİĞİMİZ SUDAN DA MESULÜZ

عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَرْزَمِ الأَشْعَرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا
هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَوَّلَ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَعْنِى الْعَبْدَ مِنَ النَّعِيمِ أَنْ يُقَالَ لَهُ أَلَمْ
نُصِحَّ لَكَ جِسْمَكَ وَنُرْوِيكَ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ."

Dahhâk b. Abdurrahman b. Arzem el-Eşa'rî'nin Ebû Hüreyre'den işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet gününde bir kul nimetlerden hesaba çekilirken ona ilk önce sorulacak olan, 'Bedenini sağlıklı kılmadık mı? Susuzluğunu soğuk su ile gidermedik mi?' denilmesidir."

(T3358 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ! بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ. وَإِذَا سُقِيَ لَبَنًا فَلْيَقُلِ: اللَّهُمَّ! بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ فَإِنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ يُجْزِئُ مِنَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ إِلاَّ اللَّبَنُ."

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ قَالَ:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَكَفَانَا وَآوَانَا فَكَمْ مِمَّنْ لاَ كَافِيَ لَهُ وَلاَ مُئْوِيَ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz yemek yediğinde, 'Allah'ım, bu yemeği bize bereketli kıl ve bize ondan daha iyisini yedir!' desin. Ona süt ikram edildiğinde ise 'Allah'ım, bunu bize bereketli kıl ve bize bundan daha fazlasını ver!' desin. Zira hem yiyecek hem içecek yerine geçen sadece süttür."*

(D3730 Ebû Dâvûd, Eşribe, 21)

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) yatağına uzandığında şöyle dua ederdi: *"Bizi yedirip doyuran, bizi içirip kandıran, (her konuda) bize yeten ve bizi sığındıran Allah'a hamdolsun. İhtiyaçlarını karşılayacak ve sığınacak bir yeri olmayan nice kimseler vardır!"*

(M6894 Müslim, Zikir, 64)

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır."*

(T1865 Tirmizî, Eşribe, 3; D3681 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sarhoş eden her şey içkidir ve sarhoş eden her şey haramdır."*

(M5219 Müslim, Eşribe, 74)

Mekkeli Müslümanlar, Medine'ye hicret etmişlerdi. Medine'nin havası güzel olsa da suyu Mekkelilerin hoşlarına gitmemişti. Gıfâr kabilesinden bir kişinin Rûme adıyla bilinen tatlı su kaynağı vardı. Sahibi, bir testi suyu, bir ölçek hurma karşılığında satıyordu. Hz. Peygamber ona, *"Burayı cennetteki bir pınar karşılığında bana satar mısın?"* dedi. Adam, "Ey Allah Resûlü! Benim ve ailemin bundan başka hiçbir geçim kaynağı yok. Bu yüzden burayı satamam." karşılığını verdi. Bu olaydan haberdar olan Hz. Osman, su kaynağını otuz beş bin gümüşe satın aldı. Sonra doğru Resûlullah'a geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah Resûlü! Ben onu satın alırsam, o suyun karşılığında cennette onun için bir pınar yaptığın gibi benim için de aynı şeyi yapar mısın?" Hz. Peygamber, *"Evet"* diye cevapladı. Bunun üzerine Hz. Osman, "Ben o kuyuyu satın aldım ve Müslümanların istifadesi için bağışladım." dedi.[1]

Mekke'de zemzem suyunu içmeye alışık olan Müslümanlar, Medine'ye hicret ettiklerinde, suları içmekte sıkıntı çektiler. Bu bölgede içme suyu, çoğunlukla kuyulardan sağlanmaktaydı. Ancak bu kuyuların suları kalite itibariyle birbirlerinden farklıydı. Hz. Peygamber, suyun temiz ve tatlı olmasına dikkat ediyor, her kuyunun suyunu içmiyordu.[2] Değişik kuyulardan Hz. Peygamber'e tatlı su getiriliyordu. Hatta Medine'ye iki günlük mesafede bulunan ve Büyûtü's-sükyâ denilen pınardan da su getirilirdi.[3]

Hz. Peygamber'in, Rûme kuyusunu satın almak istemesi, sadece kendisinin değil, ashâbının içtiği suyun da temiz ve tatlı olması yönündeki gayretlerini göstermektedir. Hz. Osman'ın tavrı ise bütün Müslümanlara örnek olacak niteliktedir.

Allah Resûlü'nün Mekke'deyken içmeye doyamadığı, oradan uzak kaldığı günlerde de özlemini çektiği su, zemzemdir. Hayatının son yıllarında onun Mekke'den zemzem suyu getirttiği rivayet edilir. Mekke'deki Süheyl b. Amr'a bir mektup yazarak mektubunu alır almaz kendisine Medine'ye zemzem göndermesini ister. Süheyl de derhâl iki kap dolusu zemzem gönderir Medine'ye, Kutlu Elçi'ye.[4]

İnsan da dâhil olmak üzere pek çok canlının özünü oluşturan su,[5] onların hayatta kalabilmesinde de en önemli etkendir. İçinde yaşadığımız dünya, su açısından fakir sayılmaz. Ancak bunun büyük çoğunluğunu

[1] MK1226 Taberânî, el-*Mu'cemü'l-kebîr*, II, 41; T3699 Tirmizî, Menâkıb, 18; N3638 Nesâî, Ehbâs, 4.
[2] N3638 Nesâî, Ehbâs, 4.
[3] D3735 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
[4] MA9127 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 119.
[5] Enbiyâ, 21/30.

deniz sularının oluşturduğu, insanın içebileceği tatlı su kaynaklarının ise kısıtlı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Günümüzde iklim değişiklikleri, kuraklık gibi nedenlerle su kaynaklarının giderek azalması, gelecekte susuzluk riskinin daha da artmasını gündeme getirmekte ve insanlığın ciddi su sıkıntısı yaşayacağının sinyallerini vermektedir. Bu da mevcut su kaynaklarının dikkatli kullanılması gerektiği gerçeğini hatırlatmaktadır. Özellikle dünyanın Afrika gibi çeşitli bölgelerinde insanların içecek su sıkıntısı yaşadıkları düşünülecek olursa su zengini ülkemizde bu nimetin değerinin bilinmesi ve bu konuda daha bilinçli davranılması gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber, kıyamet gününde nimetlerden hesaba çekilen kula öncelikle, *"Bedenini sağlıklı kılmadık mı? Susuzluğunu soğuk su ile gidermedik mi?"*[6] diye sorulacağını bildirmiştir.[7] Ayrıca Allah Resûlü, kendisine, *"O gün nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz."*[8] âyetinde geçen nimetlerin ne olduğu sorulduğunda, *"Hurma ve su."* cevabını vermiştir.[9] O hâlde bu nimetin bilinçli ve dikkatli kullanılması, akarsudan abdest alırken bile israf edilmemesi,[10] su kaynaklarının kirletilmemesi[11] insanlık yararına yönelik dinimizin koyduğu önemli prensiplerdendir.

Kutlu Nebî, sağlık açısından suyun tadına ve temizliğine dikkat ettiği kadar içme âdâbına da önem verirdi. Su içmeye "Besmele" ile başlamak, suyu bir yudumda değil arada nefes alarak dinlene dinlene içmek, nefes alırken su içilen kabı ağızdan uzak tutmak ve su içtikten sonra da Allah'a hamdetmek Hz. Peygamber'in su içme âdâbı olarak zikredilebilir.[12]

Hz. Peygamber'in gerek ayakta su içmeyi yasaklaması,[13] gerekse unutarak ayakta içen kimsenin içtiği suyu çıkarmasını istemesi[14] mutlak bir anlamda değil, o toplumun örf ve âdetine muhalefet bağlamında ya da sağlık ve edep açısından oturarak içilmesine alıştırmaya ilişkin nebevî bir tavsiye olarak değerlendirilmelidir. Nitekim bazı rivayetler Hz. Peygamber'in zemzemi kovadan ayakta olduğu hâlde içtiğini haber verirken[15] bazı rivayetler ise zemzem içerken onun deve üzerinde bulunduğunu anlatır.[16] O hâlde Hz. Peygamber'in suyu yerine göre ayakta içtiği, yerine göre de oturarak içtiği anlaşılmaktadır.

Zemzemi[17] ve duvarda asılı kapta bulunan suyu[18] ayakta içtiğine dair hadislerin oturarak içme imkânının olmadığı durumlar için geçerli olduğu da söylenmiştir. Bir defasında Hz. Ali, aldığı abdestten arta kalan suyu ayakta içmiş ve oğlu Hüseyin'in buna hayret ettiğini görünce, "Hayret etme, deden Peygamber'i (sav), benim yaptığımı yaparken gördüm."

[6] T3358 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102.
[7] T3358 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102.
[8] Tekâsür, 102/8.
[9] T3356 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102.
[10] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48; HM7065 İbn Hanbel, II, 221.
[11] M656 Müslim, Tahâret, 95.
[12] M6932 Müslim, Zikir, 89; DM2152 Dârimî, Eşribe, 20; İM3427 İbn Mâce, Eşribe, 23; T1885 Tirmizî, Eşribe, 13.
[13] M5274 Müslim, Eşribe, 112; DM2159 Dârimî, Eşribe, 24.
[14] M5279 Müslim, Eşribe, 116.
[15] M5281 Müslim, Eşribe, 118; HM2183 İbn Hanbel, I, 243.
[16] B1637 Buhârî, Hac, 76.
[17] M5280 Müslim, Eşribe, 117; B1637 Buhârî, Hac, 76.
[18] DM2156 Dârimî, Eşribe, 23; HM27656 İbn Hanbel, VI, 376.

demiştir.[19] Bu nedenledir ki Hz. Ali, suyun ayakta içilmesini sakıncalı görmüyor ve suyu hem ayakta hem de oturarak içiyordu.[20] Yine müminlerin annesi Hz. Âişe ile Sa'd b. Ebû Vakkâs, insanın ayakta su içmesinde bir mahzur görmüyorlardı.[21]

Bütün bunlar göstermektedir ki suyun oturarak içilmesi daha uygun olmakla birlikte, bazı durumlarda ayakta içilmesinde bir sakınca yoktur. Kaynayan bir pınardan, akan dereden, yeraltındaki kuyudan, tarladaki testiden su içme şekli tabiatıyla hep aynı olmamıştır. Bu nedenledir ki Resûlullah, uygun bir kabın bulunmadığı bir ortamda havuza ağızlarını dayayarak su içen ashâbına, ellerini güzelce yıkamalarını ve sonra suyu avuçlarıyla içmelerini tavsiye etmiştir.[22] Su kaplarının içine bakmadan su içmeyi tasvip etmemiş, herhangi bir şeyin içine düşmesi veya girmesi ihtimaline karşı kapların ağızlarının kapatılmasını istemiştir.[23]

Diğer peygamberler gibi çocukluk döneminde sürü otlattığından olsa gerek Hz. Peygamber'in en sevdiği içeceklerden biri de süttü. Bölgenin doğa şartları, özellikle yolculuk sırasında bazen içecek bir yudum su bile bulmayı imkânsız kılıyordu. Böyle bir durumda yolcuların imdadına çoğu zaman sürüsünü otlatan bir çoban yetişiyordu. Peygamber Efendimiz ile Hz. Ebû Bekir Mekke'den Medine'ye hicret ederlerken yolda susamışlar; karşılarına çıkan çobanın kendilerine ikram ettiği süt ile susuzluklarını gidermişlerdi.[24]

Süt, bir taraftan insanın dünyaya geldikten sonra aldığı ilk gıda, diğer taraftan da İslâm'ın temiz ve sağlıklı beslenme ilkesine uygun en temel içeceklerdendir. Bebek için doğum sonrası beslenmede anne sütü büyük önem taşır. Çocuğun fizikî gelişim ve hastalıklara direnç açısından daha güçlü hâle gelmesini sağlar. Bu nedenledir ki Kur'an, annelerin çocuklarını iki yıl boyunca emzirmelerini tavsiye etmektedir.[25]

Ashâb, kendilerine misafir olan Hz. Peygamber'e, içecek bir şey istediğinde süt ikram etmeyi arzularlar; soğutmak ya da hafifletmek amacıyla o dönemin âdeti üzere süte bazen soğuk su ilâve ederlerdi.[26] Hz. Peygamber de kendisine hediye olarak getirilen sütten hem içer hem de yanında bulunanlara ikram ederdi.[27]

Sütün, hem yemek hem de suyun yerini tutan bir içecek olduğuna dikkat çeken Allah Resûlü, ashâbına şu tavsiyelerde bulunmuştu: *"Biriniz yemek yediğinde, 'Allah'ım, bu yemeği bize bereketli kıl ve bize ondan daha iyisini yedir!' desin. Ona süt ikram edildiğinde ise 'Allah'ım, bunu bize bereketli kıl ve bize bundan daha fazlasını ver!' desin. Zira hem yiyecek hem içecek yerine geçen*

19 N95 Nesâî, Tahâret, 78.
20 HM1140 İbn Hanbel, I, 136.
21 MU1687 *Muvatta'*, Sıfatü'n-nebî, 8.
22 İM3433 İbn Mâce, Eşribe, 25.
23 M5244 Müslim Eşribe, 94; D3734 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
24 B2439 Buhârî, Lukata, 12; M5238 Müslim, Eşribe, 90.
25 Bakara, 2/233.
26 B5612 Buhârî, Eşribe, 14.
27 B6452 Buhârî, Rikâk, 17.

sadece süttür."[28] Resûlullah (sav) yatağına uzandığında da şöyle dua ederdi: *"Bizi yedirip doyuran, bizi içirip kandıran, (her konuda) bize yeten ve bizi sığındıran Allah'a hamdolsun. İhtiyaçlarını karşılayacak ve sığınacak bir yeri olmayan nice kimseler vardır!"*[29]

Resûl-i Ekrem döneminde tercih edilen içeceklerden biri de şerbet idi. Kuru hurma ile kuru üzümün bir miktar suda ıslatılmasıyla elde edilen şerbet, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin günlük içecekleri arasında yer almaktaydı. Hz. Peygamber, bu tür içeceklerin tatlı ve soğuk olanını tercih ederdi.[30]

Hz. Peygamber'in yemeklerin akabinde içtiği şerbet, kuru hurma ya da kuru üzümün sabahleyin bir kapta ıslatılmasıyla elde edilir, akşam olunca yemekten sonra kendisine takdim edilirdi. Aynı şekilde akşamleyin yapılan da ertesi sabah sunulurdu. Geriye kalan bozulmuşsa dökülür, bozulmamışsa bir başkasına ikram edilirdi. Böylece günde iki defa şerbet yapılır, sonra da kaplar yıkanırdı.[31]

Kuru meyvelerin ıslatılmasıyla elde edilen şerbet türleri yanında "bal şerbeti" de Hz. Peygamber'in sıklıkla içtiği içecekler arasında yerini almıştı. Bal şerbetini kendisi içtiği gibi[32] karın ağrısı gibi rahatsızlıkları bulunanlara da tavsiye etmişti.[33]

Sıcaktan dolayı şerbetlerin uzun süre bozulmadan kalması mümkün olmuyordu. Bunda şerbetin içine konulduğu kabın cinsi, büyüklüğü ve ağzının kapalı olup olmamasının etkisi büyüktü. Bu yüzden bozulup insan sağlığına zararlı hâle gelmeden önce kısa zamanda tüketilmesi gerekiyordu.[34] Nitekim bir defasında Hz. Peygamber'in oruç tuttuğunu bilen Ebû Hüreyre, iftar saatini bekleyip akşam olunca ona su kabağı içerisinde hazırlamış olduğu şerbeti götürerek, "Ey Allah Resûlü! Bugün oruçlu olduğunu öğrendim ve iftarını bu şerbetle açmanı arzuladım." dedi. Hz. Peygamber şerbeti eline aldı, ekşimiş ve keskinleşmiş olduğunu görünce Ebû Hüreyre'ye, *"Bunu al, bahçeye dök. Zira bu, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların içkisi hâline gelmiş."* buyurdu.[35]

Bu bölgede şerbet, şıra, meyve suyu gibi içeceklerin hazırlanması ve saklanmasında genellikle küp, su kabağı, hurma ağacından oyulmuş ve ziftlenmiş kaplar kullanılmaktaydı. Bu kaplardaki sıvılar gerek kabın özelliğinden gerekse içeceğin yapılış şekline ve karışım durumuna göre kısa sürede bozulabiliyor, mayalanıp içki hâline gelebiliyordu. İçkinin haram kılınmasıyla birlikte Hz. Peygamber, bu kapları yasaklayıp onların yerine,

[28] D3730 Ebû Dâvûd, Eşribe, 21.
[29] M6894 Müslim, Zikir, 64.
[30] T1895 Tirmizî, Eşribe, 21.
[31] D3712 Ebû Dâvûd, Eşribe, 10.
[32] B5267 Buhârî, Talâk, 8; M3678 Müslim, Talâk, 20.
[33] B5684 Buhârî, Tıb, 4; M5770 Müslim, Selâm, 91.
[34] D3710 Ebû Dâvûd, Eşribe, 10; N5739 Nesâî, Eşribe, 56.
[35] N5707 Nesâî, Eşribe, 48; D3716 Ebû Dâvûd, Eşribe, 12.

deriden yapılan tulumların kullanılmasını tavsiye etti.[36] İlk anda bu kapların kullanımının tamamen yasaklandığı sanıldı. İlerleyen zamanlarda ise yasağın, içeceklerle ilgili olduğu, söz konusu kapların başka amaçlar için kullanılmasında bir sakınca bulunmadığı anlaşıldı.[37]

Hz. Peygamber'in tercih ettiği içecekler arasında yer alan su, süt, bal şerbeti gibi doğal içecekler, cennet içecekleri arasında Kur'an'da da zikredilmektedir: *"Takva sahiplerine vaad olunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlama vardır..."*[38] Hz. Peygamber de aynı şekilde cennette su, bal, süt ve şarap denizleri olduğunu, bunlardan da ırmakların fışkıracağını belirtmiştir.[39] Cennet ehline Selsebil adlı bir suyun,[40] içenlere lezzet veren berrak cennet şaraplarının sunulacağı,[41] içerisine kâfur katılmış kadehlerden ve aktıkça akan pınarlardan içeceklerin ikram edileceği[42] bildirilmiştir. Ayrıca Allah Resûlü, cennette kendi havzının bulunduğunu ve bunun sütten daha ak, baldan daha tatlı, miskten daha hoş kokulu suyundan içenlerin bir daha asla susamayacağını haber vermiştir.[43]

Hz. Peygamber, temiz ve helâl olmak şartıyla, kendi zamanında yaygın olarak tüketilen her içeceği içmiş, bozulup ekşiyerek insan sağlığına zararlı hâle gelen içeceklerden uzak durmuştur. Sarhoş edici vasfı olan içecekleri ise haram kılınmadan önce dahi hiç ağzına almamıştır. İslâm'ın ilk yıllarında içki henüz haram kılınmamıştı. Araplar arasında eskiden beri içki kullanımı oldukça yaygındı. Hurmadan yaş ve kuru üzüme, tahıldan bala kadar pek çok gıda maddesinden içki yapılmaktaydı. Mekke'de yaş üzüm ve hurmadan elde edilen şarap, Medine'de ise kuru üzüm ve hurmadan elde edilen içki türleri vardı.[44] Hz. Peygamber ile birlikte sahâbeden bazıları zararlı olduğunu bildikleri için sarhoş edici içecekleri içmezlerdi. Bununla birlikte hakkında herhangi bir yasak olmadığı için bazı Müslümanlar içki içme alışkanlıklarını sürdürmekteydiler.[45]

Mekke'nin son yıllarında nâzil olan içki ile ilgili ilk âyette, *"Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır."*[46] buyrularak hurma, üzüm ve diğer meyve sularının iki özelliğe sahip olduğu belirtildi. Biri insan için temiz bir rızık olma, diğeri ise mayalanınca alkole dönüşme özelliği idi. Fakat bu nimetten temiz ve sağlığa uygun rızık almak ile kendisine zevk verecek ve onu sarhoş edecek içkiyi içmek arasındaki seçim insana bırakıldı.

[36] M5199 Müslim, Eşribe, 57; T1868 Tirmizî, Eşribe, 5.
[37] M5114 Müslim, Edâhî, 37; D3698 Ebû Dâvûd, Eşribe, 7.
[38] Muhammed, 47/15.
[39] T2571 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 27.
[40] M716 Müslim, Hayız, 34; İnsân, 76/18.
[41] Sâffât, 37/46-47.
[42] İnsân, 76/5-6; Gâşiye, 88/12.
[43] B6579 Buhârî, Rikâk, 53; M5989 Müslim, Fedâil, 36.
[44] "İçki", *DİA*, XXI, 458.
[45] B2375 Buhârî, Müsâkât, 13; M5127 Müslim, Eşribe,1.
[46] Nahl, 16/67.

Daha sonra Medine'de nâzil olduğu rivayet edilen âyette ise içkinin birtakım faydaları olmakla birlikte, zararının faydasından daha çok olduğu belirtiliyordu.[47] Bu âyet, alkollü, sarhoş edici içkiler ve şans oyunları ile ilgili verilen ilk açık hüküm niteliğindeydi. Üçüncü aşamada ise müminlere sarhoşken namaz kılmaları yasaklandı: *"Ey iman edenler sarhoş iken –ne söylediğinizi bilinceye kadar– namaza yaklaşmayın."*[48] Bu âyet, bazı sahâbîlerin sarhoşken cemaatle namaza durmaları ve âyetleri yanlış okumaları üzerine inmişti.[49] Böylece bazı sahâbîler içkiyi tamamen bırakmışlar, bazıları da namaz dışındaki vakitlerde içki içmeye devam etmişlerdir.

Hz. Ömer, içkiye ilişkin hükmün açık bir şekilde tayin edilmesi yönünde dua eder hâle gelmişti[50] ve nihayet Allah Resûlü, *"Ey insanlar! Yüce Allah içkiyi kesinlikle reddetmiştir. Galiba Allah, içki hakkında bir hüküm indirecektir!"*[51] buyurdu. Ardından Kur'ân-ı Kerîm'in şu âyetleri nâzil oldu: *"Ey İman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"*[52] Böylece içki ve kumar kesin bir şekilde yasaklandı. Bunun üzerine Müslümanlar, evlerinde bulunan içkileri Medine sokaklarına döktüler.[53] Bu emir öylesine bir tesir meydana getirdi ki o günün şartlarında dokunulması yasak bir mal olarak kabul edilen yetimlere ait içkiler bile döküldü.[54]

İslâm, içkiyi haram kılarken diğer bazı hükümlerde olduğu gibi ikna edici ve tedrîcî bir metot takip etti; belli safhalardan sonra kesin yasaklama yoluna gitti. Artık içkinin içilmesi bir yana, ticaretinin yapılması da yasaktı.[55] Hatta üzerinde içki bulunan sofraya oturmak bile uygun değildi.[56] Buna dayanarak Müslümanların içki meclislerine katılmamaları, her durum ve şartta içkiye karşı tavır almaları, bulundukları mecliste içki içilmesini önlemeye çalışmaları, buna güçleri yetmiyorsa o tür toplantıları terk etmeleri gibi sonuçlara ulaşıldı. Bizzat Hz. Peygamber de doğrudan ya da dolaylı olarak içki ile ilgili olan, içki yapmak için meyveyi sıkan ve sıktıran, içen ve içki dağıtan, taşıyan ve taşıtan, satan ve satın alan, hediye eden ve parasını yiyen on sınıf kimseyi açıkça kınadı.[57]

İçkinin haram kılınmasını müteakip üzüm üreticileri Resûlullah'a geldiler ve ürettikleri üzümü ne yapmaları gerektiğini sordular. Hz. Peygamber üzümü kurutarak tüketilebilecekleri gibi kurusunu su ile ıslatarak şırasını içebileceklerini ve sirke yapabileceklerini belirtti.[58] Ayrıca ortala-

[47] Bakara, 2/219.
[48] Nisâ, 4/43.
[49] T3026 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4; D3671 Ebû Dâvûd, Eşribe, 1.
[50] T3049 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; N5542 Nesâî, Eşribe, 1.
[51] M4043 Müslim, Müsâkât, 67.
[52] Mâide, 5/90-91.
[53] B5583 Buhârî, Eşribe, 3; M5131 Müslim, Eşribe, 3.
[54] T1263 Tirmizî, Büyû, 37.
[55] B4543 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 52; M4046 Müslim, Müsâkât, 69.
[56] DM2124 Dârimî, Eşribe, 4; HM125 İbn Hanbel, I, 20.
[57] T1295 Tirmizî, Büyû', 59; D3674 Ebû Dâvûd, Eşribe, 2.
[58] N5738 Nesâî, Eşribe, 56; DM2140 Dârimî, Eşribe, 13.

ma üçte bir oranında azalıncaya kadar kaynatılarak pekmez olarak tüketilmesinde de bir sakınca yoktu.[59] Hz. Ömer, üzüm suyu yanında bal şerbetinin de kaynatılarak içilmesinin insan sağlığı açısından daha faydalı olduğu görüşündeydi.[60]

Medine yöresinde bilinmemekle birlikte, başka yerlerde arpa, darı gibi tahıllardan değişik adlarla da içki yapılmakta idi. Hz. Peygamber, hangi maddeden, ne amaçla üretilirse üretilsin sarhoş eden her şeyin haram olduğunu açıkladı[61] ve *"Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır."*[62] ilkesini getirdi. İçkinin insanın ruh ve bedeninde meydana getirdiği tahribatı çok iyi bildiği için Rahmet Elçisi Ebu'd-Derdâ'ya, *"İçki içme. Çünkü içki her kötülüğün anahtarıdır."* buyurmuştu.[63] Tedavi amacıyla içki kullandıklarını söyleyenlere ise, *"İçki ilaç değil, hastalıktır."* demişti.[64] Bu çerçevede memleketlerinin soğuk olması nedeniyle iş yaparken dirençli olmak için buğdaydan içki yapmak isteyenlere de izin vermedi.[65]

Hz. Ömer, içkinin yasaklanmasının hikmetlerinden birisini –Hz. Peygamber'in de ifade ettiği gibi– "aklı gidermesi", yani düşünme kabiliyetini yitirmeye sebep olması şeklinde izah etmişti.[66] Böylece içkinin hangi maddeden elde edildiğine değil sarhoş edicilik vasfına dikkat çekiliyordu. Zaten Hz. Peygamber de uyuşturucu özelliği olan maddelerin tamamının yasaklandığını açıklamıştı.[67] Hz. Âişe'ye göre de ekmekten ve sudan yapılmış olsa dahi sarhoşluk veren her şey haramdı.[68]

Hz. Peygamber, içki içip namaz kılan bir kimsenin namazının kabul edilmeyeceğini,[69] tevbe etmeden öldüğü takdirde de günahkâr olacağını belirtti.[70] Böylece o, içkinin, insanın ruh ve beden sağlığına verdiği zararlar yanında, uhrevî hayatına yönelik de birçok olumsuzluğu beraberinde getirdiğine vurgu yapıyordu.

Peygamberimiz, bütün uyarılarına rağmen ümmetten bazılarının, ileride değişik adlarla içkiler üretecekleri hatta bunları helâl sayacakları yolundaki endişesini dile getirmişti.[71] Zamanla sadece üzüm ve hurmadan yapılan içkinin haram, bunun dışındaki maddelerden yapılanların helâl olduğu şeklinde ortaya çıkan yaklaşımlar, bu endişeyi doğrular niteliktedir.

Yüce Allah, insanlara sayısız nimet ihsan etmiştir. Bunların içinde doğrudan içecek olarak kullanılanlar olduğu gibi meyveler, sebzeler, bal, çeşitli bitki ve tahıl ürünlerinden birtakım yöntemlerle imal edilen içecekler de bulunmaktadır. Genelde içecekler konusunda İslâm'ın temel yaklaşımı, sarhoş edici olup olmadıkları, insan sağlığına zararları bulunup

[59] N5723, N5724 Nesâî, Eşribe, 53.
[60] MU1553 *Muvatta'*, Eşribe, 5.
[61] M5217 Müslim, Eşribe, 72.
[62] T1865 Tirmizî, Eşribe, 3; D3681 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[63] İM3371 İbn Mâce, Eşribe, 1.
[64] M5141 Müslim, Eşribe, 12; DM2127 Dârimî, Eşribe, 6.
[65] D3683 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5; HM18198 İbn Hanbel, IV, 232.
[66] B5581 Buhârî, Eşribe, 2; M7560 Müslim, Tefsîr, 33.
[67] D3686 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[68] N5683 Nesâî, Eşribe, 48.
[69] T1862 Tirmizî, Eşribe, 1; N5673 Nesâî, Eşribe,45.
[70] M5218 Müslim, Eşribe, 73.
[71] D3689 Ebû Dâvûd, Eşribe 6; DM2132 Dârimî, Eşribe, 8.

bulunmadığı yönündedir. Tabiatıyla her şeyde olduğu gibi içeceklerde de tazelik, sadelik ve doğallık esastır. Bu yüzden meyvelerden doğal yollarla elde edilen şıra, aroma gibi içecekler tercih edilmelidir. Kısacası İslâm, temiz ve helâl olan her içecekten faydalanmayı öngörmekte, alkollü ve insan sağlığına zararlı olanlardan da kaçınılmasını emretmektedir. Peygamberimizin belirttiğine göre, *"Sarhoş eden her şey içkidir ve sarhoş eden her şey haramdır.*[72] *Kim dünyada içki içer ve ona müptelâ iken tevbe etmeden ölürse âhirette (cennet şarabından) içemez."*[73]

[72] M5219 Müslim, Eşribe, 74.
[73] M5218 Müslim, Eşribe, 73.

SAĞLIK
EN BÜYÜK NİMET

قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلاَ تَقْدِمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلاَ
تَخْرُجُوا، فِرَارًا مِنْهُ."

Abdurrahman b. Avf'ın işittiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir yerde veba hastalığının olduğunu işitirseniz oraya girmeyin. Bulunduğunuz yerde de veba hastalığı varsa ondan kaçarak oradan çıkmayın."
(D3103 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 6)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا سُئِلَ اللَّهُ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يُسْأَلَ الْعَافِيَةَ."

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مِحْصَنٍ الْخَطْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ –وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ– قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ آمِنًا فِى سِرْبِهِ مُعَافًى فِى جَسَدِهِ، عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ، فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا."

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman."*

(B6412 Buhârî, Rikâk, 1)

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan, afiyet istenmesinden daha çok hoşuna giden bir şey istenmemiştir."*

(T3515 Tirmizî, Deavât, 84)

Seleme b. Ubeydullah b. Mihsan el-Hatmî'nin, sahâbî olan babasından rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden kim huzuru yerinde, bedeni sağlıklı ve günlük yiyeceği de yanında olarak güne başlarsa, sanki dünya nimetleri ona verilmiş gibidir."*

(T2346 Tirmizî, Zühd, 34)

Hâlife Hz. Ömer, hicretin on yedinci senesi Rebîülâhir ayında tebaasının durumunu teftiş etmek üzere Şam bölgesine yani günümüzde Filistin, Ürdün ve Suriye'yi kapsayan geniş bölgeye doğru yola çıkmıştı. Beraberinde sahâbeden bir grup da vardı.[1] Hâlen Ürdün sınırları içinde yer alan Yermük yakınlarındaki Serğ köyüne vardığı zaman ordu komutanları Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve arkadaşları kendisini karşıladılar ve o bölgede veba salgını olduğunu haber verdiler. Hz. Ömer konuyu ashâb ile istişare etmeye karar verdi. İlk olarak muhacir sahâbîlerle görüştü. Bu grup oraya girmek veya geri dönmek hususunda anlaşmazlığa düştüler. Bazıları, "Bir iş için çıkmışsın, artık o işten geri dönmeni doğru bulmayız." derken, bir kısmı da "Beraberinde Resûlullah'ın arkadaşları ve diğer birçok insan var, bunca insanı böylesi bir vebanın üzerine götürmeni doğru bulmayız." dediler. Ardından ensarla görüştü. Onlar da muhacirler gibi Şam bölgesine girip girmeme konusunda ikiye ayrıldılar. Bunlardan sonra Hz. Ömer, Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye hicret eden Kureyş yaşlılarından mevcut olanları çağırdı. Çağrılan son istişare grubundan hiç kimse muhalefet etmeden Hz. Ömer'e ittifakla, "İnsanları geriye döndürmeni ve halkı bu veba tehlikesine atmamanın doğru olduğunu düşünüyoruz." dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, insanlara şöyle bir duyuru yaptırdı:

"Ben sabahleyin bineğime binip geri döneceğim, siz de buna göre sabaha hazırlığınızı yapın!" Bunun üzerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh Hz. Ömer'e, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" dedi. Hz. Ömer, "Keşke bunu senden başkası söyleseydi! Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Söyle bakalım; şayet senin develerin olsa, iki yamacı olan bir vadiye otlatmak için indirsen, o yamaçlardan biri yeşillik, diğeri ise çorak olsa, sen develeri yeşillik yerde gütsen de Allah'ın kaderiyle, otsuz yerde de gütsen yine Allah'ın kaderi ile gütmüş olmaz mısın?" dedi. Büyük komutan bu söz üzerine ikna oldu.

Geniş kapsamlı istişare esnasında bilgin sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf çıkageldi ve "Bu hususta Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu duymuştum: *'Bu hastalığın bir yerde çıktığını işittiğiniz zaman oraya girmeyiniz. Hastalık sizin bulunduğunuz yerde çıkmış ise ondan kaçmak için*

[1] AU21/383 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXI, 383.

sakın oradan dışarı çıkmayınız!'" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Allah'a hamdetti, sonra Şam bölgesine girmeden geri döndü.[2]

Peygamber Efendimiz ve sahâbenin olağanüstü durumlarda sağlık için aldıkları en önemli tedbirlerden biri bu olaydan da anlaşıldığı üzere günümüzde karantina olarak bilinen yöntemdir. Kutlu Nebî (sav) bulaşıcı hastalıkların varlığını kabul ediyor ve ona karşı tedbirler alıyordu. Sahâbenin en seçkin bilginlerinin böylesi bir konuda sağlığı korumanın diğer kamu yararlarından daha önce geldiğinde ve kader inancına aykırı olmadığında görüş birliğine varmaları dikkate değerdi.

Hz. Peygamber'in hastalığı bulaştıracağına inanılan cüzzamlıdan aslandan kaçar gibi kaçmayı emretmiş olması[3] ve o dönemde bilinen cüzzam ve diğer bütün kötü hastalıklardan Allah'a sığınması da[4] bu konudaki hassasiyetine işaret etmekteydi. Tedbir olarak hastalıklı bölgeye girilmemesini ve kimsenin o bölgeden dışarıya çıkmamasını tavsiye eden Hz. Peygamber bazen de hastalarla teması kesiyordu. Meselâ, bir defasında cüzzamlı bir kişi ile biatleşmesini sözle yapmış,[5] bulaşma ihtimalini dikkate alarak beden temasını uygun görmemişti. Ancak bir başka cüzzamlının elini tutarak yemeği kendisiyle birlikte yemesini sağlamış ve *"Allah'ın adıyla, Allah'a güvenerek ye!"* buyurmuştu.[6] Bu farklı uygulamaların arkasında yatan sebep tam olarak bilinmemekle birlikte, şartları ve muhatapları yakından bilen Hz. Peygamber'in hastalığın bulaşmasına karşı alınması gereken tedbir ile hastayı dışlamama arasındaki hassas dengeyi kurmuş olduğu muhakkaktır.[7] Kaldı ki Allah Resûlü'nün misafirin eline dokunması, ona hastalığı kapacak kadar uzun süre dokunduğu veya aynı kaptan yemek yediği anlamına da gelmiyordu.[8]

Yine insan sağlığını bulaşıcı hastalıklardan koruma bağlamında Hz. Peygamber, özellikle ağızdan çıkan tükürük zerrecikleri ve balgama karşı aldığı tedbirlerle belli bir eğitim ve disiplin sağlamıştı.[9] Nitekim kendisi de aksıracağı zaman ya eliyle ya da elbisesiyle yüzünü kapatarak[10] ağzından çıkan zerreciklerin etrafa dağılmasını önlemeye çalışırdı.

Ancak o dönemde yaygın olan kanaate göre, bulaşıcı olsun olmasın bütün hastalıkların kaynağı cin, büyü gibi tabiatüstü güçlerdi. Bir gün Peygamber Efendimiz bu anlayışı düzeltmek için ashâbına hitaben, *"Hastalıklar mutlaka bulaşır diye bir kayıt yoktur. Ölüler intikamları alınsın diye kabirleri başında baykuş kılığında beklemez. Yıldızlar yağmur yağdırma kudretinde değildir ve hastalıklarınızın sebebi karınlarınızın içinde peyda olduğunu*

[2] B5729 Buhârî, Tıb, 30; D3103 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 6.
[3] B5707 Buhârî, Tıb, 19.
[4] D1554 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[5] M5822 Müslim, Selâm, 126.
[6] T1817 Tirmizî, Et'ıme, 19.
[7] TA5/438 Mübarekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 438-439.
[8] AU21/367 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXI, 367.
[9] B417 Buhârî, Salât, 39.
[10] T2745 Tirmizî, Edeb, 6.

düşündüğünüz yılanlar değildir."[11] buyurdu. Ancak sözün maksadını bilemeyen bir bedevî ayağa kalkarak, "Yâ Resûlallah! O hâlde develere ne oluyor ki kumda geyik gibi (sağlam dolaşır) iken uyuzlu bir deve gelip aralarına giriyor ve hepsine uyuz hastalığını bulaştırıyor?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Ya birinciye kim bulaştırdı?"* buyurdu.[12]

Bu söyleşiden de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber, bulaşıcı hastalığın varlığını değil câhiliye zihniyetinden kaynaklanan yanlış inanışı reddetmişti. Allah Resûlü her şeyi yaratan Yüce Allah'ın bir hikmete binaen hastalıkları da yarattığını ve her şeyin O'nun bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini ifade ediyordu. Çünkü hastalık her ne kadar bulaşıcı da olsa onun bir başlangıcı vardır ve bu başlangıcı yaratan da her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır. Böylece Kutlu Nebî, görünen ve yaşanan hastalığın bulaşma gerçekliğini değil, bulaşmanın sebebine ilişkin müşriklerin taşıdıkları inancı nefyettiğini bildiriyordu.

Sağlığı korumanın diğer önemli bir yolu da temizlikti. Bunun için beden ve çevre temizliği önemli idi. Bu bağlamda namaz için abdest ve boy abdesti almak ibadet olmakla beraber insanın temiz kalmasının en önemli vesileleriydi. Bunlara ilâveten Hz. Peygamber bütün müminlerden düzenli olarak beden temizliği yapmalarını isteyerek[13] bütün yönleriyle sağlıklı bir toplum oluşturmayı hedeflemişti.

Çevre temizliği bağlamında Efendimizin, *"Evlerinizin önünü ve civarını temiz tutunuz."*[14] ve *"Rahatsızlık veren şeyi yoldan kaldırmak, sadakadır."*[15] buyurması, bazen bizâtihi mescidi temizleyerek[16] bunu uygulaması, *"Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakınınız."*[17] buyurması, bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

Yiyecek ve içeceklerin temiz olması da sağlık açısından önemli idi. Allah Resûlü'nün yiyecek ve içecek kaplarının taşınması esnasında üzerlerinin örtülmesini emretmesi,[18] su saklama kaplarının kapalı tutulmasını istemesi,[19] özellikle temiz sulardan içmeye özen göstermesi,[20] temizliğin en temel unsuru olan suyu insanlara ulaştırmaya teşvik etmesi[21] bu yönde aldığı bazı tedbirlerdir.

Düzenli beslenme de sağlığı korumanın en önemli şartlarındandı. Bu bağlamda Kutlu Nebî az yemek yemenin, mideyi yormamanın sağlığı koruma açısından önemli olduğunu vurgulamak için şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlu, midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma*

[11] M5794 Müslim, Selâm, 106.
[12] M5788 Müslim, Selâm, 101.
[13] B6297 Buhârî, İsti'zân, 5; M1963 Müslim, Cum'a, 91; N5 Nesâî, Tahâret, 5.
[14] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.
[15] B2989 Buhârî, Cihâd, 128.
[16] B405 Buhârî, Salât, 33; M7514 Müslim, Zühd, 74.
[17] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14.
[18] M5242 Müslim, Eşribe, 93.
[19] M5255 Müslim, Eşribe, 99.
[20] D3735 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
[21] D1682 Ebû Dâvûd, Zekât, 41.

âdemoğlunun belini doğrultmaya yeter. Eğer mutlaka bu miktarı geçecekse, midesinin üçte biri yemeğe, üçte biri içeceğe ve diğer üçte biri de (boş kalarak) nefes alıp vermeye ayrılmış olsun."[22] Benzer bir şekilde iyileşme sürecindeki hastalara da ağır yemekler yerine hafif gıdalarla beslenmelerini tavsiye etmiştir.[23]

Allah Resûlü'nün sağlığı korumak için diğer bir tavsiyesi de dinlenmeye ve uyumaya teşvik etmesiydi. Uyku hem beden hem ruh sağlığı açısından temel insanî ihtiyaçlardandır. Hz. Peygamber de, kendi hayat tarzını örnek göstererek geceyi hiç uyumadan ibadetle geçirmek isteyenlerin uygulamalarını hoş karşılamamıştır.[24] Düzenli olmayı tavsiye eden Hz. Peygamber, yatsı namazından önce uyumayı, namazdan sonra da sohbet ederek oturmayı hoş görmemiştir.[25] Kendisi ise ilim meclisleri ve ihtiyaç duyulan çeşitli konularda müzakere için uyanık kaldığı zamanlar hariç, gece uykusuna erkenden başlamış fakat bütün geceyi uykuda geçirmeyerek teheccüde kalkmayı da ihmal etmemeyi tavsiye etmiştir.[26] *"Gece ibadetine kalkmak için kaylûleden yararlanın."*[27] buyuran Peygamber Efendimiz "kaylûle" diye adlandırdığı kısa gündüz uykusuyla günün yorgunluğunu üzerinden atmayı alışkanlık edinmiş, sonra günlük işlerine devam ederek[28] bu hususta da örnek olmuştur.

Bu tedbirlere ilâveten Allah Resûlü sağlığın kıymeti ve önemi hususunda birçok tavsiyede bulunmuştur. Özellikle insanların sıhhatlerinin kıymetini takdir etmeleri anlamında, *"İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman."*[29] buyurmuş, hastalık gelmeden önce sağlığın kıymetini bilmek gerektiğini söylemiştir.[30] Bu bağlamda, *"Yedi şey gelmeden önce (salih) ameller işlemede acele edin! Ne bekliyorsunuz? Her şeyi unutturan yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi, sıhhati bozan hastalığı mı, bunaklaştıran ihtiyarlığı mı, ansızın geliveren ölümü mü, beklenenlerin en şerlisi olan Deccâl'i mi? Yoksa kıyameti mi? Ki kıyamet (hepsinden) daha dehşetli ve daha acıdır."*[31] şeklindeki nebevî uyarı son derece dikkat çekicidir.

Resûl-i Ekrem, *"Allah'tan, afiyet istenmesinden daha çok hoşuna giden bir şey istenmemiştir."*[32] buyurmuş, sağlık ve afiyet hususundaki talebini dualarına da yansıtmıştır. Meselâ bunlardan birisi, *"Allah'ım, bedenimi, gözlerimi ve kulaklarımı koru!"*[33] şeklindeki duasıdır. Arka arkaya üç gün duanın en faziletlisini soran bir kişiye de cevap olarak, *"Rabbinden dünya ve âhirette lütuf ve afiyet iste."* buyurmuş ve eklemiştir: *"Bu iki değere sahip olduğunda dünya ve âhirette kurtuluşa erersin."*[34]

22 T2380 Tirmizî, Zühd, 47.
23 D3856 Ebû Dâvûd, Tıb, 2.
24 B6134 Buhârî, Edeb, 84.
25 D4849 Ebû Dâvûd, Edeb, 27.
26 T3549 Tirmizî, Deavât, 101.
27 İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22.
28 M6055 Müslim, Fedâil, 83; D1086 Ebû Dâvûd, Salât, 218.
29 B6412 Buhârî, Rikâk, 1.
30 NM7846 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341.
31 T2306 Tirmizî, Zühd, 3.
32 T3515 Tirmizî, Deavât, 84.
33 D5090 Ebû Dâvûd, Edeb, 101.
34 İM3848 İbn Mâce, Dua, 5.

Hz. Peygamber, Müslüman olanlardan bazılarına, önce namaz kılmayı, ardından da şu duayı öğretirdi: *"Allah'ım, beni bağışla, bana merhamet eyle, beni dosdoğru yola ilet, bana sıhhat ver ve beni rızıklandır!"*[35] Hz. Ömer'in oğlu Abdullah da hastalık için sağlıktan vakit ayırmayı yani sağlıklı iken hastalanabileceğini düşünerek sıhhatli ânı değerlendirmeyi, ölüm için de hayatta iken hazırlık yapmayı tavsiye etmiştir.[36] Hz. Peygamber söz konusu hassas dengenin özünü, bir oturmada zenginlik hakkında yapılan yoğun tartışmalar üzerine şu sözleriyle açıklamıştır: *"Takva sahibi bir kimse için zenginliğin sakıncası yoktur. Ama takvalı kimse için sağlık, zenginlikten; gönül hoşnutluğu da diğer nimetlerden daha hayırlıdır."*[37]

Allah'tan sağlık ve afiyet istemek güzel bir davranış olduğu gibi verilen bu nimetler için şükrederek hastalık ve musibet anlarında sabır göstermek de yapılması gereken bir davranıştır. Çünkü şükretmek, Allah'a inanmanın bir gereği olduğu gibi[38] verilen nimetin devamı için de önemlidir.[39]

Kutlu Nebî'nin öğretisinde insanın her anında sağlık ve afiyet yönünde çaba göstermesi esas olmakla birlikte, kişinin başa gelen hastalık ve musibetlerden dolayı isyan etmemesi ve bu durumlarda Allah'a bağlılığını ifade etmesi gereği de vurgulanmıştır. Peygamber Efendimiz sıkıntı hâlinde sabredenler için, *"Müminin başına bir sızı veya bir meşakkat, bir hastalık, bir hüzün, hatta kendini üzen bir keder gelirse bunlar onun günahlarına kefaret olur."*[40] buyurur. Yine Hz. Peygamber, müminin şükür ve sabır hâlini şöyle anlatır: *"Müminin durumu ne ilginçtir! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı gelecek olursa ona da sabreder; onun için bu da hayır olur."*[41]

Kur'ân-ı Kerîm'de insana sağlık ve afiyet verildiği gibi dert ve sıkıntıların da verilebileceği, bunun neticesinde bazı insanların ümitsizliğe kapılarak nankörlük gösterdikleri, bazılarının ise sabredip salih amel işlemeye devam ederek Allah'ın mağfiretine kavuşacakları belirtilmektedir.[42]

Peygamber Efendimiz, tarih boyunca en büyük sıkıntıların peygamberler ve salih insanlar tarafından yaşandığını haber vermiştir.[43] Ancak bu durum onlarda ümitsizliğe, yılgınlığa ve isyana yol açmamıştır. Bu örnek insanların bela, musibet ve hastalıklara birer imtihan gözüyle baktıkları Kur'an'da anlatılmaktadır. Söz gelimi Eyyûb Peygamber'in başına bir dert geldiği[44] ve bu derdinden dolayı, *"Rabbim, bana zarar dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin."*[45] şeklinde, şikâyet etmeden, hayâ ile dua

[35] M6850 Müslim, Zikir, 35.
[36] B6416 Buhârî, Rikâk, 3.
[37] HM23545 İbn Hanbel, V, 372.
[38] Bakara, 2/172.
[39] İbrâhîm, 14/7.
[40] M6568 Müslim, Birr, 52.
[41] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[42] Hûd, 11/9-11.
[43] HM1481 İbn Hanbel, I, 173.
[44] Enbiyâ, 21/84.
[45] Enbiyâ, 21/83.

ettiği belirtilmektedir. Rivayetlerde Hz. Eyyub'un hastalığının on sekiz yıl sürdüğü ve bu süre içinde iki kişi hariç bütün akraba ve arkadaşlarının onu terk ettiği anlatılmaktadır.[46] Onun hastalıklara karşı sabır ve metanetini Allah Teâlâ şöyle övmektedir: *"Biz onu sabredici bulduk. Ne iyi kuldu o! Gerçekten Allah'a yönelirdi."*[47] Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Eyyub'a mükâfat olarak şifa verilip dertlerinden arındırıldığı haber verilmektedir.[48]

Allah, ölümle sonuçlanan hastalıklara yakalananlara da kendi katında büyük mükâfat verecektir. Nitekim hadislerde doğum esnasında vefat eden kadınların, boğulanların, yananların,[49] karın ağrısından ve vebadan ölenlerin[50] şehit mertebesinde olacakları bildirilmiştir. Bu açıdan bakıldığı takdirde hastalıklara karşı Allah'a isyan etmenin, "Benim günahım neydi?" diye sızlanarak şikâyet etmenin asıl hastalık ve musibet olduğu anlaşılabilir. Bunun için insanlar, sağlık ve afiyetin değerini bilerek hareket etmeliler, hastalığın da Allah'ın bir imtihanı olduğunu unutmamalıdırlar. Herhangi bir hastalığa yakalandıklarında müminler, *"Her hâlükârda Allah'a hamdolsun!"*[51] diyerek Kutlu Nebî'ye tâbi olacaklardır.

Mümin, diliyle Rabbine şükrettiği gibi eylemleriyle de şükretmesini bilmelidir. Peygamber Efendimiz şükrün yanı sıra musibetlerden korunmak için sadaka vermeyi de tavsiye etmiş, hatta her eklem için sadaka verilmesi gerektiğini belirtmiştir.[52] Bu hususta Resûlullah'ın tavsiyesi gayet özlüdür: *"Hastalarınızı sadaka ile tedavi ediniz."*[53]

Nebevî tıp, insanın ruh ve bedenden meydana geldiğini kabul eden bakış açısından hareketle, hastalıkları maddî ve mânevî olarak ikiye ayırarak ruhî hastalıklara karşı da koruma tedbirleri alınması için çeşitli tavsiyeler ve uygulamalar göstermektedir. Ruhî tedbirlerin birincisi Allah'ı her an kalbinde ve yanında hissetme duygusu olan iman, ikincisi ise Yaratıcı'yla kolaylıkla kurulabilen iletişim anlamına gelen duadır. İman, insanın Yaratıcı ile olan bağı olduğu için kişinin sıkıntılara karşı dirençli olmasını sağlar ve onun ruhî boşluğa düşmesine mani olur. Bu anlamda Peygamber Efendimiz, iman edenleri dert ve hastalık durumunda yıkılıp kırılmayan yeşil ekine, inkâr edenleri de sert bir rüzgâr karşısında kökünden devrilen bir ağaca benzeterek[54] imanın insanı güçlü kılan etkisine işaret etmiştir. Dua, insana direnç ve kuvvet vermektedir. Çünkü dua, insan ruhunu beslemekte, ona güven, metanet ve azim aşılamakta, onu güçlendirmektedir.

İnsan sağlığı ancak tüm boyutlarıyla önlem alındığı takdirde korunabilir. Aksi takdirde bedenini temiz tutan bir insan, temiz bir çevre veya

[46] MK22177 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXV, 283.
[47] Sâd, 38/44.
[48] Sâd, 38/44.
[49] N3196 Nesâî, Cihâd, 48.
[50] M4941 Müslim, İmâre, 165.
[51] İM3803 İbn Mâce, Edeb, 55.
[52] D5242 Ebû Dâvûd, Edeb, 159-160.
[53] BS6689 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 542.
[54] B7446 Buhârî, Tevhîd, 31.

temiz su içme imkânı bulamıyorsa sağlığını istenilen şekilde koruyamaz. Gıda ve beslenmesinde temizliğe dikkat ettiği hâlde alkollü içecekler, sigara ve uyuşturucu gibi maddeler kullanıyorsa yine sağlıklı olması mümkün değildir. Bütün bu imkânlara sahip oldukları hâlde, gerilim altında bunalıma düşme gibi daha çok asabi sorunlarla boğuşan insanların da sağlıklı olmaları düşünülemez. Bu yüzdendir ki Peygamberimiz sağlığın muhafazası bağlamında doğru beslenmenin yanı sıra bedensel, çevresel ve ruhsal açılardan da birçok tedbirin alınmasını tavsiye etmiş, sağlıklı bireylerden oluşan sağlıklı bir toplum arzulamıştır. Zira onun bizlere ifade buyurduğu üzere, *"Sizden kim huzuru yerinde, bedeni sağlıklı ve günlük yiyeceği de yanında olarak güne başlarsa, sanki dünya nimetleri ona verilmiş gibidir."*[55]

[55] T2346 Tirmizî, Zühd, 34.

AĞIZ ve DİŞ TEMİZLİĞİ
PEYGAMBERLERİN ORTAK SÜNNETİ

عَنْ أَبِى أَيُّوبَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ الْحَيَاءُ وَالتَّعَطُّرُ و السِّوَاكُ وَالنِّكَاحُ."

Ebû Eyyûb'un naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Dört şey peygamberlerin sünnetlerindendir: Utanma duygusu, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek."
(T1080 Tirmizî, Nikâh, 1)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"قَدْ أَكْثَرْتُ عَلَيْكُمْ فِى السِّوَاكِ."

عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ قُلْتُ بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ يَبْدَأُ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ بَيْتَهُ؟ قَالَتْ: بِالسِّوَاكِ.

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِى لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ."

عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِى عَتِيقٍ قَالَ: حَدَّثَنِى أَبِى قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"السِّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Diş temizliği konusunda size çok telkinde bulunduğumu (biliyorsunuz)!"*

(N6 Nesâî, Tahâret, 6)

Mikdâm b. Şureyh'in naklettiğine göre, babası (Şureyh b. Hânî) şunları anlatmıştır: "Âişe'ye, 'Peygamber (sav) evine girdiği vakit ilk önce ne yapardı?' diye sordum. 'Misvak kullanırdı.' dedi."

(M590 Müslim, Tahâret, 43)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, onlara her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim."*

(D47 Ebû Dâvûd, Tahâret, 25; T23 Tirmizî, Tahâret, 18)

Abdurrahman b. Ebû Atîk, babası aracılığıyla Hz. Âişe'den şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Misvak ağzı temizler, (ağzı temizlemek de) Allah'ı hoşnut eder."*

(N5 Nesâî, Tahâret, 5)

Artık vakit tamamdı. Yolculuk emareleri iyice belirmişti. Resûlullah (sav) mübarek başını sevgili eşi Hz. Âişe'nin göğsüne yaslamış, Rabbine kavuşmayı bekliyordu. Bu sırada huzura, Hz. Âişe'nin kardeşi Abdurrahman girdi. Elindeki misvak Resûlullah'ın dikkatini çekmişti. Eşini çok iyi tanıyan Hz. Âişe, onun misvakı almak istediğini anlamıştı. "Onu senin için alayım mı?" diye sordu. Resûl-i Ekrem, "Evet." dercesine başını salladı. Hz. Âişe kardeşinden misvakı aldı ve onu Âlemlerin Efendisi'ne vermek istedi. Ancak Allah Resûlü'nün misvakın ucunu yumuşatacak kadar dahi gücü yoktu. Bu sefer Âişe, "Onu senin için (ıslatıp) yumuşatayım mı?" diye sordu. Allah Resûlü'nün mübarek başları yine hareket etti. "Evet." diyordu.[1] Belli ki artık dil sükûta başlamış, gözler konuşuyordu. Maksat anlaşılmıştı. Hz. Âişe hemen misvakın ucunu kesti, ezip yumuşattı ve onu Resûlullah'a uzattı.[2] Allah Resûlü misvakı aldı ve onu ağzında gezdirdi. Ebedî âleme giderken bile dişlerini temizliyordu. Bir taraftan da, *"Lâ ilâhe illâllâh! Gerçekten de ölümün sıkıntıları var."* diyordu.[3]

Bütün hayatı boyunca ashâbına temizliğin önemini vurgulamıştı Hz. Peygamber. Hayatının son anlarında da ümmetine temizliği öğütlüyordu. Özellikle de ağız ve diş temizliğini.

Temizlik, kişinin maddî ve mânevî kirlerden arınması, iç ve dış dünyasının temiz olması anlamlarına gelir. Temizliğe oldukça önem veren ve elbisemizden çevremize kadar her şeyi temiz tutmamızı isteyen dinimizde, temizlik bir kısım ibadetlerin şartı olduğu gibi sağlıklı yaşamın da olmazsa olmazlarındandır. İnsan fıtratında bulunan temiz olma isteği aynı zamanda kişinin kendisine, diğer insanlara ve Rabbine karşı saygısını gösterir. Ağız ve diş temizliği de insanın fıtratına uygun olan bu temiz olma isteğinin bir parçasıdır. Hz. Peygamber diş temizliğinin fıtrattan olduğunu bildirmiş[4] ve şöyle buyurmuştur: *"Dört şey peygamberlerin sünnetlerindendir: Utanma duygusu, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek."*[5]

"Bir şeyi ovalamak" anlamına gelen "sivâk" kelimesinden türeyen "misvak", erâk isimli ağacın dallarından elde edilen ve ağız temizliği için

[1] B4449 Buhârî, Meğâzî, 84.
[2] B4438 Buhârî, Meğâzî, 84; HM26879 İbn Hanbel, VI, 274.
[3] B4449 Buhârî, Meğâzî, 84.
[4] M604 Müslim, Tahâret, 56.
[5] T1080 Tirmizî, Nikâh, 1; HM23978 İbn Hanbel, V, 422.

kullanılan aletin ismidir. Hadislerde "sivâk" ve "misvak" kelimeleri genellikle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Günümüzde diş çürüklerinin birçok hastalığın sebebi olduğuna dair tıbbî değerlendirmeler dikkate alındığında diş bakımının insan sağlığı açısından önemi açıktır. Tıbbî veriler hastalıkların birçoğunun ağzımızla doğrudan ilgili olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu nedenle tedaviye ağızdan başlanması gerektiği sıkça ifade edilmektedir.

Ağız ve diş bakımı, insanın kişisel sağlığı açısından önemlidir. Allah Resûlü'nün sağlıkla ilgili tavsiyelerinin çoğu bugün koruyucu hekimlik denen hastalığı engelleyici tedbirlerin alınmasına yöneliktir. Ağız bakımı ile ilgili tavsiyeleri de bu yöndedir.

İnsanoğlunun, hastalık gelmeden önce sağlığının değerini bilmesi gerektiğine işaret eden Hz. Peygamber,[6] ağız ve diş temizliği konusundaki titizliği ile Müslümanlara örnek olmuştur. Bazı sahâbîler, özellikle oruçluyken Peygamber Efendimizin günde kaç defa dişlerini misvakladığını sayamadıklarını söylemişlerdir.[7] Allah Resûlü gün içerisinde birçok kez diş bakımı yapar, bu konudaki hassasiyetini *"Diş temizliği konusunda size çok telkinde bulunduğumu (biliyorsunuz)!"*[8] şeklinde dile getirirdi.

Ashâb-ı kirâmın beyanlarına göre, Peygamber Efendimiz dişlerini temizlemek üzere geceleyin birkaç kez misvaklardı.[9] Gece teheccüd namazı kılmak için her kalkışında namazdan önce mutlaka misvak kullanırdı.[10] Müminlerin annesi Hz. Âişe'nin anlattığına göre, "Hz. Peygamber'in (sav) abdest suyu ve misvakı yatmadan önce (hazırlanıp belli bir yere) konurdu. Gece kalkınca önce tuvalet ihtiyacını giderir sonra da dişlerini temizlerdi."[11] İbn Abbâs da "Resûlullah'ın (sav) geceleyin ikişer rekât namaz kıldığını, her iki rekâttan sonra ağız ve diş temizliği yaptığını" belirtiyordu.[12] Peygamber Efendimiz sadece gece uykusundan kalktığında değil, gündüz uykusunun ardından da mutlaka abdestten önce dişlerini temizlerdi.[13]

Ağız ve diş bakımının kişisel yararları yanında toplumu ilgilendiren bir başka boyutu da vardır. Şöyle ki mümin kendisi ile ünsiyet kurulabilen yani dostluk geliştirilebilen kişidir.[14] Kendisiyle barışık olan müminin, Rabbi ile arasındaki ilişki nasıl pak ve nezih ise, insanlarla ilişkileri de yakın ve samimi olmalıdır. Bunu sağlamak için mümin, görünüşüne ve temizliğine dikkat etmesi gerekir. Ağız kokusu ve bakımsız dişlerin hoş olmayan görüntüsü insanları rahatsız eder. Bu durum, özellikle ailede bir-

[6] NM7846 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341.
[7] HM15766 İbn Hanbel, III, 446.
[8] N6 Nesâî, Tahâret, 6; B888 Buhârî, Cum'a, 8.
[9] N1705 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 39.
[10] B1136 Buhârî, Teheccüd, 9; M593 Müslim, Tahâret, 46.
[11] D56 Ebû Dâvûd, Tahâret, 30.
[12] İM288 İbn Mâce, Tahâret, 7.
[13] M596 Müslim, Tahâret, 48.
[14] HM9187 İbn Hanbel, II, 400.

birleriyle sıkı ilişki içerisinde bulunan fertlerin arasındaki ünsiyeti zedeleyici bir etki yapmaktadır.

Allah Resûlü ağız ve diş temizliği konusunda gösterdiği titizlikle, hayatın büyük bir bölümünü birlikte geçirdiği eşlerine karşı nezaketi elden bırakmazdı. Şureyh b. Hâni şöyle anlatmıştı: "Âişe'ye, 'Peygamber (sav) evine girdiği vakit ilk önce ne yapardı?' diye sordum. 'Misvak kullanırdı.' dedi."[15] Onun evine gelenler bu durumu müşahede edebiliyordu. Ebû Musa el-Eş'arî, "Bize bir binit temin etmesi için Resûlullah'ın yanına gittik. Onu, dilinin üstünü misvak ile temizlerken gördüm." demişti.[16]

Aile içerisinde sağlanan bu ünsiyet toplumun diğer bütün birimlerine de taşınmalıdır. Allah Resûlü, *"Size ne oluyor da benim yanıma dişleriniz sararmış bir hâlde misvak kullanmadan geliyorsunuz?"*[17] sözleriyle Müslüman kişinin görünüşüyle ve temizliği ile kendisine dikkat etmesi gerektiğini söyler. Böylece genel temizliğin bir parçası olan ağız ve diş temizliğinin toplum içine çıkılırken uyulması gereken önemli bir kural olduğunu hatırlatır. Örneğin cuma namazı gibi insanların toplu hâlde ifa ettiği ibadetlere giderken ağız ve diş temizliğine dikkat edilmelidir. Nitekim Resûlullah (sav) bir cuma günü hutbeden cemaate şöyle hitap etmiştir: *"Ey Müslüman topluluğu! Bu, Allah'ın bayram kıldığı bir gündür. O hâlde gusledin. Yanında koku olan kimsenin onu sürünmesinde sakınca yoktur. Misvak kullanın."*[18] Bir başka sefer Resûlullah'ın (sav) huzuruna ihtiyaç sahibi iki kişi gelmiş, bunlardan birisi Allah Resûlü'ne durumlarını arz etmek için konuşmaya başlamıştı. Ancak konuşan şahsın ağzı kokuyordu. Peygamberimiz, konuşan kişinin ağzından kötü koku gelince ona, *"Misvak kullanmıyor musun?"* sorusunu yöneltmişti.[19]

Resûlullah (sav), ashâbına ağız ve diş temizliği alışkanlığını kazandırmak için elinden geleni yapıyordu. Onun uyarı ve tavsiyeleri sonuç vermişti. Ashâb-ı güzîn de aynı hassasiyeti göstererek Resûlullah'ı örnek aldılar. Cüheyneli sahâbî Zeyd b. Hâlid, misvakını kâtiplerin kulaklarına kalem koydukları gibi koyarak namaza katılırdı. Namaza başlamadan misvakını kullanır, sonra onu yerine koyar ve namaza dururdu.[20] Hz. Ali de şu tavsiyede bulunurdu: "Ağızlarınız Kur'an'ın yollarıdır. Onun için misvak kullanın."[21] Misvak ile amaçlanan sadece diş temizliği olsa, Peygamber Efendimiz iki üç defa ile yetinebilirdi. Ama onun, *"Ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, onlara her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim."*[22] sözü, ağız temizliğinin Yüce Allah'a ibadetle bütünleşen mânevî yönüne dikkat çekmekteydi. Namaz kılarken Allah'ın huzurunda olmanın, O'na

[15] M590 Müslim, Tahâret, 43; D51 Ebû Dâvûd, Tahâret, 27.
[16] D49 Ebû Dâvûd, Tahâret, 26; M592 Müslim, Tahâret, 45.
[17] HM15741 İbn Hanbel, III, 444.
[18] MU144 *Muvatta'*, Tahâret, 32.
[19] HM2409 İbn Hanbel, I, 268.
[20] T23 Tirmizî, Tahâret, 18; HM22026 İbn Hanbel, V, 194.
[21] İM291 İbn Mâce, Tahâret, 7.
[22] D47 Ebû Dâvûd, Tahâret, 25; T23 Tirmizî, Tahâret, 18.

yalvarıp yakarmanın, O'nun kelâmını okumanın gereği olan hürmet ve muhabbet, ağız temizliğini zorunlu kılmaktaydı. Belli ki Resûlullah (sav) Rabbinin huzuruna tertemiz çıkmak için elinden geleni yapıyordu. *"...Şüphesiz Allah çok tevbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever."*[23] âyet-i kerimesinde de işaret edildiği üzere Rabbinin rızasını kazanmak için her huzura çıkışında ağız temizliğini ihmal etmiyordu. Bir keresinde bunu açıkça dile getirmişti: *"Misvak kullanın. Çünkü misvak, ağzı temizler, (ağzı temizlemek de) Allah'ı hoşnut eder. Cebrail bana her gelişinde diş temizliğini o kadar çok tavsiye etti ki bana ve ümmetime bunun farz olacağından korktum. Ümmetimi zora sokmaktan korkmasaydım misvakı onlara farz kılardım..."*[24]

Resûl-i Ekrem Efendimiz, misvakla ilgili aldığı emirlerden sonra Allah'ın ağız ve diş temizliğiyle ilgili bir âyet indireceğini düşünmeye bile başlamıştı.[25] Uhud'da şehid olan ve meleklerin yıkadığı sahâbî olarak bilinen Hanzala'nın oğlu Abdullah b. Hanzala'nın[26] anlattığına göre Resûlullah, abdestli olsun olmasın her namaz için abdest almakla emrolunmuştu. Ancak bu ona zor gelince her namaz için abdest almak yerine misvak kullanmakla emrolundu.[27] Böylece ağız temizliği abdestin yerine konarak bir anlamda mânevî arınmanın bir parçası sayılmıştı. *"Misvak kullanarak kılınan namazın misvaksız namaza üstünlüğü yetmiş kattır."*[28] şeklindeki hadis ise ağız temizliğinin faziletini gösteriyor ve buna teşvik ediyordu.

"Misvak bulamadığınız zaman parmaklar misvak yerine geçer."[29] buyuran Hz. Peygamber, muhtemelen bu temizliğin, dönemin kısıtlı imkânları ve hayat standardıyla ilişkili olarak mümkün olan en kolay şekilde gerçekleştirilmesini istemişti. Aslında misvak ağız temizliği için sadece bir araçtı. Önemli olan dişlerdeki yemek kırıntılarının temizlenmesi, böylelikle kişinin hem kendini iyi hissetmesi hem de çevresindekileri rahatsız etmemesiydi. Bu durumda Allah Resûlü'nün misvak kullanmakla ilgili ısrarlı tavsiyelerinden asıl kastının ağız ve dişleri temizlemek olduğu anlaşılmaktadır. Bu temizlik, birçok hususiyetleri bulunan misvakla yapılabildiği gibi şartlara göre parmaklarla, macunla, fırçayla ve daha başka araçlarla da yapılabilir.

Ağız ve diş temizliği sayesinde maddî ve mânevî birçok rahatsızlığın önüne geçilebilir. Temiz olmadan Allah'a huzur içinde ibadet edilemeyeceği gibi insanlarla sağlıklı sosyal ilişkilerin de kurulamayacağı mâlûmdur. Halbuki bir tebessümü, güler yüzü sadaka olarak kabul eden İslâm dini[30] beşerî ilişkilere büyük önem vermektedir. Toplumsal

[23] Bakara, 2/222.
[24] İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7; N5 Nesâî, Tahâret, 5.
[25] HM2799 İbn Hanbel, I, 308.
[26] TK14/436 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XIV, 436.
[27] D48 Ebû Dâvûd, Tahâret, 25.
[28] HM26871 İbn Hanbel, VI, 272.
[29] ME6437 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 288.
[30] T1956 Tirmizî, Birr, 36.

bir varlık olan insan, ağız temizliğine dikkat etmesi sayesinde konuşma, gülme gibi durumlarda rahat hareket edeceği gibi nezih bir görünüme de kavuşacaktır.

İnsanın duygu ve düşüncelerini söze dökme, dolayısıyla hem Yüce Allah'a hem de insanlara kendisini ifade etme yolu olan ağız, en kıymetli organlarımızdan biridir. Bu sebeple misvak ve benzeri yöntemlerle maddî bakımdan temizlendiği gibi yalandan, çirkin ve boş sözlerden arındırılarak da mânevî bakımdan temiz tutulmalıdır. Kısacası her anlamda temiz bir ağız, Cenâb-ı Hakk'ın rızasına ulaşmaya vesile olacaktır.

BEDEN BAKIMI ve TEMİZLİĞİ
BEDENİNİN SENİN ÜZERİNDE HAKKI VAR!

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لاَ يَقْبَلُ إِلاَّ طَيِّبًا..."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ey insanlar! Allah temizdir ancak temiz olan şeyleri kabul eder..."
(M2346 Müslim, Zekât, 65)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"حَقٌّ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يَغْتَسِلَ فِى كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ لَهُ شَعْرٌ فَلْيُكْرِمْهُ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْفِطْرَةُ خَمْسٌ: الْخِتَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَنَتْفُ الْإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ."

عَنْ أبِى بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَا تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ [يَوْمَ الْقِيَامَةِ] حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَعَنْ عِلْمِهِ فِيمَا فَعَلَ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَا أَنْفَقَهُ وَعَنْ جِسْمِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her yedi günde bir saçını ve bedenini yıkayarak banyo yapması, Allah'ın bütün Müslümanlar üzerindeki bir hakkıdır."*
(M1963 Müslim, Cum'a, 9; B897 Buhârî, Cum'a, 12)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Saçı olan ona iyi baksın, özen göstersin."*
(D4163 Ebû Dâvûd, Tereccül, 3)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Beş şey fıtratın (yaratılışın) gereğidir: Sünnet olmak, avret bölgesindeki kılları temizlemek, koltuk altındaki kılları temizlemek, bıyığı kısaltmak, tırnakları kesmek."*
(B6297 Buhârî, İsti'zân, 51; M597 Müslim, Tahâret, 49)

Ebû Berze el-Eslemî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Kıyamet gününde) hiçbir kul, ömrünü nasıl ve nerede tükettiği, ilmi ile ne yaptığı, malını nereden kazanıp nerede harcadığı ve bedenini ne uğruna yıprattığı sorulmadıkça bir yere kıpırdayamayacaktır."*
(T2417 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1)

Söyleyeceklerini benzetmelerle dile getirmekten hoşlanırdı. Hayatın içinden örnek durumlar çıkarır, vermek istediği bildiriyi herkesin anlayacağı düzeyde o örnekler üzerinden açıklardı. Dinleyen, onun (sav) dediğini asla unutmaz, söz konusu işi veya davranışı her yapışında zevkle anımsardı.

Bir gün ashâbına arınmışlıktan bahsediyordu. Namazla dirilmeyi, kendine gelmeyi, bedenen ve ruhen temizlenmeyi ve var oluşun tadına varmayı anlatıyordu.

"Bir düşünün bakalım." dedi. *"Evinizin önünde bir nehir olsa ve günde beş defa o suya girip çıksanız üzerinizde kir diye bir şey kalır mı?"* Onun sözlerini pür dikkat dinleyenler için cevap çok kolaydı: "Hayır yâ Resûlallah, onun kirinden hiç iz kalmaz." Beklediği cevabı alan Hz. Peygamber, maksadını hemen aktardı: *"İşte beş vakit namaz da böyledir; Allah onunla hataları silip süpürür."*[1]

Allah Resûlü, abdest ve namaz örneğiyle aslında hem beden hem de ruh temizliğine dikkat çekiyordu. Bir hadisinde "namazın anahtarı" olarak ifade ettiği temizliğin,[2] her namaz vaktinden evvel günde beş kez abdest ile sağlandığını düşündüğümüzde, bedenin ne kadar saf ve temiz, ruhun da nasıl huzur dolu olacağını takdir etmemiz zor olmayacaktır.

İslâm dininin temeli temizliktir. İslâm'ın doğasında ruhun arınması kadar bedenin paklığını da gerektiren iki yönlü bir temizlik anlayışı vardır. Müslümanlık, ruhu temizlemeye odaklanıp bedenin bakımını göz ardı etmeyi onaylamadığı gibi sadece beden temizliğiyle yetinip ruhu göz ardı etmeyi, ona gereken özeni göstermemeyi de kabul etmez. Hz. Peygamber'in (sav), *"Temizlik/abdest, imanın yarısıdır."*[3] ifadesi de abdestle arınmanın hem beden hem de ruh temizliği açısından önemine işaret etmektedir. Şöyle ki iman ve ibadetler, mânevî temizliği sağlarken su, bedeni hem maddî hem mânevî kirlerden arındırır. Ruh ve beden temizliğinin birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini anlamak için Resûl-i Ekrem'e (sav) daha peygamberliğinin başında vahyedilen şu ilâhî sese kulak vermek yeterlidir: *"Ey örtünüp bürünen! Kalk da uyar! Rabbini yücelt. Elbiseni temizle. Pisliklerden (putlardan) uzak dur."*[4] Bu ilâhî hakikati, *"Ey insanlar! Allah temizdir ancak temiz olan şeyleri kabul eder..."*[5] *"Allah güzeldir, güzel olanı sever."*[6] hadisleriyle dile getiren

[1] B528 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 6; M1522 Müslim, Mesâcid, 283.
[2] D618 Ebû Dâvûd, Salât, 73; T3 Tirmizî, Tahâret, 1.
[3] M534 Müslim, Tahâret, 1; T3517 Tirmizî, Deavât, 85.
[4] Müddessir, 74/1-5.
[5] M2346 Müslim, Zekât, 65.
[6] M265 Müslim, Îmân, 147.

Resûlullah, Müslüman'ın, ahlâkıyla olduğu kadar maddî görünümüyle de çevresine "hoş" bir intiba bırakması gerektiğine işaret etmiştir.

Bu nebevî hakikatleri bâkî kılmak için yazılan hadis kitaplarında, "Îmân" konularından hemen sonra "Tahâret" yani "Temizlik" bahsinin ele alınmış olması, Müslüman toplumlarda temizlik bilincinin yerleşmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in bıraktığı sünnet mirası, müminin bu vazifesini nasıl yerine getireceğini gösteren örnek ve tavsiyelerle doludur.

Resûl-i Ekrem (sav), ayrıntılarına varıncaya kadar kişisel temizliğin nasıl yapılacağını "tıpkı bir baba gibi"[7] ashâbına özenle öğretmiş, bakımlı bir bedene sahip olmaları için günlük, haftalık ve daha geniş aralıklı birtakım temizlik işlemlerini yapmalarını öğütlemiştir. Bu işlemlerin başında el ve ağız temizliği gelmektedir. Gün içinde süt içtikten sonra ağzını suyla çalkalamayı alışkanlık hâline getiren[8] Hz. Peygamber, *"Yemeğin bereketi, yemekten önce ve sonra (elleri ve ağzı) yıkamaktır."*[9] buyurmuş, böylece yemeğin bedene faydalı olması açısından öncesinde ve sonrasında ellerin ve ağzın mutlaka yıkanması gerektiğine işaret etmiştir. *"Elinde yemek artığı veya kokusu olduğu hâlde, onu yıkamadan uyuyup da (uykusu esnasında) başına (haşere gibi) bir zarar gelen kimse, bundan dolayı sadece kendisini suçlasın."*[10] diyen Efendimiz (sav), yediklerinin artıklarını vücudundan temizlemeden uyuyanların huzur ve güven içinde dinlenemeyeceklerini ifade etmiştir. Yine Resûlullah'ın tavsiyesine göre sabahleyin uykudan uyanan bir müminin herhangi bir işe girişmeden önce yapacağı ilk iş ellerini yıkamasıdır. Zira kişi, uyurken elinin nereye dokunduğunu fark edemez.[11]

Günlük beden bakımıyla ilgili olarak Pâk Nebî'nin (sav) üzerinde ısrarla durduğu bir diğer husus ağız ve diş temizliğidir. Bu durum kişinin sadece kendisiyle ilgili olmayıp ailesini, hatta tüm çevresini ilgilendiren bir husustur. Bir hadiste, ağız, burun ve diş temizliği, insanın fıtrî, tabiî bir gereksinimi olarak ifade edilmektedir.[12] Hz. Âişe, Peygamberimizin (sav) eve girdiğinde yaptığı ilk işin misvak kullanmak olduğunu[13] anlatırken Hz. Huzeyfe de geceleyin namaza kalktığında bile ağzını mutlaka temizlediğini aktarmaktadır.[14] Her abdestle birlikte dişleri fırçalamanın alışkanlık hâline getirilmesini öngören bir hadîs-i şerîf ise şöyledir: *"Eğer ümmetime –yahut insanlara– zorluk vermeyecek olsaydım her namaz vakti misvak kullanmayı onlara emrederdim."*[15] Hz. Peygamber döneminde namaz ibadetinin toplu hâlde yerine getirildiği dikkate alındığında, onun bu hassasiyetinde, başkalarının hakkını gözetip onları rahatsız etmeme kaygısının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

7 HM7362 İbn Hanbel, II, 248; N40 Nesâî, Tahâret, 36.
8 B211 Buhârî, Vudû', 52; M798 Müslim, Hayız, 95.
9 D3761 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 11; T1846 Tirmizî, Et'ıme, 39.
10 D3852 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 53; T1860 Tirmizî, Et'ıme, 48.
11 M643 Müslim, Tahâret, 87; B162 Buhârî, Vudû', 26.
12 İM294 İbn Mâce, Tahâret, 8; HM18517 İbn Hanbel, IV, 265.
13 M590 Müslim, Tahâret, 43; D51 Ebû Dâvûd, Tahâret, 27.
14 B889 Buhârî, Cum'a, 8; M595 Müslim, Tahâret, 47.
15 B887 Buhârî, Cum'a, 8; M589 Müslim, Tahâret, 42.

Temiz ve bakımlı olmak, kişinin hem kendisiyle hem de çevresiyle barışık olmasının, kendine ve sosyal çevresine karşı saygınlığının bir gereğidir. Yeni Müslüman olan kişilere tıpkı kelime-i şehâdet getirmek ve namaz kılmak gibi ilk öğretilen bilgilerden olan gusül,[16] beden bakımının önemli bir parçasıdır. Gusül gerektiren cinsel ilişki ve benzeri durumlar dışında da en az haftada bir defa yıkanmak, Peygamber Efendimizin belirttiği üzere "Allah'ın kulları üzerindeki bir hakkı" sayılmıştır. Zira o şöyle buyurmuştur: *"Her yedi günde bir saçını ve bedenini yıkayarak banyo yapması, Allah'ın bütün Müslümanlar üzerindeki bir hakkıdır."*[17] Bu bağlamda yıkandıktan sonra güzel kokular sürünerek toplum içine çıkması,[18] Efendimizin (sav) kendisine, ailesine ve yaşadığı çevreye saygısını gösteren sünnetlerindendir. Zekât ibadetinde olduğu gibi İslâm'da Allah hakkının esasen kul hakkıyla eşitlendiği düşünülürse insanların arasına temiz ve bakımlı bir şekilde çıkmak, bir bakıma sosyal sorumluluğun bir gereğidir. Toplum içine kirli ve bakımsız bir vaziyette çıkan kişiler topluma karşı saygısızlık yapmakta, böylece insanı içtimaî bir varlık olarak yaratan Allah'ın hakkını çiğnemiş olmaktadırlar. Resûlullah'ın, arkadaşlarını soğan veya sarımsak yedikten sonra camiye yaklaşmamaları yönünde uyarması,[19] toplu hâlde ibadetin zorunlu olduğu cuma günü gusledip güzel kokular sürünmeyi, ağız ve dişleri temizlemeyi kesin bir dille istemiş olması[20] meselenin kamu hakkını ilgilendiren bir yanı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bağında bahçesinde çalışıp terleyenlerin cuma namazına gelmeleri üzerine kokularıyla cemaati rahatsız ettiklerini fark eden Resûlullah (sav), onlardan yıkanmalarını ve güzel kokular sürünmelerini istemiştir.[21] Bu nebevî tavsiyeye uyarak insanların beğenisini kazananlar Allah'ın hoşnutluğunu da elde edeceklerdir. Zira Nebî (sav), *"Kim cuma günü yıkanır, en güzel elbisesini giyer, yanında varsa (güzel) koku sürünür, sonra da cumaya gelirse (...) onun bu cuma ile geçmiş cuma arasındaki kusurları bağışlanır."* buyurmuştur.[22]

Sevgili Peygamberimizin, üzerinde titizlikle durduğu bir başka husus da saç bakımıdır. Son derece veciz bir üslûpla, *"Saçı olan, ona iyi baksın (özen göstersin)."*[23] buyuran Allah'ın Elçisi, mescitte itikâfta iken bile saç temizliğini ihmal etmemiştir.[24] O, kendisine özen gösterdiği gibi çevresini de bu konuda hassas olmaya çağırmış, hatta saçı başı dağınık dolaşanlara sert ikazlarda bulunmuştur. Nitekim bir gün mescitte ashâbı ile otururken içeri girmek isteyen saçı sakalı dağınık bir kişiye, "Çık ve saçını başını düzeltip gel!" diye uyarıda bulunmuş, adam kendini toparlayıp tekrar gel-

[16] T605 Tirmizî, Cum'a, 72; N188 Nesâî, Tahâret, 126.
[17] M1963 Müslim, Cum'a, 9; B897 Buhârî, Cum'a, 12.
[18] D4162 Ebû Dâvûd, Tereccül, 2.
[19] M1253 Müslim, Mesâcid, 73; B5452 Buhârî, Et'ıme, 49.
[20] M1960 Müslim, Cum'a, 7; D344 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.
[21] M1958 Müslim, Cum'a, 6; D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.
[22] D343 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.
[23] D4163 Ebû Dâvûd, Tereccül, 3.
[24] MU693 *Muvatta'*, İ'tikâf, 1; M684 Müslim, Hayız, 6.

dikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Birinizin öyle şeytan gibi saçı başı dağınık gelmesindense, böylesi daha iyi değil mi?"*[25] Böylece kişinin, saygınlığını zedeleyen ve toplumun göz zevkini bozan bir görüntü arz etmesinin ne kadar çirkin bir durum olduğunu "şeytan" benzetmesiyle sembolize etmiştir. Câbir b. Abdullah'ın aktardığına göre, Allah Resûlü bir defasında yine dağınık saçlı bir şahıs görünce şu tepkiyi vermişti: *"Bu adam saçlarını düzeltecek bir şey bulamamış mı?"* Aynı şekilde üzerinde kirli elbiseler bulunan başka bir adama rastlayınca da *"Bu adam elbisesini yıkayacak bir şey bulamamış mı?"* diyerek[26] hoş görünmeyen bir vaziyette insanların arasına girenlerin tutumlarını yadırgamıştı.

Beden bakımı ve temizliği aslında her insanın doğasında var olan bir gereksinimdir. Bu ihtiyacın giderilmesi noktasında, gelenekten geleneğe, toplumdan topluma farklılık arz edebilen düzenleme veya uygulamalarla karşılaşmak mümkündür. Fıtrî bir din olan İslâm da insan tabiatının çirkin addettiği hiçbir şeyi hoş karşılamamıştır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in sünnetinde, öğretilerinde vücudun mahrem bölgelerindeki kılların giderilmesinden tırnakların kesilmesine varıncaya kadar beden bakımı ve temizliğine ilişkin en ince ayrıntılara rastlamak mümkündür. İnsanlığın Son Peygamberi, *"Beş şey fıtratın (yaratılışın) gereğidir: Sünnet olmak, avret bölgesindeki kılları temizlemek, koltuk altındaki kılları temizlemek, bıyığı kısaltmak, tırnakları kesmek."*[27] buyurarak Müslüman için düzenli beden bakımının gereklerini açıklamış, ashâbından bu bakımları ertelemeden yerine getirmelerini istemiştir.[28]

Bedenin temiz tutulup güzelleştirilmesi, esasen yine insanın yaratılışında var olan güzellik duygusundan, çevresine güzel görünme arzusundan kaynaklanır. Ancak insan, güzel görünme uğruna bedeni üzerinde sınırsız bir tasarruf yetkisine sahip değildir. Masum estetik kaygının ötesinde insanı salt bedene indirgeyen, onu metalaştıran ve görsel unsurlarını ahlâkî niteliklerine önceleyen beden üzerindeki tasarruflar nebevî öğretide kabul görmemiştir. Nitekim Allah Resûlü (sav), tıbbî bir mazerete dayanmayan,[29] aynı zamanda kendisiyle ve çevresiyle barışık bir görüntü arz etmeyi hedeflemeyen, başkalarını yanlış duygu ve düşüncelere sevk eden, vücuda dövme yapma, başkasına ait saçları kendi saçına ekleme, dişleri törpüleyip inceltme gibi uygulamaları,[30] kaşları ve yüzdeki tüyleri aldırmayı,[31] dış güzelliği uğruna Allah'ın yarattığını değiştirme çabası olduğu gerekçesiyle kınamıştır.[32] Böylece bu tür müdahaleleri fıtrata uygun

[25] MU1739 *Muvatta'*, Şa'r, 2.
[26] D4062 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; HM14911 İbn Hanbel, III, 357.
[27] B6297 Buhârî, İsti'zân, 51; M597 Müslim, Tahâret, 49.
[28] M599 Müslim, Tahâret, 51; D4200 Ebû Dâvûd, Tereccül, 16.
[29] D4170 Ebû Dâvûd, Tereccül, 5.
[30] B5937 Buhârî, Libâs, 83; M5571 Müslim, Libâs ve zînet, 119; N5102 Nesâî, Zînet, 24.
[31] N5110 Nesâî, Zînet, 26.
[32] M5573 Müslim, Libâs ve zînet, 120; B4886 Buhârî, Tefsîr, (Haşr) 4.

ve masum beden bakımı çabalarından ayrı tutmuştur. Ne var ki özellikle kadını cinsel bir nesne olarak gören, onun tenini ve cinsel cazibesini istismar eden anlayış, bu uğurda beden üzerindeki tasarruflarda sınır tanımamaktadır. Son zamanlarda daha çok cinsel bir saplantı olarak görülen karşı cinslerin birbirlerine benzemeye çalışmaları, insanın haksızca ve sınır tanımadan bedeni üzerinde nasıl müdahalelerde bulunduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (sav) karşı cinslerine benzemeye çalışan erkekleri ve kadınları da kınamış[33] hatta kendini kadına benzeten bir kişinin toplumdan uzaklaştırılmasını istemiştir.[34]

Beden, Allah'ın insana verdiği değerli bir emanettir. İnsanın biricik canına yoldaşlık eder, onun Yüce Yaratıcı'dan yadigâr olan ruhunu taşır. *"Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık."*[35] buyuran Rabbimiz, insanın var edilişi sırasında meleklerine şöyle seslenmiştir: *"Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun önünde hemen saygı ile eğilin."*[36] Mümin, bedenine zarar verecek müdahalelerden kaçındığı gibi ona işkence sayılacak, onu takatsiz düşürecek davranışlardan da uzak durur. Öyle ki Resûlullah ibadetler uğruna dahi bedene aşırı yüklenilmemesi yönünde sık sık uyarılarda bulunur. Bu konuda Mucîbe el-Bâhiliyye adındaki bir hanım sahâbînin babası (ya da amcası) ile ilgili olarak aktardığı bir rivayet kayda değerdir. Bu adam bir ihtiyacı münasebetiyle bir gün Hz. Peygamber'e uğrar. Allah Resûlü, ilk başta ona kim olduğunu sorar. Adam, "Beni tanıyamadınız mı ey Allah'ın Elçisi! Ben, bir yıl evvel size gelen Bâhile kabilesine mensup falan kişiyim." deyince, Hz. Peygamber onu hatırlar ve *"Geçen yıl geldiğinde rengin, benzin, vücudun daha iyiydi. Ancak bugün görüyorum ki cılız ve bitkin hâldesin."* der. Adamın, bu zaman zarfında her gününü oruçla geçirdiğini söylemesi üzerine, Allah Resûlü (sav), *"Kendine işkence etmeni sana kim emretti!"* buyurarak[37] ibadet için dahi olsa beden sağlığını tehlikeye atmanın doğru bir davranış olmadığını belirtmiştir. Nebî (sav), benzer bir şekilde oruç tutmak isteyen Abdullah b. Amr b. Âs'a da, *"Senin üzerinde bedeninin de hakkı var!"* uyarısında bulunmuştur.[38] İftar etmeden iki gün peş peşe oruç tutmayı (visal orucunu) men etmesinin[39] altında da bedene eziyet etmeme ve bedenin hakkını koruma duyarlılığı yatmaktadır.

Temizlik ve beden bakımı ile ilgili, Peygamber tavsiyelerinden öğrendiğimiz hakikat şudur: Müslüman, ne vücudunu bakımsız bırakıp dağınık ve pasaklı dolaşmalı ne de bakımlı olmak adına yaygın halk tabakalarında

[33] B5885 Buhârî, Libâs, 61; D4930 Ebû Dâvûd, Edeb, 53.
[34] D4928 Ebû Dâvûd, Edeb, 53.
[35] Tîn, 95/4.
[36] Hicr, 15/28-29.
[37] D2428 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 54; ST7/83 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 83.
[38] M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[39] MU672 *Muvatta'*, Sıyâm, 13; M2563 Müslim, Sıyâm, 55.

sıkça karşılaşılan türden aşırılıklara gitmelidir. Bir birey olarak dışarıdan nasıl göründüğümüz ve algılandığımız bizim için önemlidir. Çevresi için rahatsız edici olmamak, söz ve tavırları kadar dış görünümüyle de huzur ve güven aşılamak Müslüman'ın vazgeçilmezi olmalıdır. Ama daha da önemlisi, vücudumuza gereken özeni göstererek beden ve ruh temizliğinde dengeyi kurabilmemiz ve bu noktada kendimizle barışık olmayı başarabilmemizdir. Kendisine kusursuz bir şekil veren Rabbinin[40] gün gelip bedeninin hesabını soracağını bilerek emaneti koruyan mümin, kendisini vicdanen rahat hissedecektir. Saygı duyulacak nitelikte teslim alınan beden ve ruh, âhiret günü gerçek sahibine yine aynı güzellikte teslim edilmelidir. Güzel görünmek uğruna bedeni gıdasız bırakmaya ve Yaratan'ın takdir ettiği şeklini değiştirmeye kalkışmak Müslüman'a yakışmaz. Bu nedenle inanan insan, Peygamber Efendimizin şu uyarısını aklından çıkarmamalıdır: *"(Kıyamet gününde) hiçbir kul, ömrünü ne için tükettiği, ilmi ile ne yaptığı, malını nereden kazanıp nerede harcadığı ve bedenini ne uğruna yıprattığı sorulmadıkça bir yere kıpırdayamayacaktır."*[41]

[40] Haşr, 59/24.
[41] T2417 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1; DM546 Dârimî, Mukaddime, 45.

UYKU
UYKUNUZU BİR DİNLENME VESİLESİ KILDIK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ:
... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ حِينَ
شَاءَ فَرَدَّهَا حِينَ شَاءَ..."

Abdullah b. Ebû Katâde'nin, babasından naklettiğine göre, (bir sefer dönüşü hep birlikte uyuyakaldıklarında) Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Yüce Allah dilediği zaman (uyutmak suretiyle) ruhlarınızı alır, dilediği zaman da (uyandırarak) geri verir..."

(N847 Nesâî, İmâmet, 47)

عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ بْنِ عفَّانَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الصُّبْحَةُ تَمْنَعُ الرِّزْقَ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ لِسُلَيْمَانَ: يَا بُنَيَّ! لَا تُكْثِرِ النَّوْمَ بِاللَّيْلِ. فَإِنَّ كَثْرَةَ النَّوْمِ بِاللَّيْلِ تَتْرُكُ الرَّجُلَ فَقِيرًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَكْرَهُ النَّوْمَ قَبْلَ الْعِشَاءِ وَالْحَدِيثَ بَعْدَهَا.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ :
"إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ قُلْ: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ، فَإِنْ مُتَّ مِنْ لَيْلَتِكَ، فَأَنْتَ عَلَى الْفِطْرَةِ، وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَتَكَلَّمُ بِهِ."

Amr b. Osman b. Affân'ın, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sabah uykusu, rızkın azalmasına sebep olur."*

(HM530 İbn Hanbel, I, 73)

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dâvûd'un oğlu Süleyman Peygamber'in annesi, Süleyman'a şöyle demişti: 'Evlâdım! Geceleyin fazla uyuma! Zira geceleyin fazla uyumak, kişiyi kıyamet günü fakir bırakır.'"*

(İM1332 İbn Mâce, İkâmet, 174)

Ebû Berze'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), yatsıdan önce uyumayı ve yatsı sonrasında da (oturup) konuşmayı hoş karşılamazdı.

(B568 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 23)

Berâ b. Âzib, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine şunları söylediğini bildirmiştir: *"Yatacağın zaman namaz için abdest aldığın gibi abdest al. Sonra sağ tarafın üzerine yat ve şöyle de: 'Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Sırtımı sana dayadım, sana karşı ümit ve korku besleyerek... Senden sığınacak yer yine sensin, senden kurtulacak yer de yine sensin. Allah'ım! İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim.' Şayet o gece ölecek olursan fıtrat üzere ölürsün. (Uyumadan önce) söyleyeceğin son sözler bunlar olsun."*

(B247 Buhârî, Vudû', 75)

Hayber Seferi dönüşü idi. Allah Resûlü bir konuşma yaptı. Konuşmasında eğer o gün öğleden sonra yola çıkıp ertesi gece de hiç durmadan yürümeye devam ederlerse Allah'ın izniyle suya kavuşacaklarını söylüyordu. Belli ki orduda bir su sıkıntısı vardı. Hemen yola koyuldular. Peygamberimiz de onlarla beraber mola vermeden uzun süre yol kat etmişti. Öyle bir zaman geldi ki yorgunluğa ve uykusuzluğa teslim olmak üzere olan Allah Resûlü, devesi üzerindeyken yana doğru eğrildi. Yanında bulunan Ebû Katâde hemen müdahale edip Resûl-i Ekrem'i doğrulttu.

Biraz daha gittiler. Peygamberimiz yine uyukladı ve yana doğru düşecek gibi oldu. Ebû Katâde tekrar müdahale etti ve bu sefer hayvanın üzerinde iyice yerleşinceye kadar ona destek oldu. Gece boyunca yürüdüler, yürüdüler. Seher vaktinin sonlarına ulaştıklarında Sevgili Peygamberimiz bütün bir gecenin uykusuzluğuyla yan tarafına öyle bir sarktı ki bu defa neredeyse bineğinden yere düşüyordu. Bereket ki Ebû Katâde hâlâ uyanıktı ve yanı başındaydı. Resûlullah'ı tutup doğrulttu. Bu esnada gözlerini açan Allah Resûlü, kendisini düşmekten koruyanın kim olduğunu ve ne zamandan beri kendisine eşlik ettiğini sordu. Ebû Katâde, "Gece boyunca." diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü minnettarlığını dile getirmek üzere, *"Peygamberi'ni koruduğundan dolayı Allah da seni korusun!"* diyerek Ebû Katâde'ye dua etti.[1]

Yorgun düşen, uykusuz kalan sadece Resûl-i Ekrem değildi kuşkusuz. Sahâbîler de uykusuz geçen uzun bir gecenin sonunda bitkin düşmüşlerdi. Bu yüzden uygun bir yere geldiklerinde Peygamber Efendimizden az da olsa istirahat etme talebinde bulundular. Hz. Peygamber, uyuyakalıp sabah namazını kılamama endişesini dile getirince Bilâl-i Habeşî, kendisinin nöbetçi olarak bekleyebileceğini söyledi. Bunun üzerine orada bulunan herkes yatıp uyudu. Bilâl de sırtını bineğine dayayıp beklemeye başladı. Ancak insanlık hâli, o da dayanamayıp bir süre sonra uykuya yenik düştü. Hz. Peygamber, uyandığında güneş çoktan doğmuş, sırtlarını ısıtmaya başlamıştı. Bilâl'e hitaben, *"Bilâl, ne demiştin hani, ne oldu?"* diye seslendi. Mahcup olan Bilâl ise hiçbir zaman üzerine böylesine bir ağırlık çökmediğini söyleyerek mazeretini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygam-

[1] M1562 Müslim, Mesâcid, 311.

ber şöyle buyurdu: *"Yüce Allah dilediği zaman (uyutmak suretiyle) ruhlarınızı alır, dilediği zaman da (uyandırarak) geri verir..."*[2] Allah Resûlü bu sözleriyle sadece verilen sorumluluğu yerine getiremeyen Bilâl'i teselli etmemiş, aynı zamanda uyuyakalıp sabah namazını kaçırmaktan dolayı kendilerini suçlu hisseden diğer sahâbîleri de rahatlatmıştı.[3]

Aslında Resûl-i Ekrem bu sözleriyle ne namazı kaçırmayı hafife alıyordu ne de sorumsuzluğu. Onun vurguladığı şey, uyku hâlinin insanın iradesinin dışında olduğuydu. Nitekim bir seferinde de uyuyan kişinin uyku esnasında yaptıklarından sorumlu olmayacağını bildirmişti.[4] Uykunun ölüme benzetilmesi de işte bu yüzdendi. Uyku, dönüşü olan bir ölümdü ve Hz. Peygamber uyanınca şöyle derdi: *"Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a şükürler olsun. Yeniden dirilince de ona döneceğiz."*[5]

Uyku hakkındaki bu nitelendirmeler âyetlerde de yer almaktadır. Yüce Rabbimiz, insanı geceleyin âdeta bir ölü gibi kendinden geçirmekte ve sonra belirlenmiş olan ömrünü tamamlamak üzere her gün hayata geri döndürmektedir.[6] *"Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır."*[7]

İnsan hayatının temel ve vazgeçilmez ihtiyaçlarından olan uyku, Yüce Yaratıcı'nın bütün hayat sahibi varlıklara bahşettiği bir nimettir. Çünkü gündüzü aydınlık, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılan Allah Teâlâ'dır.[8] Bu yüzden Kur'an'da, *"Gece olsun gündüz olsun, uyumanız ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) aramanız O'nun (varlığının) delillerindendir."*[9] buyrulur. Ve şöyle sorulur: *"Hiç düşündünüz mü, eğer Allah gündüzü üzerinize kıyamet gününe kadar sürekli kılacak olsa Allah dışında, bağrında dinlendiğiniz geceyi size geri getirebilecek başka bir ilâh var mıdır?"*[10]

Hayatın bütün alanları ile ilgili inananlarına yol haritası çizen dinimizin, insan hayatında yeri doldurulamaz bir öneme sahip olan uyku hakkında da çeşitli prensipleri vardır. Hz. Peygamber'in sünnetinde, uykunun vakti, süresi ve yeri hakkında tavsiyeler bulunmasının yanı sıra uykuyu maddî ve mânevî açıdan en iyi şekilde nasıl değerlendirebileceğimize dair de pek çok örnek vardır.

Meselâ, uykunun dinlenme amacını aşarak haddinden fazla uzatılması, insanı tembelliğe sürüklediği için hoş görülmemiştir. Bunun

[2] B595 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 35; N847 Nesâî, İmâmet, 47.
[3] M1562 Müslim, Mesâcid, 311.
[4] D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; N3462 Nesâî, Talâk, 20.
[5] B7395 Buhârî, Tevhîd, 13.
[6] En'âm, 6/60.
[7] Zümer, 39/42.
[8] En'âm, 6/96; Nebe', 78/9-11.
[9] Rûm, 30/23.
[10] Kasas, 28/72.

aslında makul gerekçeleri vardır. Örneğin, üçüncü halife olan ve Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiği için "Zü'n-nûreyn" (İki Nur Sahibi) olarak anılan Hz. Osman'ın naklettiği bir hadiste, *"Sabah uykusu, rızkın azalmasına sebep olur."*[11] buyrularak özellikle sabah namazından sonra uyumak uygun bulunmamıştır. Zira, "Erken kalkan yol alır." sözünde de olduğu gibi çalışmaya erken başlayanın gününün daha verimli geçtiği ve kazancının daha fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Peygamberimiz, *"Allah'ım! Ümmetimden sabahın erken vakitlerinde işe koyulanlara bereket ver."* diye dua eder ve bir askerî birlik göndereceğinde onları günün ilk saatlerinde gönderirdi.[12]

Öte yandan ibadeti engellememesi bakımından da uykunun zamanına dikkat edilmesi konusuna dikkat çekilmiştir. Hz. Süleyman'ın annesinin, oğluna tavsiyede bulunurken, *"Evlâdım! Geceleyin fazla uyuma! Zira geceleyin fazla uyumak, kişiyi kıyamet günü fakir bırakır."* demesi[13] ya da Hz. Peygamber'in, ümmeti konusunda en çok korktuğu şeylerden biri olarak çok uyumayı zikretmesi,[14] fazla uyumanın hem ibadetleri ihmale hem de günlük işlerin akışını bozmaya yol açtığı ile ilgili bir vurgu olmalıdır.

Bu hassasiyetin gereği olarak Hz. Peygamber, yatsıdan önce uyumayı ve sonrasında da oturup konuşmayı hoş karşılamazdı.[15] Hz. Peygamber'in yatsı namazını bazen gecenin daha ileri saatlerine kadar ertelediği de göz önüne alınacak olursa yatsıdan sonraki herhangi bir saatten sabah namazına kadar olan sürede uyuduğu anlaşılmaktadır. Ancak Sevgili Peygamberimizin kesintisiz olarak uyumadığını, gece yarısı kalkıp ibadet ettiğini, zira bunun kendisine Allah tarafından emredildiğini[16] bilmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de geceleri az uyuyup da ibadet edenler, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olan takva sahibi kimseler olarak vasıflandırılıp övülmüştür.[17] Çünkü onlar, herkesin uyuduğu gecenin karanlığında uyanıktırlar. Mağfiret ve rahmet dileyerek Rablerine yönelmişlerdir.

Allah Resûlü sabah namazından sonra uyumayıp sohbet etmeyi ve ashâbıyla beraber vakit geçirmeyi tercih ederdi. O, *"Sabah namazını kılıp sonra da oturduğum yerden kalkmayarak güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikretmem, benim için Allah yolunda düşmana saldırmamdan daha sevimlidir."*[18] derdi. Bu iki vakit özellikle kavuran sıcaklığın olduğu bölgede günün en verimli iki zaman dilimini ifade ediyordu. Diğer yandan Peygamberimiz, güneşin tepede olduğu zaman diliminde "kaylûle" denilen öğle uykusuna yatardı.[19] Bilhassa gece ibadet için uyanmasına yardımcı olduğu için bu

[11] HM530 İbn Hanbel, I, 73.
[12] DM2465 Dârimî, Siyer, 1.
[13] İM1332 İbn Mâce, İkâmet, 174.
[14] KU7434 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 832.
[15] B568 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 23.
[16] İsrâ, 17/79.
[17] Zâriyât, 51/17.
[18] MA2027 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 530.
[19] B6281 Buhârî, İsti'zân, 41.

uykuya ehemmiyet veriyordu.[20] Öğle uykusuna normalde öğle namazından sonra yatardı. Ancak cuma günlerinde ise uykuyu cuma namazından sonraya bırakırdı.[21]

Uyku, bütün nimetler gibi, aynı zamanda dünya hayatının sınavlarından biridir. Şu bir gerçektir ki insanın hayatını düzene koyması, uyku saatlerini denetim altında tutmasını gerektirir. Bir Müslüman için gecenin sonlarında kılınan sabah namazı, başlı başına bir denetim imkânıdır. Bu bakımdan uyku, tembelliği ve ihmalkârlığı çağrıştıran bir olgu değil, daha verimli ve üretken olmak için güç kazanma fırsatı olarak görülmelidir.

Hadislerde çoğunlukla uykunun ibadetle ilişkisini öncelikli olarak dile getiren bir anlatım söz konusudur. Söz gelimi Allah'ın Resûlü, uyuklayarak namaz kılmayı doğru bulmamaktadır.[22] Uyku ile tembellik arasındaki bağlantı ise sabah namazına kalkmamakta ifadesini bulur. Bu olumsuz durumu Peygamberimiz şeytanın bir müdahalesi olarak ifade etmektedir.[23]

Resûl-i Ekrem, şeytanın uyku esnasında insana verebileceği namaz vaktini kaçırmak, uyuşukluk ve huzursuzluk gibi zararlardan kurtulmak için şunları tavsiye etmektedir: *"İnsan uyuduğunda şeytan onun ensesine üç düğüm atar. Her bir düğümü atarken 'Önünde uzun bir gece var, yat!' der. Eğer kişi gece uyanıp Allah'ı zikrederse düğümün biri çözülür. Kalkıp abdest alınca bir düğüm daha çözülür. Namaz kılınca üçüncüsü de çözülür ve kişi canlı ve kendini iyi hissederek sabaha girer. Eğer böyle yapmazsa kendini kötü hissederek tembel bir şekilde güne başlar."*[24]

Hadislerde abdestli olarak yatağa girmenin önemine de vurgu yapılmaktadır. Abdest aldıktan sonra yatan ve uykusu gelinceye kadar Allah'ı zikreden kimseye, dünya ve âhiret hayrına dair istediğinin verileceği müjdesi, bunlardan biridir.[25]

Diğer yandan Peygamber Efendimiz uyumadan önce ve sonra bazı özel dualar etmiş, bu duaları bizim de okumamızı istemiştir. Söz gelimi yatmadan önce Felâk ve Nâs sûrelerini okuyarak avucuna üflemesi ve ardından elleriyle bütün vücudunu sıvazlaması,[26] uyandıktan sonra ise Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini okuması[27] onun uykuya dair özel uygulamalarına örnektir. Dolayısıyla dua vasıtasıyla başta şeytan olmak üzere her türlü zarar ve kötülükten korunma çabası uykuda geçen zamanlar için de geçerlidir. Uykuda vefat eden insanın son sözlerinin dua olması ise büyük bahtiyarlıktır.

[20] İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22.
[21] B5403 Buhârî, Et'ıme, 17; M1991 Müslim, Cum'a, 30.
[22] B212 Buhârî, Vudû', 53.
[23] B1144 Buhârî, Teheccüd, 13; M1817 Müslim, Müsâfirîn, 205.
[24] B1142 Buhârî, Teheccüd, 12.
[25] D5042 Ebû Dâvûd, Edeb, 96-97; T3526 Tirmizî, Deavât, 101.
[26] B6319 Buhârî, Deavât, 12.
[27] B4572 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 20.

Peygamberimizin uykuya dalmadan önce okunmasını tavsiye ettiği dualardan birisi şöyledir: *"Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Sırtımı sana dayadım, sana karşı ümit ve korku besleyerek... Senden sığınacak yer yine sensin, senden kurtulacak yer de yine sensin. Allah'ım! İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim."* Resûlullah (sav), yatacağı zaman abdest alıp sağ tarafına yatarak bu duayı okuyan kimsenin, o gece ölürse fıtrat üzere ölmüş olacağını müjdelemiştir.[28]

Öte yandan Hz. Peygamber, uyumak istediği zaman sağ elini başının altına koyarak[29] *"Allah'ım! Kullarını mahşerde topladığın veya mahşerde kaldırdığın gün beni azabından koru."*[30] şeklinde dua etmekte, *"Bizi doyuran ve içiren, ihtiyaçlarımızı gideren ve bizi meskenlerimizde barındıran Allah'a hamdolsun."*[31] diye şükretmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber bizlere yatacağımızda, *"Rabbim, senin adınla yatağa bedenimi koydum ve senin vereceğin güç, kuvvet ve izinle o yataktan bedenimi kaldıracağım. Eğer ruhumu tutarsan ona rahmet et. Şayet ruhumu alıp götüreceksen salih kullarını muhafaza ettiğin yerde ruhumu muhafaza et."* diye dua etmemizi tavsiye etmiştir.[32]

Hz. Peygamber, uyku esnasında gelebilecek olan mânevî zararlar kadar maddî zararlara karşı da dikkatli olunmasını istemiştir. Meselâ, korkuluğu olmayan damda uyunmasını yasaklamıştır.[33] Etrafı çevrili olmayan açık bir dam üzerinde uyuyarak düşen ve ölen kimsenin, bilerek böyle bir şey yaptığından dolayı Allah'ın koruması altında olmayacağını ifade etmiştir.[34] Uyumadan önce evlerdeki ateşin ve lambaların söndürülmesi emri de herhangi bir kazayı önlemeye yönelik Peygamber tedbirlerindendir.[35]

Uyurken insanların rahat etmesi ve dinlenmesi esastır. İmkânlar dâhilinde bunun gerçekleşmesi amaçlanmalıdır. Çünkü uyanıkken insanın daha dinç ve verimli olabilmesi buna bağlıdır. Her ne kadar Peygamberimiz kendisini rehavete sevk edip gece namazına kalkmasını engelleyebilir gerekçesiyle çok rahat yatakta yatmamayı tercih etmişse de[36] bunu ümmetine emretmiş değildir. Çünkü uyku insanın fıtrî bir ihtiyacıdır ve âyet-i kerimelerde de vurgulandığı gibi istirahat etmesi için verilmiş bir nimettir.

Şu hâlde diğer doğal ihtiyaçların giderilmesinde gözetilen prensipler uyku konusunda da geçerlidir. Müslüman, uykuyu ve dinlenmeyi hayatının temel gayelerine hizmet eden bir araç olarak kullanmalı, kendisini çalışmaktan ve kulluk etmekten alıkoyacak derecede keyfe dönük bir uyku düzeninden sakınmalıdır. Ayrıca uyuyabilmenin ne kadar değerli

[28] B247 Buhârî, Vudû', 75.
[29] HM3796 İbn Hanbel, I, 400.
[30] T3398 Tirmizî, Deavât, 18.
[31] M6894 Müslim, Zikir, 64; T3396 Tirmizî, Deavât, 16.
[32] T3401 Tirmizî, Deavât, 20.
[33] T2854 Tirmizî, Edeb, 72.
[34] D5041 Ebû Dâvûd, Edeb, 95.
[35] B6293 Buhârî, İsti'zân, 49; M5257 Müslim, Eşribe, 100.
[36] TŞ330 Tirmizî, *Şemâil*, 148.

bir Allah vergisi olduğunun farkına varmalıdır. Uyuyunca hayatla bağını koparan ama uyanınca eskisinden daha zinde bir beden ve daha berrak bir zihinle hayata dönmesini sağlayan Rabbine minnettar olmalıdır.

"Vücuduma sıhhat ve afiyet veren ve ruhumu bana geri çevirerek kendisine kulluk yapmama izin veren Allah'a hamdolsun."[37]

[37] T3401 Tirmizî, Deavât, 20.

GİYİM KUŞAM ve SÜSLENME ÂDÂBI

TAKVA ELBİSESİNİ GİYEBİLMEK

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يُرَى أَثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah, nimetinin eserinin kulunun üzerinde görülmesini sever."
(T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, 438)

عَنْ أبي أُمامَةَ قالَ: ذَكَرَ أَصْحابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا عِنْدَهُ الدُّنْيا
فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَلاَ تَسْمَعُونَ؟ أَلاَ تَسْمَعُونَ؟ إِنَّ الْبَذاذَةَ مِنَ الْإِيمَانِ إِنَّ الْبَذاذَةَ مِنَ الْإِيمَانِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لا يَنْظُرُ اللَّهُ تَعالَى إِلَى مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلاَءَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ." قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ، الْكِبْرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اسْتَجَدَّ ثَوْبًا سَمَّاهُ بِاسْمِهِ عِمَامَةً أَوْ قَمِيصًا أَوْ رِدَاءً ثُمَّ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ كَسَوْتَنِيهِ، أَسْأَلُكَ خَيْرَهُ وَخَيْرَ مَا صُنِعَ لَهُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهُ."

Ebû Ümâme'nin naklettiğine göre, Resûlullah'ın (sav) ashâbı bir gün onun yanında dünya nimetleri hakkında konuştular. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Duymuyor musunuz, duymuyor musunuz? Sadelik imandandır, sadelik imandandır!"* buyurdu.

(D4161 Ebû Dâvûd, Tereccül, 1)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah, kibrinden dolayı elbisesini yerde sürükleyen kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz."*

(M5453 Müslim, Libâs ve zînet, 42; B5783 Buhârî, Libâs, 1)

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* Bu söz üzerine bir adam, "İnsan, elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır." deyince Hz. Peygamber (sav), *"Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* buyurmuştur.

(M265 Müslim, Îmân, 147)

Ebû Saîd anlatıyor: "Resûlullah (sav) yeni bir elbise giydiği zaman sarık, gömlek ya da ridâ olsun o elbisenin ismini söyler ve şöyle dua ederdi: *'Allah'ım, sana hamdolsun! Bunu bana sen giydirdin. Senden bu elbisenin hayrını ve hayırda kullanılmasını istiyorum. Onun şerrinden ve şerde kullanılmasından da sana sığınıyorum.'*"

(T1767 Tirmizî, Libâs, 29; D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1)

Mâlik b. Nadle, Arap yarımadasının en büyük kabilelerinden Hevâzin'in bir boyu olan Cüşemoğulları'na mensuptu. Kûfe'ye yerleşen ve Abdullah b. Mes'ûd'un yakın çevresinden Ebu'l-Ahvas'ın babası olan Mâlik[1] çok varlıklı birisiydi. Ne var ki bu durum dışına yansımıyordu. Bir gün Nebî (sav) onu eski püskü kıyafetler içerisinde, pejmürde bir vaziyette görünce, *"Senin hiç malın mülkün yok mu?"* diye sormuştu. Mâlik, çok sayıda küçük ve büyük baş hayvana hatta hizmetçilere sahip olduğunu söyleyince Hz. Peygamber (sav), *"Allah sana mal vermişse bu malın varlığı üzerine yansımalı."* demiş, Allah'ın (cc) geniş nimetlerinden kendisini ve ailesini mahrum etmemesini öğütlemişti.[2] Bunun üzerine Mâlik doğru evine gitmiş ve üzerinde yeni bir elbiseyle Peygamber'in yanına dönmüştü.[3] Oğlu Ebu'l-Ahvas Avf b. Mâlik de bu nebevî öğütten nasibini almış olmalı ki Kûfe'de onu görenler şık, kıymetli bir elbise giydiğini nakletmişlerdir.[4]

Giyinmek, insanoğlunun tabiî bir ihtiyacıdır ve insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak insan, diğer canlılardan farklı olarak doğal bir örtü içinde yaratılmamıştır. İnsanın giyinme şekli, coğrafyaya ve geleneksel farklılıklara göre değişkenlik arz etmiştir. İlerleyen zaman içerisinde her millet kendine özgü giysiler ve giyinme tarzları geliştirmiştir.

Arap coğrafyasında da giysilerin daha çok iklim koşullarının etkisinde şekil kazandığını söylemek mümkündür. Peygamber Efendimizin geldiği ortamda dönemin âdet ve alışkanlıklarına da uygun olarak erkekler, genellikle başlarına bir sarık dolayıp bellerinden itibaren topuklarına kadar uzanan dikişsiz bir kumaş örterlerdi.[5] Kadınlar ise üzerlerine genellikle yeldirme şeklinde bir üstlük almak suretiyle uzun entariler giyerlerdi.[6] Rivayetlerden, özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde yünden dokunmuş kıyafetlerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.[7]

İslâm öncesi kullanılan giyim kuşam malzemesi ve giysiler, İslâm geldikten sonra da ana çizgileriyle varlıklarını sürdürmekle birlikte, Hz. Peygamber (sav) söz konusu giysilerin bazılarının kullanımında birtakım değişiklikler tavsiye etmiştir. Bu değişikliklerin temelinde, farklı din ve inançların yaşadığı bir çevrede yetişmek durumunda kalan Müslümanlara bir kimlik ve aidiyet bilinci kazandırma çabasının yattığı anlaşılmaktadır. Mamafih Allah'ın Elçisi (sav), başlarını örtmeleri için mümin erkeklere

[1] ST6/181 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 181; Hİ5/752 İbn Hacer, *İsâbe*, V, 752.

[2] HM15984 İbn Hanbel, III, 474; TM1399 Tayâlisî, *Müsned*, II, 105.

[3] HM17361 İbn Hanbel, IV, 138.

[4] ST6/181 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 181.

[5] T1784 Tirmizî, Libâs, 42; D4094 Ebû Dâvûd, Libâs, 27.

[6] M5422 Müslim, Libâs ve zînet, 18; T1731 Tirmizî, Libâs, 9.

[7] T2479 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 38; İM3562 İbn Mâce, Libâs, 4.

yeni bir tarz önererek, "kalensüva" adıyla bilinen bir başlık üzerine sarık sarmayı tavsiye etmiştir. Bu yeni uygulamayı, *"Bizimle müşrikler arasındaki fark, başlıklar üzerindeki sarıklardır."* sözüyle anlatmıştır.[8] Başka geleneklerin etkisine kapılıp onların içinde kaybolmamaları yönünde Müslümanları uyaran[9] Hz. Peygamber'in, *"Müşriklere muhalefet edin; bıyıkları kısaltın, sakalları uzatın."*,[10] *"Yahudi ve Hıristiyanlar (saç ve sakallarını) boyamazlar, siz onların aksine davranın."*,[11] *"Bıyıkları kısaltın, sakalları uzatın; Mecûsîlere benzemeyin."*[12] ifadeleri ile öyle anlaşılıyor ki taklit ve özentiyi engelleme, Müslümanlara o günün şartlarında özgün bir kimlik ve görünüm kazandırma amacı gütmüştür.

Kıyafetlerin de bir dili vardır. İnsanların şahsiyet ve özgünlüğünün bariz bir şekilde ifadesini bulduğu yerlerden biri de kıyafet tercihleridir. İnsanın giydiği şık ve zarif giysilerin her zaman çevresine olumlu imalar vereceği açıktır. Halk arasında yaygın olan, "İnsan elbisesiyle karşılanır, fikirleriyle uğurlanır." sözü bu bakımdan anlamlıdır. Elbise veya örtü Allah'ın insan için var kıldığı en önemli nimetlerden biridir. Onun önemi, olumsuz doğa koşullarına karşı insanı korumasının yanı sıra[13] bedenin mahrem yerlerini örtme ve insanı güzel gösterme, böylece onun saygınlığına uygun bir görünüm sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bu hususa, Kur'an'da insanlığın ataları Âdem ile Havva kıssasının anlatıldığı yerde işaret edilmiş olması manidardır: *"Ey Âdemoğulları! Sizin için mahrem yerlerinizi örten giysi, süslenecek elbise var ettik. Takva elbisesi ise daha hayırlıdır."*[14] Yine, *"Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve hoş rızıkları kim haram kıldı?"*[15] âyetinde elbiseye "ziynet" denilmesi, onun temiz ve helâl yiyecekler gibi Allah'ın nimetlerinden olmasının yanında bir süs ve güzellik nesnesi olarak da var kılındığını göstermektedir. Bu âyetin câhiliye döneminde bazı Arap putperestlerin dindarlık adı altında Kâbe'yi çıplak veya yarı çıplak tavaf etme âdetlerini reddetmek üzere nâzil olduğunu[16] düşündüğümüzde günümüzde bazı çevrelerde rastlandığı gibi çeşitli gerekçelerle kimi güzel ve değerli nimetleri haram saymayı bir erdem ve dindarlık göstergesi saymak büyük bir yanılgıdır. Efendimiz (sav), bunun tam aksine Müslümanların temiz ve şık giyinmelerini istemiştir. Yukarıdaki âyetin anlamına uygun olarak, *"Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görülmesini sever."*[17] buyuran Resûlullah, durumu müsait olan müminlerin, özellikle giyim kuşam noktasında imkânlarını en iyi bir şekilde kullanmalarını istemiştir. Nitekim Ebû Hüreyre ile birlikte Hayber fethi esnasında İslâm'la şerefle-

[8] D4078 Ebû Dâvûd, Libâs, 21; T1784 Tirmizî, Libâs, 42.
[9] D4031 Ebû Dâvûd, Libâs, 4; MA20986 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 453.
[10] B5892 Buhârî, Libâs, 64; M602 Müslim, Tahâret, 54.
[11] B5899 Buhârî, Libâs, 67; M5510 Müslim, Libâs ve zînet, 80.
[12] M603 Müslim, Tahâret, 55; HM8771 İbn Hanbel, II, 366.
[13] Nahl, 16/81.
[14] A'râf, 7/26.
[15] A'râf, 7/32.
[16] TT12/395 Taberî, *Câmi'*, XII, 395.
[17] T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, 438.

nen İmrân b. Husayn[18] bir defasında daha önce hiç giymediği kıymetli bir kıyafet ile arkadaşlarının huzuruna çıktığında arkadaşları şaşkınlıklarını ifade edince İmrân, *"Yüce Allah, nimetinin eserinin yarattıklarının üzerinde görülmesini ister."*[19] hadisini hatırlatmıştır.

Allah Resûlü, Müslüman'ın giyim kuşamı hususunda o kadar hassastır ki saçı başı dağınık bir vaziyette dolaşan birilerini gördüğünde, kıyafetlerini düzeltmeleri için onları uyarmaktan kendini alamamıştır.[20] Hatta onun (sav), savaşa giderken bile uygun görmediği kıyafetlere müdahale ettiği olmuştur. Benî Enmâr Gazvesi için yola çıktıklarında bir ağacın gölgesinde dinlenirlerken Câbir b. Abdullah hayvanları otlatmakla görevli arkadaşlarından birisinin hazırlığıyla meşguldü. Çoban yola çıktığında üzerinde eskimiş iki hırka vardı. Onun bu hâli Hz. Peygamber'in dikkatini çekti. Öyle ki, *"Onun bu ikisinden başka elbisesi yok mu?"* diye sormaktan kendini alamadı. Câbir, "Ona verdiğim heybede iki elbise daha var." deyince Resûlullah, *"O hâlde onu çağır ve kendisine onları giymesini söyle!"* buyurdu. Câbir de hemen arkadaşına gidip Resûlullah'ın isteğini iletti. Bunun üzerine çoban elbiseleri giydi ve tekrar yola koyuldu. Ardından Peygamberimiz (sav), *"Hay Allah müstahakkını versin! Böylesi daha iyi olmadı mı?"* dedi. Bu sözü işiten adam, "Yâ Resûlallah! Allah yolunda savaşırken de mi böyle giyineyim?" diye sordu. Allah Resûlü (sav), *"(Evet) Allah yolunda savaşırken de!"* buyurdu.[21]

Müslüman, kılık kıyafetiyle her zaman insanların kendisine imrendiği bir görüntü arz etmelidir. Ruh güzelliği dışına da yansımalı, ahlâkıyla olduğu kadar zarif görünümüyle de öne çıkmalıdır. Sevgili Peygamberimizin bu noktadaki duyarlılığını kendisinden sonra da devam ettiren arkadaşları, yeri geldiğinde birbirlerine giyim kuşam hususunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bu duyarlılığı gösterenlerden biri de Şam'a yerleştikten sonra kendini ibadete veren zâhid sahâbî Sehl b. Hanzaliyye'dir. O, kendisi ile sık sık görüşen Ebu'd-Derdâ'ya bir keresinde, Allah Resûlü'nün yolculuğa çıkan bazı arkadaşlarına verdiği şu öğüdü hatırlatmıştır: *"Sizler, kardeşlerinizin yanına gidiyorsunuz. Binitlerinizin bakımını iyi yapın, kıyafetlerinizi düzeltin! Öyle ki yüzdeki bir ben nasıl dikkat çekici ise, siz de onun gibi insanlar içinde gözde olun! Çünkü Allah çirkin görünümü ve çirkin söz ve davranışı sevmez."*[22]

Güzel ve nitelikli giyinmenin malî imkânlara bağlı olduğuna kuşku yoktur. Müslümanların maddî bakımdan sıkıntı içerisinde oldukları dönemlerde Hz. Peygamber, giyinme hususunda onlardan daha ölçülü olma-

[18] İBS521 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 521.
[19] HM20176 İbn Hanbel, IV, 438.
[20] D4062 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; N5238 Nesâî, Zînet, 60.
[21] MU1654 *Muvatta'*, Libâs, 1.
[22] D4089 Ebû Dâvûd, Libâs, 25; ST7/401 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 401.

larını istemiştir. Ensardan Ebû Ümâme'nin bildirdiğine göre, sahâbîler bir gün dünya nimetleri hakkında konuşmaya dalınca Hz. Peygamber (sav) kibir ve gösterişten uzak mütevazı bir sadeliğin inanmış olmanın bir gereği olduğunu şu şekilde hatırlatmıştır: *"Duymuyor musunuz, duymuyor musunuz? Sadelik imandandır, sadelik imandandır!"*[23] Zira o gün tüm Müslümanlar yoksunlukta birleşiyorlardı. Ancak Peygamber sonrası dönemlerde maddî imkânların düzelmesine bağlı olarak elbiseler çeşitlenmiş ve giysilerin niteliği de yükselmiştir. Hz. Peygamber (sav), tek parça kıyafet içerisinde namaz kılınıp kılınamayacağını soran birisine, *"Her biriniz iki kıyafet bulabilir mi ki?"* karşılığını vermiş, aynı soru ilerleyen yıllarda Hz. Ömer'e sorulduğunda ise Halife Ömer şu karşılığı vermiştir: "Allah size bol verince siz de cömert davranın." Bundan sonra insanlar alt ve üstlerine giydikleri ikişer kıyafet içinde namaz kılmaya başlamışlardır.[24] Yine Hz. Âişe bir gün üzerindeki Yemen kumaşından yapılmış beş dirhem değerindeki elbiseye işaret ederek, Resûlullah devrinde bu kalitede bir elbisesi olduğunu, o günün Medine'sinde düğün için süslenen hanımların onu ödünç aldıklarını, oysa hizmetçisinin bile artık bu elbiseyi giymekten utandığı bir zamanda yaşadıklarını söylemiştir.[25]

İyi ve güzel kıyafetler giyinmek, kadın erkek her insanın arzulayacağı bir şeydir. Şu var ki süslenme ve güzel görünme isteği daha çok hanımlarla özdeşleşmiştir. Bu bakımdan nebevî öğretide, incelik ve zarafetin göstergesi olan ipekten giysilerin, altın gibi süs eşyalarının hanımlara tahsis edilmesi ve erkeklerin bu kabil giysilerden kaçındırılması[26] anlamlıdır. Nitekim bir defasında Hz. Peygamber, kendisine tamamen ipekten dokunmuş bir elbise hediye edilince, onu Hz. Ali'ye göndermiştir. Hz. Ali'nin, "Bunu ne yapayım?" sorusuna, eşi Hz. Fâtıma'yı, annesi Fâtıma bnt. Esed'i ve amcası Hamza'nın kızı Fâtıma'yı kastederek,[27] *"Onu başörtüsü yap ve Fâtımalar arasında dağıt."* karşılığını vermiştir.[28] O (sav), kendisine gelen ve ashâbına takdim ettiği saf ipek elbiselerin ya giymesi uygun olanlara verilmesini,[29] ya hanımlara başörtü olarak hediye edilmesini,[30] ya da pazarda satılıp paraya çevirme yoluyla istifade edilmesini tavsiye etmiştir.[31]

Erkeklerin altın ziynet ve saf ipekten sakındırılmasının temelinde abartı ve israfı engelleme kaygısının da yattığı düşünülebilir. Hatta Resûlullah bir hadisinde, altın takılarıyla gösteriş yapan kadınlara seslenerek onların altından uzak durmalarını istemiş ve süslenmeleri için altın yerine gümüş ziynete yönelmelerini tavsiye etmiştir.[32] Onun (sav) bu tavsi-

[23] D4161 Ebû Dâvûd, Tereccül, 1.
[24] B365 Buhârî, Salât, 9; MU1656 *Muvatta'*, Libâs, 1.
[25] B2628 Buhârî, Hibe, 34.
[26] T1720 Tirmizî, Libâs, 1; N5151 Nesâî, Zînet, 40.
[27] ŞN14/50 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 50-51.
[28] İM3596 İbn Mâce, Libâs, 19; M5422 Müslim, Libâs ve zînet, 18.
[29] B5841 Buhârî, Libâs, 30; HM4713 İbn Hanbel, II, 21.
[30] M5422 Müslim, Libâs ve zînet, 18.
[31] B5841 Buhârî, Libâs, 30; M5404 Müslim, Libâs ve zînet, 8.
[32] D4237 Ebû Dâvûd, Hâtem, 8; N5140 Nesâî, Zînet, 39.

yesinde, o zaman çok değerli bir "para" olan altının süs malzemesi olarak kullanılmasının ekonomik canlılığı olumsuz etkileyeceği düşüncesi de etkili olmuş olabilir.

İpek giysilere ve altın ziynete getirilen kısıtlamalarda bu eşyaların abartı ve israf yanında kibir ve gösterişe yol açma olasılığı da göz önünde tutulmuş olmalıdır. Kibirlenme ve gösteriş, güzel kıyafetler giyinerek ve süslenerek topluma karışan herkesin içine düşebileceği marazî duygulardır. Bu insanî hastalığın farkında olan Efendimiz (sav), bir taraftan müminlere zarif ve temiz giyinmelerini öğütlerken,[33] diğer taraftan imkânlarını başkalarına tepeden bakma vesilesi yapmamalarını söylemiştir. Resûlullah, müminlere, muhtemelen daha çok Kureyş aristokratları ve İran sosyetesinin bir giyim tarzı olduğu, bu yüzden de mağrurlanmaya yol açabileceği gerekçesiyle yerde sürünecek kadar uzun kıyafetler giymemeleri konusunda uyarmış ve şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah, kibrinden dolayı elbisesini yerde sürükleyen kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz."*[34]

Buradan hareketle insanın doğasında var olan güzel görünme isteği ile kibir duygusu arasında bir bağ kurulmamalıdır. Nitekim bilge sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un aktardığına göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* Bu söz üzerine bir adam, "İnsan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır." deyince Hz. Peygamber (sav), *"Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* demiştir.[35]

Hadis kaynaklarımızın kılık kıyafete dair bölümlerinde yer alan rivayetler, giyinmenin ahlâkî ve vicdanî boyutuna ilişkin bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Müslüman kişi, yeni ve güzel kıyafetler giydiğinde kibir ve gösterişe kapılmak yerine sahip olduğu bu nimetin gerçek sahibini anmalı, Allah'a şükretmelidir. Allah Elçisi'nin öğretilerinde ve sünnetinde yeni bir kıyafet giyen müminin nasıl hareket etmesi gerektiğini gösteren önemli öğütler mevcuttur. O (sav), yeni bir elbise giydiği zaman sarık, gömlek ya da ridâ olsun, o elbisenin ismini söyler ve sonra şöyle derdi: *"Allah'ım, sana hamdolsun! Bunu bana sen giydirdin. Senden bu elbisenin hayrını ve hayırda kullanılmasını istiyorum. Onun şerrinden ve şerde kullanılmasından da sana sığınıyorum."*[36]

Nebevî sünnette, Müslüman'ın, din kardeşini yeni ve güzel bir kıyafet içerisinde gördüğünde nasıl bir tavır sergilemesi gerektiği de yer almaktadır. Buna göre mümin, böyle bir durumda haset duygusuna kapılmaz,

[33] MU1654 *Muvatta'*, Libâs, 1.
[34] M5453 Müslim, Libâs ve zînet, 42; B5783 Buhârî, Libâs, 1.
[35] M265 Müslim, Îmân, 147.
[36] T1767 Tirmizî, Libâs, 29; D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1.

bilakis nazik bir biçimde kardeşini tebrik eder. Peygamber döneminde bir sahâbî yeni bir elbise giydiği zaman diğerleri onu tebrik etmek maksadıyla kendisine, *"Güle güle eskit, Yüce Allah da sana yenisini versin!"* derlerdi.[37] İlk Müslümanlardan ve Habeş göçmenlerinden Hâlid b. Saîd b. Âs'ın Habeşistan'da doğan kızı Ümmü Hâlid'in[38] aktardığına göre, bir defasında Resûlullah'a (sav) kare şeklinde küçük ve siyah şekiller bulunan bir giysi getirildi. Nebî (sav), *"Sizce buna en lâyık kim?"* diye sordu. Orada bulunanlar cevap vermedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bana Ümmü Hâlid'i getirin!"* dedi. Allah Resûlü, o elbiseyi Hâlid b. Saîd'in kızına giydirdikten sonra, *"Üzerinde eskitip yıprat!"* diye iki defa dua etti ve Habeşçe, *"Senâhu senâhu, ey Ümmü Hâlid!"* diyerek elbisenin güzel olduğunu ve kendisine yakıştığını ifade etti. "Senâhu, senâhu" kelimesi Habeş dilinde "güzel" demektir.[39]

İnce ruhlu, narin tabiatlarıyla kadınlar güzel görünmeye ve süslenmeye daha meyillidir. Hz. Peygamber kadının fıtratında var olan bu arzusunun karşısında durmamış ancak onun süslenmeyi suistimal etmesini de onaylamamıştır. Tüm Müslüman kadınlara örnek olacak Peygamber hanımlarına hitaben çeşitli tavsiyelerde bulunan Yüce Allah, onlara câhiliye zamanındaki kadınların yaptığı gibi açılıp saçılarak ve bedenlerini teşhir ederek çıkmamalarını[40] buyurmuş, mümin hanımlardan süslenirken süslenme ahlâkına riayet etmelerini istemiştir. Câhiliye devrinde bazı Arap kadınlarının abartılı bir biçimde süslendikleri, bedenlerini teşhir ederek erkeklerin arasında gezindikleri[41] göz önüne alındığında bu ilâhî hitabın hikmeti daha iyi anlaşılacaktır.

Hz. Peygamber, yüzlerindeki tüyleri aldıran, saçlarına başkalarının saçlarını ekleten, kaşlarını aldıran, dişlerini incelten, dövme yapan ve yaptıranların ilâhî rahmetten uzak olduklarını söylemiştir.[42] Resûlullah'ın, câhiliye döneminde kötü şöhret bulmuş kadınların alışkanlıkları olduğu için bu işleri yapanları kınadığı anlaşılmaktadır. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe, saçlarına başkalarının saçlarını ekletenler hakkında kendisine bir soru yöneltildiğinde şu karşılığı vermiştir: "Saç ekletenlerden kasıt, sizin anladığınız gibi değildir. Saçı dökülen bir kadının saçına siyah yünden mamul kılları eklemesinde bir sakınca yoktur. Ancak (Hz. Peygamber'in kınadığı kimseler), gençliğinde fuhuş yapan, saçı dökülüp ihtiyarladığında ise kafasına saç ekleterek (veya sunî bir saç kullanarak) fuhuş yaptıranlardır."[43]

İslâm, kadının cinsellik dürtüsüyle ancak eşi için süslenebileceğini kabul eder. Yine Âişe validemiz, kendisine gelerek süslenip eşine güzel gö-

[37] D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1.
[38] ST4/94 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 94-95.
[39] D4024 Ebû Dâvûd, Libâs, 2; B5823 Buhârî, Libâs, 22.
[40] Ahzâb, 33/33.
[41] İT6/49 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 49.
[42] B5931 Buhârî, Libâs, 82; M5573 Müslim, Libâs ve zînet, 120; N5104 Nesâî, Zînet, 24.
[43] İE5/192 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 192.

rünmek için yüzündeki kılları aldırıp aldıramayacağını soran bir kadına şu karşılığı vermiştir: "Seni rahatsız eden şeylerden kendini arındır, nasıl ki bir yere ziyarete giderken süsleniyorsan kocan için de süslen..."[44]

Câhiliye döneminde olduğu gibi günümüzde de süslenme, güzel görünme, ötekinin ilgisini çekme gibi çeşitli gerekçelerle hem erkeğin hem de kadının bedenleri üzerinde birtakım tasarruflarda bulundukları bir gerçektir. Masum güzel görünme kaygılarının ötesinde vücutlarının çeşitli yerlerine dövme yaptıranlar, bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedirler. Bu şekilde dövme yaptıranlar değişik figürler ve semboller kullanmak suretiyle sanal varlıklarla kendilerine telkinlerde bulunmakta, yalın gerçeklikten kendilerini kopartmaktadırlar. Böylece insan şahsiyeti ve kimliği birtakım yapay unsurların gölgesinde kalmaktadır. İslâm büyüklerinden Zührî'nin deyimiyle "câhiliye modası"[45] olan bu uygulama muhtemelen bedene işkence olduğu ve sağlık açısından birtakım sakıncalar doğurduğu gerekçesiyle Hz. Peygamber (sav) tarafından yasaklanmıştır.[46]

Başkalarının dikkatlerini kendilerine çekmek için yapay süslenme veya güzellik vasıtalarını kullanmakta aşırıya giden kadınlar, olduklarından daha genç, daha güzel, hatta daha zengin görünme arayışı içerisine girerek esasen kendi zafiyetlerini ele vermiş olmaktadırlar. Öte yandan Kur'an, erkeklerin de bakışlarına sahip çıkmalarını emretmektedir.[47] Ancak bu, kadına erkeğin mahrem duygularını istismar etme hakkı vermez. Resûlullah, dişiliğini sergileyerek cinselliğini insanlığının ve kişiliğinin önüne geçiren, bedenini metalaştıran, onu teşhir eden kadınların ebedî mutluluğu tadamayacaklarını söylemiştir: *"...Giyinik (oldukları hâlde) çıplak (gibi olan), (başkalarını kendilerine) cezbeden ve (kendileri de başkalarına) meyleden kadınlar ki onlar, başlarında deve hörgücü gibi topuzlar taşır. İşte bunlar ne cennete girerler ne de cennetin kokusunu alabilirler. Oysa cennetin kokusu çok çok uzak mesafelerden dahi alınır."*[48] Aynı istismarcılığı erkek yaptığında bu nebevî buyruk onun için de geçerli olmaktadır. Dış güzelliğiyle duygu istismarı yaparak seviyesiz bir ilgi uyandırmak ne kadının ne de erkeğin saygınlığına yakışan bir davranıştır.

Hz. Peygamber'in öğretilerinde, Müslümanların temiz ve kibar insanlar olarak, göz zevkine uygun, şık bir giyim kuşam ve süslenme tarzını benimsemeleri öngörülür. Kendini beğenme, kıyafetiyle kendini ispatlama, pahalı harcamalarla israfa dalma gibi hatalı tutumlardan sakındıran Resûl-i Ekrem, mütevazı, zarif ve nezih bir giyim alışkanlığı edinmemizi

[44] MA5104 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 146.
[45] MA5102 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 145.
[46] B5946 Buhârî, Libâs, 87.
[47] Nûr, 24/30.
[48] M7194 Müslim, Cennet, 52; M5582 Müslim, Libâs ve zînet, 125.

istemiştir. Şu var ki modern dönemde karmaşık şehir hayatının beraberinde getirdiği sosyal hareketlilik insandaki öteki kaygısını daha da körüklemiştir. Bu yüzden mümin, tabiatında var olan giyinme ve süslenme ihtiyacı ve arzusunu giderirken Kur'an'ın ifadesiyle *"takva elbisesini"*[49] giyebilmeyi ihmal etmemeli, ruhuna giydireceği bu mânevî kisve, onun nezih ve zarif yapısının bir dışa vurumu olmalıdır.

[49] A'râf, 7/26.

ŞAKALAŞMA ve EĞLENCE
EĞLENİRKEN DE ÖLÇÜLÜ OLMALI

عَنْ حَنْظَلَةَ الْكَاتِبِ التَّمِيمِيِّ الْأُسَيِّدِيِّ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... فَقَالَ
"يَاحَنْظَلَةُ! لَوْ كُنْتُمْ كَمَا تَكُونُونَ عِنْدِى لَصَافَحَتْكُمُ الْمَلَائِكَةُ عَلَى فُرُشِكُمْ أَوْ
عَلَى طُرُقِكُمْ. يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةٌ وَسَاعَةٌ."

Temîm kabilesinden Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi olan
Hanzala şunları anlatmıştır:
"Resûlullah'ın (sav) yanındaydık... O şöyle buyurdu:
'Hanzala! Benim yanımdaki hâlinizi ayrıldıktan sonra da sürdürseydiniz melekler evinizdeyken –ya da yolda– sizinle musâfaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala, (insan bu!) bazen öyle bazen böyle!'"
(İM4239 İbn Mâce, Zühd, 28)

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"إِنِّي لَا أَقُولُ إِلَّا حقًّا." قَالَ بَعْضُ أَصْحابِهِ: فَإِنَّكَ تُداعِبُنا يا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ:
"إِنِّي لَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا."

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى قَالَ حَدَّثَنَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ
... فقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَا سَبَقَ إِلَّا فِى نَصْلٍ
أَوْ حَافِرٍ أَوْ خُفٍّ."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا زَفَّتِ امْرَأَةً إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ :
"يَا عَائِشَةُ مَا كَانَ مَعَكُمْ لَهْوٌ فَإِنَّ الْأَنْصَارَ يُعْجِبُهُمُ اللَّهْوُ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"... لَيْسَ مِنَ اللَّهْوِ إِلَّا ثَلَاثٌ: تَأْدِيبُ الرَّجُلِ فَرَسَهُ وَمُلَاعَبَتُهُ أَهْلَهُ
وَرَمْيُهُ بِقَوْسِهِ وَنَبْلِهِ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), *"Ben sadece doğruyu söylerim."* buyurdu. Sahâbeden bazıları, "Yâ Resûlallah! Sen bize şaka yapıyorsun ama!" dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Ben, sadece doğruyu söylerim."* buyurdu.

(HM8462 İbn Hanbel, II, 341)

Abdurrahman b. Ebû Leylâ'nın Hz. Muhammed'in (sav) bazı sahâbîlerinden işittiğine göre, (bir sahâbînin, arkadaşını şaka yapmak amacıyla korkuttuğunu duyunca) Hz. Peygamber (sav), *"Bir Müslüman'ın diğer bir Müslüman'ı korkutması helâl olmaz."* buyurmuştur.

(D5004 Ebû Dâvûd, Edeb, 85)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yarış ancak ok atmada ya da at veya deve koşturmada yapılır."*

(N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14)

Hz. Âişe'nin anlattığına göre, kendisi bir kadını ensardan bir adamla evlendirmişti. (Düğün merasimi esnasında) Allah'ın Peygamberi (sav), *"Âişe! Sizin eğlenceniz yok mu? Oyun ve eğlence ensarın hoşuna gider."* buyurmuştu.

(B5162 Buhârî, Nikâh, 64)

Ukbe b. Âmir'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...Ancak üç çeşit eğlence vardır: Kişinin atını eğitmesi, eşi ile hoş vakit geçirmesi, yayı ve oku ile atış yapması..."

(D2513 Ebû Dâvûd, Cihâd, 23)

Allah Resûlü'nün kâtipliğini yapanlardan biri olan, Temîm kabilesinden Hanzala b. Rebî' başından geçen şöyle bir olayı anlatmıştır: "Resûlullah'ın yanındaydık. Bize cenneti ve cehennemi öyle anlattı ki onları gözümüzle görmüş gibi olduk. Sonra ben kalkıp eşimle çocuğumun yanına gittim ve gülüp eğlendim. Derken Resûlullah'ın yanındaki hâlimizi hatırladım hemen dışarı çıktım. Yolda Ebû Bekir'e rastladım. Ona (yaşadıklarımı anlattım ve) 'Ben münafık oldum, münafık oldum!' dedim. Ebû Bekir de, 'Biz de aynı şeyleri yapıyoruz.' dedi."[1]

Sonra Hanzala gidip Peygamber'e (sav), "Yâ Resûlallah, seni gördüğümüzde kalplerimiz yumuşuyor, âhiret adamı oluyoruz. Ama senin yanından ayrıldıktan sonra dünya hoşumuza gidiyor, eşimizi ve çocuklarımızı sevip kokluyoruz." diye yakındı.[2] Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Hanzala! Benim yanımdaki hâlinizi ayrıldıktan sonra da sürdürseydiniz melekler evinizdeyken –ya da yolda– sizinle musâfaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala, (insan bu!) bazen öyle bazen böyle!"*[3]

Ashâbın günlük hayat içindeki şakalaşma ve eğlenmelerine zaman zaman Peygamberimiz de katılıyor ve insanları rahatlatıyordu. Hadis kitaplarında gerek Peygamberimizin gerekse sahâbenin şaka ve eğlencelerine dair bol miktarda rivayet görmek mümkündür. Meselâ, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde,[4] Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde,[5] Tirmizî'nin *Sünen*'inde,[6] Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında,[7] İbn Mâce'nin *Sünen*'inde,[8] Dârimî'nin *Sünen*'inde,[9] İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'inde[10] mizahla ilgili rivayetler için müstakil bölümler açılmıştır. Hadis kitaplarındaki bu bölümlerde Hz. Peygamber'in aile ve toplum hayatında insanlarla doğal ve sevecen bir iletişim içerisinde olduğunu gösteren çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber'in yanında çocukluğunu geçiren ve ona on yıl hizmette bulunan Enes b. Mâlik,[11] Allah Resûlü'nün kendisine zaman zaman şaka yaptığını ve hatta bir keresinde, *"Ne haber iki kulaklı?"* dediğini anlatmaktadır.[12] Allah Resûlü, kuşu öldüğü için üzgün duran Enes'in kardeşiyle de, *"Ey Ebû Umeyr, kuşcağızdan ne haber?"* diye şakalaşmış ve gönlünü almıştı.[13]

[1] İM4239 İbn Mâce, Zühd, 28.
[2] HM8030 İbn Hanbel, II, 305.
[3] İM4239 İbn Mâce, Zühd, 28.
[4] Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 101, 103.
[5] Ebû Dâvûd, Edeb, 84-85.
[6] Tirmizî, Birr, 57.
[7] Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, 107.
[8] İbn Mâce, Edeb, 24.
[9] Dârimî, İsti'zân, 74.
[10] İbn Hıbbân, *Sahîh*, Hazr ve ibâha, 16.
[11] B5166 Buhârî, Nikâh, 68.
[12] D5002 Ebû Dâvûd, Edeb, 84; T3828 Tirmizî, Menâkıb, 45.
[13] D4969 Ebû Dâvûd, Edeb, 69.

Bir gün adamın birisi Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, beni bir hayvana bindir!" dedi. Hz. Peygamber (sav) de *"Biz seni bir dişi devenin yavrusuna bindirelim."* diye şaka yaptı. Espriyi anlamayıp şaşıran adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben dişi devenin yavrusunu ne yapayım?" deyince Peygamber (sav), *"Her deveyi bir dişi deve doğurmuş değil midir?"* diye cevapladı.[14]

Sevgili Peygamberimiz çevresindeki her yaştan ve kesimden insanla bu türden diyaloglar kurardı. İnsanlarla olan rahat iletişimi etrafındakilere de kendisine şaka yapma rahatlığı bahşetmişti. Meselâ, Avf b. Mâlik el-Eşcaî Tebük Savaşı'nda Resûlullah'ın çadırına gelip selâm vermiş, Allah Resûlü de, *"Gir."* diye seslenmişti. Avf b. Mâlik çadırın küçüklüğünü ima ederek, "Tamamen mi gireyim yâ Resûlallah!" demiş, Hz. Peygamber de, *"Evet, tamamen gir."* diye karşılık vermişti.[15] Peygamberimiz bir gün torunları Hasan ve Hüseyin'i iki omuzuna oturtmuş hâlde ensardan bir topluluğun sohbet meclisine girdiğinde onu bu hâlde görenler, "Atınız ne kadar güzelmiş!" diye şaka yapmaktan kendilerini alamamışlardı. Her ne kadar oradakiler, Hasan ve Hüseyin'e hitap etmişse de Hz. Peygamber, *"Onlar da ne iyi binicidirler!"* diye şakaya karşılık vermişti.[16]

Bu örnekler Resûl-i Ekrem'in insanlara duyduğu sevgi ve muhabbeti ortaya koymaktadır. Onun insanlarla şakalaşması, bu tür hareketlerin hafiflik olmadığını ve ağırbaşlılıkla çelişmediğini göstermektedir. Sahâbeyi anlatan, "Birbirlerine karpuz atıp şakalaşırlardı. Ciddi meselelerde ise işlerinin adamı olurlardı."[17] ifadesi ve "Sahâbe gülerler miydi?" sorusuna, İbn Ömer'in, "Evet! Kalplerindeki iman da dağlardan daha büyüktü."[18] şeklindeki cevabı tam da bunu ifade etmektedir.

Sevgili Peygamberimizin, *"Kul, şaka yaparken yalan söylemeyi ve doğru da olsa gösterişi terk etmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz."*[19] sözü ise kişinin dindarlığına zarar veren şeyin şakalaşmak olmadığını, şakacıktan da olsa yalana tevessül edilmesi olduğunu bildirmektedir. İbn Uyeyne, "Mizah kötü müdür?" sorusuna, "Aksine sünnettir." diye cevap vermiş, "Ancak, güzel ve nezih yapıldığı sürece..." diye de eklemiştir.[20]

Şaka yaparken bile olsa Müslüman'ın doğruluktan ayrılmaya hakkı yoktur. Allah Resûlü, *"Ben, her zaman sadece doğruyu söylerim."* dediğinde bu inceliği kaçıranlar ona, "Yâ Resûlallah! Sen bize şaka yapıyorsun ama!" demişlerdi de Peygamber (sav) ısrarla, *"Ben, her zaman sadece doğruyu söylerim."* buyurmuştu.[21] Bu bir buyruktu aynı zamanda... Mümine ciddi işlerinde olduğu gibi şakalaşırken de en temel hasletini terk etmemesini salık

[14] D4998 Ebû Dâvûd, Edeb, 84; HM13853 İbn Hanbel, III, 267.
[15] D5000 Ebû Dâvûd, Edeb, 84.
[16] MŞ32185 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 23.
[17] EM266 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 102.
[18] MA20671 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 327.
[19] HM8751 İbn Hanbel, II, 364.
[20] FK3/18 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 18.

vermekteydi. Şaka sadece yakınlaştırıcı ve kaynaştırıcı bir eğlenceydi. İnsan onurunu zedelememesi, kavgaya ya da korkutma gibi psikolojik rahatsızlıklara yol açmaması dikkat edilen diğer bir husustu kuşkusuz. *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme!"*[22] buyurduğunda Allah Resûlü'nün dikkat çektiği şey de bundan başkası değildi. Uyuyan birisinin yanındaki ipi arkadaşı şaka olsun diye birden çekip almış, o da korkup sıçrayarak uyanmıştı. Bu olayı duyduğunda etrafındakileri, *"Bir Müslüman'ın diğer bir Müslüman'ı korkutması helâl olmaz."* diyerek uyaran Hz. Peygamber,[23] aynı uyarıyı benzer bir başka olay üzerine de yapmıştı. Bir seferde, biniti üzerinde uyuklamaktan dolayı sallanan bir adamın ok kılıfından birisi bir ok çekti. Uyuklayan adam korkuyla sıçradı. Bu olay üzerine Allah Resûlü böyle bir şakanın uygunsuzluğunu aynı ifadelerle hatırlattı.[24]

Câbir b. Abdullah'ın anlattığı şu olay da ölçüsüz şakaların ne gibi sonuçlar doğurduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir: "Resûlullah ile beraber bir gazveye çıkmıştık. Muhacirlerden bir topluluk Hz. Peygamber'e katıldı. Topluluk giderek kalabalıklaştı. Muhacirlerden biri sürekli şaka yapıyordu. Derken bu muhacir şaka olsun diye ensardan birisinin arkasına vurdu. Ensarî, bu davranış karşısında son derece öfkelendi. Öyle ki iş, karşılıklı meydan okumaya kadar vardı. Ensarî, "Yetişin ey ensar!" diye, muhacir de "Muhacirler yetişin!" diye bağırdı. Bu sırada Hz. Peygamber çıkageldi. *"Câhiliye ehlinin (kavgalarda başvurduklarına benzeyen) bu yardım çağrıları da nereden çıktı? Bunların derdi ne?"* dedi. Kendisine bir muhacirin ensardan birisinin arkasına vurduğu söylendi. Hz. Peygamber de, *"Bu davranışları terk edin. Bunlar çok çirkin şeyler."* buyurdu.[25]

Peygamberimiz insanları, şakalaşırken kardeşliği zedeleyecek, insanlar arasında kine sebebiyet verecek davranışlardan sakındırırdı. Aynı şekilde insanların eğlenmesini onaylarken de bu şartı hep gözetiyordu. Her yıl ensar çocuklarını güreştirirken de[26] zaman zaman yaptırdığı at yarışlarında da[27] aynı hassasiyeti korumaktaydı. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Resûlullah'ın (sav) Adbâ isminde, kimsenin geçemediği dişi bir binek devesi vardı. Bir ara genç bir yük devesi üstünde bir bedevî geldi. Yapılan koşuda bedevînin yük devesi Adbâ'yı geçti. Bu durum Müslümanlara ağır geldi... "Adbâ yenildi!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah bu tür şeylerde hırslı davranmanın yanlışlığına şu sözlerle işaret etti: *"Dünyada yükselttiği her şeyi geri indirmek Allah'ın bir kanunudur!"*[28]

[21] HM8462 İbn Hanbel, II, 341.
[22] T1995 Tirmizî, Birr, 58.
[23] D5004 Ebû Dâvûd, Edeb, 85.
[24] ME1673 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 187-188.
[25] B3518 Buhârî, Menâkıb, 8; M6583 Müslim, Birr, 63.
[26] BS20318 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 33.
[27] T1700 Tirmizî, Cihâd, 22.
[28] B6501 Buhârî, Rikâk, 38.

Hz. Peygamber döneminde yarış da bir eğlence çeşidi idi. O gün en fazla rağbet edilen yarış çeşitleri ise ok atışı, at ve deve yarışı idi.[29] Allah Resûlü bu yarışları teşvik ediyor, bazen ödül koyuyor[30] ve hatta kendisi de bizzat at eğitip onunla yarışlara katılıyordu.[31] At yarışları eğlence olmasına eğlenceydi ama kuşkusuz savaşa hazırlık gibi bir yönü de bulunmaktaydı. Ok atıcılığı da bunun gibiydi. Peygamber Efendimiz ok atıcılığını teşvik ederken bunun savaş için bir eğitim olduğunun farkındaydı. Eslem kabilesinden karşılıklı ok atmakta olan bir gruba denk geldiğinde, *"Ey İsmâiloğulları, ok atın! Şüphesiz sizin babanız da usta bir ok atıcısı idi."* diye onları teşvik etmiş ve *"Ben bu yarışmada filânoğulları ile beraberim!"* diyerek onlara katılmıştı. Resûlullah'ın bu sözünü işitince karşı grup ok atmaktan vazgeçtiler. Bunun üzerine Resûlullah, *"Size ne oldu, niye atmıyorsunuz?"* dedi. Onlar da "Yâ Resûlallah! Siz onlarla beraberken ok mu atalım?" dediler. Resûlullah bunun bir yarışma ve eğlence olduğunu hatırlatırcasına, *"Atın! Ben hepinizle beraberim."* buyurdu.[32] Yarışmada uyulacak prensipler vardı elbette. Bunlar mümin için ciddi ya da şaka hiçbir işte vazgeçemeyeceği prensiplerdi. Bir canlıyı hedef tahtası yapmamak[33] ya da at yarışında atları bağırarak ürkütmemek, yedek at kullanıp atı değiştirmemek,[34] ilk bakışta birer yarışma kuralı gibi görünse de aynı zamanda Müslüman için ahlâkî bir gereklilikti.

Eğlence amaçlı oynanan oyunlarda da ahlâkî hassasiyetin gözetilmesi gerektiğini rivayetlerden öğrenmekteyiz. Hz. Peygamber döneminde hem putperest toplumların bir meşguliyeti hem de bir çeşit kumar olarak karşımıza çıkan nerd (tavlaya benzer bir oyun) ve satranç gibi oyunların hoş karşılanmadığı görülmektedir. *"Her kim tavla oynarsa elini domuz eti ve kanına batırmış gibi olur."*[35] rivayetinde tavlanın domuzla anılması ya da Hz. Ali'nin, "Satranç Acemlerin kumarıdır."[36] şeklindeki sözü, o dönemde bu oyunlarla ilgili var olan algıya işaret etmektedir. Satranç oynayan bir gruba rastladığında Hz. Ali'nin, *"Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor!"*[37] âyetini okuması da[38] bu oyunların o dönemde putperest âdetleri çağrıştırdığını teyit etmektedir.

Söz konusu oyunların onaylanmamasının gerisinde, vakit öldürme ve kumara kapı aralama gibi özelliklerini engelleme çabası bulunmaktadır. Esasen meysir (kumar), Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyan kumar niteliğindeki oyunlardır.[39] Bu bakımdan güvercinle oynayan bir adamın, "Şeytanı takip eden bir şeytan!"[40] şeklinde eleştirilmesini anlamak müm-

[29] N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14.
[30] DM2460 Dârimî, Cihâd, 37; HM13724 İbn Hanbel, III, 255.
[31] D2576 Ebû Dâvûd, Cihâd, 60.
[32] B3373 Buhârî, Enbiyâ, 12.
[33] B5513 Buhârî, Sayd, 25; M5059 Müslim, Sayd, 58.
[34] D2581 Ebû Dâvûd, Cihâd, 63; N3620 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 15.
[35] M5896 Müslim, Şi'r, 10.
[36] BS21531 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 355.
[37] Enbiyâ, 21/52.
[38] BS21532 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 355.
[39] BS21576 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 364.
[40] D4940 Ebû Dâvûd, Edeb, 57; İM3765 İbn Mâce, Edeb, 44.

kündür. Kuşkusuz kötü olan, güvercin beslemek ve onu uçurmak değil, onu kumara alet etmek ya da güvercini takip etme bahanesiyle komşuların damlarında gezip onların özel hayatlarını ihlâl edip gözetleme yapmaktır. Oysa sonraki dönemlerde, Firavun ve Lût kavimleri gibi geçmiş toplumlardan kötü örneklerle ilişkilendirilerek[41] ve uğursuzluk atfedilerek[42] kumar oynamak gibi meşru olmayan herhangi bir amaç içermese de güvercin uçurmaya iyi gözle bakılmamıştır. Ancak güvercinin özellikle haberleşmede önemli bir vasıta oluşu, onu diğer kuşlardan çok daha değerli kılıyor ve sahibine bir üstünlük kazandırıyordu.

Aynı hassasiyet şarkı için de vurgulanmıştır.[43] Allah Resûlü, özellikle düğün ve bayramlarda çalgı aletlerinin kullanıldığı eğlenceleri bizzat teşvik ederdi. Düğünlerin sadece def çalınarak da olsa duyurulmasını önemserdi.[44] Meselâ, Hz. Âişe bir kadını ensardan bir adamla evlendirmişti. Düğün merasimi durgun geçmiş olmalı ki Peygamber (sav), *"Âişe! Sizin eğlenceniz yok mu? Oyun ve eğlence ensarın hoşuna gider."* diyerek uyarma ihtiyacı hissetmişti.[45]

Bir defasında da Hz. Âişe'nin yanında iki küçük kız def çalıp şarkı söylüyor, Medine'nin İslâm'la şereflenmesinden önce kabileler arasında yaşanan Buâs Harbi'ni anlatan şiirlerden oluşan şarkılar dillendiriyorlardı. Allah Resûlü ise aynı odada örtüsüne bürünerek yatağına uzanmış, sırtı dönük vaziyette istirahata çekilmişti. Derken içeriye Hz. Ebû Bekir girdi ve muhtemelen istirahat hâlindeki Hz. Peygamber'i rahatsız ettikleri düşüncesiyle, "Peygamber'in yanında şeytan çalgıları ha!" diyerek kızı Âişe'ye çıkıştı.[46] Hz. Ebû Bekir'in bu tepkisi üzerine Hz. Peygamber (sav) yüzünü açtı ve *"Ebû Bekir! Onları bırak! Çünkü bunlar bayram günleridir."* buyurdu.[47]

Şarkılar bayram neşesi olduğu gibi yolculuklarda da yoldaştı. Hz. Ömer çölde şarkı söyleyen bir adamı gördüğünde, "Şarkı yolcunun azığıdır." demişti.[48] Yolculuklarda bazen şiir söyleyerek de yol sıkıntısı hafifletilmeye çalışılırdı. Bir sefer esnasında Allah Resûlü (sav) Abdullah b. Revâha'ya şiir söylemesini kastederek, *"İn ve develeri hareketlendir."* buyurdu. O da bunun üzerine, "Vallahi, sen olmasaydın biz ne hidayete erer ne sadaka verir ne de namaz kılardık. (Allah'ım!) Düşmanla karşılaşırsak yardımını indir üzerimize ve ayaklarımızı sabit kıl." dizelerini okudu.[49] Hayber yolunda benzer dizeleri okuyan bu sefer Âmir b. Ekva' idi. Seleme b. Ekva'ın anlattığına göre, bir gece Hayber'e doğru yol alırken bir adam

[41] KH2/141 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 141-142.
[42] AV13/194 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XIII, 194.
[43] BS21609 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 374.
[44] T1089 Tirmizî, Nikâh, 6.
[45] B5162 Buhârî, Nikâh, 64.
[46] B949 Buhârî, Îdeyn, 2; M2061 Müslim, Îdeyn, 16.
[47] B987 Buhârî, Îdeyn, 25; M2063 Müslim, Îdeyn, 17.
[48] BS9263 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 109.
[49] NS8251 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Menâkıb, 35.

Âmir'e, "Bize şiirlerinden dinletir misin?" demiş, o da bu rica üzerine şunları söylemişti: "Vallahi, sen olmasaydın biz ne hidayete erer ne sadaka verir ne de namaz kılardık. (Allah'ım!) Bizleri bağışla, senin yoluna canımız feda olsun. Düşmanla karşılaşırsak yardımını indir üzerimize ve ayaklarımızı sabit kıl. Çünkü biz düşmanla savaşa çağırılırsak geliriz. Düşmanlar bize karşı yardım çığlıkları attılar." Âmir'in bu sözleri Peygamberimizin hoşuna gitmiş ve hayvanı güdenin kim olduğunu sormuş, sonra da, *"Allah ona rahmet etsin."* şeklinde memnuniyetini dile getirmişti.[50]

Bayram günleri oyunlar da oynanırdı.[51] Meselâ, Hz. Âişe mescitte oynayan Habeşlileri ne büyük bir zevkle seyrettiğini şöyle anımsamaktadır: "Allah Resûlü'nün odamın kapısında durduğunu gördüm. Habeşliler Resûlullah'ın mescidinde mızraklarıyla bir oyun sergiliyorlardı. Allah Resûlü Habeşlilerin oyunlarını seyredeyim diye beni abasının içine aldı ve ben oyunu seyretmeyi bırakana kadar (hatırımı kırmayarak) oradan ayrılmadı."[52] O gün mescitte gösteri yapanlara Hz. Ömer müdahale etmek istemişti ancak Resûlullah onu uyarmış ve onların rahatsız edilmelerini engellemişti.[53]

Şarkı ve oyun, diğer eğlence türleri gibi insanların dinlenme ve rahatlama ihtiyacından doğan, onları dinlendirirken de daha ciddi işler için dinçleştiren ve hazırlayan vasıtalar olarak görülmektedir. Nitekim Gazâlî'ye göre, ölçülü yapılan eğlenceler ibadetlerin ifası için bedenen ve ruhen dinlendirici olacağı için mubahtır.[54] Peygamberimizin, *"...Ancak üç çeşit eğlence vardır: Kişinin atını eğitmesi, eşi ile hoş vakit geçirmesi, yayı ve oku ile atış yapması..."*[55] sözüyle hem insanı dinlendiren hem de birey ve toplum hayatına pozitif katkılar sağlayan eğlenceler tavsiye edilmektedir. Eğlenirken savaşa hazırlanmak, toplumu emniyet içinde güçlendirme arzusunun ifadesidir.

Diğer taraftan aile mutluluğunu sağlamak da gözetilen amaçlar arasındadır. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile yarış yapması böyle bir arzuyu ne güzel sembolize etmektedir! Müminlerin annesi bu hatırasını şöyle anlatır: "Bir yolculuk sırasında Resûlullah ile yarış yapmıştık. Bu yarışta ben koşarak onu geçtim. Bir süre sonra bir yarış daha yaptık. Şişmanlamıştım, bu sefer o beni geçti ve *'İşte bu, diğerinin karşılığıdır.'* buyurdu."[56]

Eğlence genel anlamda olumlu bulunsa da insanın bilincini körelten, İslâm inanç esaslarına ve ahlâkına uygun düşmeyen şekil ve içerikte olanlar elbette hoş karşılanamazdı. Meselâ, Rubeyyi' bnt. Muavviz'in evlenme

[50] B6148 Buhârî, Edeb, 90; M4668 Müslim, Cihâd ve siyer, 123.
[51] İM1303 İbn Mâce, İkâmet, 163; HM15558 İbn Hanbel, III, 423.
[52] M2064 Müslim, Îdeyn, 18.
[53] B988 Buhârî, Îdeyn, 25.
[54] Gİ2/287 Gazâlî, *İhyâ*, II, 287.
[55] D2513 Ebû Dâvûd, Cihâd, 23.
[56] D2578 Ebû Dâvûd, Cihâd, 61.

törenine katılan Hz. Peygamber'in def çalıp şarkı söyleyen kızları uyarması, hoşuna gitmeyen güfteden dolayı idi. Bu kızlar babalarından Bedir Savaşı'nda şehit olanların güzel vasıflarını anıyorlardı. Derken içlerinden birisi, "İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var!" şeklinde bir cümle sarf etti. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Böyle söyleme! Daha önce söylemekte olduğun sözleri söyle!"* buyurdu.[57]

"Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir..."[58] şeklinde, bu geçici hayatın insanı meşgul eden ve hızla akıp giden yönüne vurgu yapan pek çok âyet vardır. Gazâlî bu âyetlerden biri olan *"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir."*[59] buyruğunu açıklarken, insanın hayat boyu geçirdiği safhaların arzularındaki yoğunluğa nasıl etki ettiğine dikkat çeker. Nitekim insan için hayatının çocukluk safhasında oyun ve eğlenceden daha önemli ve zevk veren bir şey yoktur.[60] Kişiliğin çocukluk döneminde ve oyunlarla şekillendiği düşünüldüğünde insanın bir ömür boyunca taşıdığı karakterin oyun ve eğlence ile ilişkisi daha rahat anlaşılacaktır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde hem putperest âdetleri çağrıştırması hem de insanlara asli vazifelerini unutturması bakımından tavla, satranç gibi oyunlar hoş karşılanmamıştı. Çalgı ve şarkı için de benzeri kaygıların yanı sıra genellikle kadın ve içkiyle birlikte var olmaları uyarıları gündeme getirmişti.[61] Bu tür eğlencelerin bugün de kişileri dinî ve dünyevî sorumluluklarından uzaklaştırma ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Sevgili Peygamberimiz, *"Boş iş, kötüdür."*[62] derken işte insanları Allah'a ve topluma karşı sorumsuz hâle getiren eğlenceyi kastetmiş olmalıdır; yoksa birliği tesis edici, kaynaştırıcı ve dinlendirici eğlenceyi değil. Kuşkusuz bir toplumun güçlü olması, fertlerinin ruh bakımından kuvvetli olmasını gerektirir. Eğlencenin dozunu kaçırmak, onu bir gösteriş aracı kılmak, eğlenceyi ruhumuzu dinlendiren, dinginleştiren ve kuvvetlendiren bir araç olmaktan çıkarmaktadır. Bugün eğlence adına her türlü çılgınlığın, insan onuruna yakışmayan tavırların ve israfın alabildiğine sergilendiğine üzüntüyle tanık oluyoruz. Kuşkusuz bu tür bir eğlence insanın ruhunu dinlendirmek ve insanları kaynaştırmak yerine, insanî değerleri zayıflatan ve insanlar arasında kini ve nefreti körükleyen bir sebep hâline gelebilmektedir.

[57] B4001 Buhârî, Meğâzî, 12.
[58] En'âm, 6/32.
[59] Hadîd, 57/20.
[60] Gİ4/311 Gazâlî, *İhyâ*, IV, 311.
[61] T2212 Tirmizî, Fiten, 38.
[62] EM787 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 275.

BAYRAM
SEVİNÇ ve COŞKU GÜNLERİ

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ أَبُو بَكْرٍ وَعِنْدِى جَارِيَتَانِ مِنْ جَوَارِى الأَنْصَارِ تُغَنِّيَانِ
بِمَا تَقَاوَلَتْ بِهِ الأَنْصَارُ يَوْمَ بُعَاثٍ قَالَتْ وَلَيْسَتَا بِمُغَنِّيَتَيْنِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَبِمُزْمُورِ
الشَّيْطَانِ فِى بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَذَلِكَ فِى يَوْمِ عِيدٍ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
”يَا أَبَا بَكْرٍ إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عِيدًا وَهَذَا عِيدُنَا.“

Hz. Âişe anlatıyor:
“Yanımda ensarın cariyelerinden iki küçük kız Buâs gününe dair (ensarı öven ve düşmanlarını yeren sözlerden oluşan) şarkılar söylüyorlardı. Bu iki küçük kız şarkıcı da değillerdi. Bu esnada Ebû Bekir yanıma girdi ve ‘Resûlullah'ın (sav) evinde şeytan işi çalgılar ha!' dedi. Bu olay bayram günü yaşanmıştı. Resûlullah (sav) bunun üzerine, *‘Ebû Bekir! Her toplumun bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır.'* buyurdu.”

(M2061 Müslim, Îdeyn, 16; B952 Buhârî, Îdeyn, 3)

عَنْ أنَسٍ قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ وَلَهُمْ يَوْمَانِ يَلْعَبُونَ فِيهِمَا فَقَالَ: "مَا هَذَانِ الْيَوْمَانِ؟" قَالُوا: كُنَّا نَلْعَبُ فِيهِمَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَبْدَلَكُمْ بِهِمَا خَيْرًا مِنْهُمَا يَوْمَ الأَضْحَى وَيَوْمَ الْفِطْرِ."

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ:
"إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ بِهِ فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نُصَلِّيَ، ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ، فَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا."

عَنْ أَبِى عُبَيْدٍ مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ أَنَّهُ قَالَ شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه فَجَاءَ فَصَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ: إِنَّ هَذَيْنِ يَوْمَيْنِ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ صِيَامِهِمَا يَوْمُ فِطْرِكُمْ مِنْ صِيَامِكُمْ وَالآخَرُ يَوْمٌ تَأْكُلُونَ فِيهِ مِنْ نُسُكِكُمْ.

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الصَّوْمُ يَوْمَ تَصُومُونَ وَالْفِطْرُ يَوْمَ تُفْطِرُونَ وَالأَضْحَى يَوْمَ تُضَحُّونَ."

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde halkın eğlence ile geçirdiği iki gün vardı. Hz. Peygamber: *'Bu iki gün(ün özelliği) nedir?'* diye sordu. 'Câhiliye döneminde o günlerde eğlenirdik.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Şüphesiz Allah sizin için o günleri onlardan daha hayırlı olan Kurban ve Fıtır (Ramazan) bayramlarıyla değiştirdi.'"*

(D1134 Ebû Dâvûd, Salât, 239)

Berâ' (b. Âzib) anlatıyor: "Hz. Peygamber'in (sav) hutbe verirken şöyle buyurduğunu işittim: *'Bugün ilk işimiz, (bayram) namazı kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir. Böyle yapanlar, sünnetimize uygun davranmış olur.'"*

(B951 Buhârî, Îdeyn, 3)

İbn Ezher'in azatlı kölesi Ebû Ubeyd anlatıyor: "Ömer b. Hattâb (ra) ile birlikte bir bayram geçirdim. Ömer geldi, namazı kıldırdı. Sonra cemaate dönerek bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: 'Resûlullah (sav) şu iki günde oruç tutmanızı yasakladı: Biri, Ramazan orucunuzu bitirip de bayram ettiğiniz gün, diğeri de kurbanlarınızı kesip etini yediğiniz gündür.'"

(M2671 Müslim, Sıyâm, 138; B1990 Buhârî, Savm, 66)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ramazan, oruca başladığınız gün; Ramazan Bayramı, orucu bitirdiğiniz gün; Kurban Bayramı da kurban kestiğiniz gündür."*

(T697 Tirmizî, Savm, 11)

Medine'de bir Kurban Bayramı günü idi. Hz. Âişe'nin yanında iki küçük kız def çalıp şarkı söylüyor, Medine'nin İslâm'la şereflenmesinden önce kabileler arasında yaşanan Buâs Savaşı'na dair şiirlerden oluşan nağmeleri dillendiriyorlardı. Allah Resûlü ise aynı odada örtüsüne bürünerek yatağında uzanmış, sırtı dönük vaziyette istirahata çekilmişti. Derken içeriye Hz. Ebû Bekir girdi ve muhtemelen istirahat hâlindeki Hz. Peygamber'i rahatsız ettikleri düşüncesiyle, 'Peygamber'in yanında şeytan işi çalgılar ha!' diyerek kızı Âişe'ye çıkıştı.[1] Hz. Ebû Bekir'in bu tepkisi üzerine Peygamber Efendimiz yüzünü açtı ve *"Ebû Bekir! Onlara karışma! Çünkü bunlar bayram günleridir."* buyurdu.[2]

Eğlence, her kültürde olduğu gibi Arap kültüründe de önemli bir yere sahipti. Allah Resûlü, dostu Hz. Ebû Bekir'e eğlenmenin insan hayatındaki yerini hatırlatırken, *"Her toplumun bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır."*[3] diyerek bayramların özel günler olduğunu ifade etmişti. Zira bayramlar hüzün ve sıkıntının paylaşıldığı, sevinçlerin çoğaltıldığı günlerdir. Bugünlerde insanların birlikte eğlenmeleri, onlarda topluma aidiyet bilincini geliştirir ve kimliklerinin korunmasına katkı sağlar.

Hz. Peygamber hayatta iken bilhassa Medine döneminde Müslümanlar bayramları neşe ve mutluluk içinde geçirirlerdi. Küçük kızların şarkılar söylediği bayram gününün bir başka vaktinde Allah Resûlü, Habeşlilerin mescitte sergiledikleri mızrak kalkan oyunlarını eşi Hz. Âişe ile birlikte seyretmiş,[4] gösterilere müdahale etmek isteyen Hz. Ömer'e engel olmuş[5] ve gösteri yapanların rahatsız edilmesine izin vermemişti.[6] Bayramlarda eğlence düzenleme âdeti daha sonra da sürdürülmüş, hatta sahâbeden İyâz b. Amr el-Eş'arî, Fırat'ın sol kıyısında sıralı şehirlerden biri olan Enbâr'da[7] neşesiz geçen bir bayram gününe şahit olunca, alışık olmadığı bu durum karşısında, "Neden Resûlullah'ın huzurunda çocukların çalgılar eşliğinde oynadığı gibi sizin de oyunlar oynadığınızı göremiyorum?" diye uyarma ihtiyacı hissetmişti.[8] Çünkü bayramlarda eğlenmek Hz. Peygamber'in bir sünneti idi.[9]

Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde şehir halkının yılın iki gününü tören ve eğlence ile kutladıklarını görmüştü. Bunlar Nevruz ve Mihrican günleriydi.[10] O dönemde bayram coşkusunu hisseden çocuklardan biri

[1] B949 Buhârî, Îdeyn, 2; M2065 Müslim, Îdeyn, 19.
[2] B987 Buhârî, Îdeyn, 25; M2063 Müslim, Îdeyn, 17.
[3] B952 Buhârî, Îdeyn, 3; M2061 Müslim, Îdeyn, 16.
[4] M2065 Müslim, Îdeyn, 19; B950 Buhârî, Îdeyn, 2.
[5] B3530 Buhârî, Enbiyâ, 15.
[6] B988 Buhârî, Îdeyn, 25.
[7] "Enbâr", *DİA*, XI, 171.
[8] İM1302 İbn Mâce, İkâmet, 163.
[9] BS21580 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 366.
[10] ŞİS123 Süyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, 123.

olan Enes'in dilinden bu iki bayramın değiştirilmesi şöyle anlatılır: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde halkın eğlence ile geçirdiği iki gün vardı. Hz. Peygamber, *'Bu iki gün(ün özelliği) nedir?'* diye sordu. 'Câhiliye döneminde o günlerde eğlenirdik.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Şüphesiz Allah sizin için o günleri onlardan daha hayırlı olan Kurban ve Fıtır (Ramazan) bayramlarıyla değiştirdi.'*"[11]

Hicretin birinci yılında belirlenmelerine rağmen her iki bayram da ilk defa hicretin ikinci yılında kutlanmıştı. Zira Sevgili Efendimiz Medine'ye 8 Rebîülevvel (20 Eylül 622) tarihinde varmışlardı. Bundan sonraki yılda Medinelilerin yaşamlarını, ve bayramlarını gözlemleme fırsatı bulmuştu. Bayramların belirlenmesinden sonra, o senenin Ramazan ve Zilhicce ayları geçmiş olduğundan Müslümanların kutlayacağı ilk bayram ikinci senenin Ramazan Bayramı olmuştu. Hicretin ikinci yılı Şâban ayında orucun da farz kılınması üzerine Şevval ayının ilk günü (27 Mart 624) Ramazan Bayramı olarak kutlanmıştı. Hac ibadeti hicrî dokuzuncu yılda farz kılınmakla birlikte Kurban Bayramı da yine ikinci yılda Zilhicce ayının onunda (3 Haziran 624) kutlanmaya başlanmıştı.[12]

Artık Müslümanların kendilerine özgü iki bayramı vardı. Ve bu bayramlar onları diğer inanç mensuplarından ayıran bazı ibadetlerle birlikte anılıyordu. Bu iki özel gün, iki özel zaman dilimine bitişikti; birincisi Ramazan ayına, diğeri de hac günlerine. Ramazan boyunca oruç tutup, namaz kılan, zenginse zekât ve fıtır sadakası verip fakirlerin sıkıntılarına çare olan, kısacası bir ayı ibadetle geçiren ve yaptığı güzel işlerle Allah'ın rahmetini ümit eden Müslümanlar, sevinmeyi hak etmişlerdi. Sonra ikinci bir mutluluğu da hac mevsiminde yani Kurban Bayramı'nda yaşamaları lütfedilmişti. Hz. İbrâhim'in gördüğü bir rüya üzerine oğlunu kurban etmek istemesi, oğlunun babasına itaati ve onların bu sadakatine karşılık verilen kurbanın[13] hatırası böylece Müslümanlar tarafından her yıl yâd ediliyordu.

Bütün Müslümanların katılımıyla musallâda kılınan bayram namazları, bir anlamda bayramın başlangıcıydı. Peygamberimiz bayram namazında normal namaz tekbirlerine ilâve tekbirler alır,[14] namazda A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okur,[15] ardından bayram hutbesini irad ederdi.[16] Bayram namazından önce başka namaz kılmayan Hz. Peygamber, bayram namazını kılıp evine döndükten sonra iki rekât namaz kılardı.[17] Kurban Bayramı'nda ilk iş olarak namaz kılar sonra kurbanını keser ve *"Böyle yapanlar, sünnetimize uygun davranmış olur."* buyururdu.[18]

11 D1134 Ebû Dâvûd, Salât, 239; N1557 Nesâî, Îdeyn, 1.
12 "Bayram", *DİA*, V, 259.
13 Sâffât, 37/102-107.
14 DM1640 Dârimî, Salât, 220; İM1277 İbn Mâce, İkâmet, 156.
15 M2028 Müslim, Cum'a, 62; D1122 Ebû Dâvûd, Salât, 234, 236.
16 B963 Buhârî, Îdeyn, 8; M2052 Müslim, Îdeyn, 8.
17 İM1293 İbn Mâce, İkâmet, 160.
18 B951 Buhârî, Îdeyn, 3.

Namazdan sonra ilk bayramlaşma musallâda olurdu. Türkçede "namazgâh" da denilen bu alandan ayrılmadan yapılan bayramlaşma, az önce aynı kıbleye yönelen kalplerin bu sefer birbirlerine yöneldiği anlamını taşıyor olmalıdır. Esasen Müslümanların bir araya gelip ortak bir hedefe aynı duygularla yönelmesi, başlı başına bir bayramdır. Cuma gününün de bayram olarak tanımlanmasında[19] kuşkusuz Müslümanları bir araya getirme vasfı etkili olmuştur. Aynı şekilde, Arafat'ta vakfe yapan farklı ırk, mezhep ve meşrepten binlerce Müslüman'ın toplu görüntüsü de Arafat gününe bayram niteliği kazandırmıştır.[20]

Medine'de Ramazan ve Kurban Bayramlarının ilk günlerinde kadın ve çocukların da katılımıyla bayram namazları musallâda eda edilirdi. "Musallâ", bayram namazının topluca kılındığı açık ve geniş alandı. Allah Resûlü'nün musallâya giderken ve gelirken farklı yollar kullandığına dair haberlere[21] bakılırsa musallâ mescitten uzak bir yerde olmalıdır. Hz. Ali, İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer gibi ashâbın önde gelenleri de onun bu sünnetini uygulamışlar, aynı zamanda bizlere de nakletmişlerdir.[22] Bundan dolayıdır ki bayram namazına yürüyerek gitmek, dönüşte de farklı bir yoldan gelmek ve yolda tekbir getirmek hoş karşılanmış, müstehap kabul edilmiştir.[23] Farklı yollardan gidip gelmede farklı Müslüman kardeşleriyle karşılaşıp onların da bayramlarını tebrik etmeyi sağlama düşünülmüş olmalıdır. Günümüzde bazı Müslüman ülkelerde bayram namazlarının musallâda kılınması geleneği hâlâ devam etmektedir. Bu güzel gelenekle toplumun her kesiminin namaza iştirakinin sağlanması ve tam bir bayram coşkusu yaşanması amaçlanmıştır. Ancak Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre, bayram namazlarını hemen her zaman musallâda kılan Sevgili Efendimiz, bir bayram yoğun yağmur sebebiyle musallâya çıkamamış, namazı mescitte kıldırmıştı.[24] Bu uygulama bayram namazlarının namazgâhta kılınmasının bir tercih sebebi olmakla beraber camilerde de kılınabileceğini göstermiştir.

Peygamberimiz, bayram sabahı namaza katılma konusunda son derece titiz davranır, hatta bayramlık elbisesi olmayan hanımların bile bir arkadaşından ödünç elbise alarak musallâya gelmelerini isterdi.[25] Ensar hanımlarından Ümmü Atıyye'nin anlattığına göre Resûlullah, genç yaşlı, evli bekâr bütün hanımların bayram günü musallâya çıkmasını, hatta âdetli olanların da gelerek namaz kılmaksızın bir kenarda durmalarını ve duaya iştirak etmelerini istemişti.[26] Böylece herkesin mutlu olduğu günde

[19] İM1098 İbn Mâce, İkâmet, 83; T3044 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5.
[20] D2419 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 49; T773 Tirmizî, Savm, 59.
[21] B986 Buhârî, Îdeyn, 24.
[22] T530 Tirmizî, Cum'a, 30; T541 Tirmizî, Cum'a, 37; İM1295 İbn Mâce, İkâmet, 161.
[23] T530 Tirmizî, Cum'a, 30.
[24] D1160 Ebû Dâvûd, Salât, 248, 251.
[25] D1136 Ebû Dâvûd, Salât, 238, 241.
[26] B351 Buhârî, Salât, 2; M2056 Müslim, Îdeyn, 12.

bazı kadınların özel hâlleri nedeniyle bayram sevincine ortak olmaktan mahrum kalmalarına gönlü elvermemiş, bu sevincin herkese ulaşmasını arzu etmişti. Bayram günü, kadın erkek bütün Müslümanlar açık alanda toplanır; buradan tekbir nidaları yükselir ve inananlar ortak dualara âmin derlerdi. Birlikleri, dirlikleri, arınmaları ve günlerinin bereketli olması için dualar ederlerdi.[27] Bayramlar, aynı zamanda dayanışma ve yardımlaşma içerisinde müminlerin birbirlerine kenetlendikleri günlerdi. Nitekim bir bayram namazından sonra Hz. Peygamber, Bilâl ile birlikte hanımların yanına giderek onlara, *"Ey hanımlar topluluğu! Sadaka verin, zira sadaka sizin için daha hayırlıdır!"* buyurmuş,[28] yoksullar için onlardan yardım talep etmişti. Resûlullah'ın bu çağrısına kadınlar yüzüklerini, küpelerini ve çeşitli ziynet eşyalarını bağışlamak suretiyle cevap vermişlerdi.[29]

Allah Resûlü'nün, cuma günlerindeki gibi bayram günlerinde de gusül abdesti alarak banyo yapması âdetiydi.[30] Bayram sabahları güneş doğduktan sonra evinden çıkar ve musallâya doğru giderdi. Eğer Ramazan Bayramı ise birkaç hurma ile ağzını tatlandırmadan evinden çıkmazdı.[31] Kurban Bayramı'nda ise bayram namazından dönmedikçe bir şey yemezdi.[32] Onun bu sünneti daha sonra bu bayramlarda şeker ve tatlı yapma ve misafirlere ikram etme geleneğinde etkili olmuştur.

Bayramlar, birlikte yeme içme ve ikramda bulunma günleridir. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz bayram günlerinde oruç tutulmasını yasaklamıştır.[33] Her zaman önemi sıkça vurgulanan, tutulması emredilen orucun, bayram günlerinde bırakılmasının istenmesi herkesin aynı duygu ve coşkuyu birlikte paylaşması amacına yöneliktir.

Medineli âlimlerden Ebû Ubeyd bir hatırasını şöyle anlatır: "Ömer b. Hattâb (ra) ile birlikte bir bayram geçirdim. Ömer geldi, namazı kıldırdı. Sonra cemaate dönerek bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: 'Resûlullah (sav) şu iki günde oruç tutmanızı yasakladı: Biri, Ramazan orucunuzu bitirip de bayram ettiğiniz gün, diğeri de kurbanlarınızı kesip etini yediğiniz gündür.'"[34]

Allah Resûlü, *"Ramazan, oruca başladığınız gün; Ramazan Bayramı, orucu bitirdiğiniz gün; Kurban Bayramı da kurban kestiğiniz gündür."*[35] buyurmuştur. Bu bakımdan Müslümanların Ramazan'a aynı gün başlayıp onu aynı gün bitirmeleri, bayramları aynı vakitte kutlamaları, bu özel günlerin taşıdığı anlamın bir gereğidir.

Kurban Bayramı "teşrik günleri" olarak da anılır. Çünkü güneşin doğmasına teşrik denilir ve bu da bayram namazının vaktidir. Aynı zamanda

[27] B971 Buhârî, Îdeyn, 12.
[28] HM18682 İbn Hanbel, IV, 283.
[29] M2045 Müslim, Îdeyn, 2; B1431 Buhârî, Zekât, 21.
[30] HM16840 İbn Hanbel, IV, 79.
[31] İM1754 İbn Mâce, Sıyâm, 49.
[32] İM1756 İbn Mâce, Sıyâm, 49; DM1634 Dârimî, Salât, 217.
[33] B1994 Buhârî, Savm, 67; M2675 Müslim, Sıyâm, 142.
[34] M2671 Müslim, Sıyâm, 138; B1990 Buhârî, Savm, 66.
[35] T697 Tirmizî, Savm, 11.

teşrik, kurban kesmek ve kurban etlerini güneşe sererek kurutmak demektir. Kurban kesmenin vakti de güneşin doğmasından sonradır. Teşrikin bir anlamı da ışıktır. Tıpkı güneşin etrafı aydınlatması gibi bayram neşesi de müminlerin gönüllerini birbirlerine açar. Bu da Kurban Bayramı'nın teşrik günleri olarak anılmasını anlamlı kılmaktadır.[36] Müslümanlar arefe günü sabah namazından başlayarak bu bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar her farz namazın ardından teşrik tekbirleri getirmekle bütün bunların Allah'ın bir lütfu olduğunu ilân ederler ve bu nimetleri bahşeden Rablerine şükürlerini ifade etmiş olurlar.

Bayram coşkusunun bireysel ve toplumsal güvenliği tehdit etmemesi önemlidir. Bu günlerde kardeşliğin ruhuna uymayan hatta güvensizliği çağrıştıracak hiçbir davranışa meydan verilmez. Meselâ, bayramda silah taşımak bile yasaklanmıştır.[37] Böyle bir davranış, herhangi bir kazaya ya da fevri bir hareket sonucu yaşanacak üzüntüye sebebiyet verme ihtimalinden dolayı bayramın ruhuna aykırı görülmüştür. Günümüzde ortaya çıkan acıların bazısını bir kaza kurşununun başlattığını göz önüne getirdiğimizde, Allah Resûlü'nün bu uygulamasının ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz.

Ramazan'da tutulan oruçlarla hem bedenini hem de ruhunu arındıran, aç insanların hâlini anlayan ve onlara yardım edenler destek oldukları insanlarla beraber, el ele bayramın sevincini paylaşırlar ve birbirlerinden farksız oldukları anlayışını yaşatırlar. Bayramın hürmetine küsler barıştırılır, dargınların gönlü alınır, büyükler ziyaret edilir, akrabalık ve dostluk bağları tazelenir. Aynı şekilde fakir fukara ve muhtaca verilmek üzere içtenlik ve samimiyet nişanesi olan kurban ile kazanılan Allah'a yakınlık, kurban etlerinden diğer insanlara ikram etme sayesinde kullar arasında da yakınlaşmaya dönüşür. Bu samimi niyetle Müslümanlar Allah'a daha da yakınlaşmış olur. Bu yönleriyle bayramlar, kardeşliğin gereğini yerine getirme anlarıdır. Böylece Peygamberimiz tarafından birbirlerini sevme, birbirlerine merhamet ve şefkat gösterme hususunda bir insan bedenine benzetilen Müslüman toplumda,[38] herkes diğerlerinin ihtiyaçlarını hissetme ve giderme fırsatı bulur.

Bayramlarda eda edilen bayram namazlarına katılımın diğer namazlara oranla daha fazla olması da Müslüman toplumun fertlerinin bir araya gelmelerinin hoş bir yansıması olarak kabul edilmelidir. Modern hayat şartlarının birbirlerinden uzaklaştırdığı insanlar, bu vesileyle yılda iki

[36] İE2/464 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, II, 464.
[37] İM1314 İbn Mâce, İkâmet, 168.
[38] B6011 Buhârî, Edeb, 27; M6586 Müslim, Birr, 66.

defa bir araya gelmekte, kucaklaşmakta ve kaynaşmaktadır. Hasret giderilmekte, dargınlar barışmakta, yok yere birbirlerine sırt dönenler yeniden sarılmaktadırlar. Şu hâlde hemen her ibadetimizde olduğu gibi bayram namazlarında da kişisel ve toplumsal kazanımlarımızın olduğunu bilmek bizlere bu değerlerimize çok daha sıkı sarılma arzusu verecektir.

Her toplumun kitlesel olarak kutladığı günleri, bayramları ve dinî merasimleri vardır. Günümüzde yüz binlerin katıldığı, günlerce süren kutlamalar yapılmaktadır. Bunlar zaman zaman fertlerin kendilerini unuttuğu, kitleye kapılarak kendisine ve çevresine zarar verdiği bir tüketim çılgınlığına dönüşebilmektedir. Bu tür karnaval ve eğlence türü programların bazılarının, fertlerin bencillik duygularının kamçılandığı ve ahlâk ilkelerinin çiğnendiği faaliyetler hâline dönüştüğünü üzülerek görmekteyiz. Halbuki İslâm âdet ve merasimlerinde insana kendini unutturan bir eğlence sarhoşluğuna izin verilmemiştir. Dinimiz insanî değerleri yücelten, erdemleri yok saymayan bir eğlence anlayışını öncelemiş, eğlenmenin de bir edebi olduğunu hatırlatmıştır. Müslüman kültürde bayramlar, insanî değerleri aşındırmak şöyle dursun, iç dünyalarından başlayarak fertleri eğiten ve birbirleri için özveride bulunmalarını kolaylaştıran zaman dilimleri olarak görülmüştür. Bu bakımdan Müslümanlar, bayramları ne toplumdan kaçma vesilesi ne de sıradan bir eğlence ânı gibi algılamalı; iki önemli ibadete bitişik olarak tayin edilen bu kıymetli günleri, ibadetlerin kendilerine kazandırdığı huzur ve bilinç içerisinde yaşamalıdır. Çünkü bayramlar ancak hem bu bilinçle[39] hem de birlikte kutlandığında bayramdır.

[39] EĞ23/220 İsbahânî, *Eğânî*, XXIII, 220.

YOLCULUK
DÜNYADA BİR YOLCU GİBİ OLMAK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ :
”لاَ تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلاَّ إِلَى ثَلاَثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِى هَذَا،
وَمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِ الأَقْصَى.“

Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e ait olduğunu belirterek naklettiği bir hadiste (sav) şöyle buyrulmuştur:
"Ancak üç mescide (ibadet maksadı ile) gitmek üzere yolculuğa çıkılabilir: Benim şu mescidim, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ."
(M3384 Müslim, Hac, 511)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَال:
"السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ، يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ، فَإِذَا قَضَى نَهْمَتَهُ فَلْيُعَجِّلْ إِلَى أَهْلِه."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"ثَلاَثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لاَ شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْوَالِدِ، وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ، وَدَعْوَةُ الْمَظْلُوم."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَال:
"إِذَا كَانَ ثَلاَثَةٌ فِى سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [بْنِ عُمَرَ] قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سَافَرَ فَأَقْبَلَ اللَّيْلُ قَالَ:
"يَا أَرْضُ! رَبِّى وَرَبُّكِ اللَّهُ، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّكِ وَشَرِّ مَا فِيكِ وَشَرِّ مَا خُلِقَ فِيكِ، وَمِنْ شَرِّ مَا يَدِبُّ عَلَيْكِ، وَأَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ أَسَدٍ وَأَسْوَدَ، وَمِنَ الْحَيَّةِ وَالْعَقْرَبِ، وَمِنْ سَاكِنِ الْبَلَدِ، وَمِنْ وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yolculuk, birinizin yeme içmesini ve uykusunu engelleyen bir çeşit sıkıntıdır. Bu sebeple (yolcu) işini bitirdiğinde bir an önce evine dönsün!"*

(B1804 Buhârî, Umre, 19; B5429 Buhârî, Et'ıme, 30)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç dua şüphesiz kabul edilir: Babanın duası, yolcunun duası, mazlumun duası."*

(D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29; T1905 Tirmizî, Birr, 7)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişi yolculuğa çıkacağı zaman aralarından birini başkan seçsinler."*

(D2609 Ebû Dâvûd, Cihâd, 80)

Abdullah (b. Ömer) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) yolculuk esnasında gece vakti yaklaşınca, *'Ey yeryüzü! Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah'tır. Senin şerrinden, senin içindekilerin şerrinden, sende yaratılanların şerrinden ve üzerinde dolaşıp duranların şerrinden Allah'a sığınırım. Aslan, yılan ve akrebin şerrinden, burada yaşayanların, doğuran ve doğanların şerrinden Allah'a sığınırım.'* derdi."

(D2603 Ebû Dâvûd, Cihâd, 75)

Peygamber Efendimiz Hayber Savaşı'ndan dönüyordu. Eşi Hz. Safiyyeyi de devesine bindirmiş Medine'ye doğru ilerliyordu. Bir ara devenin ayağı sürçtü ve Hz. Peygamber eşiyle birlikte yere düştü. Bunu gören Ebû Talha (Zeyd b. Sehl el-Ensârî) hemen devesinden atladı ve Resûlullah'ın yanına gelerek, "Canım sana feda olsun ey Allah'ın Peygamberi! Sana bir şey oldu mu?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Hayır, benim bir şeyim yok. Lâkin sen git Safiyye'ye yardımcı ol!"* buyurdu. *"O sizin annenizdir!"*[1] dediği eşine derhâl destek olunmasını istemişti. Bunun üzerine Ebû Talha, Hz. Safiyye'ye döndü. Deveden düşünce muhtemelen üstü başı açılan müminlerin annesini yanında bulunan bir elbise ile örttü. Derken Safiyye validemiz kendine gelip ayağa kalktı. Ardından Ebû Talha deveyi yeniden hazırladı. Peygamber Efendimiz ve Hz. Safiyye tekrar deveye binip ashâb ile birlikte yola devam ettiler. Nihayet uzaktan Medine görününce Peygamber Efendimiz, *"Tevbe ederek, kulluk ederek, Rabbimize hamdederek dönüyoruz."* duasını okumaya başladı ve şehre girinceye kadar bu duaya devam etti.[2]

Yolculukta olmadık sıkıntılar, sürprizler, kazalar yaşanabilmektedir. Allah Resûlü'nün yolculuğun sonunda okuduğu bu dua, Yüce Rabbimizin şu âyetiyle tam bir benzerlik arz etmektedir: *"Allah'a tevbe eden, kullukta bulunan, O'nu öven, O'nun uğrunda seyahat eden (ve's-sâihûn), rükû ve secde eden, uygun olanı buyurup fenalığı yasak eden ve Allah'ın yasalarını koruyan müminleri de müjdele!"*[3] Bu âyette geçen *"ve's-sâihûn"* ifadesi, lafzen seyahat edenler anlamına gelmekte ve tevbe, kulluk, hamd, rükû ve secde gibi en önemli ibadetler içerisinde zikredilmektedir. Seyahat edenlerin aç susuz yolculuk yapmalarından hareketle bununla oruç tutanların kastedildiği şeklindeki yorumları dikkate alan birçok mealde bu ifade "oruç tutanlar" şeklinde tercüme edilmiştir. Oysa bilinçli, hikmetli, basiretli seyahatlerin hem gezene hem de gezilen bölgelerdeki insanlara sağlayacağı maddî mânevî yararlar düşünüldüğünde, âyette seyahat edenlerin neden övüldüğü daha kolay anlaşılır.

İslâm'da, Allah'ın kudretini görüp ibret almak, hac ve umre vesilesiyle mübarek mekânları ziyaret etmek, ilim tahsil etmek, akrabaları ve hastaları ziyaret etmek, rızık aramak, inanmayanların baskısı sebebiyle hicret

[1] B5968 Buhârî, Libâs, 102.
[2] B3086 Buhârî, Cihâd, 197.
[3] Tevbe, 9/112.

etmek, Allah yolunda cihad etmek, İslâm'ı tebliğ etmek gibi amaçlarla seyahat teşvik edilmiştir. Nitekim Yüce Allah, yaratıcı gücünü görmelerini ve bu gücün âhireti de yaratacağına inanmalarını temin için insanlardan dünyayı gezmelerini istemekteydi: *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) âhiret hayatını da yaratacaktır. Allah gerçekten her şeye kadirdir."*[4] Yine insanların ibret almaları için doğusuyla batısıyla yeryüzündeki tarihî mekânları da ziyaret etmeleri tavsiye edilmekteydi: *"Yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalan sayanların akıbetine ne olmuş, görün!"*[5]

Gerek Yüce Allah'ın, gücü yetenlere Kâbe'ye gidip haccetmelerini farz kılması,[6] gerekse Hz. Peygamber'in *"Ancak üç mescide (ibadet maksadı ile) gitmek üzere yolculuğa çıkılabilir: Benim şu mescidim, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ."* buyurması,[7] Müslümanları ibadet amaçlı seyahatlere yönlendirmekteydi. Yine Resûl-i Ekrem, *"Allah, ilim öğrenmek amacıyla yola çıkan kimseye cennetin yolunu kolaylaştırır."*[8] diyerek ilim için seyahat etmeyi de tavsiye etmekteydi. Bundan dolayıdır ki başta hadis talebeleri olmak üzere İslâm'ın ilk asırlarında, Müslüman talebeler, dönemlerindeki en önemli ilim merkezlerinin hemen hepsine giderek oradaki âlimlerden ilim tahsil etmişlerdir.

Amacı ne olursa olsun yapılan her yolculuğun, çeşitli zorlukları vardır. Peygamber Efendimiz bunu şöyle dile getirmiştir: *"Yolculuk, birinizin yeme içmesini ve uykusunu engelleyen bir çeşit sıkıntıdır. Bu sebeple (yolcu) işini bitirdiğinde bir an önce evine dönsün!"*[9] Hangi zaman ve mekânda yapılırsa yapılsın, yolculuklarda karşılaşılan zorluklar sebebiyle İslâm, yolcuların ibadetlerine çeşitli kolaylıklar getirmiştir. Bu nedenle, seyahat esnasında dört rekâtlı farz namazların iki rekât kılınmasına,[10] ihtiyaç hâlinde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarının bir usul çerçevesinde cem' edilmesine,[11] mestler üzerine mesh müddetinin üç gün olmasına,[12] yolculuk esnasında farz olan orucun ertelenmesine izin vermiştir.[13]

Dahası Resûl-i Ekrem yolcu veya yolda kalan kimseyi ihtiyaç hâlinde zekât verilecek kimseler arasında zikretmek suretiyle[14] seyahat edenlere maddî olarak da kolaylık sağlanmasını tavsiye etmiştir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, Fedek arazisini yolculara vakfetmiş,[15] Hz. Ömer'in de aynı şekilde Hayber'deki arazisini fakirlere, akrabalara, esirlikten kurtulmak isteyen kölelere, Allah yolunda savaşanlara, misafir ve yolculara vakfetmesini sağlamıştı.[16] Âyet ve hadislerde geçen "ibnü's-sebîl" yani "yolcu"

[4] Ankebût, 29/20.
[5] Âl-i İmrân, 3/137; En'âm, 6/11; Nahl, 16/36; Neml, 27/69.
[6] Âl-i İmrân, 3/97.
[7] M3384 Müslim, Hac, 511.
[8] D3643 Ebû Dâvûd, İlim, 1; T2646 Tirmizî, İlim, 2.
[9] B1804 Buhârî, Umre, 19; B5429 Buhârî, Et'ıme, 30.
[10] M1576 Müslim, Müsâfirîn, 6.
[11] B1092 Buhârî, Taksîru's-salât, 6.
[12] N126 Nesâî, Tahâret, 98; D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60.
[13] D507 Ebû Dâvûd, Salât, 28.
[14] B1465 Buhârî, Zekât, 47; M2423 Müslim, Zekât, 123.
[15] D2967 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19.
[16] B2772 Buhârî, Vasâyâ, 28.

ifadesi, daima yardım ve hizmet edilmesi tavsiye edilen bir sınıf olarak görülmektedir. Bir hadiste de Allah Resûlü, yolcular için inşa ettirilen misafirhaneyi öldükten sonra müminin sevap defterinin açık kalmasına vesile olacak fiiller arasında zikretmişti.[17] Bu tavır ve ifadeleriyle Resûl-i Ekrem gittikleri yerlerde misafir ve yolculara kolaylık sağlanmasını arzulamaktaydı. Bundan dolayıdır ki İslâm medeniyetinde sırf yolcuların barınacakları, ağırlanacakları hanlar, hamamlar, kervansaraylar, köy odaları gibi hizmet veren nezih mekânlar oluşturulmuştur.

Resûl-i Ekrem, *"Üç dua şüphesiz kabul edilir: Babanın duası, yolcunun duası, mazlumun duası."* buyurmuştur.[18] Bu müjde, Allah'ın rızasına uygun bir niyet ile rahatını terk ederek yola çıkan kimselere yönelik olmalı, böyle kimseler yolculukları esnasında maddî ve mânevî açıdan desteklenmelidir. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber, yanında bulunduğu hâlde yolcuya su vermeyen kişilerle kıyamet günü Allah'ın konuşmayacağını, onları temize çıkarmayacağını ve onların elîm bir azaba uğrayacaklarını belirterek[19] seyahat esnasında yolcuların da birbirlerine yardımcı olmalarını istemiştir. Nitekim bir sefer esnasında ihtiyaç sahibi birisini görünce, *"Yanında fazla binek hayvanı olan olmayana versin, fazla azığı olan da olmayana versin!"*[20] buyurarak yolcuların binek, yiyecek ve ihtiyaç duyulan diğer konularda yardımlaşmalarını emretmiştir. Allah Resûlü bir hadislerinde de gölgesinde yolcuların dinlenebileceği çöl ağaçlarını kesenleri kastederek *"Kim bir sidre ağacını keserse, Allah da onu baş üzeri cehenneme atsın!"* diye beddua etmiştir.[21]

Yolculuk esnasında sadece insanlar değil yolcuyu ve yükünü sırtında taşıyan hayvanlar da yardımı ve iyi muameleyi hak etmektedir. Dönemin ulaşım vasıtaları olan hayvanlara yumuşak davranılması, konaklama yerlerinde mola verilerek dinlenmelerinin sağlanması, uzun yolculuklarda kurak ve çorak yerlerden bir an evvel geçilmesi şeklinde hadîs-i şerîflerde yer alan tavsiyeler,[22] Rahmet Elçisi'nin, mahlûkata şefkat hususundaki titizliğini gözler önüne sermektedir.

Hz. Peygamber, yolculukta can ve mala gelebilecek zararları önlemek amacıyla tedbir alınmasını tavsiye ederdi. Bu çerçevede Hz. Peygamber özellikle kadınların, beraberlerinde bir yakınları bulunmadan üç günlük yolculuğa çıkmalarının uygun olmadığını,[23] aynı şekilde tek başlarına gece yolculuğu yapmalarının da doğru olmayacağını[24] ifade etmişti. Resûl-i Ekrem'in özellikle kadınların tek başlarına yolculuk yapmamaları hususunda ısrarlı uyarıları, sözü edilen ortamda onların can, mal

[17] İM242 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[18] D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29; T1905 Tirmizî, Birr, 7.
[19] B2358 Buhârî, Müsâkât, 5; M297 Müslim, Îmân, 173.
[20] M4517 Müslim, Lukata, 18.
[21] D5239 Ebû Dâvûd, Edeb, 158, 159.
[22] MU1804 *Muvatta'*, İsti'zân, 15.
[23] B1086 Buhârî, Taksîru's-salât, 4; M3263 Müslim, Hac, 417.
[24] HM8470 İbn Hanbel, II, 341.

ve namus konularında sıkıntıya düşmelerini önlemeye yönelikti. Ancak güvenlik sıkıntısının bulunmadığı, can, mal, namus konusunda endişe duyulmayan durumlarda insanların yalnız başına seyahat edebilecekleri söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber, Tay kabilesinin önde gelen isimlerinden Adî b. Hâtim ile sohbet ederken ona, *"Sen Hîre şehrini gördün mü?"* diye sormuş, "Görmedim, ama hakkında bazı şeyler duydum." cevabını alınca da *"Eğer ömrün uzun olursa, devesine üzerinde yolculuk eden bir kadın yolcunun, Allah'tan başka hiç kimseden korku duymadan Hîre şehrinden kalkıp gelerek Kâbe'yi tavaf edeceğini göreceksin."* buyurmuştu.[25]

Allah Resûlü'nün yolculuk esnasında alınmasını istediği tedbirlerden biri de uzun gece yolculuklarına yalnız başına çıkılmamasıydı.[26] O günün şartlarında, erkek de olsa bir kimsenin yalnız başına yolculuk etmesi can ve mal güvenliği açısından riskliydi. Bundan dolayıdır ki Allah Resûlü, tek başına bir kişinin veya iki kişinin yolculuk yapmasını *"şeytan"*, üç kişinin yolculuğunu ise *"kervan"* diye nitelemiştir.[27] Çünkü şeytan, tek başına hareket eden kimseye daha yakın, cemaatten ise daha uzaktır. Bir veya iki kişinin yalnız başlarına sefere çıkmaları, bu anlamda çeşitli şeytanî desiselere, başa gelebilecek çeşitli tehlike ve belalara açık olduğu için bu durum şeytan ile sembolize edilmiştir.

Rahmet Elçisi, yolculuk esnasında insanların karşılaşabilecekleri muhtemel zararlara karşı tedbir almalarını tavsiye etmiştir.[28] Sıcak bölgelerde gece yolculuğunun daha rahat olacağını dikkate alan Allah Resûlü, *"Gece yolculuğunu tercih ediniz. Çünkü gündüz alınamayan yol, gece alınır."*[29] buyurarak seyahat için uygun zamanların seçilmesini önermişti. Yine Peygamber Efendimiz ashâbına, *"Üç kişi yolculuğa çıkacağı zaman aralarından birini başkan seçsinler."*[30]tavsiyesinde bulunmuştu.

Cihad ve hac gibi zarurî durumlar dışında, deniz yolculuğundan sakındıran rivayetler,[31] dönemin şartlarında deniz yolculuklarının tehlikeli olmasıyla izah edilebilir. Kendi bölgesi için sık kullanılan bir ulaşım türü olmasa da Hz. Peygamber, deniz yolculuğu hakkında sorulanlara cevap vermiş, yolculuk esnasında bazen yanlarında yeterince su bulunmadığını söyleyerek deniz suyuyla abdest alıp alamayacaklarını soran bir sahâbîye, deniz suyunun temiz/temizleyici ve deniz hayvanlarının da helâl olduğunu söylemiştir.[32]

Seyahat dönüşlerinde evine gece ansızın değil sabah veya akşam gelen Hz. Peygamber,[33] *"Yolculuktan dönen kişinin ailesinin yanına gireceği en*

[25] B3595 Buhârî, Menâkıb, 25.
[26] B2998 Buhârî, Cihâd, 135; T1673 Tirmizî, Cihâd, 4.
[27] T1674 Tirmizî, Cihâd, 4.
[28] MU1804 *Muvatta'*, İsti'zân, 15.
[29] MU1804 *Muvatta'*, İsti'zân, 15; D2571 Ebû Dâvûd, Cihâd, 57.
[30] D2609 Ebû Dâvûd, Cihâd, 80.
[31] D2489 Ebû Dâvûd, Cihâd, 9.
[32] D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; N59 Nesâî, Tahâret, 47.
[33] B1800 Buhârî, Umre, 15.

uygun vakit gecenin başlangıcıdır.”,[34] *“Ailesinden uzun süre ayrı kalan kimse ailesinin yanına geceleyin ansızın gelmesin!”*[35] buyururdu. Aydınlanma ve haberleşme imkânlarının son derece kısıtlı olduğu asr-ı saadet şartlarında Resûlullah’ın bu tavsiyeleri, ailenin huzurunu ve güvenliğini sağlamaya yönelikti. Akşam yolculuktan dönen kimsenin eve gelmeden önce haber göndererek eşine hazırlanma süresi tanıması, evin ve ailenin yolcuyu karşılamaya hazır hâle gelmesi bakımından önem taşıyan nebevî bir edep kaidesi idi.[36] İletişim araçlarının geliştiği günümüzde ise seyahatten dönen kimsenin önceden haber vermesi, yukarıdaki sakıncaları ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in ilgili yasağı da dönemin kendine özgü şartlarına bağlanacaktır.

Hz. Peygamber, yolculuğa dua ederek çıkar, seyahat esnasında konakladığı yerde ve yolculuktan döndüğünde de Rabbine dua ederdi. Yola çıkacağı zaman bineğine biner, üç defa tekbir getirir, ardından şöyle dua ederdi: *“Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz elbette Rabbimize döneceğiz.*[37] *Allah’ım, bu yolculuğumuzda bize iyilik ve takva vermeni, hoşnut olacağın işler yapmamızı nasip etmeni dileriz. Allah’ım, yolculuğumuzu kolaylaştır, uzağı yakınlaştır! Allah’ım, seyahatimizde bizim sahibimiz, gerideki ailemizin ve malımızın vekili de sensin! Allah’ım, yolculuğun yorgunluk ve sıkıntısından, üzüntülü görünüşten, aile ve malımızın kötü hâllere düşmesinden sana sığınırım.”*[38]

Resûlullah (sav) yolculuk esnasında gece vakti yaklaşınca, *“Ey yeryüzü! Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah’tır. Senin şerrinden, senin içindekilerin şerrinden, sende yaratılanların şerrinden ve üzerinde dolaşıp duranların şerrinden Allah’a sığınırım. Aslan, yılan ve akrebin şerrinden, burada yaşayanların, doğuran ve doğanların şerrinden Allah’a sığınırım.”* buyururdu.[39]

Sevgili Peygamberimiz yolculuktan döndüğünde ise, *“İnşallah Rabbimize tevbe ederek, O’na ibadet ederek ve hamdederek dönüyoruz.”* diye dua ederdi.[40] Yolculuktan kuşluk vakti döndüğü zaman doğru mescide girer ve iki rekât namaz kılardı.[41]

Tarih boyunca inananlar, gördükleri baskılar sebebiyle dinlerini serbestçe yaşayabilecekleri yerlere hicret etmişlerdir. Dolayısıyla hicret de bir tür yolculuktur. Kur’ân-ı Kerîm’de, *“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de.”*[42] buyrulmaktadır. Çeşitli rivayetlerde yer alan, *“Seyahat edin ki sıhhat bulun.”*[43] telkinleri de bu âyet ile paralel beyanlardır. Bazı sıkıntıları olmakla birlikte yapılan yolculukların,

34 D2777 Ebû Dâvûd, Cihâd, 163.
35 B5244 Buhârî, Nikâh, 121.
36 B5247 Buhârî, Nikâh, 123.
37 Zuhruf, 43/13-14.
38 M3275 Müslim, Hac, 425; D2599 Ebû Dâvûd, Cihâd, 72.
39 D2603 Ebû Dâvûd, Cihâd, 75.
40 T3447 Tirmizî, Deavât, 46; DM2710 Dârimî, İsti’zân, 50.
41 B3088 Buhârî, Cihâd, 198.
42 Nisâ, 4/100.
43 HM8932 İbn Hanbel, II, 380; MA9269 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 168.

insana farklı kültürleri görme, etkilenme ve bununla yeni açılımlar yapabilme imkânı sunduğunda kuşku yoktur. Bu anlamda İmam Şâfiî'nin, "Erdemlere ulaşmak için gurbete çıkın. Yolculuk yapın. Zira yolculukta beş çeşit fayda vardır. Bunlar; üzüntülerin unutulması, rızık temin edilmesi, ilim ve âdâb öğrenilmesi ve değerli insanlarla sohbet edebilme imkânının elde edilmesidir." sözü dikkate değerdir.[44]

Aslında hayat, Rabbe giden bir yol; insan bir yolcu; ömür de süresi bilinmeyen bir yolculuktur. Birçok âyet ve hadiste İslâm'ın, "sebîl" ve "sırât-ı müstakîm" şeklinde "dosdoğru yol" olarak anılması bunu gösterir. Mümin, ebedî hayata doğru yaptığı bu yolculuğunda, yoldaki işaretlere dikkat ederek vuslata erişmeye çalışır. Şüphesiz dünya fânidir, dünya yolculuğu geçicidir. Bu nedenledir ki Peygamber Efendimiz, Abdullah b. Ömer'e hitaben, *"Bu dünyada gurbetteki biri veya yolcu gibi ol!"*[45] buyurmuştur.

Şu hâlde kendisinin bu dünyada bir yolcu olduğunu kabul eden mümin, gideceği yere hangi azıkla ve hazırlıkla ulaşabileceğini, oraya neler götüreceğini iyi bilmelidir. *"Siz ne yaparsanız Allah onu bilir. Âhiret için azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."*[46] âyeti, en güzel hazırlığın nasıl yapılacağına işaret etmektedir. Sonuç olarak her yolculuk, dünyadan âhirete yapılan asıl yolculuğun bir parçasıdır ve düşünen bireye gerçek yolu ve yolculuğunu hatırlatır.

[44] FK4/108 Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, IV, 108-109.
[45] B6416 Buhârî, Rikâk, 3.
[46] Bakara, 2/197.

RESİM ve HEYKEL
TAPINMAK İÇİN DEĞİL

عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ أَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ فَقَالَ: إِنِّى أُصَوِّرُ هَذِهِ التَّصَاوِيرَ فَمَا تَقُولُ فِيهَا؟ فَقَالَ: ادْنُهْ ادْنُهْ، سَمِعْتُ مُحَمَّدًا ﷺ يَقُولُ: ”مَنْ صَوَّرَ صُورَةً فِى الدُّنْيَا كُلِّفَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ يَنْفُخَ فِيهَا الرُّوحَ وَلَيْسَ بِنَافِخِهِ.“

Nadr b. Enes anlatıyor:
“İbn Abbâs’ın yanında oturuyordum. Iraklı bir adam ona gelerek: ‘Ben şu resimleri yapıyorum, bu konuda ne dersin?’ diye sordu. İbn Abbâs, ‘Yaklaş, yaklaş!’ dedi. Ben Muhammed’in (sav) şöyle buyurduğunu işittim: *‘Kim dünyada (tapınmak üzere) bir resim yaparsa kıyamet günü kendisinden o yaptığı resme can vermesi istenir, fakat o, ona can veremez.’*”

(N5360 Nesâî, Zînet, 113)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوِّرُونَ."

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حِطَّانَ: أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حَدَّثَتْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ
لَمْ يَكُنْ يَتْرُكُ فِي بَيْتِهِ شَيْئًا فِيهِ تَصَالِيبُ، إِلَّا نَقَضَهُ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ تَمَاثِيلُ أَوْ تَصَاوِيرُ."

عَنْ أَبِي زُرْعَةَ قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي دَارِ مَرْوَانَ فَرَأَى فِيهَا تَصَاوِيرَ،
فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذَهَبَ يَخْلُقُ خَلْقًا كَخَلْقِي؟ فَلْيَخْلُقُوا ذَرَّةً،
أَوْ لِيَخْلُقُوا حَبَّةً، أَوْ لِيَخْلُقُوا شَعِيرَةً."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü en çetin azaba uğrayacak olanlar, (tapınmak için) resim/heykel yapanlardır."*

(M5537 Müslim, Libâs ve zînet, 98; B5950 Buhârî, Libâs, 89)

İmrân b. Hıttân'dan nakledildiğine göre, Hz. Âişe (ra) ona şöyle rivayet etmiştir: "Peygamber (sav) kendi evinde, üzerinde haç resimleri bulunan hiçbir şeyi bırakmamış, onları yok etmiştir."

(B5952 Buhârî, Libâs, 90)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İçinde heykeller veya suretler bulunan eve melekler girmez."*

(M5545 Müslim, Libâs ve zînet, 102)

Ebû Zür'a anlatıyor: "Ebû Hüreyre ile birlikte Mervân'ın evine girdim. Ebû Hüreyre evin içinde suretler görünce şöyle dedi: Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: *'Yüce Allah, 'Benim yaratışım gibi yaratmaya kalkışanlardan daha zalim kim olabilir? Onlar, (güçleri yetiyorsa) bir karınca, bir buğday tanesi veya bir tek arpa yaratsınlar!' buyurdu.'"*

(M5543 Müslim, Libâs ve zînet, 101; B5953 Buhârî, Libâs, 90)

Saîd b. Ebu'l-Hasen, İbn Abbâs'ın yanında otururken Iraklı bir adamın telaşla çıkagelmesini şöyle anlatır: "Adam kapıdan girer girmez henüz soluklanmadan, 'Ey İbn Abbâs! Ben geçimimi sırf el sanatından kazanan biriyim. Gördüğün şu resimleri yapar, bunların gelirleriyle geçinirim, ne dersin?' dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, 'Yanıma yaklaş da sana Resûlullah'tan işittiğim bir hadisi aktarayım.' dedi ve ekledi:

'Her kim (tapınmak üzere) bir resim yaparsa, şüphesiz Allah o kimseye yaptığı resme can verinceye kadar azap edecektir. Halbuki o sureti resmeden kişi, yaptığı o resme ebediyen ruh üfleyip can veremeyecektir!' İbn Abbâs'ın naklettiği Peygamber sözü karşısında dehşete kapılan ressam, bu sözlerden her ressamın cehennemlik olduğunu anlayınca, nefes almada güçlük çekmeye başladı ve benzi sapsarı kesildi. Adamın hâlini gören İbn Abbâs, 'Yazık sana! Eğer mutlaka sanatını icra etmek zorunda isen, o zaman sana ağaçların ve benzeri ruhu olmayan şeylerin resmini yapmanı tavsiye ederim.' dedi."[1]

İslâm dini gelmiş olmasına rağmen putperestliğin Mekke toplumu üzerindeki izleri henüz tam olarak silinebilmiş değildi. Putperestlikten kalma alışkanlıklara zaman zaman rastlanıyordu. İslâm öncesi Arap yarımadasında ve kadim şirk toplumlarında resim ve heykel yapımı, sadece sanatsal bir etkinlik değil, aynı zamanda tapınmanın ya da dinî duygularla yönelişin bir aracı idi. Rahmet Peygamberi, Müslümanlarda gördüğü olumsuz davranışların İslâm'a aykırı olduğunu kendilerine hatırlatıyor, zaman zaman onların davranışlarına yansıyan câhiliye inanışlarına işaret ediyor, onları doğruya yönlendiriyordu. Hz. Peygamber, toplumsal dönüşümün eşiğindeki bir cemiyette, yeni sınırlar çiziyor, birtakım düzenlemeler yapıyordu. Yukarıdaki olayda geçtiği üzere, İslâm'ı seçmesine rağmen hâlâ sahip olduğu sanatıyla geçimini sağlamaya çalışan ressamlar ya da heykeltıraşlar konusunda da gerek Peygamber-i Zîşân, gerekse İbn Abbâs gibi bazı güzide sahâbîler bazı uyarılarda bulunmuşlardı.

Aslında resim ve heykel yasağı İslâm'dan önceki bazı dinlerde de görülmektedir. Bilindiği gibi, Hz. İbrâhim'den Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve Hz. Peygamber'e kadar tevhid dinleri bazı varlıkları Allah'a eş ve benzer kabul eden tüm anlayışlarla amansız bir mücadele içinde olmuşlardı. Tevrat, her

[1] B2225 Buhârî, Büyû', 104; M5540 Müslim, Libâs ve zînet, 99.

türlü suret ve resmi, *"Ne yukarıda, ne gökte, ne yerde, ne yerin altında, ne de suda bulunanın resmini yap, ne onlara tap, ne de hizmet et! Çünkü ben, senin efendin ve tanrın, kıskanç bir tanrıyım."*[2] şeklinde kesin bir şekilde yasaklamış ve Yahudiler, bu yasağa uymuşlardı. Bu yasağın putlaştırma ve tapınma amaçlı suret ve resimlere yönelik olduğu, *"Ne onlara tap, ne de hizmet et!"* cümlesinden anlaşılmaktadır. Tevrat'ın yasakladığı resim ve suret yapımını, İncil de yasaklar. Çünkü bütün tevhid dinleri birbirini tasdik için gönderilmiştir. Ancak daha sonraları birçok kilisede önce resimler, sonra da Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizlere ait ikonlar yer almaya başladı.[3]Nitekim eşi Ümmü Seleme, Allah Resûlü'ne Habeşistan'da gördüğü Maria adındaki kiliseden ve duvarlarında gördüğü resimlerden bahsetmişti. Allah Resûlü, *"Onlar öyle bir millettir ki içlerinden iyi bir kul veya iyi bir adam öldüğünde mezarının üzerine bir tapınak inşa edip içini de bu tür resimlerle doldururlar. Onlar Allah katında yaratılmışların en şerlileridir."* buyurmuştu.[4]

"Heykel" anlamına gelen *"timsâl"* kelimesi, Kur'an'da, iki yerde *"temâsîl"* şeklinde çoğul olarak geçmektedir. Bu âyetlerden birinde Hz. İbrâhim'in, babasının ve kavminin tapındıkları heykellerden,[5] diğerinde ise Hz. Süleyman'a yapılan birtakım heykellerden bahsedilir.[6] Bu ikinci âyette geçen timsâllerin anlamı ile ilgili olarak yapılan yorumlardan birine göre bunlar, meleklerin, peygamberlerin ve salih kişilerin heykelleri,[7] diğerine göre de Hz. Süleyman'ın tahtının ve basamaklarının üzerinde bulunan tavus ve doğan gibi kuşların suretleridir.[8]

Tasvir ile ilgili âyetlerde kendisini *"el-Musavvir" (Şekil veren)* ismiyle vasfeden Yüce Allah,[9] insanlara daha ana rahimlerindeyken şekil verdiğini,[10] insanı düzgün, dengeli ve ölçülü bir biçimde yarattığını[11] ve ona çok güzel biçim verdiğini anlatmaktadır.[12]

Kur'ân-ı Kerîm'de Tevrat'taki gibi resim ve heykeli yasaklayıcı açık bir ifade olmasa da câhiliye devrinin gelenek ve örfünde yer alan puta tapıcılık yerilmekte ve Allah'a şirke götürecek olan şeyler ve bu duruma düşenler kınanmaktadır.[13] İlgili âyetlerden anlaşıldığına göre, Kur'an'da geçen "tasvir" kelimesi Allah'ın yaratma ve biçimlendirmesini; "timsâl" kelimesi ise heykeli ifade eder.

Girişte nakledilen rivayette olduğu gibi, kaynaklarımızda resim ve suret yapımını yasaklayan birçok hadis bulunmaktadır. Bir defasında müminlerin annesi Hz. Âişe, üzerinde hayvan resimleri bulunan bir minder almıştı. Peygamber Efendimiz bunu görünce kapıda bekledi ve içeri

2 *Kitâb-ı Mukaddes*, Çıkış, 20/4.
3 "Resim", *DİA*, XXXIV, 579.
4 B434 Buhârî, Salât, 54.
5 Enbiyâ, 21/52.
6 Sebe', 34/13.
7 BY5/243 Beyzâvî, *Tefsîr*, V, 243.
8 TN3/56 Nesefî, *Tefsîr*, III, 56.
9 Haşr, 59/24.
10 Âl-i İmran, 3/6.
11 İnfitâr, 82/6-8.
12 Mü'min, 40/64; Teğâbün, 64/3.
13 Nisâ, 4/116-117; İbrâhîm, 14/36; Hac, 22/31; Necm, 53/19, 20, 23.

girmedi. Hz. Âişe, onun bakışlarından hoşnutsuzluğunu hissedince, “Ey Allah’ın Resûlü! Allah’tan ve senden bağışlanma dilerim, ne kusur işledim?” diye sordu. Hz. Peygamber, *“Şu minderin burada ne işi var?”* buyurdu. Hz. Âişe, “Onu, oturman ve yaslanman için satın almıştım.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *“(Tapınmak için) Bu resimleri yapanlara kıyamet gününde azap edilir ve onlara, ‘Hadi bakalım, yaptığınız şu suretlere bir de can verin!’ denilir.”*[14] buyurdu.

Hz. Âişe’nin anlattığına göre, onun, evde astığı resimli bir perdeyi görünce Resûlullah’ın (sav) beti benzi atmış ve şöyle buyurmuştu: *“Ey Âişe, kıyamet günü en çetin azaba uğrayacak kimseler, yaratma hususunda Allah’a benzemeye çalışanlardır!”* Bunun üzerine Hz. Âişe de bu perdeyi kesmiş ve ondan bir veya iki yastık yapmıştı.[15]

Yine Hz. Âişe, üzerinde resim ve süslerin bulunduğu elbisesini duvara asmış, Peygamber-i Zîşân namaz kılarken gözü oraya ilişmesin diye onu oradan alıp uzaklaştırmasını istemiş, bunun üzerine Hz. Âişe, o elbiseden yastıklar yapmıştı.[16]

Bazı rivayetlerde, Cibrîl’in Hz. Peygamber’in evine gelip de içeri girmeyişinin sebebi olarak, kapının örtüsünde birtakım insan resimleri olması ayrıca evde Peygamber’in torunlarına ait bir köpeğin bulunması zikredilmiştir. Cibrîl’in uyarısı üzerine oradaki suret imha edilmiş, resimli örtüden iki minder yapılmış, köpek ise evden çıkartılmıştır.[17]

Putperestliği ortadan kaldırmayı ve tevhidi yerleştirmeyi amaçlayan Allah Resûlü, bilhassa mâbetlerde bulunan resim, heykel ve putlara karşı açık tavır koymuştu. Nitekim Mekke’nin fethinde, Bathâ’da bulunan Hz. Ömer’e Kâbe’ye gelmesini ve duvarlarda çizili bulunan bütün resimleri silmesini emretmiş; oradaki bütün resimler silininceye kadar Kâbe’ye girmemişti.[18] İbn Abbâs’ın anlattığına göre ise Hz. Peygamber, müşriklerin Kâbe’de yapmış oldukları resimleri görünce Kâbe’nin içine girmemiş, emredip o resimleri sildirmişti. Hz. Peygamber, ellerinde “ezlâm” denilen fal kalemleri ile resmedilen Hz. İbrâhim ile Hz. İsmâil’i görünce, *“Allah bunları yapanları kahretsin! Allah’a yemin ederim ki bu iki peygamber hiçbir zaman böyle fal kalemleriyle rızık ve kısmet aramamışlardır.”* buyurmuştu.[19]

Yine evlerde yer alan değişik kültürlere ait dinî motif, simge ve sembollere karşı Hz. Peygamber’in tutumu, tevhide vurgu yapmanın yanında, yeni bir kültürün inşasında bu işaretlerin rolünün ne derece büyük olduğunu kanıtlamaktadır. Hz. Peygamber’in kendi evinde, üzerinde haç

[14] B2105 Buhârî, Büyû’, 40.
[15] M5528 Müslim, Libâs ve zînet, 92.
[16] M5529 Müslim, Libâs ve zînet, 93.
[17] D4158 Ebû Dâvûd, Libâs, 45; T2806 Tirmizî, Edeb, 44.
[18] D4156 Ebû Dâvûd, Libâs, 45.
[19] B3352 Buhârî, Enbiyâ, 8.

resimleri bulunan hiçbir eşya bırakmadığını ifade eden rivayetler,[20] yabancı dinî sembollerin özellikle bulundurulmaması gerektiğini göstermektedir. Resim yasağı, elbette haç şekillerini ihtiva eden eşyalara has değildir. Allah'ın yaratışını taklidi çağrıştıran ve tapınma amaçlı yapılan her türlü uygulama ve ürün bu yasağın kapsamındaydı.

Hadislerde geçen suret ya da timsâl kelimeleri, acaba Tevhid Peygamberi'nin gönderildiği toplumda nasıl anlaşılıyordu?

Sözlükte "suret", "dış görünüş, biçim, şekil, resim, çehre"; "timsâl" ise "heykel, simge ve sembol" gibi anlamlara gelmektedir. Dilbilimciler, suretin çok boyutlu ve gölgeli olanına timsâl ya da heykel; boyutlu olmayıp sadece resmedilenine ise suret ya da resim demektedirler. Suret kelimesi, canlı ve cansız bütün şeyleri içine alırken, timsâl veya onun çoğulu olan temâsîl kelimesi, yalnızca ruh sahibi olan canlıları ifade etmek için kullanılır.[21] Buna göre suret kelimesini, kendisine şekil verilmiş ve biçimlendirilmiş resim ve heykel olarak değerlendirmek de mümkündür.[22] Hz. Peygamber, tapınma amaçlı yapılan tasvirlerin evde bulundurulmasını sert bir dille yasaklamıştır: *"İçinde heykeller veya suretler bulunan eve melekler girmez."*,[23] *"En büyük azaba maruz kalacak kimseler suret (heykel) yapanlardır."*[24] *"Dünyada suret yapanlara kıyamet günü azap edilecek, 'Haydi, yaptıklarınıza can verin.' denecek."*[25]

İslâm öncesi dönemde yaşayan Araplar da tek yaratıcı olan Allah'a inanmakla birlikte O'na, araya vasıtalar koyarak ulaşabileceklerini düşünüyor,[26] bunun için de çoğu insan suretindeki çeşitli resim ve heykelleri aracı tanrı kabul ediyorlardı. İslâm, Allah'tan başka hiçbir yaratıcının ve mutlak güç sahibinin olmadığı (tevhid) fikrini esas aldığı için, insanları tevhid akidesinden uzaklaştıracak, şirke bulaştıracak her türlü tehlike karşısında çok temkinli davranmıştır. Hz. Peygamber'in canlı resimleri ve heykelleri konusunda gösterdiği hassasiyet de bu yüzden olsa gerektir. Ancak, sonraki dönemlerde şirke bulaşma tehlikesinin azalmasına paralel olarak İslâm âlimlerinin de bilhassa resim konusunda daha müsamahakâr davranmaya başladıkları görülmektedir.[27]

Bu konudaki hadisler, şirkten yeni kurtulmuş bir toplumun tekrar eski inançlarına dönmelerini engellemeye yöneliktir. Resim yasağı konusunda İslâm âlimlerinin farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. İlgili hadislerde sözü edilen şiddetli azabın, Allah'ın yarattığı gibi yaratmaya kalkışan, bu hususta Allah ile yarışa girişen, tapınmak üzere put yapan, ibadet oluna-

[20] B5952 Buhârî, Libâs, 90.
[21] LA46/4135, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXXXVI, 4135.
[22] LA28/2523, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXVIII, 2523.
[23] M5545 Müslim, Libâs ve zînet, 102.
[24] HM4050 İbn Hanbel, I, 426.
[25] B3224 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
[26] Zümer, 39/3.
[27] "Resim", *DİA*, XXXIV, 579.

cağını bilerek yapan ve bunu helâl sayan ressamlara, heykeltıraşlara ait olduğunu şârihler açıklamışlardır. Aynı şekilde hadislerde geçen resim yasağının tapınmak maksadıyla resim yapmak olduğu şeklinde açıklamalar da yapılmıştır.[28] Meşhur müfessir Taberî de bu hadisin tapınmak üzere yapılan suretlerle ilgili olduğunu söylemiştir.[29]

İslâm'ın doğduğu coğrafyada neredeyse bütün resimler aynı zamanda put kabul ediliyordu. İslâm'ın resim ve heykele bakışına şekil veren en temel olgu, devrin anlayışında resim ve heykelin, tevhid inancıyla çelişmesiydi. Resûlullah'ın (sav) Hz. Ali'yi yüksek kabirleri yer seviyesine indirmek, evlerdeki resimleri de imha etmekle görevlendirmesi de[30] bu durumla ilişkiliydi.

Resim ve heykele karşı ilk zamanlarda sergilenen bu tutum, Müslümanların ibadet yerleri, yapı bezeme ve tezyinatında, kitap süslemeleri ve onların resimlendirilmesinde, günlük hayatta kullandıkları eşyalarda, sanatsal zevklerini ve güzellik duygularını farklı bir tarzda ortaya koymalarına sebep olmuştur. Böylece, İslâm sanatı, Bizans, Roma ve Sâsânîlerin aksine figüratif ve natüralist bir sanat olmayıp soyut bir sanat hâline gelmiştir. Bu soyut sanat anlayışı kendisini hat sanatı olarak ifade etme şansını yakalamıştır. Şayet tasvir, cami ve mescitlerde hoş karşılanıp diğer birçok dinde olduğu gibi günlük hayatta fazlasıyla teşvik görmüş olsaydı o zaman, İslâm sanatı da Hıristiyan Bizans ve Roma ile Sâsânî sanatının taklitçisi olabilirdi. Sonsuzluğun kendisinde ifadesini bulduğu geometrik şekiller, hatâyîler, rûmîler, hatlar, ebrular, tezhipler, hilyeler ve minyatürler bugün olmayabilirdi. İşte İslâm dininin ibadet mahallerinde tasviri reddedip günlük kullanımda bazı kısıtlamalarla kabul etmesi, bunu yaparken de diğer dinlerin sembolleri durumundaki şekillere kesin tavır takınması, İslâm sanatının özgün bir sanat olmasını sağlamıştır.

İslâm'da Allah müteâldir, yani aşkındır, yüceler yücesidir. Hiçbir şey O'na benzemediği gibi, O da hiçbir şeye benzemez. Bundan dolayı İslâm sanatı daha çok soyut bir sanattır. Süsleme ve nakışlar, birlikte iç içe geçerek âdeta dile gelerek Allah'ın sonsuzluğunu resmederler. Çizimlerin hiçbirinin mekânı yoktur. Zamanın üstünde seyreder çizgilerin her biri. İslâmî tezyinatın baş unsuru sonsuzluğu ifade eden soyut ve sınırsız desenlerin tevhidi anlatmasında saklıdır. Süslemeler, insanın kalbini mâsivayla meşgul etmek yerine, mâsivayı yani Allah'tan başka her şeyi tecrit etmeye yöneliktir. İslâm sanatının sonsuz desenleri soyuttur. Soyut

[28] ŞN14/91 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, XIV, 91.
[29] DL5/110 Bekrî, *Delîlül-fâlihîn*, V, 110.
[30] N2033 Nesâî, Cenâiz, 99.

ve sonsuz desenlerin tevhide kapısı, bu desenlerin bir dalga hâlinde tekrarlanmasıyla açılır. Soyut ve sonsuz tekrarlamalar sayesinde kişileştirme son bulur. Buradan hareketle, İslâmî sanat anlayışı, giyim kuşam süsünden, evlerin, ibadet yerlerinin ve diğer sosyal hayat içerisinde bir yer işgal eden tüm mesken ve mekânların dekorasyon ve düzenlenmesine kadar her yerde kendisini hissettirir.

GÜZELLİK ve SANAT

ALLAH GÜZELLİĞİ SEVER

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
”لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ.“ قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ
يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: ”إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ،
الْكِبْرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ.“

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez." Bu söz üzerine bir adam, "İnsan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!" deyince Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçümsemektir."* buyurmuştur.

(M265 Müslim, Îmân, 147)

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يُرَى أَثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ..."

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ:
"اَللَّهُمَّ أَحْسَنْتَ خَلْقِي فَأَحْسِنْ خُلُقِي."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, nimetinin eserinin kulunun üzerinde görülmesini sever."*

(T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, 438)

Şeddâd b. Evs'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir..."*

(T1409 Tirmizî, Diyât, 14)

İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Benim yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."*

(HM3823 İbn Hanbel, I, 403)

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah bir gün sohbet esnasında der ki, "Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: *'Elbisesini (kibirlenerek) yerlerde sürüyenlere Allah (rahmet nazarıyla) bakmaz.'*" Bunu duyan Hz. Peygamber'in kölelerinden[1] Ebû Reyhâne, "Vallahi bu naklettiğin hadis beni rahatsız etti!" der ve sözlerine şöyle devam eder: "Vallahi ben güzelliği severim. O kadar ki ayakkabımın ipinden, kırbacımın bağına kadar her şeyimin güzel olmasını isterim. Şimdi bunlar da mı kibir? Oysa Resûlullah (sav), *'Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Ve Allah, nimetinin kulunun üzerinde görülmesini sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçümsemektir.'* buyurdu."[2]

İbn Ömer'in naklettiği bu hadiste Hz. Peygamber, her şeyden önce, genel olarak eşyaya ve tek tek varlıklara, *"Allah güzeldir ve güzeli sever."*[3] anlayışıyla yaklaşmaktadır. Kuşkusuz Allah, sonsuz ve asla maddîleşmeyen kendine özgü varlığıyla, herhangi bir güzel nesne ya da varlık gibi temaşa konusu değildir. Bu durumda Allah'ın güzelliği ancak O'nun eylemlerine ve âlemde yarattığı varlıklara bakılarak kavranabilecek bir husustur. Ancak bu hadiste en dikkat çekici olan şey, "güzel" kavramının sonsuz bir varlığa da nispet edilerek sonsuz bir anlam alanına kavuşturulmasıdır.

Evet, sanat, güzellik, zarafet, aslında Yüce Allah'ın eşsiz yaratışında sayısız örnekleriyle gözükür. Bir anlamda onlar, ilâhî cemâlin, yeryüzüne yansıma biçimleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de insanı en güzel surette yarattığını bildiren Allah,[4] dağların yaratılışı ve yapısından bahsederken de, *"İşte bu her şeyi en sağlam şekilde yapan Allah'ın sanatıdır."* buyurmaktadır.[5] Zerreden küreye O'nun yarattığı canlı cansız her şeyde farklı bir güzellik, bambaşka bir güzellik, insanı âciz bırakan bir sanat görülür. O kadar ki mecazî bir ifade de olsa Kur'an'da Rabbimiz, *"sıbgatullâh"* yani Allah'ın boyasından, Allah'ın renginden söz eder ve *"Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?"*[6] buyurarak beşeriyete meydan okur. Yüce Rabbimiz, yarattığı her şeyi ilk kez yarattığı için, mahlûkattaki her türlü özellik, özgünlük, şekil, renk, zevk, ahenk, güzellik, zarafet O'nun yaratıcı oluşunun en büyük göstergesidir. Zaten Yüce Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "el-Bedî", "ilk defa, eşsiz ve örneksiz yaratan" anlamına gelmektedir. Âyet-i kerimede, *"Bedîu's-semâvâti ve'l-ard." (Gökleri ve yeri örneksiz yaratandır.)*

[1] İBS806 İbn Abdülber, *İstiâb*, s. 806.
[2] ME4668 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 60.
[3] M265 Müslim, Îmân, 147.
[4] Teğâbün, 64/3; Tîn, 95/4.
[5] Neml, 27/88.
[6] Bakara, 2/138.

buyrulmaktadır.[7] Yüce Allah'ın yarattığı canlı cansız, insan hayvan, dağ taş, kısaca kâinattaki her şey O'nun eşsiz yaratıcılığını açıkça gözler önüne sermekte ve görebilen herkesi hayran bırakmaktadır.

Kendisini *"el-Musavvir"* yani "Şekil veren" ismiyle yâd eden Yüce Allah,[8] insanı yaratıp şekillendirdiğini, ölçülü yaptığını, dilediği bir biçimde oluşturduğunu,[9] ona çok güzel biçim verdiğini anlatmakta,[10] ana rahminde ceninin oluşum aşamalarını ifade ettikten sonra da kendisini *"Ahsenü'l-hâlikîn"* yani "En güzel yaratan" olarak yüceltmektedir.[11]

Yüce Allah Kur'an'ın birçok âyetinde kâinatta yarattığı çeşitli varlıkları insanın dikkatine sunar. Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için açık ibretler olduğunu belirtir.[12] *"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir."*[13] *"O, yedi göğü kat kat yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir. Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık…"*[14] Yine Güneş ve Ay'ın belirlenmiş yörüngelerde akıp durduklarını belirttikten sonra, *"Ne Güneş Ay'a yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."* buyurarak[15] bu eşsiz hesabın hiç bozulmadan devam edeceğini haber verir. Aynı şekilde, gökyüzünde kanat çırparak uçan kuşları (havada) nasıl tuttuğuna,[16] devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına dikkat çekerek, *"Onlara bakmıyorlar mı?"* diye sorar.[17]

Zâtı güzel olduğu gibi güzellikleri de seven Allah,[18] yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratmakla[19] kalmamış, aynı özelliği, insanın fıtratına da yerleştirmiştir. Tıpkı Yaratıcısı gibi insan da güzeli sever ve güzellikleri görmek, yapmak, üretmek ve yetiştirmek ister. İnsan, bu fıtrî özelliğiyle, kendisine verilen kabiliyet ve imkânlar nispetinde öğrenerek kendisini geliştirir. Aslında insanoğlu, bu alanda ne kadar üstün maharet gösterirse göstersin, neticede ortaya koyduğu eserler, Allah'ın kendisine verdiği yetenekleri sergilemekten ve sadece O'nun sunduğu örnekleri taklit etmekten öteye geçmez. Dolayısıyla herhangi bir sanatkârın estetik ve sanat bakımından Yaratıcı'yla yarışmaya girmesi düşünülemez. Allah'a inanan bir kişi, sanat adına her ne yaparsa bunun bir Allah vergisi olduğunu, ortaya koyduğu eserlerin de sadece ilâhî cemâlin insan eliyle tecellisi olduğunu

[7] Bakara, 2/117; En'âm, 6/101.
[8] Haşr, 59/24.
[9] İnfitâr, 82/6-8.
[10] Mü'min, 40/64; Teğâbün, 64/3.
[11] Mü'minûn, 23/14.
[12] Âl-i İmrân, 3/190.
[13] Rûm, 30/25.
[14] Mülk, 67/3-5.
[15] Yâsîn, 36/38-40.
[16] Mülk, 67/19.
[17] Gâşiye, 88/17-20.
[18] M265 Müslim, Îmân, 147.
[19] Secde, 32/7.

bilir. Böyle düşündüğü ve inandığı için insan, yaptığı sanatın güzel olmasını ister. Bundan dolayıdır ki o, daima daha güzeli yapmaya çalışır, en mükemmeli elde etmeye gayret eder. Zira Yüce Mevlâ'nın insanoğlundan beklediği budur. Yüce Allah, Hz. Dâvûd'a lütfedip imkânlar verdikten sonra zırhlar yapmasını, işçilikte de ölçüyü tutturmasını emretmiş, ardından da, *"Salih amel işleyin. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı görürüm."* diye vahyetmiştir. Aynı şekilde Hz. Süleyman'a da birçok imkânlar vermiştir. Cinlerin, Hz. Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yaptıklarını haber verdikten sonra, *"Ey Dâvûd ailesi, şükredin!"* buyurmuştur.[20] Bu âyet-i kerimeler, bir taraftan "sağlam iş yapılması" gerektiğini ve Cenâb-ı Allah'ın yapılanları görüp gözettiğini, diğer taraftan da amel-i salihin Allah'a şükrün bir ifadesi olduğunu ifade etmektedir.

Meşhur Cibrîl hadisinde geçen *"ihsan"* kelimesi Peygamber Efendimiz tarafından, *"Allah'a, O'nu görüyormuşçasına kulluk etmendir."* şeklinde tarif edilmiştir.[21] *"Allah size adaleti, ihsanı (güzel davranmayı) emrediyor."*[22] âyetiyle *"Allah her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir."*[23]hadisini birlikte düşündüğümüzde, İslâm estetik anlayışının, kısaca, O (cc) gördüğü ve istediği için "her şeyi güzel yapma ve daima güzel davranma" şeklinde tecelli ettiğini söyleyebiliriz.

Ahlâkıyla, davranışlarıyla, jest ve mimikleriyle son derece zarif olan Allah Resûlü'nün hayatında onun bu yönünü gösteren nice ilginç anekdotlar vardır. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

Rahmet Elçisi'nin sevgili oğlu İbrâhim on sekiz aylık iken rahatsızlanıp vefat etmişti.[24] Biricik oğlundan ayrılmak onu derinden hüzünlendirmiş ve göz yaşlarına hâkim olamamıştı. Ama Allah'ın takdiri karşısında sabretmekten başka ne yapabilirdi ki? Üzülerek de olsa biricik yavrusunu kendi elleriyle mezara koymaktaydı. Belki de bir baba için dünyada karşılaşılabilecek en büyük musibeti yaşamaktaydı. Oğlunun kabri başındayken kerpiçlerle örtülen mezarda bir açıklık gördü. Hemen bu açık kısmın kapatılmasını istedi. Etrafındaki sahâbîler merak edip bunun sebebi sorunca da, *"Bu, ölüye ne fayda ne de zarar verir, ancak hayattakilerin gözüne hoş görünür. Biriniz bir iş yaptığında onu en güzel şekilde yapsın. Zira Allah kişinin, işini sağlam yapmasından hoşlanır."* buyurdu.[25]

Peygamber Efendimizin burada yaptığı iş, aslında basit bir düzeltme idi. Fakat onun oldukça farklı bir bağlamda söylediği bu veciz söz, "göze hoş ve güzel görünme" (hüsnü'l-manzar) yönünü göstermesi bakımından

[20] Sebe', 34/10-13.
[21] B50 Buhârî, Îmân, 37.
[22] Nahl, 16/90.
[23] T1409 Tirmizî, Diyât, 14.
[24] D3187 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 48-49.
[25] ST1/142 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 142; MK21363 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 306.

fevkalade manidardı. O, böyle bir ruh hâli içerisindeyken bile mezardaki küçük bir açığı kapatıp göze hoş gelecek şekle sokmayı ihmal etmemekteydi. Belki de Müslümanların iş ahlâkını hatta dünyaya ve eşyaya bakışlarını belirleyecek çok önemli bir mesaj vermekteydi: *"Allah kişinin, işini sağlam yapmasından hoşlanır."*

Bu rivayette geçen *"itkân" (işi sağlam yapma)*; birçok âyette geçen *"amel-i sâlih" (işi en uygun bir şekilde yapma)*; çeşitli âyet ve hadislerde geçen *"ihsan" (işi en güzel biçimde yapma, daima güzel davranma)* ve *"cemâl" (güzel, güzellik)* belki de İslâm medeniyetindeki estetik ve zarafet anlayışının temellerini oluşturur.

İslâm düşünce tarihinde bu bilinçlilik durumu kendisini tarih boyunca farklı peygamberlerde göstermiştir. Nuh Peygamber'in gemi yapması,[26] Zekeriyyâ Peygamber'in marangoz olması,[27] Dâvûd Peygamber'in güzel sesiyle ilâhî metinler okuması,[28] Peygamber Efendimizin veciz söz söylemesi[29] gibi el, ses ve edebiyat sanatlarının bir peygambere dayandırılması ve bu bağlamda tüm güzel sanat ve zanaatların asıl kaynağının Allah olduğuna işaret edilmesi, aslında şükran ve hamd bilincinin sanat ve zanaat faaliyetinin özünde yattığını gösterir.

"Güzellik" denilince ilk önce akla, cemâl, ahenklilik, dengelilik, ölçülülük ve zarafet gelir. Zarafet denilince de Rahmet Elçisi. Elbette Sevgili Peygamberimizde günümüz insanının algıladığı anlamda bir güzellik aranmamalıdır. Zira onun bütün hayatı tevazu, sadelik ve doğallıktan ibaretti. Onda sadeliğin güzelliği vardı. Ondaki güzellik ve zarafet, onun tüm davranışlarına yansımaktaydı. Oturuşu kalkışı, yemesi içmesi, giyimi kuşamı, konuşması susması, tebessümü tepkisi, saçı sakalı, kısaca her hâl ve hareketi ayrı bir zarifti. Aslında olması gereken, yapay değil de tabiî olan zarafet ve estetik bu değil miydi? Nitekim dostlarından Berâ b. Âzib, "Kırmızı bir elbisenin içinde saçları güzelce taranmış hâlde Resûlullah'tan (sav) daha güzel birini görmedim." diyerek onu anlatmış,[30] Enes b. Mâlik de, "Ondan daha güzel kokan birisini görmedim." demişti.[31] Görenleri hayran bırakan zarif gülüşü tebessüm şeklindeydi ve yüzündeki bu tebessüm eksik olmazdı.[32] Böylesine bir güzelliğe sahip olan Sevgili Peygamberimiz, *"Allah'ım! Benim yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."*[33] diye dua ederdi.

Allah Resûlü'nün namaz kılışı bile ayrı bir güzeldi. Nitekim eşi Hz. Âişe onun kıldığı teheccüd namazını anlatırken, "O namazının güzelliğini

[26] Hûd, 11/37-38.
[27] M6162 Müslim, Fedâil, 169.
[28] M1852 Müslim, Müsâfirîn, 236.
[29] B7273 Buhârî, İ'tisâm, 1.
[30] İM3599 İbn Mâce, Libâs, 20.
[31] YM3471 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 187.
[32] T3642 Tirmizî, Menâkıb, 10; D2269 Ebû Dâvûd, Talâk, 31-32.
[33] HM3823 İbn Hanbel, I, 403.

ve uzunluğunu sorma!" demişti.[34] Cemaatle namazı kıldırırken saf düzenine çok dikkat eden Peygamberimiz, safların sık ve düzgün olup olmadığını kontrol eder, *"Safları düzgün tutunuz, çünkü saff doğrultmak namazın güzelliğindendir."* buyururdu.[35]

Yine Hz. Peygamber'in, ezanın meşru kılınmasıyla sahâbîler içerisinde sesi en güzel olanlardan Hz. Bilâl'e ezan okutması,[36] Kur'an'ı okurken sesin güzel kullanılmasına ilişkin tavsiyeleri[37] ses estetiği açısından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber, edebî sanat açısından da belâgatin ve fesahatin zirvede olduğu bir zamanda peygamber olarak gönderilmiştir. O devirde özellikle şairlik ve şiir söyleme sanatı ileri seviyede idi. Şiir alanında "Muallakât-ı seb'a" diye anılan ve Kâbe'nin duvarına asılan yedi şiir meşhurdur.[38] Bunun için Hz. Peygamber (sav), sözlü anlatımın bazen büyüleyici bir etkiye sahip olduğunu bildirmiştir.[39]

Hz. Peygamber'in yukarıda dile getirmeye çalıştığımız temel yaklaşımını onun en basit gündelik cevaplarına bakarak da anlamak mümkündür. Söz gelimi bir heyetle beraber gelip Hz. Peygamber'e çeşitli sorular yönelten sahâbî Muâviye b. Hayde, "Komşumun benim üzerimdeki hakkı nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber, *"Hastalandığında ziyaret etmen, öldüğünde cenazesini kaldırman, borç istediğinde borç vermen, muhtaç olduğunda ihtiyacını karşılaman, hayırlı işlerini tebrik etmen, musibet zamanlarında sabrı tavsiye etmendir."* buyurduktan sonra ona şunları da tembihlemiştir: *"Evini komşunun evinden yüksek yapma ki komşunun havasını engellemiş olmayasın."*[40] Rahmet Elçisi'nin vermiş olduğu bu cevap, bir taraftan onun güzellik ve zarafet anlayışını ortaya koyarken, diğer taraftan da Müslümanlar arası olması gereken diğerkâmlık ahlâkına dayalı ideal bir komşuluk ilişkisini de resmetmektedir. Öyle zarif bir tavsiye ki hem fizikî, hem de ahlâkî zarafeti aynı karede birleştirmiştir.

İnsanın el becerisiyle yaptıkları, "bir işi belli bir estetik duyguyu yansıtacak biçimde gerçekleştirme tarzı" anlamına gelen sanat,[41] aslında insanların yaratılışında potansiyel olarak bulunan kabiliyetlerin, çeşitli imkânlar ve gayretlerle ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Her bireyin, kendine özgü beceri ve yetenekleri olduğu gibi her toplumun ve dönemin de kendine özgü bir dil, kültür ve medeniyeti vardır. İşte sanat da ortaya çıktığı zamanın, zeminin ürünüdür ve ait olduğu medeniyetin tipik özelliklerini yansıtır. Dolayısıyla sanat, dinden dine, kültürden kültüre, medeniyetten

[34] B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.
[35] B722 Buhârî, Ezân, 74.
[36] B603 Buhârî, Ezân, 1.
[37] İM1337 İbn Mâce, İkâmet, 176; DM3524 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 34.
[38] "Muallakât", *DİA*, XXX, 310.
[39] B5146 Buhârî, Nikâh, 48; M2009 Müslim, Cum'a, 47.
[40] MK17116 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 419; BŞ9561 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 84.
[41] "Sanat", *DİA*, XXXVI, 90.

medeniyete kendine özgü nitelikler taşır. Zaman zaman kültürler ve medeniyetler arası etkileşimin olması kaçınılmaz ise de dini, davası ve iddiası olan her medeniyet, kendi kültür ve sanatına kendi mührünü vurmuş, kendine özgü eserler üretmiştir.

Son din olarak gönderilen İslâm'ın, nüvelerini Medine'de atmaya başladığı medeniyetini oluştururken, sanat adına da özgün ya da İslâm'ın temel özelliklerini yansıtan bir üretim gerçekleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu noktada İslâm, diğer din ve kültürleri taklit eden bir din olmamış, kendine has alternatiflerini ortaya koymuştur. İslâm medeniyeti de Hz. Peygamber'in rehberliğinde kendi kıblesini, kendi mâbedini, kendi ezanını, kendi mimarisini, kendi el sanatlarını, kendi şehirleşmesini oluşturmuştur. İslâm sanatının tüm çeşitlerine bakıldığında, daima tevhid bilinci içerisinde hareket edildiği, şirk ve küfrü çağrıştıracak en küçük unsurlardan dahi uzak durulduğu görülür. İslâm sanatı ve zanaatında daima "amel-i sâlih" niyeti ve gayreti öne çıkar. Sanatkâr, yaptığı her şeyi âdeta, "Allah'ı görüyormuşçasına", "ihsan" derecesinde bir âhiret yatırımı olarak düşünür. Eserinin, yaşadığı müddetçe, "amel defterinin açık kalmasını sağlayacak bir sadaka-i câriye"[42] olması arzusuyla en uygun olan tasarımı gerçekleştirmeye çabalar.

Netice itibariyle İslâm sanatı, İslâm'ın ahlâkî güzellikleriyle de tam bir uyum içerisindedir. Tevazu, tabiîlik, sadelik, faydalılık, ferahlık, kullanışlılık, tasarruf ve ihsan ahlâkı, İslâm sanatının hemen her karesinde en vazgeçilmez unsurlar olmuştur. Ve Müslüman sanatkâr, sanatını icra ederken zihninde daima şu âyet-i kerime döner durur:

"De ki: (Buyrun) yapın! Amelinizi Allah da Resûlü de müminler de görecektir. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size yapmakta olduklarınızı haber verecektir."[43]

[42] M4223 Müslim, Vasiyye, 14.
[43] Tevbe, 9/105.

VIII. BÖLÜM

EBEDÎ HAYAT, ÂHİRET

ÖLÜM
HER CAN ÖLÜMÜ TADACAKTIR

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه قَالَ: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَجَاءَهُ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ
فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَفْضَلُ؟ قَالَ:
"أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا." قَالَ: فَأَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَكْيَسُ؟ قَالَ: "أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ
ذِكْرًا وَأَحْسَنُهُمْ لِمَا بَعْدَهُ اسْتِعْدَادًا أُولَئِكَ الأَكْيَاسُ."

İbn Ömer anlatıyor:
"Resûlullah (sav) ile birlikte idim. Ensardan bir adam gelerek Hz. Peygamber'e (sav) selâm verdi. Sonra şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü! Müminlerin hangisi daha faziletlidir?' Hz. Peygamber, *'Ahlâk bakımından en güzel olanları.'* buyurdu. Sonra adam, 'Müminlerin hangisi daha akıllıdır?' diye sordu. Hz. Peygamber, *'Ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananları. İşte onlar en akıllı olanlardır.'* diyerek cevap verdi."

(İM4259 İbn Mâce, Zühd, 31)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"أَكْثِرُوا ذِكْرَ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ."

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ الْخَثْعَمِيَّةِ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"... بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ سَهَى وَلَهَى وَنَسِىَ الْمَقَابِرَ وَالْبِلَى بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ عَتَا وَطَغَى وَنَسِيَ الْمُبْتَدَا وَالْمُنْتَهَى..."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"لاَ يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ مِنْ ضُرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لاَ بُدَّ فَاعِلاً فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِى مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِى، وَتَوَفَّنِى إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِى."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın."*

(N1825 Nesâî, Cenâiz, 3)

Esmâ bnt. Umeys el-Has'amiyye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...(Gaflete) dalan, gülüp oynayan, kabirleri ve toprak altında çürümeyi unutan kul ne bedbahttır! Azan, haddi aşan, nereden geldiğini ve nereye gittiğini unutan kul ne bedbahttır!..."*

(T2448 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 17)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah'a kavuşmayı dilerse Allah da ona kavuşmayı diler ve her kim Allah'a kavuşmayı hoş görmezse, Allah da ona kavuşmayı hoş görmez."*

(B6507 Buhârî, Rikâk, 41)

Enes b. Mâlik'ten (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*

(B5671 Buhârî, Merdâ, 19)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ölmek üzere olanlarınıza, 'Lâ ilâhe illâllâh' (sözünü) telkin edin."*

(M2125 Müslim, Cenâiz, 2)

Hicretin onuncu yılı idi. Allah Resûlü henüz on altı aylık olan gözünün nuru İbrâhim'ini Rabbine göndermişti.[1] Daha önce de evlât acısı yaşamış olan Peygamberimiz bu yavrusunun ölümünü de metanetle karşıladı. Resûlullah (sav), küçük hizmetkârı Enes'le birlikte sütannesinin yanında olan İbrâhim'i ziyaret ederdi. Hastalandığını duydu ve hemen oraya gitti. Vardığında onun, Rabbine kavuşmak üzere olduğunu gördü. İbrâhim'in bedeni tir tir titriyor, minicik bir bebek can veriyordu. Resûlullah'ın gözlerinden yaşlar dökülmeye başladı. Ağlaması karşısında, "Sen de mi yâ Resûlallah!" diye şaşkınlığını ifade eden Abdurrahman b. Avf'a, *"Ey İbn Avf, bu merhamettir."* buyurdu. Gözyaşları akmaya devam ederken Resûlullah Allah'ın emri olan ölüm karşısında takınmamız gereken tavrı şöyle ifade etti: *"Göz ağlar, kalp üzülür. Biz ise sadece Rabbimizin razı olacağı sözü söyleriz."*[2]

Sözlerini yavrusuna hitaben şöyle tamamladı: *"Eğer ölüm doğru bir vaat ve herkes için geçerli bir gerçek olmasaydı ve arkada kalan, önden gidene hiç kavuşmayacak olsaydı ey İbrâhim, biz şu anda duyduğumuzdan çok daha büyük bir üzüntü çekecektik. Biz gerçekten senin için çok hüzünlüyüz."*[3]

Sözlükler ona hayatın zıddı, gücünü kaybetmek, bitmek, tükenmek, hissiz kalmak, derunî uyku, bir âlemden diğerine intikal etmek ve ruhun bedenden ayrılması gibi farklı farklı anlamlar verse de Resûlullah'ın ifade ettiği gibi insanoğlunun tamamının doğumdan sonraki tek gerçeğidir ölüm. Aslında ölüm, sadece insanoğlunun değil dünya üzerinde bulunan bütün canlıların ortak kaderidir. Varlık sahnesinde bulunan her şey, günün birinde ölmeye mahkûmdur.

Âlemleri yaratan Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de çok kez bahsetmiştir bu gerçekten. Âyet-i kerimelerde, *"De ki: Kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak sizi bulacaktır..."*[4] ve *"Nerede olursanız olun, sağlam ve güçlendirilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır."*[5] buyrularak ölümün kaçınılması mümkün olmayan bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Hatta Yüce Allah, bu durumun yeryüzündeki bütün canlılar için geçerli olduğunu, *"Her canlı ölümü tadacaktır."* ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerîm'in farklı sûrelerinde

[1] HM18912 İbn Hanbel, IV, 304.
[2] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.
[3] İM1589 İbn Mâce, Cenâiz, 53.
[4] Cum'a, 62/8.
[5] Nisâ, 4/78.

tekrarlamıştır.[6] Ölüm, Yüce Yaratıcı'nın kanunudur ve bu nedenle de onu değiştirmeye O'nun dışında hiç kimsenin gücü yetmez: *"Aranızda ölümü takdir eden biziz. Ve biz, önüne geçilebileceklerden değiliz."*[7]

Ölümü, *"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler."*[8] şeklinde Peygamber Efendimize ve onun ümmetine hatırlatan da bizzat Cenâb-ı Hak'tır. Diğer yandan O (cc), dünya hayatının bir imtihan olduğuna da sıklıkla işaret buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Her canlı, ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Siz, ancak bize döndürüleceksiniz."*[9] buyrulur. Yine aynı ifadelerle başlayan bir başka âyet-i kerimede ise dünyada yapılanların karşılığının kıyamet günü verileceği şöyle ifade edilir: *"Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatıcı metadan başka bir şey değildir."*[10] Dolayısıyla ölümü hatırlamak aynı zamanda insanın yaratılış amacını ve âhiretteki hesabı hatırlaması demektir. Bu hatırlayış müminin hayatını nasıl geçirmesi gerektiği konusunda bilincini daima canlı tutmasını sağlayacaktır.

Allah Resûlü de ölüm hakkında ümmetini her fırsatta uyarmıştır. Nitekim sahâbeden İbn Ömer şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) ile birlikte idim. Ensardan bir adam gelerek Hz. Peygamber'e (sav) selâm verdi. Sonra şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü! Müminlerin hangisi daha faziletlidir?' Hz. Peygamber, *'Ahlâk bakımından en güzel olanları.'* buyurdu. Sonra adam, 'Müminlerin hangisi daha akıllıdır?' diye sordu. Hz. Peygamber, *'Ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananları. İşte onlar en akıllı olanlardır.'* şeklinde cevap verdi."[11]

Ümmetini çok seven ve bu nedenle de ümmeti için sık sık ellerini açıp Allah'a dualar eden Sevgili Peygamberimiz[12]onlara ölümden sonra kötü akıbetle karşılaşmamaları için dünyalarını Allah'ın istediği istikamette tanzim etmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Übey b. Kâ'b'ın anlattığına göre, Resûlullah (sav), gecenin üçte ikisi geçince kalkar ve şunları söylerdi: *"Ey insanlar! Allah'ın varlığını aklınızdan çıkarmayın. Râcife'nin (bütün canlılara ölüm getirecek olan, sûra ilk üfürülmenin) zamanı geldi, bunun hemen ardından da Râdife (bütün canlıları diriltecek olan üfleniş) gelecektir. Ölüm, her türlü şiddet ve sancılarıyla mutlaka gelecektir; ölüm, mutlaka herkesi bulacaktır."*[13] Peygamberimizin dikkat çektiği bu gerçeğe Kur'an'da şöyle işaret edilir: *"Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sar-*

[6] Âl-i İmrân, 3/185; Ankebût, 29/57; Enbiyâ, 21/35
[7] Vâkıa, 56/60.
[8] Zümer, 39/30.
[9] Enbiyâ, 21/35.
[10] Âl-i İmrân, 3/185.
[11] İM4259 İbn Mâce, Zühd, 31.
[12] D2775 Ebû Dâvûd, Cihad, 162.
[13] T2457 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 23.

sıntı izleyecektir. O gün birtakım kalpler (tedirginlik içinde) şiddetle çarpacaktır. Onların gözleri (korku ile) inecektir."[14]

Allah'tan gerektiği gibi hayâ etmeyi, *"baş ve başta bulunan organlarla, karın ve karnın içine aldığı organları (her türlü günah ve haramdan) korumak, ölümü ve (toprak altında) çürümeyi daima hatırlamak"*[15] şeklinde açıklayan Allah Resûlü, bu bilinçle hareket etmenin müminin Allah ile olan bağını canlı tutacağını ifade etmiştir.

Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste ise Resûlullah (sav), ölümün 'ağız tadını kaçıran' yönüne dikkat çekmiş ve *"Lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın."*[16] buyurmuştur. Bir gün namazgâha girdiği esnada bazı insanların ölçüsüz bir şekilde güldüklerini gören Peygamberimiz (sav), insanların hareketlerinde ölçülü olmalarını hatırlatmak amacıyla şöyle nasihat etmiştir: *"Aslında sizler ölümü çok sık hatırlamış olsaydınız şu gördüğüm vaziyette olmazdınız. Öyleyse lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın."*[17]

Allah Resûlü'nün ölümle ilgili yaptığı uyarılarda en fazla üzerinde durduğu hususlardan biri de ölüm zamanının belli olmadığı, dolayısıyla her an gelebileceği için hayatı tanzim etmede geç kalınmaması gerektiğidir. Annesiyle birlikte evinin duvarını çamurla sıvayan Abdullah b. Amr'a, *"Abdullah, ne yapıyorsunuz?"* diye sorar. Abdullah da, "Evimizi tamir ediyoruz ey Allah'ın Resûlü." diye cevap verir. Bunun üzerine Efendimiz (sav), *"Ölüm, bu (duvarın yıkılması)ndan daha hızlıdır."*[18] buyurur. Peygamberimiz bu sözüyle ölümün her insanı ansızın yakalayabileceğini ve ona hazırlıklı olunması gerektiğini hatırlatmıştır.

İnsan, tabiatı gereği dünyaya düşkünlük gösterme, âhireti ise hatırından uzaklaştırma eğilimindedir.[19] İnsanoğlunun ölümden hoşlanmamasının, ondan ürküp kaçmasının pek çok nedeni vardır. Dünyaya olan aşırı tamah, âhiretin unutulup hazırlık yapılmaması, ebediyet arzusu, günah ve isyan karanlığında hakikat ışığını görememe gibi birçok sebep ölümden kaçmanın nedeni olabilir. Oysa Allah Resûlü'nün (sav) uyarısı çok ağırdır: *"...(Gaflete) dalan, gülüp oynayan, kabirleri ve toprak altında çürümeyi unutan kul ne bedbahttır! Azan, haddi aşan, nereden geldiğini ve nereye gittiğini unutan kul ne bedbahttır!.."*[20]

Bazı insanlar ölümü bir yok oluş olarak görür. Ölüme, her şeyin sona ermesi, bir yok olma, çözülüp dağılma ve topraklaşma nazarıyla bakar ve bu nedenle de onunla yüz yüze gelmeyi asla arzu etmez. Oysaki ölüm,

[14] Nâziât, 79/6-9.
[15] T2458 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 24.
[16] N1825 Nesâî, Cenâiz, 3.
[17] T2460 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26.
[18] D5235 Ebû Dâvûd, Edeb, 156, 157; İM4160 İbn Mâce, Zühd, 13.
[19] Kıyâmet, 75/20-21.
[20] T2448 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 17.

O'nu gönülden tanıyıp seven ve *"Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarımın arasına katıl ve cennetime gir!"*[21] şeklindeki çağrıyı alan bir ruh için asla bir yok olma ve hiçlik olmadığı gibi kabir de bir topraklaşma çukuru değildir. Zaten ölümü anlamlı kılan da ölümden sonraki âhiret hayatının varlığıdır. Yüce Mevlâ âhiret hayatına ve oradaki hesaba inanarak yaşayıp Allah'a yakın olarak ölen bir mümini, *"Ama (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır."*[22] ifadeleriyle müjdelemektedir.

Yaptığı şeylerin hesabını vereceğine inanmayan bir insanın hayatını Allah'ın istediği istikamette düzene sokması düşünülemez ve böyle bir kişi ölümle karşılaşmayı da asla arzu etmez. Buna karşılık, attığı her adımda öbür âlemde Allah'a hesap verme düşüncesini taşıyan, her davranışını ötede Allah'a hesap verme bilinci içinde hassasiyetle ele alan kişi için ölüm bir yok oluş değil, buluşmanın başlangıcıdır. Tıpkı Allah Resûlü'nün son nefesinde, En Yüce Dost'a gitme arzusunu dile getirdiği[23] gibi ya da Mevlânâ'nın ifadesiyle "şeb-i arûs" (düğün gecesi) gibi...

Sevgili Peygamberimiz ölüme karşı takınılan tavrı Allah'la irtibat noktasından değerlendirerek, *"Her kim Allah'a kavuşmayı dilerse Allah da ona kavuşmayı diler ve her kim Allah'a kavuşmayı hoş görmezse Allah da ona kavuşmayı hoş görmez."* şeklinde ifade edince, Hz. Âişe veya diğer hanımlarından biri, Allah Resûlü'ne, "Yâ Resûlallah! Bizler elbette ölümden hoşlanmayız!" demişti. Onun bu endişesi üzerine Allah Resûlü *"Bu sizin anladığınız mânâda değildir."* demiş ve sözlerine şöyle açıklık getirmiştir: *"Mümine ölüm gelince, Allah'ın hoşnutluğu ve ikramı kendisine müjdelenir. (Bu müjde üzerine) artık mümine ölümden daha sevimli bir şey olamaz. O anda mümin Allah'a kavuşmayı, Allah da mümin kuluna kavuşmayı ister. Kâfire ölüm geldiğinde ise Allah'ın azabı ve cezası kendisine bildirilir. O anda kâfire ölümden daha fena gelen bir hâl olamaz. O anda kâfir Allah'a kavuşmaktan, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz."*[24]

İnsanoğlu her ne kadar ölümden hoşlanmasa ve ölmeyi arzu etmese de bazıları, başlarına gelen sıkıntılar nedeniyle, bu değişmez sonun bir an önce vuku bulmasını isteyebilmektedirler. Bu durumda olanlara Allah Resûlü (sav) şu şekilde tavsiyede bulunmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*[25]

[21] Fecr, 89/27-30.
[22] Vâkıa, 56/88, 89.
[23] B4436 Buhârî, Meğâzî, 84.
[24] B6507 Buhârî, Rikâk, 41; DM2784 Dârimî, Rikâk, 43.
[25] B5671 Buhârî, Merdâ, 19.

Allah Resûlü'nü hayatlarındaki en önemli örnek olarak kabul eden sahâbîler onun emir ve tavsiyelerini yerine getirmede son derece hassas davranırlardı. Bunlardan biri de ilk Müslümanlardan olan ve müşriklerin sayısız işkencelerine maruz kalmış, Peygamber'in (sav) yanında Bedir ve Uhud Savaşlarına katılmış olan Habbâb b. Eret idi.[26] Habbâb vefatına yakın, yedi sefer dağlanmak suretiyle tedavi görmüştü. Ama hâlâ iyileşememişti. Acılarına dayanamaz hâle gelmişti. Kendisini ziyarete gelen arkadaşlarına, "Hastalığım uzadı. Resûlullah'ın, *'Ölümü istemeyin!'* buyurduğunu işitmemiş olsaydım mutlaka Allah'a yalvarır, ölümü isterdim."[27] diyen Habbâb, çektiği bütün acılara rağmen Resûlullah'ın tavsiyesini yerine getirmek için çabalamıştı. Böylece inançlı bir insanın, değil canına kıyıp intihar etmeyi bir çözüm olarak görmek, Allah'a isyan anlamına gelecek sözlere bile yönelemeyeceğini ortaya koymuştu.

Ölüm gerçeğiyle herkes bir gün mutlaka karşılaşacaktır. Ölüm için genç yaşlı, kadın erkek ya da çocuk olmak gibi herhangi bir sıra da söz konusu değildir. Cenâb-ı Allah'ın belirlemiş olduğu eceli gelen her insan, ruhunu Rabbine teslim edecektir. Allah Resûlü ashâbına birinin ölüm anına şahit olduklarında neler yapmaları gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Peygamberimiz (sav), öleceği anlaşılan kişilere kelime-i tevhidin hatırlatılmasını, *"Ölmek üzere olanlarınıza 'Lâ ilâhe illâllâh' (sözünü) telkin edin."*[28] ifadeleriyle tavsiye etmektedir. Bazı âlimler Efendimizin bu tavsiyesini, *"Son sözü 'Lâ ilâhe illâllâh' olan cennete girer."* hadisiyle irtibatlı olarak değerlendirmişler ve bunun önemine işaret etmişlerdir.[29] Yine Allah Resûlü'nün Yâsîn sûresi hakkında, *"Onu ölenlerinizin (veya ölmek üzere olanlarınızın) yanında okuyunuz."* buyurduğu rivayet edilmektedir.[30]

Her zaman için hayır konuşmayı tavsiye eden Allah Resûlü, ölüm döşeğinde bulunan kişilerin yanında da mutlaka hayır söylenmesi gerektiğini, çünkü söylenenlere meleklerin âmîn dediklerini ifade etmektedir.[31]

Allah Resûlü'nün bir başka uyarısı ise ölünün gözlerinin kapatılmasıyla ilgilidir. *"Ölenlerinizin yanında hazır bulunduğunuz zaman, (öldüğünde) gözünü kapatınız. Çünkü göz ruhu izler..."* buyurmuşlardır.[32] Peygamberimizin bu tavsiyesinden dolayı ölülerin gözlerini kapatma ve çenelerini bağlama âdet olmuştur.

Ölen kişi bir daha geri gelmeyeceğinden, bu ayrılık elbet sevenlerini ve yakınlarını hüzünlendirecektir. Zaten merhametli bir insanın böyle bir duruma hüzünlenmemesi de mümkün değildir. Ancak ölüm hâlinde

[26] EÜ2/147 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 147.
[27] T2483 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 40.
[28] M2125 Müslim, Cenâiz, 2.
[29] T977 Tirmizî, Cenâiz, 7.
[30] İM1448 İbn Mâce, Cenâiz, 4; BS6696 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 544.
[31] M2129 Müslim, Cenâiz, 6.
[32] HM17266 İbn Hanbel, IV, 125; İM1455 İbn Mâce, Cenâiz, 6.

aşırıya gitmemek, Cenâb-ı Hakk'ı ve kaderi suçlayıcı tavırlardan kaçınmak gerekmektedir. Bu hususta en mükemmel örneğimiz yine Kâinatın Efendisi'dir. Kızı Zeyneb'den olan Ümeyme adlı torununun vefatı sırasında[33] gözleri yaşla dolan Peygamber Efendimiz, *"Alan da Allah, veren de Allah'tır ve her şeyin belli bir süresi vardır!"* buyurarak hem etrafındakileri teselli etmiş hem de ağlamasına şaşıranlara, *"Bu bir merhamettir ki Allah onu dilediği kullarının kalplerine koyar. Allah kullarından merhametlilere merhamet eder!"* buyurmuştur.[34]

Her doğum aynı zamanda ölümün habercisidir. Dirinin nefesleri, eceline giden adımlarıdır. Ölüm, geri dönüşü olmayan bir geçit gibidir. Ölüm ürkütücü olsa da bu gerçeği kabullenmek ve her an gözümüzün önünde cereyan eden, neşemizi kaçıran bu hâle hazır olmak önemlidir. Mesele içimizdeki ölümü öldürmektir. O zaman ürkütücü bir şey kalmaz ortada. Necip Fazıl'ın dediği gibi,

"Ölüm güzel şey,
Budur perde ardından haber...
Hiç güzel olmasaydı,
Ölür müydü Peygamber?..."

[33] HM22122 İbn Hanbel, V, 204.
[34] B5655 Buhârî, Merdâ, 9; M2135 Müslim, Cenâiz, 11.

CENAZE MERASİMİ
ÂHİRET YOLCUSUNA SON GÖREV

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﵁ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ، وَشَقَّ الْجُيُوبَ،
وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Ölenlerin ardından) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir."
(B1294 Buhârî, Cenâiz, 35)

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ غَسَّلَ مَيِّتًا وَكَفَّنَهُ وَحَنَّطَهُ وَحَمَلَهُ وَصَلَّى عَلَيْهِ وَلَمْ يُفْشِ عَلَيْهِ مَا رَأَى خَرَجَ مِنْ خَطِيئَتِهِ مِثْلَ يَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى الْمَيِّتِ فَأَخْلِصُوا لَهُ الدُّعَاءَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: لَمَّا جَاءَ نَعْيُ جَعْفَرٍ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"اصْنَعُوا لأَهْلِ جَعْفَرٍ طَعَامًا فَإِنَّهُ قَدْ جَاءَهُمْ مَا يَشْغَلُهُمْ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اذْكُرُوا مَحَاسِنَ مَوْتَاكُمْ وَكُفُّوا عَنْ مَسَاوِيهِمْ."

عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ أُمِّى مَاتَتْ أَفَأَتَصَدَّقُ عَنْهَا؟ قَالَ: "نَعَمْ." قُلْتُ: فَأَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "سَقْيُ الْمَاءِ."

Hz. Ali'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir ölüyü yıkar, onu kefenler, (kefenine) güzel koku sürer, (cenazesini) taşır, cenaze namazını kılar ve ölünün üzerinde gördüğü (olumsuz şeyleri) yaymazsa anasından doğduğu gibi günahlarından arınmış olur."*

(İM1462 İbn Mâce, Cenâiz, 8)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cenaze namazı kıldığınız zaman ölen kimseye samimiyetle dua edin."*

(D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; İM1497 İbn Mâce, Cenâiz, 23)

Abdullah b. Ca'fer'in naklettiğine göre, Ca'fer'in ölüm haberi gelince Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ca'fer ailesi için yemek hazırlayın, çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir hâl geldi."*

(T998 Tirmizî, Cenâiz, 21)

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ölülerinizin iyiliklerini anın, onların kötülüklerini zikretmekten kaçının."*

(D4900 Ebû Dâvûd, Edeb, 42; T1019 Tirmizî, Cenâiz, 34)

Sa'd b. Ubâde anlatıyor: "Yâ Resûlallah, annem vefat etti. Onun için sadaka verebilir miyim?" dedim. Hz. Peygamber *"Evet."* dedi. "Hangi sadaka daha değerlidir?" dedim. *"(Susuz kalmışlara) su vermek."* buyurdu.

(N3694 Nesâî, Vesâyâ, 9)

Hicretin onuncu yılıydı.[1] Allah Resûlü, Ümmü Seyf diye anılan Havle bnt. Münzir'in evine, yaklaşık on sekiz ay önce[2] süt emmesi için elleriyle teslim ettiği oğlu İbrâhim'i görmeye gelmişti. Onu ziyarete daha önce de gelmiş, bağrına basmış, öpüp koklamıştı. Fakat bu sefer kucağına aldığında, henüz süt kuzusu olan yavrusu son nefesini vermek üzereydi. Onun bu hâlini gören Hz. Peygamber'in gözlerinden yaşlar süzüldü. O sırada yanında bulunan Abdurrahman b. Avf, Resûlullah'ın ağladığını fark edince, "Sen de mi ağlıyorsun yâ Resûlallah?" diyerek şaşkınlığını dile getirdi. Resûlullah, *"Ey Avfoğlu, bu hâl, rahmet ve şefkattendir."* derken gözyaşları birbiri ardınca akmaya devam etti. Yüreğindeki acıyı sabır ve teslimiyetle yatıştıran Allah Resûlü'nün bu soruya cevap niteliğinde söylediği şu sözler aynı zamanda müminlere, böylesine acılı bir durum karşısında nasıl davranılması gerektiğini öğretiyordu: *"Göz yaşarır, kalp mahzun olur. Fakat biz, Rabbimizin razı olacağı sözlerden başkasını söylemeyiz. Ey İbrâhim! Biz senin ölümünden dolayı gerçekten üzgünüz."*[3]

Ebediyet arzusunda olan insan, ömrünün sonu anlamına gelen ölümden korkar, kendisinin ya da sevdiklerinin bir gün öleceği düşüncesinden olabildiğince uzaklaşmak ister. Fakat İslâm inancında ölüm, dünya hayatının sonu olmakla beraber eşsiz güzelliklerle dolu, yepyeni, ebedî bir hayatın başlangıcı demektir. İnsanın özüne döndüğü, müminin en çok sevdiği varlığa, Rabbi olan Allah'a kavuştuğu[4] bir düğün gecesidir. Bu nedenle Müslüman, dünyayı zaten geçici bir hayat kabul eder ve ömrünü âhiret yurdunda kazananlardan olacak şekilde geçirme gayretinde olur. Yakınlarının ölümünü de kalbi hüzünle dolu olsa bile Yüce Allah'ın takdiri olarak kabul eder ve onları bu dünyadan en güzel şekilde uğurlamaya çalışır. Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere mümin kardeşinin cenazesine katılmak inananların birbirlerine karşı görevleri arasında yer almaktadır: *"Müminin mümin üzerinde altı hakkı vardır: Hastalandığında ziyaret eder, öldüğünde cenazesinde bulunur, çağrıldığında davetine icabet eder, karşılaştığında ona selâm verir, aksırdığında 'elhamdülillâh' derse 'yerhamükâllâh' der, varlığında ve yokluğunda onun hakkında samimi davranır."*[5]

İnsanın, hayata veda ederken sevdiklerini yalnız bırakmaması, onlara olan vefa borcunun bir gereği olduğu gibi ölünün yakınları için de

[1] ST1/144 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 144.
[2] D3187 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 48, 49; MA14013 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 494.
[3] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43; M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[4] Secde, 32/10.
[5] T2737 Tirmizî, Edeb, 1; N1940 Nesâî, Cenâiz, 52.

bir tesellidir. Dolayısıyla, imkânlar elveriyorsa ölmek üzere olan kimsenin yanında bulunmak, son nefesine kadar ona yârenlik etmek, huzur içinde ruhunu teslim etmesine yardımcı olmak gerekir. Bunun için ölmek üzere olan kimsenin yanında kalpleri huzura erdiren yegâne kelâm olan Kur'ân-ı Kerîm,[6] özellikle de Yâsîn sûresi[7] okunur. Allah Resûlü'nün, *"Ölmek üzere olanlarınıza 'Lâilâhe illâllâh.' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) sözünü telkin edin."*[8] buyruğu üzere, kişinin kelime-i tevhid ile ruhunu teslim etmesi sağlanır.

Son nefeslerinde dahi ashâbını yalnız bırakmamaya gayret eden Resûlullah, Uhud'da aldığı yaralar nedeniyle vefat eden Ebû Seleme'nin yanına gelmiş ve açık kalan gözlerini usulca kapatmıştı. Onun ölümünü feryat figanla karşılayan ailesine, *"Kendinize hayırdan başka dua etmeyin. Çünkü melekler söylediklerinize 'Âmîn!' derler."* diyerek sadece hayır dua-da bulunmalarını tembihledikten sonra şöyle dua etmişti: *"Allah'ım, Ebû Seleme'yi affet, derecesini hidayete erenler katına yükselt. Arkasında kalanları sen kollayıp gözet. Bize de ona da mağfiret buyur. Ey âlemlerin Rabbi! Kabrini genişlet ve kendisine orada nur halk eyle."*[9]

Ölen kimsenin gözlerini kapatmayı ashâbına da emreden Rahmet Peygamberi,[10] *"(Ölenlerin ardından) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir."*[11]buyurmuştur. Öyle ki Müslüman olmak üzere biat eden kadınlardan, Allah'ın takdirine isyan niteliğindeki bu tür davranışları terk edeceklerine dair de söz vermelerini istemiştir.[12] Zira yaşamın da ölümün de Allah'tan geldiğini bilen mümin, acısı ne kadar taze ve büyük olursa olsun inancıyla bağdaşmayan, isyana varan söz ve davranışlardan kaçınır.

Hz. Peygamber'in belirttiği üzere ağlamak, insanın merhametinden kaynaklanan bir durumdur.[13] Dolayısıyla ölü için üzülmek ve ağlamak değil, bu üzüntüyü aşırı hareketlerle ifade etmek yasaklanmıştır. Nitekim Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın Mute Savaşı'nda şehit edildikleri haberi ulaştığında üzüntüsü yüzünden okunan[14] Resûlullah, muhacirlerden Osman b. Maz'ûn vefat ettiğinde de onu öpüp ağlamıştır.[15] Kendi oğlu İbrâhim'in ölümüyle bir insanın karşılaşabileceği en büyük acıyı tattığında da gözyaşlarına hâkim olamamış, fakat Allah'a dayanarak O'nun razı olmayacağı söz ve fiillerden sakınmıştır.[16]

Vefat olayının ardından, ölen kimsenin akrabaları, yakınları, komşuları ve arkadaşları durumdan haberdar edilir. Câhiliye döneminde toplumun ileri gelenlerinden birisi öldüğünde çevre kabilelere haberci gönderi-

[6] Ra'd, 13/28.
[7] D3121 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 19, 20.
[8] M2123 Müslim, Cenâiz, 1.
[9] M2130 Müslim, Cenâiz, 7.
[10] İM1455 İbn Mâce, Cenâiz, 6; HM17266 İbn Hanbel, IV, 125.
[11] B1294 Buhârî, Cenâiz, 35.
[12] M2163 Müslim, Cenâiz, 31; D3131 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24, 25.
[13] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.
[14] B1299 Buhârî, Cenâiz, 40.
[15] T989 Tirmizî, Cenâiz, 14; D3163 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 35, 36.
[16] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43; M6025 Müslim, Fedâil, 62.

lip "Falanca öldü, Araplar mahvoldu!" gibi sözler söylemek, feryat ve figan ederek ağlamak suretiyle ölüm ilânı yapmak âdet hâline gelmişti. Allah Resûlü amacı aşan ve İslâm'ın özüyle bağdaşmayan bu tür ölüm ilânlarını yasaklamıştır.[17] Ölüm ilânının gayesi Müslümanların cenazeye iştirak etmek suretiyle kardeşlerine son vazifelerini yapmalarına imkân tanımaktır. Resûlullah Habeş hükümdarı Necâşî'nin vefatını inananlara duyurmuş ve ashâbını onun için namaz kılmaya çağırmıştır.[18]

Dünya hayatına veda eden müminin Rabbine en güzel şekilde kavuşması, ebedî hayata maddî ve mânevî kirlerinden arınmış olarak başlaması için cenaze özenle yıkanır, güzel kokularla kokulanır ve sonra da güzelce kefenlenir. Allah Resûlü, ashâbın güzide hanımlarından Ümmü Atiyye'ye sevgili kızı Zeyneb'in cenazesini nasıl yıkayacaklarını şöyle tarif etmiştir: *"Onu su ve sidr ile üç defa yahut beş defa hatta lüzum görürseniz daha fazla yıkayın. Sonuncuda bir parça da kâfur katın."*[19] Bu tarife göre cenazenin yıkanacağı suya sidr gibi sabun görevi yapacak temizleyici maddeler ve kâfur gibi güzel kokulu malzemeler eklenebilir. Hz. Peygamber, cenazeyi yıkayan kadınlara yıkamaya sağ tarafından ve abdest azalarıyla başlamalarını öğütlemiş[20] ve kendi gömleğini vererek bunu kızına iç gömleği yapmalarını istemiştir.[21]

Bu doğrultuda bir nevi abdest aldırılan cenaze güzelce temizlenecek şekilde yıkanır. Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzere yıkama esnasında ölünün avret yerlerine bakılmaması, bu bölgelerin uygun şekilde kapatılması gerekir.[22] Yıkamada olduğu gibi daha sonra da edebe riayet etmek ve ölünün vücudunda birtakım hoş olmayan şeylere şahit olunmuşsa bunları başkalarına ifşa etmemek gerekir. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Kim bir ölüyü yıkar, onu kefenler, (kefenine) güzel koku sürer, (cenazesini) taşır, cenaze namazını kılar ve ölünün üzerinde gördüğü (olumsuz şeyleri) yaymazsa anasından doğduğu gibi günahlarından arınmış olur."*[23]Resûlullah, cenazenin yıkanması için özel bir kişi tayin etmemekle beraber bu iş için güvenilir kimselerin seçilmesini uygun görmüştür.[24] Her ne kadar Resûlullah'ın kızı Hz. Fâtıma'nın[25] ve Hz. Ebû Bekir'in vasiyetleri üzerine eşleri tarafından yıkandıkları bilinmekteyse de[26] erkek cenazelerini erkeklerin, kadın cenazelerini de kadınların yıkaması uygundur.

Yıkanıp güzel kokular sürülen ölünün saçları toparlanarak düzenli bir hâle getirildikten sonra kefenlemeye geçilir.[27] Ölüyü örten bir elbise olan kefen, insanın dünyadan doğduğu gibi ayrılacağını gösteren, üzerin-

[17] T984 Tirmizî, Cenâiz, 12; İM1476 İbn Mâce, Cenâiz, 14; İE5/85 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 85-86; AU8/28, Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VIII, 28.
[18] M2204 Müslim, Cenâiz, 62.
[19] M2168 Müslim, Cenâiz, 36; ŞN7/2 Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 2.
[20] B167 Buhârî, Vudû', 31.
[21] B1254 Buhârî, Cenâiz, 9.
[22] D3140 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27, 28; İM1460 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
[23] İM1462 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
[24] İM1461 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
[25] MA6122 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 409; BS6760 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 562.
[26] İBS379 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 379.
[27] B1263 Buhârî, Cenâiz, 17; M2169 Müslim, Cenâiz, 37.

de dünyaya ait hiçbir şeyi olmayan, yakasız ve dikişsiz kumaş parçasıdır. Bu nedenle Allah Resûlü kefen için seçilecek kumaşın, saflığın ve temizliğin sembolü olan beyaz renkte olmasını tavsiye etmiş[28] ve çok pahalı olmaması gerektiğini söylemiştir.[29] Ayrıca, *"Biriniz din kardeşini kefenlediği zaman, onu güzelce kefenlesin."* buyurarak kefenleme işine özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[30]

Dinimizde Hz. Peygamber'in üç parça bezle kefenlenmesinden hareketle[31] erkeklerin üç, kadınların ise beş parça bezle kefenlenmesi uygun görülmüştür.[32] Ancak imkânların elvermediği durumlarda kefen için tek parça kumaş dahi yeterlidir. Zira Hz. Peygamber, Uhud'da şehit olan amcası Hz. Hamza'yı tek parça, çizgili bir kumaşla kefenlemiştir.[33] Aynı savaşta şehit düşen Mus'ab b. Umeyr için ise kefen olarak yalnızca bedenini örtmeye yeterli gelmeyen bir kaftan bulunabilmiştir. Öyle ki başı örtüldüğünde ayakları açığa çıkan, ayakları örtüldüğünde ise başı dışarıda kalan Mus'ab'ın bu hâli kendisine bildirildiğinde Hz. Peygamber, örtünün başından aşağı doğru örtülmesini, ayaklarının ise ızhır adı verilen yeşil bir otla kapatılmasını emretmiştir.[34] İhramlıyken vefat eden kimselerin ise ihramlıyken dikkat edilmesi gereken hususlar doğrultusunda kefenlenmesini uygun gören Allah Resûlü, bu durumda kişinin giydiği iki parça elbise ile kefenlenmesini, kokulanmamasını, başının da açık bırakılmasını istemiş, onun, ihramıyla telbiye getirerek dirileceğini ifade etmiştir.[35]

Maddî ve mânevî kirlerinden arınarak tertemiz, bembeyaz bir örtüyle bezenen cenaze musallaya getirilir, artık namaz için hazırdır. *"Cenaze namazı kıldığınız zaman ölen kimseye samimiyetle dua edin."*[36] buyuran Allah Resûlü, ölen her mümin için namaz kılınmasını istemiştir.[37] Bu namazı kılmak suretiyle Müslümanlar, günahlarının affedilmesi, hatalarının giderilmesi, varacağı yerde cehennem azabından korunmuş bir şekilde selâmetle ve ikramla karşılanması için Yüce Rabbe niyaz ederek mümin kardeşlerini son yolculuğuna uğurlarlar.[38]

Bütün bu uygulamaların aksine Allah Resûlü'nün Uhud şehitleri için, *"Onları kanlarıyla defnedin. Çünkü Allah yolunda yara alan her kimse kıyamet günü yarası kanayarak (Allah'ın huzuruna) gelir, yaranın rengi kan rengi, kokusu ise misk kokusudur."*[39] buyurarak onların yıkanmadan, üzerlerine namaz kılınmadan, kanlarıyla gömülmelerini emretmesinin[40] bir çelişki gibi görülmesi doğru değildir. Resûlullah'ın bu uygulaması[41] muhtemelen, savaş alanında şehit olan insanları kolayca yıkayıp kefenlenme imkânının ve o

[28] D4061 Ebû Dâvûd, Libâs, 13; T2810 Tirmizî, Edeb, 46.
[29] D3154 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 30, 31.
[30] M2185 Müslim, Cenâiz, 49.
[31] B1387 Buhârî, Cenâiz, 94.
[32] T997 Tirmizî, Cenâiz, 20.
[33] T997 Tirmizî, Cenâiz, 20.
[34] M2177 Müslim, Cenâiz, 44.
[35] B1850 Buhârî, Cezâü's-sayd, 20.
[36] D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; İM1497 İbn Mâce, Cenâiz, 23.
[37] İM1525 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
[38] D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; M2234 Müslim, Cenâiz, 86.
[39] N3150 Nesâî, Cihâd, 27.
[40] B1343 Buhârî, Cenâiz, 72.
[41] D3135 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27; İM1514, İM1515 İbn Mâce, Cenâiz, 28.

ortamda buna ayrılacak zamanın bulunmaması zaruretinden doğmuştur. Nitekim daha önce bahsedildiği üzere Uhud'da şehit düşen Hz. Hamza tek parçadan oluşan bir kefenle, Mus'ab b. Umeyr ise bedenini bile tamamen örtmeyen bir parça kumaşla kefenlenmiştir. Ayrıca Resûlullah'ın Hz. Hamza için[42] daha sonraki bir zamanda ise Uhud'da şehit olan diğer sahâbîler için cenaze namazı kıldığı bildirilmiştir.[43] Dolayısıyla onun Uhud şehitleriyle ilgili talimatını genel bir hükümden ziyade imkânların elvermediği durumlarda kullanılabilecek bir ruhsat olarak anlamak daha yerinde olur.

Namazın ardından cenaze, vakit geçirilmeden götürülüp defnedilir. Hz. Peygamber, cenazenin aşırı süratli olmamak kaydıyla[44] bir an önce defnedileceği yere ulaştırılmasını tavsiye etmiştir.[45] Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd da cenazenin bulunduğu tabutu dört bir yanından taşımanın sünnetten olduğunu haber vermiştir.[46] Cenazeyi bizzat taşımayanlar da kabre götürülünceye kadar yaya olarak ya da bir vasıtayla ona eşlik ederler. Ancak Resûlullah'ın, cenazenin ardından yaya olarak gitmeyi daha uygun bulduğu anlaşılmaktadır.[47] Nitekim bir defasında cenazeyi takip ederken kendisine sunulan bineğe binmemiş, defin işlemlerinin bitmesinin ardından ise getirilen hayvana binmiştir. Bu şekilde hareket etmesinin sebebi sorulduğunda, *"Melekler (cenaze ile) yürüyordu. Onlar yürürken ben hayvana binemezdim. Ne zaman ki melekler orayı terk etti, ben de (hayvana) bindim."* buyurmuştur.[48] Bu nedenle kabrin uzaklığı, hastalık gibi bir zaruret olmadıkça kabre götürülürken cenazenin yaya olarak takip edilmesi tercih edilir. Aksi takdirde ise binek üzerinde gidenlerin yayalara zarar vermeyecek şekilde yol alması gerekir. Zira Allah Resûlü bu kimselerin cenazenin arkasından gitmelerini münasip görmüştür.[49]

Ölen kimse, sevdiklerinin omuzlarında, sevgi ve saygı hisleriyle kabrine taşınır. İnancı her ne olursa olsun, Yüce Allah tarafından yaratılmış bir insanın ölüsüne de dirisine de saygı duyan Allah Resûlü'nün, bir cenaze gördüğünde onun için ayağa kalktığı ve cenaze gözle görülemeyecek bir noktaya varıncaya kadar oturmadığı bildirilmiştir.[50] Hatta bir gün yanından geçen bir cenaze için ayağa kalkmış, bunun bir Yahudi cenazesi olduğu söylenince, *"O da bir can değil mi?"* karşılığını vermiştir.[51] *"Cenazeyi gördüğünüzde sizi geçinceye veya yere konuncaya kadar onun için ayağa kalkın."*[52] buyurmuş ve iştirak edenlerin, cenaze omuzlardan indirilmeden oturmamalarını emretmiştir.[53] Ayrıca cenazenin peşinden gidenlerin bağırıp ça-

[42] D3137 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27.
[43] D3224 Ebû Dâvûd, Cenâiz 69, 71.
[44] İM1479 İbn Mâce, Cenâiz, 15; HM19931 İbn Hanbel, IV, 412.
[45] M2188 Müslim, Cenâiz, 51.
[46] İM1478 İbn Mâce, Cenâiz, 15.
[47] T1012 Tirmizî, Cenâiz, 28.
[48] D3177 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 43, 44.
[49] D3180 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 44, 45; T1031 Tirmizî, Cenâiz, 42.
[50] M2223 Müslim, Cenâiz, 79.
[51] M2225 Müslim, Cenâiz, 81.
[52] M2217 Müslim, Cenâiz, 73.
[53] M2220 Müslim, Cenâiz, 76; T1043 Tirmizî, Cenâiz, 51.

ğırmadan, sükûnet üzere olmalarını ve vakarla hareket etmelerini istemiş; onları cenaze takibinde ateş ya da meşale yakmak, hüzün ifadesi olan birtakım özel kıyafetler giymek gibi câhiliye âdetlerinden de menetmiştir.[54] Nitekim mümine yaraşan, cenazeyi taşıma ve takip esnasında mümkün olduğunca sessiz bir şekilde ve edep üzere hareket etmektir.

Omuzlar üzerinde son yolculuğuna uğurlanan mümin, yeni bir hayata başlamadan önce kalacağı mekâna, kabre getirilir. Dünya hayatında Ehl-i kitaba benzememe hususunda hassasiyet gösteren Allah Resûlü, iman eden kimselerin kabirlerinin de farklı olması gerektiğini ifade etmiş, Yahudi ve Hıristiyanların kazdığı çukur (şak) şeklindeki kabrin[55] aksine Müslümanların kabirlerinin kıble tarafına doğru meyilli (lahit) olmasını öngörmüştür.[56] Cenazeyi kabre koyacak kişinin salih bir kimse olmasına önem vermiş[57] ve *"Ölülerinizi kabre koyarken, 'Bismillâhi ve alâ sünneti Resûlillâh.' deyin."* buyurmuştur.[58] Kendisi de bir cenazeyi defnederken bu sözleri söylemiş,[59] cenazeyi kıble tarafından alarak kabre yerleştirmiş ve ölen kimse için Allah'tan rahmet dilemiştir.[60]

Defin esnasında hassas davranmak, ölünün bedenine zarar vermekten kaçınmak oldukça önemlidir. Zira Hz. Peygamber ölüye zarar vermenin diriye zarar vermek gibi olduğunu söylemiştir.[61] Bir kabre sadece bir kişinin cenazesini defnetmek esastır. Ancak Allah Resûlü Uhud şehitlerinden iki veya üç kişinin aynı kabre gömülmesini, bunlardan Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi bilene öncelik verilmesini istemiştir.[62] Bu doğrultuda savaş ya da doğal afet gibi toplu ölümlerin yaşandığı zamanlarda, ölülerin çok olması, bozulma ihtimalinin bulunması gibi nedenlerden dolayı bir kabre birden fazla kişinin defnedilmesi, ayrıca artık eskidiğine kanaat getirilen mezarların üzerine de tekrar defin yapılması mümkündür.

Defin için tayin edilmiş belirli bir vakit olmamakla birlikte Hz. Peygamber ashâbını, kerahet vakitleri yani güneş doğarken, güneş tam tepede iken ve güneş batarken cenaze defnetmekten menetmiştir.[63] Cenazenin gündüz defnedilmesinin daha uygun olduğunu, ancak zarurî durumlarda gece de defnedilebileceğini söylemiştir.[64] Kendisinin de sahâbeden birisinin cenazesini gece vakti, bir kandil ışığı yardımıyla defnettiği bilinmektedir.[65] Tekfin ve defin işlemlerinin borçlanmadan yapılması esas olmakla beraber Hz. Peygamber, bir ölüyü kefenlemek ve defnetmek için borçlanmak durumunda kalan kişinin, bu borcu ödeyemediği takdirde kıyamette sorumlu tutulmayacağını bildirmiştir.[66]

[54] D3171 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 41, 42; İM1487 İbn Mâce, Cenâiz, 18; İM1485 İbn Mâce, Cenâiz, 17.
[55] ŞA7/260 Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VII, 260.
[56] HM19390 İbn Hanbel, IV, 359.
[57] B1342 Buhârî, Cenâiz, 71.
[58] HM6111 İbn Hanbel, II, 128.
[59] İM1550 İbn Mâce, Cenâiz, 38.
[60] T1057 Tirmizî, Cenâiz 62.
[61] D3207 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 58, 60; İM1617 İbn Mâce, Cenâiz, 63.
[62] N2012 Nesâî, Cenâiz, 86; T1713 Tirmizî, Cihâd, 34.
[63] D3192 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 50, 51; İM1519 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
[64] İM1521 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
[65] İM1520 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
[66] İM2435 İbn Mâce, Sadakât, 21.

Allah Resûlü'nün ifadesiyle, *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzerler."*[67] Bir yakınını kaybetmenin verdiği acıyla yürekleri parçalanan cenaze sahiplerinin yardımına koşmak, maddî ve mânevî anlamda kendilerine destek olmak Müslümanlığın gereklerindendir.[68] Nitekim Mute Harbi'nde Ca'fer b. Ebû Tâlib'in şehit olduğu haberi gelince, *"Ca'fer ailesi için yemek hazırlayın, çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir hâl geldi."*[69] buyuran Resûlullah, cenazeye katılan diğer insanların onlar için yemek yapıp getirmelerini emretmiştir. Câbir b. Abdullah'ın, Uhud Savaşı'nda şehit olan babası için halasıyla birlikte ağladığını gördüğünde ise, *"Ağlasanız da ağlamasanız da siz şehidi yerinden kaldırıncaya kadar melekler kanatlarıyla onu gölgelendirmeye devam ettiler."*[70] sözleriyle onları teselli etmiş, başına böyle bir felâket gelen kimseye sabır tavsiye edip taziyede bulunanları Allah Teâlâ'nın âhirette mükâfatlandıracağını haber vermiştir.[71]

"Siz kimi hayırla anarsanız ona cennet, kimi de kötülükle anarsanız ona da cehennem vacip olur. Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz." buyurarak ölü hakkında yapılan şahitliğin önemine işaret eden[72] Allah Resûlü, *"Ölülerinizin iyiliklerini anın, onların kötülüklerini zikretmekten kaçının."*[73] sözleriyle ölen kimselerin daima hayırla anılmalarını istemiştir. Ayrıca hayattayken yaptıkları hatalar nedeniyle ölüler hakkında hoş olmayan ifadeler kullanılmasını yasaklayarak[74] bu tür sözlerin cenaze sahiplerini inciteceğini hatırlatmıştır.[75]

Müminlerin dünya hayatına veda eden kardeşlerini her zaman hatırlaması, hayırla anması, ona olan hürmetin, vefakârlığın ve samimiyetin bir göstergesidir. Ancak dinimizde ölüler için karalar bağlayıp yas tutmak, hayata küsüp dünyevî zevklerden uzaklaşmak uygun görülmemiştir. Nitekim câhiliye döneminde kocası ölen kadın küçük bir eve girer, en kötü elbisesini giyer, bu şekilde bir yıl boyunca yas tutardı.[76] Hz. Peygamber bu tür âdetleri kaldırarak, *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının ölü için üç geceden fazla yas tutması helâl olmaz."* buyurmuş, ancak kadının iddet beklediği süre zarfında, kaybettiği eşi için matemini sürdürmesinde bir sakınca görmemiştir.[77]

Peygamber Efendimiz, yakınlarını kaybeden kimselerin ölenlerin borçlarını ödemelerini ve sevabını kendilerine bağışlamak üzere onlar adına hayır yapmalarını güzel görmüştür. Örneğin, kendisine gelerek vefat

[67] M6586 Müslim, Birr, 66.
[68] HM19277 İbn Hanbel, IV, 349.
[69] T998 Tirmizî, Cenâiz, 21.
[70] B1244 Buhârî, Cenâiz, 3.
[71] İM1601 İbn Mâce, Cenâiz, 56.
[72] M2200 Müslim Cenâiz, 60.
[73] D4900 Ebû Dâvûd, Edeb, 42; T1019 Tirmizî, Cenâiz, 34.
[74] B1393 Buhârî, Cenâiz, 97.
[75] T1982 Tirmizî, Birr, 51.
[76] D2299 Ebû Dâvûd, Talâk, 41, 43; N3563 Nesâî, Talâk, 63.
[77] B1280 Buhârî, Cenâiz, 30.

eden annesi için sadaka vermesinin annesine bir faydası olup olmadığını soran Sa'd b. Ubâde'ye *"Evet."* demiş,[78] "Hangi sadaka daha değerlidir?" sorusu üzerine ise, *"(Susuz kalmışlara) su vermek."* cevabını vermiştir.[79] Hz. Âişe'nin de uykusunda vefat eden kardeşi Abdurrahman için birçok köle azat ettiği bilinmektedir.[80] Sevabının ölen kimselere ulaşacağı ümidiyle onlar için hayır hasenatta bulunmak, kültürümüzde canlılığını koruyan güzel bir gelenek olarak devam etmektedir. Bu amaçla yaptırılan çeşmeler, insan olsun hayvan olsun tüm canlılara fayda sağlarken okul, hastane, vakıf gibi kurumlar da topluma önemli ölçüde hizmet sunmaktadır.

İslâm dini, dünya hayatında kardeşçe yaşamaları arzulanan müminlerin, hayata veda ederken de birlikte olmalarına önem vermiştir. Allah Resûlü, inananların hayattayken birbirleriyle olan ilişkilerinde gösterdikleri duyarlılığın ölüm anında hatta öldükten sonra da devam ettirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Onun cenazeyle ilgili emir, tavsiye ve yasaklarından anlaşıldığı üzere müminin, hayattayken olduğu gibi ölümü anında, hatta öldükten sonra da mümin kardeşini yalnız bırakmaması, sağken kendisine gösterdiği saygıyı öldükten sonra da sürdürmesi gerekir. Dünya misafirhanesinden ayrılan kardeşini, sefere çıkan bir yolcuyu uğurlar gibi en güzel şekilde uğurlamaya gayret etmeli, ona karşı son görevini lâyıkıyla yerine getirmelidir. Ölmeden önce onun hakkında gıybet etmekten çekindiği gibi öldükten sonra da onun hakkında kötü söz söylemekten uzak durmalıdır. Hayattayken nasıl kendisi için istediğini onun için de istiyorsa âhirete göçtüğünde de ona hayırlar vermesi için Rabbine dua etmelidir. İslâm'ın ruhuna uymayan, özellikle de isyana varan söz, fiil ve davranışlardan kaçınmalıdır. Zira Allah'a inanan bir mümin iyiliğin de kötülüğün de Allah'tan geldiğini, hayatın geçici bir imtihan yeri olduğunu bilir. Başına bir felâket geldiğinde Rahmân olan Rabbine sığınır ve bir sevdiğini kaybettiğinde, Resûlullah'ın yaptığı gibi[81] Yüce Allah'ı hoşnut eden[82] şu ilâhî kelâmla teselli bulur: *"Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz."*[83]

[78] B2756 Buhârî, Vesâyâ, 15.
[79] N3694 Nesâî, Vesâyâ, 9.
[80] MU1479 *Muvatta'*, Itk, 8.
[81] D3111 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 11.
[82] T1021 Tirmizî, Cenâiz, 36.
[83] Bakara, 2/156.

KABİR
EBEDİYETE AÇILAN KAPI

عن هَانِئٍ مَوْلَى عُثْمَانَ قَالَ: كَانَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِذَا وَقَفَ عَلَى قَبْرٍ يَبْكِى.
حَتَّى يَبُلَّ لِحْيَتَهُ. فَقِيلَ لَهُ: تَذْكُرُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ وَلاَ تَبْكِى. وَتَبْكِى مِنْ هَذَا؟ قَالَ:
إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
”إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنَازِلِ الآخِرَةِ. فَإِنْ نَجَا مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ.
وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ، فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ مِنْهُ.“

Hz. Osman'ın azatlı kölesi Hâni' anlatıyor:
Osman b. Affân bir kabrin başında durduğunda sakalı ıslanıncaya kadar ağlardı. Bir defasında ona, 'Cenneti ve cehennemi düşünürken ağlamıyorsun da bunun için mi ağlıyorsun?' denildiğinde şöyle cevap verdi: 'Resûlullah (sav) buyurdu ki, '*Kabir, âhirete giden yoldaki konaklama yerlerinden ilkidir. Kişi ondan sağ salim kurtulursa sonrası daha kolay olur. Eğer kurtulamazsa ondan sonrası daha çetin gelir.*'"
(İM4267 İbn Mâce, Zühd, 32; T2308 Tirmizî, Zühd, 5)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ، إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ."

أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ." قَالَ: "يَأْتِيهِ مَلَكَانِ فَيُقْعِدَانِهِ فَيَقُولَانِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟" قَالَ: "فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ." قَالَ: "فَيُقَالُ لَهُ: "انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ قَدْ أَبْدَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ." قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ : "فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُو:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ."

Abdullah b. Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz öldüğü zaman, ona, varıp yerleşeceği yeri sabah akşam gösterilir. O kimse cennet ehlinden ise cennetliklerin yeri, cehennem ehlinden ise cehennemliklerin yeri gösterilir. Ve ona, 'İşte senin yerleşeceğin yer burasıdır. Sonunda kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek.' denilir."*

(B1379 Buhârî, Cenâiz, 89)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kul, kabrine konduğu ve yakınları dönüp gittiği zaman onların ayak seslerini işitir. Ardından ona iki melek gelerek kendisini oturturlar ve 'Bu zât hakkında ne dersin?' diye (peygamberini) sorarlar. Eğer o kul mümin ise, 'Şehâdet ederim ki o Allah'ın kulu ve Resûlü'dür.' diye cevap verir. Ona, 'Cehennemdeki yerine bak! Allah onun yerine sana cennetten bir yer verdi.' denilir."* Allah'ın Peygamberi (sav), *"O kişi her iki yerini birden görür."* buyurdu.

(M7216 Müslim, Cennet, 70)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Resûlullah (sav) şöyle dua ederdi: *'Allah'ım, kabir azabından, cehennem azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden, Mesih Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım.'"*

(B1377 Buhârî, Cenâiz, 87)

Medineli genç sahâbîlerden Berâ' b. Âzib'in anlattığına göre, bir gün Resûlullah (sav) bazı dostlarıyla birlikte ensardan bir adamın cenazesine katıldı. Onu defnetmek üzere Bakî' Mezarlığı'na vardıklarında mezarın kazılması henüz tamamlanmamıştı. Nebî (sav) ve ashâbı, kabrin yanına oturdular. Ashâb sanki başlarının üzerinde bir kuş varmış gibi hiç kımıldamadan sessizce Allah Resûlü'nün bir şeyler söylemesini beklediler. O esnada Allah'ın Elçisi elindeki bir çöple yere çizgiler çiziyordu. Derken başını kaldırıp birkaç kez, *"Kabir azabından Allah'a sığının."* buyurdu ve ekledi, *"Muhakkak ki ölü, kendisine, 'Ey adam, Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim?' diye sorulduğu sırada (kendisini defnettikten sonra) dönüp giden insanların ayak seslerini işitir. İki melek gelir ve oturarak ona, 'Rabbin kim?' diye sorarlar. 'Rabbim Allah'tır.' der. 'Dinin ne?' diye sorarlar. 'Dinim İslâm'dır.' diye cevap verir. 'İçinizden görevlendirilen bu adam kim?' diye sorduklarında ise, 'O Allah'ın Resûlü'dür.' diye cevap verir. Sonra melekler, 'Bunu nereden öğrendin?' diye sorunca o, 'Ben Allah'ın Kitabı'nı okudum, O'na inandım ve O'nu tasdik ettim.' karşılığını verir ki bu durum âdeta, "Allah, inananları dünya hayatında da âhirette de sağlam bir sözle sabit kılar."[1] âyetinin bir tecellisidir. Bunun üzerine gökten bir ses, 'Kulum doğru söyledi. Ona cennetten bir yer hazırlayın, onun için cennete (giden) bir kapı açın ve ona bir cennet elbisesi giydirin.' der. Hemen arkasından o kula cennetin esintisi ve hoş kokusu gelmeye başlar ve daha kabrinde iken ufku gözünün alabildiğince açılıp genişler. Kâfirin ruhu cesedinden ayrıldığında da ona iki melek gelir. Yanına oturarak 'Rabbin kim?' diye sorarlar. O, 'Ah ah! Bilmiyorum.' diye cevap verir. Sonra 'Dinin ne?' diye sorarlar. Yine 'Ah ah! Bilmiyorum.' der. 'İçinizden görevlendirilen bu adam kim?' diye sorduklarında kâfir, 'Ah ah! Bilmiyorum.' diye cevap verir. Bunun üzerine gökten bir münâdi, 'Ona cehennemden bir yer hazırlayın. Cehennem elbiselerinden bir elbise giydirin. Ve ona cehenneme (giden) bir kapı açın.' diye seslenir. O sırada cehennemin sıcağı, yakıcı havası kendisine gelmeye başlar. Böylece kabri, kendisine öyle bir daraltılır ki kaburga kemikleri birbirine girer..."*[2]

Bu hadiste anlatılanlardan insanın kabir hâlinin, ömrünün bir aynası olduğu anlaşılmaktadır. Arapçada, "ölünün gömüldüğü yer" anlamında "kabir", "kabirlerin bulunduğu yer" anlamında ise "makber"

[1] İbrâhîm, 14/27.
[2] D4753 Ebû Dâvûd, Sünnet, 23, 24.

veya "makbere" kelimeleri kullanılır.[3] Türkçede ise kabrin karşılığı olarak Arapçada "ziyaret edilen" yer anlamındaki "mezar" kelimesi kullanılır. Kab(i)r kelimesi, Kur'an'da daha çok yeniden dirilişin anlatıldığı âyetlerde, *"insanların kabirlerinden çıka(rıla)cağını"* ifade ederken *"kubûr"* şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır.[4]

İnsanı bir nutfeden (sperm) yarattıktan sonra ona bir tabiat ve biçim verdiğini, sonra da hayat yolunu onun için kolaylaştırdığını belirten Yüce Allah, nihayet onu öldürüp kabre koyduğunu ve dilediği bir zamanda onu tekrar dirilteceğini buyurmaktadır.[5] Böylece toprağa gömülerek yaratıldığı öze geri döndürülen insan, orada Allah'ın dilediği vakte kadar bekletilecek ve yeniden diriltilecektir. İslâm geleneğinde ölümle yeniden diriliş arasındaki bu süreç "berzah âlemi" olarak isimlendirilir. İki şey arasındaki engeli ifade etmek için kullanılan "berzah" kelimesi,[6]Kur'an'da, "öldükten sonra diriliş gününe (ba's) kadar insanın dünyaya tekrar dönmesine engel olan şey"[7] anlamında kullanılır.

Kıyamet, yeniden diriliş süreci, hesap günü ve cennet cehennem hayatına dair zaman zaman ayrıntılı bilgiler veren Kur'an, ölümle yeniden diriliş arasındaki sürece, diğer bir ifadeyle kabir ahvaline ilişkin açık bir mâlûmat sunmamıştır. Ancak Kur'an'da Medine'deki münafıklardan bahsedilirken onların iki defa azap göreceklerine ve sonra da büyük bir azaba iletileceklerine,[8] yine Firavun ailesinden söz edilirken onların sabah akşam en kötü azaba maruz kalacaklarına, kıyametin kopacağı günde de azabın en şiddetlisine duçar olacaklarına[9] dair ilâhî beyanlar birçok âlim tarafından kabir azabı olarak yorumlanmıştır. Bazı âyetler ışığında münafıklar ve inkârcılar için bu değerlendirmeler yapılmasına karşın inanan ve salih amel işleyenlerin kabirde görecekleri mükâfata ilişkin doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir Kur'an âyetine işaret edilmediği görülmektedir.

Kur'an'da, âhirette hesaba çekilmek üzere yeniden diriltilen insanların, kabirlerinde çok az bir süre kaldıklarını zannetmeleri[10] veya kıyamet gününü gördüklerinde dünyada sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kalmış gibi hissetmeleri,[11] yine sûra üfürüldüğünde birden kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giden insanların, *"Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı?"*[12] gibi şaşkınlık ifadeleri sarf etmeleri onların kabirlerinde herhangi bir şey yaşamadıkları yorumlarına da yol açmış, böylece kabir sorgusu veya ahvali hakkında hâkim görüşün aksine farklı bir eğilim de İslâm düşüncesinde kendine yer bulmuştur.

[3] LA39/3509, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXIX, 3509.
[4] Hac, 22/7; İnfitâr, 82/4; Âdiyât, 100/9.
[5] Abese, 80/19-22.
[6] İE1/143, İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 143.
[7] Mü'minûn, 23/99-100.
[8] Tevbe, 9/101.
[9] Mü'min, 40/45-46.
[10] İsrâ, 17/52.
[11] Nâziât, 79/46.
[12] Yâsîn, 36/51-52.

Hadis kaynaklarında ise mümin olsun kâfir olsun insanoğlunun kabir hayatına dair birçok rivayetle karşılaşmak mümkündür. Bu rivayetlerin içeriğine baktığımızda kabir sorgusu ve azabının ön planda olduğunu görürüz. Hz. Âişe'nin aktardığına göre bir gün, kendisinden yiyecek bir şeyler istemeye gelen bir Yahudi kadın şöyle dua etti: *"Allah seni kabir azabından korusun."* Müminlerin annesi, biraz sonra yanına giren Resûlullah'a (sav), "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlara kabirde azap ediliyor mu?" diye sordu. Allah'ın Elçisi, *"Bundan Allah'a sığınırım."* buyurdu ve hemen bir binite binerek oradan ayrıldı. Güneş tutulmuştu. Nebî (sav) merkebinden inerek namazgâha geldi ve insanlara uzun bir namaz kıldırdı... Güneş de açılmıştı. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Deccâl fitnesi (ile imtihan edildiğiniz) gibi kabirlerinizde de imtihana çekileceksiniz."* Hz. Âişe validemiz, Allah Resûlü'nün bu olaydan sonra kabir azabından Allah'a sığınmaya başladığını söylemektedir.[13]

Resûlullah, *"Allah'ım, kabir azabından, cehennem azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden, Mesih Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım."*[14] buyurarak kabir azabından Allah'a sığınmış ve kabirde azap gören kimselerin sesini işittiğinde dehşet içinde ashâbına bu durumdan Allah'a sığınmalarını söylemiştir.[15] Cenaze namazını kıldırdığı ölünün arkasından, *"Allah'ım! Onu kabir fitnesinden ve cehennem ateşinden koru!"* diye dua eden[16] Merhamet Elçisi (sav), Ebû Seleme vefat ettiğinde de onun için Allah'tan af dilemiş ve kabrini genişletmesini niyaz etmiştir.[17]

"Fitne" kelimesi Kur'an'da "azap"[18] ve "işkence"[19] gibi anlamlar için kullanılmakla birlikte "imtihan" anlamına da gelmektedir.[20] Bu durumda hadiste ifade edilen "kabir fitnesi/azabı" dediğimiz şey aslında bir ön sorgulama gibi anlaşılmaktadır.[21] Dolayısıyla bu sorguları iyi geçmeyenlerin, büyük hesap gününe kadar kabirlerinde ruhî bir sıkıntı veya daralma yaşayacak olmalarını ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, küsûf yani güneş tutulması namazını kıldırdıktan sonra yaptığı konuşmasında ashâba hitaben, *"Bana, kabirlerde imtihana tâbi tutulacağınız vahyolundu."* dedikten sonra biri mümin diğeri de kâfir/münafık olmak üzere iki kişiye, kendisinin peygamberliğine inanıp inanmadıklarının sorulacağından bahsetmektedir.[22] Ayrıca bir başka rivayette, Allah Resûlü kabir fitnesine şu şekilde açıklık getirmektedir: *"Biriniz öldüğü zaman, ona varıp yerleşeceği yeri sabah akşam gösterilir. O kimse cennet ehlinden ise cennetliklerin yeri, cehennem ehlinden ise cehennemliklerin yeri gösterilir. Ve ona, 'İşte senin yerleşeceğin yer burasıdır. Sonunda kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek.' denilir."*[23]

[13] N1477 Nesâî, Küsûf, 12; DM1561 Dârimî, Salât, 187; M2098 Müslim, Küsûf, 8.
[14] B1377 Buhârî, Cenâiz, 87.
[15] HM14199 İbn Hanbel, III, 295-96; MA6742 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 584.
[16] M2234 Müslim, Cenâiz, 86.
[17] M2130 Müslim, Cenâiz, 7.
[18] Enfâl, 8/25.
[19] Ankebût, 29/10.
[20] Ankebût, 29/2-3.
[21] İE3/1437 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, III, 1437.
[22] B86 Buhârî, İlim, 24; M1319 Müslim, Mesâcid, 123; MU451 *Muvatta'*, Küsûf, 2.
[23] B1379 Buhârî, Cenâiz, 89.

Kur'an'a göre nasıl melekler, henüz ölmemiş ancak ölümün pençesindeki inkârcılara cehennem azabını müjdeliyorsa[24] bu rivayet de cennetlik ve cehennemlik olanların daha kabirdeyken âhiretteki durumlarının ne olacağına dair işaretler almaya başladığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in, *"Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur."*[25] şeklindeki sözlerinin anlamı da budur.

Bu hâli şöyle bir benzetmeyle de izah edebiliriz: Kabirde sıkıntı yaşayacak cehennemlik insanın durumu, herhangi bir suç isnadıyla gözaltına alınıp bekletilen kimsenin durumu gibidir. İtham edildiği suçu işlediği için hâkim önüne çıkana kadar o kısacık gözaltı süresi o kişi için aylara, yıllara dönüşecek, gözaltı mekânı da kendisine dar gelecek, oraya sığamayacaktır. Bu durumun ciddiyetinden olmalıdır ki Hz. Osman'ın azatlısı Hâni'in (ra) aktardığına göre, Osman b. Affân bir kabrin başında durduğunda sakalı ıslanıncaya kadar ağlardı. Bir defasında ona, "Cenneti ve cehennemi düşünürken ağlamıyorsun da bunun için mi ağlıyorsun?" denildiğinde şöyle cevap verdi: "Resûlullah (sav) buyurdu ki, *'Kabir, âhirete giden yoldaki konaklama yerlerinden ilkidir. Kişi ondan sağ salim kurtulursa sonrası daha kolay olur. Eğer kurtulamazsa ondan sonrası daha çetin gelir.'*"[26]

Allah Resûlü'nün sırf âhireti hatırlattığı için kabir ziyaretlerini teşvik etmesinden de[27] anlaşılacağı üzere kabir ahvali hem mümin hem de kâfir için âhiret ahvalinin bir habercisi olarak düşünülmelidir. Bu bakımdan Kur'an'da da sıklıkla rastladığımız gibi nasıl ki Hz. Peygamber (sav), inananları kötü bir davranıştan sakındırmak için zaman zaman "cehennemle korkutma" yöntemine başvurmuşsa aynı şekilde onları "kabir azabıyla" da uyarmıştır. Bu bağlamda kabir azabının elbiseye sıçrayan idrarla, ulu orta tuvalet ihtiyacını gidermekle, gıybetle veya koğuculukla ilişkisine işaret eden rivayetler dikkat çekmektedir.

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Allah'ın Elçisi bir gün Zeyd b. Hârise'nin eşi Ümmü Mübeşşir'in[28] bahçesine uğradı. Derken orada kabirlerinde azap görmekte olan iki insanın sesini işittiğini söyleyen Hz. Peygamber (sav), birinin, *"insanlardan gizlenmeden tuvalet ihtiyacını gidermesi"*, diğerinin de *"laf taşıması"* sebebiyle bu azaba müstahak olduğunu söyledi. Ardından yeşil bir hurma dalı isteyen Hz. Peygamber, dalı iki parça yaptı ve her birinin kabri üzerine bir parça koydu. Oradakiler, "Yâ Resûlallah! Bunu niçin yaptın?" diye sorunca, Allah Resûlü, *"Bu dallar kurumadıkları müddetçe onların azabı hep hafifletilir."*[29] buyurdu.

[24] En'âm, 6/93.
[25] T2460 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26.
[26] İM4267 İbn Mâce, Zühd, 32; T2308 Tirmizî, Zühd, 5.
[27] D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77; T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60.
[28] İF1/317 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 317.
[29] B216 Buhârî, Vudû', 55.

Terğîb-terhîb (teşvik edici-sakındırıcı) türü bu rivayet bir taraftan söz konusu olumsuz davranışlardan sakındırırken diğer taraftan da ağaç dikmeye teşvik etmektedir. Nitekim Resûl-i Ekrem'in bu uygulamasından kabir alanlarının yeşillendirilmesi tavsiyesini çıkaran Müslümanlar, sıklıkla ziyaret ettikleri kabristanları ağaçlandırmaya özen göstermişlerdir.

Bazı sahâbîlerin aktardığına göre ise Hz. Peygamber, *"idrardan sakınmayıp onu üzerine sıçratan"*ın kabir azabına duçar olacağını söylemiştir.[30] Ayrıca kabir azabıyla ilgili olarak yukarıda yer verdiğimiz Hz. Âişe ile Yahudi kadın arasında geçen konuşmada Yahudi kadının, "Kabir azabı, üzerimize sıçrattığımız idrardandır." dediği yer almaktadır. Hz. Âişe'nin buna inanmaması üzerine yaşlı kadın, Yahudilerin, idrarın bulaştığı elbise, deri ne varsa hepsini makasla kestiklerini söylemiştir. Bu tartışmayı sonradan eşinden dinleyen Resûlullah, o kadını tasdik etmiş ve o günden sonra namazlarının akabinde yaptığı dualarına şu cümleyi de eklemiştir: *"Cebrail'in, Mîkâil'in, İsrafil'in Rabbi! Beni cehennem ateşinden ve kabir azabından koru."*[31] Kabir azabı-idrar bağlantısı bir rivayette de şu şekilde ifade edilmiştir: *"Kabir azabının çoğu, üzerine idrar sıçramasından kaynaklanır."*[32] Böylece Allah Resûlü kabir azabını hatırlatmak suretiyle müminlerden hayatlarının her anına çeki düzen vermelerini istemiş, bu bağlamda idrarlarını yaparken üzerlerine sıçratmamaları hususunda dikkatli olmalarını söyleyerek temizliğe azami derecede gayret göstermeleri gerektiğini belirtmiştir.

Hadislerde kabirde azap görme sebebi olarak zikredilen hususlardan biri de Allah Resûlü'nün (sav) câhiliye âdetlerinden biri olarak ifade ettiği[33] "niyâha" yani ölünün arkasından veya kabri başında saç baş yolunarak, yüz ve diz dövülerek ağıt yakılmasıdır. Buna göre hadiste, *"Ölü, ardında kalanların kendisi için feryat ve figanla ağlamasından dolayı azap görür."* buyrulmuştur.[34] Hz. Âişe'ye, Abdullah b. Ömer'in, hadisi bu şekilde rivayet ettiği hatırlatıldığında müminlerin annesi şu açıklamayı yapmıştır: "Allah, Abdullah'a merhamet etsin! Bir şeyler duymuş ama anlaşılan iyi belleyememiş. Gerçek şu ki Resûlullah'ın (sav) yanından bir Yahudi cenazesi geçti. O esnada Yahudiler de o cenazeye ağlıyorlardı. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, *'Siz ona ağlıyorsunuz, halbuki o azap görüyor.'* buyurdu."[35] Hz. Âişe'ye göre, Allah Resûlü burada iki farklı durumdan söz etmiş, rivayeti aktaranlar ise bunu bir sebep sonuç ilişkisi olarak anlamış ve nakletmişlerdir.

Allah Resûlü benzeri bir uyarıyı da yolsuzluk yapmak suretiyle kamuya ait mala gözünü dikenler hakkında yapmıştır. Hz. Peygamber'in

[30] D20 Ebû Dâvûd, Tahâret, 20; N31 Nesâî, Tahâret, 27; HM1980 İbn Hanbel, I, 225.
[31] N1346 Nesâî, Sehv, 88.
[32] İM348 İbn Mâce, Tahâret, 26; HM8313 İbn Hanbel, II, 327.
[33] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
[34] B1292 Buhârî, Cenâiz, 32.
[35] M2153 Müslim, Cenâiz, 25; N1857 Nesâî, Cenâiz, 15.

azatlısı Ebû Râfi'in anlattığına göre, bir gün Bakî' Mezarlığı'na uğrayan Resûlullah (sav), bir kabrin başucuna gelerek, *"Yazık sana! Yazık sana!"* diye seslendi. Nebî'nin (sav) bunu kendisine söylediğini zanneden Ebû Râfi, derhâl mezarın başından geri çekilince azatlısının endişesini fark eden Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu: *"Bunu sana söylemedim. Şu kabrinin yanından geçtiğimiz kimse var ya, vaktiyle onu zekât toplamak için göndermiştim de o zekât malından bir gömlek aşırmıştı. Şimdi o gömleğe karşılık olarak ona ateşten bir zırh giydirildi."*[36]

Bütün bu rivayetlerden anlaşılıyor ki Hz. Peygamber (sav) muhataplarını üzerinde kalıcı tesirler bırakacağını bildiği için kabir azabıyla uyarmak suretiyle sakındırmak istediği bazı önemli hususlara dikkat çekmiştir. Böylece kabirdekiler üzerinden temizlik, edep, hayâ, gıybet, hırsızlık ve ölüye aşırı ağıt gibi değişik hususlarda ashâbını titiz olmaya davet etmiş, Ehl-i kitap geleneğinde de var olan kabir azabı inancını etkin bir uyarı unsuru olarak dillendirmiştir.

Kabir ahvaline dair Kur'an'da açık bir işaretin olmayışına dayanan ve hesap gününün yeniden dirilişten sonraki bir sürece tekabül etmesi gerçeğinden hareketle, kabirdeki sorgu veya cezalandırılmanın yargısız infaz olacağını ileri süren, dolayısıyla kabir azabına temkinli yaklaşan bir düşünce tarih boyunca var olagelmiştir. Ancak berzah âleminin, âhirete nispetle insana daha yakın bir süreç olduğu gerçeği, hatta insanların kabirlerle iç içe yaşıyor olmaları göz önüne alındığında "kabir sorgusu veya azabı", "kabrin daralması", "cehennem çukurlarından bir çukur olması" gibi kabir ahvaliyle ilgili uyarıların insanın sorumluluk bilinci üzerinde ne kadar olumlu tesirler icra edeceği muhakkaktır.

[36] N863 Nesâî, İmâmet, 58; HM27734 İbn Hanbel, VI, 391.

KABİR ZİYARETİ
SELÂM, DUA ve İBRET

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَى الْمَقَابِرِ... السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَلاَحِقُونَ أَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ."

Süleyman b. Büreyde'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav), ashâbına kabristana girdikleri zaman şöyle söylemelerini öğretmişti: *"Selâm size ey bu diyarın mümin ve Müslüman olan sakinleri! Bizler de inşallah size katılacağız. Allah'tan bize ve size afiyet dilerim."*

(M2257 Müslim, Cenâiz, 104)

عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا فَإِنَّ فِي زِيَارَتِهَا تَذْكِرَةً."

عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ قَبْرِي وَثَنًا يُعْبَدُ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قُبُورًا وَلَا تَجْعَلُوا قَبْرِي عِيدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ."

İbn Büreyde'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben size kabirleri ziyareti yasaklamıştım, artık onları ziyaret edin. Çünkü kabirleri ziyarette tezkire (ölümü hatırlatma ve ibret) vardır."*

(D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77)

İmam Mâlik'in, Zeyd b. Eslem aracılığıyla Atâ b. Yesâr'dan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım, kabrimi ibadet yeri hâline getirme! Peygamberlerinin kabrini mescit hâline getiren ümmete Allah'ın gazabı şiddetli olur."*

(MU419 Muvatta', Kasru's-salât, 24; HÜ1073 Humeydî, Müsned, III, 252)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Kabrimi de ziyaret yeri hâline getirmeyin. Nerede olursanız olun bana salâvat getirin. Çünkü salâvatınız bana mutlaka ulaşır."*

(D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96–97; HM8790 İbn Hanbel, II, 367)

Bir Medine gecesiydi. Yatağına uzanan Allah Resûlü (sav) bir süre sonra, yanı başındaki eşi Hz. Âişe'nin uyuduğunu düşünerek sakince dışarı çıktı. Ancak müminlerin annesi uyumamıştı. O da derhâl Hz. Peygamber'in (sav) peşine düştü. Efendimiz (sav) Bakî' Mezarlığı'na gitmişti. Orada epeyce bekledikten sonra üç kez ellerini semaya kaldırdı ve geri döndü. Allah Resûlü'nü takip eden Hz. Âişe ondan önce eve ulaştı ve tekrar yatağına uzandı. Ardından Allah Resûlü içeri girdi ve *"Sana neler oluyor Âişe, nefes nefese kalmışsın!"* dedi. Âişe, "Bir şey yok." dese de Allah'ın Elçisi bir şeyler olduğunun farkındaydı ve *"Ya söylersin ya da lütuf sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah bana haber verir."* diyerek konuşması için eşine ısrar etti. "Annem babam sana feda olsun!" diyen müminlerin annesi, olanları anlattı. *"Demek o gördüğüm karartı sendin."* diyen Hz. Peygamber, eşinin kaygısını fark edince, *"Allah ve Resûlü'nün sana ihanet edeceğini mi zannettin!"* diyerek durumu izah etti. Allah'ın, Bakî' Mezarlığı'nda yatanlara dua edip istiğfarda bulunması emrini iletmesi için kendisine Cebrail'i gönderdiğini söyledi. Hz. Âişe de kabristana uğradıklarında nasıl dua edeceklerini sordu. Cebrail'in Resûlullah'a öğrettiğine göre, ölülerin diyarına uğrayan müminler, âhirete irtihal etmiş din kardeşleri için şu duayı okuyacaklardı: *"Selâm bu diyarda yatan mümin ve Müslümanlara! Allah, bizim geçmişlerimize de geleceklerimize de rahmet eylesin. Bizler de inşallah sizlere katılacağız."*[1]

Âişe validemizin naklettiğine göre, Allah Resûlü, kendisiyle birlikte kaldığı her gecenin sonunda Bakî' Mezarlığı'na gidip bu duayı okumuş[2] ve inananlara da aynısını okumalarını öğütlemiştir.[3] Böylece Efendimiz (sav) kabristanı sık sık ziyaret etmekle kalmamış, müminlere de bunu yapmalarını tavsiye etmiştir.

Diğer yandan kaynaklarımızda yer alan birtakım rivayetler, Hz. Peygamber'in kabir ziyaretlerini bir süre yasakladığını göstermektedir. *"Ben size kabirleri ziyareti yasaklamıştım, artık onları ziyaret edin. Çünkü kabirleri ziyarette tezkire (ölümü hatırlatma ve ibret) vardır."*[4] buyuran Resûlullah'ın (sav) İslâm'ın ilk yıllarında kabir ziyaretlerine yasaklama getirdiğini ve daha sonra da bu hususta herkesi serbest bıraktığını[5] görmekteyiz.

Kabir ziyaretiyle ilgili bu nebevî yasaklama ve ardından gelen ruhsat, tevhid inancının yerleşmesi süreciyle alâkalı bir durum olmalıdır. Yer-

[1] M2256 M2257 Müslim, Cenâiz, 103-104.
[2] HM25985 İbn Hanbel, VI, 180.
[3] M2257 Müslim, Cenâiz, 104.
[4] D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.
[5] İM1571 İbn Mâce, Cenâiz, 47.

yüzünde izleri neredeyse kaybolmuş olan tevhid inancı, Kur'an'ın nâzil olmasıyla birlikte yeniden yeşermişti. Bu aşamada Peygamber Efendimiz putperestliğin izlerinin tamamen silinmesi için en küçük bir tavize bile müsaade etmemişti. İşte bu endişeyle İslâm'ın ilk yıllarında kabir ziyaretini yasaklamıştı. Tevhid inancının yerleşmeye ve özümsenmeye başlamasıyla birlikte bu yasak ortadan kalkmış oldu.

Efendimiz kabir ziyareti yasağını kaldırmakla kalmamış, *"âhireti hatırlatması"*[6] ve bir *"tezkire"*[7] yani ölümü hatırlatıp ibret almaya vesile olan bir öğüt olması gibi gerekçelere dayandırarak ümmetini kabir ziyareti konusunda teşvik etmiştir. Hiç kuşkusuz o (sav), bu teşvikle Müslümanların âhiret inancını canlı tutmayı hedeflemiştir. Bunun da müminin sorumluluk bilincine olumlu yönde katkılar sağlayacağı muhakkaktır. En katı kalplerin dahi ölüm duygusu karşısında yumuşama eğilimi gösterdiği bir gerçektir. Kabristanlar, ölüm gerçeğinin yakinen hissedildiği mekânlardır. Bu açıdan bakıldığında kabirlere yapılacak ziyaretler her şeyden önce pişmanlık hislerinin harekete geçmesine vesile olacaktır. Kabir ziyareti esnasında dünya yaşamının geçici olduğu gerçeğiyle yüzleşen kişi, dünyevî zevk ve menfaatleri amaç edinen çabaların ne kadar anlamsız olduğunu yakından fark edecek ve bir an önce kendisine çeki düzen vermenin hesaplarını yapmaya başlayacaktır.

Kabir ziyaretinin sağlayacağı bu faydalar kadın erkek tüm Müslümanlar için büyük önem taşımaktadır. Bu umumî yararlarına rağmen özel olarak kadınları kabir ziyaretinden men eden birtakım hadisler[8] câhiliye dönemine ait bazı bâtıl inanç ve uygulamaların ortadan kaldırılmasına yönelik bir tedbir olsa gerektir. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'nin, kardeşi Abdurrahman'ın kabrini ziyaret etmesi,[9] yine Hz. Fâtıma'nın her cuma günü şehitlerin efendisi Hz. Hamza'nın kabrini ziyaret etmeyi alışkanlık hâline getirmesi[10] bu hususta umumî bir yasaklama olmadığını göstermektedir. Ancak Hz. Peygamber (sav), cenaze merasimlerinde bağırarak ağlayıp sızlama ve ağıt yakma, yüzü tırmalayıp dizlere vurma gibi câhiliye dönemine ait[11] uygulamaları kesin olarak yasaklamıştır.[12] Hatta Medine'de kadınlardan İslâm üzerine biat aldığı sırada ölüye feryat etmeyeceklerine ve çığlıkla ağlamayacaklarına dair de söz almıştı.[13]

Bununla birlikte Resûl-i Ekrem, Allah'ın, kullarının kalplerine yerleştirdiği merhametin bir tecellisi olduğunu söylediği[14] hüzün gözyaşlarının sükûnet içerisinde dökülmesine ses çıkarmamış, bizzat kendisi de annesi-

[6] T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60.
[7] D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.
[8] D3236 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 76, 78; HM2030 İbn Hanbel, I, 230.
[9] MA6711 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 570.
[10] MA6713 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 572.
[11] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
[12] B1294 Buhârî, Cenâiz, 35.
[13] B1306 Buhârî, Cenâiz, 45.
[14] D3125 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23, 24.

nin kabrini ziyareti esnasında ağlamış ve etrafındakileri ağlatmıştır.[15] Yas merasimlerinde ölçüyü kaçıranları ise uyarmıştır. Mute şehidi Ca'fer'in cenazesine yüksek seslerle ağlayıp feryat eden kadınları birkaç kez uyaran Allah Resûlü,[16] Uhud Harbi'nde şehit düşen yakınlarına ağlayan Abdüleşheloğulları kadınlarını görünce, *"Yok mu Hamza'ya ağlayacak kimse!"* demiş ve bunun üzerine ensarlı kadınlar gelip ağlamışlardı. Ancak bu kadınların uzun süre ağlamaya devam ettiklerini gören Nebî (sav), onlardan evlerine dönmelerini ve bir daha ağlamamalarını istemiştir.[17] Daha çok cenaze merasimlerinde sergilenen bu tutumlarla zaman zaman kabir ziyaretleri esnasında da karşılaşmak mümkün olmaktadır. Dolayısıyla aşırı duygusallığa kapılmayıp yüz tırmalama, diz dövme ve saç baş yolma gibi câhiliye âdetlerinden uzak durdukları sürece öğüt ve ibret almak maksadıyla kadınların da kabirleri ziyaret etmelerinde hiçbir sakınca yoktur.

Kabir ziyareti esnasında yapılması gereken ilk iş, ölüleri selâmlayıp tıpkı cenaze namazında dua ederken yapıldığı gibi onlar için Allah'a dua etmektir. Dinen de tavsiye edilen budur. Nitekim Yüce Allah, Merhamet Peygamberi'nden (sav) Bakî' Mezarlığı'nda yatan mümin kardeşleri için gidip istiğfarda bulunmasını istemiştir.[18] Bu açıdan bakıldığında kabir ziyaretinin, alacağı selâm ve dualarla ölüyü de ilgilendiren bir yönü bulunmaktadır. Ayrıca Merhamet Elçisi'nin kabirde yatanlara hitaben, *"Selâm size ey müminler diyarı! Size yarın verileceği vaad olunan şey verilmiştir. Sizler bekletiliyorsunuz. İnşallah biz de size katılacağız. Allah'ım! Bakî'-i Ğarkad'da yatanları bağışla!"*[19] buyurması, ölmüş müminler için bir dua olmasının yanında aynı zamanda ölüm gerçeği karşısında Peygamber duyarlılığının ve teslimiyetinin bir ifadesidir.

Bu duyarlılıkla kabirleri ziyaret edenler, ziyaretlerinin daha çok kendilerine fayda sağlayacağını ümit etmelidirler. Kur'an okurken tefekkür etmeli, kabirde yatanlarla ilgili hatıraları anımsadıkları kadar kendi hayatlarına dair gerçekleri de düşünerek ibret almalıdırlar. Kabir ziyaretini bir silkinme, uyanma, farkına varma ve yeniden başlama imkânı olarak görmelidirler.

Kabirler, ziyaretçileri için ölüm hissinin zirve noktasına ulaştığı yerlerdir. Hadislerde Allah'a karşı gerçek anlamda hayâ duymanın gereği olarak da ifade edilen ölümü hatırlamanın[20] yol açacağı pişmanlık hissi, sorumluluk bilincinin gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu gerçek göz önüne alındığında kabristanda Kur'an okumanın yanı sıra ölüm duygusu üzerinde yoğunlaşacak bir tefekkürün çok yararlı olacağını söyleyebiliriz.

[15] M2259 Müslim, Cenâiz, 108.
[16] B1299, B1305 Buhârî, Cenâiz, 40, 45.
[17] İM1591 İbn Mâce, Cenâiz, 53.
[18] M2256 Müslim, Cenâiz, 103.
[19] M2255 Müslim, Cenâiz, 102.
[20] T2458 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 24.

Dolayısıyla kabir ziyaretinde yokluk acısını tazelemenin ötesinde, âhireti hatırlama, nefis muhasebesi yapma ve kabirdekinin hâlini düşünerek ibret alma gibi bireyin dinî duygu ve yaşantısını olumlu yönde etkileyecek hususlar hedeflenmelidir.

Öteden beri toplumlara yön veren büyük şahsiyetlerin adına anıt mezarlar yapılması tüm kültürlerde yaygın bir uygulamadır. İslâm geleneğinde de bu tür şahsiyetlerin kabirleri tıpkı kendileri gibi ayrı ve özel bir ilgiye mazhar olmuştur. Kendilerine duyulan hürmetin bir işareti olarak onların mezarları üzerine "türbe" adı verilen yapılar inşa edilmiştir. Hiç kuşkusuz ki bu uygulamanın temelinde, Müslüman toplum üzerinde önemli etkiler bırakmış kanaat önderlerinin tesirlerini ve hatıralarını canlı tutma isteği mevcuttur. Neticede bedenleri yok olmuş olsa da türbeleri sayesinde onların mânevî kişilikleri canlılığını korumaya devam etmiştir.

Ziyaret olgusu açısından baktığımızda da bu şahsiyetlerin türbeleri, sıradan kabirlerden farklı işlevler icra etmektedirler. Mânevî önderlerin türbeleri, tarih boyunca din-toplum ilişkisinin devam etmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Türbeler bugün de büyük ölçüde bu işlevlerini sürdürmektedirler. Bununla birlikte bu mekânların, zaman zaman din dışı uygulamaların merkezi hâline gelecek kadar suistimal edildiği de görülmektedir. Bu toplumsal vakıanın, özellikle tevhid inancını zedeleyici unsurlar içermesi, kabir ziyareti ile birlikte türbe ziyaretine de dikkat çekilmesini gerekli kılmaktadır.

Sadece Allah'a ibadet etmek İslâm dininin özünü teşkil etmektedir. *"Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O hâlde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın."*[21] buyuran Yüce Yaratıcı, mâbetlerde ibadet ederken bu tevhid ilkesine riayet etmemiz hususunda bizleri uyarmaktadır. Aynı şekilde, *"Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O'na) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin."*[22] âyeti, Müslümanlar başta olmak üzere Kur'an'a muhatap olan bütün insanlar için evrensel bir uyarı niteliğindedir.

Allah, kendisi dışında rab ve dost (velî) kılınan, kendilerine ibadet ve dua edilen meleklerin ve peygamberlerin de[23] kendisinin kulları olduğunu hatırlatmaktadır.[24] Kur'an'da, *"Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin dedin?"*[25] ve *"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler..."*[26] gibi âyetler, Allah'a ortak koşmanın, câhiliye Araplarında olduğu gibi sadece cansız putlar vasıtasıyla değil Allah'ın en sevgili kulları

[21] Cin, 72/18.
[22] A'râf, 7/29.
[23] Âl-i İmrân, 3/80.
[24] Kehf, 18/102.
[25] Mâide, 5/116.
[26] Tevbe, 9/31.

aracılığıyla da söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Kaldı ki, Nuh kavminin tapındıkları Ved, Suva', Yeğûs, Yeûk ve Nesr putları[27] da esasen her biri salih olan saygın kişilerin isimlerinden başka bir şey değildi. Bunlar öldükten sonra insanlar kabirlerinin yanında ibadet etmeye başlamışlar, aradan uzun bir zaman geçince de onları unutmamak için heykellerini yaparak onlara tapınır olmuşlardı.[28] Ayrıca İslâm öncesinde çeşitli Arap kabileleri tapınmak maksadıyla kendilerine özel putlar edinmişlerdi.[29] Şu hâlde insanlık tarihinde putperestliğin temelinde saygın kişilere duyulan aşırı sevginin yattığını ve bunların kabirleri başında yapılan ibadetlerin de putperestliğe geçişin önemli bir aşaması olduğunu söyleyebiliriz.

Son Peygamber'in (sav), *"Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*[30] uyarısı ve *"Allah'ım, kabrimi ibadet yeri hâline getirme! Peygamberlerinin kabrini mescit hâline getiren ümmete Allah'ın gazabı şiddetli olur."*[31] hadisi, geçmiş kavimlerin yaşadığı bu olumsuz tecrübelerden sonra onun (sav), ümmeti için duyduğu endişeyi ifade etmektedir. Allah Resûlü (sav) bu kaygısını ölümüne neden olan hastalığı esnasında da dile getirme ihtiyacı hissetmiştir. Müminlerin anneleri ve Habeşistan muhacirlerinden olan Ümmü Seleme ve Ümmü Habîbe, Habeşistan'da gördükleri ve içinde resimler bulunan bir kiliseden (Maria Kilisesi) söz etmişlerdi. Nebî (sav) o esnada yüzünü kendisine ait siyah renkli ve nakışlı abasıyla örtüyor, ateşi yükseldiğinde tekrar açıyordu. Bu hâldeyken Son Peygamber Maria Kilisesi'ndeki ikonlara atfen, Yahudi ve Hıristiyanların yaptıklarından ümmeti sakındırmak için şöyle buyurmuştu: *"Onlar (İsrâiloğulları), aralarında iyi bir insan vefat ettiğinde, onun kabri üzerine bir mescit inşa ederler ve bu mescitte o ölenlerin resimlerini çizerlerdi. Allah katında mahlûkatın en şerlileri işte bunlardır."*[32] Dolayısıyla Resûlullah'ın, kendi kabriyle alâkalı endişesi, geçmiş milletlerin tevhide aykırı bu tür uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Bu hadisin başka varyantlarında Hz. Âişe'nin, "Peygamber'in bu uyarısı olmasaydı kabri açılırdı. Ancak onun ibadet yerine dönüştürülmesinden korkuldu." ifadesine yer verilmektedir.[33]

Bir başka rivayette ifade edildiğine göre de Allah Resûlü, ölümünden beş gün önce, Yahudi ve Hıristiyanların söz konusu uygulamalarını kınadığı konuşmasında benzer bir biçimde ümmetini uyarmıştır.[34] Efendimiz (sav), bu hadislerinde kabirleri üzerine ibadet yerleri inşa edecek kadar, peygamberlerine saygı ve sevgide ölçüyü kaçıran geçmiş ümmetlerin tu-

[27] Nûh, 71/23.
[28] ZGS54 İbn Teymiyye, *Ziyâretü'l-kubûr*, s. 54.
[29] TT9/209 Taberî, Câmiu'l-beyân, IX, 209.
[30] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[31] MU419 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 24; HÜ1073 Humeydî, *Müsned*, III, 252.
[32] B427 Buhârî, Salât, 48.
[33] B1390 Buhârî, Cenâiz, 96.
[34] M1188 Müslim, Mesâcid, 23.

tumlarını kınamaktadır. Kabirlere doğru namaz kılınmaması yönündeki nebevî ikazlar[35] da Resûlullah'ın tevhid konusundaki hassasiyetini yansıtmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki Hz. Peygamber (sav), kabrinin mescidin içinde yapılmasını bu yüzden istememiş ve naaşı Hz. Âişe'nin hücresine defnedilmiştir.[36] Nitekim bu konuda başta sahâbe olmak üzere selef-i salihin, Peygamber'e selâm vermek istedikleri zaman kabrine sırtlarını dönüp yüzlerini de kıbleye çevirecek kadar hassas davranmışlardır.[37]

Kabir veya türbeler, insanların ibadet maksadıyla toplanmayı mutat hâle getirdikleri bayram mekânlarına dönüşmemelidir. İslâm'da ibadet amacıyla topluca ziyaret edilecek mekânlar bellidir. Bunlar, Harem bölgesinde hac ibadeti için ziyaret edilmesi dinen meşru kılınan yerlerdir. Tüm Müslümanların gönlünde tartışmasız ayrı bir yeri olan Hz. Peygamber (sav), *"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Kabrimi de ziyaret yeri hâline getirmeyin. Nerede olursanız olun bana salâvat getirin. Çünkü salâvatınız bana mutlaka ulaşır."*[38] buyururken, başta kendininki olmak üzere kabirlerin ibadet ve bayram merkezleri hâline getirilmesini önlemek istiyordu. Sevgili torunu Hz. Hasan da bazı insanların dedesinin kabri başında toplanıp dua ettiklerini görünce bu hadisi hatırlatarak onları engellemişti.[39]

Hiç şüphesiz ki türbelerin toplumda ziyaret mekânları olarak rağbet görmelerinin sebebi, o türbelerde yatan velilerin şahs-ı mânevîleridir. Türbe civarlarındaki mânevî ortamın kaynağı da budur. Ne var ki özellikle bazı din istismarcılarının da etkisiyle bu mekânlar bâtıl inanç ve hurafelerin yaşatıldığı merkezlere dönüştürülmekte ve böylece asıl fonksiyonlarından uzaklaşmaktadır. Neticede türbeler başta sağlık sorunları olanların olmak üzere ev, iş, eş, çocuk gibi istek ve duaları olan kişilerin umut bağladığı mekânlar hâline gelmektedir.

Günümüzde de sıkça rastladığımız üzere çeşitli maksatlarla türbe civarlarında kurban kesilmesi de İslâm'la hiçbir şekilde bağdaşmayan uygulamalardan biridir. Sevgili Peygamberimiz, câhiliye Araplarının, hayır sahibi ölmüşlerinin kabirleri başında kurban kesmelerini eleştirmiş, bu şekilde kurban kesmenin İslâm'da yerinin olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir.[40] Dolayısıyla maksadı ne olursa olsun tevhid inancına halel getireceğinden dolayı türbe başlarında kurban kesilmesi veya çeşitli dileklerin ve ihtiyaçların dile getirilmesi son derece sakıncalıdır. Müslümanların her namazın her rekâtında okudukları, *"Biz ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz."*[41] âyetinin yanı sıra, İslâm

[35] M2250 Müslim, Cenâiz, 97.
[36] FK4/263 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 263.
[37] İL1/200 İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân*, I, 200.
[38] D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96-97; HM8790 İbn Hanbel, II, 367.
[39] MA4839 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 71.
[40] D3222 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 68, 70.
[41] Fâtiha, 1/5.

Peygamberi'nin İbn Abbâs'a, *"Bir şey isteyeceğin zaman veya yardım dilediğinde Allah'tan iste."*[42] şeklindeki nasihati de tevhid dinine bağlı her Müslüman için önemli bir düstur niteliğindedir.

Şu hâlde meşru ziyarette dirinin ölüye muhtaç olması, ondan bir talepte bulunması söz konusu olamaz.[43] Buna rağmen muteber hiçbir hadis kaynağında yeri olmamakla beraber, *"İşlerinizde zorlandığınız zaman kabir ehlinden yardım dileyiniz."* sözü, hadis adı altında yaygınlık kazanmıştır[44] hatta bazı türbelerin giriş kapılarının kitabelerine nakşedilmiştir. Ancak İslâm'ın tevhid düşüncesiyle bağdaşmayan bu tür olumsuzluklar, türbelere değer vermemek için gerekçe olarak görülmemelidir. Ne var ki yukarıda sözü edilen ve ifrata varan yanlış uygulamalara karşı türbe geleneğini tamamen reddeden, türbeleri şirk düşüncesinin yaşatıldığı mekânlar olarak gören bir başka aşırı yaklaşım yani tefrit de mevcuttur.

Sonuç olarak, kabir ziyareti ölümü ve âhireti hatırlattığı ve dolayısıyla sorumluluk bilincini geliştirdiği için dinen meşrudur hatta tavsiye edilmiştir. Ölülerin gömüldükleri yer anlamına gelen "makber" veya "kabristan" terimleri yerine, ziyaret edilen yer anlamına gelen "mezar(lık)" ifadesinin dilimize yerleşmiş olması, aslında bu tavsiyenin toplumumuzda ne denli özümsendiğini ifade etmektedir. Ne var ki günümüz şehir yapılanmalarında mezarlıkların, çoğunlukla meskûn mahallerin oldukça dışında tasarlanması, bu nebevî tavsiyenin yerine getirilmesini güçleştirmektedir. Bu durumun da etkisiyle kabirlerin topluca ve yılın sadece belli zamanlarında ziyaret edilmesi alışkanlık hâline gelmiştir. Oysa Hz. Peygamber'in tavsiyesinde dile getirdiği âhireti ve ölümü hatırlayıp bundan öğüt ve ibret alma maksadının hâsıl olabilmesi için kabirlerin gerektiğinde fert fert ve daha sık ziyaret edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kabirler ziyaret edilirken yokluk hissinin aşırı bir eleme dönüşmemesine dikkat edilmeli, acılar yerine iç hesaplaşmalar ve pişmanlıklar tazelenmelidir.

Tıpkı Sevgili Peygamberimizin (sav) yaptığı gibi kabirde yatanlara selâm vermek, onlar için istiğfarda bulunup dua etmek gerekir. Kabirlere nispetle yerleşim bölgeleriyle daha iç içe bulunan türbeler ziyaret edilirken de aynı duyarlılık gösterilmelidir. Ancak çok değerli şahsiyetleri barındırdıkları için türbeler, sıradan kabirlerden daha farklı bir ortamda ziyaret edilmelidir. Birçok bölgede türbeleri bulunan peygamber veya velî kulların arkalarında bıraktıkları eserler ve örnek hayat hikâyeleri yâd edilmeli, bu örneklikleri özümsenmeye çalışılmalı, gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarma bilinci ve sorumluluğu ile hareket edilmelidir.

[42] T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
[43] ZGS17 İbn Teymiyye, *Ziyâretü'l-kubûr*, s. 17.
[44] Bkz. İbn Kemal Paşa, *Erbaîn (Resâil içinde)*, s. 63; KH1/85 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 85.

GELECEK ZAMAN
SONA YAKLAŞTIKÇA

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"سَتَكُونُ فِتَنٌ الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ، وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِى،
وَالْمَاشِى فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِى، مَنْ تَشَرَّفَ لَهَا تَسْتَشْرِفْهُ، فَمَنْ وَجَدَ فِيهَا
مَلْجَأً أَوْ مَعَاذًا فَلْيَعُذْ بِهِ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İleride birtakım fitneler meydana gelecektir. O zaman oturan kişi, ayakta durandan; ayakta duran, yürüyenden; yürüyen de koşandan daha hayırlıdır. Fitne çıkarmaya yeltenen kişi kendisini o fitnenin içinde buluverir. Kim de (fitneden kurtulup) sığınacak bir yer bulursa hemen oraya sığınsın."
(B7081 Buhârî, Fiten, 9)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُقْبَضَ الْعِلْمُ، وَتَكْثُرَ الزَّلَازِلُ، وَيَتَقَارَبَ الزَّمَانُ، وَتَظْهَرَ الْفِتَنُ، وَيَكْثُرَ الْهَرْجُ –وَهُوَ الْقَتْلُ الْقَتْلُ– حَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمُ الْمَالُ فَيَفِيضُ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"يَأْتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُبَالِى الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ، أَمِنَ الْحَلَالِ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ؟."

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"لَيَبْلُغَنَّ هَذَا الْأَمْرُ مَا بَلَغَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ، وَلَا يَتْرُكُ اللَّهُ بَيْتَ مَدَرٍ وَلَا وَبَرٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ هَذَا الدِّينَ، بِعِزِّ عَزِيزٍ أَوْ بِذُلِّ ذَلِيلٍ، عِزًّا يُعِزُّ اللَّهُ بِهِ الْإِسْلَامَ وَذُلًّا يُذِلُّ اللَّهُ بِهِ الْكُفْرَ.

حَدَّثَنَا مَعْبَدٌ قَالَ: سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"تَصَدَّقُوا فَسَيَأْتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَمْشِى الرَّجُلُ بِصَدَقَتِهِ فَلَا يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*

(B1036 Buhârî, İstiskâ, 27)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*

(B2059 Buhârî, Büyû', 7)

Temîm ed-Dârî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Gece ve gündüzün ulaştığı her yere bu din ulaşacak; Allah, ister kerpiçten, isterse deve kılından yapılsın bu dinin kendisi tarafından içine girdirilmediği hiçbir ev bırakmayacaktır. Bu (kimi için) öyle bir izzet (kimi için de) öyle bir zillet olacaktır ki! Bu şekilde Allah, İslâm'ı aziz eyleyecek, küfrü ise zelil edecektir."*

(HM17082 İbn Hanbel, IV, 104)

Ma'bed'in, Hârise b. Vehb'den naklettiğine göre o, Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işitmiştir: *"Sadaka verin. Zira insanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi elinde sadakasıyla dolaşacak ve o sadakayı kabul edecek bir kimse bulamayacak."*

(B7120 Buhârî, Fiten, 25)

Hz. Peygamber, aşere-i mübeşşereden yani cennetle müjdelenen on kişiden birisi olan, Bedir başta olmak üzere birçok muharebeye kendisiyle beraber katılan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı[1] vergi toplamak üzere Bahreyn'de görevlendirir. Ebû Ubeyde, Bahreyn'e ulaşır ve Allah Resûlü'nün kendisine tevdi ettiği görevi en güzel şekilde yerine getirir. Bahreyn halkının vergilerini toplayan Ebû Ubeyde, yüklü miktarda malla Medine'ye dönmek üzere yola çıkar. Onun bu şekilde Bahreyn'den döndüğünü işiten Medineliler şehre gelişini iple çekerler. Nihayet onun Medine'ye gireceği gün öğrenilir ve o günün sabahı Medineliler mescide gelir. Namaz vakti olunca Hz. Peygamber, halka sabah namazını kıldırır. O esnada Ebû Ubeyde de yüklü kervanıyla mescidin önüne gelmiştir. Sabah namazını eda eden Medineliler, doğruca vergi gelirlerini getiren kervana ve Ebû Ubeyde'ye yönelirler. Onların mal mülk arzusunu gören Allah Resûlü, hâllerini mütebessim bir çehreyle seyreder ve şöyle buyurur: *"Ebû Ubeyde'nin (yüklü bir) mal getirdiğini duyduğunuzu zannediyorum…"* Onlar da, "Evet yâ Resûlallah!" derler. Ashâbının dünya malına düşkünlük noktasında sergiledikleri bu tavır karşısında sessiz kalmayan Sevgili Peygamberimiz, endişelerini şu sözlerle dile getirir: *"Müjdeler olsun size! Sizi sevindirecek nimetleri bekleyiniz. Allah'a yemin olsun ki ben sizin fakir olmanızdan korkmuyorum. Fakat dünya nimetlerinin sizden önceki ümmetlerin önüne serildiği gibi sizin önünüze de serilmesinden, öncekilerin yaptığı gibi bu nimetleri elde etmek için çekişmenizden ve bu çekişmenin onları helâk ettiği gibi sizi de helâk etmesinden korkuyorum."*[2]

Ashâbının ve ümmetinin gelecekte mal, mülk ve servet sahibi olacağını müjdeleyen Allah Resûlü dünya malına aşırı düşkünlük gösterip insanî ve İslâmî değer yargılarını hakir görmemeleri konusunda onları işte bu şekilde uyarmıştı. O, birçok kez ümmetinin gelecekte karşılaşacağı olaylar hakkında bilgiler vermiş, endişelerini dile getirmiş, fert ve toplum hayatını olumsuz yönde etkileyecek olaylara karşı hangi tavrı sergilemeleri gerektiğine işaret etmişti.

Hz. Peygamber, öncelikle gelecekte Müslümanları sıkıntıya sokacak, birbirine düşürecek, kardeşlik bağlarını tahrip edecek sorun alanı olarak fitne, çatışma, kargaşa ve terörü tespit etmiş ve bu bağlamda şöyle buyurmuştu: *"İleride birtakım fitneler meydana gelecektir. O zaman oturan kişi,*

[1] EÜ6/202 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 202.
[2] B4015 Buhârî, Meğâzî, 12.

ayakta durandan; ayakta duran, yürüyenden; yürüyen de koşandan daha hayırlıdır. Fitne çıkarmaya yeltenen kişi kendisini o fitnenin içinde buluverir. Kim de (fitneden kurtulup) sığınacak bir yer bulursa hemen oraya sığınsın."[3]

Bu ve benzeri birçok rivayette gelecekte fitnelerin ortaya çıkacağından bahsedilmiş, fitne haberlerinin peşinden de hemen Allah Resûlü'nün fitne ile karşılaşan Müslümanlara uyarıları gelmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber iyi insanların gidip kötülerin egemen olacağı, verilen sözler ve emanetlere riayet edilmeyeceği, insanların ihtilâfa düşüp birbirine gireceği günlerin geleceğini haber vermiştir. Böylesi günlerde nasıl hareket etmeleri gerektiğini soran ashâbına, "*İyi bildiğinizi yapar, kötü gördüğünüzü terk edersiniz. Kendinizi ilgilendiren işlerle meşgul olur, başkalarıyla ilgili işlere karışmazsınız.*"[4] telkininde bulunmuştur. Ashâbına ve ümmetine bu telkinleri veren Hz. Peygamber, yüreğinin derinliklerinde hüznünü hissederek ve üzüntüsünü çevresindekilere yansıtarak fitnelerin sokaklarda yağmur gibi yağdığını gözleriyle görür gibi olduğunu ifade etmiş, "*...Yaklaşmış olan kötülükler sebebiyle vay Arapların hâline!*" demekten kendini alamamıştır.[5]

Bazı rivayetlere göre, fitne ve fesattan kaynaklanan kötüye gidiş öyle dayanılmaz bir hâl alacaktır ki, "*İnsanlar bir kabrin başına varıp, 'Keşke onun yerinde ben olsaydım!' diyeceklerdir.*"[6] Yaşamaktansa ölmeyi, yerin üstünde olmaktansa altında olmayı tercih edeceklerdir. Böylesi durumlarla karşılaşacak olan Müslümanlara terörün, kargaşanın bir parçası olmaktansa dağ başına çıkıp inzivaya çekilmeyi tavsiye eden Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: "*Müslüman'ın en iyi malının koyunlar olması yakındır. Onları dağ başlarında ve sulak arazide otlatacak, böylece dinî yaşantısını fitneden koruyabilecektir.*"[7] Allah Resûlü ayrıca gerekirse fitneye muhatap olan Müslüman'ın dağ başındaki münzevi hayatı ölünceye kadar yaşamayı dahi göze alabilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[8]

Gelecekte meydana gelecek ihtilâflar, anlaşmazlıklar ve kargaşa ortamı gibi durumlardan endişeyle bahseden, Müslümanları böylesi durumlarla karşılaştıklarında kimi zaman başkalarının işine karışmama kimi zaman sürüsünü alıp dağa çıkma gibi tavırlar sergilemeye çağıran Allah Resûlü, bu olayların doğal sonucu olan ayrışmayı da şu şekilde ifade etmiştir: "*Şunu iyi bilin, Ehl-i kitaptan sizden önce gelenler yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yetmiş ikisi cehennemde, biri cennette olacaktır.*"[9] Müslümanları bekleyen bütün bu olumsuzluklara, ihtilâf, kargaşa ve ayrışmaya rağmen Allah Resûlü ümmeti hakkında

[3] B7081 Buhârî, Fiten, 9.
[4] HM7063 İbn Hanbel, II, 221; İM3957 İbn Mâce, Fiten, 10.
[5] B7059 Buhârî, Fiten, 4.
[6] MU576 *Muvatta'*, Cenâiz, 16; B7115 Buhârî, Fiten, 22.
[7] B7088 Buhârî, Fiten, 14.
[8] B7084 Buhârî, Fiten, 11.
[9] DM2546 Dârimî, Siyer, 75; D4597 Ebû Dâvûd, Sünnet, 1.

ümitvardı: *"Ümmetim asla sapıklıkta birleşmez. Bundan dolayı (Müslümanlar arasında) ihtilâf gördüğünüzde çoğunluğa uyun."*[10]

Hz. Peygamber, Müslümanların gelecekte nelerle karşılaşacaklarına dair tablolar çizerken sadece onların aralarındaki anlaşmazlıklara, ihtilâflara ve bölünmelere değinmemiş, ahlâkî değerlerin yozlaşmasından doğal felâketlere, İslâm'ın topluma kazandırdığı temel hedeflerin kaymasından yakın zamanda olacak savaşlara ve galiplerine, Müslümanların mal mülk ve servet içerisinde yüzmelerinden, namaz kıldıracak bir imam bulamamalarına kadar birçok konuya temas etmiştir. Bu tespitlerinden birisinde o şöyle buyurmaktadır: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*[11]

Kıyamet kopmadan önce meydana gelecek bazı olaylardan böyle bahseden Nebî (sav), gelecekle ilgili bir tasavvur ortaya koymuştur. Bu tasavvur Müslümanlar açısından olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri birlikte ele almaktadır. İlmin yok olması, depremlerin artması ve fitnenin/kargaşanın çoğalması gelecek açısından olumsuz bir yargıyı belirtirken, Müslümanların zenginleşmesi ve zamanın daralması ise olumlu bir yargı ifade etmektedir. Nitekim ilmin azalmasıyla, ilim adamlarının vefatı neticesinde insanların ilmî meseleleri cahil kimselere sormaları ve onların da yanlış bilgi vermek suretiyle insanları yanıltmaları kastedilmektedir.[12]

Hadiste, *"yetekârebü'z-zemân"* olarak bazı rivayetlerde ise, *"yakteribü'z-zemân"* şeklinde geçen bu ifade bazı âlimlerimizce "kıyamet zamanının yaklaşması" olarak anlaşılırken bazılarınca "zamanın daralması, kısalması" anlamında yorumlanmıştır.[13] O kadar ki sene ay gibi, ay, hafta gibi, hafta gün gibi, gün de bir an gibi kısalacaktır. Burada zamanın kısalması da iki farklı şekilde izah edilebilir. Özellikle 21. yüzyılda yaşanan baş döndürücü teknolojik gelişmeler sayesinde eskiden çok uzun sürede yapılan işler çok kısa sürede yapılabilmektedir. Meselâ, eskiden yaya veya binekle iki üç ayda kat edilen bir mesafe, şimdilerde uçakla iki üç saatte alınabilmektedir. Eskiden ancak günlerce, saatlerce aranıp taranarak bulunabilen bir bilgi, şimdilerde bilgi teknolojisinin sunduğu imkânlarla birkaç dakika veya saniyede bulunabilmektedir. Bu ibare şu şekilde de anlaşılabilir: Modern hayatın yoğunluğu sebebiyle zaman bereketsiz hâle gelecek, zamanın/ömrün ne kadar hızlı geçtiği, nasıl su gibi aktığı anlaşılamayacaktır. Bu hadisi, Resûlullah'ın kendisine mahsus bir anlatım üslûbu olarak müminleri iyi-

[10] İM3950 İbn Mâce, Fiten, 8.
[11] B1036 Buhârî, İstiskâ, 27.
[12] B100 Buhârî, İlim, 34.
[13] AU7/82 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VII, 82.

liğe teşvik etmeye (terğîb) ve kötülükten sakındırmaya (terhîb) yönelik bir uyarısı olarak değerlendirmek isabetli olacaktır. Allah Resûlü, ashâbını ve ümmetini bu konularda dikkatli davranmaya teşvik etmiş, onları uyarmış, onlardan mal, ilim, zaman gibi kıymetleri iyi kullanmalarını istemiştir.

Hz. Peygamber'in gelecek tasavvurunda ümmetinin dünya malına düşkünlük gösterip dinî ve ahlâkî değerleri dikkate almamaları tehlikesi önemli bir yer tutmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî'nin anlattığına göre, Resûlullah bir gün, *"Benden sonra sizin hakkınızda en çok korktuğum şey, önünüze açılacak olan yeryüzü bereketleridir."* der ve dünya malını yeşil ota benzetir. Dolayısıyla dünya malına düşkün olanların hâli, karnını yeşillikle doldurup bir süre sonra boşaltan, ardından aynı işi tekrarlayan otoburların hâli gibidir. Peygamber Efendimiz, *"Bu dünya malını hakkıyla kazanan ve Allah yoluna, yetimlere, fakirlere, yolculara harcayan Müslüman'a ne mutlu! Dünya malını haksız kazanan ise yiyen ama doymayan gibidir. Kıyamet gününde bu mal kendi sahibinin aleyhine şahit olacaktır."* buyurarak bu konuda Müslümanların nasıl davranması gerektiğini açıklar.[14] Allah Resûlü insandaki mal hırsının ulaşacağı noktayı ise *"İnsanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*[15] şeklinde ifade etmiştir.

Bazı hadis rivayetlerinde İslâm'ın geleceği ile ilgili farklı değerlendirmeler de nakledilmiştir. Bunlardan bazıları olumsuz bir bakış ihtiva etmektedir. Meselâ bazı rivayetlere göre, elbise nakışının silinip gitmesi gibi İslâm da silinip gidecek, öyle ki oruç nedir, namaz nedir, hac nedir, sadaka nedir bilinmez olacak, "Biz babalarımızı 'lâ ilâhe illâllâh' kelimesini söylerken gördük, bu yüzden biz de onu söylüyoruz." diyen yaşlılar dışında İslâm'ı bilen kalmayacaktır.[16] *"İman garip olarak başlamıştır ve yine başladığı hâle dönecektir. İnsanların bozulduğu o zamanda, gariplere ne mutlu! Ebu'l-Kâsım'ın canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki tıpkı bir yılanın yuvasında sıkıştığı gibi İslâm da şu iki mescit (Mekke ve Medine) arasında sıkışıp kalacaktır."*[17]

Kıyamet kopmadan önce cemaat kendilerine namaz kıldıracak imam bulamayıp birbirini öne itecek,[18] dininin gereklerini yerine getirme konusunda dirençli davranıp Müslümanca yaşayan kimse, avucunda ateş tutan kimse gibi olacaktır.[19] Müslümanlar önceki dinlere tâbi olanların yollarına karış karış, arşın arşın ve adım adım tâbi olacaklar, hatta onlar bir keler/kertenkele deliğine girseler peşlerinden gireceklerdir.[20] Dine aykırılığından dolayı garipsenecek birçok bid'at ortaya çıkacak[21] ve bütün bunlar din gibi algılanacaktır.

[14] B2842 Buhârî, Cihâd, 37.
[15] B2059 Buhârî, Büyû', 7.
[16] İM4049 İbn Mâce, Fiten, 26.
[17] HM1604 İbn Hanbel, I, 185; M373 Müslim, Îmân, 232.
[18] D581 Ebû Dâvûd, Salât, 59; İM982 İbn Mâce, İkâmet, 47.
[19] T2260 Tirmizî, Fiten, 73.
[20] B3456 Buhârî, Enbiyâ, 50; HM8322 İbn Hanbel, II, 327.
[21] B7052 Buhârî, Fiten, 2.

Çeşitli rivayetlerde Müslümanları gelecekte bekleyen olumsuzluklardan bazıları da şu şekilde zikredilmiştir: Cehaletin yayılması, ilmin azalması, zinanın yayılması, şarabın içilmesi, erkeklerin sayısının azalıp da kadınların çoğalması,[22] idarecilerin iltimas geçerek vazifeleri ehil olmayanlara vermesi,[23] Müslümanların Kur'an'ı okudukları hâlde onunla amel etmemeleri,[24] yönetimde haksızlığın ve torpilli işlerin yaygınlaşması…[25] Yine Allah Resûlü, her bir devrin öncekinden daha kötü olacağına[26] işaret etmiştir. Allah Resûlü'nün bu işareti, muhataplarının ashâb olması itibariyle sahâbe dönemi ile ilgili olmalıdır. Yani seneler ilerledikçe yeryüzünde yaşanacak her dönem sahâbe dönemini aratacaktır.

Elbette Hz. Peygamber'in gelecek tasavvurunda sadece olumsuz unsurlar yer almamıştır. Allah Resûlü, Müslümanlar için dengeli bir gelecek algısı inşa etmiştir. Bu tasavvurda İslâm'ın yok olmasıyla, İslâm'ın girmediği hiçbir evin kalmaması, insanların mal hırsına kapılıp dünyalık elde etmek için her yolu mubah saymalarından, zekât verecek kimse aramalarına kadar tüm parametreler terğîb-terhîb (özendirme-sakındırma) ve tebşîr-inzâr (müjdeleme-uyarma) dengesi içerisinde sunulmuştur. Söz gelimi Allah Resûlü tarafından, "her zamanın, öncesinden daha kötü olacağı" zikredilirken,[27] tıpkı yağmur gibi Muhammed ümmetinin de öncesinin mi yoksa sonrasının mı daha hayırlı olacağının bilinemeyeceği[28] ifade edilmiştir. Böylece Sevgili Peygamberimiz gelecekle ilgili ümit kapılarını açık bırakmış, her dönemde yaşayan Müslümanların değerli, faziletli oldukları ve dinin gereklerine riayet ettikleri takdirde öncekilerden daha hayırlı olabileceğini belirtmiştir.

Resûl-i Ekrem bir gün bir mezarlığa uğradığında ölülere hitaben, *"Ey müminler topluluğu! Selâm olsun size! Biz de inşallah size katılacağız. Kardeşlerimizi görmüş olmayı isterdim."* buyurmuş, bu sözleri duyan sahâbe-i kirâm, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz senin kardeşlerin değil miyiz?" diye sormuşlardı. O da, *"Siz benim dostlarımsınız, kardeşlerim ise henüz gelmediler. Ben onları kevser havuzunun başında bekleyeceğim."* buyurmuştur. Onlar, "Ümmetinden senden sonra gelecekleri nasıl tanıyacaksın?" diye sormuş, Allah Resûlü de *"Düşünün bakalım, bir adamın siyah atlar arasında alnı beyaz, ayakları beyaz sekili bir atı olsa onu tanımaz mı?"* demiştir. Onların, "Evet, tanır." şeklinde karşılık vermeleri üzerine de Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Onlar kıyamet günü, aldıkları abdestten dolayı yüzleri pırıl pırıl parlayarak, abdest organları ışıldayarak geleceklerdir. Ben de onları kevser havuzu başında karşılayacağım."*[29] Böylece o, kendisini göremeyen ve vefa-

[22] B5577 Buhârî, Eşribe, 1.
[23] N5385 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 4; T2189 Tirmizî, Fiten, 25.
[24] HM17612 İbn Hanbel, IV, 160; İM4048 İbn Mâce, Fiten, 26.
[25] B7052 Buhârî, Fiten, 2.
[26] B7068 Buhârî, Fiten, 6.
[27] B7068 Buhârî, Fiten, 6.
[28] T2869 Tirmizî, Emsâl, 81.
[29] N150 Nesâî, Tahâret, 110; M584 Müslim, Tahâret, 39.

tından sonra dünyaya gelen her Müslüman'a kendisiyle kardeş olabilme imkân ve şerefini müjdelemiştir.

Bu çerçevede Hz. Peygamber, İslâm'ın girmeyeceği evin kalmayacağını da haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Gece ve gündüzün ulaştığı her yere bu din ulaşacak; Allah, ister kerpiçten, isterse deve kılından yapılsın bu dinin kendisi tarafından içine girdirilmediği hiçbir ev bırakmayacaktır. Bu (kimi için) öyle bir izzet (kimi için de) öyle bir zillet olacaktır ki! Bu şekilde Allah, İslâm'ı aziz eyleyecek, küfrü ise zelil edecektir."*[30] Başka bir sözünde de İslâm dininin mutlaka kemale ereceğini, bir kişinin yalnız başına San'a'dan Hadramevt'e kadar Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayarak selâmetle gideceğini[31] haber vermiştir. Böylece o, İslâm'ın yeryüzünde mutlaka hâkim olacağını, İslâm'ın hâkimiyeti altındaki bir dünyanın da insanlığa huzur, güven ve emniyet telkin edeceğini müjdelemiştir. Bütün bu sözleriyle Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın dinini diğer bütün dinlere üstün kılacağı vaadini ve fermanını[32] teyit etmiştir.

Allah Resûlü'nün gelecek zaman algısına dair ortaya koyduğu en önemli olgulardan birisi de Müslümanların zenginleşmesidir. Her ne kadar bu olgu kimi zaman kötümser bir gelecek tasavvuru olarak nitelenmişse de iyimser bir tasavvur olarak algılanması daha önceliklidir. Çünkü Müslümanların zenginleşmesi, İslâm'ın tüm dünyaya yayılması açısından elzemdir. Belki de Allah Resûlü'nün İslâm'ın girmediği hiçbir mekânın kalmayacağı müjdesinin gerçekleşme zamanı Müslümanların zengin oldukları zamandır. Çünkü Hz. Peygamber öyle bir zamandan şu ifadelerle bahsetmiştir: *"Sadaka verin. Zira insanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi elinde sadakasıyla dolaşacak ve o sadakayı kabul edecek bir kimse bulamayacak."*[33] Hatta Hz. Peygamber, Müslümanlar aşırı derecede zenginleşip servet dolup taşmadan kıyametin kopmayacağını, Arabistan'ın çayırlıklar ve nehirler akan bir memleket hâline geleceğini[34] haber vermiştir.

Resûl-i Ekrem'den nakledilen ve gelecekte yaşanacak gelişmelere dair bilgiler ihtiva eden rivayetler arasında pek çok zayıf ve uydurma anlatımın yer aldığı dikkatten uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla hadisler ışığında bir gelecek tasavvuru oluştururken ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Bu bağlamda söz konusu rivayetler bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp irdelendiğinde, geleceğe dair umutsuz bir tablo öne çıkmakla beraber kötümser ve iyimser bakışın bir denge çerçevesinde işlendiği görülecektir. Allah Resûlü geleceği anlatırken, sınav konusu olabilecek konularda Müslümanları dikkatli hareket etmeye teşvik etmekte ve olumsuzluklardan sakındırmaktadır.

[30] HM17082 İbn Hanbel, IV, 104.
[31] B3612 Buhârî, Menâkıb, 25.
[32] Sâf, 61/9.
[33] B7120 Buhârî, Fiten, 25.
[34] M2339 Müslim, Zekât, 60.

KIYAMET
SONSUZLUĞUN BAŞLANGICI

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَطَبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ وَعَلاَ صَوْتُهُ وَاشْتَدَّ غَضَبُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ مُنْذِرُ جَيْشٍ يَقُولُ: صَبَّحَكُمْ وَمَسَّاكُمْ! وَيَقُولُ "بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ." وَيَقْرُنُ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ السَّبَّابَةِ وَالْوُسْطَى...

Câbir b. Abdullah anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bir defasında hutbe verirken gözleri kızardı, sesi yükseldi ve hiddeti arttı, öyle ki sanki bir orduyu uyarıyor, 'Sabah ya da akşam ansızın baskına uğrayabilirsiniz!' diyordu. Şehâdet parmağı ile orta parmağını birleştirip *"Ben ve kıyamet şu ikisi gibi (yakın) gönderildim."* buyurdu.
(M2005 Müslim, Cum'a, 43)

أَخْبَرَنِى أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيِّ ﷺ يَقُولُ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ بِشَهْرٍ: تَسْأَلُونِى عَنِ السَّاعَةِ؟ وَإِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ...“

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ أَسِيدٍ الْغِفَارِىِّ قَالَ: اطَّلَعَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْنَا وَنَحْنُ نَتَذَاكَرُ فَقَالَ: ”مَا تَذْكُرُونَ؟“ قَالُوا: نَذْكُرُ السَّاعَةَ. قَالَ: ”إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ.“ فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالدَّجَّالَ وَالدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ﷺ وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَثَلاَثَةَ خُسُوفٍ: خَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَخَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَخَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارٌ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ.

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
”لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُقْبَضَ الْعِلْمُ، وَتَكْثُرَ الزَّلاَزِلُ، وَيَتَقَارَبَ الزَّمَانُ، وَتَظْهَرَ الْفِتَنُ، وَيَكْثُرَ الْهَرْجُ –وَهُوَ الْقَتْلُ الْقَتْلُ– حَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمُ الْمَالُ فَيَفِيضُ.“

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ: مَتَى السَّاعَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ”مَا أَعْدَدْتَ لَهَا؟.“

Ebu'z-Zübeyr'in naklettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'i (sav) vefat etmeden bir ay önce şöyle derken işitmiştir: *"Siz bana kıyameti soruyorsunuz? Onun bilgisi sadece Allah katındadır."*

(M6481 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 218)

Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî anlatıyor: "Bir gün biz kendi aramızda konuşurken Peygamber (sav) geldi ve *'Ne müzakere ediyorsunuz?'* diye sordu. Ashâb, 'Kıyamet hakkında konuşuyoruz.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Siz şu on alâmeti görmedikçe, kıyamet kopmayacaktır.'* buyurdu ve şunları saydı: 'Duman, Deccâl, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu İsa'nın (as) yeryüzüne inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc, doğuda, batıda ve Arap yarımadasında olmak üzere üç büyük çökmenin yaşanması ve son olarak Yemen'den çıkıp insanları haşrolacakları yere sürecek bir ateş.'"

(M7285 Müslim, Fiten, 39)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, karışıklıklar ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*

(B1036 Buhârî, İstiskâ, 27)

Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav), "Kıyamet ne zaman kopacak yâ Resûlallah?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Onun için ne hazırladın?"* buyurdu.

(B6171 Buhârî, Edeb, 96)

Bir gün Peygamber (sav) ashâbı ile birlikte oturuyordu. O sırada yanlarına orada bulunanların tanımadığı bir adam şeklinde Cebrail (as) geldi ve Allah Resûlü'ne iman, İslâm ve ihsanın ne olduğunu sorduktan sonra, "Kıyamet ne zaman kopacak?" sorusunu yöneltti. Allah Resûlü, *"Bu konuda sorulan kişi, sorandan daha bilgili değildir. Ancak sana kıyamet alâmetlerinden haber vereyim. Cariye, efendisini doğurduğunda, kim oldukları belirsiz deve çobanları yüksek binalar inşa etmede birbirleriyle yarıştığında (kıyametin vakti yakındır). (Kıyametin kopacağı vakit ise) Allah'tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir."* buyurdu. Ardından Hz. Peygamber (sav) *"Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi sadece Allah'a aittir."*[1] âyetini okudu. Sonra soru soran adam döndü gitti. Hz. Peygamber, *"Onu geri çağırın!"* dedi. Baktılar ama kimseyi göremediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bu Cibrîl'di, insanlara dinlerini öğretmek için geldi."* buyurdu.[2]

Hadisin anlattığı bu sahnede Cebrail (as), insanın Allah'a yönelişinin üç farklı düzlemini sormuş, âdeta imanın bütün boyutları ile ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır. İman, İslâm ve ihsanın ne olduğunu sorduktan sonra kıyamet vaktinin insan için bilinmezliğinin konuşulması ve onun bilgisinin sadece Allah'a ait olduğunun vurgulanması, Yüce Yaratan karşısında insanın konumunun ve O'nunla ilişkisinin ancak iman temelinde olması gerektiğini salık veriyor gibidir. Kıyamet vaktinin insan için meçhul olmasıyla birlikte Peygamberimizin onun alâmetlerine dikkat çekmiş olması, Allah'a açık bir bilinç ve sınırlarını bilen bir kalple yönelmeye ve âhirete hazırlık yapmaya bir teşvik olmalı.

Kıyamet metafizik zamanın başlangıcıdır. İnsan hayatını izafî ve uhrevî zamanın ahenginden doğan sermedî bir bütünlük içinde ele alan Kur'an'da, kıyamet göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süre veya daha kısa bir zaman aralığı olarak değerlendirilmiştir. "Sâa",[3] kıyâme,[4] kâria,[5] vâkıa[6] gibi isimlerle anılan bu hadise aniden gerçekleşecektir. Onun ne zaman vuku bulacağı da sadece Allah'ın bilgisi dâhilindedir. Kur'an'da bu hususu vurgulayan pek çok âyetten birinde, *"Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu, vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir. Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana*

[1] Lokmân, 31/34.
[2] B50 Buhârî, Îmân, 37.
[3] En'âm, 6/31.
[4] Kıyâme, 75/1.
[5] Kâria, 101/1.
[6] Vâkıa, 56/1.

soruyorlar. De ki: Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar."[7] buyrulur.

İslâm'ın kıyamet ahvali ile ilgili verdiği bilgiler kadar önemli olan husus zaman olgusu ile ilgili ortaya konan düşüncedir. Kur'an her şeyden önce insanların zihinlerindeki zaman algısını değiştirmekle işe başlamıştır. İlk muhatapların zihinlerindeki çizgisel şekilde ilerleyen ve onları yok oluşa mahkûm ettiğine inanarak âdeta ona tanrılık atfettikleri zaman düşüncesi, Kur'an'da farklı bir kavram alanı oluşturularak bertaraf edilmiştir. Allah Resûlü pek çok sözünde, zamanın Allah'ın elinde olan izafî bir şey olup asıl hüküm verenin Allah'tan başkası olmadığını anlatmaktadır.[8]

Vahyin ilk muhataplarının, *"Yoksa onlar, 'O bir şairdir. Onun, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz.' mu diyorlar?"*[9] ve *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder..."*[10] gibi âyetlerde ifadesini bulan zamanı tanrılaştırma eğilimlerine karşı, Kur'an'ın zaman olgusuyla ilgili ortaya koyduğu tanımlamalar ilgi çekicidir. Bunlar, *"bir süreye kadar faydalanma" (metâun ilâ hîn),*[11] *"belirlenmiş bir vakit" (ecelin müsemmâ),*[12] *"mühlet ve müddet verme" (emhilhüm ruveydâ)*[13] gibi zamanın geçiciliğine ve onun muktedir bir güç olmadığına atıf yapan ifadelerdir. Diğer taraftan Kur'an, *"Dönüşünüz ancak Rabbinizedir."*[14] mesajını ön plana çıkarmaktadır. Böylece Kur'an, bu Allah'a dönüş fikri ile câhiliye Araplarının ilâhlaştırdıkları zaman algısında kırılma meydana getirmektedir. Zamanın ilâhlaştırılmasına karşı Kur'an'ın ileri sürdüğü Allah'a dönüş düşüncesinin odak noktasında bir gün kıyametin kopacağı gerçeği bulunmaktadır. Böylece kıyamet fikri ile insanların ilâhlaştırdıkları zaman olgusu bir noktada sonlandırılmış olmakta ve her şey, *"Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır."* âyetinin[15] mefhumu içinde eritilmektedir.

"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."[16] *"O, size ancak ansızın gelecektir."*[17] gibi Kur'an'da yer alan birçok âyet-i kerime ile insanlarda bu bilincin oluşturulması hedeflenmiştir.

Resûl-i Ekrem de kıyametin kopma vaktini kimsenin bilemeyeceğini vurgularken en son gönderilen peygamber olması bakımından kıyametin kopma anının yaklaştığına vurgu yapmıştı. Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre, Resûlullah (sav) bir defasında hutbe verirken gözleri kızardı, sesi yükseldi ve hiddeti arttı, öyle ki sanki bir orduyu uyarıyor, 'Sabah ya da akşam ansızın baskına uğrayabilirsiniz!' diyordu. Şehâdet

[7] A'râf, 7/187.
[8] M5862 Müslim, Elfâz, 1.
[9] Tûr, 52/30.
[10] Câsiye 45/24.
[11] Bakara, 2/36.
[12] Hûd, 11/3.
[13] Târık, 86/17.
[14] En'âm, 6/164.
[15] Rahmân, 55/27.
[16] Kamer, 54/1.
[17] A'râf, 7/187.

parmağı ile orta parmağını birleştirip *“Ben ve kıyamet şu ikisi gibi (yakın) gönderildim.”* buyurdu.[18]

Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi sadece Allah’a mahsus olduğu için, hem Hz. Peygamber hem de sahâbîler kıyametin kendi üzerlerine kopmasından korkarlardı. Nitekim Peygamberimizin güneş tutulduğunda kıyametin kopmasından endişe ederek telaşla yerinden fırlayıp mescide geçtiği ve uzun uzun namaz kıldırdığı bilinmektedir.[19] Sahâbe de Allah Resûlü’ne kıyametin ne zaman kopacağına dair pek çok soru yöneltilmişti. Hatta bedevîler gelerek, kıyametin ne zaman kopacağını sormuşlardır. İslâm geldikten sonra bir bedevînin Allah Resûlü’nün yanına varıp, “İslâm’ın bir sonu var mı?”[20] diye yönelttiği soruda bile üstü örtük biçimde zamanın son bulup bulmayacağına dair bir merak ve korku duygusu sezilebilir.

Peygamberimiz kıyametle ilgili sorulan sorulara verdiği cevaplarda çoğunlukla, onun vaktini sadece Allah’ın bilebileceğini belirtiyordu. Onlardan birinde, *“Siz bana kıyameti soruyorsunuz? Onun bilgisi sadece Allah katındadır.”*[21] buyurmuştu. Bazen de her insan için gerçek kıyametin kendi ölümü olacağı şeklinde yorumlanabilecek cevaplar verdiği de olmuştu. Söz gelimi çöl Araplarından bazı kişiler Allah Resûlü’nün yanına gelerek, “Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sorduklarında Allah Resûlü, onların en küçük olanlarına işaret ederek, *“Şu delikanlının ömrü olursa o henüz kocamadan hepinizin kıyameti başınıza gelmiş olacaktır.”* diyerek kıyametle herkesin kendi ölümü arasında bir bağ kurmuştu.[22]

Kıyamet alâmetleri hakkında çeşitli kaynaklarda bir kısmı sahih, bir kısmı ise tartışılır nitelikte birçok rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetlerde ahlâkî bozuluşa, dinî içtimaî hadiselere ve tabiat olaylarına ilişkin oldukça ayrıntılı bilgilere yer verilir. Toplumdaki dinî, içtimaî ve siyasî gelişmeleri yansıtan bu rivayetlerde belirtilen alâmetlerin sayısı yetmişi aşkındır. Kıyametin kopma zamanını bildiren herhangi bir âyet veya sahih hadis bulunmamakla birlikte Âhir Zaman Peygamberi’nin gelişiyle kâinatın son zaman dilimine girdiğini göz önünde bulundurarak kıyametin kopuşunun ashâbdan itibaren başlayabileceği düşünülmüş ve hicrî üçüncü yüzyıldan başlayarak hadislerde zikredilen kıyamet alâmetlerine inanılması itikadî bir ilke hâline getirilmiştir.

Dinî hayatın zayıflamasına dair ahlâkî zayıflıkların bir kısmı sahih hadislerle sabit olduğundan bu konuda âlimler arasında önemli sayılabilecek bir görüş ayrılığı yoktur. Resûl-i Ekrem’in Müslümanları uyardığı

[18] M2005 Müslim, Cum’a, 43.
[19] M2117 Müslim, Küsûf, 24.
[20] MA20747 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 362.
[21] M6481 Müslim, Fedâilü’s-sahâbe, 218.
[22] B6511 Buhârî, Rikâk, 42.

ve kıyamet alâmeti olarak zikrettiği ahlâkî bozuluş ve dinî hayatın yozlaşması esasen ferdin ve toplumun helâk olması anlamında bir kıyamet alâmeti olup kâinattaki kozmolojik düzenin yıkılması anlamına gelmez. Aksi takdirde sözü edilen yıkılışın bugüne kadar gerçekleşmesi gerekirdi. Çünkü ahlâkî bozuluş sayılabilecek tutum ve davranışların asr-ı saadetten itibaren sıkça vuku bulduğu şüphesizdir. Hadislerde dinî yozlaşmayı ve ahlâkî bozuluşu haber veren olayların kâinatın kozmik düzeninin yıkılışına işaret eden belirtiler olmaktan çok ferdî ve toplumu yok oluşa götüren birer alâmet olduğunu kabul etmek daha isabetli bir hüküm olmalıdır...[23]

Allah Resûlü, kıyametin ne zaman, hangi tarihte kopacağı hakkında bilgisi olmadığını söylemiş fakat onun birtakım alâmetlerinden bahsetmiştir. Onun konu hakkında söyledikleri hadis literatüründe daha çok "kıyâme, sıfatü'l-kıyâme, fiten, melâhim, rikâk" başlıkları altında aktarılmaktadır. Zaman zaman çeşitli gruplar arasında erken dönem siyasî mücadelelerin bir tezahürü ve İsrâiliyat tartışmalarının bir uzantısı hâline getirilmek istenen bu alan, bir taraftan oldukça karmaşıktır, diğer taraftan hadis literatürünün diğer hiçbir alanında görülmediği kadar sembollerle örülüdür.

Resûlullah (sav), *"Siz şu on alâmeti görmedikçe, kıyamet kopmayacaktır."* buyurduktan sonra şunları saymıştır: Duman, Deccâl, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu İsa'nın (as) yeryüzüne inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc, doğuda, batıda ve Arap Yarımadası'nda olmak üzere üç büyük çökmenin yaşanması ve son olarak Yemen'den çıkıp insanları haşrolacakları yere sürecek bir ateş.[24]

Bu hadiste sayılan maddelerden her biri hakkında kaynaklarımızda birçok rivayet bulunmaktadır. Sahih ve sabit olan hadislerin nasıl anlaşılacağı ve ne şekilde yorumlanacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Söz gelimi Deccâl, Dâbbe, Ye'cûc ve Me'cûc ve duman gibi alâmetlerin anlamı, mahiyeti, mecazî mi yoksa hakiki mi oldukları konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu konuda geniş mâlûmatı, ilgili alan araştırmalarına bırakmanın daha yararlı olacağında kuşku yoktur. Burada şu kadarını söyleyelim ki bu tür alâmetler, yeryüzünde inkârcılığı yaymaya çalışan, mukaddes değerleri yok sayan ve şer faaliyetlerini destekleyen birtakım cereyanlar olarak okunmakta ve Müslümanlar onlara karşı uyarılmaktadır. Bu cereyanların her asırda temsilcileri olduğu gibi bundan sonra da olacaktır. Buna göre Deccâl, Dâbbe, Ye'cûc ve Me'cûc olağanüstü birer varlık

[23] "Kıyamet Alâmetleri", *DİA*, XXV, 522-524.
[24] M7285 Müslim, Fiten, 39.

ya da belli şahsiyetler olmaktan çok her dönemde şerri temsil eden tipler olarak anlaşılmalıdır.

Kıyamet alâmetlerinden bahseden başka bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, karışıklıklar ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*[25]

Hadiste geçen kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacak bu olumsuzluklara dikkat edildiğinde, Peygamberimizin, bozulmanın pek çok boyutuna işaret ettiği görülecektir. İlmin ortadan kalkması kuşkusuz insana ait olan, onun eliyle ortaya çıkan hususlarda dengenin kaybolmasına neden olacaktır. Zira ilim, fertlerin iç dünyasından başlayarak bütün topluma, inşa eden temel ilişkilere bir düzen verir. Değerler, davranışlar, fikirler, idealler ilim ile şekillenir, gelişir ve değişir. Bu bakımdan ilmin yok olması toplumsal düzenin de yıkılması anlamına gelir. Bunun neticesinde insanları birbirlerinin canlarına, mallarına ve kişilik değerlerine el uzatmaya götürecek toplumsal karışıklıklar ortaya çıkar.

Allah Resûlü bu hadisinde "kıyamet alâmetleri" vurgusu ile ashâbını ve ümmetini, bahsettiği konularda daha dikkatli olmaya teşvik etmekte, olumsuz davranışlardan da sakındırmaktadır. Buna göre, mal, ilim ve zaman gibi büyük nimetlerin kadri iyi bilinmeli, bunlar en iyi şekilde değerlendirilmelidir. Zira cinayetlerin artmasının, kıyametin kopmasını hazırlayan alâmetlerden olmasa bile, birçok fert ve toplumun kendi kıyameti olduğunda kuşku yoktur.

Benzer bir hadiste ise Allah Resûlü, *"Kıyamet alâmetlerinden bazıları şunlardır: İlmin kaldırılması, cehaletin artması, zinanın çoğalması, şarap içmenin yaygınlaşması, erkeklerin azalıp kadınların çoğalması. O derecede ki elli kadına bir erkek düşecektir."*[26] buyurmaktadır.

Aktardığımız bu rivayetlerde sayılan alâmetlerin tabiatta, ahlâkî ve toplumsal yapıda ortaya çıkacak birtakım bozulmalara işaret ettiği görülmektedir. Güneşin batıdan doğması, depremlerin çoğalması, bazı bölgelerde toprak çökmelerinin olması kıyamet öncesinde tabiattaki düzenin alt üst oluşuna, fizik dünyanın yok oluşuna işaret etmektedir. Kur'an'da anlatılan kıyamet sahnelerinin pek çoğunda da durum aynıdır: *"Yürekleri hoplatan büyük felâket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felâket? Yürekleri hoplatan büyük felâketin ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi*

[25] B1036 Buhârî, İstiskâ, 27.
[26] B5231 Buhârî, Nikâh, 111.

olacaktır."[27] *"Güneş, dürüldüğü zaman, yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman, dağlar, yürütüldüğü zaman, gebe develer salıverildiği zaman. Yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplandığı zaman, denizler kaynatıldığı zaman..."*[28]

Rivayetlerde ilmin kaybolması, cehaletin artması, cinayetlerin, zinanın, şarap içmenin, zenginliğin artmasına bağlı olarak sorumsuz harcamaların, israfın yaygınlaşması gibi fert ve toplum açısından kötü gidişatı ifade eden olayların sayılması, kıyamete yakın farklı ahlâkî yozlaşmalara, ailenin ve toplumsal düzenin yıkılmasına dikkat çekme amacı taşımaktadır. Kısacası Allah Resûlü, kıyametin kopuşu ile ilgili Kur'an'ın haber verdiği mesajların dışında bir gaye de edinmemiş, sadece Kur'an'da da ifadesini bulan kıyamete yakın, tabiatta meydana geleceği söylenen bozulmayla, toplumda baş gösteren ahlâkî yozlaşma ve anarşi arasında nisbî bir bağ kurmakla yetinmiştir.

Kur'an'da da kıyamete dikkat çeken âyetlerle insanların âhiretteki durumları arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir: *"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatınca, bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, 'Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay hâlimize!' diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür!"*[29] *"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse işte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir (uçurumdur)."*[30]

Bize düşen, herkesin gerçek kıyametinin kendi ölümü olduğunu ifade eden nebevî uyarıyı hatırdan çıkarmamaktır. Nitekim Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Akra' b. Hâbis[31] Hz. Peygamber'e (sav), "Kıyamet ne zaman kopacak yâ Resûlallah?" diye sorduğunda, *"Onun için ne hazırladın?"* cevabını almıştır.[32]

Peygamberimizin bu sözü bize kıyametin ne zaman kopacağıyla ilgilenmek yerine, ondan sonrası için ne kadar hazır olduğumuzu sorgulamamızı öğütlemektedir. Sonsuz bir hayatın, fizik ötesi âlemin başlangıcı olarak kıyamet bize, ebedî olan âhiret hayatının karşısında, geçici olan dünya hayatının önemsizliğini gösteriyor. Asıl olan her şeyin yıkılıp alt üst olduğu o günde iman dolu kalplerin dimdik ayakta, kıyamda durabilmesidir.

27 Kâria, 101/1-5.
28 Tekvîr, 81/1-6.
29 En'âm, 6/31.
30 Kâria, 101/6-9.
31 ŞZ1/189 *Şerhu'z-Zerkânî ale'l-Muvatta'*, I, 189.
32 B6171 Buhârî, Edeb, 96.

ÂHİRET
BEKÂ YURDUMUZ

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ."

Câbir'in işittiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Herkes öldüğü hâl üzere diriltilecektir."
(M7232 Müslim, Cennet, 83)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلاَثَةَ أَصْنَافٍ: صِنْفًا مُشَاةً وَصِنْفًا رُكْبَانًا وَصِنْفًا عَلَى وُجُوهِهِمْ."

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"لاَ تَزُولُ قَدَمَا ابْنِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ خَمْسٍ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَا أَبْلاَهُ وَمَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ وَمَاذَا عَمِلَ فِيمَا عَلِمَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"الْكَوْثَرُ نَهْرٌ فِى الْجَنَّةِ حَافَّتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ وَمَجْرَاهُ عَلَى الدُّرِّ وَالْيَاقُوتِ تُرْبَتُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ وَمَاؤُهُ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَأَبْيَضُ مِنَ الثَّلْجِ."

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِىِّ ...قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَمَا الْجِسْرُ؟ قَالَ: "دَحْضٌ مَزِلَّةٌ فِيهِ خَطَاطِيفُ وَكَلاَلِيبُ وَحَسَكٌ تَكُونُ بِنَجْدٍ فِيهَا شُوَيْكَةٌ يُقَالُ لَهَا السَّعْدَانُ فَيَمُرُّ الْمُؤْمِنُونَ كَطَرْفِ الْعَيْنِ وَكَالْبَرْقِ وَكَالرِّيحِ وَكَالطَّيْرِ وَكَأَجَاوِيدِ الْخَيْلِ وَالرِّكَابِ فَنَاجٍ مُسَلَّمٌ وَمَخْدُوشٌ مُرْسَلٌ وَمَكْدُوسٌ فِى نَارِ جَهَنَّمَ..."

Ebû Hüreyre’nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“İnsanlar kıyamet günü üç grup hâlinde; kimi yaya olarak, kimi binitli olarak, kimi de yüzüstü sürünerek mahşer yerinde toplanır.”*

(T3142 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 17)

İbn Mes’ûd’dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet gününde insanoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir yere kımıldayamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden.”*

(T2416 Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 1)

Abdullah b. Ömer’in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Kevser, iki kıyısı altından, yatağı inci ve yakuttan olan cennette bir nehirdir. Toprağı miskten hoş, suyu baldan tatlı ve kardan beyazdır.”*

(T3361 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 108)

Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledildiğine göre, “Sırat köprüsü nedir yâ Resûlallah?” diye soruldu. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *“Kaypak ve kaygan bir şeydir. Onda kancalar, çengeller ve Necid’de bulunan sa’dân denilen dikene benzer dikenler vardır. Müminler (sırattan) kimi göz kırpacak kadar az bir zamanda, kimi şimşek gibi, kimi rüzgâr, kimi kuş gibi, kimi de iyi cins yürük at ve deve gibi hızla geçecekler. Bazısı bakarsın sapasağlam kurtulmuş, diğeri tırmalanmış da salınıvermiş, kimi de cehennem ateşine yığılmış kalmış...”*

(M454 Müslim, Îmân, 302)

Veda Haccı günleriydi. Allah Resûlü'yle birlikte bütün hacılar Arafat'a çıkmıştı. Bir ara Allah Resûlü'nün yanında devesinin üzerinde oturan bir sahâbî, devenin ani bir hareketi ile yere düştü, boynu kırıldı ve öldü. Allah Resûlü, *"Onu su ve sidr ile yıkayın, iki ihram bezi ile kefenleyin. Ona koku sürmeyin ve başını örtmeyin. Çünkü kıyamet günü o, lebbeyk diyerek diriltilecektir."* buyurdu.[1]

Allah Resûlü'nün bahsettiği "ba's" yani diriliş, "Kıyamet koptuktan sonra sûra ikinci defa üfürülmesi ile bütün varlıkların hesap vermek üzere tekrar diriltilmeleri, yeniden canlandırılmaları" demektir. Öldükten sonra dirilme inancı Mısır, İran ve Hint dinlerinde olduğu gibi Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da vardır.[2] Câhiliye dönemi Araplarının büyük çoğunluğu yeniden dirilişi inkâr etmekteyse de bir kısmı kabul etmekteydi.[3]

Kur'an'da *"yevmü'l-ba's"*[4] ve *"yevmü'l-hurûc"*[5] diye isimlendirilen diriliş günü; kabirlerin açılacağı,[6] yeryüzünün içindeki ağırlıkları dışarıya atacağı,[7] Allah'ın insanları tekrar dirilterek yerden ot bitirir gibi topraktan çıkaracağı,[8] ölmüş insanların ayağa kalkacağı, canlanacağı gün[9] şeklinde tasvir edilir.

Kur'an, öldükten sonra dirilmeyi şaşkınlıkla ve hayretler içerisinde karşılayan ve bu hadisenin nasıl meydana geleceğini merak eden Hz. İbrâhim'e Yüce Allah'ın hitabını ayrıntılı olarak şu şekilde zikreder: *"Hani İbrâhim, 'Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster!' demişti. (Allah ona), 'İnanmıyor musun?' deyince, 'Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için.' demişti. 'Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"*[10]

Kur'ân-ı Kerîm, yeniden dirilişin mutlaka gerçekleşeceğini inkârcılara şu yöntemlerle anlatmaktadır:

Öncelikle, yoktan yaratmak ikinci kez yaratmaktan daha zordur. Kur'an'da Allah'ın ilk önce yoktan yarattığı, bu yaratmayı ölümden sonra diriltmek suretiyle tekrarladığı, Allah için ikinci kez yaratmanın daha kolay olacağı bildirilmekte;[11] *"İnsan, 'Öldüğümde gerçekten diri olarak (topraktan) çıkarılacak mıyım?' der. Daha önce hiçbir şey değil iken kendisini ya-*

[1] B1265 Buhârî, Cenâiz, 19; N2861 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 101.
[2] *Kitâb-ı Mukaddes*, İşaya, 27/19; Daniel, 12/2, 3, 13; Korintoslular'a I. Mektup, 15/32.
[3] Meryem, 19/77; B4732 Buhârî, Tefsîr, (Meryem) 3; Yâsîn, 36/77-79.
[4] Rûm, 30/56.
[5] Kâf, 50/42.
[6] İnfitâr, 82/4.
[7] Zilzâl, 99/2.
[8] Nûh, 71/17-18.
[9] Zümer, 39/68.
[10] Bakara, 2/260.
[11] Ankebût, 29/19-20.

rattığımızı düşünmez mi?"[12] buyrularak bu gerçek ifade edilmektedir. Yine Kur'an, öldükten sonra çürümüş bedenlerinin nasıl diriltileceğini anlayamayıp soranlara yaratmayı ilk defa yapan Yüce Allah'ın yeniden hayata döndürmeye de kadir olduğunu şu şekilde haber vermektedir. *"Dediler ki: Biz bir yığın kemik, bir yığın toz olduğumuz zaman mı yeniden diriltilecekmişiz? De ki: (Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir! Yahut aklınızca, diriltilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.) Diyecekler ki: Peki bizi hayata tekrar kim döndürecek? De ki: Sizi ilk defa yaratan (hayata tekrar döndürecek)."*[13]

Diğer yandan, bir şeyin benzerini yaratan kendisini de yaratır. Kur'an'da Allah'ın yaş, yeşil ağaçtan ateşi çıkardığı, gökleri, yeri ve tüm kâinatı yoktan yarattığı, bütün bunları yaratan ve yaşatan olarak bu yarattıklarının benzerlerini tekrar yaratabileceği şu şekilde ifade edilmektedir: *"O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir."*[14]

Kur'an'da bu şekilde anlatılan diriliş gerçeği hadis rivayetlerinde daha ayrıntılı bir biçimde yer alır. Öncelikle Kur'an'da iman edilmesi gereken bir gerçek olarak sunulan dirilişi inkâr etmek Allah'ı yalanlamak olarak ifade edilir.[15] Sevgili Peygamberimiz bir gün dirilişi anlatırken, *"Kıyamet günü insanlar çıplak, yalınayak ve sünnetsiz olarak diriltilecekler."* deyince Hz. Âişe dayanamayıp, "Peki yâ Resûlallah, insanların avret yerleri ne olacak? İnsanlar birbirlerine bakmazlar mı?" diye sorunca Allah Resûlü, *"O gün onlardan her birinin kendine yetip artacak bir derdi vardır."* buyurur.[16]

Hadislere göre o gün diriltilecek ilk kişi Hz. Peygamber,[17] giydirilecek ilk insan da Hz. İbrâhim'dir.[18] Ayrıca Allah Resûlü herkesin öldüğü hâl üzere diriltileceğini bildirmiş,[19] meselâ, *"Şehitleri kanlarıyla ve kanlı elbiseleriyle sarıp defnedin. Çünkü Allah yolunda yaralanan her kimse kıyamet günü yarası kanayarak Allah'ın huzuruna gelir. Yaranın rengi kan rengi, kokusu ise misk kokusu gibidir."* buyurmuştur.[20] Veda Haccı'nda Arafat'ta devesinden düşerek ölen sahâbînin telbiye getirerek (lebbeyk diyerek) diriltileceğini haber vermiştir.[21] Hatta Peygamber Efendimiz, Allah tarafından azaba uğramaları neticesinde toptan helâk edilen bir toplumun her bir ferdinin kendi ameline göre diriltileceğini[22] ifade etmiştir.

Yeniden diriliş, çürümüş olan insan bedeninin parçalarının bir araya getirilmesi ve bu bedene ruhun iade edilmesi suretiyle ruhen ve bedenen

[12] Meryem, 19/66-67; Rûm, 30/11; Yâsîn, 36/77-79.
[13] İsrâ, 17/49-51. Bkz. Hac, 22/5-7; Mü'min, 40/57; Zuhruf, 43/9-11; Ahkâf, 46/33.
[14] Yâsîn, 36/80-81.
[15] N2080 Nesâî, Cenâiz, 117.
[16] N2085 Nesâî, Cenâiz, 118.
[17] B7428 Buhârî, Tevhîd, 22.
[18] N2084 Nesâî, Cenâiz, 118.
[19] M7232 Müslim, Cennet, 83.
[20] N3150 Nesâî, Cihâd, 27.
[21] B1265 Buhârî, Cenâiz, 19; İM3084 İbn Mâce, Menâsik, 89.
[22] B7108 Buhârî, Fiten, 19.

gerçekleşecektir. Nitekim, *"Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?"* diyenlere cevap olarak, *"De ki, onları ilk defa yaratan diriltecektir."* buyrulması[23] dirilişin hem ruh hem de beden ile birlikte gerçekleşeceğini göstermektedir.

Âhiret hayatında dirilişten sonraki merhale "haşir" ve "mahşer"dir. Kıyamet gününde yeniden diriltilen bütün insanların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasına "haşir", toplanılacak yere de "mahşer", "mevkıf" veya "arasat" denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de haşir ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Kur'an, insanların ve cinlerin hesaba çekilmek için haşredileceklerini haber vermektedir.[24] Ayrıca bütün insanların bir araya toplanacakları bir günden ve o günün aldananların ortaya çıkacağı bir gün olacağından,[25] Allah'ın bütün insanları bir gün kadar kısa hissettikleri bir zaman içerisinde bir araya getireceğinden,[26] huzurunda toplayacağından[27] bahsetmektedir. O gün yer yarılacak, insanlar süratle kabirlerinden çıkarak çekirgeler gibi kendilerini çağırana doğru koşacak,[28] herkesin yanında, biri yaptıklarına şahitlik etmek, diğeri de onu mahşere götürmekle görevli iki melek bulunacak,[29] kimsenin bir başkasına faydası veya zararı dokunamayacaktır.[30] O gün, günahkârların gözlerinin korkudan gömgök olacağı,[31] âmâ, dilsiz, sağır olacakları, yüzüstü sürünecekleri,[32] suya koşan develer gibi susayacakları,[33] zincire vurulup katrandan gömlek giydirilecekleri[34] ve bu hâlde haşredilecekleri âyetlerde bildirilmektedir.

Hadislerde de haşrin şekli, inanç ve amelleri değişik olan insanların haşir esnasındaki durumları hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir. Allah Resûlü haşir esnasında insanların yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olacaklarını,[35] insanların kendi dertlerini ve sıkıntılarını düşünmekten birbirlerine bakamayacaklarını,[36] kiminin binitli, kiminin yaya, kiminin de yüzüstü sürünerek mahşer yerinde toplanacaklarını haber vermiş,[37] sahâbe-i kirâmın, "Ey Allah'ın Resûlü! Yüzüstü nasıl yürüyecekler?" diye sormaları üzerine de, *"Onları ayakları üzerinde yürütmeye kadir olan* (gücü yeten) *Allah, yüzleri üstünde de yürütmeye kadirdir."*[38] buyurmuştur.

Allah Resûlü ilk olarak haşredilecek kişinin kendisi olacağını[39] ifade etmiş, insanların dünya hayatında yapıp ettiklerine göre farklı şekillerde haşr edileceklerini bildirmiştir. O gün haşrolunan insanlardan bir kısmı Allah'ın arşının gölgesinde barınacak,[40] diğer bir kısmı ise ağız ve kulak hizasına kadar ter içerisinde kalacaktır.[41] Başka bir hadiste de insanların üç grup hâlinde; birinci grubun binek üzerinde karnı tok ve giyinmiş;

[23] Yâsîn, 36/78-79.
[24] Âl-i İmrân, 3/158; En'âm, 6/51, 72, 128; Sebe', 34/40; Ahkâf, 46/6.
[25] Teğâbün, 64/9.
[26] Yûnus, 10/45.
[27] Bakara, 2/203.
[28] Kâf, 50/44; Kamer, 54/7-8.
[29] Kâf, 50/21.
[30] Sebe', 34/42.
[31] Tâ-Hâ, 20/102.
[32] İsrâ, 17/97; Tâ-Hâ, 20/124; Furkân, 25/34.
[33] Meryem, 19/86.
[34] İbrâhîm, 14/49-50.
[35] B4740 Buhârî, Tefsîr, (Enbiyâ) 1.
[36] N2085 Nesâî, Cenâiz, 118.
[37] T3142 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[38] B6523 Buhârî, Rikâk, 45.
[39] T3148 Tirmizî,Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[40] T2391 Tirmizî, Zühd, 53.
[41] B6531, B6532 Buhârî, Rikâk, 47; T2421 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.

ikinci grubun melekler tarafından yüzükoyun süründürülerek cehenneme atılmış; üçüncü grubun ise Allah'ın arkalarından gönderdiği bir afetten kaçarak[42] haşredilecekleri haber verilmiştir. Böylesine dehşetli sahnelerin yaşanacağı o günde Allah Resûlü kendisinin fakirlerle beraber haşredilmek istediğini[43] ifade etmiştir.

İnsanların haşredileceği mahşer meydanı ise kepeksiz undan yapılmış ekmek gibi bembeyaz, hiç kimsenin saklanabileceği tümsek veya çukurun bulunmadığı dümdüz bir arazi ve bir kimseye yol gösterecek herhangi bir işaretin (dağ, taş veya ağacın) olmadığı bir yer olarak tasvir edilmiştir.[44] O günün tek hâkimi olan Yüce Allah, bu meydanda bütün insanları toplayacak, *"Melik ancak benim! Deyyân (amellere karşılık veren) ancak benim!"*[45] diyerek onlara seslenecektir.

O gün dünyada insanın yapıp ettiklerini izleyip kaydeden meleklerin[46] ortaya koyacağı amel defterleri herkese verilip okutulacaktır.[47] Yaptıklarının eksiksiz olarak kaydedildiğini görerek hayretler içerisinde kalan insanın hâli Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: *"(O gün) Kitap (herkesin amel defteri) ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay hâlimize!' derler, 'Bu nasıl bir kitap! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!' Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez."*[48] İnsanlardan bir kısmının kitabı sağ tarafından verilecek, bir kısmınınki de sol tarafından[49] veya arkasından verilecektir. Kitabını sağ tarafından alanların hesapları kolay, sol tarafından veya arkalarından alanlarınki ise çok zor olacaktır.[50]

Amel defterlerinin dağıtılmasından sonra adalet terazileri kurulacak ve hesap görülecektir. O gün tek hesap sorucu Allah'tır.[51] Yüce Allah hesabı eksiksiz ve son derece hızlı bir şekilde görecek,[52] amellerin tartılması için teraziler kuracaktır. Bu husus Kur'an'da şu şekilde zikredilir: *"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz herkese yeteriz."*[53] Yüce Allah hesap anında asla haksızlık yapmayacak, zerre kadar iyilik yapan da zerre kadar kötülük yapan da yaptığının karşılığını görecektir.[54] O gün sevap tartıları ağır basanlar kurtuluşa erecek, tartıları hafif gelenlerse kendilerine yazık etmiş olacaklardır.[55]

Resûl-i Ekrem, hesap öncesi bekleyişin sıkıntılı bir süreç olduğundan[56] ve hesaba ilk önce Muhammed ümmetinin çekileceğinden bahsetmek-

[42] N2088 Nesâî, Cenâiz, 118.
[43] T2352 Tirmizî, Zühd, 37.
[44] B6521 Buhârî, Rikâk, 44.
[45] Buhârî, Tevhîd, 32 –bâb başlığı–.
[46] Kâf, 50/17-18.
[47] İsrâ, 17/13-14.
[48] Kehf, 18/49.
[49] T2425 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 4.
[50] Hâkka, 69/19-20, 25-26; İnşikâk, 84/6-13.
[51] Şuarâ, 26/113.
[52] Bakara, 2/202.
[53] Enbiyâ, 21/47.
[54] Zilzâl, 99/7-8.
[55] Mü'minûn, 23/102-103.
[56] M480 Müslim, Îmân, 327.

tedir.[57] O (sav), *"Kıyamet gününde insan şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir yere kımıldayamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden."*[58] Bazı rivayetlerde Muhammed ümmetinden yetmiş bin kişinin hesaba tâbi tutulmadan cennete gireceği haber verilmiştir.[59] Sorgusuz cennete gireceklerden bahsedilen rivayetlerde farklı rakamların zikredilmesi, bu sayının çokluktan kinaye olduğunu, gerçek sayıyı ifade etmediğini göstermektedir.

Kıyamet günü Müslümanların ilk hesaba çekileceği şey, farz namazlardır. Eğer farz namazlarında eksiklik varsa Yüce Allah meleklerine, *"Kulumun nafile namazı var mı bakınız."* buyuracaktır. Nafilelerle eksik farzların tamamlanmasını ve hesabın da ona göre yapılmasını emredecektir.[60] O gün Yüce Allah, vermiş olduğu tüm nimetlerin ve bu nimetler için şükredilip edilmediğinin hesabını soracak,[61] Hz. Peygamber'in işaret buyurduğu üzere temel iki besin kaynağı olan su ve hurmanın hesabı dahi sorulacaktır.[62]

İnsana kendi yaptığı kötülüklerin hesabının sorulması bir yana, başkalarının yaptığı kötülüklere neden engel olmadığı da sorulacaklar arasındadır.[63] Boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkını alacağı bu günde[64] insanlar arasında görülecek davaların ilki cinayet davaları olacaktır.[65] Şüphesiz dünya, iş görme, âhiret de karşılık bulma yurdudur. Karşılık, yapılan işin türüne göre nimet veya azap şeklinde olacak, bu da hesapla tespit edilecektir. Bu tespit esnasında hesabı zorlu geçen kimse, hüsrana ve azaba uğrayıp helâk olacaktır.[66] Hesabı kolay geçen ise kurtuluşa erecektir.[67]

Sevgili Peygamberimizin bildirdiğine göre o gün Yüce Allah sorgulamayı doğrudan kendisi yapar, insana aracısız hitap eder. O zaman insan sağına bakar dünyada yaptıklarından başka bir şey göremez, soluna bakar dünyada yaptıklarından başka bir şey göremez, önüne bakar yüzünün karşısında ateşten başka bir şey göremez. Onun için herkes, Peygamber Efendimizin ifadesiyle, yarım hurma miktarı sadaka vermekle dahi olsa ateşten korunmanın yolunu aramalıdır.[68]

Âhiret hayatındaki önemli duraklardan biri de "sırat"tır. Sırat, cehennemin üzerine kurulup herkesin üzerinden geçmek zorunda olduğu köprüdür. Kur'ân-ı Kerîm'de sırat kelimesi birçok yerde geçmesine rağmen akaid terimi olarak kullanıldığını gösteren herhangi bir işaret yoktur. Övgüye

57 İM4290 İbn Mâce, Zühd, 34.
58 T2416 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1.
59 İM4286 İbn Mâce, Zühd, 34.
60 İM1425 İbn Mâce, İkâmetu's-Salavât, 202.
61 HM10383 İbn Hanbel, II, 492.
62 HM1405 İbn Hanbel, I, 164.
63 İM4017 İbn Mâce, Fiten, 21; HM11265 İbn Hanbel, III, 29.
64 T2420 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
65 M4381 Müslim, Kasâme, 28.
66 B6536 Buhârî, Rikâk, 49.
67 İnşikak, 84/7-9.
68 B7512 Buhârî, Tevhîd, 36.

lâyık, dosdoğru ve düzgün gibi sıfatlarla nitelenen sırat kelimesi, Kur'an'da Allah'ın peygamberlerle gönderdiği doğru yol için kullanılmaktadır.[69]

Hadis rivayetlerinde sırat, sa'dân denilen bir bitkinin dikenini andıran alevleri, kanca ve çengelleri olan, cehennemin iki yakası üzerine kurulan, insanların üstünden geçmeye çalıştıkları, kiminin sapasağlam geçip kurtulduğu, kiminin o diken gibi alevlerden yara alarak kurtulduğu, kiminin de o diken gibi alevlere takılarak tepetaklak cehenneme yuvarlandığı kaygan bir köprü olarak tasvir edilir.[70] Sırat üzerinde müminin parolası; *"Rabbim selâmet ver, selâmet ver!"* olacaktır.[71] Ancak dünyada "sırât-ı müstakîm"den (doğru yoldan) ayrılan, yükünü günahlarla ağırlaştırıp isyan edenlerle, mümin olarak yaşayıp iyilikleri günahlarından fazla olanlar bu köprüden farklı şekillerde geçeceklerdir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Müminler sırattan kimi göz kırpacak kadar az bir zamanda, kimi şimşek gibi, kimi rüzgâr gibi, kimi kuş gibi, kimi de iyi cins at ve deve gibi hızla geçer. Bazısı (bakarsın) sapasağlam kurtulmuş, diğeri yara almış da salıverilmiş, kimi de cehennem ateşine yığılmış kalmış olarak geçer."*[72] buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir.

Âhiret hayatındaki duraklardan biri de "havz-ı kevser"dir. Havz, âhirette Allah Resûlü'ne tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu; kevser de, Allah Resûlü'ne tahsis edilen bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmekte, Arapçada ayrı ayrı kullanılan bu iki kelime Türkçede havz-ı kevser şeklinde bir tek terime dönüşmüş bulunmaktadır. Kur'an'da bir âyette geçen ve içinde geçtiği sûreye de adını veren "kevser", Peygamberimize verildiği ifade edilen en önemli nimetlerdendir.[73] Tefsirlerde konu özelindeki hadislere dayanılarak kevser kelimesine, "Hz. Peygamber'e cennette bahşedilen nehir" anlamı verilmekle beraber kelime daha çok Allah Resûlü'ne lütfedilen nübüvvet, hikmet, ilim, Kur'an, İslâm, dünyadaki ve âhiretteki ona mahsus tüm nimetler ve iyilikler şeklinde yorumlanmıştır.[74]

Resûl-i Ekrem, *"Kevser, iki kıyısı altından, yatağı inci ve yakuttan olan cennette bir nehirdir. Toprağı miskten hoş, suyu baldan tatlı ve kardan beyazdır."* buyurmuştur.[75] Bu nehrin iki kıyısında inciden oyulmuş kubbeler mevcuttur.[76] Kadehleri, gökteki yıldızların sayısı kadardır. Her kim ondan bir yudum içerse bir daha ebediyen susamayacaktır.[77] O, Allah Resûlü'nün Müslüman kardeşlerini cennette karşılayacağı bir havuzdur. Köşelerinin düz olduğu belirtilen bu havuzun[78] kenar uzunlukları ile ilgili bilgiler ri-

[69] Yâsîn, 36/4; En'âm, 6/153.
[70] M454 Müslim, Îmân, 302; İM4280 İbn Mâce, Zühd, 33.
[71] T2432 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 9.
[72] M454 Müslim, Îmân, 302.
[73] Kevser, 108/1.
[74] TT24/647 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 647-648.
[75] T3361 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 108.
[76] B6581 Buhârî, Rikâk, 53.
[77] T2444 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 15; İM4302 İbn Mâce, Zühd, 36.
[78] M5971 Müslim, Fedâil, 27.

vayetlere göre farklılık arz etmektedir. Havuzun kenar uzunluğu ile ilgili bilgiler bir aylık yol mesafesinde,[79] Cerbâ ile Ezruh arası mesafede[80] Aden'den Amman'a kadar,[81] Eyle ile Yemen'in San'a şehri arasındaki mesafe[82] gibi uzaklığı ifade eden farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu konuda nakledilen rivayete göre, Allah Resûlü bir gün bir mezarlığa uğradı ve *"Ey müminler topluluğu, selâm olsun size! Biz de inşallah size katılacağız."* diyerek, *"Kardeşlerimi görmekten dolayı sevindim."* buyurdu. Oradakiler, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz senin kardeşin değil miyiz?" dediler. Allah Resûlü, *"Siz benim ashâbımsınız, kardeşlerim ise henüz gelmediler. Ben onları kevser havuzunun başında bekleyeceğim."* buyurdu. Onlar da, "Ümmetinden senden sonra gelecekleri nasıl biliyorsun?" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Düşünün bakalım bir adamın siyah atlar arasında alnı beyaz, ayakları beyaz sekili bir atı olsa onu tanımaz mı?"* "Evet, tanır." dediler. O zaman Allah Resûlü, *"İşte benden sonra gelecek olan kardeşlerim kıyamet günü aldıkları abdestten dolayı yüzleri pırıl pırıl ve abdest organları da parlayarak oraya geleceklerdir. Ben de onları kevser havuzu başında karşılayacağım."*[83] buyurdu.

Rivayetlerde ayrıca Allah Resûlü'ne Mi'rac'da kevserin gösterildiği,[84] onun, üzerinde pek çok hayır bulunan bir nehir, kıyamet günü Muhammed ümmetinin yanına geleceği bir havuz olduğu ifade edilmiştir.[85]İbn Abbâs'ın ifadesiyle kevser, Yüce Allah'ın Peygamber Efendimize ikram ettiği engin bir hayırdır.[86]

Hadis kaynaklarında kıyamet günü her peygamberin bir havuzunun olacağı, her birisinin oraya su içmeye gelen ümmetinin çokluğu ile övünecekleri, Peygamberimizin su içmeye gelen en çok ümmete sahip olmayı ümit ettiği[87] ifade edilir.

Muhacirlerin fakirlerinden olup saçı başı dağınık, elbiseleri kirli, lüks yaşamı seven kadınlarla evlenemeyen, kendilerine kapıların açılmadığı ve kıt kanaat geçinen insanların kıyamet günü havzın başına ilk gelen kimseler olacağı[88] bildirilmiştir. Öte yandan dinin aslında olmadığı hâlde sonradan onda ekleme ve değişiklikler yapan bid'atçıların, havzın başından Yüce Allah tarafından uzaklaştırılacakları ifade edilmiştir.[89]

Kur'an'ın ve hadislerin ifade ettiği diriliş ve sonrası yaşanacak sahneler, dünya hayatındaki yaşantıya göre şekillenecek, dünyada Allah ve Resûlü'nün gösterdiği yolda yürüyenler âhiret hayatının bütün merhalelerinde rahat edecek, huzur bulacak ve Yüce Allah'ın kendileri için sunduğu kolaylıkları yaşayacaklardır.

[79] M5971 Müslim, Fedâil, 27.
[80] M5984 Müslim, Fedâil, 34.
[81] T2444 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 15.
[82] B6580 Buhârî, Rikâk, 53.
[83] N150 Nesâî, Tahâret, 110.
[84] T3360 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 108.
[85] M894 Müslim, Salât, 53.
[86] B6578 Buhârî, Rikâk, 53.
[87] T2443 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 14.
[88] T2444 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 15.
[89] B6584 Buhârî, Rikâk, 53.

Kur'an'ın ve Allah Resûlü'nün âhiret hayatına dair konularda bizleri bilgilendirmesinin en önemli hikmeti, fâni olan dünyanın geçiciliğine insanın dikkatini çekmek, bu bilinçle dünya hayatını sürdürmesini ona telkin etmek ve âhiret hayatına hazırlıklı olmasını temin etmektir. Bundan dolayı Allah Resûlü akıllı kişiyi şöyle tarif etmiştir: *"Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularının peşinde koşup da Allah'tan bağışlanma dileyendir."*[90] Hz. Ömer de "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin." diyerek bu gerçeğe dikkatleri çekmiştir.[91]

[90] T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25.
[91] T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25.

ŞEFAAT
HZ. PEYGAMBER'İN DUASI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رَبُّكَ عَزَّ وَجَلَّ
فِي الشَّفَاعَةِ؟ قَالَ: لَقَدْ ظَنَنْتُ لَتَكُونَنَّ أَوَّلَ مَنْ سَأَلَنِي "لِمَّا" رَأَيْتُ
مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ شَفَاعَتِي لِمَنْ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
مُخْلِصًا يُصَدِّقُ قَلْبُهُ لِسَانَهُ وَلِسَانُهُ قَلْبَهُ.

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre o,
"Ey Allah'ın Resûlü! Yüce Rabbin sana şefaat konusunda nasıl bir hak bahşetti?" diye sormuş, Resûlullah (sav) şöyle cevap vermişti:
"Senin ilme olan tutkunu bildiğim için bunu bana ilk soranın da sen olacağını tahmin etmiştim. Benim şefaatim, kalbi dilini, dili de kalbini tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına samimiyetle şehâdet eden kimse içindir."
(HM10724 İbn Hanbel, II, 518)

عَنْ أَبِى مُوسَى الأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"خُيِّرْتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ وَبَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِى الْجَنَّةَ. فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ. لِأَنَّهَا أَعَمُّ وَأَكْفَى أَتُرَوْنَهَا لِلْمُتَّقِينَ؟ لاَ وَلَكِنَّهَا لِلْمُذْنِبِينَ الْخَطَّائِينَ الْمُتَلَوِّثِينَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْعُوهَا فَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِئَ دَعْوَتِى شَفَاعَةً لِأُمَّتِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَأَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الأَرْضُ وَأَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشَفَّعٍ."

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اقْرَءُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ يَأْتِي شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِصَاحِبِهِ..."

Ebû Musa el-Eş'arî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana, şefaat etme ya da ümmetimin yarısının cennete girmesi hakkında tercih yapma fırsatı verildi; ben şefaat etmeyi seçtim. Çünkü o daha kapsamlı ve daha yeterlidir. Siz şefaatimin takva sahibi müminler için mi olacağını sanırsınız? Hayır. Aksine o, günahkârlar, çok hata işleyen ve kirlenenler içindir."*

(İM4311 İbn Mâce, Zühd, 37)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat etmek için saklamak istiyorum."*

(M487 Müslim, Îmân, 334)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben âdemoğlunun efendisi, kabri ilk açılacak olan, ilk şefaat edecek ve şefaati ilk kabul edilecek olanım."*

(D4673 Ebû Dâvûd, Sünnet, 13)

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kur'an okuyun! Çünkü Kur'an, kıyamet gününde dostuna (okuyucusuna) şefaatçi olacaktır..."*

(HM22546 İbn Hanbel, V, 255; M1874 Müslim, Müsâfirîn, 252)

Peygamber Efendimiz, kendisine hizmet eden sahâbîlerin durumuyla yakından ilgilenir, ihtiyaçlarının olup olmadığını sorardı. Bu sahâbîlerden biri olan Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî de[1] Resûlullah'ın (sav), *"Bir ihtiyacın var mı?"* sorusuna sık sık muhatap olan kimselerdendi. Bir gün yine bu şekilde kendisine sorduğunda, "Evet ey Allah'ın Resûlü! Bir ihtiyacım var." dedi. Resûlullah, *"İhtiyacın nedir?"* buyurduğunda da, "İhtiyacım, kıyamet günü bana şefaat etmendir." cevabını verdi. Bunun üzerine Kutlu Nebî, *"Sana bu konuda kim yol gösterdi?"* sorusunu yönelttiğinde o, "Rabbim." cevabını verdi. Allah Resûlü, *"İllâ bunu istiyorsan çok secde yaparak bana yardımcı ol!"* buyurdu.[2]

"Şefaat", âhiret gününde Resûlullah'ın (sav), diğer peygamberlerin ve kendilerine izin verilen salih kimselerin, müminlerin bağışlanmaları için Allah katında dua ve niyazda bulunmaları anlamında kullanılmaktadır. Nitekim yukarıda anılan sahâbî de, şefaatin varlığından haberdar olmuş ve kıyamet gününde bundan istifade etmek istemişti.

Câhiliye döneminde, insanlar arasında yaygın bir şefaat anlayışı vardı. Putları aracı kılmaya dayanan bu anlayışa göre, Yaratıcı'ya ulaşma yolunda put gibi somut bir destek şarttı. Putlara tapmayı meşrulaştırarak onları vazgeçilmez kılan böyle çarpık bir anlayış sebebiyle şefaat fikri neredeyse Allah'a ortak koşmanın sembolü hâlini almıştı. Kur'ân-ı Kerîm, o günkü durumu, *"Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve 'İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir.' diyorlar..."*[3] âyetinde tasvir etmektedir. Onlar bu anlayıştan ötürü Hz. Peygamber'e inanmak istemiyor ve putların kendileri ile Allah arasında aracı, şefaatçi olacaklarını belirtiyorlardı. *"...O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, 'Biz, onlara sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.' diyorlar."*[4]

Kur'an, şefaat konusuna önemle vurgu yapmıştır. *"Yoksa Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: Hiçbir şeye güçleri yetmese ve düşünemiyor olsalar da mı?"*[5] *"De ki: Şefaat tümüyle Allah'a aittir. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Sonra yalnız O'na döndürüleceksiniz."*[6] âyetleriyle Allah'a ortak koşulan hiçbir şeyin değeri olmadığını ve bunların şefaatçi olamayacağını, şefaatlerinin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.

"O'nun izni olmadan şefaat edebilecek hiçbir şefaatçi yoktur..."[7]

[1] M1094 Müslim, Salât, 226.
[2] HM16173 İbn Hanbel, III, 501; M1094 Müslim, Salât, 226.
[3] Yûnus, 10/18.
[4] Zümer, 39/3.
[5] Zümer, 39/43.
[6] Zümer, 39/44.
[7] Yûnus, 10/3.

"O'nun izni olmadıkça şefaat edecek kimmiş?"[8]

"Rahmân'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaat hakkına sahip olmayacaklardır."[9]

"Bunlar Allah'ın rızasına ermiş olandan başkasına şefaat edemezler..."[10]

"O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkasının şefaati fayda vermez."[11]

"O'nu bırakıp taptıkları şeyler şefaat edemezler. Ancak bilerek Hakk'a şahitlik edenler şefaat edebilirler."[12]

Bütün bu âyetlerde sadece Allah'ın izin verdiklerinin şefaat edebileceğine işaret edilmektedir. Buna göre Allah Teâlâ'nın rahmet ve ikramı ile bazı müminlerin şefaatine izin vereceği anlaşılmaktadır.

Hadislerde ise şefaat izni verilecek kimselerle, kendilerine şefaat edilecek olanların kimler olduğuna dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Ebû Hüreyre, "Ey Allah'ın Resûlü! Yüce Rabbin sana şefaat konusunda nasıl bir hak bahşetti?" diye sorunca şu cevabı almıştır: *"Senin ilme olan tutkunu bildiğim için bunu bana ilk soranın da sen olacağını tahmin etmiştim. Benim şefaatim, kalbi dilini, dili de kalbini tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına samimiyetle şehâdet eden kimse içindir."*[13]

Hayatını günahlara dalarak geçirmiş olsa da inanan bir insan, müşriklerin ve kâfirlerin aksine, günah işlerken bile Allah'tan başkasına itaat kastı taşımaz, günahıyla övünmez, aksine pişman olup, af diler. Ümitsizliğe, karamsarlığa kapılmadan, iman ettiği Rabbine karşı yüreğinin derinliklerinde kendisini kurtaracak bir ümit ışığı besler. Peygamber Efendimiz bununla ilgili olarak da, *"Bana, şefaat etmek ya da ümmetimin yarısının cennete girmesi hakkında tercihte bulunma fırsatı verildi; ben şefaat etmeyi seçtim. Çünkü o daha kapsamlı ve daha yeterlidir. Siz şefaatimin takva sahibi müminler için mi olacağını sanırsınız? Hayır. Aksine o, günahkârlar, çok hata işleyen ve kirlenenler içindir."*[14] buyurmuştur.

Âhirette Hz. Peygamber'in ilk şefaatinin nasıl gerçekleşeceğinin de ilginç bir hikâyesi vardır. Hesaba çekilmek üzere uzun bir süre bekleyen insanlar hesabın başlatılması için sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Musa ve Hz. İsa'dan şefaat talebinde bulunacaklar, ancak o günün dehşeti karşısında hiçbiri buna yaklaşmak istemeyecektir. Sonunda Hz. İsa bu taleplerini Hz. Muhammed'e iletmelerini tavsiye edecektir. İnsanlar Hz. Peygamber'e yönelecekler, Hz. Peygamber de Allah'tan şefaat talebinde bulunacak ve Allah Teâlâ onun bu isteğini kabul edecektir.[15]

[8] Bakara, 2/255.
[9] Meryem, 19/87.
[10] Enbiyâ, 21/28.
[11] Tâ-Hâ, 20/109.
[12] Zuhruf, 43/86.
[13] HM10724 İbn Hanbel, II, 518.
[14] İM4311 İbn Mâce, Zühd, 37.
[15] M475 Müslim, Îmân, 322; B6565 Buhârî, Rikâk, 51.

Allah Resûlü bir gün, Hz. İbrâhim ve Hz. İsa'nın kendilerine inananlar için yaptıkları duaları hatırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de de yer alan bu duaları okuduktan[16] sonra ellerini açar ve *"Yâ Rabbi, ümmetim, ümmetim!"* diyerek dua edip, ağlar. O kadar yalvarır ki nihayet ümmeti hakkında kendisinin razı edileceği müjdesini alır.[17] Ve kıyamete kadar yaşayacak bütün insanlığın son tebliğcisi ve hak dinin tamamlayıcısı olan Hz. Muhammed'e (sav) de şefaat için izin verilir.[18] O (sav) diğer peygamberlere göre kendisine daha çok inanan olduğunu belirtir.[19] Ve *"Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat etmek için saklamak istiyorum."*[20] buyurur. Bunun yanında, *"Ben âdemoğlunun efendisi, kabri ilk açılacak, ilk şefaat edecek olan ve şefaati ilk kabul edilecek olanım."*[21] buyurarak şefaat hususunda kendisine tanınan ayrıcalığa işaret eder.

Allah Resûlü'ne bahşedilen bu şerefli konum, "makâm-ı mahmûd" diye adlandırılmaktadır.[22] Bu makam, Peygamberimizin ümmeti için şefaat dilediği makamdır.[23] İnsanlar için af dilediği o en yüce, en büyük, en kapsamlı şefaat, "şefaat-i uzmâ"dır. İnsanlar kendileri için şefaatte bulunmasını istediklerinde Resûlullah (sav), Allah'ın huzurunda secdeye kapanacak, O'na hamdedip övgüler sıralayacak ve kendisine, *"Dile! Ne dilersen, dileğin yerine getirilecek. Şefaat et! Şefaatin kabul edilecek. Söyle! Sözün dinlenecek."* denilecektir. İşte Kur'an'da, *"Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni makâm-ı mahmûda ulaştırsın."*[24] âyetinde ifade edilen "makâm-ı mahmûd" da bu olacaktır.[25]

Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirler, Allah'a ortak koşan müşrikler ve âhireti inkâr edenler için şefaatin söz konusu olamayacağı ayrıca belirtilmiştir:

"Onlara (kâfirlere) şefaatçilerin şefaati fayda vermez."[26]

"Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır..."[27]

"Onlar (ashâbü'l-yemîn) cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: 'Sizi cehenneme ne soktu?' Onlar şöyle derler: 'Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. Ceza gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı.' Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."[28]

Allah'ı inkâr eden kimse peygamber yakını bile olsa kendisi için şefaat ve bağışlanma mümkün olmayacaktır: *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra –yakınları da olsalar– Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de müminlere. İbrâhim'in babası için af dilemesi*

[16] İbrâhîm, 14/35-41; Mâide, 5/118.
[17] M499 Müslim, Îmân, 346.
[18] B438 Buhârî, Salât, 56.
[19] M485 Müslim, Îmân, 332.
[20] M487 Müslim, Îmân, 334.
[21] D4673 Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; M5940 Müslim, Fadâil, 3.
[22] İsrâ, 17/79.
[23] HM9682 İbn Hanbel, II, 441.
[24] İsrâ, 17/79.
[25] T3148 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[26] Müddessir, 74/48.
[27] En'âm, 6/51.
[28] Müddessir, 74/40-48.

sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı...”[29] Peygamber Efendimize, kendisini müşriklere karşı koruyan, himaye eden amcası Ebû Tâlib'e şefaat edip edemeyeceği sorulunca, şefaatinin onun azabını azaltma ihtimali olsa da, cehennemden kurtarmaya yetmeyeceğini belirtmiştir.[30] Bütün bu âyet ve hadislerde vurgulanan ortak nokta, şefaat etme izni verenin, şefaat edilebilecek kişileri belirleyenin ve buna rıza gösterenin Allah olduğu gerçeğidir.

Resûlullah (sav), *“Kıyamet günü üç zümre şefaat eder; peygamberler, sonra âlimler, sonra da şehitler.”*[31] buyurarak şefaat için izin verilenlerin kimler olduğunu beyan etmişti. Yaşamları boyunca bütün gayretlerini, insanları doğru yola çağırmak için seferber eden peygamberler şefaat ederler. Peygamberlik gibi ulvî bir görev sayesinde dünyada insanların en değerlisi olma payesine sahip olan bu yüce insanlar[32] âhirette insanların kurtuluşu için aracılık etmek gibi ilâhî bir lütfa, şerefli bir makama elbette lâyıktırlar.

Şehitler ve âlimler için verilen şefaat izni, onları diğer insanlardan ayıran üstün vasıfları dolayısıyladır. İnsanlığı karanlıktan aydınlığa çağıran peygamberler gibi iyiliği emredip kötülükten alıkoyan, Hak uğruna canından vazgeçen, Allah ve Resûlü'ne itaatte zirveye ulaşan bu insanlar, elbette Rableri katında onurlu ve şerefli bir makama nail olurlar. Ayrıca Resûl-i Ekrem, şehitlerin altı özelliğinden birinin, akrabalarına şefaat edebilmelerine izin verilmesi olduğunu söyler.[33] Aynı şekilde Kur'an'ı okuyup ezberleyen, helâl kıldıklarını helâl sayan ve haram kıldıklarını haram kabul edip uzak duran hafız kimselerin de cennete gireceklerini ve Kur'an sayesinde ailelerine şefaatçi olabileceklerini bildirir.[34]

İnananların kurtuluşu için hüküm gününün sahibi olan Allah'tan bağışlanma dileyerek şefaat kapısını çalacak olanlar sadece peygamberler ve şehitler değildir. Kıyamet günü salih müminler de, cezaya çarptırılan kardeşlerinin azaptan kurtulmaları için Rablerine dua ederler.[35] Allah Resûlü, müminlerin cehenneme giren kardeşlerinin kurtuluşu için Rablerine yakarışlarını şöyle bir tabloyla tasvir eder:

“Müminler Rablerine diyecekler ki, ‘Ey Rabbimiz! Bu cehenneme girecek olanlar, bizim mümin kardeşlerimizdi. Bizimle birlikte namaz kılıyor, bizimle oruç tutuyor, bizimle hacca gidiyorlardı. Fakat sen onları ateşe koymuşsun?’ Allah onlara, ‘Gidin onlardan tanıdıklarınızı oradan çıkarın.’ buyurunca, cehennemliklerin yanına giderler. Onları yüzlerinden tanırlar, bir kısmı dizlerine kadar ateş içerisindedirler, bir kısmı da topuklarına kadar ateşte. Onları ateşten

[29] Tevbe, 9/113-114.
[30] M513 Müslim, Îmân, 360.
[31] İM4313 İbn Mâce, Zühd, 37.
[32] T3616 Tirmizî, Menâkıb, 1.
[33] T1663 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 25.
[34] T2905 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 13; İM216 İbn Mâce, Sünnet, 16.
[35] M454 Müslim, Îmân, 302.

çıkarınca, 'Yâ Rabbi, emrettiklerini çıkardık.' deyip Allah'a yönelirler. Allah da, 'Önce kalplerinde dinar ağırlığında iman olanları, sonra yarım dinar ağırlığında iman olanları, daha sonra da kalplerinde zerre miktarı iman olanları ateşten çıkarın.' buyurur." Hadisi Peygamberimizden nakleden Ebû Saîd el-Hudrî, bu söylediklerine inanmayanların şu âyeti okumalarını tavsiye eder: *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."*[36]

Müminlerin cehennem azabından kurtulması için şefaat etmelerine izin verilenler arasında melekler de vardır. İnsanlığa hidayet kaynağı olan Kur'an'ın bize ulaşmasında görev yapan ve inananlar için yeryüzünde bağışlanma dileyen melekler,[37] dünyada müminlerin kurtuluşu için yerine getirdikleri vazifelerini, âhirette peygamberlerle birlikte müminlere şefaat dileyerek bir kez daha ifa ederler.[38] O gün melekler Allah'ın izin verdiği kimselere şefaat eder[39] ve Allah'a şöyle yalvarırlar: *"Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tevbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru."*[40]

Bu rivayetlere bakılarak şefaatin, herhangi bir dereceyi hak etmeyen birisi için yapılan aracılık, kayırma, imtiyaz şeklinde olacağı anlaşılmamalıdır. Zira böyle bir durum ne ilâhî adalet ne de şefaat etmelerine izin verilenler açısından mümkündür. Aslında şefaat, sonsuz derecede rahmet sahibi olan Allah'ın, şirke ve küfre bulaşmayan kullarını affedip bağışlamasının yollarından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre, *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[41] Peygamber Efendimiz de, *"Her kim Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ölürse cennete girecektir."*[42] buyurur. Bu anlamda nakledilen diğer rivayetlerde de Allah'ın iman edip şirke bulaşmayan insanları dileyeceği bir zamanda affedeceğine işaret edilir. Bu âyet ve hadisler, insanları ibadet etmekten ve salih ameller işlemekten alıkoymamalı, onları gevşekliğe sevk etmemelidir.

Hz. Ömer ile Resûlullah (sav) arasında yaşanan bir olayı Ebû Musa el-Eş'arî şöyle anlatıyor: "Bir gün kabilemden birkaç kişiyle birlikte Hz. Peygamber'e uğradığımda, *'Müjdeler olsun, başkalarına da bu müjdeyi verin. Kim sadık kalarak Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet ederse cennete gider.'* buyurdu. Daha sonra onun (sav) huzurundan ayrıldım ve bu durumu insanlara müjdelemeye başladım. Yolda Ömer b. Hattâb karşımıza çıktı,

[36] Nisâ, 4/48; N5013 Nesâî, Îmân, 18.
[37] Şûrâ, 42/5.
[38] N1141 Nesâî, Tatbîk, 81.
[39] Enbiyâ, 21/ 28.
[40] Mü'min, 40/7.
[41] Nisâ, 4/48.
[42] M136 Müslim, Îmân, 43; HM464 İbn Hanbel, I, 65.

(bu hadisi öğrenince) bizi Resûlullah'a geri götürdü ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Buyurduğunuz müjdeli haber insanlara duyurulduğu takdirde buna güvenebilirler.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah sustu."[43]

Bu olayın Hz. Ömer ile Ebû Hüreyre arasında geçtiği de nakledilmektedir.[44] Allah Resûlü'nün Hz. Ömer'in bu hassasiyetine cevap vermeyip sessiz kalması bir yanlış anlaşılmanın söz konusu olabileceğine işaret etmektedir. Hz. Nebî bu şekilde ashâbına müjde verirken Allah'ın rahmet ve mağfiretinin sonsuz olduğunu ifade etmek istemişti. Yoksa iyilik işleyenlerle, işlemeyenlerin eşit olması veya insanların salih ameller işlemekten uzaklaşmaları için değildi. Nitekim risâlet görevinin asıl amacı, tevhid, ibadet ve salih amellerin yaygınlaşması idi. Kuşkusuz bu sorumlulukları hakkıyla yerine getirenler ile gevşek davrananlar ilâhî adalet gereği bir olmayacaktır. Zira, *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görecektir. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir."*[45] âyetleri bu hususa işaret etmektedir.

Âyet ve hadislerde geçen şefaat konusunun, ilâhî adalete ters düştüğü sanılmamalıdır. Şüphesiz Allah, mutlak adalet sahibidir. Her yapılanın karşılığını vereceğini vaad etmiştir. Vaadinde de sadıktır. Ancak kişinin ibadet yaptıktan sonra takdirin Allah'ın elinde olduğu, sonucu belirleyenin de yine O olduğu inancından ayrılmaması gerekir. İyi bilmelidir ki kul, ne kadar çaba sarf ederse etsin, ne tür ameller yaparsa yapsın, yerine getirdiği bu ibadet ve taatler onun kurtuluşunun garantisi değildir. Zira bu amellerin kabul edilip edilmemesi önemlidir. Nitekim bir gün Resûlullah (sav) ashâbına, *"İşlerinizde ifrat ve tefrite kaçmayın, mutedil ve doğru olun; bilin ki sizden hiçbir kimse ameli sayesinde kurtuluşa eremez."* buyurur. Ashâb, "Yâ Resûlallah, siz de mi?' derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Evet, Allah Teâlâ rahmetiyle ve lütfuyla kuşatmazsa ben de kurtulamam."*[46]

İbadete olan düşkünlüğüyle bilinen sahâbîlerden Osman b. Maz'ûn vefat ettiği zaman, Hz. Peygamber'e biat etme şerefini elde etmiş olan hanım sahâbî Ümmü'l-Alâ', Allah'ın Osman b. Maz'ûn'a lütfuyla ikramda bulunacağını söyler. Peygamberimiz de, *"Allah'ın ona ikramda bulunacağını nereden biliyorsun?"* diye sorar. Hanım sahâbî, "Ey Allah'ın Resûlü, Allah ona ikramda bulunmaz da kime bulunur?" deyince Kutlu Nebî, *"Şüphesiz ölüm ona gelmiştir. Allah'a yemin ederim ki ben onun için hayır diliyorum. Allah'a yemin ederim ki ben bile Allah'ın Resûlü olduğum hâlde, yarın bana ne muamele yapılacağını bilemem."* buyurmuşlardır.[47] Buna göre kişi belirlenen

[43] HM19826 İbn Hanbel, IV, 402.
[44] M147 Müslim, Îmân, 52.
[45] Zilzâl, 99/7-8.
[46] M7113 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 72.
[47] B1243 Buhârî, Cenâiz, 3.

görevlerini yerine getirecek, uğraşıp çabalayacak, ardından Allah'ın adaletine güvenerek rahmet, mağfiret ve şefaatini bekleyecektir.

Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'de, *"(Ey Muhammed!) Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün..."*[48] âyetinde Hz. Peygamber'in kıyamet gününde ümmetine şahit olacağından bahsedilmektedir. Bu âyetlere göre şefaat, bir anlamda Allah Resûlü'nün ümmetinden şirke bulaşmamış, tevhid akidesi üzerine sebat gösteren insanlara Allah katında şahitlik etmesi anlamına gelmektedir.

Rahmet Elçisi bir gün yakın dostlarından Abdullah b. Mes'ûd'a seslenir: *"Abdullah! Gel de bana Kur'an oku."* Bir an için şaşıran değerli sahâbî, "Yâ Resûlallah, Kur'an size indirilmişken, ben mi size okuyayım?" sözleriyle anlatır duygularını. *"Evet."* buyurur, Allah Resûlü. *"Ben Kur'an'ı başkasından dinlemeyi de çok seviyorum."* İbn Mes'ûd Nisâ sûresinin yaratılışı hatırlatan, yetime saygıyı öngören, miras paylaşımını açıklayan âyetlerini okur. Kırk birinci âyete geldiğinde Hz. Peygamber'in gözlerinden yaşlar dökülür ve *"Yeter."* buyurur. Onu ağlatan âyet şudur: *"Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!"*[49] Çünkü şahit olmak, aynı zamanda onlara şefaatçi, tanık olmak anlamına gelen ağır bir sorumluluktur.

İnsanoğlu yaratıldığı andan itibaren, kendisine rahmet ellerini uzatacak, imtihan için gönderildiği dünya hayatını başarıyla tamamlayıp Yaratıcısı'nın huzuruna mahcubiyet duymadan çıkaracak peygamberlerin şefkat kanatlarına muhtaçtır. Allah, daha dünyadayken Hz. Peygamber'den hem kendisinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanması için dua etmesini ister.[50] Peygamberlerin rehberliğinde dünya hayatını yaratılış gayesine uygun olarak mutlu bir şekilde geçiren insan, elbette ki âhirette de onların yardım elinin uzanmasını bekler. Nitekim Allah Resûlü, kendisine âyette emrolunduğu gibi ellerini âhirette müminlerin kurtuluşu için semaya kaldıracak, mutlak hüküm sahibinin karşısında af ve mağfiret kapılarının açılması için yakaracaktır.[51] Bu yönüyle şefaat, günahkâr müminlerin kurtuluşu için ve Allah'ın onlara yardım etmesi için dudaklardan dökülen, yüreklerden süzülen ve Rabbe yöneltilen samimi dualardır.

Peygamberlerin, meleklerin, şehitlerin, salih kişilerin ve başkalarının şefaati ancak Allah'ın izin vermesi ve rıza göstermesiyle mümkün olabilecektir. Allah'ın izni ve rızası olmadan hiçbir şekilde şefaat edilemeyeceği

[48] Nahl, 16/89.
[49] Nisâ, 4/41; B5050 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 33; T3025 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4.
[50] Muhammed, 47/19.
[51] D2775 Ebû Dâvûd, Cihâd, 162.

gibi şefaat edebilecekler de bu şekilde bir talepte bulunamayacaklardır. Hz. Peygamber, ganimete ve kamu malına ihanet edenlerin karşılaşacakları durumu tasvir ederken, kıyamet gününde bazı kimselerin, omuzlarında meleyen bir koyunla, bazılarının omuzlarında homurdayan bir at veya böğüren bir sığır ile bazılarının da sırtlarında taşıdıkları altın, gümüş ile geleceklerini ve şefaat talebinde bulunacaklarını anlatır. O gün bu şekilde şefaat talep edenlerin her birine, *'Senin için hiçbir yardım yapmaya gücüm yetmez. Ben sana tebliğ etmiştim.'* diyeceğini belirtir.[52] Yine buna benzer şekilde, Allah Resûlü, zalim ve haksız yöneticilerin, dinde aşırıya giden ve sapıtan kişilerin de şefaate erişemeyeceklerini bildirir.[53] Böylece kul hakkını gasp eden, hırsızlık, yolsuzluk yapan insanlara onun şefaatçi olmayacağı, hatta bu insanlarla karşılaşmak bile istemeyeceği anlaşılmaktadır.

Rivayetlerde bazı ibadetlerin de kişiye şefaatçi olacağından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber, *"Kur'an okuyun! Çünkü Kur'an, kıyamet gününde dostuna (okuyucusuna) şefaatçi olacaktır..."*[54] buyurarak Kur'an okumanın ve onunla amel etmenin[55] şefaate vesile olacağına işaret etmiştir. Aynı şekilde, *"Kıyamet gününde oruç ve Kur'an, sahibine şefaat edeceklerdir. Oruç, 'Ey Rabbim ben onu gündüz yemek yemekten ve şehvetten alıkoydum, beni ona şefaatçi kıl!' der. Kur'an da, 'Ben de onu gece uykusundan alıkoydum, beni ona şefaatçi kıl!' der ve şefaat ederler."*[56] buyurmuştur. Yine, *"Ezanı duyan kişi, 'Kusursuz çağrının ve kılınacak namazın sahibi olan Allah'ım! Muhammed'e (bizler için) aracılık ve üstünlükler ihsan et. Bir de onu, kendisine vaad ettiğin makâm-ı mahmûda ulaştır!' derse, kıyamet gününde benim şefaatime kavuşur."*[57] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, *"Bir cenaze namazını Müslümanlardan yüz kişiye ulaşan bir topluluk kılıp ona (kendisinden razı oldukları yönünde) şefaat ederlerse Allah kendilerine mutlaka şefaat izni verir."*[58] buyurmuştur. Bazı hadislerde bu bilgi, *"Bir Müslüman ölür de şirk koşmayan kırk kimse onun namazını kılarsa Allah onların cenaze hakkındaki şefaatlerini kabul eder."*[59] şeklinde rivayet edilerek cenaze namazlarında ölü için dua etmenin, onun iyi bir kimse olduğuna şahitlikte bulunmanın bir tür şefaat addedileceği ve Allah katında karşılık bulacağı ifade edilmektedir. Bütün bu rivayetlerde ibadetlerin kişiye şefaatçi olduğu vurgulanırken aynı zamanda şefaate müstahak olanların ibadetleri yerine getiren kimseler olduğuna işaret edilmektedir.

Şefaatte bulunması için izin verilenlerin temel vasfı, iman, ihlâs, tam bir teslimiyet, itaat ve güzel amellerle Yüce Yaratıcı nazarında saygın bir konumda olmaktır. O hâlde öncelikle azaptan kurtularak şefaate nail ol-

[52] B3073 Buhârî, Cihâd, 189.
[53] MK17682 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* XX, 213.
[54] HM22546 İbn Hanbel, V, 255; M1874 Müslim, Müsâfirîn, 252.
[55] DM3349 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1.
[56] HM6626 İbn Hanbel, II, 174.
[57] B614 Buhârî, Ezân, 8.
[58] M2198 Müslim, Cenâiz, 58.
[59] HM2509 İbn Hanbel, I, 278.

mak, sonra da bir başka müminin kurtuluşu için Allah katında yer edinebilmek, bu niteliklere sahip olmakla mümkündür. Dolayısıyla hiç kimsenin sonsuz hayata dair ümidini şefaate bağlayarak bu dünyada üzerine düşen vazifeleri görmezden gelme ya da ihmal etme gibi bir eğilimi olmamalıdır. Rivayetlere göre günahkârlar dünyada işledikleri hataların cezasını çektikten sonra şefaat olunup ebedî olarak cehennemde kalmaktan kurtulacaklardır.[60] Bu temelden hareketle âhirette şefaate hak kazanmak için dünyada kötülüklerden sakınmak, hayırlı işler ve güzel davranışlar sergilemek gerekir.

Yaratılışı itibariyle zayıf olan insan,[61] daha dünyaya geldiği ilk günden ölümüne kadar başkalarının yardımına ihtiyaç hisseder. İnsanların farklı yaratılmış olmalarının hikmeti de zaten birbirlerinin eksiklerini tamamlayıp birbirlerine yardımcı olmalarıdır. Bu yüzden insan, âciz kaldığı, gücünün yetmediği her işte bir başkasının himmetini bekler. Bazen annesi olur yardım eden, bazen babası. Bazen de aracılar sayesinde başkalarından yardım bekler. Dünyevî anlamıyla şefaat, kişinin hak ettiğini elde edememesi veya kaybolmasından endişe ettiği haklar için söz konusu olabilir. Aksi takdirde hak etmediğini elde etmek veya başkasına ait olan hakları gasp etmek için başvurulan bir şefaat talebi makbul değildir. *"Kim iyi bir işe şefaatçi olursa onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe şefaatçi olursa onun da ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir."*[62] Peygamber Efendimiz de bu anlamda, *"(Hayırlı işlerde) Aracı/şefaatçi olunuz ki mükâfata erişesiniz."*[63] buyurmuştu. Nitekim Allah Resûlü Muğîs isimli bir kölenin kendisine gelip boşanmak isteyen hanımı Berîre'yi ikna etmesi için aracı olma isteğini kabul etmiş ve uzlaşmaları için teşebbüste bulunmuştu.[64] Öte taraftan Allah Resûlü hak gaspı, cezaların kaldırılması gibi haksızlık üzerine yapılan aracılıklara/şefaatlere de sert bir şekilde karşı çıkmıştı. Çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'in Kureyş'in ileri gelen kadınlarından birinin hırsızlık cezasının kaldırılması için aracı olması üzerine, yüzünün rengi değişen Peygamber Efendimiz, *"Allah'ın hükümlerinden bir hüküm için aracı mı oluyorsun?"*[65] buyurarak bu talebi kesin bir dille reddetmişti.

Sonuç olarak inkârcı ve müşrikler için şefaatin söz konusu olamayacağı, şefaat yetkisinin sadece Allah tarafından verilebileceği, özellikle Peygamber Efendimizin ve dilediği diğer peygamberler, melekler, şehitler ve bazı salih kullarının şefaat etmesine Allah'ın rıza göstereceği âyet ve hadislerden anlaşılmaktadır. İnananların bağışlanması için gerçekleşecek

[60] B6559 Buhârî, Rikâk, 51; İM4309 İbn Mâce, Zühd, 37.
[61] Nisâ, 4/28.
[62] Nisâ, 4/85.
[63] D5132 Ebû Dâvûd, Edeb, 116, 117.
[64] D2231 Ebû Dâvûd, Talâk, 18, 19.
[65] M4411 Müslim, Hudûd, 9.

olan şefaat, sorumlulukları ortadan kaldıran karşılıksız bir bağışlama değildir. Bu tıpkı Allah'ın rahmet ve mağfiretiyle günah işlemiş ancak şirke bulaşmamış kullarını bağışlaması veya dua ve tazarruda bulunanları bağışlaması gibidir. Şefaat, amel işleyenler ile işlemeyenlerin eşit olduğu veya amel işlenmeden de insanların cennete girebilecekleri anlamında da değerlendirilmemelidir. Aksine İslâm'da tevhid, ibadet ve salih amellerin istenilen şekilde yerine getirilmesi öngörülmüş, ancak bunlar yerine getirilirken ümitsizliğe kapılmamak, Allah'ın rahmet, mağfiret ve şefaatine güvenmek gerektiğine işaret edilmiştir.

CEHENNEME GİDEN YOLLAR
SÜFLİYAT ve BEHÎMÎ ARZULAR

عَنْ جابِرٍ قالَ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ فقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُوجِبَتَانِ؟ قَالَ: "مَنْ مَاتَ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ."

Câbir (b. Abdullah) anlatıyor:
"Bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, 'Ey Allah'ın Resûlü! (Cennet ve cehennemi) gerektiren iki sebep nedir?' diye sordu. Allah Resûlü, *'Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimse cennete girer; Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölen de cehenneme girer.'* buyurdu."
(M269 Müslim, Îmân, 151)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لاَ يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ وَلاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أَحَدٌ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرِيَاءَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ قَالَ: "تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ." وَسُئِلَ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ النَّارَ قَالَ: "الْفَمُ وَالْفَرْجُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِى إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِى إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يَكُونَ صِدِّيقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِى إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِى إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiç kimse de cennete giremez."*

(M266 Müslim, Îmân, 148; T1998 Tirmizî, Birr, 61)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah'a (sav), 'İnsanların cennete girmelerine en fazla sebep olan şeyler nelerdir?' diye soruldu. Resûlullah, *'Allah'tan sakınmak (takva) ve güzel ahlâktır.'* buyurdu. 'İnsanların cehenneme girmelerine en çok sebep olan şeyler nelerdir?' diye soruldu. Resûlullah, *'Ağız/dil ve cinsel organdır.'* diye cevap verdi.

(T2004 Tirmizî, Birr, 62; İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29)

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*

(B6094 Buhârî, Edeb, 69)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cehennem, nefsin arzu ettiği şeylerle, cennet ise nefsin hoşlanmadığı şeylerle kuşatılmıştır."*

(B6487 Buhârî, Rikâk, 28; M7130 Müslim, Cennet, 1)

Resûl-i Ekrem'e sahâbî olma şerefine erenlerden biriydi. Her mümin gibi o da dünyada neler yapabileceğini, âhiretteki durumunun ne olacağını merak etmekteydi. Çoktandır zihninde oluşan soruları sormak üzere gelmişti. Bulduğu ilk fırsatta sırasıyla namaz, cihad, hicret ve faziletli Müslüman'ın özellikleri hakkında Allah Resûlü'ne sorular sordu. Her birine tek tek aldığı cevaplardan sonra[1] belki de asıl sorusuna gelmişti sıra. "Ey Allah'ın Resûlü! (Cennet ve cehennemi) gerektiren iki sebep nedir?" diye sordu. Allah Resûlü bu soruya kısa ve net bir cevap verdi: *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimse cennete girer; Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölen de cehenneme girer."*[2]

O kadar önemli bir soruydu ki bu, muhtemelen sorulan sorunun içeriği, soruyu soran bu şahsın kim olduğunu gölgelemişti. Öyle ki hadis kaynakları ve şerhleri, soranın kim olduğuna değil soruya ve verilen cevaba yoğunlaştıkları için bu iman erinin kim olduğu tespit edilememişti.

Evet, cehenneme götüren belki de yüzlerce sebep vardı ve bu sebeplerin en başında şirk yer alıyordu. Nitekim Kur'an'daki pek çok âyet, Allah'a şirk koşanların gidecekleri yerin cehennem olduğunu bildirmişti.[3]

Küfür ve inkâr, kişiyi cehenneme götüren en önemli sebeptir. İnsan, Allah'a iman etmedikçe, inkâra yöneldiği sürece cehennem ehlinden sayılmaya lâyık olur ve *"Artık inanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!"* hitabını hak eder.[4] Kur'ân-ı Kerîm pek çok âyetinde inkâr edip hükümlerini yalanlayanların, Allah'a karşı yalan uydurup kendilerine gelen gerçeği yalan sayanların cehennemlik olduklarını bildirir.[5] Kur'an'ın "inatçı kâfir" olarak nitelediği[6] böyle kimselere malları ve evlâtları da hiçbir fayda sağlamayacaktır.[7] Allah'ı inkâr edenlerin son durağı cehennemdir.[8] Doğru yola ulaşmamış, hakkı görememiş olanlar kör, dilsiz ve sağır bir şekilde haşredildikten sonra cehenneme sürükleneceklerdir.[9]

Kur'an, son ilâhî davetin tebliğcisi ve son peygamber olan Hz. Muhammed'e uymayı da cehennemden kurtulmak için şart koşmuştur.[10] Bu bağlamda, *"Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelen kimseye, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşinin olduğunu bilmediler mi? İşte bu, büyük bir rezilliktir."*[11] buyurmuştur. Bir başka âyette ise bu husus, *"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra Peygamber'e karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına*

[1] HM15280 İbn Hanbel, III, 392.
[2] M269 Müslim, Îmân, 151; B1238 Buhârî, Cenâiz, 1.
[3] Âl-i İmrân, 3/151; Ankebût, 29/25; İsrâ, 17/39; Enbiyâ, 21/98.
[4] Mü'minûn, 23/44.
[5] Bakara, 2/39, 257; Mâide, 5/10, 86; Fâtır, 35/36; Zümer, 39/32; Ankebût, 29/68.
[6] Kâf, 50/24.
[7] Âl-i İmrân, 3/116.
[8] Bakara, 2/217; Enfâl, 8/36, 50; Kehf, 18/100-101.
[9] İsrâ, 17/97.
[10] Âl-i İmran, 3/31.
[11] Tevbe, 9/63; Cin, 72/23.

uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir."[12] şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber de *"Muhammed'in varlığını elinde tutana yemin olsun ki bu ümmetten biri veya Yahudi ve Hıristiyan olan bir kişi beni dinlemez ve kendisiyle gönderildiğim dini kabul etmeden ölürse kesinlikle cehennemlik olur."*[13] buyurmuştur. Kur'an, bu durumu, *"Ehl-i kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en şerlileri onlardır."*[14] şeklinde ifade buyurmuştur. Önceki ümmetler de peygamberlerine samimiyetle uymuşlarsa cehennemden kurtulmuşlardır. Gönderilen uyarıcılara uymayanlar ise cehennemdedirler.[15] Ayrıca irtidat etmek yani Müslüman olduktan sonra dinden dönüp kâfir olmak da kişiyi cehenneme götüren bir sebeptir.[16]

Kişiyi cehenneme götüren bir başka sebep ise münafıklıktır. Münafık, iman etmiş görünse de aslında içinden dini yalanlayan ikiyüzlü kimsedir. Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecek[17] ve münafıkları cehennemin en alt katında cezalandıracaktır.[18] Onlar ebediyen orada kalacaklardır.[19] Münafıklarla müminler arasında gerçekleşecek olan bir konuşma Kur'an'da şöyle nakledilir: *"Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, 'Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım.' diyecekleri gün kendilerine, 'Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık (nur) arayın.' denilecektir..."*[20] Burada nurun, geride kalan dünya hayatında aranması gerektiğine işaret edilmesinin nedeni, müminlerdeki nurun dünyada işledikleri salih amellerden kaynaklanıyor olmasıdır. *"...Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır. (Münafıklar) müminlere şöyle seslenirler: 'Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?' (Müminler) derler ki: 'Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında da sizi aldattı.'"*[21] İkiyüzlü insanlar olan münafıklar, gösterişe düşkün, riyakâr kimselerdir. Hz. Peygamber, dünyada ikiyüzlü olan kimsenin âhirette de ateşten iki dili olacağını haber vermiştir.[22]

Günaha aldırmamak, açıkça günah işlemekten çekinmemek, günah işledikten sonra pişmanlık duymaksızın günahında ısrar etmek, kısacası günah karşısında tavizkâr ve umursamaz olmak kişiyi cehenneme sürükler. Nitekim hem Kur'an[23] hem de Hz. Peygamber, tevhid inancına sahip fakat günahkâr olan kimselerin cehennemde azap göreceklerini bildirmişlerdir.[24] Allah'a şirk koşmak, içki içmek, kumar oynamak,[25] ha-

[12] Nisâ, 4/115.
[13] HM8188 İbn Hanbel, II, 318; M386 Müslim, Îmân, 240.
[14] Beyyine, 98/6.
[15] Fâtır, 35/37.
[16] Bakara, 2/217; Nisâ, 4/137.
[17] Nisâ, 4/140.
[18] Nisâ, 4/145.
[19] Tevbe, 9/68, 73.
[20] Hadîd, 57/13.
[21] Hadîd, 57/13-14.
[22] D4873 Ebû Dâvûd, Edeb, 34.
[23] İnfitâr, 82/14.
[24] T2597 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 10.
[25] Bakara, 2/219; Mâide, 5/90.

ram aylarda savaşmak,[26] bakmakla yükümlü olduğu yetimin malını kendi malına katarak onun rızası olmaksızın yemek,[27] fakirlik korkusuyla kendi çocuğunu öldürmek,[28] insanlar arasında fitne çıkarmak,[29]faiz yemek,[30] anne babaya isyan etmek,[31] akrabaya miras hakkını vermemek,[32] malı gereksiz yere israf etmek,[33] zina etmek,[34] haksız yere adam öldürmek,[35] ölçü ve tartıda sahtekârlık yapmak,[36] kibirlenmek,[37] iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmak,[38] kötülük yapmak[39] ve Allah'ın huzuruna kötülükle gelmek,[40] savaş esnasında savaştan kaçmak,[41] azgınlık yapmak[42] ve insanlara işkence edip tevbe etmemek[43] Kur'an'da belirtildiği üzere insanı cehenneme götüren günahlardandır.

Hz. Peygamber, İslâm ümmetine kılıç çekmeyi,[44] Müslüman kardeşine karşı küs iken ölmeyi[45] ve komşulara eziyet etmeyi de[46] cehenneme götüren kötü davranışlar arasında zikretmiştir. Aynı şekilde anne babaya saygısız ve kötü davranmak, onların hakları konusunda duyarsız olmak kişiyi âhiret hayatında mutsuzluğa sürükleyen önemli sebeplerdendir.[47] Basit bir küslük gibi görünse de aslında akrabalık ilişkilerini kesmek de kişiyi cehenneme götürür.[48] Nitekim Kur'an'da Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozanların, Allah'ın korunmasını emrettiği akrabalık bağlarını koparanların ve yeryüzünde fesat çıkaranların cehennemlik olduğu haber verilir.[49]

Haksız yere bir cana kıymak ve hukukî bir gerekçesi olmaksızın Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kastetmek cehennemi gerektiren suçlardan bir diğeridir. Kur'an'da, *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir."*[50] buyrulmuştur. Peygamber Efendimiz de bu konuda, *"İki Müslüman birbirine kılıç çekerse öldüren de ölen de cehennemdedir."*[51] buyurmuştur.

İnsanın kendisine Allah tarafından emanet edilen bedenine ihanet etmesi ve kendi canına kıyması da cehennemle sonuçlanacak bir yolculuğun ilk adımıdır. Bu konuda Hz. Peygamber, *"Her kim kendini bir demir parçası ile öldürürse demiri elinde, onu karnına saplar bir hâlde cehennem ateşinde ebedî ve daimî olarak kalacaktır. Her kim zehir içerek kendini öldürürse o kimse de zehrini cehennem ateşinde ebedî ve daimî kalarak içecektir. Her kim kendini yüksekten atarak öldürürse o da ebedî ve daimî olarak cehennem ateşine düşecektir."*[52] buyurmuştur.

Riyakârlık ve gösteriş merakı, kişiyi cehenneme sürükleyen bir diğer sebeptir. Bu iki özellik Yüce Yaratıcı'nın hoşnutluğunu kazanmaya değil

26 Bakara, 2/217.
27 Nisâ, 4/2; İsrâ, 17/34.
28 İsrâ, 17/31.
29 Bakara, 2/10-12
30 Bakara, 2/275.
31 İsrâ, 17/23.
32 İsrâ, 17/26.
33 İsrâ, 17/27.
34 İsrâ, 17/32.
35 İsrâ, 17/33.
36 İsrâ, 17/35.
37 İsrâ, 17/37.
38 Nur, 24/23-24.
39 Yûnus, 10/27.
40 Neml, 27/90.
41 Enfâl, 8/16.
42 Şuarâ, 26/94-95.
43 Bürûc, 85/10.
44 T3123 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15.
45 D4914 Ebû Dâvûd, Edeb, 47.
46 EM119 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 54; EM121 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 55.
47 M6511 Müslim, Birr, 10.
48 D1696 Ebû Dâvûd, Zekât, 45.
49 Ra'd, 13/25.
50 Nisâ, 4/93.
51 M7252 Müslim, Fiten, 14; B6875 Buhârî, Diyât, 2.
52 M300 Müslim, Îmân, 175; T2043 Tirmizî, Tıb, 7.

de insanların gözünde değer kazanmaya odaklanmış bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Halbuki Allah Teâlâ, ibadetleri ve salih amelleri sadece O'nun rızası için yapıldığında kabul eder. Riyakârlık aynı zamanda gizli şirktir. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde cihad edip şehit düşmek, Kur'an okuyup okutmak ve Allah yolunda harcamada bulunmak gibi görünürde en faziletli işlerde bile Allah rızası değil de gösteriş amaçlandığında bunları yapan riyakârların nasıl yüzüstü cehenneme atıldığı çok acıklı bir biçimde anlatılır.[53]

Gösteriş merakının yakın dostu olan kibir de cehenneme götüren sebeplerden birisidir. Kur'an'da Allah'a boyun eğip sadece O'na kulluk etmeyi kendilerine yediremeyen kibir sahiplerinin aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceği bildirilir.[54] En kısa ifadesiyle, kibirlenenlerin yeri cehennemdir.[55] Çünkü kibirlenenler, Allah karşısındaki konumlarını unutarak tevazu göstermeleri gerektiği hâlde büyüklenmekte ve bu davranışlarıyla kibirli şeytana benzemektedirler.[56] Bu yüzden Hz. Peygamber (sav), *"Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiç kimse de cennete giremez."*[57] buyurmuştur. Yine bir hadîs-i şerîfte cehennemliklerin, kalpleri merhametten yoksun, kaba saba ve kendilerini diğer insanlardan büyük gören kibirli insanlar oldukları ifade edilmiştir.[58]

Cehenneme giden yollardan bir diğeri de halkı irşad edenlerin kendi söyledikleriyle amel etmemeleridir. Resûl-i Ekrem, bunun ne kadar ciddi sonuçları olabileceğini şöyle anlatmıştır: *"Kıyamet günü bir kişi getirilir ve cehenneme atılır, (sıcaktan) karnındaki bağırsaklar dışarı çıkar (patlar) ve ateşte tıpkı bir merkebin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi döner. Cehennemdekiler o kişinin etrafında toplanır ve 'Ey filân, sana ne oldu? Bize iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan sen değil miydin?' derler. O da, 'Evet, ben size iyiliği emrederdim ama onu kendim yapmazdım. Kötülüğü yasaklardım, fakat onu kendim yapardım.' der."*[59]

Yöneticilik ve hâkimlik gibi üst düzey sorumluluk gerektiren görevleri üstlenenler de hak ve adaletten sapmaları hâlinde, Hz. Peygamber'in ifade ettiği üzere, cehennemlik olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.[60] Resûlullah, *"Müslümanlardan bir topluluğun başına yönetici olup da onlar arasında adaletli davranmayarak ihanet üzere ölen hiç kimse yoktur ki Allah ona cenneti haram kılmasın."*[61] buyururken, Kur'ân-ı Kerîm, zalimlere meyletmeyi dahi cehenneme götüren bir davranış olarak addetmiştir.[62] Yine bu

[53] M4923 Müslim, İmâre, 152; N3139 Nesâî, Cihâd, 22.
[54] Mü'min, 40/60.
[55] Nahl, 16/29; Zümer, 39/60; Mü'min, 40/76.
[56] Sa'd, 38/76.
[57] M266 Müslim, Îmân, 148; T1998 Tirmizî, Birr, 61.
[58] M7189 Müslim, Cennet, 47; B6657 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 9.
[59] M7483 Müslim, Zühd, 51; HM22143 İbn Hanbel, V, 207.
[60] D2934 Ebû Dâvûd, İmâre, 5.
[61] B7151 Buhârî, Ahkâm, 8.
[62] Hûd, 11/113.

bağlamda Hz. Peygamber, insanlar hakkında hüküm verme konumunda olanların üç kısma ayrıldığını; biri hariç ikisinin cehennemde olduğunu, hakikati bilip ona göre hüküm verenin cennette, hakikati öğrendiği hâlde hükmünde zulmeden ile hakikati bilmeden insanlar hakkında hüküm verenin ise cehennemde olduğunu haber vermiştir.[63]

İnsanlara zorbalık etmek, şiddet uygulamak, merhametten ve şefkatten uzak ezici bir ilişki tarzı geliştirmek cehennemi kaçınılmaz kılmaktadır.[64] Diğer yandan haram bir ilişkiye sebep olacak şekilde duygu istismarı yapmak kastıyla tahrik edici tarzda giyinmek ve davranışlarda bulunmak da cennetten mahrumiyete sebep olacaktır.[65] Zira Hz. Peygamber'in ifadesiyle, *"Hayâ imandandır, imanın yeri ise cennettir. Kötü söz insanlara sıkıntı verir, sıkıntının yeri de cehennemdir."*[66]

İnsanları cehenneme sürükleyen sebeplerden birisi de dilleriyle söyledikleridir. Peygamberimizin yakın dostlarından Muâz b. Cebel şöyle anlatır: "Bir gün, 'Ey Allah'ın Resûlü, beni cennete koyacak ve cehennemden uzaklaştıracak bir ameli bana söyle.' dedim. Buyurdu ki, *'Büyük bir şey sordun ama o, Allah Teâlâ'nın kolaylaştırdığı kimse için kolaydır. Allah'a ibadet eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, Ramazan orucunu tutar ve Kâbe'yi haccedersin.'* Sonra da dedi ki, *'Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç, bir kalkandır. Suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahları söndürür. Geceleyin bir kimsenin namaz kılması da böyledir.'* Daha sonra, *'Onların vücutları (gece namaz kılmak için) yataklarından uzaklaşır, korku ve ümitle Rablerine dua ederler, kendilerine verdiğimiz rızıklardan hayra harcarlar. Onların yaptıkları amellere mükâfat olarak kendileri için göz aydınlığı olacak nimetlerden neler gizlenmiş olduğunu şimdi kimse bilmez.'*[67] mealindeki âyetleri okudu. Ondan sonra, *'Dinin başını, direğini ve zirvesini sana haber vereyim mi?'* buyurdu. 'Evet, ey Allah'ın Resûlü.' dedim. *'Dinin başı teslimiyet, direği namazdır, zirvesi de cihaddır.'* buyurdu. Ondan sonra da *'Bu dediklerimin hepsini kemale erdiren ve tamamlayan şeyin ne olduğunu sana söyleyeyim mi?'* diye sordu. 'Evet, ey Allah'ın Resûlü.' dedim. Mübarek dilini eliyle tutup, *'İşte şunu tut.'* buyurdu. 'Ey Allah'ın Resûlü, biz söylediğimiz sözler sebebiyle de mi sorgulanacağız?' dedim. Resûl-i Ekrem, *'Annen hasretine yansın ey Muâz! İnsanları yüzükoyun burunları üzerinde sürünerek cehenneme götüren, dilleriyle kazandıkları değil midir?'* buyurdu."[68]

Dil ile cehennem arasındaki bağlantı konusunda Hz. Peygamber (sav), *"Şüphesiz kul düşüncesizce bir söz söyler. Bu yüzden cehennemde, doğu ile batı*

[63] D3573 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2; İM2315 İbn Mâce, Ahkâm, 3.
[64] DM2844 Dârimî, Rikâk, 95.
[65] M7194 Müslim, Cennet, 52; M5582 Müslim, Libâs ve zînet, 125.
[66] T2009 Tirmizî, Birr, 65.
[67] Secde, 32/16, 17.
[68] T2616 Tirmizî, Îmân, 8.

arasındaki mesafeden daha uzak bir yere düşer.”[69] buyurmuş, ayrıca kötü sözün sıkıntı verip insanları incittiğini, kötü konuşan kimselerin de yerinin cehennem olduğunu bildirmiştir.[70] Benzer şekilde Peygamber Efendimiz, dedikodu yapanların cennete giremeyeceğini de belirtmiştir.[71]

Hz. Peygamber'in dil ile işlenen günahlarla ilgili uyarıları bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bir keresinde ona, “İnsanların cennete girmelerine en fazla sebep olan şeyler nelerdir?” diye sorulmuş, *“Allah'tan sakınmak (takva) ve güzel ahlâktır.”* buyurmuştur. “İnsanların cehenneme girmelerine en çok sebep olan şeyler nelerdir?” diye sorulduğunda ise Hz. Peygamber *“Ağız/dil ve cinsel organdır.”* cevabını vermiştir.[72] Allah tarafından insanlara emanet edilen bu iki organ, Allah'ın emrine uygun kullanılmadıkları zaman insanı felâkete götürür.

Özü sözü bir, dürüst ve güvenilir bir insan olmamak da cehenneme aday olmak anlamına gelmektedir. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz, doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında ‘doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında ‘yalancı/kezzâb' olarak tescillenir.”*[73] Şayet yalan söyleme işi, Hz. Peygamber adına hadis uydurma şeklinde olursa bunun cezası çok daha ağır olacaktır. Nitekim hadis kaynaklarımızda yer alan, *“Her kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.”*[74] buyruğu bunu göstermektedir.

Allah'ın verdiği nimetleri gereğince değerlendirmemek, insanı cehenneme sürükleyen sebeplerden bir başkasıdır. Resûl-i Ekrem bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet günü âdemoğlu bir kuzu gibi getirilerek Allah'ın huzurunda durdurulur ve Allah ona şöyle der: ‘Sana dünyada mal, mülk ve hizmetçi verdim. Sana nimet ihsan ettim. Sen ne yaptın?' O kişi şöyle cevap verir: ‘Biriktirdim, artırdım ve hayattayken olandan daha fazlasını arkamda bıraktım. Beni dünyaya geri gönder, onların hepsini sana getireyim.' Allah şöyle buyurur: ‘Âhiret için hazırlayıp önden gönderdiklerini bana göster.' O kişi ikinci kez şöyle der: ‘Biriktirdim, artırdım ve hayattayken olandan daha fazlasını arkamda bıraktım. Beni dünyaya geri gönder, onların hepsini sana getireyim.' Böylece bu kulun âhireti için hiçbir hayır hazırlamadığı anlaşılır ve cehenneme götürülür.”*[75] Nitekim Kur'an'da da servet biriktirip gereğini yapmayanlara bu servetlerle cehennemde azap edileceği bildirilmiştir.[76]

[69] M7482 Müslim, Zühd, 50.
[70] T2009 Tirmizî, Birr, 65.
[71] EM322 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 119.
[72] T2004 Tirmizî, Birr, 62; İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29.
[73] B6094 Buhârî, Edeb, 69.
[74] M4 Müslim, Mukaddime, 3; B110 Buhârî, İlim, 38; İM30 İbn Mâce, Sünnet, 4.
[75] T2427 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 6.
[76] Tevbe, 9/35.

Hz. Peygamber zekât görevini yerine getirmeyenlerin cehennemde göreceği azabı ise şöyle tasvir etmiştir: *"Altın ve gümüşü olup da bunların hakkını vermeyen hiç kimse yoktur ki kıyamet gününde bu altın ve gümüş, ateşten levhalar hâline dönüştürülüp, cehennem ateşinde kızdırılmak suretiyle yanakları, alnı ve sırtı dağlanmasın... Bu levhalar soğudukça süresi elli bin seneye tekabül eden bir gün boyunca bu azap tekrarlanır. Nihayet kullar arasında hüküm verilir ve kişiye yolunun cennete mi yoksa cehenneme mi çıktığı gösterilir."*[77]

Kişiyi cehenneme mecbur eden bir sebep de kul ve kamu hakkına riayet etmemektir. Bir keresinde Hz. Peygamber (sav), *"Biliyor musunuz müflis kimdir?"* diye sorar. Yanında bulunanlar, "Bizce müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." diye cevap verirler. Bunun üzerine Peygamber (sav) şu şekilde açıklamada bulunur: *"Asıl müflis, kıyamet gününde kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir. Ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını da dövmüştür. (İhlâl ettiği bu hakların karşılığı olarak) iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak onun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır."*[78] Bu bağlamda Kur'an'da da âhirette ameller tartıldığında tartıları hafif gelen kimselerin cehenneme atılacağı[79] bildirilmektedir.

Aynı şekilde başkasının hakkını gasp ederek haksız kazanç sağlamak da cehennemlik bir davranıştır. Hz. Peygamber, *"Bir kimse yemin ederek bir Müslüman'ın hakkını elinden alırsa Allah o kimseye cehennemi kaçınılmaz, cenneti ise haram kılar."* buyurmuş, bunun üzerine bir adam, "Eğer o hak, küçük/basit bir şey ise!" deyince Peygamber (sav), *"İsterse erak ağacından (misvak için) bir dal parçası olsun."*[80] buyurmuştur. Başka bir hadiste de Allah Resûlü, *"Kim hakkı olmayan bir şeyi iddia ederse bizden değildir ve o kişi cehennemdeki yerine hazırlansın."*[81] buyurmuştur. Yine Allah Resûlü, zorla başkasının malını almak için mücadele ederken ölen kimsenin cehennemlik olduğunu bildirmiş,[82] *"Birtakım adamlar Allah'ın malında haksız olarak tasarruf ederler. İşte onlar için kıyamet gününde ateş vardır."*[83] buyurmuştur. Yine bu çerçevede yetim malı yemek de cehenneme götüren bir sebeptir.[84]

Gasp gibi hırsızlık da cehennemle sonuçlanan bir davranıştır. Hz. Peygamber, ganimetten bir giysi çalan Kerkere adlı kişinin[85] ve Hayber Gazvesi'nde ölen bir adamın ganimetten çaldıkları eşyalar sebebiyle cehennemlik olduklarını haber vermiştir.[86]

77 M2290 Müslim, Zekât, 24; D1658 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
78 M6579 Müslim, Birr, 59; T2418 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
79 Mü'minûn, 23/103.
80 M353 Müslim, Îmân, 218.
81 İM2319 İbn Mâce, Ahkâm, 6.
82 M360 Müslim, Îmân, 225.
83 B3118 Buhârî, Farzu'l-humus, 7.
84 Nisâ, 4/10.
85 B3074 Buhârî, Cihâd, 190.
86 M309 Müslim, Îmân, 182.

Diğer taraftan ilmi kötü amaçlar için öğrenmek, kişiyi cehenneme sürükler. Hz. Peygamber, *"Kim âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve halkın teveccühünü kendisine yöneltmek için ilim öğrenirse Allah o kimseyi cehenneme sokar."*[87] buyurmuştur. Benzer şekilde Kur'an âyetleri hakkında bilgisizce konuşan ve hüküm veren kimse için de Hz. Peygamber, *"Cehennemdeki yerine hazır olsun."* buyurmuştur.[88] Âyetleri etkisiz hâle getirmek için çabalayanların cehennemlik olduğunu Kur'an da haber vermiştir.[89]

Durumu iyi olduğu hâlde dilencilik yapmak da hadislerde kişiyi cehenneme götüren sebepler arasında sıralanmıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Zengin, güçlü, kuvvetli kimseye dilenmek helâl değildir. Ancak aşırı derecede fakir veya aşırı borçlu olana caizdir. Kim malını artırmak için insanlardan dilenirse kıyamet günü dilenmesinin bir işareti olarak yüzünde tırnak izi yara ve bere olacak ve cehennemden alıp yiyeceği kızgın bir taş olacaktır. Dileyen bu işaretlerini ve yiyeceğini azaltsın, dileyen de çoğaltsın."*[90]

Kişiyi cehennemlik kılan bir diğer sebep de diğer canlıların yaşama hakkına tecavüzdür. Nitekim Allah Resûlü, *"Bir kadın, hapsederek ölümüne sebep olduğu bir kedi yüzünden azaba uğradı ve bu yüzden cehenneme girdi. Hapsettiğinde kediye bir şeyler yedirip içirmediği gibi, yeryüzündeki haşereleri yemesi için de onu salmamıştı."*[91] buyurmuştur.

Kur'an'da cennetlikler ile cehennemlikler arasında yaşanacak olan ilginç bir söyleşi anlatılır. Cennetlikler cehennemliklere "Sekar" adlı cehenneme neden atıldıklarını sorarlar.[92] Onlar, *"Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. Ceza gününü de yalanlardık. Ve sonunda (bu hâldeyken) bize ölüm gelip çattı."*[93] şeklinde cevap verirler.

Hz. Peygamber ise uzunca bir konuşmasının sonunda cehennemlikleri şöyle taksim eder: *"Cehennemlikler beş kısımdır: (Birincisi) Aklını kullanmayan ve zaafları olan kimsedir ki aranızda size tâbi olarak bulunur, aile ve mal konusunda sorumluluk üstlenmez. (İkincisi) Gizlice hırs besleyen hain kimsedir ki kapısını her çalana ihanet eder. (Üçüncüsü) Ailen ve malın konusunda gece gündüz sana tuzak kuran kimsedir. (Dördüncüsü) Cimri veya yalancı kişidir. (Beşincisi ise) Açıkça ahlâksızlık yapan kimsedir."*[94]

Sonuç olarak cehennem azabı ile cezalandırılacak kişiler, Allah'ın haklarına ve kulların haklarına tecavüz edenler şeklinde ikili bir tasnife tâbi tutulabilir. Allah'ın hakkına saygı göstermeyerek haddi aşmak, kısaca iman yolunu terk edip inkâra sapmak şeklinde özetlenebilir. Kul hakkına

[87] İM260 İbn Mâce, Sünnet, 23; DM382 Dârimî, Mukaddime, 34.
[88] T2950 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11.
[89] Hâc, 22/51.
[90] T653 Tirmizî, Zekât, 23; İM1838 İbn Mâce, Zekât, 26.
[91] B3482 Buhârî, Enbiyâ, 54; M5852 Müslim, Selâm, 151.
[92] Müddessir, 70/40-42.
[93] Müddessir, 74/43-47.
[94] M7207 Müslim, Cennet, 63.

riayet etmemek de kişinin gerek kendi varlığına gerekse toplumsal hayatı paylaştığı diğer bütün insanların haklarına hürmet göstermeyerek sınırları ihlâl etmesidir. Kalpleri olup bunlarla doğruyu anlayamayan, gözleri olup bunlarla gerçeği göremeyen, kulakları olup bunlarla hakikati işitemeyen, sonuçta cehennemi hak eden böyle kişiler hakkında[95] Yüce Allah, *"Atın cehenneme, (hakka karşı) inatçı, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kâfiri! Allah ile beraber, başka bir ilâh edinen o kimseyi atın şiddetli azabın içine!"*[96] buyuracaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de inanan ve güzel amel işleyen kimselere cennet vaad edildiği gibi,[97] kâfir ve günahkâr kimselere de cehennem vaad edilmiştir.[98] Kâfir, münafık ve müşrikler cehennemde ebedî kalacaklardır; orada ölmezler ve azapları hafifletilmez. Tevbe etmeden günahkâr olarak ölen müminler ise cehennemde hataları miktarınca cezalandırılacak ve sonra oradan kurtulup cennete gireceklerdir.[99] İşlenilen çeşitli günahlar sebebiyle Müslümanların cehenneme gireceklerini bildiren hadisler, "terhîb" yani müminleri bu günahlardan sakındırma amacı taşımakta olup, ebediyen sürecek bir cezalandırma anlamı taşımamaktadır.

Nefsin arzu ve isteklerine kendini kaptırıp gününü gün ederek geçici dünya hayatını tercih etmek,[100] insanı, son durağı cehennem olan bir yolun yolcusu olma talihsizliğine sürükler. Zira Peygamber Efendimiz, *"Cehennem, nefsin arzu ettiği şeylerle, cennet ise nefsin hoşlanmadığı şeylerle kuşatılmıştır."*[101] buyurmuştur. O hâlde inanan insan için sabır ve sebat göstererek cennete uzanan zorlu yolda yürümekten ve nefsine hoş gelse de cehenneme sürükleyen adımlardan ısrarla kaçınmaktan başka çıkar yol yoktur.

95 A'râf, 7/179.
96 Kâf, 50/24-26.
97 Kehf, 18/107-108.
98 Kehf, 18/106; Tâ-Hâ, 20/74.
99 M451 Müslim, Îmân, 299.
100 İsrâ, 17/18.
101 B6487 Buhârî, Rikâk, 28; M7130 Müslim, Cennet, 1.

CEHENNEM
YAKITI İNSAN VE TAŞ OLAN AZAP YERİ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: انْخَسَفَتِ الشَّمْسُ،
فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ قَالَ:
"أُرِيتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرَ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْظَعَ."

Abdullah b. Abbâs şöyle demiştir:
"Güneş tutuldu. Resûlullah (sav) namaz kıldırdı. Sonra, *'Bana cehennem gösterildi. Bugünkü kadar kötü ve dehşet verici bir manzarayı ömrümde görmedim!'* buyurdu."

(B431 Buhârî, Salât, 51)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ:

"لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الزَّقُّومِ قُطِرَتْ فِى دَارِ الدُّنْيَا لَأَفْسَدَتْ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا مَعَايِشَهُمْ فَكَيْفَ بِمَنْ يَكُونُ طَعَامُهُ."

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِىِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَنْتَعِلُ بِنَعْلَيْنِ مِنْ نَارٍ يَغْلِى دِمَاغُهُ مِنْ حَرَارَةِ نَعْلَيْهِ."

عَنْ عَدِىِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"...اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ."

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Cehennemliklerin yiyeceği olan) zakkumun bir damlası dünyaya düşmüş olsaydı dünyadakilerin geçim kaynaklarını mahvederdi. Peki ya yiyeceği zakkum olan nasıl dayanacak!"*

(T2585 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 4)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak cehennemliklerin en hafif azap göreni ateşten iki ayakkabı giyecek, ayakkabılarının hararetinden beyni kaynayacak."*

(M514 Müslim, Îmân, 361)

Adî b. Hâtim'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yarım hurmayla bile olsa kendinizi ateşten koruyun. Bunu da bulamayan güzel bir sözle (kendisini ateşten korusun.)"*

(B6540 Buhârî, Rikâk, 49)

Fâni dünya hayatı sona erdiğinde, herkesin amellerinin karşılığını göreceği kıyamet günü, Allah Teâlâ cehenneme girecek olan kullarının azap bakımından en hafif olanına şöyle seslenir: *"Yeryüzündeki bütün mallar senin olsaydı, bu cezadan kurtulmak için onların hepsini feda eder miydin?"* Beklemediği korkunç sonla karşılaşan ve bir kurtuluş çaresi arayan bu kul, "Evet!" diye cevap verir. Bunun üzerine âlemlerin Rabbi, *"Halbuki ben, daha dünyaya gönderilmeden*[1] *bundan daha kolay olanını senden istemiştim: Bana ortak koşmamanı. Fakat sen yüz çevirdin ve bana ortak koşmakta ısrar ettin."* diyerek onu cezasıyla baş başa bırakır.[2]

Âyet ve hadislerde cehennem son derece korkunç manzaralarla, insanın tüylerini ürperten, oldukça canlı tasvirlerle gözler önüne serilmiştir. Şüphesiz, insanın dünyadaki algısından çok uzak olan bu âhiret yurdu, onun anlayabileceği şekilde sunulmuş ve bunun için dünya hayatındaki tecrübeler esas alınmıştır. Resûlullah ashâbına, *"Sizin ateşiniz cehennem ateşinin yetmiş parçasından biridir."* buyurmuş, ashâb "Yâ Resûlallah (dünyadaki) bu ateş (azap için) yeterli olurdu!" diye karşılık verince de Allah Resûlü: *"Cehennemde bu ateşin üzerine, her biri dünya ateşi sıcaklığında altmış dokuz kat daha ilâve edilmiştir."* buyurmuştur.[3]Böylece Efendimiz, dünya ateşine bile dayanamayan insanın bundan daha şiddetli olan cehennem ateşine hiç tahammül edemeyeceğini ifade etmiştir. Bir defasında güneş tutulması sırasında namaz kıldırdıktan sonra ashâbına, *"Bana cehennem gösterildi. Bugünkü kadar kötü ve dehşet verici bir manzarayı ömrümde görmedim!"* buyurmuştur.[4] Kimi zaman bu tür anlatımlarla, cehennemin ne kadar kötü bir varış yeri olduğu[5] zihinlere iyice yerleştirilmek istenmiş ve insanların atacakları her adımda bu kötü sonu hesaba katmaları hedeflenmiştir.

Cehennem, Allah Resûlü'nün getirmiş olduğu hidayeti inkâr edenler[6] ve onun gösterdiği dosdoğru yoldan sapan fâsık kimselerin[7] âhiretteki mekânıdır. Bu azgın kimseler,[8] kendilerine gelen apaçık âyetleri dinlemeye bile tahammül edemeyerek[9] küfürde ısrarcı olmaları ve Allah'ın âyetlerini boşa çıkarmaya çalışmalarına karşılık[10] böylesine kötü bir yerde kalmayı hak etmişlerdir.[11] *"Çürümüş hâldeki kemiklere kim hayat verecek!"*[12] diyerek kıyamet gününü yalanlamışlar ve alay edercesine, tehdit edildikleri azabın

[1] A'râf, 7/172.
[2] B3334 Buhârî, Enbiyâ, 1; Ra'd, 13/18.
[3] B3265 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10.
[4] B431 Buhârî, Salât, 51.
[5] Nisâ, 4/97.
[6] Fâtır, 35/36.
[7] Secde, 32/20.
[8] Sâd, 38/55.
[9] Kehf, 18/100-101.
[10] Sebe', 34/5.
[11] Furkân, 25/11.
[12] Yâsîn, 36/78.

bir an önce gelmesini istemişlerdir.[13] Fakat bu umursamaz ve inkârcı tavırlarının sonucunda, *"Tadın azabınızı! İşte bu, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir!"*[14] sözünün muhatabı olarak yalanladıkları cehennem hayatına tüm gerçekliğiyle şahit olurlar.

Cehennemi uzaktan gördüklerinde onun korkunç kaynamasını ve uğultusunu duyarlar.[15] Dünyada yaptıklarını hatırlayarak bu azabın içine gireceklerini anlarlar ve kaçacak yer bulamazlar.[16] İşte o zaman kendileri için yedi kapı vardır.[17] Cezalarını çekmek üzere cehenneme bölük bölük sevk edilen inkârcılar kapılara vardıklarında, cehennemi bekleyen melekler onlara, *"Size içinizden, Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugününüze kavuşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"* diye sorar. "Evet." yanıtını alınca da[18] Allah tarafından kendilerine verilen her görevi yerine getiren bu sert tabiatlı melekler,[19] *"Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu cehenneme atın. Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu. Çünkü o, azamet sahibi Allah'a iman etmiyordu."*[20] emriyle cehennemlikleri içeri alırlar.

Cehennem, üst üste katlar şeklinde birçok bölümden oluşmuş,[21] oldukça derin, dipsiz bir çukur,[22] etrafı kalın duvarlarla çevrili[23] bir zindandır.[24] Uzaktan bakıldığında kaynaması ve uğuldaması duyulan,[25] yana yana renk değiştirmiş, sonunda siyah ve karanlık bir hâl almış,[26] doymaz bir ateş[27] kaplamıştır her yanını. Bu öylesine doymaz bir ateştir ki ceza görecek kimseler içine atıldığı zaman, *"Doydun mu?"* diye sorulur da o, *"Daha yok mu!"* diye cevap verir.[28] Bu muazzam ateşin yakıtı insanlar ve taşlardır.[29] Kızıl develeri andıran, saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçan bu ateş,[30] son derece kızgın ve yakıcıdır.[31] Öyle ki Hz. Peygamber cehennem ateşinin bu kavurucu sıcaklığının dünyadakinden kat kat daha fazla olacağını bildirmiştir.[32]

Cehennem ehli için iliklere işleyen kavurucu rüzgârlar (semûm) ve kaynar sular (hamîm) vardır. Onların gölgeliği, ne serinlik ne de başka bir fayda veren, cehennem ateşinden alınmış, simsiyah bir dumandır.[33] Onlar burada büyük bir azap içerisindedirler. Kendileri için ateşten elbiseler biçilmiştir,[34] gömlekleri ise katrandandır.[35] *"Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?"*[36] şeklindeki inkârcı tutumlarına ve hakkı yalanlamalarına karşılık boyunlarına demir halkalar geçirilerek kaynar suda sürüklenir, sonra da ateşe atılırlar.[37] Melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak, *"Haydi tadın yakıcı azabı! Bu, sizin daha önce yaptıklarınızın karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmedici değildir."* diye haykırırlar.[38]

[13] Ankebût, 29/53.
[14] Zâriyât, 51/14.
[15] Furkân, 25/12.
[16] Kehf, 18/53.
[17] T3123 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15; Hicr, 15/44.
[18] Zümer, 39/71-72.
[19] Tahrîm, 66/6.
[20] Hâkka, 69/30-33.
[21] Nisâ, 4/145.
[22] M7167 Müslim, Cennet, 31.
[23] T2584 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 4.
[24] İsrâ, 17/8.
[25] Furkân, 25/12.
[26] T2591 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 8.
[27] Kâf, 50/30.
[28] Kâf, 50/30.
[29] Bakara, 2/24; Tahrîm, 66/6.
[30] Mürselât, 77/32-33.
[31] Kâria, 101/11.
[32] M7165 Müslim, Cennet, 30.
[33] Vâkıa, 56/42-44.
[34] Hac, 22/19.
[35] İbrâhîm, 14/50.
[36] Ra'd, 13/5.
[37] Mü'min, 40/70-71.
[38] Enfâl, 8/50-51.

Cehennem ehline, azaplarına denk şekilde açlık sıkıntısı verilir. Bunun üzerine onlar yardım isterler. Kendilerine açlığı gidermeyen ve besleyici de olmayan dikenli, pis kokulu, acı bir bitki (darî') verilir.[39] Tekrar yiyecek isterler, bu sefer de boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek ikram edilir.[40] Sonra dünyada iken böyle boğaza takılan lokmaları su ile geçirdiklerini hatırlarlar ve hemen su isterler. Kendilerine demir çengelli kaynar sular verilir. Erimiş maden kadar sıcak olan bu içecekler, yüzlerine yaklaştırılınca yüzlerini yakıp kavurur,[41] midelerine inince de içlerinde olan her şeyi paramparça eder.[42]

Diğer bir yiyecekleri de cehennemin dibinden çıkan ve tomurcukları şeytanların başı gibi olan zakkum ağacıdır.[43] Azabın bir parçası olan bu yiyeceğin tadı o kadar kötüdür ki Hz. Peygamber, *"(Cehennemliklerin yiyeceği olan) zakkumun bir damlası dünyaya düşmüş olsaydı dünyadakilerin geçim kaynaklarını mahvederdi. Peki ya yiyeceği zakkum olan nasıl dayanacak!"* buyurmuştur.[44] Bu kötü yiyecekle karınlarını doyuran cehennem ehli, üzerine de kaynar sular içerler. Bu sulardan, kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi içmelerine rağmen susuzlukları geçmez. *"İşte bu, onların hesap ve ceza günündeki ziyafetleridir."*[45]

Cehennemlikler, içinde bulundukları dehşetli durumdan kurtulmak ümidiyle cehennem bekçilerini çağırırlar. Fakat bekçiler, onların derdine derman olmak yerine, *"Elçileriniz size açık delillerle gelmemiş miydi?"* diye sorarlar. "Evet." cevabını verdiklerinde ise *"Yalvarın! Allah'tan gelen gerçekleri inkâr edenlerin yalvarması boşunadır!"* diyerek onların ümitlerini boşa çıkarırlar. Cehennem ehli bu defa cehennemden sorumlu olan Mâlik isimli meleği çağırarak Allah'tan kendileri için ölüm hükmünü vermesini ister.[46] Fakat onlar için burada ölüm yoktur, azapları da bir an olsun hafifletilmez.[47] Kaçmak istedikleri her seferde demirden kamçılarla[48] dövülerek ateşin ta ortasına itilirler.

Elleri boyunlarına bağlanmış olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman orada yok olup gitmeyi isterler. Kendilerine, *"Bir kere yok olmayı değil, birçok defa yok olmayı isteyin."* denir.[49] Ateşten bir döşeğe yatırılır, yine ateşten örtülere büründürülürler.[50] Kendileriyle birlikte ailelerinin de hüsranına neden olan bu suçluların altlarında ve üstlerinde ateşten katmanlar vardır,[51] etraflarını alevden ve dumandan oluşan duvarlar kuşatmıştır.[52] Ateş onların yüzlerini yalayarak yakar ve ateşin içinde yüz etleri sıyrılmış olarak dişleriyle kalıverirler.[53] Cezanın sona ermesi di-

39 Gâşiye, 88/6-7.
40 Müzzemmil, 73/13.
41 Kehf, 18/29.
42 Muhammed 47/15; T2586 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 5.
43 Sâffât, 37/62-65.
44 T2585 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 4.
45 Vâkıa, 56/52-56.
46 Zuhruf 43/77; T2586 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 5.
47 Fâtır, 35/36.
48 Hac, 22/21-22; Secde, 32/20.
49 Furkân, 25/12-14.
50 A'râf, 7/41.
51 Zümer, 39/16.
52 Kehf, 18/29.
53 Mü'minûn, 23/104.

leğiyle feryat ederler.[54] Fakat yanıp dökülen derileri, azabı tekrar tatmaları için sürekli yenilenir.[55] Cehennem ateşi ile kaynar sular arasında gider gelirler.[56] Kimi zaman da "Zemherîr" adı verilen şiddetli ve yakıcı soğuklara maruz kalırlar.[57]

İnkâr edenlere, *"Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"* diye sorulur. İlâh edindikleri putlarla kendilerini aynı ateşin içinde gören kâfirler, kendine bile fayda veremeyen bu âciz putlara dünyada taptıklarına yanıp hayıflanırlar. *"Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk."* derler. Sonra kendilerinin yolunu takip ettikleri önderlerini suçlamaya başlarlar.[58] *"Biz size tâbi olmuş kimselerdik. Şimdi şu ateşin bir kısmını üzerimizden kaldırabilir misiniz?"*[59] diye yakınırlar ve doğru yoldan sapmalarına neden olan bu öncüler için azabın iki kat olmasını isterler.[60] Bu önderler ise onlara şöyle karşılık verirler: *"Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah, kulları arasında (böyle) hüküm vermiştir."*[61]

Cehennemlikler büyük bir pişmanlık içinde yalvarmaya başlarlar. Dünyadayken Rablerine karşı nankörlük içerisinde ömür süren bu kullar, *"Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim."* diye yakarır. Fakat kendilerine düşünen kimsenin öğüt alabileceği kadar müddet verilen bu insanlar fırsatı iyi değerlendiremeyerek bu cezaya mahkûm olmuşlardır. Artık hiçbir yardımcıları yoktur.[62]

Şüphesiz bu azap yurdundaki herkes aynı cezayı görmeyecektir. Dünyada işledikleri suçlar nasıl farklı farklıysa, bu azap yurdunda görecekleri cezalar da işledikleri suçlara denk düşecek şekilde derece derece olacaktır. Onlardan kimi ayak bileklerine, kimi dizlerine, kimisi de beline, göğsüne ya da boynuna kadar ateşe gömülür.[63] Peygamberimizin ifade buyurduğuna göre, azap itibariyle en hafif azap göreni ateşten iki ayakkabı giyer, ayakkabılarının hararetinden beyni kaynar.[64] Bu hâldeyken o, kendisinden daha ağır azabı olan kimsenin olmadığını zanneder.[65]

Öyle kimseler de vardır ki ateşe atılır atılmaz bağırsakları dökülür, değirmen döndüren merkep gibi kendi çevrelerinde dönüp dururlar. Cehennemlikler bunlardan birine, *"Senin hâlin nedir? Sen bize dünyada iyiliği emredip kötülükten alıkoymuyor muydun?"* diyerek şaşkınlıklarını dile getirirler. Bu kişi, *"Ben size iyiliği emreder fakat kendim yapmazdım, sizi kötülükten sakındırdığım hâlde ise onu kendim yapardım."* diyerek suçunu itiraf

[54] Fâtır, 35/37.
[55] Nisâ, 4/56.
[56] Rahmân, 55/44.
[57] B3260 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10; İnsân, 76/13.
[58] Şuarâ, 26/93-99.
[59] Mü'min, 40/47.
[60] A'râf, 7/38.
[61] Mü'min, 40/48.
[62] Fâtır, 35/37.
[63] HM11116 İbn Hanbel, III, 13; M7169 Müslim, Cennet, 32.
[64] M514 Müslim, Îmân, 361; B6561 Buhârî, Rikâk, 51.
[65] M517 Müslim, Îmân, 364.

eder.[66] Topluma faydalı olmaya çalışmayan, altın ve gümüş gibi mallarını biriktiren ve yardımlaşmaya yanaşmayan kimselerin kendilerine sakladıkları malları da cehennem ateşinde kızdırılır. Daha sonra onlara, *"İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!"* denilerek kızdırılan mallarıyla bu cimrilerin alınları, böğürleri ve sırtları dağlanır.[67]

Dünya hayatında gösteriş niyetiyle Kur'an okuyan ve amellerinde riyakâr olanlar, "üzüntü kuyusu"nda bulurlar kendilerini. Bu öyle korkunç bir çukurdur ki cehennemin kendisi dahi her gün yüz kere ondan Allah'a sığınır.[68] Kendini beğenip büyüklük taslayanlar ise "Bûles" denilen hapishanelere atılırlar. Üzerlerinden ateşler yükselir ve onlar cehennemliklerin kan, irin ve tortularını içerler.[69] Kâfirler "Saûd" isimli ateşten bir dağa tırmanır,[70] "Veyl" adında derin bir vadiye bırakılırlar.[71] Ve bütün zorbalar "Hebheb" adındaki vadide birleşirler.[72] Cehennemin en alt tabakasında da mümin göründükleri hâlde kalpleri küfürle dolu olan münafıklar yer alır.[73] Dünyadayken inananlar için, *"Bunları dinleri aldatmış"* diyen[74] bu kulların kendileri aldanmış ve hiç beklemedikleri o acıklı azabın en şiddetli yerine lâyık görülmüşlerdir.

Cehenneme atılanların bir kısmı burada ebedî değildirler. Allah'ın birliğine inanan, O'na hiçbir ortak koşmayan, ama amelleri yüzünden cehenneme düşen bu kullar, alınlarındaki secde izinden tanınırlar. Zira Allah, cehennem ateşine secde izini haram kılmıştır. Onlar, bir süre azap çektikten sonra bulundukları yerden kapkara olarak çıkarılırlar. Üzerlerine dökülen hayat suyuyla, âdeta sel birikintisinin içinde canlanıp filizlenen tohumlar gibi bedenlerine can gelen bu müminler, içinde ebedî kalmak üzere cennete konulurlar.[75] Öyle ki kalbinde buğday tanesi kadar iman bulunan hiç kimse cehennemde kalmaz.[76] Fakat cennete girdiklerinde de cehennemden geldikleri herkes tarafından bilinir.[77]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde cehennem azabının dünyadaki hâliyle insan aklını aşan o korkunç şiddeti ve dehşeti, insanın algı düzeyine indirgenerek ayrıntılı tasvirlerle anlatılmıştır. Böylece Allah Teâlâ kullarına, hak yoldan ayrılıp küfürde ısrar etmeleri hâlinde kendilerini nasıl acıklı bir sonun beklediğini henüz dünyadayken bildirmiştir. İman eden kullarına da bu korkunç azabı hatırlatarak kendilerini ve ailelerini günahlardan korumalarını istemiş,[78] onlara dünyanın imtihan yeri olduğunu akıllarından çıkarmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber de

66 B3267 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10.
67 Tevbe, 9/34-35; M2292 Müslim, Zekât, 26.
68 T2383 Tirmizî, Zühd, 48.
69 T2492 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 47.
70 T2576 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 2.
71 T3164 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 21.
72 DM2844 Dârimî, Rikâk, 95.
73 Nisâ, 4/145.
74 Enfâl, 8/49.
75 B7437 Buhârî, Tevhîd, 24.
76 T2593 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 9.
77 B7450 Buhârî, Tevhîd, 25.
78 Tahrîm, 66/6.

cehenneme götürecek fiillerden uzak durmalarını ashâbına her fırsatta söylemiştir.[79] Onlara, Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi cehennemden korunmaya dair dualar öğretmiş[80] ve *"Yarım hurmayla bile olsa kendinizi ateşten koruyun. Bunu da bulamayan güzel bir sözle (kendisini ateşten korusun.)"*[81] tavsiyesinde bulunmuştur. Akrabaları olan Kureyş boylarını ve hatta kızı Hz. Fâtıma'yı da cehennem ateşinden korunmaya teşvik eden Peygamber Efendimiz, bu ateşe girdikleri takdirde onlara bir faydasının olmayacağını hatırlatmıştır.[82] Nitekim geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmış olmasına rağmen[83] çoğu zaman bizzat kendisi de cehennem azabından koruması için Allah'a dua etmiştir.[84]

Cehennem, Allah Teâlâ'nın doğru yoldan sapan kullarına hazırladığı azap yeridir. Her şeyi kuşatan rahmetiyle bilinen Yüce Allah'ın gazabı da bir o kadar şiddetlidir. Bu gazabını tüm dehşetiyle cehenneme giren kullarına gösterecek, onlara hayal bile edemeyecekleri acılar tattıracaktır. Dünyadayken durumu ne kadar kötü olursa olsun ölmeyi aklından bile geçirmeyen insanoğlu, eziyetlerle dolu cehennem hayatından kurtulmak için ölümü tek çare olarak görecek ve ölümüne hükmedilmesi için yalvaracaktır. Fakat bu, beklenmeyen bir son değildir. İnsana düşünebilmesi ve doğru yolu bulması için akıl verilmiş, hidayet rehberi olan kitaplar ve elçiler gönderilmiştir. İnsan bütün bu yardımcıların önderliğinde Allah'ın ipine sımsıkı sarılmalı, O'na asla ortak koşmamalı, inandıktan sonra da kendisini bu tehlikeye düşmekten korumaya dikkat etmelidir. Zira bu korkunç sondan onu kurtaracak olan ne dünyada kazandığı malları, ne yakınları ne de çocuklarıdır.[85] Yalnızca imanı ve salih amelleridir.

[79] M7187 Müslim, Cennet, 46; T2004 Tirmizî, Birr, 62.
[80] D1542 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[81] B6540 Buhârî, Rikâk, 49.
[82] M501 Müslim, Îmân, 348.
[83] B20 Buhârî, Îmân, 13.
[84] M1328 Müslim, Mesâcid, 131; D984 Ebû Dâvûd, Salât, 178, 179.
[85] Âl-i İmrân, 3/10; Mümtehine, 60/3.

CENNETE GİDEN YOLLAR
SALİH AMELLER, YÜKSEK AHLÂKÎ ERDEMLER

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
”يَا أَبَا سَعِيدٍ مَنْ رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ.“

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ey Ebû Saîd! Kim Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan ve peygamber olarak Muhammed'den razı olursa ona cennet vacip olur."
(M4879 Müslim, İmâre, 116)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَوَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أَقْوَامٌ أَفْئِدَتُهُمْ مِثْلُ أَفْئِدَةِ الطَّيْرِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ : مَا أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ الْجَنَّةَ؟ قَالَ:
"التَّقْوَى وَحُسْنُ الْخُلُقِ."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"اضْمَنُوا لِي سِتًّا مِنْ أَنْفُسِكُمْ، أَضْمَنْ لَكُمُ الْجَنَّةَ، اصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ، وَأَوْفُوا إِذَا وَعَدْتُمْ، وَأَدُّوا إِذَا أُؤْتُمِنْتُمْ، وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ، وَغُضُّوا أَبْصَارَكُمْ، وَكُفُّوا أَيْدِيَكُمْ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınızda aranızda sevgi oluşturacak bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın."*

(M194 Müslim, Îmân, 93)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cennete, kalpleri kuş kalbi gibi (saf ve hassas) olan insanlar girecektir."*

(M7162 Müslim, Cennet, 27)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Peygamber'e (sav), 'İnsanların cennete girmesini en çok sağlayan şey nedir?' diye soruldu. O da, *"Takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) ve güzel ahlâktır."* diye cevap verdi.

(İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Siz bana kendinizden altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin. Söz verdiğiniz zaman onu yerine getirin. Size bir şey emanet edildiğinde onu sahibine verin. Namusunuzu koruyun. (Harama) bakmaktan sakının. Elinizi (kötü işlerden) çekin."*

(HM23137 İbn Hanbel, V, 323)

Aslında her şey insanın yaratılışı sonrasında Allah Teâlâ'nın, melek ve cinlerden ona secde etmelerini istemesiyle başladı. Hz. Âdem, Allah'ın kendisine öğrettiği bilgi sayesinde onlara üstünlük sağlamış fakat şeytan bunu bir türlü kabul edemeyerek kibirlenmişti. Üstelik bir de Hz. Âdem'e eş olarak Havva yaratılmış ve insanlık âleminin bu ilk nüvesi, adına cennet denilen mutluluk diyarına yerleştirilmişti.[1] Cennet, huzurun, sükûnetin, çeşit çeşit nimetlerin, bütün güzelliklerin ve bütün mükemmelliklerin olduğu bir yerdi. Dahası cennet, Allah'a yakın olmak demekti.[2]

Şeytan ise yeni yaratılan bu varlığın kendisinin önüne geçirilmesini, mükemmellikler beldesinde bulunmasını ve Allah'ın halifeliğine değer görülmesini bir türlü içine sindiremiyor, haset, kıskançlık ve kibir içinde hareket ediyordu.[3] Ne yapmalıydı da kendisi gibi Âdem'i, yani insanı da oradan çıkartmalı ve dünyaya mahkûm etmeliydi? Şeytan artık bunu kendisine en büyük dert edinmişti. Sonunda Hz. Âdem'in yani insanın bitmek tükenmek bilmeyen arzularından yararlanarak amacını gerçekleştirdi.[4]

Aslında bütün bunlar, insanı eğitmek üzere ilâhî hikmet gereği ortaya çıkmış birer vesileydi belki de. Neticede Hz. Âdem, artık dünyaya indirilmişti. Böylece şeytan görevinin birinci aşamasını tamamlamanın sevinci içindeydi. Ancak insan, cenneti tattıktan, o mükemmel yurdu tecrübe ettikten ve Allah'a o kadar yakın olduktan sonra, düştüğü bu dünya gurbetinde pek rahat değildi. Cennete ve vuslata özlem duyuyordu. Yeniden cennete kavuşmak için ne yapmalıydı? Mükemmellikler yurduna nasıl ulaşmalı, Yaratan'a yine nasıl yakın olmalıydı?

İnsanın bu arayışı ve özlemi devam ederken, şeytan, bu sefer oyunun ikinci kısmını devreye soktu. Ona göre insan bir daha cennete dönmemeliydi, bunun için elinden geleni yapacaktı.[5]

Peki, insan cennete tekrar nasıl kavuşacaktı? Artık cennete dönmesi için Allah'ın emirleriyle sınanması ve ona kulluğunu ispat etmesi gerekecekti.[6] İşte bu konuda dünya ve âhiret mutluluğunun yolunu göstermekle görevlendirilmiş peygamberlerin ve ilâhî kitapların muştuları ona yol gösterecekti. Ebedî saadet yurduna, ancak ebedî risâletin sahibi rehberliliğinde ulaşılacaktı. Çünkü onun hakkında Yüce Allah, *"Doğrusu biz seni hem bir şahit hem bir müjdeci hem de bir uyarıcı olarak gönderdik."*[7]

[1] Bakara, 2/30-34.
[2] Mutaffifîn, 83/22-28.
[3] Hicr, 15/28-34; İsrâ, 17/61-62.
[4] Bakara, 2/35-36; A'râf, 7/20-22.
[5] Hicr, 15/39; İsrâ, 17/62, 64.
[6] En'âm, 6/165.
[7] Fetih, 48/8.

buyurmuştu. O, önce insanları cennetle ve cennete götürecek amellerle müjdeledi, sonra da cehennemden ve cehennemlik işlerden sakınmaları için uyardı. Nitekim Allah Resûlü, *"Sizi cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak her şeyi size anlattım."* buyurmuştu.[8] Allah Resûlü bu görevini Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste çarpıcı bir benzetme ile şöyle anlatmıştır: *"Benim ve sizin durumunuz, (gece) yaktığı ateşe üşüşen böceklere pervanelere engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kurtulup ateşe girmeye çalışıyorsunuz."*[9]

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (sav) bildirdiğine göre, cennete gitmenin olmazsa olmaz şartı imandır.[10] Cennet nimetlerine, ancak Allah'a ve peygamberlerine iman edenler erişecektir.[11] Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü şöyle buyurur: *"Ey Ebû Saîd! Kim Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan ve peygamber olarak Muhammed'den razı olursa, ona cennet vacip olur."*[12] Resûl-i Ekrem'in müjdelediğine göre kalbinde böyle bir iman ışığını koruyan her Müslüman, amellerindeki kusurların cezasını çektikten sonra da olsa mutlaka cennete gidecektir.[13]

İman esasları kuşkusuz insanı cennete sevk eden en temel unsurlardır. Müminden beklenen, imanını hayatına rehber kılması ve davranışlarına da yansıtmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"İnsanlar, 'İman ettik.' demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannettiler?"*[14] buyrularak imanın bu yönüne dikkat çekilir. Kısacası kişiyi cennete götüren iman, kendisine salih amellerin eşlik ettiği imandır. Salih amellerin başında Allah Teâlâ'nın yapın dediklerini yapmak, uzak durun dediklerini terk etmek vardır. Nitekim İslâm'ın emrettiği namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yerine getireceğini ifade eden bir sahâbînin arkasından Hz. Peygamber (sav), *"Eğer sözünde durursa cennete girer."* buyurmuştur.[15] Sahâbeden Ebû Ümâme'nin (ra) işittiğine göre Allah Resûlü Veda Haccı'ndaki hutbesinde de ibadetlerin cennete götüren yönüne dikkat çekmiştir: *"Rabbiniz Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Beş vakit namazınızı kılın. Ramazan ayında orucunuzu tutun. Mallarınızın zekâtını verin. Yöneticilerinize itaat edin. Ve böylece Rabbinizin cennetine girin."*[16]

Sevgi de insanın elinden tutup cennete götüren kutlu bir yoldaştır. Zira sevmek, insan eksenli düşünüldüğünde hem imanı hem de faydalı işleri ihtiva eden iki yönlü mânevî bir ameldir. Allah'ı sevmek, O'na iman bağıyla bağlanmaktır; mahlûkatı sevmek, onlara karşı faydalı işlerde bu-

[8] MA20100 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 125.
[9] B6483 Buhârî, Rikâk, 26; M5955 Müslim, Fedâil, 17.
[10] Saff, 61/10-12; M2679 Müslim, Sıyâm, 145; N4997 Nesâî, Îmânû, 7; T1574 Tirmizî, Siyer, 21.
[11] Hadîd, 57/19, 21; M195 Müslim, Îmân, 94.
[12] M4879 Müslim, İmâre, 116.
[13] T2598 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 10.
[14] Ankebût, 29/2.
[15] M102 Müslim, Îmân, 10; HM12484 İbn Hanbel, III, 143.
[16] T616 Tirmizî, Cum'a, 80.

lunmaktır. Bir başka deyişle cennete götüren sevgi, Yaratan'a ihlâsla bağlanmak ve yaratılmışlara şefkat göstermektir. Nitekim Kur'an'da Allah'a inanmanın yanı sıra, kötülüklerden sakınmak, bollukta ve darlıkta başkalarına yardım etmek, öfkeyi yenmek, insanların kusurlarını bağışlamak ve işlediği günahlarda ısrar etmeyip Allah'tan af dilemek gibi hasletlerin, cennete götürecek ameller olduğu beyan edilmektedir.[17]

Bu bağlamda inananların birbirini sevmesi, hem imanlarının olgunluğunun bir göstergesi, hem de onları cennete ulaştıracağı bildirilen nebevî bir muştudur. Hz. Peygamber öyle buyurur: *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınızda aranızda sevgi oluşturacak bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın."*[18]

Öyleyse, İslâm'ın tasvir ettiği şekilde insanî ve ahlâkî mükemmelliklerle donanmış bireylerin oluşturduğu bir toplum, aslında cennet iklimini bu dünyada yaşıyor demektir. Bunu gerçekleştirmenin imandan sonraki belki ilk adımı Yaratan'dan ötürü yaratılmışlara duyulan sevgidir.

Cennete giden yolda insanın maddî ve mânevî fedakârlıktan sakınmaması, cenneti hak etmesi için gereken ilâhî rahmete bir vesiledir. Çünkü Kur'an'da bildirdiği şekliyle Yüce Yaratıcı, *"Müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır."*[19] Bu sebeple, bir gün Hz. Peygamber (sav), insanların su ihtiyacını gidermek için cennet karşılığında kimin bir kuyuyu satın alıp insanların istifadesinde sunacağını sormuştu ve bu nebevî müjdeye erişmek için hemen Hz. Osman o işi üstlenmişti.[20]

Âdem'i cennetten şeytanın aldatması çıkartmıştı, fakat evlâtlarını oraya birbirlerine yardım ve iyilik yapmaları geri götürecekti. Nitekim Kur'an bir köleyi/esiri özgürlüğüne kavuşturmanın, şiddetli bir kıtlık gününde akrabası olan bir yetimi ya da hiçbir şeyi olmayan bir fakiri doyurmanın, iman edenlerden olup birbirine sabrı ve merhameti tavsiye etmenin "cennete götüren sarp yolları kolay edecek işlerden"[21] olduğunu belirtmektedir.

Müminlerin derdiyle dertlenmenin, sevinçlerini ve acılarını paylaşmanın da cennete götürecek amellerden olduğu müjdelenmiştir. Resûlullah (sav) bir gün ashâbına dönerek, *"Bugün içinizden kim oruçlu olarak sabahladı?"* diye sordu. Orada hazır bulunanlardan Hz. Ebû Bekir, "Ben!" cevabını verdi. Hz. Peygamber (sav), *"Bugün içinizden kim bir cenazenin arkasından gitti?"* dedi. Yine Ebû Bekir, "Ben!" cevabını verdi. Hz. Peygamber (sav) bu sefer, *"Bugün içinizden kim bir fakiri doyurdu?"* diye sordu. Ebû Bekir, "Ben!"

[17] Âl-i İmrân, 3/132-136.
[18] M194 Müslim, Îmân, 93.
[19] Tevbe, 9/111.
[20] B2778 Buhârî, Vesâyâ, 33.
[21] Beled, 90/12-17.

cevabını verdi. Hz. Peygamber (sav), *"Peki, bugün içinizden hanginiz bir hastayı ziyaret etti?"* buyurdular. Yine Ebû Bekir, "Ben!" cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bu hasletler kimde bulunursa o, mutlaka cennete girer."* buyurdu.[22]

Bir başka müjdesinde ise Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştu: *"Bir mümin, aç bir mümini doyurursa, Allah da o kimseyi cennet meyveleriyle doyuracaktır. Yine bir mümin, susuz kalan bir mümine bir şeyler içirip susuzluğunu giderirse, Allah kıyamette ona (misk ile mühürlenmiş lezzetli bir içecek olan) 'Rahîk-ı Mahtûm'dan içirecektir. Yine bir mümin, elbiseye ihtiyacı olan bir mümini giydirirse, Allah da ona cennetin yemyeşil elbiselerinden giydirecektir."*[23]

Resûl-i Ekrem bir keresinde ise cennet muştulu tavsiyelerde bulunurken, adaletli yöneticilerin, sadaka verenlerin, akrabaya ve Müslümanlara karşı ince kalpli, merhametli davrananların, bir de iffetini ve namusunu muhafaza eden kimselerin cennete gideceğini söylemişti.[24] Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (sav) bildirdiğine göre, "adaletli hâkim"[25] ve "her gün ve her gecede beş vakit namaza çağıran müezzin, kendisinden memnun olan cemaate imam olan adam, Allah'ın ve efendisinin hakkını yerine getiren köle" de cennetin nadide mekânlarında yer almayı hak edecek kişilerdendir.[26]

Resûl-i Ekrem, *"Cennete, kalpleri kuş kalbi gibi (saf ve hassas) olan insanlar girecektir."*[27] buyrularak hem gönül zenginliğine hem de Allah'a duyulan saygıdaki hassasiyete dikkat çekilmiştir. Rahmet ve saadet yurduna, gazap ve felâket yolundan gidilemeyeceği açıktır. Bu yüzden hadislerde cennetle müjdelenen insanların çoğu, temiz bir kalbe sahip olmanın yanı sıra Yüce Allah'a karşı kulluk bilinci içinde hayatını sürdüren ve kalbinin temizliği davranışlarına yansıyan kimselerdir. Nitekim Allah Resûlü'ne, "İnsanların cennete girmesini en çok sağlayan şey nedir?" diye sorulduğunda, o (sav), *"Takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) ve güzel ahlâktır."* yanıtını vermiştir.[28] Allah'a karşı saygı ve korku içinde olmanın cennete girmek için bir vesile olduğunu anlatan Resûlullah'ın ifadelerine göre, bir dağın tepesinde ezan okuyan ve namaz kılan bir koyun çobanı Yüce Allah'ın hoşuna gider ve Rabbimiz, *"Şu kuluma bakın. Benden korkarak ezan okuyor ve namaz kılıyor. Ben bu kulumu affettim ve onu cennete koydum."* buyurur.[29]

Hz. Peygamber, güzel ahlâklı kimseler ile cennetlikler arasında doğrudan bir bağ kurmuştur: *"Size cehenneme girmeyecek kimseleri bildireyim mi? Cana yakın, uysal, yumuşak huylu ve kolay geçinilen herkes."*[30] Ubâde b. Sâmit'in naklettiği bir hadiste ise Hz. Peygamber (sav) cennete girmeyi

[22] M6182 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 12.
[23] T2449 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 18.
[24] M7207 Müslim, Cennet, 63; HM17623 İbn Hanbel, IV, 162.
[25] D3575 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2.
[26] T2566 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 25.
[27] M7162 Müslim, Cennet, 27.
[28] İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29.
[29] D1203 Ebû Dâvûd, Sefer, 3.
[30] T2488 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 45.

garanti etmenin altı ahlâkî şartını şöyle sıralamıştır: *"Siz bana kendinizden altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin. Söz verdiğiniz zaman onu yerine getirin. Size bir şey emanet edildiğinde onu sahibine verin. Namusunuzu koruyun. (Harama) bakmaktan sakının. Elinizi (kötü işlerden) çekin."*[31]

Cennetle muştulanan bir başka grup ise gözlerini kaybetmek gibi tedavisi mümkün olmayan hastalıklara imanla sabredenlerdir. Bir kudsî hadiste Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kimin iki sevgili gözünü alırım da o, karşılığını benden bekleyerek buna sabrederse onun için cennetin dışında hiçbir ödüle razı olmam!"*[32]

Hz. Peygamber'in (sav) cennetle muştuladığı bir diğer haslet ise doğruluktur. Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, İki Cihan Efendisi (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*[33]

İşte bu nebevî müjdeler ve uyarıların gösterdiği üzere cennet, ancak bu dünya şartlarında kazanılacaktır. Kur'an'ın "eğri" ve "doğru"[34] ya da "iyi ve kötü"[35] şeklinde ifade ettiği ve buradan ilhamla şairin, "Oluklar çift; birinden nur akar, birinden kir" dediği üzere, insanın ebedî hayatını belirleyecek olan bu yol ayrımında yollardan birisi saadet yurdu cennete, diğeriyse felâket yurdu cehenneme götürecektir. Hangisinden gitmek istediği ise insanın tercihine bırakılmıştır. Hz. Peygamber (sav), cennete gitmek isteyenlerin hemen yola koyulmasını, arzuyla çalışmasını istemiş ama Allah'ın bu ticarette ortaya koyduğu malın, yani cennetin çok pahalı olduğunu da hatırlatmıştır.[36] Zira Allah Resûlü'nün ifadesiyle: *"Cehennem, (nefse) hoş gelen şeylerle, cennet de (nefse) zor gelen şeylerle perdelenmiştir."*[37] Mutlaka cennet yolunda caydırıcı, usandırıcı nice engeller ve meşakkatler karşımıza çıkacaktır. Cennet yolcusu, zaman zaman şehvet çukurlarını ve bazı nefsî arzuları aşmak; yanlış sapaklara düşmemek, mücadele ve sabır tünellerinden geçerek zirveye ulaşmak durumunda kalacaktır. Kur'anî ifadeyle "sarp yokuşu aşmak"[38] gerekecektir. O yolda bir de şeytan oturmakta ve pusu kurmuş beklemektedir. Evet, Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan şeytan, nefis ve insanlardan oluşan yandaşlarıyla iş birliği de yaparak, oyunun ikinci aşamasını devreye sokacak ve onun tekrar oraya

[31] HM23137 İbn Hanbel, V, 323.
[32] DM2823 Dârimî, Rikâk, 76.
[33] M6637 Müslim, Birr, 103; B6094 Buhârî, Edeb, 69.
[34] Beled, 90/10.
[35] Şems, 91/9.
[36] T2450 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 18.
[37] B6487 Buhârî, Rikâk, 28.
[38] Beled, 90/11-12.

dönmesine engel olacaktır. Çünkü Allah'a, *"Yemin olsun ki (kullarını saptırmak için) senin dosdoğru yolunun üzerinde oturacağım."*[39] demiştir.

Yunus, bu gerçeği şu dizilerinde ifade ederek Müslümanları ve hatta bütün insanlığı uyarmaktadır:

"Gelin ey kardeşler gelin,
Bu menzil uzağa benzer.
Nazar kıldım şu dünyaya,
Kurulmuş tuzağa benzer."

Ancak "canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şeyin olduğu ve ebedî olarak kalınacak"[40] cennet için bütün çileleri çekmeye ve mücadele etmeye değer. Dahası bu yokuşun arkasında cennetle birlikte vuslat da hâsıl olacak, kul Rabbine kavuşacaktır.[41] Bu vuslatın lezzeti, her şeye bedeldir; bu aziz nimetin uğrunda katlanılmayacak hiçbir dünya sıkıntısı olmasa gerektir. Ancak bilinmelidir ki cennete, sınırlı bir ömürde yapılabilecek ameller değil, Allah Teâlâ'nın lütuf ve rahmeti götürecektir. Ne var ki iman ve ameller, bu rahmetin oluşmasına bir vesiledir.[42] Yapılan ibadetler, sadece ebedî saadeti Rab Teâlâ'dan gönülden istediğimizin bir göstergesidir. Sonuçta herkes istediğinin ve yaptıklarının karşılığını görecektir.[43]

O hâlde cennet de, cennete götüren yoldaki başarı da bütünüyle Allah'ın kullarına bir rahmetidir aslında.[44] Nitekim Resûlullah (sav), *"Hiç kimseyi kendi ameli (iyi işleri ve ibadeti) cennete koyamaz."* buyurmuş, sahâbe, "Seni de mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca da, *"Evet, Rabbimin rahmeti bürümedikçe beni de."* cevabını vermiştir.[45] Bir hadiste de Yüce Allah'ın cennete seslenerek, *"Sen benim rahmetimsin; ben seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim."* buyurduğu nakledilmiştir.[46]

Şu hâlde Müslüman, tıpkı Hz. Peygamber'in (sav) tavsiye ettiği gibi, cennete girmek için hem salih ameller işlemeli hem de bunlarla Yüce Allah'ın rızasını ve rahmetini elde etmeye çalışmalıdır. Unutulmamalıdır ki cennete giden bu zorlu sarp yokuşun zirvesine, ancak son peygamber ve son kılavuz Hz. Muhammed (sav) ile varılır.[47] Ne mutlu Kutlu Rehber'in izinden giden ve cennette vuslata eren müminlere...

[39] A'râf, 7/16.
[40] Zuhruf, 43/71.
[41] B6573 Buhârî, Rikâk, 52.
[42] Zuhruf, 43/72.
[43] Zilzâl, 99/7-8.
[44] Bakara, 2/38; A'râf, 7/23.
[45] M7113 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 72; B6467 Buhârî, Rikâk, 18.
[46] B4850 Buhârî, Tefsîr, (Kâf) 1.
[47] Bakara, 2/38.

CENNET
SONSUZ ESENLİK YURDU

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”قَالَ اللَّهُ أَعْدَدْتُ لِعِبَادِى الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ،

وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ...“

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yüce Allah, 'Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım."
(B3244 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8)

عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَدْنَى مَقْعَدِ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ أَنْ يَقُولَ لَهُ: تَمَنَّ فَيَتَمَنَّى وَيَتَمَنَّى فَيَقُولُ لَهُ:
هَلْ تَمَنَّيْتَ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ. فَيَقُولُ لَهُ: فَإِنَّ لَكَ مَا تَمَنَّيْتَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ نُودِيَ فِي الْجَنَّةِ: يَا عَبْدَ اللَّهِ! هَذَا
خَيْرٌ. فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلاَةِ يُدْعَى مِنْ بَابِ الصَّلاَةِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ
الْجِهَادِ يُدْعَى مِنْ بَابِ الْجِهَادِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ يُدْعَى مِنْ بَابِ
الصَّدَقَةِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الرَّيَّانِ."

Hemmâm b. Münebbih, "Bu, bize Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan (sav) naklettiği hadislerdir." diyerek birtakım hadisler zikretti. Onlardan birisi de şu idi: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki sizden birinizin cennette en aşağı makamı ona Allah'ın, 'Dile (ne dilersen)!' buyurmasıdır. Kişi dileklerini söyleyince Allah kendisine, 'Diledin mi?' diye soracak, 'Evet.' cevabını verdiğinde ise, 'Dilediklerinin hepsi bir kat fazlasıyla senindir.' buyuracaktır."*

(M453 Müslim, Îmân, 301)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Yüce Allah yolunda malından çifter çifter harcamada bulunursa, cennette, 'Ey Allah'ın kulu, işte hayır budur!' diye seslenilir. Namaz kılanlardan olan kimse namaz kapısından çağrılır. Cihad edenlerden olan kimse, cihad kapısından çağrılır. Sadaka verenlerden olan kimse, sadaka kapısından çağrılır. Oruç tutanlardan olan kimse ise Reyyân kapısından çağrılır."*

(N2240 Nesâî, Sıyâm, 43)

Resûlullah (sav) ashâbıyla birlikte oturuyordu. Onlara cennetteki güzellikleri anlatıyor, ashâb da can kulağı ile Kutlu Elçi'yi dinliyorlardı. Bu arada bir ses duyuldu. Bir adam Resûlullah'a (sav), "Ey Allah'ın Resûlü! Ben atları severim. Cennette at var mıdır?" diye sordu. Şöyle cevap verdi Sevgili Resûl: *"Cennete girersen sana kırmızı yakuttan iki kanatlı bir at getirilecek. Sen de o ata binecek ve dilediğin yere onunla uçup gideceksin."* Bir başkası gönlünden geçeni şöyle sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Cennette deve de var mıdır?" Allah Resûlü, dinleyenlerden her birinin zihinlerinden geçeni sormak istediğini fark etmiş olmalı ki bu soruya herkes için cevap mahiyetinde olan şu sözlerle karşılık verdi: *"Allah seni cennete koyarsa canının çektiği ve gözüne hoş görünen her şey senin olacaktır."*[1]

Resûlullah (sav) böylece, kendisini dinleyenlerle beraber geçmişten günümüze bütün inananlara cennette tüm isteklerinin gerçekleşeceği müjdesini vermiştir. Zira Allah Teâlâ, *"Orada nefislerin arzu ettiği ve gözlerin zevk aldığı her şey var..."*[2] âyetiyle cennet ehlinin istediği her şeye sahip olacağını ve görmek istediği her şeyi de görebileceğini bildirmiştir.

Allah Teâlâ iman edip de kendisinin razı olduğu işleri yapan kullarını bitmez tükenmez nimetlerle dolu cennetleriyle mükâfatlandıracaktır.[3] *"İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele."*[4] buyruğu doğrultusunda Hz. Peygamber, kimi zaman Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerle kimi zaman da kendi ifadeleriyle insanlara cennet hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre;

Müminler âhiret yurtları olan cennete varınca sekiz kapıyla karşılaşırlar.[5] Cennetin bekçileri tarafından ilk olarak âlemlerin efendisi Hz. Muhammed'e açılan bu kapılardan[6] onlar, pazartesi ve perşembe günleri içeri alınırlar.[7] Dünyada işledikleri amellere göre farklı bölümlerden girerler ebedî yurtlarına. Allah Resûlü (sav), kişilere özel olan bu cennet kapılarını şöyle anlatmıştır: *"Kim Yüce Allah yolunda malından çifter çifter harcamada bulunursa, cennette, 'Ey Allah'ın kulu, işte hayır budur!' diye seslenilir. Namaz kılanlardan olan kimse namaz kapısından çağrılır. Cihad edenlerden olan kimse, cihad kapısından çağrılır. Sadaka verenlerden olan kimse, sadaka kapısından çağrılır. Oruç tutanlardan olan kimse ise Reyyân kapısından çağrılır."*[8]

[1] T2543 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 11, T2544 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 11.
[2] Zuhruf, 43/71.
[3] Tevbe, 9/20-21.
[4] Bakara, 2/25.
[5] B3257 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 9.
[6] M486 Müslim, Îmân, 333.
[7] M6544 Müslim, Birr, 35.
[8] N2240 Nesâî, Sıyâm, 43.

Cennette müminleri bekleyen nimetler çok çeşitlidir. Bunlar arasında çeşitli özelliklerdeki denizlerden, *"bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan nehirler"*[9] kollar hâlinde ayrılır.[10] Bunların dışında cennette, insana ferahlık veren ve devamlı akan pınarlar ile[11] Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a vaad ettiği, *"Kevser ırmağı"* vardır.[12] İki kenarı altından olan bu nehrin toprağı miskten daha güzel kokar. Yakutlar ve inciler üzerinde akıp giden suyu, baldan daha tatlı, kardan daha beyazdır. Nehrin üzerinde, boyunları deve boynu gibi (besili) birtakım kuşlar vardır ki bu kuşların tadı, görünüşlerinden de güzeldir.[13]

Cennetin toprağı tıpkı halis buğday unu gibi yumuşak, beyaz ve misk kokuludur.[14] Yakıcı sıcaktan ve dondurucu soğuktan korunmuş mümin topluluğu[15] gövdesi altından olan[16] iri yapılı ağaçlar altında[17] gölgelenir. Göz alabildiğine yeşilliklerle dolu bu mekânda dikensiz sidr (Arabistan kirazı) ağaçları, meyveleri salkım salkım dizilmiş muz ağaçları ve[18] hurma ve nar gibi daha pek çok ağaç sıralanmıştır.[19] Nimetlerle dopdolu olan bu ağaçların[20] meyveleri, dileyenin rahatça toplayabilmesi için yakınlaştırılmıştır.[21]

Cennetlikler nehirlerin yanı başında,[22] rüzgâr esintisiyle sallanıp dalgalanan güzel kokulu yeşilliklerle çevrili, yüksek ve güvenli yerlerdeki köşklerde, saraylarda,[23] *"güzel meskenlerde"*,[24] *"üst üste kurulmuş konaklarda"*[25] ve *"evlerde"*[26] bulunurlar. Bir kerpici altın, bir kerpici gümüşten olan bu binaların harcı keskin kokulu misk, çakılları inci ve yakut, toprağı ise za'ferândır.[27] Değerli taşlarla süslenmiş bu ihtişamlı konaklar kişiyi rahat ettirecek şekilde hazırlanmıştır. Ayrıca müminler için her biri tek bir inciden yapılmış, olağanüstü güzellikte çadırlar kurulmuştur. Çok yüksek olan bu çadırlar, içinde yaşayan müminlerin dolaşırken birbirlerini göremeyecekleri kadar da geniştir.[28]

Her biri kendisine ait özel konaklarda ikamet eden cennet ehli haftada bir gün Rableriyle görüşme şerefine ererler. Allah onlar için arşını açar ve cennet bahçelerinden bir bahçede kendilerine görünür. Burada cennetlikler için nurdan, inciden, yakuttan, zebercedden, altından ve gümüşten koltuklar kurulmuştur. Cennet halkının makam bakımından en aşağı olanı da misk ve kâfur tepecikleri üzerine yerleştirilir. Allah Teâlâ, her biriyle ayrı ayrı ilgilendikten sonra onları, canlarının istediği her şeyi almaları için cennet çarşılarına yönlendirir. Herkesin göz kamaştıran giysilerle dolaştığı bu çarşılarda almak ya da satmak diye bir şey yoktur, isteyenin her istediği yanı

9 Muhammed, 47/15.
10 T2571 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 27.
11 İnsân, 76/6; Gâşiye, 88/12.
12 M894 Müslim, Salât, 53.
13 İM4334 İbn Mâce, Zühd, 39; T2542 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 10.
14 M7351 Müslim, Fiten, 92.
15 İnsan, 76/13.
16 T2525 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 1.
17 B6553 Buhârî, Rikâk, 51.
18 Vâkıa, 56/28-29.
19 Rahmân, 55/68.
20 Hâkka, 69/23.
21 İnsân, 76/14.
22 Ankebût, 29/58.
23 İM4332 İbn Mâce, Zühd, 39.
24 Tevbe, 9/72; Saff, 61/12.
25 Zümer, 39/20.
26 Tahrîm, 66/11.
27 T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 2.
28 M7158 Müslim, Cennet, 23; B3243 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.

başına getiriliverir. Müminler, bu buluşmadan güzelliklerine güzellik katan tatlı bir meltem ve üzerlerine serpilen güzel kokularla ayrılırlar.[29]

Cennetlikler kılsız, tüysüz, sürmeli, otuz veya otuz üç yaşlarında[30] ve benzersiz güzellikte yaratılır. Gençlikleri ve güzellikleri ebedî olan[31] bu ay yüzlü müminler[32] için ne hastalık, ne fakirlik ne de başka bir sıkıntı vardır burada.[33] Dünyadaki sakatlık ve kusurlarından ise hiç eser kalmamıştır.[34] Eşsiz güzellikte yaratılan cennetlikler, arzu ettiklerinde farklı görünümlere bürünebilir, istedikleri her surete girebilirler.[35] Onlar için yorulmak ve sıkılmak da söz konusu değildir.[36] Yalandan, kendilerini günaha sevk edecek diğer sözlerden[37] ve faydasız işlerden uzakta,[38] huzur ve esenlik içerisinde[39] güven dolu bir yaşantı sürerler.[40]

Her türlü nimetin kendisini çevrelediği âhiret yurdunda hiçbir mümin yalnız değildir.[41] Herkes eşiyle birlikte zevk ve eğlence içerisinde yaşar, gölgeler altındaki koltuklara yaslanır.[42] *"Yüksek tahtları, sıra sıra yastıkları ve serilmiş gösterişli yaygıları"* vardır.[43] Dört bir yanlarında isteklerini yerine getirmek üzere görevlendirilmiş, saçılmış incileri andıran hizmetçiler yer alır.[44] Ayrıca eşlerine çok düşkün ve kendilerine denk yaşta,[45] el değmemiş,[46] güzel ve iri gözlü,[47] son derece zarif huriler vardır.[48]

Cennetlikler, ince ipekten ve parlak atlastan yapılmış[49] yeşil renkte,[50] hiç eskimeyen elbiseler giyerler.[51] Altın ve gümüş bileziklerle, incilerle süslenirler.[52] Son derece parlak incilerle bezenmiş taçlar takan cennetliklerin[53] tarakları altın, buhurdanlıklarının yakacağı da güzel kokulu çubuktur.[54]

Kendilerine balık ciğeri ve Selsebîl adlı bir pınarın suyu ikram edilen[55] cennet ehli hiçbir sınırlama olmadan canlarının çektiği her türlü yiyecek ve içecekten tadarlar. Her türlü meyve ve et çeşidi,[56] bitmek tükenmek bilmeyen yemişler[57] ve içenlere keyif veren berrak cennet şarabıyla[58] ağırlanırlar. Etraflarında altın tepsiler ve bardaklar,[59] gümüşten billur kaplar,[60] *"içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları cennet pınarından doldurulmuş sürahiler, ibrikler ve kadehler, beğendikleri meyveler ve arzu ettikleri kuş etleri"* dolaştırılır.[61]

Müminler âhirette hak ettikleri mükâfatlara uygun olarak nitelik bakımından farklı cennetlerde bulunurlar. Bu cennetlerin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, Hz. Peygamber aralarında yer ile gök arası kadar mesafe bulunan yüz farklı derece bulunduğunu söylemiş,[62] özellikle dört cennete dikkat çekmiştir. Bu cennetlerden ikisinin kap kacakları ve içindeki diğer eşyaları gümüşten, diğer ikisininkiler ise altındandır.[63]

[29] M7146 Müslim, Cennet, 13; İM4336 İbn Mâce, Zühd, 39.
[30] T2545 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 12.
[31] T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 2.
[32] Abese, 80/38.
[33] M7156 Müslim, Cennet, 21.
[34] M7157 Müslim, Cennet, 22.
[35] T2550 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 16.
[36] Fâtır, 35/35.
[37] Vâkıa, 56/25.
[38] Mü'minûn, 23/3.
[39] En'âm, 6/127.
[40] Sebe', 34/37.
[41] M7147 Müslim, Cennet, 14.
[42] Yâsîn, 36/55-56.
[43] Gâşiye, 88/13-16.
[44] İnsân, 76/19.
[45] Vâkıa, 56/36-37.
[46] Rahmân, 55/56.
[47] Duhân, 44/54.
[48] Nebe', 78/33-34.
[49] Duhân, 44/53.
[50] İnsân, 76/21.
[51] M7156 Müslim, Cennet, 21.
[52] Hac, 22/23; İnsân, 76/21.
[53] T2562 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 23.
[54] B3327 Buhârî, Enbiyâ, 1.
[55] M716 Müslim, Hayız, 34; İnsân, 76/18.
[56] Tûr, 52/22.
[57] Ra'd, 13/35.
[58] Sâffât, 37/46-47.
[59] Zuhruf, 43/71.
[60] İnsân, 76/15-16.
[61] Vâkıa, 56/18-21.
[62] B7423 Buhârî, Tevhîd, 22.
[63] B4878 Buhârî, Tefsîr, (Rahmân) 1.

Cennetler içinde Firdevs ve Adn cennetlerinin özel bir yeri vardır. Nitekim Rahmân'ın arşı, cennetlerin tam ortasında yer alan Firdevs'in üzerindedir. Kurtuluşa eren müminlerin ebedî mekânı olan Firdevs, nehirlerin çıktığı yer olup cennetlerin en üstünüdür.[64] Bir şehir gibi olan Adn cenneti ise peygamberlerin de barınacağı yerdir. Binaları altın ve gümüş tuğlalarla yapılmış olan bu şehirde Hz. Peygamber'in bir konağı vardır.[65] Burada yaşayanlar ile Rablerinin arasında sadece, O'nun yüzündeki sonsuz azamet perdesi vardır.[66] Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de iman edip salih ameller işleyenlere Me'vâ ve Naîm cennetleri vaad edilmiştir.[67] Her biri birbirinden değerli olan bu cennetler, dünyadayken Rablerinin rızasına erişen kullar için türlü güzelliklerle donatılmıştır.

Cennetlikler akıllarına gelen, hoşlarına giden her şeyi isteyebilecek, istemeleriyle birlikte Allah'ın izniyle bunlara anında sahip olacaklardır. Nitekim Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz ki sizden birinizin cennette en aşağı makamı ona Allah'ın, 'Dile (ne dilersen)!' buyurmasıdır. Kişi dileklerini söyleyince Allah kendisine, 'Diledin mi?' diye soracak, 'Evet.' cevabını verdiğinde ise, 'Dilediklerinin hepsi bir kat fazlasıyla senindir.' buyuracaktır."*[68] Üstelik bu nimetler cennetliklerin bir ihtiyacını karşılamak, bir eksiğini gidermek veya bir kusurunu örtmek amacıyla da olmayacak, sadece Allah'ın bir ikramı olarak cennet ehlinin zevk almaları için verilecektir. Cennet ortamında bir kimse ne isterse yapabileceği için, dilediği takdirde çalışmaya ihtiyacı olmadığı hâlde zevk için tarımla uğraşması bile mümkündür.[69]

Kur'an âyetlerinin ve bunlara ek olarak Hz. Peygamber'in verdiği bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Allah'ın cennette yarattığı nimetler tüm duyulara hitap edecek ve böylece her şekilde insanı tatmin edecek niteliktedir. Nitekim Peygamber Efendimizin bize naklettiğine göre Allah Teâlâ, *"Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım."* buyurmuştur.[70] Allah Resûlü, kişinin dünyadaki hâliyle idrakinin çok uzağında olan olağanüstü güzelliklerle ve nimetlerle dolu olan cenneti, anlaşılır örneklerden hareketle, muhataplarının zihinlerinde canlanacak şekilde ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere şekil olarak dünyadakilere çok benzeyen cennet nimetleri, insanların hayalini kuramayacağı kadar güzel ve üstün niteliktedir.[71] Ancak bu nimetlerin gerçek renk, lezzet veya şekilleri insanların tasavvurlarını da aşan güzelliktedir. Cennetin

[64] B7423 Buhârî, Tevhîd, 22; Mü'minûn, 23/1-11.
[65] B4674 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 15.
[66] B7444 Buhârî, Tevhîd, 24.
[67] Secde, 32/19; Yûnus, 10/9.
[68] M453 Müslim, Îmân, 301.
[69] B2348 Buhârî, Müzâraât, 20.
[70] B3244 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.

bu eşsiz güzelliğini vurgulamak isteyen Resûlullah, *"Cennetteki nimetlerden bir tırnağın taşıyabileceği kadar az bir şey dünyaya gösterilmiş olsaydı gökler ve yeryüzü her tarafıyla süs içerisinde kalırdı. Cennetliklerden bir kişi dünyaya bir baksa ve bileziklerinden biri dünyaya görünse güneşin yıldızların ışığını silip süpürdüğü gibi o da güneşin ışığını silip süpürürdü."*[72] buyurmuştur.

"Orada nefislerin arzu ettiği ve gözlerin zevk aldığı her şey vardır."[73] âyetinde veciz bir şekilde ifade edildiği üzere cennette arzu edilen her şey fazlasıyla mevcuttur. Mümin kişi cenneti ve nimetlerini kazanmaya çaba sarf ederek yaşar. Ancak asıl olan kişinin Rabbi kendisinden, kendisi de Rabbinden razı olarak cennete girmeye lâyık olmasıdır.[74] Zira cennet, Allah Teâlâ'nın salih kullarına âhirette vereceği mükâfattır.

[71] Bakara, 2/25.
[72] T2538 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 7.
[73] Zuhruf, 43/71.
[74] Fecr, 89/27-30.

KAYNAKÇA

A'zamî, M. Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Çev. Hulusi Yavuz, İstanbul, 1993.

Abdürrahman, Abdulhâdî, *Sultatü'n-nass*, el-Merkezü's-sekâfî el-Arabî, Beyrut, 1993.

Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Abdülmün'im en-Nemr, *es-Sünnetü ve't-teşrî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1994.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs,* Beyrut, 1408/1988.

Alâüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî*, (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Ali el-Müttakî, Alâüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (thk. Bekrî Hayyânî, Saffet Sakka), Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâdıha li'l-beyân ve'l-meânî ve'l-bedî'*, Mısır, 1959.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhi Mişkâti'l-Mesâbih,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Âlûsî, Ebu'l-Meâlî Cemâleddin Mahmûd Şükrî b. Abdullah b. Mahmûd, *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (thk. Dr. Abdürrezzâk Afîfî) Dâru's-Sumayî, Riyad, 2003.

Aşkar, Muhammed Süleyman, *Ef'âlü'r-resûl ve delâletühâ ale'l-ahkâmi'ş-şer'iyye,* I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, (thk. Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısrî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1999.

........., *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* I-XXV, Dâru İhyâi't-türas, Beyrut, t.y.

........., *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.

Bâbanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi,* DİB Yay., Ankara, 1987.

Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücibî, *el-Müntekâ şerh-i Muvattâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420.

Basrî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, I-II, (thk. M. Hamidullah), el-Ma'hedü'l-ilmiyyi'l-Fransî li'd-dirâsâti'l-arabiyye, Dımaşk, 1964.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimu't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr) Dâru Taybe, 1997.

Bekrî, Muhammed Ali b. Muhammed Alân b. İbrâhîm, *Delîlül-Fâlihîn li-Turuki Riyâzi's-Sâlihîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.

Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, *Ensâbü'l-eşrâf*, (thk. Süheyl Zekkâr, Riyâz Ziriklî), Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

........., *Fütûhu'l-buldân*, (thk. Abdullah b. Üneys et-Tabbâ'), Müessesetü'l-Meârif, Beyrut, 1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâilü'n-nübüvve,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

........., *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Ebû Abdillah Abdusselâm), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004.

........., *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asâr*, Dâru'l-Va'y, Haleb-Kahire, 1991.

........., *Şuabü'l İmân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.

Beyhakî, İbrâhim b. Muhammed, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, (naşir Dr. Friedrich Schwally), 1320.

Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl,* Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, (thk. Mahfûzurrhamân Zeynullah vd.), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, el-Medînetü'l-Münevvere, 2009.

Bigiyef, Musa Cârullah, *Kitâbü's-Sünne*, (Çev. Mehmet Görmez) Ankara Okulu Yay. Ankara, 1998.

........., Musa Cârullah, *Kur'ân-ı Kerîm Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hâtun* (Çev. Mehmet Görmez), OTTO, Ankara, 2014.

........., Musa Cârullah, *Uzun Günlerde Rûze*, Kazan, 1911.

Brown, Daniel, *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, (çev. Sabri Kızılkaya, Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009.

Buhârî, Alâeddin Abdülazîz, *Keşfü'l-esrâr an usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1989.

........., *et-Tarîhu'l-kebîr,* (thk. Salâh b. Fethî Hilâl), el-Fârûk el-Hadîse, Kahire, 2006.

........., *Sahîh-i Buhârî* s. 1-631; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Bulut, Mehmet, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 1997.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn,* (I-IV), (thk. Abdüsselâm Harun), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru Sa'b, Beyrut, 1968.

Cevad Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab*, Dâru's-Sâkî, 2011.

Cündioğlu, Dücane, *Bir Kur'an Şairi, Mehmet Akif ve Kur'an Meali*, Birun, 2000.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rîfât*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜİFV Yay., İstanbul, 1989.

........., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları,* İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Neş. İstanbul, 1982.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1422/2001.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünen-i Dârimî*; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdulazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul-1977.

Demir, Mahmut, *Terğîb-Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzûât Edebiyatındaki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

Deylemî, Ebû Şuca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye, *el-Firdevs bi-mesur el-hitab: el-firdevsü'l-ahbâr,* (thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

Dihlevî, Ebu Abdilaziz Kutbüddin Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihiddin Dihlevî Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa,* I-II, (thk. Muhammed Şerif Sukker), Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990.

Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrâhim Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvûd* s. 1223-1608; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdulazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Ebû Hanife, Nu'mân b. Sâbit, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (*İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri* içinde) (çev. Mustafa Öz), Kalem Yay., İstanbul, 1981.

Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidaye*, (thk. Muhammed Avâme), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1997.

Ebû Mûsa el-Medînî, *Hasâisü'l-Müsned*, (thk. A. Muhammed Şakir), (*Talâi'u'l-Müsned* içinde), Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Mısır, t.y.

Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sıhâh tâcü'l-lüga ve sıhâhi'l-arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.

Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah b. İshak İsfehânî, *Hilyetu'l- evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1405.

........., *Marifetü's-sahâbe*, (thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî), Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1998.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebu'l-Kasım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrahim, *el-Muhakkak min ilmi'l-usûl fi mâ yetealleku bi-ef'âli'r-Resûl*, (thk. Ahmed el-Küveytî), Dâru'l-Kütübi'-l-Eseriyye, Zerkâ, 1989.

Ebû Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası (Difâ' an es-Sünne)* (Çev. Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar), Ankara, 1990.

Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebû Ya'la el-Mevsılî, *el-Müsned*, (thk. Hüseyin Selîm Esed), Dâru'l-Me'mûn, Dimeşk, 1984.

Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-harâc*, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed), el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire, t.y.

Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî, *es-Sîretü'l-halebiyye fî sîreti'l-Emîn el-Me'mûn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad. İsmail Karaçam vd), Azim Yay., İstanbul, t.y.

Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet,* İFAV Yay. İstanbul, 1996

Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili,* TDV Yay., Ankara, 2009.

........., *Sahâbenin Sünnet Anlayışı,* TDV Yay. Ankara, 2004.

Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, (thk. Ali Ömer), Mektebetü's-Sakâfe ed-Dîniyye, t.y.

Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke*, (thk. Abdülmelik Abdullah Duheyş), Dâru Hızır, Beyrut, 1414.

Feyyûmî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî, *el-Misbâhü'l-münir fî garîbi'ş-şerhi'l-Kebîr li'r-Rafiî*, el-Matbaa el-Behiyye, t.y.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*, (thk. Muhammed Osman), Mektebetü'l-Kur'an, Kahire, t.y.

........., *İhyâu ulûmi'd-din*, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y.

........., *el-Menhûl min ta'lîkâti'l-usûl* (thk. Muhammed Hasan Heyto), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983.

........., *Kitâbü'l-erbaîn fi usûli'd-din*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 2003.

........., *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, (thk. Muhammed Abdusselâm Abduşşâfî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay. Ankara, 2000; OTTO, Ankara, 2014.

........., *Musa Carullah Bigiyef*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.

Guraya, Muhammed Yusuf, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik bir Yaklaşım,* (Çev. M. Emin Özafşar), OTTO, Ankara, 2015.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Hamdî ed-Demirdâş Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, Mekke, 2000.

........., *el-Medhal ile'l-iklîl*, (thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed), Dâru'd-Da've, İskenderiye, t.y.

........., *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1980.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan, *Nevâdiru'l-usûl fî ma'rifeti ehâdîsi'r-Resûl*, (thk. Abdurrahmân Umeyre), Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1992.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidî, *Kitâbü'l-ayn*, (thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî), Mektebetü'l-Hilâl, t.y.

Hansu, Hüseyin, *Babanzâde Ahmet Naim, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hadisçiliği*, İstanbul, 2007.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. Mahmud Tahhan), Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, 1983.

........., *Takyîdü'l-ilm*, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, (thk. Yûsuf el-'Işş), 1974, t.y.

........., *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

………, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (thk. A. Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1986.

Hatiboğlu, Haydar, *İbn Mâce ve Şerhi*, Kahraman Yay., İstanbul, 1983.

Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy (Gaybi Hadisler Meselesi)*, Otto Yay. Ankara, 2009.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Garîbü'l-hadîs*, (thk. Abdülkerim İbrahim el-Azbâvî), Câmiatü Ummü'l-Kurâ, 1402.

………, *Meâlimü's-sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

………, *Meâlimü's-sünen*, (naşir: Muhammed Râgıb et-Tabbâh) Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1932.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412.

Hudarî Beg, Muhammed, *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1983.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa, *el-Müsned*, (thk. Habîburrahmân el-Azamî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Huseynî, İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâb-i vürûdi'l-hadîsi'ş-şerif,* Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yay. İstanbul, 1997.

İbn Abdülber Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, *el-İstizkâr*, (thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

………, *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânid*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî), Müessesetü'l-Kurtuba, y.y., t.y.

………, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (thk. Âdil Mürşid), Dâru'l-A'lâm, Ürdün, 2002.

İbn Adiy, Abdullah b. Adiy b. Abdullah, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, (thk. A. Ahmed Abdülmevcûd, A. Muhammed Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dımaşk*, (thk. Alî Şîrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

İbn Âşur, M. Tahir, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi,* (Çev. V. Akyüz, M. Erdoğan), Rağbet Yay., İstanbul, 1999.

İbn Balabân, Ebu'l-Hasan Alâeddin Ali b. Balabân b. Abdullah, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim), Mektebetü'r-Ruşd, Riyâd, 2003.

İbn Beşkuvâl, Halef b. Abdilmelik, *Gavâmidü'l-esmâi'l-mübheme*, (thk. İzzuddîn Alî es-Seyyîd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1407.

İbn Dakîk el-Îd, Takiyyüddin Ebu'l-Feth, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu umdeti'l-ahkâm,* Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, t.y.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhâk, *Müzekkir ve't-tezkîr,* (thk. Hâlid b. Kâsım er-Reddâdî), Dâru'l-Menâr, Riyâd, 1413.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1983.

İbn Ebi'd-Dünyâ, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *es-Samt ve âdâbû'l-lisân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1410.

........., Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *Mekârimü'l-ahlâk*, (thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhim), Mektebetü'l-Kur'an, Kâhire, 1990.

İbn Ebû Asım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, (thk. Dr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire), Dâru'r-Râye, Riyâd, 1991.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*, (thk. Hurşid Ahmed Fârûk), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, t.y.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe,* (thk. Ali Muhammed Bicavî), Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1412.

........., *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* Dâru'l-Marife, Beyrut, 1379.

........., *Takribü't-tehzîb*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb,* I-VI, (thk. Halîl Me'mûn Şîhâ, Ömer Sellâmî, Ali b. Mes'ûd), Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1997.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, -Birleşik Baskı- Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Ürdün, 2005.

........., *Kitabü'z-zühd*, (thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Cemheretü'l-ensâbi'l*-Arab, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

………, *Cevâmiu's-sîre ve hamsetü resâil*, (thk. İhsân Abbâs), Müessesetü'l-Meârif, Mısır, 1900.

………, *el-Muhallâ*, (thk. Ahmed Şâkir), et-Tibâatü'l-Münîriyye, Mısır, 1349.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Meşâhir ulemâi'l-emsâr*, (thk. Merzûk Ali İbrâhim), Dâru'l-Vefâ, el-Mansûra, 1991.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd), Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1411.

İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti li-İbn İshak*, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İğâsetü'l-lehfân*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1975.

………, *Emsâlü'l-Kur'âni'l-Kerim*, (thk. Saîd Muhammed Nemr el-Hatîb) Beyrut, 1983.

………, *İddetü's-sâbirîn*, (thk. Zekeriyyâ Ali Yusuf), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

………, *el-Menâru'l-münîf*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûât el-İslâmiyye, Halep, 1403.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1988.

………, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Mustafa Abdülvâhid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1971.

………, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sâmî b. Muhammed Selâme), Dâru't-Tayyibe, 1999.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Mugnî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-ahbâr,* Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır, 1996.

………, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. M. Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1972.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, (thk. Dr. Servet Ukkâşe), Dâru'l-Mearif, t.y.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce* s. 2477-2741; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdulazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, t.y.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1408.

........., *Fethu'l-bârî*, (thk. Ebû Muâz Târık b. İvezullah b. Muhammed), Dâru İbnü'l-Cevziyye, ed-Demâm, 1422.

........., *Letâifü'l-maârif fima li-mevâsimi'l-âm mine'l-vezaif*, (thk. Âmir Ali Yâsin), Dâru İbn Hüzeyme, Riyad, 2007.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetu'l-müktesid*, Matbaatü Mustafâ el-Bâcî el-Halebî, Mısır, 1975.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

İbn Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Abdullah b. Yahya, *U'yûnü'l-Eser*, Müessesetü İzzeddin, Beyrut, 1986.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmeu'l fetâvâ*, (thk. Enver el-Bâz-Âmir el-Cezzâr), Dâru'l-Vefâ, 2005.

........., *Ziyâretü'l-kubûr*, el-İdâretü'l-Âmme, Riyâd, 1410.

İbn Cemâa el-Kettanî, Ebû Ömer İzzeddin Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Muhtasaru'l-kebîr fî sirati'r-Rasûl* (thk. Dr. Sâmî Mekkî el-Ânî), Dâru'l-Beşîr, Ammân, 1993.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn-i Haldûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîh-i İbn Hibbân*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, t.y.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî, *Sahîh-i İbn Hüzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1970.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî, *Tarihü'l-Medîneti'l-Münevvere*, (thk. Fehim Muhammed Şeltût), Dâru'l-Fikr, Kum, 1410.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *'Âridatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-sahîhayn*, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997.

........., *Kitâbü'l-mevzûât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), 1966.

........., *Telbîsü iblîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001.

........., *Zâdü'l-meâd*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-târîh*, (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

........., *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İbnü'-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl li ehâdîsi'r-resûl*, (Çev. S. Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.

........., *Câmiu'l-usûl fî ahâdîsi'r-Resûl*, (thk. Abdulkâdir Arnavût), Mektebetü'l-Halvânî, 1969-1972.

........., *en-Nihâye fi garibi'l-hadisi ve'l-eser*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.

........., *en-Nihâye fi garibi'l-hadisi ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhir ahmed ez-Zâvî), Dâru İhyai't-Türâs el-Arabî, Beyrut, t.y.

İsbahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebu'l-Ferec, *el-Egânî*, (thk. Semîr Câbir), Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

İsfehânî, er-Râgıb, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî) *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, Dâru'l-marife, Beyrut, t.y.

........., *Müfredât*, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (terc. Yusuf Türker), Pınar Yay., İstanbul, 2007.

İshak b. Raheveyh, Ebû Ya'kub İbn Râhûye İshak b. İbrâhim b. Mahled, *Müsnedü İshak b. Raheveyh*, (thk. Dr. Abdülgafur Abdülhak Hüseyin el-Beluşî), Mektebetü'l-Îmân, el-Medinetü'l-Münevvere, 1991.

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed Halebî el-Attâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

İz b. Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, (thk. Mahmûd b. et-Telâmiz eş-Şenkîtî), Dâru'l-Meârif, Beyrut, t.y.

Juynboll, G.H.A., *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, (çev. Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-ta'rîf-i hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.

Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Subhü'l-a'şa fî sınaati'l-inşâ*, (thk. Yusuf Ali Tavîl), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1987.

Kandemir, M. Yaşar; Çakan, İ. Lütfü; Küçük, Raşit, *Riyâzü's-sâlihîn Şerhi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1996.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler*, İFAV Yay., İstanbul, 1997.

Kannevci, Ebu't-Tayyib es-Seyyid Sıddîk Hasan, *el-Hıtta fî zikr-i sıhâhi's-sitte,* Dâru'l-Kütübi't-Ta'limiyye, Beyrut, 1985.

Karadâvî, Yûsuf, "el-Cânibü't-teşrî'î fî's-sünneti'n-nebeviyye", (Tebliğ), *es-Sünnetü'n-nebeviyye menhecühâ fî binâil'l-ma'rifeti ve'l-hadâra*, I-III, Müessesetü Âli Beyt, Amman, 1991.

........., *Fıkhu'z-zekat*, Müessesetü'r-Risâle, 1973.

........., *Sünneti Anlamada Yöntem,* (Çev. B. Erul), Nida Yay. İstanbul, 2009.

Karafî, Ebu'l-Abbâs Ahmed İdrîs es-Sincâhî, *el-Fürûk ev envâru'l-bürûk fî envâi'l-furûk*, (thk. Halîl el-Mansûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Karaman, Hayrettin, "Bağlayıcılık Bakımından Resulullâh'ın (sav) Davranışları", 'Peygamberimizin (sav) Aile Hayatı' başlıklı seminerde sunulan tebliğ, İSAV, İstanbul, 1988 (*İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* içinde), İz Yay., İstanbul, 2010.

Kâsımî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin, *Kavâidü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, (thk. Muhammed Behçet el Baytar), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1993.

Kastalânî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaatü'l-Mîrî, Mısır, 1323.

Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Kitâbü'l-külliyât*, (Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.

Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı,* İstanbul, 1998.

Kemaleddin ed-Demîrî, Ebu'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Mûsâ b. İsa, *Kitabü hayâti'l-hayevân el-kübrâ*, 1920.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

........., *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sirati'r-Rasûl*, (thk. Dr. Sâmî Mekkî el-Ânî), Dâru'l-Beşîr, 1993, Ammân.

Koç, Turan, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİF Yay., Ankara, 1980.

........., *Hadis Tarihi*, TDV Yay., Ankara, 1998.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), Dâru Âlemü'l-Kütüb, Riyâd, 2003.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâle*, (thk. el-Ârif Billah el-İmâm Abdulhalîm Mahmûd-Dr. Mahmûd b. eş-Şerîf), Müessesetü Dâru'ş-Şa'b, Kâhire, 1989.

Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *Şürûtü'l-Eimmeti's-Sitte* (Hâzimî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*'si ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

Makrizî, Ebu'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-meta'*, (thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, *Muvatta-i Mâlik*, (Muhammed b. Hasan nüshası), Vizâretü'l-Evkâf, Kahire, 1994.

........., *Muvatta-i Mâlik*, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Martı, Huriye, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadîs Şeyhi: Birgivî Mehmed Efendi*, Dârulhadis Yay., İstanbul 2008.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-uyûn*, (thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Mervezî, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, (thk. Sâlim Ahmed es-Selefî), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1408.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcü'z-zeheb ve maâdinü'l-cevher*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1973.

Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, *Tehzibü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, (thk. Dr. Beşşâr Avâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.

Muhammed b. Yûsuf, *Sübülü'l-hedy ve'r-reşâd*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Muhammed Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1985.

Mübârekpûrî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm b. Hân Muhammed b. Emânullah b. Husamiddîn er-Rahmânî, *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhu Mişkât*, İdâretü'l-Buhus el-İlmiyye, Hindistan, 1984.

Mübârekpûrî, Ebu'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetü'l-ahvezî*, (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Dâru'l-Fikr, t.y.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tâcilarifin b. Ali, *Feyzü'l-kadir şerhi'l-Câmii's-sagir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim* s. 673-1202; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm, İdealler ve Gerçekler*, İz Yay. İstanbul, 2009.
Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî* s. 2087-2453; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.
………, *Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Dr. Abdülgafûr Süleymân el-Bendârî-Seyyid Kesrevî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
Nesefî, Ebu'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, (thk. Yusuf Ali Bedivî), Dâru'l-Kelim et-Tayyib, Beyrut, 1998.
Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mûrî, *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb*', Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
………, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.
………, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügat*, İdaretü'l-Tıbâati'l-Müniriyye, t.y.
………, *el-Ezkâr el-müntehâb min kelâmi seyyidi'l-ebrâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
Nuruddîn b. Abdülhâdî Ebu'l-Hasen es-Sindî, *Hâşiyetü-s-Sindî ale'n-Nesâî*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Haleb, 1986.
Özafşar, M. Emin, *Hadis İlmine Giriş*, Dem Yay., İstanbul, 2009.
………, *Hadis ve Kültür Yazıları*, OTTO, Ankara, 2015.
………, *Hadisi Yeniden Düşünmek,* OTTO, Ankara, 2015.
Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları,* İstanbul, 2003.
Râmehürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, (thk. M. Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1984.
………, *Kitâbü emsâli'l-hadîs,* (thk. Ahmed Abdülfettâh), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1988.
Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
Rûdânî, *Cem'u'l-fevâid min Câmii'l-usûl ve Mecmai'z-zevâid,* (*Büyük Hadis Külliyâtı*), İz Yay., İstanbul, 2010.
Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nîsâbûrî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. İmâm Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
Sabbâğ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-hadisi'n-nebevî,* el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
Sachiko Murata & William Chittick, *İslâm'ın Vizyonu,* (Çev. Turan Koç), İnsan Yay. İstanbul, 2000.

Sem'ânî, Ebû Saîd Abdülkerim b. Muhammed, *Edebü'l-imlâ ve'l-istimlâ,* Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1409/1989.

Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1955.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, Kahraman Yay. İstanbul, 1984.

Sıbâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânetuhâ fi't-teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Cem'ul-cevâmi*, Dâru's-Saâde, 2005.

........., *ed-Dibâc alâ Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, (*Şerhu's-Suyûtî alâ Muslim*), (thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî), Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan, 1996.

........., *ed-Dürru'l-mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.

........., *el-Fethu'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.

........., *Esbâbü'n-nüzûl*, (thk. Ahmed Abdüşşâfî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

........., *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

........., *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, Kadîmî Kütüphâne, Karaçi, t.y.

........., *Ta'lîkun alâ Süneni Nesâî*, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûât el-İslâmiyye, Halep, 1986.

........., *Tefsîru celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, t.y.

........., *Tenvîru'l-Havâlîk Şerh alâ Muvatta-i Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Sübkî, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye el-kübrâ*, (thk. Dr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Hicr, 1413.

Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed, *er-Ravdu'l-unuf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000.

Süleymân Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârud el-Farisî, *Müsned*, (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Şa'râvî, *Tefsîr*, y.y., t.y.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî, *el-Muvâfakât*, (thk. Abdullah Dırâz), Dâru'l-Fikr el-Arabî, y.y., t.y.

........., *İ'tisâm*, (thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Süleyman), Mektebetü't-Tevhîd, y.y., t.y.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, (thk. Muhammed Seyyid el-Kîlânî), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1404.

Şemsüddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî (h.902), *el-Mekâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ahâdisi'l-Müştehere ala'l-Elsine*, (thk. Abdullah Muhammed es-Sıddîk), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Fethu'l-kadîr*, (thk. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Vefâ, y.y., 1992.

........., *Neylü'l-evtâr şerhi münteka'l-ahbâr*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, y.y., t.y.

Şeybânî, Muhammed b. İbrahim, *Mu'cemü mâ üllife ani's-sahâbe ve ümmehâti'l-müminîn ve âli'l-beyt,* Kuveyt, 1993.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Târık b. İvezullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415.

........., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, y.y., 2002.

........., *Müsnedü'ş-şâmiyyin*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân,* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2000.

........., *Tarihu't-Taberî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.

Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde*, I-III, Beyrut, 1985.

Tatar, Burhaneddin, *Hermenötik,* İnsan Yay., İstanbul, 2004.

Thomas, Bishop of Margâ, *The Book of Governors*, edt. E. A. Wallis Budge, London 1893, II/156.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, (thk. Seyyid Abbâs), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1412.

........., *Sünen-i Tirmizî,* s. 1629-2061, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara, 1996.

Umerî, Nâdiye Şerif, *İctihâdü'r-Resûl*, Beyrut, 1985.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara, 1994.

Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbabü'n-nüzûl*, Müessesetü'l-Halebî ve Şürekâh, Kahire, 1968.

Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemî, *el-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, t.y.

Yâkut, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Komisyon), Türâsü'l-Arabî, Kuveyt, 1965-2001.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fî haberi men gaber*, (thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

........., *el-Kaşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-kütübi's-sitte*, (thk. Avâme Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb), Dâru'l-Kıble, Cidde, 1992.

........., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

........., *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmirî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1987.

........., *Tecrîdü Esmâi's-sahâbe*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty.

........., *Tezkiratü'l-huffâz*, (thk. Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Keşşâf*, (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut, t.y.

Zerkeşî Bedruddîn, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* (Çev. Bünyamin Erul), OTTO Yay., Ankara, 2001.

Zîr, Muhammed Hasan, *el-Kasâs fi'l-hadîsi'n-nebevî,* Mektebetü'l-medenî, Riyâd, 1985.

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta' el-İmâm Malik*', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411.

MAKALELER

Acar, H. İbrahim, “İddet”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 560-565.
Ahatlı, Erdinç, “Hasâisü’n-nebî”, DİA, İstanbul 1997, XVI, 277-281.
Aktan, Hamza, “Damân”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 450-453.
Aşıkkutlu, Emin, “Berîre”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 503-504.
Atar, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 399-402.
Avcı, Casim, Recep Şentürk, “Kabile”, DİA, İstanbul 2001, XXIV, 30-32.
Aydın, Mehmet Akif, “Aile”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 196-200.
A’zamî, M. Muhammed, Yusuf Şevki Yavuz, Salim Öğüt, “Buhârî”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 368-376.
Baktır, Mustafa, “İçki”, *DİA*, XXI, 458-462.
Bardakoğlu, Ali, “Diyet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 473-479.
........., “Hibe”, *DİA*, İstanbul 1998, 421-426.
........., “Kumar”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 364-367.
........., “Kurban”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 436-440.
Başoğlu, Tuncay, “Resim”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 579-582.
Bayraktar, İbrahim, “Bayram”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 259-260.
Bozkurt, Nebi, “Mihrican”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 38-39.
........., Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Mekke”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 555-563.
Bulut, Mehmet, “İlk Cumhuriyet Meclisinde Dinî Yayıncılık Hakkında Tarihî Bir Karar”, *Diyanet Dergisi*, 1992, XXVIII, sayı: 1, s. 139-149.
Candan, Abdurrahman, “İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlâkîlik”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XV, İstanbul, 2010.
Çağrıcı, Mustafa, “Dostluk”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 511-513.
........., “Emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 138-141.
........., “Hayır”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 43-46.

........., "Saadet", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 319-322.
Çakan, İ. Lütfi, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 129-132.
Çakın, Kamil, "Enes b. Ebû Mersed", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 233.
........., "Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi", *AÜİFD*, XXXIV, Ankara, 1993.
Çelebi, İlyas, "Fal", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 138-139.
........., "Fiten ve Melâhim", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 149-153.
........., "Hızır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 406-409.
........., "İsa", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 472-473.
........., "Kâhin", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 171-172.
........., "Sihir", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 170-172.
Çelebi, Muharrem, "Envâ", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 257-258.
Çubukçu, Asri, "Halîme", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 338.
Dağcı, Şamil, "Kısas", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 488-495.
Dönmez, İbrahim Kâfi, "Oruç", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 416-425.
........., "Örf", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 87-93.
ed-Dûrî, Abdülazîz, "Enbâr", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 171.
Efendioğlu, Mehmet, "Rivayet", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 135-137.
........., "Suheyb b. Sinân", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 476-477.
Erbaş, Ali, "Melek", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 37-39.
Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 42-45.
Eroğlu, Muhammed, "Ashâbü'l-uhdûd", *DİA*, İstanbul 1991, III, 471.
Erul, Bünyamin, "Cumhuriyet Dönemi İlk Şerh Tecrübesi: Tecrîd-i Sarîh Tercümesi (Kamil Miras'ın Şerh Yöntemi ve Kaynakları Üzerine)", II. Gerede Hadis Meclisi'nde sunulan tebliğ, 2003.
........., "*Hadislerin Anlaşılması Meselesi (İslâm Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri)",* Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısında sunulan tebliğ (02-06 Ekim 2002), 2004.
........., "Semüre b. Cündeb" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 501-502.
........., "Temel Hadis Kaynakları Üzerine Bir Kritik", Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu'nda sunulan tebliğ (11-12 Mayıs 2007), Konya İlahiyat Derneği Yay., Konya 2008.
Fayda, Mustafa, "Bedevî", *DİA*, İstanbul 1992, V, 311-316.
........., "Ensâb", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 244-249.
........., "Muhammed", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 408-423.
Görgün, Tahsin, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 400.
Görmez, Mehmet, "Gazzâli Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadis-

lerin Anlaşılması ve Yorumlanması", *AÜİFD*, XXXIX, Ankara, 1999.
........., "Hadis ve Semantik", Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu'nda sunulan tebliğ, (Bursa, 29-30 Mayıs 2004), Kur'an Araştırmaları Vakfı (KURAV) Yay., Bursa, 2005.
........., "Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Din Tanımı", *Diyanet İlmî Dergi (Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed -Özel sayı)*, Ankara 2000.
........., "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyat*, Ankara, 2000, III/1.
Gündüz, Filiz, "Minare", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 98-101.
Gündüz, Şinasi, "Mecûsilik", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 279-284.
........., "Nevruz", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 60-61.
........., "Sâbiîlik", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 341-344.
Gürkan, Salime Leyla, "Nazar", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 443-444.
Hamidullah, Muhammed, "Hayber", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 20-22.
........., "Hilfü'l-füdûl", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 31-32.
........., "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvîni" (çev. Nafiz Danışman), *AÜİFD*, Ankara, 1955, IV, sayı 3-4.
Harman, Ömer Faruk, "Davud", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 21-24.
........., "Firavun", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 118-121.
........., "İbrâhîm" *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 266-272.
........., "Kâhin", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 170-171.
Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbihu's-Sünne", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 258-260.
Kallek, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 133-143.
........., "İbn Receb", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 243-247.
Kandemir, M. Yaşar, "Câmi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 94.
........., "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 119-121.
Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 114-123.
........., "Meymûne", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 506-507.
Karaman, Hayreddin, "Âdet", *DİA*, İstanbul 1988, I, 369-372.
........., "Cuma", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 85-89.
Kılavuz, Ahmet Saim, "Cin", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 8-10.
Koç, Mehmet Âkif, "Taberî Tefsiri'ni Anlamak Üzerine *-1*", *AÜİFD*, 51/1, Ankara, 2010.
........., "53/Necm Sûresi'nin Tefsirinde Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine", *İslâmiyât*, Ankara, 2003, VI/1, 165-171.
Koç, Turan, "Sanat", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 90-93.

Köten, Akif, “Abdullah b. Ebû Talha”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 97.
Kuzgun, Şaban, “Hanîf”, DİA, İstanbul 1997, XVI, 33-39.
Küçük, Raşit, “İsnad”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 154-159.
………, “Riyâzü’s-Sâlihîn”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 146-147.
Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “İmam”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 178-181.
………, “Müezzin”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 491- 496.
Ocak, Ahmet Yaşar, “Hıdrellez”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 313-315.
Öğüt, Salim, “Hac”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 400.
………, “İmam”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 188-190.
………, “İmam”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 188-190.
Önkal, Ahmet, “Cürhüm”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 138.
………, “Hazrec (Benî Hazrec)”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 143-144.
………, “Hicret”, *DİA*, İstanbul 1998, 458-461.
………, “Müseylimetülkezzâb”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 90-91.
Özaydın, Abdülkerim, “Hac”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 386-400.
Özcan, Abdülkadir, “Gazi”, *DİA*, İstanbul 1996, XII, 443-445.
Özkuyumcu, Nadir, “Hilf”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 29-30.
Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 110-126.
Sinanoğlu, Mustafa, “Îmân”, *DİA*, İstanbul 2000, 212-214.
Şafak, Ali, “Erş”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 307-308.
Şener, Mehmet, “İ’tikâf”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 457-458.
Tayşi, Mehmet Serhan, “Kıyâfe”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 508.
Terzi, Mustafa Zeki, “Ebû Huzeyfe”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 159-160.
Toplaoğlu, Bekir, “Hamd”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 442-445.
Tülücü, Süleyman, “Muallakât”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 310-312.
Uğur, Mücteba, “el-Câmiu’s-Sağîr”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 113-114.
Uraler, Aynur, “Sevde”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 584-585.
Uzun, Mustafa, “Hilye”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 44-47.
Uzunpostalcı, Mustafa, “Cemaat”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 288-289.
Ünal, Sadettin, “Kâbe”, DİA, İstanbul 2001, XXIV, 14-21.
Yaran, Rahmi, “Bid’at”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 129-131.
Yavuz, Yusuf Şevki, “Haber”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 346-349.
………, “Kıyamet Alâmetleri”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 522-525.
………, “Müteşâbih”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 204-207.
………, “Peygamber”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 257-262.
Yeniçeri, Celâl, “Mülâmese”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 536-537.

........., “Münâbeze”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 563.

DİZİN

A
Abbâsîler VII/409
abdest: ~ bozma VII/240, VII/369, VII/379, VII/387; ~organları VII/597
Abdullah b. Abbâs (Ş.) VII/304
Abdullah b. Adî b. Hamrâ' ez-Zührî (Ş.) VII/345, VII/359
Abdullah b. Ca'fer (Ş.) VII/557
Abdullah b. Cahş (Ş.) VII/042
Abdullah b. Cübeyr (Ş.) VII/063, VII/068
Abdullah b. Ebû Evfâ (Ş.) VII/075, VII/177, VII/182
Abdullah b. Ebû Hadred (Ş.) VII/090, VII/125
Abdullah b. Ebû Katâde (Ş.) VII/469
Abdullah b. Ebû Rebîa el-Mahzûmî (Ş.) VII/065
Abdullah b. Hanzala (Ş.) VII/456
Abdullah b. Mes'ûd (Ş.) VII/31
Abdullah b. Nuaym (Ş.) VII/090
Abdullah b. Ömer (Ş.) VII/144, VII/509
Abdullah b. Revâha (Ş.) VII/058, VII/079, VII/089, VII/093, VII/151, VII/154, VII/155, VII/156, VII/364, VII/499, VII/560
Abdullah b. Selâm (Ş.) VII/264
Abdullah b. Şihâb (Ş.) VII/069
Abdullah b. Târık (Ş.) VII/099
Abdullah b. Uraykıt (Ş.) VII/029, VII/030
Abdullah b. Übey b. Selûl (Ş.) VII/066, VII/067, VII/264, VII/265, VII/266
Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmî (Ş.) VII/016
Abdullah b. Ümmü Mektûm (Ş.) VII/109, VII/217
Abdullah b. Zeyd (Ş.) VII/345
Abdullah b. Zübeyr (Ş.) VII/684
Abdurrahman b. Avf (Ş.) VII/056, VII/285, VII/291, VII/328, VII/352, VII/437, VII/441, VII/549, VII/559
Abdurrahman b. Ebû Atîk (Ş.) VII/451
Abdurrahman b. Ebû Bekir (Ş.) VII/173, VII/453, VII/566
Abdurrahman b. Ebû Bekre (Ş.) VII/161
Abdurrahman b. Ebû Leylâ (Ş.) VII/493
Abdüleşheloğulları (K.K.) VII/225, VII/229, VII/583
Abdüleşheloğullarının hanımları (Ş.) VII/583
Abdülmesih (Ş.) VII/280
Abdülmuttalib b. Hâşim (Ş.) VII/121, VII/127
Abdülmuttaliboğulları (K.K.) VII/172
Abdümenâfoğulları (K.K.) VII/028, VII/228
Abhele b. Kays (Ş.) VII/202
Acem VII/213
Acemlerin kumarı VII/498
acıları paylaşma VII/665
aç bir mümini doyurma VII/666
açgözlülük VII/373
açık bir dam üzerinde uyuma VII/477
açılıp saçılma VII/488
açlık korkusu VII/318
Âd kavmi (K.K.) VII/252
âdâb VII/240, VII/430
Adal (K.K.) VII/099, VII/102
adalet: ~ ilkesi VII/218; ~terazileri VII/616; ~terazisi VII/616; ~i gözetmek VII/133; ~i uygulama VII/218; ~le hükmetme VII/211, VII/217; ~li davranmak VII/642; ~li hâkim VII/666; ~li yönetici VII/666; ~ten sapma VII/642
adam öldürme VII/042, VII/641
Adbâ VII/497
Âdem peygamber (Ş.) VII/484
Aden (Y.M.) VII/619
Adî b. Hâtim (Ş.) VII/282, VII/520, VII/651
âdil davranmak VII/299
Adîoğulları (K.K.) VII/249
adlî makamlar VII/214
Adn cennetleri VII/676
Adnânîler (K.K.) VII/227
affedici olmak VII/145
affetme VII/069, VII/094, VII/219
Afira (L.) VII/377; ~ adıyla anılan arazi (Y.M.) VII/377
Afrece b. Es'ad (Ş.) VII/338
Afrika (Y.M.) VII/276, VII/430
ağaç: ~ dikme VII/371, VII/377, VII/378, VII/408; ~kesme VII/146, VII/154, VII/351, VII/378; ~landırma VII/377
ağır işler yükleme VII/235
ağırbaşlılık VII/233, VII/496
ağırlık: ~ ölçüleri VII/327, VII/328; ~ölçüsü VII/328
ağıt yakma VII/582
ağız: ~ bakımı VII/454; ~kokusu VII/454; ~sağlığı VII/327; ~temizliği VII/231, VII/327, VII/451, VII/453, VII/456; ~ve diş temizliği VII/453, VII/454, VII/464, VII/465
ahd: ~ e bağlılık VII/281; ~e riayet VII/220; ~e sadakat VII/267, VII/281; ~e vefa göstermek VII/144
âhiret: ~ adamı olma VII/495; ~gününü inkar VII/627; ~için azık topma VII/522; ~yatırımı VII/542; ~yurdunda kurtuluş VII/559; ~e hazırlık VII/603, VII/644; ~i hatırlama VII/584; ~i unutma VII/551; ~te hesaba çekilmek VII/550, VII/572, VII/645; ~te hüsran VII/207; ~te mükâfatlandırılma VII/565; ~te müminlerin kurtuluşu VII/631
ahlâk: ~ ilkeleri VII/512; ~sızlık VII/237, VII/276
ahlâkî: ~ bozuluş VII/605, VII/606; ~değerler VII/596; ~değerlerin yozlaşması VII/595; ~yozlaşma VII/608; ~zayıflıklar VII/605
Ahmed Naim (Ş.) VII/680
Ahmed Şâkir (Ş.) VII/686
Ahnes b. Şerîk (Ş.) VII/228
Ahsenü'l-hâlikîn VII/538
Ahura Mazda VII/289
Ahzâb günü VII/075
aile: ~ reisi VII/398; ~de sorumluluk üstlenmemek VII/646; ~nin yıkılması VII/608; ~yi günahlardan koruma VII/657; ~yi savunurken öldürülme VII/364
Akabe (Y.M.) VII/027, VII/028, VII/161, VII/171, VII/172, VII/254; ~Biatleri VII/028; ~sabahı VII/161
akaid terimi VII/617
akan nehirde abdest VII/375
akarsudan abdest VII/430
aklını kullanma VII/646
Akra' b. Hâbis et-Temîmî (Ş.) VII/229
akraba: ~lar arasında miras VII/641; ~lara şefaat VII/628; ~ları ziyaret etmek VII/517; ~lık bağlarını koparmak VII/641; ~lık ilişkilerini kesmek VII/641; ~ya vasiyet VII/181
Akrabâ' (Y.M.) VII/206
akrep VII/515
Alâ' b. el-Hadramî (Ş.) VII/290
alay etme VII/653
alazlama hastalığı VII/341
alış verişte ölçü VII/327
Ali b. Ebû Tâlib (Ş.) VII/031, VII/042, VII/051, VII/081, VII/419
âlim: ~in âbide üstünlüğü VII/181; ~ler için verilen şefaat izni VII/628; ~lerin peygamberlerin varisleri olduğu VII/177, VII/182

alkollü: ~ içecekler VII/447; ~içkiler VII/434
Allah: ~ (cc) ile kul arasındaki ilişki VII/184; ~(cc) katında değersiz kişi VII/225; ~ (cc) katında gerçek din VII/285; ~ düşmanı VII/229; ~ kelâmı VII/275; ~ sözü VII/030; ~ yolunda cihad VII/025, VII/037, VII/300; ~ yolunda harcama VII/671; ~ yolunda harcama yapma VII/596; ~ yolunda nöbet tutma VII/359; ~ yolunda ölmek VII/157; ~ yolunda savaşa çıkmak VII/044; ~ yolunda savaşanlar VII/518; ~ yolundan alıkoyma VII/043, VII/065; ~ yolundan çevirmek VII/043; ~'a (cc) çağırma VII/031; ~'a (cc) hesap verme VII/552; ~'a (cc) ibadet etme VII/643; ~'a (cc) itaat VII/215; ~'a (cc) karşı sorumluluk bilinci VII/183, VII/293; ~'a (cc) kulluk etme VII/189; ~'a (cc) oğul ve kız isnad etme VII/249; ~'a (cc) ortak koşma VII/027; ~'a (cc) şükretme VII/413, VII/487; ~'a (cc) şükrün bir ifadesi VII/539; ~'a (cc) tevekkül etme VII/044; ~'ı (cc) inkâr VII/043; ~'ı (cc) tesbih VII/371; ~'ı (cc) yalanlama VII/614; ~'ı anmaktan alıkoymak VII/434; ~'ın (cc) âyetlerini inkâr VII/245; ~'ın (cc) âyetlerini yalanlama VII/518; ~'ın (cc) dinini tebliğ etme VII/041; ~'ın (cc) emirlerini yerine getirme VII/243; ~'ın (cc) gazabı VII/579, VII/658; ~'ın (cc) güzel isimleri VII/537; ~'ın (cc) halifelisi VII/663; ~'ın (cc) hoşnutluğu VII/552; ~'ın (cc) hoşnutluğunu elde etme VII/465; ~'ın (cc) hükmüne razı olma VII/267; ~'ın (cc) ipine sımsıkı sarılmak VII/658; ~'ın (cc) rızası VII/349; ~'ın (cc) rızası için yola çıkma VII/418; ~'ın (cc) rızasına uygun davranmak VII/519; ~'ın (cc) rızasını gözetme VII/179, VII/409; ~'ın (cc) rızasını gözetmek VII/241; ~'ın (cc) rızasını kazanma VII/405; ~'ın (cc) takdiri VII/539, VII/559, VII/560; ~'ın (cc) takdirine isyan VII/560; ~'ın (cc) takdirine sabır VII/184; ~'ın (cc) yarattığını değiştirme VII/466; ~'ın aslanları VII/231; ~'ın aslanları (L.) VII/231, VII/240; ~'ın Evi VII/030; ~'ın Kitabı VII/177; ~'tan (cc) başkası adına kesilen hayvanların eti VII/418; ~'tan (cc) korkma VII/185; ~'tan (cc) sakınma VII/637
altın: ~ takılarla gösteriş VII/486; ~ tepsiler VII/675; ~ ziynet VII/486, VII/487; ~dan ev eşyası kullanma VII/318, VII/326; ~dan yapılmış kaplar VII/326; ~la borçlanma VII/328
amel: ~ defterinin açık kalması VII/542; ~ defterinin kapanmaması VII/409; ~ defterinin kapanması VII/408; ~ defterleri VII/408, VII/616; ~lere riya bulaşması VII/657; ~lerin niyetlere göre değer kazanacağı VII/023; ~lerin tartılması VII/616
amel-i sâlih VII/539, VII/540
ameliyat: ~ bıçağı VII/327; ~ yapılması VII/338
âmil VII/217
Âmile (K.K.) VII/238
âmiller VII/217
Âmir ⇒ tabiin (Ş.) VII/183
Âmir b. Fuheyre (Ş.) VII/029
Âmir b. Sa'saaoğulları (K.K.) VII/100
Âmir b. Tufeyl (Ş.) VII/100, VII/101
Âmiroğulları (K.K.) VII/100
Amman (Y.M.) VII/619, VII/689
Ammâr b. Yâsir (Ş.) VII/250
Amr b. Abdüved (Ş.) VII/081
Amr b. Avf oğulları (K.K.) VII/031
Amr b. el-Hadramî (Ş.) VII/042
Amr b. el-Hâris (Ş.) VII/181, VII/403, VII/406
Amr b. Hazm (Ş.) VII/281
Amr b. Luhay (Ş.) VII/237
Amr b. Mâlik el-Cenbî (Ş.) VII/025
Amr b. Osman b. Affân (Ş.) VII/471
Amr b. Selime (Ş.) VII/315
Amr b. Şuayb (Ş.) VII/479
Amr b. Ümeyye (Ş.) VII/101, VII/102, VII/265
Amr b. Ümmü Mektûm (Ş.) VII/051
an'anevî VII/239
ana: ~ dil VII/263; ~ rahmi VII/528, VII/538
Anadolu (Y.M.) VII/276, VII/351; ~ köyleri VII/351; ~ köyleri (Y.M.) VII/351
Anam babam sana feda olsun! VII/070
anapara VII/185
anarşi VII/608
anıt mezarlar VII/584
anlatım üslûbu VII/595
anne: ~ babaya isyan VII/641; ~ babaya kötü davranmak VII/641; ~ sütü VII/431
Ans (K.K.) VII/202
ansızın geliveren ölüm VII/444
antlaşma: ~ maddelerini ihlâl VII/139; ~ yapmak VII/094, VII/111; ~lara sadık kalma VII/043, VII/095, VII/113, VII/280; ~yı bozma VII/039
apaçık sapıklık VII/656
ara sokaklar (Y.M.) VII/397
Arabî VII/329
Arabistan (Y.M.) VII/095, VII/117, VII/125, VII/598, VII/674, VII/681, VII/682, VII/686, VII/690, VII/691, VII/692, VII/693; ~ kirazı VII/674
arabuluculuk yapma VII/228
aracı tanrılar VII/530
Arafat bölgesi (Y.M.) VII/169, VII/170
Arafat: ~ günü VII/509; ~'a çıkma VII/109, VII/167, VII/169; ~'ta vakfe VII/170; ~'ta vakfe yeri VII/247
Arap: ~ coğrafyası (Y.M.) VII/483; ~ kabileleri (K.K.) VII/039, VII/077, VII/145, VII/203, VII/214, VII/228, VII/230, VII/231, VII/239, VII/312, VII/585; ~ kültürü VII/507; ~ olmayanlar (K.K.) VII/217, VII/235, VII/243; ~ putperestleri VII/484; ~ şairleri VII/071, VII/288; ~ Yarımadası (Y.M.) VII/083, VII/201, VII/280, VII/606; ~ yayları VII/329; ~ların en saygın kabileleri (K.K.) VII/125
Arapça VII/241, VII/395; ~ isimler VII/263
Araplaşma VII/263
arasat VII/615
Arc mevkii (Y.M.) VII/165
arı VII/372
Arîm seli VII/237
arkadan dua eden hayırlı evlât VII/403
arpa ekmeği VII/422
arzulara uyma VII/620
asabi sorunlar VII/447
asabiyet VII/228
asaleti ile övünme VII/235
âsâr VII/564
asayişin sağlanması VII/218
Ashâb-ı Bedir VII/059
Ashâb-ı Suffe VII/314
ashâbın peygamber sevgisi VII/110
ashâbü'l-yemîn VII/627
Ashame (Ş.) VII/275
Âsım b. Sâbit (Ş.) VII/099

askerlik hizmetinden muaf olma VII/279
aslan VII/442
aslı: ~ olmayan şeyler VII/183; ~nı tasadduk etme VII/401
aslî temizlik aracı VII/386
Asr-ı saadette hastalıklar VII/327
aşağılamak VII/153, VII/235
aşağılanma VII/311
aşere-i mübeşşere VII/593
aşırı: ~ sevgi ve saygı VII/585; ~ tamah VII/551; ~ tüketim VII/318; ~ yemek yeme VII/420
aşırılık VII/161, VII/319, VII/468; ~lardan sakınma VII/161; ~lardan uzak durma VII/282
aşırıya gitme VII/365, VII/554
aşkın varlık VII/531, VII/605
at yarışı VII/497, VII/498
Atâ b. Yesâr (Ş.) VII/579
ata: ~ların dini VII/252; ~larla övünme VII/225
Atâ'nın işittiğine göre (Ş.) VII/579, VII/680, VII/684, VII/685
ateş: ~ ile dağlama VII/337; ~ tapınakları VII/276; ~ yakma (cenazede) VII/564; ~e tapanlar VII/289, VII/291; ~e üşüşen böcekler VII/664; ~li hastalık VII/337
atılmış renkli yünler VII/607
atlas VII/675
atom çekirdeği VII/353
Attâb b. Esîd (Ş.) VII/133, VII/146
av: ~ eti VII/166; ~ hayvanları VII/291, VII/327
Avf b. Mâlik el-Eşcaî (Ş.) VII/483, VII/496
avlanma VII/327
avret: ~ mahallerini örtmek VII/314; ~ yerine bakma VII/561; ~ yerini örtmek VII/314; ~ yerinin görülmesi VII/314; ~ yerleri VII/614
avuca üfleme VII/476
ayak(ğ): ~ takımı VII/254; ~a kalkma VII/563; ~ları beyaz sekili at VII/597; ~ta içme VII/431; ~ta su içme VII/430, VII/431
aydınlanmış şehir (Medine) (Y.M.) VII/350
aydınlatma aracı VII/314
âyet: ~in iniş sebebi ⇒ Bakara, 2/256 VII/434 ⇒ Abese, 80/1; ~in inmesi ⇒ Ahzâb, 33/37 VII/040 ⇒ haşr, 59/9, VII/043 ⇒ Mâide, 5/42, VII/279 ⇒ Tevbe, 9/34, VII/406 ⇒ Âl-i İmrân, 3/97; ~leri yalanlamak VII/249
ayın yarılması VII/604
aynı kaptan yemek yeme VII/442
ayrımcılık yapmak VII/214, VII/243
az yemek yeme VII/443
azamet perdesi VII/676
azap(b): ~ yeri (Y.M.) VII/658; ~tan kurtulma VII/632; ~ın hafifletilmesi VII/377
azat edilmiş köle VII/217, VII/218
azdırıp saptıran zenginlik VII/444
azgın kimseler VII/653
azgınlaşma VII/011
azizlere ait ikonlar VII/528

B

ba's VII/572
babanın duası VII/515
Bâbil (Y.M.) VII/354
bağıra çağıra ağıt-yas VII/235
bağırıp feryat eden VII/555
bağışlanma dilemek VII/191
bağlayıcı kurallar koyma VII/239
bağlılık sözleşmesi VII/301
Bahreyn (Y.M.) VII/201, VII/220, VII/290, VII/316, VII/318, VII/593; ~ valileri VII/220
bakımlı olmak VII/465
bakımsız dişler VII/454
bakışlara hâkim olma VII/489
Bakî' Mezarlığı (Y.M.) VII/191, VII/195, VII/571, VII/576, VII/581, VII/83
Bakî'-i Ğarkad (Y.M.) VII/583
bakire kız ile nikâh VII/300
bal: ~ denizleri VII/433; ~dan ırmaklar VII/433
balgam VII/442
balık tutmak VII/387
banyo yapma VII/326
baskı: ~ altında nikah VII/319; ~ sebebiyle hicret etmek VII/517
Basra (Y.M.) VII/205
baş: ~ ağrısı VII/191, VII/337; ~a gelen sıkıntı VII/445; ~a kakmak VII/144
başka: ~larına tepeden bakma VII/487; ~larına yardım etmek VII/665; ~larıyla paylaşma VII/240, VII/241; ~sının hakkını gasp etmek VII/645
başörtüsü VII/486
Bathâ (Y.M.) VII/167, VII/168, VII/529
bâtıl: ~ inançlar VII/249, VII/582; ~ zan VII/249
Batn-ı İdam (Y.M.) VII/140
Batn-ı Nahle Seriyyesi VII/042
baygınlık geçirdi VII/187, VII/314
bayılma VII/193
baykuş VII/442
bayrak VII/330, VII/364; ~ sevgisi VII/365
bayram: ~ günlerinde oruç VII/510; ~ hutbesi VII/508; ~ namazı VII/508, VII/510, VII/511, VII/512; ~ namazının vakti VII/510; ~larda eğlenmek VII/507; ~lık elbise VII/509
bebeğin sütle beslenmesi VII/431
bedbaht VII/225
bedbahtlık VII/547
beddua almak VII/219
beden: ~ sağlığı VII/335, VII/419, VII/420, VII/439, VII/444; ~ sağlığını tehlikeye atmak VII/467; ~ temizliği VII/326, VII/327, VII/386, VII/463; ~ üzerindeki tasarruflar VII/466; ~e ruhun iade edilmesi VII/614; ~en temizlenme VII/463; ~i teşhir etme VII/488; ~i yıkama VII/461; ~in mahrem yerlerini örtme VII/484; ~ini ne uğruna yıprattığı sorgusu VII/461
bedenî ibadetler VII/419
bedevî kabileler (K.K.) VII/241
Bedî' VII/537
Bedir: ~ Gazvesi VII/043; ~ Gazvesi'nde şehit olan sahabeler (Ş.) VII/501; ~ Gazvesi'ne katılan sahabeler ⇒ Abdullah b. Zeyd (Ş.) VII/140 ⇒ Huneys b. Huzâfe) (Ş.), VII/252 ⇒ Ma'n b. Yezîd) (Ş.); ~ günü VII/047; ~ harbi VII/042, VII/059, VII/066; ~ kuyuları VII/054; ~'deki Kalîb Kuyusu (Y.M.) VII/058; ~'e katılan sahabelerin ayrıcalığı VII/059
bekârları evlendirmek VII/407
beklenen peygamber VII/263
beldeler (Y.M.) VII/281
Belkâ (Y.M.) VII/220; ~ valisi VII/220
Benî Amir (K.K.) VII/101
benlik davası gütmek VII/154
Benû Bekr (K.K.) VII/112
Benû Enmâr (K.K.) VII/485
Benû Enmâr Gazvesi VII/485
Benû Hâşim (K.K.) VII/223, VII/228
Benû Kilâb kolu (K.K.) VII/101
Benû Kurayza (K.K.) VII/266, VII/269
Benû Nadîr (K.K.) VII/265, VII/266, VII/267
Benû Sâlim Mescid (Y.M.) VII/017, VII/020
Benu'l-Hâris (K.K.) VII/280
Berâ' b. Âzib (Ş.) VII/063, VII/067, VII/114, VII/121, VII/127, VII/471, VII/505, VII/540, VII/571

Berîre (Ş.) VII/304, VII/633, VII/695
berzah âlemi VII/572, VII/576
beslenme: ~de ifrat ve tefrit VII/420; ~de temizlik VII/447
besmele: ~ çekerek yemeğe başlamak VII/421; ~ çekmek VII/141
beş: ~ bin melek VII/057; ~ konuda imtihana çekilme VII/611; ~ vakit namaz VII/273, VII/463; ~ vesk VII/329
Beyân ve't-tebyîn (K.) VII/681
beyaz: ~ ekmek VII/313; ~ sekili at VII/597
Beydâ denilen düzlük (Y.M.) VII/164
Beyrûhâ adlı hurma bahçesi (Y.M.) VII/406
Beyt'i ziyaret VII/110
Beyt-i Atîk VII/166
Beyt-i Ma'mûr (Y.M.) VII/347
Beytullah'ın anahtarları VII/143
Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye (K.) VII/685
Beytü'l-Makdis (Y.M.) VII/013, VII/017, VII/018, VII/020, VII/021, VII/268, VII/325
Beytü'l-Midrâs VII/263
Beytülmâl VII/268
bıldırcın VII/354
Bi'r-i Maûne (Y.M.) VII/045, VII/097, VII/102, VII/230
bid'at çıkarma VII/619
Bilâl-i Habeşî (Ş.) VII/144, VII/169, VII/213, VII/242, VII/61
bildiği ile amel VII/611
bilgin sahâbîler ⇒ Abdullah b. Amr (Ş.) VII/487 ⇒ Abdurrahman b. Avf (Ş.)
bilgisizce konuşma VII/646
bilimsellik VII/340
bilinçsizce yapılan tıbbî müdahele VII/336
bin melek VII/055
bir damla sudan yaratılma VII/385
bir sâ' VII/328
birbirine sırt dönme VII/512
birbirini sevme VII/511, VII/565, VII/661, VII/665
Birgivî Mehmed Efendi (Ş.) VII/690
birinci: ~ Akabe Biati VII/027; ~ kat sema (Y.M.) VII/018
Bismike Allahümme VII/111
Bişr b. Ma'rûr (Ş.) VII/094
Bizans VII/043, VII/278; ~ İmparatoru VII/155, VII/277; ~ sanatı VII/531; ~ toprakları (Y.M.) VII/242; ~lılar VII/158, VII/364
Bizi ancak zaman helâk eder VII/604
boğularak ölmek VII/446
borç(c): ~ isteyene borç vermek VII/541; ~a karşılık alınan rehin VII/270; ~lu olanın dilenmesi VII/646; ~lu olarak vefat etme VII/565
boş: ~ söz VII/457; ~ zaman VII/439
boşama VII/297
boşanma VII/297
boy abdesti VII/443
boykot VII/253
boynuzlu koyun VII/617
boynuzsuz koyun VII/617
bozgunculuk VII/373; ~ yapmak VII/377
böbürlenmek VII/133, VII/134
bölgesel ayrımcılık VII/365
Buâs Savaşı VII/229, VII/499
Buhârî (K.) VII/679, VII/689; ~ler yılı VII/221; ~lerin öldürülmesi VII/221; ~ye zeval olmaz VII/153
buhurdanlık VII/675
bulaşıcı: ~ hastalık VII/337, VII/442; ~ hastalıklardan koruma VII/442
Bûles VII/657
bunaklaştıran ihtiyarlık VII/444
Burak VII/017
burun yaptırma VII/338
Busrâ (Y.M.) VII/153, VII/220, VII/355; ~'nın valiliği VII/153
Buthân (Y.M.) VII/389
Büdeyl b. Verkâ' (Ş.) VII/039, VII/107, VII/110, VII/141
Bünyamin (Ş.) VII/002, VII/682, VII/694, VII/696
Büsr b. Süfyân (Ş.) VII/109
Büyûtü's-sükyâ (Y.M.) VII/388, VII/429
büyük: ~ günah işlemek VII/629; ~ cemre VII/171; ~ günah VII/013, VII/043, VII/629; ~ günahlar VII/043; ~ günahların bağışlanması VII/013; ~ Hadis Külliyâtı (K.) VII/691; ~ hesap günü VII/573; ~lere hürmet VII/217
büyüklenmek VII/233, VII/642
büyüklük taslamak VII/281

C

Ca'fer b. Ebû Tâlib (Ş.) VII/151, VII/154, VII/276, VII/364, VII/60
Ca'fer'in oğlu Abdullah (Ş.) VII/583
Câbir b. Abdullah (Ş.) VII/85
Câbir b. Abdullah'ın eşi (Ş.) VII/326
cadde (Y.M.) VII/376
Câhiliye: ~ âdetleri ⇒ asaleti ile övünme VII/235 ⇒ Bahîra; ~ Arap toplumu VII/305; ~ döneminde bayram günleri VII/505; ~ döneminde faiz VII/185; ~ düşüncesi VII/227
cami: ~ temizliği VII/374; ~ yaptırmak VII/408
Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem (K.) VII/686
Câmiu'l-usûl (K.) VII/688
Câmiu'l-usûl li ehâdîsi'r-resûl (K.) VII/688
can: ~ dokunulmazlığı VII/607; ~ güvenliği VII/100, VII/269, VII/279, VII/520; ~a kıymak VII/641; ~ı uğruna öldürülme VII/364; ~ını korumak VII/363
canlı: ~ resimleri VII/530; ~ tasvirler VII/653; ~lara zarar verme VII/373; ~ları diriltecek olan üfleniş VII/550; ~ların sudan yaratılmış olması VII/385; ~ların yaratılışı VII/385; ~ların yaşama hakkına tecavüz VII/646
cariyenin efendisini doğurması VII/603
cehalet VII/213; ~in artması VII/607; ~in şifası VII/336; ~in yayılması VII/597
cehennem: ~ bekçileri VII/655; ~ ehli VII/569, VII/627, VII/640, VII/641, VII/642, VII/644, VII/655; ~den kurtulmak VII/639, VII/640; ~den sorumlu olan Mâlik isimli melek VII/655; ~i bekleyen melekler VII/654; ~le korkutma VII/574; ~likler VII/019, VII/569, VII/646; ~liklerin yiyeceği VII/651
Celâl VII/372, VII/698
celîl otu VII/389
Cem'u'l-fevâid min Câmii'l-usûl (K.) VII/691
cemaat: ~ liderliği VII/213; ~le namaz VII/314, VII/541
Cemâl VII/372, VII/540
Cemâziyelâhir ayı VII/042
Cemel Vakası VII/165
Cemerât (Y.M.) VII/172
cemreler VII/171, VII/172, VII/173
cenaze: ~ için ayağa kalkma VII/563; ~ namazı VII/557; ~nin ardından yaya olarak gitme VII/563; ~nin arkasından gitme VII/563, VII/665; ~nin yıkanacağı su VII/561; ~ye iştirak etmek VII/561; ~ye katılmak VII/541, VII/559; ~yi defnetme VII/564; ~yi takip etmek VII/563; ~yi

taşımak VII/557; ~yi yıkamak VII/561
cenin VII/538
cennet: ~ bekçileri VII/673; ~ ehli VII/433, VII/569, VII/627, VII/673, VII/674, VII/676; ~in sekiz kapısı VII/673; ~lerin sayısı VII/675; ~likler VII/019, VII/569; ~te cihad kapısı VII/671; ~ten çıkarılma VII/667
Cerbâ (Y.M.) VII/619
ceza: ~ günü VII/627; ~ verme yetkisi VII/239; ~ vermek VII/647; ~ların kaldırılması VII/633; ~ların şahsîliği VII/185
Ci'râne (Y.M.) VII/128, VII/129, VII/130, VII/133
Cibrîl hadisi VII/539
cihad etme VII/025, VII/032, VII/518, VII/671
cilt hastalığı VII/339
cinayet: ~ davaları VII/617; ~in cezası VII/071; ~ler VII/607; ~lerin artması VII/591, VII/607, VII/608
cinin musallat olması VII/015
cinnet geçirmek VII/021
cinsel: ~ ilişki VII/465; ~ saplantı VII/467
cinsellik VII/488
civar ülkeler (Y.M.) VII/312
cizye: ~ alma VII/280, VII/290; ~ gelirleri VII/201; ~ malları VII/280, VII/316; ~ tahsil etme VII/269, VII/279; ~ vergisi VII/280; ~ vermek VII/095, VII/201, VII/278, VII/280
coğrafî konum (Y.M.) VII/238
cömertlik VII/127, VII/486
Cuhfe (Y.M.) VII/030, VII/166, VII/184, VII/389
cuma: ~ günü gusletmek VII/465; ~ namazı VII/154, VII/476
cumartesi günü VII/269
cübbe VII/054, VII/309
Cüheyne kabilesi (K.K.) VII/225, VII/229, VII/230
Cüheyneli sahâbî (Ş.) VII/455
cünüplük: ~ hâli VII/287; ~ten dolayı gusletmek VII/287
Cürhüm: ~ kabilesi (K.K.) VII/237; ~lüler (K.K.) VII/237
Cüşemoğulları (K.K.) VII/483
Cüzâm (K.K.) VII/238
cüzzam VII/442; ~lıdan kaçma VII/442

Ç
çakıl taşları VII/161, VII/674
çalgı aletleri VII/499, VII/503
çalmak VII/093
çan VII/282; ~ sesi VII/282; ~ sesi kullanmak VII/282
çaresiz kalma VII/418
çarşaf VII/325
çarşı VII/016, VII/090, VII/264, VII/312
çevre: ~ bilinci VII/373; ~ bunalımı VII/380; ~ sorunları VII/380; ~ şartları VII/373; ~ temizliği VII/386, VII/443; ~nin dengesini bozmak VII/376; ~nin, tabii kaynakların tahribi VII/373
çıban VII/339
çocuk: ~ları diri diri toprağa gömme VII/287; ~ları öldürme VII/027, VII/037, VII/128; ~ların fıtrat üzere doğması VII/128
çocukluk: ~ dönemi VII/431; ~ safhası VII/501
çok: ~ tanrıcı inanç ve ibadet şekilleri VII/289; ~ yemek VII/420
çöl şartları VII/238
çürümüş: ~ bedenlerin diriltilmesi VII/614; ~ kemiklerin dirilmesi VII/615, VII/653

D
dâbbe VII/601
dağlamak VII/338
dağlanmak VII/553
dağlar: ~ meleği VII/254; ~ın yerleştirilmesi VII/373; ~ın yürütülmesi VII/608
daha güzeli yapmaya çalışmak VII/539
Dahhâk b. Abdurrahman b. Arzem el-Eşa'rî (Ş.) VII/425
dâr (Y.M.) VII/395
dargın: ~ları barıştırmak VII/512; ~ların gönlünün alınması VII/511; ~lık VII/317
darı VII/435
darî' VII/655
Dârimî'nin Sünen'i (K.) VII/495
darlık zamanları VII/311
dâru'l-bekâ (Y.M.) VII/399
dâru'l-fenâ (Y.M.) VII/399
Dârünnedve (Y.M.) VII/028, VII/252, VII/254, VII/399
davet: ~ mektupları VII/277; ~e icabet VII/195, VII/270, VII/273, VII/421
davetçi VII/031
dayanışma VII/213, VII/228
Deccâl VII/353
dedikodu VII/644
def çalmak VII/499
değerler: ~ sistemi VII/318; ~e saygı VII/213
deli şair VII/021
deliklere abdest bozma VII/379
demir tarak VII/247, VII/327
demirci ustaları VII/329
Demîrî (Ş.) VII/689
dengenin bozulması VII/373
dengesiz beslenme VII/420
deniz: ~ hayvanları VII/520; ~ suyu VII/376, VII/388, VII/520; ~ suyuyla abdest alma VII/387, VII/520; ~ yolculuğu VII/387, VII/520
depremler: ~in artması VII/595; ~in çoğalması VII/591, VII/607
dereotu VII/337
derilerin yenilenmesi VII/656
ders alma VII/266
deva VII/333; ~yı yaratanın Allah olduğu VII/341
deve: ~ işkembesi VII/251; ~ koşturma VII/493; ~ yarışı VII/498; ~nin yaratılışı VII/538
devlet: ~ başkanı VII/257; ~ başkanlığı VII/215; ~ görevlileri VII/219; ~ yönetimi VII/239; ~in baş idarecisi VII/221
Deyyân VII/616
dğız ve diş bakımı VII/454
Dıhye b. Halîfe el-Kelbî (Ş.) VII/277
Dımaşk (Y.M.) VII/177, VII/680, VII/683, VII/684
Dırâr b. Ezver (Ş.) VII/203
Dırâr b. Hattâb (Ş.) VII/081
dış: ~ görünüş VII/468; ~ güzellik VII/466, VII/489
diğer: ~ din mensupları VII/201; ~ din ve kültürleri taklit VII/542; ~ dinler VII/093; ~ dinlerde ibadet VII/374; ~ inanç mensupları VII/508; ~ insanlara saygı VII/453; ~ peygamberler VII/018, VII/180, VII/627
diğerkâmlık VII/153; ~ ahlâkı VII/541
dikensiz sidr VII/674
dikili taşlar VII/434
dikişsiz kumaş VII/483, VII/562
dil: ~ ile düzeltmek VII/216; ~ ile işlenen günahlar VII/644; ~ine hâkim olmak VII/643
dilbilimciler VII/530
dilencilik yapmak VII/646
din: ~ adamları VII/044, VII/264, VII/265, VII/278, VII/288; ~ ayrımı gözetmek VII/292; ~ düşmanı VII/056; ~ istismarcıları VII/586; ~ kardeşliği VII/319; ~ ve vicdan hürriyeti VII/269, VII/280; ~de aşırı gitmek VII/632; ~de aşırılık

VII/161; ~de aşırılıktan sakınmak VII/161; ~den dönme VII/201, VII/203, VII/204, VII/640; ~den dönmeye zorlamak VII/292; ~e davet VII/116; ~i korumak VII/363; ~i öğrenmek VII/182; ~i öğretmek VII/099, VII/133; ~i tebliğ VII/027; ~i yaymak VII/103; ~i tebliğ etmek VII/134, VII/229; ~in gereklerine riayet VII/597; ~in kemale ermesi VII/174, VII/247; ~ini korumak uğruna öldürülen VII/364; ~ini özgürce yaşamak VII/032; ~ini serbestçe yaşamak VII/521; ~lerin sembolleri VII/531; ~lerini değiştirenler VII/255; ~-toplum ilişkisinin devam etmesi VII/584
dinî: ~ yozlaşma VII/606; ~ motifler VII/529; ~ grup VII/289; ~ hayatın yozlaşması VII/606; ~ hayatın zayıflaması VII/605; ~ konularda tartışma çıkarmak VII/251
dinlemek ve itaat etmek VII/183, VII/211
dinlenme zamanı VII/474
dinlenmeye ve uyumaya teşvik VII/444
dirayetli olmak VII/140
diriliş VII/194, VII/572, VII/613, VII/614; ~ günü VII/613; ~i inkâr VII/613
dirilme VII/463, VII/613
diş: ~ bakımı VII/454; ~ temizliği VII/451, VII/453, VII/454, VII/464; ~leri temizlemek VII/191, VII/192, VII/327, VII/454, VII/464, VII/465
dişiliğini sergilemek VII/489
diyet ödemek VII/101, VII/269
diz: ~ dövme VII/583; ~lere vurma VII/582
doğa şartları VII/431
doğal: ~ afetler VII/564; ~ felâketler VII/595; ~ ihtiyaçlar VII/477; ~ imkânlar VII/372; ~ kaynaklar VII/372, VII/373, VII/376; ~ ortam VII/241
doğru: ~ söylemek VII/661; ~ yoldan ayrılmak VII/658; ~ yoldan sapmak VII/656, VII/658; ~ yolu bulmak VII/658
doğruluk VII/278, VII/637, VII/667; ~tan ayrılmak VII/496, VII/637
doğum esnasında vefat eden kadınlar VII/446
doktor: ~lar VII/335, VII/336; ~luk VII/336
dokunulmazlık VII/137, VII/146
dolunay VII/031
domuz eti VII/418
dosdoğru yol VII/445, VII/522, VII/653, VII/668
dönüş yapılabilecek boşama VII/299
dört müd VII/328
dövme yaptırmak VII/466, VII/488, VII/489
dövmek VII/170, VII/645
dua: ~ âdâbı VII/421; ~ eden sâlih evlat VII/403; ~ların en faziletlisi VII/170; ~nın kabul edilmesi VII/415; ~ya âmin deme VII/510
dul: ~ hanımlar VII/299; ~ kalmış kadının evlenmesi VII/299, VII/300
Dûmetü'l-Cendel (Y.M.) VII/280
durgun suya abdest bozmak VII/376, VII/383, VII/386
duygu istismarı VII/643
duygusallığa kapılmak VII/583
duygusuzluk VII/371
Dübbâ' VII/326
düğün: ~ gecesi VII/552, VII/559; ~ merasimi VII/493; ~ yemeği VII/093
dünya: ~ âhiret dengesi VII/353; ~ hayatının geçiciliği VII/582; ~ hırsı VII/371; ~ malına düşkünlük VII/240, VII/371, VII/593, VII/596; ~nın geçiciliği VII/620; ~ya tamah VII/551
dünyalık için birbiriyle çekişme VII/183
dünyevî: ~ menfaatler VII/134; ~ zevkler VII/582; ~ zevklerden uzaklaşmak VII/565; ~leşme VII/355
düşmanla karşılaşmayı dilemek VII/037, VII/044
düşmanlık(ğ) VII/040, VII/041, VII/144; ~a varan tartışma VII/497
düşünme kabiliyeti VII/435

E
ebedî hayat VII/522, VII/667
ebediyet arzusu VII/551
Ebrehe (Ş.) VII/105, VII/110
Ebtah (Y.M.) VII/168, VII/169
Ebû Abdurrahman el-Fihrî (Ş.) VII/125
Ebû Âmir el-Eş'arî (Ş.) VII/129
Ebû Azze Abdullah b. Amr b. Umeyr (Ş.) VII/071
Ebû Basîr Utbe es-Sekafî (Ş.) VII/114, VII/115, VII/116
Ebû Bekir (Ş.) VII/17 , VII/194
Ebû Bekir'(Hz.)in kızı Esmâ ⇒ Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ (Ş.) VII/029
Ebû Bekir'in damadı Zübeyr b. Avvâm (Ş.) VII/143
Ebû Bekir'in kızı Âişe ⇒ Peygamberimizin hanımı Hz. Âişe (Ş.) VII/063, VII/071
Ebû Bekir'in kızı Esmâ (Ş.) VII/029
Ebû Bekir'in oğlu Abdullah (Ş.) VII/029
Ebû Bekre (Ş.) VII/130, VII/161
Ebû Berâ' Âmir b. Mâlik b. Ca'fer (Ş.) VII/100
Ebû Berze el-Eslemî (Ş.) VII/461, VII/471
Ebû Cehil b. Hişâm (Ş.) VII/015, VII/020, VII/021, VII/028, VII/052, VII/053, VII/056, VII/057, VII/058, VII/059, VII/065, VII/142, VII/145, VII/228, VII/245, VII/250, VII/251, VII/254, VII/255, VII/256
Ebû Cehl b. Hişâm (Ş.) VII/252
Ebû Cehm (Ş.) VII/303
Ebû Cendel (Ş.) VII/112, VII/113, VII/115, VII/117
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (Ş.) VII/692
Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs b. İshak el-Ezdî (Ş.) VII/682, VII/697
Ebû Dâvûd'un Sünen'i (K.) VII/495
Ebû Eyyûb el-Ensârî (Ş.) VII/032, VII/351, VII/421
Ebû Hanife (Ş.) VII/682, VII/694
Ebû Hârise (Ş.) VII/280
Ebû Humeyd (Ş.) VII/225, VII/367
Ebû Hüreyre (Ş.) VII/30 , VII/432, VII/484, VII/509, VII/525
Ebû İshâk (Ş.) VII/063, VII/121
Ebû Katâde (Ş.) VII/140
Ebû Leheb (Ş.) VII/052, VII/229, VII/249, VII/250, VII/251
Ebû Mâlik el-Eş'arî (Ş.) VII/235
Ebû Mes'ûd el-Ensârî el-Bedrî (Ukbe b. Amr) (Ş.) VII/309, VII/315
Ebû Müveyhibe (Ş.) VII/191
Ebû Nadre (Ş.) VII/235
Ebû Râfi' (Ş.) VII/173, VII/265, VII/576
Ebû Recâ' el-Utâridî (Ş.) VII/535
Ebû Rifâe (Ş.) VII/325
Ebû Ruhm (Ş.) VII/140
Ebû Sa'lebe el-Huşenî (Ş.) VII/285
Ebû Safvân (Ümeyye) (Ş.) VII/255
Ebû Saîd el-Hudrî (Ş.) VII/037, VII/067, VII/293, VII/596, VII/611, VII/629, VII/651,

VII/659, VII/664
Ebû Seleme (Ş.) VII/028, VII/560, VII/573
Ebû Süfyân b. Hâris (Ş.) VII/015, VII/039, VII/051, VII/052, VII/053, VII/065, VII/068, VII/071, VII/077, VII/078, VII/081, VII/082, VII/102, VII/116, VII/121, VII/127, VII/131, VII/139, VII/141, VII/142, VII/143, VII/145, VII/257, VII/277, VII/278
Ebû Süfyân'ın eşi Hind bnt. Utbe (Ş.) VII/065, VII/068, VII/145
Ebû Şahm (Ş.) VII/090
Ebû Talha (Ş.) VII/195, VII/406, VII/517, VII/697
Ebû Tâlib (Ş.) VII/229, VII/252, VII/28
Ebû Ubeyd (Ş.) VII/505, VII/510
Ebû Umâre (L.) VII/121
Ebû Umeyr (Ş.) VII/495
Ebû Ümâme (Ş.) VII/273
Ebû Ümâme el-Bâhilî (Ş.) VII/623
Ebû Vâil (Ş.) VII/107
Ebû Vehb (L.) VII/081
Ebû Zer el-Gıfârî (Ş.) VII/235, VII/242
Ebû Zür'a (Ş.) VII/525
Ebu'd-Derdâ (Ş.) VII/177, VII/181, VII/333, VII/371, VII/435, VII/485
Ebu'l-Ahvas Avf b. Mâlik (Ş.) VII/483
Ebu'l-Buhterî (Ş.) VII/015
Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihân (Ş.) VII/417
Ebu'l-Kâsım (L.) VII/596, VII/684, VII/688, VII/689, VII/692, VII/693, VII/694
Ebu'l-Münzir (L.) VII/679
Ebu'ş-Şehm (Ş.) VII/270
Ebu'z-Zübeyr (Ş.) VII/161, VII/601
Ebvâ (Y.M.) VII/165
edebe riayet etmek VII/561
edebî sanatlar VII/541
edebiyat sanatları VII/540
efsunlama yoluyla tedavi VII/339
eğlence türleri VII/500
Ehad VII/056
ehil olma VII/218
Ehl-i Beyt VII/182
ehlî eşek eti VII/094
Ehl-i: ~ kitab VII/261, VII/268, VII/277; ~ kitaba benzemek VII/564; ~ kitabın iffetli kadınlarıyla evlenme VII/277; ~ kitabın yiyecekleri VII/277; ~ kitap geleneği VII/576; ~ kitapla Mecûsîlerin farkı VII/290
ekin: ~ bitmez vadi (Y.M.) VII/237, VII/348; ~ bitmez yer (Y.M.) VII/348
ekmeğin çöpe atılması VII/420
ekolojik denge VII/373
el: ~ değirmeni VII/313; ~ sanatları VII/527, VII/540, VII/542; ~ temizliği VII/464
elbiseyi kibirle yerlerde sürümek VII/537
elhamdülillâh VII/559
elleri yıkamak VII/326, VII/464
elli: ~ bin seneye tekabül eden bir gün VII/645; ~ vakit olarak belirlenen namaz VII/019
emân verme VII/092, VII/100
emanet: ~e riayet VII/594; ~i ehline vermek VII/217; ~i sahibine verme VII/661
Emevîler VII/409
emir bi'l-ma'rûf VII/695
emzirme VII/431
en: ~ büyük kabileler VII/483; ~ büyük kabileler (K.K.) VII/483; ~ hayırlı ümmet VII/216; ~ önemli ibadetler VII/517; ~ yakın gök (Y.M.) VII/538
Enbâr (Y.M.) VII/507, VII/696
Enceşe (Ş.) VII/295, VII/301
endüstriyel atıklar VII/376
Enes b. Mâlik'in kardeşi Ebû Umeyr (Ş.) VII/495
Enes b. Mâlik'in üvey babası Ebû Talha (Ş.) VII/406
Enmâr (K.K.) VII/238, VII/485
ensar VII/318; ~ ile muhacir arasındaki kardeşlik VII/238; ~ kabileleri (K.K.) VII/225, VII/229
erâk ağacı VII/327, VII/453, VII/645
Erdemliler Sözleşmesi VII/228
Erkam b. Ebu'l-Erkam (Ş.) VII/399, VII/408
Erkam'ın evi (Y.M.) VII/399
erkek: ~lerin altın takması ve ipek giymesi VII/339, VII/486; ~lerin azalıp kadınların çoğalması VII/597, VII/607
esed kabilesi (K.K.) VII/202, VII/203
Esedoğulları kabilesi (K.K.) VII/077, VII/203, VII/230
esir: ~ alınan sahâbîler ⇒ Amr b. Ümeyye (Ş.) VII/101; ~lere yapılacak muamele VII/215; ~leri serbest bırakma VII/316
eski dinine geri dönme VII/070
Eslem kabilesi (K.K.) VII/230
Eslemoğulları (K.K.) VII/141
Esmâ bint. Ebû Bekir (Ş.) VII/029
estetik VII/338, VII/541; ~ değerler VII/373; ~ duygu VII/541; ~ duygular VII/399; ~ kaygı VII/466; ~ operasyonlar VII/338
Esved el-Ansî (Ş.) VII/199, VII/201, VII/202, VII/203
eş: ~e karşı nezaketli davranma VII/455; ~i için süslenme VII/488
Eş'arîler (K.K.) VII/231, VII/238
Eşca' kabilesi (K.K.) VII/080, VII/090, VII/225, VII/229
Eşca'lılar (K.K.) VII/077
eşitlik prensibi VII/217
et yemeği VII/326
etkili konuşma VII/202, VII/276
etnik: ~ ayrımcılık VII/365; ~ mensubiyet VII/217
evcil hayvanlar VII/327
evcilik VII/398
evlât(d): ~ acısı VII/549; ~ı iyi yetiştirme VII/409; ~ın hayırlı olması VII/409
evler: ~i kabirlere çevirme VII/579; ~in önlerini temiz tutma VII/374, VII/443
evlilik VII/398; ~ hayatı VII/298; ~le oluşan akrabalık VII/093
evrendeki tabiî ve ekolojik denge VII/373
Evs b. Havlî (Ş.) VII/195
Evs b. Hucr (Ş.) VII/030
Evs kabilesi (K.K.) VII/080, VII/128, VII/229, VII/240, VII/267, VII/365
evsizler VII/410
Evtâs Gazvesi VII/129
Evtâs mevkii (Y.M.) VII/125, VII/128
Eyle (Y.M.) VII/184, VII/280, VII/619
Eymen el-Habeşî (Ş.) VII/311
Eyüp Sultan (Ş.) VII/355
Eyyûb b. Mûsâ (Ş.) VII/689
Ezâhir yolu (Y.M.) VII/142
ezanın meşru kılınması VII/215, VII/282, VII/541
Ezd kabilesi (K.K.) VII/238, VII/240
ezgiler VII/295
eziyete katlanma VII/032
ezlâm VII/529
Ezruh (Y.M.) VII/280, VII/619

F
faiz yiyen insanlar VII/020
faizcilik yapmak VII/263
fakir: ~i doyurma VII/379, VII/665; ~i koruyan vakıflar VII/407; ~lere yardım etme VII/406; ~lerin sı-

kıntılarına çare olmak VII/508
fal: ~ kalemleri VII/529; ~ okları VII/143, VII/434
fare VII/325
Fârisî (Ş.) VII/218
farklı: ~ din mensupları VII/292; ~ milliyete mensup insanlar VII/365
Farslar (K.K.) VII/218
Farslılar (K.K.) VII/242
Fârûk (L.) VII/681, VII/685
farz namazın önemi VII/617
Fâtıma bnt. Esed (Ş.) VII/486
Fâtıma bnt. Kays (Ş.) VII/303
Fâtımalar (Ş.) VII/486
fayda: ~lı ilim VII/403; ~sı kesintisiz devam eden sadaka VII/408
fazla uyumak VII/475
fecir VII/170
fedakârlık VII/032, VII/033, VII/665
Fedâle b. Ubeyd (Ş.) VII/025
Fedek (Y.M.) VII/094, VII/095, VII/179, VII/18 , VII/316, VII/403, VII/406, VII/407; ~ arazisi (Y.M.) VII/403, VII/406; ~ Yahudileri VII/094; ~liler VII/094
Felâk Sûresini okumak VII/476
ferak VII/326
feryat figan etmek VII/555, VII/561, VII/575, VII/582
feth-i mübîn VII/257
fetihten sonra hicret VII/025
fetva istemek VII/299
fey VII/179
Feyrûz ed-Deylemî (Ş.) VII/202
Fezâreliler (K.K.) VII/077
Fezâreoğulları (K.K.) VII/230
fıkh VII/680
fıkhî meseleler VII/303
fıkıh ehli VII/352
Fırat (Y.M.) VII/348, VII/507
fırtına VII/145, VII/257
Fıtır VII/505; ~ bayramı VII/505; ~ sadakası VII/508
fıtrat: üzere doğma VII/128; ~ üzere ölme VII/471, VII/477; ~ın gereği olan beş şey VII/461; ~tan olan şeyler ⇒ avret bölgesindeki kılları temizlemek VII/461, VII/461 ⇒ bıyığı kısaltmak, VII/461 ⇒ koltuk altındaki kılları temizlemek, VII/461 ⇒ sünnet olmak, VII/461 ⇒ tırnakları kesmek
fıtrî bir din olan İslâm VII/466
fidan dikmek VII/371, VII/377
figüratif sanat VII/531
Fihroğulları (K.K.) VII/249
fil ordusu VII/171; ~nun helâk edildiği yer (Y.M.) VII/171
Filistin (Y.M.) VII/276, VII/354, VII/441
Firavun'un kavmi (K.K.) VII/499
Firdevs (Y.M.) VII/195, VII/676, VII/681; ~ cenneti VII/195
fîsebîlillâh VII/390
fiten VII/018, VII/355; ~ rivayetleri VII/355
fitne VII/022, VII/641; ~ kelimesi VII/573
fiziksel rahatsızlık VII/339
fuhuş VII/488; ~ yapan VII/488; ~ yaptıranlar VII/488
Furkan Günü (L.) VII/057
Fuzûlî (Ş.) VII/390

G
gaflete dalma VII/547
ganimet: ~ elde etmek için savaşmak VII/053, VII/089; ~in beşte biri VII/093
gargara VII/336
gasp: ~ ⇒ başkasının hakkını VII/301, VII/632, VII/633, VII/645 ⇒ başkasının malına tecavüz; ~ fiilinin âhiretteki sonucu VII/645
Gassân (K.K.) VII/220, VII/238; ~ meliki VII/220
Gatafân (K.K.) VII/091, VII/230; ~lılar (K.K.) VII/077, VII/080, VII/089, VII/091, VII/203, VII/230
gazilik VII/364
Gazzâlî (Ş.) VII/500, VII/501, VII/683
gece: ~ defnetme VII/564; ~ ibadet etmek VII/475; ~ ibadetine kalkmak VII/444, VII/475; ~ namaz kılma VII/307, VII/314, VII/643; ~ namazına kalkmak VII/477; ~ nöbet tutmak VII/359; ~ uykusu VII/444, VII/454; ~ yolculuğu VII/022, VII/519; ~ yürüyüşü VII/017; ~leri sabaha kadar namaz kılmak VII/444; ~leyin dişleri temizlemek VII/454, VII/464; ~nin tamamını uyku ile geçirmeme VII/444
geçmiş: ~ kavimler VII/585; ~ milletler VII/585
gelecek: ~ tasavvuru VII/596, VII/598; ~te ortaya çıkacak anlaşmazlıklar VII/594
gelenek: ~ öğeleri VII/363; ~ler VII/018, VII/278, VII/287, VII/389
genç: ~ sahâbîler ⇒ Abdullah b. Abbâs (Ş.) VII/029, VII/051 ⇒ Osman b. Ebu'l-Âs'ı Tâif (Ş.), VII/081 ⇒ Berâ' b. Âzib (Ş.), VII/184 ⇒ Abdullah b. Amr (Ş.), VII/218 ⇒ Zeyd b. Hâlid (Ş.), VII/252 ⇒ Abdullah b. Ömer (Ş.); ~ sahâbîler (Ş.) VII/127
genel: ~ af VII/145; ~ miras hükümleri VII/180
gerçek(ğ): ~ müflis VII/645; ~i yalanlama VII/639; ~ müminler VII/032
gerdanlık VII/070; ~lar VII/109
gereksiz harcama VII/373
gıda temizliği VII/421, VII/447
Gıfâr kabilesi (K.K.) VII/225, VII/229, VII/230, VII/429
gıyabî cenaze namazı VII/276
gıybet VII/019, VII/574; ~ ederek insanların etlerini yiyen VII/019; ~ etmek VII/566
giyinmenin ahlâkî yönü VII/487
gizli şirk VII/642
göçmen süvari (L.) VII/146
göğün: ~ kandillerle donatılması VII/538; ~ yaratılışı VII/538; ~ yükseltilmesi VII/373, VII/538
gök cisimleri VII/292
gökyüzü VII/372, VII/538
gölgelik yerlere abdest bozmak VII/369
gönü; ~ huzuru VII/409; ~ zenginliği VII/319, VII/666; ~leri fethetmek VII/041, VII/147; ~leri İslâm'a ısındırma VII/132
gönül: ~ almak VII/421, VII/511
görünmeyen ordular VII/030, VII/030, VII/082
görüyormuşçasına kulluk VII/539
gösteriş: ~ için giyinmek VII/487; ~ merakı VII/641; ~ niyetiyle Kur'an okuma VII/657; ~ yapma VII/486
göz: ~ değmesi VII/339; ~ sağlığını koruma VII/337
gözetleme yapmak VII/499
gusletme VII/287, VII/336, VII/455, VII/465
gusül: ~ abdesti VII/510; ~ almak VII/387
güçlü kabileler (K.K.) VII/213
güler yüzlülüğün sadaka oluşu VII/456
Gülsüm b. Hidm (Ş.) VII/031
gümüş biriktirme VII/657
günah: ~ kapsamına giren davranışlar VII/043 ⇒ akrabalarla ilişkileri koparmak, VII/641 ⇒ abdest alırken; ~a aldırmamak VII/640; ~ıyla övünme VII/626; ~lardan arınmak VII/375; ~ların bağışlanması VII/013; ~ların ba-

ğışlanmasına vesile ⇒ “Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr” demek VII/643 ⇒ sâlih amel; ~ta ısrar VII/640
güneş: ~ batarken namaz VII/290; ~ doğarken namaz VII/290, VII/291, VII/564; ~ giren eve doktor girmez VII/340; ~ tam tepede iken cenaze defnetme VII/564; ~ tutulması VII/573, VII/605, VII/649; ~ tutulması namazı VII/573; ~in batıdan doğması VII/025, VII/601, VII/607; ~in dürülmesi VII/608
Güney Arapları (K.K.) VII/228
günlük beden bakımı VII/464
günün: ~ en bereketli zaman dilimi VII/475; ~ ilk saatleri VII/475
güvence verme VII/142, VII/267
güvenlik vergisi VII/269
güvercin beslemek VII/498, VII/499
güzel: ~ ahlâk VII/637, VII/666; ~ giyinme VII/485; ~ kıyafetler giyinmek VII/486, VII/487; ~ koku sürmek VII/163 ⇒ bebeğe, VII/557, VII/561; ~ koku sürünmek VII/163, VII/449, VII/465; ~ konuşma VII/304; ~ söz VII/040
güzellik şehri (Y.M.) VII/349, VII/363, VII/367, VII/374

Ğ
Ğamîm (Y.M.) VII/109

H
Habbâb b. Eret (Ş.) VII/213, VII/247, VII/253, VII/309, VII/553
Habbâl (Ş.) VII/203
Habeş: ~ asıllı sahâbîler ⇒ Bilâl b. Rebâh (Ş.) VII/183, VII/242 ⇒ Enceşe (Ş.); ~ dili VII/488; ~ göçmenleri VII/488; ~ hükümdarı VII/561
habeşçe VII/488
Habeşistan (Y.M.) VII/027, VII/250, VII/253, VII/275, VII/276, VII/317, VII/361, VII/362, VII/488, VII/528, VII/585; ~ kralı VII/253; ~ muhacirleri VII/362
hac: ~ görevleri VII/163; ~ Günlüğü VII/163; ~ ibadeti VII/348, VII/351, VII/398; ~ mevsimi VII/027; ~cı umreye çevirme VII/168; ~cın sünnetleri VII/163
hacamat yaptırma VII/165, VII/337, VII/338
Haccâc (Ş.) VII/352
haccetü'l-Belâğ VII/163
hacılara su dağıtma VII/144, VII/172
hacim ölçüsü VII/327, VII/328
Hacûn (Y.M.) VII/145, VII/168
haç VII/282; ~ resimleri VII/525
haçlı Seferleri VII/355
hadarîler VII/238
haddi: ~ aşan VII/547; ~ aşma VII/133, VII/387
hadira VII/377
hadis: ~ edebiyatı VII/347; ~ kaynağı VII/587; ~ kaynakları VII/169, VII/203, VII/487, VII/573, VII/587, VII/619, VII/639, VII/644; ~ kaynakları ve şerhleri VII/639; ~ kitapları VII/464, VII/495; ~ literatürü VII/606; ~ rivayetleri VII/596, VII/618; ~ sahifeleri (K.) VII/408; ~ şerhleri VII/639; ~ talebeleri VII/518; ~ tarihi VII/689; ~i yanlış rivayet etme VII/575; ~lerin yazıya geçirilmesi VII/407
Hadramevt (Y.M.) VII/247, VII/253, VII/598
hafızların şefaat hakkı VII/628
haftada bir defa yıkanma VII/465
hahamların rab edinilmesi VII/282, VII/584
hainlik yapmak VII/037
Hak Dini Kur'an Dili (K.) VII/682
hak: ~ gaspı VII/633; ~ ile bâtılı VII/057; ~ ve yükümlülükler VII/279
hakaret etmek VII/015
hakem ⇒ aile huzursuzluklarında VII/082, VII/267 ⇒ Übey b. Kâ'b
Hakîm b. Hızâm (Ş.) VII/039, VII/141, VII/279
hâkim VII/642
hakkı: ~ gasp etmek VII/632; ~ söylemek VII/216
haksız: ~ kazanç VII/645; ~ yere bir cana kıymak VII/641; ~ yere öldürmek VII/641
haksızlık(ğ): ~ etme VII/090, VII/185, VII/269; ~ yapma VII/219; ~ yapmama VII/146; ~ı önlemek VII/228
haktan sapmak VII/180
Halep (Y.M.) VII/686, VII/692
halhal VII/063
Hâlid b. Saîd b. Âs'ın kızı Ümmü Hâlid (Ş.) VII/488
Hâlid b. Velîd (Ş.) VII/068, VII/081, VII/109, VII/110, VII/117, VII/126, VII/128, VII/140, VII/142, VII/144, VII/147, VII/151, VII/156, VII/157, VII/204, VII/206, VII/329, VII/364, VII/408
Hâlid b. Velîd'in eşi Ümmü Temîm (Ş.) VII/206
halîf VII/238
halifelerin sünnetine sarılmak VII/183
halifelik VII/093
halis buğday unu VII/313
halk: ~a hizmet VII/219; ~ın en şerlileri VII/640
hamallık yapma VII/309
hamamlar VII/082, VII/313
hamîm VII/654
Hamza'nın kızı Fâtıma (Ş.) VII/486
hanefîler VII/679
hanîf VII/288; ~ Dini VII/275, VII/287
hantem VII/326
Hanzala b. Rebî' el-Kâtib el-Üseyyidî (Ş.) VII/491, VII/495
hapishane VII/657
hapsedilen kedi VII/646
hapsetmek VII/028, VII/407
haraç vermek VII/095
Harâm b. Milhân (Ş.) VII/100
haram: ~ aylarda kan dökmek VII/042; ~ aylarda savaşmak VII/640; ~ Bölge (Y.M.) VII/042, VII/378, VII/586; ~ ile beslenme VII/415; ~ maddelerle tedavi VII/340; ~la tedavi VII/333
harbe VII/130
Hâris b. Umeyr (Ş.) VII/153, VII/155
Hâris'in kızı Zeyneb (Ş.) VII/094
Hârise b. Vehb el-Huzâî (Ş.) VII/591
Hârisoğulları (K.K.) VII/225, VII/229
harp, hiledir. VII/158
Harran (Y.M.) VII/292
Harrânîler (K.K.) VII/292
Harun (Ş.) VII/348, VII/681
Has'am kabilesi (K.K.) VII/172
Hasan-ı Basrî (Ş.) VII/215
hasene VII/693
haset: ~ duygusuna kapılmak VII/487; ~ etmek VII/303; ~ler VII/421, VII/665, VII/667
hasta ziyareti VII/304, VII/517, VII/541, VII/559, VII/666
hastalık(ğ): ~ta sabır VII/445; ~ın bulaşması VII/341, VII/442, VII/443; ~ın şifası VII/333; ~ın tedavi edilmesi VII/327
haşere VII/464, VII/646
Hâşimoğulları (K.K.) VII/173, VII/228, VII/229

Hâşir (L.) VII/035, VII/041
hat sanatı VII/531
Hâtıb b. Ebû Beltea (Ş.) VII/140
Hâviye VII/608
Havle bnt. Mâlik b. Sa'lebe (Ş.) VII/297
havralar VII/040
Havva (Ş.) VII/484, VII/663
havz-ı Kevser VII/433
hay(ı)r: ~ çeşmesi VII/409; ~ duada bulunmak VII/240; ~ hasenatta bulunmak VII/566; ~ kapıları VII/405, VII/643; ~ konuşmak VII/553; ~ müesseseleri VII/407; ~ söylemek VII/553; ~ ve şer VII/289; ~ yapmak VII/565; ~la anmak VII/565; ~lı evlât VII/403; ~severler VII/410; ~a vesile olma VII/241
hayâ VII/576; ~ duyma VII/583; ~ imandandır VII/643
hayâsızlık VII/300
hayat: ~ iksiri VII/153; ~a küsme VII/565; ~ın fitnesi VII/569
Hayber (Y.M.) VII/041, VII/077, VII/085, VII/087, VII/089, VII/090, VII/091, VII/092, VII/093, VII/094, VII/095, VII/114, VII/117, VII/129, VII/179, VII/265, VII/270, VII/300, VII/316, VII/364, VII/403, VII/405, VII/406, VII/407, VII/419, VII/422, VII/473, VII/484, VII/499, VII/517, VII/518, VII/645, VII/697; ~ arazisi (Y.M.) VII/093, VII/403, VII/406; ~ fethi VII/117, VII/406; ~ ganimetleri VII/090, VII/117; ~ Gazvesi VII/089; ~ Kalesi (Y.M.) VII/089; ~ Savaşı VII/090; ~ Seferi VII/419; ~ Yahudileri VII/091, VII/265, VII/270; ~'in fethi VII/094, VII/270, VII/407
hayratlar VII/389, VII/390
haysiyet VII/161, VII/185
hayvan: ~lara şefkat VII/379; ~lara yumuşak davranmak VII/519; ~ları hedef tahtası yapmak VII/379
Hazrec: ~ kabilesi (K.K.) VII/080, VII/229, VII/240, VII/365; ~liler VII/229
Hazvere (Y.M.) VII/144, VII/345, VII/359
Hebheb (Y.M.) VII/657
Hecer (Y.M.) VII/027, VII/290
hediye: ~ vermek VII/317; ~yi kabul etmek VII/241
hekimlik VII/336
helâk olmak VII/161
helâl: ~ kazanç VII/419; ~ rızıkla beslenme VII/419; ~ yiyecekler VII/422, VII/484; ~ yollardan kazanma VII/423
helva VII/422
Hemmâm b. Münebbih (Ş.) VII/671
hendek: ~ kazımı VII/073, VII/078, VII/079, VII/256, VII/327; ~ Muharebesi VII/315; ~ Savaşı VII/043, VII/089; ~ zaferi VII/103
her: ~ gün oruç tutmak VII/467; ~ namaz için abdest almak VII/456; ~ şeyi güzel yapma VII/539
Herakl'in ordusu VII/280
Herakliyus (Ş.) VII/155, VII/277, VII/278
herc VII/591
hesap(b): ~ günü VII/572, VII/573, VII/576; ~a çekilmeden kendini hesaba çekme VII/620; ~a çekilmek VII/425, VII/572, VII/611, VII/617; ~ ölçüsü VII/474; ~ sorucu VII/616; ~ vermek VII/613
Hevâzin (K.K.) VII/043, VII/121, VII/123, VII/125, VII/126, VII/127, VII/128, VII/129, VII/131, VII/139, VII/316, VII/483, VII/689; ~ ordusu VII/129; ~liler (K.K.) VII/121, VII/125, VII/128, VII/129, VII/130, VII/131, VII/132
heyetler VII/101, VII/131, VII/199, VII/201, VII/203; ~ yılı VII/231
heykel VII/525, VII/528, VII/531; ~ yapımı VII/525, VII/527, VII/530, VII/585; ~ yasağı VII/527; ~ler VII/498, VII/528; ~lerin aracı tanrı olarak kabul edilmesi VII/530
heykeltıraşlar VII/527, VII/531
Hıms (Y.M.) VII/280
Hıristiyan: ~ Araplar VII/154, VII/155; ~ beldeler VII/281; ~ Bizans VII/531; ~ din adamları VII/288; ~ Hükümdar VII/275; ~ kabileleri VII/278; ~ kral VII/276; ~ öğretisi VII/280; ~ Rumlar VII/276, VII/290; ~ toplumu VII/281; ~lar VII/201, VII/282, VII/484, VII/564, VII/585; ~lar nazarında Hz. İsa VII/585; ~lara muhalefet VII/282; ~laştırmak VII/128; ~lık VII/242, VII/275, VII/282, VII/285, VII/613; ~lıktan İslâm'a ihtida VII/282
hırs VII/102, VII/256, VII/371, VII/596
hırsızlık yapmak VII/027
hibe etmek VII/401
Hicaz Bölgesi (Y.M.) VII/205, VII/238
Hicr (Y.M.) VII/013, VII/021, VII/354
Hicr kuyuları (Y.M.) VII/388
hicret izni VII/028, VII/029
hiçlik VII/552
hidayet: ~e ermek VII/560; ~e tâbi olmak VII/278
hikmetli sözler VII/227
Hilfu'l-Fudûl VII/228
hilyeler VII/531
Himyer (K.K.) VII/238
Himyer (Y.M.) VII/238
Himyerîler VII/240
Hind (Ş.) VII/070; ~ bnt. Utbe (Ş.) VII/065, VII/068, VII/145; ~ dinleri VII/613
Hindistan (Y.M.) VII/690
Hira Mağarası (Y.M.) VII/275, VII/349, VII/350, VII/399
Hîre (Y.M.) VII/520
Hişâm b. Hakîm (Ş.) VII/279
Hişâm b. Hakîm b. Hızâm (Ş.) VII/279
hizmetçiler VII/031, VII/180, VII/192, VII/235, VII/242, VII/301, VII/304, VII/393, VII/483, VII/486
hizmetkâr VII/207
hizmetler VII/410
hoşgörü VII/093, VII/131
Hubâb b. Münzir (Ş.) VII/054, VII/066
Hubeyb el-Ensârî (Ş.) VII/099
Huceyr b. Ebû İhab (Ş.) VII/100
Hud Peygamber (Ş.) VII/166
Hudayr'ın oğlu Üseyd (Ş.) VII/128
Hudeybiye (Y.M.) VII/105, VII/110, VII/257; ~ Antlaşması VII/040, VII/277; ~ Barış Antlaşması VII/039; ~ günü VII/107
hukuka dayalı yönetim VII/239
hukukî: ~ ihtilâflar VII/217; ~ ihtilâfları çözmek VII/217
Humeydî (Ş.) VII/579, VII/585, VII/684
humre VII/341
humus VII/057
Huneyn (Y.M.) VII/146; ~ savaşı VII/119, VII/121, VII/126, VII/127
Huneys el-Âmirî (Ş.) VII/114
hurafeler VII/586
huriler VII/675
hurma kütüğü VII/313, VII/352
Huseyl b. Hârice (Ş.) VII/090
hutbe VII/171
Huyey b. Ahtab (Ş.) VII/092,

VII/093, VII/266, VII/267, VII/270
Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiyye ⇒ Peygamberimizin hanımı Hz. Safiyye (Ş.) VII/093
Huzâa kabilesi (K.K.) VII/033, VII/109, VII/112, VII/230, VII/237
Huzâalılar (K.K.) VII/077, VII/110, VII/257
Huzeyfe (Ş.) VII/464
Huzeyfe b. el-Yemân (Ş.) VII/070, VII/082, VII/218
Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî (Ş.) VII/601
Huzeyl kabilesi (K.K.) VII/099
Huzeyme b. Sâbit (Ş.) VII/377
Hübel VII/143
Hübeyre b. Ebû Vehb (Ş.) VII/081
Hüdhüd VII/354
hüküm günü VII/628
hükümdarların İslâm'a daveti VII/277
hürmetsizlik VII/241
hüsnü'l-manzar VII/539
Hüzün Yılı VII/022

I
ılgın ağacı VII/353
Irak (Y.M.) VII/015, VII/089, VII/117, VII/276, VII/354, VII/355; ~lı VII/523
ırk VII/243; ~ ayırımı VII/214, VII/243; ~ ve renk ayrımı VII/292
ırkçılık VII/227, VII/365
Irku'z-zubye (Y.M.) VII/164
ırzını korumak VII/363
ızhır otu VII/351

İ
İbadet: ~leri ihmal VII/475; ~lerin kabulü VII/419
ibadethane VII/407
ibâha VII/495
İblis VII/289
İbn Balabân (Ş.) VII/684
İbn Büreyde (Ş.) VII/579
İbn Cüreyc (Ş.) VII/161
İbn Desinne (Ş.) VII/100
İbn Ezher (Ş.) VII/505
İbn Ezher'in azatlı kölesi (Ş.) VII/505
İbn Haldûn (Ş.) VII/203, VII/397, VII/687
İbn Kamie (Ş.) VII/069
İbn Kayyim el-Cevziyye (Ş.) VII/686
İbn Kemal Paşa (Ş.) VII/587
İbn Kudâme (Ş.) VII/686
İbn Mâce (K.) VII/495
İbn Mâce (Ş.) VII/495
İbn Şihâb ez-Zührî (Ş.) VII/123
İbn Teymiyye (Ş.) VII/585, VII/587, VII/687
İbn Uyeyne (Ş.) VII/496
İbnü'l-Cevzî (Ş.) VII/051, VII/202, VII/687
İbnü'l-Firâsî (Ş.) VII/387
ibnü's-sebîl (Ş.) VII/518
İbrahim Peygamberin eşi Sâre (Ş.) VII/347
İbrânîce VII/263
ibret almak VII/517, VII/518, VII/582, VII/583, VII/584
icabet etmek VII/254
icâre VII/030
İçki VII/326, VII/339, VII/427, VII/432, VII/433, VII/501; ~ içmede kullanılan kaplar VII/421; ~ içmek VII/433, VII/434, VII/640; ~ imalatı VII/339; ~ meclisleri VII/434; ~ üretmek VII/435; ~ yapmak VII/434; ~den ilaç VII/435; ~nin beden sağlığına zararı VII/435; ~nin haram kılınışı VII/434; ~nin haram kılınması VII/432; ~nin yasaklanışı VII/435; ~nin zararları VII/435
içme: ~ âdâbı VII/430; ~ sularının kullanımı VII/386
idareci VII/202, VII/215, VII/217, VII/219, VII/220, VII/221; ~lerin iltiması VII/597; ~ye itaat etmek VII/183
idarî görev verilmezdi VII/218
iddet: ~ bekleme süresi VII/565; ~ beklemek VII/299, VII/565
idrar: ~ bulaşan elbise VII/575; ~ sıçraması VII/575
İdris (Ş.) VII/348; ~ Peygamber (Ş.) VII/348
iffet: ~i korumak VII/666; ~li kadınlar VII/265; ~li kadınlarıyla evlenme VII/268
ifrat ve tefrit VII/420, VII/587, VII/630
iftira: ~ atmak VII/645; ~ etmek VII/629; ~ etmemek VII/027
ihanet: ~ etmek VII/267, VII/291, VII/646; ~ üzere ölmek VII/642
ihlâs VII/022
ihram: ~ bezi VII/613; ~ yasakları VII/165, VII/167, VII/168; ~a girmek VII/133; ~a girmeden önce gusletmek VII/163; ~dan çıkmak VII/167, VII/168; ~lıyken vefat etme VII/562
ihsan VII/542; ~ kavramı VII/539
ihtida VII/278
ihtikâr VII/352
ihtilâf: ~a düşmek VII/594; ~ları çözmek VII/217
ihtilâm VII/336
ihtiras VII/155, VII/184; ~lı olanlar VII/218
iki: ~ gün peş peşe oruç tutmak VII/467; ~ Nur Sahibi (L.) VII/475; ~ yeşil direk VII/168
İkiyüzlü: ~ insanlar VII/640; ~ kimse VII/640
ikiyüzlülük VII/240
ikonlar VII/528, VII/585
ikram: ~ etmek VII/287, VII/388, VII/421; ~da bulunmak VII/304, VII/510
İkrime b. Ebû Cehil (Ş.) VII/065, VII/146
il(i)m: ~ adamlarının vefatı VII/595; ~ için seyahat VII/518; ~ için yola çıkmak VII/181; ~ meclisleri VII/444; ~ merkezleri VII/353, VII/518; ~ öğrenmek VII/408, VII/518; ~ tahsil edilen okullar VII/409; ~ tahsil etmek VII/517, VII/518; ~ tahsili VII/146; ~ talebeleri VII/181, VII/182; ~in azalması VII/595, VII/597; ~in kaybolması VII/591; ~in ortadan kalkması VII/607; ~in yok olması VII/595, VII/607
ilaç: ~lar VII/300, VII/335, VII/336, VII/339; ~lı tedavi VII/336
ilahi kitaplar (K.) VII/63
ilâhî: ~ adalet VII/629, VII/630; ~ takdire boyun eğmek VII/196; ~ yardım VII/055, VII/256
ilâhlar VII/021, VII/145
ilk: ~ anayasa VII/214; ~ bayramlaşma VII/509; ~ defa mancınık kullanılması VII/129, VII/134; ~ ganimet malı VII/042, VII/123; ~ hesaba çekilecek amel VII/617; ~ hicret eden sahâbî VII/254; ~ iki halife dönemi VII/398; ~ şefaat edecek olan VII/623
İlyas (Ş.) VII/695; ~ Peygamber (Ş.) VII/695
İmam Mâlik (Ş.) VII/579
İmam Şâfiî (Ş.) VII/408, VII/522
imâmet VII/192
imamlık VII/195
iman: ~ edenlere düşmanlık VII/281; ~ın bir göstergesi VII/032; ~ın kalbe yerleşmesi VII/203; ~ın şubeleri VII/374
imar ve iskân VII/396
imparator VII/277
İmrân b. Hıttân (Ş.) VII/525
İmrân b. Husayn (Ş.) VII/535

inanç: ~ birliği VII/231; ~ özgürlüğü VII/040
inançsızlar VII/354
inançsızlık VII/018, VII/399
İncil (K.) VII/275, VII/277, VII/288, VII/528
infak VII/318; ~ çeşitleri VII/406
inkâr: ~ edenler VII/030, VII/037, VII/082; ~ etmek VII/043, VII/059, VII/639; ~a sapmak VII/646; ~cılar VII/144, VII/147, VII/572
inkârcılık(ğ) VII/240; ~ı yaymak VII/606
insan: ~ fıtratı VII/389, VII/453; ~ fıtratında bulunan şeyler ⇒ ağız temizliği VII/464 ⇒ bilme ve bilgi üretme kabiliyeti; ~ onuru VII/501; ~ onuruna yakışmayan tavırlar VII/501; ~ resimleri VII/529; ~ ruhu VII/446; ~ sağlığı VII/374, VII/396, VII/419, VII/446; ~ sağlığına zarar verme VII/419, VII/423, VII/435; ~ sağlığına zararlı VII/432; ~ sağlığına zararlı içecekler VII/433; ~ sağlığını tehdit VII/421; ~ tabiatı VII/011, VII/466, VII/551; ~a değer verme VII/131; ~a saygı VII/292; ~daki mal hırsı VII/596; ~ı eğitmek VII/663; ~ı öncelemek VII/219; ~ı salt bedene indirgeme VII/466; ~ın arzuları VII/373, VII/663; ~ın en güzel surette yaratılması VII/467, VII/537; ~ın ölüsüne de dirisine de saygı VII/563; ~ın ruh ve bedenden meydana geldiğini VII/446; ~ın ruhunu dinlendirmek VII/501; ~ın sorumlu tutulması VII/372; ~ın yaratılış gayesi VII/550; ~ın yaratılışı VII/466, VII/467, VII/663; ~ın zayıflığı VII/157; ~lar arasında hüküm verme VII/217; ~lar arasında iyiliklerin, güzelliklerin yayılması VII/216; ~lardan uzaklaşmak VII/154; ~ları incitmek VII/644; ~ları islâm'a davet VII/027; ~ları kazanmak VII/041; ~ları küçük görmek VII/481; ~ları küçümsemek VII/533; ~ları uyarmak VII/249; ~ların en hayırlısı VII/206; ~ların kusurlarını bağışlamak VII/665
insanî: ~ değerler VII/501; ~ değerlere saygı VII/213, VII/292; ~ değerleri aşındırmak VII/512; ~ değerleri yüceltmek VII/512; ~ değerleri zayıflatmak VII/501; ~ muamele VII/093
insanlık(ğ): ~ onuru VII/045; ~ın hidayeti VII/032; ~ın kurtuluşu VII/249; ~ dışı uygulamalar VII/276
intihar VII/553
intikam: ~ alma VII/065, VII/094, VII/147, VII/266; ~ almamak VII/154; ~ ateşi VII/102; ~ duyguları VII/265; ~ duyguları besleyen VII/265; ~ duygusuyla hareket etmek VII/154; ~ hırsı VII/256
inzâr VII/597
inzivaya çekilmek VII/154
ipek: ~ elbise giymek VII/318, VII/483, VII/485; ~ giymek VII/339; ~ giysiler VII/487; ~ kullanmak VII/339
İran (Y.M.) VII/078, VII/117, VII/241, VII/242, VII/276, VII/289, VII/311, VII/314, VII/315, VII/487, VII/613; ~ kökenli insanlar VII/241; ~ orduları VII/276; ~ sosyetesi VII/487; ~'da ortaya çıkan din VII/289; ~lı askerler VII/202; ~lılar VII/277, VII/289
irdebb VII/329
irfan VII/353
irtidat etmek VII/640
Îs (Y.M.) VII/115
Îs b. Damra b. Zinbâ' (Ş.) VII/033
İsa Peygamber (Ş.) VII/018, VII/280, VII/282, VII/348, VII/527, VII/528, VII/584, VII/585, VII/601, VII/606, VII/626, VII/627, VII/684, VII/689, VII/693, VII/696
İsâbe (K.) VII/685
İshak Peygamber (Ş.) VII/183, VII/348
iskân VII/396, VII/398; ~ problemi VII/398; ~ siyaseti VII/352
İslâm etmemek VII/387
İslâm tebliğ VII/276
İslâm: ~ âlimleri VII/530; ~ daveti VII/250; ~ Devleti VII/043, VII/279; ~ devletindeki cizye uygulaması VII/278; ~ dışı davranışlar VII/217; ~ düşünce tarihi VII/540; ~ düşüncesi VII/572; ~ estetik anlayışı VII/539; ~ geleneği VII/572; ~ hukuku VII/695; ~ kültürü VII/411; ~ medeniyeti VII/348, VII/350, VII/411, VII/519, VII/540; ~ mimarisi VII/397; ~ sanatı VII/531; ~'a davet VII/027, VII/281; ~'a daveti engelleme VII/250; ~'a girmek VII/041, VII/201, VII/203, VII/258; ~'a ısındırmak VII/121, VII/131; ~'ı anlatmak VII/092, VII/099, VII/217, VII/229, VII/325; ~'ı kabul etme VII/080, VII/145, VII/241, VII/264; ~'ı kabul etmeme VII/279; ~'ı tebliğ VII/027; ~'ı terk etmek VII/021; ~'ın ilkeleri VII/239; ~'ın kadına verdiği değer VII/298; ~'ın tevhid ilkesi VII/278; ~da tevhid VII/587
İslâm'un fethi VII/355
İslâmcılar VII/586
İslâmî: ~ sanat anlayışı VII/532
İsmail b. Muhammed (Ş.) VII/679, VII/688
İsrâ gecesi VII/011
israf: ~ etmek VII/420
İsrafil (Ş.) VII/575
israftan sakınmak VII/373
İsrâiliyat VII/606
İsrâiloğulları (K.K.) VII/052, VII/214, VII/268, VII/585
İstanbul (Y.M.) VII/354, VII/355, VII/679, VII/681, VII/682, VII/683, VII/684, VII/688, VII/689, VII/690, VII/691, VII/692, VII/693, VII/695, VII/696, VII/697, VII/698
istiğfar VII/581
istihza VII/154
istikamet VII/281
istila VII/040
istismar: ~ etme VII/206, VII/489
istişare: ~ eden VII/211; ~ etmek VII/054, VII/083, VII/155, VII/214, VII/215, VII/221, VII/441; ~de bulunma VII/155; ~nin toplum içindeki önemi VII/215
iş: ~ ahlâkı VII/540; ~i en güzel biçimde yapma VII/540; ~i en uygun şekilde yapma VII/540; ~ini sağlam yapma VII/539
işçi istihdamı VII/316
işçilik VII/539
işkence: ~ etmek VII/045, VII/279; ~ görmek VII/241; ~ye maruz kalmak VII/112
itaat: ~i tavsiye VII/221; ~in sınırı VII/215
itikâfta temizlik VII/465
itkân VII/540
iyi: ~ eş VII/393; ~ niyet VII/155
iyilik(ğ): ~ ve güzellik şehri (Y.M.) VII/349; ~e teşvik VII/595; ~i emretmek VII/216, VII/406, VII/628; ~i teşvik VII/216
iz sürücüleri VII/029
izhir otu VII/071, VII/309

K
Kâ'b b. Eşref (Ş.) VII/264, VII/265
Kâ'b b. Lüheyoğulları (K.K.) VII/021
Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî (Ş.) VII/101
Kâ'boğulları (K.K.) VII/139
kab(i)r: ~ ahvali VII/572, VII/574; ~ alanlarının yeşillendirilmesi VII/575; ~ azabı VII/170, VII/574, VII/575, VII/576; ~ azabı inancı VII/576; ~ azabından Allah'a sığınma VII/571; ~ fitnesi VII/573; ~ hayatı VII/573; ~ sorgusu VII/572; ~ ziyareti VII/579, VII/582, VII/583, VII/584; ~ ziyareti yasağı VII/581, VII/582; ~ ziyaretinin âhireti hatırlatması VII/574, VII/582; ~ ziyaretleri VII/574, VII/583; ~lere doğru namaz kılınmaması VII/586; ~leri yer seviyesine indirmek VII/531; ~lerin ibadethaneye çevirmesi VII/579; ~lerinin kıble tarafına doğru meyilli olması VII/564; ~e birden fazla kişinin defnedilmesi VII/564; ~i ilk açılacak olan VII/623; ~in daralması VII/576; ~in genişletilmesi VII/573
kabak VII/313, VII/326
kabalık VII/239
Kâbe VII/140, VII/141, VII/237, VII/347, VII/41 ; ~ hizmetleri VII/144; ~'de kan dökmek VII/039, VII/141; ~'nin anahtarı VII/109; ~'nin inşası VII/237; ~'yi çıplak olarak tavaf VII/484
kabile: ~ rekabet ve taassubu VII/206; ~ taassubu VII/227; ~lerin bayrakları VII/141; ~cilik VII/227, VII/228, VII/238
kabristan (Y.M.) VII/587; ~da Kur'an okuma VII/583; ~ları ağaçlandırma VII/377, VII/575
kaburga kemikleri VII/571
kader: ~ inancına VII/442; ~den kaçma VII/441
kadılık VII/317
kadın: ~ hakları VII/300; ~ haklarına riayet VII/303; ~a karşı şiddet VII/301; ~ı boşamak VII/297; ~ın hakkına el uzatılması VII/295; ~ın iddet beklediği süre VII/565; ~lara iyi muamele VII/301; ~lara karşı nazik olma VII/301; ~ların kabirleri ziyaret etmeleri VII/583; ~ların mescide gelmesi VII/304; ~ların miras ve mülkiyet hakkı VII/304; ~ların tek başlarına yolculuk yapması VII/519
kadife VII/195
Kâdisiyye (Y.M.) VII/204, VII/261
kâfur VII/433
kâhin VII/204, VII/252
Kahire (Y.M.) VII/680, VII/681, VII/682, VII/683, VII/690, VII/694
Kahtânîler (K.K.) VII/228, VII/237
Kalîb Kuyusu (Y.M.) VII/058
Karadâvî (Ş.) VII/689
Kâre kabilesi (K.K.) VII/099
Karkara (Y.M.) VII/101
Kasvâ VII/170
Kaynukâ çarşısı (Y.M.) VII/264, VII/268, VII/312
Kaynukâoğulları'nın mahallesi (Y.M.) VII/312
Kays b. Kesîr (Ş.) VII/177, VII/181
Kays b. Sa'd b. Ubâde (Ş.) VII/039, VII/261
Kayser (Ş.) VII/078
Kebşe bnt. Ma'n (Ş.) VII/299
Kedâ (Y.M.) VII/142, VII/167
kelime-i tevhid VII/364
Ken'ân diyarı (Y.M.) VII/347
kendi: ~ canına kıyma VII/641; ~ çocuğunu öldürmek VII/641; ~ soyuna körü körüne tarafgirlik VII/238; ~ söyledikleriyle amel etmeme VII/642; ~ni beğendirme VII/126; ~ni beğenme VII/134, VII/233; ~ni diğer insanlardan büyük görme VII/642; ~ni kadına benzetme VII/467; ~ni öldürme VII/641; ~sini hesaba çeken VII/620
Kenzü'l-ummâl (K.) VII/371, VII/377, VII/475, VII/679
kerahet: ~ vakitleri VII/564; ~ vakti VII/291
kertenkele VII/596
kesici aletler VII/327
kesilmeyen sevap pınarı VII/406
keşişler VII/281
kezzâb VII/199
kıblenin: ~ değişmesi VII/419; ~ Kâbe'ye çevrilmesi VII/268
kılık kıyafet VII/485
kına VII/337
kırıcı şekilde şakalaşma VII/497
kısas VII/094, VII/696
kıssa VII/374
kıtlık VII/082, VII/313
kıyâme VII/019, VII/603
kıyamet: ~ ahvali VII/604; ~ alâmetleri VII/355, VII/399, VII/601, VII/603, VII/605, VII/606, VII/607; ~ günü VII/218, VII/249, VII/378, VII/525; ~ gününün yalanlanması VII/653; ~ ne zaman kopacak VII/601; ~ zamanının yaklaşması VII/595, VII/604; ~in kopma vakti VII/604; ~in kopma zamanı VII/605; ~in kopması VII/572, VII/591, VII/595, VII/605, VII/613; ~in ne zaman kopacağı VII/603; ~in vakti VII/603; ~in yaklaşması VII/018; ~te hesap VII/418
kız: ~ çocuğu doğması VII/298; ~ çocuklarına VII/408; ~ çocuklarını diri diri toprağa gömme VII/287
Kızıldeniz (Y.M.) VII/115
kib(i)r VII/057, VII/134, VII/398, VII/481, VII/642; ~lenme VII/487, VII/537, VII/641, VII/642, VII/663; ~li şeytan VII/642; ~ine yenik düşme VII/220
kibar olmak VII/301
Kifâye (K.) VII/684; ~ fî ilmi'r-rivâye (K.) VII/684
kilise VII/528; ~ler VII/040, VII/276
kimsesiz VII/298
kimyasal: ~ atıklar VII/376, VII/388; ~ maddeler VII/387
Kinâne b. Ebu'l-Hukayk (Ş.) VII/092
Kinâneoğulları (K.K.) VII/173, VII/223, VII/228
Kinde (K.K.) VII/238
kîrât VII/328
kirlenen sular VII/386
kirli sular VII/388; ~ın hastalık sebebi olması VII/389
Kisrâ (Ş.) VII/078
Kitâb-ı Mukaddes VII/082, VII/263, VII/267, VII/528, VII/613
Kitap(b): ~ ehli VII/259; ~ı sağ tarafından verilme VII/616
koğuculuk VII/574
koku sürünmeme VII/613
koltuk altını temizlemek VII/461
komşu: ~ hakkı VII/376; ~lara eziyet etme VII/641; ~luk ilişkileri VII/541; ~nun havasını engelleme VII/541; ~nun kişi üzerindeki hakkı VII/541; ~nun kötü olması VII/397; ~ya ikram etmek VII/421
konut VII/398; ~lar VII/395
korkaklık VII/066
korku ve ümit VII/643
köpeklerin içtiği kapların yıkanması VII/386
kör VII/639
kötü: ~ davranıştan sakındırmak VII/574; ~ işe şefaatçi olma VII/633; ~ davranışlar VII/641;

~ eş VII/393; ~ ev VII/393; ~ konuşma VII/644; ~ müjde VII/298; ~ söz VII/566, VII/643, VII/644
kötülemek VII/350
kötülük:~le anılmak VII/565; ~lerden sakındırmak VII/216, VII/217, VII/596; ~ten alıkoymak VII/216, VII/628, VII/656
kral peygamber VII/220
Kubâ (Y.M.) VII/031
kubûr VII/572
Kudâ (Y.M.) VII/173
Kudeyd (Y.M.) VII/166
Kudüs (Y.M.) VII/351, VII/354, VII/355
Kûfe (Y.M.) VII/483
kul: ~ hakkı VII/192, VII/465, VII/632, VII/646; ~ hakları VII/646
kulluk etmek VII/477, VII/539, VII/642
kumar oynamak VII/499
Kur'an: ~ okumak VII/251, VII/339, VII/583, VII/631, VII/657; ~ okurken tefekkür VII/583; ~ öğretmek VII/027, VII/304; ~'da adı geçen yegâne sahâbî VII/154; ~'ı güzel sesle okumak VII/541; ~'ı okuma VII/597; ~'ı okuyup ezberlemek VII/628; ~'ın şefaati VII/632
Kurayza (K.K.) VII/045, VII/256, VII/266, VII/267, VII/269; ~ yurdu (Y.M.) VII/267; ~lılar (K.K.) VII/266, VII/267; ~oğulları (K.K.) VII/079, VII/080, VII/081, VII/082, VII/089, VII/266, VII/267, VII/269, VII/315
Kurban: ~ Bayramı'nın birinci günü VII/161; ~ Bayramı'nın ilk günü VII/171; ~ Bayramlarının ilk günleri VII/509; ~ etleri VII/313, VII/318, VII/511; ~ kesilen gündür VII/505; ~ kesmek VII/114, VII/171, VII/505, VII/508, VII/511
kurbanlık VII/109
Kureyş kabilesi (K.K.) VII/110, VII/223, VII/225, VII/228, VII/229, VII/237, VII/301, VII/658
Kurrâ VII/097
kurut VII/313
kurutulmuş yoğurt VII/304
Kusay b. Kilâb (Ş.) VII/015, VII/143, VII/237
Kusem (Ş.) VII/195
kusurları örtmek VII/676
kuş evleri VII/399
kuşluk: ~ vakti VII/169, VII/251; ~ zamanı VII/572
kutsal: ~ kitaplar (K.) VII/082, VII/263; ~ mekânlar VII/276
kuyu suları VII/388
Kuzâh (Y.M.) VII/170
küçük(ğ): ~ görme VII/481; ~e şefkat göstermek VII/217; ~ abdest bozma VII/383
Küdâ (Y.M.) VII/167, VII/349
Külâb Savaşı VII/338
külliye VII/399
küskünleri barıştırmak VII/511
küslük VII/641
küsûf VII/573

L
lâbeteyn VII/078
lahit VII/564
Lahm (K.K.) VII/238
lahuti VII/347
Lahyey Cemel VII/165
lânet: ~ etmek VII/361; ~ okumak VII/102, VII/280; ~e müstahak olma VII/387; ~e sebep olan üç şey VII/369
lât VII/131
Leyla bnt. Hasme (Ş.) VII/028
lidere itaat VII/133
Lihyân (K.K.) VII/230
Lihyânoğulları (K.K.) VII/099, VII/100, VII/102
liyakat VII/217, VII/317
Lût: ~ kavmi (K.K.) VII/499; ~ Peygamber (Ş.) VII/499
lüks VII/311

M
Ma'bed VII/030
Ma'kil b. Yesâr (Ş.) VII/211
Ma'lâ yolu (Y.M.) VII/167
Ma'n (Y.M.) VII/155
ma'rûf VII/216, VII/690
Ma'rûr b. Süveyd (Ş.) VII/235
Ma'teb b. Kuşeyr (Ş.) VII/133
mağara arkadaşı VII/194
mahlûkata şefkat VII/519
Mahmûd b. Lebîd (Ş.) VII/403, VII/410
mahrem yerleri örten giysi VII/484
mahşer VII/477, VII/611; ~e götürmekle görevli iki melek VII/615
Mahzumoğulları (K.K.) VII/028, VII/228
Makâm-ı Mahmûd VII/627
Makrizî (Ş.) VII/256, VII/690
Maksadü'l-esnâ (K.) VII/683
mal: ~ güvenliği VII/269, VII/520; ~ hırsı VII/596
Mâlik b. Avf (Ş.) VII/125, VII/126, VII/128, VII/130
Mâlik b. Enes (Ş.) VII/189
Mâlik b. Hamza b. Ebû Üseyd es-Sâidî (Ş.) VII/049
Mâlik b. Nadle el-Cüşemî (Ş.) VII/483
manastır VII/154; ~lar VII/040
mancınık VII/129
Maria Kilisesi (Y.M.) VII/528, VII/585
matem VII/565
mazlum: ~a yardım etmek VII/227; ~un bedduası VII/219; ~un duası VII/515
Me'cûc VII/601
Me'vâ VII/676
meâric VII/022
Mecenne (Y.M.) VII/349, VII/361, VII/389; ~ Pınarı (Y.M.) VII/349, VII/361
Mecmai'z-zevâid (K.) VII/691
Mecûsîler VII/276, VII/285, VII/290; ~e benzememe VII/291
Mecûsîlik VII/201
Medine (Y.M.) VII/027, VII/078, VII/08 , VII/099, VII/220, VII/352, VII/353, VII/354, VII/396; ~ ismi VII/350; ~ Mescidi VII/195; ~ şehir devleti VII/220; ~ vesikası VII/214, VII/264; ~'nin havası VII/361, VII/362, VII/376; ~lilerin ölçeği VII/323
Medînetü'l-Münevvere (Y.M.) VII/680
medrese VII/399
mehir VII/298
Mehmet Akif Ersoy (Ş.) VII/697
Mekke (Y.M.) VII/237, VII/318, VII/327, VII/347, VII/354; ~'de savaşmak VII/137; ~'nin fethedildiği gün VII/146; ~'nin fethi VII/033, VII/095, VII/114, VII/125, VII/146, VII/343, VII/529; ~'nin kan dökülmeden fethedilmesi VII/039; ~lilerin affedilmesi VII/257
mekkûk VII/328
Mektebetü'l-Asriyye (K.) VII/683
Mektebetü'l-İslâmî (K.) VII/692
melâhim VII/606
melek: ~lerin bağışlanma dilemeleri VII/629; ~lerin duası VII/421; ~lerin girmeyeceği evler VII/525; ~lerin yıkadığı sahâbî VII/456
melekût âlemi VII/018
Melel (Y.M.) VII/164
melhame VII/041
melhamet VII/039
memleket: ~ sevgisi VII/362; ~ini sevme VII/363
Menât VII/143
Menhûl (K.) VII/683

merhamet: ~ duygusu VII/280; ~ etme VII/240; ~li davranma VII/666
Merrü'z-zahrân (Y.M.) VII/039, VII/166
Mersed b. Ebû Mersed el-Ganevî (Ş.) VII/051
Mervân (Ş.) VII/525
Mervân b. Hakem (Ş.) VII/123
Merve (Y.M.) VII/166, VII/167, VII/168, VII/172, VII/327, VII/348
Meryem as. (Ş.) VII/280, VII/298, VII/528
Mescid-i Aksâ (Y.M.) VII/017, VII/020, VII/021, VII/022, VII/352, VII/354, VII/419, VII/513, VII/518
Mescid-i Harâm (Y.M.) VII/017, VII/020, VII/022, VII/043, VII/114, VII/116, VII/142, VII/167, VII/419, VII/513, VII/518
Mescid-i: ~ Hayf (Y.M.) VII/172; ~ Nebevî (Y.M.) VII/239, VII/304, VII/316, VII/317, VII/354, VII/407; ~ Nebevî'nin genişletilmesi VII/317, VII/407
mesh: ~ etmek VII/191, VII/193; ~ müddeti VII/518
mestler VII/518; ~ üzerine mesh müddeti VII/518
Meş'ar-i Harâm (Y.M.) VII/170
Mevlânâ (Ş.) VII/552
meysir VII/498
Mezâd (Y.M.) VII/078
Mezhic (K.K.) VII/238
Mezopotamya (Y.M.) VII/292, VII/348
Mısır (Y.M.) VII/117, VII/220, VII/276, VII/311, VII/314, VII/328, VII/348, VII/354, VII/355, VII/613, VII/679, VII/682, VII/686, VII/687, VII/688, VII/689; ~ Hükümdarı (Ş.) VII/220
mihcem VII/327
mihcen denilen değnek VII/172
Mikdâd b. el-Esved (Ş.) VII/052
Mikdâm b. Ma'dîkerib (Ş.) VII/415
Mikdâm b. Şureyh (Ş.) VII/451
Minâ (Y.M.) VII/167, VII/169, VII/170, VII/171, VII/172, VII/173, VII/352, VII/397
minber VII/183, VII/184, VII/353
minnettarlık VII/473
minyatürler VII/531
miras: ~ âyetleri VII/300; ~ hükümleri VII/179; ~ paylaşımı VII/631
misafir: ~ ağırlamak VII/421; ~i ağırlamak VII/179
mistah VII/326
misvak: ~ kullanarak kılınan namaz VII/456; ~ kullanmak VII/449, VII/451, VII/464
Misver b. Mahreme (Ş.) VII/105, VII/107, VII/123
mizah VII/496; ~la ilgili rivayetler VII/495
modern hayat VII/595; ~ şartları VII/511
modern hayatın yoğunluğu VII/595
Mu'nis (Ş.) VII/066
Muallakât-ı seb'a (K.) VII/541
Muarres (Y.M.) VII/350
Muarris (Y.M.) VII/174
Muâviye (Ş.) VII/131, VII/303
Muâviye b. Ebû Sufyân (Ş.) VII/131
Muâviye b. Hayde el-Kuşeyrî (Ş.) VII/541
Muâz b. Afrâ (Ş.) VII/056
Muâz b. Amr (Ş.) VII/056
Muâz b. Cebel (Ş.) VII/133, VII/218, VII/219, VII/318, VII/643
Mucîbe el-Bâhiliyye (Ş.) VII/467
mucize VII/347
Mudar kabilesi (K.K.) VII/102, VII/206, VII/230, VII/239
Mugîre (Ş.) VII/015
Muğîs b. Cahş (Ş.) VII/633
Muhammed b. Mesleme (Ş.) VII/143, VII/265
Muhammed Hamidullah (Ş.) VII/690
Muhammed Mustafa (Ş.) VII/687
Muhammediyye (K.) VII/693
Muharrem VII/042
Muhassab (Y.M.) VII/168, VII/173
Muhayrık (Ş.) VII/406
Muhît VII/371
muhkem VII/129
Muhsin VII/688
Mukaffî (L.) VII/035, VII/041
Munsaraf (Y.M.) VII/165
Mus'ab b. Umeyr (Ş.) VII/027, VII/051, VII/071, VII/213, VII/254, VII/309, VII/364, VII/562, VII/563
Musa Peygamber (Ş.) VII/018, VII/288, VII/527, VII/626
musâfaha VII/491
musallâ VII/508, VII/509, VII/562
Musannef (K.) VII/679, VII/685
Musavvir VII/528
Mushaf (K.) VII/193
muska VII/341
Muşellel Mescidi (Y.M.) VII/166
mut'a VII/094
Mûte Savaşı VII/139, VII/158
muteber hadis kaynakları (K.) VII/587
Muttalib (Ş.) VII/100
Muttaliboğulları (K.K.) VII/229
Muvâfakât (K.) VII/692
müdd VII/328
müdye VII/327
müezzin VII/171, VII/317, VII/698; ~in sesi VII/371
müfessir VII/289, VII/531
mümini kasten öldürme VII/641
Münâvî (Ş.) VII/496, VII/522, VII/586, VII/690
Müntekâ (K.) VII/680
münzevi bir hayat yaşamak VII/594
Münzir b. Amr es-Sâidî (Ş.) VII/101
Münzîr b. Muhammed (Ş.) VII/101
Münzir b. Savâ (Ş.) VII/290
Mürreoğulları (K.K.) VII/077, VII/230
Müseylimetü'l-Kezzâb (Ş.) VII/071, VII/199, VII/201, VII/202, VII/204, VII/205, VII/206, VII/221
müsle VII/045
Müslüman'ın ahlâkı VII/464
Müstedrek (K.) VII/683
Müstevrid b. Şeddâd (Ş.) VII/393
müşrikler: ~in baskıları VII/027, VII/253; ~in işkenceleri VII/229, VII/553
mütevazı VII/143; ~ hayat VII/330
Müttakî el-Hindî (Ş.) VII/393
Müzdelife (Y.M.) VII/169, VII/170, VII/171; ~ gecesi VII/169
müzeffet VII/326
Müzeyne (K.K.) VII/225, VII/229, VII/230

N
Nabia Abbot (Ş.) VII/371, VII/377, VII/475, VII/679
Nadîrliler (K.K.) VII/265, VII/269
Nadîroğulları (K.K.) VII/077, VII/179, VII/265, VII/266, VII/267, VII/269, VII/270, VII/315
Nadr b. Hâris (Ş.) VII/523
Nadr b. Kinâne (Ş.) VII/015
nafaka VII/177; ~ temini VII/180
nafile namaz VII/170, VII/617
Nahle (Y.M.) VII/042
nakîr VII/326
namaz: ~ ibadeti VII/464; ~ı dosdoğru kılmak VII/237, VII/643; ~ı kaçırmamak VII/474; ~ı kaza etmek VII/081; ~ları cem etmek

VII/518
namazgâh (Y.M.) VII/167, VII/509
namus VII/185; ~unu korumak VII/041, VII/363, VII/661; ~unu muhafaza etmek VII/666
nasr-ı azîz VII/257
natüralist VII/531
nazar VII/339; ~ değmesi VII/339
nazarlık VII/341
Nebevî: ~ Tıp VII/336; ~ tıpta tedavi metotları VII/338
Necâşî (Ş.) VII/037
Neccâroğulları (K.K.) VII/032, VII/225, VII/229
Necid (Y.M.) VII/139, VII/611
Necip Fazıl (Ş.) VII/253, VII/275, VII/276, VII/561
Necmeddin el-Gaytî (Ş.) VII/554
Necrân (Y.M.) VII/202, VII/280, VII/281, VII/314; ~ heyeti VII/280; ~ Hıristiyanları VII/280
nedve VII/213; ~ üyeleri VII/213
nefis muhasebesi VII/584
nefsî arzular VII/667
nehiy ani'l-münker VII/216
Nemire (Y.M.) VII/169
nerd VII/498
Nesâî'nin es-Sünenü'l-kübrâ'sı (K.) VII/495
nesepleri kötüleme VII/235
neşş VII/328
nevât VII/328
Nevfel b. Hâris (Ş.) VII/081
Nevruz VII/507
nezaket VII/302, VII/303
Nihâvend (Y.M.) VII/204
nikâhı ilan etmek VII/499
Nil (Y.M.) VII/348
nimetlerin hor görmeme VII/420
Nîsâbûrî (Ş.) VII/694
niyâha VII/575
Nu'man b. Beşîr (Ş.) VII/109
Nuaymân (Ş.) VII/080
Nufâseoğulları (K.K.) VII/139
Nuh: ~ kavmi (K.K.) VII/585; ~ Peygamberin üç oğlu (Ş.) VII/378, VII/540, VII/585, VII/626
nüşre VII/339

O
ok atma VII/493, VII/498
okuma yazma VII/058
on kat sevap VII/019
orta yol VII/171
ortak: ~ koşanlar VII/214, VII/249, VII/627; ~ koşmak VII/635; ~ koşmamak VII/027
oruç(c): ~ bozma VII/141, VII/420; ~a başlama vakti VII/241
Osman b. Affân (Ş.) VII/111, VII/179, VII/213, VII/352, VII/377, VII/389, VII/403, VII/407, VII/410, VII/429, VII/471, VII/475, VII/567, VII/574, VII/665
Osman b. Affân'ın azatlı kölesi Hâni' (Ş.) VII/567
Osman b. Talha (Ş.) VII/217, VII/397, VII/560, VII/630
Osman Gazi (Ş.) VII/143, VII/144

Ö
öç almak VII/041
ödünç VII/119
öfke VII/298
öğle uykusu VII/475
öl: ~düğü hâl üzere diriltilme VII/609, VII/614; ~dükten sonra diriliş günü VII/572; ~dükten sonra dirilme VII/613; ~dürülenlere müsle yapma VII/045; ~meyi arzu etme VII/552; ~meyi dilemek VII/336; ~müş hayvan eti VII/418; ~ülerin iyiliklerini anma VII/557; ~üyü yıkamak VII/557
ölçü ve tartıda sahtekârlık VII/641
ölüm: ~ cezası VII/089; ~ meleği VII/182; ~ü çok sık hatırlama VII/551; ~ü çokça hatırlama VII/547; ~ü en çok hatırlayanlar VII/545; ~ü hatırlamak VII/550, VII/587; ~ü hatırlatma VII/579; ~ü istememe VII/547, VII/553
Ömer b. el-Hattâb (Ş.) VII/215, VII/405, VII/499
Ömer b. el-Hattâb'ın oğlu Abdullah ⇒ Abdullah b. Ömer (Ş.) VII/445, VII/537
Ömer b. Ubeydullah (Ş.) VII/028, VII/107, VII/209, VII/285, VII/505, VII/510, VII/629
Ömer Nasuhi Bilmen (Ş.) VII/113
övünme VII/144
özel: ~ hayatlar VII/303, VII/499; ~ mülkiyet VII/389

P
paylaşım VII/130
paylaşmak VII/204, VII/240, VII/241, VII/665
pazartesi ve perşembe VII/673
pejmürde bir vaziyet VII/483
pençesi olan yırtıcı kuşlar VII/094
perhiz VII/337
peş peşe oruç tutma VII/467
Peygamber: ~ Efendimize suikast VII/265; ~'e itaat VII/215; ~imiz (Ş.) VII/112; ~imizin abası VII/082; ~imizin adına bilerek yalan söyleme VII/644; ~imizin amcası Abbâs (Ş.) VII/028, VII/039, VII/066, VII/127, VII/141, VII/191, VII/192; ~imizin amcası Hz. Hamza (Ş.) VII/055, VII/070, VII/206, VII/256, VII/562, VII/563, VII/582; ~imizin amcasının kızı Ümmü Hâni (Ş.) VII/020, VII/168; ~imizin azadlı kölesi Ebû Müveyhibe (Ş.) VII/191; ~imizin azatlı kölesi Ebû Müveyhibe (Ş.) VII/191; ~imizin dadısı Ümmü Eymen (Ş.) VII/242; ~imizin eviyle minberi arası VII/353; ~imizin halası Ümeyme (Ş.) VII/288; ~imizin hanımı Hz. Âişe (Ş.) VII/167; ~imizin hanımı Hz. Cüveyriye bnt. Hâris (Ş.) VII/181; ~imizin hanımı Hz. Hafsa (Ş.) VII/302, VII/405; ~imizin hanımı Hz. Hatice (Ş.) VII/027, VII/275, VII/288, VII/399; ~imizin hanımı Hz. Meymûne (Ş.) VII/191; ~imizin hanımı Hz. Safiyye bnt Huyey (Ş.) VII/093, VII/17 , VII/270; ~imizin hanımı Hz. Sevde bnt. Zem'a (Ş.) VII/698; ~imizin hanımı Hz. Ümmü Seleme (Ş.) VII/109, VII/113, VII/189, VII/196, VII/276, VII/303, VII/528, VII/585; ~imizin hanımı Meymûne bnt. el-Hâris (Ş.) VII/191, VII/697; ~imizin kızı Hz. Fâtıma (Ş.) VII/187, VII/193, VII/195, VII/251, VII/309; ~imizin kızı Hz. Zeyneb (Ş.) VII/094, VII/554, VII/561; ~imizin sancağı VII/330; ~imizin torunu Hz. Hasan (Ş.) VII/496, VII/586; ~imizin torunu Hz. Hüseyin (Ş.) VII/430; ~lik iddia etme VII/206; ~lik iddiası VII/201, VII/221
psikolojik rahatsızlıklar VII/497
put: ~a tapıcılık VII/528; ~lara tapma VII/146, VII/254, VII/287, VII/625; ~lardan yardım bekleme VII/249
putperest VII/263; ~ler VII/349; ~lik VII/237, VII/276, VII/527, VII/529, VII/585

R
Râcife VII/550
Râdife VII/550
Râfi' b. Hadîc (Ş.) VII/067
Rahîk-ı Mahtûm VII/666
rahipler VII/281
Ramazan: ~ Bayramı VII/505; ~ bayramları VII/505; ~ orucu VII/643
Râmehürmüzî (K.) VII/691

Rânûnâ (Y.M.) VII/031
Ratîc (Y.M.) VII/078
Ravhâ VII/164
Ravza (Y.M.) VII/350
Rebeze (Y.M.) VII/235, VII/352
Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî (Ş.) VII/625
Rebîa b. Ümeyye b. Halef (Ş.) VII/169, VII/171
Rebîa kabilesi (K.K.) VII/239
Rebîaoğulları (K.K.) VII/206
Recî' (Y.M.) VII/045, VII/091, VII/099, VII/100, VII/102, VII/230
rekât VII/017
remel VII/117
resim VII/523, VII/528; ~li bir perde VII/529
ressam VII/527; ~lar VII/527, VII/531
Resûlü'ne itaat VII/215
reşâd VII/690
Reyyân Kapısı (Y.M.) VII/671, VII/673
Rıdvan Biati VII/111
rıtıl VII/328
rızık aramak VII/517
Ri'l (K.K.) VII/100, VII/101, VII/102, VII/230
ricâl VII/684
ridâ VII/020, VII/163, VII/314, VII/481
rikâk VII/606
Risâle (K.) VII/689
riyakâr: ~ kimseler VII/640; ~lar VII/642; ~lık VII/641
Riyâzü's-sâlihîn (K.) VII/688
Riyâzü's-sâlihîn Şerhi (K.) VII/688
Roma (Y.M.) VII/355, VII/531
Rubeyyi' bnt. Muavviz (Ş.) VII/500
Rûdânî (Ş.) VII/691
ruh VII/065, VII/463; ~un arınması VII/463
ruhsat VII/094
rukye VII/339
Rum (K.K.) VII/241
Rûme Kuyusu (Y.M.) VII/389, VII/407, VII/429
rûmîler (K.K.) VII/531
Rumlar (K.K.) VII/153, VII/154, VII/155, VII/277, VII/279, VII/290
Ruveyse (Y.M.) VII/165
Rükn-i Yemânî VII/167
rükû VII/517
rüşvet VII/219
rüya VII/027, VII/028, VII/199

S
Sa'b b. Cessâme (Ş.) VII/165
Sa'd b. Ebû Vakkâs (Ş.) VII/056, VII/070, VII/213, VII/374, VII/375, VII/393, VII/408, VII/431
Sa'd b. er-Rebî' (Ş.) VII/300
Sa'd b. Muâz (Ş.) VII/052, VII/066, VII/080, VII/082, VII/255, VII/267
Sa'd b. Ubâde (Ş.) VII/039, VII/041, VII/080, VII/141, VII/217, VII/267, VII/383, VII/389, VII/557, VII/566
Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Kays (Ş.) VII/142
sa'dân VII/611
sa'y VII/143
Sâa VII/603
Sâbiîler (K.K.) VII/289, VII/291, VII/292
Sâbiîlik VII/201
sabrı tavsiye VII/040
saç: ~ eklemenin hükmü VII/303; ~ ekletenler VII/488; ~ ekletme VII/488; ~ ve sakallarını boyatmak VII/484; ~ların boyanması VII/282; ~larına başkalarının saçlarını ekletenler VII/488
Sadaka: ~ verenler VII/666, VII/671; ~ vermek VII/309, VII/373, VII/419, VII/510; ~nın günahları söndürmesi VII/643; ~nın teşten koruması VII/617
Sadaka-i câriye VII/403, VII/409
sade hayat tarzı VII/317, VII/319, VII/330
saf ipek VII/486; ~ elbiseler VII/486
Safâ (Y.M.) VII/143, VII/145, VII/146, VII/166, VII/167, VII/168, VII/172, VII/249, VII/348, VII/408; ~ ile Merve VII/166, VII/167
safer VII/201
safların sık ve düzgün olup olması VII/541
Safvân b. Süleym (Ş.) VII/271
Safvân b. Ümeyye (Ş.) VII/065, VII/100, VII/119, VII/123, VII/125, VII/132
sağ tarafa uzanıp yatmak VII/471
sağlık(ğ): ~ın değerini bilme VII/454; ~ın kıymeti VII/335, VII/444; ~ın muhafazası VII/447
Sahîfetü's-sâdıka VII/408
Sahîhayn (K.) VII/683
Sahîh-i Buhârî (K.) VII/681
Sahîh-i Müslim (K.) VII/681, VII/690
sahte: ~ peygamberler VII/203, VII/204, VII/205; ~ peygamberlik iddiaları VII/207
Sâib b. Osman b. Maz'ûn (Ş.) VII/217
Saîd b. Ebu'l-Hasen (Ş.) VII/527
Saîd b. el-Müseyyeb (Ş.) VII/383
Saîd b. Zeyd (Ş.) VII/287
sakal: ~ları uzatmak VII/484; ~larını boyatmak VII/484
Sakîf kabilesi (K.K.) VII/043, VII/130, VII/131, VII/139, VII/254
Sakîfliler (K.K.) VII/129
salâh VII/681
salavât getirme VII/579
salgın hastalıklar VII/337
salih amel VII/377, VII/539; ~ler VII/444, VII/629, VII/630, VII/640, VII/642, VII/658
salih evlât VII/019, VII/409
Salih Peygamber (Ş.) VII/166
Sâlim b. Avfoğulları (K.K.) VII/031
samimiyet VII/032, VII/126, VII/145
San'a (Y.M.) VII/202, VII/247, VII/253, VII/598, VII/619
Sâre (Ş.) VII/347
sarhoş VII/427; ~ken cemaatle namaza durma VII/434; ~ken namaz kılma VII/434
sarımsak VII/340, VII/376
Sâsânî VII/043
Sâsânîler VII/531
satan VII/434
satranç VII/498
Saûd VII/657
savaş: ~a hazırlık VII/044, VII/090, VII/157; ~tan kaçmak VII/641
Sebe (K.K.) VII/021, VII/207, VII/238, VII/395, VII/528, VII/539, VII/615, VII/653, VII/675
sebeplere tutunma VII/059
sebîl VII/390, VII/518
Secâh (Ş.) VII/204, VII/205
secde izi VII/657
seferî VII/163
Sehâvî (Ş.) VII/693
seher vakti VII/029, VII/473
Sehl (Ş.) VII/032
Sehl b. el-Hanzaliyye (Ş.) VII/485
Sehl b. Huneyf (Ş.) VII/261
Sehl b. Sa'd (Ş.) VII/073
sekaleyn VII/182
Sekar VII/646
sekînet VII/079
Sel' Dağı (Y.M.) VII/078
selâm VII/094; ~ vermek VII/559, VII/586; ~ı yaygınlaştırma VII/661
Selâm VII/154

selâmlaşmak VII/269
selef-i sâlihîn VII/586
Seleme b. Eslem (Ş.) VII/102
Selimeoğulları (K.K.) VII/352, VII/398
Selmân-ı Fârisî (Ş.) VII/078, VII/242, VII/377
Selsebîl VII/433, VII/675
Semğ (Y.M.) VII/401, VII/405
Semîra (Y.M.) VII/203
Semûd (K.K.) VII/252, VII/387
Semüre b. Cündeb (Ş.) VII/067, VII/205, VII/696
senâ VII/131
Senâhu VII/488
Senetü'l-Vüfûd VII/280
Seniyyeteyn (Y.M.) VII/167
Seniyyetü'l-Mirar (Y.M.) VII/110
sennûtun VII/337
Serahsî (Ş.) VII/692
Serğ (Y.M.) VII/441
Serif (Y.M.) VII/167
seriyye VII/042, VII/043; ~ler VII/042
servet VII/041; ~ biriktirmek VII/644
sevap(b): ~ kapısı VII/407; ~ını Allah'tan dilemek VII/113; ~ defterinin açık kalması VII/519; ~ kazanmak VII/211, VII/408
Sevbân (Ş.) VII/197, VII/207
Sevr Mağarası (Y.M.) VII/029
Seyyâle (Y.M.) VII/163, VII/164
Sıddîk (L.) VII/022, VII/637, VII/644, VII/667
sırât VII/617; ~ köprüsü VII/611, VII/617, VII/618
sırât-ı müstakîm VII/522
sıtma: ~ hastalığı VII/337, VII/361; ~ nöbeti VII/361
Siba' b. Urfuta (Ş.) VII/090
Sicistânî (L.) VII/682, VII/697
sidr VII/327, VII/561; ~e ağacı VII/378
Sidretü'l-Müntehâ VII/022
sigara VII/447
sihirbaz VII/021
sikke VII/327
sikkîn VII/327
simge VII/529
sinameki VII/337
sirke VII/422
sivâk VII/453
siyaset VII/238, VII/318
soğan VII/376
sokak ve caddelerin temizliği VII/374
son nefes VII/101, VII/195, VII/560
sonsuz hayat VII/608
sorgu: ~ melekleri VII/359; ~ya çekilme VII/417
sorumluluk bilinci VII/183, VII/293, VII/576, VII/582, VII/583, VII/587, VII/664
soy:~ çokluğuyla övünme VII/243; ~unu öğrenme VII/238
soyut sanat VII/531
sömürü VII/153, VII/373
sövmek VII/057, VII/235, VII/645
söz: ~e sadakat VII/133; ~ünde durmak VII/497, VII/661, VII/664
sperm VII/572
statü VII/279
su: ~ hayratları VII/390; ~ içme âdâbı VII/430; ~ içmeye besmele ile başlamak VII/430; ~ kabağı VII/432; ~ Kasidesi VII/390; ~ kaynakları VII/182, VII/376, VII/618; ~ kaynaklarına abdest bozmak VII/369; ~ kaynaklarının giderek azalması VII/430; ~ kaynaklarının kirletilmemesi VII/387; ~ kaynaklarının korunması VII/376; ~ kaynaklarının tükenmesi VII/385; ~ medeniyeti VII/347, VII/390; ~ sıkıntısı VII/430; ~da boğulmak VII/261; ~ları ölçülü kullanmak VII/387; ~ların temizliği VII/386, VII/387, VII/390; ~yu oturarak içmek VII/431; ~yun kirlenmemesi VII/327; ~yun temizliği ve ölçülü kullanımı VII/386
suç: ~ isnadı VII/574; ~u itiraf VII/656; ~un ferdiliği VII/238
Suffe ashâbı VII/100
Suheyb (Ş.) VII/242, VII/696
Suheyb b. Sinân (Ş.) VII/121, VII/242, VII/250, VII/696
suikast: ~ girişimi VII/043; ~lar düzenleyen VII/268
sulh metni VII/111, VII/112
sunî saç kullanmak VII/488
Suriye (Y.M.) VII/077, VII/089, VII/276, VII/441
Suva' VII/585
Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh (Ş.) VII/099
Süheyb-i Rûmî (Ş.) VII/242
Süheyl b. Amr (Ş.) VII/111, VII/112, VII/429
Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel (Ş.) VII/112
Süleyman b. Büreyde (Ş.) VII/037, VII/577
Süleyman b. Surad (Ş.) VII/075
Süleyman Peygamber (Ş.) VII/351, VII/471, VII/475, VII/528, VII/539
Süleymoğulları (K.K.) VII/077, VII/101, VII/139, VII/141, VII/230
Sünen-i Ebî Dâvûd (K.) VII/679
sünnet: ~ olmak VII/287, VII/461; ~ yurdu VII/352; ~e uygun davranma VII/505; ~i öğrenmek ve yaşamak VII/303; ~in ruhuna ters olmayan VII/340; ~ler VII/378; ~siz VII/614
Sürâka b. Mâlik (Ş.) VII/030, VII/166, VII/168
Sürâka b. Mâlik b. Cü'şûm (Ş.) VII/168
Sürâka b. Mâlik el-Müdlicî (Ş.) VII/166
sürekli oruç tutma VII/336
Süreyyâ yıldızı VII/242
sürgüne gönderme VII/095
sürme kullanılması VII/337
sürmeli VII/675
süs VII/484; ~ eşyaları VII/486; ~ malzemesi VII/487
süsleme VII/531; ~ ahlâkı VII/488; ~ ihtiyacı VII/490
süslenmek VII/484, VII/486, VII/488, VII/489, VII/674, VII/675
süsler VII/529
süt: ~ denizleri VII/433; ~ emme VII/559; ~ ikram etme VII/427, VII/431; ~ sağma VII/325
sütanne VII/376, VII/549
süte su ilâve etme VII/431
sütkardeşler VII/128
sütten ırmaklar VII/433
Süyûtî (Ş.) VII/507, VII/692
süzme baldan: ~ ırmaklar VII/433; ~ nehirler VII/674

Ş

Şaban VII/697
Şâfî olan VII/340
şahit VII/102; ~lik VII/016, VII/632; ~lik etmek VII/121, VII/615
şair VII/021, VII/156, VII/390, VII/604, VII/667; ~ Fuzûlî (Ş.) VII/390; ~ler VII/288; ~lik VII/541
şaka: ~ yaparken yalan söylemek VII/496; ~ yapmak VII/241, VII/493, VII/496, VII/497
şakalaşmak VII/495, VII/496
şal VII/535
şalgam yaprağı VII/419
Şam: ~ bölgesi (Y.M.) VII/015, VII/051, VII/089, VII/095, VII/117, VII/153, VII/154, VII/181, VII/238, VII/277, VII/279, VII/289, VII/313,

VII/314, VII/345, VII/354, VII/355, VII/371, VII/387, VII/441, VII/442, VII/485; ~ kervanı VII/313
Şâme (Y.M.) VII/349, VII/361, VII/389, VII/682
Şamlılar VII/238
şans: ~ okları VII/434; ~ oyunları VII/434
şarap(b) VII/011, VII/339, VII/433; ~ı tedavi amaçlı kullanmak VII/339; ~ denizleri VII/433; ~ içme VII/287, VII/288, VII/597, VII/607, VII/608; ~ içmenin yaygınlaşması VII/607; ~tan ırmaklar VII/433
şârihler VII/531
şarkı VII/500; ~ söylemek VII/499, VII/503, VII/507; ~lar VII/499, VII/503
şatafata dalma VII/399
Şâtıbî (Ş.) VII/692
şavt VII/117
şeb-i arûs VII/552
şecaat VII/156
Şeddâd b. Evs (Ş.) VII/535
şefaat VII/621, VII/626, VII/630; ~ dilemek VII/629; ~ edilecek olanlar VII/626; ~ etme VII/623, VII/626; ~ etme izni veren VII/628; ~ etmelerine izin verilenler VII/626, VII/629, VII/632; ~ yetkisi VII/625, VII/633; ~çiler edinmek VII/625; ~e erişemeyecekleri VII/632; ~e hak kazanmak VII/633; ~e müstahak olanlar VII/632; ~i ilk kabul edilecek olan VII/623
şefaat-i uzmâ VII/627
şefkat gösterme VII/511, VII/565
şehâdet VII/133, VII/155; ~ etmek VII/091, VII/206, VII/273, VII/629
şehir: ~ devleti VII/214, VII/220, VII/239, VII/301; ~ hayatı VII/239, VII/240, VII/490; ~ kültürü VII/350; ~ planlaması VII/317; ~lerin anası VII/144, VII/347; ~leşme VII/542; ~li tüccarlar VII/241
şehit(d): ~ annesi VII/304; ~ düşmek VII/155, VII/256, VII/642; ~ mertebesi VII/446; ~ler VII/071, VII/631; ~lerin altı özelliği VII/628; ~lerin cenaze namazı VII/183; ~lerin defnedilmesi VII/562, VII/614; ~lerin gömüleceği mezarlar VII/071; ~ edilme VII/068, VII/100; ~ olma VII/056, VII/156, VII/562, VII/565
şehitlik(ğ) VII/364; ~in ve gaziliğin fazileti VII/364; ~ mertebesi VII/100
Şehr b. Bâzân (Ş.) VII/202
şehvet VII/632
şeker VII/313, VII/510
şemâil VII/477
şer faaliyetleri VII/606
şerefe saldırı VII/020
şerefü'l-mekân bi'l-mekîn VII/354
Şeybe b. Rebîa (Ş.) VII/015, VII/055, VII/252, VII/361
şeytan VII/352, VII/520, VII/642, VII/663; ~ benzetmesi VII/466; ~ çalgıları VII/499; ~ enseye üç düğüm atması VII/476; ~ işi birer pislik VII/434; ~ işi çalgılar VII/503; ~ taşlama yeri VII/171; ~ taşlamak VII/161, VII/170, VII/171, VII/172, VII/173; ~ın akılları çelmesi VII/476, VII/640, VII/667; ~ın aldatması VII/665; ~ın iğvası VII/207; ~ın kibri VII/663
şıranın içkiye dönüşmesi VII/326
şiddet uygulamak VII/091, VII/643
Şifâ bnt. Abdullah (Ş.) VII/336
şifa: ~ kaynağı VII/194, VII/340, VII/446; ~lı bitkiler VII/336
şiir VII/031, VII/068, VII/265, VII/499; ~ okuma VII/301
şirk VII/530, VII/587, VII/642; ~ bataklığı VII/132; ~ koşmak VII/281, VII/629, VII/639, VII/640; ~ toplumları VII/527; ~e bulaşma VII/629, VII/631; ~e bulaşma tehlikesi VII/530; ~e bulaşmamış kullar VII/634; ~e düşmek VII/183
Şuaybe limanı (Y.M.) VII/275
Şurahbil b. Amr (Ş.) VII/455
şübrüm VII/337
şükran VII/540
şükredenler VII/070
şükretme VII/375, VII/419, VII/445, VII/446
şüpheli durumlar VII/387

T

Tâbe (Y.M.) VII/349, VII/363, VII/367, VII/374
tabiat: ~ olayları VII/605; ~ varlıkları VII/372; ~a bakış VII/390; ~ın dengesi VII/373, VII/607; ~ın yaşam kaynağı VII/385; ~üstü güçler VII/442
tâbiîn: ~ büyükleri VII/215; ~ nesli VII/352
tabip VII/335; ~lik mesleği VII/335
tabutu taşıma VII/563
Tafîl: ~ Dağları (Y.M.) VII/349, VII/361; ~ suları VII/389
taharetlenme VII/221
Tahâvî (Ş.) VII/688, VII/690
tahiyyât VII/022
tahkir VII/068
tahrife uğramak VII/292
tahrik edici tarzda giyinmek VII/643
Tâif (Y.M.) VII/027, VII/042, VII/043, VII/125, VII/126, VII/128, VII/129, VII/130, VII/131, VII/133, VII/134, VII/230, VII/254, VII/355, VII/376, VII/407; ~ halkı VII/129; ~ kervanları VII/131; ~ kuşatması VII/129, VII/134; ~ malları VII/131; ~ Muhasarası VII/133; ~ savunması VII/131; ~ surları VII/129; ~'teki Veht arazisi (Y.M.) VII/407; ~liler (K.K.) VII/027, VII/131
takdir-i ilâhî VII/199
taklit etmek VII/484, VII/538, VII/542
takva VII/184, VII/243, VII/522; ~ dışında bir üstünlüğün olmaması VII/217; ~ elbisesi VII/484, VII/490; ~ sahibi kimseler VII/433, VII/445, VII/475; ~ sahibi müminler VII/623; ~ sahibi olma VII/037; ~ üstünlüğü VII/235
talan etme VII/154
Talha b. Musarrif (Ş.) VII/213
Talha b. Ubeydullah (Ş.) VII/177, VII/206
tam: ~ diyet VII/269; ~ teslimiyet VII/632
tamah etme VII/298
tanrılaştırmak VII/278
tanrılık atfetmek VII/604
tapınak VII/273
tapınma amaçlı yapılan tasvirlerin evde bulundurulması VII/530
tapınmak: ~ maksadıyla resim yapmak VII/531; ~ üzere put yapan VII/530; ~ üzere resim yapmak VII/523
tarafgirlik VII/238
tarağın dişleri VII/217
tarih ve kültür VII/362
Tarihçi Makrizî (Ş.) VII/693
tarihî olaylar VII/268
tarihin yazılı ilk anayasası VII/214
tarîk VII/390
tartı VII/323; ~da sahtekârlık VII/641; ~ların ağır gelmesi VII/608; ~ların hafif gelmesi VII/608, VII/616, VII/645

tartışma VII/250, VII/251, VII/280, VII/288; ~ya girme VII/497
tasadduk VII/401
tasarruf VII/179
tasvir VII/143, VII/372; ~ ile ilgili âyetler VII/528
taşkınlık VII/264
taşlamak VII/172
tatlı söz VII/338
taun VII/337
tavaf: ~ edenler VII/166; ~ etmek VII/167, VII/168; ~ın ilk üç şavtı VII/117, VII/167
tavizkâr VII/640
tavla: ~ oynamak VII/498; ~ya benzer bir oyun VII/498
tavuk eti VII/422
tavus VII/528
taziyede bulunma VII/565
tazmin etme VII/336
tebaa VII/441
tebessüm VII/165, VII/456; ~ etmek VII/193
tebliğ: ~ etmek VII/016, VII/018, VII/027; ~ faaliyetleri VII/040, VII/230; ~ görevi VII/027, VII/030; ~in ilk yılları VII/247, VII/281
Tebrizî (Ş.) VII/591
tebşîr VII/597
Tebük (Y.M.) VII/043, VII/157, VII/278, VII/363, VII/367, VII/374, VII/387, VII/496; ~ Seferi VII/157, VII/367, VII/496
Tecrîd-i sarîh (K.) VII/680, VII/696
tedavi: ~ amacıyla içki kullanımı VII/435; ~ amaçlı olarak Kur'an okuma VII/339; ~ ettirmek VII/015; ~ metotları VII/338; ~ olma yöntemleri VII/340; ~ olmak VII/069, VII/327, VII/333, VII/335, VII/336, VII/338, VII/339, VII/667; ~ yöntemi VII/338; ~ yöntemleri VII/336, VII/339, VII/341
tedbir: ~ almak VII/157, VII/442, VII/446, VII/477, VII/519, VII/520; ~in esas oluşu VII/157
tefrit VII/587; ~e kaçmamak VII/630
tefsir VII/263, VII/693; ~ etme VII/263; ~ler VII/618
teheccüd: ~ namazı VII/454, VII/540; ~e kalkma VII/444
tehlîl VII/170
tek Allah'a kulluk VII/183
tekbir VII/508; ~ getirmek VII/090, VII/169, VII/509, VII/521; ~ nidaları VII/510
tekfin VII/564
teknolojik: ~ aletler VII/134; ~ gelişmeler VII/595
tekrar: ~ dirilmek VII/572, VII/613; ~ yaratma VII/614
telbîne bulamacı VII/337
telbiye getirmek VII/109, VII/164, VII/166, VII/371
telef olduklarında VII/132
telkin VII/115, VII/521, VII/547
temâsîl VII/528
tembellik VII/420, VII/474, VII/476
temel: ~ hak ve hürriyetler VII/290; ~ haklar VII/292; ~ ibadetler VII/386; ~ ihtiyaç maddeleri VII/312; ~ ihtiyaç maddelerinin kıtlığı VII/315; ~ ihtiyaçlar VII/317
Temîmoğulları (K.K.) VII/133, VII/239, VII/240
temiz: ~ ağız VII/457; ~ giyinmek VII/487; ~ kalp VII/666; ~ su VII/386; ~ su içme VII/447; ~ su kullanma VII/390; ~ sulardan içme VII/443; ~ temiz suya ihtiyaç VII/386; ~ ve helâl yiyecekler VII/419, VII/484; ~ ve şık giyinmek VII/484
temizlik(ğ) VII/464; ~e dikkat VII/447; ~in önemi VII/453; ~ bilinci VII/464; ~ kültürü VII/386; ~ ve iman VII/386, VII/463
Ten'im (Y.M.) VII/033, VII/100, VII/102, VII/173
tenzih etmek VII/016
tepeden bakma VII/487
ter kokusu VII/376
terapi yöntemi VII/339
terazilerin kurulması VII/616
tereke VII/317
terğîb ve terhîb hadisleri VII/575
terhîb VII/647
terör VII/593, VII/594
terviye günü VII/169
terzi VII/312
tesbih etmek VII/371
teslimiyet VII/021, VII/022, VII/114, VII/583, VII/632
teşrî VII/679
teşrik VII/511; ~ günleri VII/510; ~ tekbirleri VII/173
tevazu göstermek VII/221, VII/642
tevekkül: ~ etmek VII/059, VII/126; ~ inancı VII/335
tevhid: ~ akidesi VII/213, VII/288, VII/631; ~ akidesinden uzaklaşma VII/530; ~ bilinci VII/542; ~ dini VII/288; ~ dinleri VII/527, VII/528; ~ düşüncesi VII/587; ~ fikri VII/530; ~ geleneği VII/018, VII/237; ~ ilkesi VII/278; ~ ilkesine riayet VII/584; ~ inancı VII/289, VII/373, VII/529, VII/531, VII/581, VII/582, VII/586; ~ inancının yerleşmesi VII/582; ~ Peygamberi VII/530; ~ yolu VII/292; ~e aykırı uygulamalar VII/585; ~i anlatma VII/531; ~i yerleştirme VII/529; ~in merkezi VII/146
Tevrat (K.) VII/082, VII/093, VII/263, VII/267, VII/269, VII/288, VII/527, VII/528; ~ hükümleri VII/269; ~ nüshaları VII/093
Teymâ (Y.M.) VII/095, VII/269
Teymâ Yahudileri (K.K.) VII/095
tezkire VII/579
tezvirat VII/264
tezyinat VII/531
Tıbbî bilgi VII/336
tıp bilgisi VII/336; ~ni öğrenme VII/336
tırnak kesmek VII/461, VII/466
ticaret hayatı VII/312
Tihâme (Y.M.) VII/354
timsâl VII/528
timsâller VII/528
Tirmizî'nin kitabı (K.) VII/495
toplu hâlde ibadet VII/465
toplum: ~dan kaçma VII/512; ~un ıslahı VII/216
toplumsal~: ~ dayanışma VII/238; ~ dönüşüm VII/527
toprak: ~ ağaları VII/316; ~la teyemmüm VII/374; ~tan yaratılma VII/225
toptan helâk VII/614
torpilli işler VII/597
tufan VII/378
Tufeyl b. Amr (Ş.) VII/202, VII/203, VII/204, VII/206
Tuleyha b. Huveylid (Ş.) VII/216, VII/547, VII/661, VII/666
Tûr (Y.M.) VII/372, VII/604, VII/675
tuvaletlerin yönü VII/397
tüccarlar VII/241, VII/312
türbeler VII/584, VII/586, VII/587; ~de yatan veliler VII/586; ~e değer vermemek VII/587
Türkçe VII/395
tüyleri aldırmak VII/488

U
Ubeydullah b. Ebû Râfi' (Ş.) VII/211
Udeyse b. Ühbân (Ş.) VII/183, VII/323, VII/493
Ûd-i hindî VII/337

uğursuz yer VII/397
uğursuzluk getiren şeyler VII/252
uhrevî: ~ hayat VII/435; ~ zaman VII/603
Uhud (Y.M.) VII/143; ~ günü VII/061, VII/069; ~ Harbi VII/583; ~ Savaşı VII/059
Ukâz (Y.M.) VII/389
Ukbe b. Ebî Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm (Ş.) VII/115, VII/251, VII/252
Ukbe'nin kız kardeşi (Ş.) VII/686
ukıyye VII/328
ulu orta tuvalet ihtiyacı gidermek VII/574
Uman (Y.M.) VII/220
Uman hâkimi VII/220
umre: ~ şiarları VII/351; ~ yapmak VII/107
Urve b. Mes'ûd (Ş.) VII/110
Usayye kabilesi (K.K.) VII/100, VII/101, VII/102, VII/230
Usfân (Y.M.) VII/099, VII/166
utanma duygusu VII/449
Utbe b. Amr b. Cehdem (Ş.) VII/069
Utbe b. Esîd es-Sekafî (Ş.) VII/055, VII/252, VII/361
Utbe b. Rebîa (Ş.) VII/015, VII/055
Uveymir (Ş.) VII/203, VII/204
uygarlık VII/348
uyku: ~da vefat VII/476; ~dan dolayı namazı kaçırma VII/473
uyuklayarak namaz kılma VII/476
uyumak VII/444
uyuşturucu VII/435
Uzzâ VII/131
Ü
Übey b. Halef (Ş.) VII/285, VII/550
Übnâ (Y.M.) VII/354
üç: ~ büyük çökme VII/601; ~ düğüm VII/476; ~ gün ikamet VII/398; ~ günden fazla yas VII/565; ~ mescit VII/513; ~ yüz altmış put VII/143
Ümeyye b. Ebu's-Salt (Ş.) VII/015, VII/169, VII/252, VII/255, VII/361
Ümeyye b. Halef (Ş.) VII/119, VII/255
Ümeyye b. Safvân b. Ümeyye (Ş.) VII/509
Ümeyyeoğulları (K.K.) VII/133
ümidini kesmeme VII/016
ümitsizlik(ğ) VII/103; ~e kapılmak VII/445; ~e kapılmamak VII/336, VII/626
ümmî Peygamber VII/263
Ümmü Atıyye el-Ensâriyye (Ş.) VII/561
Ümmü Bürde (Ş.) VII/242, VII/305
Ümmü Eymen (Ş.) VII/115
Ümmü Gülsüm bnt. Ukbe (Ş.) VII/585
Ümmü Habîbe (Ş.) VII/488
Ümmü Hâlid (Ş.) VII/304
Ümmü Hişâm bnt. Hârise b. Nu'mân (Ş.) VII/304
Ümmü Hufeyd (Ş.) VII/304
Ümmü Kays muhaciri VII/032
Ümmü Külâb b. Mürre (Ş.) VII/030
Ümmü Mübeşşir (Ş.) VII/574
Ümmü Seyf (L.) VII/559
Ümmü Süleym (Ş.) VII/063, VII/071, VII/128, VII/295, VII/301
Ümmü Umâre el-Ensâriyye (Ş.) VII/303
Ümmü Züfer (Ş.) VII/304
Ümmü'l-Alâ' (Ş.) VII/630
Ümmü'l-Münzir Selmâ bnt. Kays (Ş.) VII/419
üniversiteler VII/408
Ürdün (Y.M.) VII/155, VII/441, VII/684, VII/685
üretim VII/542
Üsâme b. Şerîk (Ş.) VII/333, VII/335
Üsâme b. Zeyd (Ş.) VII/067, VII/143, VII/144, VII/170, VII/171, VII/195, VII/218, VII/303, VII/33 , VII/354
Üsâye (Y.M.) VII/165
Üseyd b. Hudayr (Ş.) VII/066, VII/267
Üseyr b. Zârim (Ş.) VII/089
üstünlüğün takva ile olduğu VII/243
üzerine idrar sıçraması VII/575

V
vaaz vermek VII/304
Vâdi'l-kurâ (Y.M.) VII/094, VII/095, VII/316
vah(i)y: ~ dili VII/281; ~ kâtibi VII/491; ~ meleği VII/191, VII/203, VII/288; ~in kesilmesi VII/157, VII/196; ~in son bulması VII/196
Vahşî b. Harb (Ş.) VII/070, VII/071, VII/206
vakar VII/233, VII/564
vakfe: ~ yeri VII/170; ~tme VII/389, VII/405, VII/407, VII/518
vakfın giderlerini karşılamak VII/410
Vâkıdî (Ş.) VII/163
vakıf VII/406; ~ anlayışı VII/408; ~ geleneği VII/410; ~ işlerini yürütmek VII/405; ~ malı VII/405; ~ mallarının alınıp satılmaması VII/405; ~ medeniyeti VII/410; ~ müessesesi VII/409; ~ şuuru VII/407; ~ tesis etme VII/410; ~lar VII/406, VII/409; ~ların gelirleri VII/410
vakıfname VII/405
Varaka b. Nevfel (Ş.) VII/275, VII/288
vâris VII/177
Vâsile b. Eska (Ş.) VII/223
vasiyet: ~ etmek VII/177, VII/185; ~te bulunmak VII/177
vatan VII/363, VII/365; ~ müdafaası VII/363; ~ özlemi VII/257; ~ savunması VII/363, VII/364; ~ sevgisi VII/362; ~ı korumak VII/363; ~ı korumanın mükâfatı VII/363; ~ı sevmek VII/363, VII/365; ~sever VII/364
veba: ~ beldesi VII/353, VII/376; ~ hastalığı VII/361, VII/437; ~ salgını VII/441; ~ tehlikesi VII/441; ~dan ölenler VII/102
veciz söz VII/539
Vedâ: ~ Haccı VII/174; ~ Hutbesi VII/185; ~ Tepesi (Y.M.) VII/031
Veddan (Y.M.) VII/165
vefa borcu VII/409, VII/559
vefa VII/131, VII/399
vefakârlık VII/565
vefasızlık VII/033, VII/266, VII/350
vefat edenin yerine sadaka verme VII/557
Veht arazisi (Y.M.) VII/407
vekâlet sistemi VII/217
velâ VII/238
velî kullar VII/587
Velîd (Ş.) VII/055
Velîd b. Mugîre (Ş.) VII/015
Velîd b. Ukbe (Ş.) VII/252
verdiği sözde durma VII/641
verdikleri söze bağlı kalmayanlar VII/044
vergi VII/279; ~ almak VII/312; ~ gelirleri VII/593; ~ memurları VII/218; ~ memurluğu VII/219, VII/317; ~ toplamak VII/593; ~ yükümlülüğü VII/278; ~den muaf tutulma VII/269
verilen sözlerin tutulması VII/594
vesile VII/666
vesk VII/329
vesvese VII/170
veyl VII/657
vicdan hürriyeti VII/214, VII/269
visâl orucu VII/467
vuslat VII/522, VII/668

vücud: ~a dövme yapma VII/466; ~u örtmek VII/315

Y
Ya'lâ (Ş.) VII/540
yaban merkebi VII/164
yağma olayı VII/043
yağmalama VII/276
yağmalanan mal VII/419
Yahudi: ~ bölgeleri (Y.M.) VII/094; ~ cenazesi VII/563; ~ çarşısı VII/312; ~ kabileleri (K.K.) VII/094, VII/095, VII/269, VII/312; ~ mahalleleri (Y.M.) VII/079; ~ nüfusu VII/229; ~ reisleri VII/093; ~ ve Hıristiyan din adamları VII/288; ~lerde cumartesi VII/269; ~lere benzemek VII/282; ~lerin davetine icabet VII/270; ~lerin haklarına riayet VII/090; ~lerin sürgün edilmesi VII/270; ~lerin sürgünü VII/265
Yahyâ b. Husayn (Ş.) VII/211
Yahya Peygamber (Ş.) VII/687
yakarış VII/055, VII/628
yakteribü'z-zemân VII/595
Yakub Peygamber (Ş.) VII/183, VII/682
yalan: ~ peşinde koşmak VII/637; ~ söylemek VII/013, VII/637, VII/644; ~ söylememek VII/291; ~ın yayılması VII/184; ~dan sakınmak VII/637
yalancı: ~ kişi VII/646; ~ peygamber VII/071
yalanlamak VII/614, VII/653
yanlış uygulamalar VII/587
yaratılış gayesine uygun yaşantı VII/631
yardımlaşma VII/213, VII/411, VII/519, VII/657
yardımsever VII/030
yargı evi VII/263
yâr-ı ğâr VII/194
yarıcı VII/095
yas: ~ merasimlerinde ölçü VII/583; ~ tutmak VII/235, VII/565
yaşama: ~ hakkı VII/276; ~ hakkının güvence altına alınması VII/298
Yaşar (Ş.) VII/688, VII/697, VII/698
yaşayan Kur'an VII/185
yatsı namazını geç kılma VII/475
yazgı VII/167
yazılı ilk anayasa VII/214
yazışma VII/220; ~lar VII/278
Ye'cûc ve Me'cûc VII/601
yedi: ~ mide VII/415; ~ şavtlık tavaf VII/167; ~ tane çakıl taşı VII/161; ~ taş VII/172; ~ ufak taş VII/171
Yeğûs VII/585
Yemâme (Y.M.) VII/027, VII/204, VII/205, VII/206, VII/220; ~ hâkimi (Ş.) VII/220; ~ reisi Müseylime (Ş.) VII/204; ~ Savaşı VII/206
yemek(ğ): ~ duası VII/375; ~e besmele ile başlamak VII/421; ~in bereketi VII/421, VII/464
Yemen (Y.M.) VII/051, VII/145, VII/201, VII/202, VII/219, VII/237, VII/238, VII/240, VII/273, VII/311, VII/314, VII/329, VII/354, VII/486, VII/601, VII/606, VII/619; ~ kumaşı VII/311; ~ valisi VII/202; ~li kabileler (K.K.) VII/231; ~liler (K.K.) VII/233, VII/238, VII/239, VII/240
yemini bozmak VII/266
Yenbu' arazileri (Y.M.) VII/407
yeni: ~ Müslüman olanlar VII/134, VII/144; ~den canlandırılma VII/613; ~den diriliş VII/572, VII/576, VII/613, VII/614; ~den diriltilen insanlar VII/572; ~den diriltilme VII/572, VII/614
yenilik hareketleri VII/040
yer: ~ sofrası VII/325; ~ine getiremeyeceği sözü verme VII/497
yerleşik örf VII/297
Yermük (Y.M.) VII/279, VII/441
yeryüzü: ~nde bozgunculuk yapma VII/373; ~nde fesat çıkaranlar VII/641; ~nde gezip dolaşmak VII/518; ~nde hayat serüveni VII/371; ~nün ağaçlandırılması VII/377; ~nün cennete çevrilmesi VII/372; ~nün içindeki ağırlıkları dışarı atması VII/613; ~nün imarı VII/380; ~nün nasıl yayıldığı VII/538; ~nün temiz tutulması VII/374
Yesâr (Ş.) VII/092
Yesrib (Y.M.) VII/027, VII/028, VII/263, VII/345, VII/350, VII/354
Yesribliler (K.K.) VII/027, VII/028
yeşil kuşak VII/378
yetekârebü'z-zemân VII/595
yetim: ~ kızlar VII/298, VII/299; ~ malı VII/645; ~ malı yemek VII/641; ~e saygıyı VII/631; ~i doyurmak VII/665; ~in hakkına el uzatmak VII/295; ~in hakları VII/298; ~lere âdil davranmak VII/299; ~lere ait içkiler VII/434
yetkileri kötüye kullanma VII/219
yetmiş bin kişi VII/617
yeûk VII/585
yevmü'l-ba's VII/613
yevmü'l-hurûc VII/613
yıldızlarla yağmur isteme VII/235
yırtıcı hayvanlar VII/094, VII/327, VII/410
yirmi üç yıl VII/231
yoksula yedirmek VII/627
yolculukta oruç VII/420
yolcunun duası VII/515
yolda kalan VII/518
yoldaki eziyet veren şeyleri kaldırmak VII/374
yolsuzluk VII/575
yozlaşmak VII/595
yönetici: ~ olmak VII/015, VII/642; ~ tayini VII/218, VII/219, VII/221; ~ler VII/201, VII/219, VII/220; ~lere itaat VII/664; ~lerin en kötüsü VII/220
yöneticilik(ğ) VII/220, VII/642; ~in talep edilmesi VII/218
yöneticinin bir kalkan oluşu VII/211
yönetim VII/211; ~de haksızlık VII/597
yumuşak: ~ davranmak VII/072, VII/303; ~ huylu VII/666; ~ huyluluk VII/270; ~ kalpli VII/233
Yunus Emre (Ş.) VII/668
Yusuf Peygamber (Ş.) VII/040, VII/102, VII/144, VII/230, VII/348
yuvasız kuşlar VII/410
Yüce Dost VII/189
yüksek: ~ binalar VII/391, VII/398; ~ binaların inşa edilmesi VII/398; ~ evler VII/396
yüzdeki tüyleri aldırmak VII/466
yüzük VII/510
yüzündeki kılları aldırmak VII/489

Z
za'ferân VII/674
zâhidâne tavır VII/242
zakkum VII/651
zalim: ~ de olsa kardeşine yardım etme VII/227; ~ yöneticiler VII/632; ~e yardım etme VII/227; ~lere meyletmek VII/642
zaman: ~ algısı VII/604; ~ düşüncesi VII/604; ~ olgusu VII/604; ~ı tanrılaştırma VII/604; ~ın bereketsiz hâle gelmesi VII/595; ~ın kısalması VII/591
zayıflar: ~ üzerinde egemenlik kurmak VII/228; ~ı koruma VII/228
zeberced VII/674
zehir: ~ içmek VII/641; ~ türünde ilaç VII/339

zehirlenme VII/339
zekât: ~ devesi VII/131; ~ gelirleri VII/201; ~ görevini yerine getirmeyenler VII/645; ~ malından bir gömlek aşırılması VII/576; ~ toplamak VII/217; ~ verilecek kimseler VII/518; ~ vermek VII/508; ~ vermek istemeyenler VII/203; ~ın farz kılınması VII/273
Zekvân (K.K.) VII/100, VII/101, VII/102, VII/230
Zemahşerî (Ş.) VII/694
zemherîr VII/656
zemzem: ~ sâkiliği VII/172; ~ suyu VII/237, VII/348, VII/429
zengin: ~-fakir ayrımı VII/318; ~in dilenmesi VII/646
zenginlik VII/032, VII/319, VII/319, VII/445
Zerdüşt (Ş.) VII/289
zerre VII/537
Zeyd b. Amr b. Nufeyl (Ş.) VII/287
Zeyd b. Desinne (Ş.) VII/099
Zeyd b. Erkam (Ş.) VII/067, VII/182
Zeyd b. Eslem (Ş.) VII/579
Zeyd b. Hâlid el-Cühenî' (Ş.) VII/451, VII/455
Zeyd b. Hârise (Ş.) VII/058, VII/154, VII/155, VII/217, VII/218, VII/254, VII/364, VII/560, VII/574
Zeyd b. Sâbit (Ş.) VII/067, VII/218
zıhâr: ~ âdeti VII/297; ~ yapanlar VII/298
zikr VII/689
Zilhicce: ~ ayı VII/042, VII/161, VII/508; ~ ayının onu VII/508; ~ hilâli VII/165
Zilkade VII/042
zimmet VII/278
zimmîler VII/261, VII/279; ~in hak ve yükümlülükleri VII/279
zimmîye haksızlık etmek VII/269
zina: ~ etmek VII/641; ~ etmeme VII/027; ~ iftirası VII/641; ~nın artması VII/608; ~nın çoğalması VII/607; ~nın yaygınlık kazanması VII/608; ~nın yayılması VII/597; ~yı helâl kabul etme VII/206
zînet VII/282
zirâ' VII/078
Zîtuvâ (Y.M.) VII/109, VII/142, VII/166, VII/167, VII/349
ziyaret mekânları VII/586
ziynet VII/484; ~ eşyaları VII/510
zorba VII/220
zorbalık VII/280, VII/643
zorlaştırıcı olmak VII/281
zul(ü)m: ~ görmek VII/242; ~den men etmek VII/227; ~e destek verme VII/227; ~e kayıtsız kalmamak VII/153; ~e uğrama VII/040, VII/362; ~etmek VII/037, VII/219, VII/616
Zü'n-nûreyn (L.) VII/475
Zübâb (Y.M.) VII/078
Zübeyr b. Avvâm (Ş.) VII/079, VII/142, VII/143
zühd VII/287
Zührî (Ş.) VII/173, VII/345, VII/359, VII/489, VII/686, VII/687
Zülfikâr VII/329
zülhimâr (L.) VII/202
Zülhuleyfe (Y.M.) VII/109, VII/115, VII/163, VII/164, VII/173, VII/174
Zünnûn adlı melek VII/203
Zür'a VII/525